

+
(140XXV.43)

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ *felv. m.*

A MAGYAR TUD. AKADEμία MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

HETEDIK KÖTET.

1896. ÉVFOLYAM.

73—84. FÜZET.

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία

1896.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

- ACSÁDY IGNÁC:** A jobbágy-adózás 1577—1597. 321, 457.
 Adjungált négyzetes alakok. **RADOS GUSZTÁV**-tól 101.
 Akadémia belső tagjai 1896. jan. 1. 1.
   „ nak térképe **KÖRÖSI JÓZSEF**-től 656.
   „ halottjai 1895—96. 237.
   „ könyvkiadásai 1895. 247.
   „ megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák s folyóiratok 250.
   „ pénztárának állása 1895. 258. (részes kimutatás: 104—113).
   „ költség-előirányzata 1896-ra 103, 112, 164, 166.
   „ munkásságáról 1895-ben jelentés 231.
   „ részvételéről az ezredéves országos kiállításon főtitkári jelentés 260.
   „ épületeinek műszaki felügyelete 164.
   „ felszereléseinek feltára 164.
   „ felirata a képviselőházhoz, az 1843—1844-iki büntügyi javaslatok közrebocsátásának tárgyában **B. EÖTVÖS LORÁND**-től 489.
   „ ünnepélyes közlése 295.
 Alapítók névsorának közlése 164.
 Alapítványok s hagyományok:
   „ **Vigyázó Sándor**-féle alapítvány ügyrendi szabályzata 61.
   „ alapítványa befizetése 103, 164.
   „ **M. Földhitel-intézet** kimutatása a hagyományok, adományok és új alapítványokról 1895. decz. 31. 111.
   „ **Palásthy Géza** hagyatéka 657.
   „ fővárosi takarékpénztáré 616.
   „ **Elischer Gyula** alapítványának befizetése 453.
   „ **Margó Tivadar** hagyománya 554.
   „ Fővárosi takarékpénztár alapítványa közzgazd. s pénzügyi pályakérdések kitűzésére 616.
 Algebrai alakok elméletéhez: **KÖNIG GYULA**-tól 655.
- ALT ANTAL:** A moraviczai vasércz-telepben előforduló természetes mágnesekről 165.
Apponyi Sándor gr. levele Aesopus meséilegelső magyar fordításának átengedése tárgyában 59.
 Archaeologiai bizottság tagjai 59.
   „ **Ertesítő** 1895. decz. (XV. k. 5.) sz. tartalma 152; — 1896. febr. (I. sz.) 154. ápr. II. sz. 359, jún. III. sz. 438, 600.
   „ orsz. segély utalványozása 616.
 Arczképek s szobrok:
   „ Elhunyt akad. tagok arczképeinek készíttetésére külön rovat 164.
   „ **Markusovszky Lajos** arczképe 260, 326.
   „ **Szemere Bertalan** s **Szarvas Gábor** arczképe 325.
   „ **B. Kemény Zsigmond** s **Csiky Ger-gely** mellszobra 325.
   „ A két **Balassa Bálint** arczképe 453.
 Az Árpádok és a magyar állam. **KÁLLAY BÉNI** t. tagtól 297.
 Árpád-család genealogiájához adatok **PECZ VILMOS**-tól 655.
ÁSBÓTH OSZKÁR: Egy glagolita ősnymatvány 209, 225.
 Athenaeum V. évf. 1. sz. tartalma 214, II. 439, III. sz. 544. IV. sz. 641.
- BADICS FERENCZ:** Az első magyar irodalomtörténetről. Székf. 614. 623.
Bajza József szülőháza előtt. **GYULAI PÁL**-tól 455.
BAJZA-ünnepéről jelentés 554.
Balassa Bálint sirja föl kutatása tárgyában **Liptó-megye** alispánjának átirata 261.
   „ sirjának megtalálása alkalmából szakértő kiküldése 329.
 A két **BALASSA BÁLINT** arczképét le-másoltatás végett beküldi **Ragályi Ferencz** 453.

- BALASSA JÓZSEF: A rövid magánhangzók történetéről 58, 80.
- BALÁSSY FERENCZ elhunytáról jelentés 554.
- Barabás Miklós l. taghoz üdvözlő irat akad. tagságának 60-ik évfordulójára 615. 656.
- BARCZÁN ENDRE budap. egyetemi hallgató történet-tud. jutalmat nyer 272, 324.
- BARTAL ANTAL: A magyarországi latin-ság különleges sajátosságairól 321.
- BAYER JÓZSEF „A magyar drámairodalom története stb.” cz. jutalmat nyert pályaművére aláírási felhívás 226.
- Becske Bálint 1895. számadása 164.
- BÉKEFI REMIG lev. taggá választása 273.
- „A csisztercziek középkori iskolázása Párisban. Székt. 615. 629.
- BEÖTHY ZSOLT: Czuczor Gergely emlékeztetése 503.
- Berzsenyi szoborbizottság meghívója 656.
- Bethlen Pál gr. egy XVI. sz. pasquillust küld 656.
- Bevételek állása 1895. decz. 31. 110.
- Bézsán jutalomra (1896. szept. 30.) beérkezett pályamű 557.
- „bíráló 657.
- Bibliographiai konferenciáról jelentés 658.
- A bilinear (mellérendelt) alakok elméletéhez. RADOS GUSZTÁV-tól 259.
- Bírálatok s biz. jelentések a pályázatokra beérkezett munkákról 337, 337, 341, 370, 396.
- Bíráló-bizottságok a lejárt pályázatokra 616.
- Biztosító-Társaság jutalmára (1896. szept. 30.) beérkezett pályaművek 556.
- „bíráló 616.
- BOCK FERENCZ kt. megjelenő munkájából külön lenyomatot küld 557.
- „Kondakoff regészeti diszművét bemutatja 557.
- BOISSIER GASTON k. taggá választása 273.
- BÓKAI ÁRPÁD lev. taggá választása 273.
- BÖHM KÁROLY lev. taggá választása 273.
- Bolyai Jánosról a „Science” folyóirat 100-Budapesti Szemle 1895. decz. füzetének tartalma 44. — 1896. jan.—nov. füz. tart. 90, 155, 360, 362, 441, 476, 478, 546, 602. 644.
- Budenz József r. tagról emlékbeszédet tart MUNKÁCSI BERNÁT 59.
- Bulyovszky-jutalomról jelentés 263, 322.
- „pályadíj (a ki nem adott) utólagos jutalmazásra fordítása 452.
- A Bük-féle alapítványból adott megbízásról jelentés 266, 323.
- Büntetőtörvénykönyvi javaslatok kiadására államsegély 616.
- „kiadásához. Bevezetés FAYER LÁSZLÓ-tól 655.
- Calcium vegytanához adatok. LENGYEL BELÁ-tól 226.
- Centralblatt für Bibliothekswesenben ismertetés az őnyomtatványok jegyzékéről 99.
- Chemikus, magyar, XVI-ik századi HERZFELDER D.-tól 655.
- China-alkaloidok hydro-származékai. KONNEK FRIGYES-től 226.
- Congressusokra s a m. orvosok s term. vizsgálók gyűlésére meghívók bejelentése 453.
- Conferentia, nemzetközi, bibliographiáról jelentés 658.
- Csanád vármegye monographiájáról jelentés 500.
- CSIKY JÁNOS: A sima izomsejtek idegvégződése 452.
- Csolnaki Katalin hagyatékához birtok-jutalék vételára 326.
- CsÖRGEY ITTUS: A pásztor-madár monographiája 451.
- Csisztercziek középkori iskolázása Párisban. Székt. BÉKEFI REMIG-től 615.
- „CZUCZOR GERGELY emlékeztetése.” BEÖTHY ZSOLT-tól 503.
- „emléktáblájának felirata 102.
- CZUCZOR-ünnepéről jelentés 554
- Daciai út Palánkától a Bisztra torkolatáig. TÉGLÁS GÁBOR-tól 225, 407.
- DADAY JENŐ: Magyarország édesvízi fonálférgei 615. 637.
- „Adatok a tátrai tavak mikrofaunájának ismeretéhez 655.
- Dessewffy József gr. bártfai emlékére aláírási ív 261.
- Deutsche Literatur-Zeitung Némethy G. Dicta Catonis etc. cz. munkájáról 57.
- Dicta Catonis etc.-ről a Deutsche Lit. Zeitung 57.
- DÓCZI LAJOS „Ellinor királyleány” cz. vigj. az 1895. évi Teleki-pályázaton jutalmat nyer 226.
- Duna vizének chemiai és bakteorológiai sajátosságai, RIGLER GUSZTÁV-tól 143, 165.
- Egenhoffer Teréz millenniumi emléktáblájának felirata 102.
- Egy állítólagos összetétel. SZINNYEI JÓZSEF-től 136, 162.
- Egy nemzeti küzdelem története. GYÖRGY ENDRE-től 163.
- Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról jelentés 271, 324.
- Egységes időszámítás tárgyalásainak megszüntetése 226.

- Elhunyt tagok: Balásy Ferencz 554. — Hazslinszky Frigyes 656. — Jedlik Ányos 59. — Kanitz Ágost 554. — Kápolnai Pauer István 165. — Karvasy Ágost 102. — Margó Tivadar 554.
- Elischer Gyula alapítványát (a Goethe-gyűjtemény gyarapítására) befizette 453.
- Ellinor királyleány Teleki jutalomnyertes vigjáték 176, 226.
- Emlékbeszédek:
- Budenz J.-ről 59. — Hantken M.-ről 329, 343. — Hyrtl J.-ről 102, 117. — Markusovszky L.-ről 260. — Ranke L.-ről 5. — Roscher V.-ről 559, 615. — Szabó Károlyról 165.
- Emlékoszlopok (tetétleni Árpádhalmon, vulkáni szorosban) felavatási ünnepére az Akadémia képviselői 555.
- Eötvös LORÁND br.: A m. t. Akadémia felirata a képviselőházhoz (1843—1844-iki büntügyi javaslatok közrebocsátása tárgyában) 489.
- „ Elnöki üdvözlő beszéd Ő cs. és apostoli kir. FELSÉGÉNEK legmagasabb jelenléte alkalmából az ünnepélyes közülésen 295.
- „ Jelentés a gravitációra és mágnes-ségre vonatkozó vizsgálatokról 259.
- Erdélyi Múzeum-egylet meghívója millennáris üléseire 656.
- Erdőgazdasági pályázat jutalomdíja tárgyában a földm. miniszt. leirata 329.
- Erdősi (Sylvester) János emlékére adakozási ív 555.
- Eszközök és módszerek. THANHOFFER LAJOS tól 259.
- Ethnographia VI. évf. 4. füzet tartalma 92, 5—6. füzet 216. — VII. évf. 1. f. 480, 2. és 3. f. 605.
- L'Etranger nov. és decz. füzetében Kont J. Magyarország szónokairól és politikai íróiról 162.
- Ezredéves orsz. kiállításon az Akadémia részvételéről főtitkári jelentés 260.
- Falfestmények (XVIII. századbeli) Magyarországon PASTEINER GYULÁ-tól 162, 192.
- Farkas-Raskó-jutalomra beérkezett pályaművek 556.
- „ pályázatról 1895-ben jelentés. NÉMETHY GÉZA-tól 188, 226-bíráói (1896.) 616.
- Fáy-alapítvány pályakérdéséről jelentés 265, 323.
- FAYER LÁSZLÓ indítványa (1843—44-iki büntügyi javaslat iratai) tárgyában memorandum a képviselőházhoz 59.
- „ Bevezetés az 1843—44-iki büntetőjogi javaslatok akad. kiadványához 655.
- FEHÉR IPOLY tiszt. taggá választása 273.
- „ köszönő levele megválasztatásáért 555
- FENYVESSY BÉLA: A diphteria toxin és antitoxin hatása a békaszívre 259.
- Folyóiratok szemléje 44, 90, 152, 214, 358, 438, 476, 544, 600, 641.
- Forster-Scitovszky alapítvány kamatai Kollányi Ferencznek 657.
- Földmágnességi fölmérések a magyar korona területén. KURLÄNDER IGNÁCZ-tól 102.
- Földművelésügyi Minisztérium leirata az erdőgazdasági pályázat jutalomdíja tárgyában 329.
- Fővárosi takarékpénztár jubileumi alapítványa 616.
- FRANKÓI VILMOS: Mátyás király mint levéltíró 420. Erről a R. Critique 653.
- „ A m. k. kegyúri jog cz. munkájáról a R. Crit. 652.
- FRANZENAU ÁGOSTON lev. taggá választása 273.
- FRÖHLICH IZIDOR jelentése a Lord Kelvin-ünnepről 555, 664.
- GAAL JENŐ lev. taggá választása 273.
- Gazdasági (nemzetközi) congressuson képviseltetés 165.
- „Verein f. Geschichte und Alterthum Schlesiens“ jubileumára meghívó 166.
- Gebhardt Ferencz „A táplálék egy- és többszöri felvétele“ 655.
- GIUSEPPE ZURRIA elhunytáról jelentés 554.
- Egy glagolita ösnyomtatvány. ÁSBÓTH OSZKÁR-tól 209, 225.
- Glasgowi egyetem meghívója Sir William Thomson (Lord Kelvin) jubileumára 226.
- „ Lord Kelvin-ünnepről FRÖHLICH IZIDOR jelentése 555.
- GOLDZIEHER J.: „A történetírás az arab irodalomban“ cz. munkájáról a R. Critique 653.
- Gorove-jutalomra (1896. szept. 30. Aesthetika) beérkezett pályamű 556.
- Gorove-nyílt pályázatról jelentés 265.
- „ pályázatra beérkezett pályaművek bíráói 616.
- A Goethe-gyűjtemény. HELLER ÁGOST-tól 260, 317.
- „ rendezéséről stb. főtitkári jelentés 329.
- A gravitációra s mágnességre vonatkozó vizsgálatokról. B. Eötvös LORÁND-tól 259.
- GRUBER NÁNDOR: A Fermat-féle congruentia elméletéhez 60.
- Guarinus és Janus Pannonius HEGEDŰS ISTVÁN-tól 227, 411.

GYÖRGY ENDRE: Egy nemzeti küzdelem története 163.

GYULAI PÁL: Bajza József szülőháza előtt 455.

Hadtörténelmi Közlemények 1895. decz. füzete helyett a „Magyar Hadi Krónika“ 1. részének ism. 45. — 1896. I. f. 217, II. f. 363, III. f. 482, 645.

„100 példányára előfizet a m. k. honv. miniszt. 165.

Haerberlin Némethy G. Dicta Catonis ect. cz. munkájáról 57.

Hagyományok I. Alapítványok.

Halsted Bolyai kiadása 449.

HAMPEL JÓZSEF: Újabb tanulmányok a rézkorról 65.

„A magyar honfoglalás hazai emlékei 101, 134.

A hangsúly a germán nyelvekben. Székf. PETZ GEDEON-tól 321, 580.

Hangviszony, történetelőtti finn-ugor, illetőleg magyar. SETÄLÄ EMILT-től 654.

Hantken Miksa emlékezete KOCH ANTAL-tól 329, 343.

HAZSLINSZKY FRIGYES r. tag elhunytáról jelentés 656.

HEGEDŰS ISTVÁN felolvasási engedélye 166.

„Guarinius és Janus Pannonius 227, 411.

„lev. taggá választása 273.

HEGYFÖKI KABOS: Az alsó és felső légáramlatok a magyar Alföld közepén 259.

HEINRICH GUSZTÁV: Jelentés az 1895. évi Karácsonyi-pályázatról 176, 226.

HELLER ÁGOST: Jelentés a Goethe-gyűjtemény rendezéséről 260, 317.

„Goethe-gyűjtem. katalógusáról a Revue Critique 654.

„A londoni bibliographiai congressusról 555, 658.

„és Duka Tivadar l. tagoknak köszönetet mond a vallás s közokt. miniszter 555.

HERMAN OTTÓ: Petényi ornithologiai hagyatékáról 451, 466.

HERZ MIKSA k. taggá választása 273. köszönő levele 656.

HERZFELDER DEZSŐ: „Egy magyar chemikus a XVI. században 655.

HIRSCHLER ÁGOST s TERRAY Pál: A bélrohadás és zsírfelszívódás viszonyai stb. 452.

HODINKA ANTAL jelentése tanulmányairól 453, 497.

HÖGYES ENDRE emlékbeszédet tart Markusovszky Lajos t. tagról 260.

La Hongrie littéraire et scientifique Par I. KONT 147.

HORVÁTH RUDOLF Zágrábi egyetemi hallgatótörténetud. jutalmat nyer 272, 324.

HORVÁTH GÉZA: A jegenyefenyő új rovar-ellensége 165.

Hubay Miksa hagyatéka körül tett ügyész eljárásért költségjegyzék 164.

Hyrtl József emlékezete. THANHOFFER LAJOS-tól 102, 117.

„Ilona királyné“ cz. színmű, Kóczán pályadíj-nyertes 38.

Indítványok:

„FAYER LÁSZLÓ indítványa (büntügyi javaslatok iratai) tárgyában memorandum a képviselőházhoz 59.

Indítványok:

„RÉCSEI VIKTOR emléktáblát indítványoz Czuczor Gergely pesti lakására s kéri a felirat szövegének 102.

„HÖGYES ENDRE Markusovszky L. r. tag arczképének a képes-teremben felfüggesztését ind. 260.

„(az 1895-ik évi máj. 27, okt. 29, s nov. 15-ki Összes-ülések részéről) SZEMERE BERTALAN s SZARVAS GÁBOR arczképeinek a Képes-teremben kifüggesztése, és b. KEMÉNY ZSIGMOND s CSIKY GERGELY mellszobrának az Ülés-teremben elhelyezése iránt 325.

„Gr. SZÉCHENYI életrajzára kitűzött jutalom tárgyában a főtitkár indítványa 555.

Internationale Literaturberichte a magyar irodalomról 57.

Iparművészeti múzeum főlavatása ünnepe meghívó 616.

Ipolyi-alapítványból adott megbízásról jelentés 266, 323.

Irodalmi emlékünnepekről jelentés 554.

Irodalomtörténeti Közlemények 1895. IV. füzet tartalma 157, — 1896. I. füzet 218, II. f. 444, III. f. 607.

Irodalomról (magyar) az Internationale Literaturberichte 57.

IRSAT ARTHUR: „Adatok a paizsmirigy élettanához“ 655.

JAGIĆ WRATISLAW k. taggá választása 273, 324.

„köszönő levele megválasztatásáért 555.

JEDLIK ÁNYOS t. t. elhunytáról jelentés 59.

A jegenyefenyő új rovar-ellensége. HORVÁTH GÉZA-tól 165.

Jegyzőkönyvek 1895. decz. ülésekről 58, — 1896. jan.—nov. 101, 162, 225, 259, 321, 451, 554, 614, 656.

Jegyzőkönyvi mellékletek 61, 228, 330, 370, 489, 614, 659.

Jobbágyadózás 1577—97-ben. ACSÁDY IGNÁC-tól 321, 457.

Jutalomtételek:

1. Széchenyi István gr. életrajzára 274.
2. Az I. osztályból 274—277, 322.
A II. „ 277—282, 323.
A III. „ 283—286, 324.
3. Semsey Andor adományából (1—10.)
287, 324.

Kacs Kovics Kálmán segédtagul választása a philologiai bizottságba 616.

KÁLLAY BÉNI: Az Árpádok és a magyar állam 297.

KAMMERMAYR KÁROLY polg. mester bucsú-levele 656.

KANITZ ÁGOST elhunytáról jelentés 554.

Kápolnai PAUER ISTVÁN elhunytáról jelentés 165.

KARÁCSONYI JÁNOS lev. taggá választása 273.

Karátsonyi-pályázatról 1895-ben jelentés.

HEINRICH GUSZTÁV-tól 176, 226.

Kármán-émlék leleplezési ünnepén az Akadémia képviselője 329.

„ ünnepéről (Losonczon) jelentés. P. THEWREWK EMIL-től 499.

KÁROLY LAJOS főherceg elhunytáról a prágai cseh Akadémia gyászjelentése 329.

KÁROLYI ÁRPÁD az Ipolyi-alapítvány pályakérdésének megoldásával bizatik meg 266, 323.

KARVASY ÁGOST elhunytáról jelentés 102.

A kassai dómra vonatkozó munka tárgyában kérdést intéz a vallás- és közokt. minisztérium 616.

KAUTZ Gy. Roscher Vilmos emlékezete 559 615.

Kazinczy levelezésének VI. kötete. ZICHY ANTAL-tól 38, 58.

„ VÁCZY JÁNOSTól 655.

Kévin jubileumról jelentés 664.

Kiadványok jegyzékének előterjesztése 60, 103, 166, 227, 261, 330, 454, 558, 617, 658.

Kiadványokat általánj fejében kapó hazai intézetek 250.

„ hivatalból kapó hazai s külföldi intézetek 253.

A kiegyenlítő geometrikus módszerrel. THAN KÁROLY-tól 259.

KIRÁLY J. Pozsony joga a középkorban cz munkájáról a R. Critique 654.

KLUG NÁNDOR előterjeszti: Gebhardt Ferenc és Irsai Arthur értekezéseit 655.

KOCH ANTAL emlékbeszédet tart Hantken Miksa r. tagról 329, 343.

Kőczán-díjról (1895.) jelentés. VADNAY KÁROLY-tól 24.

Kőczán-díjról (1896) jelentés VADNAY KÁROLY-tól 656.

„ jutalomra beérkezett pályaművek 452.

„ pályaművek bírálói 452.

KONEK FRIGYES: Az asymmetrikus metanitro-salicilsav néhány új származéka 60.

„ China-alkaloidok hydro-származékai 226.

I. KONT: La Hongrie littéraire et scientifique-jének ismért. 147.

Kont I. Magyarország szónokairól és politikai íróiról 162. Kont I. cikkei a Revue Critique-ben 652.

KOMÁROMY ANDRÁS: Ugocsa vármegye keletkezése 211, 225.

KORÁNYI SÁNDOR: A szervezet nedvének osmosis nyomására vonatkozó vizsgálatok 452.

KOLLÁNYI FERENCZNEK a Forster-Sci-tovszky-alapítvány kamatai 1897. 657.

KORDA DEZSŐ: Egy elektromos fény tűneményről 259.

KOSUTÁNYI TAMÁS: a) Erjedéstani tanulmányok; b) Újabb közlemény a növényi fehérje képződéséről 60.

„ Súly- és térfogatváltozás a szeszes erjedésnél 615.

Költségvetési előirányzat 1896-ra 103, 112.

„ az Osztályok s bizottságaik részéről 114—116.

„ jóváhagyása 164, 166.

KÖNIG GYULA: Az algebrai alakok elméletéhez 655.

A Königsbergi Törödék egy érthetetlen helyéről SZILÁDY ÁRON, HORVÁTH CYRILL, TÓTH BELA közlései 227, 313.

Könyv- és kéziratár számára beérkezett nevezetesebb ajándékok 60, 103, 166, 227, 261, 329, 453, 557, 617, 657.

Könyvtár állása 1895-ben 257.

KÖRÖSI JÓZSEF a tagok térképét ajánlja föl 656.

Köteles példányok tárgyában alakított bizottság 102.

KÖVESLIGETHY RADÓ: Perturbációk több tagú bolygó rendszerben 615.

Közzgazdasági Szemle 1895. nov. füzetének tartalma 47; decz. füz. 48; 1896. jan. füz. 95, febr. f. 158, márcz. f. 218, ápr. f. 364, máj. f. 365, jún. f. 446, júl. f. 548, aug. f. 550, szept. f. 608, 647.

Közülésről elnöki jelentés. Ö FELSÉGE a király megjelenése alkalmából intézkedések 326.

A krakkói törödékről. RUPP KORNÉLTól 321, 414.

Külföldi folyóiratok szemléje: a) „Literarisches Centralblatt 1895. 51. sz.“ 56; b) „Deutsche Lit.-Zeitung 1895. 45. sz.“ 57; c) „Internationale Lit. Berichte 1895. 37—39. sz.“ 57. — 1896. Centralblatt f. Bibliothekwesen. febr.-márcz. 99. d) Revue des Revues 1896. 2. f. 99. e) Science 1895. decz. f. 100. f) Zeitschrift f. Philos. u. philos. kritik. 107. köt. 100. g) Revue Générale des Sciences 162. h) L'Etranger 1895. nov.—decz. f. 162. i) Archiv

- für Slavische Philologie 1896. 1. k. 488. k) Revue Critique d'histoire et de littérature 652.
- Kultur-Egyesület felső-magyarországi adakozásra felhívás 657.
- KUNCZ IGNÁCZ lev. taggá választása 273.
- „székfoglalója „Az állami önkormányzat“ 655.
- KÚNOS IGNÁCZ: Az oszmán-török nyelv idegen elemei 85.
- „A török nyelv idegen elemei 101.
- „Török-magyar szótárának támogatása 226.
- KURLÄNDER IGNÁCZ: Földmágnassági fölmérések a magyar korona területén 102.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF lev. taggá választása 273, 324.
- LANDAUER ÁRMIN-nak a Rózsay-alapítványból adott megbízása 267, 324.
- LASSÚ István emlékünnepe meghívó 453.
- „emlékünnepeéről jelentés. SZILÁGYI ISTVÁN-tól 617.
- A Lázár-codexről jelentés. SZILY KÁLMÁN-tól 139, 162.
- Légáramlatok a magyar Alföld közepén. HEGYFÖKI KÁROSTól 259.
- Lejáró pályázatok 63. 672.
- A lelki átöröklés. RIBOT-tól 530.
- Leitár megvizsgálásáról jelentés 326.
- LENGYEL BÉLA: Adatok a calcium vegytanához 226.
- Lengyelországi kutatásairól VERESS E. jelentése 101.
- LÉVAY JÓZSEF: Jelentés a sárospataki Tompa-szobor leleplezése ünnepéről 619.
- Lévy-pályadíjról (Magyar erdőgazdasági) jelentés 266, 323.
- „pályamunkáról bizottsági jelentés 341.
- „jutalomra (1896 szept. 30. A magyar bűza) beérkezett pályaművek 557.
- „bíráló 657.
- LIPTHAY SÁNDOR r. taggá választása 273.
- „Széchenyi István műszaki alkotásai cz. munkájáról a R. Critique 653.
- Literarisches Centralblattban Schuchardt „Simonyi Tüzetes Magyar nyelvtanát, Szinnyi Tájszótárát és Zolnai „Nyelv-emlékeinket“ ismertet 56.
- Lobacevszky orosz math. emlékszóbra, s pályadíj-alapítványra gyűjtés 555.
- Londoni bibliographiai congressuson képviseltetés 165, 260.
- „bibliographiai congressusról HELLER AGOST jelentése 555, 658.
- Lukács Krisztina-jutalomra (1896. szept. 30) beérkezett pályaművek 557.
- „bíráló 616.
- Magánhangzók (rövid) történetéről. BALASSA JÓZSEF-től 58, 80.
- A magyar honfoglalás hazai emlékei. HAMPEL JÓZSEF-től 101, 134.
- Magyarok kivándorlása Amerikába. THIRRING GUSZTÁV-tól 41, 58.
- A magyarok ősi nevééről Biborban szül. Constantinusnál. PECZ VILMOS-tól 227, 316.
- A magyarországi latinság különleges sajátosságairól. BARTAL ANTAL-tól 321.
- Magyar Irodalomról az Intern. Literaturberichte 57.
- Maradékok (a költségvetésben az osztályoknak és bizottságoknak megszavazott tételekből) 1/a visszaszáll az Akadémiára 163.
- MAR CZALI HENRIK: Emlékbeszéd Ranke Leopold k. tagról 5.
- Marczibányi-jutalomról jelentés 263, 322.
- MARGÓ TIVADAR elhunytáról jelentés 554.
- „hagyománya zoologiai kutatásokra 554.
- Markusovszky Lajos t. tagról emlékbeszéd HÖGYVES ENDRÉ-től 260.
- A „Maticza Szrbiszka“ köszönő levele elhunyt elnökének halálakor tanusított részvétért 226.
- Math. és természeti tud. munkák teljes katalógusának összeállítása tárgyában nemzetközi conferentia Londonban 59.
- MÁTYÁS FLÓRIÁN: Történeti egyezések és tévedések 592, 615.
- Mátyás király mint levélíró. FRAKNÓI VILMOS-tól 420.
- MELICH JÁNOS „Német vendégszók“ cz. dolgozata Samuel-díjat nyert 263, 322.
- Meteorológiai és Földmágnassági intézet új szabályzata 616.
- iff. Michel Angelo Buonarrotti. RADÓ ANTAL-tól 451.
- MIHALKOVICS GÉZA: Az orrtüreg fejlődéséről 226.
- Millenniumi kiadvány szerkesztői 103.
- Millenniumi emlékérem 656.
- Moraviczi vasérc-telepben előforduló természetes mágnesekről. ÁLT ANTAL-tól 165.
- MUNKÁCSI BERNÁT: Emlékbeszéd Budenz József r. tagról 59.
- „Az „ugor“ népnévezet eredete 101, 200.
- Munkácsi ezredéves emlék alapköteteli ünnepére meghívó 329.
- Nádasdy-jutalomra beérkezett pályaművek 556.
- „bíráló 616.
- Nagygyűlés I. Ülések.
- Nagyjutalomról s a Marczibányi mellék-jutalomról 1896-ban jelentés 262, 322.
- „bizottsági jelentés 330.

Nagyvárad-i régészeti s tört. egyeslet meghívója új múzeum-épülete megnyitására 453.

NÉGYESSY LÁSZLÓ lev. taggá választása 273.

„köszönő levele 616.

Német és magyar szólások. SIMONYI ZSIGMOND-tól 88.

Némethy G. Dicta Catonis cz. munkájáról a Deutsche Lit. Zeitung 57.

NÉMETHY GÉZA: Vergilius Didójáról 58, 70.

„Jelentés az 1895. évi Farkas-Raskó-pályázatról 188, 226.

Nemzeti színház bírálói a Teleki-pályaművekről 657.

Nyelvemlékeinkről a Lit. Centralblatt 56.

Nyelvőr 1895. XI. és XII. füz. tartalma 50. — 1896. I. füz. 160, II. füz. 161, III. f. 220, IV. f. 367, V. f. 368, VI. f. 483, VII. f. 484, VIII. f. 551, IX. f. 610.

„eddiggi készletének bizományba vétele Szarvas G. özvegyének javára 103.

Nyelvtudományi Közlemények 1895. decz. füz. tartalma 96; 1896. I. f. 221, II. f. 484, III. f. 610.

Nyitramegye közgazdasági s közmívelődési viszonyairól THURÓCZY KÁROLY 58.

Ógyallai csillagda jubileumáról jelentés 555.

ÓNODY ADOLF lev. taggá választása 273. Órosz cs. Földrajzi társaság ötven éves jubileumára meghívó 102

ORTVAY TIVADAR: Hazánk legrégebbi mívelődési viszonyai 227.

„Pozsony város története cz. munkájáról a R. Critique 653

Az Oszmán-török nyelv idegen elemei. KÜNOS IGNÁCZ-tól 85.

Osztályok és bizottságok javadalmozását illető javaslata az Igazgató Tanács pénzügyi bizottságának 163, 166.

„Önysomtatványok jegyzéke HORVÁTH IGNÁCZ-tól. Ismertetés a Centralblatt für Bibliothekwesen-ben 99.

Paizsmirigy élettanához, adatok IRSAI ARTHUR-tól 655.

Palásthy 10000 frtos hagyománya 657.

PÁLFI MÁRTON kolozsvári egyet. hallgató nyelvészeti jutalmat nyer. 271, 324.

Pályamunkák (szept. 30. beérkezett) jegyzékének előterjesztése 555.

I. II. osztály jutalomteteleire 556. III.

Pályázat-hirdetés (Rózsay-alapítványból term. tud. nyílt) 106.

Pályázatok, lejáró 63, 672.

Pályázatok (eldöntött) 1895-ben 246.

„(lejáró) 63, 502.

Pályázatokra kiküldött bírálók (I. II. Oszt.) 616. Nemzeti színház 657 III. oszt. 657.

Pályázási szabályok 286.

PAP DANIEL: A telepítés kérdése 163.

PÁPAY JÓZSEF budap. egyetemi hallgató nyelvészeti jutalmat nyer 271, 324.

A Parthenon kijavítása TELFY IVÁN-tól 451, 457.

Pasquillus, magyar, a XVII. századból. gr. BETHLEN PÁL küldi 656.

PASTEINER GYULA: XVIII. századbeli falfestmények Magyarországon 162, 192.

Pasteur emléksobrara gyűjtő ív 59.

A pásztor-madár (Pastor roseus) monographiája. CSÖRGEY TITUS-tól 451.

PAULER GYULA megbízatása a Fáy-alapítvány pályakérdésének megoldásával 265, 323.

PROZ VILMOS: „Adalék az Árpád családjának genealogiához 655.

Péczy-jutalomra (1896. szept. 30.) beérkezett pályamű 556.

„bíráói 616.

Pénztár állása 1895, 258.

Petényi ornithologiai hagyatékáról. HERMAN OTTÓ-tól 451, 466.

Petrarca dalos könyve RADÓ ANTAL-tól 536.

PETZ GEDEON: Hangsúly a germán nyelvekben Székf. 321, 580.

PETZ VILMOS: A magyarok ősi nevééről 227, 316.

Philologiai Közöny 1895. IX. füz. tartalma 52; X. f. 53; — 1896. I. füz. 97, II. f. 223, III. f. 369, IV. f. 447, V. f. 486, VI.—VII. f. 552, VIII. f. 612, 650.

„Philosophia története és irodalma Magyarországon“ Szlávik Mátyástól a Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik 100.

PÓRA FERENCZ „Magyar synonymika“ cz. munkájával Marczibányi-jutalmat nyer 263, 322.

PULSZKY FERENCZ „Magyarország archaeológiájának kézikönyve“ cz. pályaműve a Semsey-téle pályázaton második jutalmat nyer 270, 324.

RADÓ ANTAL felolvasási engedélye 329.

„Az ifjabb Michel Angelo Buonarroti 451.

„Petrarca dalos könyve 536.

- RADOS GUSZTÁV: Adjungált négyzetes alakok 101.
 „ A mellérendelt bilinear alakok elméletéhez 259.
- RAGÁLYI FERENCZ a b. Balassa család nevében beküldi a KÉT BALASSA BÁLINT arczképét 453.
- RÁKOSI JENŐ: Jelentés az 1895. évi Teleki-pályázatról 167, 226.
- RANKE LEOPOLD. Emlékbeszéd MARCZALI HENRIK-től 5.
- RÁTH GYÖRGY régi Hungarikákból álló könyvtárának ajándékozásáról közjegyzői okirat 61, 103, 164.
- RÉCSEI VIKTOR a Czuczor Gergely-emléktábla feliratának szövegezését kéri 102.
 „ segédtagul választása az irodalomtörténeti bizottságba 329.
- „Régi magyar költők tára“ VI. kötetnek ismertetése 429.
- RÉTHY MÓR: A legkisebb actio elvének általánosítása 259.
- REVUE Critique cikkei a magyar irodalomról 652.
- „Revue Général des Sciences“ Gruber N. „A Fermat-féle congruentia elmélete“ cz. dolgozatáról 162.
- Revue des Revues Vörösmartyról 99.
- A Rézkorról újabb tanulmányok. HAMPPEL JÓZSEF-től 65.
- RIBOT: A lelki átöröklés 530.
- RIEDL FRIGYES lev. taggá választása 273.
- BIGLER GUSZTÁV: A Duna vizének chemiai és bakterologiai sajátosságai 143, 165.
- ROSCHER Vilmos emlékezete. KAUTZ GYULA-tól 559, 615.
- Román-féle hagyatékra vételi ajánlat 164.
- Rózsay-alapítvány nyílt pályázat-hirdetése 166.
 „ -alapítványból adott megbízásról jelentés 267, 324.
- A Röntgen-féle sugarak magyarázatról. SCHULLER ALAJOS-tól 226, 357.
- B. Rudics J. művészeti czélokra rendelt hagyományának alapító-levele 326.
 „ hagyatéki ügyben megválasztott bizottsági tag tiszteletdíjának kifizetése 327.
- RUPP KORNÉL: Az 1879-ben fölfedezett krakkói töredékről 321, 414.
- RUSKIN: Velence kövei 506.
- Sámuel-díjról (1895) jelentés 262, 322.
- Sárospataki iskolai ünnepélyről jelentés 452.
- SETÁLÁ EMIL k. t. üdvözlése az I. osztály ülésén 654.
 „ Egy történetelőtti magyar hangviszony 654.
- Sayous Ede k. tag. üdvözlése az Összes-ülésen 452.
- SCHOLCZ JÁNOS: A gyomor és bélhám mechanikai behatásokkal szemben 259.
- SCHÖNHERR GYULA lev. taggá választása 273.
 „ választása a Tört. bizottságba 616.
 „ Corvin János cz. munkájáról a R. Critique 653.
- Schuchardt, a Tüzet. M. Nyelvtanról, a Tájszótárról és Nyelvemlékeinkről a Lit. Centralblattban 56.
- SCHULLER ALAJOS: A Röntgen-féle sugarak magyarázatról 226, 357.
- Science (newyorki folyóirat Bolyai János-ról 100.
- SEBESTYÉN GYULA segédtagul választása az irodalomtörténeti bizottságba 329.
- Semsey-pályázat I—10. 287—292.
 „ pályázat szabályai 293.
- Semsey magyar történelmi pályázatról jelentés 267, 324.
 „ földrajzi pályázatról 263, 324.
 „ „Magyarország archaeológiájának kézi könyve“ cz. három kötetes pályaműről 270, 324.
 „ pályázatra (1895. decz. 31-ig) beérkezett tervezetek 103.
 „ történelmi pályakérdésre beérk. pályaműről bizottsági jelentés 370—396.
 „ földrajzi p. k. pályaműről biz. jel. 396—406.
 „ pályázaton jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratáról 329.
- Simonyi Zs. Tüzetes Magyar Nyelvtanának ism. a Literarisch. Centralblattban 56. ugyanerről a R. Critique 952, 653.
- SIMONYI ZSIGMOND: Német és magyar szólások 88.
 „ A Königsbergi töredék egy érthetetlen helyéről — bemutatta Szilády Áron, Horváth Cyrill és Tóth Béla véleményét 227, 313.
- SOMLO SÁNDOR az 1896. Kőcán-dj nyertese 656.
- STEIN AURÉL kt. tudósítása Keletindia-ból 555.
 „ leveléből 671.
- STRAUSZ ÁRMIN: A ritkítás befolyása a Röntgen jelenségre 259.
- Swenigerodskoi ajándéka a könyvtár számára 617.
- SZABÓ JÓZSEF: A tejmirigy nyugalom alatt és működés közben 259.
- Szabó Károly r. tagról emlékbeszédet tart SZILÁGYI SÁNDOR 165.
- Számadások bemutatása az 1895-ik évről 103.
 „ vizsgáló küldöttsége 163.
 „ és pénztárvizsgálatáról jelentés 326.
- SZAMOTA ISTVÁN Marmelins-féle szövegéről a R. Critique 654.

Gr. SZÉCHENYI BÉLA „Keletázsiai útjának tudományos leírása“ cz. munkája nagyjuttalmat nyer 262, 322.
 „ munkája pályadíját természettudományi pályakérdés jutalmazására felajánlja 452.
 Gr. SZÉCHENYI ISTVÁN életrajzára hirdetett pályázatról jelentés stb. (I. Indítványok) 555.
 SZÉCHY: Gvadányi cz. munkájáról a *Revue Critique* 654.
 Székfoglaló értekezések 211. 225. 614. 623. 615. 629. 655.
 Széphalmi ingatlanok bérbeadása 164.
 SZILÁGYI ISTVÁN: Jelentés Lassú István emlékünnepről 617.
 SZILÁGYI SÁNDOR emlékbeszédet tart Szabó Károly r. tagról 165.
 SZILASI MÓRICZ engedelnye felolvasásra 166.
 „ Vogul és magyar névszói össze-tételek 225, 348
 SZILY KÁLMÁN: Jelentés a Lázár-codexről 139, 162.
 SZINNYEI JÓZSEF: Egy állítólagos össze-tétel 136, 162.
 „ r. taggá választása 273.
 „ Tájszótáráról a Lit. Centralblatt 56.
 Szláv nyelv (egyházi) és a magyar honfoglalás cz. értekezése VOLF GYÖRGY-től 654. 655.
 Szolgák folyamodása fizetésemelésért 164.
 Tagajánlások határidejére figyelmeztetés 166.
 „ az Osztályok részéről 228, 325.
 Tagok (akad. belső) 1896. jan. 1.
 „ köszönete megválasztásukért 329. 452.
 Tagválasztás 328.
 Tájszótárról a Lit. Centralblatt 56.
 Táplálék fölvetelének befolyása az anyagforgalomra GEBHARDT FERENCZ-től 655.
 Tatrai tavak mikrofaunájához, adatok DADAY JENŐ-től 655.
 TÉGLÁS GÁBOR: A Dáciába vezető útvonal hadi állásának strat. jelentősége stb. 225, 407.
 Teleki-pályázatról 1895-ben jelentés RÁKOSI JENŐ-től 167, 226.
 „ pályázaton jutalmat nyer Dóczi LAJOS 226.
 Feleki-pályaművek bírálói a nemzeti színházról 657.
 Teleki-juttalomra beérkezett pályaművek 556.
 A telepítés kérdése. PAP DANIEL-től 163.
 TÉLFI IVÁN: A Parthenon kijavitása 451. 457.
 TERRAY PÁL: A levegő oxigen tartalmának befolyása stb. 452.

THAN KÁROLY: A kiegyenlítő geometrikus módszerrel 259.
 „ előterjeszti Herzfelder A. Dezső.
 „ „Egy XVI. sz. magyar chemikus“ cz. értekezését 655.
 THANHOFFER LAJOS emlékbeszédet tart Hyrtl József k. tagról 102, 117.
 „ Eszközök és módszerek 259.
 „ „Szövetten“ cz. munkája Marczibányi mellékjuttalmat nyer 262. 322.
 P. THEWREWK EMIL: Jelentés a losonczy Kármán-ünnepről 499.
 THIRING GUSZTÁV: A magyarok kivándorlása Amerikába 41, 58.
 THURÓCZY KÁROLY: Nyitramegye közgazdasági és közmívelődési viszonyairól 58.
 Tisztviselők jutalomdíja az ezredév alkalmából 326.
 Nyug. tisztviselők kérelme rendkívüli segélyért 326.
 TOMPA-ünnepről jelentés 554.
 Tompa-szobor leleplezése ünnepéről jelentés. LÉVAY JÓZSEF-től 619.
 Tóth Lőrincz r. taghoz üdvözlő irat akad. tagságának 60-ik évfordulójára 615, 656.
 Török-Magyar szótár segélyezése a keresk. minisztérium részéről 555.
 A török nyelv idegen elemei. KÜNS IGNÁCZ-tól 101.
 Történelmi bizottság költségvetésébe utólag fölvehető munkák 616.
 Történeti egyezések és tévedések MATYÁS FLORIÁN-tól 592, 615.
 Trebitsch Ignác tisztelődíja 326.
 Tüzetes Magyar Nyelvten a Litter. Centralblattban 56.
 Ugocsa vármegye keletkezése. KOMÁROMY ANDRÁS-tól 221, 225.
 Az „Ugor“ népnevezet eredete. MUNKÁCSI BERNÁT-tól 101, 200.
 Újabb tanulmányok a rézkorról. HAMPEL JÓZSEF r. tagtól 65.
 Ullmann-pályázatról jelentés 264, 322.
 „ -pályázat munkáiról (1895. szept. 30) bírálatok, I. RÁTH ZOLTÁN-tól, II. PÓLYA JAKAB-tól 337.
 Ügyész 1895. számadása 164.
 Ülések (akadémiai) I. II. III. Oszt. 58, 60, 101, 162, 165, 225, 259, 321, 451, 554, 614, 654, 655.
 „ Összes. 1895. decz. 16. 58, — 1896. jan. 27, 102, febr. 24, 165, márcz. 19. 226, ápr. 27. 259, máj. 26. 328, jún. 22. 452, okt. 5. 554, okt. 26. 615, nov. 656.
 „ Igazgató Tanács I. ülése febr. 16. 163; II. ül. máj. 14. 326.
 „ Nagygyűlés napjai 230, 320, 327.

Ülésekről 1895-ben jelentés:

„ I. II. III. osztály 231.

„ Összes 235.

„ Igazgatósági 237.

„ Bizottsági 238.

Üléssor 1896-ra 64.

„ 1897-re 657.

Üléstermek átengedéseért köszönetek 555.

Váczy János felolvasási engedélye 616.

„ Kazinczy levelezése 655.

VADNAY KÁROLY: Jelentés az 1895-ki Kőczán-díjról 24; ugyanaz 1896-ról 656.

Vagyonmérleg 1895. decz. 31. 104, 111, 163.

Választásokról 1896-ban jelentés 273.

„ I. II. III. oszt. tagjai 325.

VÁLYI GYULA: Újabb közlemény a többszörös involutióról 615.

VAS MIKLÓS kolozsvári egyet. hallgató történettud. jutalmat nyer 272, 324.

Velence kövei. RUSKIN-tól 506.

VERESS ENDRE: Jelentés lengyelországi kutatásairól 101.

Vergilius Didója. NÉMETHY GÉZÁ-tól 58, 70.

Veszteség- és nyereségszámla 163.

Vigyázó Sándor-féle alapítvány ügyrendi szabályzata 61.

„ alapítvány befizetése 103, 164.

„Voci popolane dall' Ungheria“ 450.

Vogel és magyar névszói összetételek. SZILASI MÓRICZ-tól 225, 348.

Volf György Az egyházi szláv nyelv és a magyar honfoglalás 654, 655.

Vörösmartyról, jellemrajz a Revue des Revuesben 99.

WALDEYER VILMOS kültaggá választása 273.

WINKLER HENRIK k. taggá választása 273.

WINKLER LAJOS lev. taggá választása 273.

WINKLER HENRIK k. tag nyelvészeti munkáját a m. t. Akadémiának dedikálja 557.

Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik „A philosophia története Magyarországon“ 100.

ZICHY ANTAL: Kazinczy levelezésének VI. kötete 38, 58.

„ Széchenyi levelei cz. munkájáról a R. Critique 653.

Zolnay „Nyelvemlékeink“ cz. munkájáról a Lit. Centralblatt 56.

ZSILINSZKY MIHÁLY megbízatása a Bük-féle pályakérdés megoldásával 266, 323.

Zsivora-féle követelés jelzálogos adósnak kérelme tehermentes lejegyzésért 164.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1896. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Gr. Apponyi György.	Gr. Apponyi Sándor.
Than Károly rt.	Semsey Andor.
Szász Károly.	Gr. Csáky Albin.
József főherczeg.	B. Radvánszky Béla tt.
Tisza Kálmán.	Fraknói Vilmos rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Jókai Mór tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Hollán Ernő tt.
Gyulai Pál rt.	Beőthy Zsolt rt.
Zichy Antal tt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	Vámbéry Ármin tt.
12. Kautz Gyula rt.	24. Császska György.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
3. Jókai Mór ig. t.	6. Vámbéry Ármin ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
5. Volf György.

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly ig. t.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beőthy Zsolt ig. t.

Levelező tagok :

Szilágyi István.
 Télfy Iván.
 Bartal Antal.
 Bánóczy József.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengery János.
 Némethy Géza
 Kúnos Ignác.
 14. Petz Gedeon.

Levelező tagok .

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Vadnai Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Berczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 17. Badics Ferencz.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.**

Osztályelnök : Pauler Gyula rt.

Osztálytitkár : Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok :

Pulszky Ferencz, másodelnök.	Tisza Kálmán ig. t.
Horvát Boldizsár.	B. Nyári Jenő.
Brassai Sámuel.	Kállay Béni.
4. B. Radvánszky Béla ig. t.	8. Knauz Nándor.

A) Bölcs. és társad. alosztály.   B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.

Rendes tagok :

Szilágyi Sándor.
 Fraknoi Vilmos ig. t.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Torma Károly.
 Jakab Elek.

Wlassics Gyula.	Károlyi Árpád.
Láng Lajos.	Hampel József.
Hegedűs Sándor.	Pór Antal.
Jekelfalussy József.	Fejérpataky László.
12. Plósz Sándor.	12. Thallóczy Lajos.

Levelező tagok:

Karvasy Ágost.
 Falk Miksa.
 Matlekovits Sándor.
 György Endre.
 Kőrösi József.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Concha Győző.
 Pulszky Ágoston.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosváry Sándor.
 Asbóth János.
 Földes Béla.
 Farkas Lajos.
 Nagy Ferencz.
 Pólya Jakab.
 Fayer László.
 Ráth Zoltán.
 Edvi Illés Károly.
 Szathmáry György.
 26. Nagy Ernő.

Levelező tagok:

Mátyás Flórián.
 Finály Henrik Lajos.
 Kerékgyártó Árpád.
 Balássy Ferencz.
 Ortway Tivadar.
 Zsilinszky Mihály.
 Myskovszky Viktor.
 Majláth Béla.
 Czobor Béla.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Pulszky Károly.
 Kőváry László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 Csánki Dezső.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Bubics Zsigmond.
 Marczali Henrik.
 26. Komáromy András.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly, ig. és rt.

Osztálytitkár: König Gyula rt

Tiszteleti tagok:

Hollán Ernő, ig. t.	B. Podmaniczky Géza.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Margó Tivadar.
Semsey Andor, ig. t.	7. Gr. Teleki Samu.
4. Konkoly-Thege Miklós.	

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok :

Kruspér István.
 Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Heller Ágost, főkönyvtárnok.
 Lengyel Béla.

11. Klug Nándor.

Levelező tagok :

Kondor Gusztáv.
 Martin Lajos.
 Hollósy Jusztinián.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Réthy Mór.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Kápolnai Pauer István.
 Kherndl Antal.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Lipthay Sándor.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.

25. Kövesligethy Radó.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Hazslinszky Frigyes.
 Jurányi Lajos.
 Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Hőgyes Endre.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.

10. Koch Antal.

Levelező tagok :

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Poór Imre.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Kanitz Ágost.
 Klein Gyula.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Bielz Albert.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Laufenauer Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.

22. Török Aurél.

Ranke Leopold.

(*Marczali Henrik* I. tag emlékbeszéde. Felolvasta az 1895 november 25-dikén tartott összes ülésén.)

Midőn a Magyar Tudományos Akadémia megtisztelő megbízásából Ranke Leopoldnak, századunk német történetírói közt a legünnepeltebbnek, emlékét készülök fölidézni, lehetetlen elhallgatnom, hogy e feladatot először Akadémiánk nagynevű boldogult elnöke, Trefort Ágoston, vállalta magára. A széles műveltségű, nagy látkörű államférfiú bizonyára megkapó képét rajzolta volna a híres kutatónak, a nagy hatású írónak. Nekem attól kell tartanom, hogy az elhunytinak alakját, úgy is mint szakember, úgy is mint bizonyos mértékben tanítványa, némileg egyoldalúan, szűkebb keretben fogom csak vázolhatni.

Egy híres angol író azt a paradoxont állította föl, hogy a protestáns országok nagyobb haladásukat a tudomány és műveltség terén papjaik családos voltának köszönik. A papi házakból származó tudós dynastiák hosszú sora, melylyel Anglia, Skócia, Skandinávia és Németország irodalmi története ékeskedik, némileg igazolja ezt a kockáztatott föltevést. A lelkész-házak nyugalmas, csendes egyhangúsága, a morális és tudományos kérdésekkel való foglalkozás, az egyszerű és erkölcsös életmód, a világi és anyagi ügyek ismerete a nélkül, hogy egészen beléjük kellene merülni, tehát azoknak bizonyos magasságból való tekintése, mindez igen alkalmas milieunek bizonyult a tudományos érzék fölkeltésére és ápolására. Ranke is ily családból származott. Később, midőn már a német irodalom elismert nagyságai közé tartozott, érthető érdeklődéssel kutatta őseinek theologikus iratait. Atyjával megszakadt e buzgó hitvitázók sorozata. Az már ügyvéd volt, ki Wiehében, Szászország egy kis városában, gazdálkodott kis birtokán. Így Ranke családja is visszatükröztette azt a nagy szellemi mozgalmat, mely Németország műveltebb osztályait a XVIII. század közepe óta a theológiától a gyakorlatibb életpályák és problémák felé vonta. Szüleit testben és lélekben egészséges emberpárnak írja le, kiknek oktatása és példája minden tekintetben áldásosan hatott az őket környező gyermekseregére, melyben ő (született 1795. december 21-dikén) volt az elsőszülött.

Szüleinek, a falusi kis birtok kiességének köszönhető boldog gyermekkorát, és azt a törhetetlen egészséget és erőt, mely szokatlanul kicsi termetét késő vénségéig föntartotta. Szellemének irányt adott az a nevelése, melyet Donndorfbán és Schul-Pfortában nyert, Szászország híres fejedelmi iskoláiban, Németország legjobb nevű humanistikus intézeteiben. Ezek az iskolák, Melancthon alkotásai, hivatva voltak egyesíteni a theologiai oktatásra való előkészítést a classikus nyelvek és irodalmak beható tanulmányával. Teljes kifejezésre jutott bennök a német protestantismusnak belső szövetsége, sőt egyesülése a renaissancenak azon egyetlen irányzatával, mely szellemével megfért és melynek eredetétől fogva annyira le volt kötelezve; a nyelvészeti kritikával és a szövegmagyarázattal. A klastromi egyszerű élet csendes magánya hatalmasan vonta az ifjú romlatlan kedélyeket az ókor nagy alakjai, örök eszményképei felé; a világ gondjai és küzdelmei csak gyöngülve, érdeket alig keltve, hatolhattak a sötét falak mögé, melyeken belől a biblia Platóval és Ciceróval osztozott a lelkek fölötti uralmában. Így élt, fejlődött Ranke hat éven át, 1808-tól 1814-ig.

Pedig a történelem egyik legmegrendítőbb epósa zajlott le azokban a napokban a szász csatatérekben, nem is messze Pfortától. Napoleon ott vívta csatáit a szövetséges uralkodók és fölzúduló nemzetek ellen. Ranke olvasta a nagy seregről szóló bulletineket, látta a császárt és híres tábornagyait, de lelkére a modern idők herosza éppen oly kevésbé hatott, mint a német ifjúságot fölrázó nemzeti mozgalom. Legföljebb annyira jutott, hogy a szövetségesek proclamatiójában bizonyos hasonlóságot talált azon beszéddel, melyet Tacitus a rómaiak ellen küzdő britt királynőnek, Boadiceának, ad szájába. Éppen oly kevésbé hatott reá az a hatalmas szellemi mozgalom, melynek azon években éppen szülőföldje, Thüringia, volt a központja. Goethe és Schiller, kik alig néhány órányi távolságban alkották azon műveiket, melyekben a német nemzet szelleme legáltalánosabb értékében nyilatkozott, úgy látszik igen kevésbé járultak a gymnasiumban Ranke képzéséhez.

Azok a sorok, a melyekben Ranke ifjúságának mozzanatairól szól, nem egy tekintetben nagyon tanulságosak. Mindenek fölött óvatosságra kell tanítaniok a «milieu» hatásának túlságos becsülése ellen, különösen ha e hatás felől nincs egyenes döntő adatunk. Azután érdekes tanulságot rejtenek magokban arra nézve is, hogy a humanistikus oktatás, mely valóban méltó nevéhez, éppen azzal, hogy távol tartja növendékeit a mindennapi élet muló kérdéseitől, képebbé teszi őket arra, hogy az események fölé emelkedve, belássanak azok lényegébe, meg bírják ítélni azok irányát és jelentőségét.

Ranke mindenesetre nagy készültséggel lépett a lipcsei egyetemre, hol különösen a theologiai és egyháztörténeti tanulmányok érdekelték. Sokat olvasott és tanult. Akkor hatolt be Kantnak és tanítványainak ismeretébe. Ő is hódolt a korszellemnek, a mennyiben a philosophusok közt leginkább Fichte hazafias és szinte spártai irányú műveinek befolyása alá jutott. Goethét is akkor kezdte bámulni, de a weimari mester, mint megjegyzi, mégis csak nagyon «modern»-nek látszott neki. Természetes, hogy műveltségének ápolása mellett a szorosan vett philologiai tanulmányokat sem hanyagolta el. Hiszen Németországban még most is szinte egyértelmű az egyetemen a philologus a tanárjelölttel. Még egész lelkével a régi hagyományokban gyökerezett. Homeros, Thukydides és «valamennyi közt a legnagyobb», Tacitus, mellett a biblia volt központja műveltségének. Hívó volt; az is maradt. Kisérletet tett a zsoltárok fordítására héber szövegből, és buzgón forgatta a Luther bibliáját, már csak a német nyelvnek tanulmánya végett is. Bizony a «Germania doctá»-nak kevés oly ifja lehetett, ki oly szép eredménnyel látogatta volna a műzsák berkeit, a tanárok előadásait, ki annyit tanult a grammatikusok és theologusok vitáiból, mint ő. De bizonyára még kevesebb volt az olyan, kinek egész lényére oly kevésbé hatott volna saját korának politikai szelleme. A forradalom és a császárság nem lelkesítették, de nem is rémitették volt; Napoleon uralmát és az azt követő restauratiót valószínűleg abból a szempontból ítélte meg: biztosítják-e részére a tanulmányaihoz szükséges nyugalmat, vagy nem? Ez az elvonultság annál jellemzőbb, mert épen a deákveire esik a német deákságnak politikai és társadalmi szervezkedése, a «Burschenschaft» megalakulása.

Ha már az ifjában megkerestük a későbbi férfiú jellemének alapját; ezt az elzárkózottságot a jelent érdeklő kérdések elől, kell jellemző vonásának, egyéniségének tekintenünk.

Boldog az az ifjú, ki a tudományos pályának élve, jövőjének alapjait megvetve, nem törődik se a mindennapi kenyérrel, se — a mi még nehezebb és ritkább — azzal, a mit *carrière*-nek nevezünk. Boldog, ha oly nemzethez tartozik, melyben az egyetem befejezése biztosítja a megélhetést; még boldogabb, ha saját énjében megtalálja azt az igénytelenséget, mely beéri a tudományos gyümölcscsel, és a sorsra bizza annak értékesítését. Nem átalom kimondani, hogy Németország ennek a szerény, dolgozni tudó, arról, mit kellemes életnek szoktunk nevezni, önként lemondani tudó ifjúságának köszöni sok tekintetben elismert tudományos felsőségét. Csak az teszi lehetővé a munka megosztását, ez biztosítja a különböző ismeretek minden részletének művelését, ez óvja meg a tudományos irodalmat a még ki nem forrott elmék föltűnési viszketegétől. Ranke ehhez a szinte spártai

erkölcsű, az élvezetet a munkában és kötelességben találó ifjúsághoz tartozott. Természetesnek találta, hogy az egyetemről elvigyék kisegítő tanárnak az Odera melletti Frankfurt gymnasiumához, és hogy a középiskolai oktatás rögzös mezején kezdje meg pályafutását.

A nagy politikai változások jelentősége éppen abban áll, hogy még azoknak életére is döntő befolyást gyakorolnak, kik egész irányuknál fogva alig érdeklődnek a hatalmi kérdések iránt. A Napoleon ellen folytatott felszabadító háborúk egyik fontos eredménye az volt, hogy Ranke szűkebb hazája, a szász királyság, földaraboltatott, és nagyobb része Poroszországhoz csatoltatott, büntetésül azért, mert királya az utolsó perczig híve maradt a francia császárnak. Így lett Rankéből porosz alattvaló.

Az 1815 utáni Poroszország, mely az előző szomorú években nagy férfiak vezetése alatt elfogadta és népének szelleméhez idomította a francia forradalom által megkezdett reformokat a honvédelem, közigazgatás és gazdaság terén, és magában a háborúban igazi dicsőséget aratott, méltó folytatása volt Nagy Friderik alkotásának, mint a protestáns éjszaki Németország vezetője, hegemon állama. A két rendszer közti különbség az volt, hogy most az állam és annak kormánya szorosabb viszonyba lépett az időközben oly roppant lendületet vett német műveltséggel, továbbá az, hogy ellentétben a francziás fölvilágosodás gúnyolódó apostolával, vallásosnak, evangélikusnak vallotta magát. A helvét és ágostai hitvallások hivatalos uniója 1817-ben ennek a szellemnek volt kifolyása. Szembetűnő, hogy mindkét tekintetben megfelelt a változás Ranke belső érzéseinek. A szászok, kik magokat a németek közt legműveltebbnek tartották, általában még jó ideig lenézték hódítóikat, kiket félig-meddig barbároknak véltek. De Ranke már igen rövid idő múlva egy bizalmas levélben kifejezte azon való örömét, hogy oly államhoz tartozik, melynek főirányai és czélzatai az ő teljes rokonszenvét bírják.

Ez a rokonszenv alakította azután Ranke politikai meggyőződéseit. A porosz király és kormánya érezték, hogy államuk a francia forradalom ellen folytatott küzdelemnek köszönheti nemcsak újabb katonai nagyságát, hanem erkölcsi tekintélyét is. Meg voltak győződve arról, hogy a népuralmi irányok előbb-utóbb fölforgatókká válnak, és az állam és egyház formáival együtt megtámadják az emberi társadalom örök alapjait. Az újításnak, a szellemi és anyagi haladásnak, Nagy Friderik, Stein és Hardenberg állama nem lehetett elvi ellensége. Hanem azok e fölfogás szerint csak úgy válhatnak a nemzetek hasznára, ha a kormányok rendelik el őket, nem elvi, általános elméletek szerint, hanem a mint e fejlődés megkívánja, az állam organismusának, a népesség vallásos és politikai hagyományainak lehető kímélésével. III. Friderik

Vilmos király jóakaró, atyáskodó úr volt, miniszterei, tanácsosai Németország szellemi arisztokráciájában számot tettek. Igazi conservatív ország volt ez. kitűnő tisztviselő-karral, mely az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, a közgazdaság terén nagy munkát végzett, és nemsokára kiváló eredményekre hivatkozhatott. A mellett föladatának ismerte a szellemi érdekek ápolását is, a mennyiben azok a kormány meggyőződéseivel nem ellenkeztek. Ez a «Beamtenstaat» nem volt és nem is lehetett a szabadelvűeknek, az alkotmányról álmodozóknak eszménye. Annál jobban méltatták azok a tudós körök, melyek szárnyai alatt teljes szabadsággal művelhették az elvontabb disciplinákat. A berlini egyetemnek egy még élő kitűnősége nagyon szép essayt írt arról, hogy Plató republikája, a bölcsek uralma, tulajdonképen a burokratikus államban van megvalósítva. Nem föladatunk e politikai rendszer helyességéről ítéletet mondanunk. Bizonyos, hogy annak az államnak, melynek éltető lelke volt, nagy szolgálatokat tett, és így nem csupán a quietismus, még kevésbbé a hatalom előtt való gyáva meghajlás, magyarázza meg Rankének és sok más nagyérdemű férfiúnak iránta való őszinte ragaszkodását.

De min is alapult a restauratio állambölcseisége? Nem azon az elven-e, hogy az emberi társaságok nem valami mesterséges alapszerződés útján jöttek létre, nem is kormányozhatók ennél fogva elvont elméletek szerint, hanem élő, fejlődő szervezetek, melyekben minden egyenlőtlenségnek, mindannak mit a XVIII. század igazságtalannak, az észszel ellenkezőnek bélyegzett meg, megvan a maga oka és a maga joga? Nem kell éppen De Maistrenek vagy Hallernek tanaihoz fordulni, kik a forradalomtól való féltőkben magát a fejlődést, a történetet is tagadták; még az akkor uralkodó német philosophia nagymestere, Hegel, is kimondja azt az elvet: a mi van, az észszerű, azaz a történeti jogot állítja oda az állam alapjának. A történelem, mint az állami és társadalmi élet jelenségeinek hivatott magyarázója új érdekelt, kiváló jelentőséget nyert. Nem hallgathatjuk el azt a megjegyzést, hogy ez által tulajdonképen túllépett igazi határain. Hisz az elvont elméletek, az abszolút igaznak keresése, épen úgy történelmieket, emberieket, mint a tényeket és hagyományokat. De nem kétes, hogy a szellemnek ez iránya kimondhatatlan kedvező hatást gyakorolt tudományunk fejlődésére. A lapos, moralizáló vagy pikantériákat kereső bölcsekedés és általánosítás, mely a XVIII. század historiographiájának annyira szembetűnő vonása, elvesztette keletét; a komoly kutatás, a részletek tisztázása jogába lépett. És midőn így megváltozott a módszer, a szempont, maga a tárgy sem maradhatott ugyanaz. Nem a személyek, azok erőnei vagy félszégei érdekelték első sorban, hanem az intézmények, a történelmi élet igazi jelzői. Így fejlődött Chateaubriand regényes,

mystikus költeményeinek hatása alatt Thierry Ágostonnak komoly műzsája; így lépett Németországban Johannes Müllernek élők és holtak fölött ítélő iránya helyébe Niebuhrnak a régi Róma nagyságát megelevenítő, mert a modern élethez mérő geniusa.

Ranke Frankfurtban lett historikussá. Nála nem lehetett szó valami korán nyilatkozó hivatásról; az csak a tudás felé vonta őt; épen úgy válhatott volna belőle philologus, germanista vagy archaeologus. Olvasmányait, tanulmányait, a kor mindenható szelleme vezette azon mezőre, melyen azután teljesen kifejtette egyéniségét. Az egyetemen, mint bevallja, inkább húzódozott a történeti tanulmánytól. A föl nem dolgozott adatok tömege, a meg nem értett tények zűrzavara elriasztotta a német historikusok olvasásától. Niebuhr könyve volt az első, mely valóban hatott reá; annak útmutatása szerint kezdte megérteni az ókort. Frankfurtban egy nagy régi könyvtárt talált, melyet alig használt valaki. A classikus történetírókat már ismerte, most sorban elolvasta azokat a görög historikusokat, kik a római történetről írtak, azután a középkori kútfőket, különösen a császárságra vonatkozókat, végre a XV—XVI. század franczia krónikáisait. Mint később említi, Walter Scott regényeinek olvasása vonta őt azon korszak tanulmánya felé, mely a középkor és újkor mesgyéjén bepillantást enged mindegyikbe. «Úgy találtam, hogy *Quentin Durward*-jában Vakmerő Károlyt és XI. Lajost még a részletekben is másként tünteti fel, mint a történeti hagyomány. Áttanulmányoztam Cominest és a többi egykorú tudósítást, és csakhamar meggyőződtem arról, hogy ezek a férfiak úgy a mint Scott festi őket, sohasem léteztek. Az összehasonlításnál azután meggyőződtem arról, hogy a történeti hagyomány szebb és minden esetre érdekesebb, mint a romantikus fictio. Ettől tehát egészen elfordultam és föltettem magamban, hogy munkáimban kerülök minden költést és koholást, és szigorúan csak a tényeket veszem szemügyre.»

A ki egyszer a tudás almájának megízlelte zamatját, az nem telik be annak élvezetével. Minden újabb lépés újabb látkört nyit, újabb nehézséget mutat, újabb kérdéseket tár föl. De Rankét nem csak a tudás szenvedélye ragadta a történeti emlékek ily beható tanulmányozására. Tanár volt: tudni akarta azt, a mit tanított. A classikus irodalom történetét kellett előadnia a gymnasium legfelső osztályában: «Egészen ellenkezett gondolkozással és lényemmel, hogy megelégedjem a közönséges kézikönyvekkel. Észrevettem, hogy azok szerkesztői még a szerzők előszavát sem olvasták el pontosan, nem hogy az egész szöveget». Ezen iparkodott azután segíteni és így sorban újra áttanulmányozza a régi írókat. Különösen Herodotos hat akkor reá, «a mondainak és történetinek egyesítése, a nyelv bája, az előadás könnyűsége, de különösen a fölfogásnak végtelensége». Sokan azt

hiszik, hogy csak a nagy központokban lehet tudományosan dolgozni. A német tudományos élet egészen meghazudtolja ezt a véleményt. Még jobban el van terjedve azon előítélet, mintha a középiskolai oktatás nem követelne igazán alapos tudást, sőt hogy a tudás nem is való tanárnak. Rankének frankfurti évei mindenkorra alkalmasak mind a két balvélemény megczáfolására.

Talán egy kissé tovább időztünk a kelletténél Ranke ifjúságánál, tehetségének alakulásánál. A világ inkább a kész eredményt, a dicsőséget és hírnevet szokta nézni, mint az ahhoz vezető göröngyös utat. De örülnünk kell, ha éppen történetirónál kimutathatjuk, megmagyarázhatjuk az olyan egyéniségnek létesülését, mely műveivel nem csak korára és nemzetére hatott, hanem, talán szabad mondanunk, sokban általános, maradandó értékkel gazdagította az emberiség szellemi kincsét.

Ranke első szorosan kritikai kérdésnek köszönte létrejöttét. A renaissance két kiváló írója, Guiccardini és Paulus Jovius közt, számos eltérést talált, melyet kiegyeztetni nem lehetett. Hol tehát az igazság? Ez a kérdés, a legfontosabb mindenki előtt, kinek szemében nem csupa hagyomány vagy ábránd a tudomány, teljes súlyával nehezedett az ifjú, még gyermek arcú tanár lelkére. A probléma megoldásához szükséges volt a korszak többi íróinak, a francziáknak, spanyoloknak, németeknek egybevetése. A tudományos kérdésen felül a tárgy nagyszerűsége, a szereplő személyek kiválósága is vonzza. Hisz ez az a kor, melyben Európa nemzeti Olaszország birtokáért küzdve, először érintkezik egymással szorosan világi érdekektől vezetve, békében és háborúban megvetik a modern állami rendszer alapjait. E kutatások gyümölcse a *Geschichten romanischer und germanischer Völker*, mely az 1494—1514 közti korszakot öleli fel, s annak függeléke gyanánt azon kor legfőbb történetiróinak kritikája.

Már maga a fölfogás: a román és germán népeknek egy egység gyanánt való föltüntetése, a fejlődésök alapjául szolgáló intézmények és eszmék kimutatása, egy szóval bizonyos összehasonlító módszer alkalmazása előkelő helyet biztosít e munkának a historiographia történetében. A kivitel: az egyes nemzetek, rendek, városok, személyek különösségének pontos kiemelése, a jellemző vonások elsorolása, avatja valódi remekké. Mindenütt észlelhető az ifjú génusznek lüktetése, ki örvend tárgyának, munkájának, a világnak, annak, hogy oly szép a történelem, ki lelkét önti abba, a mit beszél. Ez a frissesség; ez az ifjúság még a nyelvezeten is érezhető. Ez távol van a későbbi classikus, egyenletes csiszoltságtól, mindenütt nyomát viseli a régiesnek, szinte teutonnak; erejében még a szögletességtől sem ment. És a mi fő, mindez a főnkelt gondolat, mindez a gyönyörű leírás actaszerű; az anyagnak megrostálásán, szigorú megítélésén ala-

puló. A történeti előadás szépsége, melyet addig csak a görög és római auctorokban és Macchiavelliben bámultak, karöltve járt a szövegek pontos philologiai összevetésével, vagyis oly munkával, mely a XVII. század nagy tudósainak munkáit élvezhetetlenné tette a művelt közönségre nézve.

E mű méltó feltűnést keltett. Írója a berlini egyetemre nyert meghívást. Még kizárólagosabban élhet majd tudományának, mint addig. Frankfurtban csak gyér segédeszközökkel rendelkezhetett, és a már kiadott források fölhasználására kellett szorítkoznia. A berlini könyvtár pedig nemcsak ezekben bővelkedett, hanem nagy kincset rejtgette a még fölhasználatlan eredeti levelezéseknek és diplomatiái tudósításoknak. Minő szomjjal szívta be Ranke ezeket az elsőrendű forrásokat, melyekből az eleven, forró történeti életnek pezsgése buzgott elé! A fővárosi tudós és előkelő körökkel való érintkezés; szellemes nők társasága, a világhírű főiskola, előadásainak tárgya és célja szintén nem maradhattak hatás nélkül a még ifjú, de már is ünnevelt férfiúra. E benyomások magyarázzák, hogy első berlini műve, bár csak kevésel, két évvel később készült a román-germán népek története után, aránylag igen nagy változásról tesz tanúságot.

Déli Európa fejedelmei és népei, mert erről van szó, nézetünk szerint Ranke művei közt a legelső polczot foglalja el. Itt már nem Nyugat-Európa nemzeteinek egysége adja meg a keretet, hanem inkább a kelet és nyugot közti ezredéves ellentét, az állami élet és a társadalom minden ízét átható különbség. A keletnek az akkor világuralomra törő ozmán, a nyugatnak a fölfedezések, hódítások és házasságok által universalis monarchiához közeledő spanyol birodalom a személyesítője. Elbeszélés alig van a kötetben. Az egész mintegy élő statisztika, mely működésökben mutatja be az államok gerinczét alkotó katonai és politikai intézményeket. Soha senki jobban ki nem fejezte, meg nem magyarázta a két államalkotás hosszas virulásának, majd hanyatlásának okait. És ha a módszer, mely mindazt mellőzi, mi nem lényeges és igazán a történeti tények velejét nyújtja, már magában véve is oly hatást idéz elő, minőt a görög remekírók olvasása, ezt a hatást az előadás mesteri volta még fokozza. Morális ítéletet alig találunk, annál több aesthetikai reflexiót. A töröknél az institutiók állanak előtérben, a spanyoloknál a személyek rajza sem marad el. V. Károlynak, II. Fülöpnek jellemzése teljesen elűtnék az elfogadott, annyiszor ismételt közhelyektől; embereket mutatnak, nem gépeket. Az a néhány sornyi megjegyzés, mely a Don Juan d'Austria szerencsétlen sorsához fűződik, annyira magán viseli Ranke sajátos szellemének bélyegét, hogy még itt sem mellőzhetem. «Ilyen a világ Ingerli az embert összes tehetségei kifejtésére, nagyra növeszti minden reményét. Azután ő nem

mérsékeli magát; erejét érezve, a becsület és a birtok legbüszkébb díjai után száguld. De a világ nem enged; bezárja sorompóját és hagyja, hogy meghaljon».

Magának a tárgynak elsőrangú érdeke és fontossága okozta, hogy Ranke a XV. és XVI. század történeteinek próbálta meg először erejét. Eddigi munkái biztos alapot szolgáltatottak neki a további fejlemények megítélésére, a már közkézen forgó adatok megbírálására. Későbbi munkáinak sorrendje fölött már az utazásai alkalmával talált kiadatlan anyag döntött.

Már Berlinben tapasztalta az értesítések minő gazdag bányáját rejtik az olasz, különösen a velencei követjelentések. Szabadságot nyert arra, hogy a kutatásokat folytassa, még pedig Bécsben, hol a velencei archivum legnagyobb részét őrizték. Metternich herczeg szívesen megengedte az idegen protestáns tudósoknak ez iratok fölhasználását, mit akkor igen nagyba vettek. E bécsi tartózkodása több tekintetben hatott Ranke fejlődésére és működésére. Megismerkedett Gentzszel, a híres publicistával, Metternich jobb kezével, ki az ifjú, tudni vágyó tanárt beavatta a magas politika útvesztőibe. Akkor a keleti kérdés dominált. Miklós császár nagyraavágása új háborúval fenyegette Törökországot és már-már megbuktatta a szent szövetséget. A hellén szabadságharcz óta különben is keletre fordult minden szem, ezek a bonyodalmak újra mutatták, minő közel érdeklík a művelt Európát azon régi kulturai központok viszontagságai. Bécsben tartózkodott akkor Vuk Stepanovics, a tudós szerb, ki Rankét megismertette nemzetének küzdelmeivel, törekvéseivel. Mit a török ellen folyó harcok hőseiről elbeszél, szinte a homerosi eposzok igazságával és erejével hatott. Ez információk alapján írta meg aztán Ranke a szerb forradalom történetét (1828). Abban a szerencsés helyzetben volt, hogy közel egykorú eseményről írhatott és mégis annyira távol eső viszonyokról, hogy teljesen megőrizhette objectivitását. E munka, mint a szerb hagyományon alapuló elbeszélés, nem annyira tudományos becsével és kritikájával hat, mint az állapotok és személyek friss, szinte naiv festésével. Niebuhr a modern kortörténet remekének nevezte.

A velencei követjelentéseknek Bécsben megkezdett tanulmányozását folytatni kellett aztán magában Velenczében; az olasz viszonyok tüzetesebb ismerete szükségessé tette a római, firenzei és más nagy gyűjtemények átkutatását. A porosz kormány liberalitása több évi szabadságot engedett Rankének, úgy hogy csak 1831-ben foglalta el újra tanszékét. Ez életének legboldogabb és legtermékenyebb korszaka. Tisztán tudományának, a mult föllevenítésének élve, környezve az olasz természet bájától és az olasz művészet remekeitől, élénk közlekedésben Európa egyik legműveltebb és legélénkebb társaságával, nemcsak mindig újabb

leletek fölhasználásában találta gyönyörűségét, hanem ki is fejtette lényének azt a művészi vonását, mely addig szűk, kissé egyoldalú viszonyai közt nem nyilvánulhatott eléggé. «Soha sem tanultam és gondolkoztam, soha sem gyűjtöttem többet, mint az 1830-ik év második és 1831-ik év első felében», mondja ő maga visszaemlékezéseiben. Ez útjának főeredménye: *A pápák története* című műve; nagy számú munkái közt valószínűleg az, mely leginkább terjesztette hírnevét. Hogy mást ne említsünk, Macaulay is beható bírálatra találta érdemesnek. Nálunk Csen-gery Antal méltatta egy szépen írott tanulmányában. Hírnevét nemcsak tárgyának, nemcsak a benne először közölt adatok fontosságának köszönhette. Megvan benne a közvetlenség, meg az eleven érzék azon szellemi hatalom iránt, mely a reformatio által szenvedett veszteségét olyan gyorsan kiheverte, megvan benne az örök Rómának átértése, szemlélhetővé tétele. Az olasz municipális életről szóló lapok Ranke remekei közt is igen kiváló helyet foglalnak el. És mégis nem átalлом kimondani, hogy e műben Ranke már kezd eltérni attól az iránytól, mely mintegy egyéni tulajdona volt és közelebb érve a történetírás elfogadott chablonjához, könnyűvé tette, hogy mások azon az úton kövessék. Véleményemet, mely a rendes fölfogástól nagyon is elütő, megokolnom szükséges.

Senki nem tagadhatja, hogy a kiadatlan kéziratí kútfők fölhasználásával új korszaka kezdődik a történetírásnak.

Minden újabb documentum közelebb hoz a tudáshoz, az igazsághoz és nem historikus az, ki nem hálás mindazért, mi ismeretét bővítheti, kiegészítheti. Csakhogy a hagyomány, legyen az akár krónika, akár oklevél, akár követjelentés, nem maga a történeti élet, hanem annak csak egy többé-kevésbé hű és részletes képe. Éppen a követjelentéseknél — tárgyunkra nézve ezek becslése a legfontosabb — világos, hogy szükségképp egyoldalúak. Rendeltetésöknél, céljoknál fogva első sorban a külügyi viszonyokat, azután meg az uralkodók és miniszterek tetteit és szándékait tartják szem előtt. A belső ügyekre, a nemzeti élet ismertetésére, vagyis a történelem leglényegesebb és legnehezebben construálható részére csak annyiban terjeszkednek ki, a mennyiben azok visszahatása a külső viszonyokra szintén észlelhető. Ki vonná kétségbe, hogy a diplomatai, a hadi történelem aztán meg a biographia szintén történelem? Az, de nem az egész történelem, hanem annak mintegy csak felülete.

Csak laikus szólhat poros, moly-ette actákról. Az archivumnak megvan a maga varázsa. A mint nagy férfiak irataiból megismerjük lelkök titkos rügőit, magok is szinte életet nyernek, testet, vért öltenek. A kutató a sárgult levelekből kihallja az elmúlt nagy idők szellemének szárnycsattogását. Hiába, nagynak

kell lenni annak a csábító erőnek, melyet a diplomatia szövevényeibe való bepillantás, a kiváló állásban levő férfiak életével való foglalkozás gyakorolt, ha még oly szellem sem maradhatott ment tőle, minő Rankeé. Első műveiben másként értelmezte, másként dolgozta föl a történelem tartalmát. Akkor a nemzetek lelkének erős dobbanását figyelte meg, most csak finomított, mintegy előkelővé tett nyilatkozatainak volt tolmácsa. Munkássága a földszinre hozott új adatok értékével tovább is terjesztette a tudomány birodalmát, de nem járult oly mértékben, mint addig, annak intenzívebb műveléséhez.

A genius egységes, oszthatatlan és ha irányában lényeges változás áll be, az nem szorítkozik egy bizonyos jelenségre.

Ranke mindaddig teljes objectivitással olymposi magaslatról ecsetelhette az elmúlt idők törekvéseit és embereit. Midőn Bécsben volt, az a gyanú támadt ellene, hogy katholizálni készül és még jó barátai is nagyon enyhének tartották II. Fülöpnek, a protestantismus nagy ellenének, megítélését. Műveinek tárgya mindaddig elősegítette ezt a tárgyalagosságot és a mult alkotásainak tisztántartását a jelenkor küzdelmeitől, melyeknek belevonása élenkitheti, de mindig egyúttal el is homályosítja a történeti szemléletet. Most a júliusi forradalom újra megmutatta, minő szakadás választja el Európa-szerte az elméket. Ranke is leszálolt polczáról: állást foglalt e harcban. Berlinbe visszatérve, folyóiratot adott ki, hogy a forradalom ellen védeni segítse a conservativismusnak, a békés haladásnak ügyét. Hanem e vállalatával úgy járt, mint jární szokott többnyire a nyugodt, megfontolt, igazságot kereső ember viharos, szenvedélyes időkben. A reactionáriusok és a protestáns túlzók — Hengstenberg iskolája — szinte jakobinusnak nézték, a liberálisok pedig, vagyis az egész akkori német közvélemény a servilitás bélyegét sütötték rá. Még Heine sem kímélte «a csinos figurákat faragó» tanárt. A folyóiratot rendkívül becses tudományos tartalma sem mentette meg a gyors enyészettől. Ezzel Ranke politikai szereplésének vége szakadt. Hiába, ő tanulásra és tanításra volt teremtvé; a küzdelem nem volt az ő eleme. Ez a lényeges különbség közte és nagy kortársa és barátja, Thiers, közt.

Kettős buzgósággal tért csakhamar vissza a tudományhoz, tanszékéhez. Tanári működése, mely jelentőségében alig marad el irodalmi tevékenysége mögött, tulajdonkép ekkor fejlődik ki teljesen. Nemcsak előadásai által hatott, melyek a történeten kívül több ízben az irodalomtörténet szerint érett férfiak, még fejedelmek is látogatták. Az előadás, a mint Németországon divik, alig más, mint a tanárnak egy már kész vagy készülő könyve és így annak hatása alig különbözik a figyelmes olvasásától. Neki, ki legjobban érezte, mennyi még a történelem mezején a

tennivaló, ennél nagyobb volt a becsvágya. A kutatásnak azt a módszerét, melyet sajátos műveltségéből merített, általánossá kívánta tenni; iskolát akart teremteni.

A német egyetemeken már régebben dívtak a philologiai gyakorlatok; a historiai kútfőkkel foglalkozó gyakorlatnak ő a megkezdője. Legrégibb tanítványa, Waitz György, beszélt nekem, hogy ő, ki jogász volt, egész véletlenül iratkozott be a gyakorlatokra, melyeken kivüle még csak ketten vettek részt. A fő-cél itt a kútfőknek, mint a történeti tudás egyedüli biztos forrásainak, lehető pontos megismerése, kritikája, összevetése volt. Ranke belátta, hogy a kezdő historikusnak a középkori kútfők értelmezésén kell először gyakorolni erejét, mert az általok leírt kor viszonyai legegyszerűbbek, az összehasonlítás náluk legkönnyebb és leggyorsabban célhoz vezető és általában mert legkezedtelegesebb fokát jelölik a történeti följegyzéseknek. A *Monumenta Germaniae*nek akkor megjelenni kezdő hatalmas gyűjteménye folyton új becses anyagot szolgáltatott az ifjú munkásoknak. A híres és tisztelt tanárral való érintkezés, a vezetése alatt folyó közös dolgozás teremtette meg Németország mai történetírói nemzedékét. A tudományos fölvnek: a kútfők szigorú birálatának épentartása mellett, az ifjú egyéniségek szabadon fejlődhettek. A mint a mesterben megvolt a historikusnak mindkét jellemző vonása: a pontos, egész részletekig lehető kutatás és másrészt az előadásnak a biztosított alapon való merész és választékos fölépítése, a látszólag távolabb eső tények összefoglalása és csoportosítása; úgy különböztethető meg tanítványainál is ez a két irány. A szorosan vett kutatást különösen Waitz György fejtette tovább, ki mint tanár a gyakorlatok vezetésében némileg utódja lett Rankének; a történeti építészetben, az előadás művészetében Sybel Henrik lépett leginkább a mester nyomába. De ez a két, annyira különböző tulajdonság, melyet a történetírás egyaránt megkövetel: a pontos és hű analysis és művészeti alkotásé, csak magában Rankében volt meg teljes harmoniában. Pedig mindegyik irány külön többé-kevésbé egyoldalúságra vezet és túltengésök vagy a történeti hitelességnek, vagy az előadás művészetének esik rovására.

A tanári pálya, a történeti kérdéseknek növendékeivel való folytonos és szükséges tárgyalása, közelebb hozta Rankét azon eszmékhez, melyek korát, nemzetét mozgatták. Addigi munkái nagy világtörténeti korszakokat és intézményeket tárgyalnak, most a német nemzet egyik legfontosabb szakának, a reformatio korának, szentelte erejét. Addig megelégett a legfontosabb viszonyok tárgyalásával, most apró részletekig kellett lehetőlnia, azok összeköttetését a nagy világtörténeti mozgalmakkal latolgatnia, mert a német tartományok politikai ziláltsága mellett, más eljárás nem vezetett volna célhoz.

Még búvárlatainak színhelye is megváltozik; most a frankfurti, drezdai, weimari archivumok szolgáltatják neki a legtöbb anyagot. Így jött létre a német történet a reformatio korában, Rankének első nagy terjedelmű munkája, hat kötet. A tárgy minősége okozta, hogy ez a mű sem művészeti szépségre, sem általános értékre nem hasonlítható az előbbiekhöz. Itt már az anyag, a részlet uralkodik és a teljességre való törekvés útját állja a valódi földolgozásnak. Nem is a nagy világnak írta: a német tudományosságot és a német vallásos meggyőződést akarta vele kielégíteni. Mindkét criterium mutatja, hogy mennyit engedett magas művészi becsvágyából és föltétlen részrehajlatlanságából.

A német reformatio legnagyobb politikai alkotásává Poroszország nőtte ki magát, Ranke szűkebb hazája. Ennek az államnak keletkezését, növekedését készült előadni, szintén archivalis kutatás alapján. Ez a munka úgy előadás, mint pártatlanság tekintetében hanyatlást mutat az előbbiekhöz képest. Új irányt csak annyiban jelöl, a mennyiben Ranke, hogy a porosz állam nagyságát megmagyarázza, bővebben terjeszkedett ki a porosz administratio történetére. I. Fridrik Vilmos királyt, kit addig félig nevetséges, félig kegyetlen fejedelemnek tartottak, ő állította oda, mint a porosz állam belső erejének energikus és előrelátó kifejtőjét.

Ez a porosz királyság, melynek történeti jelentőségét ő annyira méltatta, melynek törekvéseivel magát szinte azonosítja, az 1848-iki mozgalom által a válság szélére sodortatott. Kitünt, hogy administratio és hadsereg nem képesek megakadályozni az eszmék győzelmét, kitünt, hogy Németország sem műveltség, sem politikai intézmények dolgában nem maradhat el a nyugati szomszédok mögött. Ranke e válságban híven szolgálta szerencsétlen királyát, IV. Fridrik Vilmost, kihez személyesen is közel állott, kinek elveiben osztozott és kinek általános műveltségét, főnkelt gondolkodását, igen magasra helyezte. Javaslati közt, mert a király akkor egyenesen kikérte tanácsát, nevezetesen az: hogy a porosz királyságnak szoros viszonyba kell lépnie az alsóbb osztályokkal, az úgynevezett negyedik renddel, mert az általános védkötelezettség, mely ez osztályokra is kiterjed, kötelességévé teszi a fejedelemnek a felölők való gondolkodást. Másik javaslata, 1849-ben, midőn már helyreállott a korona tekintélye, az volt, hogy Poroszország kerekítse ki birtokát a Rajna felé, Hessen, Hannovera és Nassau annexiója által, körülbelül oly módon, mint az 1866-ban tényleg megtörtént. Lehetetlen észre nem venni mindkét pontban, a Franciaországban ismét uralomra jutott caesarismus hatását. Ranke tekintélyét a királynál különösen annak köszönhetette, hogy ezt a fordulatot már az 1848. év tavaszán előre megmondta. Ebben, valamint az említett javaslatban,

lehetetlen nem bámulni a történeti alakulások folytonos szemlélésétől gyakorolt éleslátást, mely a jövő fejlődések útját képes volt előre kitűzni, bár azok bekövetkezésének idejét nem határozhatta meg előre.

Valamint az 1815 után következő korszak a keleti hatalmak conservatív szent szövetségének hegemoniája alatt állott, úgy uralkodott 1848 után Európában a nyugoti nagyhatalmaknak, Franciaországnak és Angliának, tekintélye. Ranke most ezek története földerítésének szentelte magát. A román-germán nemzetek közösségéből indulva ki, természetes volt, hogy először saját nemzetének történetét igyekezett tovább vinni a XVIII. századig, de aztán ha valóban világtörténeti áttekintésekhez akart jutni, azon két nemzet történetét is kellett folytatnia, mely intézményei, anyagi és szellemi műveltsége által a XVI. századtól napjainkig mintegy vezetője volt földrészünknek. Német létére francia történet írásához fogott. Ott különösen a királyságnak páratlan fényes kifejtése vonzotta, mely azután mintaszerűvé vált a többi államra nézve. A francia történet akkor már hasonlíthatatlanul jobban volt földolgozva, mint a német, de az összefoglaló művekben nem volt nagyon gazdag. Ranke különösen a diplomatiái történet terén nyújtott sok újat levéltári kutatásai alapján, és nem egy pontban igazította helyre kütfői kritikája segítségével a francia memoire-irodalom megítélésében uralkodó tévedéseket. Richelieu bibornok emlékiratairól szóló értekezése megnyitotta előtte a francia akadémia kapuit.

Sokkal congeniálisabb volt Ranke szellemével a nagy szigetország nemzete. Ott vívta a XVII. században a protestantismus döntő küzdelmeit; ott jött létre történeti alapon az a rendi alkotmány, mely egyaránt bírta biztosítani a közszabadságot, a törvényes rendet és az anyagi és szellemi haladást. És míg a francia történetnél csak a tárgy nagyszerűsége vonzotta, az angol nemzet történetének megírásánál írói és tudós becsvágya is készítette tehetségének, tudásának teljes kifejtésére.

Az ötvenes években jelent meg Macaulay nagy műve, melynek épen a XVII. századi Anglia, különösen pedig a Stuartok bukása és orániai Vilmos uralmának, a parlamentáris rendszernek megalapítása volt főtárgya. Soha történeti mű nem keltett nagyobb hatást. A közállapotok hű rajza, a szereplő egyéniségek mesteri jellemzése, a részletek roppant tömegének összeolvasztása egy arányos képpé; a mellett a nyelv gazdagsága és a szerzőnek határozott állásfoglalása a szabadság és a protestantismus ügye mellett, mind hozzájárultak e hatás előidézéséhez és növeléséhez.

Ranke meghajlott a hatalmas whig stilsztika művészete előtt. Könyvének előszavában mintegy fájdalmas resignációval

mondja: mindig a legjobban írott történetet fogják a legjobbnak tartani. És mégis tulajdon birodalmában készült vele megvívni a babérért. Levéltári kutatásai sokkal kiterjedtebbek voltak, mint az angol íróé, kinek elég munkát adott az óriási belföldi irodalomnak átkutatása. Azonkívül a német tudós némileg pártirratnak tekintette Macaulay művét, mely nem szolgáltat elég igazságot a királyságnak, sem a toryknak, a parlamentarismus megalapításában és megvédésében. Nem is kétséges, hogy e két szempontból sokban helyreigazítja, még többen kiegészíti az angol historiographia remekét. Még művészi tekintetben is vannak oly részei: I. Károly és Cromwell jellemzése, a forradalmi kormány ismertetése, melyek saját fényökben tündöklenek a Macaulay napja mellett. És ha a pártatlan ítélő mégis a politikusnak és nem a tudósnak adja az elsőséget, ennek oka nem kizárólag az, hogy amaz saját nemzetéről írt, melynek élt, melylyel azonos volt, míg emez mint idegen emelte föl tárgyilagosságot, de hideg szavát. Az ok mélyebben fekszik. Ranke, mint láttuk, mindinkább a fejedelmek, a kormányok, az intéző körök szándékaira és tetteire helyezte a súlyt. Akkor van elemében, midőn valami fontos diplomatiái alkudozásnak bonyolíthatja ki minden szálát. A francia történetnél az még némileg megengedhető. Ott a király és a kormány szervez, tesz, alkot mindent; az udvaron kívül nincs közélet. De az angol történeti életet, mely annyi ezer alakban nyilvánkozik, nem fejezik ki se a kabinetek jegyzőkönyvei, se a parlamenti gyűlések naplói. Azt meg kell figyelni a piaczon, a műhelyekben és a mezőn, a tengeren és a gyarmatokon, úgy a mint Macaulay tette és a mint Ranke nem tehette. De az összehasonlítás nem igazság. Rankének hasonló irányú művei közt az angol történet áll első helyen, nemcsak terjedelmére és tartalmasságára, hanem még formai szépségre nézve is.

Kutatásban, munkában áll a tudósnak élete, becsét az elért eredmény adja meg, nem a fejedelmi vagy népszerű elismerés külső jelei. Rankét ezekkel szinte elárasztották. A tudós társaságok vetekedtek abban, hogy őt tagjaik közé sorozzák; a magyar akadémia 1858-ban választotta meg. Királya a pour le mérite rend lovagjává tette, örökös nemességgel ruházta föl, udvari historiographusának és titkos tanácsosának nevezte ki. Tiszteletbeli doktora volt a cambridgei egyetemnek és midőn ott ünnepezték, az a mondás esett neki legjobban «he is a good fellow». A berlini tudós respublikában körülbelül azt a helyet foglalta el, melyet azelőtt Humboldt Sándor töltött be. Fejedelmek jártak látogatására; a tudományok iránt annyira fogékony II. Miksa Bajorország királya, külön cursust hallgatott Rankétól a modern történelemből. Még fontosabb volt, hogy az javaslatára külön bizottságot állított föl és dotált a német történet földolgozása

végett, mely bizottságnak élte végeig Ranke volt buzgó elnöke. Hogy egyebet ne említsünk, a német történelem évkönyvei, a tudományok történetének sorozata, a német biographia mind e bizottságnak köszönték létrejöttüket.

Mert Ranke nemcsak maga tudott dolgozni: megvolt az az adománya, hogy az ifjú tehetségeknek kijelölje azokat a kérdéseket, melyek legjobban megfeleltek készségüknek. Munkáinak elterjedésével megjött népszerűsége is. Még tudományos és politikai ellenfelei is meghajoltak munkássága előtt. A szabadelvű Berlin megválasztotta diszpolgárának. Megvolt az a hazafias öröme, hogy 1866-ban és 1870-ben diadalát látta az általa oly nagy hávval ápolt nemzeti dynastikus eszméknek.

Igazi népszerűséget azonban tanszéke biztosított részére. Egész Európából hozzásereglettek a hallgatók, köztük sok hazánkfia, pl. Tisza Kálmán. Sokan régi növendékei között már szinte tanárok voltak és mesterök szellemében és tiszteletében vezették az új nemzedéket. Az egész német történészvilágot beragyogta az a fény, mely homlokát körülvette. Midőn 1877 telén hatvan éves doktori jubileumát ülte, szinte megindító volt látni, mint sereglettek körülötte régi diákjai, már őszbeborult fejjel, és mint mutatják neki tanítványait, mintegy szellemi unokáit. A Waitzok, Nitzschék, Sybelek, Wattenbachok, Giesebrechtek között, kik mind már bevették volt nevüket a német historiographia aranykönyvébe, úgy tűnik föl az apró mozgékony, eleven öreg úr, mint e század történetírásának patriarchája.

A folytonos kutatás épen tartotta szellemi tehetségeit, a fejedelmi kegy, mely iránt épen nem volt érzéketlen, kielégítette dicsvágyát; boldog családi élete — 1843-ban vezette oltárhoz Angliában Clara Gravest — édessé tette rövid pihenését. A hatvanas és hetvenes években sorra következtek: *Wallenstein története, Ausztria és Poroszország a XVIII. században, A német hatalmak és a fejedelmek szövetsége, Forradalmi háborúk eredete és kezdete*; végre Hardenberg emlékiratainak nagy négykötetes kiadása. E munkájában már átlépte századunk küszöbét. Egész a legújabb korig, a berlini szerződésig csak egy munkája ér: a szerb forradalom folytatása. *Szerbia és Törökország a XIX. században*. E könyv befejezése mutatja, minő világosan ítélte meg a mai Európát alkotó erőket. Már nem kizárólag a román és germán népekben látja az emberi nem életét; része van abban a hozzájuk csatlakozó szlávoknak és magyaroknak.

Mind e munkák csak úgy, mint az előzők, levéltári kutatáson alapultak. Teljességre épen nem törekedett; megelégedett azzal, ha egy esemény vagy alkudozás menete felől fővonásokban ítéletet alkothatt magának, a részletes, aprólékos utánajárást másokra bízta. Ellenfelei nem is késtek e miatt felületességgel, elhamarko-

dottsággal vádolni. Önmaga némi gúnynyal és sajnálkozással szolt azokról a vaskalaposokról, kik azt hiszik, hogy a teljesség a történelem terén elérhető és hogy az érdem. Fölfogását e pontban csak helyeselhethük. Nem az a fő, hogy a történetíró műhelyében meg legyen minden festék, hanem az, hogy képe arányos és igaz legyen. A történetet teljesen helyre úgysem állíthatjuk. Jobban vétünk az igazság ellen, ha a lényeges és aprólékos tények összezavarásával rontjuk a helyes áttekintést, mintha esetleg elhagynk egyes részleteket. Az pedig nem kétséges, hogy Ranke, nem is szólva a földolgozásról, több új és tisztázott adattal gazdagította tudásunkat, mint korunk bármely más kutatója. Nem is kutatásának módszere ellen teszünk megjegyzést, hanem földolgozása ellen; azon irány ellen, mely hova-tovább egyre egyoldalúbban érvényesül nála. Mennél előbbre jut a XVIII. században, annál inkább kabinetek és személyek történetévé fajul előadása. A levéltári anyagot földolgozza, kiveszi belőle a mi kivehető, de azon történeti életre, mely nem szerepel követjelentésekben és az utasításokban, nincs kellő tekintettel. Különösen szembetűnő ez az irány a francia forradalomról szóló művében. Még abban sem igen találunk egyebet, mint jegyzékeket, mint az elveknek szembeállítását. A finom, előkelő tudós nem szeret leszállani az utcák zsvivájába, mintha elriasztaná őt a tömeg moraja, mintha bántaná a kenyérgkérdés rettenetes prózája. Nem a műhely fölszerelése, hanem a kép hiányos. Hiába keressük azon a zúgó vihart, a sujtó villámot, az életnek rikító és keserves színeit. A nagy történeti festő mintegy szalonfestővé szelidült.

Egyben azonban páratlan marad mindvégig: munkái fölépítésében, áttekintésében. Folyton Európa nagy ügyeit szemlélve, azok kapcsolatát, a különböző korszakok és nemzetek közti hasonlóságokat és különbségeket jobban látja, mint bármely más addigi történetíró. És ha magában a munkában némileg a levéltári anyagnak hatása alatt állva, sokat kénytelen közölni, mi csak személyre vagy diplomatai helyzetre vet fényt, de tulajdonképen nem történet; bevezetéseiben tisztán a történeti tudás magvát, velejét nyújtja. Ép ez az érdeme egyes fejezetei bevezetésének vagy berekesztésének. Ott nem találunk mást, mint földolgozott, minden ízében kicsiszolt anyagot, az összehasonlító világtörténelemnek egy-egy építőkövét.

Valóban, nem volt még élő ember, kinek nagyobb lett volna a készülsége egy igazi egyetemes történelem megírásához, ki annyira ebben találta volna hivatását, mint ő. Ez volt már ifjúkorának álma. «Az ismeretlen világtörténetnek fölfedezése volna legnagyobb boldogságom» — írja 1826-ban. «Ismered régi szándékomat — írja öcsésének 1827 elején — hogy megtaláljam a világtörténet régi regéjét, nemünk eseményeinek és fejlődéseinek

azt a menetét, mely igazi tartalmának, központjának, lényegének tekinthető».

«Meg akarom érteni és állapítani e vad, indulatos, erőszakos, jó, nemes, nyugodt, e tiszta és szeplős teremtményeknek, magunknak minden tettét és szenvedését, eredetében és megjelenésében.» És ismét: «Tudod és gyakran ismétlem, hogy legjobban csábít engem az emberi fejlődés menetének, az egyetemes történelem eszméjének megkeresése; lásd, ez a legszebb és legnevezetesebb történet, mely valóban megesett. Miben van több igaz, mi vezet közelebb a lét megismeréséhez: elmélkedő gondolatok követése-e? vagy pedig az emberiség állapotainak megragadása, melyekből mégis csak elevenen előszökik a velünk született gondolkodásnak módja. Én az utóbbit választom, mert kevésbé van kitéve a tévedésnek». Mindig reményli azt, hogy írhat végre majd oly könyvet is, melyet nem öl meg a tudományosság, melyet olvashat mindenki és mely mégis magában foglalja a történelem szellemi életének bőségét. Azután következik a részletekbe való merülés, a folytonos panasz, hogy mindig csak csonka, hézagos munkát végezhet.

A gondviselés megengedte neki, hogy e rég táplált szándékának, melyben szinte élete célját látta, valósításába kezdhesen. Nyolczvanöt éves volt, midőn megjelent *világtörténetének* első kötete. Aztán gyors egymásutánban jelent meg a többi hat kötet, a hetedik már csak részben látott napvilágot, abban az alakban, melyben ő maga fogalmazta. Még halálos ágyán tollba mondta III. Henrik császárságának jellemzését, azután a nagy kinok erőt vettek rajta és e szavakkal szakította félbe a dictálást: «inter tormenta scripsi». 1886 május 23-dikán elhunyt. A VIII. és IX. kötetet már csak régibb előadásai után bocsátották közzé tanítványai.

Egészben véve ez a történeti irodalomban a legnevezetesebb és talán legsikerültebb kísérlet: tudományos alapon tárgyalni a történelmi fejlődés nagy menetét. Ő, ki ifjúságát a bibliai és classikus ókor tanulmányának szentelte, ki gyakorlataiban, kritikáiban, a középkornak majd minden szakára és nemzetére kiterjeszkedett, ki részletes kutatás alapján megírta a nagy nemzetek történetét az új-kor kezdete óta, ki előadásaiban, könyveiben, nemcsak a politikai tényeket szokta tárgyalni és átvizsgálni, hanem az emberi szellem szabad alkotásait a művészetben és irodalomban sem hagyta figyelmen kívül; kétségkívül nagyobb reménynyel foghatott e vállalatba, mint bárki más. Az ókor tárgyalása mutatja, mennyit gondolkozott és dolgozott az emberiség kezdődő nagy műveltségeinek megértésén. A bibliai aerák előadásánál stílusa főnkeltté, szinte zsoltárirává lesz; a keresztyén-ség kezdetének elbeszélésével nem mulaszthatja el a hitvallást,

hogy jó evangélikus keresztyénnek tartja magát. Ezeket a korszakokat valóban földolgozottan nyújtja; az események sehol nincsenek elszigetelve, hanem mindig művelődési vagy vallási eszme körül csoportosulnak. A középkor tárgyalása már nem oly egyenletes. Nagyon is meg lehet különböztetni azokat a részeket, melyekben régibb tanulmányai alapján állította össze a történeti jelentőségű tartalmat, azoktól, melyeket csak mintegy hézagpótló gyanánt toldott hozzá, a századok meztelenségének befödésére. A legjobban kidolgozott fejezetekhez tartozik az iszlám, Nagy Károly és a pápai hatalom alakulása. Az utolsó Karolingek történetében ellenben alig nyújt már egyebet genealogiánál. Így ez a hatalmas elme, ez a páratlan munkaerő sem maradt ment az aggkor gyöngítő, romboló hatásától.

Nevezetes fejlődést jelöl még e műnek a stílusa. Bármennyit mond el, még többet kell elhallgatnia. Minden mondat azonfölül, a mit kifejez, még nagy háttérre nyit kilátást. A tartalom kényszerű vázlatosságát a számtalan allusio van hivatva pótolni. Mintha csak az öreg Goethe szólalt volna meg újra.

* * *

Befejezzük hosszúra nyúlt, mégis vázlatos megemlékezésünket. Mert Ranke teljes méltatásához még műveinek teljes ismerete sem elégséges. Azok óriási tartalmához még hozzá kell adni azt a kincset, melylyel előadásaival és gyakorlataival növelte tudományát.

Lénye, egyénisége abban áll, hogy benne a történettudós teljesen össze volt forrva a történetíróval. Úgy a tudomány, mint a művészet terén a legnagyobb föladatokat tűzte maga elé és csak későbbi műveiben sinylette meg némileg a szellem az anyag súlyát. Módszere, melyet saját egyénisége szerint állapított meg, szinte általános érvényű lett. Kevés embernek van annyi érdeme abban, hogy minden korszak nagy problémájához: a historiai igazsághoz, a positiv tudáshoz közelebb juthatunk. Műveiben egyaránt megvan a kritika, az események kapcsolatába való behatolás és az előadás szépsége, előkelősége.

Még nagyobb érdeme is van annál, hogy sok új anyagot talált, sok új és igaz szempont fölállításával útját egyengette egy jövőendő, valóban összefoglaló történelemnek. Senki sem járult többel a történeti érzék fölkeltéséhez; ahhoz a meggyőződéshez, hogy a história komoly és szent tárgy. Élete föladatát abban látta, hogy Európa művelt népeinek fölfedje múltját. A művelt, történetökre büszke nemzetek, köztük a magyar, halálával adóznak szellemének, tisztelettel környezik emlékét.

Jelentés az 1895-ki Kóczán=díjról.

(Felolvasta *Vadnay Károly* l. t. a november 25-iki összes ülésen.)

A kihirdetett pályakérdés ezúttal olyan színművet kívánt, melynek tárgya *Könyves Kálmán* vagy *Vak Béla korából* veendő, s a színművek lehettek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák s a mondai alapon írt és csak történelmi háttérű művek sem voltak a pályázatból kizárva.

Ez a formulázás, mely a cselekmény központjául nem jelölt meg *egy* történelmi személyt, a föltételt pedig széles műfaji körre tágitotta ki, jelentékenyen segített a pályázni kívánókon. Nincs többé a hősben, tárgyban, műfajban való ama megszorítás, melyet az alapító kezdetben kívánt, midőn hazafias vágyában s talán a legmagasabbra: Shakspeare angol király-drámáira gondolva, azt óhajtá, hogy a mi színirodalmunkban is létrejöhessen az Árpád-királyok színpadi sorozata, egyaránt hatva a magyar közönség hazafias, költői és erkölcsi érzéseire. Nemes óhajtás. De ily sorozat teljes sikerrel nem hozható létre külső buzditással, például pályázattal, melyben időnként más-más versenyzők vesznek részt s így az eredmény, az évi termések különbözőzései szerint, változik. Ily sorozathoz, hogy egyöntetű legyen, egyetlenegy, de olyan lángelme kell, ki e föladatra benső ihlettől buzdul s végtelen erejével tud uralkodni minden tárgyon s tud mélyen jellemezni minden alakot, melyet tollára vesz. Kisebb tehetségeknek, minőkre mi számíthatunk, sokkal éltetőbb légkör a tárgyválasztás szabadsága.

Az Akadémia tehát, tudatában annak, hogy a poétai képelem fázik a megkötött útrendtől: az eredmény érdekében cselekedett — mint azt e pályázat is bizonyítja — hogy még hősül sem kívánta magát *Könyves Kálmánt* vagy *Vak Bélát*, hanem beérte a korukból veendő tárggyal s több-kevesebb történelmi elemmel, sőt vígjátékot is elfogadott, a mit ugyan ebből a korból írni a legnehezebb föladatok egyike, minthogy az akkori társadalmi szokások tüzetesb ismerésének hijával vagyunk.

A kik a történelmi pályázatok eddigi hosszú és többágú folyamából ismerik a versenyzők előszeretettét némely régi alak és tárgy iránt, azok a tágabbra szabott pályahirdetés daczára is már előre gondolhatták, hogy e versenyen tárgy tekintetében főként az isme-

retes *testvér-viszály* fog uralkodni. Valóban a beérkezett *tizen-négypályaműnek* majdnem fele, hat színdarab, foglalkozik a Kálmán király és Álmos herceg közti villongásokkal. Ezek czímei: *«Könyves Kálmán»*, *«Testvér-viszály»*, *«Testvér-szívek»*, *«Álmos»*, *«Testvéri harc»* és *«Álmos herceg»*. Ez egy nyomon járásnak megvan a természetes magyarázata, mivel Kálmán király uralkodásában nem is fordult elő tragikaibb természetű cselekedet, mint az, hogy egy különben igazságos, jóakarató, felvilágosult uralkodót a folytonos nagy sértődések úgy kiforgatnak sarkaiból, hogy kegyetlenné, részben igazságtalanná válik, ezzel megrontva a maga hátralevő életét. De e késznek látszó tárgynál a drámairónak két igen nagy nehézséget kellene legyőznie. Egyik a megtorlásnak azon *«embertelensége»*, melynél fogva a király nem csupán a föl-föllázadó Álmos herceg szemét szúrhatja ki, hanem ártatlan kis fia: Bélát is, mitől a nézőtér közérzése annál fázóbban borzad el, mennél több jelenésben látja a kegyetlenség e tényét. Igaz, hogy abban az időben — bármennyire el volt is már terjedve a keresztyénség — európaszerite szokásban állt a pogány könyörtelenség, mely «az apák álnokságát a fiakban is harmad- és negyedízigen büntette»; de végre a régi történetek tükrözésével is a mai világra kell hatni, melynek erkölcsi érzése az ily kegyetlenségtől úgy felháborodik, hogy ez már a költői hatást rontja meg, s ekkép nagyon szükséges, hogy a drámairó a bosszútény ez ágát valamivel enyhíteni, mondhatni: emberiesíteni törekedjék. Pár versenyző — még pedig a gyöngébb művek szerzői közül — gondolt is e szükségre, midőn Álmos herczeggel — a király füle hallatára — úgy tüzelteti fiát, mint kire az apán elkövetendő ítélet megtorlásának kötelessége marad; de ennek a kis herceg csupán néma hallgatója s ekkép nem bősítheti föl maga ellen az ádáz haragra gyuladt királyt. Egy másik pályázó úgy kívánta a kegyetlenséget elhárítani a jó királytól, hogy ez, az iszonyú ítélet e részét az utolsó órában megbánva, bűnbocsánattal hirnököt küld a végrehajtás színhelyére, de mit az ádázan gyü-lölködő főurak nem vesznek figyelembe s az ártatlan gyermeket is megvakíttatják. A másik legyőzni való nagy nehézség a Kálmán király tragikai lakolásának lélektani természetete volna. Nem sujt az le drámai gyorsasággal, mint a nemezis villáma, hanem lassan terjeng, mint egy miazmás posvány. Bűnbánása lassan, siralmasan töri össze a királyt. Jókai Mór jutalmat méltán nyert *«Kálmán király»*-ában is, mely különben e gazdag képzelmű költőnk drámai erőben legértékeseb színműve: ez a lelki-testi elposványulás katasztrófája a hatás legnagyobb csorbája. Nem ok nélkül említhető itt meg e régibb színmű, mivel ez új pályázattal való foglalkozás közben nem egyszer juthatott a bírálók eszébe. A testvérvizsály új rajzolgatói közt ugyanis nem egy ugyanazokból az alkatele-

mekből, ugyanolyan összeütközésekkel, sőt néha majdnem onnan merített jelenésekkel szötte művét, s volt olyan is, ki műve írásához anyagbányául nem is a történelmet vette igénybe, hanem a Jókai drámáját, melyhez foghatót nem bírt létrehozni. Pedig a történelem tárgybeli nagyobb változatossággal kínálkozott. I. László ingadozása, hogy kire hagyja trónját; Kálmán királyfi pappá nevelése s a pápai feloldás az egyházi kötelek alól; a király erélyes föllépése a keresztesek ellen, kiknek vezérlését elutasította; Wolodár szláv fejedelem elleni harcza, kinek békét térdén kérő nevével nagyon keményen bánt, a minek mintegy lakolásául majdnem az újon érkezett segélyhadak foglyául esett; a Száván innen és túl viselt dicsőséges dolgai: mind nem léteztek a pályázók szemében. Pedig számukra frisebb tárgyat vagy egyben-másban erősb motivumokat nyujthattak volna.

A hat egyforma tárgyú pályamű közt viszonylag legtöbbet ér még a III. számú, *«Könyves Kálmán»* című történeti dráma, melynek Shakspeare-ből vett jeligéje ez: *«Te légy vezérem lángszemű harag!»* Ez legalább elég kereken, világosan van gondolva, kidolgozása azonban nagyon egyenetlen, jellemzése fogyatékos. Első felvonásában rokonszenvesen mutatja be a királyt, ki föllázadt testvérének engesztelődve megbocsát; az agg nőt, kit boszorkányként üldöznek, emberszeretettel menti meg; hévvel üdvözlí a második nejeül hozott kiewi fejedelmi lányt, a ki mindjárt egydeli magyar lovagba: Both Balázsba szeret. A második felvonásban már ez a király valódi siralmas alak, kit féltés kinez s maga mondja magáról, hogy ily sánta, kancsal, púpos embert nő nem szerethet. De hát akkor mért nősült másodszer? Hisz első nejétől van örököse. E drámának inkább lehetne hőse Both Balázs, kit a királyné szeret s kiben több a cselekvési elszántság, mint az örökké sértődött s ádáz ítéletre csak egyszer lobbant királyban, kiről egy másik, gyöngébb műben alaposan jegyzi meg egy az udvarba vetődött falusi látogató: *«bár bölcsnek, könyvesnek mondja őt a nép, kevés bölcseséget mutatott, midőn meglett férfikorában ifjú nőt vett feleségül»*. Olyan mondat, mely akár udvari vígjátéknak lehetne magva.

Teljesen költött színmű, mely vékonyabb vagy vastagabb szállal van a Kálmán korához kötve, őt van e pályaművek közt. Címeik: *«Csel»*, *«Kálmán király»*, *«Predzlava»*, *«Az utolsó pogány magyar»* és *«Ágota»*. Egytől-egyig erőtlen, tévovázó kísérletek. Egyik bíráló nézete szerint még legtöbbet ér köztük a IX. számú *«Predzlava»* című s *«Hozzám ne légy hűtelen»* jeligéjű munka. De önbecscsel ez sem bír. Egy darab elkoptatott romantika, a Rajna termékeny talajáról átültetve a szármáta síkság hideg talajára, melyben nem bírt életrevaló gyökeret verni. A kiewi fejedelmi lány és egy vitéz szláv dalnok titkos szerel-

méről szól. Predzlava szereti őt úgy lány-, mint asszonykorában, sőt szeretheti még akkor is, midőn királyi férje a trónról letaszítja, mert ő száműzetésbe megy, a dalnok pedig nyomtalanul eltűnt az udvarból s ekkép találkozhatnak. A dalnokba beleszeretett a nádorispán szép lánya is, a mi indokolva van azzal, hogy e dalnok vitézi tornában le tud győzni egy rettegett spanyol bajnokot. De az már sem előkészítve, sem motiválva nincs, hogy a féltékenységre vált Predzlava hirtelenében leszúrja a nádor leányát, a nélkül, hogy e véres tényből a legkisebb következmény is fejlődne. Pedig olyan idő nem létezett soha, midőn egy nádorleányt megölni ép oly büntetlenül lehetett, mint elejteni egy röpülő madarat. Másik bírálótársunk az I. számú, «Szeretet a legszebb erény» jeligéjű és «Csel» című pályamű első felvonásában találta volna méltányolni valónak a probléma fölállítását, ha aztán szerzője ezt a problémát el nem ejti és főalakját, egy kéjsóvár várurat, sivár gazficzkóvá nem teszi; a másik két bíráló egyértelmű véleménye szerint azonban ez az egész gyarló kísérlet már tárgyánál fogva kívül esik az aesthetika határain, mert durván sérti az erkölcsi és költői érzést, a nélkül hogy legalább szenvedély rajzával tudna kárpótolni.

Vígjátékkal csak egyetlenegy pályázó mert síkra szállani. Ez a VI. számú, «Egy marék hamu» című, három felvonásos színmű. Jeligéjének: «Csak az él, a mi a színpadon van, a többi létezik», csupán akkor van némi értelme, ha a szerző ezt kizáróan szépművekre értette. A vígjátéknak magának nincs egyéb köze a kitűzött történelmi időszakhoz, mint az, hogy egyik főalakja: Bacsó Bálint azért lett spalatói kapitány, mert egyszer, útközben, Kálmán királyt szerencsésen megmenté a mélybe zuhanástól; továbbá, hogy eleintén hűtelen kapitánynak látszik, ki sok aranyért Spalatót kész volna eladni Velenczének, mignem kiderül, hogy Velenczét csak rászedte, s az aranyat királyi kincstárának gyűjté. Ennyit azonban bajos történelmi háttérnek elfogadni, kivált midőn semmi befolyással nincs az előttünk lefolyó cselekményre s indító okul sem szolgál a bonyodalom fordulataira. Sőt történelmi keretnek is vékony. De mindenesetre figyelmet érdemel, mert az önére vetett bizalmat tanúsítja, ha valaki eltér a kardesőrtött történeti drámák chablonjának kitaposott ösvényeitől. S nem csupán ezért érdemel figyelmet, hanem azért is, mert a szerző nem kis mértékben bír a jelenetezés elevenségével s a beszéltetés és a vereselés könnyedségével; kár, hogy e képességgel vissza is él annyiban, hogy többet beszéltet, mint kellene. A bonyodalom fejlesztésére pedig erőltetett motivumot használ. Bacsó Pál harczos vitéz, egy barátjával, Spalatóba megy megnézni a szép Izidórát, kit azelőtt nagyon szeretett és nőül akart venni; de a kit — míg ő távol táborozott — vérrokona: Bacsó Bálint durva erőszakkal tett a

magáévá. Mihelyt találkozik most a boldogtalan asszonynyal, érzi, hogy nem szereti már. Az volna tehát a természetes, hogy rögtön hátat fordítson Spalatónak. Nincs is ebben egyéb akadálya, mint a magára erőltetett gyöngédség; nem akarja t. i. az egykor szeretett nőt, ki őt még mindig szereti, hiúságában megsérteni s barátjával arra dolgozik, hogy bátyja, a durva és iszákos kapitány, dobassa ki a várból. Végre is, több fordulat után, rosszabbnak mutatva magát, mint a minő, a nőt kiábrándítja s a hatalmaskodó férjnek elmondja az igazat, hogy az ő szerelméből, mint az előtte meggyújtott szalmacsomagból, nem maradt egyéb, mint egy marék hamu. Van e vígjátéknak néhány eleven jelenete és nem egy jól megírt verses dialógja, melyek az írói tehetséget határozottan bizonyítják s a mű — motívumainak erősítése, néhány nyers természetű jelenés enyhébb színezése és tetemes rövidítés mellett — színpadi életet is nyerhetne, ha szerzője az átdolgozásra kellő időt és műgondot fordíthatna.

Olyan pályamű, mely a Könyves Kálmán és Vak Béla királyok ideje közt uralkodott II. Istvánnal foglalkozik, kettő van, de drámai szempontból gyöngé munkák. Címeik: *«Kazár»* és *«Álmos»*. Ez utóbbiban is előfordul a testvér-viszály, de erőtlenül. Kálmán király nem nagyon szerepel benne a színpadon s inkább csak beszélnek róla. Álmos herczeg pedig olyan hitvány fondorkodónak van felmutatva, hogy kész volna nőruhában lopózni be a Kálmán sátorába s ily orvmódon szűrni le. De végül önmagát kell ledöfnie, midőn kiadatását követelni II. István király haddal ment, (a mi történelmi valóság) Konstantinápoly ellen, hová a száműzött magyar herczeg menekült.

Vak Béla király korából csak egy művet kaptunk a pályázatra; de ez az egy jóval többet ér, mint a többi mind. Ez a XIII. számú, *«Ilona királyné»* című, öt felvonásos tragédia, Pulszky Ferencz egyik művéből vett e jelíggel: «a gyűlés minden végzésén a főuri hatalom elleni szellem lengett; de a történetírás csak töredékeket jegyzett föl».

A bíráló bizottság, mely *Bánóczi József, Szigeti József* levelező tagokból és e *jelentés előterjesztőjéből* állott, egyértelműleg mondta ki, hogy ez a történelmi színmű a *jelenlegi pályázatot csúspontja*. Még pedig, viszonylag véve, a többiek fölött jelentékenyen kimagasló csúspont. De magábanvéve is, olyan gonddal tervezett és megírt színdarab, mely több tekintetben méltó a bírálat méltánylatára. Főleg ha a pályadíjat nem tűzzük — a mint nem is tűzhetjük — valami magasra.

Az akadémiai bírálat, bármennyire köteles az irodalmi eszmények kultuszát szolgálni: végre is nem hagyhatja figyelmen kívül az irodalmi és művészeti élet fejlődésének amaz oldalát sem, mely régebb alapítványok pályadíjait — buzdtás tekintet-

ben — csökkentés alá vetheti. A mi egykor nálunk igen jelentékeny és jó eredményekkel is járó jutalomnak volt tekinthető, azt könnyen devalválhatja keletkező színházak oly versenye, mely bőkezűleg tud gondoskodni a műsor gyarapítóiról. Sőt a színházi verseny élénk fokozódása a pályázat formáját hasonlatossá teheti a gyermekruhához, melyből a színirodalom kinőtt. Tapasztaljuk már is, hogy az akadémia drámai pályázataiban hivatott írók csak gyéren vesznek részt, átengedve a tért azoknak, kik csak szeretnének színműírókká lenni. S nem csupán a régi termékeny és kiváló színműírók elhunytá idézte elő e változást, hanem az is, hogy az élő tehetségek az irodalomban mindinkább bővebb forrást találnak anyagilag is. Ily jelenségek idején örvideni lehet, ha mikor egy-egy száz aranyos pályázat nem marad meddő. És az idei Kóczán-pályázat nem maradt. Igaz, hogy a benyújtott művek legnagyobb része most is csak gyöngye kísérlet; de egészben véve a pályázatot mégsem lehet csupa sánták versenyfutásának mondani. Igaz, hogy ezúttal is alig egy-két toll mozdult meg olyan, mely a bírálót arról győzte volna meg, hogy szárnyból került ki; de van köztük több, mely írói hivatottságot bizonyít. A mi pedig a pályázatnak általános főbaja: a *történelmi érzék és drámai szárnyalás hiánya*, ez a mai világban olyan fogyatéknél, mely miatt a mienknél sokkal fejlettebb irodalmakban is panaszkodni szoktak.

«Ilona királyné» sem a pathosz nagy hevével s a nyelv költői tömörségével válik ki, hanem a terv világosságával, a cselekvény eleven fejlődésével s a jelenetek színvonal hatásával. Cselekvénye inkább csak hiányos, mint hibás, s hősnőjében élénk tevékenységben van jellemezve az asszony, a hitves, a királyné s később az anya. Elejétől végig folyvást ő mozgat mindent.

Ez a görög udvarnál növekedett fejedelmi nő eszes, erélyes, elszánt asszony. Akaraterejének mértéke nagyobb, semmint azzal egy férjét s gyermekét szerető asszony boldog lehetne. Férje: a megvakított II. Béla gyámoltalan lévén, érzi, hogy mellette neki nemcsak szerető *királynénak*, hanem uralkodó *királynőnek* is kellene lennie. Mióta a magyar király élettársa lett: erős rokonszenvvel ragaszkodik az országhoz és nemzetéhez; amazt dicsőbbnek, emezt boldogabbnak szeretné látni. Fáj szívének, hogy az önző, hatalmaskodó főurak, kik egykor Álmos herceg fiát is megvakították, most paczkáznak a szegény vak királylyal. Mindjárt az első jelenésben egy régibb apród elbeszéli új társának:

«Úgy elhatalmasodtak az urak,
Hogy a király kezökben báb csupán
S játsznak vele kényük s hasznuk szerint.
Nincs is bizalma senkiben, csupán
Nejében, Ilonában.»

Jön a királyné s parancsot ad, hogy Belus bánt hívják tüstént hozzá. Aztán végig nézve az új apródon, a ki távozik, megjegyzi :

« . . . . . Szép faj ez a magyar !
S áldott a földje is . . . s mégis ! »

Látszik, hogy nyugtalan, elégtelen. A megjelenő Belus bánnak kedvetlenül mondja, hogy nem tetszik neki, mi az udvarnál történik. Másképp látta otthon s másként Bizanczban is.

« Mi nálunk fejdelem a fejdelem,
Míg itt egy úr, mert főrangú nemes,
Parancsaim fitymálva megszegi. »

S mindjárt haraggal, ingerülten szól a megtorlásról. Főleg Radnóth ellen tör ki, ki háta mögött azt viszi, hogy *szerb asszony* nem parancsol neki, s nagyon magasan hordja a fejét. « De én leüttetem ! » — fakad ki erélylyel a királyné. Azt akarja ő, hogy férje valóban király legyen és söpörje el, ki szembeszáll vele. Tanácsot kér a bántól : mit tegyen ? A tanács az, hogy emeljen vádat a dölyfös, engedetlen Radnóth ellen és száműzesse az udvarból.

A királynénak is tetszik e tanács. Tekintélyre vágyik, mert büszke nő, s mert érzi, hogy trónra jutva, küldetése van : « vezetni, kormányozni e hazát ». A részvét melegével szánja és szereti a királyt és sérti szívét az, ha annak méltóságát csorbitgatják a gőgös főurak, kiket megtörni óhajt, hogy féljék s tiszteljék fejedelmüket s régi erejében ragyogjon a trón, mint I. László és Kálmán idejében. E vágyban kész volna rögtön harczot indítani a rakoncátlan nagyok ellen, ha e harczban számíthatna a bánra. Most még ez egyben bízik csak, mert jó rokon, s a mellett « eszes meg hű s szíve mindig helyén ».

A bán feleli : karja, kardja, élete a királynéé ; intsen, parancsoljon s a szerint tesz.

A királynében ekkor fölmerül a Bizanczban nevelt szerb asszony, ki tud a fortélyhoz is. Így szól : « *Kevés erőhöz sok fortélyt* vegyünk ! », s kéri a bánt, hogy látszólag tartson a főurakkal, hogy be legyen avatva szándékaikba s a szerint kovácsolhassák ellenük a tervöket.

A bán, Ilona távozta után, így szól :

« Óh ez királyi nő ! Valóban az.
És *férfi-lelke* van. Szolgáljuk őt ! »

E mondat nem szóvirág, mert Ilona valóban is férfi-lelkűnek mutatja magát.

Midőn újra látjuk, férjét vezetve jelen meg a trónteremben, főurak s udvari nők kíséretében. A király panaszok fölött jön ítélni

s a panaszok jellemzik az urak önző kapzsiságát. Egy főúr megtorlást sürget hévvel, mert szomszédja megölette egyik hű szolgáját, de rögtön abbahagyja vádját, mihelyt a királytól két falut kap vérdíjúl. A másik fölesigázott veszteségeért négyezer aranyat zsarol ki a kincstárból. Panaszok után jó a vád. A királyné emeli a gőgös Radnóth ellen, ki paczkáz a tilalmakkal s személyes ügyeiben akkor is be-beront a fejbajtól gyötört királyhoz, midőn őt háborgatni nem volna szabad. Ilona kívánja, hogy ez engedetlen a király száműzze távoli várába. S a király száműzi, erőteljesen érezvén magában, midőn hitvese mellette van. Azlán távozik kábultan, miközben Ilona diadalmas pillantást vet a megalázott főúrra.

Ez megdöbbenve áll s majd barátja, Gyula előtt kitör a szerb asszony és a bábkirály ellen. Gyula jó tanácsos csitítja: éljen királyuknál a tisztelgés jogával s akkor kegyelmet kap. Radnóth fellobban és daczol, de önzése megpuhítja. Jó! Hát elmegy még tisztelni! De, ha szégyen éri s nem kap kegyelmet, akkor jaj a szerb asszonynak! «Felforgatom királyi trónusát!»

Ez az expositio. Világos, erős. Visszatükrözi a büszke asszonyt, a férjét szánva szerető hitvest s a merész tényekre is képes királynét. Jellemzéséből csak egy hiányzik: az anya. És ez föltűnő hiány olyan tragédiában, melynek katasztrófájában a nemezis éle ép az anya ellen fog fordulni.

A történelem bőven nyújtott volna a szerzőnek anyagot arra, hogy már az első felvonásban láthassuk a fia jövőjét féltő anyát. Hisz már a vak király megkoronáztatásakor a pártos urak egy része a Kálmántól eltaszított Predzlava utóbb született fiát. Boris herceget kívánta királyul, őt pártérdekből törvényes Árpád-vérnek vallva. Táborában nem egy magyar volt s Ilona királyné országnagyok gyűlésén vetteté föl a kérdést, hogy vajjon Boris a Kálmán király fia-e? Harcz is folyt a Sajónál Boris híveivel. A törvényesség kérdése nagy pörre nőtt, melyben döntő bírálul II. Lothar római német császárt hívták föl. Szóval Ilona királynénak, három fiú anyjának, sok oka volt trónörökös fia érdekében kelní harczra a hatalmaskodó főurak ellen. Tettének ez erősebb motivuma lett volna, mint az a kisebb rendű tény, hogy egyik-másik döllyfős úr megszegi az udvari tilalmakat. A szerző azonban műve elején nem gondolt az anyára, hogy majd csak később, a katasztrófa jeleneteiben állítsa elénk. De az expositio tükrében előre veté az összeütközések sötét árnyékát, Radnóth gőgös alakjával, kegyvesztésével és bőszen fenyegetéseivel.

A második felvonásban Ilona a terv kiviteléhez híveket szerez. Ért hozzá. Benő vitézt, az elbúsult szerelmest, azzal nyeri meg, hogy megszerzi neki nőül Zillát, a Gálszéchen szép leányát, kivel szeretik egymást, de kit az apja anyagi érdekből másnak ígért hitvesül. A királyné okosan háritja el az akadályt, s azon-

túl Benő vitéz kész élni-halni királynéjáért. Később Dömös vitézt szerzi meg elszánt hívének, kit kapzsi urak kiforgattak ősi örökből, melyet a királyné dúsan kárpótolni ígér. Lekötelez, a kit csak lehet s tervéhez merész férfiakat toborz. Véres szándokában erősíti a szegény jó király látása, ki a rásütő naphoz meghatóan beszél:

«Óh, mért nem láthatom meg fényedet,
Csak egyszer még, egy pillanatra csak.
Világosságot adjatok nekem!
Óh, mért nem láthatom a fényözőnt,
A természetnek végtelen pompáját?
S egy pillanatra téged is, királyné?
Téged jó nőm, az arczodat s szemed.»

A királyné könnyezve, zokogva borul karjára:

«Óh Istenem! Mi kín, mi gyöttelelem!
A ki okozta, átkozott legyen!»

Borzadva gondol azokra, a kik okozták s egyszersmind a nő gyöngéd vigasztalásával beszél a királyhoz. S midőn az orvos elviszi tőle sétára: rögtön újra kitör a főurak ellen, kik megvakították és most még fenyegetőznek, holott örvendhetnének, hogy boszúlatlanul élhetnek. De nem fognak már úgy élni sokáig! A királyné úgy tervezi, hogy Aradra országgyűlést hirdet s meghív rá minden köznemest, hogy elbánhasson a főurakkal. Töpreng azonban a «szörnyű módon», ahogy tervezi, s tépelődik: «Van-e rá joga?» De megnyugtítja magát: «Hisz a király élet s halál ura, és ez az *ország haszna* lesz!» Beszél híveivel, a kik bátorítják s egyedül maradván, imádkozik a sikerért:

«Szerencse, jőjj, légy eztán már velem!
Örökké bolygó vendég vagy ugys.
Tévedj be hozzám most, ez egy esetben,
S időzz én nálam, míg bevégezem.
A mit ma kezdek, vakmerőn, elszántan.
Az nap, midőn elértem célomat
S szememben a siker-öröm ragyog,
Elhagyhatsz és kereshetsz más lakot!»

Ez már nem csupán az akarat erejének hangja, hanem az elvakultságé is. Csak egy nagy tény sikerére gondol, a mi utána következhetik, azzal nem törődik. Férfi-lélek, de mégis asszony.

Mint jó hitves, elmondja boszútervét a királynak, a ki fél a vérontástól, főleg mert félti nejét a rossztól, mely érhetné. S inkább maradjon minden úgy, a mint van. De föllázítja mindjárt őt is egy bösz jelenet. Belép a kevély Radnóth, a ki kegyelmet remél. A királyné azonban suttogva kéri a királyt, hogy ennek ne bocsásson meg. A királyban is fellobban a tudat, hogy «erei-

ben Árpád-vér buzog», s ha kell, tud még erős is lenni. A hódoló főúrnak hidegen adja tudtúl, hogy ítéletét nem változtatja meg. A szegényérzet felháborítja Radnóthot s kitör: «Mert a királyné nem akarja azt!» Aztán féktelenül fenyegetőzik a királyné ellen, hogy harcza szál és

«Mint pusztító, hatalmas ár jövők
S kereslek tégedet. Felforgatom
A trónt magát. Nem kell rajt háb-király!
És akkor törlek össze, gögös asszony!»

S ezzel elrohan. A király, kábult fejéhez kapva, kiáltja: «Fogjátok el!» Lázás ingerültség vesz erőt rajta, hogy hitvesét fenyegetni merték, s pecsétgyűrűjét átadja Ilonának, hogy hívják össze az országgyűlést Aradra.

Ez a harmadik felvonásban esik meg. Az előkészítés mozgalmas levegőjébe a szerző tudott félelmes elemeket önteni. Kőczán forog minden. Nem maradt távol Radnóth sem és suttog társaival. A királyné pedig folyvást ingerli híveit a főurak ellen, kik

«Csak hasznukat tekintik, semmi mást,
Romlást hoznak e honra, pusztulást!»

De egyszersmind maga is erőt kíván meríteni hívei bátorításából s tapogatózva kérdi Dömös bajnoktól: «merheti-e nyíltan vádolni a főurakat?» mire ez buzdítva felel: «De merd, de tedd. A legelső én leszek magam, ki rajtuk üt kivont karddal. Egyként vezet a harag s a bosszú!» A királyné meg van győződve, hogy akkor lesz csak igazi királyné, ha ez a nap sikerül. Csak a sors akarja úgy! — méltán magában. — De mit a sors! Ő csak akaratot és bátorságot ismer. «Csak légy szívem most bátor és erős!» Gálszéch, a kit meg tudott nyerni, azt mondja róla: «Király ez asszony minden íziben.» De a hű Belus bán, a ki tud mindent s a rendezést is a királynéval együtt vezeti, olykor elfogódik, mondván: bár nem riasztja őt meg a veszély, most a szíve mégis dobog, remeg.

A királyi pár harsonaszó mellett lép a trónsátorba. A király leül, míg a királyné állva marad mellette. Olyan halotthalvány, mint egy szobor. De a fejedelmi üdvözlő szavak után ez a szobor rögtön megszólal. Hangja eleintén reszketeg, de egyre emelkedőbbé válik.

«Magyarjaink! Szánjátok a királyt!
Hallgassatok rám, hű nép, hű urak!
Nemesek, vének, ifjak, gazdagok
S szegények is, mind, mind figyeljetek!
Oh nézzetek körül, e szép világ
Ezer pompáját látnotok lehet:
A fényes napsugárt, a kék eget;
Barátot, testvért, kedves gyermeket
S fényes nyomorban a királytokat..

Csak ő nem láthat semmit mindezekből,
 Nem az Istennek végtelen egét.
 Sem a szerette édes gyermekét,
 Sem bennetek, ti, hű alattvalók!
 A koronának súlyát érzi csak,
 Fényét nem látja meg soha. Miért?
 Mért érte ártatlan e nagy csapás?
 Kinek fejére száll e szörnyű bűn?»

E fenyegető kérdésnél megáll. Nem mozdul senki a síri
 csöndben, mignem a királyné erélyvel kiált föl:

«Megmondom én. A főurak azok,
 Ezek tevék, hogy vak ma a király!
 S nem éri őket el a büntetés,
 Ha azt kiáltom: Isten küldj boszút?»

Ekkor ront elő kivont karddal Dömös vitéz, bosszút rivalva.
 Utána társai. Nagy riadalom és vérontás támad. A királyné kinéz
 a trónsátor leeresztett függönye mögül s kedvét leli e zord lát-
 ványban.

«Csak rajta, zúgj te, harczy lárma, zaj,
 Tisztuljon benned az idő, a kor!»

A király pedig a zajtól elszörnyedve, ez egyszer áldja csak,
 hogy mitsem láthat.

A nekibőszült Radnóth rohan a trónra, hogy lerántsa a
 királynét, s lihegő bosszúval emeli kardját ellene, de a hű Belus
 bán megvédi a királynét, s Radnóth, hogy el ne fogják, menekül.
 A király, azt híve, hogy hitvesét megölték, összerogy a trón lépcsőjén.

Megtörtént tehát a bosszúállás műve. A szerencse, melyhez
 a királyné esdve fohászkodott, kedvezett. De kedvezhet-e tovább?
 A királyné kegyetlenséget kegyetlenséggel torolván meg: nem
 hívta-e ki maga ellen a megtorlás szellemét, hogy most ő ellene
 forduljon?

A negyedik felvonásban számúzi a pártosok vérrokonait s
 elkoboztatja jószágaikat. Hatalma nő, valamint az ország tekin-
 télye is. Látjuk ezt a küludvarok követeinek megjelenéséből és
 szavából. Az egyik követ is «férfinak beillő erélyes asszony»-nak
 mondja a királynét, ki méltósággal adja válaszait. De e méltóság
 fénye mellett már ott borong az árnyék. A királyné érzi, hogy
 megszaporítá bősé ellenségeit, s ha az udvarnál két főurat lát
 halkan beszélgetni, már gyanakodva aggódik. De erősíti magát
 a gondolattal, hogy most az ország, a nép javára üdvöset tehet.
 Hallja, hogy Boris herceget idegen segély hozza a hazába; de
 ez most még nem aggasztja úgy, mint a király súlyos állapota.
 Hisz már holt hírét beszélnek s ettől vérszemet kapnak a fondor-
 kodó főurak. A király azonban nem halt még meg, sőt meg is
 jelen, bár törődve, végső erővel, az udvar népe előtt. Hitvese

vezeti erős kézzel, de rohamok lepik meg. Azt suttogja — nyilván az aradi napra gondolva — hogy nem akar *vért*! Majd a halál előérzete szállja meg s hálás gyöngédséggel szól hitveséhez:

«Nem mondhatok oly áldást rád, Ilon,
Az égnek nincsen annyi sok kegye,
A mely jutalmad volna mindazért,
A mit velem te jót tevé!»

S arra kéri, hogy Gézájokból jó király legyen. Jó és kegyes. Majd az őt környező urakhoz fordul, intve őket, hogy szeressék hazájukat s együtt tartsanak. «Nemessé a nemest hűség teszi.» S aztán csöndesen elszenderül, s míg a királyné mély fájdalommal szól az országnagyokhoz: «Urak! Hazánknak nincs királya!» — ezek némelyike rögtön hírnököket küld a Boris-párti főurakhoz, félve az erélyes asszony további hatalmától. Íme az összeütközés előre vetett árnya!

Bizonyára e felvonás — a tárgy természeténél fogva — lan-
kad a három elsőnek gyors folyású cselekvényéhez és az aradi
vérnapi izgató látványához képest. Voltaképp ez egy második ex-
positio. Az első a főurak katasztrófájához vezetett; a második a
királyné katasztrófájához fog vezetni. A negyedik felvonás érdekelt
azonban lehetett volna fokozni, ha pár jelenet félelmesebben festi
az udvari főurak hangulatát és az aradi bosszúnak még mindig
hullámozó hatását. S ezzel az a tragikai eszme is izmosabban
domborodik ki, hogy a kegyetlenségnek kegyetlenséggel való meg-
torlása nem maradhat büntetlenül. Így, a mint írva van, a nemezis
közeledését nem érezzük elég megdöbbenőleg. Ez festésbeli hiány.

A nemezis természetesen csak az ötödik felvonásban támadja
meg a királynét. A király halta után már az udvarnál is fennen
meri hangoztatni Kisszely főnemes, hogy «Gézából nem lesz király
soha!» Nem a tizenkét éves gyermeket gyűlölik, hanem anyját,
ki gyámja lenne s helyette uralkodnék. S ettől félnek. Olyan királyt
akarnak, mint Boris, ki nekik köszönje trónját. Radnóth és Gyula
már el is mentek eléje. A királyné tudja mindezt s nyugtalanul
félti fiát, kit egy udvari híve: Párdán a maga lakosztályában
rejtett el. Izgatottan várja egyszersmind segélyhadakért küldött
hírnökeit, mert érzi, hogy fiát csak harczczal emelheti trónra.
De rossz híreket kap. Benő vitéz arról értesíti, hogy nincs már
idő hadakat gyűjteni, mert Boris sereggel közeleg, kit útjában
királyul üdvözölt a nép, s más oldalt a Radnóth és Gyula hadai
szintén közel állnak már. A hű Belus bán is szomorú híreket
hoz: az ellenpárt egyre nő, lázítanak, bujtogatnak. A királyné
zaklatottan kiált föl:

«Hát nincs segítség? Megbukik ügyünk?
Csak egy utat mutassatok, a melyen
Elérhetem a czélt!»

De ily utat nem tudnak mutatni. Egy apród hozza a hírt, hogy az udvar egyik alsó termében az urak, kardot rántva, kiabálják, hogy nem kell nekik Géza, mert *az anya zsarnok keze alatt nem akarnak tovább nyögni!*

A maga elé mereven néző királyné e szavakra élénken kiált föl, hogy megvan *a mentő gondolata*, s hozzáteszi büszkén: *«S megteszem!»*

Mindenkit elküldve közeléből, izgatottan jár föl s alá, s fejét büszkén fölemelvén, elszántan mondja:

Hogy van erőm, ha kell, mint férfinak,
De több: ezzel büszkélkedem. Nos hát
Ma itt van az idő, hogy megmutassam!»

A belépő Benő vitézt azzal bizza meg, hogy száguldjon Gyula vezérhez — mint a kinek nagyobb hada van a Radnóthénál — s kérdezze meg tőle: vajjon kikiáltatná-e Gézát királynak, ha ennek anyja még ma meghalna s a kis király gyámjai Belus bán és Gyula lennének. Benő vitéz rohanjon s hozzon üzenetet és biztosítékot.

Aztán az egyedül maradt királyné búsán elmélkedik harcáról, küzdelemről, erőről, melylyel szemben a gyöngébb elbukik. Volt ő is már erősebb, mostan nem az. Még ha győz is, önmagának el kell véreznie. Elmélkedéssel hidegíti indulatát s föltett szándékában nem rendül meg. A mint el tudta magát szánni mások ellen, el tudja most önmaga ellen is. Hivatja hívét: Párdánt, hogy megirassa vele a leendő király gyámjainak kinevezését. Szót sem szól neki önhaláláról, de annál jobban hiszi, hogy fiának a trónt csupán ez önfeláldozással szerezheti meg. Hisz csak ő az akadály, hisz csak őt gyűlölik!

Benő vitéz hozza az üzenetet, hogy Géza királyfit kész Gyula kikiáltani királynak, ha nem ő, hanem Belus bán mellett Radnóth lesz a gyámja. Ez a legkeményebb próba, mert a királyné Radnóthot gyűlöli legerősebben. Meg is döbben egy pillanatra, de beletörődik a gondolatba. Úgyis mindegy már neki, csak Géza lehessen király. Nagy érdekért nagy dolgot kell tenni. Majd kevés hívével szólva: el-elérzékenyül, de hamar erőt tud venni magán. Belus bánnak nyugodtan vallja be, hogy neki fiáért meg kell hallnia. A bán megdöbben, de Ilona alig engedi szólni:

«Ne szóljunk, alkudozzunk a fölött,
A minek *meg kell lennie!»*

Lényegében az ő most is, a ki az aradi vénap előtt volt, noha a sors ellene fordult. Kis fiától hő szeretettel bucsúzik s alig bír megválni tőle, midőn eszébe jut, hogy utószor látja.

Egyedül maradván, nem volna sem nő, sem anyja, ha egy-

egy perczben nem borzongana a haláltól. De le tudja győzni a borzongást, s mintegy buzdítja magát:

« . . . . . Kevés van hátra még.
De ez a *legnagyobb*. A legnagyobb? Miért
Egy pillanatnyi elhatározás.
Egy pillanat s késő megbánni már.
Itélkezém élet s halál felett,
Szavamra éltek, haltak emberek!
Egyetlenegy szóm vérfürdőt csinált,
És én magam tán féljem a halált?»

Szabadulni akar gondolataitól, midőn Benő belép a jó hírrel, hogy seregével itt van már Gyula s élteti Géza királyt. Az anya áldja Istenét, de mivel az idő fut, halni készül. Mérget önt serlegébe s újra megborzong a haláltól, e pillanatban erősebben érezve az élet kapcsát. Mert hallja már künn az üdv-rivalgást: «Éljen sokáig Géza, a király!» Eldobni készül a serleget.

Ekkor tör be Radnóth kivont karddal, hogy bosszútálljon. De nyomában a hű Benő vitéz, ki a bész főúrra támad s ledöfi, mialatt a királyné kiüríti a méregpoharat. Az égbe vágyó fohász szavaival hal meg, Gyula pedig, a főurak élén, meghajol holtteste mellett, mondván:

«Kettős imát rebegjünk el, urak!
Egyet a holt királyné lelkeért,
És közvetlen utána másikat, hogy
Sokáig éljen Géza, a király!»

Íme a pályázat legjobb darabjának cselekvénye s folyása. Birálása közben, nem annyira mint döntő kifogás, hanem inkább mint alkalmi észrevétel, fölmerült, hogy szerzőnk a két utolsó felvonásban eltért a történelem adataitól. Valóban Ilona királyné három évvel előbb halt meg, mint férje, a király, ekkép fia trónra-jutásaért nem áldozhatta föl magát. Igaz, történelmileg teljesen igaz. De széptanilag igaz az is, hogy a drámát s regényt nem adatok és tények pontossága teszi történelmivé, mert hisz a lényeges adatok sem mindig biztosak, például Kálmán királyt Turóczi az I. Géza, a spalatói archidiaconus Tamás pedig az I. László fiának mondja. Az a fő, hogy a művek vissza bírják tükrözni a régi idők és emberek szellemét, jellemét, erkölceit. Ahogy Ilona királyné e műben rajzolva van: bizonyára fel tudta volna áldozni ő magát a valóságban is fia trónjáért, ha kell. S az ilyen rajz történeti érzékre mutat, a miben ez a munka szintén nagyon túlszárnyalja versenytársait.

Cselekvénye egy irányban halad előre. Nem gátolja sem epizód, sem félreágazás, sem szószaporítás, melynek untató bajában leledzik most is a legtöbb pályamű. A nyelv nem áradozó,

de néhol kissé száraz ott is, hol szárnyalóbb pathósz volna helyén. Az olyan apróbb s újabban hibásan felkapott magyartalanságon, mint «meg-e tegyem?», «ki-e kiáltam», mi szavalás közben vajmi kirívó volna, könnyű segíteni. A jelenetezés élénk s jártas kézre mutat. Mindig van benne mozgás, élet. A hősnő jellemzése következetes, több-oldalú, de nem mindenütt elég mély. Szerepnek mindenesetre hatásos. Ezt a királynét a színpadon élénken lehet kidomborítani, valamint — kor és ember jellemzésére — egy pár hatalmaskodó főurat és hű leventét is. Általában a szerző folyvást törekedett a színszerűsége, a színpadi hatásra, melynek technikai fogásait is jól látszik ismerni.

Mindez okoknál fogva a bíráló bizottság a XIII. számú «*Ilona királyné*» című pályamunka szerzőjének kéri egyértelműleg a jutalom kiadását.

Kazinczy Levelezésének VI. kötete.

(Bemutatta *Zichy Antal* t. tag a december 8-iki ülésen.)

Ez a kötet az 1808. év július 1-től az 1809. év szeptember végeig terjedő időközből az eddigi kötetek után már ismert levelezőkkel váltott 237 darab levelet tartalmaz. Új levelezőkül jelennek meg e kötetben Berzsenyi Dániel, Szemere Pál, Kisfaludy Sándor, Vitkovics Mihály, Szentgyörgyi Gellért pálos szerzetes, a Sallustius magyar fordítója, Jankowich Miklós híres műgyűjtő és Zabolai Kiss Sámuel, a gr. Teleki család nevelője. Kazinczy leggyakrabban a Cserey Farkashoz, Kis Jánoshoz, gr. Dessewffy Józsefhez, Kölcsey Ferenczhez, Rummy Károly Györgyhöz, b. Prónay Sándorhoz és id. b. Wesselényi Miklóshoz intézett soraiban értesít irodalmi terveiről, a tübingai pályakérdés sorsáról, bécsi útjáról, fogsága emlékeiről, működésének eddigi hatásáról és hazafi aggodalmairól.

Az 1808-ki országgyűlés kimondotta, hogy 18 és 50 év között levő minden nemes készen legyen az ország védelmére, és pedig «ha lehet, személyesen, ha nem lehet, más által». A komáromi várát egyre-másra erősítették, annyira, hogy midőn Kazinczy ez év szeptemberének végén Bécsbe menet látta, már «hegynyi magasságra volt hányva a sánczokból a föld». A megyék mindenfelé gyűléseket tartottak és készülleteket tettek a fölkelésre. Kazinczy, bár a fejedelem iránti hűségnek szinte mintaképe volt, irtózott személyesen harczba menni, részint, mivel balkezét bénultsága miatt alig használhatta, fejét is már 1803-ban szélütés érte, részint, mivel sötét aggodalmak környezték családjáért. E miatt kérte ki Fazekas István érsemlyéni lelkészétől keresztelő bizonyít-

ványát, hogy 50-dik esztendejébe fordultát igazolhassa, ha reá is alkalmaztatnának a törvény szavai.

Azonban nemcsak ő menekült meg 1808-ban a fölkelés terhétől, hanem az egész nemzet. De már a következő évben olyan szorongattatások közé jutott a monarchia, hogy a védelem utolsó eszközhöz, a fölkeléshez kellett folyamodnia nemzetünknek. A megyék különféle bizottságokat alakítottak, a melyek számbavették az insurgenseket s intézkedtek a hadba szállt nemesség üzenetére. Kazinczy is tagja volt a zemplénmegyei «tartós és folyvást álló deputatio»-nak s nemcsak e szolgálatával teljesítette hazafias kötelességét, hanem anyagi áldozatával is, midőn teljesen felszerelt két lovát felajánlta a sereg használatára. Honfiúi készségénél csak aggodalma volt nagyobb. Gondolkodni is alig tudott a jövőről, kivált midőn azt látta, hogy a politikai fordulatok Európában mintegy igazolják az ő régi felfogását. Hiába akarta önmagát megnyugtadni, hogy az országok válsága Isten kezében van; hogy a háború szükséges rossz, a melynek kockázatai előre nem láthatók s kikerülhetetlenek. Hiába hangoztatta barátai előtt, hogy a józan meggondolás minő magatartást szab az igazi polgár elé e viszontagságos időkben; hogy minő óvatosaknak kell lennünk még kötelességünk teljesítésében is, mivel «a veszedelem idején a gondolatlanságok úgy szoktak büntettetni, mint vétkek. Hogy őt valami félreértés miatt baj ne érje, azt igéri, hogy vigyázva fog bánni minden mozdulatával, szavával s még tekintetével is. Egyre csillapítani ügyekszik izgalma, egyre erőt akar venni félelmén: de sokszor álmából is felriad, s nincs nyugta sem éjjel, sem nappal, mert a «Damocles kése alatt rettentő dolog élni».

E «Kún Lászlónkénál is mostohább» idő (mint Vitkovics jellemzőleg írja) egészen felforgatta hazánknek régóta megzavart nyugalma. Nemcsak a körülöttünk levő országok hangzottak a fegyverek csattogásától, hanem Magyarországon is egymást érte a harcra kész csapatok toborzása, felvonulása. A nádor Győr alá ment őrt állani hazánkért, s János főherczeg szintén Körment vidékére érkezett 30 ezer emberével. Imhol «feslik, fejtődik, szakad a nagy játékszín kárpíjta» — mondja Desseffy József. Erre általános rettegés lep meg mindeneket. A gondolkodó elnyomja gondolatait, hogy hallgatni tanuljon. «Félek — írja ugyan-csak Desseffy — nehogy maholnap könnyebb legyen halni, mintsem élni.» Kazinczy bucsút vesz íróársaitól, mintha halálát sejténé. Megköszöni barátságukat s kéri, hogy ha a közromlás magával temetné, őrizték meg emlékezetét.

Noha azonban az e kötetben közlött levelek nagy része inkább nemzetünk politikai történetéhez nyújt adatokat: tisztán irodalomtörténeti tekintetben is érdekes följegyzéseket tartalmaz

Kazinczy immár elismert vezére lévén az irodalomnak, nemcsak munkáival s kiadványaival törekszik az ízlés finomításán, hanem mint föllépte óta mindig, a hozzá csatlakozó ifjú tehetségek irányításával is. E tájban Kölcey, Szemere, Vitkovics, Berzsenyi és Kisfaludy Sándor bevégzett műveivel vagy kísérleteivel foglalkozik behatóbban, bírálva a hibákat, simítva a ferdeségeket s ösztönözve valamennyiöket nyelvünk csinosítására s a maga irányának követésére. Az ifjabbaknak valóságos mentora, a ki nemcsak irodalmi pályájukon látja el őket jó tanácssal, hanem a magánéletbeli körülményeikre nézve is útmutatással szolgál. Nem a véletlen műve, hogy köréje folyvást többen sereglenek, a kik az írói pályára készültek.

Berzsenyi nemcsak a magyar nyelv első rangú művelőjét látja Kazinczyban, hanem az egész magyar műveltségnek is első terjesztőjét, a ki példájával, ösztönzéseivel s izgatásaival az elaludt vérű nemzetet munkára tüzei. Szerinte Kazinczy nemcsak mint író érdemli meg a haza tiszteletét, hanem mint nemes szívű ember is, a ki jóságával az erény fölkent papja, törekvéseivel pedig a haladás elszánt bajnoka. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Kazinczy egyetlen hozzá csatlakozó fiatal íróhoz sem írt őszintébb csodálattal s forróbb ragaszkodással, mint Berzsenyihöz; és egyetlen író dicsőségének s hírnevének sem volt méltóbb terjesztője, mint a Berzsenyiének, a kinek énekei — jól ítélte Kazinczy — «nem szokott hangicsalás a magyar Helikonon». «Ne hidd — írja hozzá a széphalmi vezér első levelében, — hogy az a melegség, melylyel szívem hozzád szól, tettetés vagy a csapodáron illetett önszeretet míve: nem, nagy fényű ifjú! valóságos hajlandóság s becsülés szava az, s azon támadott öröme, hogy magamat hazámnak egy igen nemes fia által szeretettni látom.»

Kazinczy azonban nem elégedett meg azzal, hogy «sokat nyert» Berzsenyiben irodalmunk: példájával másokat is buzdítani akart. «Ezen levelemmel indul — írja Kis Jánosnak 1809. jan. 19-én — egy más levelem Debreczenbe Kölcey Ferenczhez, kit Berzsenyink által gyulasztani akarok.»

Ő maga néhány évig egyetlen nagyobb művét sem adhatta ki a Rochefoucauld fordításán kívül. Adósságai (9 ezer forint) nem engedték a tetemesebb áldozatokat, és az 1808-ban tett bécsi útja is sokba került. Már könyv- és metszetgyűjteményének még megmaradt részét is áruba bocsátotta, hogy terhein könnyítsen, s remélte, hogy lesz idő, midőn szabadabban léleklizik; de e reménye is csalóka maradt. E miatt s azért is, mivel családi boldogsága egészen betölté szívét: ritkán mozdult ki hazulról. «Nekem a világ csak Széphalom» — mondá. A megyegyűlésekre be-bejárt, ha egészsége engedte, s ott élénk részt vett

a tanácskozásokban, de máshová alig ment, hanemha családi ügyei parancsolták.

Kisebb műveket: sonetteket és epistolákat azonban folyvást írt e súlyos évek alatt is. Írói ösztöne nem engedte nyugodni, pedig a verselés — maga bevallja — nagyon nehezére esett. A Ráday Pálhoz címzett epistoláját kilencz napig dolgozta «oly nehéz munkával, mintha fát vágott volna»; némelyik nap nem volt képes megírni többet három sornál. (1549., 1550. sz.) De büszkén emlegette, hogy igazi sonetteket ő írt először nyelvünkön. Ilyen sonett pedig «több munkába kerül, mint Dugonicsnak egy egész kötet munka». Goethe nem szerette a sonetteket, mert ő «örömet egy darabból faragta képeit: itt pedig enyvezésre vagyron szükség». (1456.) Kazinczynak meg éppen ehhez volt legtöbb kedve s tehetsége, mert ez legjobban feltűntette a nyelv csiszolásában mutatott készségét s aprólékos gondját.

A magyarok kivándorlása Amerikába.

(Kivonat *Thirring Gusztáv* deczemb. 9-ikén bemutatott értekezéséből.)

Az észak-amerikai Egyesült-Államok rendkívüli emelkedését majdnem kizárólag a nagyfokú bevándorlásnak köszönhetik; az Unio első elnökei felismervén, hogy az új köztársaságnak erejét Európa népeiből kell gyarapítani, mindent elkövettek, hogy az európaiak bevándorlását lehetőleg megkönnyítsék. Törekvésüket siker is koronázta, mert 1820-tól 1890-ig az angol és német faj egymaga több mint tíz millió bevándorlóval növelte az Unio népességét, mely néptömegnek az eredeti lakossággal való teljes összeforradása szilárd alapját vetette meg az új nagyhatalomnak. A vándormozgalom azonban lassanként elvesztette eredeti jellegét; az utolsó két évtizedben mind nagyobb arányban vándorolnak be oly idegenek, kik tisztán csak a hirtelen meggazdagodás vágyától vezéreltetve, az amerikai társadalomba belevegyülni nem óhajtanak, annak csak terhére válnak. Így az Egyesült-Államok kormánya most már arra törekszik, hogy azon bevándorlókat, kiknek letelepedését alacsony műveltségi fokuk nem teszi kívánatosná, lehetőleg távol tartsák. Kétségtelen, hogy az ezt célzó rendszabályok létrejöttében a magyarországi kivándorlásnak is volt némi része; mert hazánkból — leginkább pedig a tót felföldről — túlnyomó részben oly népelemek vándoroltak Amerikába, melyeket felette alacsony művelődési fokuk miatt és azon okból, mivel a többi munkásoknál sokkal kisebb munkabérral elégedtek meg, a már ott levők nem fogadtak szí-

vesen ; ehhez járul még, hogy a magyar kivándorlók a legszegényebb népből kerültek ki, kiknek átlag csak 11 dollár pénzük volt partra szállásuk alkalmával, úgy hogy nagyrészt a hatóságok terhére estek. Ezen kivándorlásokra vonatkozólag rendkívül becses adatokat közölnek az Egyesült-Államok Treasury Departmentjének hivatalos kiadványai, mely adatok a magyar kivándorlást több szempontból igen érdekesen világítják meg ; hasonlóképen becsesek azon adatok is, melyeket a Brémában és Hamburgban hajóra szállott magyar kivándorlók felől az ottani hatóságok, illetőleg statisztikai hivatalok gyűjtenek.

Az Egyesült-Államok hivatalos adatai a magyarok kivándorlását 1861-ig vezetik vissza ; eleintén csak szórványosan vándoroltak ki honfitársaink s az első tíz év alatt csak 488-ra rúgott számuk ; a hetvenes években már évenként több száz magyar kötött ki Amerika partján, de a tömeges kivándorlás csak 1880-ban indult meg, a mely év óta évenként 8—10.000 lélek indult útnak, e szám pedig rohamosan növekedve, 1892-ben már 32.683 főre emelkedett. A kivándorlók számát az alábbi felsorolás évről-évre tünteti fel :

1861	2	1871	119	1881	6.756	1891	27.548
1862	17	1872	1.032	1882	11.602	1892	32.683
1863	28	1873	892	1883	12.308	1893	26.219
1864	40	1874	852	1884	10.708		
1865	322	1875	747	1885	9.181	Összefoglalás :	
1866	45	1876	475	1886	18.110	1861—70	488
1867	25	1877	540	1887	14.301	1871—80	13.475
1868	8	1878	632	1888	12.856	1881—90	136.562
1869	—	1879	1.518	1889	15.746	1891—93	86.450
1870	1	1880	6.668	1890	27.548	Összesen	236.975

Az amerikai statisztika adataiból kitűnik, hogy a magyarországi kivándorlók rendszerint családjuk nélkül indulnak a nagy útra, vagy pedig olyan elemek vándorolnak ki, melyek még családot nem alapítottak ; ez kitűnik abból, hogy — Írországot kivéve — hazánk kivándorlói közt van a legkevesebb nő és gyermek, és ezen arány évről-évre csökken ; a hetvenes évek elején száz férfi kivándorlóra még több mint 60 nő jutott, azóta ez az arány alászállt 30—35-re ; kor tekintetében volt a kivándorlók közt a hetvenes években 27—30% tizenöt éven alóli gyermek, míg ma csak 6—10 található. Ezen adatok határozottan arra utalnak, hogy a kivándorlás nagyfokú elterjedésével a kivándorló családok elszaporodása korántsem tart lépést, ellenkezőleg a kivándorló családok száma az összkivándorláshoz viszonyítva, lassanként csökken, úgy, hogy ma a kivándorlóknak mindössze alig 20 százaléka megy családostul Amerikába.

Felette becsesek az amerikai statisztika azon adatai, melyek a kivándorlók foglalkozását tüntetik fel ; a magyarországi kíván-

dorlást az jellemzi legélesebben, hogy az értelmiség, a tanult elemek majdnem teljesen távol tartják magukat tőle; ellenben feltűnő nagy számmal vándorolnak ki munkások és napszámosok, kik nem tartoznak valamely határozott kereseti ághoz. 1874-től 1892-ig több mint 200.000 magyar vándorolt az Egyesült-Államokba s ezek közt csak 416 tartozott a szellemi keresethez, 5175 volt iparos, 2963 kereskedő, 2874 bányász, 5512 földmives, 4451 cseléd és szolga és 105.621 munkás és napszámos; a fennmaradó összeg a foglalkozás nélküliekre esik, kik közt a nők és gyermekek is befoglaltatnak. A durva testi munkára utalt elemeknek ezen nagyfokú kivándorlása a magyar kivándorlás legjellemzőbb vonása, mely ezen tekintetben az összes államok közt kivételes helyzetet foglal el. Kivándorlóink közt 52·7% munkás és napszámos, holott még Olaszországból is, — a honnan szintén sok műveletlen elem vándorol ki — csak 46·9% munkás és napszámos indul Amerikába, ellenben Ausztriából csak 28·5, Angolországból 19·4, sőt a Német birodalomból csak 15·6%. Ezzel szemben a tanult foglalkozások aránya az egyes országok kivándorlóit közt a következő: Skótország 24·6, Anglia 16·0, Német birodalom 11·3, Olaszország 7·7, Ausztria 7·6, Magyarország csak 4·4%. Az idevágó adatokból kitűnik, hogy vannak foglalkozási ágak, melyek évről-évre szolgálatnak bizonyos contingenst a kivándorlók tömegéhez, míg mások csak egyes években szerepelnek nagyobb számmal; ez utóbbiak tükröztetik vissza azon eseteket, a midőn a kivándorlási ügynökök csábításaira egyes községekből hasonfoglalkozású egyének csoportosan vagy tömegesen ragadták kezükbe a vándorbotot, s nem egy esetben a községek lakosságának negyed-, sőt harmadrésze távozott el. Így néptelenedtek el a felsőmagyarországi bányavárosok, többek közt Gölniczbánya és Dobsina, néhány év alatt; a magyar bányászok kivándorlása 1885-ben indult meg tömegesebben és pedig a következő számokkal: 1886-ban 360, 1887-ben 284, 1890-ben 505, 1891-ben 698 és 1892-ben 898.

Az Egyesült-Államokba kivándorolt honfitársaink száma és földrajzi eloszlása a népszámlálások eredményeiből is kitűnik; 1870-ben még csak 3.737 magyar születésű lakója volt az Egyesült-Államoknak, 1880-ban már 11.526 és 1890-ben 62.435. A magyarok leginkább a keleti államokban telepednek le, s legnagyobb számmal a következőkben vannak: Pennsylvania 24.901, New-York 15.598, Ohio 5.431, New-Jersey 3.417, Illinois 3.126. Ezenkívül a nyugati és északi államokban, így Kansasban, Nebraska-ban, Dakotában, Kaliforniában stb. is élnek magyarok nagyobb számmal (néhány száz). A városok közül legtöbb magyar New-Yorkban van, ahol 12.222 él; továbbá Clevelandban 3210 Chicagóban 1818, Philadelphiában 1354, Pittsburgban 794

Brooklynban 663, Newarkban 430, Alleghanyben 312, stb. Legsűrűbben Pennsylvániában él a magyarság, a hol alig van nagyobb város vagy község, melyben magyarok ne élnének. A magyarság eloszlása is jellemzi a kivándorlási mozgalom minőségét; az ötvenes években, midőn politikai emigránsaink nagyobb számmal hajóztak át az Oczeánon, leginkább a nyugoti és belső államokat keresték fel, a hol gazdasági vállalkozásokra alkalmasabb volt a talaj. Akkori kivándorlóink kivétel nélkül a műveltség magas fokán álló férfiak voltak, kik a magyar névnek tiszteletet és becsülést szereztek. Ma kivándorlóink a legalsóbb néprétegekből származnak, kiknek existenciáját többnyire csak a durva testi munka biztosítja s kik ezért leginkább nagyvárosokat és egyes bányavidékeket keresnek fel, a hol legkönnyebben remélnek boldogulhatni. Így a magyarság földrajzi eloszlása is jellemzi azt a kényes átalakulást, melyen a magyar kivándorlás az évek során át keresztül ment.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma. Lá n g L a j o s *A nemzetiségek arányáról Ausztriában* értekezik. Az oszt-rák németek küzdelme a szlávssággal, különösen Csehországban, nem mai keletű, visszavezet az századokra, melyeken keresztül a küzdelem változó szerencsével folyt, s a németiség barátai a szlávsság mai erejét és saját nemzetiségök gyöngeségét, talán nem ok nélkül, arra a körülményre vezetik vissza, hogy a német elem betelepítése a cseh tartományokba eredetileg nem győzelmes német császárok által, hódító szándékból, hanem inkább nemzeti cseh fejedelmek által, általános culturalis és gazdasági indokokból történt. Tehát régi és állandóan működő folyamattal állunk szemben, mely bizonyos fokig természet-szerűleg vonta maga után azt az újabb kormányzati rendszert is, mely a szlávsságot a németiség rovására még jobban kifejlesztette. Ez a régi és állandóan működő folyamat kettős természetű: egyrészt népesedési vagy jobban mondva gazdasági, másrészt culturalis vagy társadalmi. Az első abban mutatkozik, hogy a szláv elem jobban gyarapodik, mint a német, a mi főleg gazdasági mozzanatokra vezethető vissza. A másik viszont abban mutatkozik, hogy a szláv elem Ausztriában értelmileg magasabban áll, mint minálunk; kiváló részt vesz ki magának az iskolából, és előszeretettel fordul azon tanulmányokhoz, melyek a közszolgálat felé vezetnek, úgy a polgári, mint a katonai és egyházi téren, mely pályákat a német elem viszont meglehetősen elhanyagolja. Ebben a pár szóban rejlik a német elem lassú, de kétségtelen háttérbe nyomulásának tulajdonképeni magyarázata. —

Joób Lajos befejezi *Washington*-ról szóló tanulmányát. Szól Washington elnökségéről, kormányállapotokról, a külügyi politikáról, a belviszályokról és visszavonulásáról. Washington kiállja a versenyt a nagyok nagyjaival; senki sem volt hivatottabb mint ő, embertársai fölött állni és egy világnemzet sorsát vezetni. Tüneményszerű alakja uralkodói erényekkel teljes. — *A legfőbb kegyűri jogról* szóló értekezés is be van fejezve. — Pallagi Gyula Vedmoore *A külvárosi gyógyszerész* című elbeszélését fordította le angolból. A költemények közt van Léva József *Téli vers* című eredetije és Gautier Theophil *utolsó vágy* című költeménye Vargha Gyula fordításában. — Csorba Ferencz a *Fortnightly Review*-ben megjelent cikkek alapján *a londoni egyetem reformjáról* értekezik. — Heinrich Gusztáv *a mai német lyra* címmel Busse «Neuere deutsche Lyrik» anthológiáját ismerteti. A könyv anyaga az 1848 után föllépett költők lyrai működését tünteti föl. E korszakot az 1870-diki évnék óriási eseményei két félre osztják. — Az *értesítőben* Arany János balladái, Zichy Mihály rajzaival (Pasteiner Gyulától), Zwiedineck-Südenhorst Geschichte und Geschichten neuerer Zeit munkák vannak ismertetve. Kalmár Elek a Zambézi vidékén 1894-ben elhalt magyar hittérítőnek, Zimmermann István-nak életrajzát adja. A füzetet a Magyar Nyelvőr felhívása és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1895. (decemberi) V. füzeté helyett a *Magyar Hadi Krónika* I. része jelent meg. — A M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottsága, arra való tekintettel, hogy a magyar történelmi irodalom hadtörténelmi ága, eddig a maga teljességében, megírva nincs, 1894. október 23-án tartott ülésében elhatározta, hogy a magyar katonák számára olyan hadtörténelmi kézikönyvet készített, a mely nemzetünk ezeréves küzdelmeinek hadi eseményeit a legújabb kutatások világításában mutatja be. E végből kötelességévé tette R. Horváth Jenő l. tagnak — a kire e munka megírását bízta — hogy az anyag csoportosításánál a könnyű áttekinthetőségre nagy gondot legyen, s a jelentékenyebb hadjáratokat, csatákat, ostromokat stb. hadműveleti és csatavázlatokkal kísérje, továbbá, hogy a műhöz hadtörténelmi helynévtárt csatoljon, azért, hogy különösen a katonáknak átbélyezésük és utazások alkalmával az illető vidéken lefolyt hadi események tanulmányozását, megismerését lehetővé tegye. — E Hadi Krónika I. része 23 íven a magyar nemzet küzdelmeinek katonai történetét tartalmazza, a honfoglalástól 1526-ig. — A szerző anyagát nyolcz fejezetbe szedte, úgy, hogy hadtörténelmünk vázlata a maga teljességében tárul elénk. Az egyes fejezetek előtt mindazon forrásművek címei fel vannak sorolva, a melyek az illető korszak bővebb tanulmányozására szükségesek. Tizenkét hadműveleti és csatavázlat könnyíti a nevezetesebb hadjáratok s csaták leírásának megértését. — Az I. fejezet a honfoglalást s a külföldi kalandozó had-

járatok leírását s a magyarok hadművészetének rövid, jellemző ismertetését foglalja magában. A honfoglalás hadműveleti és az augsburgi második vagy a lechmezei csata (995. aug. 10-én) vázlata egészíti ki a szöveget. — A második azon harcokkal foglalkozik, a melyeket az ország függetlenségének megóvásáért a királyság megalapításától 1074-ig vívtak. Ehhez a mogyoródi csata vázlata van csatolva, a hol Salamon király hadait verte meg Géza és László. A harmadik Szent László, Kálmán, II. Béla, II. Géza, III. Béla és II. András hódító hadjáratait és a keleti háborúkat tárgyalja. Itt olvassuk II. András céltalan és eredménytelen keresztes hadjáratának leírását, a mely a magyar állam financiáit tönkre tette és reá csak romlást hozott, mert az adósságra vett ereklékért kár volt hadat viselni. — A IV-ik a tatárjárás és a nyugati háborúk időszakát öleli fel, s a muhi valamint a dürnkruti csata vázlatát mutatja be. Az Ottokár ellen viselt háború leírása közben a szerző határozottan vallja azt a nézetet — a melyet bizonyos írók a legközelebbi ideig annyira szerettek elhallgatni —, hogy a dürnkruti csatában a magyarok vitték a főszerepet és hogy a magyar hadak segítették a Habsburg dynastiát a császári trónra épp úgy, mint később Rudolf fiát is, a ki csak erős küzdelemmel a magyarok támogatásával kivívt a göllheimi győzelem után lehetett a németek fejévé. — Az V. fejezet történetünk azon korszakának háborúit írja le, a melyben egy idegen eredetű dynastia küzdött a magyar koronáért s magyar fegyverrel magának s a nemzetnek világra szóló dicsőséget szerzett. A királyi hatalom érvényesülése Chák Mátéval szemben, Nagy Lajos fényes hadjáratai Ausztriában, Havasalföldön, Szerbiában, Olaszországban és Nápoly megvétele. dióhéjba szorítva, világosan áll szemünk előtt, s a nápolyi hadjáratok, hadműveleti vázlata egészíti ki. — A VI. fejezet eleje a Mária király idejében viselt háborúkat, a lázadó horvátok elleni harcokat, a rigómezei első, a dalmát, török, horvát s oláh-moldvai küzdelmeket tárgyalja; és második felében Zsigmond háborúival foglalkozik. A nikápolyi csatához vázlat van csatolva. — A VII. fejezetet a Hunyadiak kora tölti be, ez, a nélkül, hogy a többi fejezettel összehasonlítva aránytalan lenne, részletesebb, de csak annyiban, a mennyiben minden olyan részletet felemlít, a mely büszkeségünk e korát kellően kidomborítja. Hozzá öt vázlat járul: a várnai, rigómezei, belgrádi és a kenyérmezei csatáké. — Mátyás hadjáratainak olvasása közben figyelmünket el nem kerülheti, hogy «Európa első állandó hadserege», a sorait népesítő számos idegen elem mellett is, mind végig megtartotta nemzeti jellegét, főleg azért, mert vezérei magyarok voltak. E nagy király győzelmei Báthori István, Kinizsi Pál, Magyar Balázs, Bánffi Miklós, Rozgonyi, Ujlaki. Geréb, Csupor, Dóczi, Both stb. neveihez fűződnek. — A VIII-ik hadügyünk és dicsőségünk súlyedésének korát öleli fel s végig vezet mindazon gyászos csatamezőn, a melyek Mohácshoz juttatták a nemzetet. — Szerző, úgy látszik, e hanyatlást

résben Mátyás nyugati politikája hívságos voltának tulajdonítja, a mikor azt mondja, hogy «a miért lángésszel, genialitással, annyi vér- és pénzpazarlással évek hosszú során át küzdött, az négy hóval halála után már mind elveszett. Csehország Ulászlót, Ausztria Miksát uralta, — sőt a magyar trónra is nem fia, hanem ellenfele Ulászló került.» — «Mennyivel halásabb, dicsőbb feladat lett volna atyja hagyományait folytatni, mennyivel inkább növelte volna hatalmát, az ország boldogságát, s mennyivel inkább biztosította volna az ország és talán fia jövőjét is, ha azt az erőt, melyet Csehország és Ausztria megszerzésére pazarolt, a török leküzdésére fordítja.» — Az utolsó lapok a mohácsi hadjárat leírását tartalmazzák, ebből — habár a szerző nem jelenti is ki — azt látjuk, hogy nem a mohácsi csatavesztés sodorta a nemzetet a végromlásba, és hogy nem ez fosztott meg függetlenségünkől s önállóságunktól, hanem a haza ügyeit intéző személyek önzése, a közügy iránt való érzék teljes hiánya, a mely nemcsak a csata elvesztését, de azt is eredményezte, hogy a nemzet a mohácsi vész okozta bajokat nem tudta kiheverni s idegen uralom alá hajtotta fejét. — Az előttünk fekvő könyv — mint a czíme is mutatja — csak krónika s egyedül a hadi események megértéséhez szükséges rövid történelmi tájékoztatás. A hadviselés módját — kivéve a magyarok eredeti hadművészetét — a hadszervezést s annak változásait nem érinti, de így is hasznos útmutató és segédkönyv annak, a ki vagy valamely korszak vagy az eltelt ezredév magyar hadtörténelmét részletesen meg akarja írni.

3. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» 1895. évi november havi füzetében első helyen K r e j c s i R e z s ő dr.-nak a Magyar Közgazdasági Társaság november 7-én tartott ülésében felolvasott értekezését találjuk. Kereskedelmi törvényünk azon néhány szakasza, a mely a szövetkezetekről rendelkezik, csak igen fogyatékosan szabályozta ez ügyet, és e hiány kétségkívül lényegesen hatott vissza a szövetkezeti ügy lassú térfoglalására. Azok a fontos szempontok tehát, a melyek a szövetkezetek terjesztését kívánatosnak teszik, szükségesnek mutatták a kérdés szabatos törvényhozási szabályozását, de szükségesnek mutatta ezt az a számos visszaélés is, a mely a szövetkezetek alapítása körül és ügyvitelében elkövetetett. E czélra van hivatva eleget tenni az a törvénytervezet, a melyet a magyar igazságügyminiszter megbízásából Nagy Ferencz egyetemi tanár dolgozott ki. Értekező általában elismeréssel adózik a tervezet rendelkezéseinek, nevezetesen azon korlátozó intézkedéseknek, melyeknek céljok a szövetkezetet sajátlagos rendeltetésének: a gazdaságilag gyenge támogatásának biztosítani. Egyes pontokban értekező azonban kifogást emel, így a tervezet szándékait ellen, nevezetesen túlságosnak tartja azt a hatáskört, melyet a tervezet a bíróságnak juttat a szövetkezetek alapításának ellenőrzésében. De kifogást emel értekező számos feltétel ellen, a melyekhez e tervezet a szövetkezet alapíthatásának jogát köti. E feltételek megállapítá-

sánál különben bizonyos politikai irányzatosságot is árul el a tervezet, a mi a jogegyenlőség alapján álló jogállam szempontjából önként esik határozott kifogás alá. A szövetkezet működésének ellenőrzését illetőleg értekező még tovább megy, mint a javaslat, és az ügykezelésnek, a könyveknek és pénztárnak évenként nem csupán egyszer, hanem többször leendő felülvizsgálatát tartja szükségesnek. Értekező helyesli ugyan a javaslat felfogását abban is, hogy a mezőgazdasági és ipari, tehát a szövetkezeteket általában egységes jogi szabályozás alá vonja, mindazonáltal kíváncsnak tartaná, ha az előbbiek részére egyes speciális viszonyaik tekintetében kivételes rendelkezések állapíthatnának meg. Így pl.: a felügyelő bizottság tekintetében, melynek alakítását a javaslat — igen helyesen — kötelezővé teszi, kivételt lehetne tenni a mezőgazdasági szövetkezetek részére, a mennyiben azoknál e költséges igazgatási tényező mellőzhetőnek látszik. — Következik dr. Thuróczy Károlynak «Nyitra vármegye közgazdasági és közművelődési állapota» című dolgozatának első közleménye. A monographia kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — Az «Irodalmi Szemlében» Hegedűs Loránt ismerteti Bliss W. D. P. «A Handbook of Socialism», Zenker E. V. «Der Anarchismus, Kritik und Geschichte der anarchistischen Theorie» és Ransome Stafford: Modern Labour című munkáját. — A Statisztikai Értesítő-ben Hajdu László körülmenyesen ismerteti elemi oktatásunk: a kisdédóvás és népoktatásunk állapotát és az utolsó 20 év alatt mutatkozó fejlődését. A füzet öt és fél oldalra terjedő «Könyvszemle» után a Magyar Közgazdasági Társaság «Értesítő»-jével zárul.

Ugyane folyóirat december havi füzetének élén dr. Jankovich Bélának az «Arany-agio és áralakulás» címen a Magyar közgazdasági társaság december 5-iki ülésében felolvasott értekezése áll. Ricardo iratai és a currency-vita az arany agiójának keletkezését és alakulását a papirvalutával szemben oly értelemben magyarázták meg, hogy azt a túlságos jegy kibocsátás idézi elő, mely a névleges összegre szóló jegyek értékét csökkenti. E magyarázat kétségkívül helyes, azonban az arany-agio keletkezésének csak egyik esetét magyarázza meg. Azt, midőn a forgalomban levő jegyek, akár a forgalom megcsökkenése, akár túlságos jegy kibocsátás folytán meghaladják a tényleges pénzszükségletet. Ilyen esetben több a csere-eszköz, mint a mennyit a forgalom megkíván; ennek folytán a valuta veszít értékéből, a mi általános áremelkedésben nyilvánul, vagyis az összes árú cikkeknek, köztük az aranynak is átlag-ára magasabb lesz, mint annak előtte. Az inflatio hatása tehát abban nyilvánul, hogy az arany agiója és a belföldi árak egyszerre és együttesen emelkednek. Van azonban az agiónak még egy másik oka: magának az aranynak érték-ingadozása. Ha ugyanis az arany bármely oknál fogva a külföldön megdrágul, ez esetben papirvalutánk értéke a külföldön szintén alászáll az arannyal szemben, vagyis ugyanazon aranymeny-

nyiségért nagyobb összeg papírpénzt kell fizetnünk. Ez az agio azonban a belföldi árakra nem fog befolyást gyakorolni, a mennyiben a papírvaluta értéke a belföldön változatlan marad, míg a külföldön az arany érték-emelkedése következtében az árak általában csökkenni fognak. Ha már most adott esetben azt akarjuk megtudni, hogy mely tényező az, a mely az agiót előidézi, egyszerűen az áralakulást kell megfigyeelnünk és pedig úgy a belföldön, mint külföldön. Értekező ezek után ez alapon számszerűleg bizonyítja felfogásának helyességét és az ellenkező felfogásoknak, a melyek a külkereskedelmi s illetve a hitelviszonyok és az agio között vitatnak összefüggést, helytelenséget. S e felfogásokkal szemben arra a gyakorlatilag fontos végkövetkeztetésre jut, hogy valutánk szabályozásának, nevezetesen a készpénzfizetésnek megkezdésével nem kell várni, hanem hogy az azonnal megindítható, a mint a kibocsátott 312 m. forint értékű államjegy aranyfedezete megvan. — Dr. Thúr ó c z y K á r o l y befejezi «Nyitra vármegye közgazdasági és közművelődési állapota» című dolgozatát. A vármegye természeti alkata általában szerencsésnek mondható, legnagyobb, különösen déli részében gazdag termő talajjal bír, melyet eléggé bő vízrendszer táplál. Vizei azonban főleg pusztításaiukról nevezetesek, ellenben közlekedésre csak kevésbé használhatók. S minthogy vasúti hálózata is eléggé csekély (209 km.), a megye főközlekedési erei tulajdonképen a közutak (1019 km.). A megye népessége három nemzetiségre oszlik: magyarra (18%), németre (9%) és tótira (73%). A népesedési viszonyok általában eléggé kedvezők, a mi kiválóan magas születési számnak (1000 lakosra 48) tulajdonítandó, a melynek hatását a szintén rendkívül kedvezőtlen halálozási arány csak részben ronthat meg. A megye termő területe (954 ezer kat. hold) kedvezően oszlik meg a tulajdonosok kategóriái szerint, a kötött forgalmú birtokok mindazonáltal erős arányt (26%-ot) tesznek. A megye legfontosabb mezőgazdasági terméke az árpa, fontos szerepet játszik továbbá a cukorrépa. Jelentékeny — a filloxéra pusztításai dacára — a megye bortehermelése is, újabban pedig mindinkább fellendül a gyümölcsstermelés. A megye jelentékeny állattenyésztéssel, állatállománnyal bír, az állattenyésztés egyes ágai azonban, mint a ló és juhtenyésztés csekélyebb szerepet játszanak. A megye erdőgazdasága tekintélyes, a mennyiben az erdők a termőföld 22%-át teszik. Fanemek szerint az erdők 36% tölgy, 52% bükk és egyéb lombfa, 11% tűlevelű fa. A megyének virágzó házi ipara van, melynek legelterjedtebb ágai a kenderkészítés és a fonalfonás, a hímzés, a vászonszövés és a csipke-verés, vidékenként pedig a faeszközök készítése, posztó és darócz-, valamint a malompitle-szövés. A kisipar nehéz viszonyok között van és nehezen tartja magát, ellenben a gyár-
ipar eléggé szép fejlődést mutat. Különösen említésre méltó ágak a cukor-, a szesz- és sörgyártás; egyes jelentékeny gőzmalmai is vannak a megyének. A kereskedelem azonban pang, egyes nagyobb

gabonakereskedőktől eltekintve, számbavehető kereskedelme a megyének nincsen. A hitelviszonyok azonban erős fejlődést mutatnak; immár 15 takarékpénztár, két nép- és hat hitel- és egyéb bank van a megye területén. E pénzüstézetek alaptőkéje az utolsó 10 év alatt 261 ezer-ről 628 ezer frtra, a betétek 8·5 m.-ról 30·9 m., a váltókölcsönök 6 m.-ról 10 m., a jelzálogkölcsönök összege 3-ról 4 m. frtra emelkedett. Ezek szerint az activ és a passiv tételek eléggé kedvező arányban állanak szemben, tekintetbe kell azonban venni, hogy a megyei törlesztéses kölcsönök legnagyobbbrészt Budapesten és Bécsben köttetnek. A közigazgatási viszonyok tekintetében súlyos anomalia az egyes járárok között úgy a helységek, mint a lakosság száma tekintetében fenforgó nagy különbségek, valamint az a tény, hogy igen nagy azon községek száma (500 közül 204), a melyek aránylag túlságos csekély (500 lelken alóli) népességgel bírnak, hogysem a községi autonomia követelményeinek sikerrel megfelelhethének. Innen van, hogy a községek anyagi megterheltetése aránylag nagy; a pótdadók átlaga ugyan csak 34·7%, de igen sok esetben, és pedig leginkább a legszegényebb községeknél, a tényleges pótdadó messze meghaladja ez átlagot. A közegészségügyi viszonyok, bárha fokozatosan javulnak, mégis sok tekintetben kedvezőtlenek. Különösen rossz a gyermekek gondozása, de hiányos az egészségügyi szervezet, a mihez igen fontos tényezőként az iszákosság rohamos terjedése járul. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben dr. Berényi Pál számot ad Eug. Léantey és Ad. Guilbault *«Principes généraux de comptabilité»* című munkájáról, Havas Miksa az angol arany valutát védő egyesület iratait ismerteti, dr. Hegedűs Loránt Jean Gräve-nek *«La société future»* cz. könyvét mutatja be. — A *Statistikai Értesítő*-ben Hajdú László *«Az árverésen eladott mezőgazdasági területek Poroszországban»* és *«Németország bányászati és kohászati termelése»* cím alatt ír. — Négy oldalra terjedő *Könyvszemle* és a Magyar közgazdasági társaság *Értesítője* után a füzet az 1895. évfolyamra kiterjedő *Tárgymutató*-val zárul.

4. A MAGYAR NYELVŐR XI-ik füzeté egészen az elhunyt szerkesztő Szarvas Gábor emlékének van szentelve. — Beöthy Zsolt fölhívja a magyar tanárságot, hogy járjon közre a tanári kar legkiválóbbja emlékének maradandó módon való megörökítésére. — Vikár Béla Szarvas Gábor életrajzát írta meg. Ezt követi Szarvas humoros Önéletrajza, melyet még a hetvenes években írt Ágai A. fölszólítására a *„Magyarország s a Nagy Világ”* számára. A Klamarik János tiszteletére kiadott Emlékkönyvből van közölve a megboldogult tollából *„A három tanács”* című életrajztöredék, s Szarvas első nagyobb nyelvészeti értekezése pozsonyi tanár korából, a mely metsző gúnnyal tárgyalja a dívó „magyartalanságokat”.

Ugyane folyóirat XII. füzetében Kicska Emil folytatja az alany és állítmány viszonyáról szóló értekezését. Az alany és állítmány

keresésében fölhasználhatjuk az ú. n. *föltehető* vagy *tapogató* kérdéseket. Kérdezhetünk vagy *általánosan* (pl. *Ki járt itt?*) vagy *különösen* (pl. *Könyv-e az?*). Az első esetben a felelet *mondás* v. *szerző ítélet* (synthetisches urtheil) lesz, az utóbbi esetben *ellenmondás* v. *fejtő ítélet* (analytisches urtheil). E vizsgálat is arra az eredményre vezet, hogy a mondat két főtagjának fölismerésében legbiztosabb útmutató a *hangsúly*. — Barcza József a 'Metamorphosis Transylvaniae' mondatnani sajátosságait vizsgálja. Az alárendelt mondatok alkotásában jellemző a *hogy* kötőszó kihagyása, sőt a szórend is gyakorta eltérő a maitól. — Zolnai Gyula az *ó, ő* végű helynevek *-i* képzős származékait veszi védelmébe, s azt bizonyítja, hogy a *Fraknoi*, *Ditrói*-féle névmagyarosítások ellen grammatikai szempontból semmi kifogás nem emelhető (régiesen: *Fraknai*, *Ditrái* volna), legföljebb az a hibájuk, hogy magukon hordják keletkezésük korának nyelvi bélyegét, mert a mai nyelvhasználatban a nominativusi alak szolgál az analogia kiinduló pontjául. — Melich János pótlékot közöl a német vendégszókhoz, s néhány újabb forrásmunkával számol be. — Szamota István régi utazók följegyzéseiből sok analóg példával bizonyítja a *kocsi* szavunknak *Kocs* helységről vett elnevezését (vö. *landauer*, *berline* mint kocsifajta neve). — Veinstein-Hevess Kornél a Jordánszky és Érdycodex íróját és iratási helyét kutatja. Bizonyíték hiján elveti azt az eddigi véleményt, a mely szerint a Jordánszky codexet Báthori László pálos szerzetes írta volna. Az ÉrdyC. írójául Dedek Cr. a *lövöldi névtelent* tartja; de ez a karthausi kolostor Veszprém megyében állott, már pedig a két codex nyelvi sajátosságai egyenesen az Alsó-Dráva vidékére utalnak. Némi gyér adatok arra vallanak, hogy itt is volt egy karthausi kolostor, talán a mai Lubesne helységben, de egyelőre biztosan meg nem állapítható. — Réthelyi Prikkel Marián a *csélsap* szó eredetét nem a *szél* — a *hogy* Szilasi — hanem a *csél* főnévvel kapcsolja egybe, a nyelvtörténeti adatok s a szó jelentése erre vallanak; eredetileg a 'hanswurst, harlekin, gaukler, spassmacher' magyar neve volt (vö. tsélsapó: possenreisser SI.). — Az apróbb közlemények sorában Frecskay János megátadja és elveti az Albert szómagyarázatát a *pedz*-, *edz* = ném. 'petzen, etzen' igékről, míg Simonyi Zs. mellé hoz föl bizonyító adatokat; — Melich János egy régi bolgár okirattól idézi a mi régi *folnagy* = 'falunagy' szavunkat, s benne van talán a szerb *Folneg-ovič* családnévben is; — Schäfer Károly az apatini németek nyelvbe belekerült magyar szavakat sorolja el; — Bódis Jusztiin megőrja a nagyszebeni gimnázium értesítőjében lépten-nyomon előforduló *va* — *ve* + *lett* szerkezet magyartalanságát sat. — Simonyi Zsigmond válaszol a hozzáintézett vitás nyelvészeti kérdésekre. Katona Lajos nyelvtörténeti adatokat közöl a nagybányai városi levéltárból 1651. — Tájszótárlozat S. Zs. Népnyelvhasználmányok. A fűzethez van csatolva a Nyelvőr 1895. évi kimerítő tartalommutatója.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1895-iki évfolyam IX. füzetének első cikkében Holosnyai Irén Theognis születési helyéről és idejéről értekezik. Theognis születési helye Megara, ezt a költő maga mondja. De Megara nevű hely hat volt a régi Görögországban; Theognis minden valószínűség szerint az attikai Megarából származott. Születési idejéről, egyezően Suidas adatával és eltérve Eusebius állításától, az 59. olympias fogadható el. A második cikkben ifjú Mitrovics Gyula terjedelmes leírását adja az olympiai Zeus-templomnak. Ezúttal cikkének csak első fele van közölve. Azután Rupp Kornél tárgyalja Komjáti Benedek viszonyát Erasmushoz és kimutatja, hogy Komjáti szószerint fordította Rotterdami Erasmusnak Szent-Pál leveleit az argumentumokkal együtt, és hogy a krakkói töredék, melyet Fraknoi Vilmos 1879-ben a krakkói egyetemi könyvtárban egy 1539-iki zsoltárkönyv tábláiból kifejtett, Komjáti művéből való próbanyomás. Komjátitól csupán a fordításhoz csatolt ajánló levél való, melynek nyelve elég tiszta és erőtéljes, míg a szöveg nyelve erősen magán hordja az idegen (latinus) ízt. A következő cikkben Erdélyi Pál Vass Bertalan könyve alkalmából jellemzi Horvát István egyéniségét és működését, melyet még e nagy szorgalommal írt, becses munkában sem talál kellően méltatva. Vass B. munkája adatokban gazdag, érdekes korszakot szolgáltató irodalomtörténeti monographia; de Horvát István alakja az adatok nagy tömegében és a részletrajzok sűrűségében szerényen megvonul, a háttérül szolgáló kor rajza pedig nem hogy emelné, hanem inkább leszorítja őt. De Vass műve, ezen gyengéje mellett is, hasznos és megbízható könyv, mely irodalmunknak is gazdagodását jelenti, melyért akadémiánknak is hálára vagyunk kötelezve, melylyel Horvátnak is tartoztunk. Az utolsó cikkben Kont Ignác közli Hase kiadatlan jegyzeteit Lessingnek «Wie die Alten den Tod gebildet» cz. értekezéséhez. Ez értekezés 1787-ben jelent meg francia fordításban a Jansen szerkesztette Recueil de pièces intéressantes concernant les Antiquités stb. cz. gyűjteményben, és Hase, a nagyírú philologus, a ki e század első felében Párisban oly nagy tekintélyben állt, az Institut de France könyvtárának példányába írta érdekes megjegyzéseit, melyeket Kont most első ízben tesz közzé. — A hazai irodalom rovatában Maywald József Wilkins római irodalomtörténetének névtelen magyar fordítását (Budapest, 1895) ismerteti. Vannak tárgyi kifogásai is e munka szövege ellen; de ezek jelentékteleneknek tűnnek föl a fordítás nyelvével szemben, «melynek erőltettség, magyartalanság s botrányos hibák tekintetében, hála Isten, nem egykönnyen akad párja a magyar tankönyvirodalomban». E kérelem ítéletét azután a bíráló számos példával igazolja. Kedvezőbb ítéletet mond Góbi Imre a Beöthy Zsoltnak színházi esték cz. könyvéről, mely szerinte jeles könyv, a legjavából való, a mit irodalmunk ez idő szerint nyújtani képes; azonban szerzője mester ugyan a lélektani elemzésben, de egyik lábával még mindig a német metaphy-

sika conceptionának megingott talaján áll. Különösen kifogásolja bíráló az alapeszme tanát, melyet Beöthy még mindig hirdet, valamint a tragédiában a vétség és bűnhődés elméletét, mely teljesen elavult és tarthatatlan. Utána Pozder Károly ismerteti Richter V. könyvét a görögök és rómaiak játékaikról, melyet Takács Menyhért fordított magyarra. Érdekes és ajánlatos munkának mondja úgy a nagy közönség mint a tanuló ifjúság számára, mely utóbbinak munkakedvét fokozni fogja az ókori remekírók szorgalmas tanulmányozásában. Azután úgy a szövegre mint a fordításra tesz több kritikai megjegyzést. Végül Veress Ignác behatóan ismerteti Simonyi Zsigmondnak a magyar határozókról írt munkáját, illetőleg ennek II. kötetét, mely a névutók elméletét és mondatтанát tárgyalja. Kifogásai leginkább a ragok és névutók elnevezésének sokfélesége ellen fordulnak, mely szerinte ok nélküli és árt a nyelvtani átlátszóságnak, azután Simonyinak a magyar igejelzővé és különösen a szenvedő értelmű igealakok használatára vonatkozó tanai ellen. — A külföldi irodalom rovatában Timár Pál nagy elismeréssel ismerteti Schiller Demetriusának legújabb kiadását, melyet Kestner Gusztáv a weimari Goethe-tár gazdag anyagából szerkesztett és kitűnő bevezetéssel ellátott. — A philologiai programm-értekezések sorából Bódiss Jusztin kettőt ismertet: Weber István cikkét az alsó fokú latin nyelvi tanítás methodikájáról és Obelcz József értekezését a latin igeidőkről és igemódokról; az elsőről kedvezően nyilatkozik, de helyteleníti a szerző követelte sok szájbavágó magyarázatot; a másodikat igen kifogásosnak mondja, bár a szerző szorgalmas és komoly gondolkodású szakférfiú. Igen kedvező ítéletet mond Zlinszky Aladár Vozári Gyula értekezéséről, mely Mátyás királyt a magyar költészetben tárgyalja, és Bán József dolgozatáról, mely Petőfi hazafias lyráját ismerteti. — A Vegyesek rovatában dr. Szinyei József megemlékszik Szarvas Gáborról, Kan y a r ó F e r e n c z pedig kifejti, hogy a magyar «dutka» az Érdy-kodexbeli dukát-ból lett metathesis útján. — Hazai és külföldi könyvészet zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat (1895.) 10. füz. első cikkében Gärtner Henrik az első polgári tragédiáról értekezik, Lillo Györgynek (1693—1739.) «A londoni kalmár» (1731.) cz. színművéről, mely ügyetlen szerkezetű, hosszadalmas, naivitásokban és valószínűtlenségekben gazdag s általában aesthetikai szempontból értéktelen, de kiváló történeti jelentőségű munka. E darabbal új korszak kezdődik a dráma és színház történetében. A tragikus színpad is a népé lett és első sorban a nép javát alkotó polgárságé. Lillo a polgárt avatta tragikus hőssé. Ezzel megvolt döntve a régi elmélet és a tragikus költőnek nem kellett többé megállnia a polgári élet küszöbe előtt. Igaz, hogy Lillo és közvetlen követőinek művei nagyon távol vannak az igazi tragédiától; de az új műfaj megvolt teremtvé, melyben későbbiek maradandó értékű remeket alkottak. — Utána ifj. Mitrovics Gyula befejezi az olympiai Zeus-templom

beható leírását, *Hornya n s z k y Gy u l a* pedig «Nemzeti eszme és tudomány» czímen terjedelmes fejtegetésben felel *Vári Rezső*nek egyik bírálatára. Az egyes nemzetnek és az egyetemes tudománynak érdekeit külön kell választani, a mi nem azt teszi, hogy azok soha ne találkozzanak, hanem csak annyit, hogy nemtalálkozásuk lehetséges, sőt jogos. A nemzet és tudomány fogalmai, kizárólagos principiumaik alapján tekintve, mint a tünemények általános kifejezései egymással ellentétben állanak, mert az egyikben, a nemzet fogalmában ép az van meghatározó jelként befoglalva, a mit a másik, a tudomány fogalma, mint nemzetközi jelenségsorozatok jelzője, egyenesen tagad. Ugyanez áll a tartalom és nyelvi forma fogalmairól is, melyek közül az első a tudomány valóságos lényegét jelzi, míg a másik nemcsak a gondolatnak külső képviselője, de egyúttal a nemzeti teremtő erő egyik alkotása, mely így mint a nemzeti eszmének határozott képviselője is szerepel. Az egyes ember, az egyén egyformán tehet ugyan eleget az itt felmerülő kettős követelménynek; de tudományos szempontból elég, ha érthető tartalmat ad. A tudomány legyen az a tiszta forrás, a melyből minden nemzet kedve szerint meríthet, és ne az a zavaros folyadék, melyet előbb a speciális talaj földjétől kell megtisztítani. — *Wigand János* összehasonlítja *Csiky Gergely*nek «A vas ember» cz. tragédiáját *Sophokles* *Antigoné*jával és kimutatja, hogy *Csiky* a legjobb művét a nevezett görög tragédia hatása alatt írta. De a magyar költő a képzeletébe fölszított benyomásokat oly összehangzóan olvasztotta egy teljesen modern felfogásba és az átvett lélektani motívumokat egy annyira önálló és a *Sophokles*ét fölülmuló bravourral alkotott drámai gépezet rugóivá tette, hogy művét teljesen eredetinek kell tekintenünk. Ez ítéleten nem változtat még az a tény sem, hogy a *Csiky* darabjának ép legértékesebb helyzetei megtalálhatók az *Antigoné*ban is, és hogy a «Vas ember» legmaradandóbb becsű eleme, az erőteljes pathos a hajthatatlan dacz páthosza, a «vas» jó részben az attikai fegyverkovács műhelyéből való. — *Vári Rezső* ismerteti *Urbicius* (kevésbé helyesen *Mauricius*) taktiko-strategikus munkájának firenzei codexét. E mű jelentősége abban van, hogy *Sapiens Leo* emlékszerű taktikájában ezt is kiírta és hogy a *Leo* munkájának legjobb hagyománya, t. i. a firenzei hagyomány, *Urbicius* művének ugyancsak firenzei hagyományára vezethető vissza. Azután szerző *Urbicius*nak és *Leónak* néhány helyét veti össze. — A hazai irodalom rovatában *Szabó Sándor* több kedvező bírálatot ismertet, melyek *Némethy Géza* Cato kiadásáról német földön megjelentek. — *Katona Lajos* terjedelmes ismertetésben igen kedvező ítéletet mond *Tóth Bélának* «Szájru szájra» cz. könyvéről, s a becses munkának több tévedését helyreigazítja és anyagát kiegészíti. — *Havas Adolf* ismerteti *Kazinczy Ferencz* verseinek legújabb kiadását (1895. Olcsó könyvtár 354. sz.) és kimutatja, hogy az rendkívül gazdag sajtóhibákban és egyéb, kellő figyelem híján támadt kérdésekben, melyek sokszor bosszantó értelmetlen-

seget okoznak és a költőnek elegáns versét és stíljét is megrontják. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Heinrich Gusztáv a legújabb Hans Sachs-irodalmat, főleg a nürnbergi varga-költő halálának (1494. novemb. 4.) négyszázados évfordulója alkalmából megjelent munkákat. E jubilaum legörvendetesebb termékei: a költő összes munkái új kiadásának (kiadták Keller Adalbert és Goetze Ödön. 1870—94. 22 kötet) befejezése, a Charles Schweitzer francia nyelven írt tudományos Sachs-életrajza és Mummenhoff Ernő kitűnő népszerű könyve Nürnberg leghíresebb fiáról. Igen nagy még a költő életének egyes részleteire, valamint irodalmi munkásságának forrásaira, kiadásaira, becsére stb. vonatkozó alapos monographiák száma is. Ép oly kedvezően nyilatkozik Bódis Jusztin Szent Benedek regulájának legújabb kitűnő kritikai kiadásáról (kiadta Woelfflin Ede, 1895), melynek egyetlen szerencséje, hogy kiadója fölhasználta ugyan az oxfordi, müncheni és st. galeni VII.—IX. századi leveleket, de nem vette figyelembe az einsiedelni kéziratot, melyet már Mabillon, a diplomatika híres megalapítója, nagyra becsült és a IX. század elejéről keltezett. — A philologiai program-értekezések sorából ugyancsak Bódis Jusztin kedvezően ismerteti Gáspár Leo értekezését: Nevelés és oktatás a rómaiaknál Cicero és Quintilianus alapján, mely kitűzött feladatának teljesen megfelel. Szintén dicséretes dolgozatnak mondja Heinrich Gusztáv Lázár Béla tanulmányát: Agis a világirodalomban, melyben szerző öt vagy hat Agis-dramát tárgyal, melyeknek szerzői: Gottsched (1745.), Bessenyei (1772), Laignelot (1779. és ennek paródiája, Radet műve), Alfieri (1783.) és Obernyik (1854). Az értekezés gondolkodó és tanult fő műve, melynek csak nyelve és stílje lehetne egyszerűbb és kevésbbé hirlapírói jellegű. Különösen sikerült Bessenyei tragédiájának fejtegetése, melyben szerző új szempontokat is érvényesít. Kardos Albert bírálja Mráz Eleknek Arany János Tengeri hántásáról szóló dolgozatát, melyben a szerző helyesen mond el mindent, a mi csak az iskolai értelmezéshez szükséges és egy tanítási óra szűk keretébe belefér. Ellenben teljesen alaptalannak mondja bíráló szerzőnek (Riedl Firgystől átvett) azon nézetét, hogy e ballada tárgya Aranynek egy ifjúkori novellájára volna visszavezetendő. Végül Balassa József ismerteti Péter Jánosnak az igenevek használatáról írt dolgozatát, melyben szerző dicséretes buzgalommal és lelkiismeretességgel gyűjtötte össze mindazt, a mit nyelvészeti irodalmakban az igenevekről mondtak, de helyenként ingadozó ítélete, nem elég szabatos kifejezései és egyes botlásai elárulják, hogy az értekezés kezdő nyelvész munkája. — A vegyesek rovatában Kanyaró Ferencz értékes adatot szolgáltat Ilosvai Péter életéhez. Dávid Ferencz ugyanis már 1571-ben említi a költőt, a ki tehát akkor nemcsak kálvinista, hanem valószínűen már ismeretes versszerző is volt, pedig műveinek legrégebb ismert kiadásai csak az 1574-ik évvel kezdődnek. Ugyan ő megmagyarázza Gyöngyösinek egy félreértett helyét. A költőnek e versében: «Elvárom a sorsnak vagy hattyát(?)

vagy vakját» ugyanis «hatját» olvasandó, mert ez a szó ép úgy mint a vers utolsó szava a kockkavetésről van véve: hat a legtöbb szemvak a legrosszabb dobás. — Melich János a dukát és dutka szóról kifejti, hogy azok két külön átvétel: a dukat délszláv vagy német, a dutka kétségtelenül cseh-től réven. — Heinrich Gusztáv a német Bánk-regényről («Leithold», Bécs 1782.) ír, melyet ő 1879-ben csak föltételezett, míg most Sauer Ágost az ő föltevését minden tekintetben igazolja és közli azt az érdekes adatot, hogy Hans Sachs Bánkban-tragédiája 1629. szeptemb. 25. (e napon kelt az egeri iskolamesterek folyamodványa a városi tanácshoz) után színre került a csehországi Egerben. — Végül Simonyi Zsigmond tíz pontban helyreigazítja Veress Ignácznak a «Magyar határozók» II. kötetéről írt bírálatát. — Egyéb kisebb közlések, név- és tárgymutató, a XIX. kötet címlapja és tartalomjegyzéke, végre a budapesti philologiai társaság új alapszabályai és összes tagjainak névsora zárják be a füzetet.

6. KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK* a) A *Literarisches Centralblatt* 1895. 51. számában Hugo Schuchardt, a híres nyelvtudós megismertetvén Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtana I. kötetét, mellékesen megemlékezik ugyanannak Magyar Kötőszók és Magyar határozók című munkáiról, valamint Szinnyi Magyar Tájéztatójáról és Zolnai: Nyelvemlékeinkről a könyvnyomtatás koráig, mely utóbbi «az ő szép és gondos kiállításában millennium-illatot áraszt maga körül», s nagyérdekű recenzióját a következő elmélkedéssel rekeszti be:

«A magyar nyelvről folyó tudományos vizsgálódások majdnem zárt ajtók mögött mennek végbe. A magyar nyelvet hiszen mindazoknak gyakorlatilag is ismerniök kell, a kik akár vele, akár általában az ugor nyelvekkel elméletileg foglalkoznak; ilyenek pedig a külföldön ugyancsak kevesen vannak. Talán innen is van, hogy a nyelvbúvárok szélesebb körei nem ítélik meg igazságosan a magyar nyelvtudomány terén elért eredményeket; úgy látszik az a vélemény vert e körökben gyökeret, hogy itt sem lehet egyebet találni, mint az árja-nyelvek terén bevált módszerek sikeres alkalmazását. Kétségtelen, hogy ennek a behatásnak megvolt és van a maga nagy jelentősége; mindennek előtt Budenzben tesztelt az meg; de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egyfelől a nyelvtörténeti és összehasonlító magyar grammatika kezdetei a Grimm és Bopp előtti korba esnek s hogy Simonyi e munkája előszavában joggal emlékeztet Révai 1806. évi Grammatica elaboratorjára, s hogy másfelől a nyelvharcz, mely az új magyar irodalom fölvirágzását kísérte, azt a finom s mégis törő metszett eredeti nyelvbúvárlatot érlelte meg, melyet 1872 óta főleg Szarvas Gábor fejtett ki a derék Magyar

* A jelen évtől kezdve, figyelemmel fogjuk kísérni a külföldi folyóiratoknak a magyar irodalomról szóló cikkeit is. Szemlénk lehető teljessége érdekében fölkerjűk olvasóinkat, szíveskedjenek bennünket a külföldi folyóiratok illető számaira ideje korán figyelmeztetni. Több szem többet lát.

Nyelvőrben. El kell ismernünk, hogy fordított irányban, t. i. a magyar nyelvtudományból kifelé is támadhatnak termékenyítő áramlatok s ezzel el kell ismernünk azt is, hogy egy tudományos magyar nyelvtanra, németül, nem magyarok számára, valóban égető szükség van. Senki sincs ennek megírására oly mértékben hivatva, mint Simonyi, a kit ép úgy Budenz, mint Szarvas utódának tekinthetünk s a ki tényleg, amannak halála után, a Nyelvtudományi Közlemények, most pedig ennek halála után a Magyar Nyelvőr szerkesztését vette át. Simonyi 1889-ben «a művelt közönség számára» írt egy «A magyar nyelv» című könyvet (I. köt.: A magyar nyelv élete, II. köt.: A magyar nyelv rendszere), mely gyakorlati elrendezésével s kellemes előadásával referensre oly rendkívül kedvező benyomást tett, hogy már akkor kifejezte óhaját, vajha e munka németül is kiadatnék, s most csak ismételteti e kívánságot.

b) A *Deutsche Litteratur-Zeitung* 1895. 45. számában C. H a e b e r l i n Marburgból nagy elismeréssel referál Némethy Gézának a Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent «*Dicta Catonis quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus*» című munkájáról, s a tőle javasolt emendatiókat részletesen méltatva, kijelenti, hogy Némethy az eredeti olvasat megállapítása és kritikája körül határozottan érdeme-
ket szerzett magának.

c) Az *Internationale Litteraturberichte* 1895. 37., 38. és 39. számában L e o p o l d K a t s c h e r terjedelmes ismertetést közöl «*Die ungarische Litteratur der letzten Jahre*» cím alatt a szépirodalom részletes méltatásával s a nyelvtudományi, történeti és közgazdasági irodalom újabb jelenségeinek rövid áttekintésével.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1895. december 2-án.

ZICHY ANTAL t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Volf György rtt., Asbóth Oszkár, Bánóczi József, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Kúnos Ignác, Pasteiner Gyula, Szinnyi József l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán rtt., Asbóth János l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

238. NÉMETHY GÉZA l. t. Vergilius Didójáról értekezik.

239. BALASSA JÓZSEF mint vendég: felolvassa «A rövid magánhangzók történetéről» című értekezését.

240. ZICHY ANTAL t. tag bemutatja Kazinczy levelezésének VI. kötetét Váczy János bevezetésével.

241. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri SZINNYEI JÓZSEF és NÉMETHY GÉZA l. tagokat.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1895. december 9-én.

VÉCSÉY TAMÁS r. tag elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Jekelfalussy József, Schvarcz Gyula rtt. — Csánki Dezső, Fayer László, Körösi József, Ráth Zoltán, Réthy László, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán rtt., Vadnai Károly l. t. — Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

242. VARGHA GYULA l. t. felolvassa Thirring Gusztáv értekezését: «Magyar kivándorlás az északamerikai Egyesült-Államokba».

243. THURÓCZY KÁROLY mint vendég: «Nyitramegye közigazdasági és közművelődési viszonyai»-ról értekezik.

244. A jegyzőkönyvet hitelesítik: SCHVARCZ GYULA és JEKELFALUSSY JÓZSEF r. tagok.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1895. december 16-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza,

Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, Horváth Géza, Koch Antal, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Than Károly, Thanoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Asbóth Oszkár, Batizfalvy Sámuel, Csánki Dezső, Daday Jenő, Fayer László, Rónai Horváth Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Künos Ignác, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Szinnyi József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

245. MUNKÁCSY BERNÁT l. t. emlékbeszédet tart Budenz József r. tagról. — Közre fog bocsátatni.

246. A főtitkár mély megilletődéssel jelenti be Jedlik Ányos t. tagnak, a tudománygyetem nyugalmazott tanárának, Akadémiánk nesztorának e hó 13-án bekövetkezett halálát. Született experimentátor volt Isten kegyelméből. Historikustól tanulta a physikát nyolczvan évvel ezelőtt; nem tanára, hanem saját lelke sugallata ébresztette föl benne a physikai buvárkodást; már mint tanuló s fiatal novitius minden szabad idejét a physikai múzeumban töltötte el, irányzás és vezérlés nélkül. Physikus lett önjerejéből: a qualitativ physika kitűnő buvára. Megfigyelő tehetsége, mechanikus leleményessége páratlan volt, s az elektromosság tanának története, ha majd egyszer meg lesz írva, nem egy lapján fogja hirdetni az ő neve dicsőségét. A mint a gyászsürgöny megérkezett, kilűztük a fekete lobogót; intézkedtünk, hogy az Akadémia nevében koszorú helyeztessék a ravatalra, kifejeztük az Akadémia részvétét a nagyérdemű benczés rendnek, az Elnök úr pedig ki nemcsak szaktársát, hanem elődét is tisztelte az elhunytban, Győrbe utazott, hogy a temetésen Akadémiánkat képviselje.

Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű nesztorának elhunytát s fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

247. PASTEUR-nek Doleban, szülővárosában emlékszobrot állítanak nemzetközi gyűjtés útján. — Az Akadémiához küldött gyűjtő ív a tagok között köröztetni fog.

248. A matematikai és természeti tudományok körében megjelent összes munkák: önálló könyvek és értekezések teljes katalógusának összeállítása tárgyában 1896. július első felében, Londonban nemzetközi conferentia fog tartatni, melyre Magyarország is meghívott. — Az Akadémia kérelmet intéz a Vallás- és Közoktatási Miniszter úrhoz, hogy e conferentián Magyarország képviselőtől gondoskodni méltóztassék.

249. A II. osztály Fayer László l. tagnak az 1843–4-iki bűnügyi javaslat iratai tárgyában f. évi május. 25-én tett indítványát elfogadván, fölkéri az Akadémiát: intézne a Képviselőházhoz memorandumot a tervezett kiadásnak lehetővé tételére. — Elfogadtatik.

250. Az archeologiai bizottság javaslatára a II. osztály e bizottság tagjau: Schulek Frigyes l. tagot, segédtagjau: Fittler Kamill, Forster Gyula, Radisich Jenő, Rauscher Lajos, Ráth György, Steindl Imre, Szalay Imre, Szendrei János, Wosinszky Mór, Czigler Győző, Stehlo Kornél urakat megválasztotta. — E választásokat az összes ülés megérősíti.

251. Olvastatik gr. Apponyi Sándor ig. tagnak az Elnök úrhoz november 27-én írt következő levele: «F. hó 15-ikén kelt nagybecsű levelében, a könyvtári bizottság fölkérésére, kérdést méltóztatott hozzám intézni az iránt, vajjon hajlandó volnék-e Aesopus meséinek birtokomban levő legelső magyar fordítását az Akadémia könyvtárának átén-

gedni oly módon, hogy csere fejében az akadémiai könyvtárban őrzött ősnymtatványok közül megfelelő értékteket tetszésem szerint választ-hassak. Nagy szerencsémnek tartom és igazán örömömre szolgál, hogy az Akadémia ez óhaját teljesíthetem, és csak azon kérést volnék bátor kockáztatni, hogy a csere eszméjéről kegyesen lemondani és az Aesopust szerény ajándékkép tőlem elfogadni méltóztassék. Fogadja stb. — Az Akadémia e kiváló hecsű, nagyértékű ajándékot mély köszönettel fogadja s halálját a jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti s egyszersmind elrendeli, hogy e határozatáról a fenkölt gondolkozású adományozó jegyzőkönyvi kivonathan értesíttessék.

252. A könyvtár számára érkezett ajándékok: *a*) C. de Harlez: «Poésies hongroises»; *b*) Kovács János: «Szegedi Emlékek»; *c*) a cs. és kir. katonai földrajzi intézet: «Die astronomisch-geodätischen Arbeiten» V. és VI. kötet; *d*) a budapesti főkapitányság: «A rendőrség működése 1894-ben»; Simonyi Zsigmond r. tagtól: Német és magyar szólások — köszönettel vétetnek.

253. Főtitkár bemutatja a megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét.

254. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HOLLÁN ERNŐ t. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagot kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1895. december 16-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Koch Antal, Lengyel Réla, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t., Vadnay Károly l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

255. KOSUTÁNY TAMÁS l. t.: «Erjedéstani tanulmányok.»

256. Ugyanaz: «Ujabb közlemény a növényi fehérje képződéséről».

257. GRUBER NÁNDOR: «A Fermat-féle congruentia elméletéhez», előterjeszti König Gyula r. t.

258. KONEK FRIGYES: «Az asymmetrikus metanitro-salicylsav néhány új származéka», előterjeszti Ilosvay Lajos l. t.

259. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és ILOSVAY LAJOS l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány ügyrendi szabályzata. Bojári Vigyázó Sándor cs. és kir. kamarás és neje szül. báró Podmaniczky Zsuzsanna 1895. május hó 4-ikén kelt nyilatkozatukban elhunyt fiuk, ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére, a magyar történelem művelésének előmozdítása céljából 20.000 (huszezer) frtnyi összeget ajánlott fel, oly kikötéssel, hogy az alapítvány jövedelmeinek bizonyos része a magyar történelem (ide értve a magyar jog- és magyar kultúrtörténetet is) köréből vett pályakérdések jutalmazására szolgáljon.

Az akadémia az alapítvány évi kamatainak négy ötöd részét (a százforintrál kisebb összeg elhagyásával kikerekítve) évenként 1896, 1897 és 1898-ban a II. osztály, 1899-ben az I. osztály (magyar irodalom és művészettörténetből) 1900-ban a III. osztály javaslatára (a körébe tartozó tudományok és találmányok történetéből) vett és mindenkor zárt pályázat útján kitűzött feladat vagy feladatok jutalmazására fordítja, az évi sorrend ugyan így ismétlődően továbbra is.

Az alapítvány évi jövedelmeinek egy ötöd része (valamint a négy ötöd részből a kikerekítés után fentmaradt és száz forintnál kisebb összeg), végre a pályázat sikertelensége esetében a ki nem adott pályadíjak is az alapítvány tőkéjéhez csatoltatnak. Ez okból az alapítvány állása az Akadémia évi számadásaiban mindenkor külön nyilvántartandó és a gróf Vigyázó család legidősebb ága fejének évenként bemutatandó.

A jutalom tárgyában a nagygyűlés dönt, s csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A kitűzendő pályakérdés, valamint az eredmény ifj. bojári Vigyázó Sándor nevének fölemlítésével hirlapilag is közzéteendő.

2. «Közjegyzői okirat». Előttem Görgei István budapesti királyi közjegyző előtt az alul megírt helyen és napon megjelentek: Méltóságos Ráth György úr nyugalmazott királyi ítélőtáblai tanácselnök, az országos magyar iparművészeti múzeum főigazgatója és az országos képzőművészeti tanács alelnöke, budapesti lakos egyik részről, és nagyméltóságú báró Eötvös Loránd úr budapesti lakos, kiket személyesen ismerek, utóbbi mint a magyar tudományos akadémia elnöke és az alábbi jogügylet megkötésére különösen is meghatalmazottja, másik

részről; és előttem a következő halál esetére szóló ajándékozási szerződést kötötték meg és kérték közjegyzői okirat alakjában fölvétetni; mely alkalommal ügyleti tanuk gyanánt az egész ügymenet alatt. elejétől végig együttesen az általam szintén személyesen ismert nagymélt. Daruváry Alajos v. b. t. t. úr, méltóságos Karap Ferencz úr, mindketten a főrendiház tagjai budapesti lakosok kértettek fel és voltak folytonosan jelen:

Halál esetére szóló ajándékozási szerződés, mely egyrészről az alulírott Ráth György mint ajándékozó, másrészről az alulírott ez idő szerinti elnöke által képviselt magyar tudományos akadémia mint megajándékozott között megkötetett a következőképen: 1. Ráth György a maga régi Hungarikából álló tulajdon könyvtárát halála esetére. visszavonhatatlanul és örök időre odaajándékozza a magyar tudományos akadémiának a következő feltételek alatt: a) A mennyiben ezen könyvtárban oly munkák találtatnának, melyek a m. tud. akadémia könyvtárába teljes és jól megtartott példányokban már megvannak. ezen munkákból mint az akadémiára nézve kettős példányokból, azokat, melyek a hazai nyomdászat fejlődésének feltüntetése alkalmasak, valamint azokat is, melyek nyomdász kiállításuknál, illetve illusztrációiknál vagy kötésüknél fogva az országos magyar iparművészeti múzeum gyűjteményeinek keretébe vonhatók be, köteles legyen a m. t. akadémia, mihelyt az ajándékozónak említett könyvtárát átveszi, az országos magyar iparművészeti muzeumnak; továbbá ugyancsak az akadémiára nézve duplomot képező munkákból azokat, melyek a magyar nemzeti múzeum könyvtárában hiányzanak, ugyancsak az ajándékozó könyvtárának átvétele után a magyar nemzeti múzeum könyvtárának Ráth György ajándéka czímén, kiadni. Ajándékozó fenntartja magának a jogot, hogy az előző pont értelmében az orsz. iparművészeti múzeumot megilletendő munkákat még életében maga jelölhesse meg. b) Ajándékozónak a jelen szerződésben foglalt intézkedéséhez képest a m. t. akadémia tulajdonába átmenő könyvei külön helyiségben, vagy ha ez ellen bármi oknál fogva akadály forogna fenn. külön szekrényben őrizendők, semmi szín alatt el nem idegeníthetők és csakis a m. tud. akadémia helyiségeiben legyen szabad azokat használni. c) Önként értetik, de ajándékozó ezennel kifejezetten is kijelenti, hogy az ő mainál korábbi keletű végrendekezésében ezen könyvtárára vonatkozólag tett intézkedései a jelen szerződésben történt ajándékozás visszavonhatatlan ténye által hatályukat veszítették. 2. Báró Eötvös Loránd mint a m. tud. akadémiának ezen szerződés megkötésére a 33. akadémiai ülés folyó évi november 25-én megtartott kilenczedik összes ülése 232. határozatával külön meghatalmazott ez idő szerinti elnöke, Ráth György úrnak ezen nagylelkű ajándékozását feltételeivel együtt a m. tud. akadémia részére köszönettel elfogadja és a jelen ajándékozási szerződésben kikötött feltételek annak idején leendő pontos megtartására az általa képviselt m. tud.

akadémiát ezennel kötelezi. Miről ezen közjegyzői okirat fölvétetett. általam a feleknek az ügymenet egész folyama alatt folytonosan és együttesen jelen volt ügyleti tanúk előtt felolvastatott, általuk akaratukkal mindenben egyezőnek előttem személyesen és élőszóval kijelentetett és miután e szerint az 1874. évi 35. t.-cz. 82. §-ában előirt határozmányoknak mindenben elég tétetett, előttem sajátkezűleg aláíratott. Budapesten, 1895. december 16. napján. (Aláírások.)

Lejáró pályázatok.

I.

Az 1895. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1889—1895. évkörben megjelent, a természeti tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1896 január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1896-ik évben 1000 forintot tudományos czállal egybekötött utazások és kisebb terjedelmű tudományos vizsgálatok segélyezésére fordít, s ezennel fölkéri az érdekelteket, hogy a bizottsághoz intézendő előterjesztéseket, melyben a kért segély mi czélra leendő felhasználását fejtsek ki, a Bizottság előadójához f. év márczius 31-ig küldjék be; továbbá az 1896-ik évben 2000 forintot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a chemia körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljukul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. év márczius 31-ig a bizottság előadójához dr. Lengyel Béla egyetemi tanárhoz küldendők be.

A M. Tud. Akadémia üléssora 1896-ban.

- Január 7. (kedden) I. (Nyelv- és széptudományi) osztály.
 > 13. II. (Philos., társad.- és történettudományi) osztály.
 > 20. III. (Math. és természettudományi) osztály.
 > 27. *Összes ülés.* Az 1896. évi akadémiai költségvetés.
- Február 3. I. osztály.
 > 10. II. osztály.
 > 17. III. osztály.
 > 24. *Összes ülés.*
 > 29. *A tagajánlások benyújtásának határideje.*
- Márcz. 2. I. osztály.
 > 9. II. osztály.
 > 16. III. osztály.
 > 19. (csütörtökön) *összes ülés.* Jelentés a gróf Teleki, gróf Karátsonyi és Farkas-Raskó-pályázatokról.
 > 23. I. osztály.
 > 30. II. osztály.
- Április 20. III. osztály.
 > 27. *Összes ülés.*
- Május 4. I. osztály.
 > 11. II. osztály.
 > 18. III. osztály.
 > 26. (kedden) *összes ülés.*
- Június 1. I. osztály.
 > 8. II. osztály.
 > 15. III. osztály.
 > 22. *Összes ülés.*

Szünet.

- Október 5. *Összes ülés* és I. osztály.
 > 12. II. osztály.
 > 19. III. osztály.
 > 26. *Összes ülés.*
- Nov. 3. (kedden) I. osztály.
 > 9. II. osztály.
 > 16. III. osztály.
 > 23. I. osztály.
 > 30. *Összes ülés.* Jelentés a Kóczán-pályázatról.
- Decz. 7. II. osztály.
 > 14. III. osztály.
 > 21. *Összes ülés.*
-

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Február 15.

2. FÜZET.

Újabb tanulmányok a rézkorról.*

Hazai tudósaink között id. Kubinyi Ferencz volt az első, a ki az őskori rézszerszámok iránt érdeklődött, és a ki már 1861-ben a M. Tud. Akadémiában előadta azt a nézetét, hogy az őskorban a réz használata megelőzte a bronz- s a vaskort.

Tőle függetlenül Römer Flóris *Műrégészeti Katalógusában* értekezett először az őskori réz-szerszámokról és mikor 1868-ban a párisi ősrégészeti congressuson a hazai őskor maradványait jellemezte, azok sorában a sajátzerű réz-szerszámokról sem felejtkezett meg.

Első, ki azt vitatta, hogy Magyarországon «rézkor» létezett, s hogy az megelőzte a bronzkort, Keller zürichi tudós volt. A zürichi múzeumban őrzött Fehr-féle, magyarországi gyűjtemény tanulmányából már 1863-ban merítette e meggyőződését, mert abban több mint harmincz ősrégi réz-szerszám képviseli a magyarországi rézkor főbb típusait.

Nem is volt akkoriban európai múzeum, a hol ily gazdag sorozaton lehetett volna a kérdést tanulmányozni. Csak a mióta a hatvanas évek végén Römer Flóris jutott a nemzeti múzeumi régiségtárhoz, változott meg a helyzet. Szorgalma és utánjárása következtében alig hét év alatt annyira gyarapodott a nemzeti múzeum gyűjteménye, hogy 1876-ban a vidékről összegyűjtött példányokkal együtt már közel kétszáz magyarhoni őskori réz- emlékekkel léphettünk a nemzetközi congressus elé. A congressus alkalmából kiadott francia szövegű fénynyomatos műben e sorozat negyvenöt jellemző példányát tette közzé Hampel, s ugyan e sorozatra utalhatott Pulszky Ferencz, mikor a congressus ülésén a rézkort vitató előadását megtartotta.

A legfontosabb mű a magyarhoni rézkorról, Pulszky Ferencz tollából magyar és német nyelven 1883-ban jelent meg. A mióta e mű akkori ismereteinket a rézkorról összefoglalta, sok történt

---

* Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1895. nov. 11-iki ülésén. Megjelent a Tört. Értekezések XVI. k. 6. sz. Ötven ábrával.

kül- és belföldön a rézkor földerítése dolgában és időszerű a tudomány haladásáról ismét számot adni.

Hazánkban folyton ébren maradt a rézkor iránti érdeklődés. Dr. Tergina Gyula összeírta a svájci múzeumokban őrzött magyarhoni eredetű rézemlékeket, Téglás Gábor az erdélyi medencze rézleleteiről adott kimerítő áttekintést, Hampel József értekezett a rézkorról a classikus népeknél, Millöker Bódog magyar és német nyelven ismertette a délvidék rézleleteit, dr. Kuzsinszky Bálint szorgalmasan jegyzett össze délvidéki és erdélyi múzeumokban őrzött réz-szerszámokat, Wosinszky Mór a lengyeli ős-sáncz leletei közt foglalkozott oda való rézleletekkel, Récsei hontmegyeieket ismertetett.

Mindezeknek betetőzése gyanánt megjelent 1893-ban Much új műve a rézkorról, első művének tetemesen bővített és átdolgozott kiadása.

Irodalmunkban nem méltányoltuk eléggé Much műveit, bár gondja volt rá, hogy a magyarhoni emlékek tanulságait érvényesítse és rólok adott statisztikája a korábbi összeállításokat teljességre nézve fölülmulja.

Tudomással bír közel ötszáz emlékről, melyekből mintegy kétszáznak a lelő helyét is fölemlíti. Idéz olyan leleteket is, melyek irodalmunkban még ismeretlenek voltak.

Azonban bármily szorgalmas Much a magyarhoni rézkor statisztikájának szerkesztésében, ezt a munkát alighanem még egyszer kell teljesíteni, mert sem a mű szövegéből, sem a rovatos lajstromból nem tűnik ki világosan, hogy az eredményül oda állított 500 dbnyi szám hogy került ki.

Ily körülmények közt lehetetlen ez időszerint pontosan megállapítani, hogy mekkorára kell az eddig hazánkából ismert rézkori emlékek számát tennünk. A nemzeti múzeum gyűjteményében most (1895 nov. elején) 327 darabot őriznek. Természetes, hogy az így kibővült anyag alapján módunkban áll a szűkebb körben induló elődök kutatási eredményeit egyik-másik tekintetben kibővíteni, a mit szerző a szokásos sorrendben tesz meg, végig menvén a szerszámok, fegyverek s egyéb különböző emlékek csoportjain.

A) *Szerszámok.* A rézvésők formáit alig lehet szabatosan egymástól elkülöníteni, mert sok az átmeneti idom. Majdnem valamennyire megvoltak az előminták a kőkorban. A keskeny, párhuzamos szélű véső az állati bordacsontból készült véső utóda; a háromszögű, hosszúkás, keskeny trapéz-idomú, s a lapos négyszögű véső a kőidomok után alakultak, azonban azzal a módosítással, hogy a fém erősebb állománya miatt már most vékonyabb lehetett a szerszám. A széleknek fölemelése néha véletlenségnak tekinthető, de gyakran arra szolgálhatott a karima, hogy a szerszám erősebben álljon meg a nyélben.

A belföldi típusok közül némelyeket mintákban vagy homokban öntöttek; másokat, a lapos, igen vékony példányokat, kitalapácsolták a puha anyagból, mert ez könnyebb volt.

Míg a vésők legtöbb neme a rézkor általánosan divó idomai közé tartozik, a fejszék, balták és csákányok a magyarországi rézkor különlegességei; a Közép-Duna vidékén fordultak elő leggyakrabban, másutt csak elvétve jelentkeztek. Bár egyszerűbb idomaik, mint már Pulszky s utóbb Much kimutatták, szorosan csatlakoznak a kőkornak agancs- és kőből készült hasonló rendeltetésű szerszámaihoz és egyes példányok kőkori környezetben fordultak elő, egy osztrák tudós, Szombathy, mégis kételkedik ez egész emlékcsoport ősi voltában és valamely bronzkor utáni időszakból származtatja.

A kétely e réz-szerszámok ősi volta iránt leginkább onnan származik, mert ezeknek idomai túl élték a réz- és bronzkort, átmentek a vaskorba és lényegtelen változásokkal a középkoron át a mai napig fönmaradtak, úgy hogy p. o. Herman Ottó a rézfejsze idomát még ma is látja a somogyi paraszt kezében.

A vas és réz talán egyideig egymás mellett szerepelt s ez itt nálunk, a hol a réz s a vas egyforma bőségben van meg, ép oly kevéssé volna valami különös jelenség, mint a hogy az ural-altaji vidékeken nem lep meg senkit.

B) A hazai rézkor *fegyvereinek* leltárában a töröket illeti a legfontosabb szerep.

Pulszky monographiájában a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumból közli egy *rézkard* töredékét. Erre nézve, míg teljesebb példányra nem akadunk, függőben kell tartanunk végső ítéletünket. A másodikat Much mutatja be «Szlivás»-ról. A harmadik rézkard, melyet Hampel még 1879-ben ismertetett, kikerülte eddig a figyelmet. A zürichi Fehr-féle gyűjteményben őrzik.

Van egy nemzetközi értékű sajátyszerű fegyveridom, az, a melyet a németek helytelenül «Schwertstab»-nak neveznek, bár semmi köze a kardhoz. Némelyek alabárdnak nevezik, és ez az elnevezés már találhatóbb; a szerző nyélre való pengének nevezi. Ily pengés fegyvernek egy példányát szerezte a nemzeti múzeum a múlt évben; állítólag Nyitra- vagy Hontmegyében találták és valószínű, hogy vasútépítésnél került elő. A védő fegyverek sorából csak bőrpánczél bélésére szolgáló keskeny pengék idézhetők.

C) *Ékszerek. Edények.* A rézkori ékszerek, melyeket ismerünk, fémből (rézből, aranyból), kagylókból, kőből, vagy más ásványanyagokból készültek. Lengyelen kagylókkal váltakozó rézgyöngyöket és apró hengerű rézsodronyokat lelt Wosinszky. Pulszky ismertet két tömör karpereczet rézből és néhány hólyagos dudorú aranykorongot, melyek a Stallhof melletti «Lange Wand»-beli leletnek a hasonmásai, végül az ékszerek közé kell

sorolni a sajátsterű kettős réztekerceket, kúpos gombokat fúrással és spondyluskagylókat.

A rézkor jellemző formái a kettős sodronytekercsek.

A vládházai dupla korong a «nőkapcsok» idomát követi, a köbökúti pedig olyan, mint a domahidai, t. i. a két korongot összekötő sodrony kampós. Hogy ha ezekhez hozzászámíthatunk egy csonka réztekerceset a lizskovai barlangból, akkor ez idő szerint nyolcz példány képviseli a réztekercek tipikus csoportját hazánk területén, a mi mint statisztikai adat annál fontosabb, mert egy szállal több, mely a rézkorból a bronzkorba vezet, mikor hazánkban sűrűn divik a bronz spirális, mindennemű formában és alkalmazásban.

A rézkori ékszerek között fontos szerepet visznek a kúpos gombok idomú fúrással, a spondylusból faragott gyűrűk és gyöngyök, a melyeknek hű kísérői gyanánt e helyütt a krétabetétes edények is említendők.

Much művének egyik főérdeme, hogy ez emlékekkel részletesen foglalkozott és kimutatta, hogy ezek a kőkor végétől a rézkoron keresztül a bronzkor első szakaszáig tartották fenn magukat.

D) *Anyag és technika.* A rézkor legtöbb szerszáma, fegyvere és ékessége, már typusánál fogva is fölismerhető, de természetesen, hogy a végső bizonyítékot arra, hogy valamely tárgy rézből avagy rézkeverékből áll-e, csak a chemiai vizsgálat adhatja meg.

A vegyi vizsgálat által nyert eredmény néha döntő fontossággal bírhat a korhatározás kérdéseiben, de kétségtelenül legfontosabb annak a kérdésnek a megítélésében, hogy az anyag, mely az illető emlékeket alkotja, belföldi eredetű-e, avagy külső országok bányáiból származik. Köztudomású, hogy hazánk hajdan tiszta rézben és könnyen hozzáférhető rézérczekben igen gazdag volt, tehát már a pusztá vélelem is a mellett szól, hogy a rézmivességre hazánkban megvolt a szükséges előföltétel. Azonban bizonyosságra csak akkor emeljük majd ezt a vélelmet, hogy ha a hazai rézbányák érczeinek vegyi összetételeit a legapróbb részletekig ismerni fogjuk és majd azt tapasztaljuk, hogy azok teljesen összevágának a hazában lelt őskori rézemlékek chemiai alkotórészeivel.

Ez az összehasonlítás még nem történt meg, e részben tehát még fontos föladat vár reánk, melyet kutatásunk biztossága érdekében mentől előbb teljesítenünk kell.

Előbbre vagyunk az őskori emlékek elemzésében.

A legtöbb vizsgálat csak a legutóbbi időkben történt meg, a nemzeti múzeum chemikusa, Loczka József úr részéről, s ezeknek az eredményei részben meg is jelentek.

Az összehasonlításából arra kapunk bizonyítékokat, a mit eddig csak föltételeztünk, hogy a bronzkor az ösréz-szükségletét ugyanazon bányákból látta el, mint a rézkor, mert a réz-szerszámokban a réz mellett ugyanazok a kísérő kisebb mennyiségű alkatrészek (vas, ólom, arzén, néha antimón és főleg kén) fordulnak elő, mint a nyersfémrögökben, melyek a bronzkészítmények előállítására szolgáltak.

Sőt igen nyomós támaszpontot nyerünk arra a föltevésre (melyet már Much is állított), hogy a réz-szerszámok és fegyverek beolvasztása adta meg gyakran az anyagot az új culturában szükséges bronzkészítésére.

A rézkori technikáról ezek után nem oszthatjuk azok véleményét, a kik azt tartják, hogy a legtöbb szerszámot és fegyvert a rézkorban pusztá kalapácsolással állították elő. A kalapácsolást ugyan sűrűn alkalmazták, leginkább a pengék kiélesítésére s általában a réz keményítésére, de legtöbbször a szerszámok és fegyverek öntése volt a rendes eljárás, és csak ezt követte azután a kalapácsolás.

Azokhoz a tanulságokhoz, melyekkel az újabb leletek és kutatások hazánkban a rézkor ismeretét előbbre mozdították, csatolja szerző az Egyiptomban, Cyprus szigetén, Trójiában, Itáliában és Svédországban tett észleleteket, melyek mind vagy közvetlenül vagy közvetve megerősítik azt az eredményt, melyre a hazai rézkor tanulmánya folytán jutott.

A rézkorról folytatott újabb tanulmányok főbb eredményei a következőkben foglalhatók össze :

1. Réz-cultura a természetes előfeltételek mértékéhez képest oly vidékeken keletkezhetett és fejlődhetett önállóan, a hol a réz termő állapotban vagy érczekben előfordult. A régi világ körében ily régió az Ural vidéke, délen Cyprus szigete, a Sinai hegye, Elba szigete és Közép-Olaszország, a spanyol félsziget, Anglia, az alpesi vidék és a Kárpátok területe.

2. A régiókban a megelőző kőkor nyomán keletkezhetett a réz-cultura, valószínűleg mindegyikben függetlenül és a kőkori formák mintájára.

3. A nemzetközi forgalomnak, mely a kőkorban fönnállott, a rézkorban is tapasztaljuk tanúságait; a különböző rézkori régiók hatással voltak egymásra.

4. Hazánkban e hatásokat világosabban észlelhetjük, mint másutt. *a)* Autochton típusok mellett, melyek a kőkor általános idomait utánozzák és *b)* a magyarhoni rézipar által fejlesztett típusok mellett látunk *c)* idomokat, melyek déli vidékeken, Cyprus szigetén a görög és a délolaszországi szárazföldön is előfordulnak; *d)* vannak sajátos formái, melyeknél fogva az

Ural vidéki típusokkal összefügg; e) vannak elvétve előforduló idomok, melyek talán a nyugatról jutnak ide.

5. A rézkor a fémszerszámok előállításában az öntést és kalapácsolást használta; pont, egyenes és görbékéből álló díszítményeket létesített; a keramikában jelentékeny izlést és ügyességet tanúsított; messze földről származó anyagokat használt ékítésére.

6. Az átmenet a bronzkorra lassú és fokozatos volt; hazánkban az átmenetben a réz keverésénél az antimónnak is fontos szerepe lehetett; az idomok fokozatos haladásával az óntartalom is gyarapodik.

7. A rézkorból való átmenet a bronzkorra Európában valószínűleg a második ezredév táján történhetett meg; ez az átmenet nem pusztította ki a rézkor valamennyi idomát, néhány típus túlélte a praeistorikus időket és átszállott a történeti korra.

Vergilius Didója.

(Kivonat Némethy Géza I. tag 1895. december 2-án tartott előadásából.)

A negyedik ének az Aeneis első részében, melynek czélja a hős megpróbáltatása és nagy hivatására való előkészítése, epizódiként szerepel s így kissé lazábban függ össze az egészszel; a mű e részlet kihagyásával is érthető egység lenne. Mindazáltal helye van az eposzban, mert a hős uralkodó jellemvonásának éles ki-domborítására szolgál. A hősnek, a pius Aeneasnak ezen uralkodó jellemvonása, a teljes önmegadás az istenek akaratával szemben, eme tulajdonsága, mely leginkább teszi képessé a megpróbáltatások kiállására s az isteni terv végrehajtására, valóban a mű e részében nyilvánul leginkább, midőn a hőst egy tengeri vihar hajóival együtt az afrikai partokra veti, hol a hatalmas és szép Dido királynő szívesen fogadja őt, később szerelemre lobban iránta, mit a hős is viszonz, hol boldogságban, nyugalomban élnek, és mégis, a mint Aeneas meghallja az istenek hírnökétől, hogy magaviselete Jupiter nemtetszésével találkozik, nem gondol többé szerelmére, nem hálájára, nem a megtört szívű Dido szerencsétlen sorsára, a ki kétségbeesésében öngyilkossá lesz; ott hagyja boldogsága tanyáját s elvitorláz Itália partjai felé.

Vergilius Didója legkevésbé sem Homér-utánzat, önálló az alapjában, s annál inkább részleteiben, a szerelemnek lélektanilag hű rajzolásában. Igaz ugyan, hogy a Vergilius eposzában annyira uralkodó szerepet játszó machina itt is beleavatkozik a cselekvénybe: midőn a hős Afrika partjaira vetődik, Venus, hogy fiának,

Aeneasnak kedvező fogadtatást biztosítson, maga gyulasztja szerelemre Dídót azáltal, hogy Amort, a kis Ascanius, Aeneas fia képében a szerencsétlen királynőhöz küldi, ki, míg a fiút gyanútlanul ölébe veszi s megcsókolja, magába lehel a szerelem tüzeit (Aeneis, I. ének).

De ez merőben külső, eposzi ok, mely feleslegessé válik Dido szerelmének későbbi, lélektani megmagyarázásánál, midőn a költő kiváló pontossággal írja le a szenvedély egész történetét. Négy fejlődési fokot különböztet meg abban: a szerelem kifejlődését és elhatalmasodását a többi érzelmek fölött; a kielégített, boldog szerelem önfeledtségét; az elkeseredést, mely a hősnőt elfogja, midőn Aeneas indulni akar és kísérleteit annak visszatartására; végre kétségbeesését.

Különösen szép és hű Vergiliusnál a fejlődő szerelem rajzolása. Dido egy egész éjen át hallgatja Aeneas elbeszélését, melyben az Trója pusztulását, saját isteni küldetését és viszontagságait adja elő; a királynőben egymásután ébred fel a *részevél* a népével együtt hazátlanná lett fejedelem iránt, azután a *cso-dálát*, midőn kiállott viszontagságairól értesül; a *tisztelet*, miután nemes jellemét s erényeit megismeri. Ezek után újul meg lelkében egy, férjének, a szerencsétlen Sychaeusnak meggyilkoltatása óta ismeretlen érzés, a *szerelem*. «Agnosco veteris vestigia flammae» («Megismerem a régi láng nyomait») mondja, a mint szíve forrongó érzelmeinek tudatára jut.

De még mindig nem akar érzelmeinek engedni. Az Aeneas elbeszélését követő reggel elpanaszolja baját nénje, Anna előtt, megvallja, hogy, ha el nem határozta volna Sychaeushoz még annak halála után is hű maradni, és csupán a vele Tyrusból elmenekült hű népnek élni, egyedül Aeneasnak ajánlaná fel szívét és kezét; így azonban átkot mond magára, ha valaha elég gyöngye lenne meghajolni a szerelem hatalma előtt.

Azonban Anna, a hugát őszintén szerető s annak lelki kínjait fájlaló néne, eloszlatni igyekszik Dido aggodalmait: hiszen a halottak úgy sem törődnek az élők sorsával, elég volt Sychaeus emlékének az eddigi bánat, miért hervadna el ifjúkorában a házasság örömei nélkül? Felébreszti azután a hugában élő nagyra-vágyást is; Aeneas megnyerése az országra nézve is hasznos lenne, mily hatalommá növekednék Carthago a phrygiai fegyverek segítségével!

A biztatás használ; Dido igazolva látja érzelmeit, nem áll többé azoknak ellen, sőt reménynyel telve áldozik Junónak, a házasság istennőjének, hogy az Aeneas megnyerésére segítséget nyújtson. A *szenvedély*, mely még előbb a szemérem és kegyelet érzelmeivel küzdött, a mint a megvesztegetett értelem el tudja

hitetni magával annak jogosultságát, rögtön hatalmába ejti az egész lelket.

Eddig a pszichologiai, következetes fejlesztés. A további fejlődést a machina látszik eszközölni: Juno ugyanis, miután észrevette, hogy Venus mesterkedései következtében Dido Aeneasba halálosan szerelmes lett, e körülményt saját céljaira akarja használni s Aeneast jövődő itáliai uralmától örökre megfosztani az által, hogy ez Didóval házasságra lép. Venus, ismervén már Jupiter terveit, nem ellenkezik, s a két istennő elhatározza, hogy a legközelebbi vadászat alkalmával vihart támasztanak, Didót és Aeneast, a mint a vihar elől menekülnek, egy barlangban hozzák össze, hol frigyüket megkötik.

De, mint mondtam, a beavatkozás csak látszólagos; a külsők mellett még mindig megvan a belső, megmarad az eredeti pszichologiai fonál, mely a cselekvényt vezeti. Aeneas már régebben hajlandóságot érez Dido iránt; mi sem természetesebb tehát, mint hogy a két szerelmes azonnal megérti egymást, a mint arra az első alkalom kínálkozik.

Ime Dido jellemfejlődésének második foka, a boldog és viszonzott szerelem önfeledtsége.

Most, midőn Dido a boldogság tetőpontján áll, s maga Aeneas is feledi küldetését, jelenik meg Jupiter követe, Merkur, s inti a hőst, hogy kövesse az istenek akaratát. Aeneas, kibén a szerelem nem felelt ki szenvedélylyé, most látja át ballépését. «Ég távozni hamar s elhagyni a drága vidéket.»

Hogy Didót meg ne sértse, titokban tesz előkészületeket az elutazásra. A királynő éles szemeit azonban nem kerülhette ki vendégeinek különös viselete. «Mert megcsalni ki tudná a szeretőt?» Kínos gyanú mardossa szívét, majd, midőn bizonyossá lesz előtte a szomorú való, nem bírva többé magával, őrvongó bacchansnőként jár az utcák hosszú során, míg végre Aeneasra akad és kitör kebléből a keserűség.

Majd könyörgéshez folyamodik; emlegeti szerelmük és házasságuk kedves emlékeit; a veszélyeket, melyek reá várnak, ha Aeneas elmegy s nem lesz, a ki a kaján szomszédok ellen megoltalmazza; czéloz végre a szerelem leggyöngédebb kapcsaira is.

De már ekkor is, midőn még reméli, hogy Aeneast visszatarthatja, keresztül vonul lelkén egy sötét árny, mely később a kétségbeesés örvényébe űzi.

A mint a boldog szerelem mámora oszlani kezd, fenyegetőleg emeli fel szavát keblében az érzelem, melyet megsértett, a meghalt férje iránti kegyelet, s eszébe jut, hogy ő Sychaeus hamvainak tett szent fogadását megszegte: ime, a tragikus lelki katasztrófa csirája.

Aeneas Dido könyörgéseire, ámbár szomorúan, de komolyan

és szilárdan válaszol: nem önként megy ő Italiába, hanem az istenek akarata hívja, melynek ellenállani nem lehet. De a szenvedélytől elvakult Didónál nem találnak hitelre az őszinte szavak; a királynő keserve most már átkokban tör ki kedvese ellen.

Aztán, a lelki harczban elgyöngülve, eszméletlenül rogy Aeneas lábaihoz. Midőn magához jön, a vízbe fuló görcsös vonaglásával ragadja meg még az utolsó szalmaszálat: Annát elküldi Aeneashoz, nem többé azért, hogy a hőst visszatartsa; csak halasztást kér, csak egy kevés időt, míg szíve megszokja az elválás keservét. Még reméli tehát fájdalma enyhülését; de ez mind csak kínos vergődése a boldog szerelmi mámorból kizavart s már a lelkiismeret mardosásától is fenyegetett léleknek.

Végre, midőn Anna a hős elutasító válaszával tér vissza, Dido számára nincs többé menekvés.

E pontnál a szerencsétlen királynő lelki harcza valóban tragikussá lesz. Ő, midőn Aeneas megérkezik, szépségben és tisztaságban tündöklő, valódi királynő, a női önbecsérzet legmagasb fokán, ki, miután az új várost meggyilkolt férje, Sychaeus szellemének oltalmába ajánlotta, egyszersmind fogadást tett, hogy hű marad örökre annak poraihoz, hogy házasságra sohasem lép, hogy egész életét férje emlékének és hű népének szenteli. Ebben áll erkölcsi nagysága.

Mikor Aeneassal megismerkedik, erőt vesz rajta az asszonyi gyöngeség; a szerelem hatása alatt elfeledi női büszkeségét, kegyeletét, fogadását, sőt hű népét is: újra a szerelemnek és házassági hűségnek élő nő akar lenni egy nemes férfiú oldalán.

A mint azonban megtudja, hogy Aeneas távozni készül, hogy reménye sem lehet visszatartóztatására, hiszen szerelmüket maguk az istenek, mint tervükkel ellenkezőt, rosszalják, nincs miért élnie többé, mert ő maga belátja, hogy, miután boldog szerelme álomként eltűnt, ő többé nem a hű özvegy, nem a népét boldogító királynő, nem az a szellemi és erkölcsi tökéletességben tündöklő lélek; ő maga tudja legjobban, hogy engedve a szerelemnek, mely nemes volt ugyan, de egyéb erkölcsi hatalmakkal jött összeütközésbe, megsemmisíté létének erkölcsi alapját.

E kínos tudatból fakad kétségbeesése és örülsége.

Már csak a halál módjairól gondolkozik s tervét egy őrjöngő különösségével hajtja végre.

Minő helyet foglal el Vergilius a szerelem felfogását illetőleg az antik költészetben?

Ha csak futólag is tekintjük át az antik költészet történetét, meggyőződhetünk arról, hogy alkotásaiban a szerelem nem játszott oly uralkodó szerepet, mint a későbbi romantikus és a modern költészetben, s ha szerepel is, mint alább kimutatjuk, mélyebb, eszményibb felfogás nélkül, mint az érzékek kellemes láza, vagy

mint egyéb pusztító szenvedélyek: féltékenység, gyűlölet, bosszú stb. felköltője. Magát a szerelmet, mint szenvedélyt, részletes hűséggel, teljes mélységében és kimeríthetetlen változatosságában különösen azóta rajzolja a költészet s emelte túlsúlyra az elbeszélő és drámai műfajok tárgyainál, mióta a kereszténység szívünk titkaiba mélyebben pillantani s érzelmeink gazdagságának oly ismeretére jutni megtanított, minőt a kültermészet szemléletébe merülő, inkább a phantasia, mint az érzelmek hatalma alatt álló görög szellem nem ismert.

Homér derült világában nyomát sem találjuk annak a szenvedélynek, melyet korunkban nemesb értelemben vett szerelmi szenvedélynek nevezünk, s melynek szívünkben, ha egyszer föllép, uralkodó szerepet, sőt sorsunk fölötti döntést tulajdonítunk. *Homér* inkább a házastársi hűséget festi, mint pl. *Odysseusban*, de ez alakjánál is a honvágy és az apai szeretet az uralkodóbbak; kiválólag a hűség képviselői *Andromache*, ki férjét, *Hektort* meghatóan így szólítja meg:

Óh Hektor. te vagy édes atyám, te vagy édes anyám is,
Édes testvérem. s éltémnek drága szerelme,

ezzel akarván kifejezni, hogy férje neki mindene; továbbá *Penelope*, ki hűsz éven keresztül egy pillanatra sem feledkezik meg távollévő *Odysseusáról*. Mindkét jellemnél azonban a hűség alapjául a gyermekeik iránti szeretet épp oly vagy talán még nagyobb mértékben szolgál, mint a férj iránti vonzalom: *Andromache* a kis *Astyanax* sorsára gondol, midőn férje csatába megy; *Penelope* folyton attól fél, hogy fiát, *Telemachost* a kérők megölik.

A szerelem *Nausikaa*-ban, mint a naiv, ártatlan leányka öntudatlan érzése, melynek nevet sem tud adni, jelenik meg.

Futó mámor, kellemes inger gyanánt tekinti a szerelmet *Helena*, a ki, míg Trójában van, majd visszavágyakozik hazájába, majd, a mint a város sorsa jobbra fordul, újra megelégszik sorsával és Páriszal; miután pedig Tróját beveszik, mintha semmi sem történt volna, visszamegy Spártába s folytatja a feleség, az anya s a királynő szerepét.

Végre csak buja, érzéki vágyat látunk *Kirkében*, nem sokkal nemesb a *Calypso* érzelme.

Már a görög lyra, a műfaj alanyi természetéből kifolyólag, több tért enged a szerelemnek, de a fenmaradt töredékek csekély számuk mellett is elég bizonyosságot adnak arról, hogy legtöbb költőnél a szerelemnek testies, érzéki oldala szerepelt minden mélyebb, eszményibb felfogás nélkül.

Így *Mimmermos*-nál, kinek legfőbb vágya az, hogy «betegségek és sorvasztó gondok nélkül hatvan éves korában érje el a halál végzete», a kinek legfőbb félelme a világ örömeitől meg-

fosztott öregkor, melyet rútnak, gyűlöletesnek nevez s a kinek «nincs élet, nincs öröm az aranyos szerelmen kívül», ez érzelem csak a puha élvvág्य alakjában jelentkezik. De egész költészetének alaphangja mégis a mélabú, mély átérzése annak, hogy az emberi lélek folyton elérhetetlen cél után sóvárog, és az élet nyomorainak, melyben rövid ifjúságot és örömet küzdelmes férfikor s kinos öregség követ: a szerelem az egyedüli élvezet, melyet fáradtságos életpályánkon az istenek nekünk megengednek, azért míg ifjúságunk tart, ne vessük meg Aphrodite ajándékait. *Anakreon*-nál már ez a reflexio is hiányzik, sehol sem találkozunk többé az élet komolyabb felfogásával; neki a gyönyör nem eszköz az élet nyomorainak enyhítésére, hanem egyedüli cél, ezért tudja élvezni minden utógondolat nélkül a mámor édességét, hevül a thrák leány csábító hajfürteiért, Kleobulos villogó szemeiért; ezért költészetének csaknem kizárólagos tárgyai a bor, a hetaerák, a szép fiúk.

Kissé nehezebb megtalálni a kulcsot Sapphónak, e rejtélyes lelkű nőnek megértéséhez, a kit két század mulva már maguk a görögök sem tudtak helyesen magyarázni. Mégis, ha figyelmesen olvassuk reánk maradt töredékeit, melyekben majd a férfiúi szépséget és erőt magasztalja, majd barátnőinek bájait ecseteli a legtalálób és legrészletesebb költői képekkel és hasonlatokkal, ha nézzük izzó vágytól égő szerelmi² dalait, melyeket tanítványaihoz, Lesbos legszebb leányaihoz intézett, talán nem tévedünk, ha költészetének legfőbb rugóját egy specialis görög érzésben, ez első sorban művészlelkű nép szellemének őseredeti hajlandóságában, a testi szépségért való szenvedélyes rajongásban találjuk. Sappho a szépbe volt szerelmes és akár férfiúban, akár nőben látta a természet e tökéletességét, lángoló lelke egész hevével fordult felé.

A görög tragédia atyjának, *Aeschylus*nak komoly, fenséges, olykor rideg költészete újra teljesen háttérbe szorítja a szerelmet, sőt csaknem száműzi istenekkel daczoló, óriási alakjai köréből.

Sophokles, ez a gyöngéd költő, kinek műzsája legtisztább kifejezése Homér után a görög szellemnek, szintén nem tulajdonít a szerelemnek tragédiáiban nagy szerepet: egyetlen alakja van, melynél mélyebb, bensőbb szerelemnek, a hű nő férjéhez való gyöngéd ragaszkodásának festését kísérti meg, a «Trachini nők»-ben Deianira, Herakles felesége.

Euripides, ha három legszebb tragédiájának, a *Medeá*-nak, *Hippolyt*nak, *Andromaché*nak czimeit vesszük tekintetbe, úgy tűnik fel, mintha a szerelem költője volna. Ha azonban műveit bővebben vizsgáljuk, azon meggyőződésre jutunk, hogy nem annak a szerelemnek, melyet mi így nevezünk, egy más lény iránti teljes odaadásnak, hanem a szerelem nyomában járó egyéb szenvedélyeknek festője; ez a tér, melyen művészete otthoniasan

érzi magát és tetőpontját éri el. *Hermione* az *Andromache* című drámában az eszeveszett féltékenység képviselője, ki midőn észreveszi, hogy Neoptolemos vonzalommal viseltetik *Andromache* iránt, a legembertelenebb kínzásokkal gyötöri a szerencsétlen nőt; *Hippolyt*-ban, miután a hősnő hasztalanul üldözi szerelmével derék mostoha fiát, a szűzies *Hippolyt*-ot, a sértett hiúság dühöngése nyer megragadó kifejezést, melynek *Hippolyt* áldozatául is esik; végre *Medea*-ban, a ki, midőn megtudja, hogy Jason hűtlenné lett iránta, sorra öldösi le Jasonnal nemzett gyermekeit, az elhagyott nő vérszomjas bosszújának kitörését látjuk. Szóval Euripides, kit nem hiába vádoltak nőgyűlölettel, nem szerelmes nőket, hanem furiákat fest, kikben a szerelem csak szikra nemtelenebb szenvedélyek lángragyujtására.

Mellőzve az *ó-komédiát*, melynek már fogalma is kizárja azt, a mit mi keresünk, a görög nemzeties irodalom utolsó, sok tekintetben beteg hajtásánál kell megállapodnunk, a Menander-Philemon-féle *új-komédiánál*. Ismeretes dolog, hogy az új-komédia volt az, mely először oldá meg házassággal a drámai csomót, de ebből még világért sem szabad azt következtetnünk, hogy a szerelmet mélyebb, nemesebb formában tüntetné fel. Az új-komédia csaknem egész köre arra a részére terjedt ki a görög társadalomnak, mely egyrészt nőtlen ifjakból állott, kik az athéni polgárlányok elzárt helyzeténél fogva meg voltak fosztva nemesb értelemben vett női társaságtól, másrészt hetaerákból, kik szellemi tekintetben gyakran fölülmulták a társadalomban oly alárendelt athéni polgárnőket s hálójukba kerítvén a város ifjait, rémei lettek a szerencsétlen, a komédiák szerint rendesen korlátolt elméjű apáknak, kiknek zsebe fizette meg a sok dinom-dánomot; kiegészítői e társaságnak a furfangos, uraikat lépten-nyomon megcsaló rabszolgák s az evés-ivásban legfőbb gyönyörüket találó paraziták. Végül rendesen kiderül, hogy a darabban szereplő hetaera valami athéni polgárcsalád elveszett gyermeke, kit azután e hálóba kerített ifjú feleségül vesz. Ilyenkor mesélik az is, hogy a szerencsés kifejlet örömére apa és fiú együtt mennek mulatni kéteshírű helyekre. Sajátságosan illik a keretbe egy csomó morális phrasis s olykor a szerelmesek monológjaiban a csinált sentimentalismus.

A lyrában *Catullus*-nak csupán *Lesbiához* intézett dalaiban találkozunk valódi mély, de méltatlan tárgyra pazarolt szenvedély jeleivel; különben még e kedves költő is, elve lévén, hogy a poétának kell szemérmesnek lenni, nem verseinek, akárhányszor obscén tárgyakkal mocskolja be lantját. *Tibullus*-ban több az érzelmeség, mint bármely más ókori lyrikusban, s kezdetben, midőn *Deliájával* megismerkedik, örök hűségről, sűríg tartó szerelemtől álmodik, de ez a nemesb alap szintén frivolitásban vész el, midőn

a költő meggyőződik arról, hogy kedvese sem jobb a többi hetaeránál (I. I., 6.); Nemesissel folytatott viszonyában kezdettől fogva hiányzik az igaz érzés, a hozzá intézett elégia-cyklus csupa ki-elégíthetetlen, szenvedélyes sovárgással van tele; a szerelmi boldogság nyugodt élvezetéről, tartósabb összeköttetésről szó sincs. *Propertius* férfiasabb műzsája kezdettől fogva az izzóan szenvedélyes, érzéki szerelem oltárán áldoz. *Cynthia*ja typusa a magasb fajta római hetaerának, csábítóan szép, művelt, maga is költőnő, de kaczer, erőszakos, zsarnoki hajlamú, ezen kívül követelő, pazar, a ki a legdrágább ruhákban jár, fürdőkben és villákban tölti a nyarat, a városban csak a legköltségesebb multságokat keresi, de végre is a többet ígérőnek lesz zsákmánya. A viszony vége csúfos palinodia, melyben a költő visszavonja mindazt, a mit a leány szépségéről mondott (III., 24.), sőt lemondásában megtorlást kíván (III., 25.) mindazért a fájdalomért, a mit *Cynthia* neki okozott.

Horatius, az igaz epikureus, gondosan távoltart magától minden szenvedélyt, a mi megzavarhatná lelke derült harmoniáját, melyhez nehéz ifjúság után, keserves tapasztalatokon okulva jutott; nála a szerelem pillanatnyi játék, futó enyelgés, melynek minél hamarabb végét kell szakítania, hogy valamikép komoly dolog, baj ne lehessen belőle; a költő még ott is, a hol áradozni látszik, bírálója tud lenni saját érzéseinek, s a ki igazán érti őt, pathoszában is átérzi a finom ironiát.

Mit szólunk végre *Ovidius*ról, Vergiliusnak jóval ifjabb kortársáról? Róla elég annyit mondanunk, hogy verseinek főérdeket épen a kor léhaságának hű kifejezése kölcsönöz. Nem is én jellemzem így, de maga mondja magáról: «Ille ego nequitiae Naso poeta meae».

Szemben kortársaival, szemben az egész antik költészettel, egészen más felfogásra vall a szerelem leírása Vergiliusnál. Ő is az antik álláspontra helyezkedik ugyan, midőn a szerelem lángját Didóban *Venus* és *Amor* által kelteti fel, és midőn *Aeneas*ban az isteni hírnök, *Merkur* által egyszerre kiolt minden ragaszkodást Didóhoz és országához, a mit modern költő bizonyára nem tett volna; ez még a Homér felfogása, kinél az istenek gyakran tetszésszerint keltenek a halandókban vágyakat és szenvedélyeket, oly epikus hagyomány, melyet mondai tárggyal foglalkozó költő nem mellőzhetett. De míg *Aeneas* magaviseletét a mű vallásos jellege is igazolja, Dido szerelmét illetőleg, mint láttuk, a költő nem elégszik meg az eposzi okkal s fokról-fokra tárja elének annak lélektani fejlődését. Már ez a pszichologiai fejlesztés határozottan elüt az eposz-írók addigi eljárásától, sőt, a mennyiben magának a szerelemnek ilyen mélyreható elemzésével az antik költőknél sehol sem találkozunk, egészen új vonás a vergiliusi költészetben, szemben kortársaival, elődeivel, még a dráma-

írókkal is. Azután, ha tekintjük, mivel adja költőnk Dido szerelmének okát, mint származtatja azt a részvétből, csodálatból és tiszteletből, szóval a lehető legnemesebb alapból, azonnal észre vesszük, mennyire különbözik ez a csapongó élvvágytól, melyet Anakreon és Alkman megénekelnek; de elűt a Vergilius felfogása az elegikusok érzelmességétől is, mert nem a léha szerelmi viszonyok mulékony kellemetlenségeit tárgyalja, hanem valódi szenvedélyt, mely a kezdetben neki ellenálló lelki erők legyőzésével hatalmába ejti teljesen és örökre az egyén egész belső világát; ez választja el Vergiliustól Catullust is, ki, midőn a hozzá méltatlan Lesbiát elveszti, saját erkölcsi nemességében bízva reméli, hogy e kínos szenvedélytől megmenekül, a miről Vergiliusnál szó sincs: Didóra nézve Aeneas elvesztése egyértelmű a halállal. Dido szerelme nem is az a családias érzés, mely Homérosnál főszerepet játszik s melynél a vonzalom tárgyát nem is annyira a házastárs személye maga, mint inkább a haza, a házi tűzhely, a gyermekek, szóval mindaz képezi, a mit az otthon fogalmában egyesítünk, hiszen a tárgy, melyre a szerencsétlen királynő szerelme egész hevét pazarolja, tisztán Aeneas személye. Ha végre Vergilius felfogását összevetjük Euripidesével is, kinél a szerelem úgy válik tragikus motivummá, hogy a lélekben egyéb dúló szenvedélyeket ébreszt, melyek csatájában magának a hősnek is vesznie kell, míg Vergiliusnál a szerelem olyképen lesz tragikum csírájává, hogy lebilincseli a lélek összes erőit, szolgálatába hajt minden gondolatot és érzelmet, s ily módon oly kötelességek teljesítését felelteti el, melyek minden körülmények közt szentek, s melyek elhanyagolása a boldogság rövid mámorának elmúltával szükségkép kínos meghasonlást idéz elő a nemesebb jellemnél; továbbá ha tekintetbe vesszük, hogy Euripides alakjait a boldogtalan szerelem, a csalódás örvöngő furiákká változtatja, kik épen szerelmök tárgya ellen dühöngnek legborzasztóbban, míg Vergiliusnál Dido a csalódás után is passiv marad, s bár átkozza a csalódás kínjai közt kedvesét, nem arra gondol, hogy Aeneason bosszút vegyen, de, hogy őt visszatartsa, s ha ez nem sikerül, az élet terhétől megszabaduljon, végre kimondhatjuk az alapkülönbséget Vergilius és a többi régi költő közt: míg ez utóbbiak a szerelem fogalmát illetőleg csak *magasfokú vonzulomig* emelkedtek. Vergiliusnál a szerelem egy más lény iránti *teljes odaadássá* lesz, a lélek átolvadásává egy más lélekbe úgy, hogy ha attól elválni kénytelen, létének alapja van megsemmisítve.

Éppen ez a különbség Vergilius és az antik szellem közt rokonsági pontot képez közte és a modern felfogás között. Modern felfogás szerint a valódi, mély és nemesb szerelem egyenlő a teljes odaadással. Kiválólag a kereszténység diadalra jutásával terjedt el az eszme, ezen az érzelmeknek oly nagy tért nyitó

vallás hatása alatt. Megtaláljuk ezt a mystikusok ábrándos szerelmében Jézus iránt, melynek czélja a vele való teljes lelki egyesülés; megtaláljuk ezt módosulva a középkori ember ideális, tiszta és önmegtagadó szerelmében, melynek legpraegnansabb kifejezése Dante, ki kedvesét, Beatrixet a lelkébe áradó isteni malaszt személyesítőjévé teszi; megtaláljuk végre, természetesen a mi fogalmainkhoz közelebb hozva, Shakspeare néhány angyali nőalakjában s az egész újabb költészetben. Ez az, a mi Dido sorsának, kinek szerelme olyan nemes okokból fakad, kinek minden gondolata és érzelme a szeretett férfiú körül fonódik s ki, miután Aeneas méltatlanul elhagyja őt, így tud szólani: «moriemur inulti, sed moriamur», valódi romantikus színt ád s épen e romanticismusnál fogva maig is a legmélyebben hat ránk Dido szerelmének története.

Honnan ez anticipatioja egy oly világ eszméinek, melynek ideje akkor még nem érkezett el? honnan az előreérzése oly érzelmeknek, melyek csak hosszú évsor mulva kezdtek először helyet foglalni az emberek szívében? honnan e fenkölt gondolkozásmód, homlokegyenest ellenkező világnézettel szemben? a kedély eme szüziessége a léhaság korában? öntudatlan vágyakozása ez egy egyedül álló magasb léleknek az emberi szellem és kedély sejtett szükségeinek kielégítésére? vagy oly szellemi állapot kifolyása mindez, mely akkor már az emberiség jó részére kiterjedt, de melynek világosabb kifejezése csak Vergilius műveiben maradt ránk? Szép és érdekes kérdések, melyek megfajtására azonban e helyt nem vállalkozhatnánk. Megelégszünk annak kiemelésével, a mit az Aeneas tárgyalásánál többször lesz alkalmunk ismételni, hogy Vergilius, ha művei külsőségein áthatva, azok szellemi tartalmát vesszük vizsgálat alá, rendkívüli jelenség gyanánt fog előttünk feltűnni, mint az antik költői szellem egyik utolsó képviselője s egyszersmind új idők előhírnöke. Szellemének ez oldala az Aeneas IV. részében is eléggé feltűnik. A középkor érezte már Vergiliussal való szellemi rokonságát, s nemcsak legtöbbit foglalkozott e költővel a classikusok közt, de örömet vallotta őt a kereszténység prófétájának, midőn a híres IV. eklogában formaszertint jóslatot vélt fölfedezhetni. Mi nem tarthatjuk őt prófétának ily értelemben, de annyi bizonyos, hogy költőnk, mint Boissier mondja, «azon a ponton állott, melyen a megérlelődött, a philosophia által felvilágosult, a tapasztalás által megtisztult, az emberiség új szükségeinek érzetével eltelt antik szellem kezét nyújtott a modern szellemnek s a kereszténységhez vezetett».

A rövid magánhangzók történetéről.

(Kivonat *Balassa József* 1895. decz. 2-án felolvasott értekezéséből.)

A magyar nyelvtörténetnek egyik legérdekesebb kérdése, hogy mikép hangzott nyelvünk abban az időben, mikorról írásba foglalt legrégibb alakja reánk maradt. E régi magyar nyelv kiejtésének egy fontos kérdését tette Szinnyei József új vizsgálat tárgyává 1895. márczius 4-én tartott akadémiai felolvasásában,* megtámadva azt az eddigi általánosan elfogadott véleményt, hogy a régi magyar nyelv rövid magánhangzói a maiaknál rendesen egy fokkal zártabbak voltak. Azonban Szinnyei értekezésével e kérdést nem tekinthetjük végleg eldöntöttnek, s a felolvasó ismételve tárgyalja, hogy összevesse a nyelvtörténet s a rokon nyelvek nyújtotta adatokat a nyelvek fejlődésére, változására vonatkozó ismereteinkkel.

Ez értekezésében Szinnyei fejtegetésének eredményeként kimondja, hogy a mai magyar nyelv *a*, *o* és *ö* hangjaira nézve nem áll az, hogy helyettük az Árpádok korában egy teljes fokkal zártabb (*o*, *u*, *i*) hangot ejtettek. Azonban ezt a tételt ilyen alakban Szinnyei előtt senkisémm állította fel; a kik e kérdéssel foglalkoztak, mindig csak a régi magánhangzók nyiltabbá válásáról szóltak, de sohasem állították, hogy mai nyelvünk rövid hangzói mind ily úton keletkeztek. Riedl Szende, ki e jelenséget először tárgyalta, csak arról szól, hogy a H. B. óta az akkori rövid magánhangzók nyiltabbakká váltak, e mellett megemlíti, hogy a mai *a*, *e*-nek megfelelhet a H. B.-ben is *a*, *e*. Simonyi Zsigmond is, a régi magyar nyelvemlékek olvasásáról szólva (Nyr. VIII—IX.), mindig az árpádkori hangból indul ki s erről mutatja ki, hogyan változott nyelvünk története folyamán. E mellett részletesen tárgyalja azokat a szavakat is, melyekben a mai rövid magánhangzók eredetibb hosszú hangból fejlődtek. S midőn a magyar magánhangzók történetét vizsgálva a felolvasónak is tárgyalnia kellett e kérdést, a nyelvjárások, a nyelvtörténet s a rokon nyelvek bizonyító adatait mérlegelve mintegy ketté választotta a mai nyelv rövid magánhangzóit, kutatva, hogy melyeknek felelt meg a régi nyelvben szintén rövid, de zártabb hangzó, s melyek keletkeztek a hangfejlődésnek valamely más útján.

Tehát Szinnyei megfordította a tételt; így aztán czáfolnia

* L. Akadémiai Értesítő, 1895. évf. és M. Nyr. XXIV. kötet.

kellett olyasmit is, a mit senki sem állított s csakis ily módon fejezhette be értekezését avval, hogy a magyar hangtannak e sarkalatos tétele «teljesen tarthatatlan». A megtámadott tételt így kell felállítanunk: A HB. kora óta az akkori felső és középső nyelvválású rövid magánhangzók a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak, hacsak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta. E mellett szól első sorban a legközelebbi rokon nyelvek tanúsága.

A mai *a* hangú szavakat a vogul és osztják nyelv szavaival szembe állítva, azt látjuk, hogy az esetek egész sorában *u* és *o* felel meg nekik, a mi mindenesetre a mellett bizonyít, hogy ez az *a* régiebb, zártabb hangból keletkezett. Hasonló eredményt látunk az *o* hangnál; a mai magyar *o*-nak igen gyakran *u*, máskor *ö*, *o* felel meg. A magas hangok sorában is azt látjuk, hogy a mai *e* hangnak gyakran *é*, *e*, sőt néha *i* felel meg s hogy a mai *ë* hanggal szemben is néha *i* áll. (V. ö. Munkácsi B. A magyar magánhangzók történetéhez. NyK. 25. köt.) E legközelebbi rokon nyelvek adatai tehát már arra mutatnak, hogy mai rövid magánhangzóinknak egy része nyelvünknek egy régiebb korszakában tényleg zártabb hangszínű volt; hogy tehát eredeti szókincsünkben a rövid magánhangzók nyiltabbá válása valóban megtörtént.

Szókincsünknek idegen eredetű részében világosabban láthatjuk a hangfejlődés menetét, ha a kölcsönadó nyelv hangalakját összevetjük a régi és a mai nyelv alakjával. Ugyanazon szónak e különböző alakjai a főbb állomásokat jelölik, melyeken az illető szó története folyamán végig haladt. Legtöbb nehézséget nyelvünknek legrégibb elemei, a török eredetű szók okoznak, mert nem ismerjük azt a csuvas nyelvjárást, melyből e legrégibb átvételek a magyar nyelvbe jutottak. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a török *u* hangnak a mai magyar nyelvben gyakran *o* felel meg. Pl. *homok*, oszm. *kum*, kirg. *kumak*, a régi magyar nyelvben *humuk*; *korom*, oszm. *kurum*, *or*, *orv*, csuv. *vorq*, régi magy. *vr*, *wroz* stb.

Sokkal világosabban látjuk a rövid magánhangzók fejlődését az ószlovén nyelvből átvett szavakon. Az esetek egész hosszú sorában azt tapasztaljuk, hogy az ószlovén *o*-nak a mai magyar nyelvben *a*, az *u* és *ü* hangnak *o*, továbbá a magas hangok sorában az *e*-nek gyakran nyílt *e* s az *i*, *ï* hangoknak *ë*, *ö* hangok felelnek meg. Az ószlovén jövevény szavaknak e bizonyító erejét kétségbe vonja Szinnyei, arra támaszkodva, hogy nem ismerjük az átadó ószlovén nyelv megfelelő hangjainak kiejtését, s azt állítja, hogy az ószlovén *o* és *u* valamivel nyiltabb hang is *lehetett*, mely a magyar *a* és *o*, illetőleg *o* és *u* közé esett. Azonban Szinnyeinek nem eléggé meggyőző bizonyításával szem-

ben, melyet ő maga is csak a lehetőség fokára tudott emelni, a szláv összehasonlító nyelvtudomány eredményeire hivatkozhatunk. Brugmann indogermán összehasonlító nyelvtanában a következőkép állapítja meg az ószlovén nyelv rövid magánhangzóinak kiejtését. Az *i* és *u* a rendes hangértékkel bírtak; ezeknél valamivel nyiltabbak az *ĩ* és *ũ* (tehát *ĩ, ũ*); az *e* és *o* szintén valamivel nyiltabbak voltak e betűk szokott hangértékénél (*ė ȯ*). E rövid magánhangzókkal szemben a mai magyar nyelv rendszeren a legközelebbi nyiltabb hangot ejti, mely az eredeti hangtól a nyíltságnak vagy egy teljes vagy legalább háromnegyed fokában különbözik.

A német nyelvből legrégebben átvett szavakon szintén meg látszik e nyiltabbá válás nyoma, a mennyiben az *u*-val szemben ma gyakran *o*, s az *o*-val szemben *a* hangzik: *boglar* n. *buckler*; *font* és *funt* n. *pfund*; *ortály* n. *urtheil*, a régi nyelvben *urtály*; *pont* n. *punkt*, a régi nyelvben *punct*, *punt*; *bak* n. *bock*; *lat* n. *loth*, régi nyelvben *lot*, *lót* stb. Színnyei a német *u*-ról is megjegyzi ugyan, hogy nyiltabb is lehetett, azonban e lehetőségről a német nyelvészek mitsem tudnak.

Az újabb német átvételeken, valamint a latin és olasz eredetű szavakon már nem történt meg a rövid hangoknak ez a nyiltabbá válása. Csupán az *um*, *us* végű latin szavakban lépett az utolsó szótag helyébe *om*, *os*, és pedig bizonyosan azért, mivel a magyarban *um* végű szó egy sincs, *us* végű is alig akad más, mint az írott nyelvbe újabban átvett néhány latin szó.

A magánhangzók e nyiltabbá válásának okát kutatva, nem fogadhatjuk el Színnyei álláspontját, hogy az átadó nyelvek hangjai már eredetileg is kissé nyiltabbak lehettek, úgy hogy a magyar beszélő ajkán mindjárt a még nyiltabb hang lépett az eredeti helyébe. E hangcserére semmi szükség sem volt, hisz a magyar nyelvben ekkor is megvoltak az *u*, *o*, *i* hangok s kétségtelen, hogy az átvétel idejekor az átadó nyelv *u*, *o*, *i* hangjai helyébe a magyarban ugyane hangok léptek, a mint ezt a régi nyelvemlékek számtalan adattal bizonyítják is. A magánhangzók nyiltabbá válása csak később történt, midőn ez idegen szók a magyar nyelv szókincsének alkotó elemeivé lettek. Az idegen szavak ugyanis az eredetiekkel együtt belejutottak a hangváltoztató hajlamnak egy bizonyos áramlatába, mely nyelvünk történetének egy valamely korszakában magával ragadta az összes felső és középső nyelvállású rövid magánhangzókat, s hacsak valamely gátló ok nem állt útjában, mindnyáját egy fokkal nyiltabbá változtatta.

Az idegen eredetű szavak vizsgálata azt bizonyítja, hogy ez a nyiltabbá válás nem történhetett a pozitív nyelvtörténet határain túl, hanem mindenestre az ószláv és az olasz átvételek

közé eső korban, vagyis a XIII. és a XIV. században. Ugyanezt bizonyítja legrégebb nyelvemlékeink írásmódja is. A HB. és KT., valamint a XI—XIII. századból való okleveleink a mai *a*, *o*, *ö* hangok helyén gyakran *o*, *u*, *i*-t írnak, míg a későbbi nyelvemlékekben e rövid magánhangzókat a nyíltságnak mai fokán látjuk. Szinnyei kétségbe vonja régi nyelvemlékeinknek bizonyító erejét, azt állítva, hogy bennük az *o* betű *o*-t és *a*-t, az *u* betű *u*-t és *o*-t, az *i* pedig *i*-t és *ö*-t jelentett. Ez állításaiból annyit mindenesetre el kell fogadnunk, hogy az *o* betű a legrégebb nyelvemlékekben az *a* hang jelölésére is szolgált; azonban az *u* és *i* betűkre nézve már nem fogadhatjuk el e kettős hangértéket. Az oklevelek ingadozó helyesírása nagyon gyenge bizonyíték; erre alig lehet valamit építeni. Pedig csak kényszerítő okok előtt lehetne meghajolnunk, hogy írásmódunknak ily zavarosságát, ingadozását elhiessük. S ha még a hosszú magánhangzókat is figyelembe vesszük, még bonyolódottabb lesz ez az írásmód. Vajjon képzelhető-e, hogy míg a hosszú magánhangzókat (*ó*, *ú*, *í*) állandóan egy és ugyanazon betűvel jelölték, a megfelelő rövid hangok mindegyike számára minden ok nélkül vegyesen használtak két betűt?

A régi magyar írásmódnak e bírálatát Szinnyei legfőbb bizonyítékul használja fel a magánhangzók nyiltabbá válásáról szóló elmélet ellen. Pedig ha állításait az *o*, *u*, *i* betűk árpádkori hangértékéről teljesen elfogadhatnók is, még akkor sem dölne meg hangtörténetünknek e fontos tétele; legfőlebb megnehezítené a részletes kutatást az írásmód zavarossága és következetlensége, ha a nyelvészek még avval is vesződni kellene, vajjon e nyelvemlékek *o*, *u*, *i* betűs adatait mikor kell nyiltabb s mikor zártabb hangzóval olvasnunk. E zavar és kétség azonban csak az *o* betű olvasását nehezíti, s csak az *o*-val írt szavakban kell e betű hangértékét az egyes kétes esetekben külön megállapítani. Látjuk tehát, hogy hangtörténetünknek a rövid magánhangzók nyiltabbá válásáról szóló valóban sarkalatos tétele nemcsak hogy nem tarthatatlan, hanem ép ellenkezőleg oly kétségtelen, a mennyire a rendelkezésünkre álló eszközökkel a rég letűnt korok hangtörténeti jelenségeit kétségtelenné tennünk egyáltalán lehetséges.

Felolvasása végén Szinnyei egy általánosabb következtetést is von a régi magyar nyelv hangzására nézve, a mennyiben szerinte «arra az eredményre fogunk jutni, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük». Szinnyeinek ez az állítása azt a hitet kelti, mintha mai felfogásunk szerint valami óriási különbség volna a XIII. és a XIX. század magyar nyelve között. Pedig hangalak tekintetében alig állapíthatunk meg egyéb különbséget, minthogy a rövid magánhangzóknek egy része egy fokkal zártabb volt, egy

másik részéről meg sejtjük, hogy ebben az időben valószínűleg még hosszasan ejtették őket. A mássalhangzók kiejtésében pedig alig van számbavehető eltérés. Úgy, hogy ha tényleg sikerülne e két nyelvallapot hangzását még sokkal közelebb hozni egymáshoz, azt kellene megállapítanunk, hogy köztük semmi különbség sincs, s a magyar nyelv hangalakja hat századon keresztül semmit sem változott. Pedig a nyelvek története másra tanít. Ha a többi európai nyelv fejlődését tekintjük, e több századra terjedő időszakon át nagy változásoknak vagyunk szemtanúi. Németországban a XIII. század elején a középfelnémet nyelvet beszélték, Angolországban is ez a század a középanyol nyelv kezdő kora volt (Early Middle English), Franciaországban pedig az ófrancia nyelvet beszélték egész a XIV. századig. S ezek a nyelvek annyira különböznek a maitól, hogy majdnem önálló nyelveknek tekinthetők, sőt az ófranciaival szemben sokan valóban erre az álláspontra helyezkednek. S a míg ezekkel a nyelvekkel ily nagy s a nyelv egész szerkezetére és hangalakjára kiterjedő változások történtek, a magyar nyelvnek régi és mai alakja alig térnek el jobban egymástól, mint ma egynémely nyelvjárásunk, mint pl. a palócz és a felsőtiszai, a székely és a szegedvidéki.

Valóban meglepő, mily nagyfokú az egyezés a Halotti Beszéd és a mai kor magyar nyelve között; pedig az élő nyelv folyton változik s annál gyorsabban, ha virágzó irodalom, megállapodott irodalmi nyelv nem áll a változásnak útjában. S noha a mi irodalmi nyelvünk csak a XVI. és XVII. század folyamán kezd megalakulni, nyelvünk változása mégis lassú lépésben halad s majdnem egyformán az egész nyelvterületen, úgy hogy mai nyelvjárásaink is sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint bármely más európai nyelv. Nyelvünknek ez állandósága mind az egymás után következő történeti korszakokban, mind az egymás mellett élő nyelvjárásokban oly sajátos jelenség, hogy okát mindenesetre keresnünk kell s talán meg is fogjuk találni nyelvünk külső történetében. Ha tehát szabad jósolnunk a nyelvtörténeti kutatás jövő eredményeiről, inkább azt kell hinnünk, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása több tekintetben különbözött a maitól, mintsem azt nyelvtudományunk eddigi eszközeivel megállapítani lehetett.

Az oszmán-török nyelv idegen elemei.

(Kivonat *Kúnos Ignác* lt. január 7-én tartott előadásából.)

Az oszmán-török nyelv szókincsében a lehető legkülönbözőbb idegen elemek vannak. Ez idegen elemeken azokat az átvett szókat értjük, melyek nem török-tatár eredetűek. Ismeretes dolog, hogy az irodalmi nyelvnek mily jelentékeny része áll arab és perzsa elemekből, és hogy e keleti átvételeken kívül mily nagy számmal vannak még nyugoti vendégszók is. A keleti átvételek az izlám vallás és műveltség révén kerültek a török nyelvbe. A nyugoti vagyis az európai elemek a nyugoti népekkel való érintkezésnek az eredménye. De míg a keleti elemek inkább csak az irodalmi nyelvbe hatoltak, addig az európai átvételek a köznyelv kincséivé váltak; amazokra a keleti költészet szóvirágai voltak csábító hatással, ezeket a szükség, a nyelvnek bizonyos fogalomkörbeli szegénysége teremtette meg. Innen van, hogy míg az arab és perzsa szók egyre apadóban vannak a török irodalmi és köznyelvben, addig a sok európai szó meghonosodott benne. A keleti átvételekből csak azokat tekinthetjük meghonosodott török szónak, melyek vagy hangalak vagy tartalom tekintetében elváltoztak. Az arab *mesel* szó például „szentenciát, parabolát” jelent, míg a *masal*-lá változott török alaknak „mese, népmese” a jelentése. Az arab *murekkeb* „összetett valamit” jelent, a török *mürekkeb* pedig „tentát”. Néha csak az alakon változtat a török. Így az arab *muhmiz* szót (jelent sarkantyút), a török nyelv hangzó, illesztő természete *mahmuz*-zá változtatta. Innen vettük mi is a *mamosz* szónkat, mely Zrinyi idejében még divatos volt. A perzsa *szebbán*, mely „hóhért, vérebet” jelent, a törökben *sejmen*-né módosult, a mi nyelvünkben pedig *szemény*-nyé. A török nyelv e keleti elemei eddigelé még nincsenek összegyűjtve. — Az európai elemeknek már van, ha hiányosan és hézagosan is, némi összeállításuk. Ezekből kiviláglik, hogy úgy számra, mint az átvételek régiségére nézve első helyen áll a görög nyelv. A görögökkel, illetve a bizáncziakkal való érintkezés már a XIV-ik században kezdődik és tart egészen napjainkig. És ép azért meg kell különböztetnünk a régibb bizánczi átvételeket az újabbskori új-görög elemektől. Amazok többnyire az arab nyelv révén kerültek a törökségbe. Ily *abanos* ébenfa, *áfion* ópium, *fındık* vendéglő, *isfırads* spárga, *feslijen* babsalyikom, *elmas* gyémánt, *zümrüd* smaragd, *efendi* úr, *dinar* dénár stb. — Az

újabb görög, vagyis az új-görög elemek átvétele az utóbbi két században történt. Ezen időből valók azok a többnyire természetrajzi elnevezések, házi szerek és eszközök nevei, a ruházatra, eledelre, mértékre vonatkozó szók, továbbá egyházi, állami és hadi terminusok, melyekkel a hódító törökök új hazájokban és új viszonyok közt ismerkedtek meg. Ilyen maga a főváros *Stambul* neve is, mely a görög *'stim polin*-ből ered. Ez újabb átvételekből nehányat felemlíték. Így *fasulje* paszulj, *ispanak* spenót, *kokona* keresztény nő, *kerevet* alacsony ágy, *angarja* robot, *istavroz* kereszt, *ajazma* forrás, *konsolos* konzul. Érdekesek azok a példák is, a midőn a görög nyelv a saját, már egyszer átengedett szavait veszi vissza a töröktől, itt-ott eltörökösödött formában. Ilyenek a *horata* tréfa, *mertin* mirtus, *mušmula* noszpolya, *pastırma* füstölt hús, *panajır* bucsú, *liman* kikötő stb. — A görög nyelv után az olasz volt a legnagyobb hatással a török szókincsre. És e hatás nem is egészen újabbkori. Ismeretes dolog, hogy a törökké vált Konstantinápolyban mily befolyásra tettek szert Velence és Génua olaszai. A *dseneviz* szó, a *genovese* (génuai) törökös formája, egész legendakör központjává lett. Olasz átvételek: *kampana* harang, *kandsa* gáncs, *pırlanta* briliánt, *kaljun* egy fajta hadi hajónak, *lokanda* vendéglő. Ide vonhatók még azok olasz eredetű szók is, melyek a görög nyelv révén kerültek a törökségbe. Ilyenek: *bizelja* zöld borsó, *fortuna* vihar, *lostarja* fogadó, *kordela* szalag, *karjola* ágy stb. — Az alsó Duna mentén lakó népek nyelvei csekélyebb hatással voltak a török szókincsre. Idetartoznak a délszlávok, magyarok és rumének nyelve. Azért foglalom őket össze, mert a hatás, melyet a török nyelvre gyakoroltak, körülbelől egyforma; másrészt pedig, ugyancsak hasonló a török nyelv hatása is, mely e dunai nyelvek mindegyikében kimutatható. És e hatás, a mint ezt nyelvészeink is kimutatták, eléggé jelentékeny. De más ok is szól még e dunai nyelveknek a fentebbi szempontból való összefoglalása mellett. A kölcsönös átvételek legnagyobb része a XV—XVII-ik században történt, mikor az oszmán félhold a legfényesebben ragyogott. A törökség, jobbára janicsár katonák ha megszakításokkal is, elég hosszú ideig tartózkodott az illető dunai országokban, és ebből a körülményből teljesen megmagyarázható a török szókincsnek az a nagy hatása, melyet ezen egyes nyelvekre gyakorolt. E hatás azonban nem volt kölcsönös. Főleg azért, mert míg a dunai országok népei teljesen ki voltak téve a török nyelv hatásának, addig a török népnek csak csekély töredékére, az épen ott tartózkodó harcosok nyelvére hathattak a dunai országok nyelvei. A török nyelv, a maga teljes egészében, e hatás alól ki volt zárva. Ez az oka annak, hogy a török nyelvben alig mutatható ki hatvan magyar átvétel és ugyan-

annyi szláv és rumén elem. De még erre a kevésre sem állapítható meg teljes biztossággal, hogy az átvétel a három nyelv melyikéből történt. Az átvett szók ugyanis többnyire olyan természetűek, hogy egyaránt megvannak a magyarban és a délszláv nyelvekben, sokszor a ruménban is. Ilyen az *agár* szó, mely a törökben *zagar*-nak hangzik, és megvan több szláv nyelvben is. Továbbá *bane*, a magyar *bánya*, *čuke* magy. *csuka*, *dijak* magy. *diák*, *kanta* magy. *kanta*, *katana* magy. *katona*, *kočan* magy. *kocsány*, *kopje* magy. *kópja*. Megvannak még úgy a törökben, mint a délszláv nyelvekben a következő szók is: kuliba, kupa, koma, kopó, köpönyeg, kulacs, laboda, márvás, palánka, pandur, posztó, patka, pünkösöd, pint, püspök, pogácsa, posta, ruha, szálás, szoba, sánta, sorompó, tarló, veder stb. Kétségtelen magyar átvételek csak azok, melyek a szlávságban nem használatosak. Ilyenek a *kírmizi*, mely a magyar *körmöcsei* szónak átváltozása, továbbá az asztal, ispán, kalmár, márvás, nemes, tolvaj, törvény szók stb. — De még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a török nyelvnek ezen elemei nem közkeletűek, és hogy nem a köznyelv szavai közé tartoznak. Nagyobbára úgy keletkeztek, hogy az egykorú forrásmunkák mint akkortájt használatban levő szókat feljegyezték és úgy maradtak aztán töröknek. Végül említem fel a török nyelv idegen elemeinek egy másik csoportját, mely a legújabb időben, a nyugoti kultúra hatása alatt került a török, illetőleg a sztambuli nyelvbe. Értem a török nyelvbe került francia szókat. De legtöbbjük csak neologismusként tekinthető, mert nem a szükség hozta őket használatba, nem is érintkezés folytán kerültek a nyelvkincsbe, hanem a nyelvbéli hanyagság és a francziáskodó affektálás. Egy részök már a köznyelvbe is befészkelődött. Ma már a nép is *šimindi fert* (chemin du fer) mond a vasút szóra, a vonatot *trén*-nek (train) nevezi, *žurnal*-t (journal) olvas, *bonžur* (bon jour) szóval üdvözlő a barátját, *moncher*-nek szólítja, akár egy igazi *mosju* (monsieur). De amint a keleti szó-czafrangoktól tisztul a nyelv, úgy az újabb barbarismuskok is tűnedezni fognak, és az idegenek csak mint curiosumot fogják emlegetni, hogy a vasúti kalauzokat *fertigdti*-nak hívják a törökök. Ezekből a nyugoti nyelvekből merítette a török nyelv jó számban levő idegen elemeit.

Német és magyar szólások.*

Az Akadémia 1890-ben pályázatot hirdetett egy *gyakorlati magyar-német phraseológiára*, melyben «összegyűjtendőek s összehasonlítandók a gyakrabban előkerülő magyar és német szólások, főtekintettel a magyaros és szabatos fordításra. A mai magyar irodalmi nyelv szólásain kívül figyelembe veendőek a népnyelv s a régi nyelv szólásmódjai, főleg azok, a melyekkel czélszerűen lehetne irodalmi nyelvünket gazdagítani». A kitűzött jutalomra egy pályamű érkezett, melyről a bírálati jelentés elismerte, hogy «érdemes munka, nagy szorgalmat tanúsít, igen sok anyagot nyújt»; azonban két lényeges hibáját emelte ki. Egyik hibája az volt, hogy a szerzőnek az idő rövidsége miatt nem volt alkalma a régi nyelvet s a népnyelv adatait kellőképp kiaknázni, s így sok tösgyökeres magyar szólás hiányzik a műből. E mellett kifogásolták a bírálók azt is, hogy a szerző nem a magyar szólásokból indul ki, hanem a német phrasiskhoz keresi a magyar egyenértékűt. «Mind a mellett a pályamunka nagy terjedelmű s nagy fáradságot és szorgalmat tanúsító mivoltánál fogva jutalomra ajánlatik, de azzal a kikötéssel, hogy a pályadíj csak akkor adassék ki, a mikor a szerző pályaművét tőle telhetőleg kiegészítette és megjavította.» Miután a szerző művét, a bírálat követeléseinek megfelelően, főleg a Nyelvtörténeti Szótár s a Nyelvőr népnyelvi közleményeinek alkalmas szólásaival bővítette, az Akadémiának 1893. nov. 27.-én tartott összes ülése a Marczibányi-díjat a pályamű szerzőjének, Simonyi Zsigmondnak kiadta. Ily módon jött létre e mű, mely most már a Franklin-társulat kiadásában nyomtatásban is megjelent.

A mű czélja első sorban az, hogy magyaros fordításra vezérlő segédkönyvül szolgáljon, s bizonyosan hatással is lesz fordítóinkra, kik megtalálják benne nem egy sajátos német kifejezésnek magyaros megfelelőjét. E mellett e szólásgyűjtemény hasznára lehet az iskolai tanításnak is, ha a tanár a gazdag anyagon, melyet a szerző e könyvben összehordott, igyekszik a német és magyar nyelv és stílus különbségeit bemutatni. Az az eljárás, melylyel a szerző művét szerkesztette, kiválóan alkalmassá teszi ez utóbbi cél elérésére. Első sorban a németre fordított magyar

---

* *Német és magyar szólások.* A Magyar Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka. Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz. A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette *Simonyi Zsigmond*. Budapest, Franklin-Társulat. 1896. Ára 4 frt.

műveket aknáztá ki. Ezek legnagyobb része Jókai műveiből áll; e mellett bő anyagot szolgáltatott a magyar népmeséknek az Ungarische Revueben megjelent német fordítása s Buda Halálának német fordítása Sturm Alberttől. A németből fordított műveket kevésbé használta fel a szerző; bőven kiaknáztá Körner Zrinyijét Szemere M., és Schiller és Lessing néhány darabját Szenvey és Kazinczy fordításában. Mindezen művekből kijegyezve a magyaros, tartalmas szólásokat, megkereste és szembe állította velök a megfelelő német kifejezéseket. Hogy mennél gazdagabb legyen a gyűjtemény anyaga, fel kellett dolgozni még több magyaros író munkáját is; így igen gyakran találkozunk Faludi Ferencz, Mikes K., Kisfaludy Károly, Petőfi, Arany, Gyulai, Mikszáth s mások műveiből gyűjtött szólásokkal; sőt a legújabb írók s a hirlapirodalom nyelvét sem hagyta a szerző felhasználatlanul. A régi nyelv magyaros és jellemző szólásait a Nyelvtörténeti Szótárból, a népnyelv phrasisait részint a Nyelvörből, részint Dugonics, Verseghy és Erdélyi gyűjteményeiből válogatta ki. Az így összegyűlt gazdag anyagot szótári alakban rendezte, még pedig német-magyar szótár alakjában. A főszavak betűrendben állanak s melőljük sorakoznak az oda tartozó szólások; így lehetett elérni azt a czélt, hogy a keresett szólást könnyen megtalálja akár a fordító, akár a tanuló. Az egyes nagyobb cikkekben belül szintén lehetőleg betűrendben következnek egymás után és pedig legjellemzőbb elemeik szerint; így például ha ige a főszó, a praepositio vagy a vonzott főnév az irányadó.

Nagyon természetes, hogy e szólásgyűjtemény nem helyettesíti, nem pótolja a német-magyar szótárakat, csakis kiegészíti őket. Eddigi szótáraink az illető szónak csupán magyar megfelelőit közlik, de a szólások fordítására kevés figyelmet fordítanak. Ballagi nagyobb szótárában elég bő ugyan a szólások gyűjteménye, azonban nyelve részben elavult, részben oly affektált, csinált nyelv, mely a magyar társas körökben sohasem élt. E gyűjteménynek ép az a czélja, hogy teljesen megbízható anyagot nyújtson; s megbízhatóságát csak növeli az is, hogy a magyar szólások mellett a szerző pontosan idézi a forrást, a honnan meritett. Ennek különösen az iskola fogja hasznát venni, mivel bő alkalma lesz a tanárnak e könyv alapján egyrészt a magyar stílus finomságait az egyes írók nyelvében bemutatni, másrészt arra is jut alkalma, hogy a régi, valamint a mai irodalmi és népnyelv szólásait egymás mellett mutassa be. Így például az *Achten* cikkben az *etwas gering* vagy *nicht achten* szólás megfelelőjekép ott találjuk a magyar phrasisok egész gyűjteményét a régi valamint a népnyelvből s egyes íróink műveiből: *Semmit nem adni valamine* (NySz.). *Oda se néz neki; fittyet hányok annak; félvállról veszi; nem hajt rá* stb.

Folyóiratok szemléje.

1. BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma. Wert-heimer Ede *Bárá Hompesch és II. József* címmel írt tanulmányt. II. József összpontosító politikája, mely az ő jogarának alávetett országokat egy egységes állammá akarta összegyűrti, mind Németalföldön, mind hazánkban heves ellenállást és mélységes elkeseredést idézett elő. Erőszakos és jogtalan eljárásnak tekintették, hogy József, ki magát meg nem koronáztatta, a nemzetség és az uralkodó osztályok ősi, biztosított jogait nem ismerte el, és Magyarországot, mely közjogi függetlenségére mindig büszke volt, az örökös tartományok módjára akarta kormányozni. Nem is hiányoztak oly férfiak, kik a császár eljárásán megütközve, uralmát lerázni és e végből a külföld és különösen a Józseffel versengő Poroszország támogatását biztosítani törekedtek. Magyarország és a berlini kabinet között oly forradalmi politika szálai szövődtek, melynek végső célja szent István birodalmának a Habsburg-háztól való elszakítására irányult. Azon férfiak közül, kik e terv megvalósításán, semmitől vissza nem riadó vakmerőséggel fáradoztak, első sorban kimagaslik egy hazánkban csak kevés idő előtt letelepedett német birodalmi főúr: Hompesch Károly báró. Ő volt kiszemelve, hogy a császárt, ennek testvérét, Lipótot és fiát Ferenczet erőszakos módon láb alól eltegye. Az összeesküvést a császárnak, egy württembergi származású ifjú, Stoll Kristóf fedezte fel, a ki báró Orczy Józsefnél nevelősködött, s az összeesküvők legtitkosabb terveibe be volt avatva. Hompesch börtönbe is került, melyből csakis reversalis alapján szabadult meg. Ebben kötelezi magát, hogy a császári királyi örökös tartományok egyikének területére sem fog többé lépni és ez ígérete megszegése esetén minden büntetésnek aláveti magát. Azonban Ausztria elhagyásával még nem fejezte be Hompesch szereplését. Még egy izben belenyúlt József birodalmának ügyeibe. Nem kapván a császártól kegyelmet a porosz hadseregbe lépett. Új állásában élénk, forrongó tevékenységet fejt ki és folyvást ösztökéli a magyar elégedetleneket. De a császárt betegsége testileg megtörte, s ez állapotában még azt a lelki fájdalmat is meg kellett érnie, hogy főleg katonai balsikerei következtében, országában kitört az ellenállás az ő egységesítő törekvéseivel szemben. 1790. jan. 19-én kényszerítve látja magát a Magyarországon mutatkozó általános forrongás elől kitérni, és febr. 4-én megírja tragikus levelét fivérének, melyben ezt arról tudósítja, hogy magyarországi összes alkotásait megsemmisíti és min-

dent visszaállít az állapotba, a mint Mária Terézia idejében volt. Attól a pillanattól kezdve, hogy József utódja, a bölcs és előrelátó Leopold elődje politikai irányát elvetve, az eseményeket csöndesebb mederbe tereli és a reichenbach-i congressuson Poroszországgal is egyetértésre jut, Hompesch is visszavonul a magyarországi eseményekben való részvételtől. — **Concha Győző** *Egy angol miniszter a kereszttyén hitről* címmel Balfour munkájáról írt tanulmányt. A cikkíró bevezetésül vázolja azon képet, melyet Anglia közléte mutat, s mely élesen elűt attól, a mely hazánkban élénk táru. Megszűnt az a kapcsolat a politika és az irodalom között, a mely a 60-as évekig fennállott, s államférfiaink, vezérő politikusaink körében egyre ritkábbak az irodalom, a tudomány celebritásai. A nemzet összes erőit a napi sajtó szívja magához s emészti föl. Az angol országlás jellegét mi sem tüntetheti föl jobban, mint az a körülmény, hogy vezető államférfia vallásbölcsélettel foglalkozik. Balfour ugyanis korunk főkérdését, a hit és tudás természetét, viszonyukat vizsgálja munkájában. Elsőbben azzal foglalkozik, mi lenne a morálból, szépérzékünkől, az igazságból, ha a naturalismus diadalra jutna? csak ezután tér rá magára, a naturalismusra. s alapját, tudniillik ismeretelméletét veszi bírálat alá, melyet teljesen elégtelennek talál, s a harmadik részben a kereszttyén vallást állítja oda a tudomány kiinduló pontjaként, mint-hogy a bölcselmi idealismus sem bírja a megismerés megnyugtató forrását adni. — **Marczali Henrik** *Ranke Leopold-ról* az Akadémiában tartott emlékbeszédét közli. Lásd az Értesítő januári füzetében is. — **Goldziher Ignác** *a történetírás az arab irodalomban* című felolvasását közli, melyet az Akadémia 1895. nov. 4-ki ülésében tartott. A történeti irodalom, fejlődéstörténeti állását tekintve, mintegy kivételes helyet foglal el az arab irodalom egyéb ágai mellett. Az iszlám az arabok között semmiféle irodalmat nem talált, csak költészetők volt az araboknak az iszlám előtt. Az irodalom minden egyéb nyilvánulása friss közvetlenséggel, látszólag a semmiből pattan elő az iszlám II. századában, mohó sebességgel indul virágzásnak; a III. és IV. században eléri tetőpontját, de épp oly gyorsasággal, a mint fejlődésnek indult vala, a süllyedés lejtőjére tér. Az V. századtól kezdve nincsen már eredeti irodalma az araboknak. A történelmi irodalom kivételt tesz e jellemzés alól. Fényes, nagy hatású munkák jelölik ez irodalom virágzásának századait. Midőn az általános irodalmi viszonyok minden téren hanyatlást és elsilányulást mutatnak, a történelmi irodalmon nem vesz erőt az a végső elgyöngülés, mely a költészet, a philologia, a philosophia, a jogtudomány és vallásos irodalom életerejét lesorvasztja. A nagy szempontok, melyek a nagy írókat vezérelték, letűnnek ugyan a történeti irodalom láthatáráról, de a nagy írók helyébe a historikusok egy más nemzedéke lép, mely ugyan kevesebb szellemmel és kevesebb eredetiséggel, nem kevésbé hasznos dolgot végez, a melylyel az elődök munkáját kiegészíti. Specialisták lépnek

elő, kik korlátolt czéloknak nagyterjedelmű munkákat szentelnek, ki-
merítő monographiákat írnak egyes városokról, egyes országokról vagy
dynastiákról, nagy életrajzi encyklopédiákat szerkesztenek, a legelső
efajta munkákat a világ irodalmában. Az igaz, hogy a mennyit ez
irodalomból ismerünk, mind a tények előadása, mind pedig történelmi
felfogás dolgában a IX—XII. század íróival összehasonlítva, valóságos
irodalmi hanyatlás jeleit mutatja. Csupa szorgalom, semmi önállóság;
csupa verejték, semmi szellem. De még az általános irodalmi süllyedés
homályából is fell villan egy-egy eredeti gondolkozó, ki szellemével az
irodalomra borult sötétséget bevilágítja. Az arab történetírás első
korszakának tárgyalásában az a kérdés merül fel, vajjon honnan került
a történetírásra a legelső ébresztés? Az arab történetírásnak hol volt
legelső iskolája. Távol a sajátképeni arab nemzeti élettől és a mu-
hammedán vallásos törekvésektől kell keresni az arab történetírás
legelső mozgató okát. Az arab történetírás a perzsa irodalomnak
gyermeké, vagy legalább neveltje. A perzsa nép gazdag nemzeti iro-
dalma halást gyakorolt a Perzsiában meglepedő hódító arabokra,
kiknek egész történelmi érdeklődésök a II. muhammedán században
nem jutott volt el magasabb fokra, mint odáig, hogy törzsük bölcsei
és javasai az egyéb törzscsoportokkal vívott vérboszú-háborúnak apró
csete-patáiról adtak számot. Megismervén a perzsa irodalom classikus
termékeit, felébredt bennök az ösztön, hogy saját történelmi hagyó-
mányukat is összegyűjtsék, saját történeteiket is megírják. A szépiro-
dalmi részben Schultzhanna *Claire de Saulnis* című be-
szélye van lefordítva. Szász Károly *Megvénülünk* című költe-
ményét, Tompától *emléklapok* címmel két kiadatlan költeményét
közli a szerkesztő. — Déchy Mór *A londoni nemzetközi földrajzi
congressus* 1894-ben tartott hatodik összejövetelét, valamint az egye-
felolvasásokat ismerteti. — Pastainer Gyula *a képzőművészeti
társulat téli tárlatát* bírálja. Az idén bemutatott külföldi festmények
jól megállják helyöket, átlagos művészeti értékre nézve fölülmulják a
korábbiakat, van köztök néhány, mely éppen olyan mesteri kimunkált-
ságú, mint amazok közül a legjobb, de azért a technikai jártasság nem
tolakodik előre, nem hivalkodik, mintha a művészetnek legfőbb alkotó
eleme volna; másfelől meg a fölfogás eredetisége és ereje tekintetében
is kiállják a versenyt azon korábbiakkal, de sajátságuk sem föltétle-
nül uralkodó, nem vakít el annyira, hogy a technika fontosságát ki-
csinyeljük; bennök gyönyörködve nem feledkezünk meg arról az igaz-
ságról, hogy a ki képet akar festeni, az tudjon bánni az ecsettel és a
festékekkel. Az *Értesítő*-ben Erődi B.: *Útazásom Sicília és Malta szige-
tén*, Polikeit K.: *Astronomia* (Heller Ágosttól), Györkönyi Károly: *No-
vellák*, című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar
könyvek jegyzéke rekeszti be.

2. Az ETHNOGRAPHIA VI. évfolyamának 4. füzetében Nagy
Géza tanulmánya *a székely írás eredetéről* nyitja meg az érte-

kezesek sorát. A magyar nép az írásra vonatkozó elnevezéseket nem mai hazájában tanulta el, nem nyugati forrásból merítette, hanem magával hozta. A *betű* és *ír*-szók török eredetűek (kún *bitik*, *bitv* «betű»; köztörök *jaz*-, csuvas *šir*-, régebbi alakjában **jir*- «irni») s keletről hozott szó a *könyv* is (mordvin *koňov* «papiros»). Őseredeti szó a *rovás* (a *ró*-igéből), mely átment a körülöttünk lakó nemzetek nyelvébe is (cseh *rováš*, horvát *rovaš*, *raboš*, bolgár *rabos*; oláh *răvas* «billet», újböög *paßáa*: id.) jelöl annak, hogy valamikor a magyar rovásos írásmódnak sokkal nagyobb jelentősége volt, mint abban az időben, a midőn forrásaink emlegetni kezdik. Ez a rovásos írásmód, a nyelvi adatok vallomása szerint, török eredetű lehetett. Ilyet használtak a székelyek jóformán a XVII. század derekáig. Kún László udvari papja, Kézai Simon tesz róla legelőbb említést 1278 körül, de már ő is valamivel, talán fél századdal korábbi forrás után, melyet 1330—40 körül Márk is átirat, s Mátyás korában Thuróczi János és Bonfini, valamint a XVI. században Oláh Miklós, Veransics és mások újabb adatokkal egészítettek ki. A székelyek különös írását Thuróczi szerint «nem tinta és papiros segítségével, hanem botokra való metszés mesterségével rovás módjára használják.» Ezen írásból nem maradt fenn egyéb, mint az 1501-iki csík-szent-miklósi templom föliratának két (1749-iki és 1751-iki) másolata s az enlaki unitárius templom fölirata 1668-ból, meg aztán vagy tíz ábéczé különféle változatokban, melyek közt legrégebbi a Thelegdi-féle 1598-ból. Minden más, eddig ismert székely betűs emlék vagy hamisítás, vagy egyes székely írást ismerő tudósoknak kedvteléséből eredő kuriózum. A szerző a Régészeti társulat 1890-ben tartott egyik ülésén vitatta már, hogy ez az írás a latin betűk előtti régi magyar írásnak a maradványa, mely a volgai bolgároktól került hozzánk s összefüggésben van a Jeniszei- és Orkhon-menti, akkoriban még megfejtetlen föliratok emlékekkel. A hasonlóság ezekkel nemcsak a betűjegyek alakjában látszik, hanem azon eljárásra is, hogy mindkettőben a szavakat egymás fölé helyezett pontok választják el. Ez a sejtés újabban bővebb alapot nyert az említett feliratos emlékek megfejtésével, melyet Thomsen Vilmos dán és Radloff orosz tudósoknak köszönhetünk. Első pillanatra a 33 székely betűjegy közül csak két olyat találunk (*a* és *sz*), mely azonos alakkal és értékben az ótörök írásban is megvan. De figyelmesebb összehasonlítás után azt tapasztaljuk, hogy a hangcsoportokon belül megvan az egyezés, pl. a torokhangokat jelölő székely betűjegyek jobbra megfelelnek az ótörök gutturális jegyeknek, a foghangúak a foghangúaknak, a sziszegők a sziszegőknek stb., ha nem is éppen szorosan azonos értékkel. De ha a turk magashangú *k* (*ke*) jegyét a székely írásban *g*, a magashangú *d*-t (*ed*) *ty*, a mélyhangú *t*-t (*at*) *d*, az (*i*-)cs-et *zs*, a cs jegyet *s* értékkel találjuk, azon csakugyan nem ütközhetünk meg. Hiszen a latin *s* betű is egyik nyelvben *š*-et, másikban *s* (*sz*)-et, a *z* szintén *sz*-et, *z*-t, *ž*-t és *cz*-t jelent. Ilyenformán a

székely jegyeknek körülbelül fele visszavezethető turk eredetre. Föl-
tűnő egyezés a székely és ótörök írásnemek közt, hogy mindkettő
eredetileg szótagírás, azaz a magánhangzókat nem jelöli. E helyett a
mássalhangzó-jegyeknek a turk írásban kettős sora van a magán-
hangzók magas- vagy mélyhangúsága szerint. Ennek a maradványa
lehet a székely írásnak is kétféle *k* és *r* betűje. A székely írásban
idővel (az *e* kivételével) a magánhangzókra is jöttek jegyek alkalma-
zásba; ezért főlegessé vált a magas- és mélyhangú szavakban elő-
forduló mássalhangzók közt a különbségtétel *s* e helyett a kettős
jegyeket az egyes hangok szabatosabb megjelölésére fordították. A két
t közül pl. egyiket két pont vagy vonás hozzátételével a *ty* hang
megjelölésére foglalták le, míg a hat sziszegővel a *z*, *sz*, *cz* és *zs*, *s*,
cs hangokat különböztették meg pontosabban. A székely betűk egy
része, mely a turk írásból hiányzik, görög eredetre vezethető vissza.
Különösen olyan hangok vannak görög jegyekkel jelölve, melyekre a
turk írásban vagy éppen nincsen jegy (pl. *f*, *v*), vagy csak tökéletlen
a megkülönböztetés (pl. *a* és *e*). — A második cikkelyben Melich
János a prágai *cseh-szláv ethnografiai kiállítás*t ismerteti, főkép
a tótsággal foglalkozva. — A továbbiakban Kovács János foly-
tatja a *szegedi cigányokról* írt történeti és néprajzi tanulmányát. —
A «néphit és népszokások» rovatában Farkas Lajos a *kállai*
kettős tánczról értekezik: elősorolja a keletkezéséhez fűződő mondákat
s tüzetesen fejtegeti e táncznak maiglan fönmaradt változatait, vala-
mint mutatványok kíséretében zenedarabjait és versikéit. — Kolum-
bán Samu az *udvarhelymegyei székely néphitből* az «őszember»,
«késértel» és «szépasszonyok» képzetére nézve nyújt tájékoztató ada-
tokat. — Gál Kálmán a *határkerülés és húsvéti öntözés szo-*
kásait ismerteti, a mint ezek a Nyárad vidékén vannak gyakorlatban.
— Lázár István a földosztásnál alkalmazott *nyíldarabolás*,
nyílhúzás és *karó-leütés* érdekes szokásait írja le Alsófehér-megyé-
ből; ugyancsak ő ezen vidéknek *juhtenyésztését* ismerteti. — Jakab
József egy szatmármegyei népmondát közöl «*Rákóczi leányáról*»
s ugyane táj *babonáihoz* nyújt nagyszámú adalékot. — Wager
Aladár Zalamegye *N.-Bakónak* nevű községének és vidékének
tárgyalja népszokásait, különösen a *keresztelésre*, *házasságkötésre*,
kotyolásra, *regölésre* és az *aprószentek napjára* vonatkozókat. —
Gönczy Ferencz a *göcseji népszokások* közül az egyes ünne-
pekhez fűződőket ismerteti tüzetes tárgyalással. — Az «irodalom»
rovatban Herrmann Antaltól találunk ismertetéseket «*Bei-
träge zur Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte von Tirol*»
(1894) és «*Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in Mähren*»
(gesammelt von Willibald Müller, 1893) című művekről. — A «Tár-
sulati Ügyek» rovata a Magyarorsz. Néprajzi Társaság 1895-iki köz-
gyűlésén felolvasott *titkári jelentést* nyújtja s a könyvtári gyarapo-
dásról számol be, mely utóbbiban jelentékeny része van korán elhunyt

ifjú tudósunk dr. Pápai Károly könyvtári hagyatékának. Jelentések a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályából, továbbá apróságok a *délvidéki cigányok gyászáról*, az oláh *Baba Dokid*-ről s egy polemia az »Erdélyi Múzeum«-mal zárják be a füzetet.

3. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi január havi füzetét, melylyel a folyóirat XX-ik évfolyama indul meg, Matlekovits Sándornak »Kereskedelmi szerződéseink hatásáról« című értekezése nyitja meg, melyet szerző a M. Közgazdasági Társaság 1895. decz. 28-án tartott ülésben olvasott fel. Az 1891. évvel tudvalevőleg fordulát állt be a nemzetközi vámpolitikában, a mennyiben több európai állam s illetve hatalom köztük Ausztria-Magyarország, szakítva a túlzó agrár és iparvédelmi rendszerrel, megint a szerződéses politikára tért át. Kötött szerződéseink legnagyobb része 1892 óta állván fenn, ma már lehet hatásukról szó, a mi annyival is inkább időszerű, minthogy úgy mezőgazdasági mint ipari köreink részéről számos panasz hangzik fel a vámegegyezmények hatása ellen. És ha az osztrák-magyar vámterület kereskedelmi mérlegét összességében tekintjük, úgy e panaszok jogosultaknak tűnhetnének fel, a mennyiben a szerződések életbe lépése óta kereskedelmi mérlegünk rohamosan rosszabbodott. A részletek tanulmányozásából azonban a legtöbb esetben más képet nyerünk. Itt mindenekelőtt ki kell emelni, hogy azon árúk között, a melyeknél kedvezőtlen a forgalom, számos olyan árú szerepel, a melyekre nézve a vámtételek módosítást nem szenvedtek, a hol tetát a vámegegyezmények hátrányos hatásáról nem lehet szó. Azon árúkat illetőleg, a melyeknél a vámtételek módosítottak, értekező azokat részletezve bizonyítja, hogy a legtöbb esetben tényleg nem a vámmódosítások, hanem egyéb vámegegyezményeken kívül eső adók eredményezték a forgalom kedvezőtlen alakulását. Így a gabonaműveknél részben a hazai szegényes termések és ezzel szemben a fogyasztási piacainkat képező országnak gazdagabb termései (kukoricznál, zabnál) részben (a búzánál) a nemzetközi verseny és pedig különösen az Argentina és Chilé által a világpiacra hozott gabonamennyiségek, a melyek nemcsak a magyar, de az orosz és a román búzát is kiszorítják szokott piaczaikról. Ezzel ellentétben azonban több a mezőgazdaságot érdeklő czikknél épen az új egyezmények vámmérséklései folytán a forgalom igen kedvezően alakult, így különösen a vonó és igásmarhánál, a baromfinál és a tojásnál. Hasonlóképpen nem lehet a kereskedelmi szerződéseknek az iparra nézve kedvezőtlen hatást tulajdonítani, minthogy itt is a legtöbb árunemnél, a melynél a forgalom kedvezőtlenebb mérleget mutat, a vámtételek változatlanok maradtak.

— Következik dr. Thirring Gusztáv »A magyarok kivándorlása Amerikába« című s a m. tud. Akadémia II. osztályának 1895. évi decz. 9-én tartott ülésében felolvasott értekezése. Kivonatát l. a januári füzetben a 41. oldalon. Végül Jónás János »Közgazdaságunk és a játék« című cikkét találjuk. A játékszenvedélynek mai elhatalmasodása

mellett a sorsjátékoknak több okból komoly gazdasági jelentőséget kell tulajdonítani. És pedig jelentőséget kell tulajdonítani első sorban azon romboló hatásnál fogva, a melyet a játékszenvedély a nép szorgalmára gyakorol. A gazdálkodás erős küzdelem volt és marad a természet mostoha feltételeivel és az ellentétes érdekekkel, a mely első sorban kitartó erélyt kíván meg; a játékszenvedély a maga ábrándképeivel első sorban a munkaszeretetre hat hátrányosan. Még nyomatékosabban szól azonban a sorsjáték ellen az a körülmény, hogy az tulajdonképen beleütközik a mai társadalmi és gazdasági rend alapelveibe, melyek a magántulajdon jogos forrásaiul a munkát, a szorgalmat és a takarékoságot tekintik. A midőn tehát a mai rend intéző elemei a sorsjáték alakjában egy az előbbiekkal elvi jogosultság tekintetében párhuzamba sem állítható tényezőt is elismernek a tulajdon, a vagyon forrásaiul, ezzel maguk járulnak hozzá a mai gazdasági rend tekintélyének megingatásához. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben dr. R á t h Z o l t á n, Bödiker T. *«Die Arbeiterversicherung in den europäischen Staaten»* című munkáját ismerteti. A *«Statistikai Értesítő»*-ben Hajdu L á s z l ó *«A hús-fogyasztás Szászországban»* cím alatt illusztrálja a hús szerepét a szász nép élelmezésében. A füzet négy oldalra terjedő *Könyvszemlé*-vel és a *Magyar Közgazdasági Értesítőjével* zárul.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK mult évi utolsó füzetében M u n k á c s i B e r n á t *«Iráni elemek finn-ugor nyelvekben»* címen tüzetesen ismerteti két külföldi nyelvbúvárnak e tárgyra vonatkozó vizsgálatait. Ezeknek egyike a mordvin nyelvnek érdemes kutatója, *Paasonen Henrik*, ki a *«Finn-Ugor Társaságnak»* egyik ülésén a *mordvin nyelvnek iráni jövevényszavairól* értekezett, a másik *Stakelberg R. R.* báró moszkvai tudós, ki *«Íráni-finn szótári viszonylatok»* művében különösen a *permi nyelvek iráni* származású szókincséhez szolgáltatott jelentékeny számban újabb adatokat. Az ismertető rendre veszi az ezekben tárgyalt ugor-iráni elemeket és saját észrevételeivel kíséri. Igen nevezetes, hogy mint már irodalmunkban is történt rá utalás (*Ethnogr. V., 179*), több iráni szónak az ugor nyelvekben olyan hangképe van, mely régibb az iráni nyelvek ismeretes legrégebb alakjának az óbaktriai (zend) nyelvnek is hangképénél s csakis a rokon nyelvek, jelesen a szanszkrit egybe hasonlításával válik érthetővé. Föltűnő az egyezések jó számában a különös *összét* vonás, mi tekintettel a mai összetételben ki nem mutatható, vagy eltérő alakban kimutatható egyező iráni és finn-ugor elemekre, arra a föltevésre mindenesetre jogosít, hogy az iránság azon ágához, illetőleg nyelvjárásaihoz, melyektől a finn-ugor nyelvekben mutatózó befolyás származik, hozzátartozik az *összét* is. Müllenhoff kutatásai szerint a nyugati szkythák területén, a Fekete-tengertől éjszakra eső vidékeken laktak iráni törzsek, a honnan visszaszorított maradványuknak éppen a kaukázusi összetékek mai képviselői. A mai Közép-Oroszországban, a Don és Volga mellékén lehetett tehát az ugor és

iráni népek érintkező vonala. — Szilasi Móricz *«Vogul Szójegyzék»*-ének befejező részét nyújtva, ezen immár teljesen közölt munkájával becses forrást nyit a magyar összehasonlító nyelvtudománynak s különösen elősegíti az újabb vogul gyűjtések használhatóságát. — Ásbóth Oszkár *«őszlovén és újszlovén»* czímen Volf Györgynek minapi felszólalása alkalmából e két nyelv viszonyát fejtegeti, főképpen azt bizonyítva, hogy az őszlovén nyelv hazája a bolgár nyelv területén volt. — Nem régiben elhunyt ifjú tudósunk, Szamota István Szalkai László Esztergomban őrizett iskolai kézikönyvének 1490-ből származó magyar glosszáit közli saját jegyzeteivel. Érdekes ezek közt a *hugy* «csillag» szó előfordulása *hulgh* írással, továbbá *nezek*, *neskes* = nehezék, nehézkes. Homályos adat: «manes. spiritus inferiores: *czaykatachat*. — Az «ismertetések és bírálatok» rovatában Ásbóth Oszkár bőven foglalkozik a Jagicstól szerkesztett *«Archiv für slavische Philologie»* eddig megjelent tizenhét kötete talmának bemutatásával; Melich János pedig *Julius Jacobi «Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen»* művét bírálja. A magyar befolyásnak régiségét e német nyelvjárásra érdekesen bizonyítja az erdélyi szász *hainöl*, *hainäl*, *hoinal*, *hainal* szó, melynek jelentése «der morgengruss, den die jugendlichen gäste in geräuschvollem aufzug dem hochzeithaus bringen» (v. ö. «a zenberek muzsikaszóval már bejárták a falut: eszt úgy hívik, hogy *hajnal*». Tjzs. ?). — A «kisebb közlések» között ugyancsak Melich Jánostól két szómagyarázatot találunk: *zsarol* «pénzt kicsikar» = bajor-osztrák *scharren*, *scharen* «schaben, kratzen» (a mely változata a *scheren*-nek) | *perzsel* = szerb *pržiti*, mely ugyanabból a gyökérből való, honnan az őszlov. *pražiti* (v. ö. magy. *parázs*); a régi magyar *përs*. *përs* analogikus elvonás a *perzsel*-ből. — Prikkel Marián Munkácsi Bernátnak e tárgyra vonatkozó megjegyzése után elismeri a vogul *täre-m-ñäl* «istennyila» kifejezés létezését; de fentartja továbbra is régi nézetét, hogy ez nem ősvallási kifejezés és nem sajátossága az ősgor felfogásnak, mint nem az magyar társa, az «isten nyila» sem. — Becsessé teszi e füzetet a függetlenné adott *tartalomjegyzék*, *tárgy- és szómutató* a Nyelvtudományi Közlemények huszonöt kötetéhez.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XX. évfolyam (1896.) első füzeté közli Némethy Gézának a M. T. Akadémiában fölolvastott tanulmányát Vergilius Didójáról, mely részlet egy készülőben levő Vergilius-monographiából. (L. e. füzetben.) — A második cikkben Vende Ernő Horváth Ádám Hunniását tárgyalja. A költőt ez eposza megírásánál hazafias célok vezették, de epikai ereje gyöngé volt. Költői képzeletnek nyomát sem találjuk a költeményben. Az események nincsenek csoportosítva, egymás után és nem egymásból folynak. A költő nem volt képes tárgyába egységet önteni, de nem tudott jellemezni sem. Mintája a «Henrias» volt, Voltaire eposza, és a «Hunnias» jellemző

vonásai mind e mintára utalnak vissza: így már a magyar eposz címe, így keletkezése, így a csodálatos elem (az allegorikai alakok) szerepeltetése, valamint egyéb részletek főleg a külsőségekben. A mű főérdeme az írónak igaz hazafisága, és első sorban ezzel hatott korára. — Becker Fülöp Ágost egy XVI. századi imádságos könyvet (livre d'heures) ismertet, melynek kézirata Görgy György toporcezi földbirtokos hagyatékából került a budapesti ág. hitv. főgymnasium birtokába. A nyolczadrét alakú pergament kézirat 258 lapot foglal magában s francia kalendáriummal kezdődik. A tulajdonképeni imádságos könyv magában foglalja a karácsonyi evangéliumokat és több imádság után tizenöt Ave Máriát a Boldogasszony tizenkét öröméhez és nyolcz Miatyánkot az Isten kegyelmes pillantásaihoz. Becker közli magát a naptárt és több verses imádságot, melyek irodalomtörténeti szempontból is érdekesek. — A hazai irodalom rovatában ismerteti Kempf József Gyomlay Gyula Tacitus-kiadását, melyet, csekély kifogásolható részletek mellett, úgy a szemelvények anyagát mint az alapos magyarázatot illetőleg, igen jó könyvnek mond. Hasonlóképen kedvező ítéletet mond Schuber Mátyás Halász Ignácnak kis magyar nyelvtanáról: szerzőnek élénk érzéke van a lényeg iránt, példái jól vannak megválasztva, a szabályok röviden és világosan fogalmazva, úgy hogy e nyelvtan jelentékeny haladást jelez tankönyvirodalmunk terén. Igen jó tankönyvnek mutatja be Weber István Csengeri János latin nyelvtanát is, mely a legszükségesebb és legfontosabb anyagra szorítkozik, de ezt, csekély jelentőségű kérdéseket nem tekintve, helyesen és módszeresen adja elő. Végül Schack Béla behatóan bírálja Kemény Ferencz Hebbel-kiadását, mely ellen az a főkifogása, hogy a szerző a népies írónak ügyesen egyszerűsített szövegét a francia tanítás szolgálatában is akarja érvényesíttetni, a mi ritka iskolában lesz keresztülvihető. De hiányosaknak találja a tárgyi jegyzeteket is, a nyelvekben pedig ritkán sikerült a szerzőnek a magyaros, az eredeti szöveg értelmét teljesen fedő kifejezést eltalálnia. — A külföldi irodalom rovatában Kont Ignác az 1893—95-iki francia philologiai irodalom ismertetését kezdi, ezúttal a görög nyelvtan és a görög régiségek körébe eső könyvek és cikkek bemutatásával. — A philologiai programtervezések sorából Bódiss Jusztin az 1893-iki görögországi tanulmányútra vonatkozó nyolcz dolgozatot ismertet, t. i. Keczer Géza, Várady Károly, Erdélyi Károly, Hám Sándor, Dóczi Imre, Kárpáti Kelemen, Hollósi Rupert és Gergye Lénárd értekezéseit, melyeket mind többé-kevésbbé érdekes és részben értékes tanulmányoknak mond. — Utána Kardos Albert bemutatja Kóbori János értekezését a magyar dalnoki rendről, melynek főértékét a tárgyalt kérdésre vonatkozó teljes anyagnak összegyűjtése teszi. Annál gyengébb az adatok értékesítése, mert a szerző nem jár el kellő kritikával és nem nyújt világos képet a dalnoki rend eredetéről, fejlődéséről és elenyészéséről. Végül Heinrich Gusztáv jeles dolgozatnak mondja Wolff Jánosnak Lebel János erdélyi huma-

nistáról német nyelven írt alapos értekezését, melyben szerző hőségének életét pontosan tárgyalja és főművét érdekesen ismerteti. Ez új adatok szerint Lebel 1475. és 1485. közt született s elsőben János királynak egy 1527. január 25. kelt oklevelében szerepel. Ekkor kisdemeteri plébános volt; de már 1529-ben Nagy-Szebenben találjuk hol 1540-ben is működik. még pedig mint a reformatio egyik legelső és leghelkesebb híve. Halála idejét eddig is tudtuk: 1566. október 3. Igen érdekes «De oppido Thalmus» (Tolmács) cz. «történeti éneke», melyet 1542-ben írt, de 1559-ben teljesen átdolgozott, melyben a humanisták módja és ízlése szerint valódi történetet, népies hagyományokat és önkényes költést tarka és néha igen sajátzerű egészszé forrasztott össze. Heinrich részben kiegészíti szerzőnek a forrásokra vonatkozó érdekes adatait és kifogásolja, hogy Wolff nem kutatta az eposzban eshetőleg fölhasznált népies hagyományok eredetét — Vegyes közlemények, hazai és külföldi könyvészt zárják be a füzetet.

A *Centralblatt für Bibliothekwesen* ez idei február-márcziusi számában Heller Ágost tüzetesen megismerteti a Horváth Ignácztól egybeállított s a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában tavall megjelent Ősnyomtatványok jegyzékét. érdekes történeti adatokkal világosítván föl a könyvtár ez irányú fejlődését.

A *Revue des Revues* ez évi 2-ik száma «Un poète hongrois» czím alatt érdekes jellemrajzot közöl Vörösmartyról, a költő jól sikerült arczképét is adván. Ismertetésül átvesszük a bevezető sorokat: «A mai magyar költészet három nevet ural, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Arany János nevét. Munkáik a magyar irodalom legszebb dicsőségei. Előzőik hajlékonynyá tették a nyelvét, alkalmassá költői érzelmek kifejezésére, azonban idegen minták sugallatát követték. Bennök a nyelv a tökéletesség legmagasabb fokát éri el. A nemzeti elem, melyet Kazinczy, a magyar Malherbe iskolája annyira elhanyagolt, náluk a fő-fő lényeg. Petőfi legnagyobb dicsősége éppen az, hogy a nép lelkét tudta költőileg megszólaltatni. A külföldi nagy írók, folytonos tanulmány tárgyai továbbra is, de már nem gyakorolnak túlnyomó befolyást; sem a német classikusoktól, sem a régiektől, sem a francziáktól nem engedi többé a magyar költészet magát vezéreltetni; nincsenek már többé-kevésbbé szerencsés utánzók, hanem igazán eredeti szellemek, a melyek egyedül a nemzet lelkéből merítik az ihletet. Művészetüket a kifogástalan forma classikussá, a tárgyak választása romantikussá teszi; ez a szerencsés vegyület egy egész sor remekművet hoz létre, a melyek a magok nemében minták s azok is maradnak. — A *Revue des Revues* olvasói ismerik már Aranyt, megkísértem nekik Vörösmartyt, kit még alig ismernek, bemutatni. Mindenekelőtt konstatálnunk kell Vörösmarty nagy érdemét, hogy végleg szakított a különféle iskolákkal, melyek a csupa nyelv-csinosítás és tisztítgatás mellett képtelenek voltak oly költészetet teremteni, mely mindenki szívéhez szóljon. A latinisták a tudósokhoz, a Goethe- és Schiller íz-

lése szerinti classikusok a német műveltségűekhez, Kisfaludy Sándor a nemességhez, Csokonai a néphez szólt. Kisfaludy Károly az ő vig-játékaiban népies alakokkal tesz kísérletet; innen a sikere. Addig azonban egy költő sem merítette ibletét csupán a nemzeti hagyományból és történetből, egyik sem volt képes az egész nemzet reményeit megszólaltatni, egyiknek sem volt oly csillogó és ragyogó nyelve mint Vörösmartynak. Ő töri meg az útát; Petőfinék és Aranynak csak folytatni kellett az egyiknek több hévvel- és tűzzel, a másiknak több plastikai szépséggel és compositióbeli tehetséggel.

A *Science* (newyorki folyóirat) 1895 december 20-iki számában George Bruce Halsted, a kazáni Physikai és Matematikai Társulat nagyszerű Lobacsevszki-alapítványáról referálva, cikkét a következő fölajdulással zárja be: És abban az országban, melynek Bolyai János lángesze épp annyi jogot szerzett a nem-euklidesi geometria megteremtésének dicsőségéhez, t. i. Magyarorszában megelégszünk azzal, hogy a budapesti Matematikai és Physikai Társulat a rég beroskadt marosvásárhelyi sírra emlékkövet állíttat!

A *«Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik»* 107. kötetében Szlávik Mátyás eperjesi tanár igen tanulságos összefoglaló cikket közöl *«A philosophia történetéről és irodalmáról Magyarországon»* cím alatt, nemcsak a nagyobb jelentőségű műveket méltatva, hanem kiterjeszkedve még az apróbb tanulmányok fölemelésére is. Cikkét e szavakkal fejezi be. Ime, ez a philosophia történetének és irodalmának menete Magyarországon. Bizonyára, gyenge visszhangja ez a külföld törekvéseinek és eredményeinek, de mindamellett világos bizonyítéka is annak, hogy Magyarország a külföld újabb korszakalkotó és sarjadzó philosophiai eszméit magába befogadta s viszonyaihoz s művelődéséhez mértén irodalmilag fel is dolgozta. Hiába, a mi philosophiánknak nincs meg még a kellő nemzeti fejlődésű formája, hogy gondolatait életre való módon földolgozhassa!»!

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1896. január 7-én.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt., Asbóth Oszkár, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasterner Gyula, Pecz Gedeon, Szinnyi József. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. KUNOS IGNÁC l. t. «A török nyelv idegen elemei».
2. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. Az «ugor» népnévezet eredete.
3. A jegyzőkönyv hitelesítésére az osztályelnök SZÁSZ KÁROLY r. és KUNOS IGNÁC l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1896. január 13-án.

PAULER GYULA r. tag osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Pulszky Ferencz tt., Fejérpataky László, Hampel József, Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt., Csánki Dezső, Fayer László, Komáromy András, Óvári Lipót, Marczali Henrik, Réthy László l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt., Gyulai Pál, Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán, Volf György r. tt., Kisfaludi Lipthay Sándor l. t. — Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

4. HAMPEL JÓZSEF r. t. «A honfoglalási kor hazai emlékei».
5. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. felolvassa Veress Endre jelentését lengyelországi kutatásairól.
6. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ r. tagokat kéri fel.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1896. január 20-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós tt., Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Krenner József, Lengyel Béla, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt., Chyzer Kornél, Daday Jenő, Galgóczy Károly, Hlosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Lipthay Sándor, Mocsáry Sándor, Pawlavszy József, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

7. RADOS GUSZTÁV l. t. «Adjungált négyzetes alakok».

8. KURLÄNDER IGNÁCZ részéről: «Földmágnasségi fölmérések a magyar korona területén», előterjeszti KONKOLY MIKLÓS t. t.

9. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY MIKLÓS t. és RADOS GUSZTÁV t. tag urakat kéri fel.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1896. január 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz m.-elnök. — Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt. — Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Acsády Ignác, Daday Jenő, Fayer László, Klein Gyula, Liphay Sándor, Munkácsy Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Réthy Mór, Szinnyi József, Vadnay Károly, Vargha Gyula, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

10. THANHOFFER LAJOS r. tag emlékbeszédet tart Hyrtl József k. tagról. — Ki fog adatni.

11. A főtítkár bejelenti Karvasy Ágost l. tagnak, kiérdemült egyetemi tanárnak és érdemes jogtudományi főnöknek h. hó 21-én bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalmas részvételt vesz a gyászjelentést tudomásul s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

12. A vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy a nyomdatermek köteles példányairól szóló törvényjavaslat megvitatására alakított bizottságba küldje ki képviselőit. — Az Akadémia képviselőiül Szily Kálmán főtítkár és Heller Ágost főkönyvtárnok küldetnek ki.

13. Az orosz cs. földrajzi társaság meghívót küld a február 2-án tartandó ötvenéves jubileumára. — Az Akadémia üdvözlötte sürgöny útján fog kifejeztetni.

14. Az I. osztály jelentést tesz dr. Récei Viktor pannonthalmi könyvtárnok beadványáról, melyben néhai Czuczor Gergely pesti lakásának emléktáblával leendő megjelölését indítványozza. Brázay Kálmán, azon pesti ház tulajdonosa, a melyben Czuczor utolsó éveiben lakott és meghalt, kész ugyanis a táblát elkészíttetni. Récei kéri az osztályt a felirat szövegezésére s az ünnepély idejének és módjának megállapítására. Az osztály köszönetét fejezi ki Récei úrnak buzgalmaért és Brázay úrnak áldozatkészségeért, s az emléktáblán a következő feliratot ajánlja: Czuczor Gergely | költő és nyelvész | e házhban | lakott és halt meg | 1866. szeptember 9-ikén. | Kegyeletes emlékül | Brázay Kálmán | 1896. szeptember 9. | . — Az Akadémia hozzájárul az I. osztály javaslataihoz s kijelenti, hogy az ünnepély idejének és módjának meghatározása Brázay Kálmán úrra bízandó; az ünnepélyen az Akadémia küldöttségileg fog részt venni.

15. Az I. osztályhoz kérelmet intézett Egenhoffer Teréz úrhölgy, ki a millennium emlékére, hazánk legmagasabb pontján, a gerlachfalvi csúcsra saját költségén táblát állíttat, tenne javaslatot a tábla feliratára nézve. Az osztály Ponori Thewrewk Emil r. tagot

kérte föl a felirat megszerkesztésére, ki ezt készséggel teljesítette is. Nevezett úrhölgy köszönetét fejezi ki az osztálynak és Thewrewk r. tagnak. — Tudomásul vétetik.

16. Az I. osztály kérelmére az Akadémia elhatározza, hogy könykiadóhivatal útján **bizományba** véteti a **Nyelvőr** eddigi készletét, s a befolyó jövedelmet évenként kiszolgáltatja Szarvas Gábor özvegyének.

17. A II. osztály jelenti, hogy a millenniumi kiadvány szerkesztésében, Pauler Gyula r. tag mellett, Szilágyi Sándor r. tag is részt fog venni. — Tudomásul vétetik.

18. A főtitkár jelenti, hogy a Semsey-pályázatra december 31-ig szám szerint következő tervezetek érkeztek be: *a)* Tudományos magyar nyelvtanra négy, *b)* Magyar irodalomtörténetre egy, *c)* Magyarország közgazdaságára két, *d)* Magyarország geológiájára egy, *e)* Magyarország ásványainak leírására egy, *f)* Magyarország flórájára négy, *g)* Magyarország faunájára két tervezet. — Kiadatnak a Semsey-bizottságnak, a nagygyűlésre jelentéstétel végett.

19. Jelenti, hogy az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány (20,000 forint) az Akadémia pénztáránál befizettetett. — Köszönettel tudomásul vétetett.

20. Bemutatja a Görgey István kir. közjegyzőtől kiállított okiratot, mely Ráth György nyug. kir. táblai tanácselnök és az Akadémia elnöke között kötöttetett. a Ráth György-féle hungarica-gyűjteményre vonatkozólag. — Örvendetes tudomásul vétetik.

21. Bemutatja a M. Földhitelintézetétől, mint az Akadémia pénztárától, az 1895. évre készített számadásokat: vagyonmérleget, veszteség- és nyereséyszámlát, bevételek állását, értékpapírok, követelések és tartozások kimutatását stb. — Az Akadémia a számadásokat, köszönete kifejezése mellett, tudomásul veszi.

22. Előterjeszti egyfelől az osztályok és bizottságaik, másfelől az összes Akadémia költségvetését 1896 ra. — A főtitkártól adott felvilágosítások után az előirányzat egyhangúlag elfogadhatván, az Igazgató-Tanács elé fog terjesztetni.

23. A könyvtár részére érkezett ajándékokat bemutatja: *a)* A cistercita rend főapátjától: «A magyar cistercita rend emlékkönyve». *b)* Gonda Bélától: «Vásárhelyi Pál élete és művei». *c)* A boszniai kormánytól: «Mittheilungen aus Bosnien». III. Band. *d)* Konkoly Miklós t. tagtól: «Astrophotographie». *e)* A Reale Accademia della Cruscatól: «Atti della R. Accademia della Crusca». *f)* Várady Gábor: «Hulló csillagok». *g)* Grunzel József: «Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen». *h)* Departement of Agriculture (Victoria): «Systematic arrangement of Australian Fungi» by Mac Alpine. *i)* Norvég-lapp Missiótól: 1. Lapp biblia, 2. Norsk finne Mission 1894., 3. Samme-bibbel jorgalume ja prente dattuume birra. *k)* Soerensen Asmus: «Entstehung der kurzzeitigen Serbo-Kroatischen Liederdichtung». *l)* M. k. kereskedelemügyi miniszteriumtól 1894. évi működéséről való jelentés. *m)* Frederik Jenőtől: «Az emberi értelem hivatása». *n)* Kozáry Gyulától: «Compte rendu du 3-ème congrés intern. des catholiques». *o)* P. Thewrewk Emil r. tagtól: «Akademische Revue für intern. Hochschulwesen». *p)* Chélar d Raoultól: 1. «L'Autriche contemporaine». 2. «La Hongrie millénaire».

24. Bemutatja! az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

25. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS és THALY KÁLMÁN r. tagokat kéri fel.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Tölyök	A c t i v u m	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 356,500 frt 4%-os, 1.163,400 korona 4%-os korona-értékű al pari és kamatok 1895. december 31-ig	952210	66		
	b) 110,000 frt 4%-os magyar aranyjárdék al pari és kamatok 1895. decz 31-ig	112668	85		
	c) 797,600 korona 4%-os magyar korona-járdék al pari és kamatok 1895. decz. 31-ig	400129	33		
	d) Sorsjegyek értéke	500	—		
	e) 30,850 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1895. december 31-ig	31544	12		
	f) Kisbirt. orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	5000	—		
	g) Magy. orsz. közp. tak. pénztári 4½%-os záloglevél 6,000 frt al pari és kamatok 1895. december 31-ig	6090	—	1508142	96
2	Az akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelése értéke			1000000	—
3	Külföldi alapítványok:				
	a) 6%-os alapítványok	22050	—		
	b) 5%-os alapítványok	29640	—		
	c) 4%-os alapítványok	84	—		
	d) kamat nélküli alapítványok:				
	frt 26.972,33				
	aa) Kazinczy-alapítvány, széphalmi és felső-regmeczi ingatlanai		25.000.—		
	bb) Román Ferencz alapítványa, munkácsi és beregmezei ingatlanai		147.62		
	cc) pacséri birtok	73108	65	124882	65
4	Hátrálékos kamatok a fentebbi alapítványok után			1193	—
5	Követelések:				
	a) Magyar földhitelintézet	17901	29		
	b) többi követelések	70714	33	88615	62
6	Előre kifizetett. 1896. évre eső illetmények			2598	85
7	Künnlevő előlegek			1723	99
8	Házbér-hátrálék			361	04
				2727518	11

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése	925	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	9100	04		
	c) Többi tisztviselők fizetése	11800	—		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	5149	28		
	e) Nyugdíjak	4045	12		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	538	20	31557	64
2	Almanach és Értesítő kiadása			4884	15
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) Osztályi kiadások	1647	01		
	b) Nyelvtudományi bizottság	4850	—		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	5188	58		
	d) Philologiai bizottság	2430	—		
	Valóságos kiadás 1895. évben	14115	59		
	Ebből lejár az 1894. évről fenmaradt	738	10		
		13377	49		
	Előirányzott összeg 1895. évre	15500	—	15500	—
	Marad az I. osztálynak 1896. évre	2122	61		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadások	5845	32		
	b) Történelmi bizottság	10727	78		
	c) Archaeologiai bizottság	9262	13		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	3555	—		
	Valóságos kiadás 1895. évben	29390	23		
	Ebből lejár az 1894. évről fenmaradt 14194.61 melyből lejár:				
	a könyvkiadó vállalat deficitjére fel- használt 421.35	13773	26		
		15616	97		
	Előirányzott összeg 1895. évre	29000	—	29000	—
	Marad a II. osztálynak 1896. évre	13383	03		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	5016	94		
	b) Természettudományi bizottság	4749	76		
	c) Hadtudományi bizottság	2200	—		
	Valóságos kiadás 1895. évben	11966	70		
	Ebből lejár az 1894. évről fenmaradt	1802	63		
		10164	07		
	Előirányzott összeg 1895. évre	16000	—	16000	—
	Marad a III. osztálynak 1896. évre	5835	93		
6	Könyvkiadó-bizottság, az Akad., Természet- tud. és Orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben	3000	—	3000	—
		9583	65		
		12583	65		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	15818	30		
	1895. évben több kiadás	3234	65		
	11.909 frt 38 kr. könyvek eladásából ez év- ben, leírásra használtatott	1909	38		
	Ez évben deficit	1325	27		

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben		
		frt	kr.	frt kr.
	Lejár a II. osztály múlt évi maradványából a könyvkiadó-vállalat deficitje fedezésére	421 35		
	A múlt évről fenmaradt tartozás	903 92		
		2711 01		
	Lefrás a 18. tételben előirányzott összegből	3614 93		
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1896. évre	2144 18		
		1470 75		
7	Gróf Széchenyi I. munkái kiadására		845	—
7a	Kazinczy levelezése kiadására (1917 frt 28 kr. a Kazinczy-alapból)		—	—
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára	1220	—	—
7c	A milleniumi kiadvány előkészítésére	1080	—	—
8	Jutalmakra	8867	62	—
9	Budapesti Szemle segélyezésére	4000	—	—
10	Előfizetés az Ungarische Revue-re	1500	—	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re	1500	—	—
12	A könyv- és kéziratárra	6331	34	—
13	Az Akadémia épületeire	10314	15	—
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra	5948	38	—
15	Adó	13044	06	—
16	Kamatok, alapítványok és alapok után	1655	40	—
17	Előre nem látott kiadások	2956	—	—
18	Visszatérítés az alaptőkének, és pedig lefrás az akadémiai nagyterem kifestésére kép- zett alaphól		3600	—
			162803	74
19	Lefrás és visszaírás		2070	—
			164873	74
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja		19059	—
<div style="text-align: right;">183932 74</div>				

nyeremény-számlája 1895. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	Áthozat			183935	74
				183935	74

Budapesten, 1895. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

Bevételek állása 1895. december 31-én.

Költségv.-sz.		Mérleg szám	Bevételező- sek 1895. évben		Költség- vetés 1895. évre		Költség- vet. 1896. évre	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1	Alapítványi kamatok . . .	1. a)	4,156	42	4,100	—		
2	Követelések	1. b)	3,101	62	3,200	—		
3	Értékpapírok	2	61,288	93	62,000	—		
4	Ingatlanokból	6	3,223	97	1,500	—		
5	Házbér	3	39,839	96	41,000	—		
6	Könyvek eladásából	4	10,000	—	10,000	—		
7	Országos dotatio	5. a—f)	40,000	—	40,000	—		
	Az 1895. évre készített elő- irányzat főösszege				161,800	—		
	Bevételezések 1895. évben		161,610	90				
	1895. évben <i>kevesebb</i> véte- tett be, szemben az elő- irányzott összeggel		189	10				
			161,800	—	161,800	—		
	Bevételek mint fent		161,610	90				
	1895. évre előirányzott ösz- szeg mint fent				161,800	—		
	Hagyományok és adomá- nyok	7	11,776	59				
	Magyar keresked. csarnok (Széchenyi-alapítvány) . .	8	158	50				
	Új alapítványok	9	5,000	—				
	Árfolyam-különbözet az év- folyamán vett értékpapi- roknál, melyek e mérleg- ben pari árfolyam szerint vétettek fel	10	5,386	75				
	Összes bevétel 1895. évben, illetőleg a veszteség- és nyereség-számla főösszege		183,932	74				
	Több vétetett be				22,132	74		
	A veszteség- és nyereség- számla főösszege		183,932	74	183,932	74		

Budapesten, 1895. december 31-én

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

Hagyományok, adományok és új alapítványok.
1895. december 31-én.

Folyósz.		Osztr. ért.	
		frt	kr.
	Adományok határozott rendeltetés nélkül:		
1	dr. Bamberger Béla	500	—
	Új alapítványok:		
1	Császka György kalocsai és bácsi érsek 10.000 korona M. F. H. I. záloglevélben .	5.000	—
	Hagyományok határozott rendeltetéssel:		
1	Tomori Theodorovits Anastáz tőke: 10.000— kamat: 293 06	10.293	06
	Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:		
1	n. Sréter Klára.	500	—
2	n. ifj. Kálóczy Imre tőke: 40— kamat: 27—	67	—
3	n. Balajthy Dénes egy arany	5	83
4	n. Gr. Somssich József	100	—
5	n. Rhédey hagyatékából befolyt	304	20
6	n. Ipolyi Arnold hagyatékából befolyt	6	50
		983	53

• Budapest, 1895. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

Előirányzat 1896-ra.

Bevétel :

	1895-ben :	1896-ra :
I. Alapítványok kamatai	4.100 . . .	3.000 frt
II. Követelések	3.200 . . .	3.300 »
III. Értékpapírok kamataiból	62.000 . . .	62.000 »
IV. Ingatlanokból	1.500 . . .	2.500 »
V. Házbér	41.000 . . .	41.000 »
VI. Könyvek eladásából	10.000 . . .	9.000 »
Visszatérítés az osztályok részéről	— . . .	5.000 »
VII. Országos dotatio :		
a) Történelmi és irodalomtört. czélokra	15.000 . . .	15.000 »
b) Műemlékek közzétételére	5.000 . . .	5.000 »
c) Természettud. kutatásokra	5.000 . . .	5.000 »
d) Classica-philologiai czélokra	1.500 . . .	1.500 »
e) Könyvtárra	5.000 . . .	5.000 »
f) Az Akad. szabad rendelkezésére	8.500 . . .	8.500 »
	161.800 . . .	165.800 frt

Kiadás :

I. Személyes járandóságok	30.965 . . .	30.965 frt
II. Általános kiadások :		
Értesítő	}	
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke		
Helyesírási szabályok		5.000 . . . 5.000 »
III. I. osztály és bizottságai	15.500 . . .	15.500 »
IV. II. » » »	29.000 . . .	29.000 »
V. III. » » »	16.000 . . .	16.000 »
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémiai Vállalatra	— . . .	2.000 »
b) A Természettud.-társulat részére	2.000 . . .	2.000 »
c) Az orvosi vállalat részére	1.000 . . .	1.000 »
VII. Gr. Széchenyi István munkáinak kiadására	1.500 . . .	1.500 »

VIIa. Kazinczy levelezése kiadására *	—	—	frt
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajzára . . .	1.200 . . .	1.200	»
VIIc. A millenniumi kiadvány előkészítése **	—	—	»
VIII. Jutalmakra	6.600 . . .	9.000	»
IX. Budapesti Szemle segélye	4.000 . . .	4.000	»
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön	1.500 . . .	1.500	»
XI. Előfizetés a Naturwissensch. Berichté-re	1.500 . . .	1.500	»
XII. Könyvtárra :			
a) Vásárlásokra	6.000 . . .	6.000	»
b) Könyvkötésre			
c) Kisebb kiadások			
d) A kéziratár rendezéseért tiszteletdíj			
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :			
a) Fűtés	7.400 . . .	7.400	»
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Kéménysöprés, bádógosmunkák.			
mesteremberek			
e) Tisztítás és apróbb kiadások			
f) Rendkívüli kiadások	4.600 . . .	2.600	»
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expedíciója	5.000 . . .	6.000	»
b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	13.000 . . .	13.000	»
XVI. Kamat az Akadémia kezelte alapok után	1.200 . . .	2.600	»
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	3.600 . . .	2.800	»
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	3.000 . . .	3.000	»
	159.565 . . .	163.565	frt
Az alaptőke szaporítására	2.235 . . .	2.235	»
	161.800 . . .	165.830	frt.

*) A Kazinczy-alap készpénzéből: 1.600 forint.

**) Az e célra előirányzott 8.000 forintból a szükséghez képest, utólagos
budgetszerű elszámolásra.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1896-ra.

Az osztály munkálataira:

1. Nyelv- és széptudományi értekezésekre	800	frt	—	kr.
2. Simonyi Zsigm. «Tüzetes Magyar nyelvtan» című munkája tiszteletdíjának első részlete	446	»	—	»
3. A M. Néprajzi Társaság segélye	500	»	—	»
4. Pályaművek bírálóinak	185	»	—	»
<hr/>				
	1,931	frt	—	kr.

Nyelvtudományi Bizottság:

5. Nyelvtudományi Közlemények	2,530	frt	—	kr.
6. Vögl népköltési gyűjt. IV. kötet	400	»	—	»
7. A votják szótár utolsó tiszteletdíja	200	»	—	»
8. A lapszótár	470	»	—	»
9. Tájszótár	200	»	—	»
10. A «Magyar Nyelvőr» segélye	1,000	»	—	»
11. Szamota István hagyatékának megvételére és kiadására	450	»	—	»
12. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
<hr/>				
	5,600	frt	—	kr.

Irodalomtörténeti Bizottság:

13. Az «Irodalomtörténeti Közlemények»-re	2,208	frt	—	kr.
14. A Régi M. Könyvtár III. kötetére	700	»	—	»
15. A Zrinyiász kiadására	654	»	—	»
16. Régi magyar költők tára, Péchy Simon psalteriuma, Sermones dominicales folytatására és a Régi Magyar Könyvtár pótfüzetere	280	»	—	»
17. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
<hr/>				
	4,242	frt	—	kr.

IV. Classica-Philologiai Bizottság:

18. Demosthenes fordítására	1,080	frt	—	kr.
19. Velleius Paternulus	828	»	—	»
20. Propertius	250	»	—	»
21. Catullus	550	»	—	»
22. Suetonius	650	»	80	»
23. Egyet. Philol. Közöny segélye	1,000	»	—	»
24. Magyarországi latinság szótára	570	»	—	»
25. Cato nyomdai költsége	150	»	72	»
26. Bírálatok díjazása	150	»	—	»
27. Előadói tiszteletdíj	400	»	—	»
<hr/>				
	5,629	frt	52	kr.
összesen:	17,402	frt	52	kr.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1896-ra.

Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre és birálatokra . . .	2,700	frt	—	kr.
2. Az Athenaeum folyóirat kiadása . . .	2,500	»	—	»
3. A Hunyadiak kora folytatására . . .	1,000	»	—	»
4. Hampel József: «A régibb középkoremlékei II. köt.» hiányzó költségeire . . .	800	»	—	»
5. A «Phil. Irók Tára» segélyezésére . . .	400	»	—	»
6. Posch Jenő: «Az idő elmélete» című művének segélyezésére . . .	400	»	—	»
7. A Magyar Paedagogia segélyezésére . . .	200	»	—	»
Mult évi maradék . . .	550	»	55	»
				8,550
				frt 55 kr.

Történelmi Bizottság:

8. Szilágyi S. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIX. kötet . . .	1,500	frt	—	kr.
9. Nagy Gyula: Anjoukori Okmánytár VII. köt. előkészítése . . .	300	»	—	»
20. Hunyadiak kora. Földrajzi rész III. kötetének megkezdése (Úti átlány 200 frt, nyomda 500 frt.) . . .	700	»	—	»
11. Thallóczy Lajos: Boszniai és Herzegovinai Monumenták I. köt. . .	1,000	»	—	»
12. Thallóczy Lajos: Bosznia története I. köt. . .	1,000	»	—	»
13. Kolosváry-Óváry: Corpus Statutorum. V. köt. megkezdése . . .	500	»	—	»
14. Dr. Acsády Ignác: A török hódoltság földrajza . . .	600	»	—	»
15. Vetéssy László leveleinek kiadása . . .	600	»	—	»
16. Nagy Gyula: Wass-féle naplók kiadása . . .	1000	»	—	»
17. A bizottság kéziratgyűjteményének folytatólagos lajstromozása . . .	300	»	—	»
18. Másolásokra . . .	800	»	—	»
19. A történelmi Tár 1896. évi folyamának kiadása . . .	1000	»	—	»
20. A Történelmi Életrajzok 1896. évi segélye . . .	500	»	—	»
21. A Gazdaságtörténelmi Szemle 1896. évi segélye . . .	400	»	—	»
22. Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós életéhez cz. művének segélyezése . . .	300	»	—	»
23. Előadó tiszteletdíja . . .	400	»	—	»
24. Bizottsági vegyes kiadásokra . . .	100	»	—	»
Mult évi maradék . . .	5,133	»	40	»
				16,133
				frt 40 kr.

Archaeologiai Bizottság.

25. Az Archaeologiai Értesítőre . . .	3,700	frt — kr.
26. Magyarországi műemlékekre és Archaeologiai Közleményekre . . .	2,280	» — »
27. Előadói és szerkesztői tiszteletdíj . . .	600	» — »
28. A képes ducok kezelőjének . . .	120	» — »
Mult évi maradék	3,590	» 78 »
		<hr/> 10,290

Nemzetgazdasági Bizottság:

29. Közgazd. szemle és megyei monogr . . .	2,440	frt — kr.
30. Keresk. pol. az utolsó évtizedekben . . .	700	» — »
31. Magyarország statisztikája . . .	800	» — »
32. Régi m. közgazd. írók kiadása . . .	288	» — »
33. Előadói tiszteletdíj	400	» — »
34. Apró kiadások	20	» — »
		<hr/> 4,648
		frt — kr.
		<hr/> 39,622
		frt 73 kr.

A III. osztály és bizottságai költségvetése 1896-ra.

Az osztály munkálataira:

1. «Math. és Term. Értesítő»-re . . .	4,000	frt — kr.
2. Emlékbesz. és apró kiadásokra . . .	200	» — »
3. Fröhlich «Dynamika» I. köt. ki- adására első részlet	1,600	» — »
4. Mihalkovics «A gerinczesek emb- ryológiája» cz. munkának adandó segély I. részlete	1,000	» — »
5. A nagyszalóki csúcson felállítandó meteorologiai observat. létesítésére . . .	400	» — »
6. Matematikai és Fizikai Társu- lat segélyezésére	500	» — »
7. A nagyszebeni Természettudomá- nyi Egylet segélye	200	» — »
8. M. Orvosi Archivum segélyezésére . . .	600	» — »
9. Mult évi maradék	4,816	» 23 »
		<hr/> 13,316
		frt 23 kr.

Math. és Természettudom. Bizottság:

10. Tudom. munkák segélyezésére . . .	2,000	frt — kr.
11. A Math. és Fizikai Társulatnak . . .	500	» — »
12. A Természetr. Füz. segélyezésére . . .	1,000	» — »
13. Nyomdai és írói díjak	1,100	» — »
14. Előadó díja	400	» — »
15. Mult évi maradék	50	» — »
		<hr/> 5,050
		frt — kr.

Hadtudományi Bizottság:

16. Hadtörténelmi Közlemények segé- lyezésére és munkák kiadására . . .	2,100	frt — kr.
17. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
18. Mult évi maradék	300	» — »
		<hr/> 2,800
		frt — kr.
Összesen:	21,166	frt 23 kr.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Márczius 15.

3. FÜZET.

Hyrtl József emlékezete.

(Előadta *Thanhoffer Lajos* rt. január 27-én.)

A tudomány egéről 1894. évi július hó 17-én a mindent mohón elnyelő enyészet ölébe egy fényes csillag hullott alá; egy elsőrendű csillag, a mely évtizedeken át fénylett, világított s melegített, elhatva mindenüvé, a hol a szellem világa ünnepét ülte és átalakulva el fog a kápráztató fénye hatni lehullása után is hosszú időre, mindenüvé.

E fényes csillag *Hyrtl József* volt; hazánk szülötte és tudományos adadémiánk külső tagja. A nagy anatomus, a kit ragyogó szelleménél, mély kritikájánál, classikai műveltségénél, igazi művészi tökéletességű előadásainál, remek írásmódjánál fogva is mindenkor példányképül választhat bárki is magának.

Hyrtl az, a ki humánus érzelmeinél és jótékonyágánál fogva is Aeskulap papjainak igazi, felkent alakjává avatta fel magát.

Ha igaz az a Buffon-féle mondás: *«Le style c'est l'homme»*: akkor ez minden tekintetben illik Hyrtl-re is, a kinek emlékét ünnepeljük ma e rövidke órában s a ki nemcsak az írásban remekelt, hanem szóban is és az előadás művészetének legmagasabb fokán állott s a ki készítményeinek nagy számánál és remek voltánál fogva a praeparáló anatomusoknak egyaránt legnagyobbja és ideálja volt és leszen továbbra is; a kit a világ minden tájáról egybegyűlt medikus-, orvos- és laikus hallgatói istenítettek, és előadásaira már órákkal előbb tódultak, hogy maguknak ostrommal helyet keríthessenek.

A tudományos téren működő férfiak méltatása nézetem szerint nem egyedül a személyes tulajdonaik által bennünk felkeltett benyomás és rokonszenv nyomán, hanem és pedig főleg, tudományos értékek nagysága szerint történhetik leghelyesebben. Ennek zsinórmértéke pedig oly egységek, a melyeket egybe hasonlítások útján nyerhetünk; nemkülönb az azoknak a felfedezéseknek nagysága, a melyek az illető tudós nevét halhatatlanná teszik.

Ha ez egységeket Hyrtlre alkalmazzuk, akkor bátran ki-
mondhatjuk, hogy ő nemcsak az anatomia, de más tudomány-
szakok herosai mellé is méltán sorolható, és hogy az anatomia
terén tett felfedezései nevét halhatatlanná tették.

A mi pedig csodás előadás-modorát, sziporkázó humorát
és ékesszólását illeti: elmondhatjuk róla, hogy hozzá hasonlót
sok század nem szült még, de nem is fog még sokáig szülni.

A mi végül classikai műveltségét illeti: bármely más
szakma művelője mindenkor elragadtatással, a legnagyobb tiszt-
elettel és bámulattal hajolhat meg előtte.

Ő egy nagy szellem, korát túlélte philosophus, virtuóz elő-
adó, remek kézügyességű praeparáló művész és e mellett, bár
szintén gyarló ember, ritka becsületességű és jószívű férfiú s
mint már említém, akadémiánk külső tagja volt.

Mindez elég ok arra, hogy a m. tud. Akadémia kegyelettel
ülje meg emlékét, és én szerencsésnek érzem magamat, hogy a
III. osztály szíves megbízásából e nagy tudós érdemeiről e bár
szerény, de melegen érzett emléksorokban számolhatok be.

Érzem feladatomban egész súlyát és pedig annyival is inkább,
mert a nagy mestert személyesen nem ismertem, előadásait nem
hallgattam s a mit róla elmondandó leszek, csak is értesüléseim
és kortársai feljegyzései, külföldi szaktudósok szíves szóbeli és
írásbeli közlései, végül folyóiratokban megjelent nekrológjai és
munkái alapján tehetem.

Azt hiszem azonban, hogy éppen a nagyférfiak hátrahagyott
műveiben nyilatkozik meg egész lényük, lángeszük és a nagyobb
szabású emberjellem, úgy hogy a művekben lerakott eszméből
éppen úgy, mint a hogy a művész egyes márványszemekből
összerakja a mozaikképet, megalkotható szerzőik egész lénye,
alkotása.

Hiszen Akadémiánknak hány kitűnő tagja volt itt már
elparentálva, a nélkül, hogy mást vettek volna, nálamnál sokkal
jobb tollú tagtársaim alapúl, mint az illetők szellemi termékeit, éppen
úgy cselekedvén, mint a költő, a ki benyomásait a természet
meg-megnyilatkozó, titokzatos jelenségeinek behatása után sokszor
a kandalló lángja és melege mellett éppen úgy megtudja énekelni,
mintha csak a természet ölében lepergő tűnemények közvetlen
behatása alatt rakta volna sorba rímeit

Megkísérlem tehát magam is azon benyomások alapján, a
melyeket bennem Hyrtl volt tanítványainak róla font csodás
elbeszélései, különösen pedig nagybecsű és remekművei, végül
kortársainak nyomtatásban megjelent emléksorai s a leveleimre
beérkezett válaszok bennem keltettek: emlékére e nagy férfiúnak
itt feleleveníteni, kérvén a tekintetes Akadémiát, hogy azzal a
kevéssel, a mit nyújtani tudok, elégedjék meg már csak azért is,

mert e kevésből is ki fog tűnni, mennyire érdemes tagja volt ő ez illustris testületnek, a mely csak magát tisztelte meg azzal, midőn az ünnepeltet külső tagjai sorába iktatta s ma újból, hogy emlékét megünnepelni rendelé!

Hyrtl József hazánk egyik kisebb helyén, a mosonmegyei kismartoni *Kismartonhegyen* 1811. évi december hó 7-én — s nem mint némely életírója tévesen mondja, 1810-ben — Eszterházy herczegnek a nagy Haydn vezérelte zenekarában működő, kreamsi születésű s oboét játszó zenész fiaként született. Atyja, Jakab, a herczegi háznál 1800. évi december hó 4-én kezdte meg szolgálatát, a mely állásban 314 frt évi fizetése volt; de előbb csekélyebb jövedelem mellett Eszterházy Ferencz gróf udvarában volt alkalmazva.

A herczegi szolgálatból 1813. évi márczius hó 31-én lépett ki s Bécsbe költözött gyermekeivel s köztük a két éves Józseffel is.

Hyrtl életírói általában azt hiszik, hogy keresztapja nem kisebb ember volt, mint Haydn maga; de ez nincsen így. A keresztvízre nemes Csekonits Jozéfa tartotta; az anyakönyvben ugyan is csak az ő neve van egyedül bejegyezve.

A kis fiú maga is zenével kezdte pályája futását s Bécsben, 10 éves korában, mint egy papi convictus tagja, az udvari templomi zenekarban mint gyermek-énekes működött. De csakhamar megszállta a tudományok iránti vágy s gymnasiumi tanulmányai után az orvosi szakot végezte a bécsi egyetemen.*

Medikus korában első tanulmányai, szerencsére, a boncztan mestereinek: Meckelnnek, Sömmeringnek tankönyvei és a nagy anatomus Morgagninak *«Adversaria anatomicája»* voltak, mert ezekből alaposabban megtanulhatta az anatomia elemeit, mintsem tanára, Mayer, előadásai után, a melyben nem nagy gyönyörűséget lelt.

Bécsben Czermák és Berres tanárok csakhamar megszerették a fiatal embert, pártfogolták és támogatták is mindenben, kiérdemelvén figyelmüket már akkor készített szép múzeumi praeparatumaival és nagy anatomiai ismereteivel, a melyek következtében már medikus korában nagy hírre tett szert, oly annyira, hogy tőle praktikus orvosok vettek cursusokat, sőt laikus főrangúak is, és csakhamar más szakkbeli profeszorok vetélkedtek azon, hogy melyik foghassa meg magának assistensül.

Czermák különösen annyira megszerette, hogy mintegy famulusának fogadta; nevenapjára egy Plössl-féle mikroszkoppal

* Hyrtl testvérei is elég sokra vitték. Így egyik testvére nagyhírű rézmetsző lett, másika pedig Bécsben magasabb rendőrtisztviselővé küzdötte fel magát,

és Cuvier anatómiájával ajándékozta meg és Mayer boncztanár elhalálása után reá bízta a múzeum rendezését.

Így már tanuló korában kitüntetvén magát vasszorgalma, nagy tanultsága és kitűnő kézi ügyessége, valamint az anatómiában való jártassága által, alig 22 éves korában, mint ötödéves medikust, 1833-ban a bécsi anatómiai intézetben díjazatlan prosectornak nevezték ki, s két év múlva a doctori diploma megszerzése után fizetési prosectorrá lett s büszkén visszautasította a kormánytól neki kiutalványozott fizetést arra a két esztendőre, a melyekben ingyen működött, noha, mint maga is említi, «szegény ördög» volt, de «el volt telve hivatása nagyságával».

Mint praeparator gazdagította remek készítményeivel a múzeumot és segített Berres-nek anatómiai tankönyve új kiadása átdolgozásában.

Ez időre (1835.) esik első művének — doctori dissertációjának — megjelenése a következő czímen: «*Antiquitates anatomicae rariores*». De már előbb is írt egy értekezést, a melyben az *a. maxillaris* és a *carotis internára* vonatkozó észleleteit rakta le önálló vizsgálatai alapján, de e dolgozat nem látott nagvilágot azon egyszerű okból, mert Czermák figyelmeztette őt, hogy már ilyes dolgot előtte Carlisle és Otto közöltek.

Dolgozatai, kitűnő előadó képessége és remek praeparáló művészete csakhamar megnyitották előtte az egyetemi aula ajtaját és már 1837-ben, vagyis 26 éves korában, Prágában kitűnő elődje, a fül remek praeparatora, *Ilg* rendes tanszékét foglalta el, a hol első értekezése a következő volt: «*Strena anatomica de novis pulmonum vasis, in ophidiis nuperrime observatis*».

Már 1845-ben, az akkor világhírű s mondhatni aranykorát élő bécsi egyetemen, mint rendes tanár, az anatómia disze volt az alma mater tanszékeit betöltő nagynevű társak közt.

Érdekes a feljegyzésre, hogy Hyrtl annyira megkedvelte Prágát, a hol, mint maga mondja, mindent: jó collegákat, anyagot, intézetet, eszközöket és támogatást egyaránt megtalált, hogy Berres halála után (1844. decz. 24-én) nem is akart folyamodni a bécsi anatómiai tanszékre, s mivel Mayer fiában csakis egy folyamodó volt s ezt nem akarták kinevezni tanárnak, Raimann akkori facultási elnök és tanulmányi igazgató unszolására volt szükség, hogy Hyrtl folyamodjék, a mit végre nagy nehezen meg is tett.

Bécsben azután csakhamar iskolát alapított és szárnyra bocsátott tanítványai a szélrózsa minden irányában elszéledtek, hol mint anatómiai professorok, hol mint más szakmák anatómiát alaposan értő szakférfiai, a kik munkálkodásukkal maguk is emelték a mestert; megérdemelt hírét növelték s e mellett isteníftették is.

Hyrtl meg is becsülte tanítványait s a fiatalabb tudósokat biztatta, tüzelte a munkára s elismerte érdemeiket.

A bécsi tudományos akadémia nagy érdemeinek, nevezetesen számos kitűnő anatómiai és comparatív anatómiai dolgozatainak méltánylásául már 1847-ben tagjává, a m. tud. Akadémia pedig 1873. évi május hó 21-én külső, számtalan külföldi tudományos társulat tiszteletbeli tagjává választotta; a párisi akadémia pedig ugyancsak ily irányú dolgozataiért 1861-ben első díjban részesítette. Ugyanekkor a párisi akadémiában folyékony francia nyelven nagy feltűnést keltő előadást tartott.

Jeles tanítványai közül különösen a győri származású honfitársunk: dr. Zuckerkandl Emil és Toldt bécsi, Gruber Wenzel pétervári tanárok és boldogult Lenhossék József tagtársunk s nekem is volt kedves tanárom tüntek ki.

Hyrtl József a legjelesebb szakférfiak nyilatkozatai szerint a legszellemesebb és legnépszerűbb anatómus volt és mint Rüdinger müncheni tanár róla megírt igen szép emléksoraiban is említi: «Hyrtl életével és tevékenységével egy igen nevezetes fejezete van egybekötve nemcsak az anatómia, hanem az egész orvosi tudomány történetének; mert jelentékeny működése csakhamar egész Európában nagy befolyást gyakorolt». Ausztriában, és egész Németországban ő alkotta meg az akkor még főleg csakis a francziáktól művelt táj- vagy chirurgiai boncziant, az anatómia topographicát, s az ő befolyására és ténykedésére hozták be a tanszakok közé s tanították és tanítják külön tantárgyként most is a legtöbb egyetemen, valamint nálunk is.

Remek előadó képességét semmi sem bizonyíthatja jobban, mint egyik neves tanítványának, Albrechtnek a következő nyilatkozata: «Honvágytól gyötörve, csakis magamra utalva, elhagyottan jöttem Bécsbe; midőn azonban Hyrtl első előadását hallottam, megváltozott minden egy csapásra, mintha ezer meg ezer szellem foglalkozott volna azzal, hogy kedélyem nyomasztó nyögét elűzze; tanterme nekem második otthonom volt».

Előadásait physiologiai, történelmi, culturhistoriai megjegyzésekkel, remekírók idézeteivel s találó élczekkel fűszerezte s a mit mondott és írt, az különösen kidomborodott, a közvetetlenség s a meggyőző igazság sugárzott ki azokból s eredeti felfogásról tanúskodott, szikrázó humora s poetikus lendülete volt s mindent, a mit írt vagy mondott, mindazt ő látás és észlelés után írta és mondta, a mint ezt Bardeleben, egy németországi kitűnő anatómus szintén Hyrtl-t dicsőítő soraiban felhozza és tanítványai egyaránt állítják.

Mint író, e mellett igen termékeny volt. Dolgozatainak száma majd megüti a 200-at. Kisebb és nagyobb, többnyire úttörő

munkái közül legyen szabad itt csakis a legfontosabbakról megemlékeznem.

Nagy port vertek fel és mind az anatómiára, mind a physiologira nézve is egyaránt nagy fontosságúak a *szív koszorús ütőerei megtelődéséről írott művei**, a melyek a bécsi akadémiái kiadványok között és külön jelentek meg.

Bár ez értekezéseiben Hyrtlnek Brücke *«Selbstbesteuerung des Herzens»* című művében föllállított és a physiologusoktól elfogadott nézetét nem is sikerült megdöntenie, sőt újabb vizsgálatok, a melyekkel külföldön Ludwig és tanítványai, hazánkban Klug Nándor tagtársunk és magam is foglalkoztam, megerősítették éppen a már régi physiologusoktól is a priori felvett azon tételt, hogy t. i. a szív saját állományát tápláló koszorús ütőerek a szív elernyedésekor, vagyis kitágulásakor telődnek meg, tehát épen ellenkezőleg, a mint azt Hyrtl anatómiai vizsgálatai alapján felvette; mégis fényes eszének, dialektikájának, valamint széles összehasonlító anatómiai ismereteinek élénk tanújelét adta ez értekezéseiben s ezen, különben a physiologiai magyarázatban helytelen állítása mellett, az összehasonlító anatómiai adatok egész láncolatának ismeretét köszönjük éppen ezen irányú vizsgálatainak.

A két hírneves professor, Hyrtl és Brücke között megindult keserű polemiának, a mely mind a kettőt, de különösen Hyrtl annyira elragadta, hogy nemcsak a tanszéken, hanem még úton-útfélen is igyekezett csipkedő magaviseletet tanúsítani nevezett tanártársa iránt, mint olyan iránt, a ki szerinte *«egyformán gyötör meg nyulat és embert»*, éppen e vizsgálódások voltak indító okai; de megmagyarázható Hyrtl e magaviselete positiv ismereteinek nagyságából eredő önteltségéből, hajthatatlanságából, nyakaságából és vaskövetkezetességéből, ismert különös természetéből, a mely tulajdonságokkal éppen az ily nagy lángelmék és kritikusok rendesen megvannak áldva s a melyekkel egymásnak elfogultan neki szoktak esni.

De ez esetben, és mondhatni méltán, a sértett önértet is oka lehetett ennek a különben megfelfejthetetlennek látszó, nem collegialis magaviseletnek. Ugyanis, noha abban az időben Hyrtl éppen mikroskopi, nem transparens injectióival aratta fényes sikereit: méltán zokon vehette, hogy a szövettan tanítását *«fel-*

* *J. Hyrtl. Ursprung der Coronar-arterien des Herzens; és Beweis, dass die Ursprünge der Coronar-arterien während der Systole des Kammers, von den Semilunar-Klappen nicht bedeckt werden, und dass der Eintritt des Blutes in dieselben nicht während der Diastole stattfindet. 1884. és 1885. Wiener akad. Sitzungsberichte Bd. XIV. Ueber die Selbstbesteuerung des Herzens. Ein Beitrag zur Mechanik der Aortenklappen. Wien 1885.*

sőbb boncztan» néven a kormány Brücké-re bízta, a ki a physiologiát tanította; noha a fentebb említett czifra név alá bujtatott szövettant vagy mikroskopi anatómiát, a rendszeres anatómiával, mint morphologiai tudománnyal kapcsolatosan együtt művelik és tanítják mostanában csaknem mindenütt; vagy pedig úgy az anatomus, mint a physiologus is egyaránt kiveszi annak oktatásából a szakmájához való részt.

Másik nagy nevezetességű, a nem említett sok jeles dolgozat és monographia között, az emlős állatok és az ember halló szervére vonatkozó és következő című értekezése: *«Untersuchungen über das innere Gehörorgan des Menschen und der Säugethiere»* (1845), a melynek eredménye az a sok remek, mintegy 2000 mindenféle állatra és nagy emlősre vonatkozó belső fülkiöntések és corrosiók gyűjteménye, a mely sajnos külföldre vándorolt s kivitele előtt az első bécsi világkiállításnak még nem szakemberek előtt is nagy látványossága volt.

Hogy a világ mily különféle részből kapott ő vizsgálatra anyagot és sokszor milyen kalandos módokon és utakon: illusztrálhatja eléggé a dr. Agai Adolf volt tanítványának egy vonzó tárczaczikkében leírt hyppopotamusa és a dájáktól Birchné asszonynak ajándékozott piperés koponya igaz története is.

Összehasonlító anatómiai munkáinak köszönhetjük a monotrematák, a csontoshalak, az edentaták bonyolult szerveinek és ereinek ismeretét, nemkülönben számos alsóbb fokú állat belső szerkezetének, az amphibiumok és ráják vérkeringésének ismeretét.

A madarak és emlősök csodareczéjéről és érfonatairól is remek vizsgálatokat tett közzé, nemkülönben a czápák fej-arteriáiról, de még számtalan, itt nem említett comparativ anatómiai dolgozat alapján éppen oly fénynyel ünnepelhetjük őt a leíró és comparativ anatomust, zoologusként is.

Elévülhetlen érdemeket szerzett Hyrtl a tudomásom szerint először magyar tudóstól* alkalmazott, de jól ki nem fejtett corrosiók módszer tökéletesítése és kifejlesztése, nemkülönben az ezzel tett vizsgálatok közlése által, következő című kitünő munkájában: *«Die Corrosions-Anatomie und ihre Ergebnisse»* (1873); nemkülönben a remek *«Handbuch der praktischen Zergliederungskunst»* (1860) című nagy munkájával, a mely sok részében még most is mindennapi breviariumát képezheti minden praeparálással foglalkozó anatomusnak.

Remeklő munkái, ismert *leíró- és tájboncztani* nagy művei, számtalan kiadást értek; az első nevezetesen 1889-ben

* Dr. Thanhoffer Lajos. Jelentés külföldi utazásomról. Kiadta a földmív. ipar- és kereskedelmi ministerium. 1876. 6-dik lapon.

már 20-dik kiadásban jelent meg, s ezt 79 éves korában rendezte sajtó alá.

E műveit csaknem minden európai nyelvre lefordították, sőt még chinaira is. Leíró boncztanát nyelvünkre 1842-ben dr. Foltényi gyakorló orvos és Rhédey egyetemi élettani assistens* ültették át.

Hyrtl utóbb említett művei, a melyek voltaképpen tankönyvek, ragyogó tollal megírt elbeszélések; oly vonzóak, mint a gyermekekre Hoffmann vagy a dada meséi; de azért valót mondanak, nem regélnek, hanem szívhez szólnak, mint azolasz zene; beosonnak az emlékezetbe, és sokan nem jogtalanul állították már, hogy a különben száraz anatómiának szélesebb körben való megkedveltetésében nagy része volt Hyrtl vonzó előadásainak s remekül megírt tankönyveinek.

Hyrtl e mellett nagy latinista is volt. Ostorozta is keményen előadásait nemcsak a hadsereg ágyúit és czopfját, hanem ezekben és munkáiban is egyaránt a latinobarbar kifejezéseket; kimutatja mindig a szók származását, helyesebbet igyekszik helyettök faragni s az újjaiban levő latin classikusok idézeteivel fűszerezi művének egyes fejezeteit; sőt nem irtózik ügyes anekdotákkal, egyes pikáns megjegyzésekkel is tetézni a sorokat, nemkülönben előadásait is, hogy ekként még inkább fülbe, illetőleg észbemászóbbá tegye a különben száraz anatómiát.

Ezt neki a czéhbéli anatómusok rossz néven is vették; pedig meg vagyok győződve, hogy habár oly munkákban, a melyek kizárólag tudósoknak készültek, el is ítélendő a gúny és élcz; tanulónak «cum grano salis» nyujtva megbecsülhetetlen, mert vonzóvá tévén az anatómia száraz anyagát, azt a hallgató megkedveli, míg különben megutálva, elundorodva, ha a tiszta valót szárazon látja, émelygősen elfordul tőle és nehezebben tartja meg a száraz tényeket, fűszerezés és mnemotechnikai fogalomfűzés kapcsolata nélkül.

Szerintem nagy didaktikai módszer rejlik abban, hogy az agyvelő, ezer meg ezer műszó és tény felemlítése közben egy hosszú órán át, egy-két elmés megjegyzés és kitérés közben ki-ki pihenje magát. Természetes, hogy az ilyen pauszokat szellemes és figyelmet keltő élénk előadás, mint a milyen Hyrtl-é volt, kövesse, mert különben a sok élcz annyira lekötí a tanuló figyelmét, hogy ezeken, nem pedig a tárgyon mereng el és szórakozik.

De nemcsak a latin remekírókat ismerte tökéletesen Hyrtl,

* *Az emberboncztan tankönyve*, tekintettel az élettani indoklásra és a gyakorlati alkalmazásra. Írta németül: dr. Hyrtl József osztrák boncztanár. Fordították dr. Foltényi János és dr. Rhédey Antal. Boncztani szótárral. 1849.

hanem az arab és zsidó nyelvben is nagy jártasságot szerzett, és egy kitűnő munkában kimutatta azon szók eredetét, a melyeket műnyelvül használunk az anatómiában. Ezen 311 lapra terjedő művének a címe a következő: *«Das arabische und Hebräische in der Anatomie»*. Wien, 1879.

Már 1880-ban élesen elítélte a mostani anatómiai nomenclaturát ugyanazon évben megjelent és 626 lapot tevő, következő című művében: *«Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart»*; valamint összegyűjtötte az ó-német műszókat és kinyomozta eredetüket az anatómiában a következő, 320 lapot megtöltő művében: *«Die alten deutschen Kunstworte der Anatomie. 1884»*.

Első búvárlatai között mikroskopi dolgozatokkal is találkozunk s igen érdekes és kitűnő az ú. n. *«értelen-szivekre»* vonatkozó dolgozata is; sőt Hyrtl maga ez értekezését legjobb munkájának tartotta. Durvább mikroskopi befecskendezései is nagy elterjedést értek el, s nem volt intézet, a mely be nem szerzett volna magának tőle az akkoriban sokat ért — bár most már azóta sokkal tökéletesebben előállítható — mikroskopi injectióból egy-egy gyűjteményt.

Bár remek anatómiai készítményei évről-évre és nagy díjak mellett vándoroltak külföldre, mégis mintegy millió forintot érő óriási múzeumot hagyott hátra Bécsnek, a milyennek párja se nagyszerűségére, se készítményeinek — különösen koponyagyűjteményének, injectióinak és corrosiós készítményeinek — száma és jelességére nézve, az egész continensen, sőt mondhatni, az egész világon nincsen; természetesen tekintve a múzeumot, mint ember-boncztni gyűjteménytárt. Erre még késő századokban is büszke lehet *«Ausztiria»*.

Annival is inkább tiszteletre és bámulatra méltó Hyrtl gyűjtő szelleme és munkálkodása, mert könnyen kedvét veszthette volna, és volt is rá ok elég, hogy veszítse, ha csak nagy akareterő, ritka kötelességérzet, becsvágy és szorgalom nem lett volna benne; akkor különösen, midőn az Ausztriát megrendítő forradalom alatt áldozatává esett a vandalizmusnak véres verejtéken megszerzett remek múzeuma és azután, mint már 1869-ben megirt *«Vergangenheit und Gegenwart des Museums für menschliche Anatomie»* című munkájában elpanaszolja, 15 évig folyton, de hasztalanul könyörgött egy új boncztni intézet és múzeum építtetéséért. Végre elhallgatott, midőn felsőbb helyen azt mondták neki, hogy végre valahára hallgasson már el, majd megmondják ők neki, mikor kerülhet arra is a sor.

Ez nem volt elég. hanem a forradalom alatt lerombolták múzeumát, összetörtek benne csaknem mindent s úgy járt praeparatumaival, mint ahogy maga elbeszéli, miként a híres Ruysch-éi

a balti tengeren. A műszaki csapat katonáinak minden csákányütése, mint maga mondja, «a szíve kamaráin keresztül» hatott rája, mikor azon munkálkodtak, hogy az egyetemet kaszárnnyá változtassák át, s az is maradt azután még öt egész éven át.

Készítményeinek, az ő drága ékszereinek, megmaradt roncsaival, mint a hajótörött búsán vándorolt át innét a József-akadémia múzeumába, a melyben mindkét gyűjtemény egyesített, s csakis öt év után, vagyis 1854-ben ment át vele a régi fegyvergyári helyiségekbe.

Itt újra egész lelkesedéssel látott és vele együtt tanítványai a munkához s csakhamar egybehozták ismét a nagyszertű múzeumot.

Maga elmondja a múzeumról írt s fentebb idézett művében azt is, hogy e csapások tették szótalanná, rossz kedvűvé, idegessé, a miért is társai nem szerették; de ez szerinte csak haszon volt múzeumára, mert ettől kezdve semmi másban nem lelte örömét, mint laboratóriumában és múzeumában, a «munkában és folytonos foglalkozásban való öröm» levén jelszava.

Hyrtl személyének és tudományos érdemeinek különös, nem rokonszenves modora mellett is nagyra való becsültetésére vall az az imposans ünnepély is, a melyet polgár- és kartársai 70 éves születése napjára rendeztek, s a mely Hyrtlnek csakis azon kategorikus kijelentésére, hogy megszökik különben oly kedves székhelyéről, maradt csendesebb mederben.

1880-ik évi december hó 7. és 8-án folytak le ez ünnepélyek. Hyrtl határozott tiltakozására elmaradt a fáklyásmenet, Perchtholdsdorf kivilágítása, a hegyi tüzek kigyulladásra, stb.; de a perchtholdsdorfi községi képviselő, valamint a környékbeli községek polgármesterei mégis deputatióban keresték fel Hyrtl magányában. Míg ezen köldöttséggel a legbarátságosabban foglalkozott, Bécs városa első kerületének orvosgyuleti deputatiója üdvözölte őt. Délután Bécs többi kerületeinek orvos-egyesületei feliratokkal lepték meg. Tanártestületek, magányosok, egyletek és társulatok a világ minden részéből üdvözölték s szülővárosa díszpolgári oklevéllel tüntette ki.

Másnap küldöttségek jöttek hozzá a bécsi orvos-tanári testülettől, az oda való orvosi collegiumtól, s feliratot nyújtottak át. A cultusminister megleghangú levelet írt hozzá, az oroszok csárja pedig a II. oszt. Stanislaus-rendjellel tüntette ki.

Hyrtl professortársai szónokának beszédjére valódi cicerói classicitással latinul válaszolt; könnyű volt ez neki, a ki oly ékesen tudott szólni e nyelven is, mint Cicero s úgy tudott írni, mint Heine, a mint róla Zuckerkandl tanár írja.

A bécsi orvoscollegium szónoka arany, ezüst és bronz

emlékérmét nyújtott át neki, jól talált arczképével, a melyet remekül vésett Scharf mesterkeze.

*

Hyrtl, mint embert jellemezni, egyáltalán nehéz feladat.

Ellenségei önzőnek, klerikális és reactionarius érzelműnek tartották, különösen egyetemi rektori beszédje után, a melyet 1864-ben október 1-én tartott, s a melyben a materialismust azon határok közé igyekezett szorítani, a melyben annak, szerinte, maradnia kell.

E beszéd, a melynek a czíme a következő: *«Die materialistische Weltanschauung und unsere Zeit»*, mindenütt igen nagy feltűnést keltet, úgy hogy magamnak is még emlékezetemben van, hogy medikus társaim között is mily élénk megbeszélés tárgya volt. E beszéd — sok megtámadásra — adott alkalmat s azokra Hyrtl megvető válaszának bekezdője ez volt: *«Auf Entgegnung, auf Widerspruch war ich gefasst, — von achtbaren Männern wären Sie mir selbst willkommen gewesen»*.

Beszédje abba az időbe esett, a mikor mindenki azt hitte, hogy már mindent tudunk és a legnehezebb problémákat is meg tudjuk fejteni s hogy a materialistikus világnézet egészen magától érthető dolog. Hogy Hyrtl éppen ez időben mert a materialismus kinövéséi ellen felszólalni, nagy merészség és hallatlan dolog volt s nagy ellenkezésre adott okot. Ő bonczteni és élet-tani alapokon azt igyekezett bizonyítani, a mit előtte már mások is, a kiket azért még nem gyaláztak le, szintén, bár másképen, már elmondtak, hogy nincsen az a tétel bebizonyítva, hogy az anyag minden, sőt ellenkezőleg a lélek e nélkül is működik, a mire pedig szerinte éppen sok a bizonyíték.

A rákövetkező évben a bécsi egyetem 500 éves alapításának jubileumán 1865-ben aug. 2-án Hyrtl mint rector újból beszédet tartott. Reám ennek elolvasása is nagy hatással volt; mennyivel nagyobb lehetett pedig azokra, a kik hallották, mutathatja a beszéd közlőjének az a megjegyzése, hogy Hyrtl e beszédének minden egyes kimagasló helyeit élénk tetszésnyilvánítások kísérték s a szónoki remeklet bevégzésekor szünni nem akaró, tomboló viharra fokozódott a tetszésnyilvánítás.

Beszédje felkarolta az egyetem történetét, úgy politikai, mint culturhistoriai viszonyait is, s különösen jól esett belőle kiolvasnom azt a meleg s jóakaró rokonszenvet, melylyel a nemes lovagias magyar nemzetet, Árpád fiait dicséri, akkor, mikor éppen a pozsonyi országgyűlés *«vitam et sanguinem»*-től harsogó epizódját említi.

Hyrtl alapján se reactionarius, se embergyűlölő, se önző

nem volt; de szerintem az ú. n. problematikus természetek közé tartozott. Az ilyen emberek többnyire idegesek, érzékenyek s embertársaik irányukban való magaviseletét fölöttébb mérlegelik s mihelyt látják, hogy nem oly mértékben szeretik vagy hiszik, hogy nem oly fokban szeretik őket, mint ők tudnák embertársaikat szeretni: akkor az olyan emberekkel nem örömeft foglalkoznak, futnak tőlük s kevésre becsülik őket, míg ellenkezőleg, a kit megszeretnek, azok igazán meg vannak szeretve, sőt az ilyeneket jobban is szeretik, mint mások. De mivel az ilyen problematikus emberekkel többször történnek meg ilyes esetek, mint más szerencsésebb természetű, mondhatni érzéketlen fiával a természetnek, nagyon érthető, hogy igen kevés lesz az olyan, a kit az ú. n. problematikus emberek szeretnek, s ezek, csakhogy kellemetlenül ne érezzék magukat, inkább visszavonulva élnek foglalkozásuknak vagy családjuknak s keveset törődve az emberekkel életökben, különczöknek, problematikusoknak, egoistáknak stb. tartatnak. Pedig, ha szívök rejtekébe tekinthetnénk, sokszor az ilyen emberek az igazi, mélyen érző és nemesen gondolkozó férfiak, s ezek rendesen haláluk után tett nemes intézkedésükkel documentálják azt, hogy milyenek lehettek volna ők életökben is, ha mások is olyanok lettek volna, mint a milyenek ők tudtak volna lenni.

Hyrtl életében tett jótéteményeivel és nemesszívű hagyatéki intézkedéseivel megmutatta, hogy aranszive volt; megmutatta, hogy önző nem volt; remek dolgozataival és múzeumával s minden ténykedésével bebizonyította, hogy azok, a miket ellenségei ráfogtak, nem állanak, s ha egyes kisebb, személyes surlódásaitól és egyik-másik emberi gyengéjétől eltekintünk: ő egy tetőtől-talpig becsületes, nemes szívű férfiú s e mellett egy világhírű igazi nagy tudós volt, a ki minden tekintetben tiszteletünket és bámulatunkat keltheti fel.

Olyan volt ő, mint a mérleg, a mely akként van egyensúlyban, hogy annak egyik serpenyőjében ugyanoly súlyú drágagyöngy van rakva, mint a másokban homok. Mennyivel többet ér benne a gyöngy, vagyis a nemes, az isteni, mint az emberi, a salak.

Idegessége volt oka, hogy képzelt ellenségeinek, a kik többnyire professor társai közül valók voltak, sok ízben apró csipkedéseket kellett tőle elszenvedniök; sokat beszélnek cynismusáról is, a melynél fogva nem sokat törődött a szokások-alkotta szabályokkal. Mind ez azonban menthet ő benne, a nagy tudósban, a ki más anyagból volt gyúrva, mint a többi, s a kit bizonynyal szintén csipkedtek mások is, csakhogy az ilyenekről nem szoktak az ellenségek rendesen beszélni. Megmagyarázható e kedélyállapot különben a folytonos munka és a halottak között való örökös bölcsel-

kedés izgalmai következtében is, s ekként jellemének a vonását sem kell itt kegyeletünk adójának lerovásakor elítélnünk, hiszen ki van köztünk hiba nélkül.

Hogy tanártársait sem kímélte, még a rigorosumokon, a rigorosansok előtt sem; több példával lehetne kimutatni; de mind e kifakadásai igen szellemes természetéről tesznek tanúságot és megmagyarázhatók abból, hogy az illetőkkel könnyen érthető okokból folytonos surlódásokban állott.

Így p. o. semmiképen sem tudott megbarátkozni azzal, hogy mellé, akarata ellenére, mint még említeni fogjuk, egy nagy-tudományú anatomust hívtak meg párhuzamos tanszékre, Langer tanár személyében, a ki az összehasonlító anatomia terén is kiváló tudós volt s hazánkban a Bach-korszak alatt az egyetemen, Margó tiszteletbeli tagtársunk elődjeként, a zoológiát tanította s Hyrtl mellé való kineveztetése előtt a bécsi Josephinumban az anatomia tanára volt.

Langer hozta be azt a bécsi rigorosumokon most is divó, nem rossz szokást, hogy egyes csontdarabkákat adnak a rigorosans kezébe, hogy felismerje, vajjon milyen csont részei azok. E módszer feltételezi a csontok jó ismeretét és úgy orvostörvényszéki, mint rendőrorvosi szempontból, s palaeontologiai kérdésekben is bir fontossággal, de Hyrtl tetszését sehogy sem tudta megnyerni. Csakhamar kieszelt egy furfangos módszert, hogy az éppen akkor dékának választott és az ő rigorosumán elnöklő szaktársának kellő módon kimutassa a rigorosansok előtt az új módszer haszontalanságát. Ugyanis tele rakta zsebét apró csontdarabkákkal s egyet kiszedvén, oda nyújtotta nagy komolysággal a rigorosansnak, mondaná meg, milyen csonthoz tartozik az? A rigorosans nagy komolysággal jegyezte meg, hogy a neki átnyújtott csontdarab egy mellecsontnak a része; »sehr gut«-tal felelt erre Hyrtl és tovább kérdezte a rigorosanst, vajjon megtudná-e mondani, hogy férfiből vagy nőből való-e a kérdéses csontdarab? A rigorosns azt felelte, hogy nőből való. Nagy nyomatékkal mondta ki igenlő megelégedését Hyrtl s újból nagy komolysággal kérdezte a medikustól, vajjon megtudná-e mondani, hol, melyik városrészben, utczában, házszám alatt stb. lakhatott az illető? Csak ekkor vette észre a hallgató, valamint az elvörösödő elnöklő ellenlábás is, hogy turpisság van a dologban, s hogy más vége nem lett az egésznek, az elnök mérsékletének s Hyrtl részéről a rigorosum gyors befejeztének köszönhetni. De legjobban járt a rigorosans, a ki »igen jó« osztályzattal szabadult meg a különben nehéz anatómiai rigorosumtól.

Máskor ismét a szív koszorús ereinek a megtelődésére vonatkozó kérdésben mondhatni igazán megívott katedrai és irodalmi kakasviadalban elepedett sanguinismussal levén eltelve

Brücke iránt, a rigorosumon egyszer az ő csipkedésére is vállalkozott.

Ugyanis Brücke akkoriban azt állította a lépről, hogy az egy nyiroksejteket termelő mirigy, Hyrtl ellenben azt tanította tanítványainak, hogy a lép kivezető csővel nem bíró szerv, a melynek a működése ismeretlen. Egy alkalommal a rigorosumon Brücke kérdezvén a rigorosanst, azt a kérdést adta fel, hogy miképen működik a lép? A rigorosans Brücke szájaize szerint felelve, kijelentette, hogy a lép nyiroksejteket termelő mirigy. Most aztán Hyrtlre esvén a kérdés sora, ugyancsak a lép anatómiáját adta fel a rigorosansnak, s midőn az erre megfelelt, megkérdezte tőle, vajjon hogyan működik a lép? A megszorult rigorosans most nem tudta, hogy mit csináljon, nem akarván előbbi kimondása visszavonásával Brückét, ellenkező mondsával pedig Hyrtl megsejtetni, nagyot gondolt s azt mondta, hogy ő tudta a lép működését, de már elfelejtette. Hyrtl egyet lélezett s a következőket mondotta: *«Sie unglücklicher, Sie sind der einzige, der über die Function der Milz gewusst haben, und haben es vergessen»*.

Érdekes az is, és jellemző színészies előadó modorára, a mint egy bevezető előadásán tanítványait az észlelés és reflexió-ról oktatta, mondván, hogy az észlelés és reflexió képezi az orvos egész ténykedésének az alapját s erre bedugta a jobb keze ujját egy utálatos kinézésű váladékkal telt edénybe s hogy megmutassa, miként nem kell az orvosnak undorodnia, kihúzta abból az ujját s végig szopta. Nagy elszőrnyűködés és bámulat lepte meg tanítványait e szokatlan demonstrációra. Erre Hyrtl nyugodtan letörölte az ujját s a következőket mondta: *«látom uraim, hogy önöknek a reflexióhoz nagy fokban van képességek, de még nagyon kell észlelő képességüket művelniök, mert én nem azt a ujjamat szoptam le, a melyet mint önök hitték, a váladékba mártottam, hanem a másik tiszta ujjamat»*.

Hyrtl leíró- és tájboncztani előadásokat tartott s e mellett gyakorlati bonczolásokat is hirdetett.

Leíró boncztani előadásait délelőttönként 9-től 10-ig, a tájboncztanit reggeli $1\frac{1}{2}$ órakor kezdte meg; de már reggel hat órakor hóban, szélben ott állott a zárt ajtó és épület előtt a hallgató gárda, hogy ajtónyitáskor ostrommal biztosíthasson magának helyet, annyian tódultak előadásaira, mint valami színházi látványosságra.

Tájboncztani előadásain egy kis csontdarabról egy egész órán át is érdekesen el tudott beszélgetni, s egy angol, a ki a czombcsontról tartott egy óras előadását hallotta, azt mondta róla, hogy a legnagyobb élvezet volt reá nézve Hyrtl ez előadása.

Ünnepeltünket kimagasló érdemeiért az európai legneveze-

tesebb akadémiák és tudós társulatok tagjokká választották; a II. oszt. vaskorona és a Lipótrend lovagja, továbbá valóságos udvari tanácsos és a tanulmányi tanács tagja volt, és Bécs, Mödling, valamint Perchtholdsdorf és Kismarton diszpolgárai sorába iktatták. A francziáktól a becsületrendjelt kapta, míg Görögország a Megváltó-rendjellel tüntette ki.

A modern anatómiát, különösen Gegenbaur-nak, e nagy comparativ anatomusnak és zoologusnak mintegy 2 $\frac{1}{2}$ évtizeddel ezelőtt Heidelbergába, az ember-anatomiai tanszékre való meghívása és letelepedése óta, de sőt elszórtan már előbb másutt is, úgy physiologiai, mint összehasonlító anatómiai, embryologiai alapon művelték és művelik. Csakis ezen összes disciplinák együttes, vállvetett művelése értetheti meg velünk az ember-anatómia eddig megfejthetetlennek látszó fejezeit, hidalhatja át a nagynak látszó különbségeket az ember és állat között. Ezen felsőleges szaktudományok vitték tovább és viszik jelenleg is előbbre a tudomány igaz és lenkölt bajnokainak köz megegyezésével és munkamegosztásával az anatómiát, azt a szép tudományt, a mely az «ismerd meg önmagadat» görög mondas megtestesülése. Ez az a tudomány, a melynek magam és magyar szaktársaim is lelkes művelői vagyunk s ez jogosít fel engem arra, hogy itt e diszes helyen egy, némelyektől ócsárolt, de sokaktól nagyra becsült és tisztelt, felkent főpapját ennek a tudományszaknak megtiszteljem azzal, hogy csekély erőmhöz képest itt e helyen az iránta való nagy tiszteletnek kifejezést adjak.

Eljött az idő azonban Hyrtlre is, a mint el fog jönni mindnyájunkra egyaránt, hogy megszibbanunk, a mint megszibbant ő is. Eszünk még meg lesz, akaratunk, talán még jó látásunk is, a mely szegény Hyrtl életé alkonyán egészen elhagyta; de nem leszünk már képesek az óriási haladással lépést tartani; nem a modern kutatásokhoz szükséges energiával rendelkezni s megszerezni mindazon újonnan keletkezendő módszereket és alkotásokat, talán egészen új disciplinákat is elsajátítani, a melyek a tudomány tovább vitelére megkívántatnak.

Igy volt ez Hyrtllel is. Kitűnő anatomus és praeparator volt még mindig a régi értelemben; de nem művelte az anatómiát modern értelemben, nem tűzte a későbbi időben a finomabb mikroszkopi anatómiát, sőt gúnyolta előadásában és irataiban egyaránt azokat, a kik ezzel a szerinte «haszontalan» disciplinával foglalkoznak, s nagyon fájt neki és igen zokon vette, hogy meg sem várván 70-dik születése évét, a melyben a nyugdíjba vonulás kötelező Ausztriában is, úgy mint Németországban, nyakára, mint említők Langer volt josephinumi tanár személyében a Hyrtl tanszéke mellett előbb is fennállott második anatómiai tanszékre

kinevezett, de hallgatósággal nem bír, se a rigorosumokon részt nem vevő tanár helyére oly tudóst neveztek ki mellé, és pedig tökéletesen egyenlő hatáskörű párhuzamos tanszékre, a ki a modern anatomia előadásához és bűvárlásához szükséges kellékekkel bírt, meg sem várván 70-dik születése évét, szemei is mindinkább gyengülvén, duzzogva előbb vonult nyugalomba s 1874-ben átköltözött, a magához vett Friedlovsky nevezetű assistensével, perchtholdsdorfi magányába, hogy ott 20 éven át munkálkodjék csendesen művei újabb és újabb kiadásain, s hogy még később, szemevilágát tökéletesen elveszítve, egész örömét a jótékonyosság gyakorlásában lelje és életét azzal tegye kellemesebbé.

Tanítványa, dr. Zuckerkandl bécsi boncztanár szerint idegessége s az újonnan építendő bonczteni intézet építési izgalmaitól való aggodalom készítette Hyrtl e korai visszalépésre; de én azt hiszem, hogy eltaláltam a való okot, a mihez még az is járulhatott, hogy Hyrtl is, mint a nagy művészek szokták tenni, pályafutásának fénypontján akart megválni állásától.

Midőn 1874-ben az «alte Gewehrfabrik»-ban levő intézetét elhagyta, *Zuckerkandl* a következőleg jellemezte őt egy szép megemlékezésében: «Előttem egy erős nagy férfi állott, a kinek egész lénye nyugalmat árult el s a kinek nemesen formált feje élénk érdeklődést keltett. Halvány, simára borotvált arczán kis szürke szemek kandikáltak ki, a melyek mozdulatlanul néztek a távolba, a minek *Hyrtl* rövidlátása lehetett az oka, a melyben ő gyermekkorá óta szenvedett».

Életének utolsó éveiben egyetemi hallgatóknak hat, 300—300 frtos ösztöndíjat és 140 szegény sorsú gyermek számára Mödlingben árvaházat, valamint 170 gyermeknek Perchtholdsdorfbán kiseddóvót alapított s tartott fenn; halála után pedig mintegy 300 000 frtnyi vagyonát jótékony célokra hagyta, nagyműveltségű nejének, Gaffron Augusztának, a jőnevű költőnek, haszonélvezetét hagyván.

Hazánkról sem feledkezett meg, bár ezzel is vádolták; így még a halála előtt a felső Kismartonhegyen apáczák vezetése alatt levő kiseddóvónak 7000 frtot, halála esetére ugyancsak ez intézetnek 5000 frtot hagyományozott.

Hyrtl ugyanazon házban született, a hol a kiseddóvó van s bécsi tanítványai e házra emléktáblát tétettek a következő felirattal: «In diesem Hause wurde am 7. Dezember 1811 der unsterbliche Anatom, Joseph Hyrtl geboren; gewidmet von der deutschen Studentenschaft. Wien, 1874».

*

1894. évi július 17-én 84-ik évében csendesen szenderült el. Még előtte való napon kertjében szokása szerint körülolatta

magát kocsiján s másnap reggel kereszthe tett kezekkel, lehunytt szemekkel, halva találták ágyában.

Az, a ki annyit dolgozott, irt és polemizált a szívről, szívhűdésben, pillanat alatt, irígylendő módon költözött el egy boldogabb hazába, a hol nem bántja őt többé senki.

Sajnos, hogy oly melegen nem érzett szülőhazájáért s nem gondolt annyira honfitársaira is hagyatéki rendelkezésében, mint Ausztriára; de hiszen csakis annyiban mondhatjuk mi őt magunkénak, hogy e földön született, de azt, hogy «itt élned és halnod kell», nem követhette, mert nem tanította rá senki.

Legyen a hant könnyű felette; nyugodjék békében, aludja álmait csendesen; mi pedig a bánatos emlékezet ciprus-ágát s a megbecsülés babérkoszorúját nyujtsuk feléje.

Felhasznált források.

1. *J. Hyrtl* bécsi akadémiai művei. Berichte und Denkschriften der k. Wiener Akademie d. Wissenschaften.
2. *Dr. Thanhoffer Lajos*. Jelentés külföldi utazásomról, 1877. Kiadja a földműv., ipar és kereskedelmi ministerium.
3. *Hyrtl* tanítványainak szerzővel váltott levelei.
4. *J. Hyrtl*. Das arabische und hebräische in der Anatomie. Wien, 1879.
5. *J. Hyrtl*. Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der Anatomischen Sprache der Gegenwart. 1880. Wien.
6. *J. Hyrtl*. Die alten Kunstworte der Anatomie 1884.
7. *J. Hyrtl*. Handbuch der praktischen Zergliederungskunst 1860.
8. *J. Hyrtl*. Untersuchungen über das innere Gehörorgan des Menschen und der Säugethiere.
9. *J. Hyrtl*. Vergangenheit und Gegenwart des Museums für menschliche Anatomie.
10. *J. Hyrtl*. Lehrbuch der descriptiven Anatomie des Menschen.
11. *J. Hyrtl*. Lehrbuch der topographischen Anatomie.
12. Orvosi hetilap 1894. jul. 22. 29. sz.
13. Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. 1886.
14. Gyógyászat. 1894. jul. 22. sz.
15. *J. Hyrtl*. Feierliche Inauguration des Universitäts-Rektors für das Studienjahr 1865. Taschenbuch der Wiener k. k. Universität für das Jahr 1865.. Wien.
16. Festtage der Jubiläums-Feier. Pag. 25—79. A bécsi orvosi kari dekanatus irattárából (dr. Schenk S. bécsi tanár szívvességből). Hyrtlnek a bécsi egyetem 500 éves jubileumán tartott beszédjét s az ünnepély leírását tartalmazza.

17. *D. E. Roth, Joseph Hyrtl*, Leopoldiana. Heft. XXXI. Nr. 21—22. Novemb. Nr. 23—24. Dezemb. 1895. Ez utóbbi füzet *Hyrtl* műveinek pontos lajstromát is tartalmazza.

18. Wiener Klinische Wochenschrift 1894. júl. 26. 30. sz. *Holl* tanár megemlékezése *Hyrtl*-ről.

19. Neue freie Presse. 1894. júl. 19. sz. *Dr. Zuckerkandl Emil* tanár megemlékezése.

20. Pesti Napló 1894. júl. 18. 197. sz. *Dr. Ágai Adolf* (Porzó) megemlékezése *Hyrtl*-ről.

21. Wiener allgemeine mediz. Zeitung. Inlage zu Nr. 50. Die *Hyrtl*-sche Feier.

22. Münchener Mediz. Wochenschrift. *Rüdinger* tanár megemlékezése.

23. Természettudományi pótfüzetek. *Dr. Kuthy Dezső* megemlékezése *Hyrtl*-ről.

24. Die Corrosions-Anatomie und ihre Ergebnisse. 1873.

25. Deutsche mediz. Wochenschrift. 1894. júl. 26. 30. szám. *Bardleben* tanár megemlékezése.

26. A kismartoni *herczeg Eszterházy*-féle levéltárban tett nyomozások. *Karál János* uradalmi gazdasági titkár úr szivességéből.

27. Az emberboncztan tankönyve, tekintettel az élettani indokolásra s a gyakorlati alkalmazásra. Irta németül *dr. Hyrtl József* osztrák boncztanár. Magyarítá: *dr. Foltényi János* pesti gyakorló orvos, *dr. Rhédey Antal* élettani segéd segítségével. Boncztani szótárral. Budán, 1849. Nyomatott a kir. egyetemi nyomda betűivel.

A magyar honfoglalás hazai emlékei.

(Kivonat *Hampel József* r. t. január 13 án tartott előadásából.)

A honfoglalási kor hazai emlékeit kívánom a következőkben bemutatni.

Tudatában vagyok annak, hogy e cím szorosan véve sokkal többet ígér, mint a mennyit maguk a bemutatandó emlékek bevéltanak. Mégis használom, és úgy vélem joggal, mert «a potiore fit denominatio», és ezért e cím helyén van akkor is, a mikor csupán a honfoglalók emlékeire szorítkozunk. Ők, a kik ezer évvel ezelőtt megszállották e földet, tényleg bebizonyították, hogy hatalmasabbak voltak, mint az egész terület többi lakossága, mely kénytelen volt meghódolni. A meghódítottak közt lehettek szlávok, szarmaták, avarok, frankok, gepidák, bolgárok, dalmaták, itáliaiak és bizonyára e sokféle néptől és népkeveréktől is van hagyaték a X. századi emlékek közt, de archaeologiai és néprajzi ismere-

teink odáig nem igen jutottak, hogy az egyes meghódoló népek hagyatékából mindegyiknek odaitéljük a maga holmiját. Ellenben igenis módunkban van a ködbe burkolt környezetből kiemelni a honfoglaló ősök hagyatékát.

Különvállik az a nyugoti világ akkori emlékeitől is; föl ismerhető róla, hogy a hódítók nem nyugot felől érkeztek, nem is gyalog jöttek, de lóháton és e tényeket tisztán látnók a sírok tartalmából akkor is, ha nem őrizte volna meg a honfoglalás történetét a nemzeti hagyomány.

És ha nem is volnának segítségünkre sem embertani, sem nyelvészeti vagy néprajzi mozzanatok, akkor is pusztán archaeologiai tanúságok alapján tudnók, hogy keletről jöttek.

Az emlékek csoportja tehát, melyet a pogány magyar vagy vezérek korabeli emlékeknek szoktunk nevezni, világosan tanúsodik maga mellett, s nem lehet kétségünk az iránt, hogy azoktól származnak az emlékek, kik e hazát megalapították.

A dicső honalapítók iránti kegyelet lelkesítette a Magyar Tud. Akadémiát, mikor elhatározta, hogy a nemzet ezeréves itt-létének évfordulóját a maga részéről is megülni kívánja, oly irodalmi mű közzétételével, mely a honszerzés korából maradt emlékeket átöleli és a melyből a honfoglalók síri maradványai sem maradhattak ki.

Az első sír, melyről hiteles tudomást kaptunk, a benepusztai, abban az időben került színre (1834), mikor hazánk történetírásában Horvát István romantikus iskolája javában virágzott. A nagyérdemű Jankowich Miklós hazafias lelkesedéstől lángoló dithyrambussal ünnepelte meg az Akadémiában e nevezetes tényt, és abból a kegyelethől, melylyel ő a Benének vélt vitéz föltámadását üdvözölte, átszállott valami az utána következett két nemzedékre is. A benepusztai vitéz népszerűsége túlélte Horvát István ködképeit, mert kétségtelen korhatározó tanúságok, X. századi érmek bizonyítottak kora mellett.

Jankowich nyomdokain haladva, Érdy János, mint második mutathatta be (1858) a fejérmegyei Vereb község területén előkerült honfoglaló sírját. 1868-ban mint újabb fontos sírhely jelentkezett Galgóc, 1870-ben Szolyva, 1871-ben Pilin és Pörös, 77-ben Neszmély, Anarcs s mások.

De már Jankowich korában voltak az ő és mások gyűjteményeiben, elvétele, apróbb emléktárgyak, melyek kétségtelenül honfoglalók sírjaiból kerültek elő; egy ily sorozat került ki az ötvenes években Fehr gyűjteményével a zürichi múzeumba, egyik-másik darab Szalay Ágost régiségeivel jutott a Nemzeti Múzeumba és a szabolcsi múzeumból már 1870-ben jelezhettem szabolcsi homokbuckákból előtűnt boglárkákat és pitykéket.

A hetvenes évektől kezdve mind sűrűbben jelentkeztek rokon

sírleletek : Erdőteleken, Nemes-Ócsán, Nagy-Teremián és Csornán, a nyolczvanas években Szeged vidékén, Mezőhegyesen és Mogyoróson és leggazdagabb volt a közelmúlt évek ásatása : Fejérvárott, Tarczalón, Törtelen, Gombáson (Alsó-Fejérm.) és Kecskeméten nem remélt bőséggel nyitlak meg a honfoglalók sírjai. Annál nagyobb a számuk, mennél közelebb érünk az ezeréves fordulóhoz.

Az irodalom híven követte a feltűnő emlékeket; a kutatók kik szerencsések voltak a sírok fölbontásánál jelen lenni, vagy kiknek ily sírok tudomásukra jutottak, tehetségök szerint számot adtak tapasztalásaikról, mások szorgalmasan lajstromozták az addig ismeretes leleteket, és egyes tudósaink, mint Pulszky Ferencz, Nagy Géza és mások megkezdték a szorgalmasan összegyűjtött anyag tudományos megvilágítását. Kötelességünk lesz, mindez előmunkálatokat e dolgozat folyamatán kellő helyen érvényesíteni. Minden egyes sírlelet tényálladékának megállapításánál reászorulunk az első megfigyelőkre; inkább nélkülözhetjük őket, mikor az emlékek leírása és tudományos fölhasználása kerül sorra, mert a mennyiben magukról az emlékekről van szó, közbenjáróra csak ritkán van szükség.

Főfeladatunk e műben a tudomásunkra jutott sírleleteket összefoglalva, lehetőleg hű ábrák kíséretében, leírni.

Kapcsolatosan megvonjuk azután a tanúságokat, melyeket a temetkezésre, a fegyverekre s az ékszerekre nézve nyújtanak és végül arra kell törekednünk, hogy e kulturális hagyaték stilstikus kútforrásait keressük.

Egy állítólagos összetétel.

(Szinnyei József 1. tag február 3-án fölolvastott értekezésének kivonata.)

Az *eszmél* (*eszmél*) szót Budenz (MUSZ. 801., 822.) úgy magyarázza, hogy az denominális képzésű származéka az **eszmél* v. **eszmér* főnévnek : **eszmél-l* v. **eszmér-l*. Az alapszót összetételnek veszi; előtagja az *ész* szó, utótagja pedig a finn *miele* (ment; sinn, gedächtniss, verstand; lust, laune, wunsch), mord. *meł* (sinn), votj. *mīl* (sinn, gesinnung, lust), lapp *miälä*, *miäl* (mens, ingenium) stb. megfelelője. Tehát rokonértelmű tagokból álló összetétel volna, a milyen pl. a zürj. *mīl-kid* (verstand, klugheit, gesinnung).

Budenz továbbá az *eszmél* (*eszmél*)-lel azonos elemekből állónak tartja az *ismer*, *ismér* (*esmér*, *ösmér* stb.) igét, a mely szerinte **ismerl* helyett való, vagy lappangásba jutott denom.-j (-g) képzéssel alakult. Alapszavával (**is-mér*, *es-mér* stb.) a

votj. *viz* (tő: *vizm-*) ,verstand, vernunft, sinn' és a zürj. *vezör* ,sinn, verstand, urteilkraft, gedächtniss' szót veti össze.

Ha a votj. *viszm*-nek és a zürj. *vezör*-nek van is valami közük egymáshoz — a minék a vizsgálása most nem föladatom — semmi esetre sem lehet amabból a zürj. *vezör*-nek eredetibb *vežmör alakjára következtetni, s még kevésbbé lehet ezt a létlen alakot a magyar *esz-mér (*esz-mél) és *es-mér magyarázatára felhasználni.

Azonban nem ezen nyomozások eredménye tett engem az *eszmél* szó összetett voltában kételkedővé, hanem az a jókora szócsalád, a mely az *ész* szót a NySz.-ban és a MTSz.-ban körülveszi. Ott van a köznyelvi *eszű*, *eszős*, *eszelő*s, *esztelen*, *ki-eszél*-en kívül: *eszéd*-ik (*eszéjéd*-ik, *esződ*-ik, *eszüd*-ik), *eszénkéd*-ik (*eszénkéd*-ik), *még-eszéni* stb., a melyek továbbképzett alakjaikkal (*eszésd*-ik, *esztelenéd*-ik, *esztelenkéd*-ik, *esztelenül*, *eszélkéd*-ik stb.) együtt mind kétségtelen származékai az *ész* szónak; s ezek láttára az a gyanú kelt bennem, hogy talán az *eszmél* szó sem összetétel, hanem származékszó, mint a többi; mert hogy elő-része (*esz-*) azonos az *ész* szóval, a felül nem lehet kétségünk.

Lássuk már most, hogy az alapszónak vett *esz* (= *ész*) után következő rész, a *-mél* így egészben véve képzőnek magyarázható-e.

A *-mél* végű szavak között kettő van olyan, a mely az *eszmél* alakulására nézve fölvilágosítással szolgálhat. Az egyik: *kegymél* ,kényeztet, dédelget, gondosan ápol' (Moldvai csáng. MTSz.), a melyet a *lëgy* ,svavitas, gratia' (MA.) szó származékának, tehát denominális képzésnek tarthatunk (arra ugyanis, hogy a *lëgy*-et igének tartsuk, mint *Buden* z, a mord. *kelge*-, ,szereetni, megölelni' nagyon gyenge alap). A csángó *kegymél*, mint a *lëgy* szó származéka, eredeti értelme szerint így fogható föl: ,kegygyel (svavitas, gratia) működik' v. ,kegygyel ellát' v. ,kegyet tesz'; tehát a *-mél* képző olyan értékű benne, mint az *-l* ezekben: *keresztel*, *ölel*; *palástol*, *terhel*; *csókol*, *tréfál*.

A másik, a melyre hivatkozhatunk, a *bëcs*, *böcs* szóból képzett *bëcsmél* (v. ö. *el-bëcsméll* ,vitupero, vilipendo' NySz. és *böcsmöl* ∞ MTSz.). A köznyelvbeli *bëcsmérél* nyilván ennek a továbbképzése, és *bëcsmélél-ből lett hasonlatosítással, úgy mint: [síkál] *síkálol > *sikárol*, *mángolol > *mángorol* stb. A Faludinál és Kresznerics szótárában előforduló *bëcsmérez*, *böcsmérez* úgy viszonylik a *bëcsmél*, *böcsmél*-hez, mint pl. *fincároz* a *fincál*-hoz. A NySz.-beli *bëcsméll* akár a *bëcsmérél* változata is lehet ugyan, t. i. *bëcsmérél*-ből (*bëcsmérli* > *bëcsmélli*), de nem kell okvetetlen annak venni, mert hosszú *ll*-je független megnyúlás útján is keletkezhetett. A *böcsmöl* korábbi *böcsmél*-ből alakult a képző hangzójának megrövidítésével és labialis illeszkedésével.

A *bécsmél* igének magában eredetileg csak ,becscsel (aestimatio, valor, pretium; honor, dignitas, existimatio) működik v. ellát', azaz, becslül' lehetett a jelentése; erre vall a Csíkmegyében élő különös alakulású *bécsmérës* szó, a melynek ,drágás' a jelentése, pl. *bécsmérës ember*, drágás ember, t. i. a ki a portékájának kelleténél nagyobb becset, árt szab. A ,vitupero, vilipendo' jelentés eredetileg nyilván valamely igekötővel járt (v. ö. *el-bécsmél* NySz., azaz tkp. ,elbecsül'), s aztán magához az igekötő nélküli igéhez is hozzáfűződött, mint a hogy pl. az *el-fajul* jelentését, a melynek egyik hordozója az *el* igekötő, maga az egyszerű *fajul* ige is fölvette.

A *kegy-mél* és a *bécs-mél*-hez hasonló alakulású az *esz-mél*, a melynek amazok szerint tkp. ,ésszel működik' volt az eredeti jelentése. Ezzel szépen összevágna a szónak és származékainak, valamint igekötős összetételeinek a régibb nyelvből kimutatható jelentései.

Már most hozzáfoghatunk a *-mél* képző elemzéséhez. Utórészében könnyű fölismerni az *-ál*, *-él* gyakorító képzőt (ugrál, dobál, vetél, metél, nézél stb.), s így tulajdonképeni igésítő képzőnek az *-m* marad. De van-e nyelvünkben vagy a rokonaiban denominális *-m* igeképző? B u d e n z összehasonlító alaktanában (145—149.) ki van mutatva, hogy a legtöbb rokonnyelvben található ilyen képző; csak az a kérdés, hogy a mi *-m*-ünket azonosíthatjuk-e vele. B u d e n z összeállításából ugyanis az tűnik ki, hogy a rokonnyelvek denominális *-m* igeképzője általában ,valamivé levést, válást' jelöl.

Tudjuk azonban, hogy a mi nyelvcsaládunkban nagy szaporasággal kifejlődött denominális igeképzés értékei nincsenek teljes kizárólagossággal a képzőalakok szerint megoszolva, vagyis egy és ugyanaz a képző különféle értelemben alkalmazva fordul elő. Vegyük csak a mi *-l* és *-z* képzőnket. Az *-l* értékei: 1. valamit tesz, létrehoz: *szól*, *énekel*; 2. vmivel működik: *fésül*, *kaszál*; 3. vmivel ellát: *fejél*, *talpal*; 4. vmiül működik: *kémél*, *orvosol*; 5. vminek vél, tart, mond: *csodál*, *rosszal*, *kevesel*; 6. vmivé tesz: *meg-másol*, *darabol*, *igazol*. A *-z* értékei: 1. vmivel ellát: *ruház*, *foltoz*; 2. vmivel működik: *vesszőz*, *botoz*; 3. vmit tesz, létrehoz: *ágyaz*, *lármáz*; 4. vminek mond: *uraz*, *szamaraz*; 5. vmivé tesz: *csonkáz*, *tisztáz*, *apróz*. Íme, milyen sokféleség! S a rokonnyelvekben szintén bőségesen találunk erre példákat.

A szóban forgó *-m* képző sem szorítkozik csupán a ,vmivé válás' jelölésére, hanem némely esetben más szerepet is vállalt. Így ,vmivel működik, ellát' vagy akár ,vmivé tesz' értelemben találjuk alkalmazva a votjában, pl. *söd* fekete, sötét, pizskos: *södm-al* befeketíteni, bepizskolni, schreiben: *tođi* fehér: *tođim-al*

fehériteni: *gord* roth: *gordm-al* (roth) färben, anstreichen, schminken; ,vmít tesz' jelentéssel a vogulban, pl. *pifi* fészek: *pitém-l* fészkel (*vuj jiw-saw kiwert pitémi* a madár a bokorban fészkel NyK. 23: 376). E szerint nem járunk el önkényesen, midőn az *eszmél*-beli (nemkülönb a *kegyémél*- és a *bécsmél*-beli) *-m* képzőnek ,vmivel működik'-féle jelentést tulajdonítanak.

Azonban hija volna ennek a magyarázatnak, ha ezt az *-m* képzőt csakis az *-él* képzővel társulva tudnók fölmutatni. De találkozunk vele más képzők társaságában is. Nevezetesen idevonandónak tartom a székelyföldi *eszénkéd-ik* (*eszinkéd-ik*, *eszénkéd-ik*) ,magához tér, eszméltre tér' szót, a mely korábbi **eszém-kédik*-ből (v. ö. *káromkodik* > *káronkodik*) vagy akár **eszémt-kédik* > **eszént-kédik*-ből (v. ö. *teremt* > *terent*) való. Az utóbbinak a föltevésére följogosít a szintén székelyföldi *még-eszént* ,megsejt' szó, a melyet megint korábbi **még-eszémt* > **még-eszént*-ből fejlődöttnek bizonyít egy változata, t. i. a székelyföldi *még-szént* (*meg-szent*, *meg-szönt*) ,észrevesz, megsejt, nesztét veszti'. A **még eszént* > *még-szént* éppen olyan fejlődés, mint *még-ijed*, *még-ijeszt* > *még-jed*, *még-jeszt* (a Székelyföldön és Dunán túl). A *még szént*-nek pedig még eredetibb *még-szémt* alakja is él ,észrevesz' jelentéssel Csallóközben. Ebben a *még-szémt* > **még-eszémt* igében ugyanazt az *-m* képzőt, még pedig ugyanabban a jelentésben (,vmivel működik') találjuk, mint az *eszmél*-ben, csak más deverbális képzővel társulva (*ész*: **eszém-él* > *eszm-él*; **eszém-t* > *szém-t* > *sén-t*, másrészt: **eszént* > *eszént*).

Mind ezek után, azt hiszem, nem lehet kételkednünk abban, hogy az *eszmél* szó nem összetétel, mint B u d e n z magyarázta, hanem az *ész* szónak származéka; s még csak annyit akarok hozzátoldani, hogy képzőjének, a *-mél*-nek izről-izre való megfelelelőjét is fölismerhetjük a fönnebb idézett votj. *šodmal-*, *tođimal-*, *gordmal-* igék *-mal* képzőjében.

Jelentés a Lázár-codexről.

(Előterjesztette Szily Kálmán főtitkár a február 3-iki osztályülésen.)

Öt-hat évvel ezelőtt már-már azt hittük, hogy a könyvnyomtatás kora előtti, írott magyar nyelvemlékek, melyek az enyészettől megmenekültek, már mind fel vannak kutatva s hogy a Nyelvemléktár XV. kötetével e nagyérdékű sorozat végleg be fog záródni. Kellemesen csalódunk. A Beszterczei és Schlägli szójegyzéknek, a Königsbergi Töredék szalagjainak fölfedezése ismét életre keltette a reményt, hogy a hazai és különösen a

külföldi levéltárak gondos föl kutatása sok, eddigelé lappangó, régi magyar nyelvemléket hozhat még napvilágra.

Ma ismét azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy egy régi, eddigelé teljesen ismeretlen magyar nyelvemléket mutathatok be a t. osztálynak. Nem oly régít, nem is oly fontosat, mint a most említettek, de mégis figyelemre méltót s irodalomtörténeti tekintetben sem érdektelent.

Mult hó 5-ikén *Lóczy Lajos* társunk egy régi írású, magyar imádságos könyvet tett le nálam a főtitkári hivatalban s arra kért, adnék netáni irodalomtörténeti értékéről véleményyt.

Bátor vagyok a vele közlött vélemény kíséretében magát a könyvecskét a t. osztálynak ezennel bemutatni.

Bőrrel bevont, erős fatáblába, melyen még a régi sárgaréz-kapocs nyomai láthatók, címlap nélkül, kis 12-edrét alakú 161 papiros levél van bekötve. Az első kilencz számozatlan, a többi 152 levél a felső jobb sarkon számozva van. A számozatlan levelek közül az utolsót, a számozottak közül pedig a nyolcz elsőt az egerek erősen megrágták, a többi teljesen ép és sértetlen; az utolsó levél hozzá van ragasztva a kötés-táblához.

Írása: kerekbe átmenő barátság, közbe-közbe egy-két sor folyóírás; nem egy, hanem legalább hat vagy hét kéz munkája. Kiállítás nem valami díszes, a címek többnyire vörössel vannak ugyan írva, de az initialék igen szegényesek. A szövegben nincs évszám, mely a kézirat korára utalna, de az írás jellegéből, a szöveg orthographiájából és a régies igeragozásból azt következtetem, hogy ezt is, mint a többi efféle írású és helyesírású codexeket a XVI. század második évtizede, 1510—1520 táján írhatták.

Kik írták, és kinek írták? A több helyütt előforduló: «bodog zent ferenc atyank, bodogságos zent atyank, dyczösségös zent ferencz atyank essedqzyel mi erottnk . . . az te erdemednek miatta adyon minekünk malasztot . . .» (67, 69, 70. l.) azt sejtetik, hogy ferenczrendi barátok írták, még pedig nő számára, miként azt a következő helyek mutatják: «Uram iesus cristus tekench ream meltatlan zolgalo leanyodra» (15); «engemet te meltatlan biwnes zolgalo leanodat Katerinat meltolý megodoznod» (92); «vond ky azzonyallatý törödet nyelued, maast meg gyalazvan bezededdel» (148). Igen valószínű tehát, hogy e könyvecske Katalin nevű nő (hihetőleg apáczsa) imádságos könyve volt, később 1638-ban, a könyv végén levő bejegyzés szerint, a 19 éves *Thamás Gergely* nevű ifjúé, még utóbb *Lázár Mártoné*, mert a *Martinus* *Lázár* név, szintén a XVII. századra valló írással, több helyütt olvasható benne.

Az imádságos könyv tartalma ez: *Bodog azzonmak tiztesseghere valo imarchagh és Bodog azzontol es zent Janostol*

ayetatus Imarchag (még a számozatlan leveleken), *Ymachyag mikorth* az *oltarij zenthsegoth felmutathyak* és több hosszabb rövidebb imádság az első 17 levelén. *Az dychosseges zyz zent marghit* azzonnak életiről. (18—30 l.). — *Egy pelda az zyz marianak ki ielenthetetlen nagyirgalmassaról.* (31—37 l.). — *Egy pelda az dichosseges zyz zent kalara azzonyról az q életiben* (38—40 l.). — *Egy pelda az cristusrol valo kellemetos zolgalatrol* (40—41 l.). — *Egy pelda az dichosseges zent albert pispekről* (42—49 l.). — *Az dichosseges zeplotelen zyz marianak qth kessernossegyrol* (49—55 l.). — *Az halálnak meggondolasarol* (55—65 l.). — *Igen zep aytatos imatchagh mikoron volna az aluerna higyen* (66—70 l.). — *Az zent brigida azzonnak tizenoth imatsaga* (70—93 l.). — *Az aytatossag malaztyanak megnyeresserol.* (94—96 l.). — *Az zeplotelen zyz marianak menyey oromerol* (96—101 l.). — *Ajtatos imatsag az zentseges anna azzonyról* (101 l.). — *Az zeplotelen zyz maria idvezetiről* (102—104 l.). — *Aytatos ymatsagh kit zerzet zent ghergely.* (104—107 l.). — *Bodogh azzonnak tiztessegere valo aytatos imatsag.* Ugyanaz a mi legelő. (107—112 l.). — *Imatsag mikoron az istennek zent testét felmutatja az pap.* Ugyanaz, a mi elől. (112—113 l.). — *Zyz mariarol es zent janos apostolról valo imatsagh* (113—117 l.). Ugyanaz a mi elől. — *Az halálnak meggondolasarol.* Ugyanaz, a mi az 55. levelén. (117—129 l.). — *Az iteletről es az binnek kenyarol.* (129—139 l.). — *Embernek onnon maganak alazatosan megertesrol* (139—148 l.). — *Az zeplotelen zyz marianak bwcsn vetelerol az a zent fyatol.* (149—végig.)

A tartalom elsorolása közben többször említettem, hogy egy-egy rész megvan e könyvecskeben két helyen is. Két-két variánsa ugyanannak a szövegnek, természetesen más-más kézzel írva. E variánsok igen becsesek lehetnek egyes homályos szók, vagy homályos mondatok megvilágosítására. E variánsok becstét, nyelv- és irodalomtörténeti jelentőségét még fokozza az a körülmény, hogy az e könyvecskeben levő imádságok és elmélkedések jó nagy része, több mint fele, megvan az eddig ismert codexekben is, de az ittenitől többé-kevésbé eltérő fordításban. Így például: a Boldog asszony tiszteletére való imádság itt két, a Lobkowitz-codexben egy harmadik variánsban, a szűz szent Margit életéről szóló írás itt és a Cornides-, valamint a Kazinczy-codexben, tehát szintén három variánsban, a halálnak meggondolása megvan itt két, a Debreczeni codexben egy harmadik variánsban, a szent Brigida imádsága itt, a Gömör- és a Pozsonyi-codexben, tehát szintén három variánsban, Mária menyey örömről, a szentseges Anna asszonyról, a szent Gergely szerzette imádság itt és

a Lobkowitz-codexben, az ítéletről és a bűn kinjáról itt és a Debreczeni-codexben. Szorgalmasabb összehasolítás, talán még több variánsokat is találna. De már ez is elegendőképpen bizonyítja, hogy többféle fordítások és ezeknek többféle változatai keringtek a különféle kolostorokban. Így már most ez a kis imád-ságos könyvecske hat codexünknek, a Lobkowitz, Cornides, Kazinczy, Debreczeni, Gömör és a Pozsonyi-codexnek, vagy talán még többnek fogja egyes homályos kifejezéseit megvilágo-síthatni.

Éppen e sokszoros megegyezés már ismert codexekkel okozza talán, hogy e kis könyvecskében alig akadni ismeretlen magyar régi szóra, mely meg ne lenne vagy a Nyelvtörténeti Szótárban, vagy az ennek elkészülte után felfedezett nyelvemlékekben.

Véleményemet, a melyet a fentebbiekben szerencsém volt előterjeszteni, m. hó 16-ikán közöltem Lóczy Lajos társunkkal. Másnap kaptam egy levelet, a következő tartalommal:

«Tekintetes Akadémia! Megtudván, hogy az atyámról reám maradt régi magyar imakönyv, a melyet családunk több évszázadon át megőrzött, nyelv- és irodalomtörténeti tekintetben némi beccsel bír, nemzeti kegyelettől áthatott érzéssel följánlom azt ajándékol a M. tud. Akadémiának. Kérem, kegyeskedjék e honleányi ajándékot tőlem szívesen elfogadni s e régi magyar imakönyvet, a mint eddig családunk tette, továbbra is megőrizni. Budapest, 1896. januárius 16-ikán. Legmélyebb tisztelettel *Lázár Zelma*».

Örömmel jelentem be e szép és értékes ajándékot először is a nyelvtudományi osztálynak, a melynek feladata lesz az új codex kiadásáról és földolgozásáról gondoskodni. Köszönetünket és hálánkat az Akadémia összes ülése lesz hivatva kifejezni. De a t. osztály is tehet valamit kegyelete és elismerése tolmácsolására. Elhatározhatja — s ezt ezennel bátor is vagyok indítványozni, hogy e codexet, melyet a *Lázár-család* több mint két évszázadon át híven megőrzött, az enyészettől megmentett és a melyet Lázár Zelma úrhölgy, nemzeti kegyelettől áthatott érzéssel a M. tud. Akadémiának ajándékozott, *Lázár-codex* név alatt iktassa be a magyar irodalomtörténetbe.

A Duna vizének chemiai és bakteriologiai sajátsagai.

(*Rigler Gusztáv* dolgozata bemutatásakor február 17-ikén előadta *Fodor József* r. t.)

Gyakran és esodálatos módon változott meg az idők során az emberek vélekedése a folyóvizek beszennyezéséről. A régi babyloniaiak és perzsák szigorú halállal büntették, a ki valamely folyóba, patakba köpött avagy ürülékét bocsátott. Ős Róma is óriás csatornájába, a cloaca maxima-ba csupán a város eső- és moslékvizeit bocsátotta; egyéb rondaságot, ürülékét kihordatott a városból. Ezekkel szemben a barbár középkorban, sőt a legújabb korban is nem átallozták egyesek és városok sem, hogy minden rondaságukat a házuk, városuk mellett elfolyó vízbe bocsássák. Számos városban láthatjuk még ma is, hogy a házak, házsorok háttal fekszenek a folyóra, patakra, hogy mennél könnyebben ejthessék, önthessék a vízbe a sok rondaságot, a helyett, hogy szembe néznének az örökké élő, mosolygó, locsogó, hullámmoknak s örömet, gyönyörűséget éreznének tiszta tükrük láttára.

A folyóknak ez a megbecsztelenítése különösen nagymértékűvé vált a népesre gyarapodott városokban, nevezetesen pedig gyártelepek szomszédságában — de meg is boszúlta magát a lakosokon. Ismeretes, hogy az ötvenes években kénytelenek voltak Londonban a parlament üléseit felfüggeszteni, olyannyira bűzzel töltötte el termeit a beszennyezett Themse. Akkoron azt a kísérletet tette a nagy *Faraday*, hogy ezüst pénzt merített a víz alá, s íme, alig pár hüvelyknyi mélyben már nem volt látható a csillogó ércz. Párisban a Szajna egész új szigeteket hordott össze csatorna-iszapból; a halak kipusztultak a vízből, Asnières, St.-Cloud villái, vendéglői elnéptelenedtek a folyó bűze miatt. Hasonló calamitásokat okozott a Senne Brüsszelben, Spree Berlinben, a melynek vizével inni lehetett, illetve, a mit irtak, egy kis jóakarattal el is lehetett olvasni. Angliában, Németországban, a hol csak az ipar fejlődött, alig lehetett immár folyót, patakot találni, a melynek vizét nem változtatták ronda moslékká.

Az egészségtan eme rút állapotra fordította a figyelmét s föltárta az egészség kárát, a mi a folyóvizek rondaságából származik. Ekkor elkezdtek elemezni a folyók vizét, városok, gyárak mellett. Különösen nagyra nőtt az aggodalom akkor, a mikor

fölsímtették, hogy az ember ürületeivel fertőző betegségek csirái jutnak a folyók vizébe, s azt vélték, hogy mely vízbe egyszer olyan csira került, az mindenkorra és veszedelmesen be van fertőzve.

Ez aggodalom túlzásra ragadta az embereket, hatóságokat, törvényhozókat. Németországban egyáltalán megtiltották városok, gyárak csatornáinak folyókba vezetését, és arra kötelezték a városokat és gyárosokat, hogy a csatornák folyadékát tisztítsák meg, mielőtt a folyóba bocsátják. Ebből azonban más baj eredett. A csatorna-folyadék tisztítása költséges dolog, s nem egy város nem építtetett csatornákat, hanem más, tökéletlenebb módszerekkel (hordókkal, tonnakkal) igyekezett szabadulni rondaságaitól. mert nem győzte volna a tisztogatás költségeit.

Pettenkofer emelte föl a szavát e túlzással szemben. Megvizsgálta, illetőleg tanítványaival megvizsgáltatta az Isar folyó vizét München mellett, a csatornák beömlése fölött és alatt, s kimutatta, hogy a folyóknak nagy mértékben megvan az a képességük, hogy folyásuk közben tisztulnak.

Azóta nagy számmal végeztek, különböző városokban ilyenmű vizsgálatokat — így Budapesten is.

A Dunának szennyeződését Budapesten vizsgáltam én is, ezelőtt 15 évvel és vizsgálta *Balló Máttyás* fővárosi tanár is, még pedig chemiailag. A chemiai elemzés mindazáltal nem elég érzékeny ily vizsgálatokhoz; megbízhatóbb, érzékenyebb a bakteriologiai módszer. Ilyen behatóbb vizsgálatokat végezett *Rigler Gusztáv* közegészségtani tanársegéd a lefolyt esztendőben.

Egyrészt Esztergommal szemben vizsgálta a Duna vizének bakteriumait, másrészt Budapest fölött és alatt, még pedig úgy chemiai mint bakteriologiai módszerekkel. Az utóbbi vizsgálatok különösen érdekesek és tanulságosak, azért ezekről részletesebben referálok.

A vizsgálatot úgy végezte, hogy hajnalban csónakba ült s föllevezett a Margit-sziget fölé, Ó-Budára, s ottan a parton, továbbá a Duna közepén, s azután a pesti parton merített vizet vizsgálat végett. A chemiai vizsgálatra szolgáló vizet tiszta palackokba töltötte, a bakteriologiai vizsgálatra szolgáló vizet ellenben mindjárt ott helyben beoltotta magával vitt tenyésztő kocsonyába, a mit, nehogy a kocsonya a melegben szerte folyjon s a vizsgálat meghiúsuljon, azonnal magával vitt saját szerkezetű jég-szekrénybe elrakott. A beoltásra szolgáló vízpróbákat úgy a folyó felületéről, mint annak egy méternyi mély rétegéből vette. Jó lett volna még mélyebbről is venni vízpróbákat, de a vizet szívó, csirátlanított üvegsőveket a víz sodra nagyobb mélységben összehőrtö; drágább, alkalmas apparátusok készíttetésére pedig sem

Rigler dr.-nak, sem, sajnos, a közegészségtani intézetnek nem volt pénze.

A vízpróbákat megszédve, szabadon bocsátotta Rigler dr. a hajóját s leúszott vele, valamint búvárkodó készülékeivel az összekötő vasúti hidig. Itt megint merített vízpróbákat a két parton és a folyó közepén, a felületről és egy méternyi mélységből, és megint hagyta tovább úszni csónakát, miközben a hajón a tenyésztő kocsonyába a beoltásokat végezte és a szükséges jegyzeteket fölírta. Épen így járt el Budafok előtt, majd Tököl, végre Ercsi község előtt. Itt elhagyta hajóját, gőzhajóra ült és haza sietett gyűjteményével a közegészségtani intézetbe, a hol a további vizsgálatokat végezte.

Vizsgálatának legfontosabb eredményei ezek:

Legtöbb bakteriumot talált a balparton (pesti oldalon), sokkal kevesebbet a jobbparton, és legkevesebbet a Duna közepén; még pedig jóval többet a víz egy méter mély rétegében, mint a felszínen. A balpart vize már a város fölött is erősen szennyes, rendkívül szennyesé válik pedig az összekötő vasúti hídnál, a hol a városi csatornák már bele folytak a Dunába. azonban íme gyorsan tisztul még a parti víz is és Téténynél — 12 kilométer után — tisztább már, mint a hogyan a városba érkezett. Hasonlót mutat a jobbparti víz is, csak hogy sokkal kisebb mértékben, valamint a Duna közepe is, a mely sokkal kevésbé szennyes és még gyorsabban tisztul. Mindez kitűnik a következő rövidre vont táblázatból:

A víznek minden 1—1 köbcentiméterében talált bakteriumot:

	Jobbparton		Középen		Balparton	
	Föl- színen	1 m. mélyben	Föl- színen	1 m. mélyben	Föl- színen	1 m. mélyben
Margit-sziget fölött	701	602	625	1396	2955	4432
Összekötő hídnál .	1874	1274	746	1269	9903	19457
Budafok előtt . . .	1985	1778	3538	5244	3455	6153
Téténynél	655	497	571	814	1148	2433
Tökölnél	626	542	1807	2291	3771	5458
Ercsinél	602	554	1412	2459	3250	3284

Feltűnő, hogy Tökölnél és Ercsinél több bakterium volt a vízben, mint Téténynél. Ezt Rigler dr. úgy magyarázza, hogy Tétény alatt a Duna szabályozása összeszorítja a folyamat, minél fogva erősebb az áramlása, úgy hogy a víz az iszapot ottan felkavarja.

A nagy számú és részletes kémiai vizsgálat hasonló eredményt adott, mint a bakteriológiai.

Rigler dr. egybehasonlítja a Duna szennyezését Budapest mellett a bécsi szennyezéssel. Csupán a bakteriológiai adatokból közlök néhányat. Bécsben találtak 1—1 köbcentiméter vízben:

Nussdorf mellett	1997	bakteriumot.
A Donaukanal-ban, a Donau- uferbahn-nál	55.838	»
A Dunában Hainburgnál . . .	5295	»

*   *   *

Foglalkozott Rigler dr. azzal a külföldön is sokat vitatott kérdéssel, hogy mi okozza a bakteriumoknak gyors eltűnését a folyók vizéből?

E tekintetben első sorban a bakteriumoknak, úgy mint az iszapnak leülepedésére fektetnek súlyt, továbbá a napfény bakteriumölő hatásának.

Az ülededés hatását Rigler dr. azzal bizonyítja, hogy a Duna vizében is sokkal több volt a bakterium egy méter mély vízrétegben, mint a felszínen; ottan, átlagban véve az összes vizsgálatokból, volt 3755, itten 2165 bakterium 1—1 köbcentiméter vízre.

A napfény hatását pedig úgy vizsgálta Rigler dr., hogy egyrészt reggel 6 órakor, másrészt este 7-kor ismételve merített vízpróbát a Margit-sziget fölött a Dunából, és kitenyészette a bennök levő bakteriumokat. Talált pedig:

Reggel (tehát az éjjeli, napfénytől nem befolyásolt vízben)

a felszínen átlagban	380
este (a nap behatása után) felszínen	298
1 m. mélységben, reggel	925
« este	470

A nappal, a napsütés tehát tetemesen csökkenti a Dunában a bakteriumok számát.

Rigler dr. munkálatában végül hangoztatja még, hogy mennyire sajnálni való dolog, hogy a Duna a balparton már a város fölött is erősen szennyes, tehát ottan, a hol a parton, természetes vízszűréssel, ivóvizünket nyerjük; továbbá kiemeli azt a reményét, hogy a fővárosi új csatornázás még inkább csökkenteni fogja jövőben a Duna szennyezését a főváros alatt, minthogy az új csatornákból a szennyes víz vascsővön keresztül, 40 méternyre a parttól fog — az összekötő híd alatt — a Duna sodrába ömölni, és így a szennyes folyadék a nagy és sebesen áramló víztömegben még gyorsabban fog elkeverődni és megtisztulni, mint a mostani parti beömlés mellett.

La Hongrie littéraire et scientifique.*

E mű czélja Magyarország irodalmi és tudományos életét a francziául olvasó idegenekkel megismertetni.

A szerző szellemi életünk első századait futólag irtmertetve a bevezetésben, s a részletekbe csak az ezt követő három könyvben bocsátkozik, a melyek közül az első az irodalmi, a második a tudományos és a harmadik az iskolai életet mutatja be, a XVIII-ik század közepétől napjainkig. E három könyv után rövid befejezés következik, a mely visszatekintés az elmondottakra.

A bevezetés sommásan minden lényegest elmond, a mi nemzeti életünk első hét századára jellemző, bemutatja a magyarok és nyelvük eredetére vonatkozó legújabb kutatások eredményét. Ismerteti krónikáinkat, legendáinkat, művészetünk és tanügyünk állapotát az Anjouk és Hunyadiak alatt. Megemlékezik könyvtárainkról, s ezek között a Corvináról, aztán áttér az első magyar tudományos társaságra, a Sodalitas litteraria Danubiana-ra, a mely az ilyenmő olasz társaságok példájára, a tudományok mívelése mellett, leginkább latin verseléssel foglalkozott és megjegyzi, hogy ez volt egyik főoka, hogy oly csekély hatást gyakorolt a magyar nemzeti irodalomra. A Mátyás alatti renaissance leírását a török invasio és a Habsburg-házzal való, évszázadokig tartó küzdelmek méltatása követi. A reformatio terjedésének vázolása közben ennek az irodalomra és iskolákra való hatását festi, megemlékezvén Balassáról, a ki az idegen alexandrinusok helyett a róla nevezett magyar versformával élt, Zrínyi Miklósról, az első magyar epos írójáról, Gyöngyösről s a népies költészet művelőiről. Elmondja, hogy az addig fejletlen magyar próza is a reformatio hatása alatt formálódott. A reformatio és a szatmári béke közötti időt Kont két részre osztja s határuul az 1606-iki bécsi békét jelöli meg. Az első protestans periodusnak nevezi, mert ez a reformatio diadalának időszaka. A magyar szellemi élet középpontja Erdély, a hol a nemzeti s többnyire protestans fejedelmek ápolták nyelvünket

* Par *I. Kont*, professeur agrégé au collège Rollin, docteur de l'université de Budapest. — Paris. Ernest Leroux-Éditeur. 1896. I—VII. és 1—459. lap.

s szereztek neki olyan érvényt, hogy a szomszéd országok nagyjai közül többen megtanulták azt.

Szerző kiemeli, hogy az iskolázás terén is a protestánsok jártak elül, és hogy 180 iskola közül 121 volt az övék. És ez később is így volt, a mikor a 800-ra felszaporodott magyar iskola közül 750 volt a protestánsoké. A vallási mozgalmaknak tulajdonítja a philosophiai irodalom fellendülését s az első prózai remekműveket. Fényes neveket sorol föl, mint a kik az irodalommal foglalkoztak. Bethlen Gábor templomi énekeket, Kemény János önéletrajzot, Apafi Mihály theologiai tanulmányokat, Báthori István zsoltárokat, Bethlen Miklós mémoires-okat írt. A bécsi békét követő időszakban az osztrak-ház és Esterházy nádor támogatásával megindult az ellenreformatio, a melynek zászlaját Pázmány Péter sikerrel lobogtatta. A gyulafehérvári, nagy-enyedi, sárospataki, debreczeni stb. protestáns főiskolák mellett, a hol Comenius, Opitz Márton, Bisterfeld, Leroy (Sylvanus), Csere tanítottak, a kath. főiskolák egész sora indult virágzásnak. Pázmány a nagyszombati egyetemet alapította s ebből fejlődött a mai budapesti. Kiski püspök a kassai, Szelepcsényi érsek a budai akademiákat szervezték, de ez utóbbiak a Kolozsvárott I. Lipótól állítottal csakhamar megszűntek. A szatmári békét követő idő a hanyatlás kora. A politikai és társadalmi viszonyok megölték a nemzeti szellemet. E szomorú esemény nagyobb hatású volt a nemzet életére, mint a mohácsi catastropha. A nemzet kifáradt a vallási küzdelmekben, az osztrak- és törökkel folytatott százados harcokban. Pihenésre vágyott s pihent hatvan évig. E pihenés közben a nemzet culturáját elhanyagolta s idegen szokásokat vett föl. A Bécsbe édesgetett nemesség egy része hangzatos címekért, zsiros hivatalokért s gazdag leányok kezéért elnémetesedett s ezzel meghasonlott a nemzet másik részével, a mely a vidéken élt. Az iskolák a jezsuiták kezébe kerültek, a hol a legnagyobb súlyt a latin nyelv tanítására fektették, a hatóságoknál és bíróságoknál is a latin uralkodott, úgyannyira, hogy az is, a ki magyarul írt vagy beszélt, latin és német szavakkal keverte, ennek következtében nyelvünk, tisztaságát és zengzetességét teljesen elvesztette. A bécsi kormány ügyesen felhasznált minden eszközt, a melylyel Magyarország germanizálását elérni remélte s az előző idők háborúiban elpusztult vidékeket német telepítvényesekkel népesítette be s ezáltal nem egy tisztán magyar vármegye vesztette el nemzeti jellegét. A magyar szellem a Tisza vidékére szorult és eltelt bele egy félszázad, míg az irodalomban ismét nyilvánulni kezdett. Ha most e politikai és társadalmi állapotokhoz még hozzávesszük a XVIII. századot jellemző kosmopolitismust, könnyen meg fogjuk érteni, hogy egy olyan kis nép, mint a magyar, kétszáz évi

küzdelemben kifáradva s a turáni restségtől támogatva, gyorsan engedett e nemzetellenes tendenciáknak és hogy nem tett semmit sem függetlensége visszanyerésére. Az általános hanyatlás korában a költészet terén alig észlelünk valami életet. Faludi, Amade és Ráday az egyedül említésre méltó nevek. A drámát csak az iskolákban művelik. A próza méltó képviselőjének, a hazájától távol bujdosó Mikesnek munkája csak később kerül elő. A történetírás nem halad, míg ellenben az irodalomtörténet s az összehasonlító nyelvészet első csirái már mutatkoznak. Utóbbi sokkal előbb, mint Németországban. A lyrai költészet, iskolai dráma és a próza ez időbeli képviselője Faludi. E volt-jezsuita philosophiai és erkölcstudományi munkáinak szép nyelvezete sok új szóval gazdagította nyelvünket. A nemzeti szellemnek menedékhelyei az egyházak voltak. A katolikus e tekintetben versenyzett a protestánszal. Náray György «*Lyra coelestis*» és Illyés István zsoldtárfjai többet érnek, mint az e korbéli világi művek.

A történetírást Pethő, Cserei, Apor Péter képviselik. Az irodalomtörténet első elemeit Czwittinger Specimen-jében találjuk, a ki chronologiai rendben írta meg a magyar írók, tudósok és maecenások életrajzát, melléje sorakozik Rotarides Mihály az ő *Historiae Hungariae literariae lineamenta*-jával, a melyben a fiatal szerző azok ellen küzd, a kik a magyarok polgárosodottságát s szellemi életét tagadták. E kor nagy tudósai Bod Péter és Bél Mátyás. Előbbi a magyar egyháztörténet, a nyelvtan, földrajz és egyházjog terén szerzett érdemeiket, de nagy szolgálatot tett a bibliographia terén is. Utóbbi philologus, történész és topographus volt. A nyelvészetben rossz útát választott s meddő munkát végzett, a mennyiben a magyar nyelvnek a zsidóval való rokonságát kereste. Sajnovits János jezsuita, kiváló csilágász-társával, Norvégiából, a hol a Vénus átmenetének tanulmányozása végett tartózkodott, Finnországba is átrándult s felfedezte a finn és magyar nyelv rokonságát. E felfedezését követte az a műve, a melyet a dán tudományos társaságnak 1770-ben bemutatott, s a melylyel megalapítója lett a magyar összehasonlító nyelvészetnek, Boppnál jóval előbb. A művészetek idegen befolyás alatt állanak; az építészetben a rococo uralkodik. Volt két nevezetesebb magyar festő: Kupeczky János és Mányoki Ádám, de ezek otthon nem bírtak megélni.

Az osztrák provinciává süllyedt Magyarország csak Mária Terézia uralkodása után ébredt ismét öntudatra.

* * *

Az első könyv a szépirodalommal foglalkozik, a mult század utolsó negyedétől napjainkig. A francia forradalom hatásának festése után jellemzi a francia-, a népies- és a classikus

iskolához tartozó költők működését. Elmondja, hogy az első történeti munkák, sőt az első magyar nyelvtanok is latinul voltak írva, mert az iskolai oktatás — a protestans iskolákat kivéve — latinul folyt. A tudományos műszavak hiányoztak. A neologusok, különösen Kazinczy fáradozásai következtében az író csakhamar magyarul is kifejezhette aesthetikai gondolatait, de a philosophia, nyelvészet, matematika stb. műszavait még meg kellett teremteni. Az Akadémia felállításáig e tekintetben csak kísérletek történtek, s azt lehet mondani, hogy a tulajdonképpeni magyar tudományos élet csak Széchenyi alkotásával, az Akadémia megalapításával kezdődik. Ettől kezdve ismeri a külföld is Magyarországot, az előbb élt tudósok és írók híre alig terjedt a határig. Széchenyi és Kossuth génie-je és hazaszeretete a középkori alkotású államból korszerűt formált. Magyarország elfoglalta méltó helyét az európai államok sorában. A legnagyobb magyar lankadatlan eréllyel küzdött a tétlenség ellen s az 1830-iki és 1840-iki országgyűlések, eszméinek mindmegannyi diadalai. Azt, a mit Széchenyi lassan óhajtott megvalósítani, Kossuth pár hónap alatt tette meg, és hogy ezt mi követte, mindenki tudja. Az 1848—49-iki eseményeket szemtanúk írták meg a francziák számára. Tudjuk, hogy Ausztria egymagában nem volt képes a fegyvert ragadott nemzetet legyőzni, az oroszokhoz volt kénytelen folyamodni s ezek szereztek meg neki a világosi fegyverletétel kétes értékű diadalát. Ezután a bécsi cabinet hallatlan kegyetlenségű megtorlási eszközökkel élt, és Magyarország — egy időre — ismét osztrák provinciává lett. Rövid tíz év után az olaszországi vereségek «memento»-t kiáltottak Ausztriának. A reactio nyomása alatt gyöngülését érző nemzet ismét lélegzeni kezdett. Kazinczy születése századik évfordulójának ünnepein, Széchenyi temetésén és gyászünnepélyein a nemzet nagy szónokai a magyar reményeit és vágyait fejezték ki, a melyek beteljesedéseért küzdött, fáradt az akkori, és küzd meg fárad a mostani nemzedék, hogy minő sikerrel, azt bemutatni leginkább a millennáris kiállítás lesz hivatva.

A második könyv az Akadémia megalapításának történetével, programjával s első tagjainak felsorolásával kezdődik. Műve keretének megfelelő mértékben ismerteti benne a szerző a magyar nyelvészetet, a tudományos utazók, grammatikusok, ethnographusok stb. munkáit. Az irodalomtörténet, a művészet, történetírás, földrajz, műtörténet, archaeologia, matematika, természettudományok stb. haladását. Aztán a többi irodalmi és tudományos társulatokat ismerteti és elmondja, hogy ezek közül többen az Akadémiának nemcsak vendégszeretétét, hanem anyagi támogatását is élvezik.

Az irodalmi társulatok közül elsőnek a legjelentékenyebbet,

a Kisfaludy-társaságot tárgyalja, méliatván érdemeit. Kiemeli Gregusst, Gyulait és Beöthy-t, a kiknek keze alul kerültek ki a jelen kiválóbb aesthetikusai, kik mind a Taine tanaitól vannak áthatva.

A tudományokat művelő társaságokat, a budapestieket és a vidékieket egyaránt megismerheti e könyvből az olvasó. A történelmi társulat oszlopos tagjai és megalapítói között ott találjuk Ipolyi, Horváth Mihály, Thalys, Szilágyi stb. neveit. E társulatok közül legrégebben szervezték a természettudományi társulatot; megbecsülhetetlenül sokat tett a tudomány népszerűvé tétele és terjesztése körül.

A harmadik könyv az iskolai életet öleli föl, a melynek négy phasisát különbözteti meg a szerző: az elsőben a tanítás teljesen az egyház kezében van, s a párisi és bolognai iskolák mintáját követi; a király s az országgyűlés semmi befolyást sem gyakorol a tanügyre. A második a reformációval kezdődik és az iskolát vallási és politikai küzdelmek színhelyévé teszi. A harmadiknak a kezdetét Mária Terézia trónralépése jelöli. Ez a dualismus megteremtéseig tart. Ebben az időben a tanügy újjászervezése Ausztriában, Nagy Frigyes közoktatási törvényeinek hatása alatt történik meg. Magyarországon Ürményi, Terstyánszky fázisozásai szereznek neki érvényt. A tanítás nyelve a protestáns iskolákon kívül 1848-ig a latin maradt, azt a rövid időszakot kivéve, a mikor József császár uralkodása alatt a németet erőszték a nemzetre. Az 1790—91-iki országgyűlés kimondta, hogy az iskolákban magyarul tanítsanak, de ez nem változtatott a dolgon, e törvényt csak az autonomiájukat kivított protestáns iskolákban foganatosították.

Az 1848—49-iki események lezajlása után Ausztriában Thunnal a tanügy terén egy új reform-korszak kezdődik. Az ő Entwurf-jának törvényes erőt tulajdonítottak s kiterjesztették Magyarországra is, a hol, mert a nemzeti nyelvet elnyomta, nagy ellenszenvvel fogadták.

A közoktatás újjászülését Magyarországon 1867-től lehet számítani. S ez a negyedik időszak, a melynek alapját b. Eötvös József vitette meg nagy szelleméhez méltó működésével, a mely lehetővé tette azt, hogy utódai a magyar állam érdekét megvédelmezzék az ellenséges áramlatokkal szemben. A szerző itt aztán felsorolja és ismerteti a különféle célú iskolákat és a szépművészetek fejlesztésére szervezett intézeteket.

A befejező részt a következő sorokkal végzi: «Minden részrehajlatlan olvasó láthatja, hogy Magyarország fennállásának ezer éve alatt küldetésének nemesen felelt meg. És hogy nem lehet szemére vetni azon kelet-európai szláv védő-öv szétzúzását, a mely a IX. században keletkezett, de azt sem, hogy

beékelvén magát a szláv népek közé, megakadályozta egyesülését az Adria és a Balti tenger között, mert e vád csak bizonytalanul feltevésen alapul. És ha a mi fiatal történészeink azt kérdik: *Quid detrimenti ex invasione Hungarorum Slavi ceperunt*,¹ azt válaszolhatjuk nekik: a végzet, a mely e népet Ázsiából kivezette s a régi Pannoniában letelepítette, nagy szerepet is szánt neki, a civilisatio terjesztését kelet felé. Erre pedig képes, mert a mint Michelet mondja — a ki e nép belső életét s csupán elnyomójával való küzdelmeit tanulmányozta — «szívesen elismerik a magyarok vitézségét, e vitézség pedig nem más, mint egy magas fokú erkölcsi állapot nyilvánulása. Mindenből, a mit a magyarok tesznek, mindenből, a mit mondanak, azt érzem ki, hogy: *sursum corda*.» Ezt kívánjuk mi is e nemes országnak, a mikor honfoglalásának ezredik évfordulóját ünnepli.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1895. decz. 15-iki számában (XV. k. 5. sz.) Boeckh Hugó «A Pozsony környékén előforduló állítólagos megalithikus emlékekről» szól. Feltűnést keltett az elmúlt nyáron a pozsonyi lapokból átvett az a hír, hogy végre hazánkban is rábukkantak azokra az emlékekre, melyeket oly nagy számban találtak fel Skandináviában, Németország északi részeiben, Angliában, Franciaország nyugoti és központi részeiben, s melyek megvannak Spanyolországban, Afrikában s Ázsiában is. de melyeket nálunk mind- eddig nem sikerült feltalálni. A megalithikus emlékek ezek, a dolmenek, cromlecek és menhirek. Az értekező Pozsonyban megszemlélte ezeket a kömemlékeket s megállapította, hogy ezek csakis a természeti erők által létrejött szikla-alakulások, a melyek létrehozásánál emberi kéz nem működött közre. A szikla-csoportozatok anyaga a helytálló kőzet, tehát gránit, s éppen erről a kőzetről tudjuk azt, hogy az elmáláskor a legbizarrabb alakulásokat hozza létre. Az esőcseppek e sziklákon bizonyos vonalakat vájtak, melyeket a megalithikus elmélet hívei rúnáknak gondoltak. Értekező szerint bajos föltételeznünk, hogy egy és ugyanazon nép egyrészt olyan szabatos munkát hozott volna létre, mint a sziklacsoportokon látható ékalakú vésetek. másrészt pedig a legprimitivebb munkát nyújtotta volna, a mit ezen a téren eddig csak ismerünk. — Dr. Temesváry János «A Szentegyedi (Szolnok-Dobokam) neolithkori telep» leírását adja. Az őstelep a községtől délnyugatra mintegy kétszáz lépésnyire esik s talajában az egy méter magasságú fekete humust hasonló vastagságú sárga kavicsos agyag váltja fel. E két utóbbi réteg szolgáltatja a nyár folytán eszközölt rendszeres ásítás alkalmával a neolithkor azon érdekes maradványait,

melyek túlnyomó részben kőeszközök s melyeket a közlő rokon csoportok szerint elősorol. — Bella Lajos ismerteti ezután a «Római borostyánkő leleteket Sopronban». Itten a Deák-térrel párhuzamos Csengery-utczában folytatott ásások számos római sír felfedésével jártak, melyek a városi múzeumot sok érdekes lelettel gazdagították. Ezek közt első helyen állanak a borostyánkőből való leletek: ezek között az egyik csinos, faragott ludat ábrázol fekvő helyzetben, hátán kis zsiba gubbaszkodik, míg egy másik lúd farka alól kandikál ki. Valóságos arczképszerű hűséggel hat a szemlélőre egy Bacchus-fő, melynek kivitele úgy egészében, valamint részleteiben is gyakorlott kézre vall. Az említett lúd alakú eszköz kenőcs befogadására szolgált s ugyanilyen célra szolgált egy Pappus-fej, melyet a homlokon levő ránczok, a rengeteg orr, a durva áll és a kopaszság tesznek felismerhetővé. A többi faragvány is érdekes; ú. m. a gyümölcskosárból csipkedő kakas s vele szemben levő kis génusz, talpát nyáló eb. kagyló, gyűrűk stb. — Gerecz Péter folytatólag «A pécsi székesegyház régiségeit» ismerteti. Ezúttal az ornamentális domború művek és épületrészek maradványait írja le. — Veress Endre «A vármiai püspöki székesegyház sodronyzománczos kelyhét» mutatja be. Vármia, németes néven Ermland, Kelet-Poroszország legnyugatibb tartománya s történelmünkben Báthory Endre bibornok, erdélyi fejedelem révén szerepel, ki 1589-től 1599-ig püspöke volt. A püspökség székhelye Frauenburg, melynek székesegyházában egy magyar sodronyzománczos kelyhet őriznek. A kehely Báthori Endre koránál régibb s a rajta levő felirat szerint 1568-ban renoválták. E feliratból az is kiderül, hogy Cromer Márton krakkói kanonok vette a kelyhet s javíttatta ki 1568-ban. Onnan hozta magával Frauenburgba 1579-ben, mikor vármiai püspökké választották. A kehely talpa hat karélyos karimájú, ugyanennyi mezővel, melyeknek zománca váltokozva sötétzöld és kék, fehér, gyöngyszerű virágokkal. E mezőkből emelkedik ki a láb négy czikkelyével (a mi ritkább, mert rendszeren hat szokott lenni), melyek közül egyik zöld, a másik kék zománczú, hasonló kis virágokkal. Értekező végül megkísérli a renovátor személyét is kideríteni, ki alighanem az 1558—1570 közt Krakkóban működő Hans Syniler Ungarus, röviden Joannes Hungarus vagy lengyelesen Węgrzyn. — A Levelezés rovatban Solyomossy Endre az udvarhelymegyei oklándi kúnbalmokról, Darvas Orbán sopronmegyei régiségekről, Lehoczy Tivadar ung-, borsod- és beregmegyei régiségleletekről, Herepei Károly a gombási népvándorláskori sírokról, Cséplő Péter a nagyváradi szoborleletről, dr. Réthy László a tiszta-vezsenyi éremleletről közöl tudósítást. — Ezután jelentések következnek az országos régészeti és embertani társulat novemberi üléséről, a n. múzeumi régiségtár gyarapodásáról az 1895. év második negyedében, az esztergomvidéki régészeti és történelmi társulatról s a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat közgyűléséről. — A *Különfélék* tartalma: Csérghéő Géza †, Reissenberger Lajos †,

Overbeck János †. Radimsky Vilmos, bosniai archaeologus †, Groschmied Gábor †. A rézkorról, Semsey-pályázat, Bronzkori halászó horog Lehoczky Tivadtól, Somogy megyei régiségek. A tugári fémkard. A hejcezi harang Mihaliktól. A kolozsvári ötvöscseh pecsétje ugyanattól. A boldogasszonyi pohár, Bronzkarperecz az aldunai Kozla telep, illetőleg Gospodin-Dojle zubatag mellől Téglás Gábortól, Szilasi János ötvösművei Mihaliktól. E füzethez vannak mellékelve az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

Ugyanezen folyóirat ez évi február 15-én megjelent (1-ső) számában Zichen Gyula «A nemzeti múzeum Dionysost ábrázoló bronz szobrocskáját» mutatja be. Készítőjéül Kephisodotost, Praxiteles apját jelöli meg. — Halaváts Gyula «A lederata-tibiscumi római út» állomásainak megállapításával foglalkozik. Ez az útszakasz a dunaparti Rámától vezetett Dél-Magyarországon át Varadián (Arcidava) és Zsidovinon (Bersovia) át keresztül Zsuppáig, a régi Tibiscumig, a hol három útvonal találkozott egymással. Értekező nyomról-nyomra követi a római utat s irányát minden kétséget kizárólag megállapítja. — Wosinszky Mór «A závodi sírmezőt» ismerteti. A tolnamegyei Závod község határában egy népvándorlási sírmező terül el, melyekből az értekező 104 sírt bontatott föl. Ezek tartalmát pontosan leírja. — Dr. Pósta Béla «A történelmi magyar pogánykori leleteket» írja le. A múzeum igazgatósága a múlt évben arról értesült, hogy a Nagy-Kőrös és Kocsér község határától kezdve, a nagy-kőrösi Tetétlen pusztá mentén elterülő dombokban és környékén a munkások már több ízben találtak csontvázakat s ezekkel különféle tárgyakat, és pedig arany- s ezüstből való ékszereket, lószerszámrészeket bronzból, valamint fegyvereket is, továbbá leltek alig egy ásonymnyira egy csontvázat s közvetlen mellette a lónak csontvázából a koponya és lábszárrészeket, majdnem teljes, aranyozott ezüstnek látszó, dísz-ötvösműveket, egy lándzsát, egy hosszú karddarabot, két darab sarkantyút, egy ezüst gyűrűt, melyeket a község házában őriztek. A leleteket dr. Pósta átvette a nemz. múzeum számára. — Kada Elek «A kecskeméti ásatokat» ismerteti. Az itt feltárt sírokban előkerült leletek teljesen megegyeznek a honfoglalás korabeli magyar leletekkel. Egyedül a tűz-szerszámok azok, a melyek eddig honfoglalás korabeli magyar sírokban sem találtak. — Gerecze Péter szolgált «Adalékot sz. Simeon zárai ezüst koporsójának keletkezéséhez». A délszlávoknál megvolt az a babona, hogy a viselős asszonyok fiúgyermek nyerése végett sz. Simeonhoz szoktak folyamodni. Gerecze megszerezte e mondát s eredeti zárai olasz dialectusban közli. — Mihalik József «Feketekúti régiségek» czímen e sáros megyei falu templomának emlékeit ismerteti. E gör. kath. templom birtokában van egy fehér ezüst kehely, egy üvegkehely és egy aranyozott, barokkstílusú pastophorium. Előkerült itt egy agancsból készült puskaportartó is, melyen 1691. évszám olvas-

ható. — A *Levelezések* során Fetz er J. Fer enc z a szilágyvármegyei leletekről, Téglás István a keresztesmezei sarkophagokról, dr. Kuzsinszky Bálint olasz- és horvátországi leletről a honfoglalás korából, Gerecze Péter a vámosi puszta templomról közöl tudósítást. — Az *Irodalom* rovatban a következő művek vannak ismertetve: «Archäeologiai közlemények» XIX. köt., Riegel H. «Die bildenden Künste» Irmei Ferencztől. Reissenberger Lajos: «Kirchliche Kunstdenkmäler aus Siebenbürgen» Radisics Jenőtől; Wilpert József: «Fractio panis» az Úrvacsora legrégebb képe a Capella Graecában. ism. Récsey Viktor. A *Múzeumok és társulatok* rovatában jelentéseket olvasunk Az országos régészeti és ember-tani társulat nov. és decz. üléseiről, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatról, a felsőmagyarországi múzeumegyletről s végre a verseczi városi múzeumról. — A *Különfélék* tartalma a következő: «A honfoglalási kor emlékeiről», «A nagyszombati szoborleletről» dr. Némethy Gyulától; «Az ippi (Szilágy-m.) kincs» Fetz er János Ferencztől; «Megalithikus emlékek»; «Báttaszéki lelet» Fetz er János Ferencztől; «Murgai lelet (Tolnam.)» A füzetet igen sok ábra és kép ékesíti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma. Vol f György *Első keresztyén térítőink* című értekezését közli, melyet a m. t. Akadémia I. osztályában 1895. máj. 6. és nov. 4-én olvasott fel. Kivonatát lásd az Akad. Értesítő VI. 513 és 687. ll. — Concha Győző *Egy angol miniszter a keresztyén hitről* szóló tanulmányának befejező részét adja. Balfour könyve, mely a keresztyén tanban látja tudományunknak is alapját, nem kiáltó szó a pusztában, hanem annak a lelki klimának a gyümölcse, a mely a nézetek, a vitatkozás szabadsága által eléggé elfogulatlanokká tette az embereket, hogy a keresztyén hitet, mint tényt elismerjék, képzeiteit, hatásait úgy rationalistikus, mint természettudományi előítélet nélkül vizsgálják, s vele mint a világ legnagyobb szellemi jelenségével foglalkozzanak. A mit Eötvösünk a keresztyénségnek a gyakorlati életet alakító erejéről, erkölcsi batalmáról mondott, hogy «a keresztyén polgárosodás még nem végezte be földadatát, mert azon eszmék közül, melyek alapjául szolgálnak, mindeddig még egyiket sem mondhatjuk megvalósultnak», ezt negyven év multával Balfour a keresztyénségnek szellemi életünkre, tudásunkra gyakorolt hatásáról, hitelvi magváról állítja, arra támaszkodván, hogy a természettudományból kifejtett positiv, sociologikus bölcselem kevésbbé tudja szellemi világunkat magyarázni, kevésbbé szolgálhat magának a természettudománynak alapul, mint a keresztyén hit. Balfour művének e végeredménye nem egy hívő lélek egyszerű vallástétele. Szorgos, körültekintő vizsgálat, kifogástalan okoskodások segélyével jut el hozzá. — Rohonyi Gyula *a magyar nemzet étnikai meghatározásáról* szóló tanulmányában a honfoglaló magyarok (a mint őket a IX. és X. századbéli történet ismeri)

ethnikumának meghatározását tűzte ki célul. A magyar nép származását először a nyelvészet segítségével iparkodik megállapítani, s szerte igazuk van úgy a finn-ugor, mint a török-tatár rokonság vitáinak, hogy a magyarok úgy az egyik, mint a másik ággal nyelvilag rokonságban állanak. Továbbá azt mondja, hogy a magyar az uraltáji népcsoportnak középső ágát képezte, s hogy ez ágban a magyarok valószínűleg voltak testvérei. Az ismert források tanúsága szerint pedig, e középső ághoz a magyaron kívül a kazár, avar, bolgár népek tartoztak s ezek lehettek egymásnak legközelebbi rokonai, valószínű testvéreik. Ha faji és nyelvrokonságról szól, ezalatt semmiképpen sem értjük az illető népek egynyelvűségét; mert az illető testvéreik nyelve különböző volt, csak hogy ez úgy egymáshoz, mint különösen a magyarhoz közelebb állott, mint a finn-ugor vagy török-tatár nyelvek állottak s állanak a magyarhoz. Szerző továbbá vizsgálja most már a magyar nép faji jellegét, szokásait, viseletét, életmódját, vallását, társadalmi szerkezetét, hadviselését s egyéb intézményeit, hogy azon gyér adatokból, melyek a IX. és X. század íróinál találhatók, a magyarok etnikai minőségét megállapíthassuk. Azon véleményének ad kifejezést, hogy se a nyelv, se a társadalmi élet, se a történelem eddig ismert adatai nem nyújtanak elég alapot arra, hogy a magyarok eredetét kideríthessük. Azonban azok a történelmi adatok, melyek a nemzet viszontagságai, élete, szokásai, szerkezete, hadviselésére vonatkoznak, úgy a hogy azok a X. század íróinál találhatók, arra a következtetésre jogosítanak fel, hogy a nemzet a honfoglalás idején egész lényével, intézményeivel, egész szerkezetével határozottan a «turk» jelleget viselte magán. — **C s o r b a F e r e n c z jogi oktatásunk javításáról** értekezik. Az egyetemnek mindenekelőtt a tudomány érdekeit kell szolgálnia; a tudomány pedig csakis a szabadság légkörében fejlődhetik. Az orvosság tehát azon akadályok elhárításában van, a melyek miatt e szabadság célra vezetően nem érvényesülhet. Ez akadályok között a legfőbb a tanulók sorában azon elemek tömege, a melyeknek a szabadság, a tanulási szabadság rendszere nem való, a kiknek nincs meg az a képességök, hogy e szabadsággal célirányosan élni tudjanak. Szerző nézete szerint az egyetem jogi karának a tanszabadsággal élni nem tudó elemektől, vagy legalább azok nagy részétől való megszabadítására és általán a jogi oktatás javítására a következő módok szolgálhatnának: I. a polgári iskolának és ezzel együtt a minősítési törvénynek oly irányú reformja, hogy bizonyos kisebb állásokra ne csak a szoros értelemben vett középiskola, hanem a polgári iskola is képesítsen. II. Egy a jogakadémiákról szóló külön törvénynek megalkotása; abban a jogakadémiáknak szakiskolákként való szervezése; a tanidőnek leszállítása és az e szakiskolák jóságát és vonzó erejét biztosító több rendbeli intézkedések megtétele. III. Egyes jogakadémiákon egy vagy másfél éves tanfolyamoknak szervezése a jogászai működéstől távol eső azon sza-

kok némelyike számára. a melyeknek körében a hivatalok elnyerése eddig teljes jogvégzettségtől volt föltételezve. IV. A jog és államtudorságnak tisztán tudományos jellegű fokozattá való átszervezése. V. Budapesten egy jogakadémiának föllállítása és a tanulási szabadságra nem alkalmas elemeknek a jogakadémiákba kényszer-intézkedésekkel való terelése. — Petelei István *Felhők* című beszélyét közli. — A költemények között van Léva y József *Bucsu a vidéktől* című eredetije és Ada Negri *Jó Napot, Inség!* című. Radó Antal fordításában. — Haraszi Gyula *A kritikai módszerek* című cikkében Hatzfeld és Meunier: Les critiques littéraires du XIX-e siècle című művének ismertetése kapcsán rövid áttekintést tart a kritikai módszerek fejlődésének főbb mozzanatain, levonván belőlök végül azt az aktuális érdekű tanulságot, mely irányban ítélendők meg a műalkotások, mely oldalról tekintendő valamely szerzőnél ezek összessége, vagyis egy szerző egész működése. A kritikai módszerek történetének futólagos vázolásából következő tanulságokat vonja le. A kritikának mindenekelőtt az aesthetikai szempontra kell helyezkednie. Minden műalkotásnál legelőbb is azt kell elfogulatlanul számba vennünk, mely érzelmeket kelt az bennünk. A kritikának második fő vezérelve, mely szerint igazodnia szükséges, a philosophiai. A történeti szempont megkívánja viszont azt, hogy egy mű vagy műfaj tárgyalásában tekintettel legyünk mind a közvetlen megelőző kor hasonnemű alkotásaira, mind az egykorúakra. A történet-philosophiai iránynyal karöltve haladjon, a morálspsychologiai irány is, mely a művek behatőbb megértéséhez az írónak emberi mivoltában, nevelkedése s képzettsége minémiségében, egész jellemében keresi a kulcsot s akárhányszor ott találja meg tulajdonképen. Végül a modern philologia módszerét sem lehet nélkülözni, t. i. mindenről lehetőleg saját szemünkkel, közvetlen tapasztalatunk ellenőrzésével győződünk meg. — Cserny Károly *a kereskedelmi és vámszövcetség megújításához* írt cikkében az 1867-ben az osztrák államadósság kamatterbének fedezésére elvállalt évenkénti járulékról szól. Szerző előrebocsátván az ügy historicumát, azon nézetét vallja, hogy e kérdést, annak ellenére, hogy formailag oda nem tartozik, a gazdasági kiegészítés keretébe be kell vonnunk és minden eszközzel oda törekednünk, hogy Ausztriával oly egyességet létesítsünk, a mely lehetőségessé tegye, hogy az államadóssági járulékot egy határozott tőkeösszegért bármikor megválthassuk. — Az *Értesítő*-ben Herczeg F. Napnyugati mesék, Fischer K.: Goethes Sonettenkranz, Baumgart H. Goethes Geheimnisse, (Heinrich Gusztávtól), Vargha O. Magyarország története, Preyer W. Darwin, Illosvay L. A torjai «Büdös barlang» levegőjének chemiai és physikai vizsgálata, (ez utóbbi Hankó Vilmostól) vannak ismeretve. Végül új magyar könyvek jegyzéke.

3. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 4-ik füzetében dr. Heinrich Gusztáv befejezi «Aranyos-Rákosi Székely Sándor» cz.

tanulmányát. Ebben «A Székelyek Erdélyben» című époszát ismerteti s elmondván tartalmát, aesthetikai és irodalomtörténeti szempontból fejtegeti. Végül foglalkozik egyéb prózai tudományos műveivel, s közli néhány kiadatlan levelét. — Császár Elemér «Mikes Törökországi levelei»-nek keletkezéséről értekezik folytatólag. Részletesen foglalkozik az eddigi föltevésekkel s arra az eredményre jut, hogy Mikes Kelemen munkáját oly irodalmi műnek kell tartanunk, melyen majdnem egész törökországi tartózkodása alatt dolgozott, hol hosszabb, hol rövidebb ideig. — Dr. Versényi György «Szerdahely György» életrajzát közli. Született 1740. szept. 29-én Vathon, Vas megyében. Tizenhat éves korában a jezsuita-szerzetbe lépett s a kiállott próbaidő után Pozsonyban a szónoklattan tanára lett. Főműve az «Aesthetika sive doctrina boni gustus», megjelent Budán 1778-ban. Meghalt 1808. nov. 9-én. Művei, számszerint 41, latinul vannak írva s költőiek, szónokiak, aesthetikaiak és paedagogiaiak. Az értekező közli róla a kortársak véleményét, mely éppen nem kedvező Szerdahelyre. — Nagy Lajos az irodalmunk nagy kárára korán elhunyt bátyjának, dr. Nagy Sándornak. «A tanodai dráma előzményei hazánkban» címen hátrahagyott dolgozatát közli. Ebben azt fejtegeti, miként keletkezett a középkori mysterium-játékokból az iskolai dráma. — Az *Adattár*-ban Ehle Gábor «Kohári István gróf végnapjai 1731-ben» Károlyi Sándor leveleiből közöl a hős katona, költő és államférfiú életéhez adalékokat. — Dr. Récsy Viktor folytatja Révai Miklós leveleinek közlését Paintner Mihályhoz. — Czékus László Jászai Pál naplóját folytatja. — A füzet végén ismertette vannak az 1893—94-iki középiskolai értesítőkből megjelent magyar irodalomtörténeti értekezések, Hellebrant Árpád pedig a hírlapokban közzétett irodalomtörténeti cikkek repertoriumát állítja össze. A füzethez mellékelve van az egész évfolyam tartalom- és betűrendes név- és tárgymutatója.

4. A «KÜZGAZDASÁGI SZEMLE» február havi füzetében dr. Pap Dávid «A letelepítés kérdése» című s a M. Tud. Akadémia II. osztályának f. évi febr. hó 10-én tartott ülésében felolvasott értekezését találjuk. A magyar törvényhozás 1894-ben törvényt alkotott a telepítésről, de a telepítés nagy kérdését nem oldotta meg ezzel a törvénnyel. Annál szükségesebbnek mutatkozik tehát, tisztázni a hazai viszonyainknak megfelelő telepítési politikához fűződő kívánalmakat s ez alapon meghatározni a gyakorlati kivitel módzatait. Hazánkban egy nagyobb telepítési művelet szükségét tudvalevőleg az alföldi népességünk körében forrongó elégtelenség hozta legfőképp felszínre, mely mozgalom népünk egy sajátos vonásából: a földtulajdon után való vágyódásából eredt, mely azonban a helyi viszonyok között kielégülésre nem találhatott. Telepítési politikánknak tehát első sorban feladata volna földet adni a népnek, önálló gazdákká tenni arra termett mezei munkásainkat, ott és annyiban, a hol és mennyiben ezt a közérdek szempontjából tenni lehet, és célja volna ezzel a föld okszerű

művelését előmozdítani. De nem lehet czélja az, hogy a középbirtokosság helyzetén változtasson, annak súlyát és erejét gyöngítse, valamint nem lehet czélja, hogy a földdel való üzérkedésre adjon okot és módot. Mindez okokból a magyar telepítési politika csakis új falvak alapítására vagy meglévőkhöz hozzátelepítés útján való erősítésére irányulhat. Fontos kíváncsalom ezért, hogy a telepítésre alkalmas élelem gondosan megválasztassék és gondosan megválasztassék a föld is, a melyre a telepítés történjék. Ezért különbséget kellene tenni a birtokok egyes nemei között, s míg a kincstári és községi birtokok feltétlenül, addig a magán kézen levő birtokok csak feltételesen, a kis- és középbirtok lehető kizárásával, volnának a telepítés czéljaira felhasználhatók. Lényeges kérdések továbbá: mekkora legyen egy-egy telep területe s mennyi föld jusson egy-egy telepesre? Az eddigi hazai telepítéseknél szerzett tapasztalatokat mérlegelve azt kell kívánni, hogy az egy-egy telepesre eső rész lehetőleg 20 holdban állapíttassék meg, a telepek 150—300 családra vagyis 750—1500 lélekre terveztesse. A telepítés pénzügyi szervezését illetőleg határozottan helyteleníteni kell azt, hogy az állam maga intézze a telepítés pénzügyi kérdéseit, hanem azt kell kívánni, hogy — a porosz példához hasonlóan — egy nagy, a közhitellel dolgozó telepítési bankra bízassék. Az állam azonban természetesen közvetlen befolyást gyakorolna a telepítés intézésére, a mennyiben az összes ügyleteket ő készítené elő, a bank pedig csupán a kölcsönt adná meg a telepes részére és az szedné viszont a kölcsönkamatait és törlesztési részleteit. Nagy befolyása fejében az államnak azonban szavatosságot kellene vállalnia a nyújtott kölcsönök megfelelő kamatoztatásáért. — Következik Rubinek Gyulának a M. Közgazdasági társulat f. évi január hó 23-án tartott ülésén «Kereskedelmi szerződéseink hatása a mezőgazdaságra» czímen felolvasott értekezése. Bár a közös vámterület kereskedelmi forgalma a maga összességében hanyatlott kereskedelmi szerződéseink életbe lépése óta s így tanúságot szolgáltat arra, hogy azok hátrányosan hatottak egész közgazdaságunkra, értekező ezúttal mindazonáltal csupán a mezőgazdaságra gyakorolt hatásukkal akar foglalkozni. Sorra vévén a mezőgazdaságunkat legkövetlenebbül érdeklő hét fő árucsoportot, megállapítja, hogy az állattenyésztés nyers terményeinél mutatózó 33.6 m. forintnyi kedvezőbb eredménytel szemben, növénytermelés nyers terményei 93 m. f. f. kedvezőtlenebb forgalmat mutatnak, vagyis a forgalom rosszabbodása 1891. óta 60 m. frtot tesz. Már pedig állatban és állati terményekben való kivitelünk semmiképen sem írható a kérdéses szerződések előnyére, minthogy azt egy attól független körülmény idézte elő, az, hogy Németország, az 1893-iki takarmányszükség következtében, állatállománya nagy részén túladni volt kénytelen s ezt igyekezett azután pótolni. Annál kevésbé lehet pedig e nemű kivitelünk emelkedésében tanúságot látni arra nézve, hogy gazdáink okulva a viszonyokkal a szem-termelésről az állattenyésztésre tértek volna. A hozzáértők tudni

fogják, hogy ez nem történt, de nem is történhetett. mert hazánk legtöbb földművelő vidékén a gazdálkodás módjának illetén megváltoztatására hiányzanak a; mellőzhetlen előfeltételek. Ámde súlyos hibája szerződéseinknek, hogy a vele elért előnyök teljesen értéktelenek; mert igaz ugyan, hogy a kivitelkor a régieknél kedvezőbb tarifákat biztosítottak a monarchia nyers terményeinek, ámde ugyane kedvezményeket legfőbb kiviteli piacunk: Németország megadta a velünk versenyző keleti államoknak is, és így gyakorlatban tényleg értéktelenné váltak. Még hátrányosabb körülmény az, hogy a keleti államok — a világverseny által többi fogyasztási piacainkon visszaszorítva — már a közös vámterületen belül versenyt támasztanak a magyar terményeknek, s hogy e versenynyel szemben behozatali vámjainak elégteleneknek bizonyulván, hatályos védelemmel nem rendelkezünk. Már pedig hogy a hatályosabb védpolitika ideje immár elérkezett mutatja az a körülmény, hogy a mint a búza- és lisztforgalom bizonyítja, monarchiánk a legfőbb mezőgazdasági termények tekintetében máris megszűnt kivívó gazdasági terület lenni. Az *«Irodalmi Szemlében»* Acsády Ignác ismerteti a hazai ciszterci rendtől hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából közrebocsátott Emlékkönyvet. — Dr. Somogyi Mánó S. Türkel *«Die Arbeits-Statistik, mit besonderer Berücksichtigung des österr. Gesetzentwurfes und der Reform-anträge»* és R. Singer *«Das Recht auf Arbeit in geschichtlicher Darstellung»* című műveket. — A *«Külföldi folyóiratok Szemléjében»* — n. *«Die Bedingungen der Preishildung»* cím alatt Lexis W. tanárnak egy hason című cikkét taglalja. — A *«Statistikai Értesítőben»* Herczeg Ferencz 1895. évi forgalmunk mennyiség szerinti alakulásáról ad számot. A füzet befejezését öt oldalra terjedő *Könyvszemle* és a Magyar közgazdasági társaság *«Értesítője»* képezik.

5. A *«MAGYAR NYELVŐR»* I-ső fürete az *új szerkesztő* be-
köszöntőjét hozza. — A *«Nyelvőr»* nagynevű elhunyt szerkesztője
vezetése alatt fényesen megoldotta kitűzött föladatát: gátat vetett
az értelem nélkül való nyelvújításnak, nyelvkorcsosításnak. A válto-
zott viszonyok között fő gondja lesz ezentúl a *nyelvmművelés* gya-
korlati oldala, az igaz magyar stílus szépségeinek s finomságainak
fölkutatása s a tudomány eredményeinek népszerűsítése. — Munká-
csi Bernát azt mutatja, hogy mily hatással volt a török nyelv a
magyar nyelv szerkezetére. Fejtegetése szerint nyoma van e hatásnak
a hang-, alak-, s mondat-tanunkban, sőt sok esetben egy ősrégi török-
ugor hatás nyomaira is akadunk. — Zlinszky Aladár a Tóth
Béla *«Szájról-szájra»* könyve nyomán a szálló igékben nyilvánuló
nemzeti vonásokat kutatja és magyarázza. A szálló igék legtöbbször
egy-egy korszak érzésének legjellemzőbb kifejezői. s épen azért ezeken
keresztül nyomozhatjuk. mennyiben tudott egy-egy nagy költő vagy
államférfi a maga korára hatni. — Nagyszigeti Kálmán a
nyelvújítási adatok gyűjtésére hívja föl a figyelmet, hogy így vállvetve

elősegítsük a nyelvújítás történeti szótára létrejöttét, a mi nélkül a kor-
szak nyelvtörténetének alapos megírására senki sem vállalkozhatik.
Tóth Béla a keresztnévek fordításáról elmélkedik, s abban állapo-
dik meg, hogy legbelyesebb, ha minden nép a maga nyelvszemlééhez
idomítja az idegen neveket. Ásbóth Oszkár megczáfolja Melich
azon föltevését, mintha a magyar *folnagy*, *falunagy* szó a szláv
nyelvekben már a XIII. században járatos, átvett szó lett volna. — Az
Irodalom rovatban Simonyi Zs. Tóth Béla könyvét *«Jézus Krisztus
gyermekségéről»* s Lád Károly német ajkúak számára írt Magyar
Nyelvkönyvét ismerteti. — Az apróbb közlemények sorában: Zolnai
Gyula az anatómiai műszók magyarosítása mellett szólal föl; Kú-
nos Ignác kimutatja, hogy a *pergament-körte* nem Bergamo
olasz várostól kapta a nevét, hanem e török elnevezésből alakult *beg
armudu* = „a bég körtéje”; Bódisz Juszti a *megokol* kifejezést
a székel nyelvjárásból közli sat. Idegen csemeték, fattyúhajtások bir-
álata. Kérdések és feleletek. Nyelvtörténeti adatok szatmármegyei régi
iratokból. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhagyományok.

Ugyane folyóirat II. füzetében Simonyi Zsigmond a
jogász nyelvről értekezik. Bizonyos kifejtett tudományág magával
hozza sajátos műnyelvének a megalakulását, stílusbeli eltérő kifejezé-
seit. Így van ez a jogászok nyelvével is, csak az a baj, hogy nálunk
a fejlődés nem volt természetes s a nyelvújítás korcsszavakkal áraszt-
otta el a jogtudományt. Már maga a *jog* szó, a latin *jus* fogalmának
jelölésére hibás okoskodás útján jutott, mert hisz a régi nyelvben *jog*
= jobb kéz. Még esellenebb az *ügyvéd* szó; a *honvéddel* együtt hibás
képzésű, mert a *véd* ige főnév gyanánt van bennük használva. Nyelvi
szempontból helytelenek: *indok*, *zárbeszéd*, *bírvágy*, *bonczjegyzőkönyv*
sat. — Zlinszky Aladár folytatja a nemzeti vonások keresését,
a mint az a szálló igékben megnyilatkozik, a melyek a magyar *nép-
jellemre* is érdekes világot vetnek. — Balassa József azt vizs-
gálja, *hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában?* Rokoni nyelvi,
nyelvtörténeti adatokkal czáfolja Szinnyei ellenkező véleményét (L. Nyr.
XXIV.), s tételét így állítja föl: *«A H. B. kora óta az akkori felső-
és középső nyelvváltság rövid magánhangzók a magyar nyelv tör-
téneti fejlődése folyamán egy fokkal nyíltabbakká váltak, hacsak
valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta.»* — Simonyi
Zsigmond Arany János jegyzeteit közli, a melyeket a költő az ő
Antibarbarusára tett. — Az *Irodalom* rovatában Zolnai Gyula
a Négyesy L. *Stilisztikáját* és *Szerkesztéstanát* bírálja; Sebestyén
Károly a Kozma Andor: *«Humoros históriái»* nyelvének magyarsá-
gáról mond sok dicséretet. — Az apróbb közlemények sorában Széll
Farkas a *deres* szóra vonatkozólag kimutatja, hogy Debreczenben a
fakóra ültetés és megvesszőzés régi fenyítőszokás volt; Zolnai
Gyula a *menevéd* szót Kemény egyik regényéből közli; Prikkell
Marián az Amadénál előforduló *ség* igét a *segít* ige képzőtelen alak-

jának tartja sat. Idegen csemetéket, fattyúhajtásokat rostál *Antibarbarus* Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelv hagyományok.

A *Revue Générale des Sciences* február 15-iki füzete elismeréssel szól a «M. Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjéről», a mely a benne foglalt vizsgálatok eredményeivel, valamint az ezekben alkalmazott módszerekkel hozzájárul a «tudomány előbbreviteléhez». Az Akadémia december havi ülésének tárgyai közül kiemeli különösen Gruber Nándor dolgozatát, a Fermat-féle congruentia-elméletéről.

A *L'Étranger* m. évi november és decemberi havi két füzete szakavatott tanulmányt hoz Kont Ignác tollából: «Magyarország szónokairól és politikai fróiról».

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1896. február 3-án.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt., Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Szinnyei József, Vadnay Károly lt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Asbóth János, Fejérpataky László, Lóczy Lajos, Réthy Mór. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

26. SZINNYEI JÓZSEF l. t. «Egy állítólagos összetételről» értekezik.

27. PASTEINER GYULA lt. «XVIII. századbeli falfestmények Magyarországon» című értekezését olvassa föl.

28. SZILY KÁLMÁN főtitkár szót kér, hogy jelentést tessen egy eddigelé teljesen ismeretlen régi magyar nyelvemlékről, melyet Lázár Zelma úrhölgy ajándékozott e napokban az Akadémia könyvtárának. Egy a XVI. század elején írt imádságos könyv ez, melynek, mint bővebben kifejti, nemcsak nyelvi, hanem irodalomtörténeti fontossága is van. Jelentése végén indítványozza, hogy e codex, melyet a Lázár család mentett meg az enyészettől, Lázár-codex néven igtattassék be az irodalomtörténetbe. — Az osztály örömmel veszi tudomásul a jelentést s méltányolva a főtitkár buzgalmát, a ki régi nyelvemlékeink nyomozásában és megszerzésében oly sikeres tevékenységet fejt ki, az indítványt azzal a módosítással fogadja el, hogy ez ajándékozott codex Lázár Zelma-codex nevet viseljen.

29. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA és VADNAY KÁROLY l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1896. február 10-én.

PAULER GYULA r. tag osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt., Asbóth János, Fayer László, György Endre, Komáromy András, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Ráth Zoltán l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt., Heller Ágost, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Kisfaludi Liphay Sándor, Réthi Mór l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

30. GYÖRGY ENDRE l. t. felolvassa «Egy nemzeti küzdelem története» cz. értekezését.

31. PÓLYA JAKAB l. t. bemutatja Pap Dániel vendég: «A telepítés kérdése» cz. dolgozatát.

32. Jegyzőkönyv-hitelesítők GYÖRGY ENDRE és PÓLYA JAKAB l. tt.

Az Igazgató-Tanács első ülése.

1896. február 16-án.

TISZA KÁLMÁN ig. és t. tag elnöklete alatt jelen voltak: gr. Csáky Albin, gr. Desseffy Aurél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Jókai Mór, Szász Károly, Szilágyi József, Than Károly, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Az Akadémia elnöke és másodelnöke nem lévén jelen, Tisza Kálmán, mint az Igazgató-Tanács legrégebben választott tagja, kéri: föl az elnöklésre.

2. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézet-től 1895. december 31-én lezárt **vagyonmérlegét, veszteség- és nyereségszámláját, értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések állását, költségzsámlya állását, követelések és tartozások részletezését, a költségzsámlya előforduló vegyes költségek elemzését.** — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla elnöklete alatt Than Károly és a főtitkár kéri: föl.

3. Az Igazgató-Tanács állandó **pénzügyi bizottsága** f. évi január 24-én tartott üléséből az osztályok és bizottságok javadalmazására nézve, a jelen évtől kezdődőleg, a következő javaslatot terjeszti elő: «Mondja ki az Igazgató-Tanács, hogy az osztályok és bizottságok javára költségvetéssileg megszavazott tételekből az év végeig föl nem használt összegek, az úgynevezett maradékok, $\frac{2}{8}$ -ad részükben a jövő évi költségvetésben átvitetnek az illető osztály vagy bizottság javára; $\frac{1}{8}$ -ad részük pedig visszazáll az egész Akadémiára, s ez utóbbi $\frac{1}{8}$ -ad rész mirefordítása iránt, az Akadémia javaslata alapján, a költségvetés készítésekor az Igazgató-Tanács határoz». — Az Igazgató-Tanács figyelembe véve, hogy az osztályok és bizottságok pénzmaradékai évről-évre fokozódnak, s hogy minden négy évben 20—21 ezer forintba növekednek föl, s mindamellett egyes osztályok és bizottságok sokszor szükségét szenvednek, maga az Akadémia pedig kénytelen az alaptökéből kölcsönöket fölvenni, hogy a közös kiadásokat fűdözhesse, az indítványt egyhangúlag elfogadja s e határozatáról, mihez tartás végett, az Akadémiát értesíti.

4. Az Akadémia **ügyészének** 1895-re vonatkozó számadása Zichy Antal ig. tagtól előzetesen átvizsgáltván, jóváhagyatik.

5. Becske Bálint úrnak, az Akadémia megbízásából Széphalom felügyelőjének, 1895-iki számadása, szintén Zichy Antal ig. tag előzetes átvizsgálása után, — az Akadémia köszönetének kifejezése mellett — jóváhagyatik, a fölmentvény megadatik és a jelen évre vonatkozó javaslatainak foganatosítására a költség megszavaztatik.

6. Az akadémiai szolgák fizetés-emelésért és korpótlékért benyújtott folyamodása tárgyában az elnökség fölhatalmaztatik, hogy a jelen évben azon szolgáknak, a kik érdemesek rá, 50—50 frt segélyt engedélyzhessen, a fizetésemelés és korpótlék kérdése, az elnökségtől előterjesztendő javaslat alapján, a jövő évi költségvetéskor fog tárgyalatni.

7. Az 1896. évre szóló bevételi és kiadási **előirányzat**, a pénzügyi bizottság előterjesztése alapján, helybenhagyatik, s ezzel kapcsolatban határoztatik, hogy jövő évtől kezdve, a vegyes kiadások közt, elhunyt akadémiai tagok arcsképeinek készíttetésére, külön rovat nyitassék.

8. Az Akadémia épületeinek műszaki felügyeletére — Petz Samu műegyetemi ny. r. tanár úr kéri, évenkénti tiszteletdíjúl folyó évtől kezdődőleg, 100 forint állapíttatván meg.

9. Az Akadémia felszereléseinek mult évben elkészített **leltára** a számadások megvizsgálására kiküldött bizottsághoz tétetik át, jelentéstétel végett.

10. A magyar tud. Akadémia nagyobb alapítóinak az Igazgató-Tanács mult évi határozata értelmében összeállított s az 1896. évi Almanachban közölt névsora bemutatván — tudomásul vétetik.

11. Gr. Vigyázó Sándor, a fia, ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett 20 ezer frtos alapítványát az Akadémia pénztárába befizette. — Tudomásul vétetik.

12. Ráth György nyug. kir. táblai tanácselnök és az Akadémia elnöke között az előbbinek hungarica-gyűjteménye tárgyában kötött szerződés bemutatván — tudomásul vétetik.

13. Az Akadémia **ügyésze** határozatot kér a következő ügyekben :

a) A néhai Zsivora György jogán a M. T. Akadémiára szállott 23,990 forint követelés jelzálogos adósa Schmidl Sándor és társai a Budapest szék- és főváros határában fekvő 2039/a helyr. sz. ingatlanból, mint jelzálogból 8000 ☐^o tehermentes lejegyzését kéri,

tekintettel arra, hogy a fenti követelés a lejegyzés után megmaradó 34,894 ☐^o jelzálogi állományban kellő fedezettel bír — a kért tehermentes lejegyzés engedélyeztetik.

b) A néhai Román Ferencz hagyatékához tartozó ú. n. Szernyemocsár részre Forgách Antal munkácsi lakos részéről benyújtott vételi ajánlat — a vételárul felajánlt összeg csekélységénél fogva — el nem fogadható, utasított az akadémiai ügyész, hogy kedvező elfogadható vételi ajánlat beérkezéig az ingatlant bérleti úton hasznosítsa.

c) A Széphalomhoz tartozó ingatlanoknak további hat évre, 1400 frt bérfizetés mellett történt bérbeadása a vonatkozó bérleti szerződés jóváhagyása mellett — tudomásul vétetik.

d) A Hubay Miksa hagyatéka körül eljáró Rárossy Gyula rimaszombati ügyvéd díj- és költségjegyzéke 38 frt 20 krban, Görgey István budapesti kir. közjegyzőnek a Ráth György-féle szerződésnek közjegyzői okmányba foglalásáért járó díja, 40 frtban utalványoztatik. E díjak kifizetésével az ügyész megbízatik.

14. A jegyzőkönyv hitelesítésére gr. CSÁKY ALBIN és HOLLÁN ERNŐ ig. tagok kéretnek föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1896. február 17-én.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő tt., Entz Géza, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Lengyel Béla, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Batizfalvy Sámuel, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Kherndl Antal. Kövesligethy Radó, Liphay Sándor, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre rt., Asbóth Oszkár l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

33. HORVÁTH GÉZA r. t. «A jegenyefenyő új rovar-ellensége».

34. ALT ANTAL részéről «A moravitzai vasércztelepben előforduló természetes mágnesekről», előterjeszti Fröhlich Izidor r. tag.

35. RIGLER GUSZTÁV részéről «A Duna vizének chemiai és hacteorologiai sajátosságairól», előterjeszti Fodor József r. t.

36. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA és FRÖHLICH IZIDOR r. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1896. február 24-én.

PULSZKY FERENCZ másodelnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Jókai Mór, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Jakab Elek, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauer Gyula, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Than Károly, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth János, Badics Ferencz, Csánki Dezső, Concha Győző, Fayer László, György Endre, Illosvay Lajos, Komáromy András, Kövesligethy Radó, Liphay Sándor, Marczali Henrik, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szádeczky Lajos, Szinnyi József, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

37. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. emlékbeszédet tart Szabó Károly r. tagról. — Az Emlékbeszédek során kiadatik.

38. A főtítkár bejelenti Kápolnai Pauer István l. tag. nyugalmazott honvédeztredes és nagyérdemű hadtudományi író február hó 18-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a gyászjelentést, s felhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

39. A m. kir. földművelésügyi miniszter fölkeri az Akadémiát, hogy a millennium alkalmából Budapesten tartandó nemzetközi gazdasági congressuson s annak előkészítő tanácskozásain magát képviseltetni sziveskedjék. — Kiadatik a III. osztálynak.

40. A m. kir. honvédelmi miniszterium értesíti az Akadémiát, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 100 példányára ez évben is előfizet. — Örvendetes tudomásul szolgál.

41. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium értesíti az Akadémiát, hogy a londoni biographiai congressuson magát az Akadémia küldöttei által fogja képviseltetni. — A III. osztály javaslataira

e congressuson való képviseltetésünkre Heller Ágost r. tag és főkönyvtárnok, továbbá Duka Tivadar l. tag ajánlatnak.

42. A Verein für Geschichte und Alterthum Schlesiens f. évi márczius 1-én tartandó ötvenéves jubiláris ünnepére meghívót küld — Az Akadémia üdvözlöte sürgöny útján fog kifejezteni.

43. A főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács az 1896-ra készített költség-előirányzatot jóváhagyta. — Tudomásul szolgál.

44. Olvassatik az Igazgató-Tanácsnak az osztályok és bizottságok pénzmaradékaira nézve hozott határozata. — Miheztartás végett az osztályokkal is közöltetik.

45. A főtitkár figyelmezteti az összes ülést, hogy a tagajánlások határideje ez évben február 29-én jár le. — Tudomásul szolgál.

46. Az I. osztály Hegedűs István és Szilasi Móríczt urak részére felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

47. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m:

a) Földművelésügyi miniszteriumtól: A Tisza és mellékfolyóinak átnézeti térképe.

b) Vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól: Európa földtani térképe.

c) Gr. Vigyázó Ferencztől: 1. Pragmatica Sanctio, 2. Közjogi szabálytalanságok, 3. Az európai közjog.

d) Olasz kir. kormánytól: Le opere di Galileo Galilei V-ik k.

e) A baunagari maharadsától: Collection of prakrit and sanskrit inscriptions.

f) Lázár Bélától: A tegnap, a ma és a holnap.

g) Istvánffy Gyulától: Sonder-Abdruck aus den Berichten der Deutschen Botanischen Gesellschaft «Über die Rolle der Zellkerne bei den Entwicklungen der Pilze».

h) Ch. de Harlez-től: 1. Poesies Hongroises per Ch. de Harlez, két füzet, 2. Bulletin de la Société de linguistique.

Köszönettel vétetnek.

48. Bemutattatik az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke. — Tudomásul szolgál.

49. Elnöklő és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízzák s a megbízás az 1896-ik évi nagygyűlésen kihirdetetik.

Pályázat-hirdetés.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását czélzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1896. ápr. 15-ig az Akadémia főtitkáránál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízzák s a megbízás az 1896-ik évi nagygyűlésen kihirdetetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1898. febr. végeig, az Akadémia főtitkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1898. évi nagygyűlésen hirdetetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. — A jutalom 500 forint.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

VII. KÖTET.

1896. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1895. évi Teleki-pályázatról.

(Előadta *Rákosi Jenő* lt. a márczius 19-iki összes ülésen.)

Az 1895-iki szeptemberben esedékes gróf Teleki József-féle pályadíjra a vígjáték pályázott, és beérkezett az Akadémiához húsz pályamű, melyek innen a bíráló bizottság kezére kerültek. E bizottság az Akadémia pályázati szabályai szerint állott a nemzeti színháznak és az Akadémiának két-két tagjából, a kik elnöküknek nyerték az Akadémia egy tiszteleti tagját. Név szerint Császár Imre és Gabányi Árpád; Bánóczi József és Rákosi Jenő urakból, kiknek elnöke lett Jókai Mór.

A húsz pályamunkából a bíráló bizottság kénytelen volt a versenyből a priori kizárni a következőket:

1. A 10. számút, melynek czíme *Buus Piros*, mivel népszínműnek van nevezve.

2. A 11. számút, melynek czíme: *Zách és leánya*, mert tragédiának van nevezve.

3. A 18. számút, melynek czíme *Szeresd az asszonyt*. Ez a mű időközben egy más pályázaton győzött, a mi egy második futásra kedvezően disqualifikálta.

A megmaradt tizenhét pályamunkából kiesik szó nélkül, mint kezdetleges és bírálatra nem alkalmas próbálkozás, a 8., 16. és 20. számú. Címök szerint *Az ártatlan üldözése a bűnös védeése*; *A világ első harangozója* és *A győri béke*.

Marad a húszból tizennégy. Ebből kiveszek ismét három darabot, a melyet versenyképesnek mondok: a 3., 15. és 19-ik számút. A hátralévő tizenegy a tehetségnek ép oly sokféleségét mutatja, mint a tehetség fejlődése fokának. Mindenikben van valami, a mit érdemes kiemelni; egy sem olyan, hogy dijjal kitüntetni lehessen. Van olyan közte, a melynek szerzője pályája kezdetén első lépéseit kockáztatja, de az első lépésen túl már elbukik eredendő hibáiért avagy gyakorlatlanságáért. Van közte,

a mely a gyakorlottság teljes mértékét mutatja: megvan benne minden, a mit eltanulni lehet, de tehetség éppen csak ez az eltanuló tehetség, értékesebb tartalom, nagyobb mélység, vonzó eredetiség nélkül. E megjegyzéseket pedig minden kicsinylés nélkül mondom. Tehetség elvégre is sokféle van. Igen nagyon megáldott ember az, a kiben mind találkozik vagy csak több is a sokból. A méltánylást pedig megérdemli tőlünk az is, a ki csak egy vagy két tulajdonságot nyert abból, a minek összeségéből telik ki a jeles színműíró, mert hiszen még az ilyen ember is ki van tüntetve olyasvalamivel, a mit a sors megtagadott a tömeg millióitól, és az ilyen ember is hasznos munkát, sőt szükségeset is végez az irodalmi napi fogyasztás szükségei körül.

Vegyük sorba a műveket, melyek e kategóriába tartoznak, beérkezésök sorrendje szerint, hadd tűnjék ki egy pár odavetett szóban, mi van egyike-másikában, a mi az elfogulatlan bíró figyelmét megragadja.

1. szám. *Egy fővárosi szalon.* Feltűnik szellemes és fordulatos párbeszédeivel, néhol kedves jellemzésével; de egy teljesen jelentéktelen és tarthatatlan alapra épített munka, primitív, együgyű bonyodalommal. Idétlen férfigyűlölet és az a pletyka, hogy egy vetélytárs elől az udvarló 10,000 frtért kitért, a mű alapja. Az udvarló, a ki az állítólagos 10 ezer forintos vásárt csinálta, a darabban immár mint férj szerepel. Kitért a vetélytárs elől haszonért, mégis ő lett a férj. A felesége a pletykát megtudta és el van keseredve. A férj cselekedésekkel akarja feleségét ártatlanságáról meggyőzni, de az asszony nem hisz semminek és senkinek, férjének legkevesébbé, noha imádja. A darabnak mégis aztán a báróné nagynéni szobeli felvilágosítása veti végét. Ennek hisz a menyecske. Hogy miért hisz neki, ép oly kevéssé tudjuk, mint azt, hogy miért nem hitt már kezdetben a józan észnek és becsületes férjének.

Ez a darab különben nem először pályázik akadémiai díjra, valamint a következő második számú sem, melynek címe:

Az ornitologusok. Ez nincsen elmésség nélkül, de együgyű benne a vígjátéki anyag. Még az is, a mi szatíra foglaltatnék benne a congressusok modern cultusára, elesik, mert az ornitologusok congressusát azzal iparkodik nevetségessé tenni, hogy az ornitologusokból római mód szerinti madárjósokat és más bolondokat csinál.

4. szám. *Őszi hajlás* Nagyon gyakorlott kézből való bohózat, az alsóbb fajta franczia bohózatok képére. Mint valóságos bohózat nem is illetékesen pályázik. Tele van szerető-motívumokkal. Mintha a szeretőtartás polgári foglalkozás lenne. Előadni lehet, bár néhol visszatetsző a cynismusa, de vannak kellemesebb vonások is benne. Középpontja a félig-meddig kiszolgált

világfi, a ki megházasodott (kihajtott öszre), de van neki egy törvénytelen naivája és megvan még utolsó szeretője is, a kitől nem tud szabadulni. Bonyolódottabbá teszi a helyzetet az, hogy valamikor egy barátjának elcsábította a menyasszonyát, s ez a barát most megjelenik az új házasságnál, hogy — bosszút állni próbáljon a régi sérelemért.

5. szám. *A kik nem gondolkoznak.* Ez a darab, melyet a bírálók mind figyelemre méltónak találtak, szinte ikerestvére az előbbinek. Ha bírálóhoz illenék gyanakodni, merném azt az állítást kockáztatni, hogy egy ember keze munkája a kettő. Ez is francia-szabású alsóbb rendű bohózat, de kevesebb a cynismusa és mulatságosabb is a másíknál. Egy sikkasztó egy kétes erkölcsű hölgygel, egy házibarát pedig egy új menyecskével a fővárosból megszöknek s vidéken ugyanabban a városkában ugyanegy vendéglőben szállanak meg. Ott összecerélődnek és egy amerikai nagybácsi közbejöttével aztán visszakerülnek a fővárosba; de a nagy bonyodalom e kirándulás folytán csak most indul meg igazán. Nagy, nálunk szinte szokatlan ügyességgel keveri a szerző a dolgát, dialógja eleven, de a disztelebb motívumokban nem tart mindenütt mértéket, a mit azonban megcorrigálhat a színházi censor czeruzája.

6. szám. *A parasztbáró.* Vigjáték dalokkal, mondja a szerző. A bíráló pedig ezt: népszínműi stílusban írt dráma a gaz kupeczről, a ki a saját feleségének a fiával versenyezve szereti fogadott leányát. Nincsen valamelyes tulajdonságok nélkül, de helyzetei erőszakoltak és rémesek, vidám epizódjai szintén mesterkéltek és chablonok.

7. szám. *A garasos alispán.* Régi mustra szerint, elhasznált eszközökkel, de ötletesen írt, kissé érzékeny játék. Az alispán férjhez adja a hugát, kinek két kérője van: a városi svihák és a parlagi vidéki ember. A leány egy harmadikat szeret, a fiatal háziiorvost, a ki azonban nemcsak hogy polgárvér, a mi már magában nagy hiba a garasos familia szemében, hanem még kétes származású fiú is. Szerencsére végre kiderül, hogy az apja maga az alispán. Naivabb közönségű színházban előadható. Az iskolázottabb ízlés előtt nem képes megállni.

9. szám. *Az örökösök.* Kezdetleges munka, nem ügyetlenül dialogizált regény, szeszélyes változásaiival az akaratnak. Flóra, az öreg kisasszony, válogat rokonaiban s vagy tizszer jelenti ki hol egynek, hol másnak rokonai közül, hogy ő lesz az örököse, soha kijelentései elégséges okkal nem bírnak, nem is tesznek komoly benyomást; a mellett maga a kisasszony komoly és előkelő alak akar lenni. A beszédekből szín és szellem néhol nem hiányzik, ezért került e mű ebbe a csoportba.

12. szám. *Kölcsön kért férj.* Ez már a világlátott író

vígjátéka, azé, a kit routinier-nek szoktunk nevezni. Az író és munkája azonban a régibb iskolához tartoznak, nem a modern routine eszközeit mozgósítják. Így azokhoz képest, melyeket mint az új francia bohózatok mintájára írottakat mutattam be, naiv és szintelen a *Kölcson kért férj*. Az író művelt színpadiassággal szalajtja ide-oda az embereit, de nem emberei, hanem a maga szüksége szerint. Lépten-nyomon félreértett mondások, félreértett kézszorítások, félreértett ölelések segítségével megy tovább a bonyodalom, melyek egy-két szóval ki lennének deríthetők, melyeket azonban a szerző nem enged kideríteni, különben abba kellene hagynia a darabját. Egy fiatal özvegyet Szliácson szerelmi ajánlatokkal üldöz egy huszártiszt. Az özvegynek is tetszik a legény, de nem bízik benne, azért fogja magát, elmenekül előle Tátrafüredre s nyilván mert reméli, hogy a tiszt is utána szalad: ott első dolga megkérni az első férfit, a kivel találkozik, arra, hogy játssza el vagy 24 órára az ő férje szerepét s oltalmazza meg a katonától. Mért szalad Füredre, mért szalad egyáltalán, ha úgy is tudja, hogy a huszár utána jön? És micsoda özvegy menyecske az manapság, a ki komoly védelmet lát egy huszártiszt szerelme vagy udvarlása ellen abban, hogy egy meglehetősen gyámoltalan urat kölcson kér magának 24 órára férjnek. Ez súlyos sértés a huszár tisztikar ellen. A dolog egy letűnt naivabb kor színpadi conventiói szerint van gondolva. Egy felvonás erejéig még elbirja a modern ember is, ha az írónak a dialóghban, alakjai összeszedésében és a bonyolításban elégséges szellem és találatekonyság áll rendelkezésére. Három felvonás, kellő fegyverzet nélkül, attól tartok, kimeríti mai színházi közönségünket.

13. szám. *Művészesen*. Vigjáték egy korhely, de jó fiúról, a ki festő. Minden gyakorlat híján, volubilis verseléssel, de együgyű, gyermekes szerkesztéssel és hosszadalmas beszélgetésekkel, melyek még színpadi dialógnak sem mondhatók.

14. szám. *A Bárdy család*. Nem áll minden tehetség nélkül a földat elé, de durva kézzel dolgozza: az elszegényedett Bárdyak szemtelen, tolakodó, szívtelen hada leányra, pénzre vadászva. Igen disztelen társaság, de nem ügyetlenül jellemezve, csak hosszadalmas, izetlen és antipathikus az egész.

17. szám. *Tündér Ilona*. Verses vigjáték, érdekes törekvés a művészi formákra, a mihez azonban a tűrhető vers és néhány elég elmés mondás nem elég: találatekonyság, mese, bonyodalom is kellene hozzá. A naivnak nevelt Jenő gróf s a kegyetlennek nevelt Ilona grófkisasszony; elég léha környezetük: egy számító gróf és egy grófné, a mindenkit szolgálni kész parazita s végül a két nevelő, a kik fiatalon egymásban csalódtak: jól mozgósított társaság, ezektől egy kis jó kedv és egy pár komikus

helyzet is kitelnék. Nem dicsérhetek benne egyebet a törekvésnél.

És ezzel elértem ahhoz a három darabhoz, melyet versenyképesnek mondtam. Különös, hogy belőle kettő föltétlenül a romantikus iskolához tartozik, egy pedig annak a külső eszközeivel él: tartalma személyeivel együtt modern, formája vers, még pedig nem is a nálunk elfogadott jambus, hanem a spanyolok pattogó trochausa.

Az összes bírálók dicsérettel illették a harmadik számút, a *Testőrök* címűt. Egy szerencsés kéznek nem sikertelen kísérlete az udvari cselszövő vígjáték terén, hozzá hősei közt Besse nyeivel és tárgyában a magyar testőrmozgalommal, a mi különösebben sympathikussá teszi a munkát. Szerencsétlensége, hogy nincsen középponti hőse, kiben az érdeklődés koncentrálódna; azért, noha jól indul, cselszövése hamarosan összekuszálódik, célját, világosságát, ezzel erejét és érdekességét veszíti. Egy udvarmesterné és egy miniszter mérközése a mű gerincze, ép úgy, mint az *Egy pohár vízben*, az anyagot a magyar testőrök ideális nemzeti törekvése és szívbeli dolgai adnák; de sem az egyik, sem a másik nem domborodik ki olyan tisztán, hogy az érdeklődést táplálja; sem a testőrök alakjai úgy egyénítve és jellemezve nincsenek, hogy különösebb kedvünk telhetnék egyikökben vagy valamennyiökben. Végül az író maga is elveszti uralmát személyein, elejti darabja fonalát is és csak nehézkesen tudja dűlőre vinni, a mit megindított. A szeretet, mely az összes bírálókat e tárgy iránt eltöltötte, arra buzdíthatja az író, hogy törje össze a rosszul formált anyagot és öntse újra, tisztább kialakításával a kínálózkodó gondolatnak.

A 19. számú mű: *Hajtóvadászat*, két bíráló szavazatát nyerte meg. Ez egy spanyol trochausban írt modern vígjáték, bizonyos becsvágyával a nemesebb írói erkölcsnek és ez erkölcsnek nem minden sikere nélkül is, fájdalom, az író erényei csak a mű megindításában kísérik; a második részében, a hol a bonyodalom felhág a delelőre és kifejlik, immár az író gyengeségei diadalmaskodnak. Megszűnik, mikor a conflictus maga komoly lesz, megszűnik a helyzetek kényszerűsége s ez megfosztja a bonyodalmat komolyságától. Két bíráló abban a nézetben volt, hogy e hiányokon lehetne segíteni. A mű hőse egy legényember, a ki 10 évi távollét után hazajő s itthon férjnél találja egykori imádoztját. Azt hiszi, találkozáván a nővel, a ki egyébként egy okos férfiúnak boldog felesége, hogy régi szerelme feltámadt és neki is vág a dolognak, de a sötétben, a hol vele találkoznia kellene, imádoztja kis süldő testvérét kapja karjaiba s ez a kis leány oldja meg a bonyodalmat. A hajtóvadászat azt jelenti, hogy a leányos mamák tömegesen vadásznak a hazatért

fiatal emberre s hol tarkítják, hol elősegítik, hol hátráltatják a bonyodalmat, a nélkül, hogy lövésre kapnák a vadat s egyáltalán a nélkül, hogy az epizód jelentőségéből akár mint hajtók, akár mint vadászok nagyobb jelentőségre szert tenni tudnának.

Ellinór királyleány a 15. számmal megjelölt darab czíme, s ez az, a melynek az öt bíráló közül három ítélte oda a díjat. A mű czíme azonban el van hibázva, a mennyiben, ha már az egyik szereplőről van elnevezve valamely darab, úgy hiszszük, hogy egy vagy más értelemben e szereplőnek kell a főszemélynek, a compositio hősének is lennie. A jelen pályamű hőse azonban nem Ellinór királykisasszony, hanem *Edgard* angol király, a ki politikából el van ugyan jegyezve a másik trónkövetelővel: Ellinor királyleánynyal, de ez az eljegyzett állapot ép oly gyűlöletes a kisasszonynak, mint neki. Hogy mily fokú ez az ő idiosyncrasiája ismeretlen királyi menyasszonya iránt, erről szólaltassuk meg magát Edgárdot, ime:

Hah. Ellinor. mindig csak ő; e hang
Úgy kísér, mint a szúnyog dűnnögése.
Mint pára tölti meg a skót leget;
Ki fog kergetni még országaimból.
Virághoz nem szagolhatok, körüle
Ez öröklött betegség párolog,
Hogy jegyesem a hugom: Ellinor.
Dalon ha édeleg szomjas fülem,
Tanácsosim suttogva intenek.
Hogy nótám végső ríme — Ellinor.
Hadat ha vinnék: földet, hírt szerezni,
Mi gátol? Az, hogy lázad Ellinor.
Atyám hívét ha keresem, — keresztbe
Teszik a küszöbön ez únt nevet.
S még azt akarják, hogy szeressem őt!
— Ha minden báj, jószág és bölcsesség
Egy nőbe gyűlne s szomjas szűz fiú
Ez egyre tűzné minden vágyait:
Egymással így gyűlöltetné meg őket
Valamely ördög, ha gyermekkorában
Sugná az ifjúnak: ez egy — tied!
Bármit csinálj, a másé nem lehet;
Te meg övé vagy minden szín alatt,
Mert végzeted e lány, mely rád szakadt.
Minden dolog kétes; de bizton áll
E kettő: Ellinor és a — halál!
És ezt szeressem!
Halálát senki sem kerüli el,
De nyújtsa életét a míg lehet.
Nem mondom hát (s tudják meg ezt a skótok),
Hogy megszegem atyám ígérését;
De hogy *mikor* lesz párom Ellinor:
Erről az írás hallgat, úgy-e?

Mac Arthy.

A király.

Úgy van.
Nos hát: a hugunk jegyesünk marad,

S ha már szívünk más nőért nem gyulad ;
Ha biztos lesz, hogy boldogsága végett
Megtartjuk hitvesünknek a hűséget, —

(Tréfásan Ellinorhoz szólva.)

Szóval, ha már meguntam életem,
Akkor a bugomat megkéretem.

De addig jelszavam :

Éljen az élet.

Ekképen csinál magának rendszert és philosophiát a fiatal király a helyzetéből, rendszert és philosophiát, mely szellemesen és tetszetősen takarja el a valót. A való pedig az, hogy a fiatal király léha és ledér, szoknyavadász és kalandhős, a ki okoskodásaiban okot és okozatot össze-vissza cserél kénye szerint. Az ember hisz neki, mert szelleme, elméssége, lovagi természete, vállaltaiban a merészség és föllépésének előkelősége megejti az ember szívét. Ezekben a tulajdonságokban nagy hódító erő van. Sajnáljuk, hogy már egy kissé nagyon messzire belegázolt ő felsége, de — distantíára bár — még mindig utána megyünk egyéni szeretetreméltóságáért.

Az idézett dissertatiót Ellinor is végig hallgatja, igazságait belátja és sebzett szívvel válik meg a királytól, a kit pedig eddiglen ő is ösztönszerűleg gyűlölt. Látni való, hogy már itt, a darab elején Ellinor szerepének bensőleg vége. Ő első látásra megszerette azt, a kinek szánva volt. Immár csak az a kérdés, hogy mi lesz Edgárrdal.

Edgárd pedig most is egy szép leány után jár a skót rebellis földön, egy leány után, a kinek csak a nevét és szépsége hírét hallotta. Behatolna ennyiért egy skót várba, a hol Ellinor hívei kezére juthatna, ha nem volna egy jó embere Ethelwood, a ki ebben megakadályozza. Ethelwood maga megy be a várba megnézni, mi van a szép Elfridával, a kit a király csapáz, s kiről aztán majd ő ad a királynak hírt, hiteleset. Mert immár az előtt bemutatattak egy köpczös, vöröshajú sanda leányt Edgárnak mint Elfridát. Egy csütörtököt mondott cselszövény fordult úgy, hogy ez az ál-Elfrida került a király elé, a kire igen erős benyomást tett az a gyökeres felsülés, hogy egy pusztá névre, egy pusztá hírre kockáztatta magát és az óhajtott és remélt szépség helyett ily tenyeres-talpas valóság kínálkozott neki.

Elfrida nagyravágó anyja adja a királynak egy kilőtt nyílveoszöre tűzött levélben tudtára, hogy Elfrida igenis szép és az, a kit ő látott, nem Elfrida volt. Ezért akar Edgard behatolni az ellenséges kastélyba, de Ethelwood, az ő hű lantosa ráveszi, hogy őt küldje be.

A király hazamegy és otthon két dolog zaklatja alapjában jó szívét: nevetséges felsülése és hű lantosának önfeláldozó sze-

retete. Meghasonlott kedvében únni kezdi léha életét és léha udvaronczeit.

Íme néhány sor a töprenkedéséből:

Mi ez? Más emberré változtam én?
 Vagy magamat eddig nem ismerém?
 Hallom, a láz, végig tombolva harcát,
 Megváltoztatja úgy a beteg arczát,
 Hogy ámul, ha tükröt kezébe vesz
 S ijedten kérdi: Én vagyok-e ez?
 Én is magamba nézve kérdezem:
 Nem volt betegség eddig életem?
 A kéj ízése, e mámor-vadászat,
 Mely egy fanyar bogyoért begyre mászat.
 Míg a gyümölcs, mely éltet és üdit,
 Kezem ügyében gazdagon virít; —
 E szomj, mely tengert inna és alig
 Hogy egy csepp éri ajkam, jóllakik;
 E kéj, mely üldözi az ismeretlent
 S kacajba visz, ha a fátýol fellebbent;
 E szív, mely vénuszt látva nem lobog,
 De már egy névre hangosan dobog:
 Mind ez betegség? Amaz éjszakától,
 Hogy Elfridáról lehullott a fátýol
 S az álmodott páratlan báj helyett
 A torzvaló szemembe nevelett:
 Ez éjtől fogva lettem én oly más,
 A tükröt nézem s itt a változás.
 Láttam, hogy szalmatűz a szerelem.
 Étvágy, mely kél és elhal szüntelen;
 Láttam, hogy üres hang a hatalom,
 Mert én ütök, de más viszi karom:
 Majd a nagyok összesküdt érdeke,
 Kiket hizlalni fárad az eke:
 Majd a tömeg, a melytől félni kell,
 Mihelyt az ember okosat mível;
 Majd egy korlátnok, ki, mint a színészt,
 A más esze szerint beszélni kész . . .
 Így fejemen bár diadém ragyog,
 Magam szemében üres báb vagyok.
 Mert mi a Mindenható földi mása,
 Mikor hibázik a mindentudása!

Lám, az a kis kaland mily nagy hatással volt a királyra. Ma azt mondanók: természetes, mert a féktelen élet megdúlta idegrendszerét s megszuánt rá nézve a különbség kisebb és nagyobb okok között. El van tökéelve, hogy más útra tér. Igazi király lesz. Elcsapja eddigi kancellárját s megteszi azzá Ethelwoodot, csak baj ne érje önfeláldozó kalandján, mert hiszen az ellenség barlangjába ment ő neki, királyának egy oktalán szeszélyeért.

Nos Ethelwoodot nem érte baj, legalább nem olyanféle, minőtől a király féltette. Sőt ellenkezőleg, megjó és elmondja fejedelmi barátjának, hogy Elfrida csakugyan vörös és pisze és

sanda, de ő, Ethelwood elveszi feleségül; azonban engedelmet kér arra, hogy ne kelljen nejét az udvarra hoznia.

A király ebbe belenyugszik s Ethelwood visszamegy a várba esküvőre. De a kegyvesztett kancellár leleplezi a jó madarat: igenis, Elfrida gyönyörű, Ethelwood rászedte a királyt, beleszeretvén, magának tartotta meg Elfridát.

Edgard lóra kap és meglepi a lakodalmasokat, kik közt a skót rebellesek vezére is ott van, Ellinor királyleány gyámja. Ezek a királyt, bár álruhában jött, felismerik, elfogják s halálra szánták, ha kedvüket nem teszi. Edgard mint szellemes philosoph fogadja sorsa fordulását s e kényes perczében is több gondja van arra, hogy Elfrida titkát kitudja. De most már három Elfrida kerül elejbe: menyasszonynak öltözve, a sanda, az igazi és — Ellinor. Ez az asszonyok játéka. Edgardnak kell kitalálni, hogy melyik az igazi és ő a legszellemesebb okoskodással csalhatatlanul kisüti Ellinorra, hogy ő az igazi Elfrida, mert a három leány közül ez hódítja meg az ő szívét. És ezzel természetesen meg van oldva a szívek kérdése, a politika kérdése és a darab csomója is.

Világos, hogy egy úgynevezett romantikus művel állunk szemben a legromantikusabb fajtából. Ez is elmúlt idők műfaja, ma már minden romantikus conventiónak és requisitumnak, minő az álruha és vendéghaj, nem sok becsülete van a színpadunkon. De azért ma is vannak romantikus hajlandóságú emberek is, poéták is. Vannak is és lesznek is. De a kik nem azok, azoknak viszont van irodalmi és irodalomtörténeti műveltségök, a mely megadja nekik azt a képességet, hogy minden időkbeli iskolák alkotásaiból élvezni és méltányolni tudják azt, a mi jó, a mi maradandó. Szóval, ha a poéta eredeti és kiváló, akkor az iskola háttérbe lép, az iskola mellékes, a művelt közönség, minden idők művelt közönsége koszorút fon az erősnek. Nem az iskola győz, hanem a költő.

E darabnak, melynek tartalmát ismertettem, megvan az a hibája, hogy a mellékalakok dolga nagyon is szélesen fogja el figyelmünket a fődolog s a főhős elől; megvan az a hibája, hogy nagyon is sok bujósdit enged meg magának, úgy hogy romantikus egész fantasztikusságig; de valóság, hogy a király lélektani rajza vonzó és találó, átalakulása természetes és kedves; az öreg lady mama megrögzött nagyravágyása szerencsés komikai színekkel van festve; a darab pompás, gazdag felszereléssel indul meg és hasonló pompával fejlődik ki szerencsés végére; több igen bájos jelenete a lelket frissíti fel s a költő, a versnek kiváló mestere, a költői gondolatoknak oly gazdagságával áraszt el és verses dialógjában s magánbeszédeiben annyi epigrammai szellemet szór hallgatóira, hogy mindenki kénytelen

bevallani, hogy bár a compositió önkényes és gyakran szinte hajszálon függő, mégis nem kényelmetlenséggel, hanem kedvvel nézzük változásait, mivel a hajszálat egy előkelő elmének szellemes önkénye tartja. Az önkény bánthat, a szelleme bájol és bilincsel.

Felmerült a bíráló bizottságban a kérdés, hogy egy hirlapi közlemény, mely még a bírálók döntése előtt híreket közölt a pályadíjról, a nyerőről, a bírálók véleményéről és még neveket is emlegetett hozzá: alkalmas-e arra, hogy a pályázat sorsának alakulására befolyást gyakoroljon. A bizottság azonban abban a meggyőződésben volt, hogy rá nézve e tekintetben csakis az akadémiai pályázati szabályok s nevezetesen e szabályok 145. §. lehet döntő. És semmi nem történnén, a mit e §. és általában szabályaink tiltanak, és semmi olyanban mulasztás is meg nem esvén, a mit szabályaink rendelnek: a bizottság a maga eljárására és elhatározására ama hirlapi közlésnek semmi befolyást nem engedett s úgy döntött, hogy az idei gróf Teleki-féle pályázaton három szóval kettő ellen, a mely kettő a *Hajtóvadászatra* esett, megjutalmazásra a tekintetes Akadémiának a beérkezett pályaművek közül a 15-ik számút ajánlja, melynek czíme *Ellinor királyleány*, jeligeje: *Amor improbus omnia vincit*.

J e l e n t é s az 1895. évi Karátsonyi-pályázatról.

Előadta *Heinrich Gusztáv* r. t. az 1896. évi márczius 19. összes ülésen.

A Magyar Tudományos Akadémia a gróf Karátsonyi Guidó alapította drámai jutalmat ez évben az ezredéves nagy nemzeti ünnepségek keretébe helyezte. Nem kívánt abszolút értékű tragédiát, mely kiváló irodalmi és színi jelentőséggel bírjon, hanem csupán «a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas színművet.» És még ez alkalmi darab tartalmát és alakját is lehető tágra vette. «Meritheti tárgyát», így szolt a pályázati hirdetés, «akár a honfoglalás történetéből vagy mondáiból, akár nemzeti történetünk későbbi korszakaiból; de az utóbbi esetben is alkalmasnak kell lennie a honfoglalás dicső emlékezetének följújtására és a hazafias érzés táplálására.» És alaki szempontból is a legnagyobb szabadságot, a subjectiv fölfogás teljes korlátlanságát biztosította a szerzőknek; mert a pályamű lehet, ismét a pályázati hirdetés saját szavaival, «egységes szerkezetű dráma, de lehet drámai képsorozat is és vegyülhet allegorikus

elemekkel». De hogy színi előadásra alkalmas költői műnek kell lennie, erről természetesen nem mondhatott le az Akadémia, és a pályázati hirdetés tényleg e szavakkal végződik: «Minden esetben színi előadásra alkalmasnak s költőileg is értékesnek kell lennie».

Íme, az Akadémia ez esetben teljesen félretette a dramaturgia régi és új követelményeit, a melyek hangoztatása miatt a pályázók oly sokszor neheztek reánk. Nem kívánt egyebet, mint egy kis lelkesedést és műveltséget, no meg egy kis költészetet és színszerűséget. Ez mindössze nem sok, így vélekedhettek sokan, és csakugyan az volt az általános fölfogás, hogy e pályázatra rendkívül sok darab fog érkezni. E várakozás alaptalannak bizonyult. Érezték-e valóban a pályázók, hogy a kitűzött föladat megoldása milyen nehéz, vagy egyéb okok működtek-e közre, nem tudom; de tény, hogy drámai pályázatra rég nem verseztek oly kevesen, mint ez alkalommal.

Mindössze tíz darabot vett át a bíráló bizottság, a mely Zichy Antal tiszteleti tag elnöklete alatt Badics Ferencz, Berczik Árpád, Csengeri János és Heinrich Gusztáv levelező és rendes tagokból állt és nekem tette nem éppen kellemes kötelességemmé, hogy a pályázat eredményét, helyesebben eredménytelenségét a tisztelt Akadémiának bejelentsem és röviden megokoljam.

Előre bocsátom, hogy én részemről nem tartom és soha sem tartottam a kitűzött feladatot könnyűnek és azért egyáltalában nem vagyok meglepetve a pályázatnak úgy mennyiség, mint minőség tekintetében el nem tagadható eredménytelenségétől. Az egész világirodalom alig mutat föl egy-két középszerű alkalmi színművet; a legnagyobb része fagyos allegória és nagyhangú, de üres verselés; és ha látjuk, hogy ily föladattal szemben egy Shakespeare vagy Goethe génusza is csak középszerű, csekély értékű és sovány élvezetet nyújtó termékekben nem is annyira nyilvánul, mint inkább elvész: kevésbbé leszünk hajlandók a Karátsonyi-pályázatnak múlt évi eredménytelenségéből messzebb menő következtetéseket vonni. De azért nem mondom, hogy jobb darabok nem érkezhettek volna be; csak általában hangsúlyozni kívántam a kitűzött föladat kényes voltát és a vele járó, a dolog lényegében rejlő nehézségeket, a melyekkel jóval nagyobb színi költők sem tudtak megbirkózni, mint a milyenek, sajnos, az ezredéves ünnepségek küszöbén a magyar nemzetnek ez idő szerint rendelkezésére állanak. Vagy a nagyobb tehetségek tényleg mind elmaradtak volna?

De bár a beérkezett munkák közt egy sincsen, melyet a bizottság jó lelkiismerettel a jutalomra ajánlhatott volna: azért a beérkezett munkák még sem állanak egyazon színvonalon. A teljesen értéktelen férczelmények mellett vannak akár tárgyi és

nyelvi szempontból, akár egyéb tekintetekben említésre méltó kísérletek, sőt van egy-kettő olyan is, melyek izmosabb tehetségre, gyakorlottabb írói tollra és a színpad igényeinek mélyebbre látó ismeretére vallanak. Azt hiszem, sem a tisztelt Akadémia, sem a pályázó hazafiak nem kívánják, hogy e darabokat egyforma terjedelemben fejtegessem, a mi hálátlan, érdektelen és a szó legigazabb értelmében céltalan munka volna. Azért csak néhány megjegyzésre szorítkozom, melyek eljárásunkat megmagyarázni, illetőleg javaslatunkat megokolni alkalmasak lesznek. Hadd kezdjem legalul, nehogy teljes kétségbeeséssel kelljen jelentésemet befejeznem.

A pályázat leggyengébb darabjai kétségtelenül: a 4. sz. *Orosz szerelem*, dráma öt fölvonásban. M.-Szigeten 1895. évben. (Jeligéje nincs), — és az 5. sz. *A húnok*, tragédia öt fölvonásban. Pályamunka a millenniumi díjra. Jeligéje: „Alkotni kezdek lelkesült erővel, lelkembe szíva fényes ősidők Lehelletét. Várady Antal”.

Az első darabnak («Orosz szerelem») legkisebb, de legeslegkisebb vonatkozása sincsen a millenniumra; tárgya egy bajosan érthető és teljességgel élvezhetetlen modern történet, melynek színhelye Sz.-Pétervár; azonfelül prózában van írva, a mi szintén ellentétben van a Karátsonyi-jutalom szabályzatával, de ez esetben elismerést érdemel, mert ennek a szerzőnek versei iszonyatosak lehetnek. A darab tehát már azért sem jöhet szóba, mert nem felel meg a pályázat tárgyi igényeinek; de egyébként is borzasztó egy kezdetleges kísérlet. A szerző sem magyarul nem tud (a helyesírás hihetetlen botrányosságát betudhatnók a másoló-nak), sem drámáról nincsen leghalványabb sejtelme, hisz a darab jó részét magának a szerzőnek elbeszélése teszi. Hogy a szent-pétervári viszonyokban és szokásokban mennyire járatos, mutatja az az egy érdekes adat, hogy mindjárt a darab elején egy orosz gyereket a Cserebogár-dallal altatnak el.

Valamivel jobb az ötödik szám («A húnok»), melynek tartalma: Arany János egyik remek alkotásának tárgya t. i. Attila és Buda versengése. De a szerző nem igen tudta Arany János fényes művészetét a maga hasznára fordítani. Már a cselekvény kerete és az alapjául szolgáló cselszövény is rendkívül gyöngye, majdnem gyerekes. Etele harcziás, Buda békeszerető fejedelem. Midőn azért egy asszony elhossa a Hadúr kardját, Buda visszautasítja, de Etele örömmel fogadja a hatalom zálogát. A nép nyomban fővezéreül kiáltja ki Etelét, kit az Isten kardja legyőzhetetlenné tesz. Most Buda megbánja magatartását és nejevel, a nagyravágyó Gyöngyvérrel ellopják a kardot és föllázadnak Etele ellen. De nem érnek célta, mert a kardnak csak egy ügyes másolatát kerítették hatalmukba. Az igazi kard Etele kezében van, a

ki vele mindenütt győz és végre levágja Budát. A szerző igen bőbeszédű, bár nincs mondani valója. Drámai cselekvényről, szerkezetéről, jellemzésről nem sokat tudhat. Nyelve, talán a kínos verselés miatt, erőszakos és sokszor magyartalan, néha, főleg a szórendet tekintve, az érthetatlenségig hibás. A millenniummal, tehát a pályázat főfeltételével, nincs a darabnak semmi vonatkozása, de ha volna is, ez sem emelhetné értékét. Hogy a lelkes húnok Etelét «sisakra» emelik, talán csak tollhiba. Meddig fog még a hún testvér-pár tragédiája kisérteni a drámai pályázatokon? Valóban ideje lenne, ha egy hivatott költő végre-valahára megoldaná ezt a szép problémát, hogy megszabaduljunk a kifoghatatlan kísérletektől, melyek nem bírnak vele.

Nem sokkal magasabban áll, de gyakorlottabb író műve a kilenczedik számú. *Árpád*, színmű öt fölvonásban. Jeligióje: Anonymus Belae regis notarius. Talán helyesebb jeligióje volna: Vörösmarty Zalán futása, mert ebből legalább is annyit meritett, mint Anonymusból. A probléma világos és nem is érdektelen: Az öregedő Álmos mellett mind magasabbra emelkedik a bölcs és vitéz Árpád hatalmas alakja, a ki, a nemzeti traditiókkal szakítva, egységes nemzetének egységes hazát akar szerezni. De a törzsfők részben irigyei, részben az ősrégi nemzeti alkotmány hívei, minek következtében mindegyik csak önmagával és saját népével törődik. Mindkét fél tettere készül, de, sajnos, ezeket a tetteket hiába várjuk. Történik ugyan egy és más dolog, pl. Tőhötöm elhagyja a fővezért vagy Álmos meghal; de a főszereplők nem tesznek semmit, a mi a dráma cselekvényét előbbre vinné. Végül fővezért választanak, még pedig részben az olvasó meglepetésére, minden baj nélkül ép Árpádot, kit oly sokan nem akartak, de a döntő perczben vagy elmaradnak, vagy hallgatnak. Zalán és neje Melitta, Árpád neje és sógornője egészen czéltalan szereplők, a kiket a szerző elég naivul el is ejt. Álmos szálnalmas alak, Árpád pedig a IV. felvonásban siránkozni kezd és erősen süllyed. Drámai küzdelemnek semmi nyoma, legföljebb szavakban, melyekből nem következnek tettek. Szini szempontból nagy ügyetlenség, hogy az első négy fölvonás mindegyikében színváltozás van. De a darab nyelve és verselése jobb, mint a legtöbb beérkezett műben; vannak jól szavalható hatásos dictiói, és egyes jelenetei figyelmet érdemelnek, különösen sikerült az V. fölvonásban a vérszerződésnek velős és hatásos dramatizálása. A darab jó gondolaton alapul, de drámában ez csak úgy juthatna kellően érvényre, ha a bölcs politika emberével, Árpáddal, a régi nemzeti hagyományokat csak *egy*, de elszánt és erős hős képviselné, és e két férfiú ellentéte egységes, emelkedő cselekvényben nyilvánulna. Azért lehetne a darab színmű, mert hisz Árpád ellenfele okulhatna és megtérhetne. A Zalán futásából

származó alakok és motívumok csak zavarják a mű egységét és teljesen kívül esnek az alapul szolgáló problémának.

Most azokat a darabokat foglalom röviden össze, melyek a pályázati hirdetés helyes figyelmeztetésére, történeti képekben tüntetik föl a nemzet jó és rossz napjait. A minta, melyet e színművek szerzői szem előtt tartanak, kitűnő: «Az ember tragédiája», melyet majd szabadabban utánoznak, majd szolgál módra másolnak; — de legtöbbje igen gyöngye tehetség és akadhat köztök olyan is, a ki Madách remekét talán helyesen meg sem értette De lássuk őket egyenként.

A külsőségekben legközelebb áll Madáchhoz a 6. szám, *Munkács alatt*, színmű öt szakaszban. Jeligeje: *Jucunda est memoria praeteritorum malorum*. A darabnak nagyobb várakozást keltő kerete a következő: Árpád Munkács alatt várja Zalánhoz küldött követi visszatérését. Vele van Gyöngyér skytha hercegleány. hön szeretett arája, ki őt az új hazába követte. A magyar génusz most a jövőbe engedi tekinteni a fejedelmet. Az első fölvonásnak ez expositiója után Árpád a II. fölvonásban mint IV. Béla lép föl, a III.-ikban előbb mint Hunyadi János, majd mint Martinuzzi, a IV.-ben mint a magyar szabadságharcznak (1848—49.) fővezére, utóbb diktátora. Az V. fölvonásban újra Munkács alatt vagyunk. Árpád fölébred, Ramses (?) skytha herceg megöli Gyöngyért, kit rég szeret és végre az új magyar haza földén megtalált; Árpád pedig népével az ország elfoglalására indul. Nincs e darabban sok lelemény, de mélyebb fölfogást sem találunk benne. Ezt a sajátságosan választott korszakok is mutatják. Szerző mellőzi szent Istvánt, Nagy Lajost, Mátyást, Rákóczyt, a nélkül, hogy eljárása okát sejtethetők. Cselekvény is kevés akad az egyes képekben. Annál több a fölszínes történelmi bölcselkedés, néha igen kifogásos nyelven, sokszor még kifogásosabb versekben. De egy-két tableau jól van gondolva és a szín változásai is elég ügyesen vannak kieszelve — csak ne volna a szöveg annyira elnyújtva! A IV. Béla jelenetei pl. majd egész darabbá húzódnak. Csupán a Martinuzzi-jelenetben érzik erősebb költői tehetség, ha talán nem is éppen drámai tehetség. Ez utóbbira nem a legjobb világot veti Gyöngyér rokonszenves, valóban drámai alakja, melynek érvényesülését szerző lehetetlenné tette vagy talán észre sem vette.

Egységesebb szerkezetű, legalább az alkalmazott allegoria szempontjából a 2. számú *Hungária*, drámai költemény hét képben. Jeligeje: *Él magyar, áll Buda még!* Ez a hét kép a következő: 1. A honfoglalás. 2. A kereszt győzelme (szent István). 3. Hadúr bosszúja (IV. Béla). 4. Ármány diadala (Mohács). 5. Nemzeti fölkelés (II. Rákóczy Ferencz). 6. A dicsőség vége (1849). 7. Az igazság győzelme (1867). E képeket Hungária és Ármány

versenygése kapcsolja együvé, de ez a versengés nagyon egyhangú és unalmasan ismétlődő, mert a két allegorikus alak csak beszél, folyton beszél és nem cselekszik. Hungária a magyar haza; «az öröklét dicső koszorúja» fogja «övezzeni homlokát», mondja a törzsfőkhöz, ha ti

Az egyetértésnek szent lánczait
 Botor kezekkel szét nem tépitek.
 De jaj akkor nekem és nektek is.
 Ha szétszakítjátok valaha! . . . Mert (mily vers!)
 Az egyetértés a hol szétbomol,
 Ott a viszály vad ördöge honol!

Ez igaz, de valóban nem éppen mély philosophia. Ármány pedig a konkolyt hinti szét Hungária népe közt, mert az ő «gyönyöre semmi más, mint rombolás és újra rombolás». Az ezredév történetének legfőbb mozzanatai jelezve vannak e színmű képeiben, de inkább külsőségekben, mint eszmei tartalmukban. Az egész mű nagyon üres, nyelve többnyire mindennapi, az egészből hiányzik a hév, a pathos. És nem hiányzanak az ízléstelen részletek sem, így pl. midőn őseink a tatárjárás után emberhúson vesznek össze, vagy mikor az utolsó képben Ausztria és Magyarország címereit kicserélik és a két kapus előáll okoskodásaival. Szerző, úgy látszik, a fősúlyt a látványosságra fektette, de tartalmas szöveg nélkül ez is hatástalan marad.

Hasonló jellegű az 1. szám. *Ezer éven át*, allegorikus történeti dráma. Jellegje: Eszmék felé vezessd a nemzetet. E munka főjellemezője iszonyú terjedelme: elő- és utójátékon kívül tizenöt szín, 4,600—700 vers. A szerző maga is azt hiszi, hogy két estén kellene előadni, pedig egyes színeket, így a 11-diket (A mohácsi vész előtt) és a 13-dikat (Az elnyomatás kora) hajlandó elejteni. Összefüggéstelen képek a nemzet ezer éves történetéből, igen szerény, alant járó történeti fölfogással. Az egész darab voltakép, mint a jelenetek czímfeliratai is mutatják, alig egyéb, mint egy középterjedelmű magyar történeti kézikönyvnek éppen nem ügyes dialogizálása. Nehézkes, homályos a nyelve is. sokszor alig lehet megérteni, pl. mindjárt a darab elején, a hol Klio okoskodik multról és jövőről:

Eleve szeretet alkotta szívet:
 Azért, hogy a szívek szeressenek.
 S a szív megalkotá a nemzetet.
 Az eleve, ki legelőször nemzett,
 Azóta már a nemzet lett a nemző,
 Fentartva a közös egyéniséget.
 S együtt a cél: ápolni élte fáját,
 Melyen a hű szívek teremjenek stb.

Szerzőt Madách nagy példája zavarta meg, melyet azonban csak külsőségekben tud utánozni. Így Madáchra vezethetők vissza a részleges személy-azonosságok is; utasítása szerint azonos személyek pl. Zalán, Erőszak, Szolimán; vagy Árpád, Kossuth, A király; vagy Vid, Kanczellár, Bach, Oláh pap stb. Sok az elvont okoskodás, a hosszadalmas beszéd; sehol egység és központ. Az egész mű kedvezőtlen hatását nem igen módosítja egy-két jobban sikerült jelenet vagy itt-ott elszórva egy-egy jól fogalmazott sententia.

Mielőtt a figyelemre méltóbb három darabra áttérnék, még meg kell emlékezni egy igen sajátos pályamunkáról, melyet egy amerikai honfitársunk New-Yorkból küldött be. Ez a 10. sz. *Egész emberek*, eredeti dráma három szakaszban. Motto: Nem költ galambot a sas. E munka három részből áll: Előjáték (1—53. l.), Dráma (59—165. l.) és Utójáték (165—171. l.) Az előjátékban Pannonia a múlt időknek gyorsan eltűnő képei mellett dicsőíti a régi erőnyeket, melyek birtokában nemzetünk, bár annyiszor megjósolták halálát, mindig kiküzdötte lét- és polgárjogát; dicsőíti azokat, kik e régi példákön lelkesedve «egész emberekké» váltak és a jövő évezredben az «egész nemzet» létrejöttét lehetővé tették. Most rengeteg színváltásokkal 1849-iki jelenetek következnek, melyek ama szomorú korszak szenvedéseit majd néma képekben, majd egy családnak fájdalmas sorsában, de igen töredékes, összefüggéstelen helyzetekben tüntetik föl. Az egész előjáték csupa fragmentum, csupa jelkép, melyet Pannonia magyarázatos szövege sem tesz mindig érthetővé. A számos színváltozás jóformán előadathatatlaná teszi e sajátos prologust, melyről a szerző maga is megjegyzi, hogy lesz színház, mely «el nem bírja». A Dráma maga kissé hosszúra nyújtott népszínmű, helyesebben népdráma, melynek hősei egy üldözött, de kitűnő legény és egy derék, de még atyjától is gyűlölt leány. Hogy ez a história miért van beékelve az apotheosis elő- és utójátéka közé, azt bajos volna eltalálni, ha Pannonia a darab végén el nem árulná, hogy a népdráma alakjai az «egész emberek» példái gyanánt kívánnak tekintetni. A népdráma maga azonban nem érdektelen, csak jobban kellene összevonni vagy a cselekvényt gazdagabbá tenni. A szerző, úgy látszik, jól ismeri a magyar népeletet, de a nép nyelvén már nem tudja beszéltetni embereit, főleg a két főszereplőt, kik igen csiszolt stílusban társalognak és általában műveltségökön fölül nyilatkoznak és viselkednek. Talán érzélgősségek sem igazi magyar vonás, de ezt újabb úgynevezett népszínműveink legalább a színpadon már nagyon divatosá tették. Az Utójátékban a híres magyar asszonyok és férfiak tűnnek föl jellemző kisérrettel, Pannonia pedig újból előadja az Előjátékból már untig ismeretes elméletét az

«egész emberekről», melyet most a népdráma alakjaira vonatkoztat :

Regém végéhez ért . . . Türelmetek
 Nem volt hiába, hogyha — nem feledtek.
 A kép hű, melyet tükröm felmutat.
 Nem választék mesés, kalandos utat
Egész emberré lenni, — egyszerűt!
 Alakjaim nem a holdban születtek,
 Nem törökből, tatárból gyúrva lettek,
 Nem árnyékképek, vérnélküli lények :
 Bennünk, körülünk szunnyadoznak. élnek,
 Hazánk földén teremnek mindenütt!
 Míg egy nép így él, míg a példa így bat,
 Míg így 'felöltjük' nemzünk s nagyjainkat,
 Míg könyvek, konyha s a barázda mellett
 Ily friss erők, ily jellemeik teremnek :
 Nem vész el a nép!

Azonban meg kell jegyeznem, hogy a népdráma alakjai és cselekvénye talán nem is igen alkalmasak arra, hogy az «egész emberek» mintául szolgáljanak. Hisz Andor és Julcsa derék egy pár, de oly kisszerű ármányok ellen küzdenek és jellemök annyira nem nyer kellő alkalmat, hogy magasztosabban érvényesüljön, hogy alig szolgálhatnak a szerző nagy hangú elméletének meggyőző bizonyítékaiul. — Andor szenvedőbb, tétlenebb ember is, semhogy valóban megmutathatná, «egész ember» voltát. E szempontból Julcsa még elfogadhatóbb alak volna. De e momentumot nem is tekintve, az egész munka szerkezete nem mondható sikerültnek, és maga a népdráma is gyökeres áldogozást kívánna, hogy a színszerűség és költőiség kettős követelményének megfelelhessen.

A még hátralevő három pályamunka magasabb színvonalon áll az eddig röviden jellemzetteknél, bár ezek sem kifogástalan alkotások; mégis gondolkodóbb és hivatottabb szerzőket sejtetnek. A 3. számú *Pusztaszeri éj*, színmű öt fölvonásban. Jeligéje: Ha Isten velünk, ki ellenünk; öt álomképben tünteti föl a nemzet fejlődését. A pusztaszeri nemzetgyűlés a haza- és földfoglalás befejezése. Ekkor Marót díszes követséggel fölajánlja leányát Árpád fiának, Zsoltnak. Árpád nem tudja magát mire határozni, mert úgy érzi, hogy ez elhatározása végzetes lehet népe sorsára; azért szeretne a jövőbe tekinteni. Egy jósnő megmondja neki a multját, egy angyal, Firiél, föltárja szeme előtt a nemzet jövőjét. Ez expositióra következik a hat álomkép: 1. Az angyalok megjelenése (Szilveszter megküldi a magyar királynak a szent koronát és az apostoli keresztet). 2. Az égi patrona (István koronázása). 3. A szent korona (Imre és Endre viszálya). 4. A feldúlt haza (IV. Béla és a tatárjárás). 5. Az ezredév (háttérben a kiállítás csoportja). A darabnak szép az alapgondo-

lata a szent koronáról, melyet Szilveszter pápa e szavakkal jellemez:

Ez meteor, mely égből hullt alá!
 Habár a műve földi emberé,
 De általam az Isten küldi most.
 Nem földi rög testvére, pusztá ércz,
 Isten küldötte szent erő ez itt,
 Mely nemzeteknek bűvös kapcsa lesz.
 Feléje száll a bizalom s remény,
 Élet- s halálnak sorsa tőle függ.
 S ki ékeül magán viselni fogja,
 Azon gonosz kéz nem vehet erőt.

És az álomképek mind a szent korona e magasztos, bűvös erejét tüntetik föl: Imréhez nem mer ellenfél nyulni, mert fejét a szent korona ékesíti; IV. Bélát a koronán ismeri föl népe stb. És e jelenetek jól is vannak gondolva, csak a szerző esellen humora ne rontaná el lépten-nyomon a jól előkészített hatást. E furcsa humort még furcsább színben tünteti föl az a meglepő tény, hogy képviselője Firiél, az ég angyala. Már az első fölvonásban oly stílusban beszél, mely angyalhoz illőnek vagy csak választékosnak is egyáltalában nem mondható; így pl. a 20. lapon így szól a pogány paphoz: «táítsd ki szád a hosszú éjszakán, Hogy bérepüljön rajt a sült galamb!» Még képtelenebb a II. felvonásban enyelgése Szilveszter pápával, kit rajtakap, hogy bort iszik, s midőn ez tagadja, megtapintja az orrát. A III. felvonásban szerelmeteskedik Bóra dajkával, akár az inas és a szobaleány valamely modern bohózatban. Ugyanitt azt találja, hogy a szép magyar nyelv legjobb nyelvtana jövőre is az édes csók legyen stb. Ez a humor ebben a keretben esetlen és bosszantó, és megrontja az egész darabot, mely egyébként figyelmet érdemelne, már szép alapgondolataért is, mely legszebben és leghatásosabban az Endre és Imre jelenetében érvényesül. (Megjegyzem még, hogy a másolat igen botrányos; talán ezzel is törődhetnének egy keveset a pályázó urak. Az ember különben nem is hinné, hogy van írni tudó ember ez országban, a ki ily hallatlan lábon áll a helyesírással.)

Egészen más természetű darab a 7. szám *Csanád*, történeti színmű öt fölvonásban. Jelígeje: A száműzöttek honja van stb. Vörösmarty; — egységes színi alkotás, mely az ezredéves ünnepélylyel csak igen laza kapcsolatban van, a cselekvény kifejlésénél fogva pedig, bizonyára a szerzőnek szándékán kívül, éppen éles ellentétbe kerül vele. A cselekvény magva ez. Csanád bolgár főúr, a ki szereti Izát, Ajtony bolgár khán leányát, zsarnok ura elől, kinél aljas irigyek alaptalanul bevádolták, szt. István magyar királyhoz menekül. Úgy van meggyőződve, hogy saját népe érdekében cselekszik, midőn az ellenséggel frigyvet köt

zsarnok ura és honfitársai ellen. E veszedelmes elméletet a hős ismételve és igen hosszadalmasan fejtegeti és a szerző, úgy látszik, osztózik véleményében, mely az ezredéves ünnepély alap-gondolatával csakugyan benső kapcsolatba volna hozható; — de akkor Csanád miért bukik el? és hogy szolgáljon az a millennium nagyobb dicsőségére, hogy e bolgár főúrnak azért kell tönkre mennie, mert a magyarokhoz csatlakozik? A bíráló bizottság több tagja elismeréssel szolt e darabról, melyben nagyobb tehetségű költői erőt véltek fölismerni. Részemről készséggel csatlakozom e többséghez, de nem hunyhatok szemet a mű lényeges gyengéi előtt sem. E darabban igen hézagos a jellemzés, éppen nem meggyőző az indokolás, felette kifogásos a szerkezet is, melyet sok czéltalan anyag és alak meglazít. Nagyon kevés történik e hosszú öt fölvonásban, melyekben oly borzasztó sokat beszélnek, még pedig részben gyenge nyelven és helylyel-közzel lehetetlen versekben. És mily szomorú, szálnalmas alakok ez a folyton prédikáló szent István és az ő magyar főurai! Sem Ajtony, sem Csanád nem tudják, hogy voltaképp mit akarnak, és az olvasó is homályban marad a szerző tendenciája iránt. A 112. l. így fejtegeti Csanád, István király előtt, legalább is kétes értékű politikáját:

Annál erősb szívembe most a vágy,
Felrázni mély álmából nemzetem.
S nem rettegek vérét se ontani,
Ha véle életét megmenthetem.
Semhogy Byzáncz rabszójra fűzze majd,
Mint annyi más nemzettel is tévé,
Inkább hatalmatok osztályosa
Legyen, hol annyi nép honát lelé.

A magyarok lelkes örömmel fogadják a hőst, és István király kijelenti:

Nagy ünnepély jelezze e napot,
Vigalmi zaj áradva szerteszét,
Ki szent jogért fegyvert ragad, soha
Nem éri baj, ne féltse életét —

és Csanád elbukik! Hogy értsük ezt? hogy nem volt igaza? hogy nem «szent jog» volt az, a miért fegyvert ragadott? Mert ha Csanád csak szerelme miatt bukott el, kár volt őt ily érdekes politikai probléma képviselőjévé tenni és az összes magyarságot belevonni sorsába. Az alapgondolat homályos és a darab hatása ennek következtében nem kedvező. Még inkább kisebbiti e hatást Ajtony és Csanád jellemzése, mely sem alakjukat nem teszi érthetővé, sem viszonyuk iránt nem költi föl érdeklődésünket. Hogy Iza értelme elhomályosul és szíve megtörik, midőn völgyénye

atyja ellen fordul, ez nagyon chablonszerű, de érthető, — daczára Ajtony ellenszenves alakjának, mely még leányában sem fakaszt-hatott mélyebb szeretetet, és daczára azon izetlen fejtegetésnek, melylyel Csanád a IV. fölvonásban megmagyarázza kedvesének, hogy szerelmők erősebb, mint az a vérségi kapocs, mely útott szerelemből fakadva, Izát nemzé. Csakhogy arról erősen kellett volna gondoskodnia szerzőnek, hogy e szerelmi tragédia hatása el ne homályosítsa politikai célzatának helyes érvényesülését. Más oldalról azonban vannak a darabnak sikerültebb részletei is és egyes jelenetekben, főleg az V. fölvonásban, a dictio pathosa és lendülete elismerést érdemel, — bár szerző sehol sem tudja szavai árját fékezni és ott is hosszadalmassá válik, a hol a helyzet természete, de a célzott hatás is épen a szűk-szavúságot tette volna ajánlatossá.

Utolsónak maradt a 8. sz. *Ezer év*, történeti drámai költemény három fölvonásban, előjátékkal és utóhanggal tíz részben. Jeligéje: Ezer éve, hogy e nemzet itt magának hazát szerzett. Petőfi. — Ez ismét a Madách remeke mintájára vall. — A magyar történelemből a következő tíz képet emeli ki: 1. Árpád a honszerző. 2. Szent István első király. 3. Béla a második honalapító. 4. Mátyás az igazságos. 5. Rákóczy a szabadsághős. 6. Mária Terézia a nemzet anyja (néma kép). 7. Bessenyei az úttörő. 8. Széchenyi a reformátor. 9. Kossuth az agitátor. 10. Deák a koronázó. E képsorozatot (és ebben a 2. sz. 'Hungária' cz. pályamunkára emlékeztet e darab) Nemtő és Viszály harcza kapcsolja össze: amaz egyetértésre, összetartásra buzdítja a nemzetet, ez a viszály magvait veti el. Így mutatkoznak be az előjátékban és így szerepelnek az egyes képekben. Bevezető prologusa végén így szól Nemtő a két törzshöz:

Óh csak egyetértetek,
Csak összetartsatok! Ne csak rokon
Hét törzs, de egy nagy nemzet légyetek;
Ne hét vezért uraljatok, csak egy
Törvényt. — ne hét zászlót kövessetek,
Csak a vörös-fehér-zöld színeit
Együtt a három színben! És ha itt
Ez országot bírjátok, a Tisza és (vers!)
A Duna partin. Kárpát bérceztől
Körülövezve, — s mind a nép, mit itt
Találtatok, hódol hatalmatoknak
S körül a szomszéd népek és királyok
Tisztelni fogják hős erényetek
És kardotoktól félnek: álljatok
Szilárdul itt, hogy ezred-évekig
Megálljatok! — s meg fogtok állani,
Benn egyetértve és tisztelve künn.

Miután a törzsfők megválasztották Árpádot fejedelmöknek és megkötötték a vérszerződést, Viszály lép föl:

Kaczagom e badar törvényeket!
Csak hozzatok hasonlót többet is
S vessétek el velők mind jobban és
Dúsabban a viszálynak magvait! . . . .
. . . De jó egy nép is a magyar nekem!
Halmazva benne a gyúló anyag —
Egy szikra kell, hogy fellobbanjon! Azt
Elszórom én majd — lesz gondom reá!
Jó földben a sárkányfogak kikelnek . . . .
. . . Csak rajta, hős urak, esküdjetek.
Hogy legyen aztán mit megszegnetek!
Egy a magyar? Sosem volt, sosem is lesz —
Saját vérebe fül s abba is vesz!

Azután az egyes képekben, részben a cselekvényre is befolyva, szemben állnak egymással, míg végre azutóhangban Viszály mint alamizsnát könyörgő megtört agg nő közeledik a diadal-maskodó Nemtőhöz, a ki erőlyesen visszautasítja:

Nyomorult alak!
Oly sok gonoszság és ármány után,
Hogy mersz előmbe jönni, rút salak!
Mindenkit szánok — téged nem csupán!
Pusztulj, Viszály, többé ne lássalak!
(Az eskütér felé mutatva)
Halld, ott mi zúg! Az ima égbe száll:
Hogy éljen a hon, éljen a király!

Az egyes képek különböző értékűek, de a darabnak eleje általában jobb. Főgyengéje a rengeteg szó: a szereplők már nem is beszélnek (főleg a vége felé), hanem értekezéseket mondanak el, még pedig sokszor igen prózai stílusban és éppen nem kifogástalan versekben. De a komoly tanulmány mindenütt észlelhető, pl. a 7. képből, melyben Nemtő Bessenyeiben és társaiban fölébreszti a nemzeti nyelv és műveltség emelésére irányzott lelkesedést. Szerző itt számos irodalmi vonatkozást igen ügyesen sző bele a dialogusba, — csakhogy a könyörtelen színpadon, mely erősen lüktető cselekvényt követel, ez az egész szép tudás alig tenne legkisebb hatást sem. Más jelenetekben több a drámaiság; — de történetünknek azon kimagasló alakjait, kik e műben szerepelnek, mind emelni kellene. Hogy István gyenge aggastyán, még megjárna, mert a szerző Viszály győzelmét akarja vele szemben fölűntetni, de legalább volna több királyi fenség alakjában! IV. Bélában sincs ebből elég, még Mátyásban is több a hetyke öntudat, mint az igazi fenség, Rákóczy pedig nagyon alatta áll a történeti okos, nemes és kedves alaknak. Így tehát

ez a darab is erős átdolgozásra szorulna, hogy életképessé legyen, — de ügyes dramaturg talán tudná úgy átgúrní, hogy a millenniumi ünnepélyek könnyen lelkesedő közönsége néhány órai nemesb szórakozást és hazafias ihletet merithetne belőle.

A beérkezett darabok, a fentiek szerint, sokkal kifogásosabbak, semhogy, legalább mostani alakjukban, akár csak a színszerűség és költőiség követelményeinek megfelelhetnének. A bizottság azért nem javasolhatja a t. Akadémiának a millenniumi Karátszonyi-díj kiadását.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Előadta Némethy Géza I. tag a márczius 19-én tartott összes ülésen.)

Az I. osztály a Farkas-Raskó-pályázatra beérkezett költemények megbirálásával ezúttal Arany László, Lehr Albert és Némethy Géza levelező tagokat bízta meg. Ez a bizottság a szóban levő munkák gondos átvizsgálása után egyhangú megállapodásra jutott, melynek eredményét a következőkben lesz szerencsém a tekintetes Akadémia összes ülése elé terjeszteni.

A díjra ez alkalommal nem kevesebb mint 45 darab költemény pályázott, melyek közül azonban a bírálók huszat, mint a feltételeknek meg nem felelőt, kénytelenek voltak a pályázatból kizárni. Ügyrendünk 111. §-ának értelmében ugyanis a Farkas-Raskó-jutalom hazafias költeményre tüzetik ki, mely lehet hymnus, oda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, sőt tanköltemény és szatira is. A műfaj tekintetében tehát elég tág tér áll a költők rendelkezésére; azonban kétségtelen, hogy a pályaművek első és elengedhetetlen föltétele a hazafias tartalom és irányzat. Nem vehettük azért tekintetbe az olyan költői elbeszélést, mint a 43. számú (*Falusi történet*), a 39. sz. (*Legénysors*), a 19. sz. (*Gyermekpör*), melyek minden egyéb célzat nélkül egy-egy kisebb történetet mondanak el a nép egyszerű életéből; hasonló kifogás alá esik a 44. sz. (*A hőstett*), egy huszár-bravour leírása a napoleoni háborúból és a 17. sz. (*Futó Julis*) népballada. Nincs továbbá helyök ennél a pályázatnál az olyan, tisztán egyéni érzelmeket zengő s a nemzeti közérzéssel semmiféle összefüggésben nem levő lyrai költeményeknek, mint az *Anyám emléke* (30. sz.) és az *Ismét hallom a tanyai pásztorsípót* (16. sz.) című elégiák, az *Örök* (4. sz.) című szerelmi dal, *A télhez* (9. sz.) intézett tréfás kifakadás, *A halott panaszának* (21. sz.) nevezett rhapsodia-féle. A szatirát sem mellőzik ugyan pályázatunk feltételei, ha a nemzet valamely hibája miatt érzett hazafias fájdalom fakasztja a költőt keserű gúnyra, de hogy a honfiúi

érzésnek mi köze van az oly szatirákhoz, mint a *Lovagias elég-tétel* (13. sz.), mely egy párbajra való kihívással végződő kávéházi jelenetet örökít meg, mint *Az én fürdöm* (40. sz.), mely Siófok fürdőhelynek a Balaton partján nyaralók előtt jól ismert hiányosságait teszi gúny tárgyává, vagy a *Dal a hírlapokról* (3. sz.), mely minden magyar vonatkozás nélkül a hírlapirodalom kinövéseit általában ostorozza, azt csakugyan nehéz volna megmondani. Hasonló hibában szenved két népies genre-kép és a *Szegény öreg hegedős* (26. sz.), mely egy éneklő koldusról szól, a kinek régi divatú nótáit a fiatalság kineveti, a *Vihar* pedig (11. sz.) semmi egyéb, mint a czímben jelzett természeti tüné-mény költői leírása. Az *Ezüst forintos* (7. sz.) czimű mese az emberi sors változandóságáról elmélkedik; az *Ember* (28. sz.) tiszta philosophiai költemény, mely az emberi méltóságot magas-szalja áradózó szavakkal. Végre a *Kun László* (34. sz.) czimű, különben igen gyenge ballada a magyar történetből van ugyan merítve, de, sajnos, oly tárgyat dolgoz fel, mely a hazafias érze-lemnek semmi táplálékot nem ad, t. i. a feslett életű királynak egy szép kún leány karjai közt történt meggyilkoltatását.

Az eddig említett pályaműveket tehát egyszerűen mellőznie kellett a bizottságnak, a mit annál könnyebb szívvel tehetett meg, mert egyetleneg sincs közte, mely irodalmi színvonalon állana. Ellenben kellemes feltűnést keltett a bírálók közt a *György király* (24. sz.) czimű kedves kis elbeszélés, mely II. György angol király ifjúkori szerelméről szól, s a mely ezt a szerény történetet könnyű formában, enyelgő hangon s itt-ott mégis meghatóan, mindvégig valódi költői tehetségre valló művészettel adja elő. Csak az a baj, hogy ennek a máskülönben igazán jó versnek, mint pályaműnek két nagy hibája van: először, hogy nem magyar tárgyú, másodsor, hogy már megjelent a Kis József szerkesztette *Hét* czimű szépirodalmi hetilap 1895. évi folyamának 11. szá-mában (6. évf. 167. l.) *Bob herczeg* czim alatt és a szerző, *Martos Ferencz* aláírásával. A megváltoztatott czim azt sejteti velünk, hogy a munkát nem maga a szerző küldte be, hanem másvalaki akart a bíráló-bizottsággal ízetlen tréfát űzni.

A többi pályamű ellen a pályázat feltételei szempontjából nem tehetünk ugyan kifogást, de ezek közt ismét tizenhét darabot találunk olyat, a mely tartalom és forma tekintetében egyaránt annyira minden kritikán alul áll, hogy bővebb ismertetésükre a tekintetes Akadémia összes ülésének színe előtt nem vállalkozha-tunk. Néhányan a király-hymnus vajdó kérdését szerették volna megoldani, de, fájdalom, a nélkül, hogy meggondolták volna, «quid valeant humeri, quid ferre recusent»; így a két *Király-hymnus*-ban (5. és 12. sz.) s az *Éljen a királyban* (35. sz.) a legjobb akarat mellett sem láthatunk egyebet, mint a bombasztos előadás

elrettentő példáit; az *Álomban* (45. sz.), mely a királyt egész udvartartásával állandóan Budán szeretné látni, szintén nem találunk egyéb dicsérni valót a jó szándéknál; a *Stefánia fenséges asszonyhoz* (29. sz.) 38, hihetetlenül terjengős strófában két képet fest le: a felejtetetlen Rudolf trónörökös menyegzője alkalmából Budapesten tartott ünnepségeket és halálának gyászos katasztrófáját, mind a kettőt a költői hivatottság legcsekélyebb jele nélkül. Épp oly kevésbé sikerült egy csomó óda: *Nemzeti sírhalmaink* (18. sz.), mely Sajót, Mohácsot és Világost siratja; *Petőfi emlékére* (33. sz.), mely a költő hősi halálát akarná dicsőíteni; *Emlékezés márczius 15-ikére* (14. sz.), mely a nemzet újjászületését hirdeti; *Hymnus* (31. sz.), három zavaros strófa a nemzetet megváltó három eszméről: a szabadságról, az egyenlőségről, a testvériségről; végre *Az ezredéves ünnepélyre* (32. sz.), melynek költője képes e nagy alkalommal 23 hatsoros strófában a szó szoros értelmében semmit sem mondani. Egyébiránt mind az öt, együtt felsorolt s ódának nevezett versről egyformán elmondhatjuk, hogy nem egyebek utczáról fölszedett, közönséges és üres frázisok halmozánál. A költői nyelv és verselés legelemibb követeléseinek ismerete nélkül készült továbbá hét történeti tárgyú költemény: *A vak király* (37. sz.), Vak Béla ifjúkori szerelméről; *Kurucz Bottyán* (41. sz.), Rákóczy harcainak idejéből; *Mátyás bosszúja* (22. sz.), mely a nagy királynak a pártütő főurakkal szemben tanúsított nagylelkűségét akarja magasztalni; *Palota* (23. sz.), mely egy, az Ujlakiak ősi fészkéhez fűződő mondát tárgyal a török világ idejéből; *A szent korona végzete* (25. sz.), mese a koronáról abból a korból, midőn Venczel, Ottó és Róbert Károly versenyeztek érte; *A Württemberg-huszárok* (27. sz.), melynek szerzője elég vakmerően ugyanazzal a tárggyal próbált megbirkózni, melyet Petőfi a *Lenkey századában* oly gyönyörűen megénekel; a *Kálmán király* (6. sz.) óda akar lenni, mely Könyves Kálmán bölcsességét dicsőíti, de, sajnos, a szép tárgyhoz semmikép sem méltó módon.

Háttra van még hét pályamű, melyben legalább tűrhető verselés, itt-ott egy-egy sikerültebb hely található. Ilyen *Az ezeréves ünnep* (36. sz.), melynek jambusai jól gördülnek, rímei szépen csengenek, a nélkül azonban, hogy e csengés-bongás feledtetni tudná az eszmei tartalomnak úgyszólván teljes hiányát. Kossuth nagy alakjával két vers foglalkozik: az egyik, a *Fiamhoz* (2. sz.), körülbelül olyan, mint egy negyvennyolczas néplapnak Bécs és a kamarilla ellen mennydörgő rossz vezérczikke; a másik, a *Kossuth sírján* (1. sz.) csupa üres bombaszt. *Az athéni követség* (42. sz.) abból a mondából indul ki, hogy egy alkalommal barbár követek javára Athenae városában már majdnem a velük való szövetekezésre birták a görögöket, de utóbb mégis teljesen elidegenítették

maguktól a népet, midőn egy színi előadás alkalmából kitűnt, hogy a művészet remekei iránt nincsen semmi érzékek; e bevezetés után a magyar nemzethez fordul a költő s arra buzdítja, hogy a politika s a harcz terén aratott sikereivel meg nem elégedvén, álljon az új ezredév hajnalán az eddigénél fokozottabb mértékben a tudomány és művészet szolgálatába, hogy méltó helyet foglalhasson el Európa nemzetei közt. Az eszme telát nem rossz, a nyelv és a verselés is sok ügyességre mutat, de, fájdalom, számos, feltűnően prózai helye lerontja az egésznek minden hatását. A *Visegrád* (10. sz.) című elégiának ismét csak jó jambusait és rímeit dicsérhetjük; gondolat egyáltalában nincs benne. A *bibliából* (38. sz.) a magyar történet áttekintését adja, s azt a nem nagyon lélekemelő tanulságot vonja le belőle, hogy a nemzet már rég megérdemelte volna vesztét, ha az Isten különös kegyelme nem segített volna rajta; az egészben az a bámulatos, hogy a tartalom semmi összefüggésben sem áll a tanulsággal, mert a szerző mindenütt a magyar nép legnagyobb alakjait, a nemzeti erények megtestesítőit emeli ki, a nemzet bűneit pedig négy sorban, futólag érinti. Ez a költeménynek megbocsáthatatlan, organikus hibája. A *László főherczeg halálára* (20. sz.) írt gyász-dal meglehetősen üres szavakkal és kétségbeejtő terjengős módon siratja a nemzet korán elhalt kedveltjét, befejező sorai pedig:

A ki szeretteit megsiradni tudja,
 Annak a nemzetnek dicsteljes az útja,
 Hivatása élni!

erősen emlékeztetnek Arany felülmulthatatlan Széchenyi-ódájának végszavaira.

Utóljára említjük, mint aránylag legjobban sikerültet, a *Honszerelem* (15. sz.) című költeményt, mely a tavalyelőtti s a tavalyi pályázaton már megfordult és most javított alakban került a bírálók elé. A költő, miután a honszerelmet mindenfelé hiába kereste, e szent érzés legmeghatóbb példáját a falun találja meg, a hol egy öreg földművessel találkozik, a ki elpanaszolja, mennyire kipusztult a vidék az Isten sok csapása miatt, a nép jó része, végre saját fia is kivándorolt idegen világba, hol jó módban vannak, de ő mégis itt marad elhagyatva, szegényen, mert a hazai földtől nem tud megválni. Az egésznek alapgondolata, a sokszor jól eltalált népies hang, az ügyes verselés mindenestre elismerést érdemel, de egyes elnyújtott helyei s erőltetett kifejezései miatt önálló becűnek most sem mondható.

Minthogy pedig a Farkas-Raskó-alapítvány föltételei határozottan abszolút becsű munkát kívánnak, a bíráló-bizottság, ismétlem, egyhangúlag azzal az indítvánnyal járul a tekintetes Akadémia összes ülése elé, hogy a díjat kiadni ezúttal ne méltóztassék.

XVIII. századbeli falfestmények Magyarországban.

(Kivonat *Pasteiner Gyula* 1. t. február 3-án felolvasott értekezéséből.)

Magyarországban, a fönmaradt emlékek szerint, a festészet multjának két korszaka van : a középkori és a XVIII. századbeli. A középkori emlékek egyfelől az ország minden vidékebeli kisebb falusi templomoknak afalképei, másfelől a szárnyas oltárok festményei. Úgy az egyik, mint a másik csoportbeli emlékek a XIV. és a XV. századból valók. Művészettörténeti jelentőségük különböz. A falképek a románkorbeli festészet kései és kézművesi gyakorlatának termékei, a XII. századbeli művészetnek elsatnyult utóhajtásai, emlékeztetnek a multa, némi tájékozást nyújtanak a román festészetről; művészeti becsök nagyon kevés; további fejlődés kiinduló pontjául nem szolgálnak. A szárnyas oltárok koruk igazi szülöttjei, egy színvonalon állanak a XIV., XV. századbeli német festészettel. A szárnyas oltár a német művészet legsajátabb alkotása, Németországon kívül tulajdonkép csakis Magyarországon divott, hazánk felvidékén második hazát talált. Noha számos hazai mester művelte a festészet ez ágát, mindazáltal hazánkat a német művészettel való oly benső kapcsolatban tünteti föl, a milyennek nyomai a korábbi századokban nem mutatkoznak. A XVI. és XVII. századból nincsenek festészeti emlékeink.

Midön e két száz év elteltével hazánk a töröktől megszabadult és a nemzet hozzáfogott az újabb, a harmadik honalaptáshoz, akkor a barokk művészet uralkodott. Két hazai festő: Mányoki és Kupeczky emelkedett ez időben nagyobb hírnévre, mind a ketten az arczképfestést művelték, életük javarészét külföldön töltötték és műveik legtöbbje is a külföldön van. Az építészet és a vele kapcsolatos művészetek terén, hazai erök hijában, a külföldre voltunk utalva, s mennél nagyobb volt szükségletünk, annál teljesebb volt a külföldi művészet uralma.

Két nemzet vitte ekkor a vezérszerepet. Az olasz, mely a korábbi századokban megfutott pályája végéhez közeledett; alkotó erejének utolsó fölesillanása volt a XVII. századbeli barokk művészet, a mit gyors elernyedés követett. A francia nemzet, mely a XII. században a csücsives művészetet teremté meg, öt-száz év multával, részben az olasz művészektől kölcsönzött elemek segítségével létrehozta azt a művészetet, melynek változatait XIV.,

XV. és XVI. Lajos nevével szokta megjelölni és a melyből következetesen fejleszté ki mai művészetét. Németország részben az olasz, részben a francia művészet hatása alatt állott.

Magyarország a XVII. és XVIII. században nem igen jutott egyenes érintkezésbe sem az olasz, sem a francia művészettel. Mind a kettő a szomszédos osztrák tartományok révén jutott el hozzánk. Azt a néhány olasz nevű építésszt, a ki Magyarországon épített, szintén Bécsből kaptuk. Ilyenek: Battista Rana, a győri székesegyház újjáépítője 1649-től 1645-ig, Sebastiano Bartoletto és Antonio Carlone, a herczeg Esterházy-féle kis-martoni kastély tervének készítői 1683-ban, Martinelli Antal Eberhard, a budapesti Károly-kaszárnya építője 1716-tól 1728-ig. Ellenben Sorger Mihály a sárosmegyei Fricsi-kastély építője (1630.) magyarországi mester lehetett. — A XVIII. században keletkezett egyházi és világi szépszámu építményeink legnagyobb részének építészeit név szerint nem ismerjük. Vannak adatok, a melyek azt bizonyítják, hogy nem volt szokatlan kész terveket hozatni a külföldről. — A jezsuiták, a kik e század egyházi építészetében nagy szerepet visznek, mindenhova, tehát Magyarországra is Rómából hozták a terveket; általán nagyobb épületet csakis a generális, kisebbeket a tartományi főnök jóváhagyásával volt szabad építeniök. Ennek daczára helytelen a művészet történetében meghonosodott «jezsuita művészet» elnevezés, mert a jezsuiták egyszerűen átvették és terjesztették a római barokk művészetet, azt nem fejlesztették, lényeges elemmel nem gyarapították. Sokkal nagyobb joggal bírna a «cisterci művészet» elnevezés a csúcsíves építészetben, a mennyiben a rend tagjai Citauxból és Clairvauxból hozták épületeik tervét, a melyek elrendezés tekintetében a többi csúcsíves templomoktól lényegesen különböztek.

Általán nem helyes a barokk-művészetet a pápaság hatalmának XVII. századbeli emelkedésével, a Jézus-társasággal és az ellenreformációval benső okozati kapcsolatban tüntetni föl. A barokk művészet természetszerű, szükséges fejleménye a renaissance művészetnek; ez létrejött volna V. Pál, VIII. Orbán és X. Incze pápa és a többi vallási körülmény nélkül is, sőt talán akkor is, ha Rómában a reformatio jutott volna uralomra. Mindaz, a mit e tekintetben fölhozni szoktak, éppen úgy, sőt még jobban ráillik a csúcsíves művészetre. A megrendelők és általán a külső körülmények döntő tényezői a művészeti termék keletkezésének. A festészet és a szobrászat művei kifejezik a kor szellemét, valamint az épület elrendezése a kor szokásait és életmódját, de hogy az építészeti mű részletei miként oldatnak meg, annak okai az építészet törvényeiben rejlenek. A renaissance sokat és nagyot alkotott az építészet terén, de nem oldott meg minden kérdést, nem juttatta az építészetet a teljes befejezettség állapotába.

A további munkát a XVII. század végezte, el és hogy Scamozzi, Maderna, Bernini, Borromini és a barokk művészet többi mestereinek működése az ellenreformatio idejébe esik, az pusztán véletlen találkozás.

A renaissance műve: a palota elrendezése és fölépítése, a classikus építészet elemeinek kiválasztása és az új használathoz való átalakítása, a szerkezeti elemek szerves fölépítésének, végül a finom ízléssel szabatosan formált diszítványok csodálatos gazdagságú kifejlesztése. De a részletekből indulván ki, azokat önmagukban tekintvén, az összhangzatos tagoltságot, az építmény összefoglalását szem elől téveszti. A palota homlokzata nem képez egységes egészet, a templom homlokzata, a szobrászati dísz alkalmazása megoldatlan, a festészeti dísz pedig önálló kép marad, nem illeszkedik be szervesen az építmény belsejébe.

A barokk az épület külsején és belsejében egységes hatásra törekszik, annak jelentőségét kiemeli, minden részlet ennek a fő-célúnak szolgál, az épület tömegeit érvényre juttató és egymással összefoglaló hatalmas párkányok formálásának művészete nagy tökélyre jut és oly hatást ér el, melyről a renaissancenak sejtelve alig volt. A festmény és a szobrászat egyik fő alkotó eleme a díszítésnek; fő céljuk az épület hatásának emelése; e hatás eszközei ennél fogva kénytelenek önmagukról, saját céljukról részben lemondani, beilleszkednek az épületbe, összhangba helyezkednek annak tömegével és formáival. Az egységes hatás megvalósításával kapcsolatban keletkezik az építészet keretében a nagyszerűség ama pompája, mely a barokk művészet sajátos jellemvonását teszi.

A barokk építészet a neki szolgáló festészeti műveken háttérbe szorítja a tartalom jelentőségét, számúzi belőlök a XV-ik századi bensőséget, az erélyes, határozott színeket; neki az összhang, az egységes hatás érdekében élénk, zajos mozdulatú, sűrű, népes csoportokból álló és tört színekkel festett ábrázolásokra van szüksége. És ezek, mivel híján vannak a bensőségnek, a mi a festmények számára épített boltozaton úgy sem jutna érvényre, azért hatásuk érzésünket hidegen hagyja.

A magyarországi XVIII. századi barokk építmények nem vetekedhetnek a nagy alkotásokkal, az osztrák tartományok hanyatló művészetének színvonalán állanak, de a kiválóbbak hatalmas formái és belsejök dísze itt-ott sejtetik a barokk művészet nagyszerűségét, pompáját.

A belső dísznek az építészeti tagoltságon, a tekintélyes oltáralkotmányokon és szószéken kívül fő elemét teszik a boltozott mennyezeti falfestmények. A XVIII. század végén az építészet már-már elernyed, sőt az épület külsején a classicizáló irány is kezd mutatkozni. Így a szombathelyi székesegyház belsejében részint

a barokk hagyományok, részint a rokoko elemek uralkodnak. A falfestészet azonban megőrzi jelentőségét, mint a pompának legfőbb tényezője.

Ekként hazánk a XVIII. századi falfestészetnek, bár külföldi eredetű, de művészetileg legalább is érdekes alkotásaival gazdagodott. Tárgyuk részint vallásos történeti, részint történeti symbolikus, részint egyszerűen symbolikus. A világi épületeket mythosi tárgyú falképek díszítik. A vallásos történeti tárgyak közt legkedveltebbek a Mária életéből vett jelenetek, a mi természetes következménye az akkor virágzó Mária-cultusnak, a miben részük volt a jezsuitáknak. A történeti symbolikus tárgyú ábrázolások csodálatosan fantasztikus, körmönfont leleményességgel kapcsolják össze az elvont eszmét és történetet; tartalmuk néha nehezen megoldható rejtély. — A symbolikus festészet mai művelőinek jó iskolául szolgálhatnának. A kiválóbb művek szembeszökő sajátossága, hogy festőjük az olasz barokk művészet hagyományait elsajátítva, nem közönséges ügyességgel és elmés-séggel oldja meg a nehéz feladatot, a dongaboltozatok és a kupolák térséges mezőit nem ejtik zavarba, gyors fölfogással alkot, a kép terébe optikailag jól beilleszti a hatalmas oszlopos építményeket és a népes csoportokat, melyeknek élénk mozdulatú nagy tömege egyikén-másikán szinte ellenállhatatlan erővel hullámszik és magával ragadja a szemlélőt. Az alakok arányai többnyire szertelenül szikárok; a rajz biztos és szabatos; a színezés törött, jobbára kékesfehér, derült, vidám árnyalatú; a festési technika a legjobb fresko hagyományait őrizte meg.

Hazánk történeti kútforrásai nem fordítottak gondot sem a korábbi századokban, sem a XVIII században a művészek nevének a följegyzésére. E tekintetben nem tesznek kivételt a jezsuiták sem, kiknek hazánk XVIII. századbeli művészeti tevékenységében tetemes részük volt; különben a legapróbb részletekre kiterjedő aktáikban, melyek az országos levéltárban őriztetnek, egy szóval sem említik a templomaikat díszítő falképek mestereit. Így például a komáromi collegium iratai közt előfordul az ottani templom két vázlatos alaprajza, de egyébként ezek az iratok éppen olyan némák, mint a többi jezsuita-collegium iratai. A világi építkezők sem jegyzik föl a művészek nevét. Innen van, hogy a festőkről, kik hazánk XVIII. századbeli falképeit festették, úgyszólván csak azt tudjuk, a mit a német életrajzi munkákban találunk, de az oly kevés, hogy néhány művésznek csupán a neve maradt fenn.

A művészek névsora a következő: Maulpertsch Antal, Winterhalter János, Dorfmeister, Troger Pál, Bergl János, Kracker János Lukács, Sigrist Ferencz, Zach József, Grundmann Vazul, Cymbal, Falkoner József Ferencz, Hauzinger János.

Maulpertsch Antal az osztrák tartományokban a XVIII.

századbeli festészet legkiválóbb művelője, igazi művészi egyéniség, hazánkban a legtöbb és legjelesebb falfestmények megalkotója. Művészi jelentőségének megfelelően élete körülményeit is részletesebben ismerjük. Gottfried Johann Dlabacz, «Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien» című, Prágában 1815-ben megjelent művében találjuk legmegbízhatóbb életrajzát. Ebből merítették Wurzbach¹ és Nagler² is. Az előbbinek újabb adatai azonban nem mind helyesek. Maulpertsch szül. 1724-ben, Langenargenben a bodeni tó mellett, 16 éves korában Bécsben Van Roi tanítványa volt, 1741-ben kezdte a bécsi művészeti akadémiát látogatni, 1750-ben díjat nyert, 1760-ban az akadémia tagjává lett; tanszéket azonban nem mertek neki kínálni, mert félték, hogy «nagyon is merész, féktelen elméje árthat az ifjúságnak».³ Dlabacz összesen 59 művét sorolja föl, s pedig 31 olajfestésű oltárképét és freskókkal díszített 28 épületet. Legkiválóbb alkotása a prágai premontrei rendház könyvtárának mennyezetét díszítő falkép. E terjedelmes történeti symbolikus és allegorai ábrázolás felöleli az emberiség történetét Adámtól és Évától, meg Deucaliontól és Pyrrhától kezdve Krisztusig és az egyházatyákig és befejeződik a mennyei dicsőséggel⁴. A magyarországi templomok számára festett oltárképek közül megemlíti: a győri székesegyház, a zirci apátsági, továbbá egy budai templom főoltárképét, a mely utóbbi a budavári főtemplom ujjaépítése alkalmával a helyőrségi templomba került, végül egy szám alá foglalva Bohuszlavicz kastély kápolnájának három oltárképét, de nem említi például a székesfejérvári egykor karmelita, most papnöveldei templom sekrestyéjében levő olajfestményt, mely a fölfeszített Krisztust ábrázolja és a művész egyik legremekebb alkotása. A fresko-festmények sorozata sem teljes. Szerző szerint Maulpertsch Magyarországon a következő nyolcz épületet díszítette freskókkal: a sümegi templomot, egy termet Erdődy Antal gróf számára, t. i. Bohuszlavicz kastély dísztermét, ugyanitt a kápolna boltozatát, Komáromban a jezsuiták, Székesfehérvárott a karmeliták, Majkon a kamalduliak templomát, a váci székesegyház kupoláját, végül megemlíti, hogy

¹ Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich.

² Neues Allgemeines Künstler-Lexikon. 1839.

³ C. o. Lützow. Geschichte der kais. kön. Akademie der bildenden Künste. Wien. 1877. 35. old.

⁴ Historische Beschreibung der vom A. Maulbertsch k. k. Kammermaler, Mitglieder der Wiener und Berliner Akademie, am Bibliothekgewölbe der R. Prämonstratenser-Ordens-Canonie am Berge Sion zu Prag im Jahre 1794 verfertigten Gemälde. Historia-philosophica descriptio picturae novae bibliothecae fornici in Canonica Strahoviensi Canonicorum Praemonstratensium Praga in Monte Sion. 1797. 4. o.

a szombathelyi székesegyház falképei a művész halála után annak vázlatai nyomán készültek. Wurzbach a freskók egyikét másikat fölemlíti, s meg is toldja azzal az állítással, hogy a művész festette volna a szombathelyi püspöki palota falképeit. Ez állítás nem felel meg a valóságnak. Szerzőink egyike sem említi a Brunswick grófok által épített martonvásári templomot, melynek falképeit szintén Maulpertsch festette volna. Nem említik az Esterházy Károly gróf egri püspök által épített pápai plebánia templomnak számszerint nyolcz falképét, melyeket Maulpertsch magyarországi falképei, s ennél fogva a XVIII. századi magyarországi falképek sorában méltán megillet az első hely. A templom hajójának boltozatán, az orgonakarzat fölötti mezőben a mennyei dicsőséget, a másik három mezőben pedig Szent István vértanú életének egy-egy jelenetét festette, a sekrestye boltozatán az Attila elé vonuló I. Leo pápát, a szentélynek tulsó oldalához csatlakozó kápolnában Mária mennybemenetelét ábrázolta, a sekrestye és a kápolna emeletén levő oratoriumban pedig Mária dicsőítését symbolisáló képeket festett. E nyolcz festményt a művész legjellemzőbb sajátosságai: csapongó képzelem, az előadás nagyszerűsége, a mozdulatok szertelensége, a biztos és könnyed rajz, a derült színezés jellemzi. A templom boltozatát díszítő, nagyon is népes és mozgalmas, szinte zavaros ábrázolásokat jóval fölülmúlják a sekrestye, a kápolna és a két oratorium falképei, különösen a két utóbbin a tárgyhoz mért gyöngédebb fölfogás, a lendületes rajz és a derült színezés szelid összhangba olvadnak össze.

Bohuszlavicz kastély kápolnájának falképei érdekesek, a menyinyiben jellemző például szolgálnak arra, hogy a XVIII. században a közszellem hatása alatt a festészetben mennyire kifejlett a symbolisáló hajlam, s hogy e hajlamának kielégítésére minden alkalmat, még a kisebb épületeket is fölhasználta, nem törődve azzal, hogy az eszmei tartalom és a neki megfelelő nagyobb szabású kifejezési eszközök nem voltak helyes arányban az építmény terjedelmével. Így a kápolna szentélyének csekély terjedelmű boltozatán alig fér el az új-testamentumnak az ó-testamentum, vagyis a kereszténységnek a zsidó hit fölötti győzelmét jelképező festmény. Éppen oly szűk a bejárati szakasz boltozata az igaz hitnek az eretnokség fölötti győzelmét ábrázoló festmény számára. A boltozat középső mezejét Mária mennybemenetelének mozgalmas jelenete foglalja el. A kastély dűledező díszterme mennyezetének görög mondai jelenetei homályos értelműek; a görög istennők XVIII. századi ruházatot viselnek.

Dlabacž állításával ellenkezőleg a hagyomány azt tartja, hogy a szombathelyi székesegyház hosszanti hajójának boltozatát elfoglaló nagy falképet maga Maulpertsch festette volna. Ez is egyik jellemző műve a XVIII. századbeli festészetnek. A művész

csodálatosan merész képzelme által ösztökélve, arra vállalkozik, hogy az emberiségnek egyfelől a pogány hit sötétségébe merült, másfelől Augustus idejében a kereszténység sejtelmétől megszálott lelki állapotát nagy tájképben elhelyezett két alakkal, egy álomba merült görög katona és egy éppen fölébredt és az álmótól mámorosan támolgó római katona alakjával fejezze ki. Bohuszlaviczon az eszmei tartalom és a kifejezés eszközei nem férnek be a boltozat szűk mezőjébe; emitt meg a művész csakis az eszmei tartalom nagyságát méri össze a tér nagyságával, a kifejezés eszközeinek csekély voltát egészen figyelmen kívül hagyja. A boltozat másik két festménye közül az egyiket Winterhalter János, a másikat Dorfmeister István festette. Az előbbinek műve azonkívül a szentélyhez csatlakozó kápolna mennyezetén az utolsó ítéletet ábrázoló festmény, az utóbbié a papnövelde egykori könyvtárában a négy szentatya alakja.

Winterhalter János történeti festő szül. 1743-ban, meghalt 1807-ben; atyja és nagybátyja szobrászok voltak, Maulpertsch, Troger Pál és Palko Ferencz festőknél tanult. Azt tartják, hogy Dorfmeister festette az Orsolya-apácák győri temploma, Tab, Zich és Nágocs somogy megyei községek templomai, valamint a szigetvári templom freskóit, mely utóbbiak Zrinyinek és Szigetvár hősi védelmének dicsőítését ábrázolják. E művész különben rejtélyes alak; élete körülményeit eddig nem sikerült földeríteni; csak az bizonyos felőle, hogy a szombathelyi papnövelde festményeit 1791-ben készíté.

Troger Pál született Zellben a Pusterthalban 1698-ban, meghalt 1777-ben, a győri jezsuita, most benczés templomnak megfüstösödött és egyébként is megrongálódott freskóit festette.

Kracker János Lukács művei: Jászón a prépostsági templom és a mostani könyvtárterem, Egerben a kispréposti lak s ugyanott a lyceumi könyvtár mennyezetének freskói. Jászón a művész a prépostság építőjét, Sauberer Antalt akarván dicsőíteni, ecsetjét a legféltelenebb fantáziára bízta és oly körmönfont rejtélyességű symbolikus ábrázolást hozott létre, melynek értelmét nem könnyű kitalálni. A boltozatos hosszanti mennyezetnek festett barokk architektúra képezi a keretét és hevederrel elválasztott két kerek mezőt formál. Az egyik mezőt a tudományokat, egyházi és világi jogot, geografiát és természettudományokat jelképező alakok csoportja foglalja el. Ennek megfelelően a mennyezet széléről a keskeny falra felnyúló festmény a pogány tudomány elaljasodását tivornyával jelképezi. Három női alak, az érzékiség jelképei lezuhanak a pokolba, egy ördög rántja őket magával, a kit egy angyal szárvánál fogva vonszol. A másik oldalon a prépostság építését a történetírás halhatatlanná teszi. Mellette lebeg az idő, szárnyas női alak, kinek egyik lábához szárnyas clepsydra van lánczolva. Alatta,

illetőleg a mennyezet másik szélén a szellemi foglalkozásból származó boldogság ábrázoltatik; szárnyas férfi kaszát tartva ül (halál), három angyal könyvekbe elmerülve olvas, egy szárnyas nő könyvet és tollat tart, a szüzesség két nő alakjában. Középputt a hevederen egy fehérruhás alak a bőséget jelképezi, vörös palástos ifjú Sauberer médaillon-alakú arczképét tartja, egy repülő szárnyas alak jobbával átkarolva egy gúlát, az építkezés jelképét tartja, baljával pedig koszorút és liliomot emel magasra; trombitáló angyal fejezi be a csoportot. E csodálatos ábrázolás rajza nem vetekedhetik Maulpertsch jobb műveivel, mindazáltal elég szabatos és biztos; színezéséről nem mondhatunk ítéletet, a mennyiben ez megrongálódott és újabb időben Benedek Ferencz prépost állíttatá helyre és nem lehet megítélni, hogy a helyreállító művész mily mértékben festette át. Az egi lyceum könyvtárában a tridenti zsinatot ábrázoló festmény az előbbinél gyöngébb mű.

A Nagler-féle Künstler-Lexikon Kracker János Lukácsról csak annyit mond, hogy prágai festő s hogy 1750 körül jó emlékű volt. Kétségtelen, hogy élete javarészét Magyarországon tölté, 1775-ben Jászón dolgozott, Egerben 1778-ban festette a kispéposti lak falfestményét, azután a lyceumit, ugyanitt halt meg 1779-ben. Halálának századik évfordulója alkalmával Foltin János az *«Eger»* című lap 1879. évi folyamában terjedelmesebb tanulmányt közölt róla, de újabb adatokkal nem bővítette életrajzát.

A tridenti zsinatot ábrázoló kép mellékrészleteit Zach József, különben ismeretlen művész festé. Az egi lyceum disztermének mennyezetén a tudományi facultasokat jelképező falképek tárgyi részleteiknél fogva érdekesekek, de festészetileg gyengébb művek. Festőjük Sigrist Ferencz 1720-ban Bécsben született és ugyanott 1807-ben halt meg.

Bergl János, jó hírnevű alsó-ausztriai mester festé a budapesti egyetemi, akkoriban pálos templom boltozatának nevével és 1776. évszámmal jelölt falképeit. A pálos szerzeteseknek a nyitra-megyei Elefánt-Szent-Jánoson 1774-ben épült temploma falképeit szintén Bergl festette. A templom mostani tulajdonosa Edelsheim-Gyulay Lipót báró kastélylá alakította át, a templom hajójából lépcsőcsarnok, magasságban ketté osztott szentélyének felső részéből pedig ebédlő terem lett és a jó karban maradt freskók most e helyiségek mennyezetét díszítik.

Grundmann Vazul műve Esterháza kastély disztermének mennyezetét díszítő falfestmény, mely bágyadtan világos színekkel Apollót, a napistent négyes fogaton ábrázolja. A művész élete körülményeiről csak azt tudjuk, hogy szászországi származású, Dietrich C. W. E. tanítványa volt és 1765-ben Bécsben a Lichtenstein család szolgálatában állott.

Az imént felsorolt Sigríst, Bergl és Grundmann közepes tehetségű festők; műveiken meglátszanak a XVIII. századbeli festészet elernyedésének nyomai. Teljessé vált a hanyatlás Cymbal, Falkoner József Ferencz és Hauzinger János festményein. Cymbal személyéről mit sem tudunk, még keresztnévét sem ismerjük; a székesfehérvári püspöki templom falképeit festé, melyeket a templom újabb helyreállításakor át festettek. Falkoner József Ferencz a budapesti krisztinavárosi templom freskóinak festője, Falkoner György budai festőnek a fia, Budán született. Hauzinger János festé a budai királyi palota Zsigmond-kápolnájának falképeit.

Hazánkban a XVIII. századbeli művészeti tevékenységnek legjava részét a felsorolt művészek és műveik képviselik, s habár nem elsőrangú alkotások, mégis az épületekkel együtt jellemzően föltűntetik a múlt századi művészet irányát. Megérdemlik, hogy számon tartsuk, és hogy föntartásukról és fölvételek által megismertetésükről gondoskodjunk, hogy az a nemzedék, mely nem csupán a középkort fogja bámulni, találjon néhány XVIII. századi emléket is.

Az „ugor” népnevezet eredete.

(Munkácsi Bernát dr. lt. 1896. január 7.-én fölolvastott értekezésének kivonata.)

Μη δορυσείτε ἄνδρες Ἀθηναῖοι! — mondhatom én is szakársaimnak, kik bizonyára némi megütközéssel veszik első pillanatra tudomásul, sőt talán valami nagy Pálfordulás-féle dolgot sejtjenek, midőn előrebocsátván értekezésemnek végeredményét, azon nézethez való csatlakozásomat nyilvánítom, mely szerint az „ugor” népnevezet eredeti jelentésében és használatában tulajdonképen a «török» népnevezetnek csak régibb mása és egyértékese.

Azonban közelebbről vevén szemügyre e felfogást, be kell csakhamar látniok, hogy voltaképen nincsen ezen semmi rendkívüli. Hiszen még világosabban, mint az „ugor” foglalja magában a törökség jelzését a «turk» nevezet, melyről pedig tudva levő, hogy Bölcs Leótól kezdve egész sereg bizanci író, sőt a nyugatiak közül Liutprand is alkalmazza a nyelvére nézve határozottan *nem török* magyar népre. S ha ezt a tényt megérthettük, ha megmagyarázhattuk a népnevek átruházásának és átszármazásának számos analogiája mellett azon érintkezés, illetőleg kapcsolat révén, melyet nyelvi, néprajzi és történeti tekintetben kétségtelenül lehet igazolni a magyar és egyéb török népek közt: mindenesetre megnyugodhatunk eleve annak lehetőségében is, hogy az „ugor” szintén csak olyan átruházott névnek bizonyul, mint a Τοῦρκοι — annál is inkább, minthogy avval sem

a magyar, sem legközelebbi rokonai nem maguk nevezik magukat, hanem minden időben idegen írók és népek azok, kik ezt a szóban forgó nevet reájuk alkalmazzák.

Hogy pedig e kérdéssel tisztába jöjjünk, az főképen ma szerfölött időszerű. Harmadfél évtizede, hogy Budenz divatba hozta nálunk az «ugor» név használatát az altaji nyelvcsalád azon ágára, melynek a finn és magyar alkotják szélső tagjait; s tette ezt pusztán a «verba valent usu» elvére támaszkodva minden ethnologiai megokolás nélkül, a kifejezés kényelmessége, illetőleg rövidsége kedvéért. Meltán szólhattak fel az ellen Hunfalvy Pál s a külföldön Donner, valamint Winkler, kik közül a két előbbi az «indo-germán» mintájára a nyelvcsoporthoz két végső tagjának nevéből szerkesztett s a külföldön ma is általános használatú «*finn-ugor*» névezet megtartását javasolta, az utóbbi meg éppen a nyugati ágnak, a «*finn*»-nek alkalmazza nevét az egész csoportra, minthogy szerinte az «az ősi típus vonásait anthropologiai és nyelvészeti tekintetben egyaránt hivebben őrizte meg az ugor ágnál». Magamnak is volt alkalmam a múlt tavasszal egy nyelvészeti értekezés kapcsán ez ügygel foglalkozni, a midőn nemcsak arra hivatkoztam, hogy az «ugor» ethnikai jelző nem vonatkoztatható egyszersmind a «csúd» (finn és permi) népekre; hanem arra is, hogy annak eredeti szűkebb értelemben való alkalmazását nyelvtudományunk módszerének újabb előhaladása teszi kívánatosszá. «Nyelvészeti összehasonlitásainkban» — így szölok e helyt — csak úgy járhatunk el magyar szempontból módszeresen, ha minden kérdésnél fokozatos haladásban legelőbb is nyelvünk szorosabb rokonságát, az *uralvidéki ugor nyelveket* (a vogult és osztjákot) fogjuk vallatóra s csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha kutatásaink eredményének további igazolását, illetőleg a megelőző fejlemények földerítését czélozzuk, térünk át a távolabbi rokonság fókán álló nyelvekre is.» Az ily műveletek természetesen megkövetelik, hogy a magyar és legközelebbi rokonai a vogul és osztják egybe-hasonlitásából nyert közös ősi — hogy a szokásos szóval éljünk — «alapnyelvi» alakokat (szemben azokkal, melyeket a finn és permi ágnak is odavonásával szerezhethünk) külön sajátos névvel jelezzük; erre pedig nincs alkalmasabb, mint éppen az ama népekre és nyelvekre alkalmazott régi «ugor» szó, melyet a hazai tudományos használat alap nélkül tett tágabb értelművé. Még tovább megy e névezet használatának megszorításában Kuun Géza gróf, ki Vámbéry legújabb könyvét bírálva, hibáztatja benne azt az eljárást, hogy a «finn-ugor» mellett használja vegyesen egyazon értelemmel az «ugor» kifejezést is, holott ez szerinte legfeljebb csak a magyarra illik, de tovább már a vogulra és osztjákra sem, mely népeknek t. i. *jugra* nevezete véleménye szerint,

egészen külön eredetű. Az ő álláspontja a terminologia kérdésében az, hogy a «finn-ugor» kifejezés is mellőzendő s helyébe a «*finn-jögra*» vagy «*finn-jugor*» volna használatba hozandó. Látni való a nézetek ily elágazása mellett, hogy tudományos műnyelvünk helyességének és szabatosságának is érdekében történik, midőn még egyszer tüzetes kutatás alá fogjuk a kérdést, hogy honnan vette eredetét az «ugor» népnevezet, mikép került hozzánk s a velünk rokon népekhez, valamint hogy mit lehet kezdetbeli jelentésköre és használata gyanánt megállapítanunk.

A legczélyszerűbb út, melyen e kitűzött feladat terén nyomozásunk megindulhat, az «ugor» népnév maiglan is szereplő adatainak nyelvtörténeti és összehasonlító vizsgálata, melynek során legelsőbbben is a magyarra nézve vetjük föl a kérdést, hogy az «ugorsága» felől alkotott vélemény min alapszik.

A felelet tudvalevőleg erre nézve a következő: *Jugor*, illetőleg *ugor* néven ismerik a régi történetírók azon népeket, melyeknek nyelveiről az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította, hogy a magyarhoz legközelebb állanak s vele egy szorosabb nyelvcsaládot alkotnak. E mellett ugyanily hangzású névvel jelzik a magyart a körülötte lakó szláv népek, a minő jelesül: a szerb *ugar*, *ugrin*, bolgár *ugrin*, új-szlóven *vóger*, *vogrin*, cseh-tót *uher*, kisorosz *uhor*, *uher*, szorb *vuher*. Tudvalevő, hogy a XII. századbéli Nestor néven emlegetett legrégibb orosz krónikás is *ugri*-nak nevezi (többes alakkal) a Kiev ellen vonuló magyarokat, a kiktől szerinte a város mellett fekvő dombot is *ugorskoje*-nak nevezik. Ezen elősorolt szláv szók egy eredetibb s teljesebb *ongrű* alak szabályszerű fejleményei, melyet az ó-szlóven *agrinъ*, *vayrinъ*, lengyel *węgrzyn*, *węgry* s ez utóbbinak átvételei, az orosz *vengerec*, *vengerskij* és litván *vengrus*, továbbá a rumuny *ungur* megfelelők tükröznek. A szlávság révén terjedt el e szó a nyugati népekhez, melyeknél alakjai: német *unger*, *ungar*, középlatin *ungarus*, *hungarus* (többesben így is: *ungri*), olasz *ungheri*, francia *hongrois* stb. Az egyébként szokásos Τοῦρκοι mellett egy IX. századbéli bizanczi írónál (Georgius Monachusnál) is előfordul, mint a magyarok neve: Οὐγγροι. — Egészen világos az utóbb idézett alakokból, hogy a hazai szláv népek *ugar*, *uhor*, *uher* szava is nem az egyszerű «ugor» népnevezetnek képviselője — mint eddig rendesen gondolták, — hanem amaz összetételnek tetsző bővebbé, melyet Jordanesz (VI. sz.) *hunuguri*, Prizkosz pedig (V. sz.) Ὀυόγγοροι alakban ír.

Ezzel egyszeriben felötlik a kérdés, megvan-e tényleg az a szoros azonosság a magyarok európai neve s az uralvidéki nyelvrokonok *jugor* neve közt, mely oly fontos adata volt eddigelé ethnologiai következtetéseinknek, különösen számbavéve, hogy ugyanazon Nestor-féle krónika, mely a magyarokat *ugri*-nak

nevezi, ismeri az északi *Jugrá*-t is ezen megkülönböztetett alakú nevén. Tekintettel az uralkodó felfogásra, hogy e név a vogulok és osztjákok zürjén nyelvbeli *jögra*, *jogra*, *jugra* nevének átvételével került az oroszokhoz és más népekhez, továbbá arra, hogy a permi nyelveknek tényleg hangsajátsága az eredeti *ñg*, *nd*, *mb* mássalhangzó csoportokban az orrhang elejtése, majdnem azt lehetne gondolnunk, hogy csakugyan a *jugor* név is az *unugur* változata. Azonban e fölvételnél nagy nehézséget okoz a *j* szóképző, melyről a zürjénben nem igazolható, hogy eredeti *o*, *u* hangzós szókezdet előtt pusztá járulék-mássalhangzó gyanánt is jelentkezik. Egyetlen számbajöhető nyelv, melyre nézve e hangsajátság kimutatható, az egykori volgai bolgár nyelvnek mai képviselője: a csuvas; és szem előtt tartva, hogy a volgai bolgárok és uralvidéki népek szoros érintkezése számos történeti, archaeologiai és nyelvi adattal igazolható, továbbá hogy a bolgár forrásból értesült mozlím írók *Juhar*, *Juŕra*, *Jūra* alakokkal jelzik a jugorok földjét és népét: alig lehet kétséges, hogy épen a bolgár volt az a nép, melynek nyelvéből a *jugor*, *jugra*, nevezet az oroszokhoz és zürjénekhez elterjedt. E név, melynek *Juxér* változata ma is ismeretes, mint helységnév a vogulok földén és nyelvében, nem tartható egészen azonosnak a magyarok szláv *ugri* nevezetével, hanem csak az e hangfejemény alapjául szolgáló *un-gur* összetételnek utórésszével. Az «ugur», illetőleg «ogur» néven szereplő népek ethnikai mivoltára nézve tájékoztathatnak bennünket a róluk fenmaradt történeti följegyzések, melyek közül különösen fontosak a Theophylaktosz Szimokattáé és Menander Protektoré. Amaz azt írja az 'Οῤῶρ-okról, hogy mind számra, mind hadigyakorlatra nézve igen hatalmas néptörzs, mely a turkoktól (azaz keleti törököktől) feketének nevezett *Til* (= *Itil*, *Volga*) vidékén lakott s melytől az Οῤῶρ és Χορνί, valamint a Ταρπάχ és Κοτζαγγήρ nemzetségek származnak. Az *uu* és *khunni* nemzetségek szerinte a keleti turkok elől Európába menekülve, itt az *avarok* nevét vették fel. Minthogy pedig az európai avarok nyelvét a néhány fönmaradt méltóságnév (*khaghan*, *tuđun*, *bokolavra*) után ítélve, töröknek gondolhatjuk, joggal sejthetjük, hogy az ogorok neve alatt is török nyelvű népek szerepeltek. Menander illető helyéből az tűnik ki, hogy az Οῤῶρ-ok a VI. század közepén a Volga és Kuban között, vagyis a Kaukázustól éjszakra laktak, hol a Derbendnameh egy helye után ítélve, a VI—VII. században épült a Kuma partján romjaiban ma is fönálló *Mažur* városa, mi megint annak világos bizonyága, hogy a maiglan is *magyar* nevet viselő nép a jelzett korban az ugorok szomszédságában élt. Nem csodálkozhatunk tehát rajta, ha a magyarok, midőn a történet látóhatárán megjelennek, híresebb szomszédjaik nevével szerepelnek az idegenek nyelvében.

Még több világosságot szerzünk az *ugur*-ok igazi nemzeti-ségére nézve, ha a vele összetett neveket (mint: *un-ugur*, *sar-agur*, *ut-igur*, vagy *ulur-gur*, *kut-igur*, vagy *kutr-igur*, vagy *kutur-gur*, *bitt-ugor*, *kutzi-agir*, *ultzi-agir*, *ultziu-gur*) vonjuk történeti és nyelvészeti vizsgálataink körébe. Ezek között, mint a magyarnak idegenektől használt neve, bennünket legközelebből az *un-ugur*, érdekel. Hogy ez összetétel, abból is kiviláglik, hogy a Kaukázus éjszaki részén, hol, mint fentebb is érintettük, a magyaroknak egyik ősi hazája volt, a bizanczi írók egy Ὀνοχουρδοὺρ nevű népet ismernek, melyet azonban Chorenei Mózes V. század-beli örmény író *Vgendur*-nak ír, tehát ugyanoly hangzású elő-részt hagyva el, minő az *un-ugur* népnévben is van az *ugur* alaprészt előtt. Hogy minő nép volt ez az *vgendur*, melynek bővebb *onogundur* másában az előrész teljesen s az utórész is némileg egyezik a magyarok *un-ugur* nevével, arról pontos tájékozást nyerünk ugyancsak az említett szerzőnél, ki azt mondja, hogy az Ararat tartomány egyik kerületébe, melyen előbb «Felső-Basean»-nak hívtak «*Und* (tőmber) *vgendur bolgár gyarmata telepedett meg*». Konstantinosz Porphyrogenitosz is egész határozottan megerősíti az onogundurok és bolgárok azonosságát, midőn az utóbbiakról azt írja, hogy «történt vala pedig a barbaroknak (t. i. a bolgároknak) átvonulása az Istrosz folyón Konstantinosz Pogonatosz uralkodásának vége felé: *akkor lett az ő nevük ismeretessé; mert előbb őket onogunduroknak nevezték*». Theophanesz (IX. sz.) is szoros kapcsolatban tudja az onogundurokat, bolgárokat és kotragokat s chronographiájában a 671-ik év alatt igen tüzetesen ír róluk, hol egyszersmind kiderül, hogy ezen népfajt tevő törzseknek régibb hazája, a «Nagy Bulgária, a *Kufis* vagyis Kuban folyó mellékén volt, a Kaukázus nyugati felén. a hol őket Chorenei Mózes is megemlíti, azt mondván róluk, hogy «(I. Aršak) napjaiban a *nagy Kaukáz hegységben* nagy zavar támadt *a bolgárok honában*». Ámde az ó-bolgár nyelv minőségét körülbelől ismerjük. A régi királyjegyzékben, valamint a középvolgai bolgárok sírfeliratain talált egyes szavak határozottan mutatnak a csuvas nyelvre, mint az ó-bolgár nyelv maradványára. Tehát az *onogundur*, más írás szerint Ὀνωου-γουρδοὺρ vagy *ugundur* nép is bolgár nyelvű, azaz török volt, s tudván azt, hogy Zemarchosz ugyancsak a Kuban közelében, vagyis a bolgárok földén 568-ban *ugur*-okat talált rá is jövünk hamarosan, hogy az *ugundur*, *ogundur* csak az *ugur* szónak többes képzése az ily értékű köztörök *-lar*, *-lär* végzettel, mely a jakutban a szótaghoz illeszkedve, *-lor*, *-lör* alakú és *l*-jét a keleti törökségben *n*, *ñ*, vagy *r* végmássalhangzó után *d*-vé változtatja (pl. az altajiban *jaun* «nagy»: plur. *jaun-dar*, *doȝor* «társ»: *doȝot-lor*; tehát ugyanígy az ó-bolgárban is: *oȝor-dor*,

illetőleg érthető dissimilatióval: *oγon-dor* s ebből az idegenek ajkán: *ogundur*).

Ha azonban az *ogundur* népnév nem más mint az *ugur*, *ogur* többes alakja, egész természetesen következik, hogy az *onogundur* és *onogur*, illetőleg *unugur* nevek is azonosok, valamint az is, hogy ép úgy, mint az *ogundur* és *onogundur*, az *ugur* és *un-ugur* nevezetek is legalább eredetileg török, különösen bolgár fajú és nyelvű népre vonatkoztak. És tényleg erre némely egyéb körülmény is utal. Chorenei könyve azt írja a bolgárokról, hogy I. Aršak napjaiban (II. sz. Kr. e.) a «bolgárok közül sokan (honuktól) elvágatának, honunkba jövének és sok időn által lakának *Κογ* alatt egy termékeny és kenyere bő helyen». A *Κογ* örmény tartomány a görög-latin *Colchis*-nak felel meg, erről pedig Agathias VI. századbeli történetíró azt mondja, hogy «ott egy *Ονόγορις* nevű erőd volt, mely nevét nyilván a régiebb időkben amaz *onoguroknak* nevezett *hunnoktól* nyerte (*Ὀννων τῶν Ὀνογορίων ἐπιλεγόμενον*), kik a *kolchokra* rontván, ott legyőzettek» (l. idézve: Ethn. V., 81; Kuun: Relat. I., 262 és II., 85.). Egy IX. századbeli latin földrajzi munka is említi *Onogoria* tartományt az azovi tenger mocsarainak vidékén (u. o.), tehát a bolgárok régi területén. Az sem lehet véletlen találkozás, hogy az *unugur* nevet később az a nép viseli, melynek nyelvében a török elemek az *öbolgár* nyelv különös hangsajátságait mutatják.

Így állván a dolgok, immár komolyabban kell vennünk azon ötletkép sokszor és régóta hangoztatott, de rendszeresen sehol sem bizonyított nézetet, hogy az *ugor*, *ogor*, *ugur* név eredetileg török népekre vonatkozott annál is inkább, minthogy annak fönt elősorolt összetételes alakjai is, ha nem is matematikai bizonyossággal, — mert ilyesmit ősi idők óta letűnt népek neveinél nem is várhatunk; — de legalább nagy valószínűséggel, szintén a törökből fejthetők meg.

Teljesen eloszlatja az esetleg még fönmaradható kétséget az *ogur*, *ugur* s vele összetett népnevek török eredetére nézve az a tény, hogy vele félreérthetetlen szabályossággal egyező más népnév is találkozik, melyet a történet világosabb koraiban határozottan török népekre alkalmaznak s ez az *Oguz Oγuz*. Így, illetőleg összerántással *ghuz*, *Oğz* néven nevezik az arab és bizanci történetírók a turkománokat, szeldukokat és kúnokat, a népvándorlás utolsó rajait, melyek az eddiglen említett *ugur* népekhez képest keletibb tájról jöttek elő. *Oghuz*-khán neve nagy szerepű a török genealogiában, jelöl annak, hogy benne, illetőleg a nevét viselő törzsben a törökség egyik legősibb képviselőjét ismeri. Tudjuk egyébként az *Oghuz* névnek eredetét is. Mint Vámbéry írja (Török faj 13.) «az *Oxus* régi medrét még ma

is *Ouz-nak nevezik*». Ha ehhez hozzávesszük, hogy e folyónak régi görög neve Ὠζος, mely a zend *Vayšu*, szanszkrit *Vakšu*-ban is fölismerszik, nem lehet benne kétség, hogy az *oghuz* népnév az *Oghuz* folyónévtől származik, úgy a mint a votják *Ud-murt*, zürjén *Komi-mort*, vagy osztják *As-jay* népnevekben látjuk. Hogy pedig ez az *oghuz* népnév tényleg összefügg az *ogur*, *ugur* népnévvel, azt a szoros hangtani egyezésen kívül is kétségtelenné teszi Budagov szótárának (I. 142.) következő adata: *ogur čali* «egyik oldalága a *turkoman jomutoknak* (pobočnaja otrasz turkmen-jomutov)». Egy másik turkoman törzsnek *csaudur* neve Sejkh Szulejmán szótára szerint egyszersmind «*Ogur* khán fiának neve» (Vámbéry: Török faj, 6.). Bár az etnologia céljára eddigelé értéke szerint kiaknázva nem volt, régen feltűnt már az *oguz* és *ogur* népnevek egyezése. Említi már Kasembeg 1841-ben. Utána Vámbéry ismétli e nézetet, Kuun Géza gróf is, a Codex Cumanicus bevezetésében világosan látja, hogy a «nomen *Ugor* cum nomine Turcarum eponymo *Oghuz* idem esse videtur», a mivel kapcsolatban a fentemlitett *ogurčali* adaton kívül analogiakép azt is felhossa, hogy ugyanily *z-r* hangváltozással térnek el egymástól a Pliniustól fölhozott *Temerinda* név és Neptunnak szkiitha *Thamisudas* neve (I. 63. l.). Még tüzetesebben emeli ki e nézetét «*Relationes Hungarorum*» műve II. kötetének szómutatójában, hol a *Jugra* cikkben az *Ugor*-t az *Oguz* név *hunn* változatának mondja s egybeveti bizonyoságkép a Priszkosz-féle *Kpéza* női-nevet a török *kız* «leány» szóval, továbbá lbn-Fozlán *blatarār* írását a szláv *vladavaz* alakkkal (202. l.). Végül ugyanilyennek vallja e nevek viszonyát a Magyar Nemzet Történetében (CCCII. l.) Nagy Géza, ki megtalálja az *ugor* név eredetének különös területét is a törökséghez tartozó hunn-bolgárban. Valóságos Kolumbus-tojásakép kínálkozik tehát mind az elmondottak alapján a megfejtés, hogy az *ogur*, *ugur* népnév nem más, mint a *türkmen*, *türk* szóval egyértékű keleti török *oγuz* népnévnek nyugati török ejtése.

De ez a *z-r* hangváltozás, mely a keleti és nyugati török nép- és nyelvágak között itt sibólethkép jelentkezik, nagyon ismeretes máshonnan is a magyar nyelvudományban. Tudvalevőleg ez a magyar nyelv török elemeinek sajátos hangtulajdonsága, melyet egyéb ugyanily sajátos vonásokkal egyetemben az egész törökség területén csupán a *csuvasban* találunk meg, abban a nyelvben, melyet mint ismételve volt alkalmunk ráutalni az ó-bolgár nyelv utódjának kell tekintenünk. Most világosodik fel előttünk, miért viselik a magyarok a külföld nyelveiben az *un-ugur*, *on-ugur* nevet, vagyis ama kaukázusvidéki *onogur* népét, melyet főntebbi fejtegetéseinkben a bolgárság egyik ágának ismertünk fel. Ez az *on-ugur*, vagy mint egyszerűbb alakkal Menandernél

nevezve van, *ugur* nép volt az, melytől a magyar nyelvnek eddigelé fokozatosan pontosabb «ó-török», «ó-csuvas», «ó-bolgár» jelzőkkel nevezett török elemei származnak s melynek műveltségi hatása, illetőleg történeti kapcsolata a merőben különböző nemű nyelven beszélő magyar néppel magyarázza meg azt is, hogy ezek a IX. századbéli bizanci íróknál *turk* néven jelennek meg, melyen különben eddigelé csak a keleti törököket, az onogurok törzsrokonait értették. A szlávok *ongrű* (*ugri*) nevezete csak pontosabb jelölés a bizancziak általánosabb *turk* nevezete ellenében, teljesen úgy, mint ha *bajor*-t mondunk *német* helyett. A magyar nyelvnek igazi «*ugor*» elemei tehát — a mint most látjuk — voltaképpen az ő török elemei s az egyetlen nyelv, melyet az «*ugor*» jelző régi történeti jogon megillet, ma a *csuvas* nyelv.

A magyarok ethnikai képe, megjelenése, viselete, szokásai azon időben, a midőn az európai történet szinpadán föllépnek, aligha térhettek el lényegesen a korukbeli törökökétől, különösen a bolgárokétól. Szoros történeti kapcsolat is igazolható a magyarok és onogurok, illetőleg bolgárok közt. Az ősi hazából, melyet a déli Ural-hegység két oldalára, illető a Tobol és Ural folyók felvidékére kell helyeznünk, a hol éjszakfelől a vogulokkal, délfelől pedig iráni törzsekkel, különösen az alánokkal kellett határosoknak lenniök valószínűleg a hunnok betörésétől kényszerítve vonulhattak a Kaukázus és Kaspi tenger tájaira, az onogurok, vagyis keleti bolgárok szomszédságába. Maguk a bolgárok, kikben az ókori nyugati törökség típusát láthatjuk, szintén nem voltak őslakói a Kaukázus éjszaki vidékeinek, hanem mint Chorenei Mózes igazolja, körülbelül a Kr. előtti II. században telepedtek ide nyilván éjszakkeletről, a kirgiz pusztaság felől érkezvén, hol *ugor* nevük a IV. században Kr. e. ismeretes volt Herodotosz szkithái előtt és az Isim, Tobol és Irtis vidékén lakott magyarféle népekre is kiterjedt. A kaukázusvidéki hazára utalnak a VI. században alapított Kis- és Nagy-*Mažar* városok Daghesztánban, a kumamelléki *Mažar* város Theophylaktosz *ῥοόριον τῶν Ματζαρων*-ja, mely valószínűleg az előbbivel azonos (u. o. I., 94.), továbbá Konstantinosz azon tudósítása, hogy a besenyőkkel való szerencsétlen ütközet után a magyarok egy része keletfelé fordulva Perzsia határszéleire, vagyis a régi hazába költözött (I. Ethn. V., 14.). Midőn innen a bolgárok, a hunnokat követve, lassanként kirajzottak, mint régi hű társak követték őket a magyarok is. Theophanesztől tudjuk, hogy 528-ban az azovi tenger melléki hunnok megölvén megkeresztelkedett Gordasz fejedelmüket, *Μουχαμπης*-t, azaz *Magyar*-t, amannak testvérét tették királynak. Ez a név bizonyossága, hogy a hunnok, illetőleg az ily néven szereplő bolgárok hadviseléseiben magyar csapatok is résztvehet-

tek. A bolgárok nyomába tódul a vitézek sikeres előcsatározásai után a nép tömege is és hazát alapít Lebediában, Cherson közelében. Midőn Kuvrát halála után, a VII. század második felében, fiai a bolgár népet és szövetségeseiket sokfelé szakítva, Kotrag a Volga középvídekén és a Káma mellékén Nagy-Bolgárországot alapítja, vele együtt nagyszámú magyarságnak is kellett e tájakra vonulnia, kik a középkori utazóktól emlegetett «Magna Hungariá»-t alapítják. Végül ott találjuk a magyarok szomszédságában Ibn-Rosztel tudósítása szerint az *eszkél-bolgárokat* az etelközi hazában is (I. Magy. Nemz. Tört. 23 — 24.), mely körülmény a többi elősorolttal együtt mind igen érthetővé teszi, hogy miért jelentkeztek kezdetben a magyarok a szlávok előtt *keleti-bolgároknak*, vagyis *on-ugoroknak*.

Hasonló okoknál fogva magyarázható az *ugor*, illetőleg éjszaki ejtéssel *jugor* név átszármazása a magyarokkal rokon törzsekre is, úgy hogy mindezek után fejtegetéseink végeredményeképpen kimondhatjuk a következőket:

1. Az *ugor*, *ogur* név eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője, szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárásilag is különböző *oγuz*-okkal, kik magukat közönségesen *türk* néven is nevezték és nevezik ma is.

2. Az ősi *ugor* nyelvek maiglan élő egyetlen maradványa: a keverékjellegű *csuvus* nyelv.

3. Csak történeti és műveltségi érintkezés révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlődésében *ugor* név a magyarokhoz s másrészt az egyszerű *ugor*, illetőleg *jugor* név a vogulokhoz és osztjákokhoz.

4. A magyar, vogul és osztják nép közösnek mondható neveze a *mańsi*, *mańs*, (mely a vogulban vogult és osztjákat jelent), illetőleg az Anonymus-féle *moger* (ejtsd: *magyer*) előrése, minélfogva ezen népek nyelveit okszerűen «*magyar*» vagy «*magyarféle nyelveknek*» s a nyelvcsoporthoz, melyhez tartoznak «*finn-magyar nyelvcsoporthoz*» lehetne nevezni.

5. Mivel azonban az európai tudomány a nyelvtörténeti fejlődés útján hasonlóvá alakult *ugor* és *jugor* népnévek egyezőségéből kiindulva immár megállapodott az *ugor* névnek alkalmazásában a magyarra, vogulra és osztjákra: ez mint történeti alapon legalább némileg igazolható névezet eme meghatározott szorosabb körben szintén elfogadható.

6. Ellenben teljesen elvetendő az *ugor* névezet alkalmazása az összes finn-magyar nyelvekre, mely ethnologiai szempontból semmiképpen sem igazolható s e mellett nyelvtudományunk fejlődésének mai álláspontján czélszerűtlen.

Egy glagolita ősnymtatvány a Nemzeti Múzeumban.

(Kivonat *Ásbóth Oszkár* l. t. márczius 2-án felolvasott értekezéséből.)

Cyryllnek, a szlávok apostolának műve, a szláv isteni tisztelet csak a görög egyházhoz tartozó szlávoknál maradt meg épségben, a római egyházhoz tartozó szlávoknál alig találunk egy-egy, a szláv isteni tisztelet meghonosítására tett kísérletnél többet. Kivételt csak a Rómához legközelebb eső horvátok tesznek, a mi nagyon kifejezett nemzeti öntudatra vall. Itt századokon keresztül megmaradt a tengerparton és a vele szemben fekvő szigeteken a szláv isteni tisztelet a Cyrilltól fölhalált irással együtt — a melyhez nem tudni biztosan miért, idővel a glagolita név tapadt — míg a keleti egyházban a görög írás újabb hatása alatt kifejlődött tökéletesebb, nem közvetlenül Cyrilltól származó írás, mégis Cyrill nevét viseli, mivel szoros kapcsolatban áll Cyrill nagy művével, a nemzeti isteni tisztelettel. A glagolita egyházi könyvek és a glagolita írásnak itt-ott egészen a mi századunkig belenyúló használata a közéletben is a horvátok művelődéstörténetének egy különös fontos szakaszát képezi; hogy mennyire fontos, azt bizonyítja az a tény, hogy az első horvátok számára nyomtatott könyv glagolita betűvel lett nyomtatva (ez az 1483-ban valószínűleg Velenczében nyomtatott missale), bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy az első horvátországi nyomda, a zenggi, csakis glagolita betűre nyomtatott. E nyomda történetére váratlan világosságot derített egy glagolita missale, a melyet a Nemzeti Múzeum tavál egy müncheni árverésen vett.

Eddig mindig azt hitték, hogy a zenggi nyomdát 1507-ben állították föl és hogy az első benne nyomtatott könyv az úgynevezett *Naručnik plebanušev*, *Manipulus Curatorum* volt. Hitték pedig ezt azért, mert e könyv utóiratában meg volt említve, hogy szedője, a zenggi Gergely mester külön azért jött haza Velenczéből, hogy ezt a művet kinyomassa. Az immár múzeumunkban őrzött missale utóirata halomra dönti ezt és sok más következtetést és egészen új világításban mutatja a zenggi nyomda történetét. Az érdekes, addig ismeretlen utóirat, a melyet Jagić közölt először tavál, mikor később a Nemzeti Múzeum tulajdonába átment példány nála volt megtekintésre, emígy hangzik magyar fordításban: „1494. augusztus hó 7-ik napján. Ezt a misekönyvet kezdték és befejezték Zenggben. Uralkodott akkor László, Magyarország felséges királya és a fényes apostoli széken ült VI. Sándor szent atya pápa. Nyomatott pedig Isten segedelmével és akaratóból

tisztelendő Baromić Balázstól és tisztelendő Bedričić Szilvesztertől meg Turčić Gáspár diakonustól. Isten áldjon bennünket. Amen.» Tehát semmi kétség sem fér már ahhoz, hogy a zenggi nyomda már 1494-ben fönnállt és hogy a zenggi missale ekkor került ki sajtó alól. Eddig is fölsimerték benne, ámbár csak csonka példányt láttak, a zenggi nyomda termékét; de mert a főntemlitett Naručnik plebanušev-et tartották a zenggi nyomda első nyomtatványának, 1507 körül készültnek vélték, a nyomda föllállítását pedig a mi utóiratunkban is említett Bedričić Szilveszternek tulajdonították. Ebben az utóiratban azonban egy eddig ismeretlen név áll első helyen — Baromić Balázs neve. A szerencsés véletlen így akarta, hogy Jagić az 1494-ben nyomtatott zenggi missale első teljes példányával együtt egy másik, eddig ismeretlen glagolita könyvről adhatott hírt, az 1493-ban Velenczében nyomtatott glagolita breviariumról, a melynél ugyancsak Baromić Balázs «zenggi kanonok» működött közre, még pedig az utóirat világos útmutatása szerint mint corrector. Ezáltal új világosság esett egy már egy pár év óta ismeretes, egy 1496-ban nyomtatott glagolita könyvben talált utóíratra, melyben egy *pop Blaž Barom sin* azt mondja, hogy ő «nyomtatta» (=szedte, corrigálta?) ezt a könyvet. Ivančić, a ki erről a könyvről *Baramov*-nak olvasta a *sin* előtt álló szót, Milčetić, a ki lenyomatta az egész szöveget és behatóbban ismertette, *Bartalomeov*-val egészítette ki a rövidítő jel alatt álló szót. Most bátran *Baromov sin*-nek olvashatjuk az illető helyet, a mi annyit tesz, mint *Barom* vagy *Baromo* fia és szakasztott ugyanazt jelenti, mint a *Baromić* képzés. Ha az 1496-ban nyomtatott könyvet, a mint fölötte valószínű, ugyanaz a Baromić Balázs pap nyomtatta — hogy Zenggben nyomtatták, azt bizonyítják a betűk — a ki a zenggi missalében első helyen áll a szedésre felügyelő papok közt, akkor egy új vonást nyerünk ahhoz a homályos képhez, a melyet e férfiúról magunknak alkothatunk: ez a Balázs pap Verbenicóban, a Zenggel szemben fekvő Veglia szigetnek egy falujában született; az utóirat t. i. így szól: *pop Blaž Baromv sin s Vrbnika* stb. Baromić Balázsszal ezenkívül még csak egyszer találkozunk 1503-ban, mert kétségtelenül sajtóhiba a Baronić írás a Kukuljević Acta Croatica című glagolita okiratgyűjteményében, a hol a 184. l. 170. sz. alatt egyebek közt ezt olvassuk: *ja pop Blaž Baronić, kanonik ste Marie crkve senske*. Egyébiránt nem tartalmaz ez az okirat semmit sem, a mi Baromić életére új világot vethetne. Jellemző, hogy egy emberről, a ki, úgy látszik, kiváló részt vett az első horvát nyomda föllállításában, csak ennyit tudunk, de hát másfél évvel ezelőtt még nevét sem tudtuk! Az ő neve a mi missalénk első teljes példányának fölbukkanásával lett csak ismeretes és kapcsolatban fog vele maradni.

De más tekintetben is érdekes könyv ez a missale. A többi kiadásokkal, első sorban az 1483-ban nyomtatott első glagolita missalével való összehasonlítás t. i. azt mutatja, a mint már a glagolita irodalom kitűnő ismerője, a korán elhunyt Brčić is észrevette, hogy a zenggi missale nem az editio princeps lenyomata, hanem eddig még ismeretlen kéziratból folyt, tehát külön recensiót képvisel. A múzeumba került glagolita missale tehát minden tekintetben érdekes, és remélhető, hogy most, mikor az 1494-ben nyomtatott kiadás egy teljes példánya mindenkinek hozzáférhetővé lett, újra ráfordul a tudósok figyelme és több, vele kapcsolatban álló kérdés végkép tisztába jön.

Ugocsa vármegye keletkezése.

(Kivonat *Komáromy András* l. t. márczius 9-én tartott székfoglalójából.)

Másfél száz esztendő mult el a királyság alapítása óta, mikor a tenger kiöntése, a nagy szaporaság, éhség, belháború és sok más egyéb nyomorúság miatt földönfutóvá lett *flamandok* egy derék csapatja, II. Géza biztatására, az északi tenger partjairól Magyarországra vándorolt.

Legnagyobb részük Erdélyben az Olt folyó mentén, a Retyezát havasainak aljában telepedett le. Kisebb csoportok — kétségtelenül a kormány intézkedése folytán — az ország északkeleti szélét s a Felső-Tisza környékét szállották meg s a határokig vonuló rengeteg erdőséget irtogatták.

Földműveléssel, mezei munkával foglalkozó szorgalmas paraszt emberek voltak és nálunk közönségesen *szászoknak* hívták őket. Később összevegyültek azokkal a rajnamelléki németekkel, a kiknek bevándorlása csaknem szüntelenül tartott és nekik köszönhető, hogy Ugocsának rengeteg erdővel borított, jobhára lakatlan földje lassanként benépesült a s XII. század végefelé vármegyévé alakult.

Fokozatos fejlődését egész világosan látjuk.

A szásztelepítés előtt — Bereggel együtt — *a szent királyok vadásztérülete* volt, a hol legfeljebb erdőőrök, vadászok, halászok, sólymárok s több efféle, kétségtelenül szláv eredetű szolgáló népek tartózkodtak.

A társasélet alapjait az idegen vendégek rakosgatták le és oly buzgósággal irtották az erdőt, hogy a Tisza mentén csakhamar virágzó gyarmatok keletkeztek. Itt találjuk egymás szomszédságában *Felsőszázt, Nagyszázt, Szőlőst* és *Ardót*, kissé távolabb pedig *Batárt*, melynek lakói a XIII. század első felében még tisztán flamandok voltak.

Példájokat a királyi szolgáló népek is követték, a kik eddig-

elé a Tisza és Borzsa völgyében szerteszéjjel nomádéletet éltek. Majd a szomszédságból, kiváltképen pedig Szatmármegye síkjáról, új jövevények érkeztek, köztük nemesek és más szabad emberek, többnyire magyarok. És a mint ritkult, fogyott az erdő, ép úgy szaporodott a lakosság, s a telepítés III. Béla korában már annyira haladt, hogy az egri püspök sietett fölkérni magának az ugocsai tizedet a királytól, még mielőtt versenytársa, az erdélyi püspök rátehetne volna a kezét.

Az új vármegye, mely a későbbi Bereg és Máramaros területének egy részét is magában foglalta, csaknem egészen királyi birtok volt és igen csekély lehetett azoknak a nemesi praediumoknak és falvaknak a száma, még csekélyebb a népessége, a melyek nem tartoztak az ugocsai ispán hatósága alá. Nevezetesebb változást még a következő korszak első felében sem tapasztalhatunk. A szász gyarmatok mellett új községek keletkeztek, a magyar elem hovatovább nagyobb tért foglal és csakhamar uralkodóvá lesz, a lakosság zömét azonban még mindig a király vendégei, szolgáló népei és hűbéresei alkotják és személyükre, vagyonukra nézve független birtokosokat, igazi nemeseket csak elvétve találunk.

A hagyomány szerint — mert az oklevelek és írott emlékek mélységesen hallgatnak róla — a régi *Ugocsa* vára Szőlőssel átellenben, de a Tisza balpartján, *Nagyyszász. Ardó, Felszász* szomszédságában, a megye természetes központján állott volna. De a Tisza réges-régen medrébe temette és manapság csak egy *Ugocsa* nevezetű dülő emlékeztet reá, *Szászfalu* határában.

A mongol pusztítás a fejlődésnek indult társadalmi és politikai szervezetet romba döntötte. A lakosság nagy részét kiöldöste vagy fogságba hurcolta a tatár, a nemesség jobbára elpusztult. Az életben maradt szász vendégek közelebb húzódtak egymáshoz s a folyók mentén elszórtan fekvő gyarmatok helyett nagyobb falvakat alapítottak. Eddigélé közönséges parasztszámba mentek s az ispán, tetszése vagy belátása szerint, különféle, gyakran terhes szolgáltatokra kényszerítette őket. Most azonban az ő napjok is felvirradt, mert a király mindent elkövetett, hogy a szerencsétlen ország romjaiból felépüljön s a régi gyarmatoknak kiváltságot, nemesi szabadalmakat adott. Alkotó, munkás kezének nyomát Ugocsamegyében is látjuk, bár ez országrész tulajdonképeni regenerátora V. István ifjabb király volt. Alatta épült a Tisza balpartján, sziklás, meredek dombtetőn *Királyháza*, a *«domus regalis»*, s feljebb a Borzsa völgyében, a beregi és máramarosi határszélen pedig *Barankavára*. A *szőlősi* és *felszászi* vendégek is neki köszönhették legelső szabadságukat.

Az öreg és ifjú király között támadt trónviszály idejében, mikor az ország pártokra szakadt s az uralkodóknak kölcsönösen érdekükben állott híveik számát szaporítani; majd később, mikor

a cseh Ottokárral viselt háborúban szerzett érdemeket jutalmazni kellett, de legkivált a IV. László alatt bekövetkezett zűrzavaros korszakban megkezdődött az ugocsai koronajavak tömeges eladományozása és a vármegye alig egy emberöltő alatt egészen átalakult. A királyi praedium csakhamar felére, harmadára olvadt, a virágzó szász gyarmatok közelében magánvárok emelkedtek, térszomszédságukban pedig az ispántól független birtokosok, nemesek laktak. Ezeknek száma az uralkodók bőkezűsége s a várintézmény bomladozása folytán úgyszólván napról-napra növekedett és a szent királyok vadászó erdejéből rövid idő alatt *autonom vármegye* lett, melynek ügyeit a nemesség választott bírái igazgatták.

A főrendet, a nagybirtokos arisztokrátiát képviselő *Gutkeledek, Káták, Huntpáznánok*, a Rosályi Kunok, Surányiak, Csarnavodayak, Ujhelyiek ősei a vármegyében idegenek voltak, köznemesség pedig részint a fölsszabadult várjobbágyaságból, részint a szomszédságból betelepült kisebb birtokosok ivadékaiból fejlődött. Arra egyetlen példa sincs, hogy a szász vendégek közül valaki jószágot szerzett és a király kegyelméből nemességre emelkedett volna, a mi pedig az ország más vidékén, kivált a Szepességen gyakori dolog volt.

Különben IV. László korában, mikor a király örökös harczban állott lázadó jobbágyaival és országszerte az volt a jelszó, hogy *a ki bírja, marja*; mikor a törvény aludt és az igazságot, a tulajdon szentségét senki sem oltalmazta s a rabló főurak gonosz példáját a köznemesség is követte: a községi autonomia s a polgári rend hanyatlásnak indult. Mert az ispánok, még ha akarták se tudták volna megvédelmezni a vendégeket hatalmaskodó szomszédaiktól, László pedig annyira nem törődött velük, hogy legnevezetesebb helyöket, *Szölőst* 1280-ban eladományozta.

De meglehet, hogy az akkori viszonyok között ez csak szerencse volt a városra nézve, mert földesurában legalább természetes pártfogót és védőt talált, míg ellenben a többi vendégek ki voltak szolgáltatva a hatalmasok garázda önkényének és fejlődésükben úgy hátra maradtak, hogy kiváltságos helyzetüket nem volt érdemes fentartani és rövid idő alatt minden önállóságuk megszűnt.

Nagyszász, Ardó és Felsőszász szabad polgáraiból az Anjou-korszak elején a nyalábi várnagy hatósága alá tartozó királyi szolgák és jobbágyok lettek.

Szölős azonban Kun László halála után a földesúri hatalom alól fölsszabadult és minekutána III. Endre 1294-ben régi szabadságát megerősítette, lassú, de biztos fejlődésnek indult és Róbert Károly idejében már jelentékeny várossá növekedett. Egyháza ki volt véve a megyés püspök és főesperes hatósága alól és egyenesen az esztergomi érsektől függött. A máramarosi vendégeknek az volt a legfőbb óhajtasuk, hogy a szölősi polgárokéhoz hasonló szabadságot kapjanak.

De Máramaros III. Endre korában még nem volt politikai szervezet, csak föld, ámbár a telepítés — kétségtelenül a sóbányák művelése folytán — már annyira előrehaladt, hogy vármegyévé alakulását semmi sem akadályozta többé. Ebből a célból az utolsó Árpád 1300-ban az országtanács közbenjárásával megszerezte az Ujhelyi-család őseitől az Ugocsához tartozó *Visk* várát, mely a védelemre föltöbb alkalmatosnak látszott, mert a Tisza völgyét elzárván, a mindenfelől természetes bástyafalaktól védett Máramarosnak kapuját őrizte. Ez volt Ugocsa vármegye területének legelső nevezetes változása, mindazonáltal a XIII. század végén jóval nagyobb vala, mint most, mert a Borzsa völgye még hozzá tartozott és természetes határát Máramaros felől sokáig a *Nagyág* folyó képezte.

A század vége felé magyarok és németek mellett — a mint a helynevekből alaposan következtethetjük — az őslakos szláv elem is gyarapodni kezdett Ugocsában, és az új jövevények alkalmasint a beregi *Krajnáról* jöttek, mert a ruthének és a Balkán félszigetről eredő *vlach*-ok tömeges bevándorlása csak később, Nagy Lajos korában történt. Az oláhok még ott kóboroltak nyájakkal valahol az erdélyi havasok között és Ugocsa vármegyébe legfeljebb is csak a hírek jutott el.

A régi szlávok egy részét tökéletesen fölszívta, magába olvasztotta a magyarság, mielőtt fajrokonaik előzőnlőtték a megyét, de a németekkel már nem bírt; de az a körülmény, hogy gyarmataikat kivétel nélkül az államalkotó nemzet nyelvén, még pedig nem a diplomatika, hanem a nép valóságos élő nyelvén ismerjük: nyilván bizonyítja, hogy a magyar faj uralkodott a vármegyében akkor is ép úgy, mint ma. Régen hatalmánál, előjogainál, gazdagságánál fogva, most pedig inkább erkölcsi és értelmi fölsőbbiségével.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» ez évi (ötödik) évfolyamának első számában a közlemények sorát Szilávik Mátyás cikke: «*A szabad akarat kérdéséhez*», nyitja meg. Szerző először történeti, azután elvi-kritikai oldaláról óhajta tisztázni a kérdést. Jelen közlemény a problémáról történeti áttekintést nyújt. — Balogh Arthur: «*Parlament reform*» című tanulmányában az «Érdekképviselő»; «A részleges megújítás», a «Parlamentarismus»; «A felsőház ellen»; «A referendum» kérdéseit fejtegeti, s arra a végeredményre jut, hogy az a kísérlet, mely egy mintaszerű monarchia alapintézményei sorába akarta iktatni a referendumot, mindenesetre egyik igen érdekes lapját fogja megjelölni az alkotmánytörténelemnek; de se mint a királyi hatalom óhajtott meg-

erősítési eszköze, se mint a parlamenti rendszer hiányainak megjavítója, se mint a demokrácia kívánalma nem lehet helyén. A parlamenti rendszer hiányai nem a referendum által orvosolhatók, hanem általában a magasabb államerkölcsei elvek érvényre jutásával a képviselőletben. A demokrácia is megteszi a maga hódító világútját a nélkül, hogy szükségképen a referendumhoz vezetne. Abban a vitában pedig, hogy parlamentarismus lesz-e vagy népszavazás? Az előbbi részen lesz a győzelem. Mert divatos jelszó ugyan, hogy a képviselőleti rendszer léte kockán forog, de kétségtelen, hogy e rendszer, mint a demokratikus szabad, modern állami együttlét nélkülözhetetlen eleme, előbb-utóbb minden megpróbáltatáson diadalmaskodni fog. — Bodnár Zsigmond: *«Renan Ernő»* philosophiájáról kezd meg hosszabb tanulmányt. Első közleményében Renan *lélektanát* ismerteti és bírálja; továbbá *«A szellem önkénytelen élete»* és *«A nyelv és a religiók»* cím alatt fűz reflexiókat Renan felfogásához. — Kun Sámuel: *«Az aesthetika elvei a positivismus szempontjából»* című értekezésének első közleménye: A művészet általános theoriáját és felosztását vázolja. Az aesthetikai hangsorozat legfelsőbb fokára a tulajdonképeni költészetet helyezi, mint a mely valamennyi többi művészet alapjául szolgál. Noha a neki sajátos benyomások kevésbé energikusak, mint bármely más művészeti ágé — birodalma kétségkívül a legkiterjedtebb, minthogy az egész emberi létet felöleli, még pedig különbség nélkül az egyéni, a családi s a társadalmi létformákat egyaránt. Alapjában a költészet legnépszerűbb valamennyi művészet között. Bár a költői nyelvezet specialis formával rendelkezik, mindamellett sohasem más az, mint a közhasználatú nyelvek egyszerű, bár magasabb fokú fejleménye. A költészet a mellett, hogy általánosságban, spontaneitásban és népszerűségben fölülmúlja a többi művészetet, még jellemzetes közös functiójokban t. i. az eszményítésben is túlélt valamennyin. A további osztályozásban a zeneművészet s a három alaki művészet: a festészet, szobrászat és az építészet következnek. — Utolsó cikk: Pekár Károly *«Az aesthetikai érzések psychologiaja»* című nagyobb dolgozatának egy részlete, mely a *különös idegelettan: a tulajdonképeni érzéktanról, az érző idegek élettanáról s a hallásról* értekezik. — Az *«IRODALOM»* rovatban: Bridges érdekes tanulmányát találjuk Herbert Spencer evolutio-theoriájáról (a *Positivist Review* 1895. novemberi számából); a *«Revue philosophique»*-ből Delboeuf J.: *«L'ancienne et les nouvelles géométries»* cz. cikke, Dauriac: *«Études sur la psych. du musicien»* értekezése; Perez: *«Le développement des idées abstraites chez l'enfant»* cz. tanulmánya; és Richard dolgozata *«az ethnographiai sociologia és a történelem viszonyáról»* van ismertetve. Egész sorozata következik még a *«Revue politique et parlementaire»* cz. folyóirat múlt évi második évfolyamának négy utolsó füzetéből ismertetett dolgozatoknak: D'Outrevienne cikke az Egyesült-Államok vámügyeiről; Dalla Volta értekezése: Olaszország pénzügyi decentralisációjáról és helyhatósági kormányza-

táról; Henry Joly cikke a társulatok és az állam szerepéről a bűntetés elleni védekezésben; Seligmann dolgozata: A birói tévedések áldozatainak adandó kártalanításról; Edmond Villey tanulmánya a jelenkori socialismus erkölcsi és társadalmi okairól. Végül Ferdinandy Géza válaszol: Néhány közjogi tévedés helyreigazítása cím alatt: «A királyi méltóság és hatalom Magyarországon» című munkája bírálatára.

Az «ETHNOGRAPHIA» VI. évfolyama utolsó (5—6.) füzetének bevezető értekezése Munkácsi Bernát szerkesztőnek tanulmánya «Az ugor népnevezet eredetéről». (Főntebb közöljük). — Utána Kovács János befejezi «A cigányok Szegeden» című nagyobb munkáját, kimutatván, hogy a cigányság kétszáz év óta állandó letelepedése mellett, majdnem teljesen beleolvadt a jelzett város lakosságába és mintaszerű munkásságával a társadalmi foglalkozások minden terén hasznos polgárokat nevelt. — A «tárgyi néprajz» körébe vág Sajóvölgyi G. Péter leírása a *dorogmai vesszőmunka-iparról*. — A «néphit és népszokások» rovatában Kovács Bálint a *zágoni nép szokásairól és babonáiról*. Kolumbán Samu a *hétfalusi csángó babonáiról*, Gál Kálmán a *Nyárád-melléki lakodalmi szokásokról*. Rechnitzer Ignác a *hajdúmegyei magyar pásztor chronomantiájáról*, továbbá a *hajdúmegyei gyermekjátékokról* közölnek adatokat. — Jakab József befejezi a *szatmármegyei babonákat* tárgyzó nagyobb gyűjtését, míg Szentkereszty Tivadar «*nyitramegyei népmondákat*» közöl. — Bellosics Bálint Andrian Ferd. bárónak és Herrmann Antalnak az idővarázsolásról szóló tanulmányaihoz a krassován bulgár és szerb néphit köréből nyújt újabb adalékot «*Dodola (Adatok az esőcsinál-dshoz)*» címen. — Bezsan Miklós a *karas-menti románok néphitét és népszokásait*, Nemes Mihály pedig a *Talabor-völgyi ruthén nép lakodalmi szokásait* ismerteti. Ugyancsak éjszaki szávjaink néprajzát gyarapítják Zsúrek Antalnak a *mármarosmegyei «Nagy-Ág» völgy ruthén népének hiedelmeiről*, továbbá Medriczky Sómának a *liptói tót népszokásokról* adott rajzai. — Az «irodalmi» rovatban Melich János a *Cesky Lid* folyóiratnak első kötetét ismerteti, különös tekintettel a tótjainkról írott közleményekre. Herrman Antal pedig Gönczy Ferencznek «*Muraköz és népe*» című művét mutatja be. Ugyanitt a szerkesztő *Fiók Károly «Östörténet és kritika»* című cikkére tesz bíráló észrevételeket. — Az «apróságok» rovatából kiemelendő M. B. közlése a *régi magyar «turul» madárnév igazi hangzására nézve*, mely tekintettel a «fekete sas» értelmű éjszaki vogul *turuj* (= keleti török *turul* «kis fekete sólyom») szóra, továbbá arra, hogy hasonló hangmegfelelések vannak még: a magyar *harkály*, *karvály*, *sirály*, *seregély* = török *sirgei*, *görvély* «vízi borjú» = mongol *gürbel* stb., nem «turul», hanem «turuly» olvasását ajánlja a Kézai krónikájában s egyéb régi okiratban található *turul* írásnak, melyben tudvalevőleg az *l* a régi orthographiai eljárás szerint *ly*-nek is lehet jelzése.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi 1-ső füzetében a szerkesztő «Millennium» című czikke nyitja meg a dolgozatok sorát. Ebben néhány szóval méltatja a nagyjelentőségű évfordulót. Thaly Kálmán «Az erdélyi kurucz haderő létszáma 1704-ben» című dolgozatában az 1848-iki honvédséget megelőzőleg utolsó magyar nemzeti hadseregnek, II. Rákóczy Ferencz hadseregének számerejéről szól. E tekintetben Erdélyre nézve bő forrásul szolgál a br. Radvánszky-család zólyom-radványi egyébként is igen gazdag levéltára. II. Rákóczy Ferencznek meghitt emberre volt Radvánszky János; őt küldötte be Erdélybe kormánybiztosul, mivel itt a kuruczság fejei, br. Thoroczky István, gr. Pekry Lőrincz, gr. Mikes Mihály tábornokok s a többi főemberek folyton versengettek, torzskodtak egymással az egységes ügyvezetés nem kis kárára. Radvánszky János nagy serénységgel látott feladatahoz s hagyatékából nagybecsű levelek és tudósítások maradtak napjainkra. Ezek nyomán állítja össze Thaly Kálmán az erdélyi ezredek, a vármegyei és székelységi dandárok létszámát. — Fülék Henrik ismerteti ezután «Hadik altábornagy portyázó menetét Berlinbe 1757-ben». Hadik András altábornagy, Mária Terézia és II. József uralkodása idején a legkiválóbb katonák, a legjelesebb vezérek közé tartozott; dicsőségteljes életét, mint tábornagy, futaki gróf, az udvari haditanács elnöke és Bács vármegye főispánja végezte be Bécsben. 1790-ben márcz. 12-én. Legkiválóbb hőstette berlini portyázó menete volt, mely bőséges hadi tapasztalatok alapján volt tervezve, nagy figyelemmel előkészítve s oly elővigyázattal, bátorsággal és merészséggel végrehajtva, hogy általa úgy a vezér, mint a csapatok is a legnagyobb dicsőséget vívták ki. Ennek történetét mondja el a közlemény írója. — Dr. Vári Rezső és Bárczay Oszkár «Bölcs Leo Taktikájából» közölnek mutatóványt. Az ezredéves ünnep alkalmából a m. tud. akadémia új kritikai kiadását adja Bölcs Leo Taktikájának Vári Rezső recenziójában. A kritikai kiadás szükségét már Salamon Ferencz sürgette. Minthogy azonban ma már kevesen vannak, kik a görög szöveget megérthetnék, Vári egyes fejezeteket magyarra fordított, melyeket Bárczay hadügyi jegyzetekkel kísért. A közlemény az előljáró beszédet s az első és második fejezetet mutatja be. — Kropf Lajos folytatja «Castaldo Erdélyben» című hadtörténeti vizsgálódásait. — Dr. Karácson Imre «Az 1663. török hadjárat Magyarországon» című dolgozatában Rasid effendi török történetíró elbeszélését közli. — A *Hadtörténeti Apróságok* rovatában a következő kisebb közlemények olvashatók: «Hainburg magyar határvár hadtörténelmi szerepe 805-től 1803-ig» Gömöri Gusztávól; «Aldana versioja a szegedi veszedelemről» Kropf Lajostól; «Ujonz-fogadás 1757-ben» Leveles Jánostól; «I. Lipót pátena a fényűzés ellen 1686-ban» — y-től; «Varkocs György és Salm Miklós levelei Bártfa és Lőcse városokhoz 1542- és 1550-ben» Geőcze Istvántól; «A páulési ütközet 1658. júl. 6-án» Márki Sándor

dortól; «Mely napon kapitulált Nagyvárad 1692-ben?» Horváth Jenő től. A *könyvismertetések* rovatában a következő két munka bírálata olvasható: Bárczay Oszkár, A hadügy fejlődésének története, és Kupelwieser L., Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht von Mohács. — Hadtörténeti repertorium és hadi szabályzatok gyűjteménye egészítik ki a füzetet, melyhez Árpád fejedelem képe s Hadik András berlini menetének helyrajza van mellékelve.

4. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 1-ső füzetében Horváth Cyrill «Hussita emlékeinkről» értekezik. Ezek közé tartoznak a Müncheni, Bécsi és az Apor codexek. Az értekező megkísérli a hussita biblia-fordítás történetének összeállítását s arra az eredményre jut, hogy Tamás és Bálint papok — ezek voltak a fordítók — aligha akarták az egész szentírást lefordítani, legalább egyelőre nem. Mint elnyomott felekezet a bibliának azon részeit válogatták ki, melyek az Úr büntetésének, a fogságnak, számkivetésnek hirdetői. — Ifj. Mitrovics Gyula «Aenas Sylvius „De duobus amantibus”-ának magyar átdolgozóit» ismerteti. A nagy humanista szerelmi regénye széles olvasottságnak örvendett egész Európában. Magát az eredeti latin szöveget is számtalanszor lemásolták s az incunabulumok közt is 1500-ig 27-szer fordul elő. Fordítói is nagy számmal akadnak. A magyar fordítók egyike a «pataki névtelen», ki 1577-ben végezte be művét; a másika egy szerencsétlen sorsú kálvinista pap: csenkeszfai Poóts András. Ez utóbbi a XVIII. század végén, 1787-ben fejezte be regényét. Mind a két író versben dolgozta át a regényt s értekező mind a két átdolgozást tüzetesen megismerteti. — Ráth György «Bullinger Henrik és a magyar reformáció» című dolgozatában a híres zürichi papnak hazánkhoz való viszonyát tárgyalja. — Bayer József «Molière „képzelt beteg”-e első fordításának emlékét eleveníti fel. Ez 1832-ben Harsányi Páltól jelent meg s valószínűleg németből készült. — Az *Adattár* rovatban «Prágai András életéhez»; dr. Récsy Viktor közlésében: «Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz» (harmadik közl.), Czékus Lászlótól: «Jászai Pál naplója» vannak közzétéve. Korda Imre a Beöthy Zsolt képes Irodalomtörténetét ismerteti. Végül *Ad vocem* cím alatt a szerkesztő tesz észrevételeket *Szabács viadala*, *Sitét* és *Szölő* címeken, a Nyelvőr e részbeli fejtegetéseit igazítva helyre vagy bővítve új adatokkal.

5. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. é. márczius havi füzeté első sorban dr. Ráth Zoltán-nak «Magyarország statisztikája» című sajtó alatt lévő művéből mutatóványul a statisztika lényegét és a társadalmi tudományokhoz való viszonyát tárgyzó fejezetet közli. Az az óriási haladás, a melyet az emberi tudás napjainkig elért, mindennek felett annak köszönhető, hogy az idők folyamán sikerült az észlelés módjait és eszközeit lényegesen tökéletesíteni. Ilyen, az észlelés tökéletesítésére szolgáló mód a statisztikai. E mód abban áll, hogy valamely sokaságot, összeséget megszámlálunk és az összeszámlálás útján

megismerünk és leírunk. Lényeges szolgálatot tesz tehát a statisztika ismereteink tökéletesbítésére az összeségek megismertetése által, de ugyancsak lényeges szolgálatot tesz az emberi tudás magasabb fokán a jelenségek állandó összefüggéseinek kiderítése körül. Hogy ugyanis állandó összefüggés fenforgását megállapíthassuk, igen gyakran nem elég egy-két megfigyelést tennünk, hanem számos esetben széles körben kell megfigyeléseket eszközölnünk. E feladatot a statisztika végzi el s ezzel beszerzi az anyagot a tudományos következtetésekre s ebben rejlik módszertani jelentősége. Éppen mint az összeségek megismerésére hivatott észlelési mód, különös jelentőséggel bír a statisztika a társadalmi élet tanulmányozása terén, a minthogy eddigelé e téren lényeges szolgálatot tett már az emberi tudásnak. A statisztikai megfigyelések vezettek ugyanis annak felismerésére, hogy az emberiség társadalmi és nevezetesen erkölcsi élete éppen úgy állandó természetű okok, illetőleg tényezők uralma alatt áll, mint a természet világa. Mennél szélesebb körben, mennél nagyobb térben és időben figyeljük meg ugyanis a társadalmi jelenségeket, az egyenlőségnek és a szabályszerűségnek annál nagyobb fokát mutatják azok, csak úgy mint a természeti jelenségek. Ez a jelentősége a statisztika által kiderített szabályszerűségeknek. E tény magyarázata pedig abban rejlik, hogy mennél nagyobb körét nézzük a jelenségeknek, annál teljesebb kifejezésre jutnak a jelenségeket előidéző tényezők a maguk összeségében. De éppen ez okból nyilvánvaló, hogy a statisztikai szabályszerűségek az egy es tényező szerepére nem vetnek világot. Ezt viszont a különbségek, a szabályszerűtlenségek tanulmányozásával nyomozzuk ki, olykép, hogy ezeknek menetét párhuzamba állítjuk az őket feltehetőleg előidézett tényezőre vonatkozó észleleteinkkel, a kétrendbeli megfigyelések egybehangzása esetén megállapítjuk az összefüggést a kérdéses jelenségek között. — Következik Sugár Ignác-znak «Vidéki városaink helyzete», a Magyar Közgazdasági társaság február hó 25-én tartott ülésében felolvasott értekezése. Ma már mindinkább szembetűnővé válik, hogy vidéki városaink fejlődése nem tart lépést fővárosunk fejlődésével, hogy e tekintetben súlyos aránytalanság létezik. Korántsem állthatjuk magunkat az eléggé kedvező népszaporodással, a melyet vidéki városaink mutatnak, e tény magában véve még nem bizonyítja belterjes fejlődésüket. És csakugyan, ha közelebbről vizsgáljuk városainkat, nevezetesen népességük összetételét, illetőség és foglalkozás szerint, meggyőződünk, hogy igen sok városunk viszonyai teljesen azon a színvonalon állanak, mint a vidéki népességéi. E mellett városaink legtöbbje híján van, a városiasság elsőrendű kellékeinek, minők a rendes világítás, víz-ellátás, csatornázás és modern közlekedés, de különösen elmaradnak városaink fővárosunk mögött gazdasági, nevezetesen ipari téren. Mind ennek oka, a mint értekező számos példával igazolja, az a mostoha elbánás, a melylyel a mai rendszer e városainkat fővárosunkkal szemben részesíti, pedig állami és társadalmi

életünk arányos fejlődése érdekében mulhatlanul szükséges, hogy úgy a szellemi, mint az anyagi kultúra tekintetében erős vidéki központokat teremtsünk. E célból mindenekelőtt a vidéki városok közigazgatása volna egységesen rendezendő; de megjavítandó volna adóügyünk is, valamint egyáltalán tervszerű politikát kellene folytatni belterjes fejlődésük előmozdítására. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Acsády Ignác ismerteti Liphay Sándornak «gróf Széchenyi István műszaki alkotásai czímen írt művét. A *«Statistikai Értesítőben»* Holló István «a közoktatásügy néhány kérdése statisztikai világításban» című cikkének első, a felső oktatást tárgyzó részét közli. — Négy oldalra terjedő *Könyvszemle* után a füzetet a Magyar Közgazdasági társaság Értesítője zárja be.

6. A MAGYAR NYELVŐR III. füzetében Kicska Emil folytatja az «alany és állítmányról» szóló értekezését. Mielőtt tavaly elkezdett fejtegetésében tovább menne, összeállítja e részben azokat az ismertető jeleket, amelyek az alany és állítmány fölismerésében útmutatóul szolgálnak. Ez ismertetőjelek száma hét: 1. *Az alany az a tagja a mondatnak, melyhez az állítmány — az ige — számban és személyben alkalmazkodik.* 2. *Az alany az a tagja a mondatnak, a melyről valamit mondunk, az állítmány az a tagja, a mit arról mondunk.* 3. *Az állítmány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában.* 4. *Az állítmány az a tagja a mondatnak, melyet a másikhoz képest erősebben hangoztatunk.* 5. *A mondatból szólást, a szólásból mondatot csinálhatni.* 6. *A mondat két főtagjának föltalálásában jó szolgálatot tesz a föltehető vagy tapogató kérdés.* 7. *A mondat állító vagy tagadó volta állítmányának minőségétől függ.* — Aszóth Oszkár a magyar nyelvbe átvett szláv igéket mutatja ki. Az eddigi vizsgálat szerint ilyenek a következők: *babrál, bérnál, csinál, kalapál, parancsol, varázsol; keresztel, sétál; abárol, gázol, kapál, nádol, pamacsol, perzsel, vádol, hahotál, verbuvál, zabál*, s még néhány kétes. — Schuchardt Hugó azt vitatja Tóth Béla ellenében, hogy a magyar állam helytelenül jár el, mikor az idegen nemzetiségek kereszt- és vezetéknévét magyarosan íratja az anyakönyvbe csak azért, hogy *magyarrá bélyegezze külsőleg*. — Melich János a *vatalé* szót az oláh *vətəlah*-ból származtatja. — Nagyszizethi Kálmán helyreigazítja Simonyi Zs. némely tévedését, s új adatokkal mutatja be a *gyám, jog, ügyvéd* szót. — Az Irodalmi rovatban Radó Antal Bárczay Oszkár: A hadügy története cz. művét méltatja nyelvi és tárgyi szempontból. Perényi Adolf két ifjúsági iratot ismertet. Trencsény Károly megrója Bródy Sándor 1000 soros magyar történelmét, botrányos rossz nyelvért. Az apróbb közlemények sorában Halász I. a *szed* igét a mordvin *sinde*-vel egyeztetni; Balassa József kimutatja, hogy *perdő* a hóhér neve volt a régi nyelvben; Munkácsi B. Prikkel M. a *hol-val, ta-val* féle szavak etimológiáját fejtegetik, más és más eredményre jutván. *Minimus* Jókai egyik elbeszélésében meg-

rója a *tegez* szó hibás használatát *új* helyett. Kérdések és Feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvhagyományok. Közmondások. Levelek. A berugás synonymikája.

7. A «NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK» ez idei évfolyamának (XXVI. kötet) első füzetében Szinnyei József, az új szerkesztő, «*Egy állítólagos összetétel*» című akadémiai értekezése nyitja meg a közlemények sorát (l. fönt 136. l.). — Utána Munkácsi Bernát «*Déli osztják szójegyzék*»-e következik, melyet ő egykori szibériai útítársának, Pápai Károly dr.-nak tudományos hagyatékából állított össze. A déli osztják nyelvjárások szókincsének ismeretéhez mindedigél egyetlen forrásunk az az alig két ívnyi szójegyzék, mely Castrén A. M. «*Versuch einer ostjakischen Sprachlehre*» művének függeléke gyanánt 1858-ban jelent meg s az Irtis torkolatvidékéről származik. Egész óriási területei vannak e mellett a déli osztják tájbeszédeknek, melyekre nézve a legcsekélyebb tájékoztató adat sem áll rendelkezésünkre, a minők különösen a Konda alvidéke, továbbá a Felső-Ob sűrű népességű hatalmas mellékfolyói: a Kis és Nagy-Jugan, Agan, Torom-Jugan, Vasz-Jugan és Vach. Méltán érdemlik meg ennél fogva kiváló becsülésünket azok a nyelvadalékok, melyeket összehasonlító néprajzunk elhunyt érdemes kutatója, Pápai, ethnografiai és folklorisztikus gyűjtései során jegyzett föl e nyelvtudományunkra nézve merőben ismeretlen tájakon, s melyek, mint közlő kimutalja, sok becses tanulságot foglalnak magukban a különös magyar nyelvi vizsgálódás szempontjából is. Így többek között világosságot derítenek ama sajtáságos hangfejlődésre, melynél fogva vogul-osztják *t* szókezdőnek a magyarban egyszerű magánhangzós szókezdet felel meg sok esetben; ezeknek t. i. a déli osztják nyelvjárásokban *l*-ből fejlett *j* változatait találjuk, mely mássalhangzó tudvalevőleg könnyen enyészik a szókezdetről is. Érdekes, hogy a déli osztják a «hold»-at «öreg ember»-nek, a «nap»-ot pedig «nap anyá»-nak nevezi, mely kifejezések analógiáit a vogulból is ismerjük. A «villám» ugyanott «felhő nyila», mint a vogulban «ég», vagy «isten nyila» s a magyarban is «isten nyila». Az egyes déli osztják adatokhoz a közlő az egyéb ismeretes osztják és vogul változatokat is melléklí, részben a dialektikus eltérések felüntetése, részben az adatok kölcsönös igazolása szempontjából. — Az indogermán összehasonlító mondattan egyik részletét fejtegeti Hegedűs István «*Az accusativus a görögben*» című értekezése, melynek megjelent első részlete Delbrück felosztását követve, a «valódi accusativus»-t tárgyalja. — Volf György vitacikkelye az ószlovén nyelv hazájáról, Ásbóth Oszkár ellenében azt igyekszik bebizonyítani, hogy a szlávág szent nyelvének bölcsője Pannónia volt, a melynek területén vette át nyelvünk is az ő nagyszámú ószlovén elemeit. Fontos bizonyíték erre az ószlovén hangsajátosságokat tükröző helyneveken kívül (minő pl. *Pest* is, mely = ószlovén *pešt*, míg más nyelvekben *peč*, *pec* stb.) az a körülmény, hogy az ószlovénban nem csekély számmal található latinból és németből származó jövevény-

szavak; az a szláv nép tehát, mely az ószlovén nyelvet beszélte, nem eshetett távol sem Itáliától, sem Németországtól, a mi épen nem illik a bolgárookra. a kik elég messzekeleten leginkább egyoldalúan a görögök hatásának voltak kitéve. — R. P r i k k e l M a r i á n «Árpádkori szók» czímen a XI. és XIII. századbeli oklevelek homályos *zorm*, *zarm* szavát, továbbá a Halotti Beszéd *kegiggen*, *birsagnop* és *eleve* kifejezését értelmezi. A *zarm* (*koku zarma* Balatonmelléki helynév, «portus seu transitus *Zwaykzorm*», *Dunazorma*) szerint nem más, mint a *szárny* főnévnek eredetibb formája s a *származ* igének alapszava, a mint e két szó képzéshelyi kapcsolatát már Budenz fölveszi; *Duna-zorma* ilymódon annyi volna, mint «Duna szárnya», vagyis «ága». A HB.-beli *kegiggen* szóra nézve Simonyi azon véleményével szemben, mely szerint ennek *i*-jében ép úgy, mint a HB.-beli *kegilm* alakban a denominatív *i* képző lappangana (v. ö. *ör-tz*, *fd-tz*) Budenz álláspontját védi, mely szerint *kegyid*-gyakorító képzés ama *kegy*-igéből, mely a *kegyelem* képzésben mutatkozik, az *i* pedig benne csak dialektikus sajátosság. A *birságnop*-ra nézve szerzőnk kimutatja, hogy értelme nem «ítélet napja», hanem «büntetés napja»; mivel az eredeti latin oratio «dies iudicii» kifejezésében is az utóbbi szó (mint ez a középkori latinságban sok adattal igazolható) tulajdonképen nem «ítélet», hanem «bírói büntetés, bírság». A HB.-beli «*terumteve eleve miv isemucut*», szerinte = «teremté *eleje* (= elsője)mi ösünket», mely kifejezésnek szórendi különossége afféle volna, mint ezé: «*eleje* árpánkat adtuk neki». — Az «Ismeretések és Bírálatok» rovatában Z o l n a i G y u l a bemutatja *Simonyi-Balassa «Tüzetes magyar nyelvtan»*-át, melyről az a véleménye, hogy «bibliája a magyar nyelvudomány összes eddigi eredményeinek s hosszú időre alapja lesz minden további kutatásnak». — M i s t e l i F e r e n c z «*Hogy bírálunk a fiatalok?*» czímen Giesswein Sándor «Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft» könyvét védelmezi Streithberg Vilmos és Bojunga Claudius svájci tanárok támadásai ellen; viszont B a l a s s a J ó z s e f *Misteli «Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues»* cz. művét bírálja, különösen magyar és ural-altaji vonatkozású részeivel foglalkozván tüzetesebben. — K u n o s I g n á c z Kosta Hörmann bosnyák-muhammedán népköltési gyűjtésének török szójegyzékét ismereti. — A «Kisebb Közlések» között M e l i c h J á n o s a magyar *veréb* és *szarka* szók hangalkatában egy honfoglaláselőtti szláv hatás nyomait véli fölismerhetni. — S z i l a s i M ó r i c z a *ki* és *mi* névmások *kij*- és *mij*-tőalakjára nézve (*kij-en*, *mij-en*) közöl újabb bizonyítékokat a nyelvrokonság köréből. — Z o l n a i G y u l a kimutatja, hogy az *őszvér* szónak perzsa eredetére már Szirmai Antal egyik 1806-ból való művében történik utalás. — Végül a szerkesztő a Finn-Ugor-Társaság újabb kiadványairól s a Donner Ottó tiszteletére gyűjtés útján szerzett 15,000 márkányi alapítványról tesz rövid jelentést. Ez utóbbit Donner a Finn-Ugor-Társaságnak adta át azzal a rendelkezéssel, hogy kamatait minden második évben nyelvészeti kutatásokra fordítsák. Ugyancsak e füzetben

találjuk az 1895-iki nyelvtudományi könyvészetet a magyar, finn-ugor és más ural-altaji nyelvek, továbbá a szláv és germán nyelveket illetőleg.

8. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A II. füzet első cikkében Bartha József Lucanus Pharsaliáját tárgyalja, melynek értékéről már az ó-korban a legellentéteesebben nyilatkoztak. Cikkének ez első részében kifejti szerző, hogy az eposznak sokat tárgyalt bevezetésében ép oly kevéssé szabad ellentéteket keresnünk, mint magának a műnek egészében, mert Lucanus kétségtelenül művének minden részében köztársasági szellemben nyilatkozik, csak hogy a költő tényleg művének második felében, a megváltozott politikai viszonyok hatása alatt, nagyobb bátorsággal és nyiltabb keserőséggel hangoztatja elveit. — Pápay József Szigetvár ostromának epikai fontosságát fejtegeti. A kis vár ostroma éppen Szulejmán halála következtében lett alkalmas eposz-tárggyá, mert e török császárral elvesz a vitézség, elenyészik a török hold dicsősége. E szempontból fontos mozzanat, hogy a költő, eltérve a történeti igazságtól, a szigetvári hőssel oltatja ki Szulejmán életét; ezzel Szulejmán halálát, ezt a nagy fontosságú eseményt, még szorosabb függésbe hozta a várostrommal, minélfogva ezt még jelentősebbé és egy az egész magyar nemzetre, sőt, mondhatjuk, az egész kereszténységre kiható esemény előidőzőjévé tette. — Incze Béni a «Dialogus de oratoribus» szerzőjéről értekezik, e kérdésre vonatkozó egész gazdag irodalom fölhasználásával. Cikkének ez első felében tárgyalja a kéziratokat, a régiek tanúságát és a chronologiai adatokat. Már az eddig tárgyalt anyag kritikai méltatása alapján valószínűnek tartja, hogy a dialogus szerzője Tacitus volt, kinek már a legrégebb kézirat, a IX. századbeli archetypus is tulajdonítja a híres munkát. — Zsoldos Benő Beregszászi Nagy Pál életét és külföldi működését tárgyalja. Egy levele és a helytartótanácshoz intézett terjedelmes folyamodványa alapján kimutatja szerző, hogy B. Nagy Pált 1796. július 11-én választotta meg a sárospataki gyűlés e főiskola professorává; hogy a helytartó-tanács őt 1796. november 22-én kelt intimumában haza hívja; hogy erre B. Nagy Pál 1797. febr. 27-én latin folyamodványt intézett a helytartótanácshoz (melyet szerző egész terjedelmében közöl), mire ez megengedte, hogy a fiatal tudós 1797. októberéig kint maradhasson. De utóbb újabb halasztási engedélyt nyert, és tényleg 1798. május 24-én, vagy legfeljebb május 25-én érkezett haza. Ez időben B. Nagy Pál egy szép, sokat ígérő pályázatán állt; sajnos, hogy kiváló nagy tehetségei mellett, e pályáján jóformán csak megindulhatott, de nem juthatott oly magasra, mint tőle hivatottsága s a kezdet biztató jelei után várni lehetett volna. Ennek okai egyoldalról szegénysége, melynél fogva a külföldön folyó munkát nélkülözésekkel kellett küzdenie, más oldalról pedig az a szerencsétlen körülmény, hogy kint való mulatása végén más tanszakra kellett készülnie és azután itthon más tanszéken működnie, mint a mely

felé egész szellemi iránya és szívének igaz hajlamai tereltek. — A hazai irodalom rovatában Bódiss Jusztin egyes tévedések és hiányok ellenére is kedvező ítéletet mond Popini Albert Horatius-könyvéről, mely a költő műveinek beható tanulmánya után készült, és vonzó nyelven, francia könnyedséggel van írva. Szintén elég kedvezően ítélt Négyessy László Madzsar Gusztávnak a magyar népköltés versalakjait tárgyaló tanulmányáról, mely nem szűkölködik ugyan tárgyi hibákban vagy pontatlan kifejezésekben, de mégis becses dolgozat, mert a nagy közönség számára ügyesen, legföljebb itt-ott nem elég szabatosan népszerűsíti a magyar verstan tételeinek jó részét, a szakembert pedig kielégíti az egész népköltés köréből gyűjtött számos példával, melyekkel az egyes szerkezeteket illusztrálja. Osztatlan dicsérettel mutatja be Hittrich Ödön Finály Gábornak doktori értekezését: «De usu infinitivi apud Caesarem», mely nagy gondra és buzgóságra mutat, — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Heinrich Gusztáv Scherer Vilmosnak befejezetlen Müllenhoff-életrajzát, melyet szépen megírt könyvnek mond, de erősen kifogásolja, hogy Scherer mesterének tudományos munkásságával szemben annyira lemond az elengedhetetlen kritikáról, hogy Müllenhoffnak pl. a Kudrun-eposzra, vagy a Nibelung-kérdésre vonatkozó teljesen eltévesztett vagy tarthatatlan föltevéseit is kitűnő munkálatoknak tünteti föl. Azután folytatja Kont Ignác az 1893—95-iki francia philologiai irodalom ismertetését, ezúttal a görög archaeologia, kritika és metrika körébe eső munkák és értekezések ismertetésével. — A philologiai program-értekezések sorából Bódiss Jusztin igen jó dolgozatnak mondja Pozder Károlynak a budapesti V. ker. főgymnásium philologiai múzeumának szoborműveiről írt tanulmányát. — Váczy János három dolgozatot ismertet: Koncz Ákos cikkét Mindszenty Gedeonról és Pájer Antalról, melyet kritikátlansága miatt megró, mivel a szerző rendkívül túlbecsüli a tárgyalt írókat; azután Petri Mór értekezését a Két szomszédvárról, melyben szerző Vörösmarty e remek elbeszélésének szerkezetét és jellemeit általában helyesen és érdekesen fejtegeti; végre Szathmáry József tanulmányát: Kazinczy és a nyelvújítási harcz, melyet főleg azért talál gyengének és tudományos szempontból csekély becsűnek, mivel szerző nem használta föl a Kazinczy levelezését, melynek alapján mindenkép helyesebben és alaposabban szólhatott volna tárgyáról. — Azután következnek a budapesti philologiai társaságnak 1896. január 11-én tartott XXI. közgyűlésére vonatkozó irományok: P. Thewrewk Emil megnyitó beszéde, Fináczy Ernő titkári jelentése, a pénztárvizsgáló bizottság jelentése és a gyűlés jegyzőkönyvei. Vegyes közlemények (ezekben Hegedűs István görög epigrammja Thewrewk Emilre és egy érdekes kis adalék: Imre királyunk német [voltakép francia] népkönyvben), hazai és külföldi könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály harmadik ülése.

1896. márczius 2-án.

ZICHY ANTAL r. tag osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt. — Ásbóth Oszkár, Bánóczy József, Badics Ferencz, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Pecz Vilmos, Szinnyei József, Szigeti József l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Heller Ágost, Fejérpataky László, Vécsey Tamás, Szily Kálmán r. tt.; Ásbóth János, Réthi Mór l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

50. ÁSBÓTH OSZKÁR l. t. «Egy glagolita ősnymotatvány a M. Nemzeti Múzeumban» cím alatt értekezik.

51. SZILASI MÓRICZ mint vendég, «Vogul és magyar összetételek» című értekezést olvassa föl.

52. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF és ÁSBÓTH OSZKÁR l. tagokat kéri föl.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1896. márczius 9-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérpataky László, Schvarcz Gyula r. tt. — Csánki Dezső, Fayer László, Nagy Gyula, Marczali Henrik, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Réthy László l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Szily Kálmán r. t.; Vadnay Károly l. t. — Jegyző: Vécsey Tamás r. t.

53. KOMÁROMY ANDRÁS l. t. felolvassa «Ugocsa vármegye keletkezése» című székfoglaló értekezését.

54. TÉGLÁS GÁBOR l. t. «A Dáciába vezető útvonal hadi állásának stratégiai jelentősége és főképp Abihis hollétének megállapítása» című tanulmányát bemutatja ÓVÁRY LIPÓT l. t.

55. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek ÓVÁRY LIPÓT és CSÁNKI DEZSŐ l. tagok.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1896. márczius 16-án.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t.; Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Heller Ágost, Krenner József Sándor, Lengyel Béla, Mihalkovics Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt.; Daday Jenő, Hlosvay Lajos, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, Lipthav Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernowsky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t.; Pólya Jakab l. t. — Jegyző (mint helyettes): Fröhlich Izidor r. t.

56. MIHALKOVICS GÉZA r. t. «Az orrűreg fejlődéséről».
 57. SCHULLER ALAJOS r. t. «A Röntgen-féle sugarak magyarázatáról».
 58. LENGYEL BÉLA r. t. «Adatok a calcium vegytanához».
 59. KONEK FRIGYES részéről «China-alkaloidok hydro-szárma-zékai», előterjeszti ILOSVAY LAJOS l. t.
 60. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA és MIHALKOVICS GÉZA r. tagokat kéri föl.

TIZENKETPEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1896. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND, akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Pulszky Ferencz másodelnök. Jókai Mór. Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Badics Ferencz. Bánóczi József, Faver László, Kunos Ignác. Lehr Albert, Nagy Gyula. Némethy Géza. Petz Gedeon, Pólya Jakab, Rákosi Jenő. Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

61. RÁKOSI JENŐ, mint a **gr. Teleki vigjátéki pályázat** bíráló-bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1895. évi pályázatról, mely szerint a bizottság többsége az «Ellinor királyleány» című, 3 felvonásos vigjátéknak javasolja a jutalom kiadását. — Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jelígis levélből Dóczi Lajos neve tünt elő, kinek a jutalom kiadatik.

62. HEINRICH GUSZTAV r. t., mint a **gr. Karátsonyi színmű-pályázat** bíráló-bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1895. évi pályázatról, mely szerint a bizottság a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

63. NÉMETHY GÉZA lt., mint a **Farkas-Raskó költeményi pályázat** bíráló-bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1895. évi pályázatról, mely szerint a bizottság a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

64. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jelígis leveleinek elégetésére BADICS FERENCZ és KUNOS IGNÁC l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

65. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter úr leirata, melyben az Akadémiát értesíti, hogy az **egységes időszámítás** kérdésében folyt tárgyalásokat. a kormányok egyet nem értése miatt, megszüntették. — Tudomásul vétetik.

66. A glasgowi egyetem meghívja az Akadémiát Sir William Thomson (**Lord Kelvin**) k. tag ötvenéves tanársága alkalmából f. évi június 15—16-án rendezendő ünnepre. — Az Akadémia sürgöny útján fogja a nagy tudóst üdvözölni.

67. Az újvidéki «Maticza Szrbszka» köszönetét fejezi ki az Akadémia részvéteért, melyet **Dimetrievisz Milosnak**, a Maticza elnökének halála alkalmából tanusított. — Tudomásul szolgál.

68. Az I. osztály javasolja, hogy Kunos Ignác l. tagtól készített **Török-Magyar Szótár** kiadásának támogatására a Vallás- és Közoktatási, valamint a Kereskedelmi Minisztérium is kéressék föl. — Meg fog történni.

69. Az I. osztály jelenti, hogy BAYER JÓZSEF jutalmat nyert pályaművének, a **Magyar dráma-irodalom történetének** kiadását, fedezet

hiányában, nem indíthatja meg, s azt ajánlja, hogy a főtitkár kéressék föl ez alkalommal is aláírási fölhívás kibocsátására. — A főtitkár kijelentvén, hogy ha az Akadémia a kiadás e módját jelenleg is kívánatosnak tartja, arra kötelesség-érzetből kész vállalkozni, az Akadémia megbízza a főtitkárt az aláírási fölhívás kibocsátásával.

70. A III. osztály indítványozza, hogy a nemzetközi **Gazdasági congressuson** az Akadémia képviselőjére **b. Podmaniczky Géza** t. tag kéréssek föl. — Elfogadtatik.

71. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: *a)* a Cantu családtól: Im Memoria Cesare Cantu; *b)* Herman Ottótól: A madárvonulás elemei; *c)* Don Antonio de Gordontól: Una responsabilidad de nuestros Cafes. — Köszönettel vétetnek.

72. Bemutattatik az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke.

73. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **HEINRICH GUSZTÁV** r. és **RÁKOSI JENŐ** l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály n e g y e d i k ülése.

1896. márczius 23-án.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: **Joannovics György** t. t.; **Beöthy Zsolt**, **Simonyi Zsigmond**, **Volf György** r. t.; **Bánóczi József**, **Munkácsi Bernát**, **Némethy Géza**, **Pasteiner Gyula**, **Szinnyei József**, **Vadnay Károly**, **Pecz Vilmos** l. tt. — Más osztályokból: **Heller Ágost**, **Pauler Gyula**, **Szily Kálmán**, **Vécsey Tamás** r. tt.; **Nagy Gyula** l. t. — Jegyző: **Gyulai Pál**.

74. **PE CZ VILMOS** l. t. felolvassa «A magyarok ősi neveiről Biborban született Constantinusnál» című értekezését.

75. **SIMONYI ZSIGMOND** r. t. bemutatja **SZILÁDY ÁRON**, **HORVÁTH CYRILL** és **TÓTH BÉLA** véleményét «A königsbergi töredék egy érthetetlen helyéről». — Az Értesítőbe adatik.

76. **HEGEDŰS ISTVÁN** mint vendég, «Guarinus és Janus Pannonius» című értekezését olvassa fel.

77. A jegyzőkönyv hitelesítésére **SIMONYI ZSIGMOND** r. és **PE CZ VILMOS** l. tagok kéretnek fel.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály n e g y e d i k ülése.

1896. márczius 30-án.

Jelen voltak az illető osztályból: **Hajnik Imre**, **Vécsey Tamás** r. tt. **Fayer László**, **Ortvay Tivadar**, **Óváry Lipót**, **Pólya Jakab** l. tt. Más osztályokból: **Zichy Antal** t. t. **Goldziher Ignác**, **Heller Ágost**, **Szily Kálmán**, **Volf György** r. tt. **Galgóczy Károly** l. t.

78. **PAULER GYULA** elnök betegsége miatt meg nem jelenhetvén. az elnöki széket **HAJNIK IMRE** r. t. foglalja el, s a távol levő jegyző helyett a jegyzőkönyvet **VÉCSEY TAMÁS** r. t. vezeti.

79. Elnök felhívására **ORTVAY TIVADAR** l. t. felolvassa értekezését, melynek címe «Hazánk legrégibb művelődési viszonyai». — Tudomásul szolgál.

80. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkéri: **ORTVAY TIVADAR** és **PÓLYA JAKAB** l. tagokat.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ő osztály *A*) — nyelvtudományi — *alosztályának* kijelölő bizottsága (elnök: VOLF GYÖRGY r., bizottsági tagok: HEINRICH GUSZTÁV r., SIMONYI ZSIGMOND r., PECZ VILMOS l. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő *egy* rendes tagsági helyre **SZINNYEI JÓZSEF** l. tagot, a finn-magyar összehasonlító nyelvtudomány művelőjét, a *négy* levelező tagsági helyre pedig **BALASSA JÓZSEF** magyar nyelvészt, **HEGEDŰS ISTVÁN** classicus philologust, **NÉGYESY LÁSZLÓ** magyar philologust és **ZOLNAI GYULA** magyar nyelvészt jelöli ki.

II.

Az I-ső osztály *B*) — széptudományi — *alosztályának* kijelölő bizottsága (ZICHY ANTAL t., GYULAI PÁL, SZÁSZ KÁROLY r. tt., PASTERNER GYULA és VADNAI KÁROLY l. tt.) a hozzá áttett tagajánlás alapján a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő *egy* levelező tagsági helyre kijelöltetett **RIEDL FRIGYES** irodalomtörténeti író.

III.

A II-ik osztály *A*) *alosztályának* kijelölő bizottsága (HAJNIK IMRE, JEKELFALUSSY JÓZSEF, PLÓSZ SÁNDOR rendes, GYÖRGY ENDRE és CONCHA GYŐZŐ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlásokról a következő jelentést terjesztette az osztály elé:

Az üresedésben levő *öt* (öt) levelező tagsági helyre kijelöltettek:

1. **BÖHM KÁROLY** kolozsvári egyetemi ny. r. tanár, a «M. Phil. Szemle» volt szerkesztője s a philos. tudományok egyik legkiválóbb munkása.
2. **GAAL JENŐ** budapesti műegyetemi tanár, nemzetgazdasági író.
3. **KUNCZ IGNÁCZ** kolozsvári egyetemi tanár, államtudományi író, a «Nemzetállam» és a «Democratia» tudós szerzője.
4. **LECHNER KÁROLY** kolozsvári egyetemi tanár, a physiol. lélek-

tan lelkes művelője, a kinek monographiái legszélesebb tudományos körökben keltettek méltó feltűnést.

A II-ik osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (PAULER GYULA, THALY KÁLMÁN, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ rendes, CZOBOR BÉLA és ACSÁDY IGNÁCZ lev. tagok) a hozzá áttett tagajánlásokról a következő jelentést terjesztette az osztály elé:

Az üresedésben levő **4 (négy)** lev. tagsági helyre kijelöltettek: **1. BÉKEFI REMIG** egyet. magántanár, a magyar egyháztörténelem és a művelődéstörténet fáradhatatlan munkása; «A cziszt. rend története Magyarországon 1147—1896», «A magy. cziszt. rend millenniumi Emlékkönyve», «Árpádházi közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése» stb. monographiák tudós szerzője. **2. KARÁCSONYI JÁNOS** nagyváradi szemináriumi tanár, az újabb történetíró-nemzedéknek alapos tudásra és éles kritikára, eredményes munkásságra nézve egyik legkiválóbb tagja. **3. SCHÖNHERR GYULA**, a M. Nemzeti Múzeum levéltárnoka, a Magyar Könyvszemle szerkesztője. a kinek első nagyobb műve Korvin Jánosról, alapos jellem- és korrajz; másik nagyobb műve: Zsigmond és Albert királyok és koruk történetét tárgyalja az újabb irodalom és levéltári anyag felhasználásával.

IV.

A III. oszt. A) — matematikai, physikai, chemiai, technikai — **alosztályának** kijelölő bizottsága (KONKOLY MIKLÓS t. FRÖHLICH IZIDOR r. LENGYEL BÉLA r., KHERNDL ANTAL l. és RADOS GUSZTÁV l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján következő kijelöléseket terjesztik az osztály elé:

Az üresedésben levő rendes tagsági helyekre: **LIPTHAY SÁNDOR** l. tagot; az üresedésben lévő levelező tagsági helyekre **KÜRSCHÁK JÓZSEF** műegyetemi m. tanárt, a matematikai tudományok művelőjét és **WINKLER LAJOS** egyetemi m. tanárt, chemikust, a «Magyar chemiai folyóirat» szerkesztőjét.

V.

A magyar tudományos Akadémia III. osztályától a B) alosztály részére kiküldött kijelölő bizottság az 1896. évi márczius hó 26-án tartott ülésében az akadémiai ügyrendnek a tagválasztást illető 12. §-ának értelmében a beérkezett tagajánlatok alapján egyhangúlag a következő kijelölésekben állapodott meg.

Névszerint a kijelölő bizottság *levelező tagokul* kijelöli *első helyen* (betűrendben): dr. **BÓKAI ÁRPÁD**, dr. **FRANZENAU ÁGOSTON**, dr. **ÓNODI ADOLF** és dr. **SCHWIMMER ERNŐ**, *második helyen*: **TORMAY BÉLA** és *harmadik helyen*: dr. **CSAPODI ISTVÁN** urakat.

Körlevél

a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1896. évi LVI. **nagygyűlés** napjait következően tűzte ki:

I.

Május 12-én, kedden, délután 5 órakor az **osztályok ülései.**

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A III. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaítélése iránt.

II.

Május 13-án, szerdán, délután 5 órakor **nagygyűlés.**

Tárgyak:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése. — d) Szavazás elhunyt tagok arcképeinek a Képes Teremben leendő felfüggesztéséről.

III.

Május 14-én, csütörtökön, déli 12 órakor az **Igazgató Tanács ülése.**

IV.

Május 15-én, pénteken, délután 5 órakor **tagválasztó nagygyűlés.**

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

V.

Május 17-én, vasárnap, délelőtt **ünnepélyes közülés.**

Budapest, 1896. április 7-én.

Elnöki meghívásból

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1895-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1895. januárius 7-étől 1895. december 16-ig bezárólag két ünnepélyes ülése, 25 nyilvános osztályülése, 10 összes ülése és három igazgatósági ülése, tehát összesen 40 ülése volt.

* * *

Az I. vagyis Nyelv- és Széptudományi osztály kilencz nyilvános osztályülést és tizenegy zárt ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 13 akadémiai tag és 2 vendég olvasott föl 19 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik 5, a nyelvtudományéba 14.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek április 1-jén HEGEDŰS ISTVÁN mint vendég: Aristophanes madarai, bevezetésül a «comoedia antiqua». (Kivonata megjelent az Akadémiai Értesítő 68. füzetében). Május 6-án VOLF GYÖRGY r. t. «Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint.» Székfoglaló. (Megjelent a Budapesti Szemle 1896. 230—232. számaiban és külön is.) Június 10-én GYULAI PÁL r. t. bemutatta IMRE SÁNDOR r. t. Kazinczy Ferencz iskola-inspektorsága című tanulmányát, (megjelent a Budapesti Szemle augusztusi és októberi füzetében). November 4-én GOLDZIEHER IGNÁCZ r. t. «Az arabok történelmi irodalma» (megjelent a Budapesti Szemle 1896. 229. számában és külön is). U. a. Volf György r. tag folytatta «Első keresztény térítőink» cz. székfoglaló értekezésének olvasását. December 2-án ZICHY ANTAL t. t. bemutatta Kazinczy levelezésének VI. kötetét, Váczy János bevezetésével. (Megjelent az Akad. Értesítő 73. füzetében.)

A nyelvtudomány köréből értekeztek januárius 7-én SIMONYI ZSIGMOND r. t. Mondattani vázlatok (megjelent a Nyelvtudományi Közlemények 1895. évi első füzetében), u. a. BARTAL ANTAL l. t. jelentést

tett a magyarországi középkori latinság szótáráról (megjelent az Akad. Értesítő 63. füzetében). Februárius 4-én KÜNOS IGNÁCZ l. t. felolvasta «Kisázsia népe és nyelve» című székfoglalóját, u. a. MUNKÁCSI BERNÁT l. tag «Török eredetű-e a magyar nemzet?» (megjelent az Ethnographia 1895. évi első füzetében). U. a. SZINNYEI JÓZSEF l. t. SZAMOTA ISTVÁN-nak mint vendégnek «Két nyelvemlék a XV. és XVI-ik századból» című értekezését mutatta be (megjelent az egyik Szalkai László magyar glossái 1490-ből, a Nyelvtud. Közlem. XXVI. kötetében, a másik a Murmelius-féle Latin-magyar szójegyzék 1533-ból cízzel a Nyelvtud. Értekezések XVI. kötetében); Márczius 4-én TÖLFY IVÁN l. tag «Két úgörgög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan» (megjelent a Nyelvtud. Értekezések XVI. kötetében); u. a. SZINNYEI JÓZSEF l. t. «Hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában» (megjelent a Nyelvőr IV. és V. füzetében). Április 1-én MUNKÁCSI BERNÁT l. tag: A nyelvhasznítás tanulsága a magyar magánhangzók történetéhez (megjelent a Nyelvtud. Közleményekben, Június 10-én SZILÁDY ÁRON r. tag «A königsbergi töredék» (megjelent az Akad. Értesítő 70. füzetében), u. a. SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatja SZAMOTA ISTVÁN-nak, mint vendégnek «A tihanyi apátság alapító levele mint legrégibb nyelvemlék» című értekezését (megjelent a Nyelvtudományi Közlemények XXV. kötetében). Október 7-én SIMONYI ZSIGMOND r. tag bemutatja legújabb művét a Tüzetes magyar nyelvtant, u. a. CSENGERI JÁNOS l. t. felolvassa BARTAL ANTAL l. t. harmadik jelentését a magyarországi középkori latinság szótáráról (megjelent az Akad. Értesítő 71. füzetében). Deczember 2-án NÉMETHY GÉZA l. t. Vergilius Didójáról (megjelent egy részlet belőle az Egyetemes Philol. Közlöny 1896. jan. füzetében). U. a. BALASSA JÓZSEF mint vendég felolvassa «A rövid magánhangzók történetéről» című értekezését (megjelent a M. Nyelvőr XXV. évfolyamában).

Az osztály részéről mint bíráló bizottsági előadók jelentést tettek az összes üléseken: februárius 25-én VADNAY KÁROLY l. t. mint a báró Bánffy Dezső vígjáték-pályázat bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Gyulai Pál r. t. és Bánóczy József l. t.). Megjelent az Akad. Értesítő 63. füzetében.) Márczius 19-én HEINRICH GUSZTÁV r. t. mint a gróf Teleki drámai pályázat bír. bizottságának előadója (a másik két bíráló Zichy Antal l. t. és Rákosi Jenő l. t., a nemzeti színház részéről Egressy Ákos és Gyenes László urak). (Megjelent az Akad. Értesítő 64. füzetében.) U. a. CSENGERI JÁNOS l. tag mint a Farkas-Raskó költeményi pályázat bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Beöthy Zsolt r. t. és Baksay Sándor l. t.) (Megjelent az Akad. Értesítő 64. füzetében). November 25-én VADNAY KÁROLY l. t. mint a Kóczán-pályázat bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Bánóczy József és Szigeti József l. tt.). (Megjelent az Akad. Értesítő 73. füzetében.)

A II-ik, azaz Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi osztály nyolcz nyilvános osztályülést, ugyanannyi zárt ülést, összesen 16 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 11 akadémiai tag és 3 vendég tartott összesen 14 felolvasást, melyekből 3 székfoglaló értekezés volt. Kettő a philosophiai, nyolcz a társadalmi, négy pedig a történettudományok köréből.

a) *A philosophiai tudományok köréből*: Január 14-én POSCH JENŐ tanár, mint vendég: «Az idő metaphysikája» czímű dolgozatát mutatta be; június 17-én pedig ALEXANDER BERNÁT l. t. *Brassai Sámuel* t. tagnak: «Az igazi positiv philosophia» czímű értekezését olvasta fel. (Megjelent a *Philos. Értekezések* során.)

b) *A társadalmi tudományok köréből* felolvastak febr. 11-én FÖLDES BÉLA l. tag: «A jegybankok nemesércz-politikája». (Megj. a *Társ. Tud. Ért.* során); GYÖRGY ENDRE l. tag: «A moldvai csángókról». — Ápril 8-án PLÓSZ SÁNDOR r. tag tartotta székfoglalóját: «A semmiség fogalma a perjogban». (Kivonata az *Akad. Ért.* 68. füzetében.) Június 17-én RÁTH ZOLTÁN: «Igazságügyi statisztikánk reformjáról» értekezett. (Megjelent a *Közgazd. Szemlében*.) Október 14-én ASBÓTH JÁNOS l. tag foglalt székét «Korunk uralkodó eszméi» czímű felolvasásával. (Megjelent a *Társ. Ért.* XI. köt.) November 11-én LÁNG LAJOS r. tag «A nemzetiségek arányáról Ausztriában» értekezett. (Megj. a *Budapesti Szemlében*.) Deczember 9-én VARGHA GYULA l. tag *Thirring Gusztáv*: «Magyar kivándorlás az északamerikai Egyesült-Államokba» czímű dolgozatát mutatta be. (Megj. a *Közgazd. Szemlében*); THURÓCZY KÁROLY, Nyitramegye főorvosa pedig mint vendég: «Nyitramegye közgazdasági és közművelődési viszonyai»-ról értekezett. (Megj. a *Közgazd. Szemlében* és a «Megyei monographiák» során.)

c) *A történettudományok köréből*: Január 14-én ZSILINSZKY MIHÁLY l. tag: «Taine mint történetíró» czímű dolgozatát olvasta fel. (Megj. a *Tört.-Tud. Érték.* során.) Márczius 11-én BUBICS ZSIGMOND l. t. tartotta székfoglaló értekezését: «Esterházy Pál gróf Mars Hungaricusa». (Megj. önállóan.) TÉGLÁS GÁBOR l. t. pedig «A limes daciicus keleti két Küküllő-Olt közti szakasza» czímen értekezett. (Megj. a *Tört.-Tud. Ért.* során.) November 11-én HAMPEL JÓZSEF r. tag mutatta be «Újabb tanulmányait a rézkorról». (Megj. a *Tört. Tud. Ért.* során.)

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül gondoskodott az osztály a) a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos dolgozatok megbirálásáról; b) megállapította az 1895-iki költségvetést és az 1896-iki előirányzatot; c) pályabírákat küldött ki: a nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom bíráló-bizottságába: Szilágyi Sándor r. t. elnökleite alatt Fejérpataky László rendes, és Nagy Gyula l. tagokat; az Ullmann-pályázathoz: Ráth Zoltán és Pólya József l. tagokat; a Semsey-jutalom bíráló-bizottságába: az archaeológiára Czohor Béla és Finály Henrik l. tagokat, a történelemre Hajnik Imre és

Thallóczy Lajos r. tagokat; a földrajza Csánki Dezső l. tagot. Végre d) intézkedett az osztály, hogy elhunyt tagjainak: Kovács Ferencz tiszteleti, Dankó József, Domanovszky Endre levelező, Cantu Caesar és Gneist Rudolf kültagoknak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú feladat teljesítésére: Szilágyi Sándor (Kovács Ferenczről), Pór Antal (Dankó József-ről), Alexander Bernát (Domanovszky Endréről), Óváry Lipót (Cantu Caesarról) és Concha Győző (Gneist Rudolfról) kérettek fel.

A III. vagyis Matematikai és Természettudományi osztály kilencz nyilvános osztályülést és hét zárt ülést, összesen 16 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 39 munkálatot terjesztettek elő, melyek közül 16-nak szerzője volt akadémiai tag. 23-é nem akadémikus.

Az értekezések közül székfoglaló volt egy.

Az értekezések sorrendje a következő volt: 1895. január 21-én KÖNIG GYULA r. t. «Adalék a határozott integrálok elméletéhez». DADAY JENŐ l. t. «A Cyprius dispar anatómiai viszonyai. (Természetrajzi füzetek, 1895.) TANGL KÁROLY «Nagy kitérésű vízszintes lengések a földnehézség erőterében». (M. és T. Ért. XIII. köt.) SZILI ADOLF «Stereoskopikus kísérletek monocularis látástöbblettel». LANDAUER ÁRMIN «A vesehám szerkezetéről». (M. és T. Ért. XIII. köt.) TANGL FERENCZ «Élettani vizsgálatok a vasomotorius idegrendszeréről». (M. O. Arch. 1895.) Február 18-án: RADOS GUSZTÁV l. t. «A semi-definit négyzetes alakok elméletéhez». (M. és T. Ért. XIII. köt.) KÖVESLIGETHY RADÓ «A földfelület morphometriájának egy új módszeréről». (M. és T. Ért. XIII. köt.) BITTÓ BÉLA «Ujabb közlemény a paprika chemiai összetételéről». (M. és T. Ért. XIII. köt.) HEGYFOKY KABOS «Az alsó és felső légáramlatok sebességéről». (M. és T. Ért. XIII. köt.) Márczius 18-án: KHERNDL ANTAL l. t. «A függőhidak merevítő gerendáinak grafikai elméletéről». (M. és T. Ért. XIII. köt.) ISTVÁNFFY GYULA «Clusius mint a magyar gombászat megalapítója». (M. és T. Ért. XIII.) FUCHS KÁROLY «A mechanikai munka-integrál képzésének egy új módjáról». (M. és T. Ért. XIII. köt.) KORDA DEZSŐ «Egy szénfogyasztó thermochemiai galvanelemről». (M. és T. Ért. XIII. köt.) Április 22-én: SZILY KÁLMÁN r. t. «A primitív gyökök szakaszossága». (Math. és Phys. Lapokban) KÖNIG GYULA r. t. «A négyzetes alakok elméletében fellépő törzsszám-sorozatok sűrűsége». KULCZYNSKI ULÁSZLÓ «A magyarországi Theridiodia-pókokról». RICHTER ALADÁR «A tropusi flóra három vitás genusának anatómiai és systematikai viszonyairól s (Cudvania, Plecospermum és Cardiogyne). Május 20-án: RÉTHY MÓR l. t. «A legkisebb actio elvéhez». (M. és T. Ért. XIII. köt.) BUGAR-SZKY ISTVÁN «Új módszer a brom és chlor quantitativ elválasztására». (M. és T. Ért. XIII.) RICHTER ALADÁR «Anatómiai és rendszertani vizsgálatok az artocarpeák köréből». (M. és T. Ért. XIII. köt.) Jú-

nius 24-én: KOSSUTÁNY TAMÁS l. t. «Egy új saccharomyces». (M. és T. Ért. XIII. köt.) BAUER MIHÁLY «A négyzetes alakok elméletéhez». (M. és T. Ért. XIII. köt.) HERZFELDER A. D. «Az α_1 α_2 -thionaphthalin és néhány származéka». (M. és Tud. Értesítő XIII. kötet.) Október 21-én: KÖVESLIGETHY RADÓ levelező tag. «A sismikus tünetények új geometriai elmélete». (M. és Tud. Ért. XIII. kötet.) SCHMIDT SÁNDOR l. t. «Egyenlő élszögek különböző formák lapjai között a szabályos kristályrendszerben». (M. és Tud. Ért. XIII. kötet.) VÁLYI GYULA l. t. «Többbszörös involutio». (M. és Tud. Ért. XIII. kötet.) FÉNYI GYULA «Menyhárh László meteorologiai megfigyelése Boromában». (M. és T. Ért. XIII. köt.) SZARVASY IMRE «Újabb arsen, selen és kéntartalmú vegyületek». (M. és T. Ért. XIII. köt.) SZÜCS MIKLÓS «A gerendatartók külső erőinek elméletéről». November 18-án: KONKOLY MIKLÓS t. t. «Meteorologiai observatorium a nagy-szalóki csúcsan». (Akad. Ért. VI. köt.) KÖNIG GYULA r. t. «A reciprocitás tétele a négyzetes maradékok elméletében». (M. és T. Ért. XIII. köt.) MIHALKOVICS GEZA r. t. «A bonczatani műszók (nomina anatomica) reformálása». (M. és T. Ért. XIII. köt.) SZÉKELY ÁGOSTON «Vizsgálatok a vér hatásáról a bacteriumokra». (M. és T. Ért. XIII. köt. M. O. Archivum, 1896.) KORDA DEZSŐ «Transformátorok hatásfokának egy új meghatározási módjáról». (M. T. és Ért. XIII. köt.) Deczember 16-án: KOSSUTÁNY TAMÁS l. t. «Erjedéstani tanulmányok». (M. és T. Ért. XIV. köt.) KOSSUTÁNY TAMÁS l. t. «Újabb közlemény a növényi fehérje képződéséről». (M. és T. Ért. XIV. köt.) GRUBER NÁNDOR «A Fermat-féle congruentia elméletéhez». (M. és T. Ért. XIV. köt.) KONEK FRIGYES «Az asymmetrikus metanitra-salicylsav néhány új származéka». (M. és T. Ért. XIV. köt.)

A zárt osztályüléseken a rendes folyógyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról, illetőleg kiadásáról. Intézkedett végre az osztály, hogy elhunyt tagjainak emléke jegyzőkönyvében megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak.

E kegyeletos földadat teljesítésére fölkérte az osztály következő tagjait: MOCSÁRY SÁNDORT (Xantus Jánosról), HORVÁTH GÉZÁT (Frivaldszky Jánosról), SCHMIDT SÁNDORT (Dana Jakabról), RADOS GUSZTÁVOT (Cayley Arthurról és Kronecker Lipótról), KERPELY ANTALT (Péchy Antalról), HÖGYES ENDRÉT (Pasteur Lajosról) és KLUG NÁNDORT (Ludwig Károlyról).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1895. jan. 28-án B. Radvánszky Béla ig. és t. tag DEÁK FARKAS r. tagról, febr. 25-én Acsády Ignác l. t. GINDELY ANTAL k. tagról, ápr. 29-én Szász Károly r. tag SZVORÉNYI JÓZSEF t. tagról, máj. 8-án Kautz Gyula ig. és r. tag KERKAPOLY KÁROLY l. tagról, május 27-én Inkey Béla l. t. SZABÓ JÓZSEF

ig. és r. tagról, október 28-án *Ilosvay Lajos* l. t. NENDTVICH KÁROLY r. tagról, november 25-én *Marczali Henrik* l. tag RANKE LIPÓT k. tagról, december 16-án *Munkácsi Bernát* l. t. BUDENZ JÓZSEF r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: januárius 28-án olvasta fel a főtitkár a cisterciek apátjának, VAJDA ÖDÖN-nek levelét, a melyben arról értesíti az Akadémiát, hogy néhai SZVORÉNYI JÓZSEF t. tag arcképét a Képes terem számára följánlja. FORSTER GYULA úrtól SCITOVSKY JÁNOS hercegprímás nevére tett 15000 frtos alapítványnak ügyrendi szövegezése jóváhagyatván, az ügyrendbe való igtatása elrendeltetik. A főtitkár a kéziratárnak Mr. JOSEPH BLACKWELL: *Levelek és sürgönyök másolatai és kivonatai magyarországi küldetése tárgyában 1848—1849 és gr. BATTHYÁNYI KÁZMÉR «Magyar államférfiak jellemrajza»* című munkája angol fordításával való gyarapodását jelentette be. Februárius 25-én b. *Bánffy Dezső* vígjáték-pályázat bíráló bizottságának jelentését olvasta föl VADNAY KÁROLY l. t., márczius 19-én HEINRICH GUSZTÁV r. t. jelentést tett a gróf Teleki drámai pályázatról, CSENGERI JÁNOS l. t. pedig a *Farkas-Raskó* költeményi pályázatról.

Április 29-én a főtitkár bejelenti *Kempf Istvánné Jankó Katalin* 1000 frtnyi hagyományát.

Május 27-én elhatározatott, hogy a *Széchenyi-szoborbizottságnak* eddig a M. Földhitelintézetnél letett irományai az 1880-ban hozott határozatnak megfelelőleg, átfognak adatni a székesfőváros levéltárának földolgozás és megőrzés végett. A *Tomori-alapítvány* ügyrendi szövegezése elfogadtatott.

Június 24-én dr. ELISCHER GYULA adománya: a «Goethe-gyűjtemény» bejelentetett. A *Forster-pályadíj* előterjesztett ügyrendi szövegezése elfogadtatott.

Október 28-án elhatározatott, hogy a magyarországi latinság szótára anyagkészletének megvizsgálására ad-hoc bizottság alakítás-sék. Bejelentetett, hogy HERMAN OTTÓ úr *Petényi-kéziratokat* aján-dékozott az irattárnak.

November 25-én VADNAY KÁROLY l. t. a *Kóczán-pályázat* bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1895. évi pályázatról. A *Kisfaludi-Társaság* elkészítettén CSÍKY GERGELY, b. JÓSIKA MIKLÓS, b. KEMÉNY ZSIGMOND márvány mellszobrait, az Akadémia örömmel engedte meg azoknak az Akad. termeiben való elhelyezését.

December 16-án elfogadtatott FAYER LÁSZLÓ l. tag azon indítványa, hogy az 1843—44-iki bűnügyi javaslatok iratai kinyomattassanak s ez iránt a képviselőházhoz memorandum intéztessék.

Az Akadémia halottai az 1895 '96-ik esztendőben.

Tiszteleti tagok :

KOVÁCS FERENCZ. *Meghalt 1895. augusztus 5-én.*

JEDLIK ÁNYOS. *Meghalt 1895. deczember 13-án.*

Rendes tag :

SZARVAS GÁBOR. *Meghalt 1895. október 14-én.*

Levelező tagok :

BARNA FERDINÁND. *Meghalt 1895. július 21-én.*

PÉCH ANTAL. *Meghalt 1895. szeptember 19-én.*

KARVASY ÁGOST. *Meghalt 1896. január 21-én.*

KÁPOLNAI PAUER ISTVÁN. *Meghalt 1896. február 18-án.*

Külső tagok :

CAYLEY ARTHUR. *Meghalt 1895. januárius 26-án.*

DANA JAKAB. *Meghalt 1895. április 14-én.*

STIER THROFIL. *Meghalt 1895. május 23-án.*

GNEIST RUDOLF. *Meghalt 1895. július 22-én.*

PASTEUR LAJOS. *Meghalt 1895. szeptember 19-én.*

OVERBECK JÁNOS. *Meghalt 1895. október 8-án.*

* * *

Az Igazgató Tanács 1895-ben három ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők voltak :

Februárius 24-én a főtitkár bemutatta az Akadémiának a M. Földhitelezettől 1894. deczember 31-én lezárt vagyommérlegét, veszteség- és nyereség-számláját, értékpapírok, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések és költség-számla állását, a követelések és tartozások részletezését. Ezek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA ig. tag elnökleite alatt THAN KÁROLY ig. t. és a főtitkár kértettek fel. Az ügyészi számadások rendben találtattak. A főtitkár bemutatta BECSKE BÁLINT úrnak, a *széphalmi* birtok e. i. kezelőjének 1894-re vonatkozó számadásait, a melyeket ZICHY ANTAL ig. tag előzetesen már átvizsgált s kifogástalanoknak talált. Az igazgató tanács a jelentést örömdetes tudomásul vette.

A február 4-iki összes ülés előterjesztvén az 1895. évre készült költségvetést, az változatlanul elfogadtatott. A főtitkár jelentést tesz az Ig. Tanács azon régebbi határozatáról, melyek alapján az Akadémia a nagyobb alapítók emlékét felújítani és külsőleg is megörökíteni szándékozott. Erre nézve határoztatott, hogy a határozat fogantatásándó és az 1896-ik évtől kezdve az Almanachban, évről-évre tétessék közre mindazok névsora, a kik az Akadémia alaptőkéjére, palotájának építésére stb. legalább 1000 frtnyi összeget adományoztak vagy hagyományoztak. Ugyanő bejelenti, hogy VAJDA ÖDÖN zirczi apát úr

SZVORÉNYI JÓZSEF arczképét ajándékozta az Akadémia Képes Terméknek, továbbá a következő új alapítványokat és hagyományokat: KOVÁCS FERENCZ-től 2000 frt, FORSTER GYULÁ-tól 27,500 frt, TOMORI ANASZTÁZ-tól 10,000 frt, ÁCS KÁROLY-tól 10,000 frt, Megyeri KRAUSZ MAYER-től 1000 frt, gróf SOMSSICH JÓZSEF-től 100 frt. BALAJTHY DÉNES-től 1 drb 1848. évi magyar arany. Mindezek hazafias köszönettel tudomásul vétettek.

A május 9-én tartott ülésen bejelentetett báró EÖTVÖS LORÁND r. tagnak elnökké, PULSZKY FERENCZ t. tagnak másodelnökké, és CSÁSZKA GYÖRGY kalocsai érseknek ig. taggá való megválasztása. A főtitkár bejelentette KEMPF ISTVÁNNÉ 1000 frtos hagyományát és BAMBERGER BÉLA 500 frtos adományát.

A november 10-iki ülésen felolvastatt az elnökök megválasztásának Ő csász. és apost. királyi Felsége által történt megerősítését tartalmazó ministeri átirat. Tárgyaltatt Br. RUDICS JÓZSEF művészeti czélokra tett alapítványának ügye. Az ezredéves országos kiállításban részvételre az Akadémia felhivatván, az Akadémia kiadványai ki fognak állíttatni és a költségekre a jövő évi költségvetésbe mintegy 400 frt föl fog vétetni.

Bejelentetett, hogy Császká György kalocsai érsek 10,000 koronát adományozott az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására és hogy FORSTER GYULA alapítványa ügyrendi szövegezését a vallás és közokt. minister is jóváhagyta. Megállapított gr. VIGYÁZÓ SÁNDOR-tól ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványának ügyrendi szövege.

II. Állandó bizottságok.

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** az elmúlt évben a folyó ügyeken kívül, SZARVAS GÁBOR halála miatt, kénytelen volt a *Magyar Nyelvőr* szerkesztése és kiadása módjáról tanácskozni. Mind a szerkesztést, mind a kiadást a jelenlegi előadóra, SIMONYI ZSIGMOND-ra bízta. Viszont az előadó helyett SZINNYEI JÓZSEF l. tagot bízta meg 1896. évtől kezdve a *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztésével.

A bizottságnak állandó foglalkozása volt 1895-ben a *helyesírási szabályok* tárgyalása, melyet be is fejezett, úgy hogy a munkát most már az I. osztály elé fog kerülni.

E tárgyalások folytatásaul az előadó a következő *munkatervet* dolgozta ki:

«A napisajtóban lábrakapó *idegen szók* közül melyek a fölöslegesek? Mely *szójelentések*, szóhasználatok kerüendőek mint idegen-szerűek? Mely *szóösszetételek és képzések* ellenkeznek újabb jeles íróink nyelvszokásával? Mely *elavult* szokat lehetne mai szókincsünk gazdagítására föléleszteni? Mely *tájszokat* lehetne irodalmi nyelvünk fölfrissítésére leginkább ajánlani? Minő *hangalakok* kerüendőek az

irodalomban, vagy viszont melyek ajánlhatók a fölvételre? Minő eljárást kövessünk az *ikes ígéretek* nézve? Minő *mondatszerkezetek* kerülendők vagy ajánlandók? Mik a hibás *szórend* esetei? A *tárgyas ragozás* kétes esetei. A *költői* és *próza*i nyelv közti különbség a nyelvhelyesség szempontjából.

Minden kérdésnek kellő előkészítés után lehetőleg csak olyan részleteit vesszük föl, melyekre nézve közös egyetértő határozatra juthatunk. A tárgyalásokra, mivel tulajdonkép a *helyes irodalmi szokás* megállapításáról van szó, meghívjuk az Akadémia irodalmi alosztálya tagjait is. Megállapadásainkat a nyelv- és széptudományi osztály nyilvános ülésén mutatjuk be, azután az eredményt közöljük az Akadémiai Értesítőben és a Nyelvőrben.

E tervet a bizottság alapos megvitatás után elfogadta, s a tárgyalásoknak itt tervezett módját az I. osztály is helyben hagyta.

A bizottság *kiadványai* közül megjelentek 1895-ben:

Nyelvtudományi Közlemények négy füzete, az eddigi 25 kötethez való tárgy- és szömutatóval (az utóbbi különnyomatban is).

Magyar Nyelvőr tizenkét füzete.

Magyar Tájszótár három füzete..

Munkácsi Bernát: *A vogul nyelvjáradások* (Különnyomat a NyK-ből).

Sajtó alatt voltak a következő kiadványok:

Munkácsi Bernát: *Vogul Népköltési Gyűjtemény* IV. kötete.

Munkácsi Bernát: *Votják Szótár* negyedik (befejező) füzete.

Halász Ignác: *Lapp Szótár*.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság 1895. évi működéséről. A bizottság kiadásában megjelentek: 1. Kazinczy Ferencz összes műveiből *Kazinczy Ferencz levelezésének* VI. kötete, szerkesztette dr. VÁCZY JÁNOS. 2. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók élete és munkái* 32—36. füzete. 3. *Irodalomtörténeti Közlemények* V. évfolyama. 4. *Régi magyar költők tára* VI. kötete (1545—1559. évkörből).

3. A Classica-philologiai bizottság a görög és latin remekírók című fordítási gyűjteményében elkészült: SZÖLGYÉMY FERENCZ-től *Velleius Paterculus* magyar kiadása. — GYOMLAY GYULÁ-tól *Demosthenes* magyar kiadásának I. kötete. A gyűjtemény folytatásául el van fogadva: *Catullus* fordítása CSÉNGERI JÁNOS-tól. — *Propertius* fordítása ugyanattól. — *Suetonius* fordítása SZÉKELY ISTVÁN-tól. — *Tacitus* Dialogusának fordítása SZÖLGYÉMY FERENCZ-től. — Készülőben van: *Demosthenes* fordításának II. kötete GYOMLAY GYULÁ-tól. — *Pausanias* fordítása GERÉB JÓZSEF-től. — *Lysias* fordítása FINÁCZY ERNŐ-től. — *Aeschines* fordítása GYÖRGY LAJOS-tól, *Theokritos* fordítása ugyanattól. — *Strabon* fordítása SZÁMEK GYÖRGY-től. — Az *Editiones criticae* című gyűjtemény folytatásául megjelent: NÉMETHY GÉZÁ-tól: *Dicta Catonis* quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus. Készülőben van: a *Theorenk-féle Festus* II. kötete. — A magyarországi

latinság szótára annyira elkészült, hogy kiadása már ez évben megkezdhető. A bizottság támogatásával megjelent: *Egyetemes Philologiai Közlöny* XIX. évfolyama.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben nyolcz ülést tartott, és pedig 1895. jan. 5., márcz. 2., márcz. 30., máj. 4., jun. 8., okt. 12., nov. 9., és nov. 30-án. Ez évre esvén a bizottság ujja alakulása, mely a régi tagok megválasztásával a nagy gyűlésen megtörtént, jun. 8-án tartott alakuló ülésében elnökévé DR. SZILÁGYI SÁNDOR, előadójárá DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagokat választotta és megtette a szükséges lépéseket arra, hogy DR. KOMÁROMY ANDRÁS megválasztott lev. tag a bizottság rendes, TAGÁNYI KÁROLY és DR. SCHÖNHERR GYULA urak pedig a bizottság segédtagjaivá választassanak.

Ez üléseken a bizottság, a míg egyrészt munkatervének végrehajtásával foglalkozott, másrészt figyelmét a hazai történetnek mondhatni minden korszakára kiterjesztette.

Kiadásában a lefolyt év alatt a következő munkák jelentek meg:

1. DR. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. szerkesztésében az *Erdélyi országgyűlési Emlékek* XVIII. kötete, 38 ívnyi terjedelemben, mely kimerítő tájékoztató bevezetés kíséretében az 1683—1686. korszakot öleli föl.

2. FRAKNÓI VILMOS r. t. szerkesztésében *Mátyás király leveleinek* II-ik kötete, mely a nagy király külügyi levelezéseinek 1479—1490. évek közötti részét foglalja magában, terjedelmes bevezetés mellett. A kötet 30 nyomt. ívre terjed.

3. Ugyancsak FRAKNÓI VILMOS r. tagtól megjelent *«A magyar királyi kegyúri jog sz. Istvántól Mária Teréziáig»* című kiadvány 35 ívnyi terjedelemben. A kötet tartalmáról czíme tájékoztat; a történelmi előadást indokoló és felvilágosító oklevelek külön kötetben fognak napvilágot látni.

4. ÓVÁRY LIPÓT lev. tag szerkesztésében megjelent a *Tört. Bizottság* másolatgyűjteménye ismertetésének 2-ik füzeté, 18 ívnyi terjedelemben, mely az 1526-tól 1600-ig terjedő korszakot ismerteti.

5. A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár.* minden korból vett nagybecsű ismeretlen anyag közlésével a lefolyt évben 50 nyomt. ívnyi tartalommal került ki a sajtó alól.

Ily módon a bizottság kiadásában a lefolyt év alatt 171 nyomtatott ívnyi kiadvány látott napvilágot s csak az év vége felé beállott nyomdai zavarok okozták, hogy kiadványai sorát többel nem bővíthette.

Igy sajtó alá kerültek és nagyrészt megjelenésükhöz közel állnak a bizottság mult évi munkaprogramjába felvett következő művek.

1. DR. KÁROLYI ÁRPÁD r. tagtól a *Magyar Országgyűlési Emlékek* XI-ik kötete, melyből felénél több ki van nyomva.

2. KOLOSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN lev. tagok szerkesztésében a *Corpus Statutorum* IV. kötete, mely 62 nyomt. ívet meghaladó terjedelemben, indexe híján, úgyszólván teljesen készen van.

3 THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU urak szerkesztésében a *Blagaj-család* oklevéltára, melynek megjelenté néhány hét múlva várható.

4. THURY JÓZSEF feldolgozásában a *Török történetírók* fordításának és magyarázatának II-ik kötete, melynek megjelentétől szintén rövid idő választ el.

Ellenben sajtó alá adhatók az év folyamán nem voltak a következő, különben is a munkaprogramm szerint részben előkészítési stadiumban lévő munkák: THALLÓCZY LAJOS r. tagtól a *Boszniai és Hercegovinai Monumenták* I. kötete és *Bosznia történetének* szintén I. kötete; mindkét kiadvány a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium tetemes anyagi támogatásával az 1896. év első felében kerül sajtó alá. Továbbá THALY KÁLMÁN r. tagtól a *gr. Bercsényi-család* történetének IV. kötete, végül NAGY GYULA l. tag szerkesztésében *Wass György*-nek és *László*-nak a XVIII. század elejére élénk fényt vető naplója.

A bizottság programmjához híven anyagi támogatásban részesítette a M. Történelmi Társulat és az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület elismerésre méltó vállalatait, a *Magyar Történelmi Életrajzok*-at és a *Gazdaságtörténeti Szemlé*-t; úgyszintén segítette gr. KUÚN GÉZA nagybecsű munkájának *«Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima»* II. kötetét, mely a kolozsvári «Közművelődés»-résztvénytársaság kiadásában jelent meg.

A bizottság folytatta a gyűjtést az *Anjou*- és *Zsigmond-kori* oklevéltárakhoz, mely utóbbiból immár 80-nál több levéltár idevágó anyaga van egybegyűjtve.

Az Akadémiától nyert felhatalmazás alapján gondolja a millenniumi kiadvány ügyét és kivált *Leo Sapiens* kritikai új kiadásához az e munkával megbízott VÁRI REZSŐ által nagyszabású kutatásokat és tanulmányokat végeztetett külföldi könyvtárakban. A bizottság a kiadvány szerkesztésével PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR r. tagokat bízta meg.

Rábízván a *Temesmegyei* és *Temesvár* városi történelmi monographia ügyének intézése is, örömmel jelentheti, hogy a megbízott szerkesztő ORTVAY TIVADAR l. tag gondozásából a monographia IV. kötete, mely a néhai *Pesty Frigyes* által e célra összegyűjtött okleveles anyagot foglalja magában, kikerült a sajtó alól, és hogy a feldolgozott történelmi rész első kötete sajtó alá adatott. Hasonlóképen örömdetes előhaladást mutat a Csanádmegyei történelmi monographia ügye is, mely a megbízott szerkesztő, Dr. BOROVSKY SAMU jelentése szerint a szerződésszerűleg kikötött időben, az 1896. év folyamán sajtó alá kerülhet. Nemkülönbén előkészítette a *Hunyadiak kora* földrajzi részének III. kötetét, mely a megbízott szerkesztő Dr. CSÁNKI DEZSŐ l. tag jelentése szerint az 1896. év folyamán sajtókészen lesz.

A bizottság másolatgyűjteménye számára megszerezte a Sienában őrzött magyar hadi szegődvényes levelek fényképeit, továbbá az augsburgi városi levéltár nagyérdekű magyar vonatkozású oklevelei-

nek másolatát. THALY KÁLMÁN biz. tag közvetítésével lemásoltatta a *Thököly Imre*-féle leveleskönyvet, melynek kiadására a Flór-alap jövedelméből az évi 400 frtnyi kamatnak két évi (1895. és 1896.) részletét öhajta fordítani.

Az Akadémia felszólítására a Bizottság tett javaslatot Velenczében elhunyt buzgó történetbúvárunk, MIRCSE JÁNOS sírhelyének fentartása, továbbá Beszterczebánya város történelmi monographiája, a Gorove-jutalomból kiírandó pályakérdés, a Vigyázó Sándor-féle alapítvány szabályzata, és a Forster Gyula-féle Sczitovszky János hercegprimás emlékére tett alapítvány kamatjainak felhasználása tárgyában.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** ismét egy lépéssel megközelítette azt a szándékát, hogy a kassai dómról, hazánk legnevezetesebb csúcsíves épületeről méltó monographiával gazdagítsa a hazai irodalmat. E nagy műhöz jelentékeny számú tollrajzok szüksége főnforogván, ezeknek elkészítése a legfontosabb előkészületek közé tartozik. A múlt évben is készült ismét 10 nagy rajzlap, és ezután az előterv szerint már csak mintegy 40 lap elkészítése van hátra; az említett 10 lapot Lange Keresztély műépítész készítette, Steindl tanár revisiója alatt.

Az időhöz nem kötött és terjedelmesebb tudományos értekezések számára szánt kiadványát, az *Arch. Közlemények* című vállalatát a bizottság két becses kötettel, a XVIII. és XIX. kötettel gyarapíthatta. E kötetekben Dr. GERECZE PÉTER értekezik a szent Simeon próféta ezüstkoporsójáról Zarában; Dr. JANKÓ JÁNOS régi hazai ábrás szarvasagancsokat ismertet; TÉGLÁS GÁBOR közli az Akadémiában fölolvastott hosszabb tanulmányát a Limes dacicus egy újonnan bejárt darabjáról; Dr. PÓSTA BÉLA és Dr. SÓTÉR ÁGOST, mindegyik egy-egy nevezetes népvándorlási sírmező leleteit tárgyalja és KANDRA KABOS a diósgyőri vár fönmaradt romjait írja le. Mind a hat értekezés a szükséghez mérten gazdag illusztrációkkal jelent meg.

A bizottság rendes folyóiratából, az *Archaeologiai Értesítő*-ből régi alakban és régi terjedelemben megjelent a huszonkilencedik évfolyam (új sorozat XV. kötet).

A folyóirat a 30 ívnyi szűk térhez mérten a hazai arch. kutatás minden ágát az őskortól a XVIII. század elejéig átölelte és mert az antik fölirattannak, valamint a numismatikának külön folyóirata nincs, e segédszakoknak is adott hajlékot.

Munkatársainak száma a múlt évben 48, s ezek közt volt néhány külföldi szaktárs is. Negyvenöt képes tábla és 308 szöveggközi ábra kísért a szöveget.

E rajzokat részben a n. múzeum régiségosztályától kapta a folyóirat, mi által lehetővé vált, hogy a reproductiókra szánt aránylag mérsékelt összeggel is jelentékeny eredményt lehetett elérni.

A bizottság rajzos dúczeit a múlt évben is számosan igénybe vették, folyóiratok és szakszerű, valamint népszerűsítő kiadványok

számára, miáltal a hazai műemlékek iránti érzék a bizottság liberalizálása révén nem kis mértékben terjed.

Két ülésében intézte el a bizottság dolgait, egyikben újonnan három évre alakult meg, a másikban megállapította évi költségvetését. Tagjai sorából az elmúlt évben elvesztett egy rendes tagot, DANKÓ JÓZSEF prépostot és LANFRANCONI GR. ENEA segédtagot.

6. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság a lefolyt évben is a szokott működési körben fejtette ki tevékenységét. Mint a II. osztály consultativ organuma, az Ügyrend értelmében hozzá utalt kérdésekben szakvéleményeket mondott, melyek közül különösen kiemelendők a pályakérdésekre vonatkozó javaslatok. A Magyar Tudományos Akadémia, habár felül áll a napi kérdések és érdekek hullámverésén s a tudomány művelésében magasabb, általánosabb szempontok által vezérelteti magát, de még sem zárkózhatik el egészen a gyakorlati élettől. A nemzetgazdasági bizottság, ebből a szempontból indulván ki, a pályakérdések kitűzésénél nemcsak arra volt tekintettel, hogy egy-egy tudományos kérdés megoldását mozdítsa elő, hanem arra is, hogy főleg a magyar közgazdasági életre nézve fontos kérdések tisztázásához hozzájáruljon.

A bizottság tudományos működésének eredményei kiadványaiban jutottak a nagy közönség rendelkezésére. Kiadványainak sorában legelőször is meg kell említeni a Dr. JEKELFALUSSY JÓZSEF r. tag szerkesztésében megjelenő *Közgazdasági Szemlé*-t, mely a folyó évvel már fennállásának huszadik évébe lépett. Az elmúlt év nagy fontosságú volt a Szemlére nézve, mert mintegy megifjulva, új erők által felfrissülve, egy új korszakát kezdte meg eddig sem dísztelenül futott pályájának. A *Közgazdasági Szemle* az elmúlt évben a közgazdasági tudomány terjesztése és népszerűsítése végett alakult Magyar Közgazdasági Társaság hivatalos folyóiratává vált; ez által nemcsak olvasóinak köre bővült tetemesen, hanem a szellemi munkásoknak is egy egész nagy gárdáját csatolta magához. A *Közgazdasági Társaság* részint actualis, részint elméleti kérdésekről felolvasásokat rendez s e felolvasások a *Szemle* hasábjain tétetnek közzé, mi úgy változatosság, mint belbecs tekintetében nem csekély tartalmi gazdagulást jelent.

A *Megyei monografiákból*, melyek először szintén a *Közgazdasági Szemle* hasábjait gazdagítják, az elmúlt évben megjelent a második kötet, mely ifj. gróf SZÉCHÉNYI IMRÉ-től Somogy megye, Dr. GAÁL JENŐ-től Békés és Csanád, BALLAGI GÉZÁ-tól Zemplén, Dr. BERÉNYI PÁL-tól pedig Sopron megye közgazdaságának és közművelődésének leírását foglalja magában. A *Szemle* azóta is közölt egy újabb megyei monografiát, Nyitra vármegye közgazdaságának és közművelődésének ismertetését Dr. THURÓCZY KÁROLY-tól.

A *Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv*-ből, melyet a bizottság megbízásából s az országos m. kir. statisztikai hivatal támogatása mellett JEKELFALUSSY JÓZSEF r. és VARGHA GYULA levelező tag szer-

keszt, a múlt 1895. év végével kellett volna megjelenni az 1894—1895-diki kettős évfolyamnak; a nyomdász-strike következtében azonban a mű csak ez év tavaszán lát napvilágot. E vállalat, mely úgy a szakemberek, mint az érdeklődő hazai közönség osztatlan véleménye szerint oly érezhető hézagot töltött be, e kettős évfolyammai befejezi pályafutását. Alig van munka, mely a statisztika népszerűsítésén s a statisztikai érzék felkeltésén oly hatályosan munkált volna, mint ez a mű, mely lassanként nélkülözhetetlen kézikönyvévé vált a közéletben szereplő s gazdasági kérdésekkel foglalkozó férfiaknak. Megszűnté azonban nem azt jelenti, mintha az a feladat, melyet betölteni hivatva volt, akár megszűnnék, akár háttérbe szorult volna. A kereskedelemügyi minister úr, az országos statisztikai hivatal kebelében egy nemzetközi statisztikai osztályt állítván fel, ennek teendői közé sorozta a nemzetközi statisztikai adatokat tartalmazó Évkönyv szerkesztését is, levévén ezzel a bizottság válláról azt a terhet, melyet eddig viselt.

A bizottság ekkép felszabaduló eszközeivel nem fog késni más irányban érvényesíteni tevékenységét. Legközelebb már testet ölt egy korábban felmerült eszme, a régi magyar közgazdasági írók műveinek latin és német nyelvből lefordítása és kiadása, mely hozzáférhetővé tévén sok régen elfeledett becses munkát, a nagy közönség előtt közgazdaságunk múltjának egész tág perspektíváját nyitja meg, tömördeke okulást nyújtván még a jelenlegi viszonyok szempontjából is.

Még előbb, már a legközelebbi időben, egy másik kiadványa is jelenik meg a bizottságnak, dr RÁTH ZOLTÁN egyetemi tanártól, a statisztika kézikönyve, a művelt nagyközönségnek szánva. Az az óriás haladás, melyet a statisztikai tudomány a legújabb időben felmutat, s a statisztikai módszernek és adatoknak általánossá vált használata, szinte parancsoló szükségé teszi, hogy e bizottság a hazai közönség kezébe egy oly kézikönyvet adjon, melyből az a statisztikai tudományt a mai fejlettségében megismerje s annak helyes alkalmazását megtanulja.

A bizottság e munka kiadásával is a hazai szakirodalomnak egyik jelentékeny hézagát pótolja.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottságának 1896 január 20-án az osztály zárt ülésével együttesen tartott 150-ik ülésének jegyzőkönyvéből.

Előadó jelenti, hogy a múlt évben megszavazott segélyek kiutalványoztattak és pedig:

A Balaton-bizottságnak 1000 ft.

A Természettudományi Füzeteknek 1000 ft.

A Fizikai társulatnak 500 ft.

Előadó jelenti, hogy 1895-ben a *«Mathematikai és Természettudományi Közlemények»* XXVI-ik kötetében megjelent:

a) *«Magyarhon és társországainak húsos gombái»* HAZSLINSZKY FRIGYES-től 13 íven öt táblával.

b) «Magyarország kurta kigyói» MÉHELY LAJOS-tól hét íven két színes táblával.

c) «A Fruskagóra geológiája» KOCH ANTAL-tól hat és fél íven egy térképpel és egy szelvénytáblával.

Összesen 26 $\frac{1}{2}$ ív, hét tábla, egy térkép és egy szelvénytábla.

Előadó előterjeszti 1896-ra a költségvetést:

a) Nagyobb tudományos munkák segélyezésére a chemia köréből	2000	frt
b) Természettudományi füzetek	1000	frt
c) Fizikai társulatnak segély	500	frt
d) Írói díj	400	frt
e) Nyomda	700	frt
f) Előadó díja	400	frt
Összesen	5000	frt

8. A **Hadtudományi Bizottság**, melynek eszközei felette szerények, csak azon szűk korlátok közt haladhat, melyeket ez eszközök meg-
szabnak, de legfőbb célját, a magyar katonai irodalom fejlesztését
folyton szem előtt tartja.

1. **Irodalmi működése** a bizottságnak, mint eddig is, kivált-
képen a magyar hadi történetírás fejlesztésére irányult.

a) **Hadtörténelmi Közlemények** című folyóirata a lefolyt év-
ben immár VIII-ik évfolyamát fejezte be.

Hogy e különleges irodalmi ágat művelő folyóirat magát állan-
dóan fenttarthatja, legjobb bizonyítéka annak, hogy hézagot tölt be
és hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni és azt
fentartani is képes.

A lefolyt évben a folyóirat szintén két havonként jelent meg
és ezúttal — a Magyar Hadi Krónikát is befoglalván — öt füzetben.
összesen 59 nyomtatott ívnyi szöveget, négy arczképet, öt a füzet-
hez mellékelte és 11 szövegbeli hadműveleti és csatavázlatot hozott.

A vállalat anyagilag is igen jól áll, a mennyiben nemcsak
összes nyomtatási és kiadási költségeit maga fedezi, de sőt saját jöve-
delméből eddig minden évben hadtörténelmi pályázatokat tűzött ki,
ez évben pedig jelentékeny összeggel járult a Magyar Hadi Krónika
kiadásának költségeihez.

A Honvédelmi miniszter úr ő nagyméltósága és a magyar hon-
védség tisztikara a folyóiratot állandóan támogatják.

b) **Magyar Hadi Krónika** cím alatt kiadja a bizottság a
millennium alkalmából a magyar nemzet ezredéves küzdelmeinek katonai
történetét; ebből az I. rész — mely a honfoglalástól a mohácsi vészig
terjed — 23 $\frac{3}{4}$ nyomtatott ívnyi terjedelemmel, egy melléklettel és 11
szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal már megjelent s karácsony előtt
szétküldetett.

c) A **«Magyar Hadtörténelmi Könyvtár»** folytatására meg-
bízás van adva, míg azonban a kidolgozás alatt levő, az 1870—71-iki

német-francia háborút tartalmazó mű kiadható lesz a gyűjtemény harmadik és negyedik köteteként, a Hadi Krónika külön is megjelent kötetei fognak besorakozni.

d) *Hadtörténelmi pályakérdést* a bizottság az idén, fedezet hiányában, nem írt ki.

2. A *Hadtörténelmi Kiállítás* előmunkálataiban a bizottságnak majd valamennyi tagja tevékeny részt vesz.

3. A bizottság tagjai ezenkívül a folyóirat munkálataiban, irodalmi művek bírálatában, számadások átvizsgálásában stb. vettek részt.

4. Ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben négy ülést tartott.

II. A bizottság jövő évi munkásságának tervrajza.

1. A bizottság folyóiratát, a *«Hadtörténelmi Közlemények»*-et a jövő évben is folytatja, megindítván annak IX-ik évfolyamát. — A folyóirat ismét két havonként öt füzetben fog megjelenni.

2. Kiadja a bizottság a *Magyar Hadi Krónika* második részét, mely a mohácsi vésztől a legújabb időkhöz fog terjedni s melyhez az egész műre kiterjedő *«Hadtörténelmi Helynévtár»* fog csatoltni.

Erre vonatkozólag a közelebbi adatokat már múlt évi jelentésünkbe felvettük.

3. A *«Magyar Hadtörténelmi Könyvtár»*-nak az 1870/71-iki német-francia háborút tartalmazó kötetei munkálatban vannak, és elsejök a jövő év folyamán kerül felülvizsgálatra.

4. Közreműködik a bizottság a *Hadtörténelmi Kiállítás* munkálataiban.

5. Lépéseket tesz a bizottság arra, hogy a kiállítás befejeztével a magyar *Hadtörténelmi Múzeum* eszméje megvalósíttassék.

III. Az 1895-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

1894. szept. 30. határrnapig 19 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1895. márczius 19-én tartott összes ülésen PRÉM JÓZSEF *«Bosnyák Anna»* című öt felvonásos szomorújátékának ítéltetett oda.

2. *Farkas-Raskó*-(költemények) díj (beérkezett 22 költemény) ki nem adása határoztatott.

3. *Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom* (az 1888—1894. évkörben megjelent történettudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1895. május 8-án tartott nagygyűlés a jutalmat PAULER GYULA: *«A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt»* című művének ítélte oda; a Marczibányi-mellékjutalmat pedig FRANKÓI VILMOS: *«Hunyadi Mátyás király»* című munkájának.

4. *Sámuel-díj* (1894. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés) 15 arany.

Az 1895. május 8-án tartott nagygyűlés a jutalmat SZILASI MÓRICZ «Kombinált műveltető s mozzanatos ígéképzők» című értekezésének ítélte oda.

5. *Bulyovszky-jutalom* (órai költemény) 400 frt.

Az 1894. évi szept. 30-ig beérkezett 12 pályamű. Az 1895. május 8-án tartott nagygyűlés e díj ki nem adását határozta el.

6. *Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalma* (a tőzsde-adó czélszerűségének kérdése) 500 frt.

Az 1894. évi szeptember 30-ig öt pályamunka érkezett be. Az 1895. május 8-án tartott nagygyűlés e díjjal BAMBERGER BÉLA művét jutalmazta.

7. *Beck Miksa-pályázat* (a budapesti bankok története).

Az 1894. évi szept. 30. határnapig egy pályamű érkezett be; ennek az 1895. évi május 8-án tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte. Szerzője PÓLYA JAKAB l. t.

8. *Lukács Krisztina-pályázat* (magyar önkormányzat történeti fejlődése)-re a határnapig egy pályázat érkezett be, a melynek a jutalom nem adatott ki.

9. *Dóra-pályázat* (a nemes fém és a nemes fémpénz arbitrage szerepe) a határnapig három pályamunka érkezett be, a melyek közül egyiknek sem adatott ki a jutalom.

10. *Ullmann-pályázat* (a magyarországi dunai hajózás), a mely 1893-ban a jutalomdíj függőben tartásával feltételeesen SZILÁGYI AURÉL-nak ítélte oda. megnevezett szerző átdolgozott művének kiadatott.

11. *Lukács Krisztina-pályázat* (matematika, vagy matematika-physika egy fejezetének monographia jellegű tárgyalása) 1894. decz. 20-ig három pályamunka érkezett be. Az 1895. május 8-iki nagygyűlés e jutalmat SUTÁK JÓZSEF «A haladás a tapasztalást kíséri» jeligéjű pályamunkának ítélte oda.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1895-ben.

* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1896-ra 222 lap. Ára 1 frt.

* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtítkárr. 61—72. füz. (1895. évf. 1—12. füzetek). 712 lap. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XV. köt. (1895.) 1—5. szám. Szerkeszti Hampel József. I—XXX és 448 lap. 45 képes táblával és 308 ábrával. Egy évfolyam ára 6 frt.

---

* A *-gal jelölt munkákat az iskolák és intézetek az átalány fejében kapták.

* *Archaeologiai Közlemények.* XVII. kötet. 101 lap. Számos szövegközi ábrával. Ára 2 frt. XVIII. kötet. 117 lap. Számos szövegközi ábrával. Ára 3 frt. XIX. kötet. 134 lap. Szövegközi ábrákkal. Ára 2 frt 50 kr.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre IV. évfolyam. (1895.) 1—4. szám. 634 lap. Egy évfolyam előfizetési ára 5 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Kéthavonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. VIII. évfolyam. Előfizetési ára 4 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. V. évf. Szerkeszti Szilády Áron r. t. 496 lap. Előfizetési ára egész évre 5 frt.

* *Mathem. és Természettud. Értesítő.* XIII. kötet. (1895. évf.) Szerkeszti König Gyula. 486 lap és hét táblával. Egy évf. ára 5 frt.

Mutató a Nyelvtudományi közlemények I—XXV. évfolyamához. Tartalomjegyzék, tárgymutató és szójegyzékek. Szerkeszti Simonyi Zsigmond. (Különnyomat a Nyelvtud. Közlemények XXV. köt. 4. füzetéből.) 52 lap. Ára 1 frt.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Simonyi Zsigmond. XXV. köt. 1—4. 524 lap. Ára 3 frt 25 kr.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szilágyi Sándor 1894-iki évf. 1—4. füz. 785 lap. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

* *Bárczay Oszkár.* A hadügy fejlődésének története. I. köt. I—VIII. 350 lap. 68 ábrával. II. köt. 678 lap. 135 szövegbeli ábrával és 2 melléklettel. (A Könyvkiadó vállalat új foly. XXI. XXII. kötete.) Ára 6 frt.

Dr. Berényi Pál. Sopron megye. (Külön füzet a Megyei monografiák II. kötetéből.) 108 lap. Ára 30 kr.

* *Burckhard Jakab.* A renaissancekori műveltség Olaszországban, ford. Bánóczy József. I. köt. 408 lap. (A Könyvkiadó-vállalat új folyama XXIV. köt.) Ára 2 frt.

* *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Történeti bevezetésekkel Szerk. Szilágyi Sándor. XVIII. köt. (1683—1686.) 607 lap. Ára 3 frt.

* *Fayer László.* Az otthon védelme a magyar büntetőjogban. Székfoglaló értekezés. 32 lap. (Társad. Értekez. XI. 9. sz.) Ára 30 kr.

* *Fejérfatay László.* Oklevelek II. István király korából. Székfoglaló értekezés. 45 lap és 3 oklevél hasomásával és két pecsét-rajzzal. (Történettud. Értekezések. XVI. köt. 4. száma.) Ára 80 kr.

* *Földes Béla.* A jegybankok nemesércz-politikája. 36 l. (Társad. Értekez. XI. 10. sz.) Ára 40 kr.

* *Fraknói Vilmos.* A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány. 559 lap. Ára 5 frt.

Goldziher Ignác. A történetírás az arab irodalomban. 49 lap. Ára 50 kr.

* *Hampel József.* Újabb tanulmányok a rézkorról. 58 lap. 50 ábrával. (Történettud. Értekez. XVI. 6. sz.) Ára 60 kr.

* *Hazslinszky Frigyes.* Magyarhon és társországainak húsos gombái. 216 lap. Öt tábla rajzzal. (Mathem. és Természettud. Közlem. XXVI. 3. sz.) Ára 3 frt.

Horváth Jenő (Rónai). Magyar hadi krónika. I. rész. A honfoglalástól a mohácsi vészig. (a Magyar hadtörténelmi könyvtár III. kötete). I—XII. és 362 lap. Egy melléklettel és 11 szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal. Ára 3 frt.

* *Koch Antal.* A Fruskagóra geológiája. 91 lap. Egy geológiai térképpel és egy szelvény táblával. (Mathemat. és Természettud. Közl. XXVI. 5. sz.) Ára 1 frt.

* *Dr. Kosutány Tamás.* A különböző eredetű saccharomyeések befolyása a bor képződésére. 28 lap. (Természettud. Értekez. XXIII. 12. sz.) Ára 40 kr.

* *Láng Lajos.* Emlékbeszéd Grünwald Béla lev. tagról. 31 lap. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 8. sz.) Ára 30 kr.

A magyar helyesírás elvei és szabályai. Hatodik változatlan kiadás, (új lenyomat.) 30 lap. Ára 10 kr.

* *Mátyás király levelei.* Külügyi osztály. II. köt. (1480—1490.) közzé teszi Fraknói Vilmos. I—VIII. és 406 lap. Ára 4 frt.

Megyei Monografiák. Szerkeszti Körösi József. II. köt. 328 lap. Ára 1 frt 10 kr.

* *Méhely Lajos.* Magyarország kurta kígyói. 108 lap, két tábla rajzzal. (Mathem. és Természettud. Közlem. XXVI. 4.) Ára 1 frt 50 kr.

Novum testamentum Seu quattuor evangelioru volumina lingua hungarica donata, Gabriele Pannonio Pesthino interprete. Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. (Az eredeti kiadás hasonmása.)

* *Publius Terentius Afer* vígjátékai. Ford. Dr. Kis Sándor. I—XX. és 619 lap. Ára 3 frt.

* *Báró Radvánszky Béla.* Emlékbeszéd Deák Farkas r. tagról. 16 lap. Ára 15 kr.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1894. Présenté par le Secrétaire Général. C. Szily. 19 lap.

Simonyi Zsigmond és Balassa József. Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon. I. köt. Magyar hangtan és alaktan. XVI. és 734 lap. Ára 6 frt.

Simonyi Zsigmond. A magyar határozók. II. köt. 2. fele. 161—462 lap. Ára 2 frt 80 kr.

* *Szamota István.* A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 46 lap. Egy fényképi hasonmással. (Nyelvtud. Értekez. XVI. 7. sz.) Ára 50 kr.

* *Télfi Iván.* Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 24 lap. (Nyelvtud. Értekez. XVI. 6. sz.) Ára 20 kr.

* *Váczy János.* Berzsényi Dániel életrajza. Berzsényi arczképével. 432 lap. A Könyvkiadó-vállalat új folyamának XXIII. kötetébe. Ára 1 frt 50 kr.

Dr. Vass Bertalan. Horvát István életrajza. Horvát István arczképével. 514 lap. Ára 3 frt.

* *Vécsey Tamás.* Széchenyi és a magyar magánjog 62 lap. Ára 60 kr.

* *Zsilinszky Mihály.* Taine Hippolyt Adolf mint történetíró. 43 l. Történettud. Értekez. XVI. 5. sz.) Ára 40 kr.)

Összesen 42 mű 837 íven.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok:

A) Megbízás:

a) *Munkák:* SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, Id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajzai és Munkái. b) *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági és Közigazgatási Szemle.

B) Segélyezés:

a) *Folyóiratok:* Ethnographia, Egyetemes Philologiai közlöny, Paedagogia, Orvosi Archivum, Mathemat. és Physikai Társulat folyóirata, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Revue. b) *Könyvkiadó vállalatok:* Nemzetgazdasági Írók Társasága, Természettudományi Könyvkiadó vállalat, Orvosi Könyvkiadó vállalat, Philos. Írók Társasága. c) *Munkák:* Magyar Tört. Életrajzok.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általánosan fejeiben kapják.

<i>Arad,</i> Kir. főgymnasium.	<i>Besztercebánya,</i> Ág. h. ev. gymn.
» Állami főreáliskola.	» Áll. fels. leányisk.
» Kereskedelmi Akadémia.	» városi polg. fiúisk.
» Kölcsön-egyesület.	<i>Bonyhád,</i> Ev. algymnasium.
<i>Baja,</i> Cist. rendű főgymnasium.	<i>Brád,</i> Görög-keleti román algymn.
» Casino könyvtára.	<i>Brassó,</i> Evang. gymnasium.
<i>Bánffy-Hunyad,</i> Polgári iskola,	» Rom. gör. kel. középisk.
<i>Békés,</i> Ev. ref. gymnasium.	» R. kath. gymnasium.
<i>Békés-Csaba,</i> ev. gymnasium.	» M. kir. áll. főreáliskola,
<i>Belényes,</i> Gör. kath. főgymnasium.	» Áll. kereskedelmi iskola.
<i>Beregszász,</i> Alreáliskola.	<i>Budapest,</i> Fő- és székváros levélt.
<i>Besztercze,</i> Főgymnasium.	» Tud. egyet. könyvtára,

- Budapest,** Tud. egyet. philol. semin.
 » Tud. egyet. tört. semin.
 » Tud. egyet. földr. semin.
 » Tud. egyet. class. philol. semin.
 » Meteorologiai intézet.
 » Műgyetemi könyvtár.
 » Ludovica-akadémia.
 » Állatorvosi akadémia.
 » Minta-rajziskola.
 » Állami közép-ipariskola.
 » M. kir. chemiai intézet.
 » Ág. h. ev. főgymnasium.
 » Kegyesrendi főgymn.
 » II. ker. kir. kath. főgymn.
 » V. ker. gymnasium.
 » VII. ker. főgymnasium.
 » Tanárképző-int. gymn.
 » Ref. főgymnasium.
 » II. ker. áll. főreálisk.
 » IV. ker. közs. főreálisk.
 » V. ker. áll. főreálisk.
 » VI. ker. reáliskola.
 » VIII. ker. főreáliskola.
 » Keresked. Akadémia.
 » M. k. áll. fels. leányisk.
 » VI. ker. tanítónő-képző.
 » I. ker. Paedagogium.
 » II. ker. tanítónő-képző.
 » b. Eötvös-collegium.
 » I. ker. kath. kir. gymn.
- Csik-Somlyó,** R. kath. főgymn.
Csurgó, Ref. főgymnasium.
Debreczen, Főiskolai könyvtár.
 » R. kath. gymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
 » Keresk. Akadémia.
- Déva,** Állami főreáliskola.
Eger, Érseki joglyceum.
 » Kath. főgymnasium.
 » Érsekmegyei könyvtár.
 » Állami alreáliskola.
- Eperjes,** Ág. hitv. ev. Collegium.
 » Kir. kath. főgymnasium.
- Erzsébetváros,** M. kir. áll. gymn.
Esztergom, Szt. Ben.-rendi gymn.
 » Érsekmegyei könyvtár.
Fehértemplom, Főgymnasium.
Felső-Lövő, Ev. tanint. igazg.
Félegyháza, Kath. gymnasium.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium.
 » M. k. áll. keresk. Akadémia.
Gyöngyös, Ferencziek rendháza.
Gyöngk, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Gyula-Fehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Nánás, Gymnasium.
Hódmező-Vásárhely, Főgymn.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Jászberény, Közs. kath. főgymn.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
Kaposvár, M. kir. állami főgymn.
Karczag, Ev. ref. gymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
- Kecskemét,** Ref. jogakadémia.
 » Ref. főgymnasium
 » Állami főreáliskola.
- Késmárk,** Ág. h. evang. lyceum.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 » Kir. kath. gymnasium.
- Kiskun-Halas,** Ref. főgymnasium.
Kisújszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, Gazd. tanintézet.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
 » Ev. ref. theol. facultas.
 » R. kath. főgymnasium.
 » Ev. ref. kollégium.
 » Unitárius gymnasium.
 » Keresk. Akadémia.
 » Techn. iparmúzeum.
 » Városi polg. fiúiskola.
- Komárom,** Szt. Ben.-r. kath. gymn.
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymn.

- Léva*, Kegyesrendi főgymnasium.
Losoncz, M. kir. állami főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
     » M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
     » R. kath. gymn.
Máramaros-Sziget, Ev. r. lyceum.
     » R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
     » R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
     » Kir. kath. gymnasium.
     » Közép keresk. iskola.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
     » felső keresk. iskola.
     » polg. iskola.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
     » Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szombat, Érseki gymnasium.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
     » Kath. főgymnasium.
     » M. kir. áll. főreálisk.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, Főgymnasium.
Pannonhalma, Főapátságilyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
     » Sz. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
     » Kath. főgymnasium.
     » Állami főreáliskola.
Pozsony, Kir. Akadémia.
     » Ev. Theol. akadémia.
- Pozsony*, Kir. kath. főgymnasium.
     » Ág. h. ev. lyceum.
     » Állami főreáliskola.
     » Keresk. Akadémia.
Pozsony-Sz. György, Gymnasium.
Rimaszombat, Egyes. prot. gymn.
Rózsahegy, Magyar társaskör.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.
     » Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ev. ref. Akadémia,
Segesvár, Gymnasium.
Selmeczbánya, Kir. kath. gymn.
     » Ev. kerületilyceum.
Sepsi-Sz.-György, Ev. ref. coll.
Siklós, Polgári iskola.
Sopron, Sz. Benedek-rendi főgymn.
     » Ág. h. evang. lyceum.
     » M. kir. állami főreáliskola,
     » M. kir. áll. keresk. Akad.
     » Állami fels. leányiskola.
Sümegh, Reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
     » Közkönyvtár.
Szabolcsa, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Ujvár, M. kir. áll. főgymn.
Szarvas, Ág. h. ev. főgymnasium.
Szász-Régen, Gymnasium.
Szászváros, Ev. ref. Kuun-tanoda.
Szathmár, Ev. ref. főgymnasium.
     » Kir. kath. főgymnasium.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgymn.
     » Állami főreáliskola.
     » Kereskedelmi középiskola.
     » II. polg. fiúiskola.
Székely-Keresztúr, Unit. gymn.
     » Áll. tanfőképezde.
Székely-Udvarhely, Ev. ref. colleg.
     » R. kath. főgymn.
     » Állami főreálisk.
Székes-Fehérvár, Kath. főgymn.
     » Főreáliskola.
     » Keresk. Akad.
Szentes, Városi főgymnasium.
Szilágy-Somlyó, R. kath. algymn.
Tata, Kegyesrendi algymnasium.

<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
» M. kir. áll. főreáliskola.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
» Nyilv. elsőfokú iparisk.	<i>Versecz</i> , Községi főreáliskola.
» M. kir. áll. fels. leányisk.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Titel</i> , M. kir. áll. polgári iskola.	<i>Z.-Egerszeg</i> , Polg. iskola.
<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Új-Vidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.	
» Gör.-kel. szerb. főgymn.	Összesen 221 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	» Museum Schlesischer Alterthümer.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	<i>Brünn</i> , Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	» Bibliothek d. mähr.-schlesisch. Landesausschusses.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	<i>Bruxelles</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
<i>Baltimore</i> , Johns Hopkins Univers.	» Société Numismatique.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egylet.	» Vall. és közokt. miniszt.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	» Képviselőh. Könyvtára.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	» Egyetemi olvasókör.
<i>berlin</i> . Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	» M. kir. földtani intézet.
» Gesellschaft für Erdkunde.	» Magyarhoni földt. társ.
» K. preuss. Statist. Bureau.	» K. m. természettudományi Társulat.
» (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.	» Magyar Nemz. Múzeum.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	» M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde in Rheinlande.	» M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	» Műegyetemi olvasókör.
	» Magy. Tört. Társulat.
	» Nemz. színház könyvt.
	» Orsz. m. iparegyesület.

- Budapest**, Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.
 » M. kir. orsz. levéltár.
 » Orsz. m. k. statiszt. hiv.
 » Föv. statiszt. hivatal.
- Bukarest**, Academia Romana.
- Calcutta**, Asiatic Society of Bengal.
- Cambridge** (Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.
- Catania**, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherbourg**, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
- Christiania**, Société des Sciences.
 » Univers R. de Norvége.
- Danzig**, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt**, Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.
- Debreczen**, Orsz. gazd. intézet.
- Déva**, Hunyadmegyei régészeti és történ. egyeslet.
- Dijon**, Acad. des. Sciences et Belles Lettres.
- Dorpat**, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
 » Meteorol. Observatorium.
- Dresden**, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
- Dublin**, Royal Dublin Society.
- Edinburg**, Royal Society.
 R. College of Physicians.
- Erlangen**, Physik. medicinische Societät.
- Firenze**, Accademia della Crusca.
 » Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 » Bibl. Nationale Centrale.
 » R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 » R. Istituto di Studi Superiori Storico-pratici di Firenze.
- Frankfurt a/M.**, Physikalischer Verein.
- Frankfurt a/O.**, Naturwissenschaftlicher Verein.
- Genève**, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
- Giessen**, Grossherz. Universitäts-Bibliothek.
- Görlitz**, Oberlausitzische Gesellsch.
- Göttingen**, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Gratz**, Hist. Verein f. Steiermark.
 » Akademischer Leseverein.
 » Hist. Sem. an d. k. k. Univ.
- Gyulafehérvár**, Batthyányikönyvt.
 » Alsófehérm. tört. rég.
 » és term. tud. egyeslet.
- Halle a/S.** Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 » » Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem**, Société Hollandaise des Sciences.
 » Fondation de P. Teyler van der Hulst.
- Helsingfors**, Finnländische Societät d. Wissenschaften.
 » Finnische Literarische Gesellschaft.
 » Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 » Finnische Alterthums-gesellschaft.
 » Suomalais Ugrilainen Seura.
 » Kotikielen Seura.
- Herény**, Observatorium.
- Innsbruck**, K. k. Univ.-Bibliothek.
 » Ferdinandeum f. Tyrol.
- Jena**, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 » Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 » Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan**, Société Physico-Mathématique.

- Kassa**, Felső-magyarországi Múzeumegylet.
- Kiel**, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.
- Klagenfurt**, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
- Kolozsvár**, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
- Königsberg**, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen**, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
Société des Antiquaires du Nord.
- Krakó**, K. Gelehrte Gesellschaft
- Laibach**, Hist. Verein für Krain.
- Lansing**, Agricultural College.
- Leiden**, Musée néerlandais d'Antiquités.
- Leipzig**, Museum f. Völkerkunde.
Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lemberg**, Ossolinskisches Institut.
» Universitäts-Bibliothek.
- Liège**, Inst. Archéologique Liégeoise.
- Linz**, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lisbonne**, Académie Reale des Sciences.
- London**, Society of Antiquaries.
» R. Institut. of Great-Britain.
» R. Astronomical Society.
» R. Asiatic Society.
» R. Geographical Society.
» Royal Society.
- Losoncz**, Közkönyvtár.
- Lőcse**, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg**, Alterthumsverein.
- Luxembourg**, Section Historique de l'Institut.
- Madrid**, Acad. Reale des Sciences exactas.
- Magyar-Óvár**, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz**, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester**, Literary and Philosophical Society.
- Maros-Vásárhely**, Teleki-könyvt.
- Mecklenburg-Schwerin**, Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde.
- Modena**, Status Archivum.
- Montpellier**, Acad. des Sciences.
- Montreal**, Natural History Society.
- Moscou**, Société d'Archéologie.
» Société des Naturalistes.
» Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université Impériale.
- München**, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
» Hist. Ver. f. Oberbaiern.
- Nagy-Szeben**, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
» » Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
» » Szász nemz. levéltár.
» » Erdélyi rom. irod. s népmív. egylet.
- Nagyvárad**, Biharm. rég. egylet.
- Namur**, Société Archéol. de Namur.
- Napoli**, Reale Accad. di Archeol.
» Grande Archivio di Stato.
» R. Accad. delle Scienze. Fisiche e Mathematiche.
» R. Accad. delle Scienze Morali e politiche.
» Biblioteca Nazionale.
- New-York**, Academy of Sciences.
» » Amer. Geogr. Society.
» » New-York St. Library.
- Nürnberg**, Germanisch. Museum.
- Odessa**, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie
- Oldenburg**, Alterthumsverein.
- Paderborn**, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
- Paris**, Bibl. de l'Institut de France.

- Paris*, Annuaire Géolog. Universel.
 » Museum d'Histoire Naturelle.
- Philadelphia*, Amer. Philosophical Society.
 » Acad. of Nat. Sciences.
 » Geographical club.
- Pozsony*, Természettud. és orv. egyl.
- Prága*, Museum d. königr. Böhmen.
 » K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
- Prága*, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 » Ver. böhm. Mathematiker.
 » Verein böhm. Philologen
 » Český Lid.
 » Český Akad. Cisare Fr. Joz.
- Regensburg*, Historischer Verein für die Oberpfalz.
- Riga*, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
- Róma*, Kais. deutsch arch. Institut.
 » Accademia dei Lincei.
 » Bibliotheca Apostolica Vaticana.
 » Specola Vaticana.
 » Società Geografica Italiana.
 » Reale Società Rom. di Storia. Patria.
- Salzburg*, Museum Carol.-August.
- San-Francisco*, Acad. of Sciences.
- San-Louis*, Academy of Sciences
 » » Missouri botan. Garden.
- Sarajevo*, Landesmuseum.
- St. Pétersbourg*, Académie Imp. des Sciences.
 » » Commission Imp. Archéologique.
 » » Observ. Phys Central.
 » » Société Imp. Géographique de Russie.
- Sepsi-Szt.-György*, Székely Nemz. Múzeum.
- Spatato*, K. k. Archaeol. Museum.
- Stockholm*, Académie des Sciences.
- Strassburg*, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
 » Histor. Literarischer Zweigverein des Vogensclubs.
- Stuttgart*, Kön. öffentliche Biblioth.
- Szeged*, Somogyi-könyvtár.
- Szombathely*, Régészeti egyesület.
- Temesvár*, Délmagyarországi természettud. társulat.
 » Délm. tört. és régészeti társulat.
- Texas*, Academy of Sciences.
- Tokyo*, Imperial University of Japan.
- Triest*, Museo civico di Storia Naturali.
 » Società Adr. di Scienze Naturali.
- Ujvidék*, Matica Srbska.
- Ulm*, Verein für Kunst u. Alterthümer.
- Upsala*, Universitäts-Bibliothek.
- Washington*, United States Geological Survey.
 » Departement of Agriculture of the United States of America.
 » Smithsonian Institution.
- Weimar*, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
- Venezia*, Archivio Generale.
 » Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
- Wien*, Alterthumsverein.
 » K. k. Hofbibliothek.
 » K. k. Universitätsbibliothek.
 » K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.
- Wien*, K. u. k. Kriegsarchiv.
 » Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
 » K. k. Geograph. Gesellsch.
 » Kais. Akademied. Wissensch.
 » K. k. Geolog. Reichsanstalt.

<i>Bécs</i> , Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkmale.	Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
• Naturhist. Verein an d. Univ.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
• Zoolog.-botanische Gesellsch.	• Egyetem könyvtára.
• Akad. Ver. d. Naturhistoriker.	• Múzeum könyvtára.
• Ungarn-Verein.	• Horvát arch. társaság.
• Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	• Horvát-slavon-dalmát országos levéltár.
• K. k. Naturhist. Hofmuseum.	<i>Zombor</i> , Bács-Bodrogm. tört. társ.
<i>Wiesbaden</i> . Verein f. Nassauische	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudományszakok száma 52, s 53,228 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5,636, Magyar történelem: 2,821, Életrírás 2,405, Politika: 2,256, Magyar politika: 1,565. Jogtudomány: 1,117, Magyar jogtudomány: 1,461, Magyar országgyűlési irományok: 96, Földrajz: 1,021, Magyar földrajz: 415, Térképek: 926, Utazás: 1,182, Statisztika: 682, Schematismusok: 115, Anthropologia: 285, Természettudomány: 165, Természettan: 865, Vegytan: 405, Matematika: 1,052, Természettörténet: 127, Állattan: 487, Növénytan: 412, Ásványtan: 508, Orvostudomány: 2,455, Hadtudomány: 583, Philosophia: 1,266, Paedagogia: 1,834, Széptudomány: 488. Nyelvtudomány: 2,023, Magyar nyelvtudomány: 406, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,617, Külföldi folyóiratok: 290, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 803, Latin irodalom: 858, Classica philologia: 699. Új latin irodalom: 795, Régészet: 1,338, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 2,173, Olasz irodalom: 220, Francia irodalom: 639, Germán irodalmak: 1,374, Szláv irodalmak: 406, Külföldi s hazai társulatok kiadványai: 533. M. T. Akadémia kiadványai: 386, Gazdaság: 1331, Theologia: 897, Encyklopaedia: 139, Incunabulumok: 355, Bibliographia: 1,071.

A betűrendes czédula-catalogus írás ez évben is tovább haladt, s az elkészült 4000 czédulával ezek száma 51,200-ra szaporodott.

Ezenkívül a rendes folyómunka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése is tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma: 94.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: 213 külföldi akadémiai, külföldi és hazai társulatokkal, testületekkel és hatóságokkal folytatott csere és ajándék útján:

693 mű 369 köt., 662 füz., 165 isk. ért. és 1 térk.

Magánosok aján-

dékából . . . . 137 > 101 > 75 >

36 nyomda köte-

lempéldányaiból 1036 mű 362 köt., 868 füz., 27 ujság 20 köt., 7 füzetben.

Az Akadémia ki-

adványaiból . . . 21 > 40 > 18 >

Vétel útján . . . 358 > 508 > 155 >

Az összes gyarapodás 1895-ben 2247 mű, 1,380 kötetben és 1,778 füzetben 165 iskolai értesítő, 1 térkép, 27 ujság 20 kötetben és 7 füzetben.

Ehhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasótermében 7,724 olvasó 11,628 művet használt, míg házon kívül 135 egyén 633 munkát kölcsönzött ki.

IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1895.

Az Akadémia **vagyona** az év elején 2,515,616 frt 18 krt tett; az év végén pedig 2,534,675 frt 18 krt. E szerint az évi vagyon szaporulat volt 19,509 frt. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: *a)* Kazinczy-alap készpénzben 4480 frt 14 kr., *b)* Székely kivándorlási alap 11,238 frt 78 kr., *c)* az akadémiai tisztviselők nyugdíjalapja 6466 frt 39 kr., *d)* herczeg Czartoryszki-alapítvány 1198 frt 04 kr., *e)* Reguly-alap 420 frt 17 kr., *f)* Udvardy Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 343 frt 98 kr., *g)* Semsey Andor ig. és t. tag adománya 100,000 frt., *h)* Kovács Ferencz pályadíj alapítvány 3127 frt 98 kr., *i)* néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány 20,000 frt.

Bevétele volt az Akadémiának 183,932 frt 74 kr. (ebből országos dotatio 40,000 frt) **kiadása** pedig 164,873 frt 74 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 11,276 frt. Jutalmakra fordítatott: 8867 frt 62 kr.

Az 1896. előirányzat 165,800 frt bevételt és 163,565 frt kiadást tüntet föl.

Mindezekről részletes kimutatás az Értesítő 74 füzetének 104—113 lapjain olvasható.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1896. április 20-án.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t., Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fodor József, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József Sándor, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt., Daday Jenő, R. Horváth Jenő, Kövesligethy Radó, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Volf György r. t., Fayer László l. t. — Jegyzette: Fröhlich Izidor l. t.

81. BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND r. tag «Jelentés a gravitatoria és mágnességre vonatkozó vizsgálatokról».

82. THAN KÁROLY r. tag «A kiegyenlítő gazometrikus módszerrel».

83. THANOFFER LAJOS r. tag «Eszközök és módszerek».

84. RÉTHY MÓR lev. tag «A legkisebb actio elvének általánosítása».

85. RADOS GUSZTÁV lev. tag «A mellérendelt bilinear alakok elméletéhez».

86. HELLER ÁGOST r. tag előterjeszti Hegyfokj Kabostól az alsó és felső légáramlatok a magyar Alföld közepén.

87. KLUG NÁNDOR r. tag előterjeszti a) «Szabó Józseftől: a tejmirigy nyugalom alatt és működés közben»; b) «Scholcz Jánostól: a gyomor- és bélhám, mechanikai behatásokkal szemben»; c) «Fenyvessy Bélától: a diphteria toxin és antitoxin hatása a békaszívre».

88. SCHULLER ALAJOS r. tag előterjeszti: a) Korda Dezsőtől: Egy elektromos fénytűneményről; b) Strauss Armintól: A ritkítás befolyása a Röntgen jelenségre.

89. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és RADOS GUSZTÁV l. t. urakat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1896. április 27-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Pulszky Ferencz másodeelnök, Zichy Antal tt., Entz Géza, Fodor József, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, Pauer Imre, Szász Károly, Than Károly, Volf György r. tt., Batizfalvy Sámuel, Fabiny Rezső, Fayer László, Illosvay Lajos, Komáromy András, Korányi Frigyes, Kövesligethy Radó, Mun-

kácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Óváry Liptót l. tt. — Jegyzett: SZILV KÁLMÁN főtitkár.

90. HÖGYES ENDRE r. tag emlékbeszédet tart **Markusovszky Lajos** t. tagról s indítványozza, hogy az elhunyt nagyérdemű t. tag arczképét a Képes Teremben kifüggesztessék. — Az emlékbeszéd az Emlékbeszédek során közre fog bocsáttatni; az indítvány pedig a nagygyűlés elé fog terjesztetni.

91. HELLER ÁGOST r. tag és főkönyvtárnok jelentést tesz a **Göethe-gyűjtemény** folyamatban levő rendezéséről s előadása végén köszönetet mond a nagylelkű adományozónak, dr. Elischer Gyula tanár úrnak. — A jelentést az Akadémia tudomásul veszi s a kifejezett köszönethez egyhangúlag csatlakozik.

92. A főtitkár jelentést tesz az Akadémia részvételéről az ezred-
éves országos kiállításon. E szerint

a) az Akadémia már régebben elhatározta, hogy a magyar honfoglalásra vonatkozó összes kútfőket az ezredév alkalmából összegyűjtve, külön kiadványban, közre fogja bocsáttatni s e célra 8000 forint szavazott meg. E kiadvány főleg abból az okból, mivel *Leo sapiens* taktikája kéziratának egybevetése sok utaztatást tett szükségessé, ez ideig nem jelenhetett ugyan meg, de még az év folyamán vagy a jövő év elején *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* t. társaink szerkesztésében közre fog bocsáttatni.

b) Akadémiánk elhatározta továbbá, hogy eddigi összes kiadványait a kiállításon ki fogja állítani. A kiadványok össze vannak állítva, bekötve s napról-napra várjuk az értesítést, hogy mikor fogjuk azokat kiszállíthatni. Ez alkalomból a főtitkári hivatal az Akadémia összes kiadványairól 1831—1895-ig egy teljes címjegyzéket készített, több ezer példányban kinyomatta s a kiállításon az érdeklődők között ki fogja osztatni. Azonkívül egy szabadon álló asztalon közszemlére ki fogja tenni nevezetesebb diszkiadásainkat: a magyar szent koronára vonatkozó díszmunkát, Anonymust, Nyelvemlékeink hasonmás kiadásait stb.

c) Az orsz. kiállítás alkalmából Akadémiánk a könyvtár helyiségeiben külön kiállítást is fog rendezni, az Akadémia helyiségeit ez időben bizonyára nagy számmal meglátogató vidékiek és külföldiek számára. Alkalmas tárlókban ugyanis közszemlére ki fogja állítani a könyvtár birtokában levő *Corvinákat*, régi nyelvemlékeket, okiratokat, ősnymtatványokat. Az előkészületeket *Heller Ágost* főkönyvtárnok úr megindította s mihelyt a könyvtári szünet megkezdődik, a külön kiállítás nyomban meg fog nyitni, a miről annak idején a közönséget külön is fogjuk értesíteni.

d) Az ezredéves kiállítás május 2-án végbemenendő ünnepies megnyitására a kereskedelemügyi Miniszter úr az Akadémiát külön meghívta. A küldöttséget Elnök úr Ó Nagyméltósága fogja vezetni; tagjai lesznek: az osztályelnökök, a főtitkár, az osztálytitkárok s a tiszteleti és rendes tagok közül azok, kik e czímen kívánnak a megnyitási ünnepélyen részt venni.

93. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, melylyel *HELLER ÁGOST* r. és *DUKA TIVADAR* l. tagot megbízta, hogy a Londonban július hónapban tartandó bibliographiai congressuson a Miniszteriumot képviseljék, továbbá az Akadémiának köszönetet mond azon elhatározásáért, hogy e képviselői költségeinek fedezését szíves volt magára vállalni. — Tudomásul szolgál.

94. Főtitkár előterjeszti az 1896. évi LVI. nagygyűlés napi-
rendjét. — Tudomásul szolgál.

95. Olvastatik Liptó megye alispánjának átirata, melyben jelenti,

hogy az Akadémia megkeresése következtében bizottságot küldött k. Balassa Balintnak, a költőnek, Hibbe helységben gyanított sirja föl-kutatására. — Örvendetes tudomásul szolgál.

96. A gr. Dessewffy József bátfai emlékére küldött aláírási ív a tagok között köröztetni fog.

97. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: *a)* Ráth Györgytől: «Az iparművészet 1895-ben»; *b)* Toldy Lászlótól: «Buda-pest régibb és újabb czímerei»; *c)* Kanitz Aristides: «Az Analitikai Chemia»; *d)* Teza E-től: 1. Indice Generale delle pubblicazioni dell'Istituto Veneto. 2. Voce popolare dall' Ungheria; *e)* Közös Hadügy-ministerium: Militair Statistisches Jahrbuch 1894; *f)* Istvánffy Gy.: «Nouvelles recherches sur les Organes conducteurs des Hydnes téléphonés et tomentelles»; *g)* Karl von Reinhardstättner: «Forschungen zur Cultur- und Litteratur-Geschichte Bayerns»; *h)* Alfred Offermann: «Das fictive Capital als Ursache des niedrigen Arbeitslohnes»; *i)* Stein Aurel: Notes on the ancient topography of the Pir Pantsal Route; *k)* Szumrák Páltól: «Bunte Blumen»; *l)* Olivecrona: «Rapport» (Bidrag till sveriges officiella statistik). — Köszönettel vétetnek.

98. A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában az utolsó összes ülés óta megjelent munkák és folyóiratok címjegyzéke: 1831-től 1895 vé-geig. 1896. 16 odrét. I—VII. és 39. lap. — **Akadémiai Értesítő.** A Magyar Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 76. füzet. (VII. 4. füzet). 167—229. lap. Egy évfolyam ára 3 frt. — **Athenaeum.** Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. T. Akadémia meg-bízásából szerkeszti dr. Pauer Imre. V. évfolyam 2. szám. 1896. 8-rét 161—362. lap. Évfolyam ára 5 frt. — **Archaeologiai Értesítő.** A M. Tud. Akadémia archaeolog. bizottságának és az orsz. régészeti s emb. társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József. XVI. köt. 2. sz. 8-rét, szövegközi ábrákkal. 97—192 lap. Egyes füzet ára 1 frt 20 kr. — **Magyar tájlesztő.** A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztette Szinnyei József. I. köt. 9. füz. Kushad—Mecs. 1896. 1258—1415 lap. Előfizetési ára évenként 4 frt. — **Régi magyar költők tára.** VI. köt. 1545—1559. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából közléteszi Szi-lády Áron. 1896. I—VIII. és 403 lap. Ára 3 frt. — **Volff György.** Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint. 1896. 8-rét. 1—109 lap. Ára 1 frt 20 kr. — **Történelmi Tár.** Évnegyedes folyóirat. Kiadja a magyar történelmi társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. 1896-iki évfolyam. 2. füzet. 193—384 lap. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr. — Tudomásul vétetik.

99. Elnök úr a jegyzőkönyv bitelesítésére HÖGYES ENDRE és HELLER ÁGOST r. tagokat kéri föl.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra 1896-ban természettudományi munkák pályáztak. A lefolyt hét évi cyklusban számos nagybecsű munka jelent meg. Mindezek közül az osztály — a kiküldött bizottság javaslata alapján — egyhangúlag gróf SZÉCHENYI BÉLA «Keletázsiai útjának tudományos leírása»-t jelöli azon tudatban, hogy a szóban forgó cyklus alatt nem jelent meg bármely tekintetben nagyobb szabású könyv, mely az akadémiai nagyjutalomra méltóbb volna. Az osztály e választásában örömmel tüntette ki nemcsak a kiváló munkát, hanem az áldozatkész főurat is, valamint munkatársait: Kreitner Gusztávot és különösen Lóczy Lajost.

A Marczibányi-mellékjutalomra az osztály — ismét a kiküldött bizottság javaslata alapján — egyhangúlag THANHOFFER LAJOS «Szövettná»-t jelöli. Mint a szaktudományt előrevivő magyar munka megérdemli a jutalmat, a melylyel a M. Tud. Akadémia a szerző egész, hosszú és buzgó tudományos tevékenysége iránt adhatja meg az elismerés koszorúját.

A nagygyűlés a nagyjutalmat gr. SZÉCHENYI BÉLA tiszt., a Marczibányi-mellékjutalmat pedig THANHOFFER LAJOS r. tagnak ítélte oda.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A Sámuel-díj odaítélésénél az osztály azon felfogásból szokott kiindulni, hogy e díj lehetőleg kezdő nyelvészek buzdítására szolgáljon. A fiatalabb nyelvész-nemzedéktől 1895-ben megjelent dolgozatok közül kiváló jelességű SZAMOTA ISTVÁNNAK *A tihanyi apátság 1055-iki alapító oklevele, mint magyar nyelvemlék (Nyelvstudományi Közlemények XXV. 1895.)* című alapos tanulmány, mely legméltóbb volna a jutalomra, de minthogy a Sámuel-díj buzdításul akar szolgálni a további munkálkodásra s

e tanulmány fiatal szerzője immár, fájdalom, nincs többé azok között, a kiket buzdítani kell: a jutalommal kitüntetésre dr. MELICH JÁNOS a *«Német vendégszók»* című terjedelmes dolgozata ajánlatik. E dolgozat nagy szorgalmat tanúsít és első, lehetőleg teljes, kritikai összeállítása nyelvünk német elemeinek.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a Sámuel-díj dr. MELICH JÁNOS-nak ítéltetett.

III.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky-jutalomra tizennégy ódai költemény érkezett Hazafias költemény akar lenni valamennyi. Megéneklék Rákóczy Ferenczet, a honvédek emlékét, az ezredéves ünnepélyt, szabadságharcunkat és annak múzeumát, a honszerzőket, a szétszakadt nemzetet és a magyar tanárokat is. A tárgyak, a mint látható, elég hazafiasak, megéneklésök azonban fölötté gyarló és értéktelen. Egyik-másik mutat némi verselési ügyességet, egyes részletekben némi csekély emelkedést. Egy sincs, mely egészben méltánylásra tarthatna számot. *A magyar tanárokhoz* írott verset (I. sz.) józan, értelmes volta ajánlja, *Az én hazaszeretetem* címűt (III. sz.) őszinte egyszerűsége, könnyű folyama, rövidsége, *A holt folyamhoz* (VIII. sz.) hangzatosan perdülő daktylusai. De már a honvédekről, a szabadságharczról zengő versek nagyobbrészt csak stereotyp dicsőítések, gyakran hosszúra nyújtott áradozások minden erő és eredetiség nélkül.

Mindezeknél fogva a jutalom ki nem adása ajánltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jelígés levelek felbonthatlanúl elhamvasztattak.

IV.

A Marczibányi-jutalomról.

A Marczibányi-jutalomra egyetlen pályamunka érkezett *Magyar synonymika* címmel s *«In magnis et voluisse sat est»* jeligével. A terjedelmes munka szerzője igen gazdag anyaggyűjteményt állított össze, s az, mint ilyen, igen hasznavehető, csak az a kár, hogy abból aránylag kevés van benne, a mit a pályázati hirdetés az értelembeli finom különbségek feltüntetésére kívánt. Mint pusztá anyaggyűjteményben is kifogás alá esik benne az,

hogy a tájszavak fölvételében sokszor nem tudott a szerző kellő mértéket tartani. Azonban fogvatkozásai mellett is értékes munka. Nem egészen az, melyet a pályázati hirdetés kívánt, de jó formán korai kívánság is még az olyan synonymika most, mikor a nyelvjárások szókincsének kritikai gyűjteménye még félig sincs meg, az irodalmi nyelv pedig még csak a tervezés stádiumában van. Épen azért méltánylást érdemel e pályamunka mint sok évi gyűjtésnek eredménye, mint gazdag és rendezett anyaggyűjtemény, a mely némi igazításokkal, törlésekkel és pótlásokkal hasznos kézikönyvvé válhatik és egy később kidolgozandó tudományos magyarzó synonymika alapjául szolgálhat.

Mindezeknél fogva a jutalom kiadása ajánlatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél felbontott s abból PÓRA FERENCZ polg. iskolai igazgató neve tűnt elő.

V.

Jelentés az Ullmann-féle pályázatról.

Az Ullmann-féle pályakérdésre — A munkás-biztosítás ügye külföldön, törvényhozási és társadalmi szempontból, különös tekintettel Ausztriára, Németországra és Angliára — két pályamunka érkezett. Az I. számú «Ila erőnk elvész, el ne hagyjatok» jeligével nem egyéb, mint a törvényhozás intézkedéseinek egyszerű leírása, a társadalmi intézményeknek jó részt idegen forrás után, annak megnevezése nélkül való rajzával. Szerző csak a biztosítás technikai kérdései iránt mutat némi érdeklődést; sem közgazdasági, sem sociálpolitikai érzékkel nem bír, műve oly gyöngye, hogy a pályadíj odaítélésénél számba sem jöhet. A II. számú pályamunka jeligéje: «Új feladatok». Két kötetbe van foglalva, melyek közül az első a szöveget, a második 23 nagy táblán a statisztikát tartalmazza. Jó irányával, a felölelt tárgyak irodalmi színvonalon álló tárgyalásával és áttekinthetőségével e mű kétségtelenül jó benyomást tesz az olvasóra. Azonban sarkalatos hibái is vannak. Az osztrák biztosítást teljesen mellőzi, habár a pályakérdés egyenesen megköveteli annak tekintetbevételét. Az angol és német rendszer összehasonlító bírálatába nem mélyed eléggé. A kényszerbiztosítás szervezetének, a munkások belevonásának, önkormányzatának kérdéseit sem elemezi kellőképen. Főhibája pedig az, hogy majdnem tisztán leíró, holott a pályázat a munkás-biztosítás ügyének kifejtését kívánta. Mindezek alapján az osztály a jutalmat nem tartja kiadhatónak.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VI.

Jelentés a Gorove-féle nyílt pályázatról.

A Gorove-féle jutalomból kitűzött kérdés (Adassék elő a magyar férfi-viselet története stb.) megoldására, 1895. december 31-iki határidővel, nyílt pályázat volt hirdetve, oly felhívással, hogy az ajánlattevők kötelesek a munka beosztását feltüntető tervezetet ajánlatukhoz csatolni.

A mondott határidőig dr. SZENDREY JÁNOS miniszteri titkár úr részéről egyetlen egy ajánlat érkezett be, melyhez azonban a munka beosztását feltüntető tervezet nem volt csatolva. Az ajánlattevő e hiány pótlására felszólítván, beküldött nyilatkozata szerint, a tervezetet csatolni szükségesnek nem látja, minthogy a mű beosztása, szerinte, más, mint időrendi, nem lehet.

Az osztály a Történelmi Bizottság javaslatára, egyrészt azért, mert az ajánlattevő a pályázat egyik feltételét nem teljesítette, másrészt mert tervezet nem léteiben nem alkothat magának a megírandó mű természete, felosztása és forrásai felől véleményt, az ajánlkozó jelentkezését figyelembevehetőnek nem tartja.

A meggyűlés az osztály javaslatát elfogadta.

VII.

Jelentés a Pesti hazai első takarékpénztár Fáy-alapítványából adott megbízásról.

A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület a főtitkári hivatalhoz intézett átiratában azon óhaját fejezte ki, hogy a Fáy-féle alapítványból kitűzött 2000 frttal jutalmazandó pályakérdés (A magyar nemzet története a honfoglalástól Géza fejedelem haláláig), melyre 1894. december végéig pályamunka nem érkezett, egyenes megbízás útján oldassék meg, és a megbízott történetíró neve a mondott intézettel közöltessék.

Az osztály a Történelmi Bizottság jelentése alapján a mondott korszak legkitűnőbb ismerőjét, dr. PAULER GYULA r. tagot kéri fel a feladat megoldására. Dr. Pauler Gyula r. tag úr a megbízást elvállalni késznek nyilatkozván, a mű elkészültének határidejéül 1899. december 31-ike állapított meg.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

VIII.

Jelentés az Ipolyi Arnold alapítványból adott megbízásról.

Az Ipolyi Arnold-féle alapítvány szabályzata értelmében kiküldött hármass bizottság jelentése alapján az osztály az esedékes Ipolyi-jutalmat «Boeszkai István élete» cz. monographia megíratására kívánja fordítani, s e feladat megoldásával KÁROLYI ÁRPÁD r. tagot kívánja megbízni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

IX.

Jelentés a Bük-féle alapítványból adott megbízásról.

A Bük-féle alapítvány szabályzatához (Ügyrend 97. §.) ragaszkodván, javasolja az osztály, hogy a már két ízben, egyszer zárt, egyszer nyílt pályázat alakjában kiírt pályakérdés (A protestantismus behozásának, megalakulásának, fejlődésének története Magyarországon, Erdélyben és a török hódoltságban a XVI. és XVII. században a szatmári békéig stb.) megoldásával egyenes megbízás útján ZSILINSZKY MIHÁLY lev. tag bizassék meg. A mű elkészültének határideje, a megbízandó szakférfiúval egyetértőleg később lesz megállapítandó.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

X.

Jelentés a Lévay-díjról.

A Lévay-pályadíjra, mely a magyar erdőgazdaságban fekvő tőke és az ezután nyerhető kamatjövedelem közti viszony megállapítását és taglalását követelte, egy pályamunka érkezett «A kamatszámítás egyfelől áldásos tőkegyűjtő, de másfelől veszedelmes eszköz» stb. jeligével.

A pályamű, mint már a tárgy beosztásából kitűnik, nem oldja meg a kitűzött feladatot; adatait nagy szorgalommal szedte össze ugyan, de az ezekből levezetett eredmények nem egészen helyesek és nem nyújtják a kellő áttekintést. A részletekben a 3⁰/₀-os kamatláb alkalmazása nem helyes; a jövedelmezési szá-

zalék csak az egész országra vonatkozik és nincs részletesen kifejtve.

Mindezek alapján az osztály a pályamű megjutalmazását nem ajánlhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatott és a jeligés levél felbonthatlanul elégettetett.

XI.

Jelentés a Rózsay-alapítványból adott megbízásról.

A Rózsay-alapítvány föltételeinek megfelelőleg, az osztály a jelen év elején nyílt pályázatot hirdetett oly ajánlatok megtételére, melyek valamely fontosabb természettudományi kérdés megoldását célzó tervezetét tartalmazzák.

A beérkezett tervezetek gondos átvizsgálása után az osztály javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia *dr. Landauer Ármin* urat bizza meg »az epe elválasztását és szerepét az anyag-forgalomban tárgyzó tanulmány nyál», a benyújtott részletes tervezet alapján, a munka benyújtására határnapul 1898. február 28-ikát tűzvé ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XII.

Jelentés a Semsey-féle magyar történelmi pályázatról.

A Semsey Andor ig. és t. tag adományából kitűzött 10,000 forint jutalomtételre: »Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönység által is élvezhető formában» egy pályamunka érkezett.

Az Akadémia nemzeti történetét követelt, de a munka lelkiismeretes végigolvasása és türelmes fejtegetése közben kitűnt, hogy ez a munka:

1. Nem értette meg a pályakérdés szövegét és történelem helyett oly egyéni fejtegetést adott, a mely nagy részében érthetetlen, sok helyütt derűtségre fakaszt, felfogásában naiv és elmaradt, és ír úgy, a hogy magyar történetírónak azok után a kutatások után, melyek eddig történtek s melyeknek földolgozását Akadémiánk épen e pályakérdéstől várta, írni nem szabad;

2. Szerzőnk se a kútfőket, se az irodalmat nem ismeri;

3. Előadása rendszerét — így szólnak a bírálók —

komolyan bírálni nem lehet: megtettük, mert kötelességünk volt. Nem találtunk e munkában egy részletet sem, a melyet, nem mint a pályakérdésre adott választ, hanem mint egyéni fejtegetést is méltányolhattunk volna. Az egyetlen, ha ugyanezt főlemlíthetjük, mentő körülmény szerzőnk kétségtelenül hazafias, lelkes érzése, de hát ez minden nem író magyar embernek is közös kötelessége. Bizony-bizony az a mondás sem válik be mindig, hogy in magnis et voluisse sat est. Megkívánnatik a tudásnak is a kellő foka, hogy a voluntasnak alapja legyen.

Ezek után, t. Akadémia, újból sajnálattal hangsúlyozzuk, hogy e nagy conceptiójú pályakérdés meddő maradt, és hogy a pályadíjat ennek a munkának ki nem lehet adni. Meglehet, hogy a titkos pályázat tartotta vissza történetíróinkat, valószínű, hogy a történeti anyag nálunk már oly nagy, hogy a munkafelosztás elvétől nem lehet eltekinteni. Vagy talán a határidőt tartották rövidnek? Történetírásunk érdekében azonban óhajtanánk véljük, hogy a nagylelkű alapítványtevő, ha más formában is, de e nagy czélt továbbra is tartsa szem előtt és egy oly modus vivendi megállapításában egyezhessék meg, a mely egyfelől az ő intencióinak, másfelől a kérdés megoldása szempontjának egyaránt megfelel.

A javaslat elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XIII.

Jelentés a Semsey-féle földrajzi pályamunkáról.

A pályakérdés így szól: «Kivánnatik a Sz. István koronája alá tartozó országok földrajza, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatssa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembe vételével.

A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodésiai és egyéb chartographiai kérdésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző viszonyairól és vidékeiről. Kisérje a munkát minél nagyobb számú rajzszövegbe illeszthető térkép és tájkép, és a mű végén részletes index. Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.»

A pályakérdésre, Salamon F. egyik művéből vett jelíggel egy mű érkezett be, mely «A magyar birodalom leírása» cím alatt a felvett tárgyat 2207 folio oldalon igyekszik kimeríteni s három kötetre van tervezve. Az első kötetben (853 folio oldalon) az ország természettani földrajzát találjuk, a másodikban (1137 folio-oldalon) a politikai földrajzot, hegyvidékenként csoportosított megyék szerint leírva; végül a harmadik (217 folio-lapnyi) kötetben a térképek leírása s az index következik.

Az egész mű első olvasásra is vegyes, mondhatni ellentétes benyomásokat kelt.

Célja ép úgy mint belső szervezete nagyon egyenlőtlennek látszik. Olvasottság és rendszertelen eljárás karöltve lépnek elénk. Itt regényt, amott tárczaczikket, majd tudós értekezést, odább iránycikket vélünk olvasni.

Mélyebb, a mű kütfőire kiterjedő kutatás után rájövünk azután a külső és belső ellenmondások és rendszertelenség igazi okára, hogy t. i. a mű nagyobb és kiválóbb része, különböző munkákból szóról-szóra való átvétel útján, de legtöbbször az illető mű megnevezése nélkül férczeltetett össze.

A bírálati jelentés lapszám szerint bizonyítja e tényt, hogyan vesz át a pályamű Orbán B., dr. Jankó J., főleg pedig Hunfalvy János műveiből, a Balaton-bizottság jelentéseiből, aztán az Emke kalauzából, az Osztrák-magyar monarchiából Baksaytól, Pulszky Ferencztől, Mikszáthtól, Géresitől, Eötvös Károlytól Rákosi Jenőtől, Jókai Mórtól és másoktól megjelent cikkekből sorokat, sőt lapokat, legtöbbször idézet és hivatkozás nélkül.

Pályázó nem sokat törődik azzal, hogy az ily módon felhasznált művek egyike-másika már elavult, avagy nem tudományos, hanem csak turisztikai jellegű, hirlapi cikkszerző; holott számos, komolyabb fajtájú, újabb keletű monographiákról, művekről nem vesz tudomást; évkönyvek és folyóiratok alapján készülni szokott összeállításokba pedig bele sem vág.

Ekként műve — a feldolgozás módszerétől eltekintve, — tartalmánál fogva sem kielégítő, elavult avagy tudománytalan.

Általában szerző a pályakérdés ama kettős követelményének, hogy az ország földrajza *a)* oknyomozó alapon s *b)* eddigi ismereteink teljes felhasználásával írassék meg, nem tett eleget. Szorgalmát, tárgyyszeretetét, olvasottságát kétségbevonni nem lehet. Sajnos, hogy a mit olvasott, ha régit, ha újat, lehetőleg azonnal s lehetőleg változtatás nélkül iparkodott értékesíteni, nem gondolva az eshetőleg található újabbra és jobbra.

Egész pályamunkája alig egyéb, mint egy jól-rosszul egybe-
rött jegyzet-gyűjtemény, de a jegyzeteknél oly becses forrásidézetek teljes hiányával. Az olvasottak kritikai átgondolására, egyöntetű terv és felfogás szerint való feldolgozására vagy érkezése nem

volt, vagy képessége. Ehhez járul, hogy gyakran jegyzeteit sem az eredeti forrásból, hanem másodkézből, népszerű munkákból veszi.

Ekként műve a tudomány jelen színvonalán, akár anyagát, akár formáját tekintjük, messze alul marad. S ezért azt, mint a pályakérdésben jelzett tudományos kívánalmaknak meg nem felelőt, mint nem önálló kutatás, nem eredeti felfogás és feldolgozás termékét, hanem, legenyhébben szólva, különböző értékű, részben elavult vagy nem tudományos művekből elítélendő módon összerótt compilatót, a M. Tud. Akadémia által kitűzött pályadíjra a bíráló bizottság méltónak nem tartja.

A javaslat elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XIV.

Jelentés a Semsey-féle pályázatra beérkezett «Magyarország archaeológiájának kézikönyve» című három kötetes műről.

A Semsey Andor t. t. adományából kitűzött 10,000 frtos jutalomtételle: «Adassék elő Magyarország archaeológiája a meglevő emlékek alapján, az összes szakirodalom fölhasználásával» — csak egy pályamunka érkezett be, Hesiodosból vett jeligével, három vasos kötetben.

A mű felosztása — tekintettel a keretébe fölvetett anyag arányaira — nem felel meg a pályázat feltételeinek. Az első kötetnek ugyanis tartalmaznia kellene az őskori, római és népvándorláskori emlékeket a magyar honfoglalásig. Szerző e helyett 521 lapon kizárólag a kőkor-, rézkor-, bronzkor- és vaskorról értekezik.

A II. kötetben feladata volt volna hazánk emlékeit tárgyalni a honfoglalástól a renaissance-ig. E helyett 287 lapon keresztül csakis a népvándorláskori emlékekkel foglalkozik.

A III. kötet anyagát a renaissance-től a XVIII. század végeig kellett volna képeznie, s e helyett az olvasó «műtörténelmi tanulmányokat» talál benne «Szent Istvántól II. Józsefig».

Úgy látszik, hogy szerző eredetileg az ős- és népvándorláskori emlékekről szóló két kötetten kívánt résztvenni a pályázatban és csak később, midőn már az időből kifogyott, adta hozzá harmadik kötetül a sovány «műtörténelmi tanulmányokat», mely más kéznek a munkája.

A pályamű ezen alakjában nagyfejű test nélkül való alkotás, melynek első két kötete gazdag anyagot ölel föl, és egyes kifogásoktól eltekintve, alapos tudásra valló tudományos mű; a III-ik kötet ellenben lépten-nyomon feltűnő hézagainál, rendszertelenség-

généel és előadásának pongyolaságánál fogva, sem kézikönyvnek, sem tudományos értékű munkának nem mondható. Kivételt a három utolsó fejezet: az építészet, festés és szobrászat emlékeiről írt «recapitulatio» képez, mely gyakorlott kézre, tárgyismeretre vall.

Mindent összevetve, szerző e pályaművével nem felelt meg a Semsey-féle pályázatban kikötött feltételeknek, a kitűzött feladatot egészében meg nem oldotta. Részére a bíráló bizottság a pályadíjat kiadhatónak nem tartja.

Tekintve azonban a mű első kötetében található gazdag anyagot, a komoly tudást, a melylyel szerző azt kezeli, és latbatva azt az elfogadhatatlan tényt, hogy a pályamű ezen része, az ú. n. praehistorikus rész, önmagában véve is önálló becsűsel bíró munka: szerző pályamunkája ezen részét, mely szakirodalmunknak becsületére fog válni, az 1500 frt másodjutalomban részesítendőnek ajánlja.

A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből PULSZKY FERENCZ t. t. neve tűnt elő.

XV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készűlt Nyelvtörténeti Szólár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kiűntetésre mint legműltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A két egyetem bölcsészeti kari dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1896-ban

Pápay József, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti kari hallgatója,

Pálfi Márton, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti kari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historica»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészeti kari dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1896-ban

Barczán Endre, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti kari hallgatója,

Vas Miklós, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti kari hallgatója,

Horvat Rudolf, a zágrábi egyetem bölcsészeti kari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1896. május 13-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Az I. osztályba:

Rendes tagnak: A) alosztályba: Szinyei József l. t.

Levelező tagoknak:

334. .... A) alosztályba: Hegedűs István, a class. philologia művelője. .... A. D. F. J.
 197. .... " Négyessy László, magyar nyelvész. .... A. D. F. H.
 103. 152. .... B) alosztályba: Riedl Frigyes irodalomtörténíró. .... A. D. F. H.

Külső tagoknak:

480. .... Boissier Gaston, a francia Akadémia tagja s jelenlegi titkára. A.
 641. .... Winkler Henrik, boroszlói egyetemi tanár. A. G.
 704. .... Jagić Wratislav szláv nyelvész, a bécsi Akadémia tagja. A.
 805. .... Herz Miksa, a kairói arab múzeum igazgatója. A. N. O.

A II. osztályba:

Levelező tagoknak:

172. .... A) alosztályba: Böhm Károly, kolozsvári egyetemi tanár. K. .... A. D. K.
 256. .... Kuncz Ignác, kolozsvári egyetemi tanár. .... A. D. K.
 342. .... Gaál Jenő, budapesti műegyetemi tanár. .... A. D. K.
 187. .... B) alosztályba: Karácsonyi János, nagyváradi semináriumi tanár. A. V. .... A. D. K.
 348. .... Schönherr Gyula, a M. N. Múzeum levéltárnoka. .... A. D. K.
 .... Békefi Remig, budapesti egyetemi magántanár. L. .... A. D. K.

A III. osztályba:

351. .... Tiszteleti tagnak: Fehér Ipoly, pannonhalmi főapát. .... A. D. Q.

Rendes tagnak:

A) alosztályba: Lipthay Sándor. l. t.

Levelező tagoknak:

269. .... A) alosztályba: Kürschák József, matematikus. II. Albrecht. .... A. D. Q.
 278. .... Winkler Lajos, chemikus. .... A. D. Q.
 332. .... B) alosztályba: Bókai Árpád, orvostudományi író. .... A. D. Q.
 424. .... Franzenau Agoston, mineralógus. .... A. D. Q.
 545. .... Ónodi Adolf, orvostudományi író. .... A. D. Q.
 706. .... Kültagnak: Waldeyer Vilmos, berlini anatomus. .... A. D. Q.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1896. május 15-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

I.

A M. Tud. Akadémia 1891. október 5-iki üléséből, mint a mely legközelebb esett gróf Széchenyi István születésének százados évfordulójához, e pályakérdést tűzte ki:

Kivántatik gróf Széchenyi István életrajza.

Jutalma 2000 forint.

Határnap 1896. szeptember 21.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki.

Az I. osztályból.

1. Új jutalomtettek.

1.

A gróf Teleki József jutalomért 1898-ban szomorújátékok pályáznak a középfajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkivántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Imre, II. Endre vagy IV. Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1897. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

Szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a «Magyar történelmi színműtár a Kóczán-alapítványból» című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

3.

A Farkas-Raskó-alapítványból 100 forint jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki; a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az akadémiára száll.

4.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 forint.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles ezt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az akadémiára száll.

5.

Kivántatik a magyar szórend történeti változásait tárgyzó munka. E feladat megoldásában, ha nem is kizáróan, első sorban azok a nyelvemlékek veendőek alapul, melyek prózában vannak írva s ezenfelül eredetiek (nem latinból való fordítások).

Jutalma a Marczibányi-alap 1898-ra szóló kamataiból 40 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az akadémiára száll.

6.

Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munka.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítvány 1897. kamataiból 1000 forint.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétélek.

7.

A gróf Teleki József jutalomért 1897-ben vígjátékok versenyeznek, a boházatok mellőzésével.

A verses forma előnyül tekintetik a hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30. A jutalom 1897. márczius 19-ikén ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

8.

Kivántatik színmű, melynek tárgya II. Géza vagy III. Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfaájú drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1896. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a szénszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a «Magyar Történelmi Színműtár a Kóczán alapítványából» című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

9.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1897-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámái, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találtatik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

10.

Kivántatik az újkori aesthetika története Kantig.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1896. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapból 500 ft.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére.

Határnap 1896. december 31.

Jutalma a Marczibányi-alap 1896 ra szóló kamataiból 40 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivánczatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló-bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gr. Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-Történeti Szótár egy-egy példányát kitzízi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitűnőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

A Bródy-féle alapítvány 3000 frtnyi jutalma az 1897. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat ez év végeig (1896. december 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hirlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

2

Írja meg pályázó valamely fontosabb városunk kereskedelmének történetét a szatmári békétől 1867-ig.

Jutalma a Dóra Szilárd-fele alapítványból 100 darab arany.

Határnap 1897. évi szeptember hó 30.

A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni, ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az akadémiára száll.

3.

Fejtsenek ki a jövedelem megoszlásának általános törvényei.

Jutalma az Első Magyar Biztosító Társaság alapítványából 500 frt.

Határnap 1897. évi szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az akadémiára száll.

4.

A M. T. Akadémia a pesti magyar kereskedelmi bank alapítványából 1000 frtot tűz ki az 1892—1896. évi időközben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, a melyek a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készséggel tárgyalnak. Így mű nem léteben a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Felszólítanak tehát mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájokat az 1896. év végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki, hogy oly be nem küldött munka is pályázhassék, a melyről a bírálónak tudomásuk van.

5.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti élettel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A főszűly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a «Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület» Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt.

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányát a «Pesti hazai első takarékpénztárnak» díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

6.

Nyílt pályázat. Adassék elő essayszerű feldolgozásban Hunyadi János élet- és jellemrajza.

Jutalma a Léway-alapítványból 500 frt.

A pályázni kívánók felhívatnak, hogy a munka beosztását felütiintető tervezetet, egy kidolgozott fejezet melléklésével, 1896. deczember 31-ig nyujtsák be a föltitkári hivatalnál.

7.

Kivántatik a XVII. és XVIII. századbéli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése, eredeti források alapján. (Másodszor)

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsú műnek adatik ki.

8.

Kivántatik az építészet története Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával.

Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiáival és fürkészsze a hazai építkezés összefüggését politikai és culturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók.

Jutalma a Bézsán-alaphól 1200 frt aranyban.

Határnap 1898. deczember 31.

A jutalom csak absolut becsú munkának íteltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

«Fejlessék ki, mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé.»

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt o. é.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsú munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A Sztrokay-alapítványból 100 arany fordíttatik a jog- és államtudományi szakban 1896. és 1897. évek alatt megjelent legkitünőbb munka jutalmazására. A díj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. Felhivatnak mindazok, a kiknek a jog- és államtudományi körbe eső munkájok 1896. és 1897. évek alatt megjelent, hogy azt 1897. december 31-ig az Akadémia főtítkárához küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson.

11.

Adassék elő kiadott és kiadatlan források nyomán a királyi kancellária fejlődése és története, kiváló tekintettel működésére az oklevelek írása terén, a vegyes házbeli királyok korában; állapíttassék meg ezzel kapcsolatban a kancelláriai alkalmazottak kritikai névsora.

Határidő: 1898. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alapból 1000 arany forint.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

12.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent *«Monumenta Hungariae Historica»*-nak minden évben egy-egy osztályát kitérít jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

Már hirdetett jutalomtétellek.

13.

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy árúraktárak, kis üzletek, házalás — versenye egymás-
közt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és socialpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

14.

Fejtsék ki a befolyás, melyet a hetvenes évek óta jelentkezett világgazdasági viszonyok a mezőgazdaság jövedelmezőségének, különösen pedig a földjáradéknak alakulására eddig gyakoroltak s a közel jövőben előreláthatólag gyakorolni fognak, különös tekintettel hazánkra.

Jutalma: Lévy Henrik alapítványából 500 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Fejtsék ki a demographia feladata, szervezete és módszere a modern állami és társadalmi kérdések szempontjából.

Jutalma: a Pollák Henrik nevére tett alapítványból 750 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda és csakis azon esetben adható ki, ha szerző igazolja, hogy a munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

Jutalma: az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

16.

A mezei munkáskérdés hazánkban.

Határnap: 1896. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Sz.-Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 500 frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, 3 példányt, ha pedig két év alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

18.

Adassék elő levéltári kutatások és fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt.

Határidő 1896. szeptember 30

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

19.

Kivántatik az angol morál-philosophia történelme Bacontól Herbert Spencerig bezárólag, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1896 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

20.

Kivántatik az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése Kanttól kezdve.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1896 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

21.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltsék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományoságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 30 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Az 1896. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1890—1896. évkörben megjelent, a matematikai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1897. január végeig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A *Wahrmann*-féle alapítvány 1000 forintnyi jutalma az 1897. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó hat évben (1891—1896) az ipar terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaítélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusba tartozó munkájokat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeik előtüntetését stb. ez év végeig (1896. december 31-ig) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

3.

A *Forster Gyula*-féle Forster János nevére tett alapítvány 1500 frtnyi jutalma az 1897. évi nagygyűlés alkalmával, az 1894—1896. három évi időközben megjelent oly irodalmi mű, találmány vagy fölfedezés jutalmazására fog fordíttatni, mely a hazai földművelés előmozdítására nézve annak valamely ágában, névszerint a mezeti gazdálkodás, állattenyésztés, erdészeti, szőlőművelés és kertészet terén, akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló becsesl bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában.

Felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat, találmányuk vagy fölfedezésük leírását, esetleg természetben szerkezetüket is,

ez év végeig (1896. deczember 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. Önként érthetőleg e felszólítás egyáltalán nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, vagy be nem jelentett találmány vagy fölfedezés, melyről a tagoknak tudomásuk van, a pályázaton figyelembe ne vétessék és meg ne jutalmaztassék.

4.

Kivántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kamat-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőművelés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földművelési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-művelési ághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi arálynak kedvező vagy kedvezőtlen volta azoknak a közgazdasági és földművelési tényezőknek méltatásával bírálandó, melyek az erdőgazdasági művelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Léva-alapítványból 500 frt, külön adományból 500 frt. összesen 1000 forint.

Határidő 1898. szeptember 30.

A jutalom, csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik valamely kisebb hazai állatcsoport önálló vizsgálatokon alapuló s a tudomány mai állásának megfelelő földolgozása.

Jutalma a Vitéz-alapítványból negyven arany.

Határidő 1898. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccű munkának ítélte-tik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

6.

Az algebra egyik fontos fejezete, mely már is önálló tudományágnak tekinthető, a lineár helyettesítések elméletéből kiindulva,

különösen a bilineár és négyzetes alakok vizsgálatával foglalkozik, és nagyjelentőségű alkalmazásokra talál nemcsak az egyenletek elméletében, hanem a matematikának nem egy, látszólag távolabb álló fejezetében is.

Kivántatik egy oly munka, mely 20—25 ívnyi terjedelemben az ide vonatkozó szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával az algebra e részének jól áttekinthető kézikönyvét nyújtja.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 ft.

Pályázni kívánók fölhivatnak, hogy a munka tervezetét és elkészítése határidejét 1896. szeptember 30. áig a főttkári hivatalnál nyújtják be.

7.

Kifejtendő a közlekedésnek úgy általában, mint egyes tényezőinek (közutak, víziutak és vasutak) hatása a közgazdaság különböző ágazataira, különös tekintettel arra, hogy a közlekedés eme különféle tényezői eddigelé helyes arányban fejlesztettek-e és hogy a jövőben mily arányban lennének fejlesztendők?

Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványból 3000 ft.

Határidő 1896. december 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föleri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

8.

Kivántatik Magyarország reptiliáinak önálló búvárlaton alapuló monographiája.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 ft aranyban.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

A nyugati piacokon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar búza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kivántatik azért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e búzáknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mely

vidékeken s mely művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévy-alaphól 2000 frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* «az Akadémia **főtitkári hivatalához**» czímezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Koczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébíránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1896. május 13-án.

Szily Kálmán,

főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik **tudományos magyar nyelvtan**, mely tárgyaúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli; a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) főszűly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is fölhasználándók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan*, *Írásmód*; a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak külön nemei szerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó, s mely a jelentéstant is, akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva, magában foglalja; *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzáfűszatelható a magyar nyelvtanirodalom bírálati ismertetése.

Ehhez, a történeti fejtegetés céljával készűlő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeűl — mint gyakorlati célű nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. — *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szűl. — *Szótan*, mely a használándó alakok meghatározásán kívűl, a szóképzésánban a nyelvűjítésra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szűlások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségekűl való megkülönböztetésére is módöt nyujt. A gyakorlati nyelvtan egyűbíránt —

a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számbaveheti a művelt nagy közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfőljebb 120 nyomtatott ív.*

2.

Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időkől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózaírók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományzakoknak, mint ilyeneknek. történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikáírók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírást az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Mint-hogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a leg-újabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

3.

Adassék elő Magyarország archaeológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-től a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme*, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt *legfőljebb 150 nyomtatott ív*.

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzeti és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív*.

5.

Kivántatik a **Szent István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltassa a zsinórmértéket. az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodesiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív*.

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejllett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a

társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesítésére, és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon tárja elének Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem *a tanulságok irányadó összefoglalása*. a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismereteinek fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közet-tani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai. az üledékes képződméseknél pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonlóképp képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológiaiilag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik **Magyarország ásványainak tudományos leírása** az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg

teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsorolatlán a Magyarországon talált ásványfajok (hozzávéván a pseudomorphokat is), azoknak sajátságai a chemiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre írassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

9

Kivántatik **Magyarország flórájának megírása.** — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz. jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morphológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietasokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietasokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kívánatos, hogy a munka tartalmát pontosan előtüntető indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik a Magyar birodalom faunáját jellemző állatoknak oly összefoglaló munkában való feldolgozása, mely az állattan minden irányú művelőinek kézikönyvül szolgálhasson. A munka kettős feladatának megfelelően rendszertani leíró részében a hazai faunát az egész állatországgal összefüggésben tárgyalja, de a fősúlyt a hazai állatfajoknak könnyen felismerhető jegyek szerint való rövid leírására s máig ismert hazai elterjedésüknek megjelölésére fektesse.

Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővíténé, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy feltűnőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös *határideje 1901. szeptember 30-ika*, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lap-számozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztálytitkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrendje a következő:

A bizottság szövegezi és az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formaság tekintetében

megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jelíges leveleit — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és minderről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalkított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1896. május 13-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

VII. KÖTET.

1896. Június 15.

6. FÜZET.

A M. T. Akadémia ünnepélyes közülése.

1896. május 17-én.

A M. Tud. Akadémia ez évi közülésének ideje egybeesvén az ezredéves ünnepekkel, az elnökség e rendkívüli alkalomnak megfelelően, az ülést az Árpádházi királyok emlékezetének kívánta szentelni, s Kállay Béni tiszt. tagot kérte föl az ünnepi előadás megtartására.

Örökre emlékezetessé tette ez ünnepet Ő cs. és apostoli kir. Felsége legkegyelmesebb Urunk az által, hogy a M. Tud. Akadémia küldöttségének hódolatteljes kérelmét meghallgatva, az ülést legmagasabb jelenlétével megtisztelni méltóztatott.

Az ünnepélyes közülés idejéül május 17-ikének délelőtti 10 órája tüzetett ki. A M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsa természetileg várta az oszlopcsarnokban Ő cs. és apost. kir. Felségét, ki is már néhány perczel 10 óra előtt megjelent, s József főherczeg, József Ágost főherczeg és Coburg Fülöp kir. herczeg Ő Fenségeik kíséretében, az Akadémia elnökétől kalauzolván, Igazgató-Tanácsától követve, vonult fel az ünneplő díszl. öltött nagy terembe, a hol az elnök következő szavakkal üdvözölte:

*Felséges császár és Apostoli Király,
Legkegyelmesebb Urunk!*

Örömtől dobog szivünk ebben a perczben, melyben Felséged közöttünk, a magyar irodalom és tudomány munkásai között, megjelenvén, magas kegyének ez újabb nyilvánításával szentesíti azt a magasztos feladatot, melynek teljesítését a nemzet reánk bizta. Fejlesztteni az atyáinktól öröklött nyelvet és irodalmat, hogy az ne csak csengő szavakban, hanem gondolatokban

is gazdagodjék, és művelni a tudományt, nem szolgálai utánzás-sal, hanem a szabad szellem önálló gondolkozásával, ez a mi feladatunk. Nemzeti becsvágyunk pihenést nem enged, egy sorban akarunk haladni a legelsőkkel azon nemzetek között, kiknek szomszédságában őseink immár ezeréves államunkat megalakították. «Magyarország nem volt, hanem lesz», ezt a jelszót véste be gróf Széchenyi István a M. Tud. Akadémia alapkövébe.

Nem feledkezhetünk meg erről ma sem, a mikor államunk ezeréves fennállásának ünneplése közben a multakról emlékezünk, mert érezzük, hogy ez ezer év daczára is fiatal nemzet vagyunk, mely nem elégedhetik meg multjának dicsőítésével, hanem kell, hogy még nagyobb dicsőségét a jövőben keresse.

Mi bízunk ebben a jövőben, bízunk annak dicsőségében a tudomány és irodalom versenyterén is, hiszen látjuk egész történetünk folyamán, hogy nemzetünk itt a nyugaton nemcsak földet foglalt, hanem minden korban megértette és magáévá tette s megérti bizonyára ma is azokat az irányadó eszményeket, melyeknek nyomán az európai nemzetcsalád ezer éven át műveltségében előre haladt.

És bízunk ebben a jövőben, mert a mint most újra felbuzdulunk, mikor Felségedet itt magunk előtt látjuk, úgy az utolsó évtizedek haladása közben Felségednek tudományunkat, művészetünket előmozdító intézkedéseiből is azt a bátorító tudatot meritettük, hogy királyának kedves dolgot cselekszik az, a ki nemzetének műveltségét gyarapítja.

A magyar ember mindig önfeláldozó készséggel követte királyának intését.

Követni fogjuk mi is, arra törekedvén, hogy királyunknak, nemzetünknek, irodalmunk gazdagságával, tudományunk alaposágával dicsőséget szerezzünk.

Fogadja Felséged, megjelenéseért e helyen, hódolatteljes köszönetünket s engedje meg, hogy ezt az ünnepélyes ülést megnyithassam.

*   *   *

Elnök úr megnyitja az ülést s jelenti, hogy Kállay Béni t. tag akadályozva lévén a megjelenésben, helyette a főtitkár fogja felolvasni «Az Árpádok és a magyar állam» című tanulmányát.

Az Árpádok és a magyar állam.

Irta Kállay Béni t. tag.

A századok folyamán két ízben hódították meg velünk rokonfajú népek e földet, melyet hazánknak nevezünk.

Attila halálával azonban összeomlott végkép a hunok világrendítő és mégis mulékony hatalma. Megtört nemsokára az avarok ereje is, és harmadfél száz év múlva nem bírtak többé ellenállani a kívülről jövő támadásnak. Elenyésztek örökre, úgy mint elenyésztek volt elődeik, a hunok is.

A turáni nagy népcsaládból csak nekünk magyaroknak jutott osztályrészünkül az állandó megtelepedhetés, itt kelet s nyugat határán, ezen a minden oldalról oly könnyen támadható s oly nehezen védhető területen. Egyedül mi birtunk hivatással arra, hogy népünknek lazán összefüggő törzseit nemzetté egyesítve, államot alkossunk.

Ez a mi nagy érdemünk, de egyszersmind előnyünk is.

Mert történeti jelentőséggel csak az a nép bír, mely államalkotó képességéről bizonytságot tehet.

És mi valóban történeti nemzetté lettünk e földön, mely ma is a miénk. Ezer éve áll fenn a magyar állam, ezer éve él a magyar nemzet, törve nem, de még megfogyva sem, mint egykor a költő kesergett. Meghatottan és méltó büszkeséggel tekintetünk végig tíz százados történetünkön. De az öröm, a megelégedettség érzésébe kétely és aggodalom is vegyül.

Mi sors vár reánk? Van-e még remény, hogy élni fogunk a távol jövőben is mint magyar nemzet, mint magyar állam?

Megnyugtató választ keresve e borús kérdésekre, feltűnik előttünk az elmúlt s a még jövőendő ezer év mesgyéjén, honszerző Árpád fenséges alakja.

Keveset tudunk felőle. Életét, tetteit derengő homály fedi. És ez jól van így. Emberi gyarlóság legalább nem homályosítja el azt a tiszta eszményi képet, mely nemzetünk első vezéréről minden magyar szívében él a mai napig.

Nem érzem magamat hivatottnak arra, hogy eldöntsem a sokat vitatott kérdést, vajjon idők és viszonyok teremtik-e a nagy embereket, avagy ezek idomítják az idöket és viszonyokat saját akaratukhoz képest? Történetünk tanúsága szerint azonban úgy látszik, hogy ama szükségszerű, kölcsönös hatásban, melyet nemzet és fejedelem gyakorolnak mindenkor egymásra, az Árpádok korszakában a döntő befolyás az uralkodónak jutott. Árpád nemzetségében is erőteljesen nyilvánult a magyar faj sajátos szelleme, mely népünket áthatá. De bizonyos az is, hogy nálunk kezdettől fogva az uralkodók adtak irányt, saját egyéniségökhöz mérten e

szellem megnyilatkozásainak, s ők vezették a nemzet fejlődését arra az útra, melyen az négy századon át haladt.

A középkornak ez a szakasza nem mutat fel Európa egyetlen államában sem oly kiváló, oly nagy tehetségű uralkodó házat, mint a milyen az Árpádok dynastiája volt. Árpád és utódai nemcsak országot alapítottak, ők emelték azt a hatalomnak és a tekintélynek arra a magas fokára is, a melyet hazánk akkor elfoglalt. Az Árpádok vetették meg azt a szilárd alapot, mely a magyar nemzetnek ezer éves életet biztosított.

Kétségkívül igaz a mondás, hogy a történet sohasem ismétlődik teljesen. De igaz az is, hogy a kérelhetetlen összefüggések és okozat között a népek életében is érvényesül. A mult tanúsága tehát, ha ugyan figyelembe vesszük a változott viszonyokat, útmutatóul szolgálhat a jövőnek valószínű alakulásaiban. És ezért az Árpádoknak több századra terjedő következetes politikája, reánk nézve nemcsak a multban bír érdekléssel és jelentőséggel. Abból meríthetjük talán, a második ezer év küszöbén a reményt, hogy van még jövője e nemzetnek.

*   *   *

Katona volt a magyar tetőtől talpig. Mint katonailag szervezett nép jelennek meg őseink a Tisza s a Duna partjain. Megdöbbenve s bámulattal emlegetik az egykorúak a magyarok elszántságát és vakmerőségét a harczban. Csakhogy a nagy vándorlások korszakában, midőn folytonos háborúzás képezte a főfoglalatosságot, a személyes bátorság és vitézség közös tulajdona valamennyi népnek. E részben a magyarság nem volt különbség a többinél. De kitűnt más tekintetben. Csatarend, harczmodor, fegyverzet, erre nézve messze túlszárnyalta úgy Byzancznak, mint a nyugat-európai népeknek hadviselését. És a mi mindennél több, erős egységes vezetés alatt állott. A görög fővezér sohasem bízhatott teljesen hadseregében; a frank lovag pedig a harczot nem annyira a közösség, mint inkább saját személyes küzdelme gyanánt tekinté. Nem így volt őseinknél. A magyar sereg s annak minden csapatja vakon engedelmeskedett a vezérnek s föltétlenül teljesíté parancsait. A vezetésnek ez a központosítása, ez a szigorú fegyelem s az egész népet átható érzés, hogy minden csata a nemzet csatája, adták meg elődeinknek a harcztéren azt a győzelmes, azt az ellenállhatatlan erőt, mely ötven éven át megremegteté Európát. És ekkor szállott fel s tölté be az egész ismert világot harczratermettségünk híre. Az ily hír azonban egyszersmind tekintély is. Nemzetre nézve pedig a tekintély más nemzetek előtt, ugyanaz, a mi a becsület az egyes embernél. Nagy kincs ez, melyet nem gondolhatunk eléggé.

Fennállott akkor még nálunk is, mint annyi más népnél, a törzsrendszer. De már a bevándorlaskor mind szűkebb körre szorítá a hadvezérséggel egybeforrt fejedelmi hatalom. Ez volt a legnagyobb szerencse, mely bennünket érhetett. Csak számra igen nagy népek élhetik túl büntetlenül a nemzeti erők oly szétforgácsolását, a minőt a hosszasan fennálló törzsrendszer idéz elő. A magyar kis nép volt, de élni akart, és pedig akarta ezt azzal a szívóssággal, mely fajunknak egyik legsajátosabb tulajdona. Benső szükségesség indíthatá tehát népünket arra, hogy a törzsek szövetségének fölibe, mint egyedül parancsolót, mint egyedül intézkedőt, vezért s egyszersmind fejedelmet állítson. E szükségességnek öntudatlan fölismerésében találjuk ama bámulatos politikai érzék első csiráját, melyről történetünknek annyi lapja tanúskodik, s melyet még a jelenkorban sem tagad meg tőlünk sem jó barát, sem ellenség.

És tökéletesen mindegy, vajjon az első fejedelmet választás emelte-e e polczra, avagy valamely kiválóbb törzsfőnök maga ragadta meg a főhatalmat, társainak beleegyezésével. A földolog az, hogy ez az átalakulás az egész népnek közérzületéből fejlődött. Nagy volt a fejedelem tekintélye, igaz, rendelkezéseit ellenmondás nélkül teljesíték törzsfők és közvitézek. Csakhogy ez az engedelmesség a nemzet részéről önkéntes vala. Méltán mondható Leó császár őseinkről szólva: Szabad ez a nép. Igen, szabad volt a magyar, szabadabb, mint akkor bármely más nép keleten és nyugaton. Mert szabadságának azokat a korlátait, melyeket a fejedelmi hatalom vont meg, önmaga teremtetten. Ama viszonyban pedig, mely két oly erős tényező között, a minő nemzet és fejedelem, önként, mindkettőjük legbensőbb ösztönének megfelelőleg fejlődött, a nemzet nem vesz semmit, ha teljesen a fejedelemnek engedi át a felsőség mellett a vezetést is. Csak a gyöngébbnek nem lenne soha szabad önszántából meghajolnia az erősebb előtt, mert ez reá nézve végső megsemmisülést jelent. Két erős fél közt azonban, az egyik fölényének önkéntes elismerése a másik által, ez utóbbi lételének is legszilárdabb biztosítója.

Meg van írva Árpádról, hogy vitéz és bölcs vala s e mellett mérsékelt és igazságos. E tulajdonok nagyban elősegítették a fejedelmi hatalom megszilárdulását, másfelől pedig a nemzetet szorosabban a fejedelemhez fűzték. Fejedelem és nemzet egymást teljesen megértették, közösen éreztek, érdekeik mindenkorra egybeolvadtak. Nem csoda tehát, hogy a magyar nép, helyes politikai ösztönét követve, a tiszteletet, melylyel lángelméjű fejedelmét övedzé, átszármaztatá mindazokra, kik az örökösödés szerint utódai lehettek a legfőbb méltóságban. Így keletkezett nálunk igen korán az az erős dynastikus érzés, mely az Árpádok korában a magyar állam fennállásának egyik legfőbb tényezőjét képezte volt.

Nevezetes történeti tény az, hogy a magyar nép mint egységes nemzet, egységes fejedelmi hatalom vezérlete alatt költözött be új hazájába. Európaszerte ekkor épen az ellenkező irány kezdett lábra kapni. Nagy-Károlylyal megdőlt az egyetemes, központi fenhatóság. Mindenütt a részek kerekednek felül, s meglazítják vagy teljesen széttépik az egészet összetartó kapcsolatokat. Nagy nemzetek széthullanak, külön fajú törzsekből utóbb új nemzetek képződnek. Az örökösödési folytonosságot a dynastiákban választás vagy bitorlás váltja fel. Kihalni látszik a közszellem, s helyébe az egyéniség s annak ereje, sőt erőszakoskodása lép. Egy szóval, kezdődik a középkor particularistikus törekvéseivel.

Ezzel ellentétben a magyar nép, jóval megelőzve korát, önként megszorítja az egyéniségnek annyira kedvező szervezetet, és nemzetté forrasztván egybe a törzseket, egységes fejedelmi hatalomnak veti alá magát. E nagy átváltozás Árpád nevéhez fűződik.

A honfoglalással betelt a feladat, mely történetünkben Árpádnak jutott. Megvolt az új haza, de vajjon remélheté-e a magyar, hogy megmaradhat abban állandóan s nem fog elenyészni mint előtte annyi más nép? Árpád közvetlen utódjai alatt, kik nem bírtak az ő fényes tulajdonaival, rossz útra tévedt a nemzet. Az a kitűnő hadi szervezet, melylyel oly könnyűnek látszott a diadal, nem engedte nyugodni a magyart. Épen a legkiválóbb intézmények sajátsága, hogy idővel elvesztik eredeti jellegüket s utóbb önmagukban is mint cél tűnnek fel. Mivel nagyon is jó katona volt e nép, a honszerzés után nem gondolt többé egyébre mint harczra, a harcz kedvéért. Majdnem félszázadon át kalandos hadjáratokban lelte egyedüli gyönyörűségét, zsákmányt gyűjtve, foglyokat rabolva. Megbomlott ekként az a szigorú fegyelem, melylyel Árpád népét összetartá, s már-már a nemzeti egység is veszélyben forgott. De mielőtt bekövetkezett a menthetetlen hanyatlás, a magyar sereget óriási vereség érte Augsburgnál. A jámbor német krónikások, kiket a magyarok szilaj betörései méltán rémületbe ejtettek, Isten kezét látták Ottó császár győzelmében. Az ő szempontjukból igazuk volt. De mi is ugyanazt mondhatjuk. A reánk nézve szerencsétlen csata menté meg a magyart a tespedéstől, ez rázta fel ismét a már lankadó nemzeti erőt. És újra bebizonyult, hogy fajunknak tulajdonságai között, talán a legbecsesebb: bámulatos ellenállási képességünk a balszerencsében. De épen ezért sokkal csekélyebb népünkben a tevékenység ösztöne. Tartós cselekvésre, nagy tettekre mindig csak öntudatos, erőteljes vezetése alatt tudunk felbuzdulni. A nemzet többsége készségesen meghajolt az ily vezetés előtt, még akkor is, midőn az kényszerítő hatalommal lépett fel. De mégis csak egy föltétel mellett. Meg kellett győződnie a felől, hogy a cél,

melyre a vezető hatalom törekszik, nem más, mint az egész nemzet java.

Jó sorsunk rendelte úgy, hogy az elernyedés e szomorú korszakában Gézának, Taksony fiának jusson a fejedelmi méltóság. Személyes bátorság, szívós kitartás, erős akarat jellemezték őt. De e mellett műveletlen, durva, sőt talán még kegyetlen is vala. Daczára ennek, egyike volt ő a legnagyobb uralkodóknak Árpád ivadéakai között. Az ész és a szív műveltsége nem árt az államférfiúi tehetségnek, sőt nagy mérvben támogathatja azt, de nem is szükségszerű föltétele annak. Képesség az, mely velünk születik, s ez esetben fejleszthető. De ha hiányzik, soha meg nem szerezhetjük azt. A viszonyok és emberek ismerete, de fontolgatás nélkül; akarat, mely nem kutatja saját indokait, és elhatározás, mely nem törődik az esélyekkel, e tulajdonoknak összhangzó s önkéntes működésében rejlik az államférfiúi képesség titka.

Kétségtelen, hogy Géza előtt nem nyílt meg akként a jövő, a mint mi látjuk visszafelé a multat. Nem számító előrelátás, nem látnoki ihlettség vezették őt tehát tetteiben. De ha végig tekintünk e 25 éves uralkodás eredményein, mintha egy nagyszerű tervnek egyes szorosan összefüggő részei tünnének fel előttünk. És noha minden, a mit alkotott, s ez nem is lehetett másként, a kezdetlegesség bélyegét viseli magán, mindazáltal az ő művében ezer éves létünk legszilárdabb alapjait találjuk letéve.

Vitéz és harcziás volt ő, mint elődjei. Mélyen érezte ő is az augsburgi vereség szégyenét. De nem gondolt megtorlásra. Alig hogy fejedelemmé lett, békét kötött a német császárral, sőt barátságos viszonyba is lépett vele. Később szívesen fogadta mindig a német lovagokat, kik az ő idejében kezdtek az országba bevándorolni. És élete vége felé bajor hercegnőt nyer meg feleségül fiának és örökösének, Istvánnak. Ezzel bevezette az Árpádok dynastiáját a nyugat-európai fejedelmi családok közösségébe s uralkodója által a nemzet is a nyugati világ egyenrangú tagjává lett. Bármilyen volt is a közvetlen ok, mely Gézát arra indítá, hogy oly szorgosan keresse az összeköttetést a nyugattal, ez az ő törekvése jelölte ki a magyar nép egész jövő fejlődésének irányát, ez képezte háromszáz éven át az Árpádok politikájának leghatalmasabb sarkkövét.

A Németországgal szövődő viszonyból természetesen kell annak kell vala következnie, hogy a nemzet önként elfogadja a keresztény hitet. De nem így történt. Itt is a fejedelmi hatalom döntött.

A magyar jellemből hiányzik a hajlam vallásos rajongásra. Már a hosszú együttlétben a kozárokkal, a hol mohamedán, zsidó és keresztény békésen megfér egymás mellett, megtanulta népünk

türelmesnek lenni a más hitűek iránt. És ha mégis szívósan ragaszkodott a pogánysághoz, ez nem annyira buzgóságból történt, mint inkább azért, mert a pogány vallást az ősi nemzeti szokások symboluma gyanánt tekinté. Épen ez okból az új haza földjén sem terjedt el a kereszténység. Csak az ország déli és keleti részein hirdették az igét Byzanczból jött térítők, csekély eredménnyel ugyan, de nem egészen sikertelenül. Géza pogánynak született és úgy látszik, szívében megőrzé haláláig a ragaszkodást az ősi hithez. De azért megkeresztelkedett. Mondják, hogy neje vette reá őte lépésre. Meglehet. De a szép Sarolt valószínűleg a keleti egyház híve volt, Géza pedig a nyugat-rómaihoz csatlakozott. Talán épen a sürűbb érintkezés a katolikus németiséggel indította őt ez elhatározásra. De bármint volt is ez, az által, hogy Géza maga katolikus lett s hogy népének is a római egyház tanai szerint hirdetteté a kereszténységet, elvált örökre a magyar nemzet a kelettől. A gondolkodás és akarat, az eszmék és érzések összessége, melyet a nyugat-európai civilisációnak nevezünk, a kereszténység általános befolyásán kívül, ama mélyen bevéssző hatásnak köszöni létrejöttét, melyet a középkor első századaiban a római egyháznak egyetemes, központi jellege gyakorolt. A mely nép behatott az egyház varázskörébe, az valóban részesévé vált az egész nyugati világ erkölcsi és szellemi életének. Ezt biztosítá Géza nemzete számára, midőn a katolikus egyház hittérítőit az országba bebocsátá s azokat támogatta is. Nem volt könnyű feladat a térítés; közömbösség és ellenszenv akadályozták, hogy teljesen sikerüljön. De hiszen ily nagyszerű átalakulás létesítésére, a leghatalmasabb egyén élete sem elegendő. A főérdem azonban mindenkor azé, a ki a kezdet nehézségeivel tud és mer is megbirkózni.

Fejedelmének köszönheté tehát a magyar, hogy kereszténynyé lett. De nem benső meggyőződés volt az indító ok. Azok, kik az ősi vallást elhagyták, nem az új hit kedvéért tették ezt. Csak az uralkodó akaratának engedtek. Komolyabb tömeges ellenszegülésről nem is emlékeznek krónikáink.

A hatalmas természetében rejlik, hogy határokat nem ismer s mindinkább terjeszkedni óhajt. Természetes ennél fogva, hogy az oly erőteljes fejedelmi akarat, a minő Gézában nyilvánult, nem tűrheté meg ama ziláltságot és széthúzást, mely a hosszas kalandozások közben új életre ébredő törzsrendszert jellemzé, s mely mindennél inkább akadályozá az egységes kormányzás érvényesülését. Helyesen ítél egyik legkitűnőbb, újkori történetírónk, midőn Géza nagy tettei között a legnagyobbat abban ismeri fel, hogy a törzsek és ágak által jobbára még közösen használt területekből, örök birtokul földet és azon alattvalókat adományozott a szabad vitézeknek, őket ennek fejében hadiszol-

gálatra kötelezván a fejedelemért és utódaiért. Békés lakossá lett ekként az addig még jórészt nomád magyar s a fejedelem az ő személyéhez kötött katonaságra tett szert. A hová tehát Géza intézkedései elhatottak, önmagában szétmállott a törzsrendszer. Az új viszonyokból aztán önként következett, hogy a letelepedett lakosok nem fordultak többé, még helyi érdekű ügyekben sem, régi törzsbeli előjáróikhoz, hanem azon tiszteikhez, kik már a fejedelem emberei valának. Ez pedig nem egyéb, mint egységes igazgatás, valódi állami szervezet, ha mindjárt akkor még fölötté tökéletlen formában is. És úgy látszik, hogy ez az átalakulás sem idézett elő mélyebb rázkódtatást.

Azonban, bármily engedelmisséggel fogadta is a magyar nép fejedelmének parancsait, oly nagyszerű változások, a minőket Géza foganatosított, nem létesülhettek teljesen kényszer nélkül. Így volt ez mindenütt és mindenkor, és így lesz örökké. Az egykorúak csak ritkán fogják fel a messze jövőbe tekintő lángelme céljait teljességükben. Inkább csak a közvetlen eszközöket látják s azoknak hatása alatt itélik meg az egész művet. Nem csoda tehát, hogy Gézának erőszakos, kegyetlen, sőt vérengző hire maradt az utókorra. De ne feledjük, hogy minden újítás, midőn épít, egyzersmind rombol is. Minden ily átalakulás természetszerűleg elégedetlenséget és ellenzést szül. Az ellenzéssel pedig, ha erőszakosan lép föl, csak erőszak küzdhet meg sikeresen. A ki nagyra tör, de visszariad az erőszaktól, midőn ellenzésre talál, az elbukik, de vele együtt a cél is, melynek megvalósítását óhajtá. Csak az szükséges, hogy az erőszak soha se szegődjék önző törekvések szolgálatába. Jogosultsággal csak úgy bír, ha nagy eszményi célokért küzd. Nem képződött még nemzet, nem alakult állam erőszak nélkül. És a mióta az emberiség létezik, a hit, az eszmék, a haladás legszebb virágai mind veráztatta talajból fakadtak. Meglehet, hogy Géza is ontott vért, magyar vért. De mi, a késő utódok, ne kárhoztassuk őt e miatt. Az általa ontott vérből emelkedett ki a magyar állam, a mi ezer éves dicsőségünk.

Géza csak úttörő volt. Fiának jutott a hivatás, hogy betetőzze a nagy művet, melyet atyja kezdett volt meg. Azonban egyiknek érdeme sem csökken azáltal, hogy amaz csak kezdetleges munkát végzett, emez pedig egészen atyja nyomdokain haladt. Sőt épen e folytonosság a két uralkodó által követett irányban, képezte a sikernek legjelentékenyebb biztosítékát. Úgy a népek, mint az emberiség fejlődésében csak azok a változások hagynak valóban mély nyomokat s bírnak a tartósság jellegével, melyek fokozatosan s mintegy a megelőző kísérletek összegezése gyanánt jelennek meg. Mert csak az ilyenek simulhatnak teljesen hozzá, a közérzületnek bár észrevétlenül, de folyvást átalakuló igényeihez.

Istvánnak már a munka könnyebb része jutott. Atyjától

nemcsak fejedelmi méltóságot örökölt, hanem szilárdul megalapított tényleges hatalmat is. Hogy oly czélszerűen, nemzetének oly nagy előnyére használta fel e hatalmat, ez az ő halhatatlan érdeme. Valóban a politika nem tudomány, nem elvont elméletek kinyilvánítása, hanem mesterség, mely a népek életének gyakorlati berendezését czélozza. És ezért a politika terén a «nagy» jelző kevésbbé illeti meg azokat, a kik először lépnek fel új eszmékkel, mint inkább azokat, a kik az eszméket, bárhonnan származzanak is, megvalósítják.

Mint atyja, úgy István is uralkodásra termett. De hajlékonyabb természetű lévén, az intés, a rábeszélés eszközeivel is igyekezett a nemzetre hatni. Magyar volt ő egész lényében s ismerte népét. Tudta jól, hogy sokat el lehet érni szép szerével a magyartól. Csak azt nem szabad soha gondolnia, hogy a szelidség mögött gyöngeség rejtőzik. Mert ilyenkor nem hallgat többé a jó szóra. És ezért István, a hol üdvösnek vélte, nem is riadt vissza a szigortól, sőt a kegyetlenségtől sem. Erre szüksége is vala. Mert alig hogy fejedelem lett, felzúdult ellene, gyöngének vélvén az ifjút, a még lappangó particularismus szelleme. Koppány lázadásában a pogányság fellobbanása a kereszténység ellen csak külső ok vala. Voltakép a mind több tért nyerő egységes főhatalom ellen irányult az. És István nem vonakodott magyar vért ontani, hogy elhárítsa a legnagyobb szerencsétlenséget, mely nemzetünket érheté: az önmagában való szétmállást. Aztán pedig ő maga támadott. Úgy látszik, hogy Árpád gyöngébb utódai alatt, az ország déli és keleti vidékein a különválásnak magva hintett el. Géza idejében sem tűntek el e törekvések, de nem juthattak kitörésre. Istváné az érdem, hogy nem várta be azok megerősödését, hanem fegyverrel fordult ellenök. Itt már nem a régi s az új hit összetűzéséről volt szó. Hiszen úgy az erdélyi Gyula, mint a délvidéki Ajtony elfogadták volt a keletről jövő hitet és ezzel együtt valószínűleg Byzancz befolyását is. A körül forgott tehát a kérdés, vajjon Magyarország egységes maradjon-e, avagy ketté válván, egyik fele a nyugati, másik a keleti világba vonassék be? Bajos szólni meg nem történt események lehető következményeiről. De ez esetben talán nem jogosulatlan a föltevés, hogy ha István legyőzetik, Magyarország nyugati része rövid időn a német birodalom fenhatósága alá jut, a keleti és déli vidékek magyarsága pedig menthetetlenül beolvad a szomszédos népekbe. István győzelme azonban végleg egyesíté a nemzetet Árpád családjának osztatlan uralma alatt s kijelölte ezer évre a magyar állam határait.

Midőn István e történeti fontosságú eredményt kivívta, már király volt. Nem hiúság, nem is személyes becsvágy ösztönözték őt arra, hogy felvegye a királyi czímet. A magyar nemzet nagy-

ságának öregbedését látta ő abban, ha az uralkodó külső díszre is hasonlóná lesz Európa legelőkelőbb fejedelmeihez. És mert függetlennek óhajta az uralkodói hatalmat, melyben összpontosult a nemzeti állam eszméje, nem a császártól, az akkori fogalmak szerint az egyetemes világi fensőség képviselőjétől, hanem a római egyház fejétől kért és kapott koronát.

De Rómához fordult még azért is, mert a hit vonzotta őt oda. Méltán mondá Sylvester pápa Istvánról emlékezvén: én apostoli vagyok, ő pedig apostol. Mélyen átértett vallásossággal, igaz buzgósággal folytatta ő a térítés művét. Hanem e tekintetben is többet tett mint atyja, tökéletesebbet ért el. Nem elégedett meg azzal, hogy népe csupán hitet cseréljen. Megalapította és berendezte az egyházat is, és azt oly tisztelettel övedzé, hogy az egyházi rend csakhamar hazánk első rendjévé fejlődött. Igazán megérdemelte István, hogy felvétessék a szentek sorába. A legmagasztosabb áhitat tölté el szívét. Vigaszt és reményt csak a mennytől vár. Úgy vélte azonban, hogy akkor felel meg leginkább apostoli hivatásának, ha mint uralkodó megőrzi teljes önállóságát és föltétlenül rendelkezhetik az ország összes intézményei fölött. Valóban a magyar egyház az ő idejében alá volt vetve az uralkodónak s csak ennek akaratától függött. E viszonynál fogva, mely István idejében királyság és egyház között létrejött, az utóbbi mintegy amannak kiegészítő része gyanánt tűnik fel, és a nélkül, hogy az összetartozandóság Rómával a legkevésbé lazult volna, némileg nemzeti jelleget nyert. Innen van, hogy az Árpád királyok olykor veszélyes kísértéseknek is ellentállva, rendületlenül hívei maradtak a római katolikus egyháznak.

Az előzőtt, majd pedig a pogányság jelszava alatt visszahívott Árpád-ivadékok, kik eleinte szívesen hallják e jelszót, a mint egymás után trónralépnek, erőszakkal tiporják az ősi vallást s helyreállítják és megvédik a keresztény hitet. III. Béla hosszú éveken át görög nevelést kap Byzanczban, s épen ezért nemzete bizalmatlanul fogadja őt. De midőn király lesz, egyike a katolikus vallás legbuzgóbb követőinek.

És ha később mégis változás állott be a korona fenhatósági jogkörében az egyházzal szemben, nem fokozatos fejlődés volt az, hanem egyik legnagyobb királyunk sajátos műve. Schisma fenyegette a nyugati egyházat és így Magyarországot is. E veszélyt a bölcs Kálmán háritá el, lemondván önként a koronának némely addig gyakorolt jogáról az egyház javára. Nem a lehető küzdelemtől riadt vissza Kálmán, hanem a nemzet nyugalmanak és egységének megbontásától rettegett. Mert kétségtelen, hogy miként egykor a pogányság, úgy utóbb a schisma szolgált volna politikai téren is a particularistikus törekvések zászlajául. És a nemzet ellenzés nélkül követte királyát az újonnan kijelölt ösvényen, mert

érezte, hogy a király, a nemzet javára gondolva, bölcsen cselekedett. Az Árpádok monarchiájában tehát szoros szövetségre léptek vallás és királyság, amaz támaszt és oltalmat, emez pedig még nagyobb erőt nyervén e viszonyból.

De bármilyen fény áradt is a koronából a királyra, Szent István idejében még nem abban látta a nemzet a királysággal egybeforró állami fenség jelképét. Az idegen Pétert, bár közel rokona volt a szent királynak, és a magyar Abát, noha nemzetsége vetélkedett az Árpádéval, a koronázás nem óvta meg attól, hogy a nemzet ellenök támadjon. Endre és Béla testvérharczában a nemzet zöme az utóbbi mellé állt a koronás király ellen. A hosszas viszályban pedig Salamon és unokatestvérei, Géza és László között, amaz maradt ugyan felkent király, de a nemzet ezeket ismerte el uraiul. Úgy látszik, hogy a legfőbb hatalomnak a koronázásból származó tekintélye és a dynastikus érzés, még nem olvadtak egygyé a nemzet lelkiületében. A ragaszkodás az ősi dynastiához döntött a királyság kérdésében, és az, hogy az Árpád-utódok közül melyik felelt meg inkább a nemzet vágyainak és érzületének. De ekkor már maguk az uralkodók más felfogás felé hajolnak. Géza a Byzancezból kapott koronát teszi fejére, csak hogy a koronázás megtörténhessék. És mégis, bár a nemzet az ő pártján áll, kész lemondani a trónról s átengedni azt Salamonnak, kit még mindig törvényes királynak tekint. László pedig, bár az egész nemzet választá őt királylyá, vagy a mi talán inkább megfelel a tényeknek, kérte és sürgette, hogy vállalja el az uralkodást, úgy látszik, csak vonakodva engedett az általános óhajtatásnak, mivel élt még a felkent király. És mily egyszerű jelenet az, midőn Imre csupán vesszővel kezében kivezeti lázadó öcscsét fegyveres táborából. Itt már nem a dynastikus érzés működött, hiszen két testvér állt egymással szemben, hanem a korona nymbusa. Nem a nemzettől, az Árpád-ivadékoktól eredt tehát a határtalan tisztelet a korona iránt. Ők mutatták meg, hogyan kell megbecsülni azt a hatalmas symbolikus erőt, mely a mi szent koronánkban rejlik. És tőlük származik az a felfogás, melyhez annyi század óta ragaszkodunk, hogy a korona kölcsonőz szilárd-ságot a trónnak, a nemzetnek pedig biztosságot.

Mély belátásról tanúskodik Istvánnál, hogy csak koronázása után kezdte meg nagyobb erélylyel a térítés művét, valamint az ország ügyeinek rendezéseit is. Azok a nyugatról jött egyházi férfiak, kik nevelését vezették, nemcsak a hitet csepegtették kiolt-hatatlanul szívébe, hanem megismertették őt az akkori művelt világ eszmekörével és az európai államok szervezetével is. Nem csoda tehát, hogy Istvánt oly hatalmasan vonzotta a nyugat. Természetes ennél fogva, hogy intézményeiben gyakran észlelhető az idegen befolyás. Bámulatos csak az, hogy ő, ki oly magasan állt

népe fölött a műveltségben s ezt egészen a külföldtől nyerte, nem lett pusztán utánzóvá. Ha mindjárt sokat kölcsönzött is másoktól, megőrzé híven a magyar szellem eredetiségét. Éles, gyakorlati elmének a bizonyossága ez, és erős együttesérzésnek a nemzettel. Ez az összhang a felfogásban s az érzelmekben fejedelem és nemzet között, tette lehetővé, hogy a magyar népnél Géza és István uralkodásának folytán, alig 60 év alatt, oly bámulatos haladást, a viszonyoknak oly gyökeres átváltozását észlelhetjük, a minőt, hasonló tartamú időszakban, Európának talán egyetlen más népe sem mutat fel. És később is, valahányszor kiválóbb Árpád-utód foglalja el a trónt, felcsillámlik újból az érzés és gondolkodás közössége uralkodónál és nemzetnél, ennek nagyságát, amannak dicsőségét hirdetvén.

Úgy mondják, hogy midőn István az országot s a kormányzást berendezé, a Karolingok állami szervezete lebegett előtte. Meglehet, hogy gondolt arra, s bámulattal hallgatá, a mit tanítói Nagy Károlynak egységes, hatalmas birodalmáról beszéltek. Csak-hogy akkor már elhanyaglott volt ez az állami rendszer s a német törzsek egészen más irányt követtek. Ha tehát István egyes részleteket és formákat külföldről vett is át, alkotása a fővonásokban a magyar nemzet szükségleteihez és így szelleméhez alkalmazkodott.

István államában a király nemcsak uralkodott, de tényleg kormányzott is. Közte és az alattvalók közt nem állott semmi más hatáskör, mely az ő hatalmának gyakorlatát korlátozta vagy éppen megsemmisítette volna. Nem létezik tehát semmi hasonlóság a feudalizmussal. Székhelyén, vagy midőn az országot bejárta, a király ítél, igazgatott, rendelkezett, személyesen avagy a legfőbb udvari méltóságok helyettesíték őt e tisztében. Künn az országban ott van a megye, pusztán mint a központi hatalom akarátát közvetítő administratív beosztás, ha szabad ily kifejezéssel élni. A megye élén az ispán, kit a király nevez ki vagy bocsát el. Az ispánokon kívül nem is létezik akkor más világi nagy úr, és méltán, mert ők a király parancsainak tolmácsolói és végrehajtói. E hivatalok és méltóságok nem is válnak örökölhetőkké az Árpád-korszakban, a míg erélyes uralkodók ülnek a trónon. És a király parancsa kiterjed egyaránt az ország minden rendű lakosára, még azokra is, kik külön úri vagy egyházi fenhatóság alatt állanak. Pénzt az egész országban egyedül a király veret. Az ő rendeletei szabályozzák mindenütt a forgalmat s a kereskedést. Miként a kormányzási ügyekben, úgy a magán birtokviszonyokban is a korona szava dönt, és a birtoklás főforrása gyanánt mindinkább a már István által gyakorolt adományozás lép előtérbe.

Azonban nemcsak a végrehajtó hatalom összpontosult a

király kezeiben. A törvényhozást is kizárólag magának tartotta fenn. Kétségkívül meghallgatá gyakran szűkebb tanácsát, mikor törvényt alkotott és meghallgatá az évenként egyszer, az ország minden részéből összesereglettek panaszait és sérelmeit s valószínűleg nézeteit is. De aztán a törvényt ő maga mondotta ki, uralkodói hatalmánál fogva, saját belátása szerint.

Idő multán, a népesség növekedtével, a társadalmi viszonyok fejlődttével sok változáson ment át e szervezet. Szaporodnak az intézmények, a különféle hatáskörök szétválnak vagy kibővülnek. II. Endre meg IV. Béla uralkodása alatt egyes megyékben némi önkormányzati bíráskodás kezd lábrakapni. Azonban nem volt ez autonomistikus törekvés, mely a központi hatalom ellen irányul, hanem csak védekezés az erősödő oligarchia túlkapásaival szemben. Hiszen még az utolsó Árpád király idejében is a megye tisztviselőit a királyi ispán nevezi ki. István alkotásainak általános jellege fennmaradt kétségkívül az Árpádkor végéig.

Valóban az Árpádok Magyarországa teljesen centralisált állam volt, az egyetlen akkor egész Nyugat-Európában. Mi már az állam megalakulásánál létesítettük azt, a mit Európa csak százados harczok árán érhetett el. Nem képzelhető ez másként, mint hogy e szervezet összhangban állott a magyar nép szellemével. Ha nem így lett volna, nem állhat az fenn három századon át. Úgy van. megfelelt az annak a fogalomnak, melyet a magyar már Árpád idejében alkotott magának a fejedelmi hatalom egységről, megfelelt a nemzet hű és engedelmes ragaszkodásának a dynastiához és megfelelt még fajunk azon tulajdonságának is, hogy mindig zúgolódik az erőteljes vezetés ellen, de ha az igazságos, nemcsak eltűri, de készségesen követi is. Nem tagadhatjuk, a mi fejlődési irányunk kezdettől fogva az egységesítés felé terelt bennünket. Feltaláljuk e vonást a magyar nemességben, abban a hatalmas tényezőben is, mely abban a korban a politikai nemzetet alkotá.

A nemesség, az egykori szabadharczosok utódainak összessége, már István idejében mint egységes osztály jelenik meg. Személyes tekintély, kiterjedtebb birtok, egyeseknek nagyobb befolyást, kiváltság helyzetet biztosítottak. Ily előnyök azonban nem adtak egyszersmind előjogokat is.

Aristokratikus intézmény volt a nemesség kétségkívül, mert hiszen az ország lakosságának csak egy részét, a kiváltságokat vagy azok utódait foglalta magában. De e kereten belől, az egyenlőség alapján épült fel a magyar nemesség, és — ha szabad arra a korra ily szót alkalmazni — valóban erős demokratikus jelleggel bírt.

A kiválóság az ország többi lakossága fölött, tette a nemességet az állam fentartó elemévé, politikai nemzetté. Az egyenlőség saját kebelében pedig megteremté azt a hatalmas közérületet,

azt a soha nem lankadó törődést az állam ügyeivel, mely a magyar nemességnek századokon át legfényesebb tulajdona volt.

Az egységesen, egyöntetűen szervezett magyar nemességben nem is keletkezhetett az elkülönítésnek, az egymástól elzárt jogköröknek rendszere. Szent István nem kísérté meg, hogy Magyarországon meghonosítsa a hűbérességet nyugat-európai értelemben. A magyar nemesség összességében és egyenként a király hatalma alatt állott, de éppen ezért hűségesen is sorakozott a király körül. Midőn a nemesek a király szolgálóinak nevezettek, ez csak azt jelenté, hogy a koronán kívül senkitől sem függenek. Az Árpád-kor utolsó szakaszában a folyton dúló családi viszályok közepett, egyes urak nagyobb hatalomra vergődvén, már előjogokat is kezdték igényelni. A nemesség zöme, a köznemesség, ekkor a királyhoz fordult oltalomért, mert őt tekinté, méltán, a nemzeti jogok és szabadságok legfőbb és legbiztosabb őréül. Az arany-bulla nem is volt egyéb, mint a nemesség jogainak és kiváltságainak megerősítése a király által a hatalmaskodó urakkal szemben. Sajat szabadságáért küzdvén, a nemesség ez alkalommal a korona osztatlan fenhatóságát is védelmezte. Valóban az egységes állameszme harcza volt ez, az oligarchiának bomlasztó törekvései ellen. Természetes ennél fogva, hogy a király mindenkor a nemesség részén állott.

És ha daczára az óriási hatalomnak, melylyel a magyar király bírt, nálunk nem vált önkényes uralommá a királyság, annak főként ama szoros egyetértésben találjuk, mely korona és nemzet, vagy akkor nemesség közt létezett. Éppen ezért az arany-bulla híres záradéka nem czélozható a királyi hatalom megszorítását, vagy az erőszakos ellenállási jog szentesítését. Ily magyarázat nem felel meg a magyar nemzet felfogásának abban a korban. Csak intés volt az a királynak, hogy saját érdekében is öröködjék szigorúan a nemzet jogai és java fölött. Mert ha ezt elmulasztaná, megszűnnék a hagyományos egyetértés, felbomlanék az egységes állam, a mi mindkettőjöknek, a koronának úgy, mint a nemzetnek vesztét idézhethé elő.

Az állam, melyet Szent István a Géza által lerakott alapra épített, végleges mű volt. Oly jelenség ez, melyhez hasonlót alig találunk a népek történetében.

Csak a részletek alakulnak át idő folytán. A mi lényeges volt e nagyszerű műben, az változatlanul fennállott az Árpádok nemzetiségének kihaltáig.

Mindenekelőtt magyar volt a szent király állama. És ez természetes. Az állami szervezet a magyar nemzet lételének kellett hogy keretül szolgáljon.

A koronás király ennek az államnak nemcsak természetes

és hivatott képviselője az egész világ előtt, hanem egyszersmind az állami élet összes viszonyainak tényleges rendezője és intézője. Hatalma korlátlanul látszik, és mégis sohasem válik azzá. Nem intézmények biztosítják a nemzetet az uralkodói önkény ellen, hanem együttes érzése a koronával. Ez a kölcsönös egyértelműség a nemzet dynastikus hűségének is legszilárdabb alapja.

István állama keresztény, a római egyház tanai szerint. Hitét nemcsak őszinte, mély buzgósággal zárja szívébe a király, de megköveteli, hogy nemzete is így érezzen és gondolkozzék. Az egyházat fénynyel árasztja, gazdag adományokkal halmozza el és az egyházi rendnek még világi ügyekben is az első helyet adja. De a korona rendelkezési önállóságát fentartja szigorúan az egyházzal szemben is, úgy az országban, mint kifelé.

És hogy mindaz létesüljön, a mit az uralkodó és az állam legfőbb feladatául tekint, erős, egységes kormányzatot teremti, mint az állami fenhatóság akaratának leghatásosabb eszközt.

Egyszersmind törvényeket szab és ezekben szabályozza a köz- és magánviszonyokat. Útmutatást ad a kormányzatnak, s a korona és az állam, az egyház és a politikai nemzetet képező osztály érdekei mellett, nem feledkezik meg az alárendeltekről sem.

Szent István korában állapodtak meg Magyarország határai, a mint azok ez idő óta majdnem változatlanul fennmaradtak. Maga István s utána az Árpádok csaknem valamennyien, gyakran túllépték e határokat. Új országok és tartományok jutottak ekként a magyar korona fenhatósága alá, de inkább csak közvetett függésben. Együttvéve mindezek a magyar birodalmat képezték, folyvást változó területtel és kormányzási formával. A tulajdonképeni Magyarország, a magyar nemzet igazi hazája úgy maradt, a mint István korában látjuk azt.

És mindezen intézkedéseken vörös fonalként vonul végig a szent király legfőbb vágya és törekvése, hogy a magyar a nyugati világ méltó és egyenrangú tényezőjévé legyen.

István utódai követték az ő példáját. Oly alapvető alkotás azonban, a minő az övé volt, nem ismétlődött többé az Árpád korszakban. De nem is volt erre szükség. Utódainak csak az a feladat jutott, hogy fentartsák a szent király nagy művét, azt bővítsék, vagy részleteiben módosítsák. Ennek a feladatnak híven megfeleltek nagy királyaink. A gyöngék és tehetetlenek, igaz, sokat rontottak István alkotásán. De szerencsére a kellő pillanatban mindig kitűnő uralkodó jutott a trónra. Oly mélyen vésődött be mindaz, a mit István létesített, a nemzet lelkületébe, hogy még ama hosszas és annyszor megújuló családi viszályok sem voltak képesek megingatni a nagyszerű művet, melyek a magyarnak az ősi örökösödésről alkotott fogalmából származván, oly sok siralmat hoztak az országra.

Fennállott tehát, soha meg nem törve, István állama háromszáz éven át. Kiváló utódjai fel is használták azt a rendkívüli eszközt, melyet a nagy király az egységes kormányformában teremtett volt. Ennek segélyével varázsolták Magyarországot nagygyá és virágzóvá.

Már I. Béla idejéből említi dicsőítve a krónika Magyarország hatalmát és jóllétét. Szent László, a lovagias király, a nemzet kedvence, kit három éven át siratott a magyar nép, miként István szintén törvényekkel szabályozta az ország viszonyait. Kálmán idejében, s ezt a külföld is elismerte, Magyarország volt a legkitünőbbben kormányzott állam. A böcs király törvényhozása pedig az erkölcsi és szellemi felfogás oly magaslatán állott, a minőhöz hasonlót az akkori Európa egyetlen nemzeténél sem találunk.

És mily kitünően igazítá el az ország pénzügyeit, mily hatalmasan mozdította elő az általános jóllétet III. Béla, e munkás, rendszerető király, kiben e mellett még annyi erély, oly helyes politikai érzék is lakozott.

Alig pár évtized alatt kiheverte a magyar nemzet azt az óriási pusztítást, melylyel a tatárjárás Magyarországot néhány hónap alatt sivataggá változtatta. A soha nem csüggedő, fáradhatatlan IV. Béla érdeme, hogy hazánk ujjaszületett. És aztán haladt ismét az István által kijelölt úton.

Nincs kétség: a viszonyban korona és nemzet között, az Árpádok korszakát betöltő négy századon át, erős idealismus nyilvánul. Feltűnő jelenség ez, mely nem lenne érthető, ha nem a népjellemenben gyökereznék. Megvan bennünk is a vágy földi javak élvezetére, de a szorgoskodás, pusztán az életnek előre látóan biztos és kényelmes berendezéséért, nem magyar tulajdonság. Népünk mindenha magasabbra tört. Igaz, voltak időszakok, midőn egyesek és egész osztályok megfeledeztek az idealismusról. De az ily zavaros ár elfolyt előbb-utóbb s a nemzet visszatért ismét az eszményi irányhoz. Sokáig nem tagadhatta meg szíve sugallatát.

És e részben is az Árpádok vezérelték a nemzetet. Csak-hogy ők nem elégedtek meg a pusztia sóvárgással. Uralkodói hatalmukat arra használták fel, hogy a mennyire e földön lehetséges, megvalósítsák a nemzeti ideálokat. Első szent királyunknak egész működésében nincs egyetlen vonás sem, mely önző, időhöz kötött vágyakat, törekvéseket árulna el. A mit tett, nemzetéért tette, nemcsak a jelenben, de a jövőt is tekintvén. A legtisztább idealismus ez. Azzal, a mit végzett, a mit elért, megmutatta a magyarnak, hogy csak úgy boldogulhat, ha uralkodó és nemzet egyaránt eszményekért küzdenek.

Ha végig tekintünk az Árpádok történetén, a hanyatlás és emelkedés, a pusztulás és a jóllét, a rövid béke s a hosszú har-

ezek váltakozó korszakain, elhomályosodva olykor, de soha el nem enyészve egészen, felcsillámlik a rég letűnt mult homályán keresztül, az az ideál, mely Árpád nemzetsége előtt lebegett. Magyar legyen e nép a földi létnek végső határáig, mely számára a végzet könyvében ki van jelölve, — és legyen méltó társa azon nemzeteknek, melyek előljárnak az emberi haladás útján.

E magasztos eszményért küzdöttek ők mind, Árpád fejedelmi utódai. A legkiválóbbak épen úgy, mint azok, kikről a történet szigorúan emlékezik meg. Király volt valamennyi, igazi magyar király. És soha egyik sem tántorodott meg abban a hitében, hogy a magyar jövője attól függ, vajjon hiva marad-e a nyugati nemzetek közösségének. Oly mélyen szűrődött be e hit az Árpád dynastia lelkületébe, hogy daczára az annyszor megújuló küzdelemnek a nyugati szomszédokkal, királyaink mindig visszatértek a nyugattal való szövetség eszméjéhez. Midőn a német Habsburgi Rudolf és a cseh Ottakár, egymás ellen fordulva, mindketten a magyar királyt iparkodtak megnyerni, IV. László Rudolf táborába vezette seregét. Nem a lovagiasság indította Lászlót arra, hogy az akkor sokkal erősebb ellen a gyöngébbet támogassa. Nagy elődjének, családjának hagyományos politikáját követte ő. A kényszerítés pedig, melyet a győzelmes két fejedelem a Morva mezején váltott egymással, volt nemzetünk életében a kapocs mult és jövő között.

Újra kérdezhetjük most már, mi sors vár még reánk? Van-e remény, hogy élni fogunk a távol jövőben is mint magyar nemzet, mint magyar állam?

Élni fogsz ó magyar, ha megszívleled a magasztos tanulságot, melyet Árpád vére hagyott reád drága örökségül. Előre hát, küzdj bátran tovább, ernyedetlenül, és bizzál önmagadban. De hogy küzdelmedet siker koronázza, hogy bizalmad soha meg ne inogjon, tégy úgy mint őseid tevének, foglald mindennapi imádba a fohászt: Isten, áldd meg a magyar királyt! (*Lelkes éljenzés.*)

* * *

A felolvasás befejeztével Ő Felsége több jelenlevőt kegyes megszólítással tüntetett ki, s az ülés általános lelkesedés között véget ért.

A Königsbergi Töredék egy érthetetlen helyéről.

(Előterjesztette *Simonyi Zsigmond* rt. a márczius 23-i ülésen.)

A Königsbergi Töredék szalagjainak egyik helyét t. társunk, Szilády Áron így olvasta (Ért. 1895. 577.): *miulessed muyun vola látóküben: szent bölc asszunnoc úgyon jelönel*, a nélkül azonban, hogy értelmét határozottan megállapíthatta volna. Mi az a *miulessed*? s mi az a *látókü*? E két szóra vonatkoznak azok az előterjesztések, a melyeket *Szilády Áron* rt., *Horváth Cyrill* és *Tóth Béla* urak részéről ezennel szerencsém van a t. osztálynak bemutatni.

I. *Imüléssed*. (*Szilády Áron* r. tagtól). — A KT. egyik szavát *miüléssed*-nek olvastuk, de értelmével nem boldogultunk. A *réülés* jelentése önként ajánlkozott s bár a betűk vonásai ezt az olvasást nem engedték meg, — a *prodigium* értelemről még sem tudtam lemondani. Az előző sor végén az *ef* után semmi nyomát sem látván annak, hogy a *miüléssed*-hez onnan is kellene valamit olvasni: az ezt alkotó vonásokból tartottam szükségesnek a szót érthetővé tenni. Ezekből *imüléssed*-en kívül egyebet alig lehet magyarázni.

Ennek az *imülés*, *émülés* szónak igéje előfordul az Érdy-C. 110. levele végén: Mykoron ember yo bezedet haal az erek bodoghsaghnak eremeeröl, zeep woltarol, es vygasagarol es ember ffel emül raytta es gyakortaa gondolkodyk fohazkodyk mennyeknek orzagara stb. A Magy. NyTört. Szótár *émül*-nek olvassa ezt az el-eddig hapax legomenont s epül? ebrül? expergiscor; erwachen? hozzávetésekkel igyekszik magyarázni s különben is az *émett*, *imett* után sorozza. Az ezekre felhozott példák közt olvasható Meliusból ez is: nem *dlomlátás* az apocalypsis, hanem *émette látott*, jelentött dolog.

Ha az *Ara coeli* legendájában, a Sybilla látomására gondolunk, az is *émette látott* dolognak vehető. S ha az *émette látott* dolog és az ilyképen való megjelenés közt tehető különbséget vitatjuk: akkor a *réülés* analógiája nyugtathat meg bennünket, a mely épen úgy jelent *mentis excessus*-t, mint *prodigiumot*: látám rewles zerent en elmeemnek látásában Jord.-C. 745. reewlees nem vagyok Érdy-C. 634.

Hogy miért *imülés*-t és nem *émülés*-t ír a KT., annak maga adja okát, a mikor *emleti* helyett is *ymleti*-t ír.

II. *Látókő* (?) (*Horváth Cyrill*-től). A KT. szalagjain a *latotuben* és *lateknet* szavakat Nagy Gyula (Akad. Ért. VI. 26.) és Szilády Áron (Akad. Ért. VI. 577.) *látókőben*- és *látókövet*-nek olvasta s az utóbbi, az értelemből következtetve, a *látókövet* oraculumnak magyarázta.

A magyarázatot tökéletesen helyesnek tartom, az olvasatra nézve azonban más véleményben vagyok.

Semmi kétség, hogy az első helyen a *latotuben* tisztán kivehető. Ez pedig a HB-beli *kinzotu* vagy a Töredék-beli *kezdetv*, *születetv* módjára képezve, mint *látat*, *visio*, látomás, mondjuk: oraculum értelemmel codexeinkben akárhányszor előfordul s mint ilyen, magában a Nyelvtört. Szótárban sem ismeretlen.

Egészen másképp áll a dolog a második helylyel, hol a Sibylla ekkép szólalna meg: «Látok új *látóküet*».

Ha e szót újra meg újra megnézzük, üveg nélkül is valami «*latecuet*» körvonalai emelkednek ki előttünk, a melyet pedig nyelvtudósaink, kérdés, hogy elfogadnak-e?

Ha *játéku*, *menedékü*-féle alakokra tudnánk mutatni, a kérdés a «*visio*»-nak egy újabb fordításával — «*Video novum oraculum*» — meg lenne oldva; ha a nyelvtudomány ilyesmire nem eszmél, az első, világos, kétségtelen «*látat*» hatása alatt a leírótól ejtett hibára kell gondolnunk.

Mint fog e részben dönten a jövő, nem tudható; de a szöveg egyszerű, világos értelme és a legendák ismétléses stílja épen nem zárja ki annak következő olvasását: És hűgy bezzög oznok [ne]lveztessél feldön mennyön es . . . *muyun* (*mennýön) vol[a] *latotuben* szent bölcs asszu[n] noc úgyon jelönél: ki . . . ha (= mikor) láta: istenségnek [m]íve miá rólad ozun képpen szóla: K . . . látuk új *látotut».

III. *Látókő* (*Tóth Bélától*). A KT. *latocuben*, *latocuet* szavait Nagy Gyula és Szilády Áron az én hitem szerint helyesen olvasták így: «látóküben, látóküet». A *látókő* 'pogány magyar oraculum' magyarázatához azonban sok szó fér. Mindenekelőtt nem igazolja semmi, hogy a régi magyar *nézők*, *égbe nézők*, *látók* jósló helyének közönséges neve «*látókő*» volt. Alig hihető továbbá, hogy a XIII. századbeli marialéba a keresztyén pap az ősvallásnak valamely maradványát keveri. Feltűnő az is, hogy az Octavianus-legendában többször előforduló *oraculum* szót kétszer 'látókőnek' fordítja az író; harmadszor azonban már nem érti meg, mert az *oraculis insisteret* balul magyarázza, így: 'vymad sagut allata'.

Sejtésem szerint a KT. nem az Octavianus-legenda valamely

feldolgozása, hanem Mária szűz anyaságáról való elmélkedés, mely Szent Ágoston ismeretes «üveg ablak» hasonlata körül forog. Ez a hasonlat kedvelt közhely a középkor homiletikájában; sőt napjainkig sűrűn élnek vele. Szent Ágoston 7-ik karácsonyi beszédében (*Opera S. Augustini*, editio Caillau, Parisiis, t. XXIII., p. 85.) használja. A kép az, hogy miképen a nap fénye általmegyen az üveg ablakon az üvegnek szegése nélkül, azonképen Krisztus, az igazságnak napja, általméne a szűzi méh kapuján minden törés nélkül. «Nec cum ingreditur dissipat, nec cum egreditur, violat; quia et ingressu, et egressu eius specular integrum perseverat.» Tel: Evang. I. 88.: «Mint üveg meg nem szegic nap fény által hatuan, úgy szegetlen marada az szűz szűleseben».

Ez az «integrum perseverat», «szegetlen marada» megvan a töredék új szalagjainak utolsó előtti sorában; a *rad sce. etle.* szerintem kétségtelenül [ma]rad sce[g]etle[n]. És hogy itt csakugyan a szegetlen maradó szűzességről, Szent Ágoston hasonlatáról van szó, sejteti az előző sorbeli *isten fiú tüle szület[v]én de s magában az illető sorban a születv.*

A látókő pedig *lapis specularis* vagyis 'üveg ablak', ugyancsak a Szent Ágoston hasonlatának fő része. A *lapis specularis* a rómaiak ablaktáblája volt, melyet az időben használtak, mikor az üveget még nem tudták lemezzé lapítani. Kristályos gipsz, *glacies Mariae*. Ma németül *Marienglas* a neve; újabban magyarul is hívják Mária-üvegnek. A kristályos gipsz és Mária ez összekerülése alkalmasint nem pusztá véletlenség. Aligha vetemedem nagy merészségre, ha azt hiszem, hogy az ablaküveg gyanánt használt kristályos gipsznek e neve a Szent Ágoston hasonlata révén keletkezett.

Szent Ágoston azonban nem a *lapis specularist*, hanem a *speculart* emlegeti; ez szinte azt a gondolatot keltheti bennünk, hogy a szegetlen üveg ablak és a szegetlen szűzesség hasonlata még régibb, az időből való, mikor az ablaktáblát, az üveglemet nem levén elterjedt, általánosan még *lapis specularis*-nak hívták. Ez a kérdés mellékes. A patrologiában járatosak ugyan azt mondják, hogy az a mindmáig sűrűn használt hasonlat Szent Ágostontól ered; de ez, mondom, nem fontos, mert kétségtelen valóság, hogy a *specular* és a *lapis specularis* azonegy, t. i. ablaktábla.

Régiségbúvárok dolga eldönteni: mióta vannak Magyarországon üveg ablakok. Azt én is tudom, hogy a kristályos gipsz, selenit, *Marienglas*, régi mineralogiáinkban *tűkőrkö*, üveglemet helyett való használata a pór nép között itt-ott még a mult században is járta; sőt láttam régi nyomtatott szent képeket, melyeket üveg gyanánt ez az ásvány főd.

A KT. írója, ki nyilván a néphez szólt, talán azért emlegette a *látókövet*, mert az üveg-ablak az időben még csak a nagyok fényűzése volt.

Ha a *látókő* a Szent Ágoston-féle hasonlat, a *szent bölcs asszon* nem az Octavianus-legendabeli Sybilla, hanem Anna prophetissa, kire reá illik a *vimadsagut állata*, mert a KT. írója az evangéliom *obsecrationibus serviens nocte ac die* (Luc. 2, 37.) kifejezését, az éjjel-nappal tartó könyörgést, könnyen találhatta textusában így: *obsecrationi insistebat* s az utóbbi szót úgy fordította, mintha *sistebat* volna.

Tóth Béla úr fejtegetéséhez megjegyzendő, hogy előbb jutott a látókőnek itt közölt magyarázatához, s ez vezette azután a *«szegetlen marada»* fölismeréséhez. Ha tehát ez utóbbi megáll, — aminthogy kétségtelennek látszik, — ez nagyon emeli a *látókő* magyarázatának is valószínűségét.

A magyarok ősi nevééről Biborban született Constantinusnál.

(Kivonat *Pecz Vilmos* lt. márczius 23-án olvasott értekezéséből.)

Constantinus Porphyrogenetos De administrando imperio című munkájának azon részei közül, melyek a magyarokról szólnak, egyikkel se foglalkoztak annyian s egyiket se magyarázták annyiféleképen, mint a *Σαβαρτοιάσφαλοι* elnevezést, mely kétszer fordul elő az említett munkában, mind a két ízben a 38-ik fejezetben.

Első pillantásra kétségtelen, hogy a *Σαβαρτοιάσφαλοι* két részből áll — az egyik a *Σάβαρτοι*, a másik *ἄσφαλοι* — és hogy mind a két rész többes nominativusi alak, az egyik egy idegen szóé, a másik az ó-görög *ἄσφαλής*-nek megfelelő Const. korabeli *ἄσφαλος* köznyelvi melléknévé. E szerint a *Σαβαρτοιάσφαλοι* olyan összetett szó, melynek első alkotó része idegen, a másik görög szó, tehát képtelenség, hogy az egész a magyarok elnevezése lett volna, vagyis, hogy a *Σαβαρτοιάσφαλοι* csakugyan egy szót képezne Constantinusnál. Továbbá figyelembe veendő az is, hogy Const. az idegen elnevezéseket meg szokta magyarázni; így pl. ugyancsak a 38-ik fejezetben magyarázza a *Κάγγαρ* és a 42-ikben a *Σάρκαλ* neveket. Ha tehát épen a szerfözlött gyanús *Σαβαρτοιάσφαλοι*-nál nem találunk magyarázatot, nem helyes-e, ha azt magában az illető szóban keressük?

Mindezeket megfontolva, kétségtelennek mondható, hogy a *Σαβαρτοιάσφαλοι* meggondolatlan szóösszeírás útján keletkezett.

Értekezőnek az a meggyőződése, hogy Const. ezt írta, illetőleg *dictálta* mind a két helyen: **Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι** (olvasd: Savart i asfali) **ἐπωνομάζοντο** (illetőleg: **καλοῦνται**), t. i. «Savartnak vagyis (az az) állhatatosaknak nevezettek» (illetőleg: «nevezetnek»), a miből azután a másoló — az η-nak meg ου-nak egyaránt i hangja lévén — mind a két ízben az előbbivel tökéletesen azonos hangzású **Σαβαρτοιάσφαλοι**-t (olvasd: Savartiasfali) csinált. Const. sokszor, de nem mindig látja el az idegen neveket egyes vagy többes számú görög végződésekkel, mint azt főntebb az egyes szám formájával bíró **Κάγγαρ** és **Σάρκελ** szavaknál láttuk, s így görög végződés nélkül írta az egyes számúnak mutatkozó **Σάβαρτ** nevet is, mely mellett a többes számú melléknév (**ἄσφαλοι**) és a két többes számú állítmány (**ἐπωνομάζοντο** és **καλοῦνται**) se adhatnak kételkedésre alkalmat, a mennyiben mind a két helyen kettős nominatívusi constructio lévén, a melléknév és a két ige számra nézve az alanyi nominativussal egyeznek, a mint ez a **Κάγγαρ** szónál is látható a 38-ik fejezetben.

Az ily módon nyert **Σάβαρτ** név értekező szerint nem egyéb, mint a Herodotos és számos byzantiumi író által említett **Σάσπειρες**, **Σάπειρες**, **Σάβειρες** (**Σάβειρες**), **Σαβίνωρες** szittya-hún népnévnek Constantinusnál előforduló formája. Lehet-e akár **Σάβαρτ**-nak, akár a vele azonosnak tekintendő, imént felsorolt többi formának **ἄσφαλος**-féle értelmet adni, oly kérdés, melyre a nyelvtudomány eddigelé feleletet nem adhat. Ámde mellékes kérdés az, hogy mit jelenthetett a **Σάβαρτ** név, és Const. szavaiból is kivehető, hogy ő sem fogadta valami nagy bizalommal a másoktól hallott és általa előadott **ἄσφαλος**-szal való magyarázatot.

A Goethe-gyűjtemény.

(Heller Ágost főkönyvtárnok jelentése.)

Az emberi nem nagyjainak dicső emlékét híven megőrzi nemcsak az a nemzet, melynek szülöttei, hanem az egész művelt emberiség. Galilei, Faraday vagy Helmholtz szellemi munkálkodásának gyümölcseit mi mindannyian élvezzük, kik tagjai vagyunk az emberiség azon részének, mely osztozik a cultura fejlesztésének több ezer éves művében. A művészet a nemzeti színezéstől nem annyira független, mint a tudomány; és a művészetek között kétségkívül a költészet az, hol a nyelvben és az egész gondolkodásban élő nemzeti genius leginkább megtalálja sajátos kifejezését. De azért a költészet nagy alakjai előtt sem emel áthághatatlan sorompót nyelvük és nemzeti sajátságuk. Homeros Napja a mi világunkat is elárasztja sugaraival. És ha az évezredek

költészet ideáljainak költői ereje még mai napig sem veszítette el hatását az emberi kedélyre, mennyivel erősebbnek kell lennie azon költői művek hatásának, melyek keletkezését tőlünk annyi évszázad idegen gondolkodása és érzésmódja még nem választja el?

A költészet egén ragyogó csillagok között, Dante, Shakespeare mellé alig lehetne harmadikul oly dicső nevet találni, mint a *Goethe*-ét. Hatalmas szellemi képességekkel felruházott személyiség; testi megjelenésére Apolló; környezetére úgyszólván daemoni hatást fejt ki. Barátai istenítik, a női nemre késő koráig elbűvölő hatása van. Előkelő és független, zsibbasztó hivataltól ment állása alkalmat ad és időt enged neki, hogy kortársainak jelesebbjeivel érintkezzék; fiatal korában phantastikus jelleme és szenvedélyes természete folytonos izgalomban tartja szívét és kicsapongó képzeletét.

Ekként élete nevezetes helyzetek láncolata, melyek a legtöbb és a legnagyobb szabású költői alkotásaihoz szolgáltatták az anyagot és a fő indító okokat. Mert csak így érthető meg egy Werthernek kortársait fölrázó hatása, mely példátlan erővel s gyorsasággal, mint egy nagy rendülés, a nemzeti sajátságok és különbségek sorompóit áttörve, népről-népre elterjedt. A költő saját életéből merített, saját lelkének küzdelmeit írta le és ebben, mint számos későbbi művében, lelkének salakjaitól megszabadulandó, saját fogvatkozásait mintegy meggyónta és ekként szívének tévelyeiért költőileg bűnhődött; ezért birt költészetből és valóságból szövött alakjainak örök életet biztosítani. Ott fog élni Mignon és Margarete, Beatrice és Julia alakjai mellett, a meddig a földön szív dobog, melynek a szép és a szó nemesebb értelmében vett emberi iránt érzéke van.

Azon nagy hatás, melyet Goethe hatalmas személyisége és költői egyénisége nemcsak kortársaira gyakorolt, hanem még halála után immár a hetedik évtizedben gyengítetlenül gyakorol, abban talál kifejezést, hogy műveinek tanulmányozását és magyarázását előkelő írók teszik feladatukká, úgy, hogy egy ma már alig áttekinthető, napról-napra a világ minden irodalmi nyelvén rohamosan gyarapodó irodalom foglalkozik a költő alkotásainak kutatásával és életfolyásának minden egyes tényével. Szóval, mit a *Goethe* néven értünk, az egy problémát jelent, melynek megfejtésével egyes tudósok, külön e célra alkotott egyesületek és társulatok serényen foglalkoznak.

Mult év márczius havában, majdnem ugyanazon napon, a melyen hatvanhárom évvel ezelőtt a «több világosság» után epedő költő Weimarban meghalt, költözött el az élők sorából itt Budapesten *Elischer Boldizsár*, a maga idejében előkelő, számos közmegegyezéssel kitüntetett, de most már évek óta nyugalomba vonult ügyvéd, ki az egész világon elterjedt nagy Goethe-község ismert buzgó tagja volt. Fiatal korában mint jurátus a negyven-

nyolcz előtti években ott volt a pozsonyi országgyűléseken, honnan a lipcei egyetemre ment tanulmányainak befejezése végett. Lipcei tartózkodása idejéről, midőn Hirzel és Wiegand barátjaitól támogatva, kedvencz költőjére vonatkozó könyveket, képeket és egyéb tárgyakat kezdett gyűjteni, veszi eredetét az *Elischer-féle Goethe-gyűjtemény*, melynek gyarapítása és gondozása ezután halála napjáig kedves foglalkozása volt. Kiterjedt összeköttetései lehetőségessé tették, hogy oly időben, midőn Goethe-re vonatkozó sok dolog még magánbirtokban volt, egy tekintélyes Goethe-gyűjteményt hozzon létre. Mint igazi szenvedélyes gyűjtő, egyes ritka kiadásért vagy képert, kéziratért vagy ereklyéért tekintélyes összegeket volt képes áldozni. Oly tárgyak ezek, melyek értéke azóta tetemesen fokozódott.

Ez a nagy értékű irodalmi kincs, melyet félteni lehetett, hogy nagy összegért a külföldre fog vándorolni — hiszen sokkal jelentéktlenebb könyv- és műtárgy-gyűjtemény kerül ki évről-évre oda, a hol az ilyen tárgyakat jobban megbeesülik — ez az értékes gyűjtemény hazánkban maradt; a Magyar Tudományos Akadémiának jutott birtokába.

Nem szükséges, hogy ez alkalommal elmondjam, hogy miként vált az érdekes gyűjtemény Akadémiánk tulajdonává, hiszen erről az Akadémia, mult év június 24-ikén tartott összes ülésén, tudomást szerzett. Jelenlegi feladatom, hogy jelentést tegyek, mi történt az átvétel óta, hogyan helyeztetett el és mennyire haladt rendezése, felállítása és lajstromozása.

Az Akadémia palotájának az Akadémia-utca felé eső földszinti sarokterme viseli a «Goethe-szoba» elnevezést. Benne van elhelyezve, mit Elischer Boldizsár egy hosszú életen át ritka buzgósággal, kitartással és a mi különösen kiemelendő, ritka szakértelemmel gyűjtött. A gyűjtemény gondosabb áttanulmányozása megmutatja, hogy Elischer mily kiváló ismerője volt a Goethe-irodalomnak.

A Goethe-szobát, rendeltetésének megfelelőleg, bebutoroztuk. A három könyvszekrény és a kettős tárló a könyvek, kéziratok, képek és kisebb tárgyak felvételére szolgál. A nagy képgyűjteményeket tartalmazó mappák kényelmes elhelyezésére külön e célra szerkesztett asztal szolgál. Egy íróasztal kényelmet nyújt annak, ki a gyűjteményben tanulmányokat akar végezni. A falakat Goethe-re vonatkozó képek és kisebb gipszszobrok díszítik. Egy kárpitozott fülkében álló Trippel-féle Goethe-mellszobor a látogatót arra figyelmezteti, hogy kinek szelleme lengi át e termet. Az egyik falon a gyűjtemény alapítójának, *Elischer Boldizsár*-nak olajfestésű képe, Balló Ede tanár műve, függ.

Midőn *dr. Elischer Gyula*, egyetemi tanár úr a boldogult nagybátyjától örökölt Goethe-gyűjteményt az Akadémia birtokába

átengedte, a gyűjteményben levő Goethe-ereklyéket ezen adománnyól kivette, megigérvén azonban, hogy tulajdonjogának fenntartása mellett e tárgyakat is a gyűjteményben fogja elhelyezni. Igéretét beváltotta és így ezek a nagyobb közönségre különös vonzó erővel bíró dolgok e gyűjteményben találtak elhelyezést. A gyűjteményről az Akadémia a közönség használatára katalógust nyomtatott.

Mielőtt a gyűjtemény rendezéséhez fogtam volna, a könyvtári bizottság javaslatára, az Akadémiától Frankfurtba és Weimarba küldetvén, tanulmányoztam előbb a frankfurti Goethe-házban, azután a weimari Goethe-National-Museumban, valamint a Schiller-Goethe-Archivban meglevő, Goethére vonatkozó, gyűjteményeket. Mint előre várni lehetett, ez a három gyűjtemény természetére nézve a mienktől lényegesen különbözik, a mi azonban épen-séggel nem jelenti azt, mintha e gyűjtemények megtekintéséből a mi gyűjteményünk rendezésére nézve hasznos tapasztalásokat meríteni nem lehetett volna. Mindkét helyen az ereklyék és a kéziratok alkotják a gyűjtemény javarészét. A weimari Goethe-Museum egy magánemberre nézve igen tekintélyes rézmetszet- és ásványgyűjteményt tartalmaz, melyekre a költő, ki azokat hosszú életében gyűjtötte, több mint 20,000 aranyat fordított. Dolgozó szobája mellett elhelyezett könyvtára saját szerű, rendkívül érdekes könyvgyűjtemény. Két szekrényben álló physikai eszközeinek gyűjteményét érdekekkel átvizsgálván, azon kellett csodálkoznom, hogy a physikus Goethét mindig egyedül irataiból tanulmányozzák, és mellőzik physikai törekvéseinek e jellemző tárgyait.

Ezen külföldi gyűjteményekkel szemben Akadémiánk Goethe-gyűjteménye lényegesen más jellegű. Főbb tartalma a Goethe-irodalmat majdnem tökéletesen felölelő könyvgyűjtemény, sok százra menő — Goethére, a weimari múzsa-udvarra és egész környékére vonatkozó képgyűjtemény, — valamint értékes autograph-gyűjtemény.

A Goethe-gyűjtemény könyvtárunknak saját szerű, rendkívül érdekes és értékes bővítését teszi. Egy nagy szellem emlékének van szentelve, ki nem volt a mienk, de ki mint fényes Nap a költészet egén, termékenyítő sugarait hazánk irodalmában is éreztette.

Végül legyen még megengedve, hogy e helyről mély köszönetemet fejezzem ki dr. Elischer Gyula tanár úrnak, ki — nagybátyjának gyűjteményét úgyszólván gyermekkor óta ismervén — különösen a kéziratok és arczképek rendezését és lajstromozását magára vállalni szíves volt, miáltal a gyűjteményrendezés nagy munkáját nekem lényegesen megkönnyítette.*

* A katalógus megjelent s a gyűjtemény május 31-ike óta hétfőn, szerdán, pénteken d. e. 10 órától 12-ig a nagy közönség számára nyitva áll.
Szerk.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1896. május 4-én.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György tt., Heinrich Gusztáv, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt.; Asbóth Oszkár, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Szinnyi József, l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Fejérpataky László r. tt.; Nagy Gyula, Komáromy András l. tt. — Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

100. PECZ GEDEON l. t. fölolvassa «A hangsúly a germán nyelvekben» című székfoglaló értekezését. — Tagsági levelének kiadása határoztatik.

101. NÉMETHY GÉZA l. t. előadja *Bartal Antal* tanulmányát «A magyarországi latinság különleges sajátosságairól.»

102. SZINNYEI JÓZSEF l. t. bemutatja *Rupp Kornél* vendégnek «Az 1879-ben fölfedezett krakkói töredékről» című dolgozatát. — Az Értesítőbe adatik.

103. A jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és NÉMETHY GÉZA l. tt. kéretnek fel.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1896. május 11-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: br. Nyáry Jenő t. tag; Hajnik Imre, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Csontos János, Fayer László, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Ráth Zoltán l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. tag; Gyulai Pál, Szily Kálmán r. tt.; Galgóczy Károly l. t. Jegyző: PAUER IMRE osztálytitkár.

104. ACSÁDY IGNÁZ l. tag felolvassa «A jobbágy-adózás 1577–1596.» cz. értekezését.

105. A jegyzőkönyvet hitelesítik: VÉCSEY TAMÁS r. és ACSÁDY IGNÁZ l. tag.

LVI. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

1896. május 13-án.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Joannovics György, Zichy Antal t. tt., Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Hőgyes

Endre, Jekelfalussy József, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József, Kruspér István, Lengyel Béla, Lévy József, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Than-hoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. t. Acsády Ignác, Alexander Bernát, Bunyitay Vincze, Csánky Dezső, Csaplár Benedek, Csengeri János, Czobor Béla, Fayer László, Majláth Béla, Munkácsi Bernát, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pecz Vilmos, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Szinnyi József, Vadnay Károly I. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr üdvözlí a nagygyűlésen megjelent tagokat, s az ülést megnyitja.

2. A főtitkár hivatalosan bejelenti, hogy Ő császári és apostoli királyi Felsége az Akadémia május 17-én tartandó ünnepélyes köz-ülését legmagasabb jelenlétével meg fogja tisztelni, s hogy a belépti jegyül szolgáló meghívók szétküldése már folyamatban van. Az ünnepélyes közülésnek egy tárgya lesz Kállay Béni t. tag «Az Árpádok és a magyar állam» című felolvasása. — A nagygyűlés a jelenlést élén-zéssel örvendetes tudomásul veszi.

3. Olvastatik a III. osztály jelentése, mely szerint az Akadémiai nagyjutalomra az osztály az 1889—1895. évkörben megjelent termé-szettudományi munkák közül gr. SZÉCHENYI BÉLA kelet-ázsiai útjának leírását, a **Marczibányi jutalomra** pedig THANHOFFER LAJOS Szövet-tanát ítéli legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat gr. Széchenyi Bélának, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Thanhoffer Lajosnak odaitéli.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1895-re szóló Sámuel-díjjal MELICH JÁNOS «Német vendégszók» című érteke-zését ajánlja jutalmaztatni. — A javaslat elfogadtatik.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése a Bulyovszky-pályázatról, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Marczibányi-jutalomról** (Magyar Synonymika), melyben a jutalmat az «In magnis et voluisse sat est» jeligéjű pályamunkának kiadatni javasolja. — Az osztály javas-lata elfogadtatván, a jeligés levélből PÓRA FERENCZ neve tűnt elő.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Meg fog történni.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a Teleki-jutalomért 1898-ban szomorújátékok pályáznak 1897. szeptember 30. határidővel. — Tudo-másul szolgál.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-jutalomért 1897-ben Imre, II. Endre vagy IV. Béla korából vett színművek pályáznak 1897. május 31. határidővel. — Tudomásul szolgál.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-alapból 1896. szeptember 30. határidővel, hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

11. Az I. osztály javasolja, hogy a **Marczibányi-alap** 1898-ra szóló kamataiból «a magyar szörend történeti változásaira» írássék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina-alapít-vány** 1896-ra szóló kamataiból «a magyar lyrai költészet történetére» írássék ki pályázat 1898. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina-alapítvány** 1897-re szóló kamataiból «a magyar nyelv török elemeit tárgyazó munkára» írássék ki pályázat 1899. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

14. Olvastatik a II. osztály jelentése az Ullmann-pályázatról, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

15. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Gorove-féle nyílt pályázatról**, mely szerint az ajánlkozó jelentkezése figyelembe nem vehetőnek ítéltetett. — Tudomásul szolgál.

16. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Pesti hazai első takarékpénztár Fáy-alapítványából** adott megbízásról, mely szerint «A magyar nemzet története a honfoglalástól Géza fejedelem haláláig» című munka megírásával **PAULER GYULA** r. t. bízandó meg, 1899. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

17. Olvastatik a II. osztály jelentése az **Ipolyi Arnold-alapítványból** adott megbízásról, mely szerint «Bocskay István élete» című monographia megírásával **KÁROLYI ÁRPÁD** r. t. bízandó meg. — Elfogadtatik.

18. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Bük-alapítványból** adott megbízásról, mely szerint «A protestantismus története Magyarországon a szatmári békeig» című munka megírásával **ZSILINSZKY MIHÁLY** l. t. bízandó meg. — Elfogadtatik.

19. A II. osztály jelenti, hogy a már tavallal kihirdetett, de még le nem járt pályázatok újra hirdetendők. — Meg fog történni.

20. A II. osztály jelenti, hogy a **Bródy-féle publicistikai jutalom** (3000 ft) az 1897-iki nagygyűlésen kilesz adandó. — A szokásos felhívás közzé fog tétetni.

21. A II. osztály javasolja, hogy a **Dóra-jutalom** «valamely fontosabb városunk kereskedelmének történetére» írássék ki 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály javasolja, hogy az **Első Magyar Biztosító-Társaság** alapítványából «a jövedelem megosztásának általános törvényeire írássék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank** alapítványából 1000 ft jutalom tűzendő ki az 1892-96. időközben magyar nyelven megjelent közgazdasági vagy pénzügyi munkák legjobbjára. — Tudomásul szolgál.

24. A II. osztály jelenti, hogy a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából** 3000 ft jutalom tűzendő ki «a magyar alkotmány történetére» 1900. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

25. A II. osztály javasolja, hogy a **Lévay-alapítványból** nyílt pályázat tűzessék ki «Hunyady János élete és jellemrajzára». — Elfogadtatik.

26. A II. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapítványból** «a XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek ismertetésére» újra hirdetessék pályázat 1899. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy a **Bésán-alapítványból** «az építéset történetére Magyarországon az Árpádok korában», hirdetessék pályázat 1898. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a **Vigyázó-alapítványból** «az 1222-iki aranybulla alaptörvényé váltáról» írássék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy a **Sztrokay-alapítványból** «a jog- és államtudományi szakban 1896. és 1897-ben megjelent legkiünőbb munkára tűzessék ki a jutalom. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Péczely-alapítványból** «a királyi kancellária történetére» írássék ki pályázat 1898. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

31. A III. osztály jelenti, hogy a **Lévay-alapítványból** az erdő-

gazdaság jövedelmezőségére hirdetett pályázat eredménytelen maradt. a mennyiben a beérkezett egy pályamű nem találtatott érdemesnek jutalomra. — A jutalom nem adatik ki.

32. A III. osztály javasolja, hogy a **Rózsay-alapítványból** LAN-DAUER ÁRMİN bízzassék meg «az epe elválasztását» tárgyozó tanulmányok tételével, határidőül 1898. február 28-ikát tűzvé ki. — Elfogadtatik.

33. A III. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt jutalomtételek újra hirdetendők. — Meg fog történni.

34. A III. osztály jelenti, hogy az 1896. évi **nagyjutalom és Marczibányi mellékjutalom** az 1897. évi nagygyűlésen az 1890—1896. évkörben megjelent matematikai munkák legjobbainak lesz odaítélendő — Tudomásul szolgál.

35. A III. osztály jelenti, hogy a **Wahrman-jutalom** az 1891—1896. évkörben az ipar terén legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lesz odaítélendő. — Tudomásul szolgál.

36. A III. osztály jelenti, hogy a **Forster János nevére tett alapítványból** a jutalom az 1894—1896. évkörben a mezőgazdaság terén legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lesz odaítélendő. — Tudomásul szolgál.

37. A III. osztály javasolja, hogy a **Lévay-alapítványból** «az erdőgazdaság jövedelmezőségére» újra hirdetessék ki a pályázat, 1898. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

38. A III. osztály javasolja, hogy a **Vitéz-alapítványból** egy «kisebb hazai állatcsoport önálló vizsgálatára» hirdetessék pályázat, 1898. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

39. A Semsey-bizottság előadója, Thallóczy Lajos r. t. helyett Hajnik Imre r. t. felolvassa a bizottság jelentését a **Magyarország történelmére** beérkezett egy pályaműről s a jutalom ki nem adását javasolja, — Elfogadtatik.

40. A Semsey-bizottság előadója, Csánky Dezső l. t. felolvassa a bizottság jelentését a **Magyar birodalom földrajzára** beérkezett egy pályaműről s a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

41. A Semsey-bizottság előadója, Czobor Béla l. t. felolvassa a bizottság jelentését a **Magyarország Archaeológiájára** beérkezett egy pályaműről s a másodjutalom kiadását ajánlja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből PULSZKY FERENCZ neve tűnt elő.

42. A Semsey-bizottság ajánlja, hogy mind a tíz pályakérdésre írassék ki újra a pályázat, 1901. szeptember 30. határidővel, az állattani pályakérdés első bekezdése kissé másképp szövegeztetvén. — Elfogadtatik.

43. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat PÁPAI JÓZSEF budapesti és PÁLFI MÁRTON kolozsvári bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

44. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött történettudományi jutalmat BARCZÁN ENDRE budapesti, VAS MIKLÓS kolozsvári és HORVAT RUDOLF zágrábi bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

45. A főtitkár jelenti, hogy az **egyetemi hallgatók** részére mind a két jutalom újra hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

46. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elégetésére PETZ GÉDEON és RADOS GUSZTÁV l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy küldetésükben eljárak.

47. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Rendes tagul ajánltatik az A) alosztályba:			
Szinnyei József l. t. 24 szavazattal	1	ellen.	
Levelező tagul az A) alosztályba:			
Hegedűs István . 24	1	»	
Négyesy László . 24	1	»	
Balassa József . 19	6	»	
Zolnay Gyula . . 19	6	»	
Levelező tagul a B) alosztályba:			
Riedl Frigyes . . 23	2	»	
Külső tagul:			
Boissier Gaston . 22 szavazattal	0	ellen.	
Winkler Henrik . 22	0	»	
Jagiě Wratislav . 21	1	»	
Herz Miksa . . 19	3	»	

A II. osztály részéről:

Levelező tagul az A) alosztályba:			
Böhm Károly . . 29 szavazattal	9	ellen.	
Kuncz Ignác . . 26	»	9	»
Gaál Jenő . . . 26	»	12	»
Levelező tagul a B) alosztályba:			
Karácsonyi János 26	»	8	»
Schönherr Gyula . 25	»	10	»
Békefi Remig . . 24	»	8	»

A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagul:			
Fehér Ipoly . . 31 szavazattal	9	ellen.	
Rendes tagul az A) alosztályba:			
Lipthay Sándor l. t. 38	»	1	»
Levelező tagul az A) alosztályba:			
Kürschák József . 28	»	11	»
Winkler Lajos . . 28	»	11	»
Levelező tagul a B) alosztályba:			
Franzenau Ágoston 34	»	6	»
Bókay Árpád . . 33	»	7	»
Ónody Adolf . . 33	»	7	»
Schwartzter Ottó . 26	»	10	»
Külső tagul:			
Waldeyer Vilmos . 36	»	4	»

48. Olvastatik az 1895. május 27-én tartott összes ülés indítványa néha Szemere Bertalan l. tag arczképének a Képes-teremben leendő kifüggesztése iránt — Az indítvány titkos szavazással 25 szavazattal 1 ellen elfogadtatik.

49. Olvastatik az 1895. október 29-én tartott összes ülés indítványa néhai Szarvas Gábor r. t. arczképének a Képes-teremben leendő kifüggesztése iránt. — Az indítvány 24 szavazattal 2 ellen elfogadtatik.

50. Olvastatik az 1895. november 15-én tartott összes ülés indítványa néhai b. Kemény Zsigmond t. t. és néhai Csiky Gergely l. t. márvány-mellszobrainak, melyek a Kisfaludy-társaságéi, az üléstermek-

ben leendő elhelyezése iránt. — Az első indítvány 26 szavazattal 0 ellen, a második 22 szavazattal 4 ellen elfogadtatik.

51. Olvastatik az 1896. április 27-én tartott összes ülés indítványa néhai **Markosovszky Lajos** t. tag arczképének a Képes-teremben leendő kifüggesztése iránt. — Az indítvány 24 szavazattal 2 ellen elfogadtatik.

A napirend ki lévén merítve, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **Hajnik Imre** és **Lévay József** l. tagokat kéri föl s az ülést berekeszti.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1896. május 14-én.

BR. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. **Apponyi Sándor**, **Beöthy Zsolt**, gr. **Dessewffy Aurél**, **Gyulai Pál**, **Hollán Ernő**, **Kautz Gyula**, **Szász Károly**, gr. **Széchenyi Béla**, **Szlávy József**, **Than Károly**. **Vámbéry Ármin**, **Zichy Antal** ig. tagok. — Jegyző: **Szily Kálmán** főtitkár.

52. Elnök úr jelentést tesz a május 17-én tartandó **ünnepélyes közülésről**, melyet az Akadémia hódolatteljes meghívására, Ő cs. és apostoli kir. Felsége legmagasabb jelenlétével meg fog tisztelni. Az Igazgató-Tanács e nagyjelentőségű historiai esemény feletti örömének kifejezését jegyzőkönyvébe iktatja, a palota díszítése iránt tett intézkedéseket jóváhagyja s elhatározza, hogy Ő cs. és apostoli kir. Felségét és a megjelenő Fenségeket az oszlopcsarnokban testületileg fogja fogadni.

53. **A pénztár és számadások megvizsgálására** kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1895. évi számadások pontosan vezetettek, melyeknek egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott lévő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi: a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1895. évi számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és **Trebitsch Ignác** földhitelintézeti főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

54. Ugyanaz a bizottság az Akadémia fölszereléséről fölvetett **leltár megvizsgálására** is fölkérte, jelenti, hogy a több helyütt meg-ejtett találm-próba útján a leltár pontosságáról és teljességéről meggyőződést szerzett. — Tudomásul vétetik.

55. **A b. Rudics József-féle művészeti czélokra rendelt hagyományának alapító-levele**, az Igazgató-Tanács februári ülésén kifejezett határozatoknak megfelelően, helybenhagyatik s a megerősítő záradék rájegyzésére a főtitkár felhatalmaztatik.

56. Az akadémiai főtitkári hivatal és könyvtár tisztviselőnek, névszerint **dr. Borovszky Samu**, **Bárczay Oszkár**, **Jónás Károly**, **Lindner Ernő**, **Hellebrand Árpád**, **Szentes Károly**, **Tiringer Béla** uraknak, az ezredév alkalmából 100—100 frt **jutalomdíj** utalványoztatik.

57. **Takács István** és **Berecz Károly** nyugalmazott tisztviselők kérelmét rendkívüli segélyért az Igazgató-Tanács nem találta teljesíthetőnek.

58. Az akadémiai ügyész előterjeszti **Csolnakosy Dániel** vajdahunyadi lakos ajánlatát, a mely szerint a néhai **Csolnakosy Katalin** hagyatékához tartozó és egynegyedrészen a székelly-alapot megillető

birtokjuttalék örök áron leendő megvásárlása fejében 300 frtot ajánl. — Az ajánlt vételár, csekélysége miatt, el nem fogadatik.

59. Az akadémiai ügyész a néhai báró Rudics József hagyatéki ügyben létrejött osztályegyezség 5. pontjára hivatkozva bejelenti, hogy az első végrendeleti érdekcsoport s így a M. Tud. Akadémia részéről is választott bizottsági tagnak időmulasztási és fáradozási díja, a hivatkozott osztályegyezséghez képest, megállapítandó és kiutalványozandó volna, annál is inkább, mert e részben az örökösztársak nagy része már véglegesen intézkedett.

Mintthogy pedig a második végrendeleti érdekcsoport által megválasztott bizottsági tag, a saját csoportja által egységenként 7 frttal e czímen már kielégítettett, javaslatba hozza, hogy a M. Tud. Akadémia részéről megválasztott bizottsági tag, Schmausz Endre úr tiszteletdíja, a M. Tud. Akadémiára esett 56. egyezség után ugyancsak 7 frttal számítva, 392 frtban megállapíttassék és a nevezett bizottsági tag részére kiutaltassék, illetőleg miután a 392 frt a második tömegfelosztás alkalmával a M. Tud. Akadémiára ekkor esett 4451 frt 72 kron felül a bizottsági elnök által az Igazgató-Tanács határozatáig már visszatartatott, hatalmaztassék fel a bizottság elnöke, hogy a visszatartott 392 frtot Schmausz Endre úrnak kifizethesse. — Az ügyészi indítvány elfogadlatván, a 392 frtnak Schmausz Endre úr kezeihez elismervény vétele mellett leendő kifizetésére Horánszky Nándor bizottsági elnök úr feljogosíttatik; ki ezen határozatról jegyzőkönyvi kivonaton értesítendő.

60. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr SZLÁVY JÓZSEF és GR. DESSEWFFY AURÉL ig. tagokat kéri föl.

LVI. NAGYGYŰLÉS.

Harmadik nap.

1896. május 15-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Jókai Mór, Joannovics György, báró Nyáry Jenő, báró Podmaniczky Géza, Semsey Andor, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Heinrich Gusztáv, Hőgyes Endre, Horváth Géza, Jekelfalussy József, Kautz Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József Sándor, Kruspér István, Lengyel Béla, Lévy József, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pór Antal, Plósz Sándor, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt.; Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Kövesligethy Radó, Mocsári Sándor, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Pecz Vilmos l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán. főtitkár.

61. A napirend előtt Thaly Kálmán rt. kérdést intézván az elnökséghez: miként értendő az ünnepélyes közülésre szóló meghívókon az öltözetre vonatkozó figyelmeztetés, elnök úr általános helyeslés közt válaszulja, hogy ő a fekete atillát tartja az akadémiai tagok számára a legalkalmasabb ünnepi öltözetnek.

62. Elnök úr a választás sorrendjét az osztályok között sorshúzás útján megállapíttatván, fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat a golyózás útján megejtendő választásra.

A mi megtörténvén, megválasztattak :

Az I. osztályba :

Rendes tagul az A) alosztályba :			
Dr. Szinnyei József lt.	37 szavazattal	5 ellen.	
Levelező tagul az A) alosztályba :			
Hegedűs István	33	>	8
Négyessy László	32	>	7
Levelező tagul a B) alosztályba :			
Riedl Frigyes	32	>	7
Külső tagul :			
Boissier Gaston	32	>	2
Winkler Henrik	31	>	6
Jagió Wratisslaw	33	>	5
Herz Miksa	30	>	7

A II. osztályba :

Levelező tagul az A) alosztályba :			
Böhm Károly	34 szavazattal	2 ellen.	
Kuncz Ignác	30	>	7
Gaál Jenő	30	>	7
Levelező tagul a B) alosztályba :			
Karácsonyi János	27	>	8
Schönherr Gyula	26	>	9
Békefi Remig	31	>	3

A III. osztályba :

Tiszteleti tagul :			
Fehér Ipoly	35 szavazattal	8 ellen.	
Rendes tagul az A) alosztályba :			
Lipthay Sándor	41	>	4
Levelező tagul az A) alosztályba :			
Kürschák József	31	>	12
Winkler Lajos	28	>	13
Levelező tagul a B) alosztályba :			
Franzenau Ágoston	33	>	11
Bókai Árpád	33	>	12
Önodi Adolf	30	>	15
Külső tagul :			
Waldeyer Vilmos	38	>	4

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1896. május 26-án.

ZICHY ANTAL osztályelnök és tt. elnöklete alatt jelen vannak : Pulszky Ferencz másodelnök, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Jakab Elek, Koch Antal, König Gyula, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok, Bókai Árpád, Fayer László, Galgóczy Károly, Nagy Gyula, Öváry Lipót, Pólya Jakab, Réthy Mór, Schenek István, Schönherr Gyula l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

106. Az akadémiai elnök úr távollétében, másodelnök úrtól fölkérve, az alapszabályok értelmében Zichy Antal osztályelnök foglalja el az elnöki széket.

107. KOCH ANTAL r. tag emlékbeszédet mond **Hantken Miksa** r. tagról. — Az emlékbeszéd az Értesítőben fog megjelenni.

108. Főtitkár bemutatja a prágai cseh Akadémiától küldött gyászjelentést, melyet fővédnöke, **Károly Lajos főherceg** halála alkalmából adott ki. — A m. tud. Akadémia mely részvétellel osztozik az általános gyászban.

109. Olvasztatik a m. kir. földmívelésügyi Miniszterium leirata, melyben az Akadémiát értesíti, hogy az erdőgazdaság jövedelmezőségéről szóló pályázat 500 forintnyi jutalomdíjához maga részéről is 500 forinttal járul hozzá, hogy az 1000 frttal legyen kihirdethető. — Köszönettel vételik.

110. Olvasztatik Liptómege alispánjának átírata, a melyben arról tudósít, hogy a kiküldött megyei bizottság **Balassa Bálintnak**, a költőnek, sírját Hybbén megtalálta, s kéri az Akadémiát, hogy a maga részéről sziveskednék szakértőt küldeni, mielőtt az emlék felállításának előkészületei megtétetnének. — Az Akadémia dr. **Czobor Béla** l. tagot kéri föl e feladatra.

111. Főtitkár jelenti, hogy Losoncz városa fölkérte az Akadémiát, képviseltetné magát a **Kármán-emlék** f. hó 25-én tartandó leleplezési ünnepén, s hogy az elnökség P. Thewrewk Emil r. tagot bízta meg, helyezné el az obeliszkon az Akadémia koszorúját, az ünnep rendezőségének kifejezvéen az Akadémia üdvözlését. — Helyeslőleg tudomásul vételik.

112. Beregmege főispánja meghívja az Akadémiát a **munkácsi ezredéves emlék** július 19-ikén tartandó alapköveteteli ünnepére. — Javaslat végett kiadatik a II. osztálynak.

113. Az I. osztály az irodalomtörténeti bizottság ajánlatára **Récsey Viktor** és **Sebestyén Gyula** urakat e bizottság segédtagjaiul megválasztotta. — A választás megerősítettik.

114. Az I. osztály személyes felolvasási engedélyt kér **Radó Antal** úr számára. — Megadatik.

115. Békefi Remig, Böhm Károly, Hegedűs István, Karácsonyi János, Kuncz Ignác, Kürschák József, Ónodi Adolf, Schönherr Gyula, Winkler Lajos l. tagok **köszönetüket fejezik ki megválasztásukért.** — Tudomásul vétetik.

116. A főtitkár jelenti, hogy a **Goethe-gyűjtemény** rendezve, felállítva és lajstromozva van s katalógusa is kész. — A gyűjtemény megnyitása f. hó 31. d. 12 órára tüzetik ki.

117. A Semsey-pályázaton **jutalmat nem nyert pályamunkák** szerzői kéri kéziratuk visszaküldését. — Az összes ülés a jelen esetben nem tartaná méltányosnak az általános pályázati szabályokhoz való merev ragaszkodást s a kérelmet teljesíti.

118. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.

1. **Bartalus István** l. tagtól: a) Magyar Népdalok 7. kötete;
- b) Harmonia caelestis, herczeg Esterházy Páltól;
- c) Hanggyűjtemény Haydn hagyatékából.

2. **Goldziher Ignác** r. tagtól: «Die Legende vom Mönch Baršišā.

3. **Casimir de Candolle** úrtól: a) «Considération sur l'étude de la phyllotaxie»;

b) Nouvelles considérations sur l'étude de la phyllotaxie;

c) Sur la vie latente des graines;

d) Anatomie comparée des feuilles chez quelques familles de dicotylédones;

e) Sur une monstruosité du cyclamen Neapolitanum;

f) Recherches sur les inflorescences épiphilles.

4. Winkler Henrik k. tagtól: «Germanische Casussyntax».
5. Krécsy Bélától: Mrs. Mary Lowell Putnam ajándéka: «Kossuth in New England».
6. Haynald observatoriumtól: «Meteorologische Beobachtungen von P. Ladislaus Menyharth in Boroma».
7. Vom freien Wandersmann-tól: «Der Stoff als Grund alles Seyns und Daseyns» II.
8. Schumacher Sándor-tól: «Om Straffen» af Dr. C. Torp.
9. Teza k. tagtól: «Dal Romano delle Rosa» köszönettel vétetnek.
119. Bemutattatik az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke.
- Akadémiai Értesítő. Szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 77. füz. (1896. 5. füz. máj.) 231—294 lap.
- Hadtörténelmi Közlemények. Kéthavonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerkeszti Római Horváth Jenő. IX. évfolyam 2. füzet. (1896 április). 141—252 lap egy arczkép és egy melléklettel.
- Hampel József. A honfoglalási kor hazai emlékei. 1896. 224 lap, 80 képes táblával és 157 ábrával. (Különlenyomat. «A honfoglalási kor történetének kútfoi» című millenniumi munkából.
- Magyar jogtörténeti emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Összevűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. IV. köt. I-ső fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. 1896. LXXXIII. és 916 lap.
- Munkácsi Bernát. A votják nyelv szótára. Lexicon linguae votiacorum. IV. füzet. (31—53 ív). 1896 XVI és 481—836 lap.
- * Török-magyarokori történelmi emlékek. II. oszt. Írók. Török történetírók. II. köt. fordította és jegyzetekkel kísérte Thüry József. 1896. 426 lap.
- Tudomásul vétetik.
120. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére TóTH LŐRINCZ és KOCH ANTAL r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés az 1896. évi akadémiai nagyjutalomról és Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom ez évben az 1889—1895-iki évkörben megjelent legkiválóbb természet-tudományi munkáknak lévén odaítélendő, a III. osztály f. évi februárius hó 17-iki zárt üléséből az alulírt bizottságot küldte ki, hogy a jutalmazandó munkákra vonatkozólag javaslatot tegyen.

A főtítkári hivatalhoz a jutalom pályázatra a következő munkák érkeztek be:

Antolik Károly: a) «Mesarthim» jeligéjű, s a Bugát-féle alaphól jutalmazott pályamunka, melynek egyes részletei a Természettudományi Közlöny Pótfüzeteiben jelentek meg (német nyelvű). b) A hang-lejtők rendszere; a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Társulat 1894. februárius 5-ikén tartott ülésén felolvasott értekezés. c) A hang-

áttétellel előidézett hangidomokról, kifeszített rezgő hártványokon és üveg-
lemezeken. M. Tudományos Akadémiai Értekezések 1890: XX. k. 4. sz.
és d) A villámhártító védő határai. Emlékkönyv a kir. m. Természet-
tudományi Társulat félé százados jubileumára. Budapest. 1892. 144—161. l.

Czirbusz Géza: Balbi Adorján egyetemes földrajza a művelt
közönség számára. Újból megírta és tetemesen kibővítette . . . I., II.,
III. kötet. Nagy-Becskerek.

Daday Jenő: a) *Cyprois dispar* (Chyz.) anatomiai viszonyai.
Budapest, 1895. b) A kagylós rákok harántcsikos izomrostjainak fino-
mabb szerkezete; 2 rajzlappal. Érték. a Termtud. köréből XXIII. köt.
8. szám.

Láng Menyhért: Korzika. II. kiadás. Budapest, 1896.

Lóczy Lajos: A geológiai megfigyelések leírása és eredményei
gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjából. 1 kötet szöveg és 1 kötet tér-
képmelléklettel. Budapest, 1890.

Méhely Lajos: a) A magyar fauna bombinatorjai s egy új
Tritonfaj hazánkból. Math. és Termud. Közlem. XXIV. köt. 9. sz.
b) Magyarország barna békái. U. o. XXV. köt. 1. sz. c) A nyugot-
palaearctikus gőté két vérrokonáról. U. o. XXV. köt. 4. sz. d) Magyar-
ország kurta kígyói. U. o. XXVI. köt. 4. sz. e) *Lacerta praticola* Ev.
a magyar fauna egy új gyíkjá. Természetrajzi füzetek XVIII. k. 1895.
f) A magyarországi farkas kételtűek álcza. U. o. XVIII. köt. 1895.

Az osztály kívánsága lévén, hogy e jelentés egyszersmind az
utolsó hét év természettudományi irodalmának kimagaslóbb termékeiről
képet nyújtson, a bizottság már az első f. évi márczius 7-ikén tartott
ülésén a beküldött munkák tekintetbevételével gondosan összeállított
s minden szakmára kiterjedő bibliographiával jelent meg, s így tü-
stént megtehetette szakmánkénti jelöléseit, melyek szerint a tekintetbe
vehető munkák: A) *Physika és chemia*, B) *Orvosi tudományok és*
C) *Leíró természettudományok* szerint csoportosítva a következők:

A) *Physika és chemia*.

Dr. Winkler Lajos dolgozatai a gázok oldhatóságáról. Mind a
módszerek egyszerűségét, mind a szabatosság és az eredmények meg-
bízhatóságát illetőleg e dolgozatok az experimentális vizsgálatnak osz-
tatlan elismerésre méltó példái. Megállapítják a Henry-Dalton-féle tör-
vény szigorú érvényességét; helyesbítik, szélesbítik s kiterjesztik eddigi
tudásunkat; az oldott oxygen meghatározására néhány perc alatt a
legegyszerűbb eszközökkel kivihető, igen pontos módszert állapítanak
meg s törvényszerű összefüggést adnak a gázok oldhatósága, az oldó
s oldott anyag molekula-súlya s egyéb physikai állandói között.

Dr. Lengyel Béla egy új szénulfid előállítás, sajátosságainak és
szerkezetének megállapítása.

Ilosvay Lajos vizsgálatai az égés melléktermékeiről, melyek-
ben kimutatja, hogy égés közben mindenkor keletkeznek nitrogén-
és oxygen-vegyületek. Mennyiségi meghatározásukra érzékeny és pontos

módszert állapít meg s az eredményekből fontos következtetéseket von, a levegő csekély mennyiségben előforduló alkatrészeit illetőleg.

Fabinyi Rudolf: Stereochemiai tanulmányok. Az asaryl-aldoxim részletes kísérleti vizsgálata alapján kimutatja az isomeriának oly eseteit is, melyek sem a chemiai constitutio, sem a stereochemiai hypothesissal nem értelmezhetők. Valószínűnek tartja, hogy ez isomeriák oka a vegyületben történő helyettesítések sorrendje.

Liebermann Leó: «Tanulmányok a gyomor nyálka-hártyájában történő chemiai folyamatokról». Új szempontokat állapít meg, a melyek szerint e rejtélyes chemiai folyamatok érthetőbbekké válnak.

Mindezen dolgozatok értékesek, de tán az először említettten kívül, még nincsenek teljesen befejezve.

A nevezett időszakban három önálló chemiai munka is jelent meg, nevezetesen:

Lengyel Béla: Chemiai tankönyv a felső tanintézetek számára. I. kötet: Szervetlen chemia. Budapest, 1889. 536. lap számos ábrával s egy színes táblával. Noha még nem teljes, jelenleg az egyetlen magyarnyelvű tankönyv, mely a felső tanintézetekben használható.

Wartha Vincze: Az agyagipar technológiája. Term. tud. Társulat könyvkiadó vállalata. Budapest, 1892. 240 lap, 103 rajzzal s 25 táblával. Az igen szépen kiállított mű a Természettudományi Társulatban tartott közérdekű előadásoknak igen gondos feldolgozása, mely a tárgyat igen érdekesen és világosan adja elő. Kiemelendőnek tartja a bizottság, hogy benne sok eredetiség, számos érdekes új adat található s hogy a mű mind kiállítás, mind forma és nyelv tekintetében is kiváló.

Than Károly: «A qualitativ chemiai analysis elemei» a Magyar Chemiai folyóirat mellélete. Budapest, 1895. 232 4° lap, 21 rajz s egy színes táblával. Bevezetésül szolgál a qualitativ chemiai analysis kísérleti alapon való tanulmányozására.

Ez utóbbi három munka azonban a főnnebb elősorolt önálló chemiai kutatások mellett csak másodsorban volna tekintetbe vehető a jutalmak odaítélésekor.

Fröhlich Izidor: Az elméleti physika kézikönyve, I. kötet, Kinematika, Budapest, 1892. és Matematikai repertorium, Budapest, 1890. Kiadja a M. Tudományos Akadémia. Noha e munka az egyetlen, mely magyar nyelven az elméleti physika egész terjedelmét tárgyalja, nemcsak a felső oktatásban, hanem önálló kutatásban is használható és a kézikönyv színvonalát magasan túlszárnyalja. A bizottság csak azért nem hozza javaslatba, mert e mű mindenesetre több joggal pályázhat matematikai ciklusban.

Heller Ágost: «A physika története a XIX. században». I. kötet. A M. Tud. Akadémia megbízásából a Természettud. Társulat könyvkiadó vállalata. Budapest, 1891. 574 lap. Az osztatlan elismerés, melylyel szerző korábbi történeti műve a világirodalomban is talál-

kozott, szinte feleslegessé teszi e nagyszabású és mélyre ható részlet-kutatás méltatását. A munka emelkedett philosophiai és ismerettani gondolatmenete, mely a dolog természetéből folyólag kevésbé támaszkodik a physikai experimentumra s tapasztalatra, mint a hozzájuk szőhető elmélkedésre, az exact természetfelfogás fejlődésének tanulmányozásában kiváló helyet foglal el s mind a philosophus, mind a mathematicus figyelmét is felkelti, tán inkább a philosophiai vagy mathematicai tudományok cyklusába utalja.

Báró Eötvös Loránd: «Vizsgálódásai a földi gravitatio terén» cím alatt összefoglalható értekezés-sorozat oly genialis és szabatos módszereket állapítanak meg, melyek teljesen eltekintve a nyert számértékektől is, a physika terén lényeges haladást jelentenek és egyenesen korszakalkotóknak nevezendők. A Föld sűrűségét pl. vagy mi ugyanaz a gravitacionális állandót bámulatot gerjesztő módon egyetlenegy megfigyelésből pontosabban határozza meg, mint ezt az összes eddig ismert módszerek együtt véve teheték. Báró Eötvös Loránd módszereit a Föld alakjának meghatározására a szabadban is használta, számos a vonzó erővel összefüggő fontos problémát megoldott s hasonló, az említettekkel kapcsolatos dolgozatai, észlelései és módszerei vannak a földmágnesség terén is. A physikai tudomány körében módszert. kivitelt és különösen a tudományos szempont emelkedettségét tekintve nincs munka, melynek akadémiai jutalom több jogosultsággal volna odaítható.

B) Orvosi tudományok.

Az orvosi tudományok terén a lefolyt cyklusban élénk irodalmi tevékenység volt mind az önálló buvárkodás, mind a könyvirodalom terén. Az előbbieik közül, eltekintve a már az elmúlt cyklusban jutalmazott «veszettségre vonatkozó tudományos vizsgálatok» továbbfolytatásaitól, legkiválóbbaknak mondhatók a következők:

Dr. Thanhoffer Lajos: «Újabb adatok az izmok szerkezetéről». Akad. Érték. 1892. és «Újabb adatok a harántcsíkos izomrostok idegvégződéséhez». 1893. színes táblával. Mind a két értekezés új módszerrel (az úgynevezett aranyozó módszerrel) s ennek alapján számos eddig ismeretlen, vagy csak sejtett fontos eredményekkel viszi előbbre tudásunkat.

Klug Nándor: «Vizsgálat a gyomor-emésztés köréből». Magyar Orvosi Archivum. III. köt. 1—36 lap, és «Adatok a pepsin-emésztéshez»; Math. és Term. tud. Ért. 1895. XIII. köt. 56—85 lap. Új spektrophotometriai, 0.03% pontosságú s minden fehérjére alkalmas módszert állapít meg s több évi beható kísérletezés alapján számos szabatos ismeretet vezet le.

Ónodi Adolf dr.: «Adatok a gége beidegzésének boncz- és élettanához». A M. Tud. Akadémia kiadványa. 1894. 114 lap, 3 tábla és színes rajz. Kimerítő monographia, mely hosszú éveken át folytatott beható kísérletezés eredménye; a gégebeidegzés minden kérdését

vizsgálatnak veti alá s minden irányban új tények felismerésére jut, melyek a gégebeidegzés kórtanára is kihatnak.

A könyvirodalomban — noha mint gyűjteményes munka a díjazásnál tekintetbe nem jöhet — jelentőségére is a legkimagaslóbb mű a Belgyógyászati Kézikönyv, mely *Korányi. Kétféle és Bókai* tanárok szerkesztésében jelenik meg több hazai szakférfi tollából és korszakalkotó a magyar belgyógyászati irodalom terén. Eddigelé két kötet jelent meg. Ugyancsak kiválók:

Klug Nándor az Orvosegyesület Mészáros-díját nyert: «Élettanának» 2-ik kiadása; *Thanhoffer Lajos* nagy «Szövettana» 2 kötetben; *Purjesz Zsigmond*: «Belgyógyászati» 3-ik kiadása; *Goldzieher Vilmos*: «Szemészet»; *Bókay Árpád*: «Méregtan»; *Belkey József*: «Törvényszéki orvostan»; *Róna Sámuel*: «Bűjabetegségek kórtana»; *Feleki Hugó*: «Húgy- s ivarszervek pathológiája»; *Mihalkovics Géza* ugyancsak az Orvosegyesület Mészáros-díjával jutalmazott: «Központi idegrendszer morphológiája».

A nem gyűjteményes avagy jutalmat már nyert munkákon kívül első helyen áll *Thanhoffer Lajos* Szövettana. Budapest, 1894., mely két részben a mikroszkópi és szövettani technikával és a szövetek és szervek szerkezetével és vizsgálómódszereikkel foglalkozik. Legkiválóbb nemcsak azért, mert első ilyenmű magyar nyelven, hanem azért is, minthogy tartalmánál és tárgyalásánál fogva bármely hasonló irányú külföldi munkával is mérkőzik. E mellett tartalmazza a szerzőnek mindazon számos értékes szövettani bűvárlatait, a melyekkel nemcsak a hazai, hanem az egyetemes bonczatani tudományt gazdagította. Érdeme a műnek továbbá az is, hogy szerző bűvárlatain kívül össze van szedve benne minden hazai hasontermészetű szövettani kutatás is. Tartalmaz 16, részben a szerzőtől, részben tanítványaitól kigondolt vizsgáló eszközt, továbbá 280 művészi kivitelű fametszetet, melyet legnagyobbbrészt maga a szerző rajzolt fára, hét új vizsgálati módszert és a bizottságnak bemutatott rendkívül lelkiismeretes és kimerítő ismertetésből csak a legfontosabbat emelvén ki, 25 önálló új eredményt. Mind e jeles tulajdonságai a munkának ezt a legértékesebb szakmunkák közé emelik, mely mint magas színvonalú kézikönyv mind tudományos bűvárlatokban, mint a szövettan tanulásában szolgálatot tesz.

C) *Leíró tudományok.*

Gróf Széchenyi Béla «Keletázsiai útjának tudományos leírása»; I. köt. Az utazáson tett észlelések. Nagy 8°, 970 lap, 175 ábra, 10 tábla, egy átnézetes térkép. Kiadott gróf Széchenyi Béla saját költségén Budapesten, 1890. Tartalma: I. rész: Az utazás leírása, gróf Széchenyi Bélától, 235 lap; II. rész: Csillagászati, geographiai és topographiai megfigyelések Kreitner Gusztávtól, 306 lap; III. rész: Geológiai megfigyelések Lóczy Lajostól. 429 lap. Ezen becses munka a magyar irodalomnak egyik kimagasló terméke, a melyről állíthatni, hogy ahhoz

hasonló a kijelölt időszakban hazánkban nem jelent meg. E fáradságos, 1877—1880-ig tartó utazás fontos tudományos eredményei, melyeket Széchenyi Béla gróf. Kreitner Gusztáv és Lóczy Lajos tettek közzé. nemcsak a belföldi, hanem a külföldi szaktudósok részéről is valóban megérdemelt elismerésben részesültek, miről számos tudományos folyóirat tesz tanúságot. Leginkább áll ez *Lóczy Lajos*nak különben önállóan is megjelent geológiai nagy munkájáról, melyről a tudományos világsajtó nagy elismeréssel nyilatkozik, s mely számos új kutatás kiinduló pontjává lett. Szerzőnek nem egy következtetését vagy feltevését igazolták az újabb vizsgálatok.

Schmidt Sándor: «A Drágakövek», kiadta a kir. m. Term. tud. Társulat könyvkiadó vállalata, Budapest, 1890. I. kötet, 416 lap, 19 eredeti rajzzal; II. kötet, 319 lap, 34 eredeti rajzzal. Pontos, a termőhelyeket is figyelembe vevő leírásokon kívül megismerkedünk a drágakövek meghatározására való physikai, optikai és chemiai módszerekkel. Kitérően van tárgyalva Európa legbecsesebb drágaköve: a magyar opál. Az egyes ékkövek leírása nem csupán a tudományosan képezett szakemberre hanem egyszersmind a tapasztalt előadóra is vall.

Szabó József: Selmecz környékének geológiai leírása. Budapest, 1891.

Az állattan köréből két oly nagyobb és épen Akadémiánk kiadásában megjelent munkával találkozunk, melyek a jutalom odaítélésénél komoly figyelmet érdemelnének; az egyik kiváló gondnal és alapossággal írt monographia, melyben számos önálló megfigyelés van értékesítve.

Mocsáry Sándor alapvető nagy munkája: «Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi». Budapest, 1889., mely egy fajokban gazdag rovarcsaládnak oly kritikai rendszeres feldolgozását és kimerítő leírását tartalmazza, a minővel még a világirodalomban is csak ritkában találkozunk. A másik, szintén érdemes munka:

Chyzer Kornél és Kulczinski Ulászló magyarországi pókfaunája: *Araneae Hungariae*, I. kötet 1892., II. kötet 1. fele 1894., mely nemcsak a hazai fauna ismerete szempontjából bír elsőrangú fontossággal, hanem a benne közölt kitűnő analitikus táblázatokkal az általános tudományosságot is előbbre viszi. Mind a két munka latin nyelven jelent meg s a jutalmi szabályzatok szigorú értelmezése mellett ez okból díjazásra javaslatba nem hozhatók.

A magyarnyelvű állattani dolgozatok közül kiváló figyelmet érdemelnek:

Méhely Lajos herpetológiai munkái, melyek mind nagy szorgalommal s kitűnő szakavatottsággal önálló bűvárlatok alapján készültek s a külföldi illetékes szakkörök részéről is osztatlan elismerésben részesülnek. E dolgozatokkal Méhely az eddig jóformán egészen elhanyagolt magyar herpetológiát a tudomány mai színvonalára emelte s azok után ítélve bizvást remélhető, hogy Magyarország herpetolo-

giája, melyen Méhely már több év óta dolgozik, annak idején a szóban forgó jutalmakra teljes joggal fog pályázhatni. Ugyancsak fontosak :

Daday Jenő: «A kagylós-rákok harántcsikos izomrostjainak finomabb szerkezete» és «A Cyprois dispar anatómiai viszonyai».

Herman Ottó: «A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig». Budapest, 1895.

Pungur Gyula: «A magyarországi Tücsökfélék természetrajza». Budapest, 1891.

A bizottságban nem képviselt növénytanra vonatkozólag Klein Gyula I. tag szíves volt levélben kijelenteni, hogy kimagasló munka, mely a fentiekkel versenyezhetne, az utolsó hét év alatt nem jelent meg. A bizottság azonban megtisztelő említés nélkül nem hagyhatja.

Dr. Filársky Nándor-nak a Bugát-alaphól jutalmazott pályaművét: «a Chara-félék, különös tekintettel a magyarországi fajokra», Budapest, 1893;

Klein Gyula «Vizsgálatait a növénylevelek rendellenességeiről» és *dr. Borbás Vincze*, valamint *Mágocsy Dietz Sándor* számos értekezésben nyilvánuló buzgó munkálkodását.

Miután a bizottság már az első ülésén a jutalomra méltó munkák értékét a bizottsági tagok gondosan kidolgozott előterjesztései alapján mérlegelhette, második márczius 21-ikén tartott ülésén a következő szakonkénti jelöléseket tehette meg:

A) Physika-chemiából nagyjutalomra: báró Eötvös Loránd; mellékjutalomra: dr. Winkler Lajos.

B) Orvosi tudományokból nagyjutalomra: Thanhoffer Lajos; mellékjutalomra: dr. Ónodi Adolf.

C) Leíró Természettudományokból nagyjutalomra: gróf Széchenyi Béla; mellékjutalomra: Schmidt Sándor és Méhely Lajos.

Rövid tanácskozás után, melynek folyamán arról is volt szó, vajjon gróf Széchenyi Béla munkája gyűjteményes munkának tekinthető-e, a bizottság egyhangúan s egyértelműen a következő javaslatokban állapodik meg:

1. Ha a jutalmi szabályzatok módot nyújtánának mind terjedelmére, mind belértékére a bizottság előtt teljesen ismert, de nyomtatásban inkább csak előzetes jelentés képében közzétett nagyszabású vizsgálódás megjutalmazására: úgy a bizottság a nagyjutalomra egyhangúlag BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND «Vizsgálódásait a földi gravitatio terén» ajánlaná. Így is teljes joggal felteszi, hogy e mindennek felett kimagasló dolgozat egy későbbi ciklusban még jogosultabban fog pályázhatni.

2. A bizottság e szerint nagy jutalomra egyhangúlag GRÓF SZÉCHENYI BÉLA «Keletázsiai útjának tudományos leírását» jelöli. Teszi ezt azon tudatban, hogy a szóban forgó ciklus alatt nem jelent meg minden tekintetben nagyobb szabású magyar könyv, mely az akadémiai nagyjutalommal való kitüntetésre méltóbbnak ítéltének, és

teszi ezt, mert szükségesnek tartja, hogy a munka általánosan ismert belértékén kívül is kitüntettessék, a tudományos irányban Kreitner Gusztáv s különösen Lóczy Lajos munkatársaival együtt, oly szerencsésen működő és áldozatkész főúr is.

3. A Marczibányi-mellékjutalomra a bizottság ugyancsak egyhangúlag THANHOFFER LAJOS «Szövetтанát» jelöli. Mint a szaktudományt tényleg előbbrevitt magyar munka megérdemli a jutalmat, a melylyel a M. Tudományos Akadémia a szerző egész, hosszú és buzgó tudományos tevékenysége iránt adhatja meg az elismerés buzgító koszorúját.

Budapesten, 1896. április hó 10-ik napján.

Than Károly, Dr. Horváth Géza, Dr. Högyes Endre,
biz. elnök. r. tag. r. tag.

Kövesligethy Radó, Schuller Alajos, Dr. Krenner József.
l. tag, biz. előadó. r. tag. r. tag.

2. Birálatok az 1895. szeptember 30-án lejárt Ullmann-féle pályázatra beérkezett munkákról.

I.

A pályázatra beérkezett két munka közül az 1-ső számú, «Ha erőnk elvész, el ne hagyjatok!» jelige alatt, 148 negyedrélt lapra terjed. Címe: «A munkásbiztosításról, különös tekintettel Német-, Angol- és Ausztriaország munkásbiztosítására». Tartalma: igen rövid bevezetés és azt követő általános megjegyzések után a Németbirodalom három rendbeli munkásbiztosító törvényének részletekig menő lefordítása; ezt követi az angol törvényhozásnak a friendly societies és velök rokon munkásegyletekre vonatkozó intézkedéseinek ismertetése s ez egyletek története, mely lényegileg Hasbachnak: «Das englische Arbeitersicherungswesen» cím alatt 1883-ban Lipcsében megjelent könyvéből van véve, s valamint e forrás, a nyolczvanas évek elejénél tovább nem megy; végül a két osztrák munkásbiztosító törvény keletkezésének rövid történetét s a törvényeknek és végrehajtási rendeleteknek összeállítását találjuk.

Mint a tartalom felsorolásából látható, e munka nem egyéb, mint a törvényhozás intézkedéseinek egyszerű leírása, a társadalmi intézményeknek jórészt idegen forrás után, annak megnevezése nélkül való rajzával. Szerző a biztosítás technikai kérdései iránt mutat csak némi érdeklődést; sem közgazdasági, sem socialpolitikai érzékkel nem bír, s így műve, melyben az önálló gondolatmenetnek alig lehet valami nyomát találni, oly gyöngye, hogy a pályadíj odaítélésében számba nem jöhet.

A második számú pályamunka címe «A munkásbiztosítás ügye». Jelígeje: «Új feladatok». Két kötetbe van foglalva, melyek közül az első 222 negyedrélt lapon a szöveget, a második 23 négy táblán a

statisztikát tartalmazza. Az első kötetben egész általános reflexiókat tartalmazó rövid bevezetés után, Angolország s azután Németország munkásbiztosítási ügye van feltüntetve. Az előbbinél a történeti visszatekintés foglal el igen nagy helyet, míg az utóbbinál a törvények rövid ismertetése a statisztikai eredmények méltatásával van összekötve. Végül rövid nyolcz lapon összehasonlításokat találunk a két rendszer, a német kötelező és az angol magántársuláson alapuló munkásbiztosítás közt.

Kétségtelen, hogy e pályamű jó irányával, a felölelt tárgyak irodalmi színvonalon álló tárgyalásával, áttekinthetőségével jó benyomást tesz az olvasóra. Statisztikai adatok bő bevonása, a számok egybevetése szorgalomról tanúskodik s a legújabb adatok figyelembevétele is azt mutatja, hogy szerző igyekezett magának az ügy fejlődéséről képet alkotni.

Azonban a mű, mindezen előnyei daczára, sarkalatos hibákban szenved. Az egyik e hibák közül nem mondható ugyan lényegesnek, bár sokat levon a munka értékéből, s ez az, hogy nagyon hosszasan foglalkozik az angol munkásbiztosítás multjával és pedig régmultjával is, táblázatokat idézven a biztosító intézetek használatából, s mindezekben nagyon észrevehetően ragaszkodván Hasbachnak már fent idézett munkájához, a forrás megnevezése nélkül; ezzel szemben azonban érdeme az, hogy újabb forrásokat is buzgón tanulmányozott.

A munka főhibája azonban az, hogy majdnem tisztán leíró. Már pedig a pályázat feladata szó szerint az volt: «fejtsd ki a pályázó a munkásbiztosítás ügyét külföldön, törvényhozási és társadalmi szempontból, különös tekintettel Ausztriára, Németországra és Angliára». E feladatot úgy értelmezem, hogy annak súlypontja a német és angol rendszer olyatén bírálata, mely megmondja azt, hogy társadalmi politikai szempontból melyik a jobb, melyik a törvényhozásban követendő rendszer. Szerző alig ad többet a két rendszer ismertetésénél. Már maga az a körülmény különben, hogy pályázó az osztrák munkásbiztosítást mellőzi, súlyosan jó számba, mivelhogy a pályafeladat egyenesen megkivánta annak tekintetbe vételét. De arról, hogy pályázó az angol és német rendszer összehasonlító bírálatába belemélyedt volna, szintén nem lehet szó. Öt lapon ad ugyan némi párhuzamot a két rendszer közt és megjegyzéseiben sok a helyes, de túlságosan könnyen bánik a kérdéssel és felettebb nagy óvatossággal csak azzal végzi be fejtegetéseit, hogy «az angol munkásbiztosítás nincs még annyira kiépítve, mint a német, de több benne a szilárdság, a belső erő». Az utóbbi tételt a munkások önszegélyének nagyobb értékére értve, az megállhat ugyan, de ezzel a kérdést elütni nem lehet. A kényszerbiztosítás szervezetének, a munkások belevonásának, önkormányzatának kérdéseit kellett volna elemezni, hogy ez intézménynek a munkásokra gyakorolt morális hatását összemérhessük a szabad egyesülésével. — A kényszerbiztosítás egyes ágainak jelentőségét és külön szervezet

kérdéseit, a tapasztalt hiányokat és kiderített előnyöket a társadalom két nagy osztálya, a vállalkozók és munkások szempontjából külön-külön fel kellett volna tüntetni, hogy az összehasonlítás és ítélet lehetségessé váljék. Végre is a tapasztalatok már Németországban egy évtizedre nyúlnak vissza, mi elég idő arra, hogy a kérdés megérjék a feleletre. A vonatkozó irodalom tényleg elég nagy, de pályázó azt egyáltalában nem látszik figyelembe venni. A kényszerbiztosításnak a közegészségügyre, a balesetek megakadályozására és következményeik gyors elhárítására, a munkás és munkaadó közti viszony javulására gyakorolt befolyásáról ép úgy nem szól, mint nem foglalkozik azokkal a támadásokkal, melyeket különféle oldalokról a német biztosítási rendszer alapelvei ellen intéztek.

A felhozottaknál fogva véleményem az, hogy az Akadémia a jutalmat egyik pályaműnek sem adhatja ki. *Dr. Ráth Zoltán, l. t.*

II.

Az Ullmann-díjra beérkezett két pályaműről, sajnos, bírálati jelentésemet azzal a véleménynyel kell előterjesztenem, hogy kitüntetésre egyik sem méltó.

Az I. számú pályamű (Jelige: «Ha erőnk elvész, el ne hagyjatok») lényegileg a német, angol és osztrák törvények és rendeletek ismertetésére szorítkozik. Jóformán semmiben sem tesz eleget a pályakérdés tulajdonképeni feladatának, hogy t. i. a munkásbiztosítás ügyét törvényhozó és socialis szempontból ismertesse, vagyis összehasonlításokat tegyen a különböző államokban a fennálló törvényekkel elért eredmények és tett tapasztalatok közt, hogy így előkészíttessék, illetőleg tovább fejlesztessek a magyar törvényhozás.

Szerző igen könnyű munkát végzett annyiban is, hogy dolgozatát három vagy négy munkából összehöngészte minden önálló gondolkozás nélkül. — A németországi biztosítási ügy vázolásában kivonatolta és szabadon fordította Bödikernek 1884-ben megjelent. «Die Unfallgesetzgebung der europäischen Staaten» című művét. A mint e forrása véget ér, dolgozatának ez a része is megrövidül. Előadásának további részében minden valószínűség szerint a német birodalmi biztosítási hivataltól kiadott Leitfadent használta fel és fordította le.

Míg a német munkásbiztosítás vázolásában egészen Bödiker nyomán indul, már az angol munkásbiztosítás ecsetelésében nem követi egészen azt a sorrendet, melyben ezt a kérdést Hasbach (Das englische Arbeiterversicherungswesen, Geschichte seiner Entwicklung und Gesetzgebung 1883.) tárgyalja. Előadását kezdi az 1793. évi törvényen, melyet Hasbach a II. fejezetben tárgyal és rögtön visszamegy egyes előzményekre, melyeket Hasbach már az I. fejezetben említ. Az 1875. évi törvény az utolsó, melyet Hasbach részletesebben ad elő. Szerző dolgozata e részének itt vége is szakad. Összes tudománya és tudomása az angol munkásbiztosításról Hasbach művén túl nem megy.

Különben szerző mindjárt a munka elején elárulja, hogy a kérdéssel behatóan nem foglalkozott. Az 5—6. oldalon szabad fordításban a munkásbiztosítás, illetőleg a balesetbiztosítás jelen állását épen úgy adja elő, mint ezt Bödiker a bevezetésben az első és második oldalon röviden összevonva jellemzi, figyelmen kívül hagyván a részletezést. S itt megtörténik rajta, hogy a Bödikernél előforduló «Ausztriát», Ausztiria-Magyarországgal helyettesíti és így állítja: «Az előbbi törekvésekkel első helyen állanak Németország és az Osztrák-Magyar birodalom, melyek a kötelező nyilvános jogi baleset-biztosítással megfelelő kártérítést biztosítanak a baleset által sujtott munkásoknak és családjaiknak». Ausztriára állott és áll, a mit Bödiker nyomán az ismeretlen szerző elmond, de nem áll Magyarországról. Hazánkban sajnos; még csak — a vasutakat figyelmen kívül hagyva — szavatossági törvény nincs.

Irálja döcögös. A kifejezésekkel nincs tisztában. P. o. «vétség» helyett mindig «bűn»-t említ, «felelősség-kötelezettség»-et mond szavatossági kötelezettség helyett.

A 2. számú pályamű (Jeligéje: Új feladatok) már csak azért sem felel meg a követelményeknek, mert tisztán csakis Németország és Anglia munkásbiztosítási ügyét ismerteti. Ausztriát illetőleg közöl ugyan adatokat a mellékletben, de biztosítási ügyének leírását mellőzi. A pályát kérdésben pedig Ausztriára súly fektetnek és pedig főleg azért, mert Ausztiria és Németország munkásbiztosító intézményei szervezetében vannak lényeges különbségek, habár kiinduló alapjuk azonos.

De a dolgozat még azért sem felel meg, mert a kérdést épen törvényhozási és socialpolitikai szempontból nem tárgyalja behatóan, habár messzebb is ment az elsónél és nem szorítkozik tisztán a törvények és rendeletek ismertetésére. Lényeges hiba az is, hogy a mellékletben közölt bő statisztikai adatokból meríthető következtetéseket sem vont le és tette fejtegetés tárgyává. Inkább a biztosítási elemre, mint a kérdésnek tulajdonképi lényegére van tekintettel.

Míg az első pályamű semmiféle forrásra nem hivatkozik, addig már ez a pályamű Angliánál igenis említ forrásokat, melyekről azonban egészen biztosan el lehet mondani, hogy azokat kezébe sem vette. Elfelejtja azonban megjelölni a munkát, a melyből épen Anglia munkásbiztosító ügyének vázolásakor főleg merített. S ez Hasbachnak már említett munkája. A kivonatban, melyet belőle készített és melyet itt mint önálló dolgozatot szeretne bemutatni, sokkal több súlyt fektet a biztosítási elemre, mint éppen az összefüggésre, mely Anglia munkásbiztosítási és egyéb törvényei és intézményei közt fenforog és a melyekben nagy szerepet visznek a szegényadók.

Különben annak beigazolására, hogy nem alaptalan a feltevés hogy azokat a jelentéseket, melyekre az ismeretlen szerző hivatkozik, nem olvasta, hanem csak fontoskodásból kiírta Hasbachból, elég rámutatni, hogy a 84. l. megjegyzi, hogy az adatokat részben a Manchester

Unity üzleti jelentéseiből, részben Wilkinsonnak felolvasásából meríti. A III. fejezetben a Manchester Unityre vonatkozólag a 82. és 83. l. közöl egy táblázatot. Ugyanezt a táblázatot nem ugyan épen abban a sorrendben Wilkinsonnak felolvasásában (*Journal of the Royal Statistical Society* Jún. füz. 310. és 311. l.) is meg lehet találni. Ezek az adatok miatt tehát nem kellett üzleti jelentéseket elolvasni. Valószínű tehát, hogy el sem olvasta.

A 42. l. közöl egy táblázatot, melyet Hasbach dolgozatából (204. l.) vett át és megjegyzi, hogy összehasonlításul közli a Highland Society valószínűségi számításait. Tényleg közli ezt a táblázatot, de nem önálló kutatás alapján, hanem közli azt Hasbach is, ki ahhoz még Ansell számítását csatolja, melyet szerző kihagy. E helyütt Hasbach részletesen előadja Neisonnak a Highland Society és Ansell táblázatai ellen irányzott támadásait és mondja, hogy egyes esetekben drasztikusan vázolja a fizetésre képtelen, bukott, bár látszólag virágzó segélyegyleteket. Ebből ügyes szerzőnk a következő állítást faragja ugyanabban a jegyzetben: «A parlamenti jelentések sok segélypénztár váratlan összeomlását e hibás skót tabelláknak tulajdonítják». Itt is természetesen elhallgatja Ansell táblázatát, melyet számos segélyegylet használt.

El kell azonban ismerni, hogy a II. sz. munka szerzője határozottan több anyag és irodalmi forrás fölött rendelkezik, mint az I. számúé. Írálya is sokkal gyakorlottabb íróra vall. Kellő előkészület mellett, ha csak valamivel behatóbban foglalkozik e kérdésnek roppant bő irodalmával és nem statisztikai tabellák, élettartami, betegségtartami táblázatok kiírására fekteti a súlyt, hanem épen azokra, a vitákra és eltérő véleményekre, melyekre a kérdés alkalmat adott és ad még folytonosan, képes lett volna a kérdést megfelelően tárgyalni. Így, a mint a munka ma előttünk áll, még a főkérdést, t. i. a kényszer vagy önkéntes biztosítást illetőleg sem nyerhetünk kellő tájékozást, annál kevésbé a szervezeti kérdésekre nézve. S főleg ezért nem tartom ezt a dolgozatot sem a jutalomra érdemesnek.

Budapest, 1895. december 26-án. *Dr. Pólya Jakab* l. t.

3. Bizottsági jelentés a Lévy-pályadíjra érkezett pályamunkáról.

Jeligeje: «A kamatszámítás egyfelől áldásos tőkegyűjtő, de másfelől veszedelmes eszköz, melylyel az uzsorás ölhet» stb.

A pályamunka három részből áll: az elsőben szerző az erdőgazdaság jövedelmezőségének megállapításában alkalmazandó módszereket tárgyalja; a másodikban az erdőgazdaság jövedelmezőségének megállapítását; a harmadik részben pedig összehasonlítja az erdőgazdaság jövedelmezési százalékát az országos pénzkamatlábbal s a mezőgazdaság legfőbb ágainak jövedelmezőségével és magyarázza a mutatók közötti általános eltérést.

A mint már ezen tárgyeosztásból is kitűnik, a pályamű nem

oldja meg a kitűzött feladatot a pályázati hirdetésben kívánt értelemben, minek következménye az, hogy a nagy szorgalommal és sok utánjárással szerzett adatokból levezetett eredmények nem egészen helyesek s nem nyújtják a kellő áttekintést. A pályázati feltételek azt kívánják, *hogy az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez úton nyerhető kamat-jövedelem közti viszony egyfelől az egyes erdős vidékek szerint, másfelől általában az egész országra nézve mutattassék ki.* E helyett szerző célszerűbbnek vélte a jelzett viszonyt csak az egész országra nézve, de elkülönítve a talaj nem feltétlen és feltétlen minősége szerint s az utóbbira nézve pedig a legfőbb fánemek szerint kitüntetni, felemlítvén azonkívül a turnus nagyságának befolyását is. Ez pedig nem elegendő, mert nemcsak a fa növekedése, hanem ára is vidékek szerint különböző, valamint különböző a mezőgazdasági tőke és jövedelem közti viszony is. Hiányos azonkívül a megállapított jövedelmezőségi aránynak bírálása is, a mennyiben az erdőgazdasági művelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételező közigazdasági és földművelési tényezőket szerző nem fejtette ki a pályamű céljának megfelelően.

A mi a részleteket illeti, arra nézve megjegyzendő, hogy szerző az erdőgazdaság jövedelmezési százalékának megállapításában követett eljárását a szükségesnél hosszadalmasabban fejtegeti, a nélkül, hogy áttekintést nyújtana. Szerző továbbá a jövedelmezési százalékot kamatoskamat számítás alapján határozza meg, alapul véve 3% kamatlábat, a nélkül azonban, hogy a számításnál — a mint azt ezen eljárás követeli — a pénzügyi turnust alkalmazta volna. A 3% kamatláb a mi erdőgazdasági viszonyainkhoz képest túl magas, ennek alapján szerző az erdőtalaj erdőgazdasági értékét, mely ezen kamatláb mellett nálunk csak kivételes esetben ad tényleges mennyiséget, nagyobbrészt számításon kívül hagyja, ott pedig, a hol az eredmény kivételesen nagyobb, önkényszerűen leszállítja. Az erdőgazdaság jövedelmezési százalékának kiszámítására szerzőtől választott pénzügyi módnak ily általános alkalmazása egyébiránt hazánk erdőgazdasági viszonyai közt nem is indokolt s téves eredményekre vezethet. A mezőgazdaság jövedelmezési százaléka szintén csak az egész országra vonatkozik és nincs részletesen kifejtve; a számítás különben itt sem egészen helyes, mert a mezőgazdaságnál is figyelembe kell venni a birtok-felszerelési tőkét, melyről szerző nem is tesz említést.

A fennebb előadottak szerint a pályamunka a kitűzött feltételeknek nem felelvén meg, írójának a pályadíj kiadását sajnálatunkra nem ajánlhatjuk.

Bedő Albert, l. t.

Lipthay Sándor, l. t.

Pólya Jakab, l. t.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Július 15.

7. FÜZET.

Hantken Miksa emlékezete.

(1821–1893.)

(*Koch Antal* rt. emlékbeszéde a május 26-iki összes ülésen).

Már harmadik éve, hogy Hantken Miksa, az Akadémia volt rendes tagja és egyetemünkön a palaeontologia első képviselője, két hónapig tartó súlyos betegség után, melynek csiráját a tett mezejéről, egy Zágráb vidékére tett kirándulásáról hozta magával, csendesen elhunyt. Akadémiánk az emlékbeszéd tartásával csekélységet bízta meg, ki e megtisztelő megbízást készségesen el is fogadtam. Hogy kötelességemnek csak ily későn felelek meg, annak több oka van. Először is meg kellett felelnem a m. Földtani Társulat megbízásának, mely 1894. február 7-én tartott közgyűlésére kívánta tőlem az elhunyt feletti megemlékezést. Alig két hónappal utóbb a halál váratlanul kiragadta körünkből osztályunk volt titkárát, a hazai geologia úttörőjét, Szabó József tanárt. A m. Földtani Társulat, 1895. évi közgyűlésén feledhetlen elnöke felett az emlékbeszéd tartásával újra engem bízott meg. Ez a kegyeletes földadat egyrészt és a budapesti egyetemhez történt áthelyeztetésem külső körülményei másrészt nem engedték, hogy még ezen év leforgása alatt az Akadémiától elvállalt kötelezettségemnek is megfelelhessek. Hozzájárult a halogatáshoz az a vágyam is, hogy mint a boldogult Hantken Miksa utóda az egyetemi tanszéken, behatóbban megismerkedjem előbb a boldogult alkotásával, az egyetem palaeontologiai intézetével, annak berendezésével és gyűjteményeivel, hogy azután annál közvetlenebbül megítélhessem és méltányolhassam érdemeit ezen a téren is. Miután az elmúlt tél folyamán erre elegendő időm és alkalmam volt, most már mi sem tartóztathat vissza, hogy az Akadémia kegyeletes szokása szerint az elhunyt rendes tag emlékezetét föllevenítve, elismerésünk adóját lerójuk.

* * *

Prudniki Hantken Miksa lovag, régi nemes család sarja, 1821. szeptember 26-án Jablunkán, Osztrák-Sziléziában született. Atyja bányagazgató volt, és így könnyen érthető, hogy az ifjú Miksa is a bányászati pályához vonzódott. Miután a gymnasiumot Teschenben, a philosophiát pedig a bécsi egyetemen (1840—42.) elvégezte, a selmeczi bányászakadémia rendes hallgatójának iratkozott be és a négy éves tanfolyamot 1846-ban végezte el.

1858-ig különféle bányászati vállalatoknál mint bányatiszt szolgált, s e közben 1849 és 50-ben Bécsben is tartózkodván, az ottani egyetemen az elemző vegytannal is foglalkozott. 1852-ben a doroghi barnaszénbányánál volt alkalmazva, s e bánya földtani viszonyainak tanulmányozásával és leírásával kezdte meg tudományos működését. Később néhány éven át Szerbia szolgálatában állott, hol bányatiszti teendőin kívül az ország növény-, föld- és légtünnettani viszonyainak tanulmányozásával foglalkozott.

1858-ban megnősült s a gyöngéd családi kötelek végkép Budapesthez és vidékéhez kötötték az elhunytat, a ki itt, a mint a «Zeitschrift für praktische Geologie» 1893. augusztusi számában, Hantkenről irt nekrolójában néni célzatossággal, de való igazsággal hangsúlyozta: «wurde mit Leib und Seele Ungar!» Csakugyan Hantken idegen származása mellett és noha csak férfi korában telepedett le végkép nálunk, tökéletesen megmagyarosodott, nemcsak szóban és írásban, de érzelmeiben is; csak a kiéjtésén érzett mindvégig az idegenszerűség.

1861-ben a pesti kereskedelmi akadémiához r. tanárnak neveztetett ki s 1867-ig tanította itt többek közt a földtant és természetrajtot; de szabad idejében a budai hegységben folytatta megkezdett földtani és őslénytani vizsgálatait, melyeket a m. tud. Akadémia is támogatott. Ebbeli munkásságának eredményeit 1859-től 1865-ig több értekezésbe foglalta össze, melyeket részint a bécsi cs. kir. birod. földtani intézet, részint a m. tud. Akadémia adott ki. Akadémiánk e tudományos működését méltányolván, 1864-ben levelező tagjává választotta.

1866-ban a nemzeti múzeum ásvány-földtani osztályának őrévé neveztetett ki és az maradt 1869. őszéig. Ugyanazon évben a m. Földtani Társulat megválasztotta első titkárának, mely tisztségét négy éven át páratlan buzgalommal viselte. Nagy körültekintéssel vezette Kubinyi Ferencz elnöksége alatt a társulat ügyeit és gondosan szerkesztette Munkálatainak III., IV. és V. köteteit.

E közben folytatta a budai hegység földtani és őslénytani viszonyainak kutatását, és különösen az agyag- és márgarétegekben eltemetett apró Rhizopoda-maradványok mikroskopi vizs-

gálásával szerzett magának elismerést és tekintélyt a tudományos körökben. Erre vonatkozó értekezései és közleményei nagy számmal (12) jelentek meg a «m. Földt. Társulat Munkálatai» maga szerkesztette kötetében.

1867-ben a m. Földtani Társulat megbízásából megkezdette a honi barnaszéntelek rendszeres tanulmányozását, a mit azután 10 éven át szivós kitarással folytatott és az egész országra kiterjesztett. Fáradhatlan munkásságának és alapos szakértelmének sikerült is 1878-ban egy olyan összefoglaló munkával¹ ajándékozni meg hazánkat és a tudományt általában, mely mint alapvető monographia hosszú időre az ezen irányban foglalkozóknak, mind a tudomány, mind a gyakorlat embereinek nélkülözhetlen vademecumja marad.

1868-ban a Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. Miniszterium a kebelében föllállított ideiglenes földtani osztály vezetésével Hantkent bízta meg; a következő évben pedig osztálytanácsosi ranggal a véglegesen megalapított m. kir. Földtani Intézet első igazgatójává neveztetett ki.

Új fontos állásában és széles hatáskörében fokozott tevékenységet fejtett ki, egyrészt az új intézet szervezése, berendezése és az adott viszonyokhoz mért fejlesztése körül, másrészt — és ezt talán első sorban kellett volna főlemlítenem — főleg tudományos munkálkodásával, melynek maradandó nyomai az ő igazgatósága alatt megjelent hat kötet Évkönyvben találhatók föl s a fiatal intézetnek jó hírét és nevét csakhamar a hazán kívül is megalapították.

Életének ezen időszakában írta és tette közzé legnagyobb és legértékesebb munkáit, így a már említetten kívül a «Clavulina Szabói-rétegek faunája»-ról szóló szép monographiát és «az 1880. évi zágrábi földrengésre vonatkozó terjedelmes tanulmányát». A m. tud. Akadémia e szép tudományos tevékenységgel szemben szintén nem késhetett soká az elismeréssel és 1874-ben rendes tagjai sorába vette föl Hantkent, a ki, mint azelőtt, most is gyakran fölkereste az Akadémia forumát, sokszor polemikus, kritikai éllel írt, de mindig tárgyilagos és tartalmas értekezéseivel.

Az évről-évre fejlődő m. kir. Földtani intézet igazgatásának növekedő gondjai azonban végre is kifárasztották a különben is ideges természetű tudóst, és könnyen érthető, hogy öreg napjaira a sok adminisztrálástól menekülni, szabadabb és nyugalmasabb állásba vágyott, melyben kizárólag kedvelt szaktudományá-

¹ A magyar korona országainak széntelei és szénbányászata. Kiadta a Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. Budapest. 1878.

nak, a palaeontológiának élhetett. Így történt, hogy e szakmában kifejtett kiváló tudományos működését elismerve és méltányolva, Trefort Ágoston akkori vallás- és közoktatási miniszter előterjesztésére 1882-ben Hantken az egyetemen felállított új palaeontológiai tanszék első tanárává neveztetett ki. Ezzel a boldogult elérte vágyai netovábbját visszavonulhatott dolgozó szobájának csendes magányába és zavartalanul foglalkozhatott tudománya művelésével, tetszése szerint kirándulhatott az ország egyik vagy másik pontjára, hogy tanulmányaihoz új anyagot és adatokat gyűjtsön; elérte továbbá, hogy közlékeny, tanításra és buzditásra mindig kész, az ifjúság iránt barátságos természetének megfelelőbb élethivatáshoz jutván, taníthatott ismét és tanítványokat nevelhetett, a kik az ő szellemében műveljék és tovább fejleszszék a palaeontológiát. Hantken volt tehát hazánkban a palaeontologia első tanára, de lehet mondani, első alaposabb művelője is; ő volt az egyetem palaeontológiai gyűjteményének megalapítója, mivel tárgyainak nagy részét ő maga gyűjtötte vagy saját költségén szerezte s odaajándékozta azután az egyetemnek. A legtevékenyebb férfikoron ugyan túl volt már, a mikor ez intézet élére állott, de érett tapasztalatok és bő ismeretek kincseit hozta magával, s azokat lehetőleg értékesítette az egyetemi oktatásban. Több mint 10 évi odaadó, buzgó működése az egyetem keretében maradandó nyomokat hagyott hátra. Valóban Hantken hangyamódra igen sok anyagot hordott össze intézetében, sokkal többet, mint a mennyit öreg napjaiban földolgozni képes volt. Ez anyagot kellően elrendezni és tanulságosan kiállítani nem volt már elég ideje és ereje; e munkálatok között érte őt a halál, és így intézetét távol sem befejezett és rendezett állapotban hagyta vissza. Irodalmi tevékenysége élete eme szakában eleintén még élénk volt, csak az utolsó években, a mikor nagyobb összefoglaló munkákon, így Magyarország geológiáján, a nummulitok és a hárshegyi ammonitok monographiáin kezdett dolgozni, nem olvastunk többé értekezéseket és közleményeket tőle. Sajnos, hogy a halál megakadályozta e tervezett nagyobb munkáinak bevezetésében, és nem is várható, hogy e tárgyakra vonatkozó rendezetlen anyagából és szétszórt jegyzeteiből a tudomány számára sokat értékesíteni lehessen.

Hantken nem volt hazánk szülöttje, de nálunk, a selmeczi bányászakadémián tanult, ott kapta tehát az első impulzust Földünk őslényeinek kutatásához. Csakhogy az, mit a negyvenes években Selmeczen a palaeontológiából láthatott és tanulhatott, vajmi kevés lehetett még a legszerényebb alapnak is, annál kevésbbé, mert ennek kellő szélességet és mélységet a biológiai tudományok sem adhattak, mivel ott nem volt alkalma ezeket hallgatni és gyakorolni. És Hantken mégis kiváló helyet vívott ki magának a kövült véglények, különösen a nummulitok

és foraminiferák tanulmányozása által a palaeontologusok sorában, mert nemes ambitio, kitartó buzgalom és éles megfigyelő tehetség kiváló tulajdonai voltak, melyekkel megáldva folyton tanult és az őslények megismerésében lépésről-lépésre előbbre haladt. Ifjabb éveiben, tehát századunk közepe körül, hazánkban sem hiányoztak már itt-ott egyes lelkes természetbarátok, kik az őslények gyűjtésével, elősorolásával, sőt némi leírásával is foglalkoztak, és kétségtelen, hogy a hatás a Bécsben föllállított birodalmi földtani intézettől és annak geologusaitól indult ki, kik hazánk területén is földtani fölvételeket végezvén, a természettudományok művelőivel és kedvelőivel érintkeztek s az őslényekre vonatkozó, évről-évre gyarapodó ismereteket nálunk is terjesztették. Hazánk ez időbeli természetbarátainak foglalkozása az őslényekkel azonban még csak dilettantismus számba mehet; egyedül Hantken kezdett behatódiban, tartósabban és tudományosabban velök foglalkozni, és így természetes, hogy e téren csakhamar hazai szaktekintélylyé vált. Harmincz néhány évvel ezelőtt, egyetemi hallgató koromban már Hantkenhez, akkor még a kereskedelmi akadémia tanárához, fordultunk volt mindannyian, kik az őslények maradványai iránt érdeklődvén, azokról a pusztaszemléletnél többet is akartunk tudni, és őszinte hálával emlékszem vissza most is arra a jóindulatra, melylyel engemet lakásán — mert ott volt még akkor egész gyűjteménye és szakkönyvtára — fogadott és törekvéseimben a legszivesebb készséggel támogatott. Akkor és később is, a vele folytatott érintkezésben, tapasztaltam, hogy a tanulni vágyó ifjúság iránt rendkívül nyájas, leereszkedő és közlékeny volt, s ezt a kedves tulajdonságát tanítványai irányában mindvégig megőrizte.

Szak- és hivatalbeli társaival szemben is szives és barátságos volt Hantken, ha azok tudományos kérdésekben az övével ellenkező álláspontot nem foglaltak el. De ha ilyen eset következett be, akkor meglehetősen rideg és éleshangú replikákban vagy a vitás kérdésre vonatkozó értekezésekben szigorúan bírálgatva az ellenfél érveit, új megfigyelési adatokkal igyekezett saját fölfogásának helyes voltát bizonyítani. Ha ez nem is sikerült neki minden tekintetben, tagadhatatlan, hogy ez a szigorú kritikai működése hazánk idősb harmadkori rétegeire vonatkozó ismereteinket rendkívül növelte s azoknak a külföldi hasonló korú képződményeivel való egybevetését nagyon elősegítette.

A boldogult tudós és tanár életének és működésének imént előadott vázlatából kétségtelenül kitűnik, hogy az adott viszonyokhoz és körülményekhez mérve, a hazai stratigraphia és palaeontologia művelése és fejlesztése körül valóban sokat tett és elévülhetlen érdemeket szerzett magának. Különösen el kell ismernünk, hogy hazánkban úgyszólván ő volt az első, ki az ős-

állati maradványokkal általában behatóbban, kitartóan és tudományosabb szellemben foglalkozott, és legtöbbször becsülendő az a szakadatlan és eredményekben is dús munkálkodása, melyet a hazánk különféle rétegeiben eltemetett mikroszkopikus véglények maradványainak föl kutatásában, tanulmányozásában és leírásában kifejtett.

Hantken emlékét, melyet őszinte kegyelettel és tisztelettel fölleleveníteni igyekeztem, mindennél jobban fenn fogják tartani maradandó becsű tudományos munkái, melyeket örökölni ránk hagyott; mert e munkákból merítheti majd a késő nemzedék is azt a tudatot, hogy Hantken Miksa a hazai palaeontologia alapvető munkása volt.

Vogul s magyar névszói összetételek.

(Kivonat *Szilasi Mór*icz márczius 2-án felolvasott értekezéséből.)

A nyelvészeti módszerben újabb időben gyökeres fordulat állt be. Mindinkább meggyőződünk róla, hogy valamint a nyelv eredetének kezdeteit, szintűgy történeti élete változásait s viszonyosságait is legkivált a lelki élet kapcsán bírjuk eredményesen kutatni s megvizsgálni. Minden emberi működés a lélekből indul ki, illetőleg minden emberi működés nem egyéb, mint a lélek visszahatása, a mint a külvilág hatásaira megfelel. Legkivált a nyelv, az *imago animi*, a mint már *SENECA* megmondta, az fejezi ki, miként tükröződik az egész mindenség lelkünkben, miként alkotott magának képet s fogalmat az emberi lélek az egész mindenségről. Fájdalom az eredeti *conceptio* örökké titok leszen előttünk, mert a szók legősibb jelentését, a viszonyt, mely a hang s az *objectum* között létezett, ha ugyan volt valamelyes, szóval a külvilágnak legeredetibb *subjectiv*, vagy mondhatjuk *lelki* átalakítását sohasem bírjuk megfejteni. De azontúl, a nyelvnek már meglévő megalakulása után, figyelemmel kísérhetjük, miként edződött, miként finomodott, miként vált hajlékonyabbá s alkalmazkodott a fejlődő műveltség s haladás szükségleteihez. Ezen fejlődésének ereje s nagysága persze sok külső körülménytől függ, mint magának a nyelvnek természetétől, a fizikai körülményektől, a környezettől, sőt a népek politikai helyzetétől is, de a legkitünőbb alkotója s változtatója mégis mindenkoron az emberi lélek ereje s törvényei. Ezek t. i. a pszichológiai törvények általánosak s egyformák, de alkalmazásuk módja s különösen változatossága sokféle, mondhatjuk, a hány az ember, annyiféle. Különböző ugyanis a lélek megfigyelése, serényebb vagy lanyhább az összefoglaló képessége, erősebb vagy

gyengébb lehet a közeli vagy távoli vonatkozások feltalálásában s összekapcsolásában. A lelki tehetségek, a felfogás ilyen sajátyszerű individualitása megnyilatkozik aztán valamint egyes embernek, úgy az egyes nemzeteknek is minden tetteiben, erkölcséiben, szokásaiban, egész életében s történetében, de legkivált a nyelvén. Megnyilatkozik nemcsak saját eredeti alkotásaiban, de még utánzásaiiban is, hogy melyeket fogad el s hogy miként alakítja át a kölcsönvételeket a saját izléséhez és szokásaihoz.

Ezt az eredeti felfogást kutatni, a nyelvésznek is legnehezebb feladata. Mert le kell szállnia a legalsó réteghez, ki kell ezt a többi később rája rakodott rétegből választania, vagy jobban mondva, minthogy ezek a különféle rétegek többnyire már teljesen összevegyültek, ki kell az ősit, ha lehetséges volna, mintegy vegyileg bontania. Igen sok esetben az egész kísérlet dugába dől s lehetetlenné válik, különösen olyan nyelvekben, a melyeknek, a minő a mienk is, csak rövid történetét ismerjük, s a melynek rokonai is részint számra csekély, részint teljesen történet nélkül szűkölködők.

Ilyen irányú fejtegetés tárgyául a szók összetételét választottam, azt tűzvén ki czélomul, hogy az eredeti felfogást, mely őket megalkotta, az ugarságban s különösen a magyar nyelvben kimutassam. Magát ezt a tárgyat azért szemeltem ki, mert tudvalevőleg az összetétel a nyelvek legrégibb alkotása és ebből fejlődött ki a szóképzés s részben a szóragozás is. Azonban, ha pusztán a magyar nyelvre szorítkozom, lehetetlen lett volna az összetétel eredeti típusait megtalálnom, annyira hatott már itt az analogia, az idegen hatás stb., s mint már említettem, maga a magyar nyelv története nem nyújthat teljes felvilágosítást. Az összes ugor nyelvek közül legalkalmasabbnak véltem erre a czélra a vogul nyelvet. Először, mert Munkácsi becses gyűjteménye elég-séges s változatos anyagot tartalmaz, s különösen mert azt hiszem, hogy régi és eredeti a nyelvezete, a mint az joggal feltehető ilyen énekeknél, a melyek vallásos szent tartalmúak, nem is említve, hogy a kötött versforma sem igen engedheti meg a változtatást. Ebben a reményemben azt merem hinni, nem is csalódtam, mert sikerült az összes anyagot a legkisebb erőltetés s nehézség nélkül megmagyaráznom s osztályoznom. Szóval a vogulban sikerült a névszói összetétel típusait megállapítanom, s ezzel már egy jókora lépést haladtam előre. A további kutatásnak lesz aztán a feladata kimutatni, vajjon ezek az összes ugarságra, köztük a magyarra is ráillenek-e? A hol alkalmam nyílt, ott már most is utaltam a rokon nyelvbéli, különösen a magyar analogiákra.

Az összetételek általános osztályozása. Az indogermán nyelvekben az összetételnek két ismertetője van, az alak i s j e l e n t é s b e l i elkülönítés. Ezzel szemben a finn-ugor nyelvekben

az alaki különbség hiányzik, azaz a szók változatlanul egyesülnek, de megvan a jelentésbeli, tudniillik, hogy az összetétel alkotó részeitől eltérő jelentést kap. Tehát a finn-ugor összetételek osztályozását az alaki különbségekre nem lehet alapítani. De pusztán jelentésekre sem, mert óvakodni kell holmi logikai kategóriák becsempészésétől; az egyedüli helyes felfogás s kiinduló pont, a nyelvtörténetin kívül, nem lehet más, mint a *psychologia*.

Az összetett szókat legelőször az indiai tudósok osztályozták. Az ő hat osztályukat most már általánosan két, illetőleg három csoportja osztják, ezek az alárendelő s mellérendelő, végre a *metaphorás* összetételek.

Nem szívesen használom ezen osztályozást s elnevezést, s csak általános használata miatt tartom meg, mivel logikai fogalmakat csempésznek be teljesen illetéktelenül. Mert tisztán az összetételt, mint nyelvi tüneményt tekintve, min alapszik az alárendelők s mellérendelők közt a különbség? Egyszer azt mondják, hogy a mellérendelőknél lazább a kapcsolata, mint az alárendelőknél. Ez volna az alaki különbség, de tudjuk, hogy ez nem igaz a magyarban s ép oly kevésbé a vogulban, sőt a román nyelvekben sem. Máskor meg jelentésbeli különbséget keresnek, azt mondván, hogy az alárendelőknél az egyik tag meghatározza a másikat, míg a mellérendelőknél valahogy másképp van a dolog. Ez is nagy tévedés s azon alapszik, hogy a mondatrészek szempontjából tekintik az összetétel tagjait s a mint ott megszokták, hogy pl. a jelző a jelzettnek a meghatározója, itt is szétosztogatják a tagokat. Erre pedig irányadóul az szolgál, hogy milyen syntactikai alakot öltene az összetett szó, ha fölbontanák. Ezért aztán jelzői összetétel *selyemhaj*, t. i. olyan haj, mely finom, mint a selyem; birtokos pl. *ablakráma*. t. i. az ablaké a ráma, stb. más s másféle. Itt az okoskodó grammatikus, amott az okoskodó logikus, vagy mind a kettő egy személyben fárad s izzad, de ugyancsak haszontalanul. Ne ez legyen a principium divisionis, hogy mi a sokféle jelentésük az összetételeknek, mert akkor végtelen útvesztőbe tévedünk; hanem kutassuk a lelki működést, a lelki okokat, a melyek az összetételeket létrehozták. Mi szüksége volt az embernek, kérdezzük, vagyis mi készítette őt rá, hogy két fogalmat ily szorosan egybekapcsoljon? S ezt kérdezve, mert csak ez az igaz s való tény, a szóban forgó tüneménynek helyes pszichologiai nyitjára is azonnal ráakadunk.

Kész a feleletünk is azonnal. Az összetétel arra való, hogy *a nyelv is egységesen fejezzen ki két olyan képzetet, a melyet egységesnek tapasztaltunk*. Ez az egység aztán lehet *objectiv* vagy *subjectiv*. Objectiv akkor, mikor ezen egység szükség-

képen megvan magában a dologban, olyformán, hogy lényeges alkotó eleme, s ha ez felbontatnék, megszűnnék az illető képzet tartalma, pl. ablakráma. Az általános kategória erre nézve, a melynek a többiek csak fajai, véleményem szerint, az *egész s a résznek* viszonya.

Subjectiv az egység, mikor az alkotó részek egysége csak a lelki felfogás vagy képzelődés szüleménye; de lehet esetleg tapasztalati egység is, azonban ez is elválaszthatónak s lényegtelennek tekintetik. Példa az egyikre *selyemhaj*, a másikra *karikagyűrű*, *keresztút*. A nyelv geniusa természetesen itt is különféleképp nyilatkozik meg.

Ez volna tehát az összetételeknek a két főosztálya; s elnevezhetjük az objectivokat alárendelőkné, emezeket meg mellérendelőkné, látván, hogy a kapcsolat (de nem az alaki, de a jelentéstani) emezeknél természetüknél fogva lazább.

Most következik a nyelv történeti fejlődése. Mikor már egyszer megvolt az összetételi forma, s bizonyára jókor megvolt már, a nyelv könnyen gazdálkodhatott vele. Alkalma nyílt új összetételek alkotására, midőn a syntactikai kapcsolat különben is jeltelen vala. Így támadtak pl. az úgynevezett jelzői összetételek melléknévi előtaggal, pl. *édesfa*. Egység szempontjából korántsem hasonlíthatók a főt tárgyalathoz, de már ezekben is szorosabb a kapcsolat, semhogy rámondhatnók, hogy az első puszta meghatározója, jelzője az utótagnak. Sőt jóformán csak azáltal összetételek, hogy a meghatározás tagjaik között nem olyan tisztán egyoldalú, mint a jelző s jelzettje közt szokásos. Ezek a *grammatikai* összetételek. Közéjük tartoznak az ú. n. jelölt összetételek is, mint pl. *nagyravágás*. Nézetem szerint, legalább a finn-ugor nyelvekben, bizonyosan közéjük tartoznak az olyan alanyos s tárgyas összetételek, a melyeknek a második tagja nomen actionis, pl. *bélfájás*, *borivás*. Ez is pusztán úgy származott, hogy az alany s a tárgy is ragtalan volt, mint számos ugor nyelvben, vagy ragtalanul is használtatott, mint a magyarban, vogulban s sok indogermán nyelvben. A magyarra bizonyítékul szolgálhat erre nézve *bélfájó*, *fogafájó*, *borivó*.

Végre vannak *logikai* összetételek is. Azokat nevezem így, a melyeknek egyik tagja, rendesen az utótag, a másik magyarázatára való, pl. *angolnahal*, *aspiskigyó*.

Legeslegvégül tekintetbe kell venni, először is, miként működik az idegen hatás, pl. *szélmalom*, windmühle. Másodszor még ennél is inkább, miként működik az analogia, a melynek hajtásai annál sürűebbek, mennél nagyobb lesz a haladó műveltséggel az összetételek szükséglete. Ezt aztán már fejlett nyelvben nagyon nehéz kutatni, mivel az analogia itt már nem formai-

lag működik, hanem pszichológiailag. Azaz, miután megszokta a nyelv, hogy azt a mi állandóan egységes, vagy annak tartatik, összetétellel fejezze ki, mindig ezt használja, valahányszor ilyen szemléletre akad, vagy azt véli, hogy ráakadt. Azért a legfontosabb, hogy a régít s eredetit az újtól külön bírjuk választani. Másrészt innen van, hogy sokszor szeszélyes érthetetlen kapcsolatokra bukkanunk, noha ki kell emelnünk, hogy ilyen szeszélyes kapcsolatok a legeslegrégebbi rétegben is lehetségesek s elő is szoktak fordulni. Hathat így persze a grammatikai összetételeknek is az analógiája, még pedig olyképen, hogy egészen másforma, pl. birtokos, határozói kapcsolatokból is származnak összetételek.

I. Alárendelő összetételek.

Ezek általában mind az egész s rész viszonyán alapsznak. A főcsoportok a következők.

1. Testrészek, pl. emberfej. Az efféle kapcsolatok a vogulban következetesen összetételek, ellenben a magyarban részint változtatva használjuk ezen csoportban az összetételt s birtokviszonyt, sőt némelykor csakis a birtokviszonyt, pl. nem mondhatjuk *kéz-szár*, mint a vogul teszi.

2. Testrészek átvitt értelemben. A magyar nyelvben is gyakori az ilyen összetétel, mint *hegyhát*, *lábfej*, de nem ritka a birtokviszonyban is, pl. *az üveg hasa*, *a kosár füle*. Azonban az összetétel az eredetibb, mint a névutók s ragok bizonyítják, a melyek belőlük származtak; a vogulban pl. *jiv-χūtūt'* a fa mögé (*χūt* = hát), a magyarban *mellett*, *-ből*, *-től*.

3. Egész s a belőle eredő, mint része. A magyarban az ilyen összetétel nem divatos, viszont általános a vogulban, a hol a férfi haragját *férfi-haragnak* mondják; *szem-fénynek* az ember szeme világát: s járatosak az ilyen kifejezések is *száj-ének*, sőt ez is *kéz-tréfa*, azaz olyan tréfa, a melyet kézzel tesznek.

4. Anyag s a belőle való. Ezek többfélék a) *posztósátor*, b) az utótag gyűjtő fogalom, pl. *nyírfaliget*, c) az utótag az előtag része s belőle ered, pl. *tengervíz*, *sapkarongy*. Valamennyi rendes a magyarban is. Szokás még mellettük ritkán a melléknévi jelző is, pl. *nujiñ knol* posztó(s) sátor, s a körülírás vagy az *ālné*, *ālpä* (való) igenévvel vagy a *pāl* (fél) szóval. A magyarban is ismeretesek ezen változatok, csak hogy változó jelentéssel is, különösen az -s képzős melléknév, v. ö. *arany-gyűrű*: *aranyos levél*.

5. *Rokonsági viszony*, pl. *χum-pi'* legény, ill. ember-fi. Ebből fejlődtek az ilyen tulajdonnevek, mint *Péterfi*, *Pálfi*, vog.

Ekvü-pi. De szakasztott ilyen kifejezések a *Kovács leányok*; *Arany-János utca*, *Zichy-birtok*. Ebből fejlődhetett továbbá az ilyen összetétel is, mint *Kovácsné*, *Kovácsné asszony* eredetileg a *Kovács neje*. Később már csak azt jelentette, hogy ez asszony s nem férfi, mint *mosóné*, *szakácsné*. Így látjuk továbbá az okát annak is, mért kerül az *úr*, *asszony* szó, mint megtisztelés, szintén utótagnak, a mi a vogulban is így általános.

6. Egész s a része különösen, pl. *kardnyél*, *város-kapu*.

7. Helyi összetartozás, szintén az egész s a rész viszonyára alapítva, pl. *sáriš-sām* tengerszöglet, *tārem-pāl* égtáj. Ezekből alakult a névutók legnagyobb csoportja, a vogulban s a magyarban is, s immár megvan az oka is, mért járul a névutó a ragtalan névszóhoz. A vogulban szemmel látható a fokozatos fejlődés, miként veszíti el lassanként az utótag önállóságát. Eleinte még a birtokos személyrag is a névelőhöz járul, pl. *knol sisémmné* házam mögé, szórúl szóra fordítva tlk. h á z m ö g ő m r e, utóbb már a személyrag az előtagon van, a határozó meg az utótagon, melyet névutó korában is megtart, pl. *mūw pälté* a mi földünkön, sőt az ingadozás jellemzésére még vannak vegyes példák is, t. i. a plur. rag az előtagon, a személyrag a névutói utótagon, pl. *mūt-ultām* vidékeimen keresztül. Minthogy pedig a magyarban is hasonló, tehát hasonló eredetűeknek is kell lenniök, föltehető, hogy ilyen helyi összetartozáson alapuló összetételek is általánosabbak voltak valaha. Egyes maradékai még találkoznak is, mint pl. *váll-köz*, *hegyköz*, *hónalj*, *fejalj*, *a város tájatt*, *ez üdőtájban* (NySzt.).

8. Helyi s idő-viszony, a *hol* van, vagy a *mikor* történik valami. Az ide tartozó vogul összetételeket a magyarban mind *-i* végű jelzős névszóval fejezzük ki. Pl. a vogulban *erdő-bogyó*, a mi nálunk *erdei bogyó*, s hasonló ott az ilyen összetételek, mint *viz(i)-hal* *tavas(i)-hal*, *éj(i)-fény* (a. a. hold, holdvilág) stb. De figyelemre méltó, hogy a vogulban különben is gyakori a ragtalan hely- s időhatározó, s megfelelő tünemény a magyarban: *holnap*, *később*, *rövid nap várható*, *Tóték voltam*, *Futóék megyek* (Simonyi, Nyr. 9:314.). Ezeket összevetve, talán nem is lehetetlen, hogy a jelzős névszó a vogul összetétellel szemben, a magyarban csak utólagos fejlődés. S ez a lehetőség még valószínűbbé válik az által, hogy szórványosan már a vogulban is találkozik ilyen jelzős kifejezés a rendes összetétel helyében, pl. *ūšiñ q̄tér* városi fejedelem.

II. Mellérendelő összetételek.

1. Hasonlóságon alapulnak, a melyekben az elő- s az utótag között valaminő jelentésbeli, helyesen mondva, valamelyes belső kapcsolat van. Ez persze csak fogalmi kapcsolat, s azért a subjectiv felfogásnak sokféle változatossága s önkénye nyilvánulhat meg az effajta összetételekben. Például a hitvány embert a vogul így nevezi *lyuk-fi*; *vessző-farkú* szerinte a *vékony farkú* kutya; a kinek meg gyöngye az ereje, a lelke, arról azt mondja, hogy *veréb*-, *hajsza-lélke* van.

Most pedig fontos megjegyezni valónk van, a mely egyszerű s természetes dolog ugyan, de azért mégis igen sok félreértésre adhat s adott alkalmat. Ugyanis, ha pl. a magyarban ilyen összetétellel találkozunk, mint *selyemhaj*, *kőkényszem*, *csigalépcső*, a mi logikai észjárásunkkal azonnal így elemezzük: olyan finom haj, mint a selyem, kék szem, mint a kökény stb. és elnevezzük aztán az ilyeneket jelzős összetételeknek, sőt egyszerűen jelzőnek is mondjuk az előtagot, azt mondván, hogy íme a főnév melléknév gyanánt használtatik. Ez helyes; csak hogy mi nem a logikai s grammatikai értelmet vagy hasonlóságot kutatjuk, hanem azt hiszem, hogy helyesebben azt kérdezzük, hogy mikép származhattak ilyen kapcsolatok? S ha erre a kérdésre kell felelni, akkor a logikus-grammatikai okoskodás azonnal cserbe hagyna. Mert csak nem állíthatjuk, hogy *kőkény*, *csiga* vagy a vogul példákban *veréb*, *hajsza* melléknévek is lehetnek, még ha ezt jobban rá is lehetne fogni, de ugyancsak szintén hibásan, a *selyem*, *arany*, *ezüst* s hasonló anyagot jelentő szavakra? Azonban, ha a nyelvképző naiv szemléletre hivatkozunk, azonnal másképp fordul a kérdés is, meg a felelet is. Azonnal világos lesz, hogy az ilyen összetételek nem is származhatnak másképp, mint úgy, hogy pl. az ember tapasztalta, hogy a kökénynek jellemző sajátsága bizonyos kékség, aztán meg azt vélte, hogy ezt a kéket valakinek a szemében is látja, úgy hogy a vélt vagy valódi hasonlóság alapján a két fogalmat összekapcsolta. S így aztán *kőkényszem* nem jelent egyebet, mint nagyon kék, vagy valaminő sajátosságos kék szem; *selyemhaj*, nagyon finom haj; *veréb-lélke*, gyöngye lélek stb. a nélkül, hogy a hasonlításra akár csak gondolna is a beszélő. Vagyis az utótag a maga teljes értékében értendő; az előtag helyett pedig stilsztikailag szólva, csak a *tertium comparationis* érvényesül.

Így lehet csak megérteni az idevágó összetételek nagy tömegét s változatos fajtáit a németben, melyeket *Tobler* állított össze *verstärkende Zusammensetzungen* czimmel (*Wortzusammensetzung* 104. k. l.), pl. *bein-dürr*, *blitz-schnell*;

sőt nyoma se lehet a hasonlításnak az ilyenekben *heiden-lärm*, *kreuz-brav* stb. Hasonlók a magyarban *csuda-szép*, *gyászfekete*, *galamb-ősz*.

2. Külső kapcsolatból származók. Ezek többnyire csak asyndetonok, s csak külső, tisztán tér- s időbeli kapcsolat van tagjaik között, pl. *nē-χum* férj-feleség. Szorosabb kapcsolat jelölésére a vogulban szokás, hogy *dualisba* kerül rendesen mind a két tag. Ismeretes, hogy ez megvan az osztjákban is, hogy a mordvin a dualist, a melyet már elvesztett, ilyen esetben a pluralis raggal pótolja. A dualis ilyen alkalmazása általános továbbá a sanskritban, ritkán a pluralisé a latinban.

Térbeli szemléleten alapuló, de már szorosabb kapcsolat nyilvánul az ú. n. összefoglaló összetételekben, pl. *ńol-tus* arcz, ílk. orr-száj. Ilyeneknek tartom a magyarban azokat, a melyek kétféleiséget foglalnak össze ugyanazon személyben vagy tárgyban, pl. *rab-gólya*, *kertész-inas*, *jegy-gyűrű*.

III. Grammatikai (mondattani) összetételek.

Ezekről itt csak röviden akarok megemlékezni. Ilyenek különösen a jelzői összetételek, pl. *alvilág*. Ide vonhatók részben az előbb említett asyndetonok közül is azok, a melyekről kimutatható, hogy későbbi fejlődésűek, vagyis hogy régebben kapcsoló kötőszóval használták őket. Továbbá ide tartoznak az ige-nevek a hozzájuk tartozó névszóval, de ez annyira nehéz s részletes kérdés, hogy tárgyalásokat egy külön tanulmányra kell halasztanom. Végre ide valók az ilyen ragos összetételek, mint *nagy ravagyó*, s ha a névszói összetételek határait elhagyjuk az *igekötő s ige* összetételei.

IV. Logikai (magyarázó) összetételek.

Ezekben az utótag tulajdonképen felesleges, mivel a másik már magában foglalja ennek a fogalmát is; tehát csak fontosabb megkülönböztetés miatt vagy magyarázat kedvéért járul előtagjához, pl. *q̄tér-χum* fejedelem-férfi *nañk-jiv* vörös fenyő-fa.

Az ide tartozó magyar összetételeket szép számban *Szarvas* állította össze Nyr. 22:493. de nem mind ide való, a melyeket ő egy kalap alá vett. Van köztük erősítő, minő *kór-beteg*; egy részük továbbá úgy származott, hogy a synonym szókat, a melyek különben is teljes s ugyanazon jelentésűek valának, kapcsolták össze, még pedig legtöbbször stilisztikai szempontból, mint pl. *áros-kereskedő*, *kcndő-keszkenő*. Ilyenformán keletkezhetett sok olyan is, a melynek elő- vagy utótagja idegen szó, pl. *agg-dada*,

bálvány-oszlop; noha utóbb magyarázat kedvéért is bővült egyik-másik, midőn az idegen szót már nem értették, vagy az író félt, hogy nem fogják megérteni, pl. *cseplez-háj, kólya-szekér*.

V. Metaphorás összetételek.

Ez már nem külön fajtája, hanem csak különös alkalmazása az összetételnek. Némely összetétel ugyanis, egy másik (esetleg csak hozzágondolt) szónak a jelzője, a melylyel együtt egy egész mondatná is fel lehet bontani, pl. *ροδοδάκτυλος Ἠώς*, a hajnal, a melynek az ujjai olyanok, mint a rózsa. Sokféle-kép magyarázgatták ezen sajátos összetételeket, míg végre *Darmsteter* nyomán végleg eldöntötte a kérdést *Osthoff* (*Das Verbum in der Nominal-composition* 129. köv. lapjain) Szerinte ezek is rendes összetételek ugyan, csak hogy átvitt értelemben használatnak, még pedig a *pars pro toto* alapján, mint *Darmsteter* mondja „juxtaposés de coordination avec synecdoque”. Azaz, ha valakire azt mondjuk *dick-kopf, babszem*, vagy akár *kutya, számár* (v. ö. *Zsiba Péter, Bocskor Józsi* mint gúnyneveket Nyr. 2:179.), akkor ezen szók jelentésének csak egy részét akarjuk rája vonatkoztatni. Hogy miként történt a jelentésnek ezen fejlődése, azt világosan megmutatja a francia nyelv. Pl. *une bon-bec* csacska, *Darmsteter* szerint így vette fel mai jelentését s lett a masculinum-ból femininummá. «On a commencé par dire: avoir bon bec; on a dit ensuite: c'est un bon bec; puis le mot s'est spécialement appliqué à la femme: c'est une Marie bon-bec, ou plus brièvement: c'est une bonbec». A példa világosan mutatja, hogy az összetétel eleinte mint appositio szerepel, lazán a jelzett szó mellé függesztve. Helyesen mondja *Osthoff*, hogy pl. *χρυσόθρονος Ἥρα* eredetileg csak a. m. der goldthron Hera, a mint azt maga az ilyen melléknevek alakja bizonyítja.

A vogulban nemcsak összetételek, hanem valóságos appositíók is vannak, a melyek olyan megszorított *pars pro toto* jelentésben használatnak, pl. ebben a mondatban *Räpéske* asszony, a (azaz *mint*) szélről érintetlen erős fa áll meg velem szemben. VNK. III. 362. Ez olyan appositio, mintha mondanám: Bátyám, a kitűnő tudós, megérkezett. Ebben nincs feltűnő semmi. De ha ezt mondanám: Bátyám, az erős tölgyfa, szembe állt a viharral — akkor már mindenki úgy értené, hogy *mint* az erős tölgyfa, mivel ezt a jelzőt csak *részben* lehet a jelzett szóra vonatkoztatni.

Ilyen összetételek a magyarban *hatszem kártya, száz-ráncz Kata*. De ma már ritkák, mert minden nyelvben melléknevekké fejlődtek, pl. a finnben régente még így mondták, *hullu-pää*,

puna-partu bolond-fej, rőt-szakáll! ma már általános *hullu-päinen* stb. Nálunk is *kökény-szem-ű*, a vogulban is *kivošér-sispá* csikos evet-hátú. Különösen nevezetesek a vogulban az ilyen kifejezések, a melyek a görög *πόδας ὠχός*, latin *brachia nuda*-félékhez hasonlítanak, mint pl. *kätä äpriñ nē* a keze ügyes nő, v. ö. *välla-közös*. Ez azonban a magyarban csak elárvult adat, legfőlebb, ha még *felemás*-t is hozzávehetjük; viszont a vogulban nagyon közönséges. Értekezésemben iparkodtam is ezen sajátosság szerkezetet megmagyarázni, a mit azonban itt előadni nagyon is hosszadalmas volna.

A Röntgen-féle sugarak magyarázatáról.

Schuller Alajos r. tag felolvasta 1896. márczius 16-án.

Az áther hosszrezgései helyett, melyeket Röntgen feltételezett, szerző elektromos rázkódásokra alapítja magyarázatát. Ilyenekre alkalmat szolgáltatnak a kathódsugarak, melyek hatása alatt a közel légüres csőnek a kathóddal szemben lévő falai egyes pillanatokra megtöltődnek elektromossággal, a mely utóbb visszafelé ismét kisül. Ezen folyamat közben a környező testek molekuláiban az elektromosság előbb megoszlik és azután magára hagyatva rezgésbe jön, esetleg a molekulák közt fellépő kisülések kíséretében, hasonlóan mint a Hertz-féle kisütőnél történik. Az elektromos rezgések, melyek nem mint olyanok terjednek el, hanem fellépésük helyén keletkeznek, okozzák a fényjelenségeket és a photographiai hatást. Az eredeti folyamattal ellenkező irányú kisülések, melyeket Geissler-féle csövekben már mások is észrevettek, feltűnően mutatkoznak sík elektródos, kereszt alakú vacuum-csővekben, s annál jobban, mennél jobban megközelítjük a ritkításnak azon fokát, melynél a kisülések teljesen kimaradnak.

Az itt feltételezett s megosztás útján tovább terjedő rázkódásnak előre várható tulajdonságai jól megegyeznek az X-sugarak sajátosságaival. A szigorúan egyenes vonalú terjedés, a szabályos visszaverődés hiánya, valamint a törés és elhajlás hiánya mind megfelelnek az elektromosság távolhatása törvényének. Az állítólagos visszaverődés, melyet Röntgen fémlappal érintkező photographiai lemezen tapasztalt, a fémbe fellépő elektromos jelenségből magyarázható. Feltevésünkkel összhangban van a Röntgen-féle sugarak keletkezési módja is, mely nagyfokú ritkítást és pillanatnyi kisüléseket tételez fel.

A kathódsugarak és a Röntgen-féle sugarak közti külön-

ség, ezen szempontból tekintve, a következőkép fogható fel. A kathódsugarak felette gyors elektromos áramok, tömegmozgással kapcsolatban vagy legalább annak kíséretében; mágnes által eltérítettnek és az edény falain heves rázkódást okoznak, mely a felszínen fluort fényt eredményez; velük szemben a szilárd testeknek már vékony rétege is átlátszatlannak mutatkozik. Ezzel szemben a Röntgen-féle sugarak, mint az elektromos távolhatás jelenségei, nem téríthetők el mágnes által, hacsak kíséretükben elektromos áramok nem fordulnak elő, a mi a kisülésre használt cső közelében nem látszik kizártnak, különösen, mert a Röntgen-féle sugarak a kisüléseket lényegesen elősegítik, a fényhatás sem szorítkozik a felületre, mert a megosztás legalább a szigetelőkben s egész tömegökre kiterjed.

Az a körülmény, hogy az X-sugarak fémeken is áthatolnak, melyek e szerint nem képeznek védő burkolatot, abban találja magyarázatát, hogy a szigetelés általában annál tökéletesebb, mennél rövidebb a töltés tartama. Így a víz a Hertz-féle rezgések hatása alatt a dielektrikumok módjára viselkedik és feltehető, hogy elég gyors töltésekkel szemben, amikor a töltés tartama nem elegendő az elektromos folyam teljes kifejlődésére, a fémek is dielektromos magatartást tanúsítanak. Ezen felfogás mellett szólnak Righinek és másoknak azon kísérletei, melyekben védő burokkal körülvett testek, a Röntgen-féle sugaraknak kitéve, nemcsak eredeti töltésüket elvesztették, hanem még ellenkező töltést is vettek fel.

A szóban forgó elektromos rázkódás úgyis fogható fel, mint mágneses rázkódás; ugyanis a kathódsugár mágnes hatást képviselő egyenes elektromos folyamnak tekinthető, mely a falakra történt ütközés után irányát rögtön megváltoztatja.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi április 15-iki (2-ik) számában a dolgozatok sorát Kövér Béla «A keleti szőnyegek eredete» című cikke nyitja meg. A keleti műtörténet összes fejezetei között egy sincsen olyan homályban, mint a textil-művészet. Századok óta árasztják el világrészünket keleti szőnyegek, újabban Amerika is szenvedélyesen vásárolja, hazánkon át száz számra hozták be a XVI. században, és valószínűleg már korábban is kedvelték; bámulatos színpompájuk örömmel töltötte el az európai embereket és régóta nem volt oly kelendőségük, mint napjainkban. Ösztönszerű az a közérzés, hogy e szőnyegek annál szebbek, mennél régiebbek; de még csak néhány évtizeddel ezelőtt Európában vajmi kevés szakembernek volt arról sejtelve, hogy melyek hát a régiebb, melyek az ifjabb szőnyegek. Riegl, az osztrák múzeum őre, a régi keleti szőnyegekről újabban egy munkát írt, s ez a munka nagyot lendített a chronologia kérdésén s más egyéb tekintetekben is jelentékenyen előbbre vitte ismereteinket e téren. A keleti szőnyegek legrégibb datálható mintája a Sassanida uralkodók korából való. Kövér Béla a maga dolgozatában hat régi szőnyeget mutat be, s általában ezek tanulmányozásától sokat vár hazai himző- és szövőművészetünkben a XVI. század óta észlelhető mustrák megértésére. — Ezután Sándorfi Nándor ismerteti a «Szomolányi ásatásokat» (Pozsonym.). Összesen 23 sírt ásatott fel az itteni őstelepen s tartalmukat megismerteti. — Dr. Ziehen Gyula bemutatja «Herakles bronzszobrocskáját», melyet a nemzeti múzeum őriz. A szobrocska valószínűleg Praxiteles korából való. — Kárácz Leó «Aranykincs a népvándorlás korából» című dolgozatában egy népvándorláskori előkelő nő ékszereit ismerteti, melyeket a nemzeti múzeum egy régiségárústól vásárolt meg. A régiségeket becsessé teszik a közöttük levő díszes fejű hajtű, fülönfüggő, nyakdísz, gyűrű és láncz, melyek mind aranyból valók. — Darnay Kálmán a «Sz.-gróth-polgárvárosi ásatást» ismerteti. Az itt feltárt nagy kiterjedésű temető az őskortól folytatódóan benyulik a történelmi korba, magában rejt egy ezredév őskulturájának emlékeit. A kiásott 49 sír között voltak római feliratos kövek is. — Száraz Antal az ungmegyei «Salamoni sírleletei» mutatja be. A bemutatott sírleletek kora nem eshetik messze a honfoglalási századtól, mert szembeütő, hogy a kengyelvasak, zablák s nyilak idoma, valamint a nagy vadászkés analógiáira ráismerünk a honfoglalók hagyatékában is; az ő szokásaikra vall egyúttal az a

tapasztalás, hogy lovastul eltemetett emberek nyugodtak a salamoni sírban. — Pór Antal és Gerecze Péter «Szent Simeon zárai ezüst koporsója keletkezéséről» vitatkoznak. — H. J. «Zománosz kereszt Bakacs Tamás sírjából» czímen a nagynevű bibornoknak a nemzeti múzeumban levő gyönyörű kis ékszerét írja le. — Mihalik József ad ezután «Adalékokat hazai őtvösségünk történetéhez». Különösen Eperjes, Göncz, Kolozsvár, Lócse, Nagy-Bánya. Nagy-Károly, Rima-Szombat, Rozsnyó, Sárospatak. Szatmár, Szoboszló és Ungvár városok őtvösségére vonatkoznak a közlemények. — A *Levelezés* tartalma: Dr. Jósza András a kemecsei bronzleletről; dr. Finály Gábor egy pár etruszk zabláról; Wosinszky Mór regöli leletekről; Kada Elek a kecskeméti miklóstelepi sírleletről; Ornstein József egy a szamosujvár-németi ev. ref. templomban levő síremlékről; Fetzter János Ferencz a perecseni ev. ref. templomról és síremlékéről; végre Juhász László baranyamegyei régiségekről közölnek tudósításokat. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések vannak: Schultze Viktor «Archaeologie der altchristlichen Kunst» dr. Kauffmann Dávidtól; Gayet A. «L'art Persan» Irmeý Ferencztől; Julius Gross és Ernst Kühlbrandt, «Die Rosenauer Burg» Gohl Ödöntől; G. B. de Rossi Hptlől. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában olvashatók: A nemzeti múzeum régiségtárának gyarapodása 1895. júl.—szept. és okt.—decz.; Az athéni múzeumok; A komáromi, vas megyei és győri szakegyesületekről és múzeumról rövid ismertetések. — A Különb-félék tartalma: A történelmi főcsoport az ezredéves kiállításon; A bács-bodrogvármegyei történelmi társulat közgyűlése; Vetropáczi bronzlelet; A fumei városi múzeum; Nagyerdei leletek (Zemplénm.); Centralblatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte; Történelmi fegyvertani egyesület; A czikói sírmező (Tolnam.); Egy régi rézláda (dr. Csérni Bélától); Érkávási bronzlelet (Fetzter János Ferencztől) és Budavári síremlék.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Kónyi Manó *Lónyai Menyhértnek 1847/48-iki naplójából* közöl részleteket. A bevezetésben ismerteti az 1847/48-iki pozsonyi országgyűlést megelőzőtt eseményeket. Az országban a leghévesebben vitatott sérelem az úgynevezett adminisztratori rendszer volt. Bécsben azt akarták, hogy Magyarországot ne 52 vármegye önállólag igazgassa, hanem hogy meglegyen a kapcsolat a központi kormány és a közigazgatás helyi végrehajtó közegei között, hogy így a kormányzat végső szálait a bécsi miniszteriumtól függő és az országnak nem felelős magyar udvari kancellária tartsa a kezében, továbbá, hogy a megyék főnökei befolyást gyakoroljanak az országgyűlési követeknek adandó utasítások készítésére és magára a követek választására is, hogy így a kormánynak biztos többsége legyen az alsó táblán. Az 1847-iki országgyűlés elé terjesztett királyi előadások sok életbevágó reformot öleltek föl és Somssich Pál nov. 22-én a K. K. és R. R. kerületi ülésében azt indít-

ványozta, hogy intéztessék Ő Felségéhez fölrát, mely hivatkozva a királyi akaratra és a nemzet félszázad óta táplált forró óhajásainak szerencsés találkozására, ezért viszonzásul hálát mondjon a királynak; jelentse ki továbbá a fölrát, hogy az országgyűlés az annyira üdvös királyi előadásokat azonnal tárgyalás alá veszi, s végre kérje meg Ő Felségét, hogy orvosolja a mult országgyűléstől fölterjesztett sérelmeket. Somssich után szót emelt Kossuth Lajos és megtámadta a kormány összes politikáját. követelte Magyarország önállóságát, függetlenségét, a bécsi hatalom alól való emancipációját, magyar felelős kormányt és parlamenti kormányzatot, s a többek között indítványozta, hogy az administratori rendszerből, a kormánynak a horvát tartománygyűlés egyoldalú szabályozásával elkövetett törvénytenségből, valamint a partiumnak a magyar országgyűlésre meg nem hívásából eredő sérelmek is előadassanak a fölrátban. A harmadik szónok gr Széchenyi István volt. a ki attól tartott, hogy az olyan tartalmú fölrát, minőt Kossuth ajánlott, Bécsben keserűséget fog szűlni. Somssich indítványát visszavonta és a K. K. és R. R. Kossuth indítványát Széchenyi ellenében 4 szótöbbségével elfogadták. A főrendek több napi vita után elvetették a K. K. és R. R. fölrátát és egy másikat küldtek a Rendekhez azon reményben, hogy az itt hosszabb vitát támaszt és ez idő alatt sikerül majd a főrendek fölrátának többséget szerezni, Kossuth azonban megíúsította e reményt, azon indítványával, hogy vétessék le a fölrát a napirendről és a benne megérintett sérelmek külön fölrátokban terjesztessenek Ő Felsége elé. A K. K. és R. R. ki is küldtek bizottságot, mely az administratori rendszerből eredő sérelmeket részletesen előterjeszse. Ez ügynek mikénti eldőlétől függött, megmaradhat-e gr. Apponyi György főkanzellár a kormánynon vagy nem. Ez időben kezdte meg Lónyay naplóját, melyből Kónyi az 1847. deczemb. 24-től 1848. jan. 31-ig terjedő részt közli. — Volf György *Első keresztény térítőnk* című felolvasásának második közleményét adja. — France Anatol-tól a *rózsafa bútor* című beszélyének fordítása van megkezdve. — Margalts Ede Mazsuranics-nak *Csengics Szmail aga haldla* című költői elbeszélését közli; mely a horvát költészetnek legkedveltebb, legszebb terméke. Együttal a szerző életét is vázolja rövid vonásokban. A mű hatását aesthetikai szépségén kívül, melyek a cselekvény drámaiságában, az élénk leírásban és a szép nyelvben nyilatkoznak, nagyon elősegítette a nemzeti érzés, mely a török birodalom összeomlását jósolja s az a művészivé emelt népiesség, melynek a horvát irodalomban Mazsuranics oly kiváló képviselője. — Gyulai Pál a Kisfaludy-társaság 1896. február 9-én tartott közülésen felolvasott elnöki megnyitó beszédét közli, *«Báró Kemény Zsigmond emlékezete»* czímmel. Kemény sajátságos helyet foglal el regényíróink között, de a legfőbb sajátság, mely őt megkülönbözteti, a tragikum erős érzéke. Valóban regényei tragikai művek, tragikaiabbak tragédiáinknál. A regényíró Kemény a publicis-

tában és a hírlapíróban sem tagadta meg magát. A költőt és politikust összekapcsolta az eszme és hangulat bizonyos rokonsága. Valamint regényeiben a nemes szenvedélyek tévedéseit rajzolta: úgy politikai műveiben előszeretettel fejtegette a nemes törekvések tévedéseit, a hazafiság túlságait, némely népszerű eszmék árnyoldalait, sőt veszélyeit. — *Kossuth Lajos Amerikában* címmel egy névtelen cikkíró kivonatot közöl az amerikai Moorenak Kossuth politikai működéséről szóló cikkéből, mely a *Political Science* folyóirat múlt évi folyamában jelent meg. Kossuth angol körútja után 1851. december 4-én éjjel érkezett New-Yorkba. Kossuth mindenekelőtt arra törekedett, hogy Washingtonban «hivatalos minőségben» fogadják. Azonban a kormány székhelyén épen arra törekedtek, hogy fogadása tisztán házi ügy maradjon. Különösen Webster államtitkár akarta így felfogni a dolgot. A nép New-Yorkban lelkesedett Kossuthért, s a lelkesedés láza csak egyre nőtt; Kossuth hatalom lett, kivel nem lehetett csak amúgy könnyen elbánni. A Fehér házban rokonszenvvvel, tisztelettel, szivességgel fogadták. De az elnök teljes nyíltsággal megmondotta neki, hogy ügyének se szentesítését nem várhatja, se anyagi segílyt nem remélhet az Egyesült-Államoktól. Ez a kijelentés némileg feszessé tette a helyzetet az elnök házában. A Fehér házban ért csalódásáért azonban kárpótolta Kossuthot fogadtatása a congressuson — az igaz, ez a kárpótlás is pusztán illusio volt. Mikor Kossuth Washington jan. 12-én elhagyta, Fillmore elnökhöz egy levelet intézett azon kéréssel, hogy közölje a congressussal. Ezt Fillmore nem teljesítette, hanem ajánlotta Kossuthnak, hogy küldje bucsúját a két ház elnökének. Így is cselekedett. Washingtonból távozta után Kossuth a déli s nyugati vidékekre, később keletre s éjszakra fordult. Azután New-Yorkba tért vissza. honnan többnyire visszavonultan töltött két hónap után Angliába utazott. Bámulói adományából, fölolvásaiból és magyar kötvények eladásából több mint 9000 dollárt szerzett a magyar propaganda céljaira. — *Az Értesítőben* Vámbéry: A magyarság keletkezése, (Marczali Henrik-től), Károlyi A. A Korponai országgyűlés 1605-ban (Acsády Ignácztól), Chélad: La Hongrie millenaire, Lehmann: Erinnerung eines Künstlers, Dumas fils: Ilka, Elberg: Die Blutgräfin című munkák vannak ismertetve. Vargha Ottónak a szerkesztőhöz intézett nyílt levele után az új magyar könyvek jegyzéke következik.

Ugyane folyóirat ápr. füzetének tartalma: Heinrich Gusztáv a *bolygó hollandiról* értekezik. Az újabbkori mondák közül alig van ez idő szerint népszerűbb és elterjedtebb történet, mint a bolygó hollandiról szóló hagyomány, mely Wagner hatalmaszenéjének szarnyain már is meghódította a művelt világot. Talán csak a Lorelei monda állítható vele e tekintetben egy sorba. De más szempontokból is rokon e két hagyomány. Mind a kettő csak e században lett népszerűvé, sőt igazán ismertté, mind a kettőnek forrása ismeretlen, bár sejtjük, hogy a néphit legmélyebb rétegeiben gyökereznek; végre mind a kettő Heine

Henriknek köszöni feltámadását és legismertebb alakját. — Kónyi Manó *Lónyai Menyhértnek 1847/48-iki naplójából* a második befejező közleményt adja, mely az 1848. febr. 12-től márcz. 20-ig terjedő időszak eseményeit tárgyalja. — Volf György *Első keresztény térítőink* című tanulmányát befejezi. Ezt követi France Anatole *a rózsafa bútor* című beszélye, névtelen fordításában. E közleménnyel a beszély véget ér. — Baksay Sándor *Homér Iliásának negyedik énekét* fordította le alexandrinusokban. — Ezután következik Hegedűs István-nak *Leányomnak* című eredeti közleménye. — Vargha Gyula Gautier Theophilnek *a forrás* című versét fordította le. — Thim József, *Közegészségi viszonyainkról* ismertetést írt a m. kir. belügyminiszternek 1894. sz. jelentése alapján. Elismeréssel szól a jelentésről, mely mintegy fényes tükre hazánk jelen közegészségi állapotának, melyet a jelentés kedvezőtlennek mond. *Az Értesítőben* gr. Széchenyi István levelei szüleihez. Jablonszky J.: *A szőlő betegségei* (Váangel Jenőtől), Shaw A.: *municipal government in continental Europa* (Kropf Lajostól) című munkák vannak ismertetve. — Pauler Gyula nyílt levelet intézett a szerkesztőhöz; melyben Volf Györgynek a B. Szemle febr. és márcz. füzetében megjelent első keresztény térítőink című felolvasására tesz megjegyzéseket. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK f. évi április havi (2-ik) füzetében Thaly Kálmán közlésezi «Egy kurucz tábornok hagyatéka 1710» cím alatt Berthóti Ferencz kassai vicegeneralis ingóságainak jegyzékét. Bevezetésül elmondja, ki volt Berthóti Ferencz s mint lett a keleti pestis áldozata. Azután az összeírás keletkezését is megmagyarázza. — Kropf Lajos «Castaldo Erdélyben» című tanulmányának negyedik része következik. Ebben az erdélyországi eseményeket és Castaldo életrajzának főbb vonásait beszéli el. — Dr. Komáromy András «A szécsényi árulás» történetét írja meg s közli az ez ügyre vonatkozó leveleket és okiratokat. — Stephanie Adolf «Szigetvár építészete és ostroma 1566-ban» cím alatt leírja a nagy történeti nevezetességű vár architekturáját és berendezését; azután megismerteti a vár ostromát. A *Hadtörténelmi Apróságok* rovat tartalma a következő: «Egy történelmi nevezetességű negyedszázados facsoport» Gömör Gyusztávtól; Még valami a Bástia-emlékérmekről G. G.-től; Az 1604. évi győr- és mosonmegyei nemesi fölkelésre vonatkozó két levél G-y-től; Adalék a BocsKay-fölkelés történetéhez dr. Merényi Lajos-tól; Magyar várkapitányok szerződésai 1634—1661 K. J.-től; Adalékok a bujdosók küzdelmeinek történetéhez; «Ligne herceg véleménye a törökökről 1788-ban». — Hadtörténeti repertorium Manó Lajos-tól és hadi szabályzatok gyűjteményének rovata zárja be a füzetet, melyhez Castaldo arcképe, Szigetvár 1566. ostromának rajza és a vár egykorú tájképe, valamint katonai rajza van mellékelve.

4. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» áprilisi füzetének első cikke Gond a Jó z s e f-nek «A magyar vasútügy 1848/49-ben» cím alatt a Magyar Közgazdasági Társaság f. évi márczius hó 12-én tartott ülésében felolvasott értekezése. Hosszas, csaknem tíz évig tartó küzdelmek után, 1846-ban végre a gyakorlati megvalósulás stádiumába lépett a terv: a magyar Alföldet összeköttetésbe hozni Pesttel és Pesten át Béccsel és a nyugattal, és megindult az első magyar gőzmozdonyú vasút építése. Alig hogy kiépült azonban a pest—váci, majd a pest—szolnoki vonal, kimerült a vállalkozó részvénytársaság tőkéje és a vasút sorsa válságba jutott. A társaság szorultságában az 1848-ban megalakult magyar ministeriumhoz fordult segélyért, és ez — a vasút sorsát okvetlenül biztosítandónak tartván — hajlandóságot mutatott a segély megadására, oly módozatok mellett azonban, a melyek irányadó befolyást biztosítottak volna a magyar kormánynak ezen az ország közlekedésügye szempontjából elsőrendű fontosságú vasútvonalra. Az adandó segélyt ez okból a magyar kormány ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a pest—szolnoki vonal, a mely az ország keleti része közlekedésügyének jövője szempontjából bírt fontossággal, engedessék át a magyar kormánynak, valamint engedessék át a magyar kormánynak a vasút igazgatása és adassék biztosíték arra nézve, hogy a nyert segély mindenesetre a vasútvonal hiányzó szakaszainak bizonyos idő alatti kiépítésére fog felhasználtatni. A társaság azonban a pest—szolnoki vonalért túlságos árt kívánt, úgy hogy azt a magyar kormány meg nem adhatta. A tárgyalások erre megszakadtak s ezzel elmaradt e fontos ügynek a magyar állami érdekeknek megfelelő megoldása, a mi pedig már-már közel állt a megvalósuláshoz. — Dr. Farkas Jenő «Teendők a munkáslakások ügyében» című értekezése következik ezután, melyet szerzője ugyancsak a nevezett társaság április 9-én tartott ülésében olvasott fel. Hozzá vagyunk szokva, hogy zavartalan örömmel szemléljük fővárosunk rohamos fejlődését. Ám a fényes képhez sötét háttért szolgáltat az a tény, hogy a fővárosi lakosságnak megdöbbentően nagy része él a legnyomorúságosabb életviszonyok között, elannyira, hogy nincs egyetlen nagyváros Európában, a hol a viszonyok csak távolról is oly rosszak volnának, mint nálunk. Legjellemzőbben tükröződik e tény a fővárosi lakásviszonyokban, a mire nézve a fővárosi népszámlálások tanulságos adatokat szolgáltatnak. 1891. január 1-én a népességnek $30\frac{1}{2}\%$ -a találtatott túlnépes lakásokban, túlnépeseknek a fővárosi statisztikai hivattal csak azokat a lakásokat vévén, a hol egy-egy szobára hat és ennél több lakó esik! Ha azonban azokat a lakásokat is ide vesszük, a hol egy-egy szobára öt lakó esik, a mint azt a nevezett hivatal maga is tette az 1871-iki népszámlálás idejében, akkor a népesség 41% -a tartozik ide. És e 41% -ból 3% , vagyis mintegy 15,000 ember lakott úgy, hogy egy-egy szobára tíz vagy ennél több személy esett! Még szomorúbb a dologban, hogy előző népszámlálásaink (1871 és 1881) óta nem hogy javultak volna,

hanem még rosszabbodtak a viszonyok, a lakások és lakóhelyiségek gyarapodása tehát semmiképen sem tartott lépést a népesség növekedésével. E tanulságok előtt nem lehet szemet hunyni. Nem csak a humanismus szól a proletár nép helyzetének sürgős javítása mellett, de szól a szociális érdek, és szól mindennekfelett a közegészségügyi szempont, a mennyiben a túlsúlyos zugok a ragályos betegségek valószínűsítő fészkei. E téren tehát tenni kell és pedig multhatatlanul. Az állandó természetű alkalmaztatással bíró munkásoknak lehetővé kell tenni, hogy saját családi lakokat építhessenek. Megfelelő adómentesség adásával, köztelkeknek olcsó áron való átengedésével, olcsó közlekedés megteremtésével sokat lehetne ez irányban tenni. Még fontosabb azonban, hogy azon munkásokról gondoskodjunk, a kik állandó alkalmaztatással nem bírnak, a kik tehát gyakran kénytelenek helyet változtatni s így házépítésre nem gondolhatnak; ezek számára olcsó bérházakról kell gondoskodnunk. E célra fel lehetne használni a nagytőkét, a mint hogy külföldön már alakultak és nyereséggel működnek is részvénytársaságok e célra. — Az *Irodalmi Szemlében* dr. Moldoványi István br. Thoroczky Viktornak «A magyar állam és nemzetiségei» című munkáját ismerteti. A *Külföldi folyóiratok szemléjében* dr. Fenyvessy József a Schmoller-féle Jahrbuchból dr. Zakrzewki-nek «Die russische Bauernbank mit besonderer Berücksichtigung des Königreiches Polen» című cikkéről számol be. A *Statisztikai Értesítőben* Holló István «A közoktatási ügy néhány kérdése statisztikai világításban» cím alatt középiskolai tanrendszerünk hibáit taglalja és javaslatokat tesz arra nézve, miként lehetne és kellene a középiskolai oktatást a lélek különböző fejlődési szakaira, valamint a magyar faj lelki sajátosságaira való tekintettel megfelelőbben újjászervezni. A füzetet négy oldalra terjedő *Könyvszemle* és a Magyar Közgazdasági Társaság *Értesítője* zárja be.

Ugyanezen folyóirat folyó évi május havi füzetének első cikke Szalai Bélának «Fiume és Orsova szerepe tarifa-politikánkban» című értekezése, melyet szerzője a Magyar Közgazdasági Társaság márczius hó 28-án tartott ülésében olvasott fel. Hazánkban a tarifa-politikának egészen különleges fontossága van. Az Ausztriával fennálló vámközösség következtében ugyanis hazai kormányzati politikánk nem rendelkezik a külkereskedelmi politika legközvetlenebb és leghatályosabb eszközével: a vámpolitikával, hanem kiegészítő eszközökön, a tarifa-politikán kell e célra felhasználnia. A tarifa-politika ugyanis, a mennyiben önállóan, tisztán az illető ország gazdasági érdekei szempontjából érvényesíthető, igenis hatályos eszköz a nemzetközi kereskedelmi összeköttetések irányítására. A szárazföldi forgalmi eszközök és a belvizek tekintetében a tarifa-politika ily feltétlenül felhasználható eszközül nem szolgál, a mennyiben hatása ott csupán az ország határáig terjedhet, de szabadon, területi korlátozás nélkül érvényesíthető a tenger felhasználásával, a mely nincs különböző államok

rendelkezési jogának alávetve. Hogy tehát a magyar kormányzati politika a magyar kereskedelmi érdekek javára hatályos tarifa-politikát folytathasson, szükséges volt egyfelől döntő befolyást szereznie forgalmi hálózatunkra, másfelől megnyitni a tengert a magyar forgalmi hálózat számára. E czélt látjuk következetesen megvalósítva az utóbbi évek folyamán a magyar államvasúti rendszer kiterjesztésében, másrészt Fiuménak, a mely a legújabb időkig az egyetlen magyar kikötő volt, a magyar forgalmi hálózattal való összeköttetésében és nagyarányú fejlesztésében. A Vaskapu és az Alduna szabályozásával azonban egy új tengeri útírány nyílik meg hazai forgalmunk számára, a melyen a magyar közgazdasági és forgalmi érdekeket biztosítani kell. Az első lépés már megtörtént ez irányban, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási részvénytársaság megalakításával, a fejlemények mihamarabb egy nagy, tengeri forgalom befogadására is alkalmas kikötő létesítését is szükségesnek fogják mutatni, a mire Orsova első sorban hivatott hely. És ezzel már ma egy fontos probléma nyílik meg tarifa-politikánk előtt; az a kérdés, hogyan osszuk meg forgalmi politikánk céljait és törekvéseit a két kikötő között. A felelet erre csak az lehet, hogy Fiume mai szerepét és jelentőségét csökkenteni nem lehet és nem szabad; maradjon az, mint eddig volt, nyugat felé való forgalmunknak, nyersterményeinknek kiviteli útja, ellenben legyen Orsova kelet felé való forgalmunknak, iparczikkeink kivitelének közletője. Második helyen Ró z s a K á r o l y-nak «Helyi érdekű vasutaink bajai s ezek orvoslása» című s ugyancsak a Magyar Közgazdasági Társaság márczius hó 5-én tartott ülésében felolvasott értekezése áll. A napi események a közelmúltban megint felszínre hozták helyi érdekű vasutaink ügyét,*számos visszaélésre irányítván a közfigyelmet. E visszaéléseknek mélyebb gyökerei van s ezért, ha e fontos ügy jövőjét biztosítani óhajtjuk, a rendszerben rejlő hibákkal mindenesetre komolyan kell foglalkozni. És itt első sorban a mai engedélyezési rendszert kell hibáztatni, a mely a vasúti terveknek csupán a műszaki kivitel szempontjából felállított általános kívánalmak alapján való felülvizsgálatára szorítkozik, de nem terjeszkedik annak elbírálására, hogy a tervezett vasút — és pedig úgy, a mint terveztetik — megfelel-e az illető vidék gazdasági érdekeinek, és hogy ép ezért jövedelmezőségök eléggé biztos alapokon nyugszik-e? E mulasztás tette lehetővé a kockázatos vasútépítéseket, a kockázatos vállalkozások vezettek azután sok esetben arra, hogy az építési költségek oly aránytalanul nagyok lettek. A kockázatra ugyanis első sorban a törzsrészvénytőke használható fel, menél nagyobb tehát ez, annál csekélyebb a pénzt adó intézeteknek saját kockázatuk. Innen az a törekvés, hogy az építési tőke a szükségeset jóval meghaladó magasságban állapíttassék meg, minthogy annak arányában határoztatik meg a törzsrészvénytőke. De vannak más körülmények is, a melyek az építési tőke emelkedését okozták. Így különösen az, hogy számos oly vasutat létesítettek helyi érdekű vasutak neve alatt,

a melyek jelentősége e fogalmat messze meghaladja. Ez eredményezte azután azt, hogy a h. érd. vasutaknak építése, felszerelése és kezelése tekintetében általánosságban oly követelményeket állítottak fel, a minőket e vasutak tulajdonképeni rendeltetése a legtöbb esetben semmiképen sem indokol. És ez épen a mai rendszer sarkalatos hibája. s ezzel szemben a reformnak abból kell kiindulnia, hogy az engedélyezés esetről-esetre, a kérdéses vasutak sajátlagos rendeltetése szerint meghatározandó feltételek alapján történjék. Erre azonban multhatlanul szükséges volna, hogy azok ügye a miniszteriumban szétválasztassék a fővasutakétól, a mint ez Ausztriában már meg is történt. A másik teendő volna, hogy a magánérdekek versenyéből kivétessék a h. érd. vasutak létesítése és üzemeltetése és egy egységes nagy társulat kezében összpontosíttassék. Az *Irodalmi Szemlében* a fővárosi statisztikai hivatal megvilágosítja a számításoknál követett eljárását, a melyet dr. Farkas Jenő Teendő a munkáslakások ügyében című értekezésében kritika tárgyává tett. — Dr. Bamberger Béla dr. Fr. Kleinwächternek «Das Einkommen und seine Vertheilung» című munkáját ismerteti. A «*Statisztikai Értesítőben*» dr. Ráth Zoltán szemlét tart az osztrák bűnügyi statisztika legújabb eredményei fölött. A füzetet öt oldalra terjedő «*Könyvszemle*» zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetében Tóth Béla még egyszer megvédi Schuchardt ellenében a keresztnévek írásáról mondott véleményét, hogy t. i. a magyar államnak joga van bármily nemzeti-ségű alattvalóját anyakönyvébe az állam nyelvén bevezetni. és ez nem *chauvinizmus*, se nem *elkeresztelés*, hanem törvényen alapuló jog. — Balassa József folytatja értekezését: „hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?” Elfogadja Szinnyei kutatásából való eredményül azt, hogy az *o* jegy régi okleveleinkben s a codexekben is kettős értékű; jelölhet *o* és *a* hangot, de tagadja, hogy az *u* és *i* jegy is ilyen értékű volna (*u=u* és *o*; *i=i* és *ë*); végül azt a nézetet mondja ki, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása még több tekintetben különbözött a maitól, mintsem nyelvtudományunk eddigi eszközeivel képesek voltunk megállapítani. Kicska Emil az alany és állítmány viszonyát tárgyalja folytatólagosan. Wundt nézetét czáfolva kifejti az ítéletek szabatos felosztását. Vannak szerző ítéletek (*positív* és *negatív*), s vannak fejtő ítéletek (*állító* és *tagadó*). Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Melich J. több rendbeli adattal bizonyítja, hogy a *falunagy* szó a XIV. század elején általános használatú volt „biró” értelemben, s mivel szláv (bolgár és oláh) okiratokban is előfordul, föltehető, hogy az időben e nyelvekben is járatos volt; Tóth Béla arról értesít, hogy a borsodi népnyelvben a *virág* szónak megvan ez a régi jelentése is: „büntetés”; Török K. a tárgyas ige sajátos használatára említ példákat Mikes műveiből; Mikó Pál ezt a különös palócz parancsoló módot ismerteti: *maradhass!* Zolnai Gy. azt bizonyítja, hogy nem esetlegesség

a régi nyelvmélekekben egyes mai ragoknak külön írása, hanem a nyelvérzék vezette a leírókat; hisz a nép pl. ma is így ragozza a *ként* ragot: *én kéntem, te kénted* stb. Az irodalom rovatban Zolnay Gy. a múlt évben megjelent régi magyar nyelvmélekeket s földolgozásait ismerteti, kiemelve a belőlük levonható jelentősebb tanúságokat. Idegen csemeték. Fattyúhajtasok. (*osztja nézetét* helyesen: *helyesli, pártolja néz.*; *vallás- és közoktatásügyi minisztérium hely.*; *vallás- és oktatásügyi m.*; *a háború és a magyar nyelv*). Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvgyománnyok.

Ugyane folyóirat V. füzetében Kicskák Emil folytatja az alany és állítmány viszonyáról szóló értekezését. Nyomatékosan kiemeli, hogy az alany és állítmány keresésében első rangú eszköz a *hangsúly*, mely a határozót a határozandótól legvilágosabban megkülönbözteti. Mert pl. az efféle mondatokban: *Péter olvas* (nem Pál); *Nem Péter olvas* (hanem Pál) — a *Péter* és *nem Péter* az erősen hangsúlyozott, a határozó tag, tehát az *állítmány* (!). s az *olvas* a gyöngye hangsúlyú határozandó tag, — tehát az *alany*. Bármily különösnek tetszik is ez az állítás első pillanatra (t. i. *Péter* = állítmány; *olvas* = alany), elhihető, ha tudjuk, hogy az ilyen mondatok tulajdonkép két mondatból, egy fő- és egy relativ mellékmondatból vannak összevonva: *az a ki olvas Péter*, (fr. *c'est Pierre qui lit*) s az alannak az alárendelt, az állítmánynak a főmondat felel meg. — Simonyi Zsigmond a jogásznyelv stílusbeli fonákságait mutogatja. A mai jogi stílus hibái részint *idegen hatás* eredményei, részint olyan *homályosságok*, melyek jobbra éppen a szabatosságra törekvésből származnak. — Idegenszerű a *szenvedő szerkezet* túlon túl való használata: latinosak az ily műszói kifejezések: *jogorvoslattal élni, perújttással élni, felfolyamodással élni* (lat. *uti aliqua se*); latinos a relativ névmás használata az ilyenekben: *minélfogva, miért is* (hely. *ennélfogva, azért tehát*). A *szórend* hibás használata német hatásra vall, s a szabatosság ellen való vétség pedig az, hogy mindent, a mi logikai tekintetben összetartozik, egy egységes mondatba sűrítene, és ez az oka, hogy egy-egy jogi végzést laikus egyáltalán nem tud tisztán megérteni. — Pápay József a komárommegyei *Kocs* község nyelvjárását ismerteti. A nyelve után bebizonyítja, hogy a lakosai az Alföldről származhattak oda. — Király Károly nyelvújítási adatokat közöl. — Tóth Béla azt bizonyítja, hogy az *attila* nevű kabát nem az olasz nyelvből kapta a nevét, hanem Attila király után nevezték így el a negyvenes években (Vö. *zrinyi, buda, árpádka, magyarkasat*). A *sujtás* pedig nem a francia *soutache* képmása, hanem fordítva a francia szó a magyarból kölcsönzött. Az apróbb közlemények sorában: Csapodi I. pótlásokat közöl a Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanához; Trencsény Károly a *kornyikál* szót a *krónikál* változatának magyarázza; Kropf Lajos a *csákány* szavunkat tatár

eredetűnek mondja, míg Miklosich szláv szónak tartotta. *Bírálatok*: Jakab Ödön elbeszéléseiről. Hevesi Sándor könyve a színműről. Földes Béla Nemzetgazdaságtana; Vidéki költők albuma. Idegencsemeték, fattyúhajtások nyesegetése (*Jókai vajvodája; el lett fogadva; törhetetlen; rendületlen*). Kérdések és feleletek. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhagyományok.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY III. füzetében befejezi Bartha József a Lucanus Pharsaliájáról írt tanulmányát és Incze Béni a Dialogus de oratoribus szerzőjét tárgyaló dolgozatát. Amaz, első sorban az Aeneissel állítván szembe a Lucanus eposzát, azt találja, hogy e mű a kor lázas hangulatának szüleménye, mely a művészeti célon kívül már a politikait is szolgálja. Innen krónikásabb menetű, nem egyszer nehézkes és szétfolyó szerkezetű; innen valószínűbb jellemzése; innen föllengő, magas szárnyalású, sokszor fönséges, de nem igen jellemző nyelve. Vergiliust csak jelentéktelenebb külsőségekben utánozta. Lucanus, kinek eposza mindig oly műalkotás fog maradni, melynek értékét sem tagadni, sem helyes szempontokból kisebbiteni nem lehet. — Incze a sokat tárgyalt «Dialogus» szerzőjének Tacitust ismeri el. Minthogy e fölfogás ellenében első sorban a stilusra hivatkoztak, szerző a kérdésnek e momentumát behatóan tárgyalván, úgy találja, hogy a stilus sem okoz nehézséget, mert a «Dialogus» valószínűen Tacitus ifjúkori tanulmányainak műve és a Cicero stilusával egyező vonások ifjúkori eredménye, mihez még figyelembe veendő, hogy a retorikai mű más előadást és nyelvet kíván, mint a történelmi események ismertetése. — Tolnai (Lehr) Vilmos Fausztról szóló tót bábjátékot ismertet és mutatványt is közöl belőle. Ismeretes dolog, hogy morva és cseh bábjátékosok, mint régebben, úgy még manapság is bejárvák hazánk északnyugati megyéit, hol városokban és falvakban műsorukat kétszer-háromszor lejátsszák. Az ismertetett Faust-bábjáték a Dubsky-családtól származik, mely már évtizedek óta járja be a Kis-Kárpátokat hábszínházával. Jellemző, a többi ismeretes Faust-művektől eltérő vonásokat e tót bábjáték nem tüntet föl. — A hazai irodalom rovatában Gyomlay Gyula behatóan ismerteti Losonczi Lajos Elektra-kiadását, melyet tárgyi tekintetben dicséretes munkának mond, de előadás, stil és magyarság szempontjából nagyon kifogásosnak talál. Kedvezőbben ítél Zlinszky Aladár Greguss Ágost költészettanának új kiadásáról, melyet Csengeri János rendezett sajtó alá és egészített ki megfelelő olvasókönyvvel. Csupán a verstanról, mely az I. kötet elméleti részét teszi, véli bíráló, hogy az gyökeresebb, egységebb átdolgozást kívánna, mert mai alakjában sok benne az ellenmondásos tétel és nem is áll egészen a tudomány színvonalán. — A külföldi irodalom rovatában Timár Pál igen terjedelmesen ismerteti Fischer Kuno legújabb könyvét (Kritische Streifzüge wider die Urkritik), melynek főleg a Goethe Tassójára vonatkozó czikkeit tárgyalja behatóbban, Kont Ignác pedig folytatja a francia philologiai irodalom 1893—

95-iki termékeinek ismertetését, ezúttal a görög nyelv, kritika és metrika, a római irodalom és régiségek, valamint a latin nyelv, kritika és metrika körébe eső könyveket és cikkeket tárgyalván. — A Vegyesek rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Goethének egy legújabbban fölfedezett dráma-tervét (Das Mädchen von Oberkirch), Tolnai Leher Vilmos érdekes irodalomtörténeti adatokat közöl a pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum anyakönyvéből, Becker F. Ágost pedig kedvező ítéletet mond a korán elhunyt Berghoffer Józsefnek a fiumei olasz nyelvjárást tárgyaló do'gozatáról. Hazai és külföldi könyvészet zárják be a füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a Semsey-féle magyar történelmi pályakérdésre beérkezett műről

Semsey Andor t. t. adományából, 4. szám alatt, a következő pályadíj tüzetett ki: «Adassék elő *Magyarország története* a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak: a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. Terjedelme 120—150 ív».

A pályakérdés föltételei a fentebbi szövegezés szerint, a következőkben csoportosíthatók: 1. A pályamunkának történetírásunk és eddigi publicatióink biztosan megállapítható eredményei alapján, mindent föl kell használnia, a miből következik, hogy a szerzőnek kellő kritikával és erudícióval kell megválogatnia történetkutatásaink eredményeit. Nem compilatióról van tehát szó, hanem kellő kritikával csoportosított összefoglalásról; — 2. A szövegező bizottság a legnagyobb súlyt az élvezhető formára fekteti; ez alatt azt érti, hogy a szerzőnek nem kell hosszadalmas excursiókkal a tárgytól eltérnie, nem szükséges az egyes szakkérdéseknél a kérdésre vonatkozó irodalmat bibliographiailag felsorolnia. Arra kell törekednie, hogy magyaros, élvezhető stílusban a nagy közönség érdeklődését is fölkeltsse; — 3. A kérdés megkívánja, hogy a külső események mellett — ez alatt azokat értjük, melyek hazánk történetével szoros összefüggésben vannak — az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi viszonyait is tárgyalnia kell; de 4. a szerző, a mennyire a munka compositiója megengedi, az egyes szereplő egyének jellemét híven tüntesse föl és mint végconclusiót; — 5. a föltételben mintegy a munka ethikai értékekép fölállítja, hogy Magyarország történeti fejlődésének ki kell

jelölnie azt a helyet, a melyet α) szomszédjaival, β) a világ többi művelt nemzeteivel időnként elfoglalt.

A szövegező bizottság teljesen a pályadíjat kitűző nagylelkű adományozó intenciója értelmében járt el, a midőn egy oly munkának a megírására tűzte ki a pályadíjat, mely történeti irodalmunkban érezhető hiányt van hivatva pótolni. Történeti irodalmunk ugyanis az 1867-dik év óta külső terjedelmére nézve akkora föllendülésnek indult és oly buzgalommal aknázza ki a bel- és külföldi megnyílt levéltárakat, történelmünknek annyi kétes megvilágítású vagy kellőleg föl nem derített kérdése várt a földolgozásra, hogy összefoglaló munkára nem akadt vállalkozó történetírónk. És pedig nemcsak azért, mert az írók közül mind-egyik a maga kedvencez tételeivel foglalkozott, hanem azért is, mert az anyag óriási volta úgyszólván lehetetlenné tette, hogy ily művet egy ember létesítsen, létesítsen pedig oly méretekben, mint a hogy az a napvilágra került adatok alapján összeállítandó lett volna. Ez az oka annak, hogy Horváth Mihálynak nyolcz kötetes története óta, mely a maga idejében csakugyan kiváló haladást jelentett, Magyarország egyetemes történetét nem dolgozta föl senki. Azóta a monographiák terén belterjes munkásság indult meg s a nagy közönség előszeretettel karolta föl a jól megírott történeti dolgozatokat. Akadémiánk pedig kűtfő kiadásával és a levéltári anyagok közlésével, akkora mennyiségét bocsatá az új anyagnak történetírásunk rendelkezésére, hogy szinte közszükségletté vált a nyers anyagnak abban az értelemben való népszerűsítése, hogy annak positiv eredményei a nemzet történeti köztudatába is átmenjenek.

A bizottság 1890-ben tűzte ki a pályadíjat s a mű megírására öt esztendei határidőt szabott. Már a pályadíj kitűzése alkalmával fölhangzott az a nézet, vajjon akad-e ember, a ki öt esztendő munkásságát rászánja arra, hogy azt az óriási anyagot, mely földolgozásra vár, csakugyan föl is dolgozza és munkáját a pályadíj eshetőségeinek kitegye. Nem lenne-e helyesebb megbízás vagy nyílt pályázat útján, történetíróinkat fölszólítani a munkára, mert a priori majdnem lehetetlennek látszott, hogy a nagy anyag oly földolgozóra találjon, a ki történelmi fejlődésünk minden részletét egyenletesen ki tudja domborítani és azt a czélt, mely az adományozó előtt lebegett és mely kétségtelenül közszükségletet pótolni volt, el is érje, meg is valósítsa. Mindamellett a bizottság nemcsak az adományozó kívánságának felelt meg, a midőn zárt pályázatot tűzött ki, hanem igen helyesen módot és alkalmat akart nyújtani történetíróink közül azoknak, a kiknek történetünk egyetemes földolgozása a czéljuk, hogy a földolgozást megkísértsék, abból az elvből indulván ki, hogy abszolút becsú munkának semmiféle pályázati eshetőségtől tartania nem kell. A pályázat kitűzése óta azonban egyfelől a közelgő ezredéves ünnepély, másfelől pedig történetírásunk Nestorának, fíradhatatlan tagtársunknak, Szilágyi Sándornak vállalkozásából egy oly munka indult meg, mely egyes szaktudósok közreműködésével a legújabb kutatásokat is figyelmére méltatja s a nagy közönség körében már is elterjedt. Ezenkívül egy

hasonlókép derék munka: a Szalay-Baróthy-féle jelent meg, mely kisebb terjedelemben ugyanazt a czélt tartja szem előtt. Az előbb említett millenáris vállalat már természeténél fogva sem egyenletes, mert különböző szerzők írták, de azt a czélt, melyet maga elé kitűzött, t. i. történelmünk népszerűsítését a szó nemesebb értelmében elérte.

Főlemlítettük e vállalatokat ez alkalommal, mert a főnforgó pályakérdés czéljának magyarázásához szükségesek. A magyar tudományos Akadémia pályakérdése 120—150 íven a magyar történelemnek egy oly kézikönyvét akarta nyújtani, a melyből a magyar intelligencia 1895-iki történelmi irodalmunk színvonalához képest nemzetének multját megismerhesse. Sajnosan kell megvallanunk, hogy az irodalmunkban páratlan pályadíj nagy összege daczára is, csak egy pályamű érkezett és ez a pályamű is a legjobb akaratú, nem bíráló, de elnézés mellett sem felel meg a kitűzött pályaföltételek egyikének sem és így nincs kétség benne, hogy a pályázat teljesen meddő maradt.

A beérkezett pályamű címe: «Hazánk, civilizáczióink. alkotmányosságunk ezerévi története az európai események és az európai civilizáczió vezéreszméi világításában», jeligéje: «Imperium iis retinetur artibus, quibus initio partum est». A munka eredetileg 11 füzetben volt megírva; az események elbeszélésében a jelenkorig terjed s tárgyalja az 1867-től letelt eseményeket is. Ezzel a pályázati föltételeknek azt a pontját, hogy a munkának csak az 1867-dik évig kell terjednie, a maga jó szántából meg is bővíti. A szerző munkája technikájáról megjegyzi, hogy nem terjeszthette be azt abban az alakban, a mint azt sajtó alá elkészítené, még pedig a határidő rövidsége miatt; igéri, hogy a hadtörténelmi és művelődéstörténeti részt különösen ki fogja bővíteni. Utólag szerző (1896. II/5.) még két pótfüzetet küldött be; a 12-dik 111 lapon a magyarok őstörténetéhez, a honfoglaláshoz, szót. Istvánhoz, az Anjoukhoz és Zsigmond király uralkodásához nyújt adalékokat; a 13-dik füzet 72 lapon Zápolyai, Rudolf korához, a Wesselényi összeesküvéshez, I. József uralkodásához szolgáltat pótlásokat s a millennium külső dolgairól ad fölvilágosításokat. Még az idei millenniumi bálokról is van benne szó.

A munka minden részletére kiterjedő lelkiismeretes bírálat alapján állíthatjuk, hogy szerző teljesen félreértette a pályakérdést. A pályakérdés első kézből való dolgozatot kívánt, megkövetelte a szerzőtől, hogy a forrásokat ismerje; csak a földolgozás modorában tett annyi concessiót, hogy a művelt nagy közönség által is élvezhető formát követelt, mialatt, hogy mit értett, főntebb kifejtettük. A föladatra csak igazi történetíró vállalkozhatott, a kiben meg van a kellő tudás és a kellő formaérzék, hogy tudásának eredményét elfogadtassa, mert pl. mit szólnánk ahhoz, ha valaki egy fizikai kézikönyv írására vállalkoznék, a kinek az abban előforduló és megmagyarázott kísérletekről fogalma sincsen. A mi szerzőnk szeme előtt compilatio lebegett; minden füzet élén a fölhasznált irodalom jegyzékét adja. Nincsen ellene kifogásunk, hogy szerző iskolai könyveket is átolvasott, mert újabb tankönyveink oly jól vannak szerkesztve, hogy kívá-

natos volna, hogy a középiskolát végzett ifjú, az iskolában elsajátított ismereteit a közéletben ne felejtene el; de érdekes, hogy szerzőnk oklevélgyűjteményeinket figyelemre sem méltatja, ha csak Árpád-kori forrásaink magyarra fordított kiadásait nem vesszük ide. E foglalkozása mellett, közérthető stílus alatt talán önkéntelenül a szóvirágok özönét értette, úgy hogy munkája, túlzás nélkül mondva, nem egyéb, mint a sebtében egymásmellé állított bombastoknak a foglalata, a melyeknek az a kiváló sajátáguk, hogy jobbára ízléstelenek és nem jellemzők. Ha oly pályadíjat tűzött volna ki a t. Akadémia, hogy miképen nem kell magyar történelmet megírni, akkor e munka mindenesetre teljesen bevált volna. Ne higgye a t. Akadémia, hogy egy ilyen kétségtelenül nagy fáradságot és nagy olvasottságot megkivánó munkálatot, gúnynyal akarunk ostromozni és a szorgalmas, bizonyára igen érdemes szerzőt, a további munkásságtól elriasztani kívánjuk, de kötelességünknek tartjuk, hogy épen azon alkalomadtán, a midőn egy ilyen nagy méretű pályakérdésről van szó, minden szépítés nélkül, okadatolva bemutassuk e munkának nagy foglalkozásait és azért eleve is elnézést kérünk, hogy e kemény bírálatunkat hosszasabban igazoljuk.

Említettük, hogy a szerző compilatiót nyújt; ehhez mindjárt hozzátehetjük, hogy a szerző azon a foglalkozáson kívül, hogy írni nem tud, a miről bizonyára nem tehet, a pályakérdésnek egyik fontos tételét félreértette, a melyben a külföldi eseményeknek Magyarország történelmével való egybefüggését kívánja kidomborítani. Ez alatt a szerző azt érti, hogy excursiókat tesz a világtörténelem hatodik határára és mindent kritika nélkül, a legnaivabb formában, századok különböző viszonyait összezavarva, tálal föl nemcsak az előadás rovására, hanem a tárgyára is.

I.

Az I. füzet első fejezetében «Európa és hazánk a magyarok kijöveletele előtt» czímmel beszél az ókori emlékekről ilyenformán, a mit szó szerint idézünk, hogy a t. Akadémiának fogalma legyen a szerző tárgyaló modoráról: «Az akkori világ még csak Európa, Ázsia és Afrika; a más két világrészről annak a kornak sejtelve sínes, mert a hajózás a partoktól még nem igen mer eltávolzni, a görög-római kultúra még Chinát sem ismeri (Magyarország történetírójának elnézzük, hogy a római-chinai összeköttetésről fogalma nincs). A civilizációnak inkább csak a tengerpartok és a folyók mente vannak átadva, beljebb Európa nagy részét erdőségek borítják.

Az ókor népei nagy része már lehanyatlott vagy hanyatlóban van. India, a babyloniak, föníciaiak, perzsák, zsidók, a vallás és morál minden egyes népnek törvénye: a tízparancsolat, az állam és társadalom fogalmát már szövegezték, a civilizatio és kultúra alapvonalait is már örököltük. Azután előadja a szerző, hogy Cyrus, Darius, Xerxes, Nagy

Sándor, Hellas és a római birodalom már letűntek; végre, nem éppen mesteri compositióra valló ugrással, áttér hazánk úgynevezett őskori történetére. Előadja a római Pannonia történetét, a népvándorlást úgy, hogy középiskolai tankönyveink színvonalát csak megsérténők, ha az összehasonlítással előhozakodnánk. Eltekintve attól, hogy szerző mindenütt ismétlésekbe bocsátkozik, munkája egész menetén kimutatható, hogy a legtöbb esetben nem tudja előadásának későbbi folyamában, mit írt előbb. Az adatokbeli és ténybeli tévedések egész csokrárt hozhatnók fel annak igazolására, hogy a szerző azt, a mit olvasott, nem értette meg vagy pedig nem járt utána annak, hogy megértse. Ez ítéletünkél figyelmen kívül hagyjuk a számtalan chronologikus hibát; ezeket a másoló rovására írjuk. — A harmadik fejezetben a népvándorlás, a nyugati és keleti római birodalom állapota jellemzését találjuk — öt oldalon, szabadon valamelyik kézikönyv nyomán. Az önállóság csak abban jelentkezik, hogy szerzőnek nincs nézete s például ezeket írja: «Maorianus császár halálával, mások szerint Romulus Augustulus trónvesztésével a Caesarok fényes és hosszú sora örökre bezáródott». Önálló ítélete sincs a szerzőnek sehol sem, ha csak abban nem nyilvánul, hogy ilyen frázisokat sző be a munkába: «Az imperatorok világrázkódtató romjában egy szék, a római szentszék maradt meg (24. l.)». Mennyire nem ura a szerző a történetírás technikájának és az irodalmi formának, kitetszik abból, a mikor a római birodalom bukásánál a következő állításra fakad: «Bár nálunk sohasem lesz uralkodó a római törvény, ránk nézve nemcsak tudományos érdekel fog bírni. Rendszerét mi is követtük, mely Werbőczy Hármaskönyvében is kifejezésre fog jutni (26. l.)». Általában a szerző előadó modorában két jellemző vonást találunk: az egyik, hogy mindég anticipálja az eseményeket, később történő dolgokat említ föl előbb — a történeti jelenidő használásával; a másik, hogy az úgynevezett *ha-zó* történetiránynak a híve. Előszeretettel említi, hogy ha ez vagy az meg nem történt volna, mi lett volna akkor. Ezek a nem nagyon mély elmélkedések igen közönséges frázisokkal váltakoznak ilyen formán: «Ha Európa egységesítése Rómának sikerül, a civilisatio munkáját a népvándorlás félbe nem szakasztja (27. l.)», de hát megmaradt a jog és az államrend iránt a tisztelet és mégis «e szerény Vesta-tűz pislogó lángjainál gyújtja meg a középkor az akkor alakuló európai civilisatio szövetségét». Azután áttér «Európa és hazánk a magyarok kijövele korában» című fejezetre, a melyben egy új eszme sincsen, ha csak az nem, hogy Európa népei «figyelme le van kötve, de Európának minden pontja birtokba van véve és a magyarokat sehol sem várják (32. l.)». Következik végre a honfoglalás s a vezérek kora. «Ázsiából jöttünk; Ázsiából jönni annyi volt, mint az emberiség és a civilisatio bölcsőjéből érkezni (35. l.)».

Bizonyos célzatosság látszanék az idézetekből t. Akadémia, de constatáljuk, hogy csak a legjellemzőbbeket említjük föl s hogy ezek azok a helyek a munkában, a melyek a szerző egyéniségét jellemzik, mert az egyes fejezeteknek többi része tiszta kivonat, még pedig önállótlan, értel-

metlen formában. A szerzőnek a magyarok őshazájáról, azokról a kérdésekről, a melyek tudományos irodalmunkat foglalkoztatták, nyomozásokról és arról, a mit a tudomány eddig produkált, fogalma nincsen. A történelmi események hősei: az ősmagyarok, a vezérek a szerző világlátásában úgy eszeleksenek, mintha azok a hősök előre látták volna, hogy ezer esztendő múlva mit fogunk mi róluk mondani. Nem állunk mi a történelmi dogmatizmusnak azon az álláspontján, hogy valakit az Anonymus-féle szerződésért, ha elfogadható okkal támogatja, megítéljük csupán azért, mert részünkről viszont nem tartjuk tételes törvénynek; de mikor valaki úgy ír róla, hogy a honfoglalók «lerakják az alkotmányosság szegletkövét az által, hogy megkötötték az ismeretes vérszerződést» — az olvasó t. i. még nem talált semmit erről a munkában és épen nem kötelessége azt ismerni — «józan eszöknek e fényes bizonyosságát», önkéntelenül is kérdezzük, szabad-e ma még így írni. Rendkívül könnyen végez a magyarok bejövetelevel (40 l.); nézete természetesen nincsen. Nem tudja, hogy higgyen-e Anonymusnak vagy pedig nem, de azért mégis követi. Történetírói öntudatlanságának egyik jellemző bizonyítéka, hogy a mű első kötete 41. lapján Árpád teljes öntudatával bír annak, a mit csinál; ékes jelzőkkel ruházza föl nagy vállalkozását, de a 42. lapon már nem kívánja osztani «történetírásunk azt a fölfogását, mintha a honfoglalás eszméje mint bevégzett tervezet villant volna meg Árpád és őseink agyában». És ilyen következetlenség, ilyen elemi logikátlanság vonul végig a munka számos fejezetén és állításán.

A következő fejezetben szerzőnk a honfoglalás hadjárait adja elő. Egész határozottsággal kimondja, hogy Árpád, mint lovagias ember, nem intéz guerillaharczot, azután egészen a Névtelen jegyző értelmében előadja a honfoglalást. Azt az önálló megjegyzést azonban mégis hozzáfűzi, hogy «Zalán Belgrádra menekül és anyagot nyújt legszebb eposzunkhoz: a «Zalán futása»-hoz (893). Árpád pedig Szeged mellett, a kisteleki vasútállomástól tíz kilométernyire, hol most a Pallavicini őrgrófok vadászkastélya halmon áll, a pusztaszeri, az első magyar nemzeti gyűlést tartja meg (43. l.)». Ugyanerről a pusztaszeri gyűlésről a 47. lapon jónak látja újból megjegyezni, hogy a honfoglalás betetőzést nyerjen, Szeged mellett megtartott a pusztaszeri gyűlés, a nemzet első honi gyűlése; az elfoglalt területnek megadták a magyar állam jellegét». A szerző azonban, miután a honfoglalás e képét egész komolyan előadta, maga is azokra a szavakra fakad, hogy «csak így szeretik képzelni a honfoglalást». Anonymus hitelességében sem biztos egészen; arról meg nem is szól, hogy hát akkor voltaképen mi is történt. Igen szeretnők tudni, honnan meríti szerző azt az adatot, hogy Árpád a külföldi kalandozásokban maga is részt vett «és 899-ben Olaszországra megy lovas hadával, hova most is tengeren megy be a vasút. Velenczét tengeren kísérti megvívni». — A szerző maga is érezhette munkájának e zavaros előadását, mert a XII. pótfüzetben valamivel világosabban, Anonymus irodalmának az ismeretével igyekszik tárgyalni az előzményeket, de nem

nagy sikerrel. Tárgyaló modora és szóvirágai itt is csak a régiek, mind-össze érthetőbb a stílusa.

Még naivabb «A honalapítás a vezérek korában» című fejezet, a melyben 997-ig terjedő történetünk van elmondva — nem egészen 30 írott oldalon. A magyarság expansiv erejének akkori megnyilatkozásáról szerzőnk nézetét híven jellemzi ez a mondása: «Bármennyi legyen a rege, a mondai elem a honfoglalás elbeszélésében; a mai szempontjából tekintve, a vezérkor hadjáratai, a tündérregék, a népmesék a csodatevésben való hitet kívánják tőlünk, holott ha betekintünk abba a csodálatos homályba, a mai kortól annyira különböző Európa színpadán és színpalái közt a vezérkori hadjáratok nem fognak másképen föltűnni, mint harci sasunknak, az Európában ismeretlen turul madarunknak megjelenése az áldozatra kész galambok közt (49)». Azt hinné az ember, t. Akadémia, hogy ennek az ítéletnek ninesen fokozata; pedig van, mert szerzőnk a következő 50. dik lapon méltánylandó lelkes hazafisággal ugyan, de öreg superlativusban azt állítja, hogy az egyes kalandozó törzsek ki-kirándulása «oly jelenet, mely korunkban még a nagy Napoleonnak sem sikerült».

r Magya történetírónak, ha erre a jelzőre számot akar tartani, egyenesen kötelessége a valódi, a szó nemes értelmében vett hazafiság; hiszen annak a körülménynek, hogy azt hirdethetjük magunkról: Ime! Itt vagyunk! éppen a nemzeti öntudat a főalapja. Ez a hazafiság maga-magától értetődik, de az a lyrikus ömlengés, a nagyozolás, még aktuális kérdések megítélésénél se hasznos, hát még ott, a hol az objectív kritika szavát épen magunknak kell hallatnunk. Mit akar szerzőnk az 51. dik lapon azzal mondani, hogy «a papság csapásnak hirdette megjelenésünket és a vezérkor hadjárait, holott áldás volt az akkori Európára; Európát a rajongásból fölbresztette, az egyénben felköltötte a férfit, a fejedelemben az államhatalom helyreállításának a szükségérzetét» és mindezt azzal indokolja, hogy «ha a magyar meg nem jelenik, könnyen theokratia elé juthatott volna Európa, mint volt kezdetben a zsidóknál, mit aztán a királyság meg nem menthetett».

Az olvasó immár szeretné tudni az eseményeket is, a melyeket a szerzőnek csoportosítania kellett volna; szeretné a theokrátiát elhárító kalandoknak a képét látni, s nem kap egyebet, mint az 55—57. lapig egy jól-rosszul, tankönyvszerűleg összeállított chronológiai sorozatot, melyről maga a szerző is azt mondja, hogy csakis jelzése a hadjáratok hosszú sorának minden külön jelleg nélkül. Épen azt a bizonyos jelleget szeretnők mi tudni. A szerző bizonyára föltételezi, hogy az olvasó mindezeket az eseményeket már tudja és neki csak meditálnia kell. Pedig művelt közönségünk talán mégis csak többet érdemel, mint azt, hogy a 954. jobban mondva 955. diki hadjáratról annyit olvasson, hogy «mint a vezérkori hadjáratok utolsó, görög tűzzel világított nagy lovagjátéka folyt le (58. l.)».

A mit aztán szerzőnk Géza vezérünkről mond, az ismét csak folytatása előbbi dithyrambusainak; persze Géza is előre látta mindazt, mi

lesz az ő magatartásának az eredménye. Öntudatos politikát lát részéről a szerző mindenben, és kimondja, hogy nálánál nehezebb munkát csak fia fog végezni. Arról, hogy milyen is volt az a magyarság: kulturtörténetünkről szerzőnk rövid tíz lapon számol be. Nincsen abban semmi hiba, hogy fajunk kiváló tulajdonságait hangsúlyozza egy oldalon, de alaposabban kellett volna megcselekednie. Fejesóválva fogadjuk, hogy az ősz magyarság a nemzeti viselet alapvonalait: «a bajúsz, kalpagot, kaczagányt, mentét, övet és — a mit kiválóképen tagadunk — a szűk nadrágot hozta volna magával». A mit aztán a Hunfalvy-Vámbéry controverziáról ír, arról jobb hallgatnunk. Ismételéseire és előadására jellemző, hogy a kulturállapotról szóló fejezetben (71. l.), újból ismétli a vérszerződést, mondván róla: «Lebediasból hoztuk a vérszerződést, nemzeti geniusunk credoját, bibliai kijelentését». Fönmaradásunk európai jelentőségét Palackyból meríti, de ebből ugyan a művelt olvasó mélyebb tanulságot nem merít.

Következik Szt. István, kit azzal a kijelentéssel vezet be, «hogy a honfoglalás tényét, birtokba vételét (minek?), felállította határait Európa elnézése (így!) elismerte». Most aztán — nem mondhatni, hogy a compositio előnyére — tíz lapon keresztül a keresztény vallás akkori állapotát fejtegeti, hét lapon át pedig a középkori állameszméről oly elemi módon ír, hogy notis est derisui et ignotos non fallit. Szerepet játszik itt Assyria, Babylonia, s egy kis egyháztörténeti excursusban, Mózes vallása és a kereszténység fejlődése. Még kevésbbé sikerült a Nagy Károly-féle szervezet előadása. E helyen egyes dolgokat meg sem lehet érteni, mi legalább nem értjük a következőket: «A keresztény vallás bevezet az európai nemzetek családkörébe; hogy az államok sorában helyet foglalhassunk, államszervezetünket európaivá kell alakítanunk. Szt. Istvánnak ez képezi második feladatát, mint volt a zsidóknál, papság alatt világi aristokratia és nemesség nélkül. Az ó-kor e gondolata a középkor hajnalán már nem sikerült, nem, mert római szuronyokon, katona uralmon nyugodott (90. l.)». Efféle zavarosan fogalmazott idézeteket, számosat hozhatnánk föl. Mit akar a szerző azzal mondani, hogy Nagy Károly abbéli törekvésében, hogy a hatalom súlypontját a vidékre fektette, «benn rejtett a másik nagy gondolat, a hatalom secularisatiója, mi merész gondolat (93. l.)». Sámuel prófétát itt újra előhozza, Görögországot, Rómát szintén, de hogy ez minő szerves összefüggésben van Magyarország történetével, a legjobb indulat mellett sem tudjuk észszel fölérni.

Ez alkalommal a leghatározottabban kell tiltakoznunk történetírásunk komolysága nevében azon irány- és kifejezésbeli modor ellen, mely nálunk a szellemeskedő, ú. n. német és franczia történetírás rosszul megértett modern iránya révén lábra kapott. Egyes szálló igék, egyes modern kifejezések — jól-rosszul — alkalmaztatnak régi intézményekre azért, mert teljesen félreértették a comparatiót. Nincsen ellene semmi kifogásunk, ha pl. egy régi intézményt kifejtünk s előadjuk úgy, a mint az az adatok kritikai megrostálása után előttünk áll, s ezt aztán könnyebb megérthe-

tőség szempontjából összevetjük a mai fejleményekkel. Hogy ily összevetésből van tanulság, de modern kifejezéseket indokolás nélkül rárakni régi, heterogén institutiókra nem egyéb indokolatlan utánzásnál. — Mit szólunk csak arról a folyton hangoztatott magyar állameszméről! Szerzőnk szerint Szt. István a magyar állameszme szervezője (98. l.). A magyarság Magyarországot megalkotta. Magyarország, vagy a mai rossz, jogi műnyelven a magyar állam, ha nem ezer éves tény, mily igen szomorú sorsra jutna, ha csak eszmében volna meg. Eszmék *szervezéséről* pedig józan eszű ember ugyan miféle képet alkot magának? Ha ez a frázisos irány akar «nemzeti geniusunknak az incarnatiója lenni», akkor szegény magyar Cliónknak — népiesen szólva — már befellegzett.

Szerzőnk Szt. Istvánnál nem veszi észre, hogy mindazokat az eszméket, a melyeket előbb már megpendített, itt újra el-elmondogatja (99. 102. l.). A mit szerzőnk különböző könyvekben olvasott, azt jól-rosszul beletarkította munkájába; némely dolgokat megértett, a legtöbbet nem. Bizonyos előszeretettel idézi a vallások egybehasonlításánál a kereszténység két nagy felekezetét s a keleti és nyugati egyházak közti különbségekkel végez egy fél oldalon (104. l.). Nem volna szavunk ellene, ha a két egyháznak ethikai hatását a keleti és nyugati határon érintkező nemzetekre alaposan, a két vallás szelleméből kifolyólag fejtené ki, de így végezni velők, a mint szerzőnk teszi, azt hisszük, még kevés író kísérlte meg. Arról nem is szólunk, hogy szerzőnk már Szt. István korába helyezi azokat az éles ellentéteket, a melyek a két egyházat később elválasztották; az már, úgy látszik, tárgyaló rendszeréhez tartozik, akárcsak a „ha”, meg a „volna”. Ép ilyen fogyatékosak szerzőnk jogtörténelmi ismeretei is. Szt. István monarchiájában egységes, alkotmányos monarchiát lát, de mindenütt adós marad a részletekkel. A sok frázis útvesztőjében megvan minden lehető és lehetetlen kérdés pendítve, csak éppen arról ninesen szó, hogy hazánk Szt. István korában milyen állapotban volt és hogy tulajdonképen mi is történt. — E korhoz a XII-dik pötfüzet nem mond semmi újat, méltó folytatása az I.-nek.

II.

A második füzetet, mely az 1038—1301 közt való Árpád-házi korszakot tárgyalja, szerző nem Szt. István utódainak történetével folytatja, hanem a pápaság és császárság küzdelmét tárgyalja tíz lapon, mily szellemen és tudással, annak a jellemzésére legyen elég fölemlítenem, hogy valamint a Sylvester-féle bulla, úgy a még illusztrisabb hamisítvány, a Constantin-féle adományozás is neki történelmi valóság. «Constantin» — mondja — «Rómát a római patriarkhának ajándékozta, Chlodvig megalapítván Franciaországot, a védnökséget (a pápai szék védnökségét?) a francia trónra ruházta». — Az ország történetével Pétertől Szt. Lászlóig a füzet második fejezete foglalkozik szintén csak tíz lapon. Ebből önvédelmi harcunkra a német — lehet mondani akkor — világbirodalom

ellen I. Endre idejében éppen hat sor jut (15. l.). Különben e fejezetből azt is megtudjuk, hogy Salamon szolgáltatta ki Szt. István koronáját s akkor küldetett az Rómába (18. l.). Következik az Árpádház «aranykora», Szent László és Kálmán uralkodása 16 lapon. Ebből három lap általános elmélkedés az Árpádházról, 820-tól kezdve, mikor Álmos született, 1338-ig, mikor III. Endre Mária leánya meghalt. Azután beszél a hierarchiáról s értekezik VII. Gergelyről — kitérve III. és IV. Inczére —, a ki «a hierarchiát más alapra fektette» s a ki alatt «a keresztény világra pápai hűbéradó vetetett (23. l.)». Őt lapra terjedő elmélkedésének eredménye: «Az Árpádkorban délpontján fog ragyogni a pápai hatalom. Nem nézetünk jó katolikusoknak. Támadtatva támogatás nélkül fogunk állani», a mi igen sikerült átmenet Szt. László s legegységesebb királyunk, Kálmán történetére. Szt. László uralkodásának teljes négy lapot szentel; ebből törvényhozására jut nem egészen egy oldal, Horvátország elfoglalására egy oldal, de ezen az egy oldalon is hihetetlen mennyiségű tájékoztatlan-ság van fölhalmozva. A szerző azt sem tudja, hol volt Horvátország. A zágrábi püspökség megalapítása után így elmélkedik — a hány szó, annyi hiba —: «Mig Szerbia keleti valláson marad, *Szlavónia szerb népe* katolikus s *horvát nemzetté alakul* (31. l.)». Kálmán uralkodása (négy lap) a közkezen forgó munkák színtelen kivonata, de azért mégis egy-egy tájékoztatlan-ság — p. o. hogy Kálmán szétveri *amiensi Péter kereszt hadát* —, mint eredetiség. föl-fölesillan benne.

A következő fejezetben a szerző a II. Istvántól III. Béláig terjedő korszakban a byzanci befolyást akarja rajzolni hazánkra. Ez «csakis európai megvilágításban válik érthetővé», jegyzi meg nem éppen helytelenül. Ha azonban mindjárt azt olvassuk, hogy «a XII. században (!) a pápaság vagy román elem Németországban a császári hatalmat a *választó fejedelmek* hatalma alá vetette (37. l.)», nem lehet bizalmunk a szerző «európai megvilágításában», mely, a mint tovább haladunk, mindinkább sötétséggé, a teljes tudatlanság sötétségévé változik. Mikor aztán a magyar történelemre tér át, ismét csak száraz kivonatot nyújt ismert könyvekből, tarkázva ilyen állításokkal: «Flandria, Thüringia népe szorgalmas, iparúzó flamand nép (48 l., tehát a thüringiai is flamand?)». «Mívelődésünk terjesztésére tanítórendeket honosítanak meg, II. István, III. Béla az *akkori premontreieket és cisterciákat*». (!) Végzi e sort — Szt. Istvánnal, a ki egyseges monarchiát akart. Azután a keresztes hadjáratokról kezd elmélkedni — nehéz volna megmondani az Árpádok története folyamán hányadszor — melyekből «reánk nézve a végeredmény az aranybulla (66. l.)».

«A nagynevű III. Bélát, nagyobb fia, Imre követte a trónon», olvasuk a 63. lapon, de a nagyobb fiú története talán mégis csak többet érdemelt egy féloldalnál. II. Endre uralkodása a 67—84. lapig terjed, de ebből az aranybulla szövegére hat lap esik. Legérdekesebb — ez is európai megvilágítás, hogy «a wormszi concordatum 1122 óta nyugaton az investitúra jogát a világi fejedelmek kezéből a szentszék kezére juttatta» s II. Endre föladta «a korona főkegyúri jogát (82. l.)».

A VI. fejezetben a mongol invasio bevezetésekép említi, hogy a magyar nemzetet nem a nyugati fegyver, de az eszmék hódították meg, mert az eszmék ütegei távolabbra hordanak, a levegőből szórják alá röp-pentyűiket (84. l.). «Bekényszerítették a keresztes hadjáratokba», e hadjáratokban megismerte Ázsia Európa zilált viszonyait, «az állam elnye-letését az egyház által», «a lovagok fényelgése fölkeltette a rablásvágyat», «Európa hátán hozta a törököt, mi a mongol tatárjárást (85. l.)». IV. Béla korában a szerző már európai feudalismust lát hazánkban. Nem akarjuk annak a 22 lapnak a tartalmát részletezni, a melyet IV. Béla kormányának szentel, s a mely úgy is csak puszta kivonat ismert föld-olgozásokból. Ebből a 22 lapból is négy az európai feudalitást akarja jellemezni. Kiemeljük a következő jelességeit. Szerző azt hiszi, hogy Julián el sem érte az őshazát (91. l.); IV. Béla a saját csata után azt a tak-tikát követte, a melyet az oroszok I. Napoleon ellen (92. l.). Csak három vár maradt meg a tatárdúlásból: Fejérvár, Esztergom és *Kis-Marton* (93. l.). Felfogása szerint még Frangepán — ez elavult mese! — öli meg Babenberg Frigyeszt 1246. június 15-én a németuhelyi csatában (97. l.); 1267-ben az esztergomi országgyűlésen már a megyék követen-ként való képviseltetése kezdetét vette (101.) és — hogy még egyet em-lítsünk — IV. Béla leányai közül nem ismeri bajor Erzsébetet, de igen is a képzelt Sabinát, Moys nádor nejét; Constancia férjét, az orosz Dani-lovics Leót megteszi Przemyslnak és a híres vagy hírhedt Annáról, Rasz-tiszlav orosz herezeg nejéről azt mondja, hogy azt «macsói *bánjához* adta nőül (102. l.)».

A VIII. fejezet címe: «Az utolsó Árpádok s az első Habsburgok. A hűbérrendszer fejlettsége nálunk». E korban «a rendi állam behoza-tala kísért», «egy államforma, melyet a két Ausztria 1406-ban (sic!) formuláz (106. l.)», de mi el sem tudjuk képzelni, mit akar a szerző ezzel a «formulázással» mondani. Azután megtanuljuk — ellenkezőleg más történetíróinkkal és magának a szerzőnek korábbi elbeszélésével — «hogy Csehországot — csak most, II. Ottakár idejében segítettük meg, hogy Ausztriát elfoglalja». II. Ottakár egyébiránt «Castilia ura» is volt. «Az első Babenberget, II. Oszkárt fegyverünk elejti» (108. l.). V. István, mikor László fiát vagy Endrét — szerző nem tudja biztosan, melyiket? — megszöktetik, «a szerb földön táborozott (110. l.)». Kun László korában «a nevezetes stillfridi, dürnkruti vagy morvamezei csatáról» — a nevek-ben válogathatunk! — négy sorban, az egész 1218-diki hadjáratról pedig tíz sorban beszél (114. l.). Különben Kun László egész uralkodása hat sovány oldalon talált méltatást s ez is kivonat közkézen forgó könyvek-ből. Kivonat a III. Endre uralkodása is. III. Endre 1292-iki fogságáról azt tartja, hogy «annyi bizonyos, hogy 1295-ben még fogoly (122. l.)». Hogy a pápai szék oly soká késett Endre ellen föllépni, azt annak tulaj-donítja, hogy a keresztes hadjáratoknak vég episodjai elfoglalták. Ptolemais elveszésével (1291.) e háborúk korszaka bezárult s a végeredmény? — «Egy millió elesett keresztény helyett kapjuk a *zsidókat Európára* (120. lap)».

III. Endre uralkodását «Az Árpádoktól hátrahagyott Magyarország, Alkotmány és művelődéstörténet» követi 28 lapon. Csupa általánosság az egész, tarkítva egy-egy konkrét baklövessel, mint pl.: «A nőrablás helyébe, a XII. században a nővásárlás lépett, az ár egyelőre a vőlegény fejváltása (129. l.)»; «nálunk is kifejtett — III. Béla óta a *magnatus* (133. lap)».

A szerző jogi fejtegetéseiről legjobb, ha nem szólunk. A 147. lapon, miután a fennmaradt irodalmi termékeket, a halotti beszédet is megemlégette, fölkiált: «A magyar haza, magyar nemzet megalkotói, a magyar állameszme, a magyar alkotmány megteremtői, a független Magyarország mátyurjai emlékeitől nem válhatunk el a nélkül, hogy a dicső Árpádház kihalása felett elszomorodásunknak szavakat ne adjunk (147. l.)». Beszél még a «kormányról», «nemzetközi helyzetünkről» — a történeti — írói compositió nagyobb dicsőségére A pótfüzetekben ehhez a korszakhoz szerenésére nem nyújt «adalékokat».

III.

Hazánk történetének második korszakát a szerző «Középkorunk a vegyesházi királyok alatt (1301—1526)» ezímen foglalja össze. A kútfő-jegyzék e korszaknál ugyan már oklevéltárakat is felsorol, de hogy szerző azokat folhasználta volna, munkájából ugyan ki nem tetszik. Ezt a korszakot egy hat lapra terjedő bevezetés nyitja meg, a melyet a szerző azzal a kijelentéssel kezd meg, hogy «mi itt lépünk az európai középkorba». Szemelvényképp említjük a szerzőnek azt a kijelentését, hogy «mikor az Árpádok sirba szálltak, ha nem is voltunk Európa nagyhatalma, a hanyatló keleti császárság, s akkor emelkedő Franciaország s a nyugoti császárság földnélküli János királysága mellett elsőrendű nagyhatalom voltunk (8. l.)».

A szerző különben kijelenti, hogy ha az Árpádok idejében az események nem úgy folytak volna le, mint a hogy végbementek, akkor «Európa földrajza ma egészen másképp nézne ki (9. l.)». Az is egészen új, hogy szerzőnk arra a dogmatikus kijelentésre fakad, hogy a vegyesházi királyok korszakában a Vatikán intézi nemzetközi politikánkat; III. Inczéről az Árpádok korszakában teljesen megelégedezik.

A szerző, a hol éppen kapóra jön egy-egy szálló íge, ennek a kedvéért átalakítja a históriát; nem vezeti szándékos félrevezetés, hanem egyszerűen álmodik. Kimondja ő a szót, a mint éppen a pennájára jön; el is hiszszük, hogy meg van győződve igazságáról, s aztán úgy alakítja a tárgyalás menetén, a mint éppen neki tetszik.

Wenczel, Ottó és Róbert Károly első szereplése öt lapnyi tárgyalásban részesül; ebből is két lap ú. n. eszme, a hol szerzőnk előre megjósolja, mi fog történni. «Egy állapot áll elő, melyet Svájczban a monda-hős Tell Vilmosban személyesített meg a történelmi hagyomány. Svájczot kívánják utánozni, hol pár év előtt, 1291-ben a kisebb hűbéresei a

Habsburgház ellen véd- és dacszövetséget kötnek s magokat függetlenítik (15. l.)». Ezzel a szerencsétlen hasonlaltal szerzőnk akkori oligarchiánkra céloz.

Az események előadására jellemző, hogy a híres László vajdát a 15-dik lapon a Pécz, a 18-dikon pedig a Keán nemzetségből származtatja.

Következik az Anjou-ház. Ennek — a pótfüzettel együtt — 74 lapot szentel. Jegyezzük meg magunknak, hogy 1309—1387-ig adja elő az eseményeket, azaz hogy elő kellene adnia, de hát újból eszmékkal és jellemzésekkel áll elő s mert az Árpádokkal végzett, most már a «vaskarú» Árpádok rovására, a kiket előbb dicsőített, magasztalta az Anjoukat. Megjegyezzük azonban, hogy mielőtt uralkodásukat előadná, az Anjouk «új szellemet hoznak trónra, nemzetre (20 l.)». «Az Árpádok alatt beindult német befolyást kiszorítják; olasz francia szellem nyomul előtérbe. Az Árpádok védelmi politikájával (így!) szakítanak, terjeszkedési, hódítási vágyakat táplálnak és terjesztenek (26. l.)». E jellemzés után végre az Anjouk szereplését várnök. de hiába várjuk, mert szerzőnk tíz lapon (20—30) keresztül a középkori családi és társadalmi életéről, a nőcultusról, vitézség és szerelem romantikájáról beszél s költői ere a következő mondásban tör magának utat: «A középkor érdeme az európai társadalmi élet kifejtése körül elévülhetetlen. A tündérvilág folytatása. A nő virágporral behintése. A családi élet megeszmenyesítése, a társadalmi élet költészete. A várak elszigetelt életének virágokkal behintése (27. l.)». E romantikus jellemzés után egy pár szót szól a magyar társadalomról, s rájön arra, hogy a banderális honvédelmi rendszer nálunk is előidézte a jobbságyságot (29. l.). A 29—30-dik oldal teljesen érthetetlen; jó indulatból a másolás hibájának rójuk föl.

Róbert Károlylyal kilenez lapon végez, nyomtatásban hármat sem tenne ki. A tankönyvíró Róbert Károly uralkodásának legalább négyet szán. Sajnos, hogy egy akadémiai bírálatban ily hasonlaltal kell előállanunk, nem is szólván arról, hogy a szerző tárgyaló modorát egy átlagos képzettségű középiskolai tanulóéval se mernők, legalább e részében összehasonlítani.

De nem óhajtunk a szerző rovására tovább élczelni. Beérjük azzal, hogy constatáljuk teljes járatlanságát. Az apa uralkodásának tárgyalásához teljesen méltó a nagy fiúé. Nagy Lajos uralkodásának előadása, összehasonlítván a munka többi fejezetével, száraz regestrom; egy pár szóvirágot megismétel, visszatér Róbert Károlyhoz, ismétli a legközönségesebb művelődéstörténeti adatokat zavarosan s esodálatos, épen Nagy Lajosnál nem eszmélkedik. Ezért azonban kárpótol 1382—1438-dik időszakról szóló fejezetnél. Szükségesnek tartja, hogy öt lapon át a török nemzetről és az angol-francia százéves háborúról eszmélkedjék. Itt már Mohamed, Konstantinápoly elfoglalása és azon jóslat mellett, hogy a török háborúk 1791-ben *fognak* végződni, az orleansi szűz is napirendre kerül. Mária, Zsigmond és Albert uralkodása 44 oldalon foglal helyet. Események előadását itt is hasztalan keressük, mert hisz a szerző nem akarja az ország

történeti fejlődését megismertetni a művelt közönséggel; odavet egy kivatot, a melyet újból eszmékkel tarkít meg. Zsigmond király uralkodásáról megjegyzi, hogy «miként a communismus, socialismus, nihilisták és anarchia romboló, a mai nemzetközi szelleme szélbarlangját, úgy az akkori alkotó, fentartó, az európai civilizáció góczpontját sem találjuk összpontosítva az egyházban. Csak annyit látunk, hogy miként ma, akkor is a testületi szellem, az eszmék mellett az érdekek közössége mozgatja a világ folyásának kerekét (85. l.)». Azon már meg sem ütköztünk, hogy a szerző az aransarkantyús magyar rendben a titkos rendőrség egy nemét látja. Az előbb dicsőített középkor, a tündérvilág folytatása most már Zsigmond alatt kemény elbánásban részesül. A bigottság is szolgaság, mondja a szerző, mert «a míg a görög, római civilizáció, mint egy varázsütésre állt elő, a keresztény civilizáció kifejlésére két ezredév kellett. S az idő fogja megmutatni, hogy vajon nem civilizációnk javára (87. l.)».

Zsigmonddal szemben a szerző igen szigorúan jár el; élete végefelé ugyan kegyelmez neki, csak az nem szép tőle, hogy úgy bucsúztatja el: «Mintha érezte volna, hogy a szív, mely nem az Árpádok és Anjoukkal dobogott, nem a magyar királyok temetkezési helyét, Székesfejervárat, hanem Nagyváradot választotta temetkezési helyéül (104. l.)». Ennyit még sem érdemelt Zsigmond király csupán azért, mert odakiváncozott a Szt. László városába, egyebekről nem is szólván. A pótfüzetben Zsigmond képe meg nem változott; újat ennyit mond róla: «Zsigmond belátta, hogy hazánk talaja a vérrel táplálkozó absolutismus gyökereire nézve nem kedvező, legalább is még meg nem érett talaj (XII. pótfüz., 107. l.)».

Albert király már csak három írott lapot kap, de szerzőnk azzal biztat (108. l.), hogy váratlan halála húsz évi háborgásnak tette ki az országot, «melynek veres-tengerén Hunyadi János nagy alakja fog átvezetni (108. l.)».

«Az állameszme fejlődése a luxemburgi ház alatt» 11 lapnyi méltatásban részesül. A művelődéstörténet három lapot kapott; ez helyén való is, mert oly korról, hol a szerző szerint «a nemzet elpuhult, az állami eszme idealismusát elvesztette, nemzetegység nem létezik, a jobbagyot meg elnyomták», bár «ez a korszak is hozzájárul egy pár téglával művelődésünk kiépítéséhez (108. l.)», mégis kár volna többet írni. Zsigmond alatt a szerző szerint, csakis a népet kényszerítették, hogy helyt álljon. Az indoklással persze adós marad, de állításai után, számon kérhetjük-e tőle?

IV.

A IV. könyv a Hunyadiak és a Jagellók korát tárgyalja 139 lapon. A szerzőnek alkalma nyílik a renaissanceről elmélkedni, kezdi 1120-on s végzi 1580-on, mert «úgy szokták számítani».

«Derültebb égélj alá ér az európai emberiség története, mely felkölti az emberi lélekben azt az isteni derültséget (a történet vagy az

égalj?), mely a művészet szellemét felébreszti, s a szépet és összhangot keresi mindenben (1. l.).» A renaissance a középkor szelleme ellen reakció, «melyben senki sem teljesíti azt, mire vállalkozott (1. l.).» Ismét a középkor a bűnbak, de csak három lapon át tart az excursio, mert a szerző áttér a felfedezésekre és feltalálásokra. Hogy az előbbi alatt mit ért, nem tudjuk, az utóbbiakról olvassuk, hogy a «mit a mörök már használtak, a freiburgi franciskánus Schwarez Bertold feltalálja a puska-port (6. l.).» E kulturtörténeti egyvelegre következik a Hunyadiak korának méltatása öt lapon — szerző már ismert módszere szerint. Mindjárt a fejezet elején olvassuk: «A mint az Árpádok nemzeti dynastiája kihalt, az Árpádok leányága alatt már *csak* egy darab Európa, az Anjouház leányága alatt már *csak* egy darab Németország vagyunk. De jött a Hunyadiház, nemzeti színeink ismét felragyogtak (12. l.).» Erre aztán megnyílnak a zsilipek s árad a superlativus. Jósolja, mit fognak tenni apa és fiú. «mert a magyar állameszme egész vonala alá van aknázva (16. l.).»

Szerző. Hunyadi János iránt való kegyeletében, annyira megy, hogy az 1440—1456-ig terjedő korszakot ekkép nevezi: «Hunyadi János és királyai». Folyton várjuk e dramatikus eseményekben oly változatos és kellőleg máig sem méltatott események főszereplőit; ki az a Hunyadi, mit művelt, mi a nézete a szerzőnek a várnai eseményekről stb? — a felelet könnyű: — semmi. Elcsépelet mondásoknak se szeri, se száma; egy új dolgot azonban mégis találunk, s ez, hogy a «magyar ezíme a törököknél *ez időtől* a hitetlen lett (23. l.).»

Hunyadi János főkapitányságáról, V. László uralkodásáról nincsen sok mondani valónk. Szerző röptében tárgyalja az eseményeket, de mégis csodáljuk, hogy Konstantinápoly bevételénél nem elmélkedik, pedig éppen ennek a kérdésnek a tárgyalása érdekelné a művelt olvasót. Olyan apró hibák, hogy a bosnyák királyságot, mely tíz esztendővel később bukott el, Konstantinápoly elfoglalásával egy esztendőbe helyezi, egyes szövirágok, melyek a becsületes, jámbor kedély megnyilatkozásai, szót sem érdemelnek.

Mátyás királyhoz értünk. Harminzekétéves uralkodásának 43 lap jut. Sokat beszél a szerző Mátyás egyéniségéről s történetünk azon alakjai közé tartozik, a kikért a szerző rajong. Szerinte Mátyás a középkor legnagyobb magyarja. Csak az vigasztal bennünket, hogy Mátyás egyénisége «a történész előtt egy talány, melyet meg *kellene* fejteni (37. l.).» Ezt a talányt a szerző nem fejti meg. De hát «Mátyás királyt még akkor sem találjuk fel teljesen, ha annyi királyunk felett kimagasló alakja alatt figyelmen kívül hagyjuk a talapzatot, a melyen áll. Igazságérzete alighanem így szólta Ossiánnal: népem te voltál a köszál, melyről én sas felrepültem. Kora többszörös ikreként szülte a nagy embereket, sikerei-nek, dicsőségének részeseit (28. l.).» Ezután következik Mátyás uralkodása; komolyan rossz néven vesszük a szerzőtől, hogy a legújabb kutatások nagy eredményeit csak hallomásból ismeri. A Fraknoi munkáját kétségtelenül ismeri, mert egy helyütt idézi is. Ha nem tett volna egye-

bet, minthogy újabb monographiáinkat értelmesen átolvassa és azokból elfogadható compendiumot ad, tartózkodnánk a megrovó hangtól, mert elvégre is komoly czélok elérésében már a törekvés is jó indulatot követel a maga részére. Az a mód azonban, a melyben szerzőnk ezzel a korral végez, megrovást érdemel. Eltekintve értelmetlen mondataitól, ízléstelen szellemeskedéseitől, az események zűrzavaros előadásától, legalább idézet helyett használta volna föl Fraknoi egész munkáját.

A Jagellók 36 éves uralkodására 64 oldal esik. Szerzőnk a 80. lapon megjelöli, hogy mit kellett volna a Jagellóknak tenniük. Mentségre szolgáljon, a mit ő maga is mond, hogy Mátyás halála után «az állameszme, melyet oly magas talapzatra emelt, s a nemzeti színek glóriájával sugározva tartott körül, képviselőjét benne elvesztette (80. l.)». Az események tárgyalása szót sem érdemel. Azokat a fontos alkotmányjogi reformokat, melyek a pozsonyi békében, a rákosi végzésben, Ulászló és Miksa-kötötte házassági szerződésben tetőznek, szerzőnk a legnagyobb felületességgel üti el, és a hol nem telik a frázisból, beéri az események krónikás följegyzésével. Ismétlés lenne a mi részünkről, ha a pályakérdés intentióit újból emlegetnők, pedig mennyi kiadott anyag vár még földolgozásra, mennyi újat kell épen e korszaknál — közönségünk történeti köztudatába átvinnünk!

V.

Az V. füzet az 1526—1564-ig terjedő időszakot (Ferdinánd és Szapolyai János királysága, Erdély különválása, a török hódoltság kezdete) foglalja magában. Az a tárgyaló mód, a melyben ezt a korszakot részesíti, talán az előző fejezeteknél is élelkebben tünteti föl szerzőnk ama rendszeres rendellenességét, a melylyel az események színterén majd előre vágat, majd újabb ismétlésekbe bocsátkozik; eljárása valóságos guerilla-munkának mondható. 16 lapot szentel a reformatio és ellenreformatiónak, nyolczat pedig a nemzetközi helyzetnek.

Ez a történeti bölcsekedés ismét nem egyéb, mint az előbbi fejezetben megpendített és több ízben tárgyalt renaissance hatásának újabb és még zavarosabb fejtegetése. A 7. és 18-ik lapon megint defineál szerzőnk: «A renaissance a felébredt szabadabb szellemirány, mely a puska-
port, a könyynyomatást, iránytűt feltalálta, Amerikát felfedezte, nagy változásnak viszi elébe Európát (74.)». Majd meg: «A renaissance a társadalom arczatát már megváltoztatta, a liberalismus, mely az államot fogja regenerálni, még csak eszme (18. l.)». Miben eszme? mi baja a liberalismusnak e korszakkal? azt szerzőnk csak jósolja.

Azután fejtegeti a reformatiót oly modorban, melyet ma már a félművelt emberek se vennének be. Az olyan frázis, hogy «a XVI. század nagy gondolatoktól volt áldott állapotban (9. l.)», hihetetlenül hangzik, de biztosítom a t. Akadémiát, hogy szóról-szóra így áll a kéziratban. A szerző a reformatiót és az ellenreformatiót egy kalap alá fogja.

Mindaz, a mit erről ír, fecsegés és csak az a vigasztaló, hogy Herder és Ranke mondását idézi. Ez a két mondás az egyetlen, a mit meg lehet érteni.

A következő fejezetben Magyarország sorsáról Mohács után elmélkedik a szerző, s fölteszi azt a kérdést, mikép juthatott a nemzet oly rohamosan Mohácshoz? Szinte irigyeljük a szerző ruganyos eszejárását, a mikor erre a kérdésre így felel: «A felelet nem lehet más, minthogy a mily szerencsés időben érkeztünk Európába; a mohácsi csata soha rosszabb időben nem következhetett volna be (17. l.)». Csak abban adhatunk igazat a szerzőnek, hogy «az akkori kortársak és hatalmak nem ismerték a keleti kérdés örvényét (18. l.)»; az meg épen nagyon igaz, hogy «ha a törököt a tengeren át nem bocsátják, ma nem léteznék keleti kérdés (18. l.)». Ugyancsak csodálatos dolgokat hoz létre a szerző historica licentiája, a mikor a Habsburgház föllépésénél az osztrák és magyar viszonyok különbözőségét feszegeti. 1526-ban beszél osztrák birodalomról, összekever modern és régi alkotmánytörténeti nézeteket, előre jósolgatja már Booskayt, Bethlent stb. — Csupa zavaros beszéd az egész s csupán a bíráló tiszt komolysága ad erőt, hogy a munka ürességein áthatoljunk.

Végre aztán áttér a szerző az események előadására, de ismét csak a maga repülő modorában. Igen keveset mondunk vele, mikor azt állítjuk, hogy szerzőnk magokat az eseményeket sem ismeri s mosolyra fakasztja vele a tanulóifjúságot. Szinte bosszantó, hogy jellemzéseiben a régi kaptákat, a nála megszokott nézeteket is elhagyja.

Az események sorrendjét nagy hűséggel követi ugyan, de kényekedve szerint úgy átgűrja őket — nevezzük ezt a tárgyaló módot historical insanity-nak, — hogy ember legyen, a ki rájuk ismer. Szulejmán szultánnak igazságot akar szolgáltatni (24. l.). Hiszen teljesen indokolt, hogy történetírásunk eddig a török források nem ismerése következtében bizonyos európai, keresztény elfogultsággal ítélte meg az eseményeket, de ebből az *elfogultságból* nem kérünk. A szerző szerint a szultán «mint kora egyik legmíveltebb fejedelme, kinek kíséretében mindig ott voltak a történészek, mintha mondani akarná, hogy a magyar királyi trónt megsemmisíteni nincs szándékában, a királyi palotát bántatlanul hagyta, a palota kincsei közül, melyeket korunkban a szultánok a nemzetnek visszaajándékoztak, Mátyás király könyvtára Corvináit megmentette (24., 25. l.)». Szapolyai Jánost nagyban dicséri, Ferdinándról azt mondja, hogy «jószívűnek, mérsékelt természetűnek született, de az abszolút Spanyolországban nevedett; mindazáltal nem követi V. Károly faltörő politikáját, mi őt meg *fogja* buktatni (bizonyára V. Károlyt gondolta a szerző). Magyarország királyválasztási jogát tiszteletben tartja (29. l.)». Martinuzziak nem barátja. A 62–91 lapig terjedő rész Erdélynek van szentelve. Keresztül nyargalja a János Zsigmondtól Apaffyig terjedő korszak egyes berkeit s végzi a fejedelmek névsorával, a kik közé II. Rákóczi Ferenczet nem veszi be, de itt előre megjelenti, hogy a török földre menekült.

Ferdinánd uralkodásának vázolója közben megpróbálkozik a

szerző a belső szervezet jellemzésével is. Mindent összezavar s csak akkor van elemében, a mikor ismét modernizálhat; beszél az akkori társadalomról s állítja, hogy «gróf Széchenyiként Ausztriával vegyes házasságra léptünk. S már a mézeshetek meglepő esalódásokra ébresztették a nemzetet. Önmagában keres erőforrásokat a fenmaradás ösztönéhez.»

A vegyes házasságban az erősebb fél a gyengébbre vallását erőszakolja, ha nem sikerül, a gyermekek elkeresztelése által érvényesíti. A politikai vegyes házasság csak a vallási és politikai hit körüli áttérés forogna csak kérdésben. I. Ferdinánd kora az érdekházasság eszmekörében kívánt mozogni. Az a kor az érdekházasság, a férjnek a hozomány feletti jogát tanulmányozza, s végeredménykép odajutott, hogy a hozomány ingatlanait magára tábláztatta (102. l.). Csendes resignatióval vehetünk búcsút ettől a sikerült és ízléses hasonlattól meg az V-ik füzetétől is.

VI.

Az 1564—1657-ig terjedő időszaknak 111 lapot szentel a szerző. Miksa király uralkodását megelőzi a tridenti zsinat, az ellenreformatio, a jezsuitarend és a szent liga szervezése a szerzőnél már megszokott tárgyaló módon azzal a különbséggel, hogy a nagy mondasok értelmét itt még bajosabb kihüvelyezni, mint az előbbi füzetekben. Hogy egy dolgot háromszor is főlemlít, hogy nem tudja a később írott füzetekben, mit írt előbb, azt már megszoktuk tőle. — Következik Miksa király uralkodása s ezzel kapcsolatosan János Zsigmond és Báthory Istvánnak fejedelemsége. Nem akarjuk kikapni a munkából a mosolyra derítő nagy mondasokat; szerzőben még az elemi megítélés tehetsége is hiányzik s az ember csak azon csodálkozik, hogy lehet így írni. A 19. lapon pl. főlemlíti, hogy Miksa az 1567-diki országgyűlést német nyelven nyitotta meg, és hogy előterjesztései német nyelven szóltak. Tudni való, hogy ezt az adatot Forgách Zsigmond commentárjából tudjuk, és hogy ez emlékiratok Istvánffy-használta példányán az áll megjegyezve, hogy Miksa az országgyűlést latin nyelven nyitotta meg. De higgyük el, fogadjuk el ezt az adatot. Ha a szerző csak egy pillantást vetett volna az Akadémia-kiadta országgyűlési emlékekbe (5 köt.), láthatta volna, hogy ezek az előterjesztések más nyelven, mint latinul, nem is történhettek. A bécsi udvari kamara ugyan németül írt, de ennek előterjesztései, melyek direct a császárhoz voltak intézve, nem kerültek az országgyűlés elé. Az 1569-diki országgyűlésről azt mondja, hogy Miksa «ez országgyűléssel császári voltát tovább éreztette», valószínűleg mert «német zászlóaljak kíséretében jelenik meg (19. l.)». Hogy ezen az országgyűlésen mért gyakorolta tovább császári voltát; hogy azután mi történt s hogy micsoda hatalmaskodásokat követett el ott Miksa, per absurdum éppen mint magyar király, arról a szerző természetesen hallgat. Egy pár sorral, egy-egy ugrással itél elevenek és holtak felett. Báthory István lengyel királylyá választásával

15 sorban végez, Miksa királylyal sem bánik el különben. Éreztetni vele ellenszenvét s megjegyzni róla, hogy «genialitása épp oly politikai ábrándozás, mint *lesz* a szintén genialis József császáráé. De azért a sok szenvedés magvát elhintette (22. l.)».

Képzeltető, hogy Rudolffal és korszakával miként bánik el a szerző. A mondottak után nem is csodálhatjuk, hogy a szerző a nem magyar történetírás idevonatkozó adatait ismerje, mikor a hazaiakat sem értette meg, és azért mind azt, a mit Rudolffról, a szent ligáról s az egyes szereplőkről előre jósolgatva mond, alul marad az elemi stilgyakorlatokon is. Nem is szólunk Boeszkayról, a 15 éves háborúról s arról az értelmetlenségről, a mely munkája e részén előmlik. Szerzőnk dicsér, gáncsol, a hol épen eszébe jut. Következetes csak is a következetlenségben. Eszterházy Miklósról nyolcz írott sorban beszél, Pázmányról a 84. lapon azt állítja, hogy nem nemzetközi, hanem magyar jezsuita, de aztán később neki tulajdonítja, hogy a szerinte régen magyar «katholikus isteni tiszteletet is kivetköztette régi nemzeti jellegéből (92. l.)» és hogy «a nagyszombati 1630-ki zsinat behozta a római liturgia gyakorlatát, a magyar szertartásos könyvek, a középkor e nemzeti nyelvkincsei, átadattak a feledékenységnak (93. l.)». Szerző szerint a középkori magyar codexek liturgikus könyvek voltak. Sebtében bánik el a további eredményekkel; meglecckézeti I Rákóczi Györgyöt, de aztán adja a linzi békét teljes terjedelmében — rossz fordításban. — Többet erről a füzetről nem mondhatunk.

VII.

A VII. füzet I. Lipót és I. József uralkodását tartalmazza. Bevezetésül egy 16 lapra terjedő elmélkedés szolgál Franciaországról, Angliáról, Richelieuról, Mazarinról, az angol forradalmakról és a parlamentarismusról. Megtudjuk a magyar és a francia történet közti hasonlatosságot; «nálunk szent István, ott *szent Lajos* (sic?) vezeti be a kereszténységet». «Ott szétszaggatják Ördög Robertet (kik?), nálunk Dózsa Györgyöt. Mi nekünk Mohács, az nekik Pávia (8. l.)». Azután hozzákezd I. Lipót uralkodásához. Az erdélyi zavarokról beszél öt lapon, az 1663/64. hadjáratnak a vaskvári békéig tizenkét sor jut, «s ezzel megkezdődött I. Leopold tragikus korszaka (22. l.)». Olvasunk valamit a lengyel conföderációkról, az angol parlamentről stb. Azután áttér a szerző a Wesselényi-összeesküvésre, de az ő 13 írott lapja csak száraz kivonat Pauler Gyula könyvéből. A szerzőé csupán csak az a felfedezés, hogy Eszterházy Farkas kir. személynök «kir. hétszemélynök» (34. l.) volt. Következik ezután az absolut korszaknak, a kurucz háborúknak szintelen, fölületes és roppant hiányos elmondása olyan formán, mint valami gyengébb minőségű polgári iskolai tankönyvben. A soproni országgyűlésre, a melyet a szerző bizonyára csak tollhibából tesz 1682-re, de a melyről elismeri, hogy «hivatva volt az atkotmányt helyreállítani», nem egészen tíz sor esik. Ily szellem-

ben folyik aztán az elbeszélés véges végig egész a szathmári békéig, úgy, hogy csak egy-két jellemző botlást emelünk ki e részből. Bécs alatt — 1683-ban — a szerző magyar tábornok lát (52. l.) a keresztény seregben; Budát 1622-ben is vívták a keresztények (54. l.); *Eugen* herceg elfoglalja Pestet 1686. jún. 17-én Max Emanuel bajor választó helyett (55. l.) s a budai Abdurrahman basa, a hős albániai a szerző szemében még mindég svájci vagy francia renegát (55. l.). Buda visszavételéről egyébiránt alig egy, a további török háborúkról a karloviczi békéig három és fél lapon beszél, ellenben az erdélyi, Leopoldféle hitlevél szó szerint való fordítása tized fél lapon terjed.

Azt, hogy a török uralom hatásáról mindössze három írott oldalon számol be, nem esodáljuk. Elég jó éleznék tartjuk szerzőnkől, a mikor három lapon át siratta ezt a kort, eme jegyzetét: «Hogy a kor iránt ne legyünk méltánytalanok, a németektől megtanultuk a kártyázást, a törököktől a dohányzást. (79. l.)» Azt is kötve hiszszük, a mit a szerző e mondásával gondol: «Ha a nyelvészet mai fejlettsége fokán áll, tán jobban megértettük volna egymást (97. l.)». Az alkotmányos küzdelmekről, országgyűlésekről, elsősültségi jogról, telepedésről semmi. — E fejezetet a Rákóczi-kor tárgyalása zárja be 26 írott oldalon a szokásos előzményekkel. Közli a szerző 3¹/₂ lapon egész terjedelmében a Rákóczi 1703-diki manifestumát, míg I. József egész uralkodásának, tehát a Rákóczi-féle háború legnagyobb részének, beleértve a szathmári békét is, mindössze tíz lapot szentel. Nem vesszük rossz néven a szerzőtől, hogy a Rákóczi-kornak gazdag irodalmát, az arra vonatkozó becses munkákat, anyagot nem ismeri, de mit szóljunk ahhoz, hogy a szerző kevesebbet tud elmondani Rákóczi-iról, élete folyásáról, mint a mennyit minden művelt magyarnak kötelessége és a mennyivel, hogy többet ne mondjunk, egy középiskolai tanuló is elbukik. Rákóczinak még a születése dátuma is hibás; hol nevelkedett? mi történt vele? azt elüti a szerző a következő mondással: «Rákóczi német ruhát öltött, templomokba járt. Felserdült. Bécsből elbocsájtották. Veje lett a hesseni fejedelemnek (91. l.) s így tovább. Itt is az egyetlen olvasható részlet a Rákóczi manifestuma, melyet a Rákóczi indulóhoz hasonlít — szavakban, de aztán megjegyzi, hogy nyelvünk még csakugyan szegény volt egy manifestum vagy kiáltvány megírásához s szövege azért oly hosszú. «Rákóczi felgyújtotta a forradalom lángját. Manifestumával szólva, a haza vérző sebeiről lerántotta a lepet, ki akarták égetni (bizonyára a sebeket, 98. l.)». A mit Rákóczi hadi működéséről ír, az méltóan sorakozik a munka többi jelességeihez.

I Lipót politikáját igazi hazafi érzéssel ostorozza, de azt hiszszük, hogy az I. Lipót felett elhangzott történelmi kritika efféle stílvirágait még nem hallatta: «Egy uralkodó szállt vele sírba, kinek koporsójára, ha hullottak, krokodilus könyek hulltak (101. l.)».

A XIII-dik pótfüzetben a szerző visszatér az I. Lipót-, I. József-féle korra, de a mit mond, nem illik bele korábbi elbeszélésébe. A Wesselényi-

összeesküvésnek aránylag elég bő történetében jellemzi a főembereket is. ú. m. Zrinyi Miklóst, Nádasdyt, az udvari pártot sem felejtve el. Hogy ez a jellemzés mikép történik, mutatóba közöljük, a mit Nádasdyról mond: «Országbiró és katolikus s mégis forradalmárrá lett. Talányszerű jelenség!» A szerző ismereteire nézve azonban a legjellemzőbb az, hogy Eszterházy Pált már 1668-ban nádornak képzeli (34. l.). A mit a Rákóczi-háborúkhöz e pótfüzetben még a már mondottakhoz hozzátett, az a rosznyói és ónodi gyűlésekről szóló legújabb kutatások és feldolgozások a szerzőnek már ismert modorában való fölhasználása.

VIII.

A VIII. füzetben a szerző III. Károly és Mária-Terézia uralkodását foglalta össze 84 írott lapon. Ebből a 84 lapból 31 lap jut az általános elmélgedésekre, négy pedig az 1722, 23. I., II, III. t.-cz. magyar fordítására. 69 év (1711—1780) eseményeit 49 lapra comprimálja a szerző.

Általános elmélgedéseiben (I—20 l.) az absolutismusról szól a szerző. Van ebben minden: V. Károly, jezsuiták, I. Ferencz francia király, Macchiavelli, Richelieu, ismétli XIV. Lajost, jósol s ellentmond maga magának. Ezekben az elmélgedésekben már megnyugodtunk a munka olvasása közben, sőt az afféle hasonlatokat, hogy a nemzet visszatartotta az absolutismusnak azt a fajtáját, mely «miként Chinában az uralkodó láthatatlan, miként Spanyolországban, még ha megvadult paripa kengyelvasából kell is lábát kiszabadítani, az uralkodó érinthetetlen (20. lp.)», még csak különösen rossznaknak sem találjuk.

Zavaros az érthetlenségig, a mit a personal unióról mond. Itt a többek közt ez áll: «Ezen nemzedék (érti alatta azt a nemzedéket, «a mely a personal unioba belépett a nélkül, hogy a védelmi szövetséget formulázta volna») észjárása előtt nem jön (!), hogy leboruljunk. Hazafiságokat csak az mentheti, ha abban a hitben éltek, hogy Eugenius herezeg politikájának megvalósítása, mely szerint a súlypont Magyarországon kezdetét vette (40. l.)».

E zagyalék után a szerző hamarosan végez III. Károly uralkodásával, szinte jó néven veszszük tőle, hogy az események részletezését meg sem kísérti. Mária Terézia uralkodása jellemzésében azonban megnyilatkozik szerzőnkben a szépíró is, s előadása azt a benyomást teszi az olvasóra, mintha rossz rimű lyrai verseket olvasna prózában. Olykor-olykor megakad a szem egy-egy stílvirágon, a milyen pl. hogy az osztrák tartományokban 1741-ben működött az irredenta (37. l.).

Mária Terézia uralkodása ecsetelésének a vége felé közeledve, erre a mondásra fakad a szerző: «E volt a nagy királyné hosszas uralkodásának *nagy vonásokban ecsetelt eszmemenete* (81. l.)». Ebből a mondból megtudjuk, miként fogta fel a szerző a kérdést: nagy vonásokban akarta adni hazánk fejlődésének a képét. Csakhogy ezt csak akkor lehet megtenni, ha az ember ismeri az eseményeket is.

IX.

A kilencededik füzet tartalma II. József trónra léptétől V. Ferdinánd haláláig terjed és 112 lapot foglal magában.

II. József uralkodását a szokásos helyzet-philosophia vezeti be. «II. József — a szerző szerint — az álmodozó, hypnotizált XVIII. század megtestesülése, a század gyermeke és neveltje, melyben a szép lelkek és nagy elmék gombamódra teremnek: gyökér, sejt, izom nélküli nagy lelkek, nagy elmék, melyek a XVII. századra már nem emlékeznek, a XIX. századról sejtelmők sincs (1 l.)». Még itt is, a hol a hasonlatban van bizonyos lendületesség, elrontja a gomba növekedésével való összehasonlítással.

Szerencse az olvasóra, hogy a szerző Lengyelország fölőslatásáról Hüppe munkájából — kivonatossan — beszél. Mondanunk sem kell, hogy frázisai nem a Hüppe rovására irandók. Ennek a fejezetnek különben oktató célzata van, hogy mi is tanuljunk belőle, «mert — úgymond — a főbajunk az volt, hogy Mohács óta odaveszett a nemzeti egység». «E szempontból fogjuk nézni II. József velünk szemben alkalmazott kísérletét (10. l.)». El is kezdi a mondókáját ekképen: «Estve táncz, reggel táncz: e példabeszéd járta hosszasan. A lengyel táncz után, a magyar táncz következik: a mult században már hajtogatták az öregek».

E rhythmikus hasonlat után következik a jellemzés, de hogy mi köze ezzel a hasonlatnak, azt a szerző szövegéből nem értjük. Uralkodásával 16 lapon végez ezzel a záró nyilatkozattal: «József császárt a klerus és nemesség mellőzése buktatta meg».

Ezután a liberalismus fogalmának a fejtegetését találjuk négy lapon; ebből megtudjuk, hogy a szerző a liberalismust visszatérésnek tartja «a jézusi valláshoz, mit eddig csak a lelkészek hirdettek a szószékről, most a politikusok kísértik megvalósítani (27. l.)». A szerző egyébiránt a liberalismust olyan ezerjófűféle gyógyító szernek tartja, melyet másképp is fel lehet használni, azért legjobb, ha meghagyjuk eszmének, elvnek, ideálnak (30. l.). Mindenesetre tiszteletreméltóak a szerző egyéni nézetei, de miért fejtegeti őket oly homályosan ebben a munkában s éppen ezen a helyen?

Majd elhagyja szerzőnk a liberalismus themáját s áttér a francia forradalomra, eszményeire s 15 lapot juttat nekik. Ez a 15 lap is azonban nem annyira az eseményeknek, mint inkább a saját se nem új, se nem érthető hypothesisineinek van szánva, a hol aztán Nagy Károlyról, a Rákóczi forradalomról, Columbus Kristófról egyaránt folyik a szó. II. Lipót országlása már nem részesül ekkora szerenésében, mert a szerző olvasmányaiából csak 12 lapra való telt; az 1790/91. országgyűlésnek meg éppen csak három lapot juttat.

I. Ferencz uralkodásának elbeszélésénél (52. lapon) a szerző, mint

tengerész mutatkozik be: «Európa egy háborgó vihartól, az éjnap egyenlítő forduló pontjától felkorbácsoltatni szokott viharok elébe néző néptenger, melyen az országok, nemzetek, néptörzsek, mint annyi hajó eddig biztos kikötőiktől, horgonyaiktól elszakadva, sík tengerre dobhatnak s próbáját adják annak, mennyire erősek vashordái, mennyire képezett a személyzete, s utasai a fenyegető hullámveréseknél mennyire vannak áthatva a sors közösségének érzetétől (60 lp.).» De e hajóhasonlattal szerzőnk nem éri be. A következő mondat már így szól: «Sziklák között haladunk, melyek, mint annyi próbakövek jelezni *fogják*, hány rész nemes érzet tartalmaz az annyira magasztalt európai civilisatio. Ez a civilisatio, mely ősemlőjétől, anyatejétől, ősi vérétől mind távolabb szakad s hogy visszatérjünk, mind több súlyát dobja tengerbe, mind több horgonyát, árboczát sodorják el a hullámok».

Akárcsak valamely török krónikásnak a hasonlatait olvasnók, mikor olyan dolgokról mesél, a miket nem ismer. S ebből a hangból folyik az előadás tovább a maga decadens és naturalistikus hasonlataival. «Civilisatióknk emelője a vallás; az egyház, a hierarchia századokon át vezetett». Hihetetlen, hogy a magyar ész ennyire megzavarja a sok olvasmány. E fejezetben is az egyetlen olvasható részlet: Napoleon 1809. kiáltványának a magyar fordítása s egy-két hely, melyet németül és francziául idéz. Az eseményekről természetesen csak «eszmeileg» van szó. Az 1809-iki hadjáratról p. o. ennyi áll: «A népszerűségnek örvendő József nádor ápr. 27-éről a nemességet felkelésre szólította. Seregeink elébe mentek, Napoleon több csatában legyőzte, a birodalom felét elfoglalta, s máj. 12-én Bécsnek ura lett (74. l.).» Czáfalgassuk-e a szerzőt?

A mondottak után elképzelhetjük, mikép tárgyalja a szerző Metternichet, az 1814—1825-iki időszakot s az erre következő tíz esztendő. Azt hisszük azonban, hogy Metternichről artikulált hangon még ilyen cifrán nem írtak: «Metternichet most sem vádolhatjuk a politikai hypnotismus missilitásával (86. l.).»

Akadémiánk alapításáról nagy tömörséggel ekképen emlékezik meg: «Széchenyi 35 éves, még katona, de már sokat utazott, sokat tartózkodott Angliában, fejében van a reformátor». Zagyvalékok zagyvalékja, a mit ezután a 97., 98. lapon olvasunk.

A század elejének országúti-menti élete kedélyes rajzával zárja be szerzőnk e füzetet. Folyton a feudalismus ellen harczol művében (már t. a hol s a mikor eszébe jut) s mégis erőnek erejével nevezi e kort lovagkori társadalomnak. Táblabíráink, szerinte, lovagi társadalmat alkotnak s l. Ferencz ennek az utolsó uralkodója.

X.

A jelenkori Magyarország alakulásának nevezi a szerző az 1835—1867-ig lefolyt korszakot. Azon meg sem ütközünk már, hogy, eltérőleg a helyes köztudattól, mely 1825—1848-ig egy záros korszakot lát, épen 1835-től

I. Ferencz halálától számítja a jelenkor alakulását, holott Ferencz király halála épenséggel nem jelent politikai fordulatot. De hát a szerzőnek úgy tetszett cselekedni, minek is indokolná bővebben! Annál szorgalmasabban medítál.

Minekutána a liberalismust az előbbi füzetben unos-unottig definiálta, e füzetnek az elején most már a 30-as évek liberalismusát fejtegeti a szerző. Mennyire tanulságos ez a fejtegetés, bizonyítja az a körülmény, hogy a szerző a 30-as évek férfait ugyanúgy beszélgeti, mint a hogy ő most gondolkozik. Most már nem azok néznek előre, hanem ő néz vissza rájuk a maga szemével. Meg is bírálja a liberalismus értékét; mennyiben, mutatja az a mondása, hogy a liberalismus nem egyéb, «mint a feudalismus jobbitott és bővített kiadása (13. l)». Szerzőnk ki se fogy az -izmusokból. E zavaros fejtegetésből csak annyit értünk, hogy mi vagyunk Európának legpeessimistikusabb és legkonzervatívabb nemzete és hogy a szerző a mérsékelt haladásnak a híve.

Az események tárgyalását a szerző, úgy látszik, megunta, lankad az ereje; mennél inkább közeledik az újabb korhoz, annál kevésbé jellemes; bizonyos önkénytelen óvatosság veszerőt rajta in theoria s erősen egyeztetti az ellentéteket. Olykor-olykor csak egy-egy sentimentális hangból látjuk, hogy kivel rokonszenvez. Mindez azonban csak akkor volna értékes dolog, ha a szerző egyéniségét ismernők, mert munkájából, anyagából nem tanulunk semmit. Különbön ezen ne csodálkozzunk; hisz az 1835—1848-ig történt eseményeket is csak húsz lapon tárgyalja. Az 1848-iki alkotmányának 10, a szabadságharcnak pedig 29 oldal jut, ellenben az abszolút korszakot s az 1860—1867-iki időket 52 oldalon tárgyalja. A kiegyezésnek 17 oldalt szentel. Magyar nyelven még a pamfletírók sem írták le ez eseményeket oly rosszul, mint a hogy itt találjuk őket. Csak ismételtetjük, hogy ezekben a szakaszokban is csak a Deák Ferencz beszédeiből vett idézetek olvashatók. Már a munka tartalmának és fejtegetésének eddigi folyamatából is többször nyílt alkalmunk annak a megállapítására, hogy a szerző azokból a könyvekből, a melyeket olvasott, azt olvasta ki, a mit épen ki akart hozni belőlük. Oly zavarosan azonban, mint e helyütt, sehol sem nyilatkozik a szerző észjárása. Se eredetiség — még a bizarr és borzalmas hasonlatok is el-elmaradoznak —, se egyéb megemlézésre méltó nincsen a füzetében. Mint a mikor valaki nagyon fennen kezdte az éneklést s aztán elfáradván, hangja a végén már csak mormol, azonkép végződik ez a füzet.

XI.

Bevezetésünkben megemlégettük már, hogy szerzőnk szükségét érezte, hogy történeti fejlődésünknek mintegy a quintessanciáját egy külön füzetben juttassa érvényre. Második Mac Carthy-ként megpróbálkozik a jelenkori állapotok föltüntetésével. A pályakérdés szövege ezt nem is kívánta;

hogy miért nem, bővebben fejtegetnünk talán nem is szükséges. Hogyha már az 1848–1867-ig terjedő korszaknak a tárgyalása is inkább csak publicistikai vállalkozásnak tekinthető, mennyivel kényesebb a jelen állapotoknak a föltüntetése, a hol, bármily érdekes legyen is az egyéni ítélet bármennyire igazolják is a következendő események, az objectivitás teljes híjával kell lenniök azoknak, a kikben vér folyik. Bármennyire becések is az egyéni ítéletek, publicistikai összefoglalások. ezek csak a kor színrajzához adják meg az adalékokat. Hanem hát szerzőnkben nagy a melegség.

A XI. füzetben, mely 121 lapra terjed, neki vág az aktuális kérdéseknek, oly csekély jogi és publicistikai képzettséggel, hogy czáfolatába, megismertetésébe még akkor se bocsátkoznánk, ha a pályakérdés megkívánta volna a jelen állapotok föltüntetését is. Hogy itt is historizál, vissza-visszanyargal, elveket összezavar, az már nem is bántó. Bírálati megjegyzéseinek értéke nincsen. A mit a vezérlő államférfiakról mond, abból kilátszik ellenszenve és rokonszenve, melynek tévedéseit csak az menti, hogy szerzőnknek nem is volt alkalmja az eseményeket megfigyelni, hát még az egyes, finomabbnál finomabb szálakat megérteni.

Nagyot vétenénk szerzőnk ellen, ha azt mondanók, hogy a napi sajtó áramlataiból alkotta meg ítéletét. Vélekedhetik valaki a sajtóról, annak a hasznáról, értékéről különbözőképen, de annyi bizonyos, hogy nincsen ma a nyilvánosságnak oly szereplője, legyen az bármily csekély állásban is, a ki a napi sajtó hatása elől elzárkózhatnék. Csakis az állhat a jelen színvonáln, a ki jó újságolvasó. Ez alatt azt értjük, hogy bizonyos olvasottság, bizonyos kritika kívántatik ahhoz, hogy a napi sajtó közölte adatok és vélemények alapján magának oly képet alkosson, a melyet közvéleménynek neveznek. Már akár a sajtó tükrözteti vissza ezt a közvéleményt, akár pedig a sajtó egyes organumaiban olvasóinak szája-íze szerint tárgyalják az eseményeket, annak, a ki a sajtóból okulni akar, kötelessége, hogy magának egyéni ítéletet alkosson. Bátran mondhatjuk, hogy ha a szerző 1867-től kezdve figyelemmel és gondosan tanulmányozta volna a napi sajtó termékeit, még pedig mind a bel-, mind a külföldit, olyan képet alkothatt volna magának, a mely ha az események vonatkozásainak, természetesen ma még elburkolt szálait nem is derítette volna föl, legalább tanulságos összefoglaló és, ha kellő ízléssel van megírva, a művelt közönségre nézve élvezetes olvasmány lett volna. A mit szerzőnk rosszul kiollózott, azt tarkán-barkán elmeséli nekünk. Nem feledkezik meg a nemzeti genius platonikus szerelméről, a Bánffy-kabinetig történt dolgokról; aztán minden indokolás nélkül átugrik a magyar terület és népesség viszonyai fejtegetésére, teljesen hibásan a közjogi részekben. Jellemző a szerző ismereteire, hogy a míg az 1895. ápril. 30-án Ázsiába indult tudományos expeditióról van tudomása, addig Horvátország tárgyalásánál még mindig az 1868: XXX. t.-cikket ismeri csupán, mely szerint Horvátország az alsóházba 29, a felsőbe pedig két képviselőt küld. A delegációban is szerinte négy horvát képviselőnek van helye. Persze meg sem

nézte újabb törvényeinket. A már majdnem 10 év óta érvényben levő pénzügyi egyezményt Magyarország és Horvátország közt szintén nem ismeri, mert még mindég 45% jut szerinte az autonom és 55% az egy-séges költségekre.

A népiségi, társadalmi, nemzetiségi viszonyok rossz statisztikai kivonatok, ép úgy azok a fejezetek is, a melyek Magyarország kormány-zási berendezéséről szólnak; ezek kézikönyvek félreértett compendiumai. Miesoda historiai kritika nyilatkozik meg a szerzőben. midőn így szól (ugyancsak a belügyi kormányzat fejezeténél): «A Tisza után következett Szapáry-kormány kísérletet tett a közigazgatás államosítása eszméjével. Ily időszerűtlen, zöld gondolatot egy publicista fő erőszakolta a szabadelvű pártra, megalkotta, beterjesztette róla a törvényjavaslatot, megfeneklett a hinárjába. A projectáló elméje elborult. Ez volt a végzetes kritikája a szabadelvű absolutismus terére belátott portyázásnak (62. l.)». Idéztük e szerzőnk tárgyaló módját illusztráló nyilatkozatot, mely egy akadémiai pályamunkában fordul elő. Az egyes kormányzati tárczáknál mindig előadja pár lapon az egyes alkotásokat, belé vegyítvén a legújabb eszményeket is az előbbi idézet szellemében. Hol az egyikkel, hol a másik-kal rokonszenvez, s a tetejébe még a közös ministerium szervezetét is ismerteti, természetesen csak — nagyjából s hibásan.

Szerző munkáját «Missiónk és jövőnk» czímmel zárja be, a hol egyet-mást ismételtet abból, a mit már előbb is el-elmondott. Voltaképen csak azt értjük belőle, hogy ne veszítsük el bátorságunkat s nemzet politikát követel.

Mi részünkről nemzeti történetet követeltünk volna és most, midőn a munka bírálatának a végére értünk, lelkiismeretes végig olvasás és türelmes fejtegetés közben csak megerősödhetett bennünk az a nézet, hogy ez a munka:

1. Nem értette meg a pályakérdés szövegét és történelem helyett oly egyéni fejtegetést adott, a mely nagy részében érthetetlen, sok helyütt derűtlenségre fakaszt, felfogásában naiv és elmaradt és ír úgy, a hogy ma magyar történetírónak, azok után a kutatások után, melyek eddig történetek s melyeknek földolgozását Akadémiánk éppen e pályakérdéstől várta, írni nem szabad.

2. Szerzőnk se a kútfőket, se az irodalmat nem ismeri.

3. Előadása rendszerét komolyan bírálni nem lehet; megtettük, mert kötelességünk volt. Nem találtunk e munkában egy részletet sem, a melyet, nem mint a pályakérdésre adott választ, hanem mint egyéni fejtegetést is méltányollhattunk volna. Az egyetlen, ha ugyan ezt fölem-líthetjük, mentő körülmény szerzőnk kétségtelenül hazafias, lelkes érzése, de hát ez minden nem író magyar embernek is közös kötelessége. Bizony-bizony az a mondás sem válik be mindig, hogy in magnis et voluisse sat est. Megkivántatik a tudásnak is a kellő foka, hogy a voluntasnak alapja legyen.

Még csak egyet! A munka terjedelmét 120—150 ívben szabta meg a pályázati szövegmegállapító bizottság. A beérkezett munka, a pótfüzettel együtt 1528 írott lap, a mi a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatának 1472 betűs lapnyi nagyságához mérve e kis formátumban is csak 57—58 ívnyi munkát adna, de ha leszámítjuk a tartalomjegyzékeket, egyes üres lapokat, 50 ívet sem tenne.

A bizottság módot akart nyújtani a szerzőnek, hogy történelmi fejlődésünk minden részletét a compositio keretébe illeszsze, s e tekintetben azt az elvet vallotta, hogy a terjedelmesebb munkából könnyebb kibagyni az egyes, túltól túl terjedő részleteket, mint pótolni a hiányokat, kivált az esetben, midőn a munka semmi biztosítékot sem nyújt arra nézve, hogy a hiány a kellő módon pótolható lesz. Ez azonban csak formai részlet. Fontosabb ennél, hogy az egész munka Magyarország történetét tárgyalja azon az alapon, a mint azt a bizottság megállapította.

Ezek után, t. Akadémia, újból sajnálattal hangsúlyozzuk, hogy e nagy conceptiójú pályakérdés meddő maradt és hogy a pályadíjat ennek a munkának ki nem lehet adni. Meglehet, hogy a titkos pályázat tartotta vissza történetíróinkat, valószínű, hogy a történeti anyag nálunk már oly nagy, hogy a munkafelosztás elvétől nem lehet eltekinteni. Vagy talán a határidőt tartották rövidnek? Történetírásunk érdekében azonban óhajtanónak véljük, hogy a nagylelkű alapítványtevő, ha más formában is, de e nagy célt továbbra is tartsa szem előtt és egy oly modus vivendi megállapításában egyezhessék meg, a mely egyfelől az ő intencióinak, másfelől a kérdés megoldása szempontjának egyaránt megfelel.

Budapest, 1896 április 28.

<i>Dr. Hajnik Imre,</i>	<i>Dr. Pauler Gyula,</i>	<i>Dr. Thallóczy Lajos,</i>
biz. tag.	biz. elnök.	biz. előadó.

2. Jelentés a Semsey-féle földrajzi pályakérdésre beérkezett pályaműről.

A Magy. Tud. Akadémia az egyik Semsey-féle pályadíjra: Magyarország földrajzának megírására a következő pályakérdést hirdette ki: (Lásd Akad. Ért. 1895. májusi füzet 316. 317. l.) „Kivántatik a Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatassa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeöltő eltéréseinek figyelembe vételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodésiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész

az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző viszonyairól és vidékeiről. Kísérje a munkát mennél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. Terjedelme legfölbbe 150 nyomtatott ív.

A pályakérdésre („Éppen a legnagyobb kövek megmozgatása kívánja meg a legaprólékosabb munkálkodást. Salamon Irod. Tan. II. 294.“ jelige alatt) egy mű érkezett be, mely „A magyar birodalom leírása“ ezim alatt a felvett tárgyat hét vastag folio kötetben, összesen 2207 folio oldalon igyekszik kimeríteni.

Tagozódása következő:

Az egész mű három kötetre van tervezve. Az első kötetben (853. fol. oldalon) az ország természettudományi földrajzát találjuk. E részben I. az ország fekvése, határai és felszíne; II. az északnyugati felföld általános jelleme; III. az északkeleti hegyvidék; IV. a délkeleti felföld; V. a Duna és Dráva közötti hegységek; VI. a délnyugati felföld, azaz Horvát-Tótország hegységei; VII. a síkságok; VIII. hazánk vizei, a vízi utak, tavak és mocsarak; IX. az éghajlati viszonyok, s hazánk növény- és állatvilága tárgyalatnak.

A második kötetben (1137. folió oldalon) a politikai földrajz tárgyalatik, még pedig rövid bevezetés után, megyék szerint haladva Szepesvármegyétől, Turóc, Pozsony, Gömör stb. megyéken át le Hevesig „az északnyugati hegyesvidék“ 14 megyéje; azután az északkeleti hegyvidék Szárosvármegyétől Máramarosig, összesen hét megye; az „Erdélyi részek“ folyóölgyek (Szamos, Olt, Maros) szerint csoportosított 16 megyéje, köztük Szilágymegye is; az Alföld, Szatmártól Pestig, Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyétől a Duna déli határvonaláig, összesen 13 megye, aztán Budapest főváros; folytatva a Dunántúl 12 megyéje és Fiume; végül Horvát-Tórország nyolcz megyéje.

A harmadik aránytalanul kis kötet (217 fol. oldal) a térképekről értekezik, s „Helymutató“ ezimen a pályázati felhívásban is megkívánt indexet foglalja magában.

I.

Valamely tudományos mű értékét legegyszerűbben úgy állapíthatjuk meg, ha 1. megvizsgáljuk alapjait, a melyeken felépült, a talajt, a melyből táplálékát szívja, szóval kútforrásait; 2. továbbá belső alkotását, s a módszert, melylyel az összehordott anyagot szervezi, összerakja; végül 3. külső megjelenését; stíljét.

Az előttünk levő pályamű e kritikai szempontokból első olvasásra is vegyes, mondhatni ellentétes benyomásokat kelt. Észrevesszük, hogy úgy belső szervezete, mint külső öltözete, azaz stílje nagyon egyenlőtlen. Roppant olvasottság s rendszertelen észjárás karöltve lépnek elénk.

Együvé nem tartozó dolgok, logikai ellenmondások, ismétlődések, ugyanazon dolgoknak nemcsak több ízben való előfordulása, hanem másként történt megítélése, gyakran az átmenetnek teljes hiánya lépten-nyomon érezhetők. A stil zavaros. Pathetikus, lírai, lendületes, regényes, majd festői részeket hirtelen érthetatlenségbe, pongyolaságba csapnak át, a legeredetibb, legkellemesebb, találó mondatfűzések után húsz olyan sor következik, melyben 10—15 „volt-on kell végigdöcöznünk. Itt regényt, tárcaczikket, amott tudós értekezést, kütfő-tanulmányt, odább vezérczikket vélünk olvasni. Önként támad a gondolat, hogy nem egy szerző művével van dolgunk, — s ez az egyenetlen szerkezet és stil az oka.

Mélyebb, a mű kütfőire kiterjedő kutatás azonban az észlelt tárgyi és stilbeli zavarnak igazibb magyarázatát adja.

A kütfők keresése e műnél nem könnyű dolog. Mert bár a szerző legelől felsorolja összes használt kütfőit, később magában a műben csak a legkritikább esetben idéz ; s így első tekintetre a teljesen önálló kutatás eredményének látszatát kelti bennünk. Lassanként azonban mind felismerhetőbbé válnak előttünk forrásai, s ekkor, sajnos, le kell mondanunk arról, hogy e művet, mint önálló kutatás eredményét tekintsük és bíráljuk.

Nagyobb és kiválóbbnak mutatkozó része, különböző munkákból szóról-szóra való átvétel útján, de, ismétlem, legtöbbször az illető mű megnevezése nélkül — férczeltetett össze.

Előszavában azt állítja ugyan szerző, hogy a szóról-szóra való átvételtől a legtöbb esetben tartózkodott ; sajnos azonban, hogy műve elolvasása az ellenkezőről győz meg. Példa világosít és bizonyít. Ime a legkiválóbbak, találomra, a mű különféle részeiből.

A természettani-földrajzi részben, az I. kötet 88. lapján a Fabova hegyes csoport Hunfalvy János „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ című műve I. 238. lapjáról van szó szerint kivéve ; a 313. lapon ismét fél lap a Hunfalvy műve II. k. 39—40. lapjairól ; az észak-nyugati határhegység ismertetésében különösen sok helyütt találkozunk a hírneves geográfus idézett művének hol kivonatos, hol pedig szolgai másolatával, a minthogy általában az egész fizikai földrajzi rész Hunfalvynak eme derék, úttörő munkáján alapszik. Ugyancsak az I. kötet 350., 351. lapján a Mezőségről szóló rész a Magyar orvosok és természetvizsgálók XXVI-ik Évkönyvének 484—486. stb. lapjairól van szóról-szóra, bár össze-vissza hánytan — kivéve ; a II. kötet 695—719. lapjain a Balatonról írott rész pedig a magyar földrajzi társaság Balaton-bizottságának jelentéséből. S idézés, utalás, hivatkozás, macskakörmök sehol, de sehol.

A politikai földrajzi részben Toroczko és vidékénél a IV. kötet 402—407. lapjain a népviselet leírása teljesen dr. Jankó J. „Torda, Aranyosszék, Toroczko“ cz. önálló művéből van véve, még pedig szóról-szóra, kihagyásokkal, de a melyeket szerző semmikép sem igyekszik áthidalni, s azért művének e része, bár érezzük szépségeit, meglehetősen zavaros, az elmét ugrándozásra készítő, kínos olvasmány. Midőn pedig

Jankóval jó hosszan végzett, ugyanarról a dologról: a toroczkói népviseletről b. Orbán Balázs műéből ragaszt hozzá egy részletet a nélkül, hogy Orbán művét látta volna, mert e részt egyenesen Hunfalvy J. munkájából (Egyetemes földrajz. I. 706—707. l.) veszi át.

Azután ismét Jankó művének egyes részei következnek, szintén szóról-szóra, forrásmegnevezés nélkül, de szintén kihagyásokkal, úgy hogy ha a fonál elszakad, azonnal meglátható a szerves összefüggés hiánya is. Ilyen viszonyban állanak a mű IV. k. 398. l. és Jankó művének 41. lapja, — a IV. k. 399. l. és Jankó m. 42—43. a IV. köt. 400. l. és Jankó m. 161. 195—197. lapja.

A IV. k. 284. l. Brassó leírása csaknem szóról-szóra Hunfalvy i. m. II. 792. lapjáról van véve. De már a mit a tordai hasadékról IV. 395. lapján ír, csupán kevés értékű történelmi visszapillantás Hunfalvy „Magyarország és Erdély képekben” cz., az ötvenes és hatvanas években megjelent nagy műve (III. 26—27. l.) nyomán.

Kolozsvárnál már újabb, de kevésbbé tudományos kútfője van. Ez az Emke kalauza (megjelent 1891-ben), melynek 43., 44. és 45. lapja, kihagyva a kihagyandókat, szóról-szóra megegyezik szerzőnk művének IV. 243., 244., 245. lapjaival, a 50. lap pedig a IV. kötet 242. lapjának illető helyeivel. Csúcsánál IV. 235. l. az Emke kalauz 34. lapja a kútfő, Kis-Sebesnél az Emke kalauz 35. lapja, Bánfy-Hunyadnál (IV. 236.) ugyane mű 36. lapja. A kalotaszegi népviseletnél IV. 237. lapja már szintén nem Jankónak a Kalotaszegről írt jeles műve, hanem az emlegetett kalauz 36—37. lapja a szöszerinti kútforrás. Kolozsvárott — úgy látszik — Jósika Miklós valamelyik regényéből vesz át hosszabb részeket (IV. 238—246. stb. l.), hol idéző jelek közt, hol a nélkül, ideálisan szép színben tüntetvén fel e város viszonyait, s mindjárt ezután átmenet nélkül Hunfalvy Egyetemes földr. II. 714. lapjairól (megjelent nyolcz év előtt) vesz át néhány rendkívül józanul írt, Kolozsvárt kissé sötét színben feltüntető sort, a melyek — s ez ismét jellemző — ma már, hogy Kolozsvárnak is csatornája és vízvezetéke van, nem is felelnek meg többé a valóságnak. Ime egyik felöltő példája a belső ellenmondás és az egyenlőtlen stíl el nem leplezhető okainak.

Példák még az Emke kalauz egyes helyeiről: IV. k. 248. l. — kalauz 73. l., IV. k. 249—251. l. — kalauz 74. 75. l. (közbe vegyítve Hunfalvy i. m. II. 717., továbbá Tusnádnál IV. k. 263. l. — kalauz 292. l. és mindjárt utána Hunfalvyból II. 767. l.; Agyagfalvánál IV. k. 351. l. — kalauz 240. l., Udvarhelymegyénél IV. 348—349. l. — kal. 238. 239. l.

Szepesmegyében pl. a III. lapon Hunfalvy i. m. II. 555. lapja a kútfő. A hol a szóról-szóra való idézet megszakad, s a szerző közbeszűr valamit, az egész dolog nagyot zökken, s még nagyobb, mikor a Hunfalvy-féle kerékvagásba ismét visszahullanak a kerekék. Azonnal észrevesszük az összefüggés hiányát, az ugrást, a visszaugrást, a stíl pongyola-

ságát. Közbe más művekből, a fürdőknél az ismeretes fürdő-leírásokból kapunk részleteket.

Nógrád városnál (III. k. 117. l.) Hunfalvy Magyarország és Erdély képekben (II. 172.) ez. művéből kapunk szóról-szóra kimetszett részeket; Füleknél (III. 113. és 112.) már kissé kivonatossabban Hunfalvy i. m. II. 177. l. nyomán. Nyitra városnál (III. 62. l.) ugyane mű II. 130—131. lapjainak helyeit ismerjük fel. Liptó megyében ismét Hunfalvynak másik művébe (II. 551. l.) zökkenünk vissza.

A VI. kötetben a Tiszántúli vidék alsó felét írja le szerző, szintén megyék szerint. Gyönyörű részleteket találunk e lapokon, a mi nem is esoda, midőn valaki egy Baksay, Pulszky, Mikszáth, Géresi stb. szájával beszél. E vidéken az Osztrák-magyar monarchia II. kötete a lépten-nyomon felbukkanó, sor- és lapszámra átvett főkütfő. Például 735. lap: „Régészeti emlékek az Alföldön“ a monarchia II. 149. és köv. lapja szerint szóról-szóra, kihagyásokkal s ugrásokkal. 757—758. lap: Szatmár városról — monarchia II. 366—367. l.; 759 lap: a Nyírségről — monarchia II. 336. és köv. l., 740—741.; lap: Szatmármegyéről — monarchia II. 355—356., 358., 359 l.; 742—745. lap: Ecsedi lápról — monarchia II. 373—378. l., 789. lap: a jászkunokról — monarchia II. 246—248. l. 862. lap: Szegedről — monarchia II. 502. A 864. laptól a 874-ig, tehát több mint 10 folió lap, pedig nem egyéb, mint a monarchia II. 490—504. lapjain olvasható szép, eleven czikk — Mikszáthtól. — Ily hosszú átvételnél azonban kivételkép már megteszi, hogy idéző jeleket rak fel, bár a szerzőt itt sem nevezi meg.

Az 1012. lapon kezdődő rész „A kecskeméti pusztákon“ ha jól emlékszem, valamelyik napilapban (Budapesti Hírlap?) jelent meg, a honnan — úgy látszik — szóról-szóra van átvéve. Mindenesetre igen gyanús. A kütfőt természetesen itt is a bírálónak kell keresgélni.

Ugyancsak a VI. kötetben például a 777. lapon Debreczen története sor-számra az O.-m. Monarchia IV. 281—282. lapjainak felel meg; az 1008-ik lapon „Czegléd, Kecskemét, Nagy-Körös“, ugyane mű II. köt. 192. lapjának. A 806. l. Nagyvárad leírása igen zavaros; össze nem tartozó dolgok együvé dobatnak, ismételtetnek, főleg pedig történelmi és mai helyrajzi dolgok. Itt Hunfalvy után indul a szerző, a Monarchiát félre teszi, s általában nem szóról-szóra vesz át különböző helyekről, s innen a confusio.

Az V. köt. 621. és köv. lapján Péceset megint az O.-m. Monarchia IV. kötete 330. lapjáról írja ki; Tolnamegyében: Duna-Földvárt, Paksot, Szegzárdot, stb. (604., 605., 606. l.) Baksay gyönyörű cikkeiből (O.-m. Mon. IV. 270., 374. stb. l.); az 557., 558., 559., 560., 564., 565., 567. sat. lapokat pedig Eötvös Károlynak Veszprém, Pápa sat. városról és általában Veszprémmegyéről eleven, eredeti tollal írt monografiájából (O.-m. Monarchia IV. 174., 178., 187., 188., 194. sat.) szóról-szóra, kihagyásokkal, az egymásután felforgatásával.

Hasonlóképen Eötvös cikke (O.-m. Mon. IV. 207., 208., 242—245. 249., 250. sat. 1.) felhasználásával, de idézet nélkül készült Zalamegye is, közbe vegyítve itt-ott Hunfalvy id. műve egyes helyei, péld. Nagy-Kanizsánál (II. k. 367. l.).

A VII. kötetben Budapest leírása mindenféle újságcikkekre emlékeztet, melyeknek utána járni azonban nem lehet a bíráló feladata. A lényeg az, hogy jóformán itt is több az irány- vagy vezércikkyszerű bírálgatás, mint a felvett tárgynak önálló ítélet vezérelte objectív leírása.

Egyes részek forrására azonban itt sem nehéz ráismerni. Így az 1082—1089. lapokon „Budapest városrészei“ cím alatt némi kihagyásokkal Rákosi Jenő hasonló című pompás cikkét veszi át az O.-m. Mon. III. kötete 169—180. lapjairól, természetesen minden hivatkozás vagy idézet nélkül; végül pedig ismertetését (1127—1129. l.) Jókainak az ő utólérhetetlen tollával szintén az O.-m. Monarchia (III. 2—6.) számára — de bizonyára nem tudományos műbe leendő egyszerű átvételre írott fantasztikus cikkével zárja be, — ezúttal ha az illető munkát nem is, de legalább az író megnevezvén.

Íveket lehetne megtölteni ilyen példákkal. Bizony nincs e műben semmi eredetiség, úgy hogy oly helyeknél is, melyeknek forrását hirtelenében felfedezni nem bírjuk, kételkedés és hitetlenség fog el, még pedig minél szebb az illető részlet, annál inkább.

A deduktív szerepére kárhoztatott bíráló önkéntelen felsóhajt; de könnyű nagy tudósnak lenni! . . .

Pedig eme legtöbbször minden „áthasonítás“ nélkül felhasznált részeknek, vagy műveknek — a magok helyén és a magok korában bármily értékesek is — szintén megvan a magok hibájok. Először is sok közülük elavult. Így pl. Hunfalvy J. Magyarország és Erdély képekben cz. munkája, a melyből a legtöbb (aczel-)meszetet is veszi a szerző, remek díszmű lehetett ezelőtt 40 évvel, a mikor t. i. megjelent, de tudományos forrás-munka akkor sem volt, s ma meg éppen más források után kell néznünk. A magyar történelmi földrajznak, bármennyire fejletlen is ma még nagy egészében, — főként 1867. óta az Akadémia és a Történelmi Társulat számos kiadványaiban mégis csak sok kiváló anyag gyűlt össze: hanem bizonyos, hogy e mezőn kaszálni nem lehet, legfeljebb szárlól-szárla gyűjtögetni a bokrétát, a mi bizony igen lassú, fáradságos munka.

Számos forrás-művei pedig csak másod-, harmadrangú dolgozatok, a melyek, bármily szép részleteik legyenek is, csupán turisztikai értékkel bírnak. Ilyenek a szorgalmasan, minden felesleges töprengés nélkül használt úti kalauzok és útmutatók; holott például a már komolyabb jellegű, új-keletű megyei monografiákról tudomást sem vesz, statisztikai, földtani sat. művek, évkönyvek és folyóiratok alapján készülni szokott összeállításokba bele sem vág.

Az Orvosok és Természetvizsgálók évkönyveinek csupán egyetlen (1892.) évfolyamát használja, s ezt is milyen vakmerően egyszerű mód-

szerrel; az Erdélyi múzeum-egylet, s a meteorologiai intézet évkönyveit, több megye és város monografiáját, az erdélyi szászok: Archiv-ját, a Hazánk-ot, Századok-at, péld. Reclus: Geographie universelle, Suess: Antlitz der Erde cz. munkáit, az osztrák íróknak Magyarországra vonatkozó, különféle folyóiratokban megjelent műveit, értekezéseit sat. sat. pedig egyáltalán nem ismeri.

Hirlapi czikkeknél ellenben nem sokat gondolkozik, ha kézhez kapja őket, sőt regények sorait és lapjait is örömmel beilleszti, itt-ott verseket is közbeszúr, vagy a fejezetek élére motto-ul rak — a mi mind nem tudományos jellegű munkába való. Mert a regény, s a líra nem az igazságot keresi, s csatlakozik a szerző, ha azt hiszi, hogy csengő-bongó szavakkal pótolni lehet az igazságot, avagy szebbé tenni a tudományt.

II.

Ezek után nem lenne csoda, ha a bíráló, abban a hitben, hogy a pályamű stílja után indulva, annak módszerét, belső alkotását és kútforrásait is alaposan megismerte, — magát az érdemleges, tárgyi bírálatot egyszerűen mellőzné. Hiszen ily műnél, melyben a főszerepet az olló s a toll viszi, a hol mindent titkolnak előtte, a legjobb emlékezetű kritikus sem tudhatja, kitől is ered hát az a rész, melyet gúncsol, vagy dicsér, s következképpen, hogy maga is mikor válhatik nevetségessé.

Mindazáltal a teljesség kedvéért, s az ítélet lelkiismeretesebb megokolása végett kiemeljük az alábbiakban a terjedelmével különben tiszteletet követelő pályamű egyes főbb alkotó részeinek belső, tárgyi szerkezetbeli jellemvonásait.

Mindjárt a bevezetésben a teleologikus és dogmatikus tárgyalási módot követi oly formán, hogy fölvesz egy Ritter-, Hahn-, vagy Peschel-féle eszmét vagy nézetet, s ehhez megfelelő adatot vagy adatokat keres a hazai földrajz köréből, keveset törődve azzal, vajjon találó, vagy illő-e az illető eszméhez a felhozott alkalmazás.

E rész különben az ország határainak tüzetes leírását tartalmazza; csak hogy míg egyfelől a határleírás nagyon hiányos, (például a Kulpamentén Zágrábvármegye és Alsó-Krajna határainak sajátos egymásba szökését, enclave-jait — a 10. lapon — nem említi meg), másfelől főleg a természettudományi, vagyis a hegy- és vízrajzi tényezők, melyeknek pedig itt legfőbb fontosságuk volna, nagyon kevés figyelemben részesülnek.

A hegyrajz, mely erre következik, elejétől végig tele van lényegbe vágó hibákkal, s arról tanúskodik, hogy szerző nem ismeri a megfelelő újabb tudományos irodalmat, s nem bírja megkülönböztetni a lényegest, mely a dolgok tárgyalásának s egymással való összefüggésének alapja, az esetlegességektől.

A mit péld. az I. kötet 19-ik lapján az Alpoknak a Kárpátokkal való találkozásáról (Esztergom és Vác között) ír, az oknyomozó tudomány előtt meg nem állhat; hasonlóképen, hogy a Kárpátok előhegyek nélkül ereszkednek le a galicziai, bukovinai, moldvai és oláhországi síkságra, a minthogy ennek éppen ellenkezőjét később, a Magas-Tátránál, maga a szerző is elmondja. Ép így téved az 53., 54. lapokon is, a hol a Magas-Tátra külsőségeit magyarázza.

Ugyancsak a Kárpátok hegyrajzánál Suess éles elméjű ismertetéseit, a Pienninek szirtjeinek leírásánál pedig dr. Uhlignak Divald K. szép fényképeitől kísért legújabb tanulmányait (70—71. l.) teljesen figyelmen kívül hagyja.

Általában az egész nagy és sokszavú orografiai részt, az újabb geo- és orotektonikai ismeretek teljes híjával, egyedül Hunfalvy János nyomán írta meg, s mellőzte például dr. Jankó Jánosnak e térén fogantatosított újabb s helyesebb kísérletét is, holott ugyanerről a VII. folió kötet végén, a „Térképek és okiratok (?)” felsorolása közben dicsérelőleg emlékezik meg.

Ennek a körülménynek következése aztán, hogy az ország hegysegeit pusztán külsőségek, jelesül a három legmagasabb hegyesűcs (Magas-Tátra, máramarosi havasok és Retyezát) köré csoportosítja, s a belső, geológiai szerkezet egyedül lényeges, tudományos szempontját mellőzi.

Ekként az egész hegyrajzi rész elejétől végig tudománytalan, oknyomozó magyarázatban szűkölködő, pusztán turisztikai leírás; alig egyéb, mint a kisebb-nagyobb csúcsoknak sorjában, vízhálózat szerint való előszámlálása.

Apróbb hibát, tévedést, fogatkozást, természetesen még többet jegyezhetnénk fel. Így pl. hogy az erosio energiája jóval nagyobb a Tátrában, mint az Alpokban (50. l.); hogy a Hargita emelkedési vonala a vulkanikus Faroer szigetek, Izland és Kis-Ázsiai vonalába esik, illetve, hogy a Hargita vonala ezek felé folytatódik (322. l.); hogy a tihanyi félsziget kövületei az Adriai tengerben élő puhatestűekkel megegyeznek (384. l.) sat.

A folyók vízmozgásának s a szigetek keletkezésének törvényeit általában helyesen ismerteti; csak az a kár, hogy Ortvay művét, a honnan tudományát meríti, nem nevezi meg. Odább a vízvázlatzó fogalmáról már helytelen nézetet közöl (573. l.), a mennyiben nem a legmélyebb vízvezető pontokat, hanem a legmagasabb csúcsokat tartja fontosaknak s másfelől nem vonalat, hanem egy-egy pontot vesz föl, a honnan a különböző tengerekbe siető folyók kiindulnak. Az Alpések gleccsereinek túlságosan nagy befolyást tulajdonít a magyarországi folyók táplálásában. (620. l.) A Fertőről meg azt állítja, hogy átlagos mélysége 4—5 méter, holott legnagyobb mélysége is alig 1.5 méter. (683.) A 641. lapon a csatornák hiányáról és a szabályozások állítólagos hibáiról

olvasunk ide nem tartozó vezércikket. A „Tavak és Mocsarak“ bekezdő fejezete pedig elejétől végig hibás, vagy pedig értéktelen, deduktív találgatások sorozata.

S mindenfelé: mérföld, kilométer, hold, öl, láb, méter összevissza kergetőznek, természetesen a különböző, régibb és újabb művek terminológiája szerint, a honnan az illető részek egymás mellé kerültek.

A klimatologiai rész, miként az e fejezet megbírálására felkért szaktudós: Kövesligethy Radó úr megjegyzi, aránylag szűk keretet kapott, pedig mily áldásos lett volna egy teljesen magyar klimatografia megírása. A meghatározások, műszók, mértékek e fejezetben szintén a már megszokott szimptomákat mutatják; a táblázatokban álló számadatok idegenül néznek a szöveg számadataira; Réaumur és Celsius, hüvelykek és centiméterek, sat. kénytelenek egymást e tájon is békésen megtűrni. A hol a szerző általános meteorologiai elvekről szól, majd mindenütt bántó rendszertelenség mutatkozik, s a klimatológiában is inkább egyes adatok egymásmellé állítását, mint ok és okozatuk szerint való csoportosítását látjuk. Mi már kitaláljuk az ily jelenségek, valamint a forrás-idézések elmaradásának okát is.

Arra sem nehéz rájönni, hogy a felhasznált és egymás mellé állított adatok kora e lapokon is nagyon különböző, s az újabb irodalom nem egy kiváló fontosságú dolgozata mellőztetett.

Felsoroljuk-e a részletek hibáit? Hogy sok esetben egyes városokra vonatkozó adatokból nagy területekre von szerző általános következtetéseket, hogy a hőmérsékleti térképek olvasása nagyon külsőségekhez hajló; klimatografiai tekintetben talán elengedhető, hogy szerző megismertessen az észlelési tervekkel, avagy azoknak valódi, 24 órai közepekre való reductiójával, de bizonyára nem hallgathatók el a hőmérsékletnek — és éppen így a többi meteorologiai elemeknek napi változatai, aperiodikus változatai, egyenlő állapotok térbeli eloszlásai. A klíma rosszabbra fordulását támogató adatok megbeszélésében szigorú kritika szükséges; ez talán — mint egybeült, nálunk is — egyéb, kevésbbé kétségbejítő okokat deríthetne fel.

A légnyomás napi változásairól szintén nincsen szó.

A szél ereje szintén teljesen kimaradt, ép így a fontos felső szél megbeszélése; napi változásairól alig emlékezik meg és a bóra elég bő megbeszéléséből hiányzik a tűnemény igazi oka.

Igaz, hogy a páratartalom nem nevezhető éppen klimatologiai elemnek, de azért egy-két szót még is csak érdemelt volna. A nedveséggel hasonlóképp nagyon röviden bánt; a felhőkről pedig alig beszél.

A fontos csapadéki viszonyok bizonyára behatóbb tárgyalást érdemeltek volna. Igen sokat foglalkozik szerző azon körülménnyel, vajon az eső emelkedő, vagy süllyedő barometer mellett lép-e fel? E helyett talán hasznosabb lett volna Magyarországnak prognózis-területekre való beosztását ismertetni. A depressziók vonulatainak irányai, — a melyek pedig e fejezetben ugyancsak fontosak, — nagyon felületesen vannak jelezve.

Hóról, jégesőről kevés szó esett, a zivatarok évi periodusáról kevés, napi periodusáról alig valami. A zivatarok és jégesők statisztikája pedig nálunk is fontos és meg is van.

A növény és állatvilággal a III. fol. kötetben a 842—846. lapokon, mindössze $3\frac{1}{4}$ lapon végez; Kerner, Chavanne, Simonkay, Borbás sat. sat. teljesen ismeretlenek előtte. Szerinte az akác az Alföldön pusztul, s helyébe fenyőt, fűzet és szilvát kellene ültetni.

Ethnographiával külön, pragmatice egyáltalában nem foglalkozik: csupán itt-ott alkalomszerűleg, a politikai földrajzi részben.

Utóbbi részt fentebb kimerítőbben jellemeztük, s e helyütt csupán azt óhajtjuk még megjegyezni, hogy az összehasonlító statisztikát az egész művön keresztül mellőzi.

Végül „Térképek és okiratok“ kétes jelentésű fejezet alatt kimerítő leírása foglaltatik Magyarország geodéziai felvételének, topografiai és kataszteri térképezésének. Csakhogy ez az ismertetés is a hivatalos jelentések és a Mittheilungen des k. und k. Militär-geogr. Institutes közléseinek szokott módon való felhasználásával íródott. Lépten-nyomon meg látszik, mily kevésbé igyekszik szerző a különféle czikkeket áttanulmányozni, s azok alapján saját felfogásával, saját szavaival egybefoglaló képet adni. Ez az oka, hogy ugyanarról a tárgyról több ízben is beszél, a mint különböző czikkek hasonló tartalmát minden lelkiismeretfurdalás nélkül megismételgeti.

Így pl. az 1:75,000 mértékű specziális térképek három különböző helyen vannak leírva.

Aztán semmi arány az egyes tárgyak feldolgozásánál; itt-ott rendkívüli részletességgel sorolja fel e kisebb-nagyobb magyarországi térképeket; a cs. és kir. kat. földrajzi intézet 1:300,000 és 1:200,000 átnézetes térképeiről, s az 1:288,000 méretű adminisztratív térképről pedig alig szól valami.

Művét nagyszámú képpel illusztrálja, de ezek egyike sem származik a szerzőtől (kivéve a profilokat); valamennyi idegen eredetű. Elavult réz- és aczélmetszetek Hunfalvynak 40 éve megjelent munkájából, cinzokografikus nyomatok és fametszetek Orell-Füssli úti könyveiből az O.-M. Monarchiából sat. sat. foglalnak helyet egymás mellett.

III.

Összefoglalhatjuk megfigyeléseinket.

A pályakérdés a Sz. István koronája alá tartozó országok földrajzat kívánta: *a*) oknyomozó alapon, *b*) eddigi ismereteink teljes felhasználásával megírva.

Szerző e két követelmény egyikének sem tett eleget. Végtelen szorgalmát, tárgyszeretetét, olvasottságát kétségbe vonnunk nem lehet.

Sajnos, hogy a mit olvasott, ha régit, ha újat, lehetőleg azonnal, s lehetőleg változtatás nélkül iparkodott értékesíteni, nem gondolva az eshetőleg található újabbra és jobbra.

Egész pályamunkája alig egyéb, mint egy jól-rosszúl egybeállított jegyzet-gyűjtemény, de a jegyzeteknél oly becses forrás-idézeteknek teljes hiányával. Az olvasottak átgondolására, kritikai megemésztésére, egyöntetű terv, módszer és felfogás szerint való feldolgozására vagy érkezése nem volt, vagy képessége.

Az ellenmondások nagy száma, az utolsó fejezetben megnevezett forrásoknak a szövegben figyelmen kívül hagyása e mellett arról is tanúskodik, hogy eredeti forrásokból ritkán, hanem többnyire csak népszerű munkákból merített. Még a mit eredeti kútforrások után látszik is mondani, legtöbb helyen csak másodkézből vette.

Ekként műve a tudomány jelen színvonalán — akár anyagát, akár formáját tekintsük, messze alul marad.

Mindezek alapján jelen pályamunkát, mint a mely a pályakérdésben jelzett tudományos kívánalmaknak meg nem felel, mint nem önálló kutatás, nem eredeti felfogás és feldolgozás termékét, hanem — legenyhébben szólva, különböző értékű, részben elavult vagy nem tudományos művekből, elítélendő módon összerótt kompilációt, a Magyar Tudományos Akadémia által kitűzött pályadíjra méltónak nem tartjuk.

Budapesten, 1896. ápril 15.

Dr. Semsey Andor,
mint biz. elnök.

Lóczy Lajos,
• biz. tag.

Dr. Csánki Dezső,
mint biz. előadó.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Augusztus 15.

8. FÜZET.

A daciai út Palánkától a Bisztra torkolatáig.

(Kivonat *Téglás Gábor* lt. márczius 9-ikén előterjesztett jelentéséből.)

Torma Károly 1881/83. években három nyári szünidejét szentelte Dacia délnyugati helyrajzának s a Dunától fel a töle annyi éleslátással megfejtett s ennek ellenére több oldalról még mindig visszautasított Limes dacicus *végváráig: Porolissumig* (Mojgrad, Zsákfalva Zilah mellett) minden pontot szorgos vizsgálat alá vett. Lelkes kitartása, ritka tárgyszeretete a vele érintkezésbe került tanárok körében is akkora visszhangra talált: hogyha mindjárt nem ajándékozta is még meg irodalmunkat utazása eredményének közzétételével, a föllekesített férfiak azóta egész kis irodalommal gyarapították Dacia adattárát. Mert Torma érdemeinek nem legutolsóját képezi az is, hogy a hol azelőtt Ormos Zsigmond akkori főispánon, Pesty Frigyes Krassómegeye monographusán és Böhm Lénárt, Fejértemplom vidékének kutatóján kívül vajmi kevesen érdeklődtek a régészeti kutatások iránt: ott ma egész régészeti iskola fogott adatgyűjtéshez.

Így a Délmagyarországi és a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatok kebelében föllendült munkakedv és vállalkozási hajlam is Dacia topographiájának nem egy problémáját segíté megoldáshoz. Milleker Bódog¹ a verseczi múzeum megalapítása mellett, tüzetes helyszini buvárlatokkal értékesíté a mester kalauzolása és kísérése közben észlelt adatait. Böhm Lénárt² a Tormától várt útleírások késedelmét, legalább saját

¹ Milleker Bódog, Vardia története. — Centum putea. Tört. Régészeti Értesítő. Temesvár. Új folyam VI. — Délmagyarország római régiségleletei külön lenyomat ugyanabból 1892. 1—46. Délmagyarország a rómaiak alatt. Ugyanonnan. Temesvár 1893. 1—58.

² Böhm L. A Lederata Tibiscum közötti hadi útvonal. Történelmi és Régész-Ertesítő IX. évf.

jegyzeteivel pótolta, úgyszintén Bolesny Antal, a csak imént elhalálozott derék orsovai plébános, ki Orsovától Karánsebesig vezető út hadállásait ismertette: Pontelly István pedig a természetvizsgálók buziási nagygyűlésén felvetette az ú. n. római sánczok származási kérdését. (Római vagy avar sánczok-e?) Jó magam is, Torma Károly befolyása alatt, fogtam Dacia hadi rendjének, úthálózatának buvárlatába s jelen munkálatom a *Tabula Peutingeriana* legnyugatibb daciai összeköttetését tárgyalja. A Ramával (Lederata) szemben a Duna balpartjáról Tibiscumig hatoló útvonal képezte a római sereg legjártabb útját s Traianus is itt vonult Dacia ellen. Tibiscumnál az orsovai második úttal egyesülve, Sarmizegetusa felé egy közös út vezet. E kettős útvonal állomásairól a Peutinger-táblán kívül a ravennai Anonymusnak egy régibb *Orbis pictus*ről, körülbelül a IX. században másolt névtára tájékoztat; de *Ptolemaeus Geographiája* is három főállomását örökíti meg, sőt Traianus naplójából reánk maradt töredék is két állomást, Berzobiát és Ahihist, tartalmaz.

Tibiscum helyekvéseinek megállapítása adta a daciai útvonalak magyarázatához vezető kulcsot, s szinte érthetetlen, hogy a mult század írói közül Grisellini pld. a Maros beszakadásánál, Sulzer pedig Titelnél keresték Tibiscumot, holott gróf Marsigli Lajosnak mindenhova elható éles tekintete már 1690-ben a Karánsebesen alul Zsupánál, a Temesünkbe torkoló Bisztra-beömlésénél, az *Ordo municipii Tibisci*, vagyis Tibiscum képviselete által Galienus császár nejének emelt oltárkövel épen *in situ* documentálta volt Tibiscum hollétét. Egy század mulva 1793-ban Mannert¹ a *Tabula Peutingeriana* helyrajzi magyarázója szintén a Bisztra torkolat mellett döntött s ezzel a két daciai útvonal topographiai kitűzését szerfelett megkönnyíté.

Miután azonban a *Tabula Peutingeriana* a lederata-tibiscumi és dierna-tibiscumi útvonalakat párhuzamosnak illusztrálja, sőt az idevonatkozólag vele mindenben összevágó ravennai Anonymus még egy *Tema* névvel toldja meg a Sarmizegetushához szolgáló átmenetet: még Ortway Tivadar is,² nagy apparatussal szerkesztett monographiájában (Tibiscum helyrajza) nem zárja ki egészen a két Tibiscum lehetőségét s egyiküket Temesvárnál szintén feltételezi.

A Duna mellől felvezető daciai első utat egyébként

¹ Res Traiani Imperatoris ad Danubium gestae. Libellus a Societate Scientiarum Regia quae Gottingae splendet praemio donatus. Addita est dissertatio de Tabulae Peutingerianae aetate auctore Conrad Mannert. Norinbergae 1793. Dacia Traiana térképe mellékelve.

² Ortway Tivadar. Tibiscum helyekvése. Archaeol. Közlemények 1876. X. kötet. Ujfoljam. VII. kötet. III. füzet.

Katancsich ¹ Orbis antiqua egészen Temesvárnak irányítá, jól lehet akkor már Mannert meghatározása közkézen forgott. Katancsichot a *Tabula Peutingeriana* távolsági méretei ejthették tévedésbe, minthogy a Lederatától Tibiscumig a tabula adataiból kikerülő 82 millió passum (120.7 kilométer) erősen összévág a Palánka Temesvár közti 120 kilométerrel.

Neigebaur ² porosz consul, a ki 1847-ben a hatóságok előzékeny támogatása mellett vizsgálta Daciát, elég sajátságosan kitért ezen útvonal értelmezése elől. Hallgatásának legfőbb okát abban kereshetjük, hogy ő a felirati lelethelyeket nyomozta s ezen útvonal menetéről, *Tibiscum* kivételével, felirati újjmutatás nem kínálkozott.

Ackner Mihály ³ Tibiscumot már helyesen Zsuppához helyezte. A helyes irányt mégis Ormos Zsigmondnak köszönhetjük, a ki a Griselinitől is emlegetett Berzava melletti Zsidóvinnál ⁴ Berzoviát, a lederati-tibiscumi út középállomását, 1871-ben meghatározta.

Tomaschek ⁵ Vilmos gráci tanár az *Aizissel* erősen rokonhangzású — bár attól teljesen idegen — *Ezeres* községben feltételezván *Ahihist*: Goos Károly ⁶ segesvári tanár ezen a különben téves nyomon 1874-ben a *Poganisvölgy* fejéhez, Caput Bubalihoz, Prebul közelében szerencsésen eltalált s ezzel *Zsidóvintól a Poganis felé az út felső részét Tibiscumig nagyjában kikerekítette, Zsidóvintól* vagyis *Ahihistől* (Aizisis), dél felé azonban a helyes iránytól még jó ideig távol állottunk. Tomaschek V. a *Tabula Peutingeriana* Apóját a Karasra ruháztatván, miután 1863-ban Verseczen két római felírást kő mintegy útmutatóul felszínre került: Goos Károly egyenesen arrafelé helyezte a római összeköttetést. Erre csábította őt az a körülmény is; hogy Zsidóvin térségében, délnyugatra Móríczföldtől, *Temes-Buttyinnak* szűrődnek éppen össze a *Morava* forrásai, melyekben Goos Centum puteit jelölé meg. Verseczhez szinte önkényt kínálkozott a tábla *Arcidava* állomása, s onnan délre Grebenacz-nál a Karas hidjához *Apót* feltételezte.

¹ Orbis antiquus et Tabula Itineraria quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit, ad Systema Geographiae redactus et Commentario illustratus opera P. Math. Katancsich. Pars 1. Budae, MDCCCXXIV.

² Neigebauer Dacien. Kronstadt 1851. 1 térképpel.

³ Ackner. Müller. Die römischen Inschriften in Dacien. Wien, 1865. 18. lapján.

⁴ Ormos Zsigmond, Bersovia. Archaeol. Közlemények 1871. 142—153. lap.

⁵ V. Tomaschek. Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österr. Gymnasien 1867. 110. lap.

⁶ Carl Goos. Studien zur Geographie und Geschichte des trajanischen Daciens. A segesvári ev. gymnasium. 1873/74. Értesítője.

E magában egészen tetszetős és földrajzilag is plausibilis elmélet varázslata véteté fel 1881-ben Torma Károlylyal is — habár tévesen — Verseczről a kutatások fonálát, a várhegy nyugati lábánál feltételezvé először a római castrumot. Azonban a verseczi sziget-hegység mögött *Váradjánál*, Milleker társaságában, a római castrum ellapult maradványait megtalálván: mindjárt 1881-ben szerencsésen rájutott a Daciába vezető út helyes irányára s Centum putei is ő jelölte meg először.

Apo holléte azonban Tormának is sok fejtörést okozott s a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1883. közgyűlésén a Tabula Peutingerianáról tartott előadásában *Grebenácz* mellett foglalt állást.

Végre Domasewszky Alfred «Studien zur Geschichte der Donauprovinzen» című értekezésében 1890-ben a két duna-parti összekötő útvonal (t. i. lederata-tibiscumi és dierna-tibiscumi) vidékét, sőt Dacia székvárosán Sarmizegethusán át Dacia voltaképi kincstárul tekintett Érczhegységet is lefoglalta Moesia superior részére.¹

A kérdés ilyen stadiumában kezdtem meg én is aldunai kutatásomat, melyeknek során szükségképpen foglalkoznom kellett a Daciából kivezető útvonalak pontos kitérésével is. Így a nyolczvanas évek elején Torma Károly kutatásai folyamán tett első látogatásomat 1893-ban és 1895-ben ismételvén, az összes irodalmi eszmeharcz értékét a helyi térszínviszonyok és az egyes castrumok stratégiai jelentőségének szempontjából elbírálhatom.

Terjedelmes dolgozatom során részletezvé az útvonal haladását, állomásainak alaprajzaival együtt, itt csak fel kívánom említeni, hogy *Apo* külön állomási minőségét nem igazolhatom, s ha ez a név *folyóra vonatkoztatandó*, akkor sokkal illetékesebben viselhetné a *Nera*, melynek nyugati ágát érinti a *Lederata* vagyis *Rámáról Palánkánál* a Dunán átvezető út, holott a Karast csakis *Váradján*, vagyis *Arcidaván* felül hidalta át. A római hajóhídnak a Columna Traiana 31/33. tábláján illusztrált rakpartját, hídfőjét illetheti ez az elnevezés, melyet «*A ponte*» alakjában használhattak, felfogásom szerint.

Nagy-Szurdukról az Ormostól megállapított Zsidóvinhoz (Berzava) irányul a főút, de egy oldalágazás a bogsaini bányatelepnek szolgált. A további állomások között *Aizis* holléte levén kérdéses, ezt a többi kutatótól eltérőleg nem a *Poganis* közélébe, hanem attól jó távol *Furlugtól* nyugatra egy erdős magas-

¹ Die Grenzen vom Moesia superior und der illyrische Grenzzoll. Archael. epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich.-Ungarn, 1890. Jahrgang XIII. Heft II. 129—155. Erre Király Pál czáfolata Tört. Régészeti Társulat Évkönyvében 1892/93.

laton sikerült megállapítani. A szó szoros értelmében megfelel a *kecskecsapás*, *kecsketanya*, *kecskelegető* elnevezésnek, a mit Aizis illetőleg Azizis jelent. A baktriai *azi* örmény ajtó = kecske. Az örmény *íz*, baktriai *azi* = kígyó. Tehát kígyófészket is jelenthet. A Poganis mentén téglaleletekből megállapítható római nyomok mezei teleptől eredhetnek. Ez a táborhely éjszának Lugos irányában a Béga völgyére Facsetnek s onnan a Dobrai szoroson be a Marosnyilást fedező Micia (Maros-Németi-Veczel) castrumához összeköttetést tartott.

A Poganis jobb partjáról, Prebulon túl, a Poganis és Temes vízváltástóján elhelyezett *Caput Bubalihoz* halad a római út s a Kozlar hegynyergéről a Zsuppánál fekvő Tibiscumhoz, a hol az orsovai második út egyesül. Az itt vázlatosan bemutatott daciai útvonalat Halaváts Gyula országos geologus is, felvételei alkalmával, szintén Torma Károly buzdítására végig járván topographiai leírását az Archaeologiai Értesítő 1896. I. füzetének 4—12 lapján. «A lederata-tibiscumi római út» cízzel közölte. Saját részletes dolgozatom az útvonal castrumainak hadászati és történeti jelentőségét a vonatkozó irodalommal együtt kritikailag méltatja s e helyen csupán tájékoztató kivonatban ohajtottam jelezni felvételeim eredményeit.

Guarinus és Janus Pannonius.

(Kivonat Hegedűs István márczius 23-án tartott előadásából.)

Értekező bevezetésül előadja, hogy Janus Pannoniusnak, az ünnepelt magyar humanista költőnek legkerekdedebb, legbevégeztettebb alkotását, a több mint 1100 sorra terjedő panegyricusi, melyet nagy mesterének, a ferrarai egyetem szellemi megalapítójának, Guarinusnak szentelt, lefordította. E fáradságos munkát, nemcsak az az elismerés és magasztalás lelkesítette, melylyel a szép művet Guarinus életrajzírói, *Rosmini* és *Sabbadini* elhalmozták és a melylyel szólnak e költeményről a renaissance buvárai majdnem kivétel nélkül, de buzdítá erre a nemzeti hála is azon férfiú iránt, ki nemzetünknek messze földön dicsőséget szerzett, kiről Baptista Guarinus Bertucciohoz intézett levelében (melyet Ábel ismertetett meg az Apponyi-féle Janus Pannonius codexből) úgy nyilatkozott, hogy «egymaga saját jeles voltával egész Pannoniát fölmentheti a barbár nevezet alól».

Meleg szavakban emlékezik meg Hegedűs Ábel Jenőről, erről a tudomány pótolhatatlan veszteségére oly korán elhunyt férfiról, ki rövid idő alatt is oly szép eredménnyel haladt a

magyar humanista irodalom körében és a maga műfordítását czipruságként az egyetemi tanszéken előde emlékének ajánlja fel.

E bevezetés után az értekezés *négy* részre oszlik. A négy rész mintegy koncentrikus módon vezet rá magára a panegyricusra. Az *első* rész szól arról a tevékenységről, melyet a latin nyelv újjáteremtése érdekében az olaszföldi egyetemek és kivált két nagyszabású internatus: a *Vittorio da Feltre* Domus Jocosá-ja és a Guarinus ferrarai iskolája kifejtettek, kimutatja, hogy a latin nyelv és irodalom szellemébe való behatolásra mily váratlan lökést adott a görög nyelvnek új életre ébresztése. Guarinus egész életén át a legnagyobb tisztelettel vette körül egykori mesterének, Chrysolorasnak emlékét, ki, habár 1415-ben hal meg, Guarinus 1452—1455 közt összegyűjti a róla írt, felette tartott beszédeket, magasztalásokat, siriratokat.

Az a meleg visszaemlékezés, melyet Guarinus ápolt egykori mestere iránt, ép akkor nyert a *Chrysolonina*-gyűjteményben kifejezést, midőn Janus Pannonius is foglalkozott mesterének, Guarinusnak szentelendő dicsőköltmény gondolatával.

Ezután megrajzolja értekező a renaissancenak nem annyira általános képét, mint inkább a Janus Pannonius költeményeiben kifejezett hatásokat.

Az értekezés *második* része Decembrio *politia litteraria* cz. munkája; Rosmini és Sabbadini, Guarinus életrajzai alapján jellemzi azokat a nagy irodalmi és tudományos kérdéseket, melyek Leonello ferrarai tudós körét foglalkoztatták. Előadja pl. azt a vitát, melyet Guarinus harczolt meg Giovanni de Pratò-val, ez elfogult praedicatorral, ki átkot szórt a szöszékről a classikus írók erkölcstelenítő hatására és még a Guarinus legkedveltebb szerzőjét, Terentium sem kímélte. Ez esemény 1450-ben történt. Ekkor volt Janus Pannonius 16 éves. Értekező azt a szilaj, majdnem skeptikus hangot, mely J. P. ifjúkori költeményeiből szól, azon fölháborodásra viszi vissza, melyet a nagy bajjal kivívott és féltékenyen őrzött szellemi szabadság ellen intézett támadás idézett elő.

És jellemző korjelenségnek tünteti föl, hogy ugyane humanisták, kik az érzéki költészet féktelen, dévajkodó hangján zengenek, egyszersmind a legnemesebb eszmék hirdetői.

De ugyanők a fejedelmi személyekkel szemben hízolgók, panegyricus hangú magasztalók. Egy eszmény lebegett előttük: egy fejedelem, ki *tudós*. Egy egyetemes műveltség, egy nagy kosmopolita világ központjává akarták emelni a fejedelmet. A középkori római császárság eszméje, a Dante-féle ghibelin eszmény, mindegyre fölkiért. Miért? Mert a humanista egészen beleélte magát a világbíró Róma légkörébe. Annak nyelvét föltámasztá, annak íróit utánzá, még aprólékos részletekben is az antik élet

divatját igyekezett föléleszteni. Érdekes volt és philologiai tekintetben kiváló fontossággal bírt a *latin nyelv egysége* fölött folyt vita. Guarinus az *egység* híve és a diglossia ellen nyomós érveléssel egy oly adatot hoz föl, melynek még ma is tudományos értéke van. Felhozta Guarinus határozott tanuságtételét a *görög nyelv egysége* mellett. Bizonyítja, hogy midőn Konstantinápolyban járt, azt tapasztalta, hogy a köznép a classikus görög nyelv formáit és syntaxisát használta beszédében.

Mindenkor a görög nyelv nélkülözhetetlen szükségességére tér vissza, mindegyre ezt hangoztatja.

Janus Pannoniusnál ugyane gondolat fordul elő a panegyricusok, epithalamiumok és epigrammákban.

De hogyan támadt a renaissance bámulatos lelkesedése és mi állandósította a humanista irányt a nevelésben?

E kérdésnek szenteli értekezése *harmadik* részét, melyben Guarinusnak Leonellohoz intézett levelei, Baptista Guarinusnak *de modo docendi et discendi* cz. ugyanez időtájt írt értekezése alapján világítja meg a költőnk panegyricusába szőtt módszertani és neveléstani elveket.

A renaissance leghatalmasabb tényezője az egyetemi oktatás reformja.

És részletesen mutatja ki értekező a humanista oktatás újjításait: nemes irányát, a tudományszomjas társadalmat. Még az egyetemi symposion képét is megörökíti Janus Pannonius és mestere Guarinus közt váltott lakomára meghívó levél, Guarinus gyöngéden visszautasító válasza és J. P. szellemes felelete.

Janus Pannonius és a Guarinus család, de főként ennek szellemi örököse Baptista Guarinus közti gyöngéd és egész életre szóló viszony illusztrálására több költeményt mutatott be az értekező.

Az értekezés utolsó része pedig magát a panegyricust mint műfajt jellemző, eredetét visszavitte a *genus laudativumra*, vissza Isokrates Evagorasára, a latin panegyricusokra (kivált Plinius Secundusára).

Kimutatja, hogy e műfaj a szónoklat hanyatlásának korában felelt ki: hiányzik belőle a *forum* levegője, tisztító vihara, ethikus háttere.

Az amplificatio, a részletező leírás, a személyköltés, a színészes declamatio rontja e műfaj aesthetikai értékét. De azon korban mégis egészen más hatással volt.

Ezután párhuzamba állítja J. P. panegyricusának utolsó részébe szőtt epikus gépezetet a Politianus, e legnagyobb humanista költő, *Mantó*-ja-, *Ambra*-jának megfelelő részleteivel. Janus Pannonius magának követelheti a korbéli elsőbbséget.

A mi pedig azt illeti, hogy a hanyatló irodalmak (így a

római irodalom történetében az ú. n. ezüst latin költészet) jellemvonásait tükrözik vissza e korszak költői alkotásai: — e kétségbevonhatatlan igazsággal szemben — Klatzkó Juliánnak a *Revue de deux Mondes*-ben *Róma és a renaissance* cz. alatt megjelent tanulmányába szőtt alapgondolatot hozza föl, hogy t. i. a mai kor ízlése öntudatosabb, a művészeti eszmények kutatásában a történelmi módszer alább szállítá a renaissance művészeitől annyira bámult remekeknek, így például a Belvederei Apollo és Laokoon voltaképpen megmérhetetlen értékét, a mennyiben kimutatta, hogy e művek a másodvirágzás termékei, de azért a bibliai szép symbolummal élve: a *tudás fája* nem az élet *fája* . . . A renaissance emberei az élet fájánál voltak. «Az a hév, az a lelkesedés, melylyel a középkor formátlanságában elveszett szép érzéket fölbreszték, fölért az újjáteremtéssel».

Hogy elszakadtak a nemzeti talajtól: ez a humanista költőkre borult feledés természetes magyarázata. A nemzeti talajon kívül a költészet fája nem hajt újabb virágokat.

A krakkói töredékről.

(Rupp Kornél május 4-én bemutatott értekezése.)

Fraknoi Vilmos a krakkói egyetemi könyvtárban tett kutatásai alkalmával 1879-ben egy 1539-iki zsoltárkönyvet talált, melynek egykorú kötésén a táblák belső részének beborítására magyarországi nyomtatványt használt föl a könyvkötő. A két részből álló töredék vizsgálásából kiderült, hogy azok egy ívrétű kiadvány negyedik levelének alsó felét képezik, továbbá, hogy a munka, melyből e részlet fönmaradt, sz. Pál leveleinek magyarázatát tartalmazza.

Összehasonlítván e töredék szövegét a Komjáti Benedek-féle sz. Pál leveleinek fordításával, a tudós fölfedező megállapította, hogy a töredék szó szerint megegyez a Komjáti-féle fordításnak a Rómabeliekhez írt levél elé csatolt argumentum szövegével, mely azonos a krakkói 1533-iki kiadás 36. lapján az 5-ik sortól a 37-ik lap 12-ig soráig, továbbá a 39-ik lap 5-ik sorától a 40-ik lap 11-ig soráig terjedő szöveggel.

Fraknoi Vilmos ezek alapján a következő eshetőségeket állította föl:

1. Vagy Komjáti munkája nyomtatott le azon munkából, melyhez a krakkói töredék tartozik;

2. vagy az utóbbi munka nyomtatott le Komjátié után.

Természetes magyarázat az volna, hogy Komjáti munkája

két kiadást ért; — erről azonban nincs tudomásunk, de bizonyos is, hogy az 1533-iki krakkói kiadásnál *régebb* nem is létezett; de *újabb* sem lehet a krakkói töredék, *mivel a betűk formája és a nyomdai kiállítás egész jelleme sokkal régebb, mint az 1533-iki kiadás.*

Kérdés már most, hogy mikép kerülhetett a krakkói töredék tartalma betűhíven a Komjáti könyvébe.

A választ megtaláljuk Komjáti ajánló levelében: Jollehet penyg hogy the nagysaagodnal azon fenth Pal Apastalnak leueley magyarazva valaanak, demaga the Nagfagod engemet onzol s ynth uala, hogy meg latnam, ha mynd meg uolna s yo modone? s yo keeppene az deáky nyelwrewl magyarol fordoytatoth volna? (*Ajánló levél 8. l.*)

E szerint tehát Perényi Gáborné birtokában volt sz. Pál levelei egy régebb fordításának.

Ha elfogadjuk, hogy a krakkói töredék nem Komjátinak egy ismeretlen kiadásából származik, szükségképen azt kell föltennünk, hogy akkor sz. Pál leveleinek azon régebb fordításából maradt fön, melyet Perényi Gáborné megbíralás végett adott át Komjátinak, a ki két kifogást tett a régi fordítás ellen: hogy nem hű és olvasása nehéz.

Ezek alapján Fraknói Vilmos a töredéket azon magyar fordítás első íveiből valóknak tartja, mely Nyalábvárban megvolt s mely, a betűk jelleméből ítélve, a milyen betűket t. i. lengyel bibliographusok állítása szerint a krakkói nyomdák nem használtak, — 1495. körül nyomtatott volna Augsburgban Schönperger által.¹

Eme véleményt erősen támogatja a töredéknek nyomdai kiállítása, mely valóban a XV. századra s annak épen utolsó éveiben a mondott helyen megjelent könyvekre emlékeztet. Ezeknek betűi hasonlóak, de mégsem azonosak a töredékével. *Ugyanazon betűket ekkorig egyetlen könyvben sem sikerült feltalálnunk.*

Ez utóbbi megjegyzést Szilády Áron teszi a Komjáti-féle kiadáshoz csatolt jeles tanulmányában, melyben behatóan foglalkozik a krakkói töredék kérdésével s mely figyelemre méltó és következtéseiben helyes megjegyzéseket tartalmaz.²

Ha az akkori nyomdák munkásságát — mondja Szilády Áron — és ehhez képest a betűk kopását és újításának szükségét tekintjük, az a 35—37 évnvi időköz, mely az 1495-ik

¹ Fraknói V. A legrégebb magyar nyomtatvány. Könyvszemle 1879. 169—180. II. Felolvasatott a M. Tud. Akad. 1879. okt. 13-iki ülésén.

² Sz. Pál levelei magyar nyelven. Kiadta a M. Tud. Akad. 1883. 476—477. I.

évi nyomtatványok és az 1533-ban nyomott Komjáti-féle munka megjelenése közé esik, nem oly nagy idő, hogy az alatt ama betűk végkép elavultak s használhatatlannokká váltak volna.

A mi a krakkói töredék típusát illeti, az a nyomdai műnyelven, ma Mittel-Schwabacher-nak nevezett typussal annyira megegyez, hogy abból ítélve töredékünket 1533-on innen készült nyomásnak is lehetne mondani. — Faulmann, ki a Schwabacher név alatt ismeretes betűfaj eredetét különös tanulmány tárgyává tette, Dürernek 1498-ban megjelent Apocalypsisában fedezi fel e typus alakulásának első nyomait. Ha Faulmann vélekedése áll, akkor 50 év is kevésnek látszik arra, hogy Dürer typusából töredékünk betűi előállhassanak. E későbbi időkre utaló jelenségek ellenében felette kíváncsi, hogy *tökéletesen azonos betűkkel eszközölt nyomást sikerüljön találnunk a XV. század végéről, vagy a XVI. század elejéről, mert csak azok nyomán nevezhetjük meg a helyet, hol töredékünk talán mint próbanyomás került ki sajtó alól.*

Így áll ez idő szerint a krakkói töredék kérdése.

Ezzel szemben van szerencsém a tekintetes Akadémiának jelenteni, hogy *a krakkói töredék típusát* Ozorai Imrének Krakkóban 1535-ben Vietorisz által nyomtatott «De Christo et eius Ecclesia, item De Antichristo et eius Ecclesia» című munkájában *megtaláltam.*

Ozorainak említett munkája polemikus irat, melyben túlnyomó részt a szentírásból vett idézetek foglalnak el.

Az idézetek latinul vannak, nyomban utánuk Ozorai magyar fordításukat is közli.

Az idézetek latin szövege ugyanazon betűkkel van nyomva, a melyekkel a krakkói töredék, míg a szöveg többi részének typusa azonos a Komjáti-féle fordítás azon betűivel, a melyekben az 1533-iki fordítást bírjuk.

A krakkói töredék típusának s az Ozorai munkájában foglalt latin idézetek típusainak összehasonlítása után az egyezés oly szembeötlő, hogy azt bizonyítani nem szükséges.

A mondottakból tehát két dolog következik:

1. Hogy a krakkói töredék nem Augsburgban Schönperger által nyomtatott példányból való, hanem Krakkóban Vietorisz nyomdájából került ki;

2. hogy eredete nem származtatható a nyalábvári fordításból, hanem teljesen helyes Szilády Áronnak az a föltevése, hogy az a Komjáti-féle fordítás próbanyomásából vagy revisiópéldányából való.

Úgy látszik, hogy Komjátinak, vagy Vietorisznak nem tettett sem az ívrétű kiadás, melynek kezelése is nehezebb, sem pedig a betűk sajátságos typusa, mely mindenesetre nehezebbé

tette az olvasást is, míg későbbi alakja és betűi, kiállítás tekintetében is, sokkal csinosabbá és jobban, könnyebben kezelhetővé tették Komjáti könyvét.

Mellőzve azt, hogy a typus alakjára alapított vélemény szerint tehát a krakkói töredék nem lehet a Nyalábvárban Frangepán Katalinnál meglevő magyar fordítás töredéke s e szerint az a fordítás, melyre Komjáti előszavában hivatkozik nem nyomtatott könyvben, hanem kéziratban levő fordítás lehetett, az a körülmény is a töredék ellen szól, melyről magam is megemlékeztem «Komjáti Benedek és Erazmus» című tanulmányomban (Egyet. Philologiai Közöny 1895. 691 s köv. ll.) s melyet Szilády Áron a Pesti Gábor Új-testamentuma kiadásához írt tanulmányában említ, hogy t. i. Komjáti a sz. Pál leveleinek fordítását nem a Vulgátából, hanem Erasmus kommentárjaiból eszközölte.

Innét fordította az egyes levelek előtt levő argumentumokat is és innét fordította a Rómabeliekhez írt levél argumentumát, a melyből a krakkói töredék való, mint azt az itt közölt összehasonlítás bizonyítja.

Krakkói töredék: V. ö. Komjáti B. Szent Pál levelei. 36 l., 5-ik sor:

... Romabelyeknek egywywfegwkæt ęs kwnnyen el haylo
[voltokath

ynty űkæt hogy Fŵlűtte ygŵn megh ogyak magukath hogy az
oknak ęp edŵs ęs hygŵlkŵdŵ beęedŵknek myatta megh

[ne ęzalat
kogtaffanak. Jollehet kegyg eęŵk kŵgęŵl myndŵnŵk nagy
[fokak ky

ualtkeppen tartogtanak az idŵre ęs korachra az melybe megh
[az gorom

ba kŵrwęgthyen anyagętegyhaę az Sidokbol ęs az poganyok
[bol ele

gywlt laffan lafsan giarapodik vala ęs newekŵdyk vala ky
[megh az

pogany feiedelmek ala vettetŵth vala demaga semmy nyncęen
[benne

oly hogy megh az moftanyualo idŵkrees valamy iduŵffęęŵs tudo
many nem ęabhattatnek tudnya mynth az el tauogtatando babo
nafaę Felŵl ky az vyęęauonafoknak konkolya magwa ęs az
[keppen

tarttya kegyŵffęęnek gŵmelyeth ęs tettetefeth: wgy annyra hogy
femmi nincęen ab byęony kegiŵffęęnek nagyob ellęęŵęe.

[Eę vilagy
bŵlęefęęnek philofophianak balgatak byęodalmarol az hytnek
[irdŵ

merŵl az keulfegnek, negedŵffegnek el tauogtatafarol az
 [tudatlanok
 nak nehol nehol és az babonafoknak gyarlofagoknak bekŵ
 [fegwel el
 gemwedeferŵl, egymafhoz valo engedeshŵz fel tarto Staplalan
 do Bykŵfeghfelŵl az gonoz feiedelmeknek és az kegyŵtlen gonoz
 egyhazy feiedelmeketh valamy ideiglen el uifeleferŵl, hogy
 [megh ne
 haboryttaffek az kŵzŵnfegŵs allapatnak gŵrtartafa: az gonoz
 [tyte . . .

Az eredeti latin szöveg: (Erasmus VII. kötet 777. 778. l.)¹

. . . Romanorum simplicitatem ac facilitatem, admonet
 [etiam atque etiam
 caveant, ne illorum blandiloquentia fallantur. Quamquam autem
 horum pleraque peculiarius ad eam pertineant aetatem, in qua
 rudis adhuc paullatim supullulabat Ecclesia Judaeis et Gentilibus
 admixta, ac Principibus Ethnicis obnoxia, tamen nihil est,
 [unde non
 ad haec quoque tempora salutaris aliquid doctrinae possit
 [accommodari:
 veluti de fugienda superstitione quae dissidiorum est seminarium
 [et sic
 habet speciem pietatis, ut nihil sit verae pietati adversius:
 [de stulta
 fiducia philosophiae mundanae et operum humanorum: de
 [merito fidei,
 de vitando fastu, de toleranda alicubi minus eruditorum imbe-
 [cillitate, de
 mutuis obsequiis, alanda concordia, de ferendis aliquousque
 [malis prin-
 cipibus et impiis Episcopis, ne turbetur ordo status publici,
 [de malefactis . . .

A töredék második oldalának szövege:

. . . . Apostoloknak irafokrol gŵrgŵth kŵnywbees zep
 [bezednek vezer
 lŵye. Es az Corintombelieknek elfŵ leuelybe mindenŵknek
 [egyebek
 nek ffŵlŵtte nyeluekuel zol. Mert iol leheth amynth mongya
 [genth
 Hieronymus akor az idŵben Mikor genth Pal predicalloth
 [feg leue

¹ Erasmus szövegénél az 1706-iki De Clerc-féle kiadás értendő.
 (Leyda 1703—6. 10 fol. kötet.)

leth yrta mynd az egez napkeleltre lakozo nep Gŵrŵgul zolth
[bezel
lŵth, demaga hiendŵ dolog az Cheltas newu nepeknel nem
[volth az
Romabelyeknek bezedŵknek zepsegh fekŵfflege olyan zepŵn
[mynth
Romaba : azonkeppen byzony dologh nem keues kulŵmbfegnek
[lenny
az Ciliciaba lakozo embŵrŵk kŵzŵth ky gŵrŵgul zol : ęs
[Athenaf
nak varofaba ky az ŵ tulaydon nyelwen gŵrŵgul zol. Az
[zenth Pal
bezedenek eglefe nehezfegere nem keuesbe fwlyath fnehezfegŵth
[tŵth
az Sido nyelwnek tulaydonfaga kynek nyelweth wgy bezelgety Gŵ
rŵgul hogy az zolafnak mogyath Sido keppen itilned. Mafodik
okath az nehezfegnek aloytom az ky ielwnthetellen dolgoknak
[homal
yoffagath ęs nehez woltath vgy annera hogy amyth ŵ tekelleth ny
ha nyha kezŵryttetyk el hagynya ęs fel kyaltany : Mint ez
[leuelnek
hetedyk Capitulumyaba en nyawalyas embŵr ky zabadyth meg
engŵmeth az en halando testŵmbŵl ? Es tyzŵnegyedik
[Capitulo
myaba. O ifteny gagdagfagoknak ęs bŵlcziefegnek es esmereth
nek melfege : Nihol nihol neminenemw tykkokath akaratty
[zŵrenth el hagy . . .

Az eredeti latin szövegben Erasmusnál: (VII. köt. 777., 778. l.)

. . . . et in Actis dux verbi est, et in Epistola ad Co-
 [rinthios priore, supra
 caeteros omnes linguis loquitur. Quamvis enim, ut testatur
 [Hieronymus,
 id id temporis totus Oriens graece loqueretur, tamen, ut
 [consentane-
 um est, apud Celtas non eandem fuisse Romani sermonis
 [castimoniam,
 quae fuit Romae: ita verisimile est, non parum interfuisse
 [inter Cilicem
 graece loquentem et Atticum. Ad haec orationis incommoda
 [accessit
 Hebraismus, cuius idiomatica passim refert, ita graece loquens,
 [ut nihilo
 secius interim Haebreum agnoscas. Alteram difficultatis causam

arbitror, quod ob verum inexplicabilium obscuritatem, adeo
 [ut ipse
 alicubi relicto quod instituerat, exclamare cogatur cap. VII.
 [O alti-
 tudo divitiarum! Quid, quod quaedam misteria prudens sic
 [attingit, ut . . .

Erazmusnak e szövege, melynek a krakkói töredék hű fordítása, 1517-ben jelent meg. Világos tehát, hogy a krakkói töredék nem lehet a nyalábvári példány szövegéből való részlet, s ennél fogva annak a könyvnek egy darabja, melyre Komjáti előszavában hivatkozik.

Miután a típusokat is megtaláltuk a Vietorisz krakkói nyomdájából kikerült 1535-iki nyomtatásban, kétségtelen, hogy azok a típusok nem Augsburgban Schönperger nyomdájából valók, hanem Vietorisznek betűi.

Ezek alapján helyesnek kell kijelentenünk Szilády Áronnak azon sejtését, hogy a krakkói töredék Vietorisz nyomdájában a Komjáti-féle kiadás próbanyomásából származik.

Mátyás király mint levélíró.¹

Mátyás király leveleinek külügyi osztályából megjelent a második kötet, mely az 1480—1490. évek anyagát öleli fel. Ezzel a vállalat első sorozata be van fejezve.

Az új kötet 249 levelet tartalmaz, ezek közül 17 az első kötet anyagának kiegészítéseül szolgál.

Mátyás király levelei első sorozatának két kötete együttvéve a nagy királynak 569 levelét foglalja magában, melyekből 245 e helyen először lát napvilágot, a többiek pedig jobbra későbbi másolat-könyvekből, hibásan, gyakran tetemes kihagyásokkal eszközölt kiadásokból levén ismereteseek, jelen közlésüknek az eredeti vagy ahhoz lehető közelálló források felhasználása és szigorú szöveg-kritika alkalmazása volt hivatva új becset kölcsönözni.

Mátyás leveleinek eredeti példányaiból csupán 163 darab maradt fenn; a többieket XV. és XVI. századi leveleskönyvek őrizték meg számunkra. E forrásokról az I. kötet megjelenése alkalmából e helyütt megjelent ismertetés részletesen számot adván, ez úttal elég egyszerűen megemlítenünk, hogy a kiadáshoz

¹ Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Második kötet. 1480—1490. A M. T. Akadémia történeti bizottságának megbízásából közléstesi Fraknói Vilmos r. tag. Budapest, kiadja a Magyar Tud. Akadémia. 1895. Ára 4 frt.

a Magyar Nemzeti Múzeum kézírattára, a veszprémi káptalani levéltár, a hédervári gróf Khuen-könyvtár, s a külföldi gyűjtemények közül a bambergi állami, berlini porosz királyi, bécsi állami, boroszlói városi, danzigi városi levéltárak, a darmstadti udvari könyvtár, a dresdai állami főlevéltár, a florencai, königsbergi, mantuai, milánói, modenai, müncheni állami levéltárak, a prágai káptalani könyvtár, a velencei állami, a weimari nagyhercegi levéltárak s a herceg Schwarzenberg család wittingaui levéltára szolgáltattak eddig ismeretlen új adatokat.

A külföldi levéltárak e hosszú sorozata bizonyítéka a szorgos kutatásnak, mely semmi eszközt sem hagyott felhasználatlanul, hogy mennél teljesebbé tegye Mátyás király leveleinek gyűjteményét. A hatodfélszáz levél, melyet ekként egybegyűjteni sikerült, kétségtelenül csak igen csekély töredékét teszi ama rendkívüli diplomatiái tevékenység eredményének, a melyet Mátyás király 32 évi uralkodása alatt kifejtett, és nem mondhatunk le a reményről, hogy a kutatások folytatása e sorozatot még tetemesen ki fogja egészíteni.

Annál kívánatosabb volna ez a magyar történelem buvárraira, mennél világosabban tűnteti fel a sorozat mai állapotának hézagait az egyes levelek évszám szerint való csoportosítása.

Mátyás király levelei ugyanis a király uralkodásának egyes évei között rendkívül egyenetlenül oszlanak meg. 1458-tól 1464-ig 44 levél maradt reánk; e hat év anyagával 1465-ből 55, 1466-ból 21 levél áll szemközt; 1467-ből már csak 18 a levelek száma, 1468-ban megint 35-re emelkedik. Az 1469—1475. évekből fenmaradt 57 levél száma aligha áll arányban azzal a diplomatiái tevékenységgel, melyet Mátyásnak a csehországi hadviselés, a lengyel korona ellenséges fellépése, a török támadása és Beckensoer árulása ügyében ki kellett fejtenie. 1476-ból 22 levelet bírunk, 1477-ből, a Frigyes császár ellen folytatott háború évéből már csak tízet. 1478-ból 29, 1479-ből 41, 1480-ból 59, 1481-ből 52, 1482-ből 33, 1483-ból 27 darab a levelek száma, de 1484-től 1490-ig csak 58 levelét ismerjük, épen abból az időszakból, midőn világpolitikai tervei s a trónutódlás kérdése az egész nyugati diplomatiájának központjává teszik a budai királyi udvart.

Még nagyobb a hézag, ha a leveleket tárgyuk és rendeltetésük szerint csoportosítjuk.

Mátyásnak az egyes uralkodókkal folytatott levelezéseiből aránylag a pápákhoz intézett levelek maradtak ránk legteljesebben. E 109 levelet a bibornoki testülethez intézett 7, a Rómában tartózkodó egyes bibornokokhoz, főpapokhoz, diplomatákhoz 53, a király római követeihez 35, a német birodalomba küldött pápai követekhez írt 18 levél egészíti ki, s így összesen 215 levél

vet világot arra a viszonyra, melyben Mátyás a szentszékekhez állott. A többi olaszországi államokkal való összeköttetésére 108 levél vonatkozik; ezek közül 27 a velencei dogékhoz, 26 a nápolyi királyhoz, 14 a milánói herceghez, 12 a ferrarai hercegi párhoz, 5 a florenczi köztársasághoz, 2—2 a mantuai örgrófokhoz és Chraffa nápolyi főúrhoz, egy a calabriai herceghez, nyolcz különféle olasz fejedelmekhez és öt az Olaszországba küldött királyi követekhez van intézve. A Frigyes császárral folytatott levelezés ellenben nagyon hézagosan maradt reánk; Mátyásnak a császárhoz írt leveleiből csak 20 darabot ismerünk, míg a szász választó fejedelmekhez és hercegekhez írt leveleket (66 darabot) a szász állami levéltárak majdnem teljes számban őrizték meg. A németországi diplomatai ügyeket ezenkívül a brandenburgi választófejedelmeihez írt 13, a birodalom többi választóihoz írt 12, a bajor hercegekhez hét, egyéb német fejedelmekhez öt, német birodalmi városokhoz öt, a német lovagrendhez kettő, német főpapokhoz 13, Ausztria összes uraihoz és rendeihez hét, németországi magyar követekhez hét és a szász követhöz írt egy levél világítja meg.

A cseh és morvaországi és sziléziai levelezésből e kötetbe csak az a rész vettetett fel, a mely Mátyásnak cseh királyllyá választása előtti időből maradt fenn, vagy határozott külügyi vonatkozásokat tüntet föl. E levelekből 13 Podjebrád György cseh királyhoz, kilencz Podjebrád Viktorin herceghez, három Ulásló cseh királyhoz, 15 egyes cseh és morva főurakhoz és főpapokhoz, három cseh és morva városokhoz, kettő sziléziai főpapokhoz, négy sziléziai városokhoz, kettő Felső-Lausitz rendeihez van intézve.

Van továbbá a kötetben 10 levél Kázmér lengyel királyhoz, kettő a lengyel urakhoz, három XI. Lajos francia királyhoz, egy Károly burgundi herceghez, nyolcz a helvét szövetséges rendekhez, kettő István moldvai vajdához, hat a török szultánokhoz, egy Isem herceghez és egy egyik török pasához intézett levél.

Bármily csekély arányban képviselik e levelek Mátyás király óriási diplomatai tevékenységének emlékeit, a bennük foglalt történeti adatok rendkívül becses anyaggal járulnak hozzá a fényes korszak történetének földerítéséhez. A gyűjtemény főjelentősége mindazon által nem ebben rejlik. Mátyás király e helyütt összegyűjtött levelezését az a szoros kapocs ruházza fel kiváló érdemmel, mely e levelek és a király egyénisége között felismerhető s melynek révén bepillantást nyerünk a nagy király szellemi életének legbelsőbb rejtekeibe.

Mátyás a legelső azon uralkodók között, a kik nem elégedvén meg országuk kormányának legfőbb vezetésével, nemcsak közvetlen befolyást gyakorolnak az államiratok fogalmazásában, de

e nagy munkát legtöbbször maguk is megosztják erre hivatott közegeikkel. Gaelotti azt írja róla, hogy «minden levelet, a mit szétküld, vagy maga diktál, vagy amennyiben másokkal iratott, legalább elolvas». Hogy ez a tudósítás megfelel a valóságnak, azt bizonyítja a Mátyás után fentmaradt levelek beható tanulmányozása, melynek révén pontosan meg lehet állapítani, mely levelek erednek magától a királytól s melyek viselik csupán a revisio nyomait magukon. S éppen a külügyi levelek legalkalmasabbak e szempontból a tanulmányozásra, sokkal alkalmasabbak, mint a rendeletek, a melyeket a király az ország belső kormányozására vonatkozólag bocsátott ki s melyek már természetüknél fogva is kizárják a király elhatározását vezető okok bővebb kifejtését.

Mátyás királyt tettei után határozott egyéniségné ismeri a történelem; s ugyanez az őserő, mely cselekedeteit jellemzi, lüktet minden szavában és sorában. Az önérzetnek legmagasabb foka, a csüggedést nem ismerő önbizalom, a kitűzött célok valószínűsítésénél eszközben nem válogató határozottság, miként kritikájának, úgy iratainak is jellemvonásai. A mi pedig a formát illeti, miként élő szóval tett nyilatkozatai, úgy a tőle származó politikai irományok és levelek is a classikus nyelvezettől eltérő, természetes, gyakran pongyola irányukkal tűnnek fel. Ez utóbbi jellemvonás látszólag ellentétben áll a királynak a humanistikus szellem iránt tanúsított rendkívüli érzékével, de magyarázatot nyer életviszonyainak gyors alakulásában. Mátyás a legkiválóbb magyarországi humanisták vezetése alatt nyerte tudományos kiképzését; jól ismerte és nagyra becsülte a classikai irodalom remekeit. De iskolai tanulmányai megszakadtak, mielőtt célja kifejlődhetett volna. Utóbb pedig azokon a sok időt és türelmet követelő tanulmányokon, a mik a classikai irány elsajátításának feltételei, nélkülözötte az időt és nyugalmat. És így Róma és Hellas szelleme, mely egész lényét áthatotta, inkább világnézetében és tetteiben, mintsem irataiban és beszédében érvényesült, de szellemi világának ez az alakulása teljes összhangzásban állott egész lényével. Egyénisége, állása és hatalma jelentőségének tudatától áthatva, joggal élhetett abban a hitben, hogy szavai és kifejezései megválasztására gondot fordítania felesleges; hogy az a mit mond, elegendő súlyt és értéket nyer az által, hogy tőle származik.

A közrebocsátott levélgyűjteményben élesen válnak el a classikai gonddal kidolgozott levelek csoportjától azok a levelek, a melyeknek fogalmazója a formára semmi gondot sem fordíthatott. Az előbbieket a Mátyás kancelláriájában foglalatostkodó humanisták művei; míg az utóbbiaknál a laza szerkezet, a latin nyelv szelleme, sőt nem egyszer syntaxisának szabályai ellen elkövetett vétségek kétségtelenné teszik, hogy nem folyhattak oly

egyen tollából, kinek a latin iratok fogalmazása rendes foglalkozását, élethivatását képezte. Mátyás azonban, a ki az irodalmi latin nyelv követeléseit jól ismerte, ennek ily fokú mellőzését senki másnak nem bocsáthatta meg, — csak saját magának. És épen ezekben a pongyolán fogalmazott levelekben ismerhetjük fel Mátyás egyéniségének jellemző tulajdonságait.

Az ellentétet a két levélcsoport között még élesebbé teszi azon férfiak kimagasló egyénisége, a kik Mátyás király kancelláriájának élén állva, tehetségüket, tollukat a diplomatiái iratok fogalmazásában a király rendelkezésére bocsátották.

Ezek sorát maga Vitéz János nyitja meg, a ki Mátyás trónralépte idején az udvarnál a legnagyobb befolyást gyakorolta. A nagy műveltségű főpap, a ki korának ünnevelt humanistáihoz tartozott, ezt a befolyást nem mulasztotta el érvényesíteni a kancelláriában, hol egykor nyilvános szerepléseinek első sikereit aratta. Valószínűnek kell tartanunk, hogy mikor az udvarnál tartózkodott, a legfontosabb leveleket ő maga fogalmazta, s a fentmaradt levelek között kettőt találunk, mely az ő tollának jellemző sajátosságait viseli magán. Egyébként az általa meghonosított humanista szellem számára hű őrről gondoskodott a görög származású Polycarpus György személyében, kit ő maga hozott 1458-ban a királyi kancelláriába. Nehány évvel utóbb pedig Vitéz János unokaöccse és Polycarpus tanítványa, a lánglelkű Csezmicei János foglalta el Vitéz helyét a királyi udvarban, tehetségeivel, szellemének fényével messze túlszárnyalva mestereit. S a magyar humanismus e két kimagasló alakja iskolát teremtett, tanítványokat, követőket neveltek, kik — bár tehetségben mögöttük maradva — az ő szellemükben működtek a kancelláriában.

Ezek műveit könnyű felismerni s elkülöníteni azon levelektől, a melyek írója a tollforgatást nem tartotta végcélznak, hanem csupán eszköznek politikai céljai elérésére. A humanisták az iskolában és az irodalomban a classikai minták utánzását hozván divatba, a fejedelmi kancelláriákban is érvényre emelték azt a felfogást, mely a leveleket úgy tekintette, mintha fő feladatuk irodalmi problémák megoldása s nem a fenforgó ügyek elintézése volna. A fogalmazók előtt nem az a személy állott, a kihez a levél intézve volt, hanem az olvasóközönség, a melyhez az előbb-utóbb másolatban el fog jutni.

Ebben a tekintetben az uralkodó irányzatot legjobban jellemzi az a szigorú bírálat, melyben a humanisták a classikai mértéket meg nem ütő leveleket részesítették. Piccolomini Enea Silvio, — a későbbi II. Pius pápa — felháborodással olvasta el azt a barbár latinsággal írt levelet, melyben Zsófia özvegy lenygel királyné a várnai csata után fiának, Ulászlónak megmene-

külését akarta elhíttetni a magyarországi rendekkel. A finom ízlésű főpap, kinek leveleit ma is a classikai szépség mintái gyanánt tekintik, a lengyel kancellárhoz intézett levelében megbotráncozását fejezi ki a felett, hogy a lengyel királyné, a ki bizonyára gondosan öltözve szokott környezete előtt megjelenni, leveleit ily disztelenül bocsátja a világ elé.

Ez a felfogás uralkodott Mátyás király udvarában is. Nemcsak Vitéz és Csezmiczai, de tanítványaik is kiváló gondot fordítottak leveleik megfogalmazására, s az emlékek, melyek tőlük fennmaradtak, kétségkívül teljes mértékben megszerezték a humanista világ elismerését a classikai szellem miatt, mely a magyar király kancelláriájában uralkodott.

Mátyás uralkodói egyéniségének fejlődésével összhangzásban van az a számarány, a melyben saját fogalmazványú levelei a humanisták tollából származó királyi levelekhez állanak.

Míg uralkodásának első évtizedében majdnem kizárólag a humanista szellem uralkodik a kancelláriában, a következő két évtizedből alig egy-két olyan levelet bírunk, a melynek stíljében a classikai minták utánzására való törekvés nyilvánulna. A forduló pont ez irányban összeesik az 1471-ik évi összeesküvéssel, mely Vitéz János és Csezmiczai bukását vonta maga után. Mátyás a kancelláriai tisztben Veronai Gábor ferenczrendi szerzetest nevezte ki Vitéz János utódjává, de a keserű tapasztalat, melyet egykori híveinek árulásából szerzett, arra indította őt, hogy mint a kormányzat minden ágánál, a diplomáciai levelezésben is magának tartsa fenn a közvetlen vezetést. Így magyarázható meg, hogy míg az 1458—71. közötti időből fennmaradt külügyi leveleknek alig negyed részét tulajdoníthatjuk neki, az 1472—90. közti időből ismert leveleknek három negyed része olyan, mely tartalomban és formában egyaránt az ő egyéniségének jeleit tünteti fel.

Mennél inkább halad előre Mátyás életkorban, hatalomban és tapasztalásban, mennél inkább eltűnnek körülé azok, a kik őt emelték trónra és lépnek helyökbe azok, kiket ő emelt alacsony sorból magasra, mennél gyakrabban győződik meg arról, hogy legbensőbb hívei könnyen árulókká, pártütőkké válhatnak és hogy elkeseredett ellenségeit akarátának vak eszközeivé alakíthatja: annál mélyebben gyökerezik meg lelkében a gyanakodás, a bizalmatlanság mások iránt és sarjadjik belőle a túltengő önérzet, az önbálványozás. Alig bírja valaki őt kielégíteni. Helyesnek, célszerűnek, sikerre vezetőnek csak azt tartja, a mit maga mond, ír vagy cselekszik.

Előbb sem bízta egészen a humanista főpapokra és titkáira a levelek szerkesztését; most pedig úgyszólván ő maga a saját titkára és nemcsak arra talál időt, hogy a leveleket fogal-

mazza, hanem — a mi hihetetlennek látszanék, ha a fönmaradt okiratok nem hirdetnék, — még arra is, hogy az aláírás végett bemutatott darabokat átnézzé és a tollhibákat bennök kiigazítsa.

A Mátyástól magától fogalmazott levelek elég nagy számban maradtak fön arra, hogy a történetíró belölök a nagy királyt, mint levélírót jellemezhesse és a levélíró sajátosságaiból a nagy király jellemére világosságot vethessen.

Mátyás a levélírást nem irodalmi foglalkozásnak, hanem uralkodói funkciónak tekintette. Míg a humanista levélírók úgy tűnnek fel, mintha szerepeket játszanának és a közönség tetszésnyilvánításaira várakoznának, Mátyás csak azt az ügyet látja, a melyet tárgyal, csak arra a politikai célra néz, a mit elérni akar.

Ezeknek az ügyeknek sokfélesége, a céloknak gyakori változása okozza, hogy a levelek nemcsak tartalom, hanem forma és hang tekintetében is a legnagyobb változatosságot tüntetik föl, de írójuk sohasem feledkezik meg sem királyi méltóságáról, sem saját egyéni értékéről, melynek tudása őt mindenben áthatotta. Legelső leveleinek egyikében, Podjebráddal szemközt erőteljesen nyilatkoztatja ki, hogy királyi méltóságát és tekintélyét megsérteni nem engedi. S a tiszteletet parancsoló méltóságérzet, az önállóságára feltékeny büszkeség, az öntudat és önérzet legmagasabb foka adja később is leveleinek alaphangját, melynek a császárral és a szentszékkal szemközt is mindig a legnagyobb sikerrel tudott érvényt szerezni.

E méltóság rovására eső súlyos sértésnek veszi, ha nézeiteiről és elhatározásaitól megtagadják az önállóságot. 1481-ben IV. Sixtus pápával folytatott levelezésében a legnagyobb méltatlankodással utasítja vissza a vádat, hogy másoktól befolyásoltatja magát. Tudtára adja a szent atyának, hogy a mit ír, «ok nélkül nem írja»; — hogy «rosszakaratú emberek beszédeikkel reá hatást nem gyakorolhatnak», hogy elhatározásait «a tapasztalat és a dolgok ismerete» irányítják. És a midőn a viszonyok arra kényszerítik, hogy akaratát külső körülményeknek alárendelje, akkor sem szűnik meg hangoztatni véleményéhez és ragaszkodásához való ragaszkodását.

Az emberekre való hatás összes eszközei feltalálhatók Mátyás leveleiben. Uralkodói pályájának viszontagságai ritkábban nyújtottak alkalmat arra és lelkének sugallatai is kevésbé készítették, hogy az érzelmek szelídebb húrjait szólaltassa meg. A pápához intézett leveleiben találkozunk legsűrűbben a ragaszkodás és hódolat nyilatkozataival. Apósához, Ferdinand nápolyi királyhoz állandóan a fiúi gyengédség hangján szól, s a rokon érzés bensőségét lehet kiérezni nevének rokonaihoz vagy ezek érdekében másokhoz írt leveleiből. Kiválóan jellemzők e tekintetben azok a levelek, a melyeket Hippolyt, a gyermek-primás érdekében vált

ennek szüleivel. A tapasztalt jóindulat viszonzására és a vett szolgálatokért érzett hála bebizonyítására való készségéről tanúságot tesznek azon levelei, melyeket jóakaróihoz és híveihez intéz és a mikor hívei érdekében ír.

Egyénisége mindazon által akkor nyilvánlik a maga teljes erejében, midőn királyi méltóságának, országának ellenségeivel szemközt lép fel, a hol érdekeinek védelme adja kezébe a tollat. A gyengédség kifejezésben nem egyszer mesterkelt; természetessé, erőssé válik ott, a hol vádolni, szemrehányosokat tenni, fenyegetni, ijeszteni kellett. Kiválóan jellemzők e tekintetben hadüzenő levelei. Az atyjától örökölt harczias szellem volt jellemének fővonása, a mely diplomatiái levelezésében is előtérbe lépett és mesteri tökélyvel érvényesült. A termékenység és leleményesség ép oly meglepő gondolkozásában, mint cselekvésében. Dialektikája ép oly éles, logikája ép oly sújtó, mint fegyvere. Némely levele azt a hatást teszi az olvasóra, mintha sorai közül a harcz-i trombiták riadója, az ágyúk dörgése hangzanék ki, mintha szavainak súlyos csapásaival előbb akarná megsemmisíteni azokat, a kikkel a csatatéren mérközni készül. De önuralmát legnagyobb felindulása közepett is megőrzi. Nem egy példa van rá, hogy a mint indulata első rohamában írt levelet, a mint e roham elvonult és a higgadt megfontolás pillanata bekövetkezett, visszahagyta, belátván, hogy túlment a határokon. És az ellenséggel szemközt is megtalálta az engesztelékenység hangját, ha megszűnt az ok, mely őket egymással szembe állítá. Hozzá lévén szokva, hogy érzelmeit a maga és az ország érdekeinek alárendelje, mindig kész volt a feledés fátylát borítani a multra. Erről a pápákkal és Frigyes császárral, a lengyel és cseh királyokkal, a velencei köztársasággal váltott levelei bőséges tanúságot tesznek. De talán legfeltűnőbb az, hogy a szökevény Beckensloer érsekkel, a ki őt a legcsúfosabb módon árulta el és kiről a pápához írt leveleiben éveken át a legindulatosabb kifejezésekkel nyilatkozik, szintén kibékült, követeket küldött hozzá s leveleiben szeretett barátjának nevezte őt.

Mátyás diplomatikai levelezésének egyik kiválóan jellemző csoportját teszik azok az iratok, a melyekben politikájának irányát és egyes tényeit megmagyarázza, igazolja, a vádak és félreértések ellen oltalmazza, vagy pedig mások politikájának iránya és egyes tényei ellen vádat emel, a másoktól szenvedett sérelmeket, méltatlanságokat panaszolja. Ezeket a leveleket olyanokhoz intézi, a kiknek ítéletére, felfogására súlyt fektet, a kiktől erkölcsi vagy anyagi támogatást várhat, a kiket attól, hogy ellenségeihez csatlakozzanak, visszatartani igyekszik. E levelek rendeltetése az volt, hogy általuk a maga javára hangulatot keltsen, az európai közvéleményt kedvezően irányítsa. Erre kész-

tették őt politikájának magasan, messze távolban kitűzött céljai. Érintkezéseiben nem szorítkozhatott azokra, a kikkel a közvetlen napi érdek szálai összeköttetésbe hozták; figyelmét a távolabb álló tényezőkre is szüntelenül ki kellett terjesztenie.

Szokása volt ezen fölül uralkodásának nagyobb jelentőségű eseményeiről, különösen hadjáratainak lefolyásáról, Európa különböző részeibe tudósításokat küldeni. Ezt atyjától tanulta, a ki Vitéz János tollával szerkesztett, a pápához és más uralkodókhoz címzett jelentésekkel igyekezett a keresztyén világ érdeklődését a törökkel küzdő Magyarország iránt ébren tartani. Mátyás jelentései szintén legnagyobb részt a törökkel és Frigyes császárral lefolyt háborúkról szólnak. Említésre méltó, hogy oly esetekben, a mikor egy eseményről ugyanazon időben többekhez intéz levelet, nem egy fogalmazás sokszorosítására szorítkozik. Ezek a levelek vagy egészen, vagy legalább részben eltérő módon vannak fogalmazva. S az eltérések nem tisztán irányi természetűek, hanem egyéniek, vagyis vonatkozásban állanak azzal a különleges viszony-nyal, melyben Mátyás az illető személyekhez, a kiknek ír, állott. Az egész hang pedig, a mely e jelentéseken átvonult, oly természetű volt, hogy azok nem egyedül az újdonságok irányában uralkodó kíváncsiságot elégítették ki, hanem a kitüntető figyelem megható nyilatkozataival kötelezték le azokat, a kikhez intézve voltak.

Mátyás leveleinek nagy többsége latin nyelven van írva. A hatodfélszáz darabból 440 latin, 108 német, egy cseh nyelven van írva. A németül írt leveleknél azok összevetése a kancelláriai leveleskönyvekkel azt mutatja, hogy eredetileg latin nyelven fogalmaztattak, noha Mátyás a német nyelvet teljesen bírta. Magyar nyelven írt levél vagy okirat a királytól nem maradt fent. De ebből nem következik az, hogy ilyen levél vagy okirat nem létezett. Teljesen kétségtelen, hogy a XV. század közepe táján a magyar nyelv a közügyek tárgyalásában nemcsak szóval, hanem írásban is használtatott. Az 1466-iki országgyűlésre küldött pozsonyi követek, jelentésükben a végzések egy részét latin szövegben közölván, megjegyzik, hogy a többi végzéseket nem írhatják meg, mivel «magyar nyelven vannak szerkesztve». Nem lehet tehát föltenni, hogy a magyar nyelv éppen a király kancelláriájából lett volna teljesen száműzve. És ha Mátyástól és kortársaitól magyar nyelven írt levelek nem maradtak reánk, ezt a tényt úgy magyarázhatjuk meg, hogy a szerencsétlen véletlen fosztott meg tőlük bennünket.

A Régi Magyar Költők Tárának VI. kötete.¹

Éppen tíz esztendővel ezelőtt, 1886-ban történt, hogy a R. M. K. Tárának V. kötete napvilágot látott, és a szakemberek azóta folyton nagy vágyódással várták a folytatást. A millennium évében végre betölt a kívánság, és a VI. kötet szintén szárnyra kelt, a megvilágosító jegyzetek és adatok akkora bőségével, a mekkora ez idő szerint csak lehetséges és tanácsos.

Nem számítván e becses «pótlék»-okat, összesen 269 lapon, az 1545 és 1559 közt lefolyt időszakból egész sereg, ha nem is kivétel nélkül költői, de hol jobban, hol rosszabbul versbe szőtt emlék kerül rendbe szedve a közönség kezébe, a melyek ha nem mutatják is korukat új oldalakról, így, összegyűjtve, megmagyarázva nagyon könnyíteni fogják a tovább való vizsgálódást, és alaposan hozzájárulnak a XVI. század részleteiből, pontosabb ismeretéhez.

Kimagaslóbb — eddig sem ismeretlen — verselő három áll előttünk a testes kötetben: *Szegedi Kiss István*, *Szegedi Gergely* és *Ráskai Gáspár*. Látjuk a «Vitéz Francisco» szerzőjét, a csatákon edzett, csonkult vén katonát, kit kortársai jeles vitéznek, jó alvezérnek tartottak. Nőtlenül élt, egyedül a testvéri, rokon szeretet volt az a legszelidebb érzés, melyet szívéből nem zárt ki. Pályafutását, ha valóban csonkán hagyta el a csatatér, méltó állásban folytatta mint nógrádi főispán, s midőn János király halála után, kit végig hűen szolgált, ettől a tisztől is megválva, teljes nyugalomba vonult, rokonszerető szíve megelégedésével tehette azt, mivel főispáni székét testvérének adhatta át. Rokonsági körben töltött végső éveinek emelte azt az emléket, melyet vitéz Franciscóról írt énekeiben hagyott az utókorra (304. l.). — Szegedi Kiss Istvánt régen ismertük, mint tudóst és költő-papot, mint az evangélium hűséges sáfárját és Sziládi Áron mint pap, mint ember és tudós egyforma lelkesedéssel rajzolhatta, követhette bujdosását, hányatásait, Tasnádtól Gyulán, Czeglédén, Makón, Temesváron, Túron keresztül Békésre, Tolnára,

¹ XVI. századbeli magyar költők művei. (1545—1559). A m. tud. Akad. megbízásából közzéteszi *Szilády Áron*. r. tag. Budapest, 1896. (VIII. 404. l.) Ára 3 frt.

Laskóra, majd Szolnokra és Ráczevibe, hol ez a nagy szívű ember, a reformationnak egyik legnemesebb alakja, végre martir-szenvedései után nyugalmat talált. — A harmadikról, Szegedi Gergelyről csak nem régiben volt emlékezet, «Énekeskönyvé»-nek hű kiadásában.

«Franciscó»-val jóval többször foglalkoztak már, hogyszem bővebben kellene róla emlékeznünk. Szilády (305. s k. l.) tövéről hegyére megvizsgálja az elbeszélés párpait, anyagát; apróra összevetegeti a főbb mozzanatokot s végül arra a következtetésre jut, hogy «a valószínűség a mellett szól, hogy Francisco története zebernik-vidéki monda lehetett Ráskay idejében; ebben az alakjában magyar és szláv érintkezés hozhatta létre, melynek nemcsak egyszerű énekbe foglalása, hanem színzése körül is meglehetnek Ráskay érdemei». (312. l.)

Valóban, a vers-szerző ifjú vitéz korában megfordúlhatott Zebernik táján, melyről maga mondja, hogy «igen szép vár vala» (304. l.); az ének gyermektelen Béla királya nem vág egyik Béla királyunkhoz sem, s így aligha nem bizonyúl mondai alaknak, esetleg, mint a mesének helyszíne, Zebernik mutatni látszik, szláv monda fehér, (bjelo) királyának (312. l.). Másfelől az elbeszélés Loránja igen rokon Bankó férfias leányával, minek históriája nemcsak Bélához fűződik, de története is horvátból került hozzánk (312. l.), oly talajról, melynek írott emlékeiben a nálunk szokatlan Francisco név sem idegen (313. l.).

A két Szegedinek írói alakja, véleményünk szerint, mintegy kiegészítője egymásnak. Gergely pap, mint fordító erős; Kiss István mint eredeti alkotó válik ki. Az a négy ének, ott a Gergely munkái élén, kedvelt volt egykor; de a didaxis, a száraz bizonykodás hangján nem igen emelkedik felül; István papnál az anyaszentegyház panaszában, aztán a fogságból történt kiszabadulásáért való hálaadásban mily megkapó az érzés közvetlensége, sőt helyenként a zsoltáros hangulat! Viszont Gergely zsoltárfordításait nem hiába becsülte nagyra Szenczi Molnár, s a hívek buzgósa sem hiába ragaszkodott annyi időn át hozzájuk. Olyan darabok, mint a 7., 38., 71., 112. stb. psalmusnak ódon zamatú, erőteljes, költői fordítása, paraphrasisa, mindig becsesek és hatásosak fognak maradni. Bennök «a zsoltárok szépségei nem válnak semmivé, sőt igen sokszor híven s megközelítő szépséggel és erővel csendülnek meg. A versalakok nemcsak sokféleséget mutatnak, hanem arról is meggyőznek, hogy a szerző azokat egyforma könnyűséggel használja» (369. l.).

Már — helylyel-közzel — a Szegedi-féle fordítások szintén rávallanak az új, az író korabeli viszonyokra; de csak általánosságban, a keresztyénségre czélozva; — az ó-testamentomi bűntudatnak és Istenben való mélységes reménységnek, hogy:

«Noha ostorod vagyon bal kezedben.
 Hiszem, kegyelem vagyon jobb kezedben.
 Azért ostorozsz engemet testemben.
 Hogy én ne jussak örök sötétségben» —

világához sajátosb magyar vonásokat inkább Kiss vegyít 1566-iki ösmert jeremiádjában (8. és k. l.). A hosszú versezethen van több szép hely, a panasz, vigasztalás, megnyugvás őszinte fölfölvillanásával; s a műben nemcsak ó-testamentombeli unalmas példák sorát találjuk, de a török dúlásoknak elég sok sötét vonását is: szüzek, anyák, kisdedek gyötrését, elhurcolását, csecsemők elvesztését . . .

Nem új dolog: a korszak szinte összes lyrájának ez a nyomorral, szenvedéssel való küzdés az alapgondolata, gyökere, forrása. A kik a két paphoz csatlakoznak a kötetben, csaknem mind hasonló núrokat pöngetnek. A 82—88. lapokon három névtelentől is van jeremiád: kettő a Thrénoi V. részéből dolgozva némi hűséggel, a harmadik önállóan szólaltatván meg a kor keserűségét:

«Kell már tisztelnünk pogánokat, gyilkosokat,
 Paráznákat, bálványimádókat,
 Kiknek el kell viselnünk kemény igájokat.
 Elvővéd mitőlünk országunkat, királyunkat,
 Földhöz veréd a mi koronánkat», stb.

Pap Benedek, kassai polgárnak, Szegedi Gergely pártfogójának (376. l.) éneke (243—244. l.) szintén bánatos, «meghervadt szivek»-ről, rabságról, hitnek háborgatásáról, pogány zsarnokságról zendül és szabadulásért fohászkodik; *Gyulai István*, Heltainak bibliafordító társa és kolozsvári magyar prédikátor (323. l.) sirván könyörgő egyházáért esedezik az Úrhoz. Mert «ugyan testünket meg akarják enni, mint oroszlánok akarják szagatni, minket kergetni». «Te szent fiadnak, kik jegyesi vagyunk, kegyetlenektől mi káromlást hallunk, szidalmaztatunk» (106. l.). Mély, őszinte busongás ez, a hívőé, a hazafié egyaránt; de erős, férfias lelkek fájdalma, szeghetetlen bizalommal egyesülve. «Nincs mit tennünk, csak tehozzád kell folyamodnunk», írja a már említett 3. sz. jeremiád a 88. oldalon; «de az te jóvoltodból kárhozatban nem hagyattunk», stb. «Támadj fel azért immár, nagy Úristen mellettünk! . . . Lássák meg az pogánok, hogy mireánk gondot viselsz, kiket te szent igéddel legeltetsz, és noha megbántottunk, de tőled el nem vetsz» (88. l.).

«Az tűz és az víz meg nem gyalázhat, tömlöcz és fegyver minket el nem ronthat!» énekli egy névtelen a CIII. zsoltár gyönyörű átdolgozásában (R. M. K. T. IV. k. 73. l.) és egy követője, 1549-ből a CXXI. zsolt. fordításában mintegy visszhangot ad szavainak:

Áldott úr Jézus megőriz téged,
 El-befedez az ő szent kezével . . .
 Az nap azon napon téged el nem ront,
 És az éjszakán az hold el nem emészt (17—18. l.).

A vers-szerző pap, scholamester — mert azok szinte valamennyien — érzi az időnek sivár sötéttségét; szíve borongó bűntudattal telve; azonban nem esik kétségbe, a vallás edzi, fönntartja lelkét. Az akkori irodalomnak ez a jelenség egyik legsajátosabb vonása s nem legkisebb érdeme a nemzeti élet körül.

Nem ismeretlen, hogy még az epikai daraboknak tetemes része is nemzeti czélt szolgált: az erkölcsök, a társadalom javítását sürgették, azt, a mitől a szabadulást remélték. E részben az új kötet szintén a régi nyomokon halad. Egy névtelen a «4. Regum 21. és Paral. 33. és Dániel prophétából» versekbe szőrzött elbeszélésben, a melynek Manasses király és Nabugodonozor a hőse, 1547—1551 között (315. l.), Szkhárosi módjára hirdeti, hogy bezzeg «igen járják most is az békességet, de nem tartanak köztük egyenességet». Pedig «miglen Istent mű meg nem esmerhetjük, békességet csak hiába keressük».

«Sok miséket tudonk csak szolgáltatni,
 Misék által akarunk szabadulni.
 De nem használ mise-szolgáltatásunk,
 Olvasásunk. processio-járásunk.
 Utálatos sok zsolozsmatartásunk, stb.
 Nem ekképpen kell Istent engesztelni,
 Hitvel szokott ő megengeszteltetni,
 Minden gonoszt hátra kell annak hadni,
 Bocsanatot ki akar tőle nyerni». (80. l.)

Szegedi András, a Telegről bucsúzó vándor lantos deák, ki Josephus Flavius nyomdokain Jeruzsálem pusztulását gyúrte «sat aegre» versekbe (vö. 345—47. l.), a zsidóság szomorú példáján okulva jó Tinódi Sebestyén módjára inti magyari uramékat: «Csak egy fejedelmetek azért légyen, kikhöz szüdből jó engedelem légyen» (185. l.).

«Az sok pártolást ti es elhagyjátok,
 Mint az zsidók gyakran urat ne váltsatok,
 Mert ha lészen, azonnal mind úgy jártok,
 Mint az zsidók».

Ajánlja, hogy: «térjete már az hatalmas Istenhez . . . Ő szent nevét szívből jól tiszteljétek» (186. l.).

Érdekes, mint válik szét ily pontoknál az egyházi emberek és világi lantosok iránya. Ezek is, azok is hangoztatják a megtérést, az istenességet; de a pap, a theologus mindenek fölött a maga hitét hirdetve, mintegy feledni látszik a pártokra tépett

nemzet egyesülésében rejlő jót; a világi lantos szaván érzik, hogy minden hitet, felekezetet egyesíteni tud a haza szeretetében, s látni fogjuk, ebbeli hatásuk oly erős, hogy egyébként szenvedélyesebb papi emberek is elfogadják.

Világos, a korszak vallásos epikája nem csupán abban különbözik a középkortól, hogy a legenda helyére a bibliai és szenttörténeti elbeszélést plántálta; lényeges sajátága, hogy a vallásosság és erkölcsösség eszméjét közelebb hozta az élethez és tudatosan hozzáfűzte a hazafisághoz. A religio nemcsak mint az egyes ember tökéletessége, nemcsak önmagában és az örök élettel való kapcsolatban jelenik meg immár; az írók többet néznek a földre s a vallásosságnak a földi élet boldogításában, a nemzet fölvirágoztatásában fontos szerepet juttatnak. A középkor klostromba zárkózott barátjának, legendát írván, alig-alig jutott eszébe az élet, a haza; most mindenki érzi a század tapasztalatainak súlyát, a «köz» szenvedéseit. A «világ» nem rossz, a melyet «eltávoztatni», «megutálni» kell; de a haza fiainak társasága, melylyel az író együtt élni, javulni, boldogulni törekszik. Nem az askéta szól csupán belőle; hanem a haza polgára, a nemzet része.

Az új kötet a bibliából versekbe rendelt elbeszéléseknek ismét bő termését hozza. *Nagyfalvi György*, — atyja, mint látszik, amaz erdélyi Gergely nevű embernek, kinek ma még ismeretlen énekére (Báthory Zsigmondnak Moldva ellen való hadáról) Hegedűs István hívta fel a figyelmet (377—378. l.), — 1557-ben, Bánfi-Hunyadon, Kalotaszegben, Chain és Ábel históriáját meséli el itt-ott elég naiv felfogással. Ábel

Isten ígéjében nevelkődék,
Paraszt Chain Ábelre bosszankodék,
Szép ruhába hogy Ábel öltözteték,
Chain csak paraszt ruhában járaték.
... Borzas fővel regvel el-kiindula,
... Az mezőre Chain Ábelt kihívá,
Hogy ő öcscsét igen megbotolnája, stb. (247—252. l.).

Egy névtelen (197—205 l.) «Az nagy Ábrahám pátriárkának körösztiről való szép históriá»-val próbálkozik 1555-ben, ugyanazzal, mit 5—6 évvel előbb Dézsi András is pennájára vett volt (R. M. K. T. V. 21—28.); *Békési Balázs* deák, kinek életéről, mit sem tudunk, Gyula városában, 1559-ben «Sodoma és Gomora veszedelméről» verselt (265—269. l.). Egy újabb névtelen, mint látszik, jó korán (321. l.), meglehetősen darabosan «Az három istenfélő firfiakról» — az égő kemencze hőseiről — font elbeszélést Dániel III. után. A magáéval kevésbé bővelkedett; de az utolsó versszakból mindamellett kitetszik, hogy a «bálványimádás» ellen kívánt hadakozni:

«Azért valljuk keresztyének az hatalmas Istent,
Balvánimádástól fottig elszakadjunk».

Nevét sem akarta megjelenteni: «Dicsüretit mert Istennek adta»; — de bezzeg nem sokat háritott el magától.

A még mindig nagyrészben népies gondolkodású közönség, a mindig erősen vallásos lelkületű kor, mely annyiszor emlegeti a bűnnek rettentő büntetését, bizonyára szerette az oly exotikus, kegyetlenül kiszínezett, részben sejtelmes dolgokat, minők Jeruzsálem pusztulása és az utolsó ítélet voltak. Tudva van, Szkhárosi mily szörnyű hűrokat pengetett a nemzet bűnhődéséről — még a fiak, lányok megevését sem hagyván el (A. M. K. T. II. 210.); — társai szintén ezen a csapáson járnak, ők sem mulasztják el, hogy a rémület hatalmas eszközét felhasználják a sokaság megtérítésére.

Ama *Mádai Mihálytól*, kinek személyét Jászay szabolcs-megyei főjegyzőnek hitte, de a kiről Szilády, úgy látszik, más véleményen van (295. l.), már Döbrentei közölte Jeruzsálem pusztulásáról azt a töredéket, a melyet a jelen gyűjtemény (33. s k. l.) tartalmaz; *Szegedi András* Expugnatiojának 1574-en innen 1582-ig, nem egészen tíz év alatt, négy kiadása ösmeretes és «föltehetjük, hogy 1553-tól 1574-ig szintén vagy négy kiadásban jelenhetett meg» (346. l.).

Az utolsó ítéletről már 1540-ben írt egy jól megalkotott éneket *Dobai András*, akkoriban, mint látszik, pataki «pásztor», a Perényi-család udvari papja (R. M. K. T. II. 143—150). Alapul Máté szolgált (XXV, 31—46); de a vers-szerző az egész Krisztusnak hatásos, drámai monologjává fejlesztette, a melybe a bibliából egyéb helyek is szépen, költőileg vannak beszöve, hogy az éneket méltán sorozzuk XVI. századbéli költészetünk legjobb lapjai közé.

Teljességgel más természetű munka az az *Optima historia*, melyet a jelen VI. kötetnek 36. és k. lapjain a sarlóközi névtelen pennájából olvasunk. A Dobai józan költőiségét, mely megállva a biblia dús televényén, nem rugaszkodik szem nem látta, fül nem hallotta dolgokra, oly jelenetek váltják föl, melyeknek közlésekor a még középkori Pelbárt is megjegyezte, hogy senki sem tudhat rólok bizonyosat». Mert ne feledjük, mikor a mi verselőnk históriát sző, bárha jelekről szól is, melyek az ítélet előtt «lesznek», vagy magát az ítéletet írja le: igazat óhajt beszélni.

A tárgy, sőt a mű anyaga előbb is ismeretes volt nálunk, nemcsak Pelbártból, de az Erdy-codexből is (Pomerius, 98—101. l.). A jeles budai barát szövege Jeronymusra utalt, ki a históriát «az reeghy Sidoknak yrasokban olvasta leegen», valószínűleg

Esdrás apokriph IV. könyvének 5—6. részében (297. l.). Ma Jeromosnak ilyen szövege nem forog többé közkézen; de az a körülmény, hogy a VIII. században Beda Venerabilis, a XII-ikben Petrus Comestor, a híres párisi theologus, majd Aqu. Tamás és mások egyaránt reá hivatkoznak, — hihetővé teszi szerzőségét. Szilády megmutatja, hogy a mi névtelenünk munkája a Comestor-féle textuson alapszik (297. l.), ugyanazon, melyet az Érsekújvári codex 573. lapja is tükröztet.

A vallásos tárgyú elbeszélések sorát, mellőzve némely töredéket, minő a 100—101. lapokon olvasható és esetleg Tinódi-tól eredő részlet néminemű Jónás-históriából, — *Tőke Ferencz*-nek, Istvánfi Pál kortársának, akkor alsó-lendvai predikátornak vagy tanítónak «visszavonó néppel való vesződésben», 1553-ban készített versével: «Az Istennek rőttenetes haragjáról», fejezhetjük be. A darab Spira Ferencz ismert esetét mondja elég ügyességgel, a tárgyon túl az előadásban is erős protestáns színezettel, hogy a község lássa, miképen inti az Isten nagy sok módon, «mind prédikációval, mind hegedő szóval, és az énekléssel, csodával, haraggal». Spira Ferencz doktor jó példa lehetne «jó tanóságokra, megjobbulásokra»: fejedelmeknek, szent szörzeteknek, tisztviselőknél, minden embereknek, kiktől «kicsin tiszteség adatik Istennek»: mivelhogy

«Szégyent tön Isten a szentséges pápán,
Az ő felmagasztalt koronáján,
Kivel öklöldözi Krisztust templomában».

Tőke Ferencz azonban nem csupán vallásos elbeszélő volt: magyar históriás éneket is szerzett. E hosszabb elbeszélés (131—150. l.) Szigetváranak 1566-ik nyarán történt első ostromát ismerteti meglepő régi krónikás ízzel, Tinódiék modorában, azoknak jellemző sajátságaival, néha még szólamaival is. Részletezései, értesüléseknek módja, helyszini jártasságuk, valósággra igyekezések, vallásos és hazafias érzések és eszök járása ép úgy édes testvérökké avatja, mint a szerkezet, a compositio hiánya. Mintha a hazafias tárgy — tán az idő keserves tapasztalatai is — az iskola hatása minden bizonynyal — Tőke Ferencz nagy prot. tüzet mérsékelte volna a más hiten lévők irányában. Ebben az 1566-iki éneken nyoma sincs a tizenhárom esztendővel előbb készült darabból hangzó pápista-gyűlöletnek.

Tényleg, a mi a hazai krónikás iskola hangjának bizonyos kellemességet kölcsönzött, az egyszerű, józan, közvetlen magyarság, Tőke Obsidiójából sem hiányzik. Szavain át érezzük a meleg szívet, ha nem írná is éneke végére, hogy azt «szigetiéhez való szerelmében» írta; mivelhogy

Kik sebesedtenek és meghóltanak,
Méltók. hogy dicséretben maradjanak,
Mert véreket érettünk kihullatták
És testeket érettünk szaggattatták; —

előadásából ki-kiőtlik egy-egy odavetett észrevétel, minő az, mikor a fő jancsáraga fogságáról elmondja, hogy «féltiben szűkölt vala, árnyékszékben kedve ellen ül vala»; vagy mikor megjegyzi, hogy «a víz-italt hajduk nem szokták vala»; — s művében ha nem tükröződik is különös egyéniség, de föl-fölvilan egy-egy tipikus vonása a régi magyar embernek.

A történetírás, a XVI. századról lévén szó, megszokta, hogy a nagy szenvedéseknek ama mozgalmas századát sötét oldalairól jellemezze. Valóban az emberek sokat foglalkoztak az élet komorabb részével és problémájával, bűnnel és kárhoyattal, sőt magában a szóban forgó gyűjteményben is — a már megjelölteken kívül — említeni lehet még pár efféle dolgot: *Heltai* két versezetét (108—112. l.), melyek ép úgy beszélnek a halálról, mulandóságról, mint a hogy emlegetik a «kazdak apáturak»-at, «telhetetlen nemesek»-et, «az igen kevély groffok»-at és «a hamis Cancellariusok»-at; szólni lehetne ama «Bátoritászról a halál ellen», a melyet a saját vigasztalására és a hitetlen urak intézésére *Szepetneki János* uram 1555. esztendőben, Szamos mentében nagy hittel, férfias erővel, sok szép, költői részlettel alkotott; — azonban csak maguk a kárpáló, feddő szidalmas föl-szólalások is: «Véget vessetők az gonosz életnek, hadjakot békét az sok részségnek», kiáltja a sarlóközi névtelen, (47. l.) eléggé mutatják, hogy az urak, a vitézlő rend szerzett magának «jobb órákat», hol eltréfálkoztak, elévelődtek Markalf-izű dolgokkal, csúfolódásokkal. A korból megmaradt házassági versek, noha fő részök végtelenül komoly és nemes, enyhítik némileg a szellem szomorú borongását, mint — itt — a *Sziráki Balázs* szép, bibliás hangú könyörgése 1550-ből (19—21. l.), avagy a *Paniti János*nak, Nagyszombat polgárának, ki Nyilas névtelenével nemcsak egy város falai közt élt, de ennek «Ének»-ét is mustrául vette: «Könyörgése (191. sk k. l.); — annál tovább halad az a «Gonosz asszonyembereknek erkecsekről való ének» (22. s k. l.), kit *Armbrust Kristóf* szerzett «egy kopott ebagnének bosszúságára» s «osztán egy barátja kérésére magyar nyelvre fordíta».

Armbrust szebeni szász volt, kiről aránylag elég adat jutott az utókorra. Iskoláit szülővárosában kezdete, Bécsben folytatta és innen a páduai egyetemre ment, hol 1547 februárja végeig maradhatott. Szegény, de kiváló képzettségű ember, kit a páduai ifjúság vezéréül tisztelt. Utóbb a királyi udvarhoz került, s a királyt elkísérte különféle országokba: egyszersmind a magyar

kancelláriánál, Oláh Miklós oldalán is kitűnt szorgalmával. Ily minőségben volt jelen az 1550-iki augsburgi birodalmi gyűlésen, s ott szerezte énekét is, szállásadónéjának, ama «kopott ebagnének bosszúságára, ki magyarokat csudaképen igen gyűlöl vala».

A kis munka eredetileg, — már csak azért is, hogy a kopott ebagnét bosszanthassa, — németül készülhetett; azonban Armbrust, mint verséből látszik, szász születésű létére jó magyar volt, kinek magyar szólását, nyelvét sem igen érheti gáncsolás. Nem írt satírárt, csak ügyes csúfolódást, a minőkkel a magyar ember az asszonyokat minden időben szívesen csipkedte: hogy az angyalok közt egy asszony sincsen, még csak papoknak sem fogadta el őket az isten; hogy Krisztus megengedte sz. Tamásnak, hogy az ő oldalát érintse; de nem Magdolnának, hogy hozzája érjen. Az asszonyoknak nyelve «igen sebes»: nem csoda, mivelhogy bakfarkból lett, szüntelen nem nyughat. A férfit az Isten tiszta földből teremté, «kiből arany, búza, ezüst és minden jó dolgok teremnek»; míg

«Asszonyembert az úristen egy csontból teremte.
Mert jól tudá ő nekiek haszontalan voltokat,
Mint az csontnak, kinek ember hasznát nem veheti,
Hanem hogyha ő belőle koczkákat csinálnak,
Mely koczkának játszásával gonoszság sok lenne».

Ítéletkor se lesz egyetlen asszony sem, «mivel akkor minden testnek adatik az ő része», tehát szükség azért, hogy az csontba, kiből vétettenek, bémenjenek férfiúnak az ő oldalába». Majd előszámláltatnak Helena, Klitemnesztra, Medea, a thrák nők, Herodiás, Johanna papissa, az egykori gyóntatni akaró apáczáknak, Tanaquilnak és egy szélhámos leánynak példái, melyekből az a tanulság, hogy minden ember óvakodjék «asszonyembereknek ő álnokságoktól és ő reájok semmiképen ne bízza ő magát».

Íme a R. M. K. Tára VI. kötetének anyaga rövid foglalásban. Részesüljön, vajha, oly szeretetös tanulmányozásban a hozzáértők részéről, a melyet régi irodalmunk nyilván megérdemel — akkor az Akadémia is, a szerkesztő is elérte célját.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi június 15-iki (3-ik számában) *Semper Hans* innsbrucki archaeologus «Korai keresztény elefántcsont- és egyéb csontdomborművek a magyar nemzeti múzeumban» cím alatt azokat az emlékeket ismerteti, melyeket, daczára) annak, hogy legnagyobb részük jelentékeny művészettörténeti érdekességgel bír, mindeddig a szakirodalomban, kivált a nem magyarban, csak kevés figyelemre méltattak és csak hiányosan írtak le. Szerző ezúttal, fényképi fölvételek alapján, a középkori csontfaragások tárgyalására szorítkozik s más alkalomra tartja fenn a későbbi középkorból valónak, a gothikus thékának ismertetését. Az ismertetett faragványok közül egy elefántcsont-tábla, mely a Krisztus keresztre feszítését ábrázolja, a X. századból való; két négyszögletes táblácska, egy Evangéliáriumnak táblái, melyek egyezni látszanak a st.-emmerami Codex Aureus tábláival, hasonlóképe korból valóok lehetnek; egy ereklyetartó szekrényke, melynek készítése helye az Alsó-Rajna vidéke, a XI—XII. századba vihető vissza; végre az az elefántcsont faragvány, mely a Genesisből meríti tárgyát s a halak és madarak teremtetését tünteti elő a teremtés ötödik napján, stílusából ítélve XI—XII. századi olasz munka. — *Bella Lajos* «Scarabantia sáncza» című cikkében a soproni ásások eredményével számol be. Számos megfigyelésből kiderült, hogy a mai Sopron helyén a keltáktól alapított Scarabantiát 6—8 méter magas, téglakeménységre égetett földsáncz vette körül. E sáncz a mai belváros szélső utczáinak külső oldalán fekvő házak udvara végében húzódik el és alakra nézve inkább hosszúdad körhöz, semmint négyszöghöz hasonlít. A római hódítók ezt a sánczot nagyjában nem bolygatták, hanem inkább támasztó bélésül használták az általak emelt átlag két méter vastagságú városfalakhoz, melyeknek szilárdsága akkora, hogy rajta az építőmesterek csak dynamittal bírnak kifogni. Az utolsó két évtizedben folyó építkezési munkálatok mind a római fal, mind a kelta sáncz egyes részeinek lebontásával jártak. A sáncz építése módját írja le azután az értekező. — *Kárász Leó* «A dettai ékszereket» írja le. A temesmegyei Dettán 1882-ben régi sírokra akadtak az új temető megkezdésénél a munkások, s ezúttal sokféle tárgy került elő, de legtöbbje elkallódott. A megmentett rész a délmagyarországi múzeumba került s a közelebbi vizsgálat eredménye az, hogy a 28 dbnyi sorozatból az a húsz, melynek korát megközelítőleg tisztázni lehet, legalább is két csoportra osztható, egyike az

ú. n. régebbi, másika a későbbi középkorból való; nyolcz darab iránt egyelőre nem vagyunk eléggé tájékozva. Az első csoportban ékszerek (fülönfüggők, fibulák, korongok, csüngős ptykék stb.) vannak; a második csoport XIII—XV. századi tárgyakat látszik tartalmazni (mellcsattokat, ruharészeket, kapcsokat stb.). Végre a harmadik csoportba határozatlan, valószínűleg különféle korszakokból származó ékszerek sorakoznak (kis kereszt, tükör, kapocstöredékek stb.). Az első sorozatban három zománczos ékszer is van, melyek feltűnően egyeznek a VII. századból való kettlachi sírmező zománczaival. — *Gerecse Péter* ismertetí ezután az «Építészeti emlékeket az ezredévi kiállításon». Sorra veszi a székesfejérvári, pécsi, szegzárdi, esztergomi, jáki, zsámbéki, budai, kalocsai stb. épületmaradványokat, melyekkel behatóan foglalkozik; végül röviden kiterjeszkedik a csúcsíveskori és a renaissance-kori építési maradványokra is. — *Fetzer János Ferencz* «A szilágymegyei régi fatemplomokat» írja le. Ilyenek találhatók: Alsó-Bán, Füzes, Kis-Derzsida, Felső-Szék, Magyar- és Oláh-Valkó helységeiben. — *A Levelezés* rovatban *Gresznyarik József* vágsellyei leletekről, *B. Miske Kálmán* velemi (Vasm.) régiségekről, *Milleker Bódog* a károlyfalvai bronzkincsről, *Darnay Kálmán* vas- és zalamegyei régiségekről, *Bella Lajos* soproni római leletekről, *dr. Cserni Béla* újabb apulumi leletekről, *Juhász László* szent-erzsébeti és egyéb baranyam. leletekről, *Ornstein József* egy szamosmelléki új várról közölnek tudósításokat. — Az *Irodalom* rovat a következő cikkekkel tartalmazza: «Magyarország archaeológiája» (a Semsey-pályázat eredménye); «Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva»; «Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina»; *Hampel József*: «A honfoglalási kor hazai emlékei»; «Jelentés a Semsey-pályázatra beérkezett archaeologiai kézikönyvről»; «Semsey-pályázat új szövege»; «Akadémiai pályakérdés»; «Akadémiai pályakérdés az ötvösség történetéből»; «Megyei monographiák»; *Polgár György* «Ókori hitéleti és művészeti régiségek képgyűjteménye»; «Esztergomvidéki rég. és tört. társulat első évkönyve». — *A Múzeumok és Társulatok* rovat tartalma a következő: «A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1896. évi első negyedben»; «A n. múzeumi éremtár gyarapodása az 1895 évben»; «Szépművészeti múzeum»; «A M. T. Akadémia archaeologiai bizottságának évi jelentése»; «Felsőmagyarországi múzeum»; «A történeti fegyvertan művelésére alakult társulat»; «Apulum felásott alapfalainak mintája»; «A nemzetközi műtörténeti congressus» és «Illmitzi (Mosonym.) sírok» *dr. Sőtér Ágostól*.

2. Az «ATHENAEUM» ez évi — ötödik évfolyamának — második számában a közlemények sorát *dr. Szlávik Mátyás*: «A szabad-akarat kérdéséhez» című értekezésének második — befejező — része nyitja meg. Fejtegetéseinek eredményeként a relativ determinismus s a relativ indeterminismus gondolatelemeinek összeegyeztetését és helyes

viszonyba hozatalát vallja, a mivel azonban a tiszta észnek a szabadság és a szükségképeniség közötti, Kanttól felmutatott antinómiáját, még nem tarthatni megoldottnak. Minden egyes cselekedetnek van egy természeti és egy szellemi észszerű (tisztán ideális motívumok alatt álló) oldala, ha mindjárt empirikus vizsgálódásunk által e két oldal egymástól tisztán el sem is különíthető. Erkölcsileg tehát kötelezve vagyunk arra, hogy összeegyeztessük a természeti külső szükségképeniségeket a szabad önelhatározással, és valljuk a kettőnek egymásba átmenő kölcsönhatását annak egymásutánjával szemben. — Dr. Rátvay Géza egy hosszabb tanulmányt kezd meg: «A koronaöri intézményről a magyar alkotmányban». Jelen első közleményében a szent korona tanát ismerteti, kifejtván, hogy e tan nem valami névtelen theoria, melyre később a gyakorlat jól-rosszul épít, nem is törvényhozási alkotás, mely valamely concret eset alkalmából jön létre, nem codificatori lángelme szüleménye, melyet egy újabb kor változott viszonyai sürgetnek, hanem egy sajátos nemzeti geniusz ösereje által teremtett oly felséges jogállapotnak elmélete, mely századok hagyományain épült fel. «Usus me genuit, mater peperit memoria». — Soós Antal cikke: «Képzőművészeti feladataink»-ról értekezik. Még csak nemrég általában mindenütt, különösen pedig Magyarországon, a szépművészeteket magáért a művészetért, pusztán csak a benne rejlő szépért és e szépnek hatását az izlésre ápolták. De a szépnek eme eredeti rendeltetésén kívül még nagy közgazdasági és óriási politikai jelentősége is van. Emeli a nemzeti öntudatot és önérzetet belül az országban; kifelé pedig hozzájárul a tekintély emeléséhez, a műveltség alacsonyabb fokán álló népeknek a kultúra számára való meghódításához. Annál inkább kell tehát támogatni, sőt szükséges, hogy mesterséges eszközökkel művészeti gócpontot, művészeti életet teremtsünk. — Bodnár Zsigmond: «Renan Ernő» című tanulmányának második közleményében «a kereszténység és az izlam eredetét», «Isten és a természet» viszonyát fejtegeti. — Várnai Sándor: «A budget-jog és gyakorlása»-ról értekezik. Bármily egyszerű, tiszta és világos legyen az alkotmányos törvénykezések budget-jogának dogmatikai levezetése a modern állam eszméjéből, a nemzet és korona közötti jogviszonyok összességének teoriájából a gyakorlatban, a kérdés intézményi kifejlődésében a historia fonalai elágazók és nem nyújtják azt a tisztas támpontot, mely közvetlen láncszemeire vezethetne a budget-jog mai kifejlődésének, kapcsolatban az európai alkotmányok történetével. Annyi kétségtelennek látszik, hogy a budget-jognak két párhuzamos fejlődési irányát lehet megkülönböztetni a feudális és rendi állam adózási viszonyaiban. A modern parlamenti államok költségvetési rendszereinek, államjogi viszonylataikban való tanulmányozását azonban meg kell előznie annak a vizsgálatnak, mely előbb általánosságban keresi meg a kiinduló pontot és csak azután tér át a részletekre. — Kun Sámuel befejezi «Az aesthetika elvei a positivizmus szempontjából»

czímű hosszabb tanulmányát, jelen közleményében a művészet fejlődési stádiumait és végpontját állapítván meg, s a művészet rendeltetéséről a jövő életrendjében értekezik. — Dr. Pekár Károly: «Az aesthetikai érzések psychológiája» cím alatt a látás physiologiai vizsgálatával foglalkozik. Beszél a szem- mint optikai készülékről és részletesen ismerteti a szem hibáit: a szem chromatikus vagy színi eltérését, a gömbi eltérést — a sphärikai aberratiót — a szabályszerű astigmatismust, a csillagszerű látást (dirradiatio), az irradiatiót és a vakfoltot. Végül a fényérzetekről értekezik. — Az «Irodalom» rovatban a «Revue Politique et Parlementaire» 1895 nov. számából Reinach képviselőnek: «Philosophie de l'Assistance» című eszmékben gazdag cikke van ismertetve s a deczemberi füzet egész tartalma. A jelen évi januári füzetből: Armand Ephraimnak az angol és francia parlamenti rendszer közötti párhuzamot tárgyaló cikke, Felix Moreau: «A kötelező szavazás elve és sanctiója» című tanulmánya; Az «Archives d'anthropologie criminelle» X-ik kötete s a «Revue Scientifique»-ből Masso figyelemre méltó értekezése a «Materialismus és mysticismusról» vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetének tartalma. Érdy Lajos a magyar zenéről értekezik. A magyar zene mostoha sorsa és művészeti fejlesztésének hátramaradása állandóan a főlszínen van nálunk a művészeti kérdések körül. Rejtélyesnek látszik, hogy a magyar zene mint művészet, miért nem fejlődik. A magyar zene attól a földattól, hogy az általános zene műformáiban fejlesztessék ki, még oly távol áll, mint mikor ezt eszményül kitűzték. Kétségtelen, hogy a magyar zenének oly rejtett és különös szabályai vannak, melyekre még eddig kevés figyelmet fordítottunk és a melyek földerítésénél nem lehet az általános zene szabályaiból kiindulni. Ez nem az általános zene egy különös idiomája, hanem egészen más rendszerű nyelv. A tulajdonképpen magyar zene elve őriztetett meg és így maradt fenn, fejlődésének szakaszai és külső története majdnem el van rejtve előttünk. A magyar zene körül van véve egy tökéletesen kifejlett másnemű zene-rendszerrel, s a mint a saját hangjainak körén kívül akar menni, kénytelen a sajátosságai föláldozásával annak hangjait fölvenni. Még a modern zenedrámában is csak az általános zenével való egyezkedés és megalkuvás mellett alkalmazható a magyar zene. A lyrái részekre kiválóan alkalmas lenne a magyar sajátosságú dal, de a zenei szaválásnál kénytelen volna a zene az általánoshoz fordulni. Mégis ez az a műforma, a melyben fölhasználva legtöbbet őrizhet meg a magyar zene eredeti sajátosságaiból. Magának a magyar dalnak haladása vagy fejlesztése nem lehetséges; mindig a maga egyszerű, inkább befelé gazdagodó formájában fog megmaradni. Nagy időközökben mint eddig is történt az általános zene változásai, a hangrendszer gazdagodása befolyással lesznek rá, de lényegében megmarad abban a keretben és annál a kifejezés módnál, melyben szerény alakban oly sok szépet

hozott létre, e mellett mindig megmarad az a dicsősége, hogy ő tartotta fenn azt az énekmodot, mely régi eredeti énekrendszere volt az embernek, s melyet nála nem tudott megváltoztatni az általános zene hatalmas idegen rendszerű fejlődése. Az ő természetes, egyszerű rendszere mellett láthatja azt is, hogy a másoknak bármily nagy és hatalmas multja és fejlődése volt is, nem oly biztos és tiszta az alapja, mint az övé. Láthatja azt is, hogy az általános zenének is mindig titkos eszményképe volt és marad ugyanaz a természetes, igaz kifejezőmód, a melyen a magyar énekrendszer alapszik, s melylyel az általános zene, fejlődése egész folyamán, egy-két szállal az összeköttetést főtartotta. A magyar zene az általános zene módjára nem fejleszthető. Azonban a magyar dal rendszere, e csodálatos maradványa az ősrégi énekmodnak, érdemes lenne arra, hogy általános érdektséget keltsen és tanulmány tárgya legyen, mely énekrendszer az általános zenére nézve sok tekintetben fölújító hatással lehetne. — Ifj. N á v a y L a j o s *az alföldi munkás kérdés* címmel Csanádm. telepeseiről írt tanulmányt, s csupán gyakorlati szempontból szól a kérdés megvilágításához, s nem egyes tudományos műveket, hanem a tényleges életet és tapasztalatot veszi fejtegetései forrásául. Tárgyalása folyamán kiterjeszkedik először a telepés községek történelmére és az eredeti telepítés mozzanataira, másodsor az 1872-ik évi XXIII. törvény-cikk által előidézett változásokra, harmadsor a telepés-ügy általános főbb mozzanataira az 1892-ik évi leszámolás időpontjáig, negyedsor az 1892-ik évi leszámolásra és a telepések helyzetére a leszámolás után, ötödször az 1894-ig évi vizsgálat eredményére és a telepések kérelmére. — J o ó b L a j o s *a főkapitányság könyve* című tanulmányában ismerteti a m. kir. rendőrség 1894. évi működéséről szóló jelentését, melynek tartalma igen változatos. Vannak egyes részletei, melyek főképpen hivatalos jelentés érdekével bírnak; de ezek sem nélkülöznek bizonyos általános érdeket. Az évkönyv némely része úgy olvastatja magát, mint valami tárczacikk; némely rész tudományos szempontból vívja ki kiváló érdeklődésünket, ilyen pl. a socialis mozgalmakat és a munkaszüneteket tárgyaló fejezetek. A könyv egészben azt a benyomást teszi az olvasóra, hogy közrendészetünk vezetői közt alapos készségnek örvendő, gondolkodó egyének vannak és hogy rendőrségünk már régen meghaladta azt a korszakot, a melyben mindenki érdeklődött viselt dolgai iránt, de érdeklődésüket legtöbbször azzal tanúsították, hogy derűre-horúra kisebbitettek. — A c s á d y I g n á c z tanulmányt írt *Mátyás király mint levélíró* azon levelek alapján, melyeket az Akadémia tört. bizottságának megbízásából Fraknoi Vilmos tett közzé két kötetben. (E levelekről lásd az Akad. Ért. 420—428. lapján). Ezután következik C s i k y G e r g e l y *Az alibi* című beszélye. A költemények között van L é v a y J ó z s e f n e k *Eredévi szöveget a gyermekekhez* című eredetije és A d a N e g r i *Mindhalálig* verse Radó Antal fordításában. — V á m b é r y Á r m i n *Még egy szó a*

«magyarság keletkezése»-ről címmel válaszol Marczali Henriknek a Budapesti Szemle utolsó füzetében közzétett bírálatára, melyben Vámbéry alap gondolata ellen, mely szerint a magyarok történetét az avarokéval kapcsolja össze, tesz kifogást, a mennyiben fölteszi, hogy IX. évszázadból való történelmi adatok ilyen hypothesisist nem igazolnak, és hogy a magyar-török elemeknek az ugorokkal való egybeolvadása okvetlenül még a honfoglalás előtt történt. Vámbéry véleménye szerint a mai magyar nép keletkezésének történetét nem szabad másutt látható hasonló ethnikai folyamatoktól túlságosan eltérően megítélni. Minden egyéb előtt azt a viszonyt kell szemmel tartanunk, a mely minden időben és minden helyen valamely nemzet keletkezésének időszakában fennállott és döntő volt. A történelem számos példát mutat föl, hogy békeszerető és földművelő társadalmak külső ellenség ellen való védelmükre kiválóan harcias elemeket hívtak, ezekkel mint védpajzsukkal éltek. később azonban e harcosok uralma és igája alá kerültek. Ilyen viszony volt Pannoniának szlávjai és az avarok gyűjtő neve alatt itt lakó ural-altájaiak között. Palatzky állítása tehát, hogy a magyarság széthasította a szlávtságot egészen téves, mert az ural-altáji elem Pannoniának éppen olyan régi, vagy talán még régebb lakosa, mint a szlávok. és egyiköket sem illeti meg, hogy magának itt elsőbbségi jogot követeljen. Az ural-altáji népvegyülék még az Árpád előtt való időben hatalmi területének egyes pontjain szórványosan elhintette az ethnikai alakulás magvait; ez ethnikai mag az idők viharától Moldvában és Oláhországban elpusztult, de Magyarországon és Erdélyben a németek és szlávok minden küzdelmének és előnyomulásának ellenére is megmaradt. E magból támadt a mai magyarság, a mely e nevet valószínűleg csak Árpád föllépése után vette föl, és az itt talált mag az idő folytán szent István koronájának önként meghódolt idegen elemek absorbeálása után keletkezett mai magyar nemzetünk. A magyar ethnos meg a magyar nyelv történetét tehát tüzetesen el kell választani azon magyar elem történetétől, a mely az avar hatalom romjain a mai államot megalapította. A magyarok föllépése után, úgy látszik, már valamivel több világosság terjed el. Különösen az arab földrajzírók és a byzancziak tudnak sokkal többet a magyarokról, besenyőkről, úzokról és kazarookról, mint a nyugoti írók, ámbár kétségbevonhatlan tények a mellett szólnak, hogy Bölcs Leo éppen úgy mint Porphyrogenitus a magyarokkal vagy törökökkel, a hogy a magyarokat nevezik, csak Etelkuzuban való tartózkodásuk idejében és Pannonia elfoglalása után ismerkedtek meg. Azon kérdésre, hogy hol keletkezett hát a mai magyarok ugor-török vegyüléknyelve, csak úgy lehet megfelelni, ha másutt mutatkozó példák physiologiai törvényeit szemünk előtt tartva az állandó, letelepült és békés életmódot, új erkölcsök és szokások hatását és valamely megtelepült szomszédnép átalakító és tartós befolyását a nyelvi és ethnikai összevegyülés főföltételéül elfogadjuk. Vámbéry szerint a nyelvvegyülésnek az Árpád előtt való időben, nem útközben, hanem

Pannoniában, és pedig az úgynevezett avar korszak alatt kellett végbe mennie, e szerint a mai magyar nyelv már el is készült vala, midőn Árpádnak tisztán törökül beszélő magyarjai hazánkba jöttek. — Az *Értesítő*-ben a Csiszterci rend emlékkönyve, Szilágyi Géza Tristia, Popinius A. Horatius, Polignac, Poétes hongrois, Teza, l'Avvenetrice, Kont J.: La Hongrie című munkák vannak ismertetve. Volf György Antapodosis címmel nyílt levelet intézett a szerkesztőhöz, melyben Pauler Gyulának a mult füzetben közzétett nyílt levelére válaszol. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 2-ik füzetében dr. Váczy János «Az arkádiai pör» történetét írja meg. Az «arkádiai pör» a mint irodalmunk története a Csokonai Vitéz Mihály emlékkönyvének ügyében kifejlődött tollharczot elnevezte, a vitázó felekre, Kazinczyra és a debreczeni írástudókra s a magyar szellemi élet alakulására nézve egyaránt érdekes és fontos. Hetedfél évi fogsága után ekkor lép Kazinczy először a nyilvánosság elé, körvonalozván röviden, milyen szempontok vezérlik őt írói működésében, s milyen szempontoknak kell vezérelniök a többi magyar írókat is, ha a magyar nyelv és irodalom fejlesztése igazán szívükön fekszik. Csokonai 1805. január 28-án halt meg s Kazinczy már harmadnapra megírta nekrológját a Magyar Kurirba. Már ekkor célzást tett arra, hogy költői munkáit ő fogja közrebocsátani. Míg azonban Kazinczy a kiadáshoz szükséges előkészületekkel volt elfoglalva, Erdélyből egy éles visszhang felelt Kazinczy nekrológjára; Cserey Farkas, az ifjú, de gazdag főúr, idb. Wesselényi Miklós sógora szintén szükségesnek találta a Kazinczytól megjavítandó kiadást, de egyúttal indítványozta, hogy a háladatos nemzet nevében ezen hazai verselőnknek emlékezte állandósítására állítani kellene egy monumentumot. Kazinczy tetszéssel fogadta az eszmét. A Kulcsár Istvántól 1806-ban megindított *H a z a i T u d ó s í t á s o k* júl. 30-iki számában tette közzé fölhívását a művelt közönséghez. «A kő, úgy végeztük el azt egymás közt — írja Kazinczy — nem a medenczés piedesztálok igen is közönségessé vált formájára lésszen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében. A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai.

Született 1773. Novemb. 17-d.

Meghalt 1805. Január 28-d.

Arkádiában éltem én is!

A monumentum felső részében pedig a lepe (rút és közönségesebb neve: pillangó) — fog lepdetni. A debreczeni írók azonban sem az emlékkő alakját, sem a fölírást nem helyeselték. Kis Imre, a cs. és kir. salétromkészítő intézet főfelügyelője s több vármegye táblabírája, Csokonainak régi jó barátja, tolmácsolta Kazinczy előtt a műveltebb közönség felfogását egy magánlevélben, de hivatkozván a városi köz-

véleményre. Csokonainak — úgymond — inkább emlékkövet, mint sírkövet kellene állítani, erre a költő sírja nem is alkalmas. Jobbna gondolna valamely nagyobb könyvtárban egy emlékoszlopot. De ha éppen a sírkő mellett döntene a «közönséges megegyezés», legalkalmasabb volna a pyramis, mert az már messziről kimutatja rendeltetését. «Van olyan értelem is, mely azt tartja, hogy rugás van ebben a szóban, Arkádia, nemes Debreczen városára, legalább azt mondatja Barthélemy Anacharsissal Arkádiáról, hogy az kitűnő legelő, kivált szamaraknak.» Az Arkádia ez értelmének Debreczenre vonatkoztatása, mely sérthette a városi közvéleményt, valószínűleg magától Csokonaitól eredt. Alighanem Csokonainak az *Amaryllis* című idyllje, mely 1803-ban jelent meg először külön, volt a főforrás, a mely a tudákos közönséget arra a gondolatra vitte, hogy Debreczen vidéke az Arkádiával összehasonlítva semmi más, mint szamaraknak, illetőleg marháknak való legelő. Csokonai ugyanis az idézett vers 9. jegyzetében ezeket írja: «Debreczen vidékét s a lapályos marhatartó Alföldet itt is Arkádiának nevezem, mint már másutt is az ódáimban p. o. gróf Széchenyi Ferencz ő Excellentiájához, kit alább, mint fő pártfogómat, lakóhelyéről *czenki napnak* nevezék». Kazinczy úgy fogta fel a támadást, mint a mely egész tehetsége, föltett szándékának helyessége ellen irányult. Rögtön megírta «Magyarázó jegyzéseit a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre» s beküldötte Kulcsárnak. De mielőtt e felelete megjelent, már egy másik «bajnok» is kiállott a debreczeni közvélemény oltalmára. Fazekas Mihály, a *Ludas Matyi* szerzője vonta kérdőre Kazinczyt, mit ért ő a debreczeniségen: a nép sőprejé-e vagy az egész város lakosságát, a melyet vagy igen ostobának vagy gonosznak tart. Ő a Kazinczy fölléptét csak úgy fogja föl, mint midőn valamely pajkos gyerkőcz más háza tetejére dobál s a gazda kérdőre vonja a gyerkőczöt. A «Magyarázó jegyzések» után még sokkal hevesebben támadták a debreczeniek Kazinczyt. Kis Imre zokon vette, hogy Kazinczy az ő magánlevelére írta válaszáat, ámbár nem nevezte meg a támadót s most már elhatározta, hogy közléteszi a Kazinczyhoz írott levelet, még pedig azért, hogy «a publicum legyen bírő». Kazinczy ekkor mind a Kis Imre, mind a Fazekas támadására válaszolt, a mivel még nagyobb ingerültséget okozott. A vita tárgya ezentúl már nem az volt: hol és miként állítsák fel a Csokonai emlékkövét, hanem az, hogy a magyar közélet az idegen műveltség átalakító hatása alól kivonja-e magát, vagy megnyissa előtte csatornáit úgy a miként Kazinczy óhajtá. Ez a fontossága az egész «arkádiai pör»-nek mind Kazinczyra, mind irodalmunk történetére. A vitába bele szólottak azután Rumy Károly, Dessewffy József és Szemere Pál, s bár a tervezett emlékből ekkor semmi sem lett, a harcz mégis a Kazinczy győzelmével végződött. — Ezután Erdélyi Pál «Beöthy László», a kiváló humorista életrajzát írja meg abból az alkalomból, hogy szülőházát 1895. okt. 13-án Komáromban emléktáblával jelölték meg. A korán elhunyt író,

1826. május 1-én született; írói pályája 1853-tól kezdődik s rövid négy esztendeig tart, 1857-ben hirtelen bekövetkezett haláláig. Mintha csak érezte volna, hogy nincs sok ideje hátra, szinte kettőzött szorgalommal dolgozott; egymásután jelentek meg humorisztikus novellái, regényei és naptárai, melyekkel a szomorú időkben a nemzetet megkacagztatta. Jellemző rá és hatására, hogy a nemzet vigasztalójaként emlegették. — Az *Adattár* rovatban a következő közlemények vannak: «Codexeink forrásai»; «Budenről» (életrajzi adatok) Nagy Lajostól; «Két adat Kisfaludy Sándorhoz» dr. Illéssy Jánostól; «Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz» IV. dr. Récsey Viktortól; «Jászay Pál naplója» X. Czékus Lászlótól. — A *Könyvismertetések* rovatában: «Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1894/95-ik évi középiskolai értéktőkben» B. F.-től; «La Hongrie littéraire et scientifique» Kont J. művét ismerteti Korda Imre. — *Ad vocem* címen Sz. Á. közöl helyreigazításokat Pelbárthoz. Végül Hellebrant Árpád «Repertoriuma» zárja be a füzetet.

5. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi június havi füzetében dr. Moldoványi István megkezdi «A válságelméletek története» című értekezését. A közgazdaság, a technika óriási haladása, nevezetesen a munkamegosztás rendkívüli tökéletesbülése, másfelől a felszaporodó nagy tőkék folytán, melyek hatalmas erővel hatottak és hatnak vissza a termelés fokozására, kétségtelenül bámulatos fejlődést mutat napjainkban, de kétségtelen, hogy a fejlődés nyomában sok kórtűnet jár. Ezek közé tartoznak a gazdasági válságok. Bizonyos, hogy nem a mai kor szülöttei, ellenkezőleg a gazdasági rázkódtatások jóformán oly régiek, mint maga a gazdasági kultúra, de bizonyos, hogy a modern fejlődéssel, a mely mind szervesebb kapcsolatot létesített a gazdasági világban, a válságok pusztító ereje óriásilag megnövekedett. Nemkülönbben bizonyos az is, hogy a modern gazdasági fejlődés egy némely tényezője a rázkódtatások bekövetkezését egyenesen megkönnyítette. Így a munka-megosztás nagy válaszfalat emelt a termelő és fogyasztó közé, ennél fogva a kereslet és kínálat, e két főtényező, mely a gazdasági életet szabályozza, mind jobban eltávolodott egymástól. Már pedig mindenütt, a hol termelés és fogyasztás, vagy helyesebben, a hol kereslet és kínálat nem áll egyensúlyban és nem halad, nem alakul párhuzamosan, ott zavar, rendetlenség, rázkódtatás fog előállni. Már a legkorábbi elméletek, melyek a válságokat tárgyalták, a kereslet és kínálat egyensúlyának megingásában látták e gazdasági zavarok okát. A legkezdetlegesebb elméletek azonban, minők a mercantilismus és a physiokratismus hiveinek elméletei, egyformán a túltermelésben látják — a kereslet és kínálat közötti egyensúly megingásának okát — és a két gazdasági elméletnek ilyenén megegyezése eléggé érthető. A mercantilistikus felfogás ugyanis az élénk keresletben látta a közgazdaság tulajdonképeni mozgató erejét, a mely erőt azonban csak nagymérvű fogyasztás képes előidézni. A physiokratismus pedig

a társadalmi osztályok bevételeinek és kiadásainak arányosságát tartotta az észszerű gazdaság követelményének. Sem az egyik, sem a másik álláspontonról nem volt nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a válságok a termelt javak keletkezésének, az összes kereslet és az összes kínálat aránytalanságának kifolyásai. A liberális iskola hívei ezzel ellentétben a termelés és fogyasztás közötti összhangot s a túltermelés lehetetlenségét vitatták. Szerintük tehát a gazdasági válságok nem a túltermelésből, hanem a termelési erők hibás megosztásából származnak. Ezért a közgazdaság teljes szabadsága a válságoknak idővel élet fogja venni, úgy hogy a válságok legfőljebb helyi természetű keletkezésekre fognak összezsugorodni. Ez a Smith iskolájának tana. A gondolat nem származik magától Smithtől, hanem egy másik angoltól: Tuckertől, tudományos alakban is először más fejté ki, a francia J. B. Say, a kinek kelet-elmélete, a *theorie des débouchés* tekinthető az első elméletnek, a mely szakszerűen tárgyalja a válságokat. Az *«Irodalmi Szemlében»* dr. Ráth Zoltán a boszniai országos kormány statisztikai hivatalának *«Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. april 1895. stb. című kiadványa alapján a legutóbbi boszniai népszámlálás végrehajtását és főbb eredményeit ismerteti. A «Külföldi Folyóiratok Szemléjében»* dr. Fenyvessy József a *Journal des économistes*nek egy az Egyesült Államokban létesült communista egyesületeket ismertető cikkéről számol be. A *«Statisztikai Értesítőben»* Holló István *«A közoktatási ügy néhány kérdése statisztikai világításban»* cím alatt az egyetemek szervezéséről és költségeiről értekezik. Az európai államok az utóbbi 25 év alatt mélyreható reformokat létesítettek egyetemi oktatásuk rendjében. Nevezetesen elkülönítették az összefoglaló oktatást, a melylyel a tanuló a tudomány rendszeréről nyer áttekintést, a tudományok módszerére való bevezetéstől, másfelől az elméleti oktatást az oktatás mindkét rendjében párhuzamos gyakorlati oktatással egészítették ki. De szabályozták a tanszabadság kérdését is, a tanszabadság elvét a szorosan tudományos képzés körére alkalmazván, míg a szakszerű kiképzést szigorú rendhez kötötték. E reformok, az oktatás rendjének ily szervezése nélkül az egyetemek kétségkívül nem felelhetnek meg a korszerű igényeknek. Hazánkban mindazonáltal ez irányban alig történt valami, annál sürgetőbb szükség lenne tehát a gyökeres reform. Az első lépés ez irányban kétségkívül az anyagi feltételek javításának kellene lennie. Felső oktatásunk, a mint cikkíró bő összehasonlításokkal igazolja, a reá fordított költségek és ennek folytán személyzet és felszerelés tekintetében messze mögötte áll a külföldinek. A füzetet öt oldalra terjedő *«Könyvszemle»* zárja be.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IV. füzet első cikkében Nagy Zsigmond Terentium és a római vígjátékot tárgyalja. Behatóan ismerteti az új attikai komédiát és azt a szellemet, a melyben Livius Andronicus legrégibb utódai, Naevius, Plautus, Caecilius,

ezt a modern jellegű hellén vígjátékot a római színpad számára átdolgozták. Ha nem is egészen és következetesen, de mégis itt-ott románizálták és általában közönségök ízlése szerint rendezték be az idegen színműveket. Azután áttér az eredeti latin vígjátéokra, melynek legrégibb képviselője L. Vectius Titinius, kinek darabjai közül, legalább életében, egyetlen egyet sem adtak elő a fővárosban. Terentius-t e czikk befejező részében fogja tárgyalni. — Pap Károly adalékokat közöl Ráday Gedeon gróf életéhez, t. i. két emléket a kolozsvári református Collégium könyvtárából: az egyik a nemes grófnak, akkor még eques hungarusnak, a frankfurti egyetemen kapott Nos Rector-a (kelt 1732. ápr. 19., tehát nem 1730. lett egyetemi hallgató); a másik egy igénytelen papirlapra vetett hat strófás magyar költemény, Szilágyi Sámuel debreczeni püspökhöz intézve, tizenkét szótagos egyrímű alexandrinban, az ő kedvelt versalakjában, írva. — Reményi Ede a Milton eposzai-ban található hasonlatokat sorolja föl és jellemzi, fő tekintettel Homeros hasonlataira. Ezekkel egybevetve, az angol költő eposzai túlnyomóan drámai, dialogikus szervezetűek lévén, hasonlatai is sokkal gyérebbek és kevésbé terjengősek. A czikknek ezúttal csak első fele van közölve. — Incze József, «Még egyszer Csengeri nyelvtana» czímmel, kiegészítéseket közöl Weber Istvánnak e nyelvtanról közzétett bírálatára, de a dolog lényegében csatlakozik e bírálónak elismerő ítéletéhez. — A hazai irodalom rovatában Tóth Kálmán kedvezően nyilatkozik Hittrich Ödön Sallustius kiadásáról, melyet komoly, szorgalmas munkásság gyümölcésének nevez. Utána Heinrich Gusztáv ismerteti Heller Izidor ily című tanulmányát: A bécsi színügy Mária Terézia és II. József alatt, mely sok tekintetben magán hordja ugyan az elsietség és befejezetlenség bélyegét, de gyengéi mellett is nagy szorgalommal és kellő tájékozottsággal írt dolgozat, mely a német irodalomnak egy reánk nézve különösen érdekes és tanulságos szakára fordítja kutatóink figyelmét. Végre Krausz Sámuel jeles dolgozatnak mutatja be Alexandriai Phrito jelentését a Corius Caligulánál járt küldöttségről, melyet Schill Salamon fordított magyarra. — A külföldi irodalom rovatában Heinrich Gusztáv behatóan ismerteti Golther Farkas Germán Mythológiáját. A német mythologiai kutatásnak rövid kritikái áttekintése után, az előző német írók hasonló tárgyú és irányú könyveivel veti össze a Golther művét, mely teljesen a tudomány színvonalán áll és arra van hivatva, hogy Simrock Károlynak már megjelenésekor hasznavehetetlen, mert módszeretlen, ma pedig teljesen túlhaladott könyvét, a mely a mythologia terén uralkodó zavarban egyik főbűnös, végleg kiszorítsa. Utána Kont Ignác folytatja a francia philologiai irodalomnak 1893—1895-ben megjelent termékeit, ezúttal a francia nyelv és irodalom körébe eső könyveket és tanulmányokat tárgyalván. — A philologiai programértékezők sorából Reibner Márton ismerteti Számek György czikkét a régi Rómáról és Leffler Sámuel tanulmányát: Nápoly és

környéke, melyeket becses és hasznos dolgozatoknak mutat be. — Prónai Antal, csekély kifogásokat nem tekintve, igen kedvező ítéletet mond Gellért Jenőnek Ányos Pál életét és bölcsését tárgyaló összefoglaló tanulmányáról, melyet különösen meleg, a költő iránt résztvevő hangja tesz vonzó olvasmányává. Hasonlóképp derék dolgozatnak mutatja be Tolnai (Lehr) Vilmos Szeremley Barnának Virág és Horatius című értekezését, melyben szerző helyesen kifejti, hogy Virágnak legkedvesebb költője és előképe ugyan Horatius volt, a ki így nem maradhatott hatás nélkül a magyar költő műveire; de hogy mégis Virág jellemében, körülményeiben, egész költészetében, számos egyes találkozáson kívül, annyi az eltérő vonás és össze nem egyeztethető részlet, hogy pusztán utánzónak semmiképen sem mondható. Végre Vácz János ismerteti Szathmáry Józsefnek Kazinczy és Kisfaludy Károly viszonyát tárgyaló dolgozatát; szerző a keze ügyébe eső, ismeretes adatokat eléggé jól búvárolta át és dolgozta föl, de a számos és nagy becsű kiadatlan anyag mellőzése folytán mégis hézagos maradt. — Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

Halsted Bolyai kiadása.¹

Bolyai «A tér abszolút geometriája» című munkájának dr. Bruce Halsted-féle angol fordítása most jelent meg negyedik kiadásban. E kiadást a nem-euklidesi geometria hírneves szerzőjének, Bolyai Jánosnak és atyjának Bolyai Farkasnak életére vonatkozó számos érdekes adat teszi még becsesebbé. Ha elfogadjuk azt, hogy az emberek szellemi képességét illetőleg van valami természetes és lényeges különbség a genius és a tehetség szavak között, ha a genialis ember nem egyéb, mint egy nagytehetségű ember, hozzáadván merész és kalandos szellemet, akkor az apát a nagytehetségű emberek sorozatának legelejére kell helyoznunk; és ennek egyik nem leggyengébb bizonyítéka abban áll, hogy ő azonnal felismerte fia felfedezésének nagy fontosságát, noha ez lerontotta a saját életének legfőbb munkáját. A fiút az osztályozás ugyanezen elve szerint genialis embernek kell neveznünk, ámde azért nem lehet őt, a ki egy eszme embere volt (és harminczhét évvel élte túl szelleme e megnyilatkozását, a nélkül, hogy bármás figyelemreméltó alkotást létesített volna), az exaltált geniek közé soroznunk. Igaz ugyan, hogy anyjától hatalmas képzelő erőt örökölt, miért is Lombroso őt örültnek tartja; mi azonban dr. Halsted adatai között egyet sem találunk ezen nézet támogatására, hacsak azt a körülményt nem vehetjük ilyennek, hogy egy nap tizenhárom párbajt vívott csupa lovassági tiszttel, hogy két-két párbajt közt hegedűjén játszott, s ezért a viselkedéseért tüstént el is bocsátották a katonaságtól. Dr. Halsted bizonyos lélektani kapcsolatot gyanít a vívásban és

¹ The Nation, 62. kötet, 1896. febr. 6.

hegedűjátékban nyilvánuló izomerő és a matematikai erő között. Még ma is, a merész lélektani osztályozások korában is, meglep minket ez a gyanítás, a mely teljesen a Lombroso-Nordau-féle eljárás bizonyosságával van kimondva. Már ugyan hogyan állhatnak kapcsolatban a tizenhárom párbajban nyilvánuló izom ereje, és a matematikai ereje? Van azonban Bolyai Jánosnak egy meggyőzően elragadó levele atyjához, a melyben értesíti nagy felfedezéséről. Azt írja: «Rájöttem oly nagyszerű dolgokra, a melyek magamat is bámulatba ejtettek. Örökre kár lenne, hogy ha ezek veszendőbe mennének. Ha látni fogod ezeket atyám, úgy magadnak is el kell ismerni becsüket. E pillanatban még nem mondhatok többet, minthogy én a semmiből egy teljesen új világot teremtettem».

Dr. Halsted Bolyai életét még fel nem használt magyar adatok alapján állította össze. Hazánkfia az ő értékes kutatásai folyamában ép oly kevésbé riad vissza a magyar, mint az orosz nyelvtől.

«Voci popolare dall' Ungheria.»

Régi és szép szokás Olaszországban, hogy költők és tudósok muló értékű csecsebecsék helyett valami érdekes irodalmi terméket adnak nászajándéknak: régi írók kiadatlan munkáit, történeti fontosságú okiratokat vagy levelezéseket stb. E «pubblicazioni per nozze»-k (lakodalmi publikációk) révén már igen sok fontos dolog látott napvilágot, a mely különben tán örökre valamely archivum zugaiban maradt volna eltemetve. Ilyen «nászünnepre való adomány» az a kis füzetke is, melyet a minap küldött meg az Akadémiának Teza Emil, a kiváló páduai professzor, az Akadémiának régtől fogva kültagja. Teza azon kevés külföldi tudósok közé tartozik, a kik megtanultak magyarul is, irodalmunkkal is szeretettel foglalkoznak. Óriási könyvtárának egyik része kizárólag magyar könyvekből áll — legalább is 2—300 kötetből — s tudományos életünket állandóan figyelemmel kíséri. Újabb időben főképp népköltészetünk vonzza s ez érdeklődésének gyümölcse; az itt szóbanforgó füzet is. Teza hét magyar népdal fordítását teszi benne közzé, mind a hetet az Erdélyi-féle gyűjteményből vévén. A hét közül csak három igazi népdal, a többi négy Czuczortól való. Teza, ki egyike a legjelesebb műfordítóknak, természetesen versben fordít, lehetőleg ragaszkodván az eredetinek külalakjához. A ki számba veszi, hogy épen a népköltészet termékeinek fordítása mennyi nehézséggel jár, bizonyára elismeréssel fog adózni Tezának, a ki e fordítások egyikében-másikában valóban kitűnően oldotta meg feladatát. Mutatványul ide igtatjuk a III. számút, hozzá csatolva az eredetit is:

Sei la rosa, o tu che adoro,
ma più bella assai di lei,
più che argento, più che l'oro,
graziosa agli occhi miei.

Chè l'argento, ed anche l'oro
da ogni parte troverei:
da te, o rosa, o mio tesoro,
distaccarmi non saprei.

(«Rózsa vagy, rózsa vagy,
Még annál is szebb vagy,
Aranynál, ezüstnél,
Sokkal ékeesebb vagy.

Aranyat, ezüstöt
Mindenkor találok,
De tetőled, rózsám,
Könnyen el nem válok».)

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1896. június 1-én.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldzieher Ignác, Szinnyi József rtt., Hegedűs István, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Vadnay Károly ltt. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás rtt. — Jegyző Gyulai Pál o. titkár.

121. TÉLFY IVÁN l. t. «A Parthenon újra építéséről» értekezik. Az Értesítőbe adatik.

122. RADÓ ANTAL mint vendég «Az ifjabb Michel Angelo Buonarotti» című értekezését olvassa fel. Birálatra adatik.

123. A jegyzőkönyv hitelesítésére TÉLFY IVÁN és NÉMETHY GÉZA l. tt. kéretnek föl.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1896. június 15-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: gróf Széchenyi Béla tt., Entz Géza, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor. Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos rtt., Bókai Árpád, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Kürschák József, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István l. tt. — Jegyző König Gyula r. t. osztálytitkár.

124. HERMAN OTTÓ: «Petényi ornithologiai hagyatékáról» előterjeszti Horváth Géza rt.

125. CSÖRGEY TITUS részéről: «A pásztor madár» (Pastor roseus) monographiája.

126. CSIKY JÁNOS részéről: «A sima izomsejtek idegvégződése» bemutatja Thanhoffer Lajos r. t.

127. KORÁNYI SÁNDOR részéről: «A szervezet nedvének osmosis nyomására vonatkozó vizsgálatok» bemutatja Klug Nándor r. t.

128. TERRAY PÁL részéről: «A levegő oxygen tartalmának befolyása az anyagcserére» bemutatja Klug Nándor r. t.

129. HIRSCHLER ÁGOST és TERRAY PÁL részéről: «A bélrohadás és zsírfelszívódás viszonyai epe-sipolyos kutyán» bemutatja Klug Nándor r. t.

130. A jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA és KLUG NÁNDOR r. tagok kéretnek fel.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s .

1896. június 22.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: SAYOUS EDUÁRD kt., ZICHY ANTAL t. t., GOLDSZHER IGNÁ CZ, GYULAI PÁL, HELLER ÁGOST, JAKAB ELEK, PAULER GYULA, THAN KÁROLY r. t., FAYER LÁSZLÓ, MÁRKI SÁNDOR. NAGY GYULA, NÉMETHY GÉZA, PÓLYA JAKAB, SCHÖNHERR GYULA l. t. — Jegyző SZILY KÁLMÁN főtitkár.

131. Elnök úr megnyitván az ülést, üdvözlí a jelenlevő SAYOUS EDE k.-tagot, ki ezúttal az ezredéves kiállítás történelmi csoportjának tanulmányozása végett jött Budapestre. — Az összes ülés eljenzéssel csatlakozik az elnök úrtól mondott üdvözlethez.

132. GRÓF SZÉCHENYI BÉLA ig. és t. tag a főtitkárhoz intézett levelében köszönetet mondván azon megtiszteltetésért, melyvel az ideí nagygyűlés ázsiai utazásáról írt munkáját a nagy jutalommal kitüntette, kijelenti, hogy e 200 aranyat az Akadémia javára visszabocsátja s egy a természettudományok köréből kitüzendő pályakérdés jutalmazására kéri fordítatni. — Köszönettel tudomásul vételik s a levél áttétetik a III. osztályhoz.

133. BÓKAY ÁRPÁD, FRANZENAU ÁGOSTON, GAÁL JENŐ, RIEDL FRIGYES l. tt., BOISSIER GASTON, JAGIČ WRATISLAV, WALDEYER VILMOS, WINKLER HENRIK k. tt. köszönetüket fejezik ki taggá választatásukért. — Tudomásul szolgál.

134. A Kőczán-jutalomra a kitüzött határidőig (május 31-ig) a következő pályaművek érkeztek be: 1. Boris, tragédia 5 felv.; 2. Mária hercegné, szomorújáték 3 felv.; 3. IV. István, dráma 3 felv.; 4. Eufrozina királyné, szomorújáték 3 felv.; 5. III. Béla, történelmi színmű 3 felv.; 6. III István, tragédia 5 felvonásban. — Áttétetik az I. osztályhoz; a BOSSZÚ című parasztdráma s a SZERETŐK című színmű. minthogy a jelenkorban játszik, ez idő szerint nem bocsátható pályázatra.

135. Az I. osztály jelenti, hogy a Kőczán-pályázatra bírálókul BERCZIK ÁRPÁD, HEGEDŰS ISTVÁN és VADNAY KÁROLY l. tagokat küldötte ki.

136. A sárospataki tanítóképző-intézet igazgatója jelentést tesz a Széphalmon tartott ez ideí iskolai ünnepélyről. — Tudomásul vétetik.

137. Az I. osztály jelenti, hogy a ki nem adott Bulyovszky-díj utólagos jutalmazására fordítása tárgyában bizottságot küldött ki, mely-

nek tagjai: Vadnay Károly, Négyesy László és Riedl Frigyes I. tagok — Tudomásul szolgál.

138. HODINKA ANTAL úr, kit az Akadémia levéltári kutatások végett a római Fraknoi-intézetbe küldött ki, jelentést tesz tanulmányairól. — Kiadatik a Történelmi Bizottságnak.

139. RAGÁLYI FERENCZ úr a B. Balassa-család nevében beküldötte, a főltikár kérésére, a két Balassa Bálint olajfestésű arczképeit, lemásoltatás végett. — A nagynevű család szíves készsége köszönettel vétetik.

140. A genfi bűnügyi s anthropologiai, a budapesti közegészségügyi és orvosi, a budapesti ipari congressusra s a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésére érkezett meghívók köszönettel vétetnek s a résztvevő akadémiai tagok fölkérretnek az Akadémia képviselőit.

141. Máramaros vármegye alispánja meghívja az Akadémiát Lassu István hajdani érdemes írónk szülőhelyén, Viskén tartandó emlékünnepre. — Köszönettel vétetik s az Akadémia képviselőit Szilágyi István I. tag kéri föl.

142. A biharvármegyei és nagyváradai régészeti és történelmi egyesület meghívót küld új múzeum-épülete megnyitására. Köszönettel vétetik s az Akadémia képviselőit Bunyitay Vincze I. t. kéri föl.

143. A m. földhitelintézet jelenti, hogy Elischer Gyula tanár úr a Goethe-gyűjtemény gyarapítására tett 2000 frtos alapítványát befizette. — Köszönettel tudomásul vétetik.

144. A könyvtár számára érkezett ajándékok:

1. Földművelési miniszterium vízrajzi osztályától:

Vízállások és csapadékok 1894.

2. Belügyminiszteriumtól:

Az ország közegészségi viszonyairól 1895. (2 péld.)

3. Bosnyák országos kormánytól:

Hauptresultate des Volkszählung in Bosnien und der Herzegovina 1895.

4. Teza E.-től:

a) Il Tipitakam dei Buddiani, b) Voci Birmane, c) Dai Giambi di Andrea Chenier, d) Dai Romanzi di Castiglia, e) Di Alcune Inscrizioni, f) La Bibbia Spagnola del MDLIII, g) Dalla Erofile di G. Choratzes, h) Opere minori di Dante Alighieri.

5. C. de Freycinet-től:

Essais sur la Philosophie des Sciences.

6. Waldeyer V. k. tagtól.

a) Über einige Gehirne von Ostafrika, b) Emlékezés Adolf Bardelebenről, c) Contribution à l'étude du formol dans la technique anatomique par D. Gerota, d) Erfahrungen über die Werwendung des Formalehyds bei der Chromsilber-Impraegnation von F. Kopsch, e) Ueber eine Verbesserung des Quecksilber-Injections-Apparates v. D. Gerota, f) Sitzungsberichte der kön. Preuss. Akademie, a melyek a következő értekezéseket tartalmazzák: Ueber die Nerven der Harnblase, des Uterus und der Vagina von O. Kalischer, Bericht über eine zur Untersuchung der Entwicklung von Amia, Lepidosteus und Necturus unternommene Reise nach Nord-America von F. Fülleborn, Der Anorectale Lymphapparat von G. Gerota, Ueber Bindegewebszellen, von W. Waldeyeri, Ueber Form und Verschiedenheit der Flügelfortsätze des Keilbeins von W. Waldeyer.

7. Julius Weingartentől:

Sur deformation des surfaces.

8. Truszmantól :
Csudszkija pizsmena.
9 Dr. Sziklay Jánostól :
Abaúj vármegye monographiája.
10. Gr. Mailáth Józseftől :
A Bodroghközi Tiszaszabályozó Társulat Monographiája 1846—1896.
11. Kárpáthy Károlytól :
A soproni állami főreáliskola története.
12. Wigand Jánostól :
Pancsovai Emlékkönyv.
13. Szumrák Páltól :
a) Magyarországi térképek 1737-ből, b) Csobáncz illusztrált példánya. c) Az alsóúthi kápolna.
14. Reményi Antaltól :
a) A cs. és kir. hadi tengerészet évi jelentése 1894. b) Organisationsbestimmungen für die kaiserliche Marine (Berlin) 1888. c) Reise S.-ner M.-tät Schiffes «Albatros» (2 péld.). d) La Revue de Paris. e) Transoceanische Reise S.-ner M.-tät Corvette «Saida» f) Busley «Die neueren Schnelldampfer». g) Die Reise S.-ner M.-tät Schiffes «Zriny».
15. Jekelfalussy József r. tagtól Vargha Gyula :
«A Magyar Hitelügy története».
16. Bárány Ambrózy Bélától :
«A méh», elméleti és gyakorlati útmutató a méhészet terén.
17. A polgári kereskedelmi testületől :
«Pólya J. A pesti polg. keresk. és budapesti nagykereskedők etc. társulatának története». — Köszönettel vétetnek.
145. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke:
Akadémiai Értesítő. 78. füz. (1896. 6. füz.)
Nyelvtudom. Közlemények. XXVI. 2. füz.
Komáromy András. Ugocsa vármegye keletkezése. (Székfoglaló Értekezés.) (Történettud. Értekez. XVI. 7. sz.)
Dr. Thúröczy Károly. Nyitra megye.
Magyar történelmi Emlékek. II. oszt. Írók. 34. köt. (Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve).
Mathematikai és természettudományi Értesítő. XIV. 2. füz.
Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. — Felolvasatván, tudomásul vétetik.
146. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tagot kéri fel.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

S Z I L Y K A L M Á N.

VII. KÖTET.

1896. Szeptember 15.

9. FÜZET.

Bajza József szülőháza előtt.

(Elmondotta *Gyulai Pál* rt. augusztus 23-án Bajza szülőházára illesztett emléktábla leleplezése alkalmával.)

A magyar tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság képviselőjében jelentem meg itt Kozma Andor társammal. Ha vannak intézetek, melyek kegyelettel viseltetnek Bajza József emléke iránt, bizonyára az Akadémia és a Kisfaludy-társaság azok. A harminczas és negyvenes években Bajza, Vörösmarty és Toldy voltak az Akadémia vezérférfiai, a Kisfaludy-társaságot pedig, mint Kisfaludy Károly barátjai, ők alapították, emlékére, mintegy az Aurora-kör folytatásaképp.

De nemcsak e két intézettől érdemli meg Bajza a kegyeletet, hanem az egész nemzettől. Bajza kitűnő költő volt s még kitűnőbb kritikus, a ki nem csekély befolyással volt irodalmunk fejlődésére. Mint lírai költő, senki sem művelte korában oly kizáróan és több sikerrel a tiszta dalt nála. A szerelem és hazafiság e megható dalait szélteben énekelték a társaskörök s éneklik ma is. Azonban az ifjú költő álmodzásait csakhamar a férfiú kritikai táborozásai váltották föl.

E század elején Kölcsey igyekezett megállapítani a magyar kritikát, de oly ellenzésre talált irodalomban és közönségben, hogy visszavonult s többé nem kritikákat, csak aesthetikai értekezéseket írt. Ekkor lépett fel Bajza tele hévvel és bátor kitarással. Éles dialektikája, szívós küzdelme kivívta a kritika jogait, szabadságát s összetörte az ellene táplált balfogalmakat. Diadalra segíti az Aurora-kör széptani irányát, Révai nyelvtani rendszerét, Kazinczy nyelvújításait. A *Kritikai Lapok*, *Figyelmező*, *Athenaeum*, melyeket szerkesztett, épen oly nevezetes emlékei irodalmunk fejlődésének, mint az ő fáradhatatlan munkásságának és kritikai szellemének.

Másfél évtizednél többet töltött el folytonos harcban.

Polémiai élénk érdeklődést költöttek fel. A *conversations-lexiconi* pör első szigorúbb kikelés volt a gondatlan szerkesztés ellen és Dessewffy József gróf legyőzése első megtámadása a születési *aristocratia* követeléseinek az irodalom köztársaságában. Az Auróra-pör először hozta szőnyegre az írói tulajdon kérdését. Dramaturgiai harcrai emelték szinkritikánk színvonalát. A Kazinczy—Pyrker-féle vitában az a nemzetiségi hév, mely a haza fiaitól a hazai irodalom művelését követelte s megőrizte a magyarból németté lett írókat, szükséges és jótékony volt. A Czakó elleni polémiaiban a politikai és írói jellemtelenség leleplezése egy különben jeles íróban, erős benyomást tett a közönségre s elősegítette a közvélemény szilárdulását. A közönség kezdte megszokni a szemben álló irányok és személyek tusáját s többet várt a folyóiratoktól, mint pusztán cikkek gyűjteményét. Így alapította meg Bajza az irodalmi sajtót s készítette elő a politikait, mely csakhamar fejlődésnek indult.

A negyvenes években visszavonult a szerkesztéstől és kritikától egyaránt és történelmi tanulmányokhoz fordult. Azonban a forradalom kizavarta nyugalmaiból s a nemzeti katastropha kétségbeejtette. Kedélye elsötétült, szelleme kezdett kialudni s egy emésztő kór, lassú halál martaléka lőn. Mily szomorú látvány volt az Akadémiában, vagy Pest utczáin az egykor deli és erős férfiú megtört alakja, elváltozva mint egy élő halotté. Egészen azt fejezte ki, a mit ő maga mondott egyik szép költeményében :

Elhunyt lelkem lángja, lettem
Néptelen ház, pusztá rom.
Tűnik, hamvad életem,
Isten hozzád nemzetem !

Az idő rohan, az irodalmi és politikai világban új bajnokok és küzdelmek állanak elő, a régiek háttérbe szorulnak s néha még emlékek is elhomályosul. Épen azért köszönet és hála Hevesmegye lelkes fiainak, különösen az egri irodalmi körnek, hogy nem engedik elhomályosulni Bajza emlékét. Méltán büszkéek földijökre, mert egy kitűnő író tisztelhetnek benne, a ki jelentékeny hatással volt a nemzeti élet fejlődésére, egy tiszta jellemű buzgó hazafit, a kit hazafi-bánata ölt meg.

Fény nevére, áldás emlékére !

A jobbágyadózás 1577—97-ben.

(Kivonat *Acsády* Ignác I. t. 1896. május 11-én tartott értekezéséből.)

Ez értekezéssel, mint szerző kiemeli, a magyar adózás és állami pénzügyek kútfőszerű megvilágítására irányuló tanulmányaiiban immár a harmadik Habsburg-házi király, Rudolf korszakához jutott, de ezúttal is csupán első szakaszát öleli fel Rudolf uralkodásának, mely pénzügyi és közadózási tekintetben két külön álló korszakra oszlik. Az elsőben, mely 1576-tól, 1597. végeig terjed, az ősrégi magyar adóalap és adókulcs, a kapu vagy porta, változatlanul fenmaradt s megtartotta addigi jelentését, a mennyiben, mint századokon át történt, ekkor is egy lakott egész jobbágytelket értettek alatta. A másodikban 1598-tól kezdve éveken át egy egészen más, a XV-ik században alkalmilag szintén előforduló s így nálunk sem teljesen ismeretlen, de mindenesetre csak rendkívüli esetekben, kivételesen használt adókulcs, a füst (fumus) vagy lakott ház szerint szavazták meg s hajtották be az adót. Később, 1609-ben ismét visszatértek ugyan a portához, mely azután még századokon át szerepel a magyar nemzet adótörténetében. Csakhogy 1609 óta már egészen mást értettek porta alatt, mint az előző két században, mert ekkor a törvény kimondta, hogy nem mint régen egy, hanem négy egész jobbágy- vagy 12 zsellértelek tegyen egy portát, a XVIII. században pedig a porta fogalma még gyökeresebb változáson ment át. Rudolf uralkodásának első két évtizedében találkoztunk tehát utoljára a porta ama fogalmával, melylyel az eredetileg birt s melyben a nemzeti királyság Habsburg-uralkodóinknak örökül hagyta.

Máskülönben Rudolf a pénzügyi politika terén egészen a régi kijárt úton haladt s nemcsak reformok nem, de még új tervezetek, merészebb kísérletek sem jellemzik, a mennyiben pedig atyjának némelyik tervét elevenítette föl, azt a rendek, melyeket a király önkénykedéseivel és tehetetlenségével mindinkább elidegenített magától, nem akarták elfogadni. Így hiúsult meg azon különben jogosult törekvése, hogy a rövid intézményt egészen királyi hivatallá változtassa s kivegye a rendi befolyás alól.

Még következetesebb maradt a rendek ellenállása a király egy másik követelésével szemben, mely nemcsak magában véve jogosulatlan volt, hanem az uralkodói kötelességek szomorú félreismeréséből folyt s annak bizonyítékául szolgál, mennyire nem ismerték a király udvarában Magyarország viszonyait. Azok a szerencsétlen hódolt községek, melyek a királyi terület határszélein voltak, s a töröktől adófizetés után kényszerültek némi kíméletet vásárolni, már 1548 óta abban a kedvezményben részesültek, hogy az országgyűlésileg megszavazott adónak s más köz-

tehernek csak felét fizették. Mikor ez a törvény először meghozatott, alkotóit, tehát a koronát és a rendeket egyaránt áthatotta az a meggyőződés, hogy a behódolás az illetők részéről olyan kénytelenség, melynek ellenállani nem képesek s melynek fölidézésében éppen ők nekik van a legcsekélyebb részők. Csakugyan úgy állt a dolog, hogy a királynak volt kötelessége birtokait az utolsó községig, mely kezén maradt, ellenséges támadás ellen megvédeni s ott a személy- és vagyonbiztonságot állandóan fentartani.

A királyi hatalom azonban e fő kötelességét a viszonyok szerencsétlen alakulata folytán teljesíteni képtelennek bizonyult és szakadatlanul folytak a török területről kisebb-nagyobb tömegek betörései a legbékésebb időkben is. Vér és pusztulás jelezte nyomukat mindenütt s a királyi terület lakói, főleg azok, kik a török határok közelében éltek, elhagyatva a királytól és katonáitól, meg nem védve az országtól, nem bírtak magukon másképp segíteni, mint úgy, hogy pénzen, állandó adófizetéssel vásároltak némi kíméletet a szomszéd töröktől. Behódoltak neki s e hódolást pénzzel, terménnyel, munkával vagyis rendes adózással fizették meg. Kétfelé adóztak tehát, természetesen nem önként, hanem kénytelenségből, csupán azért, mert a saját királyuk és hatóságai nem bírták őket megvédeni. Ha azonban maga a király juttatta őket e százalmas helyzetbe, csak természetes volt, hogy a rendes állami adót sem követelhetette rajtuk, hanem bizonyos kedvezményben volt köteles őket részesíteni, hogy a kettős teher alatt össze ne roskadjanak.

E kedvezményt megadta nekik az 1548: XXIV. t.-cz., mely kimondotta, hogy a hódoltak a rendes adónak mindig csak felét fizessék. I. Ferdinánd, uralkodása későbbi szakában, nem is kívánta e méltányos intézkedés módosítását, vagy megszüntetését. Fia, Miksa idején azonban a királyi előterjesztésekben már fölmerül a kívánság, hogy a behódolások akadályozására a rendek tegyenek megfelelő intézkedést. Csakhogy ekkor még lehetett a kívánságnak bizonyos jogosultsága, mert Miksa alatt nemcsak a töröknek, hanem azokban a háborúkban, melyek a király és János Zsigmond erdélyi fejedelem közt folytak, Erdélynek is behódoltak némely királyi területek. Ez azonban csakis ekkor fordult elő s a béke létrejötte után végképen megszűnt. Rudolf alatt már egyedül a töröknek való behódolások forogtak fenn, s így annál inkább meglepő, hogy ő is felkapta atyja ebbeli kívánságát, sőt makacsul ragaszkodott hozzá. Éveken át telve vannak országgyűlési előterjesztései azzal a kívánsággal, hozzanak a rendek törvényt, mely a behódolást a legszigorúbban tiltja, a behódolókat fej- és jószágvesztéssel sújtja vagy legalább, mint utóbb kívánságát mérsékelte, minden adókedvezménytől megfosztja s az összes közterhek teljes viselésére kötelezi őket.

A király abból a hamis föltevésből indul ki, hogy a behódolás önkéntes s e szempontból nem győzi elég fekete színekben festeni azokat a szörnyű ártalmas következményeket, melyekkel a behódolás folytonos terjedése jár s melyek az egész királyi területet végveszélybe dönthetik. Rajzai csakugyan nem túlsötétek, mert a behódolás volt ama korszak egyik legnagyobb nyomorúsága, legsúlyosabb csapása, mely darabonként tépte szét a királyi területet s azt folyton szűkebb térre szorította. Csak abban tévedt a király, hogy az a behódolás önként történnék s nem az lenne oka, hogy a központi hatalom nem elég hatékonyan teljesíti honvédelmi kötelességeit. Pedig egyes egyedül az okozta a behódolást, mely a behódoltaknak előnyt nem hozott, mert az az adókedvezmény, melyet az 1548-ki törvény értelmében kaptak, semmiféle arányban nem állt azokkal a roppant terhekkel, melyeket a behódolással a török irányában magokra vállaltak.

Kénytelenségből, a végszükségben hódoltak be, hogy megmaradhassanak falvaikban, hogy el ne hajtassanak nyomorult viskóikból vagy a telekről, melyet már őseik műveltek. Minthogy a király nem tudta őket megvédeni, az ellenségtől vásároltak kíméletet s midőn a király és idegen tanácsosai eljárásukat büntetendő cselekménynek akarták minősíteni, nemcsak a magyar nép helyzetét ismerték teljesen félre, hanem a saját mulasztásaikért azokat a szerencsétleneket szemelték ki bűnbakul, kik csak áldozatai voltak az ő gyászos politikájoknak. Az országgyűlések mindig erőiesen visszautasították Rudolf ama kívánságát, hogy a behódoltak ellen bármi fenyítő vagy adóügyi kedvezményeiket megszüntető határozat hozassék. Ismételve figyelmeztették a koronát, hogy a behódolás nem önkéntesen, hanem egyedül azért történik, mert az illető lakosokat a király védtelenül kiszolgáltatja az ellenségnek. Gondoskodjék tehát a határszél nyomatékos oltalmáról, szaporítsa a végbeli vitézeket, erősítse meg a véghelyeket s akkor senki sem fog a töröknek behódolni.

Sajnos, a király nem fogadta meg ezt a föltétlenül helyes tanácsot s uralkodása egyrészt az adóalap, illetőleg az úrbéreszek kezén levő nemzeti vagyon folytonos, elijesztő apadását, másrészt pedig a behódolás rohamos terjedését jelzi. A közvagyonosság, az adóképeség roppant módon csökkent nemcsak a töröklőz közelebb eső vármegyékben, hanem ott is, hová a török az időben be sem tehetette lábát. Ha az 1577-ki adóösszeírásokat az 1596-ikiakkal összehasonlítjuk, a hanyatlás mindenütt a legridebben lép elő. Az értekezés azután részletesen foglalkozik az egyes országgyűlések által megszavazott adókkal s a királyi kamarák számadásainak alapján mutatja ki azon összegeket, melyek ez adókból a királyi kincstárába befolytak vagy közvetlenül honvédelmi czélokra fordítottak.

A Parthenon kijavítása.

(Előadta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1896. évi június hó 1-én
tartott ülésén *Télfi Iván* lt.)

1895-ben kiadta másodszer Ruszópulosz Athanáz az athéni egyetemen az archaeologia nyugalmazott rendes tanára a következő munkát: A Parthenon, vagy tiltakozás a Parthenonnak minden kijavítása ellen és épségben tartásának a módszere.

Az I-ső lejezetben, melynek főirata: «Ne siessetek» Μή-σπεύετε, azt mondja szerző, hogy a Parthenon a görög építészetnek a legnagyobb csodája.

Hogy valaki a Parthenont élvezze, előbb messziről kell szemlélnie, azután lassanként közelebb haladnia; így fogja a részek arányosságát s az egésznek az összhangzását csodálni. A Parthenon közelről isteni, néma összhangzat, mint egy homéri ének, mely lelkesít, a nélkül, hogy az olvasót fárasztaná.

«Hosszú életemben sok nagy várost láttam a világon, szé-
dültem épületeik nagyságától, de egy-
sem gyönyörködtetett és gyö-
nyörködtet úgy, mint a Parthenon, bár romjaiban fekszik.»

«Sokan tanulmányozták a Parthenont, de senkisé is bírta megérteni. A géptana felülhaladja minden építésznek az ismereteit; csodálja azt, a mit fölfog, de a többi megmagyarázhatlan előtte.»

«Mert a világon feltűnnek némelykor szellemek, melyek a közönségeseket felülhaladják, mint Homér a költészetben, Aristoteles a bölcsészetben, Iktinus a Parthenon költője, az építészetben.»

«Kár, hogy Iktinus munkája, melyet segédjével, Karponnal a Parthenon magyarázatáról írt, korunkig fön­n nem maradt. Különben nem tagadhatta volna Bötticher Károly a *görögök építészete* című munkájában a Parthenon alapján még most is látható dudorodásokat s egyik tanítványa nem jutott volna arra a gondolatra, hogy indítványba hozza a Parthenon megújítását, mint valamely szép vénasszonyt a kendőzés által. Ez ellen védelmezem tehetségem szerint a Parthenont, nehogy gyógyíthatlan

bajt szenvedjen, valamint minden úgynevezett kijavítással Szicília templomaiban, Aegina szobrain Münchenben, Róma és Flórencz múzeumaiban történt, hogy a javítások vagy kiegészítések miatt alig lehet már a valódi eredetiekre ismerni.»

«Ifjúságomban hallottam, hogy bizonyos görög honfi Ottó király uralkodása alatt följánlotta a görög kormánynak a Parthenon új fölépítésére az összes költségeket; de az ajánlatát elhalasztották, míg végtére feledékenységre jutott. Hasonló történt Milanóban, hol a székesegyház csúf homlokzatának átváltoztatására valaki nyolczszázezer lirát hagyott végrendeletében, de olyan kikötéssel, hogy ez a változás 100 év alatt létesüljön.» Hat évvel ezelőtt lejárt volna a száz év, midőn éppen Milanóban voltam. Ekkor megjelentek a jötevőnek az örökösei, követelve maguk számára a 800,000 lirát. De a templom gondnokai gondoltak egyet s hozzáfogtak a templom javításához, mielőtt a 100-ik év lejárt volna. Így történt nálunk is, csak hogy a halasztás okának azt mondták, hogy nem találnak elég képes építész, a ki megtalálná a Parthenon részeit. Ezt pedig bebizonyították egy csekély kísérlet által, fölláttatván a Parthenonnak néhány oszlopfejei, nem voltak a maguk helyein.»

«Most szerencsére elmúlt a javítások és kiegészítések korszaka. A szakértők és szépérzékűek úgy akarják a régi műemlékeket megtartani, a mint azok ránk maradtak, új hozzáadások, kiegészítések, javítások nélkül. A ki tökéletes műemléket akar, fogjon kezébe a fönlevő eredetiből másolatokat s készítsen azután egyet saját használatára. Ha például azt akarja valaki, hogy Praxitelesnek olympiai Hermese szőlőfürtöt tartson a jobbájában, hadd képezze így, én azonban a hírnökbottal akarom s így képezem s más másképen. De az eredetinek érintetlennek kell maradnia. Így ítélnek most a szakértő régészek és régészeti barátai.»

A II-ik fejezetben foglalkozik Ruszópulosz a Parthenonnak úgynevezett dudorodásaival (καμπύλαι). Midőn én először 1869-ben Athénben voltam, régészeti kalauzom Kumanúdisz István egyetemi tanár mondta nekem, hogy térdeljek le a Parthenon egyik lépcsőjének a végénél s nézzek rajta hosszában. Kérdésemre, vajon mit látok, azt feleltem, hogy a közepe táján majdnem észrevétlenül domborodik, dudorodik a lépcső. Csakugyan jól vette észre, válaszolt ő.

Ezekről a dudorodásokról sokan azt mondják, hogy valóban léteznek és pedig nemcsak a lépcsőkön, hanem a párkányon is, s hogy mindegyik része a templomnak e dudorodási rendszerben van eredetileg kidolgozva. Mások ellenben azt vitatják, hogy a Parthenont eredetileg egyenes vonalban építették, a most látszó görbülések, dudorodások, domborulatok pedig később támadtak,

s kezdődtek mindjárt a templom építése után és szüntelenül haladtak a mai napig.

«Hoffer 1838-ban a görög kormány német építésze és az angol Pennethorn az elsők, a kik a tudós világgal megismertették ezeket a domborulatokat. Utánok Penro s az angol építész meglátogatván akkor a Parthenont, szabatosan határozta meg ezeket az ő munkájában, mely már kétszer látott napvilágot. Ezek ellen irt a főlebb említett Bötticher 1863-ban könyvet, melyet azonban a Görögországban ismert német építész, Tziller Ernő megcáfolt

«Így a francia Boulé is és a német Michaelis a dudaróási rendszerhez tartoznak.»

Már most kérdezi Ruszópulosz, melyik rendszerben javítsák ki a Parthenont? A domborulásiban? Vagy a vizirányosban. Ez azonban a legkisebb nehézség volna. Mert, ha ezek a domborulatok nincsenek matematikailag bebizonyítva, hogy lktinustól származnak, el is maradhatnának a restaurált Parthenonon.

«Durm József, Bötticher követője, azt tanácsolja, hogy minden veszély elkerülése végett a javításokat és kiegészítéseket a géptannak legjobb eszközeivel kell véghezvinni. De kicsoda fogja ezeket alkalmazni? Vajjon a vállalkozók? Vagy a felügyelők? S ki lesz a felelős?» Ez sem nagy ellenvetés. Értetődik, hogy a legügyesebbekre kell az egészet bízni s őket felelősekké is tenni.

A francia építész, Magne fából készített egész Parthenont küldött a javításokhoz szükséges állványokkal együtt. De fogna-e ez is veszély nélkül járni? kérdi Ruszópulosz.

«Ilyen hasonmásokat készítettek máskor a szultánok építései Konstantinápolyban, valahányszor mecsetet vagy palotát akartak építeni; de ha az épület nem sikerült, a szegény építész fejét levágták. Mi azonban nem lévén szultánok, mit csináljunk, ha a Parthenon kijavitása nem sikerül? «Ez sem nyom sokat, mert mire való a felügyelő bizottság?»

A III-ik fejezetben mondja Ruszópulosz, hogy a Parthenon eddig kétezerháromszázötven évig él körülbelül s meglehet, hogy háromezredik évet is elér, ha emberek vagy természetörök nem bántják; de végre mégis homokká és földdé fog fölrozslatni, melyből keletkezett. «Ez a változás már századok óta kezdődött. Ha szemléljük az oszlop közép gerendázatának a szemeit az északi és keleti oldalon, — az állatkör domborműveit — a hátulsó épület oszlopait, hogyan vesztették el alakjukat, színüket, miként függnek a darabjaik, nincs módszer, mely megmenthesse. Egy földrengés, egy megrázkódás a javítások alatt, s minden el van veszve.»

«Mit csináljunk tehát a Parthenonnal? Legelőször erős

állványokkal kell körülvennünk. Minden egyes részét megvizsgálunk, megmérnünk, befednünk, bel- és külföldi szakférfiakból értekezletet összehívunk, s csak akkor merészelnünk.» Ez igen helyes, de nem szól a Parthenon kijavítása ellen.

A IV. fejezetben foglalkozik részletesen a szerző Durm javaslatával és történelmi előadásával, mely szerint a Parthenont Kr. e. 453. és 454. között kezdték építeni, de azt senki sem tudja. Csak egyet tudunk bizonyosan, hogy Phidias Minervának arany elefántos szobrát Kr. e. 438-ik évi nyarában állította föl maga helyén «a Panathenaeák ünnepén, a miből még nem következik, hogy az egész Parthenon már készen volt.

«A dolog lényegét illetőleg, Durm elutasítja minden össze-
ragasztását a Parthenon leszakadt részeinek. Az épület tartása meg szerinte jövőre is a maga külsejét, mint rom; mivel érintetlennek kell maradnia szépítési szerektől, melyek úgy sem volna-
nának állandók. Elszakadt töredékeket, melyeket nem lehet az épületen összetartani, össze kell szedni és külön megőrizni, s mind azt eltávolítani, a mi a fönnálló romokat veszélyezteti.»

Ez mind szép, mondja erre Ruszópulosz, de Durm nem következetes, mert ő maga javasol változtatásokat a Parthenon talaján, melyen vízvezetékeket akar létesíteni, minők ott a hajdan korban nem voltak. «De a szentélyben, hol az arany elefántos szobor állt, volt egy víztartó, mely az elefántcsontot, melyből az egész test volt kifaragva, mindig üdén tartotta és repedésektől megőrizte. Ennek a víztartónak a nyomát nem kellene tehát eltüntetni.» De abban egyetért, hogy a romok között elharapódzó füveket ki kell irtani, melyek a falakat nagyon rongálják.

«Legnagyobb veszélynek van kitéve a Parthenon hátulsó épületének kettős csarnoka. Itt egy török mecset támogatta a Minerva szentélyének állatkörét s két utolsó oszlopát. Ezt a mecsetet, minthogy nem származott a hajdan korból, évekkel ez előtt eltávolították, s most még csak az egyik fala áll.»

«Azonkívül Durm a Parthenonnak azokat a maradványait is érintetlenül akarja hagyni, melyek a byzanci keresztény korból származnak, midőn Minerva szentelyéből keresztény kápolna lett. Mert kell, hogy az egész épület saját maga beszélje el nekünk a maga történetét.»

Ezt állítja Ruszópulosz is, jöllehet Durm kijavítási céljaival homlokegyenest ellenkezik. De hát milyen összefüggésben van Iktinus emlékműve a török mecsettel és a byzanci korból származó keresztény építészettel?

Ruszópulosz véleménye a Parthenonról ez: a helyett, hogy a romban álló Parthenont foltozzuk, építsünk egy újat. A régi rom nyújtja mind a szükséges elemeket az új műhöz. Durm és Magne jól tanulmányozták a romot. «Igy a nélkül, hogy ócskából

újat csinálnánk, két Parthenonunk lesz, a régi az Akropolisban a maga helyén, mint ősi kincs és az új Parthenon, mint a mai Athen új ékessége. Csak akkor, ha az új Parthenon még a legkisebb részeiben is éppen olyan lesz, mint a hajdankori, engedjék meg, hogy erre tegyék kezüket javítási s kiegészítési buzgalmukban.»

De mibe kerülne ez? kérdi Ruszópulosz Eddig ismeretlen maradt, hogy mennyit költött Perikles a Parthenonra. De Heliodor II-ik századbéli görög író Kr. e. azt mondja, hogy a Propyláák kétezertizenkét talentumba, vagyis tizenkétmillióhetvenkét ezer drachmába kerültek.

Ha ezt megkészszerezzük, akkor Ruszópulosz szerint, a Periklesi Parthenon valószínűleg huszonnégymillió száznegyvennégyezer drachmát igényelt. Perikles korában a drachma ért a mai pénzünkben 40 krajczárt. Tehát e számítás szerint került volna a régi Parthenon 965,760 osztrák-magyar forintba.

Vegyünk most más újabb palotákat alapul Ruszópulosz szerint. Az athéni Akadémiára költött b. Sina körülbelül négy millió drachmát (1.600,000 frt); tegyük, hogy az épülőfélben levő atheni új könyvtár három millió drachmába kerül (1.200,000 frt) s tegyük, hogy mind e két épület költsége 6 millió arany frank; s hogy az új Parthenon volna 24 millió frank vagy talán még egy millió font sterling is. Mi ez annyi műkedvelőhöz képest Európában és Amerikában? Ki nem áldozna közülök legalább egy fontot ilyen versenyre? Ime Ruszópulosz ígér tíz fontot, más talán adna százat, s egy más ezeret.

A régi Parthenon megmentésére pedig az lenne Ruszópulosz szerint a legjobb módszer: két oszlop között levő helyen, a hol megrongált oszlopgerenda van, hengerded gyámoszlopot aczélból kell helyezni. Ennek az oszlopnak legyen fönt aczél-lemeze, mely takarja a sérült részeket, s alsó részébe is kell aczél-lemezt szegezni, hogy a márványoszloptövet, melyen állni fog, ne sértse.

De van egy más módszer is a régi Parthenon megmentésére, t. i. az egészet üveggel befedni, mint szokás a kiállítási palotákat. Így nem fogjuk foltozások által a Parthenont tudományos kutatásokra hasznavehetetlenné tenni. Egy alak valamely kövön, egy kép, egy sor, egy fölirat, egy évszám, egy betű valamely oszlopon jelentőséggel bír. Magoknak a török golyóknak nyomai is maradjanak rajta, mert ezek is történelmi és oktató dolgok azokra nézve, a kik ezeket olvasni tudják. A rom semmit sem nyer a javítások által, a tudomány pedig veszít. Látni akarom az épületen, milyen kárt okozott Morosini bombája, s látni akarom lord Elgin vandalismusát. Elsőséget adok a romban heverő, mint a kijavított Parthenonnak, valamint a bécsi Belvede-

reben a kidolgozatlan Herkules-testnek, mint a kijavított s kiegészített Apollónak». Ruzópulosz úrnak ez a nézete természetesen csak izlés dolga.

«Az igaz, hogy Durm szerint az egész épület kijavitása csak kétszázezer frankba kerülne, de százket métermázsza márvánnyal terhelhetnék, mely alatt bizonyosan összeroskadna.»

«Plutarch azt beszéli Theseus életében (23. fej.), hogy az athéniek azt a hajót, melyen Theseus Krétából szerencsésen visszaérkezett, még Demetrius Phalereus idejében is (109-ben Kr. e.) megőrizték, mivel időnként a régi fadarabjait újakkal cserélték föl, úgy, hogy azután a bölcsészetnek is kétséges nagyító beszéd példájául szolgált a hajó, mert némelyek azt mondták, hogy ez a hajó ugyanaz, mások pedig, hogy nem ugyanaz.»

«Ugyanez fog történni a kitatarozott Parthenonnal. Utódaink közül sokan azt fogják állítani, hogy ez a Perikles Parthenona, sokan pedig tagadni fogják.»

«Most már harmadszor forog veszélyben a Parthenon. Először Klenze alatt, a kit Münchenből küldtek 1834-ben, hogy készítse el Athén városa tervét. Ez a Parthenon törmelékeiből akart falakat, oszlopokat építeni s a többit közönséges kövekkel kiegészíteni. Ottó király elfogadta ezt a tervet; de pénz hiányában elmaradt és az Akropolis megmenekült az eltorzítástól.

«A rákövetkező 1835-ik évben ismét nagy veszéllyel fenyegette a Parthenont Schinkel nevű építész Berlinből, a kinek terve szerint az egész Akropolist királyi palotává kellett volna átalakítani, melyben a Parthenon, mint az udvar ékessége szerepeljen.

«A harmadik legnagyobb veszély fenyegeti most a Parthenont Durm részéről

Eddig tart Ruzópulosznak tiltakozása

Hogy én nem pártolom átalában, azt már ismertetése folyamán kijelentettem. De azért sem, mert már hét évvel ezelőtt írtam egy német könyvet: *Meine Erlebnisse in Athen*, hol a 27-ik fejezetben *Denkmäler-Restaurations* cím alatt (116—118. old.) így nyilatkoztam: «Ezen emlékművek szemléleténél gondolkodám, nem lenne-e lehetséges ezeket kijavítani és olyan állapotba hozni, melyben a classikai korban, mint a művészet csodáit bámulták. Ez természetesen több millióba kerülne, de ezeket 41 évre lehetne fölosztani, hogy Görögország száz évi fönnállásának ünnepélyekor a classikai kor Athénje teljes fényében tündököljön.»

«De kicsoda teljesítse ezt a temérdek költséget? Magok az összes hellének nem képesek arra, noha nem kétlem, hogy sokan közülök nagylelkűleg hozzájárulnának az eszme valószínűsítéséhez. Azután van számtalan philhellén az ó- és újvilágban, kiktől jelentékeny hozzájárulások lennének várhatók. S mire való a sok archaológiai társaság?»

«A kivitelben természetesen bizonyos sorrendet kellene követni, nem mindenhez egyszerre fogni. A kezdet történiék az Akropolissal, hol a restauratio bevégezése után, a látogatók belépti díjt fizethetnének. Ha Pompejiben és Bajorország királyi palotáiban kell belépti díjat fizetni, semmi feltűnő sem lehetne, ugyanezt Athén restaurált emlékműveinél is tenni.»

«A fölhívást az athéni archäologiai társaságnak kellene kibocsátani, a befolyó pénzt átvennie, az athéni nemzeti bankban kamatoztatni, évenként a restauratio haladásáról hellén, angol, francia, német és olasz nyelven a hozzájárulók névjegyzékével s a bevételekről és kiadásokról jelentést kiadni.»

E véleményemet most sem adom föl.

Petényi J. Salamon ornithologiai hagyatéka.

Irtta Herman Ottó.

Bevezető értekezés Petényi ornithologiai hagyatéknak feldolgozásához.

(Felolvasta a M. T. Akadémia III. osztályának ülésén, 1896. június 15-én. dr. Horváth Géza. r. t.)

Negyvenegy év mult el azóta, hogy Petényi J. Salamon bevégezte földi pályáját,¹ a nélkül, hogy az egy emberöltőn át a legnagyobb odaadással gyűjtött állattani, különösen pedig madártani kutatásait formába öntve a tudomány javára kiadhatta volna.

Mindazok, a kik az elhunyt tudóshoz elég közel állottak, tudták, hogy kutatásai értékének úgyszólván fokmérőjét már az az egy körülmény is megalkotta, hogy korának legkitűnőbb buváiraival szoros összeköttetésben állott; sokakhoz pedig baráti viszony fűzte, melynek eredete mindig a tudomány terén való találkozásból indult. És — hogy egyébről sem legyen szó — igazán megható az a viszony, a mely *Petényi* és a hollandusok egyik legkiválóbb, ünnepelt természettudósa között fennállott! E tudós *Schlegel* II. volt, ki *Petényi*hez intézett levelében² elismeri, hogy egész irányát éppen *Petényinek* köszöni!

Ha egyéb sem, már levelezéseinek futólagos átnézése is elegendő volt volna arra, hogy fontosságot tulajdonítson irodalmi hagyatékának, buzdítson annak földolgozására. Mert eltekintve

¹ Született 1799-, meghalt 1855-ben.

² L. Herman Ottó «*Petényi J. S.*» stb. 1891., németül is. A Budapestben tartott II. nemzetközi ornith. congressus alkalmából kiadva, p. 124.

attól, hogy Németországnak akkoriban alig volt nevesebb ornithologusa, a kivel *Petényi* ne levelezett volna, voltak neki összeköttetései az ú. n. «természetfilozófusok» iskolájával is; még pedig egyfelől *Oken* Lőrinczczel (1779—1851), másfelől *Geoffroy de Saint Hilaire*-rel (1772—1844) *Cuvier* ellenfelével; és örökös kár, hogy a levelek, a melyek 1865-ben még megvoltak, azóta lappanganak — ha el nem vesztek.¹

Már ezen a helyen is biztosan lehet azt a tételt fölláztatni, hogy *Petényi J. S.* irodalmi hagyatékának azért maradt meg mind e mai napig a maga tudományos becse, mert a «természetfilozófusok» iskolájához tartozott; ugyanahhoz, a mely hosszú elnyomatás után *Darwin*-nal életre kelt és ma uralkodóvá vált.

Legyen szabad, hogy lehető legrövidebben vázolhassam az alakulások menetét; és ha e közben ismert dolgokat is elő kell sorolnom, teszem azért, mert ezek nélkül az összefüggést kimutatni lehetetlen.

A kiindulás pontja *Linné*, ki az *eredetre* nézve dogmatikus álláspontot foglalt el, melyet nagy szabadsággal így fejezett ki: «Species tot sunt diversae, quot diversas formas ab initio creavit infinitum ens».

Evvél elterelte iskolájának figyelmét az *eredet* kutatásától; de annál inkább reáterelte az alakiségra; annyival is inkább, minthogy meghatározó és rendszerező eljárása tökéletesen szabatosnak látszott; sőt megdönthetetlennek, mert hiszen sarokköve az alakok *állandóságára*, *változatlanságára* volt fektetve, ez az állandóság és változatlanság pedig tökéletesen egybevágott a teremtetésről szóló dogma legbensőbb lényével.

A *Linné*-féle iránynak eredménye és hatása, a dogmatikus sarkpont daczára, mégis méltán óriásinak mondható; egyfelől azért, mert *historikus irányzatot* biztosított az ismeretek oly terén, mely csak *tapasztalati* úton öregbithető és fejleszthető; másfelől azért, mert éppen rideg szabályszerűsége pattintotta ki azt az eszmét, hogy a dogmatikus alapon feltett változhatatlan forma mégsem az, mert vannak *változatai* — *varietates* — a miket *Linné* maga is elismert. Ebben a körülményben pedig csakugyan már benne volt a «*creatio*» tanával szemben álló «*evolutio*» tanának a csirája.

Linné eljárása kötött, rideg voltánál fogva «*exact*»-nak vétetett, noha ez a jelző csupán a matematikára s ennek az alapján álló disciplinákra alkalmazható jogosan; a «természetfilozófusoké» ellenben «*speculativnak*» mondatott, noha tiszta

¹ Ezek a levelek Kubinyi Ferencz kezeiben voltak; de nem kerültek elő azokkal, a melyeket báró *Nyáry Jenő* megmentett és nekem átadott.

és bizonyos, hogy nem az volt s nem az ma sem: mert legbensőbb lényének követelménye az *inductio*, a tapasztalás útja, tehát a *historiai menet és tanúság*, a mely egyenesen reávezet az eltérések és elváltozások számbavételére és mérlegelésére is.

Köztudomású, hogy a *Linné*-féle dogmatizmussal szemben csakhamar erős áramlat keletkezett, egyfelől a francia, másfelől a német tudományos körökben. A francziáknál már *Buffon* (1707—1788) és *Bonnet* (1720—1793) új irányokat jelölnek. És a magyarságra igen jellemző, hogy *Bonnet* kitűnő magyar fordítóra talál, ¹ mi egybevág a magyarság szemlélődési irányzatával, mely kiváló módon a *biologia felé hajlik*.

Egész éllel és szabatossággal azonban *Lamarck* J. (1744—1829) fejt ki az *eredet egységét* és a *fejlődést*, vagyis a «*creatio*» dogmájával szemben az «*evolutiót*».

Igy csak idő kérdése volt annak az erőnek a jelentkezése, mely mindenekelőtt *Linné* rendszerező, teljesen mesterséges eljárását behatőbb módon vagy megokolja, vagy megdöntse, vagy mélyebbre nyúló alapokon módosítsa.

Ez az erő *Cuvier* (1769—1832) hatalmas egyéniségében jelentkezett is, ki a tisztán orismologiai alapra fektetett *Linné*-féle módszer helyett, sokszorosan a mellett, az összehasonlító anatómiát alkalmazta s ezen az alapon állította föl a végső eredményt, mely lapidáris rövidséggel kifejezve a következő volt:

1. Minden szervezet egységes; egyes részei nem változnak a nélkül, hogy a többi rész ehhez képest ne változnék; ez a szervek *correlatiója*; vagyis, ebben gyökerezik a lét szükséges föltétele, a mely nélkül az adott állat nem élhet meg; «*principe des conditions d'existence ou causes finales*».

2. A fontosabb szervek alakilag is az állandóbbak, holott az alárendeltebbek sokszorosan módosulnak; ehhez képest a rendszerezésnél is a döntő jegyek egymásnak alárendelendők — «*principe de la subordination des caractères*».

Ezekhez az alapelvekhez képest *Cuvier* négy osztályzatot — «*embranchement*» — különböztetett meg, a melybe az állat-alakok sorolhatók, ú. m.:

- a) gerincesek,
- b) molluskák,
- c) izelt testűek,
- d) radiáriák.

Minthogy azonban a *Linné* értelmében vett *egységes creatio* így nem volt fentartható, *Cuvier* felállította a *kataklizmák* elméletét, a melyek után mindég új *creatio* következett volna.

¹ A természet vizsgálása, írta *Bonnet* Károly, fordította, hozzáadásokkal megbővítette *Tóth* Pál, verőtzei ref. prédikátor, három kötet, 1818—1819.

Az eredet kérdésére nézve bizonyos az, hogy *Cuvier* tana is csak dogmához vezetett; noha kétségtelen, hogy a vizsgálataiban követett módszer rendkívüli módon gyarapította és mélyítette az állattan tudományát.

Cuvier irányával leghatározottabban szembeszállott *Geoffroy de Saint Hilaire*, ki *Lamarck* nézetével találkozva, az eredet egységes voltát s a *creatio*-val szemben az *evolútiót*, a *fejlődést* vitatta. Németországban ugyanezt vitatta *Goethe* és *Oken*, a kivel *Petényi J. Salamon* összeköttetésben állott. Az bizonyos, hogy *Oken* igen különös formában vitatta igazait; de az is kétségtelen, hogy lehetetlenné tette a dogmatikus megnyugovást, tehát gondolkozásra készítette azokat, a kikben a haladás ösztöne, az egészséges skepsis megvolt.

A mint ezt az állattan irodalomtörténete bizonyítja, a *Cuvier* és *Geoffroy de Saint Hilaire* közötti vita a francia Akadémia színe elé került és *Cuvier* javára dőlt el, hogy azután csak *Darwin* föllépésével veszítse el föltétlen uralkodását.

Én nem óhajtok annak vizsgálatába bocsátkozni, vajjon mily hatalom rejtett a francia Akadémia érveiben, a melyek a döntésre befolyással voltak; bizonyos az, hogy az egész kérdés, legbensőbb lényege szerint, nem is volt alkalmas *döntésre, vitára igen*; és hogy mégis döntésre került a dolog, az szerintem abban a körülményben rejtett, hogy az a nagy szellemi lüktetés, mely a francia forradalmat szülte s annak túlságaihoz is elvezetett, az ellenkezőbe csapott át s ez az ellenkező irányzat sokkal inkább kedvezett még akár a tisztá empirismusnak is, mint az eredet szabad, minden dogmát kizáró kutatásának.

Nagyban és egészben azonban a tudós *Linné* nyomdokain folyton szélesedett, *Cuvier* nyomdokain pedig folyton mélyedett az állattan; különösen azáltal is, hogy az ásatag — fossil — állatalakok az élőkkel összehasonlítottak.

Így alakult a viszony a tudomány magaslatain; de sokszorosan másképen az epigónak nagy tömegében.

És itt értem el azt a pontot, a hol *Petényi J. Salamont* a tömegtől el kell választanom, még pedig a következő megokolással.

A nagy reactio, mely a XIX. század elején bekövetkezett, nem kedvezett, mert nem is kedvezhetett a szellem szabad szárnyalásának, annak, a mely a francia forradalmat előkészítette s a mely a szerves élet felfogásának terén, az eredetet kutatva, a *dogma* helyébe az *evolútiót* tette.

És hogy akkor, a mikor a szabad szellem megnyilatkozását egy hatalmas békó lehetetlenné teszi, a tevékenység közönséges ösztöne mégis tért keres és talál, az nagyon természetes, de hogy ez az irányzat azután nem fölfelé vezet, hanem hatá-

rozottan hanyatló s ennél fogva lényege szerint nagy elfajulásokhoz vezető, az ép oly természetes, mint bizonyos is.

Az európai nagy reactionnak korszaka így — a leíró természethistoria és különösen az állattan terén — egy igazán csodaszámba menő elemet szült s azt — még régibb tudományos multtal bíró nemzeteknél is — uralkodóvá is tette.

Röviden jellemezve: bekövetkezett a gondolatot, az eszmét merőben kizáró, a hatalom szempontjából véve tehát semmiképen sem veszedelmes empirismus korszaka, melynek a forma minden, a lényeg semmi sem volt s a mely a személyre szóló dicsőséget az új speciesek teremtésében és sokszorosan abban a jövedelemben is kereste és meg is találta, a melyet a ritka vagy új species a boldog felfedezőnek kereskedelmi úton is juttatott. Ezen a téren és ily irány mellett teljesen mellékes volt az, hogy valaki alapos zoologiai műveltséggel bír-e? Döntött az, a mit a német «Haarspalterei» és «Spitzfindigeit»-nak nevez.

A leíró állattan fönséges csarnoka így egyszerre tele volt valódi kufárokkal, a kik «fölfedeztek» és kereskedtek, forrásait pedig gondosan titkolták, nehogy valami versenytárs elhalálsza a jövedelmet. Kénsavgyárosok, postamesterek, törvényszéki elnökök és assessorok, kereskedők és mérnökök, szóval a legkülönbözőbb hivatáskörökhöz tartozó elemek zoologiai auctoritásokká növekednek, elfoglalják a tért a tudomány csarnokában is; sőt meggazdagodnak.

De nem marad nyomuk, sem a tudás magaslatán, sem az adott nemzetek tudományosságában, vagy egyáltalában közművelődésében. Az első szabadabb áramlat elfujja híroket és nyomdokaikat.

Ebbe a korszakba esett *Petényi J. Salamon* működésének javarésze, és ekkor nálunk is már hatalomra vergődtek azok az elemek, a melyeket csak az imént iparkodtam jellemezni.

Tudományos fejlődésének egész menete lehetetlenné tette reá nézve a tudomány örve alatt lábrakapott utilitarismus gyakorlását: másfelől már helyzeténél fogva sem bírt és nem is bírhatott avval a szellemi hatalommal, a mely egy korszak fölkapott áramlatát megtörhette volna. Az a szellem, mely a század elején lehetővé tette, hogy az egyszerű református prédikátor kiadhatta *Bonnet* művének magyar fordítását, az megtört, elhanyatlott; a helyzet uraivá nálunk is azok lettek, a kik, különösen a német empirikusok nyomdokaiba hágtak. Befolyásukat még az is növelte, hogy a magyar nyelvújítók hatalomra vergődött táborához szegődtek.

Közbevetem itt, hogy az a korszak, a melyet a külföldi befolyás alatt álló természetrajzi magyar empirikusok megteremtettek s a mely a magyar szabadságharczra bekövetkezett elnyo-

matás korában, az ú. n. «ötvenes években» tetőzött, a magyar nemzeti művelődésre nézve teljesen meddő volt s maradt mind e mai napig is; valamiféle eredményének vagy vívmányának egyetlenegy nyomát sem találjuk, kivált az oktatás fokozatain, mely éppen ezért eszközeit maga is külföldi forrásokból merítette; de ezeknek hatását megtompította avval, hogy az átültetés teljes mértékben magyartalan volt; szellemben, nyelvben egyaránt

Ugyanez érezhető volt a nyugot előre haladott államaiban, kiváló módon pedig német földön is. Hogy tisztán az ornithologia terén maradjak, reámutatok arra, hogy Naumann 1822-ben kezdte meg Németország madarairól szóló nagy művének ¹ kiadását; az öreg Brehm. K. L. pedig 1823-ban adta ki Európa madarait tárgyaló két kötetes munkáját. ² Ezek a művek még teljesen megfelelték a kor komolyan vehető tudományos követelményének; sőt még ma is használhatók. De az öreg Brehm, ki 1787-ben születve, 1864-ben halt meg, élete derekával és végével az elnyomatás korába esett, és nem bírt ellentállani a felkapott empirikus áramlatnak; ezért egy másik művében különösen az «*alticeps*» és «*platiceps*»-féle megkülönböztetés alapján, a képzelenségig aprózta el a fajokat, velők az egész rendszeres beosztást. Ennek az áramlatnak betetőzése pedig mindenesetre az a czikk, a melyben Homeyer E. F. komolyan azt indítványozta, hogy az ornithologusok egyezzenek meg abban, hogy az egy alaknak adott nevet *20 éven át nem változtatják meg*, a mi egyértelmű volt volna avval, hogy a természethistóriai *fejlődést*, éppen *historiai*, tehát legfontosabb és leglényegesebb részében megakaszszák. ³

A mi pedig legjellemzőbb, ez az, hogy ennek a lehetetlenségnek indítványozása még 1881-ben is lehetséges volt!

Petényi J. Salamon még attól az áramlattól kapta inspirációját, a mely az eredet kérdését kutatva, érezte, hogy *mélységre kell törekednie* s éppen ezért *széles alapra* fektette a *fajnak, a faj fejlődési viszonyainak és rokonságának* meghatározását, így a madártan tekintetében már akkor is valóságos «*ornithographiai*» alapokat rakott le, a mikor a felburjánzott empirizmus ezt föl sem érthette, a hol pedig mégis jelentkezett, ott — enyhe szóval élve — fölöslegesnek vallotta: és *ebben*

¹ Naumann J. A. Naturgeschichte der Vögel Deutschlands etc. 1822—53.

² Brehm Ch. L. Lehrbuch der Naturgeschichte aller europaischen Vögel, Jena 1823. et 1824.

³ Handbuch der Naturgesch. aller Vögel Deutschlands etc. 1831; továbbá «Unsere wissenschaftliche Namengebung» Zeitschr. für die gesamte Ornithologie, herausgegeben von J. von Madarász I. 1884. p. 3.

rejlík főoka annak, hogy Petényi hátrahagyott iratainak bírálói, kik között az empirikus irány magyar vezérférfiai foglaltak helyet, ellene voltak az iratok földolgozásának és kiadásának.

Am *Darwin* föllépésével a varázslat megtört s a midőn a II-dik nemzetközi ornithologiai congressuson *Palmén J. A.* fölvetette a kérdést: milyen irányt kellene követni? megadta a feleletet is, hogy t. i. mintául kellene venni *Pleske* művét, melynek czíme: «*Ornithographia rossica*».¹

Am az, a mi *Petényi* hátrahagyott műveiben egészet alkot, az még annál is több, a mennyit az ajánlott minta nyújt!

Es innen van az, hogy *Petényi* kutatásai még ma sem évültek el.

* * *

A feldolgozást illetőleg bizonyos az, hogy nehéz; nagy akaraterőt kívánó föladat, mert *Petényi* jegyzeteit sokszorosán alkalmilag és mindenféle papirdarabokra irogatta; s rendkívül sok rövidítést használt. Arra azonban nagy gondot fordított, hogy minden jegyzet élére az illető madár nevét írta, úgy, hogy a jegyzet hovatartozása sohasem kétséges. Így a *pásztormadár*, *Pastor roseus* L. földolgozása közel három hónapi munkába került s valóban próbára tette a feldolgozó ritka szívósságát és akarateréjét; de sikerült. A többi már könnyű lesz.²

A mi már most magát a feldolgozott *Pastor roseus* Lin. fajt a mai ismeretek alapján illeti, álljon itt a következő, azért, mert *Petényi* eljárásának helyességét és abszolút értékét bizonyítja.

A *Pastor roseus*, a Linné rendszerében, a tudomány mai állása szerint a következő elhelyezéssel bír; még pedig a «Catalogue of the Birds in the British Museum, Vol. XIII, London 1890», *R. Bowdler Sharpe* kritikái összeállítása szerint:

Második rend: **Passeriformes.**

Első alrend: **Passeres.**

Osztály C): **Sturniformes.**

I. Család: Artamidae.

II. Család: *Sturnidae*. (III. Ploceidae, IV. Alaudidae.)

A második család két alcsaládra oszlik, ú. m.:

A) *Sturninae*.

¹ *Palmén* Dr. J. A. Referat über den Stand der Kenntniss des Vogelzuges. 1891. Helsingfors. p. 13.

² A feldolgozást a «Magyar Ornithologiai Központban» részben a m. t. Akadémia segélyével *Csörgény Titusz* rendes gyakornok végezte, s a dolgozat két nyelven a M. O. K. folyóiratában, az «*Aquilában*» fog megjeleni.

B) Buphaginae.

A két alcsalád elválasztó jegye ez :

A hátsó ujj karma a középső

ujjánál vastkosabb :

Sturninae — ide tartozik a Pastor.

A hátsó ujj karma nem oly

erős, mint a középső ujjé :

Buphaginae.

A Pastor roseus, a Linné *Sturninae* alcsaládjába tartozik, melynek jegyei a következők :

«Az orrlyuk nyílása hosszúkás, hártvás szegője «bőrbékája» feljül fejlett és duzzadt; a kinyújtott lábak — bőrök-nél — a fark végével egybevágnak. A szárny eléggé hosszú, hegyes; az összetett szárnyon az elsőrendű és másodrendű evedzőtollak hegye közötti távolság a tarsus — «csüd» — hosszánál nagyobb.»

A *Sturninae* alcsalád genusainak kulcsa 41 genust mutat ki; itt a Pastor Temminck, a *Dilophus* — Afrika — és a *Sturnia* — Keletázsia — genusok között foglal helyet : jellemzése pedig ez :

«Tollforgója hatalmas, ennek a fej bubján — occiput — álló tollai a tarsusnál hosszabbak; csőre erős és íves; a felső káva, tövén mérve, egymagára közel olyan széles, mint a műlyen — tövön mérve — a felső és alsó káva együttes vastagsága. A felső káva, ormóján végigmérve, a tarsusnál rövidebb.»

Külön is megjegyzendő, hogy a *Pastor roseus* L. mind e mai napig genus és species szerint egyedül áll.

A genericus dispositio, úgy a mint az idők során változott, a következő :

Pastor, Temminck — 1815 — ma is érvényes;

Psaroides, Vieillot — 1816;

Boscis, Brehm — 1828;

Thremmophilus, Macgillivray — 1837;

Nomadites, Petényi, teste Bonaparte, Cat. Method. des Ois. Europ. 1842.

A mint Petényi jegyzeteinek feldolgozásából tisztára meg lehet győződni, ő volt az, a ki a *Nomadites* nevet felállította, még pedig a következő etymológiával :

νομός = pascuum;

νομαίος = degens in pascuis (Petényi);

νομευς = pastor;

νέμος = pascuum;

νομαδικός = a legeléshez, pásztorélethez tartozó; de νομαδης vándor pásztor is.

De ez irodalmilag seholsem jutott érvényre, mert nem alapult kiadott, nyomtatott dolgozaton. Minthogy azonban *Petényi* — többek között — *Bonaparte* Lucián, caninói herczeggel is levelezésben állott, kivel 1847-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésén találkozott is, a herczegnek közlést tett e név alkotásáról s a herczeg ezen az alapon be is vette a genus nevet idézett munkájába. És innen van az, hogy a British Museum katalógusa világosan megjegyzi: *«teste Bonaparte»* stb. tehát Bonaparte *tanúsága* szerint.

Megtörtént azonban, hogy a nyomtatások és kiírások során az auctor nevébe sajtóhiba csúszott be, s *Petényi* helyett a brit katalógusban is már *Peteniz* áll; a kiírások és sajtóhibák során azután maga a genusnév és az auctor neve is tovább torzul, úgy, hogy többek között *Fritsch* művében *Naturgesch. der Vögel Europas*, 1870. pag. 227. — már *«Nemotides Petaniz és Tremmophilus (sic) Petaniz* olvasható. Már az a körülmeny is, hogy *«Nemotides»* Petényi felfogása szerint etymologice helytelen és *Peteniz*, vagy *Petaniz* nevű ornithologiai auctor nem is létezik, tisztára bebizonyíthatja, hogy itt tulajdonképen a *«Nomadites, Petényi»* forog fönn¹; sőt Desser nagy művében is *Petanir* olvasható.²

A brit katalógus szerint az irodalomban még a következő nevek fordulnak elő.

1. Rose or Carnation coloured Ouzel, Edwards 1743.
2. Le Merle couleur de rose, Brisson 1775.
3. Turdus roseus, Linné 1766.
4. Sturnus roseus, Scopoli 1769.
5. Le Merle couleur de rose de Bourgogne, Daubenton?
6. Turdus seleucis, Forskål 1775.
7. Sturnus asiaticus, Wirsing, teste Latham.
8. Le Roselin, Levaillant 1799.
9. Psaroides roseus, Vieillot 1816.
10. Merula rosea, Koch 1816.
11. Pastor roseus, Temminck 1820.
12. Acridotheres roseus, Ranzani, 1823.
13. Boscis rosea, Brehm 1828.
14. Gracula rosea, Cuvier 1829.
15. Pecuaris roseus, Temminck 1835.
16. Thremmophilus roseus Macgillvray 1837.
17. Nomadites Peteniz (sic) 1842. Bonaparte.
18. Rose coloured Pastor, Yarell 1843.
19. Boscis rosans, Brehm 1855.

¹ Giebel *«Thesaurus Ornithologiae»* című nagy művének II. kötetében 1875. pag. 722., helyesen *«Nomadites, Peten»* alatt sorolja föl.

² Hist. of the Birds of Europe. Vol. 4; p. 423.

Distributio ornithogeographica.

«Közép- és Nyugat-Európában időközönként (irregular) jelenik meg. Fészkel Közép-Ázsiában és a Középtenger partján elterülő keleti tartományokban. Egy fészkelési eset Olaszországból ismeretes. Teel Keletindia félszigetén.» Britt. Cat. 1890.

Magyarországra vonatkozólag adják Petényi iratai.

* * *

Petényi teljesen, hogy úgy mondjam «lege artis» járt el, a midőn az összehasonlító módszert az akkoriban lehetséges legszélesebb alapon gyakorolta és megkülönböztetéseinek alapul vette. Eljárásának igazán szabatos voltát semmi sem emeli ki jobban, mint az, hogy oly *exoticus* madáralakokat is vont be összehasonlításainak körébe, a melyek a tudomány mai állásában is a *Pastor roseus*sal egyazon rendszercsoportba tartoznak és tekintetbe veendőek.

A mint a feldolgozás rendén ki is tűnik, Petényi összehasonlításba vonta legelső helyen a *Graculidá*-kat; ezek közül különösen a: *Pastor griseus*, ma *Acridotheres ginginianus* fajt, *Pastor Jalla*, ma *Sturnopastor Jalla* fajt és a *Pastor tricolor*, ma *Graculopica melanoptera* fajt, melyek a brit katalógus szerint ma is a *Sturninae* alcsaládjába tartoznak, *exoticus* alakok és a *Pastor roseus* jellemzése céljából helyesen vannak az összehasonlításba bevonva.

De Petényi körültekintését és gondosságát ezeken túl még az is jellemzi, hogy tekintetbe vette tüzetesen még a *Sturnidá*-kat, mint a melyek a nemi elhelyezés tekintetében a régibb auctoroknál nagy szerepet játszottak, a mint ezt a *Pastor roseus*ra alkalmazott *Turdus*, *Sturnus*, *Merula* és *Merle* elnevezések világosan bizonyítják.

Ezek után semmi kétség, hogy Petényi J. Salamon ornithologiai hagyatéka becses, annak igazi földolgozása és kiadása pedig a magyar tudományosság érdeke.

Legyen szabad, hogy e bevezető értekezést a következő szavakkal fejezhessem be. Magában az a meg sem támadható tétel, hogy a természet jelenségeinek fölismerése csupán csak induktív eljárás mellett, tehát tapasztalati alapon lehetséges és hogy a tapasztalás sorozatai, lényeg szerint historiai menetet alkotnak, a mely annál értékesebb, mennél teljesebb, tehát mennél inkább megszakítás nélkül való folyamat, mindez világosan arra utasít bennünket, hogy mindazt, a mit az előd megállapított — ha maga nem tehetette: az utód juttassa érvényre: ebben rejlik a historiai folyamatnak tehát — helyes irány mellett — a haladásnak alapföltétele.

Legyen az bár korok áramlata, nemzedékek elfogultsága, testületek korlátoltsága vagy érdekcsoportok rosszhiszeműsége, mely a historiai menetet megszakítja, még pedig oly tények elfojtásával, a melyek értékesek, a historiai menetet fejlesztők: a megszakítás mindenkor azt jelenti, hogy a következő nemzedékek sisyphusi munkát kell, hogy kezdjenek. Hogy pedig ez a boldogtalan művelet nem áll sem a tudományos haladás, sem egy adott nemzet közművelődésének érdekében: azt bizonyíthatni fölösleges.

Ezeknek tiszta tudata serkentett arra a harcra, a melyet két évtizeden át *Petényi J.* Salamon iratainak érdekében folytattam. És valóban életem örömét találom abban, hogy az elhunyt tudós fáradozásának gyümölcsét letehettem annak a tudományos intézetnek az asztalára, a melynek ő oly buzgó tagja volt s a melynek iratait örökbe hagyta.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetében Vargha Gyula *Ezerév* című költeményét közli. — Szabó Jenő *Közlekedési ügyünket* fejtegeti a második évezred küszöbén. Szerző szerint vasúthálózatunk teljes kiépítése terén sok még a tenni való, ha azt akarjuk, hogy ne csak látszólag, de valóban lépést tartunk a művelt nyugat államaival. Így például: 1. Boszniát, a magyar királyság e régi tartományát megszállottuk és kibékítettük, de még mindig késünk vele egyenes vonalban közlekedni; csak közvetve jutunk oda. 2. Dalmáciával nincs összeköttetés. Bosznia vállalkozik arra, hogy a tervezett bugojno-spalatói vonal útján Dalmáciát óriási kerülővel és érdekeinknek meg nem felelő módon bevonja az európai vasúthálózathoz. 3. A zenggi kikötő Sziszeknek, tehát Fiume rovására, keres összeköttetést, a helyett, hogy Fiuméhez csatlakozva, Bihács felé Boszniába törekednék és Spalató ellen venné föl a versenyt. 4. A vaskapu megnyitásával Galacz erélyesen fölvenni készül a versenyt Fiumével; a déli vasút államosítása előnyösebb helyzetbe fogja juttatni Triesztet: s mi még mindig késünk kiépíteni a rövid barcs-gradeczi vasutat, mely 24 százalék útrövidítést nyújtana a magyar kikötőnek. 5. Jelentékeny útrövidítést nyújtana Fiume felé a sziszek-károlyvárosi vasút is. 6. Fontos volna] a bosnyák kormánytól tervezett banjaluka-obászvölgyi vonal kiépítése, melylyel nyugati Boszniát kapcsolatba hozhatnók a budapesti iránynyal. 7. Az ország határszéleinek tartó vasútaink zsákutcákban végződnek. Téves tehát azon nézet, hogy ma már magasabb műszaki követelmények kielégítésére kell a fősúlyt fektetni, mert vasúthálózatunk még igen jelentékeny kiegészítéseket követel. Sok előítélettel kell ez irányban még megküzdeni. — Másrészt sok a tenni való

a vicinális hálózat fejlesztése körül is, s még sok valódi szükséglet pótló helyi érdekű vasút vár a megvalósításra. Legrosszabbul állunk a helvízi hajózással. Szerző azzal zárja be tanulmányát, hogy a magyar folyamhajózás önnállósításának kérdése még nincs megoldva, s ennél, nézete szerint, közlekedési ügyeink terén a közelebbi jövőben nincs fontosabb feladat. — Heller Ágoston *a visszahatásokról a materialismus ellen a természettudományokban* értekezik. A természettudomány a tudományok fejlődésének hosszú századain keresztül mindig karöltve járt a philosophiával. Csak mióta a jelen század első felében a philosophiai rendszeralkotás, a tapasztaláson nyugvó alapról egészen lemondva, tisztán gondolkodás útján szerkesztette a valóság képét, azóta a természettudomány is elfordult régi vezetőjétől és saját ösvényén iparkodott haladni. Ez a szétválás azonban egyiknek sem vált javára. A philosophiai gondolkodás mindinkább belemerült a tiszta idealismus feneketlen mélyébe, a természettudomány pedig a leplezetlen materialismusnak kezdett hódolni. Azonban az újabb időben éppen a természettudomány eszmészülöttje: az energia visszavezet a természetnek sokkal magasabb fölfogására. — Grósz Emil *a külföldi egyetemek*-et ismerteti, hogy számba vévén a hazai viszonyokat, az így szerzett adatokat értékesíthessük. Ez első közleményében a német egyetemek és francia főiskolák szervezetét és fejlődését ismerteti. — Kőrösi József *Magyarosodás és tótosodás Nyitra megyében* címmel a Felvidék nemzetiségi elváltozásaira vonatkozó tanulmányából a Nyitra megyével foglalkozó fejezet kivonatos ismertetését közli. Megállapítja a jelenlegi magyar-tót nyelvhatárt, szól Nyitra városáról, mely most erősen magyarosodik. Ismerteti a ghymesí magyar félsziget, a nyitrai tót öböl, a surányi tót, félsziget viszonyait. Befejezésül megemlékezik azon kivételes esetekről, a midőn Nyitra megyében előbb tót nemzetiségű falu megmagyarosodott. Ilyent kettőnél-háromnál többet nem találunk. Szerző végül ezeket mondja: «a hogy azonban a dolgok Nyitrában jelenleg fejlődnek, valószínűnek látszik, hogy ez elszomorító és aggasztó állapotok, hála a megye közönsége és a nagyobb városok hazafias érzületének, a felvidéki közművelődési egylet társadalmi terén kifejtett tevékenységének és különösen a tanfelügyelőség erélyének, jobbra fognak fordulni, a mint már eddig is sok tekintetben és így különösen a magyar iskolák nagy mértékű szaporodásában tagadhatatlan javulás észlelhető. — Kováts S. János Theuriet A.-nak *Maroise ur karácsonya* című beszélyét fordította le. — Endrődi Sándor *tó és patak* költeményét közli. — Pallagi Gyula Ten Brink munkájának egy fejezetét fordította le, mely *Shaksperet mint tragikust* tárgyalja. — Gyulai Pál a nőképző-egyesület emlékűnnepélyén fölolvastott *Veres Pálné emlékeztetét* közli. Veres Pálné az egyesület kezdeményezője és tanintézetének megalapítója volt, s a ki fölnevelvén és férjhez adván egyetlen leányát, hogy betölthesse a munkásságában így támadt ürt, egész Magyarország leányai gondját vette lelkére. A nőnevelés ügye el volt hanyagolva

hazánkban. Az állam egész az újabb időkig figyelmen kívül hagyta; az egyházak csak a legszükségesebb állami ismeretekre szorítkoztak, a társadalom megelégedett a magánvállalkozók intézeteivel. Veres Pálné feljött a fővárosba azzal az elhatározással, hogy a nők érdekében mozgalmat indít. Célja volt egyrészt nyomást gyakorolni a kormányra, másrészt társadalmi úton egy női tanintézetet létesíteni, s általában érdekeltséget keltetni a nők ügye iránt. 1867-ben értekezletet hívott össze, s abban állapodtak meg, hogy egy nőképző-egyletet létesítsenek. Még azon évben 100-ra emelkedett a tagok száma. Buzgalma és erélye lehetővé tette, hogy az intézet, mely ma oly virágzó, két kis szobában 1869. okt. 17-én megnyíljen. A kezdeményező lelkesülése hatott társaira is. Mind többen csatlakoztak az egyesülethez, az alapítványok szaporodtak. Az intézet minden évben fejlődött, sőt 1881-ben saját házába költözhetett. — Egy névtelen író a *Színházi szemlé*-ben a m. kir. operaház egyik érdekes újdonságát, Hubay Jenő A falu rossza című három felvonásos operáját, bírálja. Szerző szerint ez opera nem életképes és zenéjének magyarsága ellen is több rendbeli kételyei vannak. A nyitány terjedelmes potpourri alakban összeállított bevezető zene, mely megismertet a főgondolatokkal. A zenei beszélgetés száraz és éppen nem magyaros. De ez a legnehezebben megoldható része egy magyar operának és erre még ezentúl kell megfelelő hangokat találni. A lírai dalok egyhangúak és kevés van köztök, mely melegebb érdeklődést keltene, még a harmóniai menet is rendesen egyforma. — Az *Értesítő*-ben gr. Amadeiné verseit Vikár Béla, Hinsenkamp B. Népszerű mechanikáját Heller Á. ismertetik. — A füzetet Pauler Gyula és Volf Györgynek a szerkesztőhöz intézett nyílt levelek alakjában közölt polemiája zárja be.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma: Egy névtelen író a *holt kézről szóló törvények a kir. curián* című cikkében a curia egy döntvényének indokaival foglalkozik. A kir. curia ugyanis azon kérdésre, vajjon hatályban vannak-e még a holt kézről szóló törvények, ez év február 1-én tartott teljes ülésében kimondotta: hogy az egyházaknak, egyházi testületeknek és egyházi személyeknek ingatlan vagyon szerzését tiltó törvények a változott viszonyoknál fogva elavulván, nincsenek hatályban. Szerző teljes tárgyilagossággal igyekezik kimutatni, hogy ez indokok tévesek és téves az azokra fektetett conclusio. — Egy másik névtelen író *Vajda János*-ról írt tanulmányt s bírálja mult évben megjelent költeményeit. Véleményét következőkben foglalja össze. Vajda gondolkodó s nem fölszínen járó költő. A gondolatok hatása alatt nem sokat törődik azok kifejezésével a versesél külső kellékeivel. Egy lírai költőnk sem foglalkozik oly merőben transcendentalis eszmékkel, mint ő. De ez nem válik előnyére lírájának. Elveszi könnyűségét, átlátszó tisztaságát, szívhez szóló egyszerűségét. Költészete általában egyhangú és egyszínű. Színben és hangban kevés a változatosság. Tárgyban elég van. Nem találkozunk

a kedély derűjének egy tiszta megvillanásával, vagy ha igen, sölét köd kíséretében jelenik meg. Valóban pessimista költőnek mondhatni őt; de pessimismusa inkább egyéni apró bajából és szenvedéséből ered. Mintha hiányoznék bizonyos fensőbb erkölcsi mag. Költői erejét s érzékét senki sem vonhatja kétségbe. De hogy új irányt és új nyomokat jelölt volna költői irodalmunkban, hogy hatása akár az olvasóközönségre, akár közéletünkre mélyebben nyilvánult volna, észre nem vettük. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy sikerültebb művei közül nem egy tartósabb életre ne számíthatna. — Joób Lajos *a conyrua tíz évi története* címmel gr. Széchenyi Miklósnak a lelkeszi congrua ügyéről írt munkáját ismerteti, s előadja ez úgy tíz éves történetét. — Hegedűs Loránt *a magyar egyenes adók reformjára* írt tanulmányt, melyben mind az egyenes adórendszerünk jelen állapotát, mind a behozandó reformokat tisztán és kizárólag a jövedelmi adó szempontjából vizsgálja, s a megvitatandó kérdést következőleg állítja föl: mennyiben vannak meg a jövedelmi adó elemei a magyar egyenes adók mai rendszerében; hogyan állítható be ez az adó a létezők közé és behozatala minő hatással lesz most fennálló egyes adóinkra? — Herczeg Ferencz *Márta* című rajzát közli. — Utána Szász Károly *az ibolya románcza* című költeménye következik. — Bertha Sándor *a magyar zenéről* címmel megjegyzéseket tesz Erdy Lajos hasonló című tanulmányára, mely a Szemle mult füzetében jelent meg. Megjegyzései inkább általánosságban mozognak, s tüzetesebb bírálatot nem ad. — Beöthy Zsolt. *Egy új magyar történeti kép* címmel, Thorma Jánosnak az Aradi vértanúk festményéről írt tanulmányt. Szerinte az első, a mi a képen megkapja a szemlélőt, kétségkívül az az egységes, mély, bánatos hangulat, a tiszta természet képében, minden túlzás és affectatio nélkül. Az irányzatosságnak ép oly kevés nyoma van a képen, mint a hatásvadászatnak; éppen egyszerűségében megható költészet az, mely oly mesterkéletlenül, annyira célzatosság és cifrázkodás nélkül szól belőle, akár egy népeposz valamelyik énekéből. Mindössze egy-két apróság, a mi külön hatásra számítottnak tetszik, s ezek is beleolvaszva az egész összhangjába, csak emelik a fölfogás költői egységét a nélkül, hogy a művészinek ártnának. A fölfogásnak éppen az egyszerű, minden hatásvadászat nélkül való költőisége és természetes igazsága, mely nemcsak a természeti, hanem a lelki élet tükrözésében nyilatkozik, indít meg bennünket oly szokatlanul. Ez tanúskodik talán Thormának művészi önállóságáról és eredetiségéről. A fölfogásnak habozás nélküli biztossága nyilatkozik a kép szerkezetének világosságában is. Tizenöt alakját mind szépen gondolt és rendezett, könnyen áttekinthető csoportosítással foglalta a külső kapcsolat és belső összeköttetés egységébe. — Az *Értesítő*ben Magyar műkincsek (Pasteiner Gyulától), Dante A pokol fordítása Gárdonyitól vannak ismertetve. — *Egy francia Magyarországról* címmel Francis Charnesnak a Revue des deux

mondes júniusi füzetében Magyarországról s ennek európai szerepéről nagy méltánylással írt cikke van lefordítva.

2. Az ETHNOGRAPHIA ez idei első füzetében Munkácsi Bernát *«Néprajzi eredményeink és törekvéseink»* című értekezése állami létünk ezer éves fönnállása ünnepének jelentőségét néprajzunk szempontjából fejtegetvén, utal arra, hogy az mindenkéffél a magyar *ethnikumnak* ünnepe; a mennyiben lélekemelő, méltóságos módon nyilatkozik meg benne az a dús életerő, mely a magyar népfaj egyéni vonásaibarr gyökerezvén, alapja az ő történeti sikereinek és előkelő állásának a népek versenyében, valamint szilárd oszlopa nemzeti jövőnkbe vetett bizalmunknak. Ezért a nemzet milleniumi ünnepe legszorosabban érdekli a Magyarországi Néprajzi Társaságot, mely a magyar népfajra nézve az *«Ismerd meg tenmagad! jelszavát* tűzte ki zászlójára: méltó alkalom ez rá nézve, hogy visszatekintvén multjára, számot vessen magával, hogy mi az, mit eddigi munkásságával elvállalt feladatai terén elérni képes volt s minő czélok azok, melyekre viszonyaink mellett a közel jövőben a siker reményével leginkább törekedhetik. Dióhéjban adván a társaság viszontagságos történetét, szerző kiemeli, hogy minden kedvezőtlen állapot mellett a társaság életének megmentése *nemzeti tudományosságunk becsületének* kérdése s hogy ez ügynek elejtése kellően meg nem bélyegezhető hazafiatlanság volna. Tekintve az átélt küzdelmeket, talán némi önérzettel is mutathat a társaság hét éves fönnállásának elért eredményeire, melyek jelentékenyebb fokban különösen három irányba csoportosulnak. Ezek: 1. *a magyar néprajzi muzeum*, melynek létesítésén, illetőleg föllendítésén főképp Herrmann Antal dr., Xántus János, Vikár Béla, Pápai Károly dr. és Jankó János dr. buzgólkodott irodalmi úton és nagyszabású gyűjtesekkel; 2. *a magyar őstörténet*, illetőleg *ethnologia*, melynek körében Hunfalvy Pál, Herman Ottó és Kuun Géza gróf a társaság eddigi elnökei, továbbá Réthy László dr., Nagy Géza, Tagányi Károly és a folyóirat jelenlegi szerkesztője fejtettek ki széles körű tevékenységet; 3. *a magyar nép és magyarországi nemzetiségek jelen állapotát illető letró néprajz*, melynek keretében a szerző elősorolja az egyes népek szerint csoportosítva az idevágó terjedelmes munkásságot. Különösen gazdag ez utóbbiban a *magyar néprajz*, melynek közleményei a tárgyi néprajzra, néphitre (mythikus alakok, babonák, ráolvasások, kuruzslás, népmondák), népszokásokra (lakodalom, játék, táncz, zene, ünnepi multságok stb.), népköltésre, nyelvre továbbá a rokon népek néprajzára vonatkoznak. A multban kifejtett tevékenység lehet okszerűen iránymutatója a jövő törekvéseinek. Az egyengetett vonalakat s tisztázott területeket lehető tökéletesen ki kell építeniök. A néprajzi muzeum ügye továbbra nem követeli a társaság különös istápolását: e téren a cél elérve, az intézmény kellően szervezve van s a kormány buzgó áldozatkészséggel karolja föl. A siker bizalmával tagadhatja meg ellenben a társaság a vezériséget és munkálkodhatik

kettőztetett erővel ama másik két feladat terén, melyen eddigelé is kiváló eredményeket ért el, értve ezek alatt t. i. *a magyar őstörténetet*, valamint *a hazai népek leíró néprajzát*. Az őstörténet három egymást szorosan kiegészítő eszközzel kíván művelést: az egyik az *összehasonlító nyelvudomány*, a másik az *összehasonlító néprajz*, ideértve az embertant és régészetet is s a harmadik a *pozitív történeti tudomány*, különös tekintettel néprajzi és *műveltségtörténeti* adattaira. Új ösvénye a társaság működésének *a magyar anthropologia*, melynek méltó bevezetése lesz kiadványai sorában összehasonlító néprajzunk elhunyt érdemes kutatójának, dr. Pápai Károlynak posthumus műve: *Az uralvidéki rokon népek anthropológiája*. — A második főközleményben Sebestyén Gyula dr. a Székely Istvánnál, Heltainál és Pethő Gergelynél előforduló *Damasek szkitha istennév* eredetéről értekezik. Állítólag Csaba, Attilának fia, midőn e hazából visszatért volna Scythiába, testamentomában «a *Damasec* istenre kiszelített» az ott lakó magyarokat, «hogy ha megsokasodnának; esmét e Pannoniának földét elfoglalnák és bosszút állanának az ő attyának, az Attilának ellenségiről». Már Cornides észrevette, hogy ez istennévnek semmi nyoma a régibb forrásokban s az élő hagyományban, mindamellett Ipolyi benne szkitha mythoszi reflexiót hajlandó felismerni s a Herodotnál előforduló *Thamimasades* szkitha istennévre gondol. Ezt Hunfalvy sem tartja képtelenségnek, míg legújabbán Nagy Géza a Damaseket hun mondai alaknak tartja s benne *Dengezik*, a szétszórt hun törzsek egyesítőjének nevét keresi. Ezzel szemben szerző kimutatja, hogy a *Damasec* név Bonfin kézirati szövegének hibás olvasásából eredt, hol t. i. Hunor őseinek lajstromában elő van adva, hogy «... Cheledus ex Dama, *Damas ex* Bora, Bora ex Hunore Hunor ex Nembrotho, Nembrothus ex Chuse, Chus ex Cham, Cham ex Japhet, Japhet denique ex Noe natus est». A Csaba testamentomára való hivatkozást, krónikai koholmánynak, illetőleg meseéktménynek igazolja. Érdekes analogia az ilyen félreértésre a Chorenei Mózes «Nagy Örményország történetében» előforduló *Japetoszthe* fejedelménév, mely az alapul szolgáló Sybillavers eredeti szövegében így van meg: «Καὶ βασιλευσε Κρόνος καὶ Τῑτάν Ἰαπετός τε.» — A leíró néprajz körébe tartoznak: *Jankó János* dr. tanulmánya: «*Adatok a bács-bodrogmegyei sokaczkok néprajzához*», melynek itt közölt előrésze a határelnevezéseket s a sokacz községek népességének elemeit tárgyalja két rajz kíséretében. — Istvánffy Gyula *a borsodi matyó nép életéről* ad tüzetes rajzot, ez alkalommal a lakást és berendezést, továbbá a testalkatot és ruházatot ismertetvén nyolcz rajzmellékletével. — A «Néphit és Népszokások» rovatában Kristály Balázs *a tej-elvitel és visszahozatal székely hiedelméről* értekezik, Feltóthy László *hajdú-szoboszlói boszorkánymondákat*, Nagy József pedig *bácsmegyei babonákat* közöl nagy számban. Ugyancsak e rovatban vannak Somossy Miklós közleménye «*az igézet hiedel-*

méről Szatmármegyében», továbbá Kurz Sámuelé a *lajos-komáromi népszokásokról*. — A «Népköltészet» rovatában Mayland Oszkár egy *«csángó-magyar karácsonyi misztériumot»* közöl s egy hajdumegyei gyermekjáték-versikének oláh eredetét mutatja ki. — A «Magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz» való adalékok közt Karácsonyi János *a meghalt magyar vitézzel eltemetendő lónak megváltására* hoz fel egy igen érdekes oklevélbeli adatot, továbbá a *Körös folyó név eredetéről és kiejtéséről* értekezik. — Az «Irodalom» rovatban Zolnai Gyula *Simonyi és Balassa «Tüzetes Magyar Nyelvtándt»* méltatja néprajzi szempontból. — Apróbb közlemények: Kun Géza gr. *adulékja a volgai bolgárok nyelvéhez*, a Kazvini Kozmografiájában előforduló *kundur* «hód» szó, mely a köztörök és perzsa *kunduz* alakhoz képest a csuasszerű, tehát bolgártörök *z-r* hangváltozást mutatja. — M. B. a «magyar» *nemzetnév ősi hangzásához* nyújt újabb adatot a «magyar arany» jelentésű görög *μαντζάρικο φλωρί* kifejezésben, mely mellett van *μαντζάρικο* alak is. Ezekben a szóközépi *n* hang előfordulása jól egyezik ama régibb felvétellel, hogy a *magyar, magy-er, megy-er* névnek előrésze azonos a vogulok és osztjások közös *mańsi, męńś, mǎńśi* népnevével.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK júniusi (3-ik) füzetében Rónai Horváth Jenő «Ezredéves ünnepek és ezredéves kiállítás» cím alatt kiemelve az idei nemzeti ünnepek magyar jellegét, az országos kiállítás hadtörténelmi részét ismerteti. Ugyanezt teszi a következő «Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon» című cikk is, melyet N. jegyű szerző írt. Felsorolja a kiállítók névsorát és chronologikus rendben tárgyalja a nevezetesebb emlékeket. — Dr. Komáromi András «Báthory Gábor történetéhez» közöl ismeretlen leveleket. E levelek a fejedelem utolsó éveinek történetét világítják meg, attól az időponttól kezdve, a mikor Serban Radul vajda 1611. július 10-én Brassó alatt megverte és szétszórta Báthory seregét. — Kropf Lajos «Castaldo Erdélyben» című tanulmánya ötödik közleményében az 1551-ik viszontagságos esztendő eseményeivel foglalkozik. Tárgyalja Fráter György kétszínű magaviseletét, melylyel Erdélyt és Magyarországot tisztántúli részeit Izabella királyné kezéről a Ferdinánd kezére igyekezett juttatni s az elbeszélés fonalát odáig viszi, mikor az erdélyi rendek meghódolnak Ferdinándnak, mielőtt Izabella királyné és a királyfi őket hűségi esküjök alól feloldotta volna. Idézi Tinódi következő kifakadását:

Vajh! magyarok möly igen ti lám bolondok vagytok,
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok,
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok.

Sőt mindenkor vendég királynak ti örültetök,
Hogy ki miatt csak romlátok és kevesödötök.
Ingyen majdan mind elfogytok és semmivé lésztök.

Erdély elfoglalására Castaldo vezérlete alatt 7400 ember indult meg 13 ágyúval. E maroknyi seregről egy egykorú író Tigranes ókori királylyal azt mondja, hogy követségnek sok volt, hadakozásra kevés. — Karácson Imre «A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban» Rasid effendi török történetíró nyomán azt a nagy hadi vállalatot ismerteti, melylyel a török Bécs és Németország meghódítására indult. A török sereg útjának leírását az említett török történetíró elbeszélése szerint közli. — A Hadtörténelmi Apróságok rovatában a következő kisebb közlemények vannak: «Még egyszer a Bástia-érmekről» Kropf Lajostól; «Zrinyi Miklós gróf jelentése Kanizsa élelmezéséről és Dobry'erődnek a törökök által történt bevételéről 1604-ben» Szepessy F.-től; «Jegyzetek Sutoris János naplójából a XVII. század végéről» Gömörytől; «Az osztrák-magyar cs. és kir. hadak élelmezési tervezete 1673-ból» G. G.-től; «A kurucz háborúk befolyása Fürstenfeldre 1704—1706.» G—y-től; «III. Károly seregének hadi létszáma és zsoldja» Gömöry Gusztávtól; «Székelyek Siralma»; «Lovassági támadás egy hajóraj ellen». — A Hadtörténelmi Irodalom rovatban a Thúry József kiadta «Török történetírók» II. kötete van ismertetve. Irodalmi szemle és hadtörténeti okirattár zárják be a füzetet.

4. «MAGYAR NYELVŐR» VI. füzetében Sebestyén Károly az újabb *'nyelvújítók'* ellen kel ki, mert pályázatok útján nem lehet a nyelv ügyét előbbre vinni, s a kik dologhoz nem értő kézzel fognak e nehéz munkához, inkább ártani mintsem használni fognak a magyarosság ügyének. — Kicska Emil folytatja az alanyról és állítmányról szóló fejtegetését. E részben azt bizonyítja, hogy az ilyen ellenmondó ítéletekben: «Péter olvas», «Nem Péter olvas» — Péter és Nem Péter az állítmány s «olvas» az alany, mert egyértelműek ezekkel az összetett mondatokkal: «A ki olvas, Péter» «A ki nem olvas, nem Péter». — Király Károly nyelvújítási adatokat közöl a «Nyr» régibb köteteiből. — Ásbóth Oszkár a *'felnagy'* szóról megállapítja, hogy előfordul ugyan régi bolgár okiratokban, de csak mint magyar hivatalos cím s nem ment át a bolgár nyelvbe s ott nem is tekinthető magyar jövevényszónak. — Az apróbb közlemények közt R. Prikkel Marián a *'szeménny'* szóról kimutatja, hogy nem török eredetű, hanem szláv s igazi őse a lengyel-orosz *'semjeni kozaki'* «kozák zsoldos». — Tolnai Vilmos összeállítja azokat az adatokat, a melyeknek alapján a *'székfű'* és *'szegfű'* szavakat külön kell választanunk. — Balassa József a *'zavagy'* és *'vád'* szavakat egyeredetűeknek vallja s a szláv *'vada'*: «calumnia» szótól származtatja sat. — Az Irodalom rovatban bírálatokat olvasunk: Radó Antal Ariostofordításáról, Terentius vígjátékainak magyar fordításáról, Mikszáth Kálmán Almanachjáról. — Simonyi Zsigmond a német-magyar szólások rovatában kérdezi a következő német kifejezések igaz magyar megfelelőit: *'schlagfertig, eine faust im sack machen, ein schnippchen'*

in der tasche schlagen. Idegen csemeték, fattyúhajtások: A bécsi járszalag. A Jelenkor pályázata. Hamis. Náció. Népieskedés. Ártatlanul megrovott: *megbeszél, fenkö.* Kérdések és feleletek: *késafán jár; gondolkozok v. gondolkozom; a rozsda megfogja a vasat;* helyese a *védeni* ige; *átalános v. általános, éjszaka v. éjszaka?* Nyelvtörténeti adatok: Zarka maximái. Népnyelvhagyományok. Szólásmódok. Tájszók. — Izenetek.

Ugyan-e folyóirat VII. füzetében Turcsányi Andor a magyar meg a német észjárás különbözőségét jellemzi tanulságos példákkal. A magyar szereti a nagyot, német a kicsinyt. Ezt bizonyítja a két nyelvben a birtokviszony és a számmennyiség kifejezése, az időmeghatározás, a hol a magyar mindig a legnagyobbon kezdi, a német pedig a legkisebben. — Nagyszigethi Kálmán a régies *vellejt, törlejt* szavakról kimutatja, hogy *vesz* és *tesz* igék mozzanatos származéka. — Mazuch Ede magyar szókat közöl a hazai rutén nyelvből; Ratzenberger F. a gölcniczvölgyi németiség, s Rechnitz Ignác az alföldi oláhság nyelvéből. — Szigeti József a vasutasok nyelvében elharapózott germanismusokat szedi számba s ajánlja helyettök a megfelelő magyaros kitételeket. — Az apróbb közlemények sorában Nagyszigethi K. a *hátrálék* szóról kimutatja, hogy ebből analogia útján alakult: *hátrálét* = restantia; Kropf Lajos a *fardagály* szót az öfr. *verdugalle* szóra viszi vissza, *krinólin* neve pedig a fr. *crin* = szőr és *lin*: kender v. len' szavakból készül; Mikó Pál a palócz *öbrül, felöbrül* szót az *éber* melléknévből származtatja. — Az Irodalom rovatban Szemlér Ferencz Tasso „A megszábadított Jeruzsálem” költeményének Jánositól való fordítását méltatja nyelvi szempontból, összeállítván a ritkább s érdekesebb szavakat és szólásokat. Nyelvújítási adatok: *Kegyed és Ön. Atilla. Üzem.* A német-magyar szótárhoz: *strike* (sztrájk) magyarul: *szüntetés; zerrbild, karrikatur: gúnymás; emporkömm-ling, parvenu: mibőllett, szerencsefi; waschecht, farbenblind: színtartó, színtévesztő.* A kuglizás műszavai. Idegen csemeték, fattyúhajtások: Pályázat az idegen szók ellen. Inferioris, superioris. Közösügyes latinság. Várszínház vagy Burgszínház. Sugallás: suggerálás. Árjaizmus. Kérdések és feleletek: *A betűk és hangok előfordulásának aránya. Elöljáróság v. előjáróság. Körözik v. körzik?* Képzett szó-e a *mersz, félsz?* Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvhagyományok.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei évfolyamának második füzetében Szilasi Móricz nagyobb munkája a *finn-ugor névszói összetételekről* nyitja meg az értekezések sorát (l. bővebb ismertetését fent 348. l.) — Ezt követi Setälä Emilnek kisebb közleménye az *eredeti kt megfellelőjéről a magyarban*, melyben Munkácsi Bernátnak az *est* szó eredetéről adott nézetével szemben fentartja saját régiebb véleményét, be nem bizonyítottan tartván, hogy

e magyar szó a finn *ehto* «est» szó mása lehetne, illetőleg hogy eredeti *kt* hangcsoportból a magyarban *st* fejlődhetnék. — A rokon nyelvek tanulmánya körébe vág még a jelen füzetben Halász Ignác, *déli lapp szöveggyűjtése*, melyet a közlő az 1891. év tavaszán itt tartózkodott lappoktól szerzett. — Az indogermán nyelvtudomány teréről való Hegedűs István értekezése a *görög accusativusról*, melynek ezúttal befejező része jelent meg, a *kettős, határozó jellegű és schematikus accusativust* tárgyalván. — A különös magyar nyelvi kutatás keretébe tartozó közlemények: Zolnai Gyula észrevételei R. Prikkel Mariánnak néhány *Árpád-kori szóról* adott magyarázataira. Ezek szerint a régi *zorm* szónak «ág, kiszökellés» jelentéssel való magyarázata magában véve nem valószínűtlen ugyan, azonban nincs reá elegendő alapunk. Mert a P-től is idézett példákban magukból még nem tetszik ki, hogy «a *zorm* vizekkel, még pedig mind tavakkal, mind folyókkal kapcsolatban fordul elő». Figyelembe veendő itt az ilyen adatok is: *Zormu* «terra» (1238), *Sormu* «loc. metall.» (1240), *Zorm* «terra» (1271.). A *bírságnap* HB-beli kifejezés «ítélet napja» jelentésének igazolására, szemben P. «büntetés napja»-féle értelmezésével, szerző arra hivatkozik, hogy a kérdéses latin imádságnak egész tartalma arra vall, hogy benne az utolsó ítélet napja (dies iudicii) nem a bosszúállás büntetésnapjaként van képviselve és kifejezve, hanem éppen ellenkezőleg azért könyörög az oratio, hogy Isten a halottat az ítélet napján «inter sanctos et electos suos resuscitari faciat». A *bírság* «ítélet» jelentését világosan igazolja a *bíró* — «ítélő» is. — Egyéb szómagyarázatok: R. Prikkel Marián-tól «*szíromy* (*szírom*)», mely három jelentésben ismeretes nyelvünkben, ú. m.: 1. gefärbte haut, pergament; 2. band; 3. schneekruste, rauheif. Mind a három jelentésű *szíromy* különböző eredetű: az első a perzsa *sirum* «corium album» átvétele; a másik, melynek *szíromy* változata is él a székelyben, eredeti szó s mint már Budenz kimutatta a *szíj*, *szilánk*, *szilács* szócsaládjába tartozik; végül a harmadik szláv származású, azonos az ujszlóven *srén* «reif, gefrorener schnee», lengyel *srzon*, *šron* «reif, gefrorener tau», orosz *seren*, *séren* «schneekruste, reif» stb. szavakkal. Ugyancsak e szerzőtől való a magyar *toka* («doppelkinn, állnak kövérsége») magyarázata, melynek mása a cseh, lengyel, szlovén, orosz *tuk* «fett», úgy hogy ebből a *toka* véghangzója, akkép fejlett volna, mint a *tompor*. *zúza* szavakból a harmadik személyben való gyakori használat következtében: *tompora*, *zúza*. — M. J. a *veles*, *velez*, *velencze* szavakról értekezik; kimutatja, hogy különösen az utóbbi nem olasz eredetű, mint eddig hitték, hanem szláv, = szerb *velenca* «lodicula, ein bunter teppich», horvát *velenča*, oláh *velintă*, újgörög βελένζα, βυλένζα. Ezekkel szemben a lengyel *velenc* (1621-ből) «der waffenrock, oberrock» magyar eredetű. Szintén e szerző fejtegeti a magyar *bató*, *batyu* szót. Ennek mása a szlávságban óbolgár *batog* «stock, knüttel», cseh *batoh*, tót *batoh* «prügel,

gepäck» stb., melyről Miklosich azt jegyzi meg, hogy eredete homályos. E sajátos hangtani viszonylás analógiái: szláv *tvorogъ* = magyar *túró* és szláv *krъčagъ* = magyar *korsó*. Mindkét esetben a magyar alak tulajdonképpen török s nem szláv eredetű (= *torak*, *korčak*) végzetében a sajátos csuvasféle hangfejlődéssel, úgy mint a *gyűrű*, *borsó*, *karó*, stb. szavakban is észlelhető. Ezek a körülmények szerzőt arra a föltevésre vezetik, hogy a *bató* meg a szláv *batog* is török eredetű szavak, bár az illető szót eddigelé kimutatni nem képes. — Ismertető közleményeket nyújtanak Pecz Vilmos *Albert Thumb* «*Handbuch der neugriechischen Volkssprache*» művéről, Balassa József *James Sully* «*Studies of childhood*» és *Hermann Gutzmann* «*Des Kindes Sprache und Sprachfehler*» művéről, továbbá Melich János *Pleteršnik szlovén szótáráról*. — Misteli Ferencz befejezi a Giesswein könyvét védő polemiáját Streitberg ellen; míg Asbóth Oszkár «*Az ószlovén nyelv hazája*» címen Volf Györgynek legutóbbi támadására válaszol. — A nyelvészettörténethez járulnak adalékokkal R. Prikkel Marián, ki kimutatja, hogy az *öszvér* szó perzsa eredetét nem Szirmai említette először 1806-ban, hanem egy évtizeddel előbb a Debreczeni Grammatika; továbbá Sz. J., ki Cetto Benedek 1781-ben megjelent művéből egy igen találó, sőt a maga korában meglepő észrevételt idéz Sajnovics «*Demonstratio*»-jára. E szerint: «A czímlapon levő *idem esse* túlzás... S. nem ismeri sem a finn (értsd: finn-ugor) népek sokaságát, sem az ő magyarjainak történetét és vándorlásait; mert különben már a priori is több hasonlatosságot sejtene a *vogulban* és a permiben, mint a sokkalta távolabb eső lapokban... Ha a magyar nyelv még legtávolabbi testvéréhez is oly láthatóan hasonlít, sejtetni lehet, hogy még jobban egyezik az ő közelebbi Ural- és Volgavidéki testvéreivel». — Ugyancsak e füzetben adja Hellebrandt Árpád az 1895-iki nyelvészeti könyvészet befejezését.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY V. füzetének első cikkében Pecz Vilmos a magyarok ősi nevét Konstantinos Porphyrogennetosnál tárgyalja. (l. fent 316.) Azután befejezi Nagy Zsigmond a Terentiuszt és a római vígjátékot tárgyaló dolgozatát, ezúttal a római színpad berendezését és magának Terentiusznak munkásságát ismertetvén, melyből azonban csak az «*Adelphi*» (A két egytestvér) cz. darabot elemzi behatóbban. Vígjátékait aesthetikai szempontból igen kifogásosaknak találja: sok bennök a durva valószínűtlenség, melyek az idő és hely kényszerű egységének következményei; Menander elevensége és szellemessége nem veszett ugyan el a római költő átdolgozásaiban, de sokat veszített a Terentiusz mélabús egyénisége által; azonfelül darabjai nagyon egyhangúak és szegények; az intrika minden vígjátékában csaknem teljesen ugyanaz, a főjelleme pedig finoman és lélektanilag helyesen vannak ugyan megrajzolva, de némi csekély árnyalati különbséggel mindegyik darabban találkozunk velők. — Utána Reményi Ede

befejezi dolgozatát a Milton eposzainak hasonlatairól, melyeket kilencz csoportban mutat be: 1. A nagy természetből, 2. Az állatországból, 3. A növényországból, 4. A szentírásból, 5. A mythológiából, 6. A történelemből, 7. A föld- és néprajzból, vagy egyéb tudományok köréből, 8. A babonából és néphitből és 9. Az emberi életből s a mesterségek köréből vett képek. Milton hasonlatainak e tárgyköre föltárja a renaissance-kori nagy angol költő végtelen látókörét, a mely mindössze hetven hasonlatban sokkalta több képet tár elénk, mint a mennyit a naiv természet-szemlélő Homerosnak négyszáz hasonlata. — Krausz Sámuel, az ó-görög Hellespontus-örzőket tárgyalva, eddig föl nem használt forrás (a «Mechiltha» rabbinikus munka) alapján kétféle partörzőket különböztet meg: régi időben a Hellespontus mellett, később a Vöröstenger mellett, és valószínűnek találja, hogy a görögök más fontos pontok mellé is állítottak örzőket, de ezekről nincsen határozott adatunk. — Pozder Károly értekezik Nagy Sándorról a Sáhnámehban melyben Firduszi, a világverő macedoniai király (Szikender) harczainak és kalandos útjainak mesészerű leírását 1961 verssorban tárgyalja. A perzsa költő elbeszélése sokban megegyezik a Sándor-monda legfontosabb forrásával, az úgynevezett Pseudo-Kallisthenessel; de vannak a Sáhnámehban ettől olyan eltérések is, a melyekből egyéb reánk nem maradt kútfőkre is kell következtetnünk. — A hazai irodalom rovatában Kempf József igen sikerült, hasznavehető, szép kézikönyvnek mutatja be Wagner József régiségeit és római irodalomtörténetét, melyet Horváth Balázs, néhány csekély jelentőségű tévedést nem tekintve, igen jól fordított magyarra. Szintén igen kedvezően szól Pap Károly Széchy Károlynak gróf Gvadányi József életét és munkásságát tárgyaló a «Magyar Történeti Életrajzok» sorozatában megjelent művéről, valamint Váczy János a Négyesy László Stiliztikájáról és Szerkesztés-tanáról, mely utóbbiak derekas írói és tanári munkásság eredményei; csupán a Stiliztika második részét találja bíráló sokkal elvontabbnak, mintsem szerző rávezető módszere megengedné. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Heinrich Gusztáv az Angelus Sileziusnak «Cherubinischer Wandersmann» (1657) cz. mystikus epigramm-gyűjteményét, melyet Ellinger György kitünően adott ki. Főleg fontos a kiadónak beható bevezetése, mely a sokat olvasott és nagy hatást gyakorolt, még ma is népszerű költői mű forrásait és a költő előzőit alaposan tárgyalja s ismereteinket sok tekintetben helyreigazítja és kibővíti. Azután folytatja Kont Ignác a francia philologiai irodalom ismertetését, ezúttal is még a francia nyelv és irodalom körébe eső gazdag és értékes anyagot tárgyalván. — A philologiai program-értekezések sorából Heinrich Gusztáv bírálja Mihelics Károly két dolgozatát, melyeknek elseje a nyelvtanításbeli imitativ módszert s ennek alkalmazását a német nyelvre tárgyalja, míg a második Lessing drámaterveiről szól. Amazt figyelemreméltó didaktikai adaléknak mondja bíráló, bár az imitativ módszer sem nem új, sem

nem tekinthető egyedül üdvözlőnek; az utóbbi dolgozatnak hibáztatja bíráló a szerkezetét, illetve az anyag beosztását, mely Schiller dráma-terveinél teljesen indokolt, de a Lessingtől reánk maradtaknál folytonos ismétlésekre vezet és rendkívül megnehezíti az áttekintést. De ez a dolgozat is komoly tanulmány eredménye és kellő szakismereten alapul. Szintén igen kedvezően szól Balassa Jacobi Gyulának «Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen» cz. dolgozatáról, mely a magyar nyelvnek az erdélyi szász nyelvjárás szókincsére gyakorolt hatását tárgyalja és 274 önálló szót mutat ki, melyek a magyar nyelvből származnak. Szerző alaposan és kellő óvatossággal oldotta meg föladatát, úgy hogy alig 8—10 összevetés tekinthető kétesnek. — A füzetet vegyes közlemények (köztük Reményi Edének egy hosszabb fejtegetése az antik és modern szerelmi költészetről) és könyvészet zárják be.

* * *

Az Archiv für slavische Philologie 1896. évi első félkötetében Setälä Emil helsingforsi egyetemi tanár ismerteti Szinyei Józsefnek „Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?” című értekezését s úgy nyilatkozik róla, hogy Sz. meggyőzően mutatta ki az eddigi fölfogás helytelenségét. Ismertetését ezzel fejezi be: «A végeredmény az, hogy a magyar hangzórendszer ezer év alatt nem szenvedett lényeges változást. A főeredményt, a melynek nagy jelentősége van, teljesen elfogadom, annnyival inkább, minthogy én is, legnagyobbbrészt más úton, arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar hangzórendszer nagyobb változásainak a *történelem előtti* időben kellett végbemenniök; remélem, hogy fölfogásomat más alkalommal és más helyütt majd behatóbban kifejthelem és megokolhatom. A szerző előadása, valamint bizonyításmódja is világos és szabatos, s én remélem, hogy e dolgozat ezen fontos kérdés földerítésével összönzésül fog szolgálni további vizsgálódásokra a magyar hangtörténet terén.»

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. A m. tud. Akadémia felirata a képviselőházhoz.

Mélyen tisztelt Képviselőház! A Magyar Tudományos Akadémia hosszabb idő óta foglalkozik azzal az eszmével, hogy az 1843-44-iki bűnügyi javaslatokat és anyaggyűjteményüket szakszerűen feldolgozva közrehocsa.

Az 1848. előtti országgyűlések munkálatai közt tudományos tekintetben kétségkívül ezek a legbecsesebbek. S ha nem adatott meg a javaslatoknak, hogy törvénynyé váljanak, az mivel sem kisebbíti első értéküket.

A negyvenes évek elején az országban kiválólag büntetőjogi kérdésekkel foglalkoztak. A bűnügyi reformok megvitatása nálunk is, mint Franciaországban, közvetlen előkészítőül szolgált a társadalmi rend átalakítására. A jogegyenlőségi eszméket a bűnügyi igazságszolgáltatás terén akarta a nemzet mielőbb létesíteni. S mikor Deák, Eötvös, Dessewfy, Szalay, Pulszky, Klauzál, Zsedényi és Palóczy a bűnügyi javaslatokon dolgoztak, munkatársuk volt az ország egész értelmisége. A megyék és a hírlapok első sorban szintén az idevágó kérdéseket tárgyalták.

Már a törvénykészítés ily széles alapú elrendezése is tanulságossá teszi ezen codificationalis termékeket.

De megbecsülhetetlen értéket ad e javaslatoknak az, hogy a régi magyar jogélet hamisítatlan tradícióit tükrözik vissza.

Nem könyvtudomány van azokban codicálva, hanem élettudomány. Magyarországon tényleg kétféle büntető jog uralkodott. Egyiket a jogi iskolákban tanították német források alapján, a másikat szokásjogi nyomokon haladva, nemzedékről nemzedékre a megye és a város gyakorolta. Ezt a jogot lesték el 1843-iki codicatoraink és az európai tudomány megállapításain átszűrve, törvénybeli tételekké formulázták.

Éppen mikor könyvtudományunk a legmélyebbre hanyatlott, merítették ők a szokásjog forrásaiból örökérvényű igazságokat

S azon munkálatok egynémelyike, mint pl. Deák Ferencz esküdt-széki különvéleménye, az e kérdésben megjelent irodalmi munkák közt a legelső helyek egyikét foglalja el. A külföldi irodalom is aligha képes felmutatni dolgozatot, mely a bűnvádi eljárás szervezeti elemeit oly éleslátással és tüzetességgel tárgyalná, mint a különvélemény. Ezen

dolgozat már sejteti azt a Deák Ferenczet, a ki a hatvanas években jutott érvényesülésre: az államalkotó intézmények szervezőjét.

Az anyaggyűjtemény közrebocsátásával nevezetes szolgálatot tennének a magyar jogtudománynak és publicistikának s hathatósan támogatnók büntetőjogi szakferfiainkat, a külföldi irodalommal szemben mindinkább érvényesülő önállósítási törekvéseikben.

Ezenkívül újabb adalékkal járnulnánk annak feltűntetéséhez, hogy a negyvenes évek államférfiai az intézmények szervezésében mily óriási eszmegazdagság felett rendelkeztek.

S a kegyelet adóját rónók le a javaslatok nagynevű szerzőinek emléke iránt, kiket az ország eddig csak mint a közjog művelőit és mint politikusokat ismert. de büntetőjogi codificatiójukat — mely szerves kiegészítő része működésüknek — éppen nem méltatta.

A német jogtudomány túlerős befolyásáról szóló téves hit megczáfolására is az volna a leghatásosabb eszköz, ha betekintést engednénk azon gondolatvilágba, melyben a javaslatok készültek. Ennyiben az anyaggyűjtemény közrebocsátása nemzeti kötelesség.

És meg kell említenünk, hogy most, midőn a törvényhozás a fennálló Btk. módosításával és a bűnvádi eljárás codificálásával foglalkozik, az 1843/44-iki munkálatok actualis jelentőséggel is bírnak. A fejlődés menete ötven év óta irányt változtatott. A jogtudomány és a törvényhozások számos büntetőjogi alapkérdésben újabban reátérnek arra az álláspontra, melyet a negyvenes években a mi törvényhozóink elfoglaltak.

A közrebocsátás anyagi oldala az, a mi miatt az Akadémia a mélyen tisztelt Képviselőházhoz fordul.

Költségvetésünket a legközelebbi évekre a folyamatban lévő egyéb munkálatok annyira igénybe veszik, hogy egy újabb nagyobb tételt nem voltunk képesek abba felvenni.

Minthogy pedig a parlamenti körökben is többször képezte tanácskozás tárgyát az utóbbi évszázadok országgyűlései tárgyalásainak rendezése és közrebocsátása: az Akadémia azon tiszteletteljes kérelemmel járul a mélyen tisztelt Képviselőházhoz, méltóztassék az 1843/44-iki javaslatok anyaggyűjteményének kiadását az 5000 frtra menő költségnek elvállalásával lehetővé tenni.

Felesleges talán mondanunk, hogy az Akadémia az anyagnak nem egyszerű kiadását tervezi. hanem tudományos feldolgozásban való bemutatását. Az országgyűlési munkálatok és a többi anyag, mely részint az országos levéltárban, részint magán-kezekben van, a maguk egészében nyomtatnának ugyan le, de a történeti bevezetés és a fontosabb részekhez írt külön bevezetések tüzetesen foglalkoznának az illető kérdésekkel.

Különös gondosságot fognak igényelni a büntetőjog azon kérdései, melyek a közjogba szöggellenek, mivel egynémelyik 1848-iki és 1867-iki intézménynek előzője és magyarázója az 1843-iki javaslatok-

ban és azok készítése körül folytatott tárgyalásokban található meg. S azt a kapcsolatot sem lesz szabad szem elől téveszteni, mely az 1861-iki küzdelmek és a negyvenes évek munkálatai közt jelentkezik.

Az Akadémia bizottsága az idemellékelt */. ./././.* részletes tervezetet és tartalommutatót állította össze, mely tájékoztatást nyújt a tervbe vett kiadvány berendezéséről.

A munka jellegét és rendeltetését abban véljük kifejezhetni, hogy legyen emlékmű az 1848. előtti Magyarország büntetőjogi reformtörekvéseiről, s ezenkívül irodalmi és codificationalis forrásmunka nemzedékek számára. Mély tisztelettel: Budapest, 1896. január 9.

Br. Eötvös Loránd.

/. Az Akadémia bizottságának jelentéséből.

Tíz évvel ezelőtt az Akadémia felkérésére Tisza Kálmán belügyminiszter körlevelet intézett a megyékhez és városokhoz a levéltáraikban lévő országgyűlési emlékeknek az Akadémiához való beküldése iránt. A körlevélben többek közt ezeket írja: «Mint hogy azon férfiak sora, a kik az 1848. év előtti országgyűlésekben résztvettek, mindinkább ritkul és attól lehet tartani, hogy a jelzett emlékek iránti érdeklődés a magyar közönségben mindinkább szűnni fog: az azok megmentésére irányuló intézkedéseket az Akadémia nem tartja tovább halaszthatónak». E felhívás folytán számos ily iromány érkezett be és azóta feldolgozásra vár.

Midőn tehát az 1843/44-iki anyaggyűjtemény kiadásának eszméje merül fel, az teljesen beilleszkedik a jelzett törekvés keretébe.

Közbocsátásukkal a jelen nemzedék a kegyelet adóját rója le a javaslatok nagynevű szerzői: Deák, Eötvös, Desseffy, Szalay, Pulszky és Szemere iránt.

E gyűjtemény ki fogja egészíteni a képet, melyet a nemzet magának azon férfiakról alkotott. Eddig ugyanis éppen nem voltunk kellő figyelemmel arra, hogy 1843-iki codicátoraink teljes mértékben urai voltak a büntetőjog tudományos anyagának, s hogy a büntetőjog kérdéseinek megoldásával messze megelőzték korukat.

Másrészt a közzététel corrigálni fogja azon elterjedt felfogást, hogy a jogi disciplinák körében az 1848 előtti Magyarország csak a közjogi alkotások terén mutathat fel úttörő munkát.

Az anyaggyűjtemény *részletes berendezését* illetőleg a következőket véljük megállapíthatni:

Előrebocsátandó a történeti bevezetés, mely vázolná az addigi törvényhozási kísérleteket, továbbá az 1843/44-iki javaslatok készítésének irodalmi, sajtóbeli, megyei és törvényhozási előzményeit; különben a magyar javaslatok viszonyát az 1791/1807. és az 1827/30-iki javaslatokhoz, az akkori magyar iskolai joghoz, a magyar bírósági gyakorlathoz és a rendi szerkezethez. Fel kellene tüntetni azt is, hogy

az 1843/44-iki javaslatok mily állást foglaltak el az azon időbeli német és francia joggal szemben; a bűnvádi eljárás bizottsági javaslatát illetőleg, részletesen kimutatandó azon közeli rokonság, melyben az angol bűnvádi eljárással áll; végül a börtönügyi javaslatra nézve, hogy mennyiben követte az Amerikából akkoron Európába átláptált börtönügyi reformterveket. Egyszersmind ki kellene fejteni, hogy a munkálatok mily szempont alá esnek a mai codificatio és a jogtudomány mai állásából tekintve, és kiemelni különösen azon kérdéseket, melyekben az európai codificatio későbbben az 1843/44-iki magyar munkálatokkal azonos megoldásokra jutott.

Maga az anyaggyűjtemény két részre oszolnék.

Az első részbe jönnének — a bevezetésen kívül — a bizottsági javaslatok. De már itt meg kellene az illető helyeken jegyezni, hogy ezen javaslatok mely részei módosultak később s megjelölendő az illető §§-nál az is, hogy mely határozmányok mentek át törvényeinkbe és rendeleteinkbe.

Az első rész tartalmát lezárnák a különvélemények, melyeket az országos bizottság kisebbségei nyújtottak be és az országos bizottság jegyzőkönyvei.

A második rész feltüntetné a kerületi és az országos ülések tárgyalásait és azon fokozatos átalakulásokat, melyeken a javaslatok a különböző törvényhozási stadiumokban keresztülmentek. Ennek folytán az anyaggyűjtemény olykép szerkesztendő, hogy minden egyes javaslatra vonatkozó mozzanatok időrendben, egymásután következzenek, ú. m. kerületi ülés, országos ülés, üzenet a főrendekhez, főrendi tárgyalás, üzenet a Karok és Rendekhez, a javasolt módosítások, ezután a második üzenet és így tovább.

A második rész minden egyes közleménye elé külön bevezetés jönné, mely tartalmazza mindazt, a mi azon közleménynek a gyűjtemény többi részeihez való viszonyát feltünteti, s ezenkívül a forrást, a honnan vétetett.

Ugyanazon tárgyra vonatkozó tételek lehetőleg utalásokkal kapcsolandók egybe. Így pl. ha egy jelentés vagy üzenet egy kérdésről bővebben szól, megmondatnék, hogy ezen kérdést a jegyzőkönyvek, az előbbi jelentések és üzenetek stb. hol tárgyalják az anyaggyűjteményben.

Ilykép a gyűjtemény organikus egészzé alakulna, melyben a bár helyileg elkülönített részek egymást kiegészítik.

Kihagyandók egyedül azon tárgyalások, melyek a dolog érdemére nem vonatkoznak.

Azonban az, hogy pl. egy üzenet vagy jelentés kihagyatott, az illető helyen megjegyzendő és utalni kellene a napló vagy irománykötet lapszámára, a hol az megtalálható.

Kiváló figyelmet érdemelnek a kinyomatott tárgyalásokon és irományokon kívül azon irományok, melyek az országos levéltárban

őriztetnek. Az országos bizottság ugyanis az 1831/40. évekről tüzetes bűnügyi statisztikát dolgoztatott ki hivatalos úton és az erről szóló táblázatokat *kinyomatlanul* jelentéséhez csatolta. Valóságos kincsbányái ezek a magyar bűnügyi statisztikának. A táblázatok a következők:

1. Kimutatása a magyar és horvátországi törvényhatóságoknál 1831—40. esztendőök alatt börtönben volt raboknak.

Minden megye és minden város rablétszáma külön van feltüntetve. A rovatok a következők: Rabok száma. — Per alatt. — Felmentve. — Elítélve. — Gyilkosok. — Szülőgyilkosok. — Történetes gyilkosok és verekedők. — Rablógyilkosok és rablók. — Gyujtogatók. — Marhalopók. — Tolvajok. — Más vétségek. — Polgári útra tartozó vétségek. — Férfiak. — Nőszemélyek. — 16 éven aluli gyermekek. — 16 éven alóli nőszemélyek. — 16—24 évesek. — 40 éven túliak. — Nemesek. — Előkelők. — Polgárok. — Jobbágyok. — Külföldiek. — Római katolikusok. — Ágostaiak. — Helvét hitvallásúak. — Egyesült görögök. — Nem egyesült görögök. — Zsidók. — Féléven alól elítélve. — $\frac{1}{2}$ —1 évig. — 1—3 évig. — Három éven túl elítélve.

Megjegyzendő, hogy minden év számára külön táblázat készült a megyék és városok által beküldött adatok alapján.

2. Kimutatása a kebelbeli *pallosjoggal* bíró uradalmak börtöneiben 1831—40. alatt volt raboknak.

3. Kimutatása azon raboknak, kik az 1831—40. években Magyar- és Horvátországban *rögtönbírság* elé kerültek, s a per elintézésének módja.

Ezen két táblázat nagyban és egészben ugyanúgy van szerkesztve, mint az első és minden év adatait külön táblázat tünteti fel.

A bűnügyi statisztikán kívül az országos levéltárban őriztetnek azon építési tervek és rajzok, melyeket az országos bizottság felhívására Zitterbarth, Cassano és Greffel építészek az építendő börtönök és javítóházak számára készítettek. Hogy ezek mennyi belső értékkel bírnak és vajjon kinyomatásuk elrendelendő-e: az iránt az Akadémia III. osztálya volna annak idején véleményezésre felhívandó.

A kézirati anyag közé kell sorolni a kerületi ülések naplóját. Azon időben ugyanis a kerületi ülésekről már készült napló és csak a főrendek és a kormány ellenzése folytán nem kerülhetett kinyomatás alá. S hogy mennyire alapos az említett belügyminiszteri körlevél azon aggodalma, miszerint a kerületi ülések naplói elkallódnak, bizonyítja Kovács Ferencnek műve előszavában tett azon kijelentése, hogy ő a kerületi üléseknek általa vezetett és birtokában levő naplóját használta és «mivel a kerületi napló hivatalos példánya azon a helyen, a hová az kéziratban letéteni határoztatott, többé nem találtatott, úgy kell venni a dolgot, a mint az valósággal áll, hogy t. i. ez az ülések hivatalos naplójának létezése vagy holléte tudva nincs, s e hiány pótlása az utókornak vált feladatává».

A kerületi napló hézagainak kiegészítésére felhasználható volna azon igen becses anyag is, melyet a megyei utasítások és követjelentések nyújtanak.

Az osztályülésen és a bizottságban fölmerült kibővítésekkel együtt az anyag meghaladná a 100 ívet s ennél fogva a nyomatási költségre 3000 frtot kell előirányoznunk. Sőt nincs kizárva, hogy az országos levéltárban folyamathan levő újabb kutatások folytán a terjedelem nagyobbodik s a nyomatási költség ezen összeget néhány száz forinttal meg fogja haladni. A kiadvány összes költségei — beleértve a szerkesztési költséget is — 5000 frttal fedezhetők lesznek. . . .

II. Az indítványt tevő kifejtéséből:

El van terjedve még szakkörökben is az a nézet, hogy az 1843/44-iki javaslatokra Mittermaier heidelbergi egyetemi tanár irányadó befolyást gyakorolt. E felfogás határozottan téves. Mittermaier csakis technikai és szövegezési kérdésekben tudott a bizottság tagjaira hatni. Az eszmei tartalmat, a büntetőjogi problémák megoldását a bizottság tagjai állapították meg s Mittermaier maga elismerte folyóiratában, hogy ily önálló törvényjavaslatot még nem olvasott. A badeni javaslat, melyet Mittermaier Pulszkynek ajánlott, sokkal szűkebb eszme-körben mozog, mint a magyar. Csakis költsőségekben, milyen a beosztás, a szakkbéli kifejezések stb. egyeznek meg egymással.

Természetes ily körülmények közt, hogy a magyar büntetőjogi irodalom legfontosabb forrásait ezen javaslatok és a szerkesztésük alkalmából készített országgyűlési jelentések, jegyzőkönyvek és viták képezhetnék. És nagyon sajnálatos hiány, hogy szakembereink ez anyagot dolgozataiknál segítségül alig veszik, mivel a források tanulmányozása hosszas utánjárást igényel.

Egyes beszédek megjelentek ugyan nevezetesebb államférfiaink iratai közt. Sok becseset tartalmaz Kovács Ferencznek legújabb kiadott hat kötetes munkája is. De mindez nagyon hézagos. A javaslatokat tartalmazó 1865-iki füzet pedig — mely egyébiránt már rég teljesen elfogyott — éppen nem felelhetett meg rendeltetésének, mivel a bűnvádi eljárás egyik javaslata kimaradt belőle. A kiadás ugyanis csak azt a kötetet használta forrásul, melyet 1843-ban az országos bizottság az országgyűlési irományok függelékéként állított össze, holott a bűnvádi eljárásra nézve a főmunkát nem az 1843-iki, hanem az 1844-iki javaslat, melyet a Karok és Rendekek általuk mellőzött 1843-iki helyett kidolgoztattak.

Innen magyarázható meg, hogy azon processuális szakíróink, a kik az 1865-iki kiadást használják, kizárólag az országos választmány többségének azon javaslatát idézik, melyet úgy a kerületi, mint az országos ülés elvetett.

Kíváncosnak mutatkozik ezek szerint, hogy az Akadémia — eltérve az «Országgyűlési Emlékek» folyamatban lévő kiadásának időbeli sorrendjétől — az 1843/44-iki bűnügyi javaslatok teljes anyaggyűjteményének rendbeszedését és kiadását felkarolja.

///. *Az anyaggyűjtemény első felének vázlatos tartalomjegyzéke.*

1. Történeti bevezetés.
2. Az országos bizottság elvi megállapodásai és az albizottságok alakítása.
3. Az országos bizottság összefoglaló jelentése, melyben számot ad munkálkodásáról.
4. A büntettekről és büntetésekről szóló törvényjavaslat. (Bevezetéssel).
5. A közfenyíték alá tartozó rendőrségi kihágásokról s büntetésükről szóló javaslat.
6. Különvélemény a büntettekről és büntetésekről szóló törvényjavaslatok némely pontjaira. (Gr. Zichy Ödön, gr. Pajecsevich János, Pulszky Ferencz, Pázmándy Dienes, Klauzál Gábor, b. Eötvös József, b. Wenckheim Béla, Zoltán János, Bezerédj István, Hertelendy Miksa, Deák Ferencz, Palóczy László, Fogthúy János, Fábri István, Dubraviczky Sándor).
7. A büntető eljárásról szóló javaslat. (Bevezetéssel.)
8. A rendőri eljárásról szóló javaslat.
9. Különvélemény az esküdszék mellett. (Ugyanazok mint 6. alatt)
10. Különvélemény a kath. egyházi hatóságoknak a papi személyek büntetteik feletti bíraskodása iránt. (Lonovits József, Bezerédj Miklós, Lányi Imre, Hertelendy István, gr. Zichy Ödön, Niczky János, Gyurcsányi Gábor, Andrássy József, Busán Hermann, Klobuchárich János).
11. Különvélemény a pénzhamisítás eseteinek bírósága iránt. (Ugyanazok mint 6. alatt).
12. Különvélemény a királyi városok büntető bíróságainak miképen leendő választása iránt. (Ugyanazok mint 6. alatt).
13. Különvélemény a felségsértésnek, a hűtlenségnek és a király személye elleni szóbeli sértéseknek bírósága iránt. (Ugyanazok mint 6. alatt).
14. Különvélemény a bírának okadás nélküli visszavethetősége iránt. (Gr. Nádasdy Leopold, Lányi Imre, Hertelendy Ignác, Bezerédj Miklós, Gyurcsányi Gábor, Busán Hermann, Klobuchárich János).
15. Különvélemény azon katonai személyeknek büntető bíróságára nézve, kik valamely polgári hatóság alá tartozó személyekkel büntetésrészben vannak. (Ugyanazok mint 6. alatt).
16. Különvélemény az egyházi személyek rendőrségi kihágásainak bíróságára nézve. (Ugyanazok mint 6. alatt).
17. A börtönrendszerről szóló törvényjavaslat. (Bevezetéssel).
18. Táblás kimutatása a magyar- és horvátországi törvényhatóságoknál 1831—40. évek alatt börtönben volt raboknak.
19. Táblás kimutatása a magyar és horvát törvényhatóságok

kebelbeli pallosjoggal bíró uradalmak börtöneiben 1831—40. évek alatt volt raboknak.

20. Táblás kimutatása azon raboknak, kik az 1831—40. években Magyar- és Horvátország területén rögtönbiróság elé kerültek; a bűnügy elintézési módjának feltüntetésével. (Ezen táblás kimutatásokat az országos bizottság számára József nádor rendeletéből a helytartótanács számvevőszéki osztálya készítette a megyék és városok beküldött adatai alapján. A táblák az országos levéltárban őriztetnek. Az országos bizottság ezeket nem nyomatta ki).

21. Az Akadémia III. osztályának véleménye ki volna kérendő, hogy azon börtönök építési tervei, melyek szintén az országos levéltárban találhatók, birnak e maradandó értékkel és e szerint kinyomatásuk kívánatos-e?

22. Greffel és Cassano építészek véleménye az iránt, vajjon a magánrendszer feláldozása nélkül lehetne-e oly módot találni, melynél fogva a rabokra nézve a mise láthatása eszközöltenék.

23. Különvélemény az iránt, hogy a Helytartótanács a börtönök mibenlétéről minden országgyűlésen kimerítő tudósítást tegyen. (Ugyanazok mint 6. alatt).

24. Az országos bizottság jegyzőkönyvei. (1841. deczember 1-től 1843. márczius 19-ig. 60 ülés).

25. Különvélemény az országos választmányi jegyzőre, az országos választmány kebeléből kirendelendő alválasztmányokra és az országos választmányi tanácskozások nyilvánosságára nézve. (Ugyanazok mint 5. alatt).

26. Felveendők volnának még a megyei utasítások, melyek azon időben tüzetesen foglalkoztak a bűnügyi törvényhozás kérdéseivel. S itt kiterjeszkedhetnék a szerkesztő azon újításokra, melyeket a törvényhatóságok saját hatáskörükben keresztülvittek. Ilyen a botbüntetés korlátozása s az új börtönök építése; továbbá ide vonható azon küzdelem, melyet a megyék az iránt folytattak, hogy behozhassák a nyilvánosságot a bűnügyi tárgyalásokba.

27. Külön fejezetben fel kellene részletesen tüntetni a sajtó befolyását a bűnügyi reformokra kedvező közvélemény alakulása körül. A lapoknak úgyszólván minden száma között cikket a criminalistika köréből.

28. Az anyaggyűjtemény első cyklusát lezárhatná a Mittermaierrel folytatott levelezés és Mittermaier dolgozata, melyet Szalay László fordított magyarrá.

Ez volna a tartalom azon időpontig, midőn az országos bizottság benyújtotta munkálatait az országgyűlésnek.

Az anyaggyűjtemény második részébe az országgyűlési tárgyalások jönnének. Ennek berendezését részletesen vázolja bizottsági jelentésünk.

2. Dr. Hodinka Antal jelentése

Tekintetes Akadémia! Mély tisztelettel alulírott a mult 1895. év vége felé szerencsés voltam a római Fraknoi-féle magyar történeti intézetben a Tek. Akadémia ajánlatára betöltendő helyet s a magyar egyház történetéből vett kérdések tanulmányozására alapított Forster-féle ösztöndíjat elnyerni. E nagylelkű támogatás által lehetőséget és módot nyertem arra, hogy ruténeink uniójáról, s 1815-ig egyedül álló egyházmegyéjöknek, a munkácsinak, történetéből hosszabb idő előtt megkezdett tanulmányaimat, mint az említett intézet tagja, a helyszínén, Rómában, folytathassam. Elmulaszthatatlan kötelességemnek tartom tehát, hogy, minekutána ezen uniónak a pápai levéltárakban létező anyagát hat hónapon át kutattam és gyűjtöttem, ezen munkálkodásomról a Tek. Akadémiának tiszteletteljesen rövid jelentést tegyek.

Görög szertartású nemzetiségeink közül felvidéki megyéinket lakó ruténeink tették az első lépést az unióra. Midőn az erre vonatkozó tárgyalások Lippay György, akkoron még egri püspök, és a bécsi nuntius útján megindultak, már rég (1622 óta) fennállott a Congregatio de Propaganda Fide, a melynek ügykörébe, mint neve is mutatja, az összes hitterjesztési ügyek, köztük az említett unióé is, tartoztak. Ennélfogva már eleve is számba vettem ezen Congregatio levéltárát, de, mert az érintkezést a Congregatio és ruténeink papsága között a Segretaria di Statoval levelező nuntius közvetítette, szem előtt kellett tartanom a «nuntiatura» sorozatot is, a mely a vatikáni levéltárnak teszi egyik osztyát. Át is néztem a megfelelő évek kötekeit, de a legszorgosabb kutatás daczára sem akadtam a kívánt jelentésekre, a melyek, mint utóbb kiderült, *eredetiben* jutottak a Congregatio elé. Innét van aztán, hogy a ruténeink uniójára és a régi munkács egyházmegyének 1766. terjedő történetére vonatkozó iratok *kizárólag a Propaganda levéltárában vannak*. Szerencsétlenségre ez a levéltár az utóbbi 4—5 év óta egyáltalán megközelíthetetlen és csak Fraknoi püspök úr ő méltóságának közbenjárására sikerült nem bejutnom ugyan, hanem a tárgyakra tartozó iratokból 210 íven mintegy 200 drb okiratot lemásoltatnom. Ezen eddigelé ismeretlen iratok az 1641—1735-ig terjedő időközből valók, még pedig kisebb részük, körülbelül 17 drb a XVII. század második felére (1641—1699), túlnyomó részük, mintegy 180 drb, a XVIII. század első felére (1707—1735) esik. Magára az unióra csak a XVII. századbeli 17, illetve kettő kivételével, tehát 15 drb vonatkozik. Ezekből kiderül, hogy az unió nem 1648-ban történt, a mint eddig hittük, hanem 1641, sőt 1639 ben, s hogy az első alkudozás Lippay egri püspök és Taraszovics munkácsi vladika között folyt. Említik azonfelül Taraszovics vladika, úgyszintén Partén és Volosinovszki apostoli vicariusok hitvallásait (professio fidei), a melyek azonban a teljességgel hozzáférhetetlen Congregatio S. Officii (seu Inquisitionis) levéltárába kerültek. A XVII. század ezen 17 drb-

jából fenmaradó más két irata nem magára az unióra, hanem a *munkácsi egyházmegyének* az unió elfogadása alapján követelt *felállítására* vonatkozik. Ez volt t. i. az unió praktikus, történelmileg fontosabb oldala. A hitvallások, a dogmatikus kérdések tisztázása, szóval a theoretikus oldal inkább a hittudományok körébe tartozik, s a különféle keleti szertartásnak régóta és annyszor ismételt uniói által már megállapított módon folyt le. A püspökségnek ekkor megkísértett felállításáról eddigelé mindössze annyi volt ismeretes, hogy az időközben primássá lett Lippay, kit az ügynek a római széknél való keresztültvitelére a rutén papságnak az 1648-iki nagyszombati zsinatra küldött képviselői felkértek volt, teljes öt esztendőn át, egészen 1655-ig szakadatlanul, de sikertelenül dolgozott, legalább a püspökség csak 1777-ben canonisáltatott s eddig mint apostoli vicarius állott fenn. Sajnos, egyetlen iratának sem lehetett nyomára jutni, s az egész ügyre nézve, mint mondtam, csak két iratot sikerült kézhez kapnom, de ez a két terjedelmes írás aztán megadja e sikertelenség magyarázatát. A felállítás nem az egri püspökök ellenkezése miatt nem volt keresztültvihető Rómában, mint a hogy eddig gyanították, a kik e kérdéssel foglalkoztak, hanem azért, mert ez a Congregatio nem akarta, e megyét illetőleg, a magyar királynak a Szilveszter-féle bullából magyarázott legfőbb kegyúri jogát elismerni, azt állítván, hogy az csak a sz. István alapította tíz püspökségre vonatkozik; még kevésbé volt hajlandó elfogadni a Rákóczyak kegyúri jogát, a kik földesúri jogaikra hivatkozva, követelték maguknak a püspöki szék betöltési jogát. A Propaganda mindezek ellenében azt tartotta, hogy az imént megtért ruténokról való gondoskodás az apostoli széket illeti. Így aztán 50 évig tartó vizszály keletkezett, a mely a mult század két tizedében tetőzött, a midőn a megyének egyszerre három püspöke volt: a király 1707-ben Hodermarszkit, 1715-ben Bizanczit, II. Rákóczy Ferencz 1705. Kaminszkit, a pápa végül 1707-ben Vinniczki, 1811-ben Filipovicz lengyel papokat nevezte ki püspökökké. Erre a két évtizedre vonatkozik a többi, mintegy 180 drb irat, a melyeknek jelentősége abban van, hogy e püspökök s különösen az eddig csaknem teljesen ismeretlen Filipovicz szereplését eléggé tisztázzák. A többi öt-hat drb irat az 1720—1730. évekből, csekélyebb jelentőségű.

Röviden összefoglalván az eredményt, sajnálattal kell ugyan constatalnom, hogy a bár a levéltár megközelíthetetlensége következtében nem sikerült mindent megkapnom, nem főleg a munkácsi apostoli vicariatushoz püspökséggé emelése érdekében a XVII. század második felében folytatott tárgyalások irományait, a melyek egyúttal a hazai legfőbb kegyúri jog történetére nézve is elsőrangú fontossággal bírnak s nem csupán a rutén uniót és nemcsak egyesegyedül a munkácsi megye történetét érdeklik, mindamelllett a megszerzett anyag a püspökség 1641—1766. történet fejlődésének minden Rómára tartozó mozzanatát megvilágítván, biztos alapot ad a további kutatásokra.

A vatikáni levéltárban tett kutatásokat illetőleg a «Clementina» sorozatban sikerült néhány új adatot találnom a Kollonics primástól a végből indított mozgalom ügyéhez, hogy a jezsuitáknak megengedjék a görög szertartás használata. Az erre vonatkozó iratok jelen-
tékeny részét a tek. Akadémia segélyezte Nilles Miklós j. a. tette közzé.

Tanulmányaim tekintetében megtettem minden lehetőt s figyelembe vévén, hogy először kutattam Rómában. az eredményt, ha nem is találok bűnek, kielégítőnek kell mondanom s a hazai anyagot mindenesetre teljesebbé tettem vele.

Felhasználtam ez alkalmat arra is. hogy kutatóink általános érdekeire tekintettel munkaidőmet egy oly munkára szenteljem, a mely mintegy kalauzkép szolgálhasson az intézet utánam következő tagjainak. Gyakorlatból ismervén ugyanis azt a vatikáni levéltár roppant nagyságából eredő nehézségét, a melylyel a kutatónak küzdenie kell, s a melyet csak a mult évben is igen találólag ekként panaszkodott fel egy svájci tudós, hogy a tájékozódás benne minden ujonczra nézve nehéz, és sok időt meg gyakorlatot kíván, hogy az ember csak azt tudja meg legalább, hányféle sorozata is létezik, intézeti igazgatónk és vezetónk. Fraknoi püspök úr ő méltósága buzdítására, részben a magam kutatásai. részben az eddig megjelent irodalom összefoglalása alapján egy oly vezérkönyv összeállítását kísérlettem meg, a mely a római s főleg a vatikáni levéltár anyagáról, osztályairól, beosztásokról stb. nyújt felvilágosítást.

Midőn jelentésemet befejezném, nem mulaszthatom el a tek. Akadémiának hathatós támogatásáért leghálásabb köszönetemet fejezni ki. Hazafias tisztelettel maradtam a tekintetes Akadémiának alázatos szolgálja
Bécs, 1896. jún. 16.

dr. Hodinka Antal.

3. Jelentés a losonczy Kármán ünnepéről.

Tekintetes Akadémia! Losoncz városának hazafias ünnepén, mely a Kármán-emlék leleplezésének volt szentelve, Elnökségünk megbízásából én voltam szerencsés a tek. Akadémiát képviselhetni.

Mikép feleltem meg abbéli tisztemnek, arra nézve a következőket hátorokodom jelenteni.

A losonczy pályaudvarban, a hol a végrehajtó bizottság s díszes közönség fogadott hennünket. Wagner Sándor polgármester üdvözlő beszédére én válaszoltam a Budapestről érkezett vendégek nevében.

Az emlékszobor leleplezése után a következő beszédet intéztem az ünnepelő közönséghez:

«Mélyen tisztelt ünnepelő közönség! Hölgyeim, Uraim!

Mint a Tudományos Akadémia képviselője állok ezen oszlop előtt, a melyre egy tündöklő név, egy maradandó érdem emléke van vésvé. Hoztam koszorút annak az elismerésnek és halának jeléül, melylyel Kármán József hervadhatatlan érdemeinek hódolunk. Ha igaz

az, hogy nyelvében él a nemzet, akkor azt is el kellismernünk, hogy a nemzet írói, a nemzet költői egyúttal a nemzet szellemi éltetői. — A realizmus építi az élet számára a hajlékot, de a boldogságot az idealismus költözteti bele. A realizmus szolgáltatja a létérti küzdelemhez a fegyvereket, de a győzelemhez szükséges lelkesedést az idealismusként köszönjük. Azért hálával tartozunk mindazoknak, kik a haza javára az idealismus kultuszát gyakorolják. Ilyen hálaérzettel teszem koszorúmat ezen oszlop alapzatára s kívánom, hogy még sok nemzedék érezze Kármán József emlékének lelkesítő hatását.»

Az Akadémia koszorúját az obeliszk tetejébe fűzték.

Az ünnepre következő banketten a következő pohárköszöntőt mondottam Losonc városára:

«Mélyen tisztelt Társaság!

Mint a M. T. Akadémia képviselője ráköszöntöm poharamat Losonc városára, mely szülői szeretettel és örömmel ünnepli ma jeles fiának Kármán Józsefnek emlékét, a ki nemcsak neki, hanem az egész magyar nemzetnek egyik büszkesége.

Nem mondom, hogy *örökké* éljen a város. Az örökkévalóság *isteni* tulajdon: a mi *emberi*, az mind az idő viszontagságainak, a mulandóságnak áldozata.

Hanem azért szívem mélyéből fakadó imaszerű kívánságom, hogy e város valamint a múltban történt, úgy a jövőben is minden bajából és veszedelméből mint megifjodott *Phoenix* szálljon elő, hogy anyagi és szellemi javaiban gyarapodva mindaddig virágozzék, míg magyar élet tenyészik e földön. A míg a magyar nemzet él, éljen Losonc városa is.»

Végre ideiktatom Gresits Miksa főgymnasiumi igazgatónak az ünnep főszónokának mély háláról tanúskodó következő szavait, melyekkel ünnepi beszédét befejezte:

«Felkérem a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Kisfaludy és Petőfi nevét viselő irodalmi társulatok jelenlevő képviselőit és kiküldötteit, fogadják ők is szívesen testvéri üdvözlésünket, s jutassák fenkölt lelkű megbízóiknak tudomására határtalan köszönetünket, a miért eme családi ünnepünkön rólunk megemlékezni s azon az önök tisztelt személyében részt venni kegyeskedtek.» Budapest, 1896. június 22.

Ponori Thewrenk Emil, r. t.

4. Jelentés Csanád vármegye monographiájáról.

A *csanádmegyei történelmi és régészeti társulat* 1894. elején felkérte a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére iratná meg. akár pályázat, akár megbízás útján, Csanád vármegye történetét. Az e célra szükséges összeget is rendelkezésre bocsátotta.

Az Akadémia Történelmi Bizottsága dr. B o r o v s z k y S a m u t

bízta meg, beadott ajánlata alapján, a vármegye történetének megírásával. Kötelességévé tette, hogy a munkát 1896. folyamán nyomtatásban közzétenni tartozik; ellenben a mű tulajdonjogát a szerzőre ruházta. A munka első fele a szerződésileg kikötött határidőre, folyó évi május hó végére elkészült. Úgy hogy az első kötet, mely a vármegye általános történetét öleli fel, ez évi *október hóban* mindenestre meg fog jelenni.

E kötet az Akadémia Történelmi Bizottságának bírálatán ment át. A kiküldött bírálók, dr. Csánki Dezső akad. tag és Tagányi Károly orsz. levéltárnokok véleménye szerint *«a mű elfogadásra örömmel ajánlható»*. E véleményt a Történelmi Bizottság folyó évi május hó 31-én tartott ülésében magáévá tette.

Csanád vármegye történetének ez *első kötetéhez*, mely az általános részt tartalmazza, az adatokat, minthogy a vármegye régi levéltárai teljesen elpusztultak, az újabbak pedig az 1715. előtti időre nézve mit sem nyújthatnak, *hetvennél* több hazai s részben külföldi levéltárból és levélgyűjteményből szedte össze a szerző. Ez anyagkészletről, melynek alapján a vármegye történetét megalkotta, művében részletesen be fog számolni.

Az általános rész a vármegye történeti eseményeit chronologikus sorrendben beszéli el. Az őskor rövid vázlata után tárgyalja szent Gellért messze kiható működését, a vármegye megalakulását, az egyházi intézmények felvirágzását és nagyjelentőségű befolyását a vármegye közéletére; nagy gondot fordít a vármegyében birtokos nemzetségek (különösen a Csanád nemzetség) és családok birtokviszonyaira; kiemeli az iskolázás és közműveltség megvilágítására szolgáló adatokat, s természetesen elbeszélése keretébe illeszti a Csanád vármegye területén végbement országos eseményeket is. Egyik fejezetében összeállítja a csanádi püspökség, káptalanok, apátságok, valamint a vármegye területén kívül székelő egyházi testületek birtokainak sorozatát. Külön fejezet szól a török hódoltság korabeli viszonyokról. Az utolsó fejezet Makó város és a reformáció történetét mondja el, új és ismeretlen adatok alapján.

Végül mint *Melléklet* csatlakozik a munkához a vármegye- és egyházfők minden részében kimerítő névsora. E névsor azonban nem egyszerű száraz összeállítás (egymaga mintegy nyolcz nyomtatott ívre terjed), hanem minden egyes szereplő alak életrajzának lehető ki-domborítása.

A *második kötet*, mely később fog megjelenni, tartalmazni fogja a régi Csanád vármegye *összes városainak és falvainak részletes történetét*. A régi Csanád vármegye pedig, mint tudva van, magába foglalta a mai vármegyén kívül Torontál vármegyének északi felét, Temes, Arad és Csongrád vármegyék jó részét; tehát legalább háromszor akkora terület volt, mint a milyen most.

A harmincz nyomtatott ívre terjedő első kötet ára 3 forint lesz.

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémiának következő pályázatai járnak le:

A) 1896. szeptember 21-én:

1. Az Akadémia 2000 frtos pályadíja «gróf Széchenyi István életrajza».

B) 1896. szeptember 30-án:

1. A Farkas-Raskó-alapból 100 frt. Hazafias költemény.

2. A gróf Teleki-alapból 100 arany. Vigjáték.

3. A Léway-alapból 500 frt. Kisfaludy Sándor élete és munkái.

4. A Gorove-alapból 100 arany. «Az újkori aesthetika története Kantig».

5. A gróf Nádasdy-alapból 100 arany. Elbeszélő költemény.

6. Az I. m. ált. bizt. társaság jutalma 500 frt. «A mezeti munkáskérdés hazánkban.»

7. Az Oltványi-alapból 500 frt. «A szent Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.»

8. A Péczely-alapból 1000 arany forint. «Valamely jelentékeny hazai város és vidéke ötvösségének története».

9. A Gorove-alapból 100 arany. «Az angol moral-philos. történelme Bacontól Herbert Spencerig.»

10. A Lukács-alapból 1000 frt. «Újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése Kanttól kezdve.»

11. A Lukács-alapból 1000 frt. «A bilinear és négyzetes alakok vizsgálatának tervezete.

12. A Bezsán-alapból 1200 frt aranyban. «Magyarország reptilái».

13. A Léway-alapból 500 frt. «A magyar búza siker-tartalma».

Bővebb felvilágosítás az Akadémia Értesítő 1896. májusi füzetében.

Budapest, 2897. szept. 6-án.

A M. Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. Október 15.

10. FÜZET.

Czuczor Gergely emlékezetére.

(Elmondotta *Beöthy Zsolt* rt. október 5-ikén a Czuczor-emléktábla
leleplezése alkalmával.)

Tisztelt ünneplő közönség!

Életünk útja egyre sietősebb, egyre gyorsuló mozgást mutat; mind rohamosabban, sőt lázasabban haladunk magán- és közdolgaink után, egyéni és közös céljaink érdekében. De minél sietősebb ez az út, annál több szükségünk van rá, hogy időről-időre megállapodjunk, mintegy physikai és erkölcsi pihenőre; hogy új erőt gyűjtsünk és tisztába jöjjünk végzett útunk tanulságaival s a még előttünk állónak biztos irányával; hogy ne a mozgás mámore ragadjon bennünket tovább célztalanul, vagy hamis célok után. Ez a hely is alkalmas és méltó rá, hogy ilyen erkölcsi pihenőre állítson meg útunkban bennünket.

Íme megállottunk s szünjék meg egy pár rövid perczre az utca tolongása, sietsége, lármája is e ház előtt, hová kegyeletünk vezetett. Szünjék meg, hogy emlékezésbe merülő lelkünk háborítatlanul időzhessen annak a három helynek szent csöndjében, a hol Czuczor Gergelyt pályájának jellemző mozzanataiban találjuk.

Az egyik hely csak pár száz lépésnyire esik ide; de az idő, melybe visszatekintünk, nagyon messze van. Költészetünknek az a fejedelme, kinek érczalakja ott mintegy uralkodik gyülekezetünk fölött: öreg atyja térdein a betűket tanulta még akkor a bibliából; a másik, kinek emléke a Duna partjáról a magyar Alföldnek néz, míg az egész művelt nyugat ő rá tekint bámulattal: még meg sem született. Az ifjú benczés növendékpap karacsonyi áhítatába, melyet betegen és magánosan végez az egyetemi papnevelőház szobájában, a tespedő nemzeti érzés és költői álmok hevületei vegyülnek. Az emberi megváltás ünnepének hangulatában a nemzeti válság gondolatán mereng, s az éjféli harang

szavánál, mely a Megváltó születését hirdeti, énekbe kezd a nagy és erős ősről, kik megszerezték és megtartották a hazát, hexameteres énekbe, mintegy félrevert harangul a korcs unokáknak, hogy veszedelem van, segítsetek; nem a tűz, hanem az alattomos árvíz veszedelme, mely iszapos, lomha árával mindent elborítani készül e hazában, Vörösmarty hatalmas epikai riadójával egyidőben zendült meg Czuczoré, a fiatal papnövendéké is, kit abban a csendes betegszobában irodalmunk akkori fejének, Kisfaludy Károlynak látogatása és kézfogása avatott a legjobbak társává.

Czuczor költővé lett s a kor áramlata a nemzeti epika körébe vezette. Mint epikus nem ért az első sorba, legnagyobb műve töredékben is maradt; de tiszta lelkesedését géniusza mégis megjutalmazta azzal, hogy ebben az ágban egy maradandó alkotást is hagyhatott: a honfoglalás utáni pogány-kor mondái egyikének meséjében legérdekesebb, hangjában legvonzóbb földolgozását: *Botond-ját*. De nem maradt végig az eposz mezején. Törékeny testében tele lelki egészséggel; zárdai lakásában és utóbb fővárosi otthonában a magyar néplelek és népnyelv sugalló hangjaival a jobbágy-házból, a honnan került; papi szent hivatásában az életnek derült szemléletével és nemes szeretetével; a magyar pap vallásos és hazafias küldetésének kettős evangéliomával kezében: énekli legendáit és balladáit, közöttük a máig hatásos *Szondit* és *Hunyadit*, azután népdalait, Kisfaludy Károly kísérletei után az elsőket műköltészetünkben. Énekli a végre fölébredt s egy méltóbb élet vágyában forrongó nemzethez, intő és lelkesítő költői szózatait; azután életének örömeit és bánatait, köztük az *Örömmek és bának* azt a szép dalát, mely különösen költői érzésének igazságával és mélységével méltán meghat ma is minden szívet. E költemény nehéz és keserű küzdelmekből merítette motivumát, egy sötét fölfogás és gyűlölködő érzület hosszú üldözéséből, mely a költőt megfoszthatta akadémiai és tanári állásától, de sem meg nem törhette, sem amaz erkölcsi és nemzeti igazság érvényesülésének, melyet szolgált, útját nem állhatta.

Másik magánya, melyben fölkeressük Czuczort, szintén nincs messze ide. A budai vár börtöne ez a hely, hova forradalmi éneke, a *Riadó* miatt jutott. Honfi-érzése volt az, mely lelkéből az utolsó költői hangokat kicsalta, de munkás ereje ezeknek elhangzásával éppen nem merült ki. A rab pap költőnek, ki körülbelül hattyúdalaért szenved, még toll van a kezében s szorgalmasan írja a *Nagy Szótár* cikkeit, melynek szerkesztésével az Akadémia megbízta.

A mint költői ere és kedve apadt, mind nagyobb kedvvel fordult a tudomány felé. Eleinte az a régi hajlama érvényesült itt is, melyből költészetében a népdalok s utóbb a tanító irányú paprikás versek fakadtak; történelmünk lapjait magyarázgatta a

népnek. Ennek a népnek nyelve, a nemzeti léleknek legjellemzőbb és leghatalmasabb alkotása, foglalta el minden gondolatát és munkáját, midőn képzeletének szárnya lankadt, de munkakedve s nemzeti érzésének tüze még égett s melegíteni és világítani törekedett. Szótára, melyet Fogarasi Jánossal fejezett be, csak halála után jelent meg. Nyelvészeti irányát, módszerét és származtatásait támadások érték; többet és szívesebben foglalkoztak fogvatkozásaival, tévedéseivel, mint nagy buzgalommal gyűjtött és becses anyagának méltánylásával. De ma, általánosabb álláspontból tekintve Czuczor pályáját s a nemzeti élet körére vonatkozóan keresve tanulságait: nem szabad elfelednünk, hogy e szótár lapjainak egy részét bilincsbe vert kézzel jegyezte, melyet honfoglalja fölcsapásáért viselt, s hogy még békóiban is szolgálni akarta és tudta a nemzeti művelődés ügyét.

Életének végső idejét e, még akkor csöndes környékű háznak egy kis szobájában töltötte, forgatva kedves classzikusait s dolgozva szótárán mindaddig, míg a toll ki nem esett kezéből. E szótári munka akkor, az elnyomatás idejében, a legnemzetibb munka volt; a magyar nyelv tudományos művelésének ügye nemzetibb ügy, mint talán száz év óta bármikor.

Czuczor sokat szenvedett életében s a szenvedések rajta is hagyták nyomukat. De a kik még ismertük őt, nem feledhetjük el az öreg szerzetesnek sápadt arczán bizonyos szigorúság mellett is, a nyugalomnak és jóságnak azt a kifejezését, melyet csak a belső béke adhat meg. Szívének ezzel a belső békéjével élt és halt meg ezelőtt harmincz évvel e házban az öreg Czuczor: Istentől nyert talentumait sem el nem tékozolta, sem el nem ásta. Istenét és nemzetét szolgálta velük, mind a mennyije csak volt: emberszerető szívének vallásos munkájával, melyet ma is áld a szegény, sors-sujtotta nép hű emlékezte, melynek körében lelkészkedett; szolgálta nemesítő és lelkesítő dalával s buzgó és kitartó tudományos búvárkodásával. Ha pályája minden irodalmi és tudományos emlékét fenyegetné is az idő: az eszme, melyet képvisel, méltó rá, hogy szívünkbe vessük. Ha költői pályája nem ragyog is a legelsők között: mindig a nemzeti cél felé forduló tekintetével a magyar lélek egész életének tipikus kifejezője.

Tekintsünk hát kegyelettel erre a házra, a hol élt és meghalt; köszönjük meg mostani tulajdonosának, Brázay Kálmánnak, hogy diszes táblát helyeztetvén rá, Czuczornak emlékét megújította. Midőn hivatalos ezredévi ünnepeink alkalmával oly kevésbé nyert elismerő kifejezést az a dicső feladat, mely nemzetünk életében irodalmunknak jutott, a nemzeti lélek föntartásának kínjai között vigasztaló és erősítő ápolásának, elnyomatásából és elenyedéséből föl-föltámasztásának feladata: köszönjük meg, hogy

legalább egy derék polgártársunk, a nagy milléniumi megemlékezések és megfélemlések napjaiban, e szép emlékművel tisztelte meg egy régi jelesünket s benne irodalmunkat. Czuczor keblében ennek az irodalomnak örök szíve dobogott, mely soha sem vesztette el s bizonyára soha sem fogja elveszteni legszorosabb kapcsolatát a nemzeti élet nagy céljaival.

Velence kövei.¹

Mióta az ember uralmát a tenger fölött megalapította, három trón emelkedett fövényén, fölülmúlva a többit valamennyit: Tyrus, Velence és Angolország trónjai. E nagy hatalmasságok elsejének csak emléke maradt fenn; a másodiknak csupán romjai; s a harmadik, a mely nagyságuknak örököse, ha el találná feledni példájukat, merészebb emelkedés után megsiratatlan juthat végromlásra.

Tyrus felfuvalkodottsága, bűne és bűnhődése föl van jegyezve számunkra, talán a legmegindítóbb szavakban, melyek Izrael prófétáinak ajkairól az idegenek városai ellen elhangzottak. De nekünk az csak egy bájos ének; és elzárjuk fülünket komor intelmük elől: mert Tyrus bukása oly mély, hogy maga ez a mélység megteveszt valósága felől; s a mint nézzük, nézzük a fehérló sziklákat a nap-sugárral játszó tengerben, elfeledjük, hogy egykor szépek voltak, »miként az Isten kertje: Éden».

Utódja, a ki tökéletes szépségre hozzá hasonló, bár uralma nem tartott oly soká, még előttünk áll hanyatlása végső szakában, mint kísértet a tenger homokján; oly gyöngye, oly mozdulatlan, úgy kifosztva mindenből — csak szépségéből nem — hogy, a mint bágyadt visszfényt nézzük a lagunák tükörében, szinte kételkedünk: melyik a Város, melyik az Árny?

Szeretném megrajzolni e kép vonásait, mielőtt örökre elmúlik; és, a mint tölem telik, följegyezni az intelmet, melyet mintha minden hullám csobbanásában hallanék, a mint elhaló harangszó gyanánt Velence köveihez ütődik.

Alig lehet a tanulság értékét túlbecsülni, mely e csodálatos és hatalmas város történetének lelkiismeretes tanulmányozásából vonható; e történetnek, mely a számtalan krónika daczára, ma is csak bizonytalan és vitás körvonalakban áll előttünk, fénynyel-

¹ Mutatvány *Ruskin*: »Velence kövei« című munkája első fejezetéből. (Fordította Geőcze Sarolta, az eredetivel összehasonlított Beöthy Zsolt r. t. Budapest, 1896.) Mint a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-vállalata 1896. évi illetményének 4. kötete november hó folyamán fog a pártoló tagoknak megküldetni. Bolti ára 4 frt; bekötve 4 frt 40 kr.

árnynyal körülfolyla, mint maga tengerének messzeségbe vesző pereme, a hol a tajtékzó áradat meg a homokos zátony az éggel olvad egybe. A kutatás, a melybe, im, bocsátkozunk, e körvonalaikat kiélesíteni aligha fogja; de némileg másoknak fogja mutatni őket; s a mennyiben egyáltalán a városnak történetére is vonatkozik, sokkal nagyobb fokú érdeklődésre tarthat majd számot, mint az építészet körébe vágó vizsgálódások rendesen. E kutatás során az olvasó talán tisztább fogalmat tud majd alkotni magának Velenczéről, mint a minőt a Velenceze titokzatosságáról és nagyszerűségéről közszájon forgó mesékből böngészhetett; talán jobban megérti majd a velencezi jellem minden megnyilatkozásának fontosságát a velencezi művészetben; és talán jobban átérti majd azt is, miben áll Velenceze történetének igazi érdekessége.

Velenczét rendesen olygarchiának képzelik; az is volt fennállásának csaknem felében, még pedig hanyatlása idején; de kérdés, vajjon e hanyatlást a kormányforma átalakulása idézte-e elő, s nem inkább a kormányon levő egyének jellemének megváltozása-e? Én azt hiszem, igen. Azonban e kérdés egyike azoknak, melyek legelső sorban követelik a szigorú vizsgálataot.

A velencezi állam ezerháromszázhetvenhat évig állott, a konzuli kormányzatnak a Rialto szigetén történt első föllállításától kezdve egész addig a pillanatig, melyben az olaszországi francia hadsereg fővezére a velencezi köztársaságot elmúlt dolognak jelentette ki. Ez időszakból kétszázhetvenhat év az ó-velencezi városoktól, nevezetesen Páduától való névleges függésben telt, a demokráciának ingadozó formája alatt, mely a végrehajtó hatalmat, úgy látszik, tribunokra bízta, kiket a főbb szigetek lakói választottak, minden sziget népe egyet-egyet. Azontúl hatszáz esztendeig, mely idő alatt Velenceze hatalma egyre növekedett, kormánya választó monarchia volt, királya vagy *dogeja*, legalább kezdetben, ép oly független hatalommal lévén fölruházva, mint bármely más európai fejedelem; de e hatalom fokozatosan megfogyott, előjogaiban jóformán napról-napra csorbult, míg tehetetlen, csalóka pompában egyre növekedett. A végső szakasz, a nemesség uralma egy árnyék-király alatt, ötszáz évig tartott, mely alatt Velenceze hajdani erőfeszítéseinek gyümölcsét learatta, elfogyasztotta és — kimúlt.

Az olvasó tehát a velencezi állam életét két világosan elválasztott szakaszra osztottnak képzelje: az első kilencszáz, a másik ötszáz évig tartó, a kettő mesgyéjét az ú. n. *serrari del consiglio* jelölvé; azaz a nemességnek a közpolgároktól való végleges és feltétlen különválása és felállítása a nemesség kezébe letett kormányzatnak, kizárásával egyfelől a nép befolyásának, másfelől a doge tekintélyének.

Az első, kilencszázéves, időszak a legérdekesebb látványt nyújtja: a fejtelenségből a rend és hatalom állapotába kibonta-

kozó nép, melyet aztán többnyire a legérdemesebb, a legnemesebb férfiú kormányzott, a kit csak maguk közt találhattak, s a kit *dogenak*, vagy vezérnek neveztek; körülötte egy fokozatosan és elszántan alakuló arisztokrácia, melynek kebeléből s végre általa választatott; oly arisztokrácia, mely eredetét a régi Velence menekültjeitől származó néhány nemzetség esetleges számának, befolyásának és gazdagságának köszönhette, s összetartása és hősiesége által lassanként külön testületté szervezkedett.

Ez az első időszak foglalja magába Velence emelkedését, legnemesebb hőstetteit s azon eseményeket, melyek állását és rangját az európai hatalmak sorában megjelölték; ebben az időszakban élt valamennyi hősi fejedelme: Pietro Urseolo, Ordalafo Falier, Domenico Michieli, Sebastiano Ziani és Enrico Dandolo.

A második időszakot olyan százhusz esztendő nyitja meg, mely Velence pályafutásának eseményekben leggazdagabb része, életeharczának úgyszólván férfikora volt, melyre foltot legsötétebb bűne — Carrara meggyilkoltatása — vet; melyet legveszedelmesebb belső lázadása — a Falier-féle összeesküvés — zavart meg; melyben legvégzetesebb háborúja — a chiozzai — szorongatta; s melyre két legnemesebb polgárának dicsősége vet fényt (mert ez időben az uralkodók hősiségét a polgároké helyettesíti) — a Vittor Pisanié s a Carlo Zenoé.

En Velence bukásának kezdetét Carlo Zeno halálától számítom (1418. május 18.); *látható* kezdetét egy másik, igen bölcs és igen nemes fiától, Tomaso Mocenigo dogétól, a ki öt évvel később hunyt el. Erre Foscari uralkodása következett, komor gyászba borítva háború és dőghalál által. A háborúban Lombardiától — hol szerencsés, hol ravasz politika által — nagy területeket szereztek, de nagy és helyrehozhatatlan kudarczot vallottak Cremonánál, a Po mellett és a caravaggioi ingoványokban vívott csatákban. 1454-ben Velence, a kereszténység első állama, megalkodott a török előtt; ugyanazon évben állították fel az állami inquisitiót, s ettől fogva vette föl kormányzata azt az álnok és titokzatos formát, a mely a köztudatban ma is él. 1477-ben a török nagy becsapására rémület szállta meg a lagunák partját; s 1508-ban a cambrai-i liga jelzi azt az időszakot, melyet Velence hatalmi hanyatlása kezdetül szokás megjelölni; kereskedelmének XV. századbeli virágzása történetíróit, belső ereje megfoghatkozásának korábbi nyilvánvalósága iránt, megtevesztvén.

Itt látszólag meglepő egybevágása észlelhető az arisztokratikus és olygarchikus hatalom föllállításának az állam hanyatlásával. S ez éppen a főkérdés, melyet azonban, nekem úgy látszik, nem oldott meg egy történetíró sem, vagy mindegyik a saját előítéletei szerint oldotta meg. A kérdés hármas: 1. Vajjon az egyéni nagyraagygyás-szülte olygarchia volt-e Velence bukásának oka?

2. Vagy maga az olygarchia kifejlődése is nem inkább jele és bizonyítéka, mintsem oka volt a nemzeti elerőtlenedésnek? 3. Vagy végre — miként hinni hajlandó vagyok — nem kellene-e Velenceze történetét államtanácsának szerkezetére vagy dogájának előjogaira való minden tekintet nélkül megírni? Mert hiszen ez egy kiválóan egységes nép története, a mely ivadéka a román fajnak, a melyet hosszan edzett a viszontagság, s a melyet helyzete kényszerített, hogy vagy nemesen él, vagy elpusztul; ezer évig életéért küzdött; háromszáz évig a halált hívogatta: s ím, küzdelme jutalmat nyert, kiáltása meghallgattatott.

Velenceze győzelmeit és sokszor biztonságát is, egész pályafutásán véges-végig, egyéni hősiesség árán vásárolta meg; megmentője és felmagasztalója (sőt legtöbbször) királya volt; olykor egy-egy nemesember, olykor valamely egyszerű polgár. Ne bántsuk őket, se a várost magát: a kérdés nem az, hogy mily nevet viseltek, az sem, hogy mily hatalommal voltak felruházva; de az, hogy mikép voltak nevelve; hogy lettek úrrá önmaguk fölött s szolgálai hazájuknak; hogy tudták eltűrni a sanyarúságot s hogy nem tudták tűrni a szegényt; s mi volt igazi oka annak, hogy, míg egykor Velenceze megmentői azok közül kerültek ki, kiket maga vetett börtönre, később tulajdon fiainak szava kényszerítette, hogy frigyet kössön a halállal.

Az olvasó e párhuzamos kérdést szorosan tartsa eszében egész kutatásunk további folyamán. Kétszerte érdekessé fog válni ez által minden részlet s a figyelem, a mit reá fordít, nem vész kárba, mert Velenceze művészetéből ismételten le fogjuk vonhatni azt a megdönthetetlen tanulságot, hogy ez állam politikai hatalmának hanyatlása pontosan egybevágott a családi és egyéni valóságosság hanyatlásával.

Családit és egyénit mondok; mert — s ez a második szempont, melyet az olvasónak lelkére kötök — Velenceze egész történetében legsajátságosabb jelenség a vallásos érzet eleven életejére a magán-, és dermedtsége a nyilvános életben. Európa többi államai lelkesedésének, lovagiasságának, vakbuzgóságának közepette Velenceze elejétől végig úgy áll, mint valami álarcos szobor: hidegsége megközelíthetetlen; erőfeszítésre egyetlenegy titkos rugó nyomtatása által bírható. Ez a rugó kereskedelmi érdeke volt; egyedüli indító oka valamennyi fontos politikai lépésének és tartós nemzeti fölindulásainak. A becsületsértést meg tudta bocsátani, a kereskedelmi versengést soha; hadi dicsőségét pénzürtékkel mérte s igazságosnak ítelt minden hódítást, a mely áldozatba nem került. A siker híre fenmarad, ha a támadás indító oka rég feledésbe ment is. S a ki történetét esetleg olvasta, emlékezhetik, hogy abban a hadjáratában, melyet fejedelmeinek legnemesebbike vezérelt, s melynek eredményei legnagyobbra növelték harci dicső-

ségét: míg körülötte egész Európa a tiszta áhitat tűzében lángolt, ő először kiszámította a legmagasabb díjat, melyet a többi nép buzgóságától az általa fölszerelt hajóhadért kicsikarhatott; azután pedig, saját önző érdekében, egy csapással megtörte hűségét és elárulta vallását.

S e nemzeti bűnösség közepett mégis minduntalan meglepetve látjuk a legnemesebb egyéni érzések példáit. Dandolo könnyei nem képmutatásból omlottak, noha Zára elfoglalásának fontosságát nem tudták vele elfeledtetni. Az a szokás, hogy a vallásnak minden *magántettére* s az *ő saját* mindennapi életének minden ügyére közvetlen befolyást biztosítson, Velence minden nagy fiában megvolt, valamíg az állam virágzása tartott; arra sem hiányzik példa, hogy a polgárok egyéni érzése behatol a politika terére, sőt ott döntő tényezővé is válik, ha a politikai czélszerűség serpenyői ingadoznak. Őszintén hiszem, hogy csalódnék, a ki annak az elhatározásnak, hogy Velence III. Sándornak Barbarossa ellen való ügyét magáévé tette, egyéb közvetlen okát kutatná azon kegyeletnél, melyet a kérelmező egyénisége keltett s a nemes büszkeségénél, melyet a császár vakmerősége hívott ki. De Velence szíve csak leghirtelenebb elhatározásaiban szólal meg; világias észjárása legott túlsúlyra jut, mihelyt ideje van a kedvező eshetőségeket mérlegelnie, vagy mihelyt a haszon oly szembeszökő, hogy mérlegelésre nem szorul; s az egyéni vallásosság e teljes alávetése a nemzeti érdeknek nemcsak az árulások és zsarnokoskodások szinte végtelen során figyelhető meg, melyek révén Velence hatalmát nagyra növesztette, hanem kifejezésre jut az magának a városnak egy sajátos építészeti vonásában is. Nem tudok egyetlen európai várost, melynek képében ne székesegyháza lett volna a legfőbb vonás. De Velence főtemploma a fejedelmi palotához csatolt egyház volt, a «Chiesa Ducale». A patriarchai székesegyház, mely terjedelemre jelentéktelen, diszítésre gyarló, a velencei szigetcsoport legszélsőbikén áll s a városon sietve átutazók előtt úgy neve, mint helye alkalmasint ismeretlen. Nem kevésbé említésre méltó, hogy Velencének a fejedelmi egyház után következő két legfontosabb temploma nagyságát és pompáját korántsem nemzeti erőfeszítésnek, de a ferenczi és dómés szerzetesek akaraterejének köszöni, kiket az olasz szárazföld e két nagy szerzetének hatalmas szervezete támogatott és Velence legbölcsebb, legájtatosabb fejedelme pártfogolt, ki ott nyugszik immár maga is ama templomok egyikében, s kinek életét az erények ábrázolásai, miket a toszkánai szobrász sirja köré faragott, nem gúnyolják.

Ennélfogva a Rivo Alto történetének csaknem minden jelenetét két sajátos és ünnepélyes világításban kell néznünk. Egyik az egyéni vallásosságnak mély és állandó volta, mely Velence

polgárainak életét nagysága idejében végfogytig jellemezte; e szellem befolyásolja őket egész magánéletükben, sajátyszerű méltóság bélyegét nyomva viseletükre még kereskedői alkudozásaiuk közben is; és ők ezt nyíltan vallják a hitnek oly egyszerűségével, a mely megszégyeníti a mai világi embert, ki csak habozva meri, ha meri, bevallani (még ha igazán úgy van is), hogy a vallásos érzés cselekvésének bár jelentéktelen mozzanatait befolyásolja. S mindennek természetes következménye gyanánt a léleknek egészséges vidámságát s az akaratnak erejét találjuk, a mely minden tettükben kifejezésre jut; a hősiességnek megszokását, mely őket soha el nem hagyja, még akkor sem, ha a cselekvés közvetlen oka megszűnt dicséretes lenni. Az állam virágzása e szellem teljességével szorosan összefügg; ennek kiveszése amannak hanyatlását vonja maga után, még pedig oly szorosan és pontosan, hogy a jelen tanulmánynak ezt bebizonyítani lesz egyik párhuzamos feladata, a mennyiben kutatásának mezeje erre alkalmilag tanúságot fog szolgáltatni. És idáig minden természetes és egyszerű. De a vallásos érzés hirtelen megszakadása, noha úgy tűnik fel, mintha a vallás a nemzeti cselekedeteket még egyre befolyásolná, sok tekintetben szembeszököm-meg egyezvén a mai angol törvényhozás irányzatával: oly kérdés, mely erkölcsi és politikai szempontból is kiválóan érdekes; de fejtegetése, bonyolultságánál fogva, sok nehézséggel jár. Jelen kutatásom során ezt a kérdést nem is érintetem közelebbről; be kell érnem azzal, ha földerítéséhez én is szolgáltathatok némi anyagot, a mennyiben a velencei jellemnek a magánéletben való megnyilatkozásait megvilágítani képes leszek.

Még egy körülményt kell a velencei kormányzat szempontjából fölemlitnünk: a benne részes családok sajtósága egyetértését; a mely egyetértés korántsem volt őszinte vagy tökéletes, de mégis csodálatraméltó, összehasonlítva Olaszország többi államainak családi gyűlölködéseivel, szinte mindennapos forradalmaival s a hatalmon levő családok és pártok szüntelen váltakozásával. Hogy az ilyen versengésnek olykor az orgyilkos vetett véget, vagy a gyűlölet a törvény álarca alatt érte utól áldozatát: elképzelhető ott, a hol a szenvedélyes olasz vérre oly szoros fék volt vetve; már az is sok, hogy a féltékenységbe törvénytelen nagyravágás rendesen nem vegyül, s hogy egy-egy esetre, a midőn az egyéni szenvedély kielégítését a közveszélyben kereste, ezer olyan esik, a melyben azt a közérdeknek feláldozták. Velenczéről tisztelettel kell följegyeznünk, hogy mindama tornyok közül, melyek maig gallyatlan erdő gyanánt nyúlnak föl szigeteiből, egyetlen egynek volt egyéb hivatása, mint hogy imádságra szólítson, s az az egy is csak őrtorony volt; a míg Olaszország egyéb városainak palotáin komor mellvédek meredeztek, csorbázatokkal csipkézve az új s a kelevéz számára; Velence homokját sohasem nyomta hadi

torony; lapos tetőit pedig arab ékitmények díszítették, liliomlevélen csüggő aranyos gömbök.

Ezek előttem Velence jellemének és sorsának legérdekesebb vonásai. És most törekedni fogok arról nyújtani fogalmat az olvasónak, hogy mily módon tanúskodik e kérdésekben a művészet, és arról is, hogy mily képet öltenek maguk a művészetek, ha a történelemmel való igazi összefüggésükben szemléli őket az ember.

Lássuk a képírás tanúságtételét.

Emlékezzünk, hogy Velence hanyatlásának kezdetét én 1418-ra tettem.

Giovanni Bellini azonban 1423-ban, Tiziano 1580-ban született; Giovanni Bellini s két évvel idősebb testvérbátyja, Gentile, zárták be Velence ájtatos festőinek sorát. Az ő műveiket az utolsóig a vallásos hit legünnepelesebb érzése lengi át. Holott Tizianónak egyetlen művében sincs vallásos érzés; nincs a vallásos áhítatnak vagy vonzalomnak még legkisebb nyoma sem, sem benne, sem azokban, kiknek számára dolgozott. Az ő nagyszabású szentképei csak annak érvényesítésére valók, a mi a festészetben retorikai elem: a compositiónak s a színezésnek. Kisebb művei, még ha szentképek is, merő arczképfestés. A Frari-templom madonnája teljesen világi arcz, mely csak összekötő kapcsul szolgál az őt környező Pesaro-család sokféle tagjának arczképe közt.

Ennek nem pusztán az az oka, hogy Giovanni Bellini vallásos ember volt, Tiziano pedig nem volt az. Tiziano is, Bellini is, hű képviselői a velük egykorú festőiskolának; és művészi érzésük különbözősége nem annyira a saját egyéni jellemük különbözőségének, mint inkább első neveltetésük eltérő irányának az eredménye: Bellini hitben nevelkedett, Tiziano formalizmusban. A ketjük születése között eltelt időszakban múlt ki Velence élő vallása.

Jól jegyezzük meg: az *élő* vallás, nem a formaszerinti. A külsőségekhez ép oly szigorúan ragaszkodtak, mint bármikor; a doge s a szenátor azontúl is minden ábrázolatban a Madonna vagy Szent Márk előtt térdel, mint annakelőtte; oly vallástétel volt ez, melyet országvilág előtt hirdetett a velencei zecchinók tiszta aranya. De figyeljük meg Tiziano nagy festményét a Palazzo Ducale-ban, Antonio Grimani dogének a Hit előtt térdeplő alakjával: érdekes tanulságot foglal az magában. A Hit alakja egész közönséges képmása Tiziano egyik legkevésbé vonzó női modelljének: a Hit testies lett. A szemet legelőször a doge fegyverzetének ragyogása vonja magára. Velence szíve háborúiban volt, nem áhítatában.

Tintoretto, a ki hasonlíthatatlanul mélyebb és komolyabb Tizianónál, a saját hangulatának ünnepelességét árasztja a szent tárgyakra, miket ecsetje alá vesz, és olykor áhítatba felejtkezik;

de a kezelés elve azonos a Tizianóéval: a vallásos tárgy feltétlen alárendelése a disztó elemnek s az arczképfestésnek.

Veronese s valamennyi rákövetkező festő munkáiból ezerszeresen levonható az a tanulság, hogy a tizenötödik század magával vitte Velence szívből eredt vallásosságát.

Ilyen tanúságot tesz a képírás. A következő lapokon az építéset tanúvallomásait fogjuk összegyűjteni.

Mindenféle európai építéset, jó, rossz, Görögországból, Róma révén jutott hozzánk s Kelet színezte és tőkéletesítette. Az építéset története nem egyéb, mint vázolósa ezen átszármazás sokféle módjának és irányának. Értsük meg egyszer s mindenkorra: ha e vezérfonalat szorosan tartjuk, az egymást követő építészeti típusokat mind felfűzhetjük rá, akár a gyöngyszemet. A dór s a korinthusi rend a gyökere; amaz minden román, vaskos oszlopfejes építkezésnek — a normannak, lombardnak, bizanczinak s minden egyéb e fajtának; a korinthusi meg a gótnak, korai angolnak francziának, németnek, toscanainak. Figyeljünk jól: a régi görögök adták az oszlopot, Róma az ívet, az arabok az ívet kicsúcsosították és kikacsaringózták. Az oszlop s az ív, az építéset gerince és támasza, Jáfet nemzetségétől eredt; szellemivé és szentté az Izmael, Ábrahám és Szém nemzetsége tette.

Nagyon valószínű, hogy a görögök oszloprendszerüket az egyiptomiaktól vették át; de nem tartom fontosnak, hogy az olvasó ez első eredetet eszében tartsa. A keletkezésnek csak azt az időpontját kell határozottan tudnia, melyben az oszlop először tőkéletesült. De mellesleg megjegyzendő, hogy, ha a görögök dór oszlopukat igazán Egyiptomból kapták, akkor a föld mindhárom nemzetsége hozzájárult a legnemesebb építészeti stíl létrehozásához: akkor Hám, a többiek szolgája, szolgáltatja a támasztó vagy tehertartó részt, az oszlopot, Jáfet az ívet és Szém mindkettő átszellemítését.

Mondottam, hogy a dór és a korinthusi a gyökere minden európai építészetnek. Az olvasó talán öt stílusról hallott; holott kettőnél több nincs és nem is lehet ítéletnapig sem. Egyik renden a disztimény domború; az a dór, a norman s egyéb rokonfaj. A másikon homorú; az a korinthusi, a korai angol, a disztiményes s egyéb ehhez tartozó. Az az átmeneti alak, melyben a disztító vonal egyenes, törzsöke vagy gyökere mindkettőnek. Minden egyéb stílus e kettő változata, vagy pedig groteszk, fantasztikus keverék, miknek faja, száma meg nem határozható.

E két görög rendet másolta esetlenül, ezt ismételte számtalan változatban Róma, mígnem az ívet tágabb körben kezdte gyakorlati czélra alkalmazni minden különös eredmény nélkül; kivéve, hogy a dór oszlopfőt megrontotta, az által, hogy szépitni próbálgatott rajta; a korinthusit pedig változatosabbá tette

és szeszélyes, de sokszor igazán szép ábrázatokkal gazdagította. A dolgok ily állásakor jött a kereszténység, mely az ívvel úgy bánt, mint a saját jószágával: felékesítette és gyönyörűségét lelte benne; a megromlott római helyébe új dór oszlopfürt talált ki; és az egész római birodalomban munkához látott, felhasználva mindenféle anyagot, a mi keze ügyébe esett, hogy magát felékitse s hogy a saját lényegét tőle telhetőleg kifejezze. Ez ó-keresztény építéset hű kifejezője az akkori kereszténységnek; csupa lelkesedés és szépség, de telve tökéletlenséggel; sok részben tudatlan, de mégis ragyogó a gyermekded, erős képzelet lényétől, a mely Konstantin korában ragyog fel, bevilágítja a Bosporus, az Égei-tenger s az Adria partját s azután, a mint a nép bálványimádásba sülyed, halotti fényynyé válik. Az építészet megállapodott formába merevedik; a vallással együtt, a melynek kifejezője csodálatos, aranyozott, bebalzsamozott nyugalomba merül; s így maradt volna örökre, ilyen ma is, ha hol tespedését semmi sem zavarta. De el volt végezve, hogy kíméletlenül rázassék fel mozdulatlanságából.

A hanyatló császárság e keresztény művészete két nagy ágra szakad: a nyugatira és keletire; egyiknek középpontja Róma, másiké Bizancz; ezeknek egyike az úgynevezett *ó-keresztény-román*; a másik, melyet görög művészek képzelete a tökéletesedés magasabb fokára emelt, *bizanczi* névvel volt megkülönböztetve. Szeretném azonban, ha az olvasó ezúttal a művészet e két ágát elméjében egybefoglalná, minthogy azok, a legfőbb szempontokat tekintve, úgyis azonosak; azaz mindkettő hű folytatása és következése magának a régi Róma művészetének, megszakítatlan folyván tova az ősforrásból; Olaszországban latin, Görögországban görög, de mindig a legjelesebb művészek kezére bízva; s így mindkét ág a *keresztény-román* elnevezésbe foglalható; oly építészet volt ez, mely a birodalom hanyatlásával elvesztette a pogány művészet túlfinomultságát, de a melyet a kereszténység magasabb czélok felé irányított, s a görög művészek képzelete derültebb formákkal ruházott fel. S e művészet különféle ágaival elborította a birodalom valamennyi központi tartományát, többé-kevésbbé átfinomodott alakban, a szerint, a mint azok a tartományok a császári székhelyekhez közelebb vagy távolabb estek, minden ereje az éltető hit üdőségétől és erejétől függvén; s miután ez az erő s ez a tisztaság elszállott, elvesztette élet-erejét és érzéketlen nyugalomba merült, szépségétől meg nem fosztva, de megmerevedve és akár változásra, akár haladásra képtelenül.

E közben előkészítődött megújulása. Míg Rómában és Konstantinápolyban s a közvetlen ezek befolyása alatt álló területeken e tiszta eredetű román művészetet minden választékosságával gyakorolták: annak egy tisztátalan alakját — mintegy a

román művészet *tájszólását* — kisebb művészek távoli tartományokba is elvitték; s e tájszólásnak egyre esetlenebb utánzatai keletkeztek a barbár népek közt, a birodalom szélein. Csakhogy e barbár népek ifjúságuk javaerejében voltak: s míg Európa szívében a tiszta származású, kifinomodott művészet bájos formalismusba süllyedt: szélein egy barbár és kölcsönvett művészet kezdett életerős fejlődésnek indulni. E korszak művészi alkotásait tehát két jól elválasztott csoportba kell foglalni: egyik a római keresztény művészet mesterkélt, erőtlen maradványa: másik ennek számtalan utánzata, végezve a korai szervezkedés minden képzelhető fokán álló népek által, melyek a birodalom szélein, vagy annak területéhez már csak névleg tartozó tartományokban éltek.

Természetes, hogy egyik-másik barbár nép e befolyás iránt nem volt fogékony; ha az ilyenek az Alpokon keresztülzúdulnak, csak ostorokul jelennek meg, mint a hunok, vagy elvegyülnek az elernyedtt olaszokkal, mint a keleti gótok, és testi erejét gyarapítják annak a fajnak, a melylyel keverednek, a nélkül, hogy szellemi fejlődésére hatással lennének. De más népek, a birodalomnak úgy északi, mint déli részén, az Indiai-oczeán sík partjától az Északi-tenger jeges öbléig, megéreztek a leigázottak befolyását. Északon és nyugaton a latin befolyás érvényesült, keleten és délen a görög. Főképp két nemzet vált ki a többi közül és képviseli a szellemi vegyülés erejét. Midőn a központi fény megfogyatkozik, a visszavert fény ragyog fel a maga teljességében; s mikor az érzékiség s a bálványimádás megtette a magáét és a birodalom vallását egy ragyogó sirboltba aludni tette: az élő világosság fölkelt mind a két szemhatáron s a lombardok s az arabok büszke fegyvere megvillant a birodalom aranyozott bénultsága fölött.

A lombardok feladata az volt, hogy erőt és rendszert oltsanak a kereszténység elerőtlenedett szellemébe és petyhüdt testébe; az araboké, hogy megbüntessék a bálványimádást s hogy a vallás szellemiségét hirdessék. A lombardok minden templomot, a mit csak építettek, testi foglalkozás — vadászati és harczy jelenetek — faragott ábrázolásával ékesítettek. Az arabok templomaikról száműzték minden élő lényről vett ábrázolatot és minaretjeikről hirdették, hogy «Istenen kívül nincs isten». Jellemre és küldetésre ellentétesen, de erejük fenségére egyformán, közeledtek északról és délről: a glecser- és a lávafolyam; a római birodalom tört roncsai felett találkoztak és ütköztek össze; s a harcz középontja, a két erő ütközője, a két ár holt vize, telve a római roncs odahordott töredékeivel: *Velence*.

A velencei fejedelmi palota pontosan egyenlő részben tartalmazza mind a három elemet: a románt, a lombardot, az arabot. Központi épülete ez a világnak.

Az olvasó immár kezdi némileg érteni, miért oly fontos e város épületeinek tanulmányozása, mely alig 7—8 angol mérföldnyi területében a világ három fő építési stíljének mesgyéjét foglalja magába: mindenik építési stíl egy-egy vallásos felfogást fejezván ki, mindegyik egy-egy tévedést, mely azonban szükséges a másik kettő helyreigazításához, melyet viszont amazok igazítanak helyre.

A jelen munkában törekvésemnek egyik része az lesz, hogy kimutassam azt a sokféle módot, melyen az északi és déli építészet a románból fejlődött; itt csak azért kell megállanom, hogy e fő stílusok jellemző vonásait elmondjam. A keresztény-román és a bizanci építészet köríves, egyes és arányos oszlopokkal; az oszlopfők a klasszikus rómaiak utánzatai, nemkülönben a párkány is, többé-kevésbé; széles falterületek, egészen ábrázolatokkal, a szentírás jeleneteit, vagy a szent jelvényeket ábrázoló mozaikkal vagy festett képpel borítva.

Fővonásaiban eleinte az arab építészeti is ilyen, minthogy a kalifák bizanci művészeteket alkalmaztak; csak hogy az arab az oszlopderekből s az oszlopfőbe mihamar félperzsa, félegiptomi elemeket vegyít; a vallásos hevület iránt való mély szereteténél fogva pedig az ívet kihegyezi és furcsa homlokzattá alakítja; az állati ábrázolatokat száműzi és a helyett maga gondol ki diszitményt (a mit arabeszknek neveztek el); s minthogy ez széles területek beborítására nem alkalmas, vele csupán főbb részeit diszíti az épületnek, a többi felületeket pedig vízszintes színes vonalakkal csikozza, melyek a sivatag végtelen síkját jelképezik. A kupolát megtartja, sőt megtoldja a minarettel. S mindezt választékos ízléssel.

Még nevezetesebb a lombardok által eszközölt módosítás, minthogy az nem az épület külső diszítésén, de inkább alkatán érvényesült. Mint mondtam, a lombard építészet az összes északi barbár népek építészetét képviseli. Ez pedig, azt hiszem, kezdetben csak a keresztény-román templomok vagy bazilikák fából való utánzata lehetett. A nélkül, hogy a bazilika-szerkezettel bővebben foglalkoznánk, az olvasó annyit könnyen megérthet felőle, hogy volt egy főhajója meg két mellékhajója; hogy a főhajó a mellékhajóknál sokkal magasabb volt; hogy a főhajót a mellékhajóktól oszlopsorok választották el, melyek a mellékhajóknál jóval magasabbra emelkedő, nagy darab holt faterületeket tartottak, a főhajó felső része csúcsos fatetővel volt fődve és clerestorium nevet viselt.

E magas, holt falak a román épületekben kőből voltak; de az északi faszerkezetben szükségképp vízszintes deszkákból vagy gerendákból kellett összeróva lenniök, melyek viszont a hajópillérek tetejében álló függőleges gerendákhoz voltak erősítve, mely pillérek maguk is fából voltak. Emez álló gerendáknak nyil-

ván vastagabbaknak kellett lenniök a vízszinteseknél, úgy, hogy azok a hajópillérek fölött függőleges, négyszögű vakpilléreket alkotak. A kereszténység terjedésével s a műveltség növekedtével e faszerkezeteket kövel váltották fel; sőt azok a szó szoros értelmében megkövesültek, megtartván eredeti alakjukat, melyet egykor favoltuk tett szükségessé. A hajópillér fölibe állított négyszögű pillér megmarad a köépületben is és ott kezdetleges alakja az északi építkezés jellemző vonásának, a boltozattartó oszlopnak. Ebben az alakjában hozták a lombardok a VII. században Itáliába s így áll fenn máig a milánói San-Ambrogióban s a paviai San Michelében.

Mikor a boltozattartó oszlopot a clerestorium falába beleékeltek, támasztékul a hajópillérekhez kiegészítő részeket ragasztottak. Az oszlopnyaláb legelső gondolatát talán két-három, egyes oszlop helyett használt, összekötött fenyőtörzs sugalmazta. Így volt-e, nem-e, az nem lényeges; annyi tény, hogy a hajópillérnek keresztalakban való elrendezése a föléje helyezett boltozattartó pillérrel, valamint az ajtó- és ablaknyílásokba állított, megfelelő apróbb oszlopcsoportokkal együtt jár. Ennek az északi építészetnek egész valója, a mint a lombard építkezésben megnyilatkozik, durva, de méltóságos; jellemzi a körív, az oszlopnyaláb, fent boltozattartó oszlopokkal megtoldva, s a kifogyhatatlanság a mozgalmas élet s a fantasztikus babona ábrázolásaiban.

A lombardok s utánuk a normanok glecsere, a merre elhaladt, mindenféle elhagyogatta vándorköveit, a nélkül azonban — úgy vélem, — hogy a déli népeket visszavonulása után is befolyásolta volna. De az arabok lávafolyama, még a midőn folyni meg is szűnt, bemelegítette egész északot; s a gót építézet története: története az északi művészet átszellemülésének és átfinomódásának az arab befolyás alatt. A világ legnemesebb épületei: a pisai román, a toscanai (Giotto-féle) gót s a veronai gót, a lombard iskolák alkotása, e közvetlen és egyenes befolyás alatt; s az északi sokféle gótika nem egyéb, mint eredeti alakja a lombard építészetnek, melyet e nép hozott Itáliába, de melyet már nem ért oly közvetlenül az arab befolyás.

Ennyit megértvén az európai főstílek képződéséről, nem lesz nehéz az építészeti stílek változását magában Velenczében sem figyelemmel kísérnünk. Abból, a mit a velencei művészet lényegéről imént mondtam, az olvasó, természetesen, nem következteti, hogy ott a román, az északi s az arab elemek egyszerre találkoztak és ütköztek is meg az elsőségért. Legkorábbi elem a tiszta keresztény-román volt; de Velenczében e kor művészi emlékeiből kevés akad, ha ugyan akad; mert a mai város a legrégebbi időkben csak egy csoport telepítvény volt, melyek az Isonzo-torkolattól az Adige-torkolatig húzódó mocsaras szigetsoron

keletkeztek, kormányzósági székhely is csak a kilenczedik század elején lett; a torcellói székesegyház pedig, bár az főbb vonásaiban keresztény-román, a XI. században újra építették és így a bizanci művészet nyomait mutatja nem egy részletében. E székesegyház azonban, a torcellói Santa Fosca, meg a velencei San Giacomo di Rialto templomaival s a San Marco sirboltjával együtt, az épületeknek egy különváló csoportját alkotják, melyben a bizanci befolyás elenyészőleg csekély s a mely valószínűleg eléggé híven képviseli e szigetek legkorábbi építkezését.

A fejedelmi széket Velenczébe 809-ben tették át, szent Márk testét pedig Alexandriából húsz évvel később szállították oda. A szentnek első velencei temploma kétségkívül utánzata volt annak a lerombolt alexandriainak, melyből ereklyéit áthozták. A IX., X. és XI. évszázadok alatt Velence építészete, úgy látszik, ugyanazon mintára dolgozott, mint a kairói a kalifák idejében s szinte azonos azzal; teljesen lényegtelen, mindkettőt bizanczinak, vagy mindkettőt arabnak akarja-e minősíteni az olvasó; a mesterek bizonynyal bizancziak voltak, csak hogy arab gazdáik őket új alakok feltalálására kényszerítették; az így feltalált formákat pedig ők azután alkalmazták a világ minden részében.

A jelen tanulmány első szakaszát a velencei művészet ez első alkotásainak, valamint a keresztény-román stíl meglévő nyomainak fogom szentelni. A mi ezekből máig fennmaradt: három nemesstílusú templom (a torcellói, a muranói s a San Marco nagy része) s körülbelül tíz-tizenkét palota-töredék.

E stílt egy átmeneti követi, a melyen már világosabban felismerszik az arab jelleg: az oszlopok karcsúbbak, az ívek nem félkörösek, hanem következetesen csúcsosak; ezenkívül vannak egyéb változások is az oszlopfőkön s a párkányzatokon, miket egy lélekzeire elsorolni bajos volna. Ez az építkezési modor csaknem kizárólag világi. Természetesnek tűnhetett föl a velenceiek előtt, hogy az arab lakóház gyönyörű részleteit utánazzák, holott idegenkedhettek attól, hogy mecsetről vegyenek példát keresztény templomra.

E stíl számára határkeleteket megállapítom nem sikerült. Úgy látszik, egyidejűleg létezett a bizanczival, csak hogy túlélte azt. Annyi kétségtelen, hogy virágzását 1180-ban érte el, mikor a Piazzetta gránitoszlopait emelték, melyeknek oszlopfejei ez átmeneti stíl két legjelentékenyebb alkotása Velenczében. Hogy a magán-építkezéseknél nagyon is alkalmazták, arra jóformán minden utca szolgáltat tanúságot; e maradványokat tanulmányunk második szakaszában fogjuk tárgyalni.

A velenceiek mindig készek voltak ellenségeik építkezési modorát eltanulni (különben nem is lett volna Velenczében arab művészet). De a lombardoktól való különös félelmük és gyűlöségük, úgy látszik, sokáig késleltette náluk befogadását azon mű-

vészet befolyásának, melyet e nép vitt be Itália szárazföldre. Mindazonáltal, a fent megkülönböztetett két stíl alkalmazása közben, az egyházi építkezésben a csúcsíves gótnak egy igen kezdetleges és különös fajtája kezdett lábrakapni. Úgy látszik, gyöngye visszatükrözése volt ez a lombard-arab formáknak, melyek a szárazföldön már tökéletesedőben voltak; s ha magára lett volna hagyva, valószínűleg mihamar beleolvadt volna a velencei-arab iskolába, melyvel kezdettől fogva oly közeli rokonságban áll, hogy csak nagynehezen lehet megkülönböztetni, melyik az arab hajlított ív, melyik ered e korai gót befolyás szakából. A San Giacomo dell' Orio, a San Giovanni in Bragora, a Carmine s még egy-két más templom egyedüli jelentékeny példái e stílnak. De a XIII. században a ferenczi s a dömés barátok a szárazföldről magukkal hozták erkölceiket és építészetiüket, egy csaknem határozott gótot, a mely csodálatosan fejlődött a lombard s északi (germán?) alakokból; s a nagy Frari és San Paolo-templomokban érvényesült elvek befolyása hirtelen kezdett érezhetővé válni a velencei-arab iskolán is. A két rendszer mégsem egyesült soha; Velence politikája visszaszorította az egyház hatalmát, a velencei művészek pedig ellentálltak példájának; s ettől fogva a város építészete egyházira és világra szakad: egyik a nyugati gót, kecsesség nélkül való, de hatalmas formáival, mely az egész fél-szigeten el volt terjedve, és a velencei izléshez való alkalmazkodást csak némely jellemző párkányzatok fölvételével mutatott; a másik dús, fényűző és egészen eredeti gót, a velencei-arabból a dömések s ferencziek építészetének befolyása alatt képződve, különösen pedig a ferencziek művészete legújabb vonásának, az ablaktagozásnak beoltása által az arab formákba. A gótikának e változatos alakjai, Velence e megkülönböztethető építési stílje, a mint azt egyházi részről a San Giovanni, San Paolo, a Frari, a San Stefano-templomok, világi részről a doge-palota s a többi legnagyobbserű gót palota elénk tárja, lesz tárgya e tanulmány harmadik részének.

Most figyeljünk. A velencei művészet átmeneti (vagy kiválság arab) stílusának középszakául 1180 van megjelölve; e stíl fokozatosan a góthba megy át, melynek tisztasága a XIII. század közepétől a XV. elejéig tart; vagyis pontosan összevág azzal a korszakkal, melyet Velence élete tetőpontjául írtam le. Hanyatlását 1418-tól számítottam: Foscari öt évvel később lett doge; s az ő uralkodása alatt jelennek meg első feltűnő jelei annak a hatalmas építésbeli változásnak, melyet Philippe de Commines észrevett, annak a változásnak, melynek London Szent Pál templomát, Róma Szent Péterét, Velence és Vicenza közönségesen legelőkelőbbeknek tartott épületeiket s egész Európa valamennyi művészet hanyatlását köszöni.

E változás először is az igazság és elevenség kiveszésében nyilvánul a földkerekség minden építészetében. Minden létező gót, déli és északi, egyszerre megromlott: a német s a francia a különködésnek minden nemébe belebonyolódott; az angol gótika, esztetenségében, a függőleges vonalak kényszerzubbonyát nyögte; az olasz a szárazföldön a paviai Certosa s a comói székesegyház (melyet olykor tudatlanképen olasz-gótnak mondanak) lelketlen díszítményeiben, Velenczében pedig a Porta della Carta ízetlen zagyvaságában s a San Marco vad lombozatában csillogott. Valamennyi építészeti stílnak, de főkép az egyházinak ez elkorcsosulása szoros összefüggésben volt a vallás akkori állapotával Európában, a katolikus babona roppant elfajulásával, következésképp a közerkölcs sülyedésével is, mely a reformációt szülte.

A romlott pápaság ellen az ellenfeleknek két hada támadt: Németországban és Angliában a protestánsok, Francia- és Olaszországban a rationalisták; egyik megtisztulását, másik lerombolását követelvén a vallásnak. A protestantismus a vallást megtartotta, de kivetette belőle Róma eretnekségeit, azzal együtt azonban művészetét is, a mi által a maga jellemét sértette meg; összezsugorította saját értelmi erejét, megtagadván tőle egyik legnemesebb foglalkozását; anyagilag pedig megapasztotta befolyását. A komoly kérdések közé tartozik az is, mennyiben volt a reformáció pangása e tévedés eredménye.

A rationalisták megtartották a művészetet, de elvetették a vallást. Ez a rationalista művészet az, melyet közönségesen *renaissancenak* neveznek, melynek ismertető jele: a visszatérés a pogány rendszerekhez, nem azért, hogy azokat a kereszténységhez idomítsák és megszenteljék, de hogy alájuk sorakozzanak utánzókul és tanítványokul. E mozgalom élén a képirásban Giulio Romano és Nicolas Poussin, az építészetben Sansovino és Palladio állottak.

E mozgalmat legott sülyedés követte, a képmutatásnak s az örültségnek egész özöne, minden irányban. Kezdetben rosszul értelmezett, majd hitvány érzékiséggé alacsonyított mythosok foglalták el helyét a keresztény tárgyaknak, mik szentségtöréssé váltak a Caracci-féle mesterek keze alatt. Hatalom nélkül való istenek, őserő nélkül való satírok, ártatlanság nélkül szűkölködő nimfák, emberietlen emberek vannak a beszenvezett vásznon hülye csoportokba gyűjtve és hatásvadászó mesterkéltségek állják el az utcát ízetlen márványokkal. Az értelemmel visszaéltek s egyre mélyebbre szállt annak színvonala; a történelmi festészet helyét, mely nevetséges pedanteriává fajul, a silány tájkép bitorolja, — Salvator elzaszi hegyei, Claude Lorrain édeskés, képzelt tájai, Caspar és Canaletto együgyű mesterkedései az Alpoktól délre, északon meg türelmes áhítata az elbutult léleknek a

téglafal s a köd, a hizott marha s a pocsolya rajzolásában. Így töredezvén szét egyetlen roncsosá kereszténység és erkölcs, szív és értelem és művészet: hanyatthomlok rohan a kor Olaszországban a bukás, Franciaországban a forradalom s Angliában a művészet (melyet protestáns szelleme a súlyosabb büntetéstől megóvott) II. György kora felé.

Munkám nem volt hiábavaló, ha általa bár valamicskével is hozzájárultam ahhoz, hogy a renaissancekori tájképfestészet hírét csökkentsem. De a Claude s a Poussinek okozta kár még semmi ahhoz képest, a mit Palladio, Scamozzi és Sansovino okoztak. Claude s a Poussinek gyenge legények voltak s a közfelfogásra komoly hatásuk nem is volt. Drágán eladott műveikkel nem sok vizet zavartak; tényleges befolyásuk alig-alig volt; és komolyabb megbotránkozás nélkül hagyhatjuk meg őket szerényke küldetésükben, hogy szalonokat képekkel lássanak el s ott hallgassák a megfeneklett társalgást. Nem így a renaissance építészete. Michel Angelo által egy csapással oly fönségre emelkedve, a milyenre csak képes volt, azután pedig tényleg nagy-eszű és képzellel megáldott emberek kezére jutva, a minők Scamozzi, Sansovino, Inigo Jones és Wren voltak: mérhetetlen befolyásra tett szert Európa szellemére; annál inkább, minthogy a festészet keveseket érdekel s alkotásait még azok közül is sokan csak futólag tekintik meg; holott az építészet mindenkire tartozik és alig van ember, a ki élte egyes szakaiban komolyan ne foglalkoznék vele. Ha egyes ember egy rossz képre 2—300 fontot elveszteget, még nem nagy sor; de az már nagy kár, ha nemzet pocsékol 2—300 ezret valami nevetséges épületre. Azonban, a mit a renaissance-építkezésben sajnálnunk kell, nem maga a kiszórt pénz, vagy a helytelen felfogás — ez még hagyján; de benne találjuk meg részben gyökerét, részben kifejezését a mai kor némely uralkodó hibájának — az agyonmesterkéeltségnek s a tudatlan classicizálásnak, miknek egyike tönkretette a társadalom egészséges fejlődését, másika meddőkké tette iskoláinkat és egyetemeinket sokakra nézve, a kik azokat végigjárják.

Velence pedig, valamint egykor a legvallásosabb, úgy lett bukásában a legromlottabb állama Európának; s valamint egykor e város volt a keresztény építészet legtisztább áramlatainak középpontja: úgy lett hanyatlásában forrása a renaissance-nak is. Európa szemében e stíl előkelő helyét Vicenza és Velence palotáinak eredetisége és pompája állapította meg; s a hanyatló város, mely tékozlásában fejedelmi, örültségében merő báj volt, jobban föl tudta kelteni a csodálatot hanyatlása idején, mint ifjú korában és bámulóitól környezve hanyatlott sirjába.

E mételyes renaissancekori művészetre tehát csakis Velenczében lehet hathatós csapásokat mérni. Ha bámultásra való igényét

itt lerontjuk, nem érvényesítheti őket egyebütt sehol. Ez lesz a jelen tanulmány végczélja. Palladiónak nem szentelek egy negyedik szakaszt, sem az olvasót műértősködő fejezetekkel nem untatom; de a korábbi építészeiről szólva, annak minden fővonását egybe fogom vetni azokkal a formákkal, mikké a classicizálók rontották őket; s az örvény szélénél megállok, mihelyt mélységét láthatóvá tettem. E közben kétfajta bizonyítékhoz fogom magamat tartani: egyik az egyes esetek és tények lesznek, melyek az építőkben a gondolat s a lélek hiányát igazolják, a miből kénytelenek leszünk azt következtetni, hogy romlottak voltak műveik is; a másik a rendszeres rútságnak a felismertetése lesz magában az építészetben — s hogy ennek az érzését fel fogom tudni kelteni az olvasóban, a felől nem kételkedem. Az első fajta bizonyítékból itt mutatóba kettő elég lesz s legott látni is fogjuk hasznát mind a kettőnek, minthogy az olvasó tudatában a hanyatlás kezdetétől fentebb megjelölt időpontot meg fogják erősíteni.

Ismételve utalnom kell arra a fontosságra, melyet fentebb Carlo Zeno s Tomaso Mocenigo doge halálának tulajdonítottam. E doge síremlékét firenzei művész készítette; de általános typus és felfogás dolgában olyan, mint Velenceze valamennyi e korbeli síremléke s egyike a legutolsóknak, melyek e felfogást megőrizték. Részleteibe bőségesen behatolt a classzikus elem, de az egészet átlengő szellemet nem érinti. Miként Verona és Velenceze valamennyi szép síremléke, úgy ez is sarkophag, tetején hanyattfekvő alak; e fekvő alak hű, de gyöngéd képmás, melyet művésze a holtan fekvő dogéről vett le, oly híven, a mint lehetett, a nélkül, hogy visszataszító lenne. Fejedelmi köntös és süveg rajta; feje, oldalvást fordulva, könnyedén pihen kíváncsán; lehanyatló keze egyszerűn keresztbe téve. Arcza leaszott, vonásai hatalmasok; de így, természetihven kivésve, oly tisztáknak, oly előkelőeknek tűnnek fel, hogy azt hisszük, még eleven korukban is márványszerűeknek kellett lenniök. A gond s a halál megszürtte őket; a halántékerek elágazása és kidagadása tisztán látszik; bőre mély ránczokba van szedődve; szemöldöke ívezett és bozontos; a szemgolyó felségesen nagy; az ajkak fölél oldalt a bajusz könnyű árnya borul; a szakáll rövid, kétágú és hegyesre nyírt; rajta minden nemes és nyugodt; a siri fehér por fény gyanánt emeli ki az arcz s a szemöldök komor ránczait.

E sírkövet 1424-ben faragták, és így írja le egyike a mai legértelmesebb íróknak, ki hű képviselője a közfelfogásnak a velencezi művészeiről.

«Az olasz iskolához tartozik a gazdag, de nem szép (ricco ma non bel) sarkophag, melyben Tomaso Mocenigo hamvai nyugosznak. Egyikéül tekinthetjük az utolsó lánczszemeknek, melyek

a középkor hanyatló művészetét a fölkelő renaissance-éval összeköti. Nem töltjük az időt az oldalán és elején elhelyezett hét alak fogatkozásainak részletezésével, melyek az isteni és a főerényeket ábrázolják; azokra se teszünk észrevételt, melyek a mennyezet fölött lévő fülkékben állanak, minthogy méltatlanoknak tartjuk őket úgy a korhoz, mint a firenzei iskolához, melyet akkor méltán tartottak elsőnek Olaszországban »

Helyes volt, igaz, nem állni meg e fogatkozásoknál; de nem ártott volna egy perczre megállani a fejedelmi halandóság e nemes képénél.

Ugyanama templomban — a San Giovanni e Paolóban — van egy másik sír, az Andrea Vendramin dogeé. E doge 1478-ban halt meg, két évi rövid uralkodás után, mely két év leggyászosabb volt Velence évkönyveiben. Pestisben halt meg, melyet a törökök pusztítása hagyott hátra, kik a lagunák partjaira hurczolták. Úgy halt meg, hogy Velenczét vizen és szárazon meggyalázva hagyta, Friaul kéklő távolában az ellenséges pusztítás füstölgő romjaival; és neki emelték a legdrágább síremléket, a mely valaha fejedelmüknek osztályrészeül jutott.

Ha a fent idézett író hidegen maradt hazája egyik atyjának sírja előtt, helyrehozza Vendramin-síremléknél kifejtett ékesszólásával. Kár volna az olasz superlativus erejét fordítással rontani.

«Quando si guarda a quella corretta eleganza de profili e di proporzioni, a quella squisitezza d'ornamenti, e quel certo sapore antico che senza ombra imitazione traspare da tutta l'opera . . . stb.» «Sopra ornatissimo zoccolo fornito di squisiti intagli s' alza uno stylobate . . . stb.» «Sotto le colonne, il predetto stilobate si muta leggiadramente in piedistallo, poi con bella novità di pensiero e di effetto va coronato da un fregio il più gentile che veder si possa . . . stb.» «Non puossi lasciar senza un cenno l' *arca dove* sta chiuso il doge; capo lavoro di pensiero e di esecuzione . . . stb.»

Két és fél oldal sűrűn nyomott dicséret van róla, melyből beérjük a fenti idézetekkel; de elejétől végig egyetlen egy szó sincs magának a halottnak szobráról. Holott én ezt minden síremlék lényeges részének tekintem; ez esetben e részlet különösen azért is érdekelt, minthogy Selvatico ezerek dicséretét visszhangozza. A Vendramin-síremlék egyhangúlag a renaissance sepulchralis művészete remekének van elismerve; annak nyilvánítja Cicognara is, kit viszont Selvatico idéz.

«Il vertice a cui l' arti Veneziane si spinsero col ministero del scalpello . . . » «Ez a velencei művészet delelője, melyet a vésővel elért.»

E por és pókhálólepte delelőhöz, mint valamennyi nevezetes velencei síremlékhez, olyan ócska létrán jutottam fel, a

milyen a sekrestyés lomtárából került. Legelőször is az esetlenségnek és a lelketlenségnek azon a netovábjában akadt meg a szemem, hogy a halott egyik keze úgy van helyezve, mintha le akarna esni a néző felé: jóformán közepéből nyulik ki a testnek, csakhogy finom metszése jobban szembetűnjék. Mocenigo kezén, noha tartása szigorú, sőt merev, az erek finoman vonvák; szobrászuk tudta jól, hogy az erezet finomsága ép úgy kifejezi a méltóságot, mint a születést és a kort. A Vendramin keze sokkal művészebben van dolgozva; de esetlen, vaskos körvonalából legott kiérezzük, hogy művésze nem törődött semmivel, egyedül arra lévén gondja, hogy köszvényhúzta ránczokat véssen az izületek körül. De legyen a kéz olyan, a milyen; már csak kerestem a társát is. Eleinte azt hittem, letörött; de a mint a tetemről a port elfujtam, akkor látom, hogy e nyomorék szobornak csak *félkeze* van, belső oldalán azon mód tuskónak volt hagyva a kő. Az ábrázat, melynek vonásai esetlenek és kellemetlenek, szörnyeteg, mert csak félig van kivésve. A homlok egyik fele művészien ki van dolgozva, a másik úgy maradt; sapkájának csak egyik fele van kifaragva; arczának csak egyik fele van kidolgozva, a másik félarcza csak ki van nagyolva s a mellett el is van torzítva; végre a hermelines köpeny, melynek egyik felén minden szőrszálcscska meglátszik, úgy, hogy még a fedőszőrt is meg lehet a piheszőrtől különböztetni: a másik oldalon csak nagyjából van kicsapogatva; mindez nyilván azért, mert hiszen a halott szobrát csak alulról s csak elülről fogják nézni.

Persze, hogy jóformán mindenki csak így nézte; és nem ócsárlom — ellenkezőleg, dicsérnem kellene érte — a művészt, hogy szobrának elhelyezését vette irányadóul műve elrendezésénél, ha eljárása nem lenne egyúttal csalás, a midőn csak fél arczot, szörnyeteg lárvát nyujt ott, a hol a halott hű képmását keressük; de nyilvánul benne egyéb is: a lelketlenség oly foka, a mely csak a legnagyobb erkölcsi és szellemi súlyedéssel fér össze. Avagy kinek lett volna lelke, ha a szive helyén van, kezét munkaközben megállítani, mikor az aggastyán halálra vált arczának körvonalait húzogatta — melyek nem voltak fenségesekek, az igaz, de végre e perczen mégis megszentelte őket a halál ünnepeyes érintése; kinek lett volna lelke kezét megállítani, a mint az agg homlok hajlatához ért; ki tudta volna az utolsó erecskéig kimérni, hogy eddig meg eddig menjen — zecchinoszámba?

Azt hiszem, ha az olvasóban van szív, ezek után nem várja, hogy sok tehetség nyilvánuljon e mű többi részében, ama szobrász részéről, ki e lelketlen, aljas hazugságot kőbe véste. Nem egyéb ez az egész műemlék, mint egy halom czikornya, melynek, ha tollal követik el, szóvirág a neve, ha pedig vésővel, akkor vésővirágnak kellene nevezni. A tárgya pedig: húsos láb-

száru fiúk, delfineken terpeszkedve, delfineken, a melyek dehogy tudnak úszni, s tenger helyett szétteregetett zsebkendőkön heverésnek.

De, olvasóm, most jön a java. E fekvő emlékszobra egy meggyalázott dogénak, e delelője Velence renaissance-kori művészetének, legalább egyben szavahihető, már t. i. a mennyiben szobrásza jelleméről tanúskodik. E szobrást 1488-ben *hamispénz verése miatt száműzték Velenczéből*.

E fegyencz munkájáról még egyéb mondanivalóm is lesz; most azonban a másik enyhébb, de azért érdekes tanúságtételre térek át, a melyet ígértem.

A Palazzo Ducalénak két főhomlokzata van: egyik a tengerre néz, másik a Piazzettára. A tengerfelőli oldal és — a hetedik főívig bezárólag — a piazzettai oldal is, a XIV. század elején készült, némely része talán még korábban; míg a piazzettai oldal többi része a tizenötödik századból való. A különbség fölött sokat vitatkoztak Velence régészei, felkutattak sok okiratot és idéztek olyat is, melyet sohasem vizsgáltak át. Én magam egybevettem az írott bizonyítékok legtöbbjét, sőt egygyel többet is — a melyre a velencei régészek sohasem gondoltak: magának a palotának kőművesmunkáját.

Ez a kőművesmunka a nyolczadik ív közepétől kezdve (a tengerfelőli saroktól számítva a Piazzetta-soron) változást mutat. Idáig a fal aránylag apró kövekből volt rakva; a XV. század munkája legott nagyobb kövekkel kezdődik, «miket Isztriából hordtak, száz mérföldnyiről». A XV. századbéli oszlopok sora az alsóban a tengeri saroktól számított kilenczedik oszloppal, a felsőben a tizenhetedikkel kezdődik. E kettő a többinél valamivel vaskosabb és választó-falát tartja a Sala del Scrutiniónak. Most figyelj, olvasóm. A palota homlokzata e ponttól a Porta della Cartáig ama nemes Mocenigo doge kezdeményezésére épült, kinek sirja mellett imént állottunk; az ő kezdeményezésére és utódja, Foscari, uralkodásának kezdetén, azaz körülbelül 1424-ben. Ezt nem tagadja senki; kérdéses csak az, vajjon a tengerfelőli homlokzat korábbi-e? A minek pedig bizonyítékai épp oly egyszerűek, mint elvitathatlanok. Mert a kilenczedik alsó oszloppal együtt nemcsak a kőművesmunka változik meg, de megváltozik a szobrászmunka is, oszlop, oszlopfő, minden. Úgy az alsó, mint a felső oszlopsoron: a tengerfelőli homlokzaton álló alakok ruházata tisztára Giotto-féle, szakasztott mása Giotto művének a páduai Arena-kápolnában; holott a többi oszlopokon levő alakok classikus-renaissance ízlésű ruházatot viselnek. Megváltoznak attól a ponttól kezdve az ívek között levő oroszlánfejek is. De van ezeken kívül egész sereg bizonyíték a sarkok szobrain is, mikkel azonban ezúttal nem fárasztom az olvasót.

Nos, az építőmester, a ki Foscari alatt épített, 1424-ben — ne felejtjük a Velence hanyatlása kezdetétől általam megjelölt évszámot, 1418-at — köteles volt a régebbi palota főbb alakjait folytatni. De nem volt tehetsége ugyanazon stílusban új oszlopfeket kigondolni; beírte azzal, hogy esetlenül másolta a régieket. A palotának tizenhét főíve van a tengersoron, tizen-nyolcz a Piazzetta-soron, melyeket, természetesen, mindössze harminczhat pillér tart; e pilléreket mindig jobbról balfelé fogom számítani, a palotának a Ponte della Paglia melletti sarkától a Porta della Carta szomszédjában levő sarka felé. Azért nevezem őket ily sorrendben, mert így a régebbiek előbb következnek. Így számítva, az első, a tizennyolczadik s a harminczhatodik a palota sarkainak főtámaszai; és a XV. századbéli sor első oszlopa, mint fennebb láttuk, a Piazzetta-soron a tengerből számítva kilenczedik, az egész sorban pedig huszonhatodik; ezután csakis így fogom őket emlegetni; úgy, hogy a huszonhaton felüli számok mindnyájan XV. századbéli munkát fognak jelenteni, a huszonhaton alóliak mind XIV. századbéli; kivéve, ha egy-egy oszlopot időközben történetesen újjal pótoltak.

E szerint a másolt oszlopok a következők: a huszonnyolczadik a hetedikről; a huszonkilenczedik a kilenczedikről; a harminczadik a tizedikről; a harminczegyedik a nyolczadikról; a harminczharmadik a tizenkettedikről s a harmincznegyedik a tizenegyedikről. A többi lelketlen találmánya a XV. századnak; kivéve a harminczhatodikat, melynek rajza igazán nemes.

Azokat az oszlopokat, melyeket a korábbi részből utánzás végett kiválogattak, később a többivel együtt részletesen le fogom írni; a mit itt akarok kiemelni, az a kilenczedik oszlop másolata, melyet (nyolczszögű lévén, mint a többi) a nyolcz erény alakja ékít: a Hit, a Remény, a Jótékonyság, az Igazságosság, Mértékletesség, a Bölcsesség, az Alázatosság (a velencei régészek Emberiességgnek nevezik!) s a Bátorság. A XIV. századbéli alakok arca némileg kemény; de kifejezésük csupa lélek, csupa élet; öltözetük egyszerű, korhű, hétköznapi ruha. A Jótékonyság köténye almával (vagy talán kenyérrel) van tele s egyet ép egy kis gyermeknek ad, a ki az oszlopfő lombozata közül karját nyújtja ki érte. A Bátorság egy oroszlán állkapcsát húzza szélylyel; a Hit kezét mellére téve, a keresztet nézi; a Remény imádkozik, míg fölötte napsugarak közül kéz nyulik ki: Isten keze (megfelelően a kinyilatkoztatás szavának: «Az Úristen adott vala nektek világosságot»); fölötte e felírás: «Spes optima in Deo».

E rajzokat a XV. századbéli munkások durván és tökéletlenül vészték le. Az erényekből kiveszett a vonások keménysége, de kiveszett belőlük az életteli kifejezés is; római orra lett valamennyinek, hajukat pedig bebodorították. Jelvényeik és

cselekvésük azonban változatlan, az egy Reményt kivéve; az imádkozik itt is, de csak a naphoz: *Isten keze eltűnt*.

Nem megkapó és nevezetes vonása-e ez annak a szellemnek, mely a világban akkor uralomra jutott, hogy elfelejtük Isten kezét látni a fényben, a melyet ő adott; úgy, hogy végre, mikor e fény egyfelől a reformációban, másfelől az ó-kori irodalom teljes ismeretében tört magának utat, az egyik megrekedt, a másik eltévedt?

Ilyen természetűek a tényekben rejlő tanúságok, melyekre támaszkodni akarok, bebizonyítandó a renaissance művészeinek jellembeli csekélyebb értékét. De magának a mű csekélyebb értékének bebizonyítása nem oly könnyű, mert e részben oly ítéletekre kell hivatkoznom, melyeket maga a renaissance művészet csúrt-csavart el. E nehézségeket nagyon is éreztem, «The Seven Lamps» című korábbi művemről írt egy futólagos ismeretetés elolvasásakor. Az «Architect»-ben az író megjegyezte állandó dicséretemet a San Marcóval szemben: «Ruskin úr nagyon szép épületnek tartja! Mi — folytatja az «Architect» — nagyon rút épületnek találjuk». A véleményeltérés nem lepett meg; csak az, hogy az egész merő véleménykülönbség gyanánt fogták fel. Ellenfeleim a festészet terén mindig azt vitatják, hogy *van* olyasmi, a mit hűség törvényének hívnak, csakhogy én azt nem ismerem; de építészet dolgában való ellenfeleim nem hivatkoznak semmiféle törvényre: ők egyszerűen saját véleményüket állítják szembe az enyémel; és ma tényleg nincs is törvény, a melyre akár ők, akár én hivatkozhatnám. Nincs ember, a ki józanul határozottan beszélhetne épületeknek nagyobb vagy csekélyebb értékéről: makacsságból megteheti; megteheti korábi előítéleteiből való elszánt ragaszkodásból is; de sohasem úgy, mintha a dolog másképp volna eldönthető, mint szavazattöbbséggel, vagy a pártoskodásban való szívóssággal. Nekem azonban mindig megvolt az a meggyőződése, hogy igenis: *van* törvény erre is; hogy a jóra való építkezést meg lehet különböztetni és kétségtelenül el lehet választani a rossztól; hogy természetükben és lényegükben az ellentét tisztán látható: s hogy ép oly oktalankok vagyunk, elvek nélkül vitatkoznánk felettük, mintha valamely ércpénz valódiságán vitatkoznánk, a nélkül, hogy megcsendítenők. Éreztem azt is, hogy e törvénynek, ha érvényt keres, egyetemesnek kell lennie; hogy képesnek kell tennie bennünket arra, hogy — nem tekintve stílt vagy nemzeti érzést — eldobhassunk minden esztelen és aljas munkát és elfogadjuk mindazt, a mi bölcsen és nemesen van készítve; hogy annak szentesítenie kell minden igazán nagy nemzet s nagy kor művét, hívják bár gótnak, arabnak vagy görögnek; hogy el kell vetnie és száműznie kell minden esztelen nemzet és kor munkáját, hívják bár khinainak, mexikói-

nak vagy modern-európainak; s hogy könnyen alkalmazhatónak kell lennie az emberi elme minden lehetséges építészeti alkotására. Ezért fogtam munkához, megállapítandó egy ilyen törvényt, teljesen meggyőződve arról, hogy az ember, egyedül józan észére támaszkodva, minden rendkívüli nehézség nélkül, okvetetlen képes a jót a rossztól megkülönböztetni; és hogy a világ csak azért van úgy tele aljassággal és csalással, mert az ember resteli azt a kis fáradságot, a mivel az igazság kikeresése jár. A munkát könnyebbnek találtam, semmint képzeltem; az egyszerű dolgok önmaguktól rendezkedtek olyan sorba, a melyben én kívántam; az esztelenek félreestek és elenyésztek, mihelyt szembe néztem velük. A velencei építészetet illetőleg szabad választásom volt, hogy vagy külön-külön állapítsam meg a törvénynek minden szakaszát, a mint az építészetnek azon elemeihez jutottam, a melyekre vonatkozott; vagy hogy egy kis törelemre kérjem az olvasót, a míg először az általános vizsgálódást elvégzem, és annak alapján, vele együttesen állapítsam meg a jó s a rossz törvénykönyvét, a melyre aztán kölcsönösen hivatkozhatunk. Ezt tartottam a jobb, bár fáradságosabb útnak; s a következő lapokon e végből iparkodtam a kritika azon alapvető igazságait, melyekre a velencei művészet taglalása közben támaszkodnom kell, oly egyszerű, világos alakban kifejtetni, hogy megértsenek azok is, kik eddig építészettel sohasem foglalkoztak. Azok előtt, kik e tárggyal már foglalkoztak, sok állítás nem lesz újság, vagy magától értedődőül fog feltűnni; de azért ne botránkozzanak meg az egyszerűsége, melyre az egész érvelésnek szüksége van, hogy kárba ne vesszen. Abból, a mi első tekintetre útszéli igazságnak fog feltűnni, olykor érdekes következtésekre fog jutni, váratlan és valóban fontos következtésekre, miknek fontosságát ezúttal nem fejtegetem, sem a megindítandó vizsgálódását; olvasóim nagy része úgy is be fogja látni legott, mily fontos a jó és rossz megkülönböztetése az oly gyakorlati és költséges művészet terén, a melyen az építész; és talán inkább azt hajlandó kétségbevonni, lehetséges-e az ily megkülönböztetés, semmint annak hasznát, ha egyszer sikerül. Felhívom tehát őket, próbálkozzanak meg velem, biztos lévén abban, hogy, még ha főcélomat elhibáznám is — ha nem lennék is képes olvasómat bátor ítéletalkotásra szoktatni, úgy, a mint szeretném — annyi haszna mégis lesz, hogy tisztába jó némely alapvető okkal, mely alkalmilag habozásának véget vethet, vagy ösztönöszerű előszeretetét igazolhatja. Ha pedig — a mint remélem is — sikerül Velence köveit próbakövekké változtatnom; ha márványainak alakja által sikerül azt a mérget fölsírnem, mely sokkalta gonoszabb, mint a mit kristályának megrepedése valaha elárult; és ha így képes leszek mindamaz építészeti stíleknek s

csaknem az összes művészeteknek hitványságát kimutatni, melyek három századon uralkodtak Európában: azt hiszem, az eredmény sokkal elevebb igazságnak lesz bizonyítéka, mint bármelyik azok közül, a melyekre eddig czéloztam. Mert jól figyelmezz, olvasóm, azt mondtam: a protestánsok a művészetet lenézték, a rationalisták megrontották. De mit tettek addig a katolikusok? Ők azzal dicsekesznek, hogy a művészeteket a pápaság virágoztatta fel; miért nem tudta hát őket támogatni, mikor a saját erejére volt utalva? Hogy engedhette át őket a classicizálásnak, mely a hitetlenségen alapult? Miért nem vetett korlátot az újításnak, mely az egykor hitben fogantatott szentképeket színpadi díszletté süllyesztette? Nem inkább azt fogjuk-e találni, hogy a katholizmus, a helyett, hogy előmozdítója lett volna a művészetnek, sohasem mutatkozott képesnek egyetlen nagy alkotásra, mióta a protestantismus tőle elszakadt? Ha akármilyen romlott volt is, valamíg világos tanú nem lépett föl ellene, művészete mindaddig nemes művészet volt és ezért egyre számlált soraiban tömérdek hívő keresztényt. Csakhogy a tanú előlépett, az eltévedés nyilvánvalóvá lett és Rómát — a mely megtagadta a tanú meghallgatását és nem volt hajlandó szakítani tévedésével sem — e perczen szellemi hűdés érte; e hűdés nemcsak arra tette tehetetlenné, hogy a művészeteket, melyek egykor szolgálai voltak, továbbra is felhasználja, de hit-rendjével maga szégyenítette meg oltárait, hívőit pedig maga tette azok rombolóivá.

Jertek hát, ha ily igazságok méltók a gondolkozásra; jertek és vessünk számot magunkkal, mielőtt lábunk a lagunák városát érintené: vajjon átengedjük-e magunkat bűbájos varázsának s a változásokat, mik magas, karesú palotáin végbementek, úgy tekintsük-e, mint nyári alkonyatkor a felhők szeszélyes tornyosulását, mielőtt az éjszaka sötét mélységébe merülnének; avagy felhalmozott, ragyogó márványában ne inkább írott lapokat lássunk-e, melyekre fényüzésének ítélete van írva, mielőtt a hullámok azt elmosnák róluk, a mint a rombolás munkáját végzik — «Isten megjelölte királyságodat és végét vetette».

A lelki átöröklés.¹

Láttuk, hogy az evolutio az élő lényeknél, habár többnyire javulással, haladással, a rosszabbról a jobbra, az alsóbbrendűből a felsőbbrendűbe való átmenettel jár, tudományos értelemben mégis csak az egyszerűről az összetettre, az egyneműből a külön-neműbe való átmenetelt jelenti, s ennek folytán a haladás helyett némelykor csak csökkenést és hanyatlást idéz elő. Ez utóbbi oldalról lesz még földadatunk az átöröklést, a fejlődés törvényéhez való viszonyában, szemügyre vennünk.

Mindaz, a mi él, hanyatlik és elhal. Kétségtelenül ezen igazság szembetűnő nyilvánvalósága okozta, hogy a haladásban való hit olyan későn keletkezett. Az egyén eltűnik, azután a család, azután a nép; és miként az egyes többször elhasználja testét, mielőtt elenyészne, éppen úgy elhasznál a család több egyest, a nép meg több családot, az emheriség meg több népet. Talán egykor ő magának is el kell tűnnie, talán egy hatalmasabb erőnek őt is el kell használnia. Talán a világ folyásában ő is csak egy pont a végtelen sorozatban, csak egy szem a végtelen láncolatban.

Ha egy pillantást vetünk valamely családra, mely a történelemben némi szerepet játszott, mit tapasztalunk? Eredete annyira homályos, hogy többnyire csak gyanításra vagy önkényes fölvételekre vagyunk utalva; fölbukkan, nő, eléri tetőpontját egy, két, legfőlebb három családtagban, azután hanyatlik, s végre kialszik. Tekintsük csak a francia királyok második nemzetségét. Ez szent Arnulph metzi püspöktől ered és fölfelé emelkedik Heristali Pipinben, Martel Károlyban, Kis Pipinben, Nagy Károlyban, ez utóbbiban teljes virágzásra jut, hogy aztán gyorsan hanyatlásnak induljon. — A harmadik királyi család Erős Róbert, francia gróffal kezdődik és Fülöp Ágostban, Szent-Lajosban, Szép Fülöpben éri el tetőpontját, s azután kihal három jelentéktelen királylyal. Majdnem ugyanez történik a Valois Károlytól, Merész Fülöp fiától eredő Valois-ággal; továbbá az Angouléme-

¹ Mutatvány Ribot: «A lelki átöröklés» című munkája harmadik részének második fejezetéből. (Fordította Holló István, az eredetivel összehasonlította Rácz Lajos. Budapest, 1896.) Mint a M. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata 1896. évi illetményének 3. kötete november folyamán fog a pártoló tagoknak megküldetni. Bolti ára 1 frt 50 kr., bekötve 1 frt 90 kr.

házzal, mely Orleansi Lajostól, V. Károly fiától fogva emelkedett, s aztán Medici Katalin gyöngye fiaival tönkrejutott. Azután következnek a Bourbonok, kiknek tetőpontját IV. Henrik és XIV. Lajos jelzi, azután ezek is fokozatosan hanyatlanak.¹ Ugyanez mondható a Guise-ekről, Condé-król stb. Azok a családok, a melyek csak valamely kis tartományban, vagy városban játszották le szerepöket, szintén nem formálnak kivételt e törvény alól. Így történik a népekkel is. Eredetük homályos, nőnek, egyszer csak hatalmok tetőpontjára jutnak, azután végzetszerűleg eljutnak oda, hogy csak történeti, letűnt népekké válnak; s e hanyatlás kevésbbé tulajdonítható azon határozatlan okoknak, a melyekből a történetírók azt rendesen magyarázzák, mint egy határozott oknak: a testi, értelmi, erkölcsi képességek (és a föltételeiket képező szervi működések) elgyöngülésének, ha nem is valamennyi polgárnál, legalább nagy részüknél.

Itt egy új kérdés merül föl: meddig tart az átöröklés? Természetesen itt nincs szó az általános, faji jellemvonások átruházásáról, melynek az időben nem lehet más határa, mint a fajé. A kérdés más, szűkebb alakban teendő föl. Föltéve, hogy egy családban számtani vagy zenei, vagy más tehetség, egy különös jellemvonás jelentkezik, mint például a Guise-eké vagy Condé-ké, örökre megmarad-e ez? — Ha nem, mennyi ideig tud a fölbomlásnak ellenállani?

A mi az embert illeti, csak hozzávetőlegesen lehet reá felelnünk. Egyedül a kísérletezés adhatna reá szabatos feleletet, de ezt soha sem próbálták még meg szigorúan. Nézzük csak, mi történik a valóságban. Bizonyos embernél, bizonyos képesség jelentkezik. Gyermekeinél már egy másik átöröklés is játszik közre, tudniillik az anyáé, azon befolyások összességével, melyet ez a maga őseitől örökölt. Ugyanez történik a harmadik nemzedéknél is. «A hires családok története a név, nem pedig a vér történetét tartalmazza.» Hogy a föltett kérdésre válaszolhassunk, szükséges volna, hogy két teljesen egyforma képességgel bíró lény egyesüljön, és ez az egyesülés több nemzedéken keresztül folytatódjék az *in and in* módszer szerint. Valószínű, hogy ekkor az embernél is, mint az állatoknál láttuk, a szerzett jellemvonás állandósulna.

Ha a kérdést gyakorlati oldaláról, azaz társadalmi szokásaink szerint vesszük, el kell ismernünk, hogy *a lelki átöröklés legfeljebb négy vagy öt nemzedéken keresztül marad meg.*

¹ Nálunk az Árpád-ház kezdődik Árpáddal, tetőpontját éri el Szent István, Szent László, Kálmán, IV. Bélában, azután hanyatlík, kihal. Így virágzott a Hunyady, Báthory, Rákóczy-család stb. egy pár emberöltőig.
Ford.

Számos, munkánk folyamán idézett példa bizonyítja ez állítást. Lucas ugyanazon következtetésre jut: «Számos családalapító kiváló képességeinek fölfelé való emelkedési útja csaknem mindig megáll a harmadik nemzedéknél, ritkán folytatódik a negyedikig és talán soha sem haladja túl az ötödik nemzedéket». A beteges lelki állapotok átöröklése hasonló eredményt mutat, a mikor a betegség teljes elfajulásra nem vezet. «A szülők kétfélesége, a kik részt vesznek a nemzésben, és a nagy számnak a kis számra való hatása utoljára is lerombolja több, körülbelül hat-hét nemzedéken át az egyéni típusokat.»

Mégis ez elég szép bizonyítéka a szívósságnak, és az átöröklés hatalma épp oly jól mérlegelhető e küzdelemben, a melyben végre is eltűnik, mint azon ismételt keresztezésekben, melyek azt örökre állandósítják.

Vizsgáljuk meg most, hogy micsoda szerepet játszik az átöröklés a hanyatlásban? Láttuk, hogy bár magában, mint egyszerű fentartó erő, semmire se képes, mégis a kifejlődés fölfelé emelkedő szakában egyedül ez teszi lehetővé a haladást. De a hanyatlás beálltával is ez szabályozza és állandósítja a haladás menetét. Ez rakja föl végzetszerűleg, vakon, egymásután az épület köveit, és ez szedi egymásután, ugyanazon vak kényszerűséggel, szét megint.

Befolyása egyenes vagy közvetett.

Egyenes befolyása a házasságban nyilvánul. Nem ritkaság, hogy családi érdek, rang, szeszély vagy véletlen a kitűnő férfival egy középszerű asszonyt lűz össze. Úgy tapasztalták, hogy a nagy embereknek csak ritkán vannak hozzájuk méltó utódjaik; sőt ezt fölhasználták arra, hogy az átöröklés törvényét is kétségbe vonják, holott talán éppen e tények igazolják legfényesebben e törvényt. Galton az angol bírőról írt munkájában megjegyzi, hogy azon 31 bíró közül, a kik IV. György uralkodása végéig pair-i rangra emeltettek, még 19 pair-család létezik, 12 pedig kihalt. A leggondosabban megvizsgálván e kihalás okait, úgy találta, hogy társadalmi tekintetek, rangbeli indokok idézték azt elő, a melyek rosszul sikerült házasságokra vezettek: az oly pair-ek, kiknek családja hirtelen elenyészett, «örökségért házasodtak». Sőt még ha ezen egyenlőtlen házasságok nem járnak is ily súlyos következményekkel, nem lehet rajta kételkedni, hogy az átöröklés törvényénél fogva is hanyatlást kell okozniok, a mely többszörös ismétlődés után szükségképp a tehetséges család kihalására, vagy a mi még rosszabb, középszerűségére vezet. Világos, hogy a fiú éppen úgy hasonlíthat középszerű anyjához, mint híres apjához, s közönségesen, minthogy mind a két szülőnek tulajdonságaiban részesül: kettőt tehetünk egy ellen, hogy azon atyánál, a kitől eredt, alsóbbrendű lesz.

A hanyatlás indirect okaként tekintve, az átöröklés fölhalmozódás útján hat. Minden család, minden nép, minden faj magával hoz születésekor bizonyos adag életerőt, bizonyos mennyiségű testi-lelki tehetséget, a melyeknek idővel napfényre kell jönniök. E kifejlődés alapja: a külső környezetnek az egyesre és az egyesnek környezetére való állandó hatása és ellenhatása. Ez mindaddig tart, míg a család, a nép, a faj be nem töltötte némelyekre nézve fényes, sokakra nézve jelentékeny, s a legnagyobb részre nézve homályos életsorsát. Mihelyt az életerőnek és tehetségeknek ez összege gyengülni kezd, beáll a hanyatlás. Bármily jelentéktelen is ez kezdetben, mégis az átöröklés átszármaztatja azt a következő nemzedékre, azután erről egy másikra és így egyre alábbszáll, le a teljes megsemmisülésig, hacsak valami külső ok fel nem tartóztatja a hanyatlást. Így tehát az átöröklés itt az elgyöngülésnek csak *közvetett* oka; az egyenes ok a környezet hatása, e szó alatt minden külső hatást értvén, nem csupán az éghajlatot és életmódot, hanem az erkölcsöket, szokásokat, valóságos képzeteket, intézményeket, törvényeket, a melyek gyakran a legnagyobb befolyást gyakorolják valamely népfaj elsatnyulására. Keleten a hárem az ő teljes tudatlanságával és restségével, a testi és lelki átöröklés folytán gyorsan előidézi a különböző nemzetek sülyedését. «Nekünk nincs ugyan háremünk Franciaországban, de más, egészen eltérő eredetű okok működnek közre fajunk elcsenevésezésére, mondja egy természettudós. Ma az atyai gondoskodás, támogatva az egyre biztosabb és ügyesebb gyógyításmódoktól, mindinkább biztosítja a gyermekek jövőjét, a menyinyiben egy csomó nyomorult, hibás képződésű, fogyatékos szellemi képességű sarjadékot ragad ki a halál karjaiból, a melyek bizonyára elvesztek volna a vadaknál, sőt nálunk is egy-két százzal előbb. Ezen gyermekek felnőnek, megnőszülnek és utódaikra az átöröklés folytán egy csomó tökéletlenség csiráját szállítják át. Sőt olykor mind a két szüle hozzájárul a szerencsétlen örökséghez. Az unokák tovább haladnak a hanyatlásban, a miből az ilyen társadalomban bizonyos csoportok elkorcsosulása, s végre elenyészte következik.¹

¹ *Revue des cours scientifiques*, t. VI. p. 690.

Adjuk hozzá még, hogy az értelmi kiválás magában véve is egyik oka a hanyatlásnak. Legvilágosabban Jacoby mutatta ezt ki idézett művében, melyből közöljük következtetéseit:

«Az emberiség végtelen tömegéből egyének, családok, népfajok bukkannak ki, a melyek a közönséges színvonal felé emelkedni törekeshetnek; nagy erőfeszítéssel törnek föl a szédítő magasiatokra, s eljutnak a hatalom, gazdagság, értelem, tehetség tetőfokára, s ha egyszer ide jutottak, lezuhanának a mélységbe s eltűnnek az örültség és az elkorcsosodás örvényeiben. A halál a nagy kiegyenlítő; megsemmisítvén a fölemelkedőt, demokratizálja az emberiséget. De a természet

Az átöröklés által átruházott lelki és erkölcsi hanyatlásról csak úgy alkothatunk magunknak némileg tiszta fogalmat, ha azt valami szervi oknak tulajdonítjuk. Az agy physiológiája és anatómiája még nincs annyira kifejlődve, hogy ezt megmagyarázhatná; még nem tudjuk megmondani, hogy az agy miféle elváltozásának felel meg az értelem ilyen vagy olyan fonáksga. De az agybeli tünetmények és a lelki tünetmények oly szorosan össze vannak fűződve, hogy az egyiknek megváltozása magával vonja a másik változását is.

Ezt elfogadva, vegyünk föl egy testileg-lelkileg közép szerű embert (average man). Tegyük föl, hogy betegség, külső körülmények, környezetéből vagy saját akaratából folyó befolyások következtében a lelki életnek máskülönbben csekély, de mégis állandó sülyedése következik be nála. Világos, hogy az átöröklésnek semmi része nincs ezen hanyatlásban, de ha ez a hanyatlás a legközelebbi ivadéka átszáll, sőt ha ugyanezen okok ezután is tovább hatnak ugyanez irányban, szintűgy világos, hogy az átöröklés maga is egyik oka lesz a hanyatlásnak. És ha ez a lassú munka mindenik nemzedéknél folytatódik, utoljára a teljes megsemmisüléssel végződhetik.

Ez valamely nemzetre vagy népfajra is minden tekintetben

rossz gazda; csak óriási anyag- s erőpazarlással éri el célját. Minden lángeszű, tehetséges ember több emberöltőnek fölhalmozott tőkéje, mondja Renan. Amde e fölhalmozott tőke, egy emberben megszemélyesítve, nem tér vissza többé az emberiség közös vagyonába; arra nézve ez elveszett, mintegy kivonatlik a forgalomból, s egyedüli hagyatéka csak az utódok örültsége, nyomora, elsatnyulása, a mely szerencsére csakhamar kipusztul, kihal, de csak miután előbb az elfajulást és a halált a velök rokonságba jutó családokba beoltotta.

«Ez a tünetmenny fejt meg a művelt nemzetek életének korszakait. . . A tudomány, a művészet és eszmék születésök és kifejlődésök alkalmával nemzedékeket és népeket emésztene föl. A nemzetek kimerülnek a termelésben, mint a nem-trágyázott talaj, mivel a termés, miként láttuk, nem tér vissza többé a közös talajra, s anyagilag elveszett reá nézve. Ebben az értelemben kell vennünk azt a tünetmennyt, melyet a történelem a nemzetek előregedésének, hanyatlásának nevez. A kiváltságos fajok kiváltsága és kihalásának végzetes törvénye folytán a népek előbb művelődnek, a nagyság magaslatára emelkednek, aztán rohamosan hanyatlanak, s kimerülve, elcsigázva, tönkrejutva eltűnnek; s helyüket új, ifjabb népek foglalják el, vagyis olyanok, a melyeknél még a tehetség, az erő kiváltsága alig indult meg, s még nem mérített ki. . .

«A természet törvényei változhatatlanok, s jaj annak, a ki azokat megsérti; minden kiváltság, a melyet az ember kicsikar, egy lépés a faj elfajulása, lelki betegsége, halála felé. Lesüllyesztve azt, a ki a közönségesen fölül akar emelkedni, megbüntette a dölyfösöket, bosszút áll rajtok túlságos boldogságukért, a természet magokat a kiváltságosokat teszi fajuk hóhéraivá. A túlságos szerencse megsérti és felháborítja az isteneket, hitték a régiek; és minden, úgy értelmi, mint társadalmi kiváltság, minden kiválás következményeinek orvosi tanulmányozása bennünket is ugyanezen következtetésre vezetett.»

alkalmazható. Erre nézve elegendő, ha a pusztító befolyás nem az egyesekre elkülönítve, hanem egy csomó egyénre hat, a mi nem ritka. A hanyatlás mechanizmusa ugyanaz, s mi jogosan következtethetjük, hogy azon okok, melyek az egyesnek és családnak szűk körében az értelmi erők tetemes sülyedését idézik elő, az egyének azon állandó csoportozatában is, a melyet társadalomnak nevezünk, ugyanezt teszik.

A történetírók rendesen az erkölcsök, az intézmények, a jellem állapotával magyarázzák a hanyatlást, a mi némileg igaz is lehet; de ez mégis egy kicsit határozatlan megokolás; mert a mint láttuk, van ennél mélyebb, végsőbb, szerves ok is, melynek hatása csak az átöröklés révén válik lehetővé, és ezt ők egészen szem elől tévesztik. Meglehet, hogy e szerves okokra nézve még sokáig homályban leszünk, de azért a mi tudatlanságunk még nem szünteti meg azokat. Részünkről, kik behatóan tanulmányoztuk a byzanci birodalom hanyatlását, a legbámulatosabbat, melyet a történelem fölmutat, s lépésről-lépésre követtük ezt az ezer évig tartó elfajulást; kik láttuk, mint enyészett el a műalkotásokban a görögök szobrászi tehetsége, míg végre a Paleologok merev körvonalaiban, petyhüdt, mozdulatlan alakjaiban végződött; láttuk, mint száradt ki a görögök képzelő-ereje és egy-néhány lapos leírásra szorult össze; láttuk, mint változott át élénk szellemök üres fecsegéssé, a vén kor hebehurgyaságává; láttuk, mint enyésztek el a jellemek elannyira, hogy utóbbi nagy embereik egyebüktől csak középszerűségek lennének: úgy tetszett nekünk, mintha mind e szemmel látható és kézzel fogható tünetmények alatt, a melyekkel a történetírók kizárólag foglalkoznak, éreznők a természet lassú, vak, öntudatlan munkáját az emberi lények azon millióin, a kik lesülyedtek, a nélkül, hogy azt tudnák, és utódaikra lassanként a halálnak mindinkább erősödő csiráját szállították.

Ekként minden népnél, akár emelkedik, akár sülyed, mindig feltalálható, mint minden változás alapja, a szellemnek, s ennek folytán az organismus egy részének titkos munkája, a mely szükségképen az átöröklés törvénye alá tartozik.

Itt befejezzük az átöröklés következményei felől való általános tanulmányunkat, hogy áttérjünk a részletekre. Hogy ezt módszeresen végezhezzük, az okról az okozatra, vagyis az érzelmekről és képzetekről a cselekedetekre és ezekről a társadalmi intézményekre térünk át. Tanulmányozni fogjuk tehát az átöröklés befolyását előbb az emberi lélek szerkezetére, értelmi állapotaira, érzelmeire és szenvedélyeire; azután áttérünk azon cselekedeteire, melyekben e belső állapotok nyilvánulnak; végül azon intézményekre, a melyek e cselekedetekből erednek és azokat egyidejűleg megszilárdítják és szabályozzák. Vizsgálni fogjuk tehát egymás után az átöröklés *lelki, erkölcsi és társadalmi* következményeit.

Petrarca daloskönyve.¹

Abban az óriási bázeli kötetben, mely 1544-ben Petrarca műveit összefoglalta, 1373 nagy quart-oldal tartalmazza a latin munkákat és csak mintegy 80 oldal az olaszokat. Amazokat már századok óta feledés borítja és csak a tudósok forgatják lapjait, sőt egyetlen jó teljes kiadásuk sem jelent meg mind a mai napig; emezekből a XV. században 34, a XVI.-ban 167, a XVII.-ben 17, a XVIII.-ban 46, a XIX.-ben már eddig mintegy 150 kiadás látott napvilágot, s alig van élő nyelv, melyre át ne volnának ültetve. Szóval, Petrarca nevét nem azok a művei tartották fenn, melyektől halhatatlanságot remélt: a 80 oldal legyőzte az 1373-at és Petrarcát ma csak mint «Laura dalnokát» ismeri a világ.

A «Canzoniere» (daloskönyv), mely Petrarca összes, olasz nyelven írt munkáit felöleli, egy két részre osztott versgyűjtemény, mely 366 költeményt tartalmaz: 317 szonettet, 29 canzonét, 9 sestinát, 7 balladát, 4 madrigált. Az első rész azokat foglalja magában, melyeket Petrarca Laura életében írt, a második a Laura halála után szerzetteket adja. A gyűjteményt a költő maga rendezte el így, de a manap közkézen forgó kiadásokban a Canzoniere négy részre oszlik, a mennyiben a «Trionfi» című hosszabb allegorikus vers egy különálló harmadik, a vegyes tárgyú költemények pedig egy negyedik részt alkotnak.

Mi is e beosztást követve fogunk megismerkedni a daloskönyvvel, először is a két, Laurára vonatkozó részt vevén szemügyre. S itt mindenekelőtt újra eléink tolul az a kérdés, melyet már fentebb, Petrarca élete elmondásakor érintettünk: valóban élt-e Laura, valóban olyan volt-e Petrarca szerelmi regénye, a minőnek a Canzonierében elbeszéli? Ott már nagyjában megfeleltünk e kérdésre, melyre már annyi tényt pazaroltak, s e helyütt nem marad egyéb tenni valónk, mint elmondani Petrarcának e képzeletből és valóságból alkotott történetét, úgy a mint az verseiben élénk táruul.

A költő két pontos datumot szőtt daloskönyvébe: 1327.

¹ Mutatvány Radó Antal: «Az olasz irodalom története» című munkája I. kötete 5. fejezetéből. Budapest, 1896. Mint a M. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata 1896. évi illetményének 1. és 2. kötete november hó folyamán fog a pártoló tagoknak megküldetni. Bolti ára 4 frt; bekötve 4 frt 80 kr.

április 6-át, husvétvasárnapját, melyen a reggeli misén az avignoni Santa Chiara templomban először látta meg Laurát, és 1348-nak ugyanazt a napját, melyen Laura jobb létre költözött. Huszonegy évig imádta tehát az élő Laurát, aztán — nem tudni meddig — gyászolta a halottat. Ama huszonegy esztendő története vajmi szegény külső eseményekben: Petrarca folyton egyforma hévvel ostromolja hölgységét, de az mindvégig ellentáll ostromainak, s mikor meghal, a költő még azt sem tudja, vajjon ő tetszett-e imádottjának? Csak egy dolog hoz némi változatosságot a szerelmi történet e részébe: ugyanaz a lelki harc, a melyet már a «De contemptu mundi»-ból ismerünk, a vergődés a világius érzelmek és Isten iránti szeretet között, a töprenkedés, szabad-e oly nagy hévvel csüngen a földi örömkön, megelégedve a mennybéli üdvösségről? De a költő, ha győtri is magát ilyféle gondolatokkal, nem bír lemondani szerelméről; legfőlegb mérsékelni tudja e szerelem érzéki vonásait, az «édes új stílus» költőinek mintájára lehetőleg ideálizálva Laura képét, s majdnem odáig emelve, a meddig Dante emelte Beatricét. Egyszer a forró szenvedély hangján sóvárog «egy éjszakát, melynek ne vón' viradta», más-kor áldja kedvesét, hogy ellenállva vágyainak, megmutatta neki a valódi üdvösség útját. Ez a hányódás két ellentétes érzelem között Laura halálával természetesen megszűnik, s helyet ad a legteljesebb harmóniának. A *holt* Laura utáni epedés nem áll szemben a mennyei béke áhításával, hisz odafönn ő várja, ő hívja, hogy kövesse már.

Ez a «Canzoniere»-nek, ha szabad úgy mondanunk, *meséje*. Már ebből magából látható, hogy Petrarca lírája minemű haladást jelent a szerelem megénekelésében. A troubadourok csak az érzéki örömeket szerették zengeni, galáns bókokkal kérve meghallgatást hölgyeiktől, a Petrarcat közvetlenül megelőzőt toscanai poéták pedig tisztára istennőt csináltak kedvesükből s oltárra helyezték. E mystikus szerelemnek még Petrarca is hangot ad, de költői érzéke fellázad az iskola szabályai ellen, és az «istennő»-t minduntalan lehozza a földre. Laura nem úszik mindig rózsaszín felhőkben, hanem lent is jár a gyepen, le is ül a forrásmenti fák alá, néha kaczerkodik is imádójával, sűrű fátyollal takarva arcát, egyszer elveszti keztyűjét, melyet a költő megtalál és nem akar neki visszaadni, egyszer összeeszködült, más-kor kibékül vele stb. Szóval, a Petrarca kedvese húsból és vérből van, él és mozog; egy szeszélyes szép asszony, a ki úgy látszik kedvét leli az állhatatos udvarlóban, hanem azért mindvégig becsületes marad. Hogy valaki ilyennek fesse hölgységét, hogy így *egyénítse* szerelme tárgyát, az akkor épp oly merész újítás volt, mint a milyen közönséges dolog mai napság. Petrarca ezért tarthat számot a legelső modern szerelmi költő nevére.

Még egy más tekintetben is nagy jelentőségű az ő lírája. Már szólottunk arról, hogy Petrarcában jelentkezik legelőször a modern irodalomnak az a vonása, hogy szeret belemélyedni az emberi lélek analysisébe. «A világ megvetéséről» szóló latin munkája, mint láttuk, nem egyéb, mint elmélyedés önmagába, bűvárlása önnön érzéseinek és gondolatainak. Ez az önmegfigyelésre való hajlam nyilvánul daloskönyvében is. Szerelmét nem rajzolja oly általánosságokban, a minőket előzőinél találunk; tudta, hogy nincs az emberi szív történetének olyan apró jelenete, a melyet a költő meg ne örökíthetne, s ezért végtelenül sok új hangot, új képet vitt bele a szerelmi lírába. Azóta persze mindezeket ezerszer meg ezerszer utánozták, s a mi Petrarcában még új volt, nekünk már szörnyen kopottnak és banálisnak látszik. A patak partján üldögélő leány, a kinek aranyos fürteivel a szellő enyeleg — kit lepne meg ma már ez a kép? Vagy ki találná új ötletnek azt, hogy a költő ama berekben szeretne meghalni, a hol hölggyével néhány boldog percet tölthetett? Mindez és számtalan más dolog ma már elcsépelt phrasis, melyet alig vesz valaki költői szépségnek.

Petrarca lírájának két legjelentősebb vonása, a szerelem és az asszony emberibbé tétele és a szerelem pszichológiai rajzának gazdagítása, olyan erények, melyeket csak az bír méltányolni, a ki a költő *korának* szempontjára helyezkedhetik. A ki ez irodalomtörténeti felfogásra képtelen, könnyen igazságtalan ítéletet fog mondani a «Canzoniere» felől. Mert valljuk meg, a mai olvasó ama 367 vers között csak keveset, talán huszat-huszonötöt fog olyat találni, melyek zavartalan aesthetikai gyönyört szereznek neki. S ennek számos oka van. Mindenekelőtt Petrarca nem volt akkora lírai lángész, hogy tudott volna szabadulni a korában virágzó költői irányok sok izléstelenségétől. Láttuk, hogy élete nagy részét Provenceban töltötte, s ez egygyel több ok volt arra, hogy szeresse és utánozza a provencai troubadourokat. Az ő hatásuknak kell főleg betudnunk egy igen kellemetlen sajátosságát: a szójátékkal való élést, illetőleg visszaélést. Az egész Canzonierén végig lépten-nyomon halljuk a Laura, l'aura (levegő), l'auro (arany) és lauro (borostyán) szókkal üzőtt szellemeskedést, mely néhol a legszebb versek élvezetét is megrontja. Főkép a babérfa kísért úton-útfélen. Petrarca mindegyre kedves babérfájának nevezi hölggyét, s ezt a hasonlatot egész a képtelenségig fűzi tovább. Daphne pl. a mythologia szerint babérfává lett, tehát Laura is Daphne; Apollo szerelmes volt Daphnébe, tehát szerelmes Laurába is; de Apollo a napisten, tehát a nap is szerelmes Laurába! Így lesz aztán Petrarca magának a napnak vetélytársa; s midőn egyszer Laura jobb oldalán a költő áll, baloldalán pedig a nap ragyog, s az imádott nem a napra, hanem a költőre néz: ez többé nem

féltékenyekedik, a napot ellenben fellegek takarják — úgy fáj neki, hogy Laura jobban szereti Petrarcát ő nála!

E szójátékban különben a scholastikus iskola allegorizáló hajlamát is látjuk. Laura ugyanis a babért, azaz a dicsőséget symbolizálja, s így egy szóban kifejezi azt a két érzelmet, mely Petrarcát eltöltötte: a szerelmet és a hirtvágyat. A tudóskodó líra különben más irányban is befolyásolta költőnket: ő is fejteget néha olyas témákat, mint pl. az, hogy miért sápad el két szerelmes, ha egymással találkozik, ő is eltéved olykor a metaphysikai subtilitásokban. A bolognai iskola tömérdek személyesítése is zavarja a daloskönyv olvasóját. Legsűrűbben persze a testet öltött szerelemmel van dolgunk, mely majd mint a mythologia Ámorja, majd mint valami bizonytalan, ködös alak tűnik elénk. A költő untalan perel vele, küldözgeti ide-oda, kérleli, dicséri stb. De ha még csak ez volna! A költő még a tulajdon szemeit is megszemélyesíti, és párbeszédet folytat velük: vádolja őket, hogy ők okozták baját, mert nagyon is mohóan szegeződtek Laurára; a mire aztán a szemek védekeznek s a bűnt a szívre hárítják. Másutt a lelkével folytat efféle dialogust, meg' másutt a sóhajtásait apostrophálja stb. S közbe-közbe jelentkezik a bolognai Guidóból ismert «szellemek», az arcz szellemei, a szem szellemei stb, majd örülve, majd «jéggé válva».

De ne okoljuk Petrarca minden hibájáért korát: van neki szép számmal olyan is, melyet nem mástól kellett eltanulnia. Ilyen első sorban a rhetorizálásra való nagy hajlandósága. Alig van rhetorikai alakzat, melylyel vissza ne élne: a kérdések, a felkiáltások, a körülírások, az ellentétek, a nagyítások — mind bőven jelentkeznek lírájában. Kivált az ellentéteket szereti alkalmazni, pl.:

Nincs háborúm, és békét nem találok,

Remélek s félek, égek s megfagyok,

Majd égbe szállok, majd lenn vagyok.

Nincs semmim s bírom az egész világot stb.

A körülírásokat annyira szerette, hogy a hol csak lehet, nem nevezi meg a dolgot a maga nevéen, hanem lehetőleg cifrárn. Pl. ha azt akarja mondani: «kilencz nap telt el», okvetlenül így kiékesgeti: «kilenczer nézett ide s amoda Latona fia a mennynek erkélyén». S ebben a czikornyasságban gyakran érthetetlen is lesz, pl. mikor a helyett hogy «őszülök», azt mondja: «már az Alpeseken köröskörül esik a hó». Általában szereti a «nagy hang»-ot, s a kis dolgokhoz is gyakran színfalhasgató frázisokat keres. Ha pl. hölgye oly sűrű fátyolt vesz fel, hogy nem láthatja jól arcvonásait, ő e fátyolt *sziklafalhoz* hasonlítja, és nem képzelheti, hogy valami nagyobb keservet szülhet, mint az a kis fátyol; ha pedig Laura lesütve tartja tekintetét, ő már bele akar halni

ebbe a rettenetes dologba. Képeit szereti lehetőleg szónokiasan előadni, jól kinyújtva, körmondatos formában, a mi pedig a lehető legnagyobb mértékben ellenkezik a líra természetével. Az egyszerű, közvetlen, természetes hangot nagyon ritkán találja el, főképp a «Canzoniere» első felében, a hol igen sok a csinált virág, a hol már magában a helyzetben, a huszonegy évig tartó szerelmi epedésben, van valami természetellenes, valami hazudott dolog. Ott, a hol a helyzet egyszerűbb és igazabb, Petrarca sem «szaval» annyit; ezért vannak a gyűjtemény legmegkapóbb, legbájosabb darabjai a Laura halálára írott részben.

A képek dolgában sem nagyon szerencsés Petrarca. Egyrészt fölötte halmozza őket, másrészt gyakran izlésteleneket használ. Egyszer magát hónak mondja, mely elolvad Laura sugaraitól, máskor ködnek, mely szétfoszlik a *szellőtől*, a mely alatt persze ismét Laura értendő. Vagy mit szólunk ahhoz, midőn Laurát házhoz hasonlítja, melynek falai (bőre) alabastrom, teteje (haja) arany, küszöbe (szája) elefántcsont, ablakai (szemei) zafirok? A sok hasonkép-keresésben még oda is téved, hogy az első rész negyedik canzonéjében az ökrökkel is összehasonlítja magát; azok, úgymond, nappal fáradnak ugyan, de legalább este kifogják őket a járomból, neki azonban még éjjel sincsen nyughatása! Ilyesek mellett még számba sem jöhet a szív lángjainak sűrű emlegetése, melyeket a «köny patakjai sem bírnak oltani». Igen bántó a sok «képfokozás» (conceiti), melylyel megrakja verseit. Nem éri be azzal, hogy beszél az arcz rózsáiról, hanem egyúttal megkérdi Ámort: mily tövisek közül szaggatta le őket? S ha Laura «arany» haját emlegeti viszont azt kérdezi, *bányából* vehette Ámor az aranyat e szőke fürtökhöz.

Nagyon szereti hasonlatait vagy a mythológiából, vagy a classzikus történelemből meríteni, nyilván hogy itt is felhasználja humanistikus ismereteit. Milyen kényszeredetlek gyakran e hasonlatok, mutatja pl. az első rész 29. szonettje, a hol a költő szemére akarva hányni Laurának kegyetlenségét, így kezdi dalát: «Az, a ki Thessaliában oly gyorsan kész volt, hogy polgárvérrel fesse biborosra a földet (értsd Julius Caesart), siratta leányának holt férjét (Pompejst), midőn megismerte vonásait. S az a pástör, a ki Góliátnak szétzúzta homlokát (Dávid), megsiratta lázadó magzatát (Absolont), s a jó Saul fölött is könnyezett...» Erre következik aztán a vers pointeja: de te, Laura, mégsem siratsz engem, bár látod, hogy száz halál is emészt! Furcsa dolog ugyan Julius Caesarig és Dávid királyig visszamenni ezért a kis szemrehányásért, de itt legalább minden nagyobb munka nélkül megértjük, hogy kikről van szó Ám néhol valóságos talányba burkolja mythologiai célzásait; pl. mikor irigykedik «az aggastyánra, a kinek Marokkóra hull az árnyéka», bizony csak egy kis fej-

törés árán jön rá az olvasó, ha ugyan rájön, hogy itt a földgömböt tartó *Atlas* hegyre czéloz! A modern ember fázik az olyan lyrikusoktól, a kik rébuszokban beszélnek és a kikhez kommentár kell.

Ezek a tudóskodó czélzások nem egyedüli bizonyítékai annak, hogy Petrarca nem mondhatta el Dantével, hogy csak akkor ír, a mikor a szerelem ihleti. Az ihlet nem pompázik Liviusból vett idézetekkel, és Petrarca bizony néha tudományos forrásművek alapján pengette a kobzot. Ezért is van benne annyi affektáltság, annyi modorosság. Erőtlen, bágyadt a hangja; tele van azzal az édeskésséggel, a mely aztán annyira belevette magát nemcsak az olasz lirába, hanem az egész világirodalom szerelmi verseibe; az iczike-piczike témákat kedvelő, limonádés dalocskáknak Petrarca írta meg mintaképeit. Íme pl. az a verse, melyben megénekli a Laura egy ellopott keztyűjét; ki nem fogy a szóból, dicsőítve a burkot, mely «elefántcsont és rózsa leple» volt, s aztán végre feljajdul:

«Bár *arcza* fátyla is enyém lehetne . . .
Ah földi sors, muló és állhatatlan —
Ezt is csak loptam, s kell, hogy visszaadjam!

S aztán ír még egy szonettet a keztyűről és Laura ujjairól, és ír egy harmadikat is, melyben rágondol a «gyöngylepelre, mely gazdaggá tette s aztán nyomorba döntötte», és szidja önmagát, mért is adta vissza a drága prédát, mért nem szaladt el vele, hogy «bosszút álljon a kézen, mely szemeiből könyesöt hullajt!» Ez a hang lelkesítette a XVII. századbeli olasz Arkádiák poétáit, midőn megénekelték és irigyelték ölebecskéit, vagy — hideglelését!

De az ilyen, keztyűrablás-féle epizódok legalább egy kis változatosságot hoznak a daloskönyvbe. S az bizony elkel ott, mert Petrarca abban a 366 versben nagyon sokszor ismétli magát; egyre ugyanazt a témát variálja, s ha művészettel is, nem lehet tagadni, hogy gyakran egyhangú az ő éneke... Egyhangú főképen annak, a ki nem olvashatja eredetiben. Mert ama soknemű fogatkozás mellett, melyeket eddig felsoroltunk, van a Petrarca lírájának egy rendkívüli erőnye, mely igen sokat elfeledtet az emberrel: a formaszépség, sőt több: a *forma-főkély*.

Az olasz költői nyelvet, mely Danténél erővel teljes, de még kissé érdes, Petrarca tette oly véghetetlen lágygyá, oly dalamossá, a minő lett. Faragsálta a szókat; keresgélte a minél csengőbbeket, minél hangzatosabbakat; a durvább kifejezéseket, melyek még az Isteni Színjátékban nem egyszer előfordulnak, világért sem vette volna tollára; az elegantiára, a simaságra törekedett; zenei füle volt és csudálatos módon bírta fejleszteni az olasz nyelv zenei elemeit; az ő verselő technikájából vonták el

az olasz verstan szabályait, melyek még ma is élnek; épp úgy a hogy él az ő nyelve is, mely nem avult el, míg a Dantéé igen. Mily édes muzsika például az a szép canzone, mely így kezdődik:

Chiare, fresche e dolci acque,
Ove le bella membra
Pose colei che sola a me par donna . . .

Kell-e érteni, mit jelentenek e szók, hogy elbűvöljön melódiájuk?

Igen, Petrarca a forma művésze volt, s talán azért bírt jobban hatni nemzetére, mint Dante, a ki tartalmasságra, mélységre annyira fölötte áll. Az olasz nép jellemében van, hogy a külső formák szépsége inkább megragadja, mint az eszmei tartalom. Ennek köszönhetette óriási hatását korára, ennek, hogy századokon által őt utánozta az olasz líra. Nagy erényével, a nyelv és verselés bájával együtt, átvették nagy hibáit is: a retorikát s az édeskességet, persze még jobban túlozva mind a kettőt. A petrarkizálás egész kronikus betegsége lett az olasz szerelmi költészetnek, s egész a XIX. század elejéig, egész Leopardiig, szinte ujjaikon elszámálhatjuk azokat a lírikusokat, kikre rá nem ragadt e baj. Sőt még Leopardi is utánozta némileg Petrarcát, igaz hogy nem a költőt, hanem a *politikust*.

Mert van a Canzoniere dalnokának, mint említettük, néhány nem-szerelmi tárgyú olasz verse is: egy pár olyan szonettje, melyeket barátaihoz intézett, egy pár olyan, melyekben az avignoni kuria romlottsága ellen fakadt ki szinte perzselő haraggal, s végre őt canzoneja, melyek közül egy a dicsőséget és az erényt éneklí meg, a többi négy pedig politikai vonatkozású. De ezek közül is kettő csekélyebb fontosságú, a mennyiben az egyik az 1333-ban hirdetett keresztes hadjáratban való részvételre buzdít, a másik a Parma birtokába jutott Correggiókat ünnepli. Annál nagyobb hírre vergődött a másik két canzone: az «Italia mia» és a «Spirto gentil» kezdetűek. Főkép az első mintegy himnusává lett az olasz népnek, mely egész a legújabb időkig lelkesedett a költő hatalmas szózatán, hogy szüntessék a belviszályt s üzzék ki az országból az idegent. «Che fan qui tante pellegrine spade?» «Mit keres itt ennyi idegen szablya?» kérdezte a költő a német zsoldosokat bérlő nemzetétől. «Nemes latin vér, kiáltott, rázd le magadról ez átkos terhet!» Hivatkozik az ősi vitézségre, mely szembe fog szállani az idegen ádáztsággal:

. . . s rövid lesz a tusa,
Mivel a régi hős erény
Nincs halva még az olaszok szívében!

Méltóság és erő, az egyszerűségben is fenség, kerek szerkezet, minden egyesül e költeményben a nyelv és verselés szépségei-

vel, hogy azt az olasz irodalom egyik legszebb hazafias ódájává tegyék.

Kevésbé sikerült a «Spirto gentil» című canzone, mely leghihetőbben Cola di Rienzihez volt intézve. Ebben is a régi római dicsőség helyreállításáról szól, de nem oly lírai hévvel, mint abban; egy-egy józan bölcselkedés itt-ott megrontja a többnyire fennén szárnyaló dictio hatását; néhol egy-egy homályosabb célzás szorul magyarázatra; de így is tele van hatásos részletekkel, tele gyönyörű sorokkal, melyekből az olasz nép sokszor meritett lelkesedést az idegen elleni harczaiban. Ki tudja, nem ért-e volna célzt sokkal korábban, ha Petrarca nemcsak e két versben tüzei bátorságát?

S most befejezésül, szólanunk kell még a «Canzoniere» ama hosszabb, allegoriko-morális verséről, melynek címe «Trionfi», «Diadalmak». Nyilván az Isteni Színháték hatása alatt írta, némiképp rokon célzattal is, t. i. hogy az emberi sors jelképies rajzába bele szője a saját szerelme történetét is. De nem is tekintve azt, hogy e két tárgyat nem tudja az egész munkán végig szerves összefüggésben tartani, más szempontból is elhibázott e költemény. A «diadalok» (értsd diadalmenetek) száma, melyeket a költő vízióban lát elvonulni maga előtt, öt. Az elsőben Amor jelenik meg, a kit véghetetlen száma követ a tőle leigázott férfiaknak és asszonyoknak. A költő megnevezeti egy részüket, egész catalogusát adván a híres szerelmeseknek, a kik közül csak Sophonisbe- és Massinissával beszél hosszasan. De azután a sok név felsorolását megakasztja, elmondva saját szerelmi történetének egy részét, hogy aztán ismét folytassa a szerelmesek lisztját. A második «trionfo»-ban a Szűziesség diadalmaskodik a Szerelmen; a harcot Laura vívja, a ki a győzelem után, a szűzies asszonyok nagy seregétől kísérve, elmegyén Rómába, hogy ott a Pudicitia templomában rakja le trofeumait. Erre a Halál diadalmaskodik Laurán, a ki általános gyász között a túlvilágba szárnyal, de álmában meglátogatja a költőt és vigasztalja. De a Halálon diadalmaskodik a Hírnév; «Fama» jobbán Caesar és Scipio haladnak, utánuk pedig hosszú sora a régi világ hőseinek, bölcsészeinek, költőinek, a kiket Petrarca név szerint felsorol. Ámde a Hírnév sem örök: az Idő ezen is diadalt ül és minden földi dicsőséget a feledés borít homályba. De van, a mi diadalmaskodik az Időn is: az Istenség. A költő azt álmodja, hogy e világ romba dől és helyt ad egy szebbnek, vidámabbnak; végül az örök üdvösség és Laura vizionlátásának reményével befejezi énekét. Mint már a tartalom e vázlatában is jeleztük, a mű egyik leglényegesebb hibája a sok névsor, melyek fárasztóak és unalmasak. Az allegorikus alakok is életelenek, hidegek, s így a «Diadalmak» csak ama szakaszokban

bírnak hatással, a melyekben Laura szépsége, majd később Laura halála van leírva. Itt igenis az az édeshangú, gyöngédszavú Petrarca jelenik meg, a kit a «Canzoniere» legsikerültebb dalai-ban csodálunk, az a Petrarca, a kitől minden hibája mellett sem lehet elvitatni azt a dicsőséget, hogy irányt szabott a modern szerelmi lírának.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ «ATHENAEUM» ez évi (ötödik) évfolyamának 3-ik számában az első cikk: dr. Rátvay Géza tanulmánya «A koronaöri intézmény a magyar alkotmányban» (második közlemény) Czikkiró első sorban a koronaöri intézményt Mátyás király koráig ismerteti s főleg azon kérdést iparkodik megoldani: hogy koronánk Székesfehérvárott meddig és kik által őriztetett? Aztán a korona-öri intézmény törvényhozási szabályozását fejtegeti Mátyás és II. Ulászló királyok alatt. — Dr. Pekár Károly: Felix Le Dantec «Theorie nouvelle de la Vie» című tanulmányát ismerteti — Balogh Arthur: «Államjogi tévedések» cím alatt némely közjogunkra vonatkozó téves felfogásra és az általános államjog terén constatálható nagyfokú tájékozatlanságra figyelmeztet. A hivatalos nyelvben is helyet foglaló eme kitételek például: «csztrák-magyar monarchia» — «a birodalom» (mindkét államra együtt) — «Ausztria-Magyarország» — «osztrák-magyar birodalom» — «összállam» — «államfél» helytelenek s egyszer s mindenkorra elvetendők. — Dr. Pekár Károly folytatja «Az aesthetikai érzések psychológiája» című hosszabb tanulmányát, s a jelen — ötödik — közleményben: a hang- és fényérzetek közös vonásairól, az érzéki-kellemes feltételeiről és határozmányairól, a többi érzékekről és aesthetikai szerepükről értekezik. — Az utolsó cikk: Várnai Sándor nagyobb tanulmánya: «A budget-jog és gyakorlása» (második közlemény). A budget elkészítésének methodusában az angol parlamenti rendszer nyújtja a leglelkiismeretesebb mérlegelés képét. Minden kiadási tétel már az év elején a ház ítélete alá van bocsátva. Mindenik tárca elkészíti «Estimates»-einek vastag kötetét, mielőtt még a tulajdonképeni költségvetés beterjesztetnék. Így jő létre az «Army-Estimates», «Navy-Estimates», «Civil Service Estimates» — megannyi vaskos quartalakú kiadványok, tele számokkal s a kiadási szükségletek legapróbb részletezésével. Ezekre a jelentésekre alapítja aztán a pénzügyminister a jövő évre kimutatandó szükségletek mértékét, valamint a mult év tényleges bevételeire. Ha adó lesz kivétel, egyedül a parlament illetékes eldönteni, mi legyen ez az adó. A lordok házáat veto-jog illeti. Visszaautasíthat *en bloc* egy pénzügyi törvényt, de mihelyt az alsóház jóváhagyását adta egy adóhoz, a felsőház többé nem módosíthatja. Rendszerint, bár nem mindig, a pénzügyminister javaslatát az alsóház elfogadja, s még ha nincsenek is részletezve, ritkán kifogásolja kiadási tégeit. A házról föltételeztetik,

hogy az «Estimates»-ekkel részletesen foglalkozva, «Comity of Supply»-vé alakul át, s minden tételt szentesít a három vaskos kötetben, de tagjai rendszeresen alig bírnak elég tudomással a részletekről, hogy beható kritikát gyakorolhassanak, legfeljebb azt lehet mondani a bizottságról, hogy lehetetlenne teszi a flagrális visszaéléseket. Más rendszer uralkodik a continens némely államaiban, így Francia- és Spanyolországban. Ott az egy évre megszavazott közadó, melynek hátrálékai nem folynak be az év bezárását követő tizenkét-tizenhét hó alatt, egészben arra az évre tekintetik kötelezettnek, melyben kivettették, s az egyszer megszavazott hitel megszavazottnak tekintetik mindaddig, míg el nincsen költve, úgy hogy a kiadás gyakran egészben azon év terhére esik, melyben megszavaztatott. Természetesen ily rendszerből a legnagyobb bonyodalmak támadhatnak s mindig eltelik három-négy év, mielőtt az ország tisztába jöhetne az iránt, hogy mi hát egy adott évről végleges kiadása. Hiszen ily módon nem nehéz ezt a fontos tényt teljesen eltitkolni a nemzet előtt, s hogy ez meg is történik, azt könnyű lesz elhinnünk. De még ha nem történnék is, a rendszer olyan, mely az eltitkolás útját mindig nyitva tartja, s még Franciaországban sem könnyű igen sokszor, dacára a gondosan megválasztott budget-bizottságoknak, kitudni az ország költségvetési mérlege valódi állását. Egyik év adóhátrálékai összeesnek a másik év adóhátrálékaival, a régi hitel az új hitellel, s a teljes zavarban közepette az igazság elhomályosul. E tekintetben az angol rendszert mintaszerűnek kell tartanunk, ellenben a német kormány, mely némi részben utánozni kezdte azt, most közeledni igyekszik a francia eljáráshoz a maga két évi budgetjeivel. Budget-gyakorlatunk némileg eltér az itt kifejtett általános elvektől. Eltekintve a közözügyi költségek fedezésénél fölmerülni szokott rendkívüli és póthitelektől, átruházásoktól és elszámolási felhatalmazásoktól, példának okáért az 1876. évi XXV. t.-cz. a Horvát-Szlavonországok befolyt adóhátrálékaiból a nevezett országokat illető százalék kifizetését az 1876. évi költségvetés rendkívüli kiadásainak egészen új czíme alatt engedélyezte, mint póthitelt, a mit a budget-technika szempontjából sehogys találhatunk kifogástalannak, valamint ugyanazon szempontból képezheti kritika tárgyát az 1876-iki rendkívüli árvizek folytán az ország több részében szükségessé vált óvintézkedések megtételére az 1876: XLIII. t.-cz. által szintén póthitelként engedélyezett s csupán zárszámadásilag elszámolandónak rendelt 280,000 frt stb. De ismeretes, hogy a kiegyezés teljesen készületlenül találta még államgazdálkodásunkat a költségvetés helyes finansztechnikája szempontjából fölmerülhető jogos igényekkel szemben. Az 1867. évről még nem is volt rendes költségvetése; az akkori kormány az országgyűléstől kért felhatalmazást arra, hogy az adókat az előbbi kormány által megállapított költségvetés alapján behajthassa. A költségvetés rovatainak felosztása is előbb csak a rendes, rendkívüli kiadásokkal szembeállított rendes, rendkívüli fedezetekre, 1871-től pedig, a pénzügyi bizottság indítványára folytán, rendes, rendkívüli, s azután hitel- és pénztárművelati bevételekre és kiadásokra — még a régi slendrián volt s éppen nem

alkalmas az ország finanziaí valódi képenek feltárására. Csak 1876-ban Széll Kálmán ministersége alatt tette magáévá budgetünk az olasz költségetetés helyesebb felosztását rendes és átmeneti, továbbá beruházási tételekre. — Az «Irodalom» rovatban dr. Serédy László — dr. M. Szlávik «Zur Geschichte und Litteratur der Philosophie in Ungarn» című dolgozatát bírálja; dr. Horváth József — Heinrich Hertz «Die Principien der Mechanik in neuem Zusammenhange» című művét ismerteti; n—r. a «Revue d'oeconomie politique», «Revue philosophique» egyes füzeteiben megjelent nevezetesebb dolgozatokat tárgyalja.

2. A «BUDAPESTI SZEMLÉ» augusztusi füzetének tartalma: Munkácsi Bernát *Budenz József emlékezetét* közli, melyet az Akadémia 1895. december 16-iki összes ülésén olvasott fel. Budenz József, a magyar nyelvtudomány kitűnőse, rassdorfi tanítónak gyermeke, merő véletlenből jutott azon szak megismeréséhez, melynek később oly jeles híré munkásává lett. «Mikor 1856-ban először hangzék magyar szó fülembé» — mondja ő akadémiai székfoglalójában — «még álmomban sem képzelhettem vala, hogy valaha itt Magyarországon tudós férfiak fényes gyűlekezetében magyar nyelvtudományról értekezőleg szólhatni szerenésém lesz. Történet szerint vala akkor a magyar nyelv mivoltával első megismerkedésem». Nagy Lajos, ez idő szerint a kolozsvári unitárius gimnázium tanára, mint theologiát hallgató egyetemi ifjú ismerkedett meg Budenzzel. Idegen nemzete és anyanyelve nagy mértékben felkeltette nyelvészeti és philologiai tanulmányokban buzgolkodó barátjának kíváncsiságát, mely csakhamar oly érdeklődéssé fejlődik, hogy Budenz már a magyar nyelv szerkezetével is megismerkedik, sőt nemsokára szótár segítségével Arany Toldiját veszi elő szövegolvasmányul, nyelvtani ismereteinek kiegészítésére. 1857-ben egész kis köre a magyar ifjakkal kerül Göttingába, kikkel való gyakori kedélyes találkozásai alkalmával Budenz társalgás révén is tökéletesítheti különböző tárgyú olvasmányok útján szerzett magyar nyelvtudását. Még egy lépéssel halad előbbre a dolog, midőn Budenz érdeklődése körét a magyar nyelv rokonságára is kiterjeszti, melynek kérdésében Schott Vilmosnak úttörő munkái nyújtanak számára általános tájékoztatást. Még inkább megkedveltetik vele e tanulmányt Boller nyelvészeti értekezései, melyek nagy tüzetességgel foglalkoznak az altaji összehasonlító nyelvtudomány fontosabb kérdéseivel; meghatározzák egész pontossággal a magyar nyelv helyét az ugor nyelvek között. Hunfalvy Pál, Nagy Lajos révén, értesült az ifjú Budenz magyar nyelvészkedő hajlandóságáról s nagyon megörült, midőn hallotta, hogy Budenz idevágó ismereteinek gyarapítása czéljából hajlandó volna Magyarországra is jönni, hacsak megélhetése itt bármí szerényen is biztosítható. Rövid levélváltás után Budenz 1858-ban Budapestre érkezett s első útja Hunfalvyhoz vezetett s az ő ajánlatára elfogadta a székesfehérvári ciszterciek gymnasiumában kínálkozó tanári állást, melyet számára Lonkay Antal eszközölt ki. Két évig volt itt, mely idő egyik legtermékenyebb korszaka élete munkásságának. Első dolgozatai még mindig az indogermán összehasonlító nyelvészet köréből valók. Mara-

dandóbb becsűek ezeknél Budenznek azon kezdő munkálatai, melyek a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészet terén mozognak s melyekben az ő éleslátása és ítélőtehetsége már zavartalan teljes fényében mutatkozik. Az Akadémia 1861-ben levelező tagjai közé választotta s a következő évben «a török-magyar nyelvhasonlítás és hasonlító magyar altaji hangtan» című értekezésével elfoglalta székét. A székfoglaló tanulmány fordulatot alkot Budenz munkássága menetében s általában nagyjelentőségű összehasonlító nyelvtudományunk történetében. a mennyiben egyrészt először sürgeti a rendszerességet a kutatás követendő útjában s körvonalozza szorosabban a közeli és távoli teendőket, másrészt betetőző végtét jelzi ama képtelen elméletnek, melylyel Hunfalvy, a külföld összes szakértőinek egyező véleményével szemben, a magyar nyelv rokonsági viszonyát fölfogta és hirdette. A Nyelvtudományi Közlemények első hat kötetében napvilágot látott tanulmányok lényeges fordulatot jeleznek Budenz fölfogásában a magyar nyelvrokonsági viszonyát illetőleg. Az a Budenz, ki pályája kezdetén a szókincsnek már akkor fölismeret tetemes eltérése ellenére is, csak azért tartotta a magyar nyelvet közelebb állónak a törökséghez, mintsem a finn nyelvesoporthoz, mivel amott a grammatikai elemeknek több egyezése található: midőn arra került a sor, hogy mélyebb kutatás alspján világítsa meg a magyar alaktan részleteit, e föladatában a török nyelvekkel semmikép sem boldogulhatott. Kezdetben követett útjának helytelen irányáról meggyőzhette már Reguly mordvin és cseremisiz hagyatékának, valamint különösen a finn nyelvnek tüzetesebb tanulmánya is; de teljes világosságot derített e tényre Hunfalvynak 1864-ben megjelent «Vogul föld és nép» című nagyjelentőségű műve. A munka, mely az új irányt inaugurálja s ezzel határvökvét jelzi nemcsak Budenz munkássága első szakának, hanem egyszersmind, hogy így nevezzük, összehasonlító nyelvtudományunk kísérletező korának: «Magyar és finn-ugor nyelvbeli szóegyezések» volt. — Haraszti Gyula a XVIII. század francia irodalma címmel Faguet Emil «XVIII-e siècle» című munkájának bevezető részét közli. A XVIII. század irodalma, mely annyira kényelmesen érezte magát bármely nagy témával szemben s oly könnyedén elbánt velők, nem volt se keresztyén, se francia. Azon korszaknak, mely 1700-tól 1790-ig terjed ebben összegezódik két főjellemonása: a keresztyénség eszméjének hirtelen kiveszése, már a XVIII. század kezdetétől fogva, és a haza eszméjének fokozatos elmosódása, már a XVIII. század kezdetétől fogva. Az előbbinek kiveszése hírtelenséggel, úgyszólván rögtönösen történt; a másiknak kiveszése észrevétlenül, de azért szintén rohamosan ment végbe és 1750 tájt körülbelül már teljesen be volt fejezve, bár nem minden időkre szólóan. — Nagyiványi Fekete Gyula a csavargó és koldus gyermekek neveléséről értekezik. Mielőtt a megmentés intézményeit tárgyalná, röviden rámutat a veszély nagyságára. A világ legelső nemzetei közül háromnak veszélyes gyermekeiről számol be. Majd áttér a csavargás és koldulás megelőzésére, illetőleg a megmentés és nevelés rendszerének szellemével foglalkozik, vizsgálván a javító-

ház és nevelőintézet szervezetét, föladatát, s kimutatván a sikert, melyet a tapasztalat szerint mások biztosítottak s melyet mi is várhatunk tőlük. Végül az iszákosság rettenetes pusztításáról szól. Az alkohollal való visszaélés: a csavargás- és koldulásnak előmozdítója; ha megszüntetjük az okot, következményét életgyökerén támadtuk meg. — Hegedűs Pál Besant Walter *a férfiak forradalma* című regényét fordította le s belőle az első közleményt adja. — A költemények között Léva y József *Áldás* című eredeti költeménye van, továbbá De Vigny Alfréd *a farkas halála* Zempléni Árpád fordításában. — Egy névtelen cikkíró *Bernhardi emlékiratai* címmel a nagynevű író- és diplomatának 1893-ban megjelent emlékiratairól írt tanulmányt. A naplójegyzetekből különösen a minket magyarokat érdeklő 1848/49. évekről szólókat kivonatolja. — Salgó Ernő *A két Goncourt*-ról írt tanulmányt. Goncourt Edmond kiadta testvérével, ennek halála után pedig egyedül folytatott naplójegyzeteit, melyből a kilenczedik kötet nem sokkal halála előtt jelent meg. A mintegy négy évtizedre terjedő naplóból, mely a sok haszontalanság mellett annyi érdekes részletet, becses útmutatást és tanulságos fölvilágosítást tartalmaz a francia irodalom legutóbbi félszázadának tanulmányozója számára. Keresve az alapelvet, mely a két Goncourt irodalmi működését áthatja és a melynek minden más tekintet alá van rendelve, ezt az igazság cultusában találhatjuk meg. Mindig és mindenütt az igazságot akarták mondani, úgy a hogy látták és a hogy tudták. Ez volt a szenvedélyök és ez a szenvedély nem ismert korlátokat. — Az Értésítő-ben az 1896-iki országos kiállítás történelmi fősoportjának katalogusa, Vargha Gyula A magyar hitelügy (Pólya Jakabtól), Szentessy Gyula a rajongó, Hőgyes Endre hazai orvosi oktatásügyünk, Meier W. Compositions- und Successions-verhandl. unter Kaiser Matthias című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén van az új magyar könyvek jegyzéke.

3. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi július havi füzetében Vargha Gyula «Az ezredéves magyar állam és népe» cím alatt ismerteti a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek, mint az orsz. kiállítási bizottság elnökének megbízásából Jekelfalussy József, az orsz. m. kir. statisztikai hivatal igazgatója által e címen szerkesztett munkát. A mű célja alapos, szakszerű ismertetést nyújtani minden irányban hazánk viszonyairól, multjáról és jelenéről és elégtétellel konstatálja értekező, hogy a mű céljának teljesen megfelel. Éppen a mű széles tárgykörénél és a részek tömör kidolgozásánál fogva azonban nem lehet a munka tartalmát rendszeres kivonatban visszaadni, értekező ez okból csupán egy, az egész műben kidomborodó nagy tanulság kiemelésére szorítkozik. E tanulság: a magyar nemzet erős egyéniségének érvényesülése az állami, társadalmi, gazdasági életben egyaránt. Látjuk ezt különösen, ha nemzetünk nyelvét, szokásait, intézményeit tekintjük. Alig van nép, mely idő folytán annyi idegen elemet vett volna fel magába és mégis változatlanul fentartotta nemzetiségét, fájának tipikus lelki tulajdonságaival együtt. Azon népek nyelvéből, melyekkel közvetlenül érintkezett, egész sereg szót vett át, de a nélkül, hogy

ez által nyelvének eredeti rendszerén legesekélyebbet változtatott volna. Hasonlóképen, a vármegyei rendszer, melyet sz. István frank mintára alkotott, lassanként átalakult magyar nemzeti intézménynyé, eredeti, sajátos nemzeti vonásokkal. Jogfejlődésünkre a római és a kánonjog kettős hatása elvitázhatatlan és mégis a magyar jog már negyedfél századdal ezelőtt is egy eredeti, önálló jogrendszer képét mutatja. Miben keressük e tünetény megfejtését? Aligha másban, mint a nemzeti érzés erejében, mely történelmünknek tanúsága szerint, kipusztíthatatlanul él nemzetünknek jóformán minden rétegében és pedig nemcsak a vérszerinti magyar fajban, hanem az idegen népfajokból beolvadt egyénekben is. És bizonyára a magyar szellem e szívós, idegen elemeket is átolvasztó erejének köszönhetjük, hogy nemzetünk annyi viszontagság között nemcsak fentartotta magát, de számbelileg gyarapodott is és ebben bízhatunk, hogy jövődi viszontagságok daczára is elég erős lesz fajunk arra, hogy uralkodó szerepét az általa alkotott államban fentartsa, sőt kiterjessze. — Pó l y a J a k a b dr. «A kereskedelem, pénz- és hitelügy a kiállítás» cím alatt számol be ezredévi kiállításunk idevonatkozó részéről. A kereskedelmi tevékenység szemléltető feltüntetése kétségkívül nehéz feladat. Nehéz első sorban azért, mert szellemi tevékenység. a mi mint ilyen nem mutatható be; de nem mutatható be tárgyaiban sem, annyira sokfélék azok. És nem tüntethető fel végül a kereskedelmi forgalom a maga összességében sem, minthogy annak egyik nagy körét, a belforgalmat egyáltalában nem ismerjük. Annál nagyobb elismeréssel kell kiemelni, hogy kiállításunk sikeresen oldotta meg feladatát és kereskedelmünknek nemcsak jelenéről, hanem múltjáról is jellemző képet nyújt. Látjuk a vásári intézmény fejlődését, a hol a kereskedelmi forgalom megalakult és sok ideig központosult. Egész halmazát látjuk az idevonatkozó okmányoknak: vásári engedélyeknek és szabadalmaknak, vám- és helypénzbeszedési jogosítványoknak stb. Látjuk a vásárok mellett idővel megalakuló hivatásszerű kereskedelmi tevékenységeknek: az üzletnek legrégibb alakjait képekben, ábrázolatokban; — maga a csarnok is ily régi épület, úgynevezett lábas ház mintájára épült. A régi kereskedelmi forgalom technikai oldalát megvilágítják a régi szállítási eszközöket feltüntető képek és modellek és a természetes nagyságban bemutatott régi árúfuvarozási szekér. A régi kereskedelemnek szakszervezetét a városokban létesült kereskedelmi testület alkotta. E testületeket a pesti polgári kereskedelmi és a pesti nagykereskedők testülete képviselik a kiállításon a leggazdagabb anyaggal, bemutatván keletkezésüknek és fejlődésüknek történetét adó monografiákon kívül jegyzőkönyveiket, pénztárkönyveiket, bekelezési könyveiket és az általuk létesített intézményeket, különösen a kereskedelmi akadémiát és a kereskedelmi kórházat. Több más ily testület is megjelent a kiállításon, szabadsalom leveleit, szabályzatait, elvértve jegyzőkönyveit bocsátja közszemlére, sok azonban, sajnos, egyáltalán nincsen képviselve. Mai kereskedelmi forgalmunkat főképp nagyobb tényezőiben látjuk bemutatva, így részletesebb anyaggal van képviselve a budapesti árú- és értéktőzsde. Kiállított tárgyai közül legérdekesebbek a bemutatott gabonamérleg, gabona-

minták, a lebonyolított üzletek eredményei: az árjegyzékek. Képvisele vannak kereskedelmi intézményeink is, nevezetesen a kereskedelmi és iparkamarák évi jelentéseikkel és egyéb kiadványokkal, a kivitelünk előmozdítására hivatott kereskedelmi múzeum részletesebb anyaggal, melyben legérdekesebbek a mintagyűjtemények, a m. kereskedelmi csarnok, a budapesti hitelezői védegyelet stb. A pénz- és hitelügyi részben megismerkedünk az összes hazánkban forgalomban volt és levő vert és papiros pénzzel, sőt — az osztr. magy. bank kiállítása révén — a világforgalom összes vert folyópénzével. Régi okmányokból, régi pénzváltók és banküzletek feltüntetése alapján megismerkedünk a magyar hitelélet kezdetével és legrégibb fázisaival, bemutatott minták alapján pedig a hitel más eszközeivel: a váltóval, bankjeggyel, bankutalvánnyal, chekekkel. Hitelügyünk fejlődését és mai állapotát a maga egészében mindenkifélt a Vargha Gyulának e tárgyról írt kimerítő monografiájából, azonkívül pedig grafikai táblákból ismerjük meg, a mint külön grafikai táblák tüntetik fel állami pénzügyünk és hitelügyünk alakulását. Az *«Irodalmi Szemlében»* dr. Pólya Jakab drnak «A pesti polg. kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatának története» című munkáját. Ráth Zoltán dr. Fellner Frigyes drnak «A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyenesadórendszerben» című tanulmányát és Fenyvessy Adolf Vargha Gyula drnak «A magyar hitelügy és hitelintézetek története» című munkáját ismerteti. — A *«Statisztikai Értesítőben»* Hajdu László «A közös vámterületnek az utolsó évtizedben való külforgalmáról», Bokor Gusztáv «A munkaközvetítés statisztikájáról» ír. A füzet hat oldalra terjedő *Könyvszemlével* és a M. Közgazdasági társaság *Értesítőjével* zárul.

Ugyanezen folyóirat f. évi augusztus havi füzetében Pólya Jakab dr. megkezdi «A mezőgazdasági válság» című tanulmányát. Tagadhatatlan, hogy az 1873-ik évi nagy gazdasági válsággal mélyreható árhanyatlás vette kezdetét, a melynek hatása alatt a földjáradék és a tőkekamat óriásilag mecsökkent és ezzel a gazdasági termelés nagy köre, de különösen a mezőgazdaság súlyos válságba jutott. De nemcsak gazdasági, hanem ennél is fontosabb társadalmi hátrányai vannak az árhanyatlásnak, a mennyiben a középbirtokos osztályokat, a melyek pedig mai társadalmi rendünk tulajdonképeni oszlopai, végpusztulással fenyegeti. A helyzet megjavítására irányuló törekvések tehát kétségkívül jogosultak, a mennyiben e cél a többi társadalmi osztályok érdekeinek és az elért gazdasági vívmányok sérelme nélkül érhető el. Kérdés, lehetséges-e ez s ha igen, minő eszközökkel? Ám, hogy ezt eldönthessük, mindenekelőtt az árhanyatlás okaival kell tisztába jönnünk. Tudvalevő, hogy e tekintetben nagyon megoszolnak a vélemények. Egyfelől nevezetesen azt vitatják, hogy az árhanyatlást a túltermelés idézte elő. Ezzel szemben azt kell állítani, hogy a túltermelést a mezőgazdaság természete egyenesen kizárja; kizárja azért, mert a mezőgazdasági termelés nem fokozható tetszés szerint, mint az ipari termelés és mivel termelvényei

életszükségletet képeznek s ennél fogva biztos keletre találhatnak. Támogatható ez állítás a buza- és liszt forgalmára vonatkozó adatokkal, a melyekből kitűnik, hogy kínálat és kereslet a világpiaczen egyensúlyban vannak. Másfelől viszont az árak hanyatlását egészen más tényezőknek tulajdonítják. Tulajdonítják nevezetesen annak a körülménynek, hogy a műveltebb államok mind nagyobb része demonetisálta az ezüstöt és az aranyat tette kizárólagos valutájává. Ennek következtében a pénz kevesebb lett, megrágult, az árúk ára pedig hanyatlott. De még közvetve is — úgy állítják — előmozdította az árak hanyatlását az aranyvaluta mind általánosabb meghonosítása. Az ezüst értékének hanyatlása következtében előállt aranyagio ugyanis valóságos kiviteli praemiummá lett az ezüst valutájú államokra nézve, azokat minél nagyobb kivitelre, tehát termelésük fokozására ösztönözvén, a mi ismét csak a világv verseny növekedésére vezetett. Az első állítással szemben már most utalhatni az aranytermelés roppant növekedésére, még inkább azonban arra, hogy a jegybankok birtokában levő aranykészletek roppant és pedig esetenként a látható szükségletet meghaladó mértékben szaporodtak és szaporodnak. De nem fogadható el a másik állítás sem, a mennyiben az semmi pozitív adattal nem bizonyítható; akár az orszákrak-magyar monarchia, akár India buza-forgalmát nézzük, azt látjuk, hogy az semmiféle összefüggésben nincs az agióval. Az ezüst demonetisatiója tehát, a melyet bimetalлистikus szövetség létrehozása útján sürgetünk, nem helyeselhető. Annál kevésbbé pedig, ha egyéb hátrányokat is figyelembe veszünk, a melyekkel az ily szövetség megkötése járna, s a melyek közt talán legfontosabb, hogy semminiféle biztosíték sincs a mellett, hogy az ily szövetség állandó lenne. Ellenkezőleg az államok ki lehetnek téve annak, hogy a szerződés hirtelen széttépnek és egész közgazdaságunk súlyos rázkódtatásba sodortatnék. — Moldoványi István dr. folytatja «A válságelméletek története» című értekezését, a Say-féle *théorie des débouchés* hibáit taglalva és egyúttal Say angol követőinek, James Millnek és Ricardónak elméleteit ismertetve. — Az «Irodalmi Értesítőben» Pólya Jakab dr. bírálatosan ismerteti Széchenyi Imre gr.-nak «Bimetalлизм és a termények ár hanyatlása» című munkáját. — Moldoványi István dr. pedig az olasz socialistikus irodalom fejlődését és mai állását vázolja. — A «Statistikai Értesítőben» Pólya Jakab dr. «Adalékok a gabonaárakhoz» cím alatt a gabonaáraknak a pesti, illetőleg a budapesti börzén való alakulását tünteti fel. — A füzetet hat oldalra terjedő Könyvszemle után a Közgazdasági társulat Értesítője zárja be.

4. A MAGYAR NYELVŐR VIII. füzetében Tóth Béla hibáztatja a Szilasi M. ajánlotta szófordításokat, s kimutatja, hogy a *subtilis* szó jelentéseit egyáltalán nem fedi a magyar *képéczézett*, s a *brüsk* se egyértékű a *peczkés*-sel. De nincs is erre a divatba jött szóújításra semmi szükség, mert a nyelvvel bánni tudó mindig könnyen kiválasztja az idegen szót legjobban takarékos kifejezést, s ez az egész divat német példán kapott lábra. — Lukács Lőrincz azt mutatja ki, hogy *mely szíjjal gaz-*

dagította Faludi az irodalmi nyelvet. Sok helyt helyreigazítja a NyTört. Szótár tévedéseit, pótolja hiányát s betűrendben felsorolja azokat a szavakat, a melyek a Faludi korában nem voltak járatosak az irodalomban. — Lázár István az alsófehérmegyei népnyelvet ismerteti. Jellemző tulajdonsága: a hangok alsó nyelvvállással ejtése, a hosszú magánhangzók kedvelése. Az oláh nyelv hatása is erősen érezhető a dialektuson. — Melich János több helyről szedett adatokkal támogatja azt a nézetet, hogy a *lesz* mint képző szerepel a székely nyelvjárásokban *mondta lesz, elment lesz, elmenyen lesz, ő tudja lesz* (= talán el fog menni, talán tudja). — Sebestyén Ede a könyvkereskedelem nyelvét ismerteti, s az idegen kifejezések helyett magyarokat ajánl. — A szerkesztő közli az Arany János jegyzeteit, a melyeket a költő a Simonyi-féle Antibarbarusra tett. — Az Irodalom rovatban Simonyi Zs. védi magát Király Pállal szemben, a ki keményen bírálta meg S. Tüzetes magyar nyelvtanát. — Az apróbb közlemények sorában R. Prikkel Marián azt a nézetét fejtegeti, hogy a Herkó Páter csakugyan élőszemély volt; — Simonyi szerint a *katona* szavunk szláv eredetű, s nem japáni; — Mikó Pál azt mondja, hogy a *kuna* szó „menyétet” jelent; — Asbóth Oszkár a *vád* főnevet a *vádol* igéből elvontnak véli, mert a szláv *vada* „váda” lett volna a magyarban. — Zolnai Gyula válaszol a szerkesztőséghez intézett nyelvészeti kérdésekre (*nyilvános rendes egyetemi tanár? Ménesibe, Kerekibe? nekitehenedik? 15-én, 15-ikén, 15-dikén?*) — Népnyelvhagyományok. Szólásmódok. Hely- és családnevek. Rímes mondások. Tájszók.

5. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY VI—VII. kettős füzetének első czikkében ifj. Reményi Ede párhuzamot von Nausikaa és Desdemona, illetve e két bájos nőalak szerelme közt. Czélja, megczáfolni Némethy Géza fölfogását, hogy t. i. Homéros a szerelmet csak úgy ismerte, mint a családi tűzhely Vesta-lángját, vagy mint a gyönyör és kéj fellángoló és hirtelen lelohadó szalmatüzét. Beható összehasonlítás alapján a szerző a következő eredményre jut: Nausikaa és Desdemona szerelme azonos, csupán szerelmük sorsa különbözik, valamint azt amannál az epopoe, emennél pedig a tragikum követeli, lévén azt «Odysseia», éppen úgy mintaeposz, valamint az «Othello» mintatragédia. — Bayer József Schiller «Haramiáinak» magyar folytatását mutatja be. Ez a következő czímen jelent meg: «A megtért Moor, históriai dráma négy felvonásokban, készítette Agyagos Molnár Sámuel. felső-vályi ref. prédikátor. S.-Patakon. 1826.» A szerző, kinek születési éve és helye eddigelé ismeretlen, 1812 óta volt lelkész Vályon, hol 1827. febr. 11. halt meg. A darab eseményei a Schiller drámájának utolsó jelenetével állanak szoros kapcsolatban. De csak Moor Ferencz hal meg, az öreg Moor, Moor Károly és Amália életben maradnak. Károly, a nemes bűnös, remete lesz és teljesen megtér, úgy hogy végre elnyerheti atyja bocsánatát és Amália kezét. Molnár műve, mint dráma, igen kezdetleges. A kisérteties elem erősen uralkodik benne, azonfelül telve van kora álérzelmességének minden ki-

növéseivel Nyelvezete is itt-ott nagyon czikornyás, csak néhol magyaros. Nem belső értékénél fogva érdemel figyelmet, hanem csakis mint a hazai Schiller-kultusznak, bár kissé különleges bizonyítéka és emléke. — Balassa József ismerteti a francia helyesírás legújabb reformját, melyet a «Société de reforme orthographique» indított meg. Főleg három javítást sürget: 1. a szükségtelen ékezetek elhagyását; 2. a néma és felesleges betűk és betűketőzések mellőzését; 3. a hangoknak lehetőleg egyforma jelölését. E reform az indítványozók beható fejtegetése szerint nem forradalom, hanem természetes fejlődés, melyet úgy a tudomány, mint a jó ízlés követel, mely valóságos társadalmi jótétemény volna s javára szolgálnak Franciaországnak s a francziául tanuló más országoknak. Az indítványozók ez ügyben 1889-ben az akadémiához fordultak, most pedig a közoktatási kormányt keresték meg. Első lépésök nem vezetett sikerrel mert az akadémia kijelentette, hogy ő csak a szokást követheti, az újítások létesítése a közönség dolga. Ellenben a közoktatási miniszterhez beadott kérvényöknek annyiban már is volt sikere, hogy a miniszter bizottságot küldött ki, mely az iskola számára a mostaninál egyszerűbb és pontosabb írásmódot állapítson meg. — Csapó G. Antonin tárgyalja a görög államkormányzás elméletét Xenophonnál és Platonál. Ezúttal czikkének csak első fele van közölve. — Zlinszky Aladár a magyar irodalmi tanítás fokairól értekezik. Szerinte a középiskolai utasítások az anyagkiválasztás munkáját az alsó három osztályra nézve jóformán befejezték; annál több azonban a tennivaló a három felső osztályban. Itt a főfeladat, hogy a stilisztikai, rhetorikai, szerkesztéstani oktatást kiemeljük meddő formalismusából s lehetővé tegyük az olvasmányok tartalmába való elmélyedést. Egész irodalmi tanításunk, a többi nyelveket is ideértve, elérhető módon túl van terhelve elmélettel. Ennek helyébe az olvasmányt kell tenni, mert műveltségünk sokkal inkább függ gondolataink tartalmától, mint formális képzettségünktől. — A hazai irodalom rovatában Katona Lajos igen kedvező véleményt nyilvánít Fináczy Ernőnek a magyarországi középiskolák multját és jelenét tárgyaló könyvéről, melynek világos conceptiója, az anyagnak helyes elrendezése s arányos megszerkesztése, ép oly szabatos a mily érdekkeltő és sima előadása, a millennium alkalmára készült hasonló munkák özönében előkelő helyet és maradandó értéket biztosít. — Schack Béla ismerteti Kemény Ferencz német helyesírását, melyet sok tekintetben kifogásosnak talál. Főleg hangsúlyozza, hogy a német-magyar szójegyzék (még nem is tekintve egyes hiányait) csak ideig óráig pótolhatja a jó iskolai szótárt, melyre nagy szükségünk van. — Hasznos könyvnek mondja Tóth Kálmán Geréb József praeparatióját Horatius válogatott satiráihoz és epistoláihoz, melyben kevés a kifogásolni való. Különös elismerést érdemel szerzőnek a választékos magyarságra való törekvése és világos előadása. — A külföldi irodalom rovatában Kontlgánicz folytatja az 1893—95-iki francia philologiai irodalom termékeinek ismertetését, ezúttal is a francia irodalomtörténet körébe eső dolgozatokat tárgyalván. — A philologiai program-értekezések

sorából bemutatja Rupp Kornél Boros Gábornak Berzsenyiről, mint drámaíróról írt tanulmányát, melyben szerző a nagy ódaköltőnek 1815-iki drámai töredékét (Döbrentei adta neki e címet: «Kupa támadása») helyesen és vonzóan méltatja; — Balassa József pedig röviden ismerteti Könnye Nándor kis értekezését: «Magyar helyesírás a középiskolákban», melyben szerző részletesen és helyesen tárgyalja az okokat, melyek a tanulók gyakori helyesírási hibáit okozzák, de nem szól arról, a mi a legfontosabb, hogy mikép lehetne e téren nagyobb sikert elérni, illetőleg rövidebb idő alatt észlelőz jutni. — Vegyes közlemények és könyvészet után következik (566—640. l.) Hellebrant Árpád bibliographiai dolgozata: «A magyar philologiai irodalom 1895-ben», mely könnyen áttekinthető tizenkét rovatban 1856 könyvet, értekezést és cikket sorol föl.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1896. október 5.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt., Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt., — Acsády Ignác, Badies Ferencz, Bánóczy József, Coneha Győző, Csánki Dezső, Fayer László, György Endre, Hegedűs István, Inkey Béla, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Nagyessy László, Némethy Géza, Óvári Lipót, Petz Gedeon, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtítkár.

147. Elnök úr üdvözlí a szünet után egybegyűlt tagokat s az ülést megnyitja.

148. A főtítkár bejelenti **Margó Tivadar** tt. szeptember 5-ikén, **Kanitz Ágost** lt. július 12-én, **Balassy Ferencz** lt. október 4-én bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal részvétellel veszi tudomásul a jelentést, az illető osztályokat fölhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

149. **Margó Tivadar** tt. özvegye értesíti az Akadémiát, hogy bold. férje 3000 frtot hagyományozott zoologiai kutatások előmozdítására. — Hálas köszönettel tudomásul vétetik.

150. A cataniai «Accademia Gioenia di Scienze Naturali» megilletődéssel adja tudtul elnökének, **Giuseppe Zurriá**-nak szept. 14-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia részvéte átiratban fog kifejezteni.

151. A főtítkár jelenti, hogy az augusztus 23-án Szücsiben tartott **Bajza-ünnepen** Gyulai Pál rt., az október 4-én Sárospatakon tartott **Tompa-ünnepen** Lévai József rt., a mai napon itt Budapesten tartott **Czuczor-ünnepen** Beöthy Zsolt rt. urak mondottak az Akadémia nevében ünnepi beszédet. — Az Akadémia ez irodalmi ünnepekről, melyekben egy-egy nagyérdemű régi tagjának emlékezete újított fel, örömmel vesz tudomást; az ünnepi szónokoknak, valamint Brázay Kálmán nagykeres-

kedő úrnak, ki Muzeum-körüli házáat, melyben Czuczor meghalt, hazafias kegyeletből, díszes emléktáblával jelölte meg, köszönetét fejezi ki.

151. Főtitkár előadja, hogy a Konkoly Miklós t. tagtól alapított **ó-gyallai csillagda** jubileumán az Akadémiát Lengyel Béla rt. képviselte. — Tudomásul szolgál.

152. **Fehér Ipoly t. és Jagić Wratisslaw kt.** köszönetüket fejezik ki megválasztásukért. — Tudomásul vétetik.

153. **Stein Aurél kt.** Keletindióból tudósítást küld az utóbbi hónapokban befejezett nagy munkájáról. — Az Értesítőben közzé fog tétetni.

154. A Kereskedelemügyi Miniszter értesíti az Akadémiát, hogy a készülöben levő **Török Magyar szótár** kiadásához, ha ez a kereskedelmi érdekekre is tekintettel lesz, 500 frt segélyvel hozzájárul; a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter ellenben sajnálattal kijelenti, hogy költségvetéséből e célra mit sem fordíthat. — Kiadatik az I osztálynak.

155. A Földmívelésügyi Miniszter **köszönetét** fejezi ki, hogy az Akadémia a gazdasági congressus üléseire szíves volt termelt átengedni. Ugyanígy a Vöröskereszt-egyesület, hogy ez idei közgyűlését a díszteremben tarthatta meg. — Tudomásul vétetik.

156. Főtitkár előadja, hogy Nagykörös városa a tetétleni **Árpád-halmon** emlékoszlopot emeltetett, s hogy e fölvatás ünnepére Csányi Dezső, Nagy Gyula és Óváry Lipót l. tagok, ugyanígy a **vulkáni szorosban** emelt emlékoszlop felavatása ünnepére Finály Henrik és Téglási Gábor l. tagok kérték föl az Akadémia képviselőit. — Tudomásul vétetik.

157. Szinyér-Váralján emléket akarnak **Erdősi (Sylvester) János**-nak emelni s az Akadémia tagjait adakozásra kérik föl. — Az ív köröztetni fog.

158. Kazanban **Lobacsevszky** orosz mathematicus emlékére szobrot emeltek s pályadíj-alapítványt gyűjtöttek. — Az erről szóló értesítés kiadatik a III. osztálynak.

159. Fröhlich Izidor rt. jelentést tesz a glasgowi **Lord Kelvin-ünnepéről**, melyen Akadémiánkat képviselte. — Az Akadémia köszönettel veszi a jelentést.

160. Heller Ágost rt. jelentést tesz a londoni **bibliographiai congressusról**, melyen a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumot képviselte. — Közzé fog tétetni.

161. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter köszönetet mond **Heller Ágost r. és Duka Tivadar l.** tagoknak a fentebbi congressuson kifejtett munkásságukért, — miről a nevezett tagok értesítetni fognak.

162. A főtitkár jelenti, hogy az 1891. október havi összes ülésekből **Gróf Széchenyi István életrajzára** hirdetett pályázat meddő maradt, a mennyiben a kitűzött határidőig ez évi szeptember 21-éig egy pályamű sem érkezett be. Jelentéstevő céltalanannak tartaná a pályázathirdetés megismétlését, s azt indítványozza:

a) Jelentse ki az Akadémia, hogy bármikor fog is Gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtatni, ennek szerzője 2,000 frt jutalomban fog részesülni.

b) Tegyen az Akadémia az Igazgató-Tanáchoz arra nézve előterjesztést, hogy a most fenmaradt 2,000 frtnyi pályadíj a Széchenyire vonatkozó ereklyék s irodalmi művek összegyűjtésére s alkalmas teremben leendő elhelyezésére fordíthatassék, a gyűjtés és elhelyezés kérdésében javaslatfételre a mai ülésekből bizottság küldetvén ki.

Az összes ülés mind a két indítványt általános helyesléssel egyhangúlag elfogadja s a most említett bizottságba Zichy Antal tt. elnökelete alatt Gyulai Pált, mint az I. osztály titkárát, Heller Ágost főkönyvtárnokot s az indítványozót küldi ki

163. Jelentés az 1896. szeptember 30-ig lejárt pályázatokról.

I. osztály.

I. Gr. Teleki jutalom (vigjáték). 1. Katona dolog vigj. 3 felvonásban. Jelige: «Az élet hangulat». 2. A nagyon jó ember, vigj. 3 felv. Jelige: «Tu l'as voulu Georges Dandin». 3. Katicza bogár, vigj. 3 felv. Jelige: «Repertoire». 4. Igézet, vigj. 3 felv. Jelige: «Ember bizva bizzál». 5. Don Pedro, vigj. 3 felv. Jelige: «Mi a comituskak gondolata stb.» 6. Sikertelt tanács, vigj. 5 felv. Jelige: «Mert érje bár stb.» 7. A botrány, vigj. 5 felv. Jelige: «Respice finem». 8. Kimondhatatlan, vigj. 4 felv. Jelige: «Shoking». 9. Így meg úgy, vigj. 3 felv. Jelige: «Felleg, el-eltakarja a napot». 10. Ingeborg királyné, vigj. 3 felv. Jelige: «Csak a vége legyen jó».

II Gróf Nádasdy jutalom (Elbeszélő költemény). 1. Az ellopott. Jelige: «Komoly lesz hozzátok stb.» 2. Két testvér. Jelige: «Édes anyjok künn a sírban». 3. Kálmán sírja. Jelige: «Cserlomb». 4. Hilda és Ella. Jelige: «Páros csillag az ég alján stb.» 5. 1867. Jelige: «Lantom neked fog zengeni». 6. Etele és Csaba. Jelige: «Régi diosóságunk stb.» 7. A betyár halála. Jelige: «Kezdő poéta». 8. Mese. Jelige: «X. Y.» 9. Veszített boldogság. Jelige: «A mi szép van e kis könyvben stb.» 10. Moriamur. Jelige: «Multon okulva tanuld jól alakítani a jövőt». 11. Ábránd és való. Jelige: «Nő és szerelem». 12. Az utolsó Lánghy. Jelige: «Egy kincses bánya a tapasztalás». 13. Naplótöredék. Jelige: «Nem úgy van az, mint volt régen». 14. A hajótörött. Jelige: «A remény is eltört». 15. Roland éneke. Jelige: «Egyszerű az ének». 16. Igaz való. Jelige: «Kifáradtam». 17. Pethő Róza. Jelige: «Régi dal». (Jelígés levél nem volt mellékelve). 18. Hasszán. Jelige: «Ha férfi volnál».

III. Farkas Raskó jutalom (hazafias költemény). 1. Millenniumi dal. Jelige: «Él magyar, áll Buda még». 2. Csizmadia. Jelige: «Difficile est satiram non scribere». 3. Ezeréves haza. Jelige: «Él magyar, áll Buda még». 4. A pap honvéd. Jelige: «Egyszerű». 5. Ezeréves genius. Jelige: «Remény». 6. Rezgő nyárfa. Jelige: «Ne kérdezd». 7. Sylveszter Ilona. Jelige: «Magasból bukni». 8. Szabadság szelleme. Jelige: «Szeresd a hazát». 9. Gazda és szolga. Jelige: «Örök harezot ví a lélek». 10. Honfi ima. Jelige: «A haza minden előtt». 11. Az ezredév október hatodika. Jelige: «13». 12. Gondos Ferencz. Jelige: «Megbűnhötte már a nép a multat és jövendőt». 13. Fiamnak. Jelige: «Szivemből tépted ezt a dalt». 14. Öreg Péter gazda, 15. Ezeréves hazánk, 16. Bucsúra menet. E három utolsó jelígeje: «Termett a hős 48-ban». 17. Avasi Borbála. Jelige: «Egyszerű ének». 18. Ilona Jancsi. Jelige: «Szeresd hazádat». 19. A tetétleni halmon. Jelige: «Innen tekinte szét» stb. 20. Kossuth sírján. Jelige: «E sírból biztos a föltámadás». 21. Király hymnus. Jelige: «Királyért, hazáért». 22. Hazaszeretet. Jelige: «A haza minden előtt». 23. Petőfi. Jelige: «És bár reá legmélyebb sír borul» stb. 24. Ezer év előtt. Jelige: «Fű kizöldül». 25. Fiamhoz. Jelige: «Több egy magyarral». 26. A magyarok Istenéhez. Jelige: «Fakó napoknak» stb. 27. A hazzatért. Jelige: «Mert bizony csak akkor» stb.

IV. Gorove jutalom (Újkori aesthetika története Kantig). 1. Újkori aesthetika története Kantig. Jelige: «(Es) mag die empirische Exposition stb.»

II. osztály.

V. A magyar általános bizt. társaság jutalma. 1. A mezei munkás viszonyok hazánkban. Jelige: «A munkának gazdasági jelentősége». 2. A mezei munkás kérdés hazánkban. Jelige: «Parva sapientia regitur mundus».

VI. Péczeli jutalom. 1. Kassa szabad királyi város és környéke

ötvös-művességének története. Jelige: «A munka története az, a melyből legtöbbet tanulhatunk».

VII. **Lukács Krisztina jutalom.** 1. Az ismeretlen kritikái története Kanttól napjainkig. Jelige: «Primus est sapientiae» stb. 2. Kant utáni ismeretelméletek kritikája. Jelige: «Az érzeteknek ontológiai és metafizikai jelentése van».

III. osztály.

VIII. **Lévay jutalom.** 1. A magyar búza minősége. Jelige: «A magyar búza törése nem üveges». 2. Fogyott-e a magyar búza sikértartalma? Jelige: «A kié a föld, azé az ország». 3. A magyar búzáék elemzése. Jelige: «A tanyáknál szellők lágy ölében stb.» 4. A magyar búza sikértartalma. Jelige: «Labor omnia vincit».

IX. **Lukács Krisztina jutalom.** 1. A lineáris és bilineáris alakok elmélete. Jelige: «Az elmélet alkalmazásai koronázzák meg» stb.

X. **Bézsán jutalom.** 1. Herpetologia hungarica. Jelige: «Hass, alkoss, s a haza fényre derül».

XI. A Lévai jutalomra (Kisfaludy Sándor élete és munkái); az Oltványi jutalomra (Szent Ferencz-rendiek története Magyarországon 1526); Gorove jutalomra (angol moralphilosophia Bacontól Herbert Spencerig) pályamű nem érkezett.

A jelentés tudomásul vétetik; a jeligés levelek szokott módon, közös borítékba lepecsételtetnek s az irattárba helyzetetnek, a pályamunkák pedig az illető osztályoknak bírálatra kiadatnak.

164. **Bock Ferencz kt.** az összes ülésen jelenlevő tagok számára megküldi legközelebb megjelenő munkájából (Die byzantinischen Zellen-schmelze) a magyar szent koronára vonatkozó részt 50 különnyomatban. — A küldemény szíves köszönettel fogadtatik, s a példányok a jelenlevő tagok között kiosztattak.

165. Ugyancsak Bock Ferencz kt. megtekintés végett megküldi Kondakoff: Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Emails című munkáját, a melyet dr. Swenigorodskói orosz államtanácsos úr páratlan díszszel adott ki 1893-ban. — A szíves figyelemért Bock kt. úrnak az Akadémia köszönete ki fog fejeztetni.

166. **Winkler Henrik kt.** a m. tud. Akadémiának dedikálja «Die Sprache der zweiten columnne der dreisprachigen inschriften und das altaische» című munkáját. — Köszönettel fogadtatik.

167. **A könyvtár számára érkezett ajándékok.** Vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól: Közoktatás állapotáról szóló 25-ik jelentés. — Földművelésügyi miniszteriumtól: Magyarország földművelése. — Kereskedelemügyi miniszteriumtól: «Magyar Hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon», szerkesztette dr. Szendrei János. — Bosznia-hercegovinai országos kormánytól: «Bosnyákország és Hercegovina az országos kiállításon. — Orsz. Statisztikai Hivataltól: a) «A magyar hivatalos statisztika fejlődése» stb. b) a M. Statisztikai Közlemények XIV-ik kötete. — Báro Hornig Károly veszprémi püspöktől: A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. kötet. — Természettudományi Társulattól: A földmágnességi mérések a magyar korona országaiban. — A bártfai fürdőigazgatóság: Bártfafürdői emlékkönyv. — Győr városától: Győr város monografiája. — Bartalus István l. tagtól: «Magyar Népdalok» 1-ső füzetének második kiadása. — Hanusz Istvántól: «Hőmérsékleti változások». — Pollák Miksa kiadótól: «Örök időkre szóló egyetemes naptár. — A szerb kir. pénzügyminisztértől: «Szerbia Statisztikai Évkönyve 1895. — Actions-Comité der allg. Landes Ausstellung in Prag. (1891.) «Hundert Jahre Arbeit. — A brünni Múzeum igazgatóságától: «A brünni Museum Franciscum Évkönyve 1895. — E. Floyer M. R. A. S.-tól: a) «Les cadrans solaires primitifs dans la Haute-

Egypte». b) Étude sur le Nord-Ethai. c) Further Routes in the Eastern Desert of Egypt — Antonio de Gordon y de Acostától: «A havannai orvosi és természettudományi kir. Akadémia megalapításáról mondott beszéde. Naschér S. tanártól: Auswahl von Gedichten des Reviczky Gyula. — Köszöntettel vétetnek.

168. A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1896. júl. 1. egész október 5-éig megjelentek a következő munkák:
Akadémiai Értesítő. Szerk. Szily Kálmán főtákar. VIII. köt. 7., 8., 9. füz. (79., 80., 81.) 1896. 333—502. lap. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XVI. 3. sz. Szerk. Hampel József. 1896. 193—288. lap. Számos szövegközti ábrával. Egyes füzet ára 1 frt 20 kr.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerk. Dr. Pauer Imre. V. évf. 3. sz. 1896. 353—528. lap. Előfizetési ára 5 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Két havonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerk. Rónai Horváth Jenő. IX. évf. 3. füz. 1896. 253—376. lap. Előfizetési ára 4 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Szerkeszti Szilády Áron. VI. évf. 2. füz. 1896. 129—256. lap. Az évfolyam ára 5 frt.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok címjegyzéke. 1831—1895. 1896. I—VII. és 39. lap.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. Szerkeszti König Gyula. XIV. kötet 3. füzet 1896. 145—219. lap. Egy évfolyam előfizetési ára 5 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerk. Szinnyei József. XXVI. köt. 3. füz. 1896. 257—376. lap. Az évfolyam ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Szilágyi Sándor. 1896. évf. 3. füz. 1896. 385—576. lap. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. VI. füz. Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid Karensuandói lapp szójegyzékkel. (Az előzetes füzeteket lásd az «Ugor füzetek» közt.) 1896. I—XII. és 204. lap. Ára 1 frt 60 kr.

Dr. Högyes Endre. Emlékbeszéd Markusovszky Lajos tiszteleti tagról. (Emlékbeszédok VIII. 11. sz.) 1896. 47. lap. Ára 30 kr.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1895. Présenté par le Secrétaire général C. Szily. 1896. 18 lap.

Szabó Károly és Hellebrandt Árpád. Régi Magyar Könyvtár, Magyar Szerzőktől Külföldön 1480—1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. III. köt. 1-ső rész. 1—2547. sz. (1480—1670.) 1896. I—VIII. és 800. lap. Ára 5 frt.

Ugor füzetek. 12. sz. Déli osztják szójegyzék. Dr. Pápai Károly gyűjtései alapján összeállította Dr. Munkácsi Bernát. Külön lenyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. 1896. 1—58. lap. Ára 60 kr. — Tudomásul vétetik.

169. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZOR és HELLER AGOST r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VII. KÖTET.

1896. November 15.

11. FÜZET.

Roscher Vilmos Emlékezete.¹

(1817—1894)

(Előadta *Kantz Gyula* rendes tag az október 26-i összes ülésen.)

I.

A közelebbi múlt évek során rendkívül sok haláleset fordult elő a tudományos irodalom kitűnőségei körében; igazi csillaghullás a tudományosság egén; megannyi irányadó szellem fényének kialvása! — Legyen elég e részben a történetírókra: Sybelre, Merivalere, Treitschkére, Tainere és Curtiusra; a bölcselek sorából: Secrétanra és Carrierre; a jogtudósok közül: Gneistra, Exnerre, és Iheringre; a természettudósok köréből: Huxleyre, Ludwigr, Helmholtzra, Pasteurre, Kekulére és Tyndallra; végül a nemzetgazdák közül: Helfferichre, Nasséra, Rogersre, Cossára, Steinra, Lehrre, Léon Sayre és Roscher Vilmosra emlékeztetnem.

Ez utóbbnevezett, *Roscher Vilmos*, lipcei egyetemi tanár az, a ki ma e helyen méltató figyelmünket veszi igénybe; ki messzeterjedt fénylő hírnevével, mint nemzetgazda, egy egész korszakot töltött be; 1861 óta Akadémiánk külföldi tagjainak sorát díszíté; s a kinek emlékeztetét a t. Akadémia megbízásából felújítani, nekem, a volt *hallgatónak* és rokonirányú szerény pályatársnak, jutott kitüntető osztályrészsül.

Roscher Vilmos, mint jómódú előkelő család sarjadéka, 1817-ben október 21-ikén született, Hannovera városában, a hol atyja magasrangú államhivatalnok volt. Felsőbb tanulmányait 1835-től 1839-ig az akkor különös hírnévnek örvendő s politi-

¹ Kivonat egy nagyobb irodalomtörténeti és kritikai tanulmányból, mely egész terjedelmében (az irodalmi forrásokat és a részletesebb bizonyítást tartalmazó jegyzetekkel együtt) az «Emlékezésdek» során fog megjelenni.

kailag is európaszerte sokat emlegetett göttingai s a szintén kiváló tudományos tekintélyben állott berlini egyetemen végezte; s már 1838-ban közzétett bölcsészeti-tudori értekezésével: *«De historicae doctrinae apud Sophistas majores vestigiis»*, a melyben (mellesleg említem) már a későbbi tudományos iránya jelezve volt, tudós körökben feltűnést keltett.

A tanári és irodalmi pályát tűzvéen ki életfeladatául, 1840-ben Göttingában mint privátdocens habilitáltatta magát; s rövid idő múlva rendkívüli és már 1844-ben valóságos rendes tanárnak nevezték ki. Ez időben tette közzé első nagyobb közgazdasági értekezését, névszerint *List Frigyesnek*: *«Das nationale System der politischen Oekonomie»* című munkája feletti bírálatát; továbbá a berlini *«Zeitschrift für allgemeine Geschichte»* című folyóiratban két tanulmányát; *«Über Socialismus und Communismus»*, azután *«Umrisse zur Naturlehre der drei Staatsformen»*, és Raunak *«Archiv der Polit. Oekonomie»*-jában napvilágot látott cikksorozatát: *«Ideen zur Politik und Statistik der Ackerbausysteme»*; különösen pedig a: *«Leben, Werk und Zeitalter des Thukydides»* című (1842-ben megjelent) könyvét, a mely az alig 25 éves fiatal tudósnek egyik legmaradandóbb becsű munkája; másfelől 1843-ban megjelent első rendszeres közgazdasági munkáját: *Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft nach geschichtlicher Methode»*, a mely a tudomány egész körzetét főbb vonásokban, sok tekintetben új módszer és új felfogás szerint, tartalmazza, sokaktól Roscher legeredetibb elmeszüleményének mondatik, s a szaktudomány újabbkori fejlődésében eseményyszerű irodalmi terméknek van elismerve.

A mind szélesebb körökben hírnévre szert tett fiatal tudós 1848 elején a lipcsei egyetemre nyert meghívást; s ezen folytatta 46 éven át sikerekben és elismerésben gazdag tanári pályáját és tudományos munkásságát. Ez időtől fogva lett több évtizeden át ez az egyetem nemcsak a közgazdaságtudomány legkiválóbb centruma, a hol a két művelt világrész minden országából a tudomány-művelők egész serege gyűlt egybe, hanem egy új iskolának kiindulópontja is, a mely Roscher nevét az európai tudományosság történetében elenyészhetetlen jelentőségűvé tette, s irányánál és módszerénél fogva: *a nemzetgazdaság történelmi iskolájának* szokott nevezetni.

Folyton növekedő tanári és írói hírneve oly mértékben vonta az államkormányok figyelmét is Roscherre, hogy egyre-másra, a leghizelgőbb föltételek mellett meghívásokat kapott az utóbbiaktól Közép-Európa legkiválóbb főiskoláira; nem szólván arról, hogy alig volt nyelv és idioma, a melyre Roscher egyik-másik műve le nem fordíttatott, kevés tudományos Akadémia a két

művelt világrészen, mely őt kül- vagy tiszteleti tagjává ne választotta volna,

Irodalmi munkásságát sokoldalú tanári elfoglaltsága mellett is egészen élete végéig, s pedig a legnagyobb stílusban, terjedelemben és sikerrel folytatta; úgy hogy alig van az egész jelen században e részben is vele összemérhető szakember. Így, hogy csak a főbb dolgozatokat említsem: 1852-ben tette közzé *«Über Kornhandel- und Theuerungspolitik»* című praktikus irányú, s az e tárgyban addig uralkodott meglehetősen zavaros eszmék tisztázására célzó értekezését; ugyanez időtájt *«Zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre»* című remek dolgozatát; 1854-ben jelent meg nagy terjedelmű rendszeres kézikönyvének *«System der Volkswirtschaft, ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende»* első, a nemzetgazdaság alaptanait tartalmazó kötete, ezen cím alatt: *«Grundlagen der Nationalökonomie»*, mely mind sajátos szerkezeténél, mind új szempontok felállításánál fogva általános feltűnést keltett, s eddigelé (a mi e nemű könyveknél ritkaság) 1894-ben 21-ik kiadást ért. Különben Roscher új felfogása és módszere tulajdonképp *«Systemjének»* nem ezen, szorosabban dogmatikus jellegű első kötetében, hanem a rá következettekben, névszerint a *«Nationalökonomik des Ackerbaues»* (1859. és 12-ik kiadásban 1888-ban), a *«Nationalökonomik des Handels und Gewerbelebens»* (1881. és 6-ik kiad. 1892.) a *«System der Finanzwissenschaft»* (1886., 4-ik kiad. 1894-ben) s a *«System der Armenpflege und Armenpolitik»* (1894) című (megannyi nagyobb terjedelmű, s külön-külön önálló munkának is tekinthető) részekben jutott teljes mértékben kifejezésre.

Az ekként csak tudományának és tanszékének élő s a politikai küzdelmek terétől mindvégig célzatosan távolmaradt tudósnak életfolyama monotoniáját időnként nagyobb utazások (névszerint Olaszországban, Angliában stb.) szakították félbe, mire nézve talán szabad különösen kiemelni azt, hogy a hazánk iránt mindig meleg érdeklődéssel viseltetett, s magyarországi hallgatóit mindig örömmel emlegető tudós 1864 nyarán (a szünidők alkalmával) előbb Győrbe, egy akkor ott tartózkodott volt tanítványa meglátogatására jött, s innen ugyancsak ez utóbbinak kíséretében több más városba is ellátogatott; egyebek közt fővárosunkról s ennek fekvéséről s egynémely nagy vállalata- és ipartelepéről elragadtatva nyilatkozott; s boldogult elnökünknek, b. Eötvös Józsefnek (a kit Magyarország egyik szellemi büszkeségének szokott nevezni) svábhegyí nyaralójában nagy szívélyességgel fogadott vendégként töltött egy délutánt.

A hatvanas évek végén felhívást kapott Miksa bajor királytól, az ennek bőkezűségéből alapított, s a müncheni tudományos

Akadémia vezetése alatt megindult nagy tudományos vállalat számára a «Közgazdaságtani» rész kidolgozására; a minek Roscher páratlan tudásának minden kincsei feltárásával felelt meg, s a «*Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland*» című, nagy terjedelmű munkája 1874-ben meg is jelent.

Szorosan közgazdasági szakművek mellett, Roscher életének utolsó éveiben mint elsőrangú politikai bölcselet is ismeretessé tette magát; jelesül: «*Politik, Geschichtliche Naturlehre der Monarchie; Aristokratie und Demokratie*» című nagy dolgozatának (1892-ben) közrebocsátásával, melyre nézve e helyütt csak azt kívánom megjegyezni, hogy Roscher e munkája is korszakot alkotónak mondható; az általa követett történelmi módszer legszebb vívmányait tükrözi vissza; roppant terjedelmű universálhistóriai tanulmányokra van fektetve; s tartalomgazdagságra, történetbölcseleti értékre, eredeti felfogásra és tanulságos voltára nézve a politikai irodalom e nembeli legkitűnőbb termékeivel helyezhető párvonalba.

Életének utolsó éveiben Systemjének utolsó kötetét már súlyos betegen készítette el, sőt még egy nagy történetpolitikai munkához, a «*Római caesárok koráról*» is hozzá fogott: de egészsége több ízben annyira meg volt rendülve, hogy előadásait majd közbeszakítani, majd végleg megszüntetni kényszerült; s rövid időre azután, hogy ötven éves tanári jubilaumát megülhette, 1894. június 4-én meghalt.

II.

Roschernek kiváló jelentősége a tudományban (s nem egyedül a közgazdaságban, hanem a társadalomtanban és a politikában is) abban áll, hogy ő az első rendszeres alkalmazója az *ügynevezett historiai módszernek*; sőt tulajdonképeni megalapítója, s mind mai napig legismertebb s legtekintélyesebb képviselője is a *történelmi iskolának*, vagy mondjuk kevésbé hangzatosan: *iránynak*, a közgazdaság tudományában.

A historiai iskola abból a felfogásból indul ki, hogy, mint minden dolognak és tüneménynek, úgy különösen a közgazdaságiaknak is, valódi lényege és természete csak történeti létrejövetelük föltételeinek megértése alapján fogható fel és ítéltető meg helyesen. Minden alakzat és szervezet a nép- és államéletben a történetnek productumaként: az idők folyásában és jártában gyökerezik, s az ezen időbeli változások és mozgalmak eredményeként áll előttünk. Ez igazság folyamánya a közgazdaságtudományra nézve is az, hogy helyes és kielégítő elmélet csak történelmi alapon, azaz nem elvont hypothetikus tantételekből és ezekre épített következtetésekből, hanem csak úgy alkotható

meg, ha okoskodásainkban és következtetéseinkben a tapasztalati világ egész gazdag tüneménykörét, évszázadok sorozatára, a világtörténet minden előttünk ismeretessé vált országainak és népeinek beható s különösen összehasonlító szemléletére támaszkodó módon vesszük vizsgálódásaink substratául; szellemünkkel a történet szellemébe behatolni, ennek mintegy lélekzését meg- és titkait ellesni, és ezzel az emberiség fejlődésének nagyban való menetét és ennek különösen a népek gazdaságában nyilvánuló törvényeit felismerni törekszünk. — A történelmi iskola, s legelől Roscher, a gazdasági tünemények fejlődése- és összefüggésében a causális kapcsolatokat keresi és deríti ki; a historiai módszer szabályai szerint az inductio és analogia, a statisztika és ethnologia segélyével a nép- és társadalmi élet minden mozzanatait, hansonlóságuk és különbözőségeik szerint vizsgálja; s a gazdaság-történet *parallelismusait* tekintve a népek és országok fejlődésében, az általánosan érvényesnek s a jellegzetesnek megállapításával szerkeszti tantételei rendszerét. Ez az új felfogás és módszer a következő tételekben jut kifejezésre:

a) A történelmi methodus azt a kérdést, hogy a nemzeti vagyonosság miképen mozgatható elő legjobban, a maga részéről szintén elsőrendű kérdésnek tekinti, de korántsem nézi tulajdonképeni czélnek és feladatnak. A közgazdaságtan nem pusztá chrematistika, azaz művészség: hogyan gazdagodhatik a nép vagy ország, hanem politikai (és sociális) tanszak is, a melyben főképen emberek (és közállapotok) megítéléséről, szervezéséről és irányzásáról van szó. Szem előtt tartva mindig azt, hogy a gazdasági állapotok és alkotások mindig és mindenütt közvetlen hatással vannak mind az egész népéletre, mind ennek egyes köreire és oldalaira, valamint viszont ugyanezen egész és ennek valamennyi részei által hordoztatnak és föltételeztetnek. S történelmileg nézve minden együtt keletkezik, fejlődik és enyészik, kölcsönös föltételezettségben: (virágzása és emelkedése, hanyatlása és elenyészése a közgazdaságnak) a népélet minden egyéb oldalaival.

b) Az állam egy nagy, eleven létszer; és a közgazdaság, mint egy országosan szervezett népnek összetevékenysége, nem pusztá abstractio, hanem valami reális Egész (ép úgy, mint egy nép), a melyben a részek folytonos kölcsönhatásban vannak, s az *egész*, mint olyan, kimutathatólag bizonyos hatásokat gyakorol, sőt az őt alkotó részekről független fensőbb létegetet is képez. A nép nem egyszerű tömege vagy halmaza a mindenha élő egyéneknek és országlakosoknak, hanem egy századokon és századokon át élő s folyton fejlődő egész.

c) Az emberiség fejlődése, mind gazdasági, mind politikai életét véve, bizonyos szabályszerűségek és törvények uralma alatt megy végbe; mely szabályszerűségek és törvények fölismerése és

kimutatása a közgazdaság-tudománynak is (egyik legfőbb) hivatása. E nagy és nehéz feladat csak úgy lesz megoldható, ha az egymás mellett és után létező (gazdasági) tünetmények végzetlenülnek látszó sokaságából azt, a mi a lényeges, s a mi a maradandó, a mi a tipikus, szóval azt, a miben az a szabályszerűség és az a törvényszerűség mutatkozik, fölismerjük s tudományos formulába foglaljuk.

d) E cél elérésére, az egyedül biztos út és mód az imént jelzett eljárás szerint, minden ismert és vizsgálódási körünkbe ejthető népeknek és országoknak, gazdasági tekintetben, tüzetes egybehasonlítása, összemérése és következtetéseinkben szem előtt tartása; figyelve mindig az emberiség történetének azon nagy törvényére, a mely szerint valamint az egyén életében, népek és országokéban is, bizonyos (bár nem mindig élesen meghatározható, gyakran közbe-közbe is szakadó) fejlődés-fokok léteznek; nevezetesen az emelkedés, azután, a virágzás és végre a hanyatlás stádiumai, a melyek mindegyike bizonyos jellegzetes vonások s állapotok összességében mutatkozik.

e) Az ez alapokon fölépített elmélet az idők egyetemének tapasztalataira és a fejlődések universális szemléletére támaszkodva, bensőleg tartalmasabbá és gazdagabbá, ítéleteiben tartózkodóbbá és alaposabbá lesz; minden tünetényt és alakulatot teljes tárgyilagossággal, a maga korának és viszonylatainak méltatásával fogja fel és magyarázza.

f) A történelmi módszer sok hasonlatosságot mutat a természetrajz és physiologia módszeréhez; a nemzetgazdaságtanban (és a politikában) körülbelül azt akarja elérni, a mit a németek úgynevezett Hugo-Savigny-Eichhorn-Puchta-féle *történelmi* iskolája a jogtudományban, Révaink, a Grimm testvérek, Bopp és Burnouf a nyelvészetben, a histologia és zoochemia modern művelői a természettudományban, stb. vettek célba; és mindennek felett azzal az előnnyel bír, hogy (föltéve, hogy positive téves utakon nem jár) tárgyilagos igazságot hoz létre; az elvontan generalizáló s abstract következtetésekben mozgó deductiv módszer helyébe, a reális életet alapul vevő s concret tételeket construáló inductiv módszert állítja.

• A történelmi iskolának ekként formulázott felfogása főbb vonásaiban előnn fogadva és irányadó maradt a tudományt művelők elláthatatlan sorára nézve, s pedig nemcsak Németországban, hanem majdnem az egész polgárosult világban, melynek számos szakembere az új conceptio eredetisége, megkapó közvetlensége, universalistikus vonása, ethikailag is magasabbra törő céljai, és gazdag tudományos apparátusra fektetett soliditása által megnyerve, a Roschertől megjelölt útra kezdett lépni.

Mielőtt ez új irány folyamányait s a közgazdaságtan át-

alakítására gyakorolt hatását közelebbről elemezném, felelnem kell még azon egyesektől fölvetett kérdésre: «vajjon Roscher volt-e a nemzetgazdaságtan történelmi iskolájának tulajdonképeni megalapítója; s névszerint: nem kell-e őt e részben más, hasonló irányban működött szakemberek epigónja vagy ép egyszerű utánpótlójaként tekinteni». Felelnem jelesül azzal, hogy Roschertől az új irány alapítói nevet és érdemet senkisé is vitathatja el; ezt komolyan senki czélba sem vette, s hogy mindazon szakférfiak, akik Roscher előtt hasonló eszméket vagy nézeteket fejeztek ki, az új iránynak, hogy úgy mondjam, csak sejtelmesen és tapogatózva fellépő előfutói voltak; hogy egyikök se bírt az ez irány megalapításához és érvényesítéséhez szükséges (bő s mindenoldalú) történelmi tudással és készséggel; s hogy Roscher volt az első, aki az e végre megkívántatott minden tulajdonnal felruházottan, a feladatot önállóan és tudatosan (még az egykorú hasontörekvésű történelmi jogiskolától is függetlenül) határozta meg és jutott el oly eredményekre, amelyekkel előzőinek minden vívmányai (még együttvéve) is alig mérhetőek össze!

III.

A mi ez új irány hatását a közgazdaság tudományára illeti, az kétségtelenül mély és messzeterjedő volt annyiban, hogy kimutatta impliciten tarthatatlanságát annak a (rég, részben úgynevezett classzikus közgazdaság-iskolai) felfogásnak, amely egy-némely kevés s általánosnak vett tapasztalati tényből kiindulva, pusztán logikus következtetésekkel, majd csak hypothetikus jelleggel bíró föltevések alapján, a gazdasági élet törvényeit megállapíthatni vélte; s egy oly lényegileg gyakorlatias jellegű tudományban mint a nemzetgazdaságtan, a deductiv módszert alkalmazta és tartja mindvégig alkalmazandónak.

Ezzel a felfogással lépett Roscher és az általa alapított iskola ellentétbe, kiemelve a gazdasági élet szervezetén és mozgásán uralkodó *többi* factorokat; rámutatva a történelemnek és a jobban s szélesebb alapon megfigyelt életnek tapasztalataira és tanulságaira; hangsúlyozva az egyoldalú individualizmussal és kosmopolitizmussal szemben a szociális, a nemzeti s a politikai momentum nagy jelentőségét; kimutatva, hogy voltak oly idők és világkorok is, amikor a «lehető legnagyobb haszon» elérésére célzó törekvés, a munkamegosztás s a verseny-elv és csereforgalom stb. nem voltak kizárólag azok a rugók, amelyek szerint a társadalmi javak és termelvények előhozattak és forgásuk s elosztásuk végbement. — Egyébiránt ki kell emelnem itt is azt a methodologiai mozzanatot Roscher felfogásában, hogy abszolút

ellentétbe az úgynevezett classzikus iskolával nem helyezkedék; annak jelentőségét több ízben (könyveiben és előadásában) határozottan elismerte, s igazi tudóshoz illő szerénységgel és tárgyilagossággal nem egyszer utalt arra, hogy ő a tőle ajánlott utat korántsem tartja az egyedül helyesnek és célravezetőnek; és hogy a régi iskolának a tudomány megalapítása és előbbrevitele körül elévülhetetlen érdemei vannak.

Az új iskola hatása még tovább és messzebbre is terjedt, a mennyiben sokat, talán legtöbbet tett a régi, a 18-ik századbeli egyoldalúan nivelláló, magasbrafejtett elméleti, valamint gyakorlati életünknek már meg nem felelő úgynevezett természetjogi, természetvallási, abstract államtani stb. eszmerendszer megengatására s az ennek befolyása alól való emancipációra, s ezzel e részben is egy fensőbb ethikai irányú, s alaposabb tudományos felfogás érvényesülésére.

Mikhez még csak azt kell tennem, hogy a históriai módszernek illetén alkalmazása által a közgazdaságtanra, ez utóbbi korántsem válik, (és nem is volna helyes, ha válnék) történelmi tanszakká (a mint azt ez új irány némely ellenzője állítja); a nagy és principiális különbség közte és a történelem közt abban állván, hogy az utóbbi az eseményeket és tüneményeket mindig individualisálja és különösíti (specialisálja), a történelmi jelenségeket és viszonyokat időrendi menetük és alakulásuk szerint egybeállítva ismerteti, elbeszéli és festi, illetve önmagukban szemléli; a nemzetgazdaságtan ellenben a történelmi jelenségeket elvont általános (generell) jelentőségükben s inkább csak okoskodási substrátumul használja; mint általánosan működő törvények hatását veszi; azokból általános tételeket, szabályelveket és eszméket von el.

IV.

A históriai iskola felfogásának és módszerének egyik főbb folyománya az úgynevezett relativismus (viszony-elviesség), a mi azt jelenti, hogy a közgazdaság tantételei (legalább jó részben) nem absolut, általános és föltétlen érvényességgel bírók, hanem relativok, azaz csak bizonyos korszak, nép, ország tekintetében megállók (illetve alkalmazhatók); hogy tehát a mi tudományunk is (úgy, mint a többi társadalmi és politikai tudomány) a történelmi fejlődés és változások hatása alatt álló, azaz bizonyos constans folyósságban lévőként is szemlélendő; s hogy a közgazdasági elmélet sohasem valami teljesen lezárt elvkör, hanem a gazdasági állapotok fejlődésével haladó, módosuló és kiszélesedő gondolati egészet alkot.

A tudomány illetén formulázása, a régi iskola hívei részéről,

újabb időben erős ellenzésre talált. E tekintetben csak arra utalok, hogy helytelenül értelmezik a történelmi iskola felfogását akként, hogy, szerinte, a tudomány minden ágazata és tantétele csak relativ, s csak föltételes érvényességű; és mintha ezzel tudományunk a szoros logikai összefüggést, általánosságot és egységességet nélkülöző s pusztá esetlegességi szabályok vagy tanokból összeállított ismeret-somma volna; vagy hogy annyiféle közgazdaságtan létezik (vagy kell, hogy létezzék) a hány nép, vagy ország, gazdasági társadalom- vagy életkör létezik, illetőleg mintha minden népre, országra, vagy időre, külön-külön közgazdasági elmélet volna konstruálandó. — Másrészt arra, hogy a történelmi iskola rendkívüli fölénye a régi iskolák felett abban is áll, hogy (nem szorítkozván egy korra, vagy egy időszak állapotára és jelenségkörére) nem elégszik meg azzal, hogy a történetnek egy bizonyos, szűkebb idői átlagát vagy átmetszetét (például a jelenkorét) vegye vizsgálódásai és következtetései alapjául, a mint azt például a régi iskola (újabban megint *Menger* és követői) egyenes túlzásban a nyugateurópai gazdasági állapotokra szorítkozva teszi: hanem célzatosan arra törekszik, hogy a közgazdaság generell lényegét és természetét nem egyoldalúan, egy megrögzített időpontban, hanem az egész emberi és társadalmi fejlődés menetében és ennek minden phásisai- és minden nyilvánulásaiban ismerje fel és értesse meg. — Arra az ellenvetésre pedig, hogy ez a felfogás szerint tulajdonkép nem egy, hanem több gazdaságtani teoriára, illetőleg minden ország, nép és időszak tekintetében külön-külön tudományi elméletre jutunk, azt válaszolhatni, hogy az által, hogy az elmélet ily universalis alapra fektetetik, s minden időket, országokat és népeket figyelembe-vevőleg konstruáltatik: szükséges tudományi egyetemességét és egységét nemcsak hogy nem veszti el, hanem igen is (tartalmilag és szerkezetileg) bővebbé és sokoldalúbbá válik; a szabályoknak és intézményeknek kor és nép föltételezte különbségek szerint való módosulásait vagy változásait, de egyúttal a bizonyos korra, vagy népre nézve való érvényességét és jelentőségét is feltünteti; tehát ugyancsak egy egységes és általános, de a tünetmények és állapotok minden tér- és időbeli változatait egyaránt felölelő és megmagyarázó tanrendszert alkot.

V.

Egészen a fent jelzett felfogásnak szellemében határozzák azután meg Roscher és iskolájának hívei a *«törvény»* közgazdasági értelemben vett fogalmát. A történelmi iskola ugyanis a lényegileg emberi akarat-hatásokból és cselekvéséből eredő gazdasági

tünemények okozatossági összefüggésében és egymásra-következése-meg ismétlődésében nem veszi célba úgynevezett *természettörvényeknek*, azaz abszolút állandósággal és egyformasággal ható s kísérletezési úton is fölismerhető *exact* törvényeknek a kimutatását; s megelégszik azzal, ha e törvényekhez csak hasonló szabályokat, illetve szabályszerűségeket — melyek néha ugyan ennél többet is, de néha még kevesebbet is, vagyis csak irányzatot jelentenek vagy jeleznek, — bír biztosan fölismerni és constatalni; azt tartván, hogy (tekintve a vizsgálódási tér és tárgy változatos és complex voltát) már ez is igen sok, ha szilárd alapra fektetve, a következtetés biztosra vehető; a nagy különbség a morálpolitikai (tehát a közgazdaságtant is magukba foglaló) és a természettudományok közt ebben is olyképp mutatkozván, hogy míg emezekben a bizonyos formulába foglalt szabály vagy tétel minden esetre nézve áll és érvényes: amazokban vagyis a társadalmi tudományokban (a tünemények rendkívül szövevényes voltánál és föltételezettségénél fogva) az a bizonyos szabály csak az esetek többségére nézve érthető; vagyis, sok gazdasági tünemény vagy alakulat tekintetében nem fogjuk mondhatni azt: «*ez* így fog történni vagy így *kell* történnie», hanem csak azt: «ilyen meg ilyen körülmények közt *ez* meg *ez* fog *valószínűleg* bekövetkezni; így és így történendik; erre meg erre lehet számítani». — Magától értetvén, hogy miután az emberi ész egyik legfensőbb célja a jövődönök is fölismerése (előretudása), e részben az eszmény akkor lenne elérve, ha tudományunk képes volna a tünemények törvényének oly tüzetes fölismerésére eljutni, hogy a fejlődés minden stádiumában a további folyamat bizonyossággal meg volna mondható.

A methodologia ez imént jelzett szakaszai körül a legújabb időben erős irodalmi harc foly, a mely (legalább részben) a Roscher és iskolája által követett módszer elleni támadásban is nyilvánul, s Európa több kiváló szakemberét (egyebek közül csak Rümelint, Keynest, Fr. I. Neumannt, Mengert, Wagnert, Dietzelt, Hasbachot és Schmollert említem) vonta a küzdő térre. A harc közvetlenebbül a közgazdasági *törvény* fogalmának és lényegének meghatározása, s az annak fölismerhetésére vezető kutatási *mód* körül forog; távolabbi vonatkozásaiban pedig az inductív és deductív methodus egész kérdésére kiterjed, és különösen a *régi*, úgynevezett classzikus deductív iránynak az *új* vagy históriai irány megdöntésére célzó erőlködéseit állítja szemeink elé. — A sok tekintetben érdekes nézetharcban, a melynek, a Roscher-ellenes irányban, kiváló szóvivői leginkább osztrák szakférfiak és tudósok, (élükön a neves bécsi egyet. tanárral, Menger Károlylyal) a következő támadási pontok a jelentősebbek. — Kifogásolják először is: a közgazdaságtani módszernek Roscher-tól adott *új elnevezését*; helytelenítik a tudománynak Roscher

és követői által követett tagozatát, illetve «általános» és «különös» rész szerint való felosztását (azzal az indokolással, hogy ez utóbbi rész nem is tulajdonképeni constitutív alkateleme a közgazdaság-tannak, hanem művészettan, mely sokkal jobban illik a politikai tudomány keretébe bele); helytelenítően utaltak továbbá arra, hogy az által, hogy Roscher a közgazdasági theoriát más, a társadalmi életnek nem is szorosan ökonomiai oldalaival és viszonyaival kapcsolatba hozza: annak önállóságát és független létét elhomályosítja; s végül, hogy a Roscher-féle iskola egyoldalú kizárólagosságban a deductiv módszert mellőzi és a pusztá inductióra építi következtetéseit; a minek aztán egyebek közt az a visszás következése is van, hogy az általa kimutatott, úgynevezett közgazdasági törvények nem törvények a szó igazi értelmében, hanem (legjobb esetben) csak szabályszerűségek; a mely alapon azután szoros tudományi elmélet nem construálható.

Nem lehet feladatomban ez alkalommal az imént jelzett kifogások stb. tüzetes bírálatába bocsátkozni; s nem tagadom, hogy Roscher ez elleneseinek is megvannak a tudomány előbbrevitele körül a maguk érdemei, a melyeket a részrehajlatlan irodalomtörténész figyelmen kívül nem hagyhat. Ámde közönnysel nem szabad a Roscher-féle irány ez éles antagonistáinak ellenvetéseit vennem, s azért részint védekezésül, részint helyreigazítólág egy-némelyekre utalni szükségesnek tartom.

Így először is, a mi a Roschertól az ő módszerének *elnevezésére* nézve használt terminológiát illeti, arra, hogy a mikor Roscher az ő methodusát *históriainak*, később még *physiologiainak* s *realistikusnak* is elnevezte, e kifejezésekben nem vette és nem akarta vétetni azt a *methodus* szónak bölcsészettani értelmében, a mely szoros formulázás szerint *deductiv* és *inductiv* methodust ismer és különböztet meg: hanem egyfelől tüzetesb jelzésül a töle helyesebbnek tartott új vizsgálódási és tárgyalási iránynak, másrészt, ellentétbe helyezve az ő úgynevezett methodusát a szintén inkább képletiesen úgynevezett *idealistikus* methodussal: az új irány elvi álláspontjának akart már az elnevezésben kifejezést adni; annak az álláspontnak tudniillik, a mely, szerinte, a nemzetgazdaságtudományt minden napjainkbeli socialistikus utópiák s socialdemokratikus izgatások visszautasítására utaltnak nézi. Nem kell különben mondanom sem, hogy ezen terminus «*történelmi módszer*» annyiban is teljesen igazolt és correct, a mennyiben az *inductiv* módszer (köztudomás szerint) csakugyan a *historia* és a *statisztika* módszerei szerint differenciálódik. Szóval, Roscher e kifejezéssel «*históriai methodus*», csak élesebben kívánta jelezni az ő tárgyalásmódja és irányának jellegét, általában és a szakmívelő tisztársak által követett iránytól való direct megkülönböztetésül!

Roscher és követői továbbá nem helyezkednek egyenes ellentétbe a deductiv módszerrel; nem mondják az általuk követett induktív módszert a deductívval összeférhetetlennek; hanem az, a mit tartanak és taniatnak, abban áll: hogy a közgazdaságtudománynak legtermészetesb s legmegfelelőbb vizsgálódási és következtetési módszere az *inductio*; hogy, ha helyes és kielégítő eredményekre akarunk jutni, a konkrét tapasztalatnak, a voltoknak és a létezőnek, a történelem és a históriai fejlemények megfigyelésének alapján kell eljárunk; s hogy a *deductio* csak másod vonalban és meghatározott körre való szorítással, foglalhat tudományunkban helyet; tehát hogy jelentőséggel és jogosultsággal bír, helyenként s különösen az «általános tanok» egy részében nagy szolgálatokat tehet, stb.

A Roscher-féle methodus ellenzői a közgazdaságtanban is exactjellegű törvények kiderítését követelik s tartják lehetőnek; s mert a históriai iskola erre nem vállalkozik, kifogásolják annak eljárását. Pedig közelebből nézve, ők sem bírnak annál többre eljutni; sőt, a mennyiben az ú. n. izoláló-individualistikus eljárással pusztán föltevésekből indulnak ki, az emberi gazdaságban minden változás alól kivett s szorosan determinált constitutív tényezők működését gondolatilag veszik föl, és a reál tünetények fejlődését és történeti alakulását arra a módra nézve, a mely szerint az (általuk úgynevezett) exact kutatás az elméleti problémának megoldására törekszik, egészen befolyás nélkülinek tekintik: az, a mit oly nagy garral *tipikusnak* és *generell*-nek hívnak és hirdetnek, nagyjából nem egyéb ingatag alapon álló *hypotesis*nél; a mi sem az igazi theoretikus, sem a gyakorlatiasan gondolkozó nemzetgazdát kielégíteni nem képes.

Éppen így vagyunk a Roscher-féle irány ellen tett kifogással: a *relativistikus* elvet illetőleg. Jelesül annyiban, hogy a históriai módszer elvetői akkor, a midőn azt vitatják, hogy e módszer mellett szilárd tudományos tantételek felállítása s így lezáró ítélet- és nézetalkotás is lehetetlenné válik: egyoldalúan mindig a theoriának általuk fölvetett absolutismusából indulnak ki; a morálpolitikai tudományokban is csupa általános és absolut érvényű tételek felállítását követelik; a sociális életen uralkodó törvényeknek és szabályoknak tér és idő, nép- és ország-viszonyok szerinti (nem ugyan más-más voltát, de) módosulását és nem constans, hanem változó alakban való jelentkezését pedig ignorálják. Eltekintve attól, hogy a históriai iskola sem tagadja «általános érvényű igazságoknak» is létezését és kideríthetőségét; s az ez igazságoknak egyik forrását képező etikát szem elől nem téveszti, illetőleg ezen az alapon (mint újabban mondani szoktuk) érték-ítéletek azaz a történelmi tényeknek s a fennállónak erkölcsi szempont és mérték szerint való bírálása jogosultságát kétségbe nem vonja.

VI.

Roscher gondolatrendszerének nagybecsű alkatrésze: a történet-bölcsészeti elmélet az emberiség, illetőleg a népek és országok *fejlődési fokairól*.

Köztudomású dolog, hogy e részben (az emberiségnek mind egészben, mind országok és népek szerint való tagozatának történeti menetét illetőleg) két különböző felfogás létezik. Egyik az (ügynevezett) optimistikus, a mely a folytonos haladás és tökéletesedés elvét vallja, s általában véve a derültebb élet- és világnézetnek a nyilvánulása; a másik a pessimistikus, a mely különösen az ember egyedi s physikai életének folyásából s a természeti világ tünetényeinek jellegéből elvont analogia szerint következtetve: minden teremtményre és emberi alkotásra nézve, a keletkezés, a virágzás és (az egykoron való kikerülhetetlen) elenyésztés általános rideg törvényének uralmát hirdeti; s néha (egyesek felfogásában) az ügynevezett örökös körfutás eszméjében jut formulázott kifejezésre. — E két uralkodó felfogás vagy világnézet közül Roscher inkább az utóbbihoz, azaz a pessimistikushoz hajlik; a mi különben politikai és morál-bölcsészeti alapmeggyőződésének s életfelfogásának is folyománya; és sociál- és gazdaság-philosophiai okoskodásai és következtetései egész sorozatán végig mindenütt domináló mozzanat; bár újabb dolgozataiban jóval enyhébb formulázásban és módon jut kifejezésre.

Szerinte, először is: minden földi lét, élet és alkotás fölött uralkodni látszó az a törvény, hogy minden csirában és kezdetben már megvan az enyészetnek és a végnek a magva, országok és népek tekintetében is fennáll, a mennyiben azok élete is a fejlődés és emelkedés korából a virágzás, innen a hanyatlás és elgyengülés, s végre a felbomlás korába megy át. Az ember életkor-fokaiból (ifjúság, férfikor, aggság) vett analogia (Roscher szerint) a nagy ethikai egészek fejlődésmenete megítélésére felette becses támaszpontot szolgáltat és sok esetben találó (gyakorlati) következtetéseket enged vonni.

Minden világkornak (mondja más helyen Roscher) megvannak a maga sajátos alakulatai és intézményei, a melyek bizonyos idejű (bár sokszor századokon át terjedő) tartamban, megfelelők és helyesek; azonban a szükségletek és érdekek, a műveltség és értelmi fejlődés állapotának változtával tartalmukat elvesztik, tarthatatlanokká válnak és elenyésznek. Az ügynevezett örökös haladásban való hit, Roscher szerint, «babonás hit, a melylyel sokszor egyesek és népek önmagukat ámitják; s a mint van haladás *fölfelé*, azaz igazán jobb és emberiesebb állapotokra, úgy van haladás *lefelé* (az erőkimereülés és az enyé-

szet felé) is». Mindig különbség lévén teendő erkölcsileg egészséges és ép népek, s nem ilyen népek között; mert míg amazoknál a fejlődéssel járó új állapotok, intézmények stb. a népek és országnak javára lehetnek s annak emelkedését elősegítik: emezeknél, mint el nem bírhatók, csak a hanyatlás megindítása avagy siettetésére hatnak.

A népek politikai élete, mind az államformák, mind belintézményeik tekintetében, bizonyos fejlődésfokok szerint való (történeti) folyamatot mutat. A szabadságtalan és patriarchál-monarchikus primitív alkotóktól föl egész a közszabadság és népuralom szövevényesebb s finomabb alakzataiig, és innen megint lefelé a demokratiai túlhajtás, az ezt követni szokott katonai despotismus, a tyrannis és a plutokrátiával egyidejű ochlokratiai kinövésekig: egy és ugyanazon törvény uralma észlelhető, tudniillik az emelkedés, a virágzás és a hanyatlás szabályszerű egymásutánisága és egymásrakövetkezése. — A virágzási kor népek és országok életében (Roscher szerint) az, a midőn annak minden erői és tehetségei összhangzatos kifejlésre jutottak; a társadalmi elemek és tényezők, valamint a politikai hatalmak, helyes arányban és egyensúlyban vannak; a conservatív és progresszív irány s a még életképes s tisztességes régihez való ragaszkodás a változott szükségletek által követelt újjal békésen egyesül; államhatalom és népszabadság (*imperium et libertas*), összérdek és magánérdek, kormányzat és öngazgatás, egymást támogatva, érvényesülnek és egyensúlyban vannak; — gazdasági tekintetben pedig a föld, munka és tőke mentől produktívabb módon való és sikeres összhatásában: a vagyonosodás és jólét, valamint a javakkal való helyes élés, folyton terjed; egyesek és osztályok a nemzeti munka gyümölcseiben és hozadékában érdem és hozzájárulás szerint részesülnek; a vagyonos felsőbb osztályok közérzlete és áldozatkészsége az alsóbb s vagyontalan osztályok törvény- és tulajdonszerzetével, szorgalmával s munkakészségével kezefogva jár; s egyáltalában minden tehetség az egésznek épsége és szilárdsága biztosításában tudatosan hat közre.

A közgazdaság fejlődésfokai tekintetében különösen, Roscher szerint, a gazdasági fejlődés alsó fokát: a majdnem kizárólagos östermelés, vagyonbeli szűkölködés, gyér népesség, primitív közlekedésmód, gyöngye s decentralisált közhatalom, a pénzügyi háztartásban a kincstartás, domaniális jószágok és naturálszolgáltatások jellemzik; míg a felsőbb fokon az ipar és kereskedelem élénkségével, sűrű népességgel, a szállítás és üzleti érintkezés könnyű, technikailag tökéletesebb volta- és gyorsaságával, továbbá az államhatalom összpontosító szervezetével, a szövényes adórendszerrel s kifejllett közhiteli és adóssági ügygyel találkozunk. Túlfinomultságú s hanyatló országokban: tudatos

túlbecsülése az anyagi érdekeknek, nyers élvhajászat, rövidlátó s csak a pillanatnak élő egoismus és szívtelen pénzuralkodás, a fővárosok szertelen felfuvódása a provincia rovására, képezik a jellemző vonásokat. Az antik világ gazdasága sok hasonlatosságot mutat az újkori népekéhez; azonban a második termelési tényezőnek, a munkának teljesebb érvényesülésére nem jutott, s a rabszolgai intézménye és a gépek nélkül való productiójánál fogva magasb tőképoleczot nem érhetett el, stb.

Fölötte érdekes még Roscher gazdaságbölcseleti teoriájának az a része, a melyben a *socialismus* és *communismus tanait* elemezi, s egyebek közt arra utal, hogy ezek korántsem szüleményei a modern világnak, hanem a legrégibb kulturnépek-nél is megvoltak, s mindég előfordulnak ott és olyan időkben, a hol a gazdagság és szegénység közti ellentét igen élessé vált; erőteljes és szélesb alapú középosztály a társadalom harciban álló rétegei közt kiegyenlítő tényezőként már nem hat; a hol a túlságig vitt munka-megosztás a dolgozó osztály függőségét szerfelett nyomasztóvá változtatja; továbbá, a hol az alsó osztályok, demokratikus mozgalmak következtében, nagyon is követelőkkel lesznek, s forradalmias küzdelmek közepett a közjogerzület meg-ingattatik; s végül, a hol a nép vallásias meggyőződése és erkölcsössége meglazulnak; a tekintély és a hagyomány kevésbévétele általánosabban elterjedt és hatályát elveszté. Azon állam-bölcselei messzelátást és mély felfogást tanúsító tétellel fejezvé be e részbeli elemzéseit: «a közeledés a nemesebb értelemben vett birtokközösséghez: a gazdagok emberiessege- és szeretetéből, és ne a vagyontalanok gyűlöletéből vegye kiindulását. A valóságban, fájdalom, nagyon is képzelhető, hogy a jövő még jóval közelebb viend a socialismus mai terveihez és aspirációihoz, s pedig talán inkább caesaristikus mint ochlokratikus úton, jelesül a centralisatio, a policziai hatalom, s az adóteher szerfeletti érvényesülése, illetve túlfeszítése, s egyáltalában az *állami omnipotentia* teljes uralomra jutása által; mely fejlemények, ha olykép mennének végbe, hogy a közérzületet egyidejűen a vallás-erkölcsi élet megújhodása nem erősítené, méltán legfőbb okául, valamint szüleményeül és symptomájául volnának tekintendők az újkori népek hanyatlásának.

Kell-e mondanom, hogy Roscher mindezek alapján teljes-hivatottságú folytatójaként jelentkezik: Montesquieu és Herder, Ritter és Buckle, Krause és Hegelnek, s valódi történet-philosophnak bizonyul; talán az egyetlennek valamennyi nemzet-gazda között, a ki e kitüntető czimre magát egész mértékben érdemessé tette.

VII.

Kevésbé érthetünk egyet Roscherrel és némely követőjével, ha a közgazdaság-tudomány hivatását majdnem kizáróan abba helyezik, hogy a tünemények causális összefüggése és egymásra következése szabályainak kiderítésével foglalkozzék; ellenben arra, hogy «miképen volnának a létező állapotok (változott viszonyoknak és szükségleteknek megfelelően) átalakítandók, illetve megjavítandók, azaz: mit mondjon ki a theoria a *letten* és *létezőn* kívül a *leendőre* és a *célbaveendőre* nézve, ne terjeszkedjék ki.

Méltán lehet ugyanis a jelzett felfogással szemben arra utalni, hogy épp azon okból, hogy a közgazdasági élet sohasem valami stabil és megállapodott, hanem a nép- és társadalom-élet fejlődésével és változásaival folyton változó, új meg új szükségeket és célokat szülemelő: a tudománynak sem szabad egy bizonyos időpont állapotai szerint mintegy megrögződnie, hanem el kell hivatásául ismernie azt is: figyelembe venni, a mi az esetleg megváltozott körülmények közt a kívánatos és a célba-vehető; s rámutatni arra, mely intézmények és rendszabályok már elavultak s megjavítandók, vagy másokkal felcserélendők. A mi még annyiban is indokolt, hogy a közgazdaságtan éppen gyakorlatias jellegénél fogva, az e nemű feladatok szemügyrevételétől nem idegenkedhetik; és csak a saját tekintélyét és súlyát kisebbitené, ha másként járna el; de találja igazoltságát magában a történelmi iskola következetesen érvényesülő egész nézetkörében is, a melynek alapján az a viszony-elviességi és fejlődéselvi felfogás folyományaként jelentkezik.

A nemzétgazdaságtan nem jogosulatlanul veszi igénybe a büszke epithetont «*korunk vezértudománya*»; tehát arra is ki kell terjeszkednie, a mi még nem létezett, vagy csak keletkezőfélben van; jelszava nem lehet az: «én constatáltam az elvont igazságot, kimutattam a törvényt, — a többit (a cselekvést és elhatározást) a praktikusokra bízom». Szóval igazat lehet némi-leg adni azoknak, a kik azt mondják, hogy «a historismus elégtelenen mindazon esetekben, a midőn az életnek egészen új alakulatai és igényei állván elő: új, s az eddigi tapasztalat által nem nyújtott eszközök és módok megjelölése, illetőleg ez irányban is kalauzolásra szolgáló elvek felállítása válik kívánatossá.»

Roschernek e felfogása egyébiránt könnyen megmagyarázható. Egyrészt ugyanis azon nézetből indult ki, hogy a történelmi alapon mivelt és construált elmélet elég alapot képes már önmagában is nyújtani a praktikus államférfiúnak arra nézve, hogy (adott körülmények közt) magát feltalálhassa, s a helyest és célszerűt fölismerhesse. Másrészt a világtörténet beható tanulmányozásában s mély emberismeretben gyökerező meggyőző-

désénél fogva, Roscher idegenkedett minden sentimentális és idealistikus túlzás, elhamarkodás vagy éppen erőszakos rázkódtatástól, s ép ezen okból akarta tudományunk úgynevezett praeceptiv elemét és irányát szűkebb körre szorítani; s egyidejűleg az a nemes eszme is vezette, hogy a tudomány, a maga szűzies tisztaságában csak úgy óvható meg, ha kizárólag az «igazság» kiderítésével foglalkozik, távol marad a pártok és érdekkörök harcrai által szétszaggatott jelennek sivár üzelmeitől, a mi közben pártdoktrínává is fajulhatna s ezzel nemesebb zománczától megfosztatnék. E felfogás volt oka annak, hogy Roscher mindig távoltartotta magát a praktikus politikai működéstől; és mindig azt a nézetet vallotta, hogy a tudósnak, a kutatónak, valódi tudósnak kell lennie és *semmi* egyébnek.

VIII.

Legyen szabad még Roschert, teoriájának némely egyéb jelentékenyebb momentuma, valamint tudományi állása és hatása szerint, jellemezni.

Így először is: a mi a tulajdonképeni közgazdaságtant illeti, míg «Systemjének» I-ső kötetében szorosabban ragaszkodik az angol classzikusok tanaihoz, a többi kötetekben (melyek a gyakorlati és különös részt foglalják magukban) önállóan construálja sok tekintetben új s tantételeit mindenütt a történelemre fektetett elméletét; s igazat adhatni Schmollernek, mikor Roscher művének ezen részei egynémelyikére nézve azt mondja, «hogy hozzáfogható s vele párvonalba helyezhető munka az összes világirodalomban alig található». — Korunk praktikus mozgalmait tekintetében, (hogy csak egy-két pontot említsek) ellenzője a bimetallismusnak, az egyoldalú agrarianismusnak, a szertelen nagyra felfúvódó fővárosoknak, a túlhajtott üzérleti versenynek és speculációnak, a mértéktelen centralisativ tendenciáknak, a köz- és magánhitel (papirpénz, adósságcsinálás stb.) túlfeszítésének stb. — ellenben szószólója a szabad productio és forgalom elvének, a valutarendezés körében az aranymonometallismusnak, a jegybankpolitika terén a nemzetközi fizetési mérleg gondos szemelött tartásának, az adórendszerben a direct és indirect adónemek czéltudatos combinatiójának. — A mi pedig államfelfogását és politikai nézeteit illeti, figyelmet érdemlő egyebek között a szellemes megkülönböztetés, a melyet magánjogilag és államjogilag (középkorias és modern módon) szervezett országok között tesz stb. Az államot lényegében ethikai-organikus közületnek tekintvén, az e felfogásból folyó consequentiákat elfogadja, bár historico-physiologiainak jelzett módszere szellemében «Poli-

tikáját a «státus-élet *természettanának*» is nevezi. — Az «államformák» felosztásában az Aristotelesi elvet követi, s jól mondja, hogy ebben a keretben minden politikai tüneménysorozat s az emberiség háromezer éves politikai fejlődésének minden főbb mozzanata jól beilleszthető és megmagyarázható. — Az alkotmányoknak a nép fejlődésfokával való szoros viszonyosságára utalva: R. szerint a nemzetek nyilvános életének tetőpontját a centralisatio és az autonóm hatalmak egyensúlya és harmóniája jelzi; míg a részeknek egyoldalú anarchikus praeponderantiája (mint a középkorban tapasztaljuk) a fejletlenségnek, a központi hatalom despotikus túluralma pedig a nép túlfejlettségének, illetőleg hanyatlásának a tanúsága. — A jelenlegi államrend és szervezeteket illetőleg R. a fennállónak nem magasztalója ugyan, de az alapokat helyeseknek tartja s minden erőszakoskodó radikalizmus ellenében megóvandónak véli. A legújabbkori állam- és szociális fejlődés, R. nézete szerint, nagy veszélyeket rejt méhében, s tartanunk kell attól, hogy kimenetelét vagy óriási anarchikus harcok, vagy minden szabadságot elfojtó despotikus uralom és önkény képezendi. Minden egészséges politikai fejlődésnek alapelve az, hogy a fejlődés organikus és nem felforgató vagyis olyan ne legyen, a mely a létezőt mindig tagadja és minden fennállót lerombolni akar. R. szerint a legszebb szabadsági formula is félszeg, ha alkalmazva forradalomra vagy dissolutióra vezet.

Ezek után még a következőket kell kiemelnem:

Roscher a közgazdasági tudományt egészen új alapokra, igaz, nem állította, gyökeresen nem alakította át. Ezt egyáltalában a jelen század egy nemzetgazdaságtudósa sem tette. Annyit azonban joggal mondhatni, hogy Roscher azt valamennyi századunkbeli elődeinél szélesb és biztosabb alapra fektette, a mennyiben az állam- és társadalomélet minden egyéb köreivel és mozzanataival egyenes kapcsolatba hozta; az ethikai momentumnak, valamint a juridikainak a gazdaságival való szoros viszonyát s kölcsönhatását a tudomány egész rendszerére való jelentősége szerint elismerésre juttatá; s új módszerével e tanszakban igazi universalistikus felfogásnak tört utat; a mivel a közgazdaságtan a századunk második felét jellemző fejlődéstörténelmi eszmemozgalommal is viszonylatba helyeztetett; s a népek és országok emelkedése és hanyatlása legnagyobb kérdésének vizsgálására irányzódott és képesítődött.

Csak természetes és magától értetődő dolog, az itt mondottak szerint, hogy Roschernek tudományi, tanítói és írói hatása, mind hazájában, mind azon kívül egyaránt messzeterjedt, mélyremenő és maradandó vala. Míg ugyanis odabenn (hazájában) a tanszéken, az irodalomban, sőt még fejedelmek tanácsában is szavára és tanaira osztatlan figyelemmel és érdekléssel hallgattak; számos

egyetem részéről a leghizelgőbb föltételek mellett meghívásokat kapott; kézikönyve- és egyéb műveivel (mint helyesen mondatott felőle) nemzetének valódi tanítójává, s (mint tudományunk legújabb történetírója is megjegyzi) a német közgazdaságtan aranykorának megnyitójává vált; kül- és belföldi tudományos testületek vetélkedve siettek őt tagjaik sorába fölvenni: hazáján kívül abban a kitüntetésben részesült, hogy a szaktudósok egész hosszú sora készségesen követte és fogadta el tanait; munkáinak egy részét majdnem valamennyi cultur-nyelvre lefordították; olasz, francia, svájci, angol és amerikai hallgatói nevének és működésének hírért a polgárosult világ minden vidékeire elvívék; egynémelyek közülök tekintélyes írók, tudósok és tanárokként terjeszték és terjesztik az ünnepelt mester tanait és eszméit.

Nem hiányzottak és hiányzanak egyébiránt (a mint már fentebb egynémely alapkérdésre nézve tüzetesebben érintettem) ellenzői (részben élesen bíráló antagonistái) sem Roschernek, sem az ő tőle alapított iránynak. Elismerem (s nem vontam sohasem kétségbe), hogy a Roscher módszere és doctrinája ellen tett némely kifogás nem minden alapot nélkülöző; de kétségtelen annyi is, hogy az illető ellenvetéseknek nagyobb része egészen indokolatlan, s az új módszernek és iránynak vagy pozitív nemértéséből vagy félreértéséből származó.

Tagadhatatlan továbbá, hogy Roscher fontos intézmények avagy jelenségek megítélésében némileg ingadozó álláspontot foglal el; úgy hogy fejtegetései nem mindig kielégítőek vagy megnyugvást adók; de másrészt meg éppen Roschernek a nemesebb jelentményű historismusa valóban szabadítólag és kibékítőleg hat; az egyszerű gyakorlati embernek, épp úgy mint az államférfiúnak, ítéletét és látását élesíti; s egy fensőbb s elfogulatlanabb élet- és világnézetnek talajára állít.

Nem foglalja Roscher doctrinája magában az egész igazságot (a mit önhittelen szerénységgel mindig beismert maga is); nincs hiányok és tévedések nélkül, s részint kiegészítést, részint megigazítást tesz szükségessé. De az elfogulatlan bírálat soha sem tagadhatandja azt, hogy Roschernél szélesb látkörű, sokoldalúbb tudományos készséggel feladatát felkaroló nemzetgazda századunk folyamában nem volt; hogy tőle és lipcei tanszékétől vette (mint egy jeles szakember megjegyzi) kiinduló pontját a közgazdaságtudománynak az a fényes diadalmenete, a mely ennek nagy jelentőségű állását a korunkbeli összes tudományok közt, s egyúttal a történelmi iránynak a művelt világ számos főiskoláin, valamint irodalmában való képviselését alapította és hozta meg; s hogy nem túlzott a jelenlegi müncheni tanár s Roscher egykori tanártársa, *Brentano*, akkor, a midőn azt mondta, „hogy Roscher könyveit még soká, igen soká fogják olvasni és tanul-

mányozni, a mikor a mieink (a többi jelenkori közgazdasági írókéi) már rég a könyvtárak moh- és porlepte állványain fogják örök álmukat háborítlanul aludni».

IX.

Még csak Roschernek, mint *állambölcselelőnek, tanárnak és írónak* jellemzésére nézve akarok egynémelyeket megjegyezni.

Erkölcsei és politikai világnézlete szerint, Roscher (mint más helyütt is érintők) erősen conservatív, a történeti hatalmak tisztelése és kimélése elvéből kiinduló státusbölcselelő; a mi különben nála a kat-exochen történésznél, a ki a históriai fejlemények bizonyos benső jogosultságát vallotta, a nagyon gyors haladásnak (a mely nem is mindég előremenetel és emelkedés, hanem visszalépés), a történelem lelkiismeretes szemléletéből levont tanulságok figyelembevételével, barátja nem lehetett; s egyáltalában a századokon át folyó fejlődés-létrehozta (állami, sociális és gazdasági) alapok megingatásától méltán tartott: alig csodálható! Távol volt azonban az élesenlátó tudós a conservativismus túlzásaitól; mindig rosszalta annak úgynevezett restaurationális és középkorias jellegű kinövéseit; nem zárkózott el korunk új szükségai, szabadsági, egyenlőségi stb. legitim követelései, az alkotmányos felelős kormány előnyössége, a nemesebb értelmű demokratia aspiratióinak elismerése elől; egyúttal buzgó szószólója a szabad önkormányzati rendszernek; a mily határozott ellenzője a socialistikus és utopistikus célú agitatio- s minden mértéket és okszerűséget figyelmen kívül hagyó radikálismusnak.

Tanulmányai- és tudományszakánál fogva inkább a realistikus és komolyabb életfelfogáshoz hajolva, az élet minden adott nagy tényezőivel és nehézségeivel, valamint anyagelvies célzataival és az emberek gyarlóságaival folyton számolt; de megóvta magában mégis a legnemesb idealismust, erkölcsi és mély vallásos érzületében az ethikai világrendet megingathatatlan tényül veszi, mely további bizonyításra nem szorul és minden kétely fölé van helyezve; igazi nagyság Roscher szemében csak erkölcsi nagyság volt, (mint önmagára is Fichtenek azt a szép gondolatát, «hogy a tudós egyszersmind népének és korának erkölcsileg legkiválóbb embere legyen», concret módon megvalósítani törekedett; örömmel nézett minden haladást, melyet akár az anyagi, akár a szellemi műveltség terén tapasztalt (mert minden haladást szellemi erők productumának tekintett), s magában a látszólag annyira realistikus nemzetgazdaságban is minden jelentékenyebb tüneményt és alakulatot az ember erkölcsi tehetségeiből folyónak, és az ethika szempontjai szerint is megítélendőnek tartá.

Kiváló jellemvonás Roscher tudományos felfogásában még a

törekvés az ellentétek kibékítése- vagy enyhítésére; a miből folyólag többször utal arra, hogy «mind az életben, mind az elméletben, a két részen való egyoldalúság combinálva adja az igazságot», s hogy «az igazság nem fekszik az extrémek közötti középben, hanem valamivel magasabban, ott a hol ez extrémek mintegy kiágazásukat, a kiindulásukat veszik». — Tudományi sikereit s phaenomenális ismeretbőségét bámulatos emlékezőtehetségének s az ezzel párosult törhetlen munkakedvének és szorgalmának tulajdoníthatni; nem szólna arról, hogy igazi tudós és bölcselő létére, neki csak egy élet-öröme, egy szerelme, egy világa volt: *a tudománya!* — Nagy volt e mellett Roschernek tehetsége néhány kevés históriai adatból (olyformán mint Cuvieré a természetrajzban) egész tüneménykörök reconstitúcióját stb. megalkotni, épp oly nagy, mint a formális művésziesség «törvényeknek» a rideg empirikus anyagból való kifejtésére.

Mint *tanár* Roscher igazi mintaképe volt egy magát kizáróan csak tisztjének szentelő német professornak, a kinek más dolga, helye vagy hivatása nem volt, mint az íróasztala, a könyvtára s a katedrája. Előadásai ugyan nem voltak a fejtegetés dialektikai szigoránál fogva vagy formai tekintetben kiválóak, de annál nagyobb hatást gyakorolt széles tudományossága, a legérdekesebb s legtanulmányosabb részletekbe ereszkedés, és szellemes idézetei által, a mivel hallgatóinak látó és ismeretkörét rendkívüli mértékben gazdagította s önálló gondolkozásukat és ítélőképességüket fejlesztette.

* * *

Ezekkel befejezem (talán nagyon is hosszúra nyult) előadásomat, a melyben egy rendkívüli tudósi egyéniséget s egy nagy jelentőségű tudományi irányt (vagy iskolát) együvévalóságukban s összefüggésük szerint feltüntetni és közelebbről méltatni tűztem volt ki feladatomból. Vajha sikerült volna e czélt csak megközelítőleg is elérnem, s valamivel ahhoz járulnom, hogy mind az iskola, mind annak alapítója, a sok félreértéssel szemben, kellő világításba helyezve és igazságos megítélésük szempontjai tisztába hozva legyenek. Feladatom teljesítésében, az elhunytéhoz való viszonyból eredt kegyeletes érzelmek, de az a meggyőződés is vezetett, hogy a történelmi iskola a közgazdaságtudományt kétségtelenül sokkal magasabb polczra (mint a melyen előbb állott) emelte, és a tudományos szellemfejlődésnek általában is marandandó értékű szolgálatokat tett; s hogy az iskola-alapítót illetőleg igazat lehet adni Németország legkiválóbb szaktudósainak, mikor Roscher elhalálózása alkalmával azt jegyezték meg, hogy benne Európa egyik legnagyobb tudósát, Németország egyik legünnepelebb tanárát és szakíróját, a nemzetgazdaságtan újjáalakítóját gyászolja.

S most még egy szót végezetül. Abban a nagy és sivár zűrzavarában az eszméknek, törekvéseknek és érdekharczoknak, a mely napjainknak (a századvégi évtizednek) uralkodó, de elcsufító signaturáját is képezi: bizonyos pessimistikus elkeseredettséggel is találkozunk a tudományosság nem eléggé megfelelőeknek tartott vívmányai s csekélyszerű eredményei fölött; sőt mi több, majd általánosan, majd egyes tudományokra nézve még az a sujtó ítélet is hallható, hogy feladatára képtelennek bizonyult és *csődbe jutott*. — Hogy van-e e kemény ítéletnek jogosultsága, nem vizsgálom; a közgazdaságtudományra nézve egyenesen kétségbe merem vonni. Mindenesetre pedig bizonyos vagyok az iránt, hogy attól a szomorú sorstól, hogy csődbe jusson: ez a tudomány mindaddig megóva maradand, a míg a *Roscher*-tól megvetett alapokat, felfogást és irányt tiszteletben fogja tartani!

A hangsúly a germán nyelvekben.

(Kivonat *Petz Gedeon* lt. május 4-én felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

A nyelv életében egy el-eltűnő, sokszor kellőkép észre sem vett és mégis rendkívül fontos tényező: a *hangsúly*. Akárhány nyelv helyesírása nem is jelöli meg, és sokáig a nyelvtudomány sem fektetett rá kellő súlyt s nem ismerte fel igazi fontosságát. Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány terén, igaz, hogy még e tudomány megalapítója, Bopp Ferencz szentelt működése vége felé az accentuatio kérdéseinek egy kis munkát, a hangsúly igazi jelentőségére azonban csak a hetvenes évek második felében mutatott rá Verner Károly. Azóta az erre vonatkozó kutatások mind nagyobb és nagyobb tért foglalnak el a nyelvtudományi irodalomban: főleg az indogermán szótag-hangsúly kérdésében élénk vita fejlődött.

I. A szótag-hangsúly. Mig a szó- és mondathangsúly aránylag régi tárgya a nyelvtudományi kutatásnak, addig a szótag-hangsúly megfigyelését és tárgyalását csak újabban sorolta feladatai közé a phonetika s a nyelvtörténet. Formájának felismerése kétségkívül több nehézséggel jár, mint a hangsúly másik két fajtáé, bár lényegileg nagyon közel áll hozzájuk. Mert a mint a *mondat-hangsúly*ban a mondat alkotó részeinek, a szólamoknak egymáshoz való erőbeli viszonya, a *szólam*-, illetőleg *szóhangsúly*ban a szótagok erőbeli viszonya jut kifejezésre, úgy a *szótag-hangsúly* vizsgálatánál arra vagyunk figyelemmel, hogy az expiratio ereje hogyan oszlik el a szótagot alkotó elemekre, a hangokra. Nem az az egyedüli feladatunk tehát, hogy a legerősebben kiemelt

elemet constatáljuk — ez itt természetszerűleg a sonans, hanem ügyet kell vetnünk valamennyi egyéb elemnek a sonanshoz való hangsúlyozási viszonyára is. Nem az accentus helye, hanem az accentuálás módja fontos itten, épp ezért a szótag-hangsúly tárgyalásánál az accentus *formájáról* s az *accentus-qualitásról* is szoktak beszélni.

A szótag hangsúlyozásánál is — épp úgy, mint a mondat és a szóhangsúlynál — különbséget kell tennünk az *erősségi* és a *magassági* hangsúly között. Fejtegetéseinkben azonban túlnyomólag az erősségi hangsúlyozás jön tekintetbe. Itt mindenekelőtt fontos az *egyszerű* és *kettős* szótag-hangsúly közti különbség. Az előbbinek esetében az expiratio folyamata csak *egy* magasabb erőfokot ér el, a szótagnak csak *egy* csúcsa van s csak *egy* nyomatékot hallunk is. A kettős szótaghangsúlynál ellenben az expiratio nem oly egyenletes lefolyású: közben megszakítás áll be, az expiratio ereje mintegy hanyatlik s aztán újra felszökik. Itt tehát a főcsúcs mellett (rendesen utána, ritkábban előtte) még egy mellécsúcs képződik. Az újabb nyelvtörténeti kutatás szerint már az indogermán ősnyelv-ben is meg volt különböztetve a kétféle accentus-qualitas: egyszerű szótag-hangsúly volt az, melyet az *acutus* neve alatt ismerünk (a következőkben *éles hangsúly*nak mondom), kettős szótag-hangsúly volt a *circumflexus* (mi *nyújtott hangsúly*nak mondhatjuk).

E különbségek szemmeltartása mellett az újabb nyelvek és nyelvjárások hangalakjára nézve a szótag-hangsúly alakulását még egy más szempontból is kell vizsgálatunk tárgyává tennünk. Arra kell ügyelnünk, hogy a szótag keretében az expiratio mily erőfokot ér el abban a pillanatban, mikor a szótag sonans-elemét a rákövetkező consonans váltja fel. Ha ez a sonanst erejének legmagasabb fokán váltja fel, mintegy elmetszi, akkor *metszett* hangsúlylyal van dolgunk. Ez rendesen zárt szótagokban levő rövid vocalisokra esik, mikor fortis következik rájuk, ez esetben az expiratio ereje magát ezt a consonanst is erősítheti (ném. *hätte, hálte, fällt*). Evvel szemben áll a *fogyó* hangsúly, ilyenkor a sonans mintegy végig elhangzik s a consonans csak akkor követi, mikor a sonans intenzitása már fogyófélben van. A német irodalmi nyelvben a hosszú vocalisok és diphthongusok rendszerint ezzel a „fogyó hangsúly”-lyal ejtetnek; a kevésbé hangsúlyos vocalisoknak is ez a sajátjuk; be szokott állani lenismássalhangzó előtt (ném. *hà-be, schlà-fe, fühl, là-tein*). Egyes német nyelvjárásokban nyílt szótagban levő rövid vocalisokra is esik (svájci *gê-be, lè-se*); másrészt előfordul itt zárt szótagokban is (*hàlm, háltn*). *A magyar nyelv hangalakjának*, úgy hiszem, egyik jellemző sajátága a gyakori *fogyó hangsúly*: itt nemcsak a hosszú vocalisokat, hanem a nyílt szótagban levő rövid vocalisokat is

ezzel a hangsúlylyal ejtjük. Balassa szerint «ha a hangzó rövid s egyszersmind szótag-végző», metszett hangsúlyt ejtünk, — én úgy vélem, hogy ilyenkor épp ellenkezőleg *fogyó* hangsúlynak van helye (*a-lu-szik*). Erre mutat a *szótag-határ* is. Az accentus említett formái ugyanis szoros kapcsolatban vannak a szótagok elválasztásának módjával: Sievers szerint metszett hangsúlyozás mellett a szótag-határ vagy a consonans után (*hat er' = hát-er*), vagy magába a consonansba esik (*hatte*), fogyó hangsúlyozás esetében ellenben a consonans elé jut a szótag-határ (svájci *gè-be, lè-se*, orosz *vò-du*). A magyarban rendszeren vocalis után s consonans elé esik a szótag-határ: ez is arra mutat, hogy a vocalist fogyó hangsúlylyal ejtjük.

Indogermán szótag-hangsúly. Az indogermán ősnyelv szótag-hangsúlyának kérdésével a régibb összehasonlító nyelvtudományi kutatás egyáltalában nem foglalkozott. Bopp könyve (*Vergleichendes accentuationssystem*) egészen a szóhangsúly vizsgálatának van szentelve, a szótag-hangsúlyra vonatkozó afféle problémákról, a minők a mai kutatást foglalkoztatják, könyvében semmiféle, még csak sejtelemszerű megjegyzést sem találtam. E részben is, úgy hiszem, a szanszkrit nyelv nagy tekintélyében kell a magyarázatot keresnünk: ez a tekintély oly ólomsúlylyal nehezedett az összehasonlító nyelvtudományra, hogy a minek ebben a nyelvben nem lelték alapját, azt szinte elvből kizárták az indogermán ősnyelvből is. Azt Bopp is kimondja, hogy a szanszkrit accentusok közül az *udátta* a görög *acutus*-nak felel meg, azonban az ó-ind grammatikusok többi accentus fajai, az *anudátta* és a *svarita* már nem szolgálhattak az összehasonlítás kiinduló-pontjául, a görög és a litván nyelv hangsúlyozását, pedig a szanszkrit tanúságának híjával, valószínűleg nem igen tekintették megbízható alapnak. Az indogermán nyelvtudomány későbbi rendszerezője, Schleicher, sem tárgyalja compendiumában az accentuatio kérdéseit. Az első, a ki az itt szóban levő jelenségekre figyelmessé lett, Kurschat volt: ő litván nyelvtanában (1876) e nyelv két hangsúly-fajtáját, a «gestossen» és «geschliffen» accentust a görög nyelv acutásával és circumflexusával hasonlította össze. Majd, egymástól függetlenül, Bezzenberger és Hanssen foglalkoztak a görög és litván nyelv hangsúlyozásbeli egyezéseivel; Hanssen a gót nyelvet is belevonta vizsgálódásai körébe s ezekből arra a következtetésre jutott, hogy már az indogermán ősnyelvben is megvoltak a különböző accentus-qualitások. Hanssen elméletét azonban Brugmann (Grundriss I. 1886.) nem fogadta el bizonyosnak. A kérdést újabban (1892) széles alapon tárgyalta Hirt Hermann (Indogermanische Forschungen I.). Hirt fejtegetései után nem tarthatjuk kétségesnek a két különböző accentus-qualitásnak az indogermán ősnyelvben való megvoltát. Ugyanő *Der indogermanische*

nische accent cz. a minap (1895) megjelent művében a részletekre nézve még jobban kifejtette ez elméletet.

De ha a görög, litván, germán és részben az ind nyelv adatai alapján meg is állapíthatjuk azt, hogy az indogermán ősnelvben meg kellett már lennie a kétféleségnek, ezzel a tünemény még nincs megmagyarázva. Az a kérdés merül fel, hogyan keletkezett maga ez a hangsúlyozásbeli kétféleség? Hirt szerint a circumflexusnak két forrása lehetséges: a contractio és a synkope. Mind a két esetben az a közös, hogy egy szótagnak elveszéséről van szó. Tehát azt mondhatjuk: mindenütt, a hol eredetileg két szótagú végzetet lehet feltételeznünk, nyújtott hangsúlyozást találunk. Újabban Hirt részletezte e magyarázatot. Kiemeli, hogy a kétféle fejlődésnek alapja a két-mórás (~~) és három-mórás (~~~) vocalisok különbsége, az előbbieket éles hangsúlyozással voltak ejtve (~~), az utóbbiak a nyújtott (kettős) hangsúlyozással, a melyet azonban csak később vontak magukra. A két-mórásból ugyanis akkor keletkezett a három-mórás, mikor egy szótag elveszésének esete forgott fenn. A két-mórás hosszú vocalisnál ($\bar{e}$ = *ee*) ilyenkor túlnyújtás állott be (*ee*), a második, hosszú elem magára vonta a hangsúlyt s így az egész hosszú vocalis kettős, még pedig emelkedő hangsúlyozással ejtődött. A hangsúlynak a quantitasbeli tüneményekkel való kapcsolata meglátszik az egyes nyelvekben is: a görögben az acutussal és a circumflexussal ellátott diphthongusok mennyiségükre nézve is különbözők (v. ö. οἶχοι nom. pl. és οἶχοι loc. sing.!).

Hirt magyarázatát általában véve elfogadhatjuk. Igen valószínű, hogy az új hangsúly akként keletkezett, hogy a második hosszú elem magára vonta a hangsúlyt s így az egész vocalis kettős hangsúlyozással ejtődött. Hogy ezt azonban feltétlenül elfogadhassuk, ahhoz aztán csakugyan szükséges is az, hogy minden egyes esetben ki legyen mutatható az új vocalisnak három-mórás volta s az, hogy e vocalis egy rövidebb és egy hosszabb elemre oszolhatott. Egy eset azonban nem fér meg e magyarázattal: az *o*-tövek locativusa, pl. gör. οἶχοι, οἶχει, Ἰοδυοῖ, litv. namė. Hirt szerint ez alakok végzete egyszerű *o* + *i*-ből keletkezett. Csak hogy ilyformán nehéz a fenti magyarázatban feltételezett processust elképzelni. A míg a locativus *-i* ragja sonantikus funkcióban volt, nem lehet szó „szótag-elveszés“-ről és nem lehet szó arról, hogy ez az *-i*, a „második elem“, önállóságának elvesztése következtében, meghosszabbodjék és magára vonja az accentust. Másrészt, mért hosszabbodott volna meg az *-i* akkor, mikor már consonantikus funkcióba került (*oi*), és hogyan vonhatta volna magára ekkor az accentust? — A locativus ez alakjánál még egy másik tüneményt is megfontolás tárgyává kell tennünk. Vannak ugyanis ily tövekből képezett locativus-alakok, a melyeknek hangsúlyozása

nem nyújtott, hanem *éles*. Mind e nehézségek, azt hiszem, olyformán oszlatathatók el, ha a locativus-ragnak kettős alakját tesszük fel: egy rövid hangzós *-i* és egy hosszú hangzós *-ī* alakot. E feltevést az indogermán nyelvek egyes alakjai támogatják is, az ó-indben és görögben előfordulnak hosszú *-ī*-vel való locativusok is (*vaktár-ī*, *πατέρ-ī*), a latinban is, nemcsak *-i*-töveknél, a hol másképp is magyarázhatók, hanem mássalhangzós töveknél is (*Carthagini*, *Tiburī*, *rurī*).

Ha e föltevésünk elfogadható, akkor a hangsúlyozásra vonatkozó szabályt így kellene fogalmazni: nyújtott hangsúlyozás akkor áll be, a mikor a két összevont elem közül a *második* vagy *sonans*+*consonansból* áll, vagy maga egy *hosszú sonans*. Az első esettel van dolgunk a plur. nom.-ban (*-es*), a plur. gen.-ban (*-ōm*), a sing. abl.-ban (*-a^xd*), a sing. dat.-ban (*-ai*); a második esettel az optativusban (*-ī*), és szerintünk a locativusok egy részében is (*-ī*). Ellenben két rövid sonansból keletkezett diphthongusok éles hangsúlyozásúak. Ez megfelel a mennyiségi viszonyoknak is: három-mórás szótag csak 2+1 mórásból vagy 1+2 mórásból állhatott elő, de 1+1 mórásból nem.

Germán szótag-hangsúly. Az indogermán szótag-hangsúlyra vonatkozó fejtegetések a végszótagokra vonatkoztak. Így a germán nyelvek körében is első sorban ezekre kell ügyet vetnünk. A germán ősnyelvre vonatkozólag már régen állítottak fel szóvégi törvényeket. Westphal a gót nyelv idevágó adatait magyarázta meghatározott hangtörvények alapján, Scherer pedig általános germán szóvégi törvényeket állított fel. Majd Leskien a szóvégi mássalhangzókról szól tüzetesebben s törvényében főleg a nasalisoknak tulajdonított a hosszúságot megőrző hatást. (Ezen az alapon fogalmazta Brugmann is a germán szóvégi törvényeket az ő «Grundriss»-jában.) Ennek az eladdig uralkodó felfogásnak ellentmondott Hanssen, igaz hogy csak a gót nyelv körére szorítkozva. Többszótagú szavak szóvégi vocalisai hosszúságának megőrzését ő annak tulajdonította, hogy e vocalisok nyújtott hangsúlyúak voltak, pl. gót sing. gen. *gibōs*: gör. *τιμή*, litv. *mergōs*; sing. dat. *gibai*: gör. *τιμή*, litv. *mergai*; plur. nom. *gibōs*: litv. *mergōs*; plur. gen. *gibō*: litv. *mergū* stb. Ellenben éles hangsúlyú hosszú vocalisok megrövidülnek: gót sing. nom. *giba*: gör. *τιμή*, litv. *mergā*; sing. acc. *giba*: gör. *τιμήν*, litv. *mergā* stb. De minthogy a Hanssen felhozta esetekben a hosszúság megmaradásában még mindig az eredetileg a szóvégén állott consonans hatását lehetett látni, azért e fejtegetések nem voltak meggyőző erejűek. Újabban Hirt fogta ismét pártját a Hanssen felfogásának. Ő a régi hangtörvényeknek először is azt a pontját támadta meg, mely a nasalisok hosszúságot megőrző hatásáról szól. Mindenekelőtt ki-mutatta, hogy egyrészt voltak oly hosszú magánhangzós szótagok,

a melyek végén sohasem volt nasalis s azért még sem rövidültek meg (régi ablativus-alakok, pl. gót *aljathrô*, *dalathrô* stb.; az indogermán ablativus pedig *-d* végű volt; továbbá gót *uato* stb.), másrészt voltak nasalis-végű szótagok is, a melyeknek vocalisa mégis elvesztette hosszúságát (gót *bandja* acc.). Ha már most itt is kapcsolatba hozzuk a hangsúlyozási viszonyokat a mennyiségi viszonyokkal és az éles hangsúlyúakat két-mórás hosszú vocalisoknak, a nyújtott hangsúlyúakat három-mórás hosszú vocalisoknak vesszük, a következő szóvégi törvényeket kapjuk: a) három-mórás hosszú vocalisok (nyújtott hangsúlylyal) a gótban hosszú vocalisokul tűnnek fel, az ófelnémetben hosszú vocalisokul, ha zárt szótagban állanak, nyílt szótagban rövid hangzókul (plur. gen. gör. *ῥῆων*: gót *dagê*, ószász *kinda*; sing. gen. gör. *τιμῆς*: gót *gibôs*, ófelnémet *gebâ*); b) két-mórás hosszú vocalisok (éles hangsúlylyal) megrövidülnek (sing. nom. görög *τιμή*: gót *giba*; sing. acc. **bandjēn*: gót *bandja*). A szabály így kétségekivül egyszerű és tetszetős, egyes adatok azonban a mellett szólnak, hogy a szóvégi consonansoknak mégis volt hatásuk a vocalis hosszúságának megőrzésére.

Igy tehát az indogermán őskorszakbeli kétféle hangsúlyozás hatása kimutatható még a germán ősnyelvben is, viszont ez a körülmény megerősíti azt a föltevést, hogy az indogermán ősnyelvben szorosan meg volt különböztetve a hangsúlynak ama két faja. Vajjon germán nyelvbeli tőszótagokban és egyáltalában nem a szó végén levő szótagokban mennyiben lehettek fel a két hangsúly minőség közti különbségnek nyomai, arra nézve nincsenek biztos adataink. Az ófelnémet korszakban ismét feltűnik a circumflectáló hangsúlyozás (a hosszú hangzók diphthongizálása ép ebben leli magyarázatát), ez azonban már új fejlődés, bár ránk nézve így is érdekes bizonyossága annak, hogy a nyújtott hangsúlyozás a vocalisok hosszúságából fejlődik. A szótaghangsúlynak a német nyelv későbbi szerepléséről még a szóhangsúly tárgyalása alkalomával kell szólanunk.

II. A szóhangsúly. Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, lehet és szabad-e egyáltalában külön szóhangsúlyról beszélni? Azt mondják, a szó magában nem él, csak a mondatban, legföljebb a szólamban más szókkal kapcsolatosan. Igaz is, hogy a *phonetikai* mondat körében nem beszélhetünk külön szóról, hanem csak szólamokról. A nyelvtudomány azonban nem helyezkedhetik pusztán a phonetika álláspontjára, nem szorítkozhatik arra, a mit a beszéd phonetikai alakja feltüntet; a nyelvtudomány ügyet vet a nyelv pszichológiai oldalára is; figyelembe veszi, hogy a beszélő tudatában mégis csak el vannak egymástól különítve az egyes szók. A tudatban minden szónak megvan a maga normalis alakja s bár a mondatbeli összefüggésben ez a normális alak

nem is tűnik fel hiven és tisztán: azért ez a környezet hatása alatt elváltozott alak mégis szabályszerűen levezethető amaz izolált alakból. Ez áll a szónak nemcsak hangjairól, hanem hangsúlyáról is. Minden izolált szónak megvan a maga megállapodott hangsúlyozása s a nyelvtudománynak igenis feladata, hogy e hangsúlyozást tanulmányozza és constatálja. Csak e normalis hangsúlyozást ismerve, foghatunk hozzá a több szóból alakult beszédbeli csoportok: szóösszetételek, szólamok és a mondatok hangsúlyának tanulmányozásához.

Az indogermán ősidőre vonatkozólag a nyelvtudomány — főleg három nyelv (ó-ind, görög és germán) adatainak összehasonlítása alapján — arra az eredményre jutott, hogy akkor a szóhangsúly *szabad* volt, e hangsúly helye nem függött sem a szótagok számától, sem mennyiségi viszonyoktól. A germán ősnelv különélete korszakában is sokáig fenn kellett még maradnia a szók hangsúlyozása éme módjának (Verner törvénye). De a szabad hangsúlyozás nem maradt meg a germán nyelvezet korszakának végéig: új hangsúlyozás állott be. Ezt gyakran úgy határozzák meg, hogy a hangsúly a *gyökér-szótagra* esett. Közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy — általánosságban véve — az *első* szótagra esett (egyszerű névszónak első szótagjára; összetett névszóban az első rész első szótagjára; egyszerű ige első szótagjára; praefixummal ellátott igében a főszótagra, minthogy még nem valóságos összetétel; összetett főnévből képezett igékben az első szótagra). Ez a hangsúlyozás megmarad az egyes germán nyelvek különfejlődése korában is.

A német nyelvbeli szóhangsúly tárgyalásánál ügyet kell vetni a szótaghangsúly jelenségeire is. A főhangsúly helye az előbbi korokhoz képest nem változik, különbség főleg az, hogy a történeti fejlődés folyamán az expiratio mind nagyobb erővel történik, evvel együtt jár, hogy a többi szótag hangsúlya gyengül; az az erő, mely eladdig az egész szó egyes szótagjain megoszlott, most mintegy koncentrálódott. Evvel aztán bizonyos hangtani változások járnak.

A mi az újfelnémet korszakot illeti, a szóhangsúly hatásának tulajdonították a tőhangzók meghosszabbodását. Az tény, hogy e jelenség csak erősebb hangsúlyú szótagokban állott be (*viel: vielléicht; hēr: hūrán* stb.) De a meghosszabbodás oka nem abban keresendő, hogy az első szótag erősebb expiratióval volt kiemelve. Az erős expiratióval ép ellenkezőleg rövidség szokott járni (Sievers). A tulajdonképi ok minden valószínűség szerint az accentus kvalitása, formája, — tehát nem a szóhangsúly, hanem a szótaghangsúly mivolta. Paul valószínűnek tartja, hogy minden hangsúlyos rövid szótagban gravist, vagyis fogró hangsúlyt ejtettek; az esetek egy részében ez a gravis, a mely

könnyen kapcsolódik hosszúsággal, a vocalis megnyújtását idézte elő (*väter: väter*); az esetek más részében a fogyó hangsúlyt metszett hangsúly váltotta fel, ez megóvta a rövidséget, a következő consonanst erősebben ejtették, úgy hogy kettős consonansnak is tüntetik fel (*sīte: sītte*). Wilmanns szerint ellenben az acutus volt az általánosabb hangsúly s mindenekelőtt ennek fejlődött ki két faja, az „önálló” (selbständiger acut) és a „feltételes” (bedingter acut), — az első akkor áll be, ha a kilehelt levegőáramlattal hirtelen alábbhagyunk (*jā*); többnyire szótag végén állott, azaz a vocalisra következő mássalhangzót a következő szótaghoz tartozónak érezték; a második akkor áll be, ha a levegőáramlatot egy mássalhangzónak az articulációjával mintegy elvágjuk, ez tehát az igazi „metszett” hangsúly; ilyenkor oly consonansnak kell a hangsúlyos vocalis után következnie, a melyet még ugyanazon szótaghoz tartozónak érez a beszélő, ez tehát zárt szótagokban fordul elő. Az első, az „önálló” acutus kiveszett az újfelnémet nyelvből: ha a vocalisra következő consonans el birta metszeni a levegőáramlatot (pl. *t*; némileg *m*), akkor az „önálló” acutust a „feltételes” (tehát a „metszett” hangsúly) váltotta fel; a többi consonans előtt, a melyek jóval gyengébb articulációval képződtek, az önálló acutust a *gravis* váltotta fel; ez az utóbbi azután hangzónyújtást eredményezett. Hogy e kétféle felfogás közül melyik jár közelebb az igazsághoz, azt bajos eldönteni, minthogy nem tudjuk biztosan, vajjon a kfn-ben a *gravis* volt-e általánosabb, vagy az acutus. A délnémet dialektusok tanúsága inkább a *gravis* mellett szól. Az irodalmi nyelv azután a hangsúlyozásban is középnémet és alnémet hatásokat fogadhatott el. Hogy a régi *gravis* az esetek nagy részében acutus váltotta fel, annak a *beszédbeli sebesség fokozódása* (Wundt) is lehetett oka.

A főhangsúly mellett igen fontos még a *mellékhangsúly*. A német nyelv régibb korszakaiban még nagy szerepe van; az újfelnémetben, mikor a főhangsúly erősödésével a többi szótag hangsúlyának gyengülése jár, már sokkal kisebb a szerepe.

Érdekes, hogy e mellékhangsúlynak positiv hangváltoztató hatása is lehet: mellékhangsúlyos szótagok vocalisai néha meghosszabbodnak (kfn. *Sifride, Gunthère, Liutwin*); mellékhangsúlyos hosszú vocalis diphthongussá válhatik (kfn. *-līn: úfn.: -lein*). Jóval nagyobb körre terjed az a hatása, hogy a vocalisokat minőségük és mennyiségük tekintetében megóvja a gyengüléstől. Ebben a jelenségben persze bajos határt vonni az ok és okozat között; a legtöbb esetben kölcsönhatással lehet dolgunk (úfn. *-heit, -keit, -and, -ing, -ung* stb. képzők).

Legyen szabad e helyütt egy kis kitérést tennem *magyar nyelvünk területére*. A magyar nyelv a németből vett kölcsönszavaiban (v. ö. kfn. *hāluere*: magy. *hóhér*); de meg a saját

szavaiban is — főleg a német nyelv eljárásával összehasonlítva — aránylag hiven őrizte meg a tőszótag után következő szótagok vocalisainak színezetét és mennyiségét. Ez arra mutat, hogy e szótagoknak erősebben hangsúlyozottaknak kellett és kell lenniök, mint a német nyelv megfelelő szótagjainak. Ezt megerősíti az élő beszéd megfigyelése is. Ez a körülmény pedig ismét azt bizonyítja, hogy a magyarban nincs a tőszótagon az az erős expiratorikus hangsúly, a melyet a német nyelv sajátjául ismerünk: a tőszótag határozottan kiemelkedik ugyan, de a többi szótagnak is jut elég hangsúlybeli erő, a hangsúlyozás ereje mintegy egyenletesebben eloszlik az egész szóalakon. Ha pedig a tőszótagot nem ejtjük azzal az energikus expiratóval, akkor már pusztán elméletileg is valószínűvé lesz, hogy a magyarban nagyobb köre jut a fogyó hangsúlynak, mint a németben (nem a különböző német nyelvjárásokat, hanem az északnémet hangsúlyozás felé hajló közbeszédet érve). Mind e tételek helyességét, úgy hiszem, ki lehet mutatni, ha főképp a magyarba került német kölcsönszókak tekintjük a hangsúlyozás és, a mi ezzel a mondotak szerint kapcsolatban van, magánhangzók mennyisége szempontjától. Még pedig ki lehet mutatni, hogy az esetek túlnyomó számában *gyöngébb fajta vagy másodrendű hangsúlyozással* (egyrészt a tőszótagok *fogyó hangsúlya*, mely főleg zöngés hangok előtt áll, másrészt a második, vagy harmadik szótagra eső *mellékhangsúly*) a *vocalis hosszúsága* jár. Ha ilyenkor már a németben is hosszú hangzót találunk, akkor ép a sajátos hangsúlynak kellett megőriznie az eredeti mennyiséget, de van akárhány eset arra is, hogy a németben rövid volt a vocalis s a nyújtás egyedüli okát a hangsúly minőségében kereshetjük.

I. Tőszótagokban: α) *gróf, rét, drót, bűsz*; β) *bál, málha, példa; hárfa; hámor; pánt, sincz, táncz; sáfár, séfely; gépely; pék; stékli, rékli; ráspoly, kóstol; kócz; csúz* stb. A nyújtás oka ezekben nem lehetett pusztán a főhangsúly, az expiratio erősebb volta (v. ö *balzsam, banda, föld, hurcz, sarcz, bak, bakter, bükköny, czakk, czikkely, czukor*), hanem valószínűleg a *fogyó hangsúly*.

II. A többi szótagban, a hol vagy a német nyelvbeli főhangsúly gyengülésével, vagy régi mellékhangsúlylyal van dolgunk:

a) ha a német nyelvbeli alak második vagy harmadik szótagján volt a főhangsúly (t. i. nagyobbbrészt oly szókban, a melyek a németben is kölcsönszók) a magyarba való átvétel után a szó első tagjára esett a főhangsúly, de amaz eredetileg hangsúlyozott vocalis vagy hosszúnak maradt, vagy hosszúvá lett, kétségkívül a — most már gyengült — hangsúly hatása alatt, pl. α) *altány, borbély, dékán, delfin, fáczán, furér, gavallér, kurír, mondúr, papír, parádé, pallér, porcellán, kvártély, ispo-*

tály, ferslág; 3) alabárd, bordély, elefánt, flanél, házsárt, kastély, matrác, panganét, tubák stb.;

b) ha német szó első, főhangsúlyos szótagja a magyarban bizonyos hangtörvények szerint második szótaggá lett, a hangsúly gyengülésével ilyenkor a vocalis hosszúsága, illetőleg megnyújtása jár, pl. *zsinór; folóc, palánk, istáp, istráng, zománcz*;

c) ha a németben mellékhangsúly volt a szó második vagy harmadik szótagján, a magyarban hosszú — talán szintén mellékhangsúlyos — vocalist találunk.

1. Itt első sorban a német *-er* képzővel ellátott szóalakokra kell ügyet vetnünk. A mai német *-er* képzőnek e szók megmagyarosított alakjaiban többféle végzet felel meg: *-ér, -él, -ély, -ár, -ály*. Ezekre vonatkozólag az az elfogadott nézet, hogy e szótag mennyiségében (hosszú vocalis) a német szótag eredeti mennyisége van megőrizve, minthogy az ófelnémetben e képzőnek *-āri*, a középfelnémetben *-ære* alakját találjuk, a minőség megváltozása ($e > a$) pedig mélyhangú szavakban állott be a hangzó-illeszkedés törvényénél fogva. Csakhogy a quantitast illetőleg figyelembe veendő, hogy a germán nyelvek tanúsága szerint e képző szóban levő vocalisa eredetileg rövid volt: ószász *-eri*, angolszász *-ere*, óizlandi *-are* (*-ere*), ófriz *-ere*; az ófelnémetben is nagyon elterjedt az *-äre* alak, és az a körülmény, hogy a német nyelvben e képző alakjában oly korán beáll az umlaut, szintén a vocalis rövidségére mutat. Csak az ófelnémet korszak folyamán kezd e képző vocalisa megnyulni, vagy a latin *-ārius* végű új kölcsönszók hatása alatt, vagy, a mit valószínűbbnek tartok, ugyancsak a mellékhangsúly hatása következtében. E mellékhangsúly beállta t. i. részben a tőszótag mennyiségétől függött: a második szótagra akkor esett mellékhangsúly, ha a tőszótag natura vagy positione hosszú volt (*fisgāri*); mellékhangsúlya van képzőnek akkor is, ha közte és a tőszótag között még egy képző van (*gārtināri*). De azért az ófn. *-ari*, kfn. *-ere* képző vocalisa még e mellékhangsúly hatása alatt sem nyulik meg következetesen, csak annyit mondhatunk, hogy rövid tőszótag után sokkal ritkább a képző hosszú vocalisa, mint más esetekben (ófn. *rūtāri, snitāri*; l. bővebben Wilmanns II, 283.). A németben e képző vocalisának hosszúsága éppen nem volt megállapodott dolog, sok az ingadozás, és van akárhány ily képzésű szó, a melynél a régibb nyelvben egyáltalában nem mutatható ki a hosszú hangzós alak (pl. kfn. *goller, pranger, schinder, vierer*, mindezek átmentek a magyarba is). Az úfn.-ben aztán természetesen szó sem lehet már a vocalis hosszúságáról. Ha tehát a magyarban a megfelelő szóalakokban (bármily korban történt az átvételük) hosszú vocalist találunk, nem szólhatunk minden esetben és feltétlenül a német nyelvbeli hosszú hangzó megőrzéséről,

hanem alkalmasint itt is a mellékhangsúly nyújtó hatásával van dolgunk.

A mi e képző hangzójának minőségi elváltozását ($e > a$) illeti, itt is kérdés tárgya lehet, vajjon igazán hangzó-illeszkedés forog-e fenn? Hisz van több idetartozó kölcsönszavunk, a melyeknél nem állott be az illeszkedés: *gallér*, *kaczér*, *pánczél*, *rostély*, *zatlér*, sőt az illeszkedés törvényének megfelelő *hóhár* alakot is kiszorította a *hóhér*. Mindenesetre figyelembe veendő itt az a körülmény, hogy ez -*ér* végű szók mind olyanok, a melyeknek a kfn.-ben csakis rövid hangzós -*er* végű alakjait mutathatjuk ki, míg a magyar -*ár* végűekkel szemben kimutatható a nyiltabb hangzós -*ære* (ófn. *ári*) végű alak is.

Ezek szerint van tehát jogosultsága annak a véleménynek, hogy a szóban levő magyar alakokban a német képző vocalisának hívebben őrződött meg a *minősége*, mint a mennyisége. Gyakran ez a mennyiség (a hosszúság) is megfelelője lehet a német alakbeli vocalis mennyiségének, több esetben azonban a sajátos hangsúlyozás eredményét kell benne látnunk.

E felfogás szerint a magyar -*ár* egyenesen a kfn. -*ære* (ófn. -*ári*) megfelelője a következő alakokban: kfn. *buckelære*: magy. *boglár*; *burgære*: *polgár*; *kastenære*: *kaszár*; *krámære*: *kalmár*; *kriuzære*: *krajczár*; *schaftære*: *sáfár*; *vorreitære*: *fullajtár*, *kálhære* is régebben *hóhár*; mássalhangzói elváltozással (dissimilatio?) *mordære*: *mordály*. A kfn. -*er*-nek (zárt és rövid *e*-vel) ellenben -*ér* felel meg a magyarban: kfn. *binder*: *pintér*; *erker*: *erkély*; *goller*: *gallér*; *heber*: *héber*; *hümpeler*: *himpellér*; *ketzer*: *kaczér*; *panzer*: *pánczél*; *pranger*: *pellengér*; *sateler*: *zatlér*; *schinder*: *sintér*; *vierer*: *fillér*; *zeiger*: *czégér*. Ezek közül több szó nincs is a német -*er* képzővel ellátva, hanem kölcsönszó (*goller*, *ketzer* stb.), de hangtanilag a többivel egyforma elbánás alá esett. A *pillér*-nek a kfn.-ben *philaré* felel meg (lat. *pilarius*), e mellett azonban megvan az -*er*-es alak is; különben is úgy látszik, hogy ez későbbi kölcsönvétel (a Ny. Sz.-ban nem találtam). Az újabb kölcsönvételeknél, a melyek oly korban kerültek hozzánk, midőn a német (úfn.) képző alakjában nincs már sem hosszú vocalis, sem mellékhangsúly, a magyarban sincsen hosszú hangzó: *bakter*, *püder*, *tróger*, *zeller*; *czukor*, *csödör*.

2. Az említett módon magyarázandók az egyéb képzőkkel ellátott szók megmagyarosított alakjaiban előforduló hosszú vocalisok is (*fustély*, *rostély*, *pántófély*, *márvány*, *erszény*; *bódé*, *csokoládé*, *parádé*, *pomádé* stb.). Hogy az -*el* és -*en* képzős szók magyar megfelelői rendesen rövid hangzót tüntetnek fel, annak magyarázatát abban találok, hogy a német alakokban az -*e* egész hangsúlytalanná válván, az *l* sonans- és *n* sonans-féle ejtés (*l*, *n*)

vált általánossá (l. magy. *stömpöly*, *bükköny* stb.). Ugyancsak *l* és *n* sonansból magyarázódik a *-li*, *-nyi* végzet is (*rekli*, *veknyi*).

d) A németben mellékhangsúly volt és van ma is rendszeren az összetett szók második tagján, — a magyar alakok itt is hosszú vocalist mutatnak, pl. α) a németben is hosszú vocalissal: *ansagen*: *anzágot*; *auslage*: *auzlág*; *bleiweiss*: *plajbász*; *einschlag*: *ánszlóg*; *gerhab*: *geréb*; *marcgräve*: *morkoláb*; *urteil*: *ortály*; *vierteil*: *fertály*; *vorteil*: *fortély*; ilyen még; *muss sein*: *muszáj*; β) német rövid vocalissal; *baumfarn*: *páfrány*; *fuhrmann*: *furmányos*; *hauptmann*: *hajtmány*.

Talán sikerült valószínűvé tennem, hogy a magyar nyelvbeli kölcsönszók gyakran megőrizték a német nyelvi alakoknak nemcsak szorosabb értelemben vett hangalakját (minőség és mennyiség tekintetében), hanem *hangsúlyozásának nyomait is*. Ez annál könnyebben megeshetett, mivel a régibb német hangsúlyozás, úgy hiszem, sokban hasonlított magyar nyelvbeli hangsúlyozásunkhoz: a hangsúlybeli erőnek bizonyos egyenletesebb megoszlása, a főhangsúly mellett a mellékhangsúlynak is nagyobb szerepe, ezzel kapcsolatosan a quantitasnak és színezetnek megőrzése stb., mind erre mutatnak. És a hangsúlynak, nevezetesen a mellékhangsúlynak afféle hatásai, a minőket a német kölcsönszók körében próbáltunk kimutatni, úgy hiszem kimutathatók az egyéb eredetű kölcsönszavainkon is (v. ö. *barát*, *család*, *cseléd*, *kalász*, *palást*, *diák*, *apácza*, *lepény*, *szemét*, *zsellér*, *szajkó*; továbbá: *báró*, *istálló*, *ordó* stb.). A kölcsönszókkal való elbánás pedig fényt vethet magának a kölcsönnevő nyelvnek sajátosságaira, «a kölcsönvett szavak átváltoztatásában legbiztosabban tanulmányozhatjuk a nyelvnek hangváltoztató hajlamait, minthogy biztosan ismerjük a kiindulópontot» (Simonyi).

A nyelv fejlődése, úgy mondják gyakran, folytonos romlás, folytonos veszteség, folytonos gyengülés, a beszélők kényelemre, könnyebbségre törekeshetnek, mind kevesebb gondot fordítanak az articulációra stb. Csakugyan szólhatunk is romlásról és veszteségekről, ha a nyelvnek csak külső képét tekintjük. A mi azonban nem gyöngül, hanem fejlődik és finomul, az a szellem, a tartalom, mely a formákban lakozik, és a mi nem gyöngül, az a nyelvbeli *erő* a maga egészében véve. A szóalakok rövidültek, de a rájuk fordított erő nem veszett el egészen: bennük rejlik, csak átalakult, felhalmozódott, összesűrűsödött. Ennek az eleven erőnek egyik főkifejezője a *hangsúly*. Más hangtani változások (pótló nyújtás, assimilatio, a német umlaut stb.) is azt bizonyítják, hogy az erő s az elemek a nyelv életében sem szoktak nyomtalanul elenyészni. Van valami a nyelv életében is, a mit a természeti élet ama törvényéhez mernék hasonlítani, melyet az

energia megmaradásának neve alatt ismerünk. Ha egyes nyelvbeli elemek és tényezők látszólag el is tűnnek, fürkészniük kell a nyomaikat, kutatnunk kell a hatásukat, mert az erő a nyelv életében is állandó, maradandó, mint a hogy a természet életében halhatatlan.

Történeti egyezések és tévedések.

(Kivonat *Mátyás Flórián*, lt. október 12-én felolvasott értekezéséből.)

Az exact tudományokra nem gyakorol befolyást sem érdek, sem hatalom.

A pozitív tudományok is, ú. m. physika, geographia stb. biztosítvák a szeszélyes átalakítás veszélyétől. Csak a históriában fordulnak elő szándékos ferdítések; pedig ez is pozitív tudomány. Ezen kivételes állapotot az alapul szolgáló tények nem mindig pontos észlelése — azok pártszinezetes közlése és az elbeszélők mesélő hajlamai okozzák.

Nálunk Pray és Katona kezdték históriánkat szándékos interpolatiók nélkül tárgyalni. Azóta az ötvenes évekig megjelent ilyenmű művekben csak régismert adatok ismétlésével találkozunk.

Midőn Akadémiánk 10 évi szünetelés után újra megkezdhetette hivatalos működését, két terjedelmes *történeti* és *történelmi* mű jelent meg, s pályázat nyitott az egyetemen némely vitás időkori kérdés megoldására.

Népszerű férfiak léptek föl ekkor, hogy sajtó útján ismeretesség készültségök állapotát; s politikai érdemeikben bízva dogmákat állítanak fel a tanuló ifjúság s a kisebb tekintélyű írók számára. Ilyen dogmák voltak: 1. Anonymus: első Béla jegyzője. 2. Gizela királyné: rossz asszony volt. 3. Péter királyunk: nem Vilmos, hanem Urseolo Otto fia.

Mi is ekkor nyertünk jogot részvételre az akadémiai vitaközpontokban; s ismerve a régen megállapított elvet, hogy pozitív tudomány nem tűr meg körében semmi dogmát, mellőztünk minden kollégiális tekin'tetet s az okszerűség elvére hivatkozva, hosszabb ideig küzdöttünk históriánk épsége védelmében.

Kárba veszett azonban minden igyekezetünk. A dogmatizáló tekintély egyúttal hatalom is, mely képes föntartani egyideig divatjokban rögeszméit. Mihelyt az ügyállás ezen állapotáról meggyőződünk, felhagytunk meddő vitáinkkal s az időre bíztuk a fenforgott eltérő nézetek kiegyenlítését.

Ez 18 év mulva részben meg is történt. A tekintély emberei jobb létre szenderültek, s velők első és második dogmájok

végkép elenyészett. A harmadikat pedig, Urseolo Pétert, csak a véleményváltoztatástól irtózó, vagyis tanulni nem akaró historikus tartogatja még hézagpótlékkul.

Íljabb történetíróink műveiben már haladást tapasztalunk; csak azt szeretnők még, hogy a hazai eseményekhez hasonló külföldieket bővebb emlékezetre méltatnák. Mi felhozunk itt egyet-mást ezen hiány pótlására, köszönet fejében áthelyezésünkért az elsőből a második osztályba.

Értekezésünk két részre oszlik: I. Egyezések kimutatása. II. Tévedések helyreigazítása.

I. 1. *A paizson felemelés szertartása vezéreink és királyaink korában.* Konstantin bizanci császár írja, hogy a magyarok Árpádot választák s paizson fölemelve tevék fejedelmökké. Hódolati esküről vagy vérszerződésről nincsen említés. A császári történetíró a hét nemzetség egy közvitézét sem zárja ki a választási jog gyakorlatából; míg a királyi jegyző szerint *csak* a hét vezér választ — esküszik hűséget s köti meg Álmossal a vérszerződést. Valóban csak hatan választottak; mert Álmos volt a hetedik, ki önmagára talán csak nem szavazott.

Azt is érdemes megjegyezni, hogy Árpád és utódai már nem *vajdák* vagy *fővajdák*, hanem vezérek vagy fejedelmek és pedig Konstantin határozása szerint. Nála Lebediás βεβήδοος czímet visel, Álmos is *vajda* a választás előtt: A felemelt Árpád és utódai már nem βεβήδοοι — vajdák; hanem fejedelmek, ἄρχοντες.

Az Álmossal kötött vérszerződés negyedik pontja: «Si quis de posteris eorum *infidelis* fieret contra personam ducalem stb. (VI. fej.) csak feudális, azaz hűbéri birtok-szervezetben időszertű; kezdetleges nomád viszony közé alig illeszthető.

Midőn Konstantin a paizson fölemelést kozár szokásnak jelzi, megfelelkezett a nyugati császár választásánál követett hasonló szertartásról. Arnulf császárt is Árpáddal egy időben frank szokás szerint paizson emelték föl a németek. Ismerjük ezen szokást királyválasztáskor frankok, gótok és longobárdoknál; sőt II. Jusztin császárt is így iktatták hivatalába.

Kilencz ilyenmű esetre hoztunk fel bizonyítékot: 1. 481-ben a frankok Nagy-Klodoveust Kölnben, 2. 575-ben Szigebertet Vitryben, 3. 584-ben ennek öcscsét Gundobáldot Briva Curretiában, 4. 752-ben Pipint Soissonsban, 5. 887-ben Arnulfot a németek, 6. 895-ben ennek fiát Szventepulkot a Lotharingiaiak, 7. 536-ban a keleti gótok Vitigest, 8. 605-ben a longobárdok Adaloáldot Milánóban, 9. 565-ben a bizáncziak II. Jusztin császárt Konstantinápolyban emelték fel. Nevezetes, hogy az udvari poéta Corippus, paizson *állást*, nem *ülést* említ: «Manibusque levatus ipse ministrorum supra stetit».

Nálunk Béla jegyzője szerint a hét vezér választja fejedel-

mül Álmost (V. f.); ez pedig Ungvárott (castrum hung subin-
trantes) teszi fejedelemmé fiát, Árpádot (filium suum Arpadium
ducem ac preceptorem constituit. XIII. f) Már Árpád paizson
emelteti föl fiát Zultát (filium suum Zultam ducem cum magno
honore elevari fecit LII. f.) A nemzeti hagyomány föntartotta
tehát ezen szokást első királyunkig.

Midőn szt István koronázási szertartást hoz divatba, a
paizson fölemelés nem marad el azonnal. A pozsonyi kisebb
krónikában öt király koronozása és hét király fölemelése van
bejegyezve egész III. Béláig. Ezek közt II. István 1117-ben
fel is emeltetik, meg is koronáztatik: «in regem elevatur et
coronatur».

Hogy az «elevatur» nem abstract kifejezés, hanem föl-
emelési tényről szól, kitetszik Pipin (in regem est unctus et elevatus)
és II. István kettős szertartásából.

I. 2. *Szt Imre herczeg «dux Ruizorum vagy Ruziorum»
címezéséről.* A hildesheimi krónikás ruziai herczegnek címezi
szt Imre királyfit: mely címezést régibb historikusaink nem
tudják igazolni. Újabb nemzeti historikusaink egyike kétféle véle-
ménnyel lép föl erre nézve munkájában. Midőn, úgymond, Edmund
király száműzött fiairól írnak az angol évkönyvek szerzői, «Ruziát
emlegetnek Magyarország gyanánt». Megjegyzi továbbá, hogy a
mai Ausztria vidéke hajdan Rugia és Rugiland nevezettel bírt, s
az oroszok még a XII. században is *ruzarii*-nak nevezték az
osztrákokat. Ezen tartomány hercege lehetett tehát, szerinte, Imre.

Az angol évkönyvekben egymástól eltérő adatok vannak
ezen királyfiak száműzetési helye felől. Aelred apát szerint Svéd-
országba küldetnek: a svéd király pedig a magyar király udva-
rába viteti őket. Brompton azt írja, hogy Dániába inditá őket
Kanut, Walgar felügyelete alatt: de vezetőjök előbb Svédországba,
onnan pedig szt Istvánhoz kíséré a hercegeket. Brémai Ádám
az, ki száműzetésöket említi Ruzziába, mely orosz és nem Ma-
gyarország. Ide pedig azért küldi őket Kanut, mert a kievi
fejedeleml, Jaroszláv az ő sógora, Olaf svéd királynak pedig, Kanut
bátyjának, a veje.

Nem jutnak azonban a hercegek az oroszokhoz a négy
éven át tartott trónöröklési háború miatt és Magyarországbán
telepednek le, hol az idősebb testvér meghal, az ifjabb pedig
családos lesz s 1054-ben tér vissza nagybátyjához, III. Eduárd-
hoz Angliába.

Tudomásul véve a Rugilandot és a ruzarii osztrákokat, mi
is veszélyeztethetünk két magyarázati kísérletet ezen címezésről.

1. A magyarokkal ruthének is jöttek hazánkba, kiknek egy
része a mai Mosonmegyében, az akkori bajor határon telepedett

le s építette Oroszvár nevű erődöt. Ezen határőrök lakta vidéknek lehetett hercege szent Imre.

2. Imre a Bajorország északkeleti határán fekvő Reuss hercegségben bírhatott uradalmakat anyja után. A föltevést valószínűsítő Wippo, ki azt írja, hogy Otto-Beszprém, István királyunk húgának fia, 1025-ben Ruzsia *provincziába* menekült, ott szegényesen élt s gyakran könyörgött Konrád császárnak, hogy segítse őt hazájába, Lengyelországba visszatérni. Mi hat év múlva meg is történt. Ezen rutizai (Reuss) birtok szolgálhat újabb magyarázatul a Ruziorum címkezésnek.

II. 1. *Hiányos törvényt magyarázat*. Szt. István I. 8-ik törvénye a vasárnapi munkatilalmat megszegő földmívest megfosztatja szerszámaiktól és ruháiktól; de megengedi, hogy visszaválthassa azokat, ha akarja: «Quae si velit cute redimat». Ezt egyik történetírónk így fordítja: «De azt is megválthatja *egy bőr árán*».

Ezen fordítás jelentheti házi, vagy vadászaton elejtett állat bőrét; de annak becsárát is. Egyik föltevés sem válik be. Szt. István 28-ik törvénye szerint a bűnös ember bőrével lakol; mi latin *decoriari* szóval jelöltetik. Ezen büntetés pedig nem megnyúztatást, hanem vereséget jelent. Mit megerősít visszaesés után a *decoriatio* ismétlése s ezen kifejezések a 9-ik és 34-ik törvényben *vapulent, flagellis emendentur*.

Szokás volt azon korban a vesszözést vagy ostromozást *cute privari*, tergo *depravari* frázissal jelölni. Ez nem jelent megnyúztatást, mint Hepidan és Ditmár idézeteiből látható. A megnyúztatást akkor *excoriare* igével jelölték. Pelbárt félreértette a decoriari igét, midőn azt írja, hogy szent István az igazságtalan udvarbírókat megnyúztatta; pedig csak megverte. «Quemdam palatinum propter injustum iudicium excoriari (decoriari helyett) fecerat».

II. 2. *Bulcsu vezér nyársra huzatása*. Felemlíti Bulcsu vezér keresztségét és halálát egyik historikusunk, midőn Skylitzest idézi, mikép *fogadta kegyesen* Konstantin császár Bulcsut a keresztelezés alkalmával; és mikép *huzatta nyársra* Otto király a hadifoglyot. Ezt ő úgy adja, mint a bizánczi író magánvéleményét; ő maga jobban tudja, hogy Bulcsut bitófán végezték ki.

Ellenkezik ily magyarázattal az eredeti görög szöveg, de a latin fordítás sem igazolja azon értelmezést. A bizánczi szerző pedig nem Skylitzes, hanem Kedrénosz.

Skylitzes neve a másoló diák tévedéséből juthatott egyik Kedrénosz-féle codex élére; mely codexben vannak ugyan egyes szóváriánsok, de egyébiránt a tartalom sem több, sem kevesebb, mint mennyit a Kedrénosz-féle kéziratokban olvashatunk. Skylitzes csak folytatja a történetírást ott, a hol Kedrénosz végezte és megírja még 23 esztendő történetét. Tisztázta ezen ügyet már 1647-ben a párizsi kiadó az előszóban.

- A *kegyesen fogadta* kifejezés keresztelés alkalmával ezen mondat helyett áll: keresztapa teendőjét végezte: «Baptizatus, a Constantino est *exceptus*». Ezt Xylander fordító *susceptus* helyett használja.

A *nyársra huzatás* ezen latin mondat magyarázata akart lenni: «In palum suffixus est». Úgyde a *palus* itt faoszlopot, czölöpöt jelent; a *suffixus* pedig felakasztást. A görög ἀνεσχο-λοπίσθη ige csak keresztre függesztésre vonatkozik, mint azt Lucián használta Krisztusról.

A karóba (nem nyársra) húzás török fajú népeknél volt szokásban. Valószínű, hogy kún és izmaelita bevándorlók közvetítésével kapott lábra nálunk is a XIII. század elején, mikor II. Endre Petur bánt, mint a királyné ellen történt merénylet bűnrészesét, karóba huzatta.

Félreértések elkerülése végett tanácsos volna, ha a historikus az eredeti szöveget venné zsinormértékül s nem bíznék annyira a fordító pontosságában. Példa rá a königsbergi krónika latin Strigoniuma, német Grone helyett, mely latin kifejezést nem fordít Esztergommal egyik tudósunk, ha a platdeutsch szöveget ismeri: «Do ward oc de Keiser Heinric sick to Grone, unde ward gebracht to Bavenberk. Also vorschod de Keiser Heinric mit gudeme geloven». Chronicon Luneburgicum. Pertz XVI. 74.

II. 3. *Élő ember sírba temetése*. A «Gesta hungarorum» szerzője egy pogány házaspár, Thonuzoba és neje, temetésével végezi művét. «Thonuzoba a hamishitű nem akar keresztény lenni, de feleségével Ujuossal együtt az abádi révről temettetett el» (LVII. f.). Az eredeti latin szövegben az Uiuos o betűje alatt correctióra figyelmeztetőjel és fölötte u betű van. Schwandtner az első kiadó nem lát a szövegben correctiót, s így adja: «Cum uxore Vivuros est sepultus». Endlicher elfogadja a javítást és uiuus-t ír, melyet most némelyek *vivus*-nak olvasnak.

Egyik ifjú történetírónk így olvassa és magyarázza a mondatot: «Thonuzoba nejével együtt *élve* eltemettetett. Az ilyen elrettentő büntetés csak a főembereket sujtotta és emléke megmaradt azon hősi regékben, melyeknek énekeit István egyházi felügyelet alá vetette».

Ezen olvasás és magyarázat ellenében az «Árpádházi királyok» tudós történetírója az Uiuus szóban a nő tulajdon nevét ismeri fel s hivatkozik a váradi lajstromban 151. szám alatt előforduló Uyes nőnévre, mely meglehetősen hasonul Uiuus-hoz.

Előbb említett történetírónk ezt azért nem helyesli, mert «a szöveg világosan *vivus*-t, élőt ír, s az egyszerű eltemetés csak nem mehet büntetés számba». Az is valószínű, hogy «e főúr sírján, régi pogány szokás szerint, megölte magát a neje is».

Ezen okoskodás ellenében megjegyezzük, hogy 1. a szöveg

nem *vivus*-t, hanem *uiuus*-t ír. 2. A *correctio* jeléről nem bizonyos a szerző tette-e azt vagy idegen kéz; de javítva is csak *uiuus*-t olvasunk ott.

Az Ujuos név *ujj*- vagy régiesen *ujj-ú* = *digitus* testrészből alakult jó magyar képzésű szó, mint pl. *tork-os*, *mark-os*, *tenyeres-talpas* stb.

3. A szöveg együttes temetésről szól s nem jelöl közbeeső időt. Nem lehet helyesen következtetni, hogy a *cum uxor*e csak a helyre, nem pedig az időre is vonatkozik. Mert ha időkülönbséget fogadunk is el, kétes marad, a nőt temették-e el előbb, vagy a férjet.

4. Ha *vivus*-t olvasunk és a büntetés eszméjét nem leljük meg a mondatban. Az *ut ne* csak következtető, nem okadó frázis. A jegyző az okozatot *eo quod*-dal szokta kifejezni, mint midőn ifjabb Gyula fogságáról írja: «*eo quod in fide vanus noluit esse christianus*» (X. f.).

De ha elfogadjuk is a *vivus* olvasást és az élve temetés büntetés értelmét; példát erre csak a pogány, nem a keresztény világban találunk. A Persáknál csak Pariszátisz királyné gyönyörködött ily kínzásokban.

A rómaiaknál ritkán ugyan; de megtörtént, hogy szerencsétlenségek idején, a Sibilla könyveiből nyert utasítás szerint föld alá temettek engesztelő áldozatul élő embereket. A bukott Vesztaaszűznek is élve eltemetés volt a büntetése. De ezen büntetés megtörtént végrehajtása oly ritka, hogy ezer év alatt alig találunk három vagy négy esetet. Az utolsót Domitján császár idejében említi föl Svetonius. Csak három száz évvel utóbb szűnt meg a Vesztaaszűzek intézete.

Pogánytérítés a keresztény fejedelmek, különösen szt István korában. A keresztény korban még nem találkoztunk az élve temetés példájával, hacsak komolyan nem vesszük a kőszá hirt, hogy VI. Orbán pápa az ellene szövetkezett cardinálisokat élve temettette föld alá, vagy zsákba kötve hányatta a tengerbe stb. Ily híresztelést történeti adatnak nem tekinthetünk. Mivel pedig nincs szemtanúra hivatkozás, ily pártszínetű mendemondák hitelt nem érdemelnek.

Igen lekötölezne az élve temetést hirdető szerző, tanítványi közt, minket is, ha az általa jobban ismert világtörténetből ily kivégzés második példáját közölhetné velünk, mellőzvé az azonban, mert jól ismerjük, a vesztálisok büntetését majmoló, azon középkori zárdaszokást, mely szerint a bukott apácát élve befalazták.

Midőn a kereszténység uralomra jutott a római birodalomban, megmaradt a pogány vallásnak is szabad gyakorlata; a kereszteleési kényszernek a birodalom feloszlásáig semmi nyoma.

A középkorban előfordul ugyan a kereszténységgel ellenkedő pogány népek kiirtással fenyegetése; de ez a háborúban győztes fél azon jogához számítandó, mely szerint ő megszabhatja a hatalmába került ellenségnek az életben maradhatás feltételeit.

Nálunk Gyécsa vezér a kereszténység terjesztésében nem találkozott fegyveres ellenállással pogány alattvalói részéről. Ő csak bántalmazta, nem ölte meg a megtérni vonakodókat, mint egykorú Ditmár írja (*contra reluctantes subditos saevit*).

Fia István már rendes háborút visel a támadó pogánysággal s legyőzván Koppányt, kényszeríti annak népét a kereszttség felvételére. (*Baptismatis unda lotos unum Deum colere compulit. Leg. Maj.*) Így bánt el az ellene fegyvert fogott ifjabb Gyula népével is. (*Regnum ejus vi ad christianitatem compulit. Annal. Hildes.*) De midőn elfogott rokonát, Gyulát nem bírhatta rá, hogy az igaz vallásra térjen, *nem temettette mégis élve föld alá*, hanem száműzte országából. Sőt pogány feleségét is utána küldte, mint egykorú Ditmár írja: «*Avunculus regis pannonici a suis sedibus antea expulsus, cum uxorem suam a captivitate sua non posset absolvere, gratuito nepotis sui, quamvis inimici suscepit eam ex munere*». Pertz III. 862. Nem tarthatjuk tehát igaznak, mit a királyi jegyző ezen Gyula holtig tartó fogságáról ír, melybe ő csak azért jutott volna, mert nem akart kereszténynyé lenni. «*Per omnes dies vite sue carceratum tenuit eo quod in fide vanus noluit esse christianus*». (X. f.) Font. II. 25. Béke idején István a hittérítést csak ígérettel, ajándékkal, kedvezéssel eszközölte. A Kálmán király idejében élt lengyel krónikás: «*Ungariam ad fidem minis et blanditiis convertebat*». Pertz IX. 432. A tiszteletére tartatni szokott mise sequentiájában is: «*Minis, precibus, donis terret, mulcet, incitat*». Font. 92. Törvényeiben pedig nyoma sincs az erőszakolásnak; csak a már megtértek kihágásaira szabandó büntetésekről szól. (I. 23.) Font. I. 118.

Az élve temettetés jelképes magyarázata. A jegyző bibliai szójárást használ, midőn a szent királylyal az *élet ígéit* hirdetteti. (Lásd Ján. 6. 69.) és hozzá teszi, hogy Urkun örökké él Krisztussal. Hogy tehát az élve temetés elfogadható magyarázatát adhassuk, fel kell itt újitanunk a bibliai fogalmakat életről és halálról, a hébereknél és keresztényeknél.

Mindkét felekezet lelket és testet különböztet meg emberben és ezen két rész külön életét és halálát ismeri; úgy hogy a test él, midőn a lélek már meghalt; valamint a test halála után még mindig él a lélek. A testnek csak egy élete és halála van: a léleknek élete ugyancsak egy, de halála kettő.

A testi élet vagy halál feltételei eléggé ismeretesek. A lélek életének alapfeltétele a héberek szerint, az emberi akarat szoros csatlakozása az isteni akarathoz, a mennyiben az a parancsokban

nyilatkozik. Ennek megértésére elég annyit tudni, hogy a héberek szerint Isten az, ki létre hozza az életet és egyedül csak ő az, ki a létesített életet föntartja. Ha tehát minden lény élete az ő hatalmától, vagy akaratától függ: az emberi lélek élete sem lehet független attól. Rögtön meghal tehát a lélek, mihielyt megszegi a parancsot, vagyis elszakítja magát az őt élető legfőbb akarattól. Ez a lélek első halála, melyből megtérés és engesztelés által újra feléledhet. A második halál akkor áll be, midőn a lélek a parancs megszegése után engesztelés nélkül válik meg testétől.

Az első életet és halált főlemlíti Mózes a Thorában: »Előtkbe adtam az *életet* és *halált*. Válaszad tehát az életet — szeressed a te Uradat Istenedet és *engedelmes légy* szavának; mert *ő a te életed*. Deut. 30. 19—20.

A második halálról a Targumok nyilatkoznak. Ezen szöveget: «Éljen Ruben és meg ne haljon» (Deut. 33. 6.) így értelmezik Onkelosz és a Jeruzsálemi Targum: «Éljen Ruben az örök életben és ne haljon meg második halállal. — Éljen Ruben e világi életben és ne haljon meg második halállal, melylyel az istentelenek halnak el a jövő életben». Jonathánban Uziel és Jezaiás 22, 14-re megjegyzi: «Nem bocsáttatik meg nektek e gonoszság egész a második halálig».

A keresztyények a parancs-megszegés esetén kívül, még más három lelki halált ismernek. Az első a *hitetlenség* következménye. «A *holtak* (hitetlenek) hallják Isten fia szavát és akik azt hallják (elhiszik) élnek». Ján. 5. 25. «Hadd, hogy a holtak temessék el halottjaikat». Máté 8. 22.

A második lelki halált okozza a *szeretet hiánya*. «Halálban marad az, ki nem szeret». «Qui non amat, manet in morte». I. Ján. 3. 15.

A harmadik halálban Pál apostol szerint azok vannak, kik meghalnak e világnak és élnek Istennek. «Meghaltatok és a ti életetek el van rejtve Krisztussal az Istenben». Kolossz. III. 3. «Mortui estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo».

A *hitetlenségi* halálesetet akarát tehát kifejezni Béla király jegyzője, midőn Thonuzobáról keresztyény felfogás szerint azt írja, hogy: «in fine vanus — vivus est sepultus». «A hitben fogytékos — élve szállott a sírba». A zsoldároستól vette ő ezen frázist, ki a lélekben halottat *sírban fekvőnek* nevezi: «Kivezette a sírból lelkemet». »Eduxisti ab inferno animam meam». 29. Zs. 4.

Az élve temettetést is (vivus sepultus) a zsoldároستól vette: «Jöjjön a halál rájok és élve szálljanak a sírba». Veniat mors super illos, et descendant in infernum viventes. 54. Zs. 26. Azt akarta tehát királyi jegyzőnk kifejezni, hogy Thonuzoba és

neje, mint hitetlen pogányok, tehát élőhalottak temették el a testi halál után.

Midőn újabb történetíróink szorgalmát dicsérsük az adatok gyűjtésében, van még némi kifogásunk az általok követett módszer ellen. Meg kellene különböztetniök az előadásban. 1. A kifogástalan adatokat. 2. Az egykor kétes hitelűeket, ma igazoltakat. 3. Azon adatokat, melyek hitelessége még kérdés alatt van. Végre szükséges, hogy a jó historikus ne idegenkedjék a vélemény-változtatástól. Ezen változtatás már a tanulás fogalmában rejlik. Tudományos haladás és nézetváltoztatás együtt járnak. Mi értelme lehet a tanulásnak, vagy sikere a tanításnak, ha kizárjuk a tudatlanságból keletkezett balvélemények változtatását? Szinte komikus jelenet, midőn a folyton újabb ismeretekkel gazdagult historikus álszeméremből görcsösen ragaszkodik kezdőkori ingatag nézetei fenntartásához.

A tudomány önzetlen művelője készséggel megcáfolja önmagát is, mihielyt belátja, hogy csalódott. Ezen belátás képződéséhez azonban idő kell. Időhöz van kötve tudományos haladásunk; attól várjuk, hogy eltörölje a vélemények ábrándjait és megerősítse az igazságot.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ» f. évi október hó 15-én megjelent (4-ik) füzetében dr. Reinecke Pál «A neolithkori szalagdíszű keramika magyarországi csoportja» czimen értekezik. Az újabb korban volt Közép-Európában egy korrendileg elkülöníthető jellemző emlékcsoport, melynek cserepeit sajátos disztítéséről, a szalagdíszről, meg lehet ismerni, a miért is ezt a keramikát szalagos keramikának nevezték el. Ezt az elnevezést Klopffleisch jénai tudós vezette be az irodalomba. Hazánkban a legjellemzőbbek a Szentesen és Munkácson előkerült ilyenem emlékek. — Kárpáti Kelemen «A veleml bronzelelet» ismerteti. A vasmegyei Velem község határában, mely a községi és rohonci hegylány által övezett Doroszló, Czák és Bozsok községek középpontján terül el, egy úgyszólván teljesen elszigetelten álló és 638 méter magas hegy tövében, melyet a nép a rajta emelkedő kápolnáról sz. Vitus-hegynek nevez, a Vasmegyei Régészeti Egyesület szakszerű kutatásokat rendezett. Itt egy egész bronzöntőműhely maradványaira akadtak, s a leletek közül terjedelmöknél fogva különösen 11 darab öntő-rög vált ki. Előkerültek még ezeken kívül tokosvások (négyféle típusban), sarlók, kardpengetörödek, lándsacsúcsok, ruházati eszközök és ékszerek. — Lehoczyk Tivadar «Beregmegyei régiségeket» mutat be. Ezek a Munkács mellett levő Kishegyen, Tákos község határában, Feketepatakon és Sztán-

falván kerültek elő. Nagyrészüik bronzemlék. — Gerecze Péter «Néhány árpádkori templomunkat» írja le. Értekező a nyári szünidőt használta fel, hogy Araas, Ócsa, Ó-Bars, Börzsöny, Deákmonostor, Gyulafehérvár és Harina románkori épületeit megtekintse és lefényképezze. Mielőtt ezeket, másokkal egyetemben, tüzetesebb tanulmány tárgyává tenné, ezúttal följegyzí futólagos benyomásait és észleleteit. — Pór Antal «A karlsteini vár magyar érdekű emlékeit» ismerteti. Karlstein régi vár Csehországban, Prága közelében, melyet IV. Károly császár és cseh király, Nagy Lajos magyar király ipa építtetett a végből, hogy e biztos helyen őriztessenek a német császári és cseh királyi koronázó jelvények, valamint az azon időben nagy becsben állott szent ereklyék. IV. Károly ereklyéi közt találatott a szent György által megölt sárkány koponyája (tudjuk, hogy magának sz. Györgynek koponyáját Veszprémbe őrizték), azonképen két trombita azok közül, melyek harsonására egykoron Jericho falai ledüledeztek. A fényes épület gazdagon fel volt díszítve szép képekkel és drága egyházi szerekkel. Bennünket kivált a magyar vonatkozású tárgyak érdekelnek, és azon számos festmény, melyek kétségtelenül a XV. századból valók és habár a gondatlanság és értelmetlenség által sokat szenvedtek, mind e mai napig egyik legbecsesebb hagyatéka a XIV. századbeli festőművészetnek. Az értekező fölfedezte itt Schweidnitz Katalin arezképét, ki Róbert Károly királyunk törvénytelen leánya volt. A magyar szentek közül fölismerhetők: sz. István és sz. Erzsébet s a csehekkel közös sz. Béla. Itt vannak továbbá Gizella, sz. István özvegye, sz. László és sz. Imre arezképei is. Valószínűleg meg fogja a gondosabb kutató e gyönyörű pantheonban találni sz. Ágnes, sz. Margitot, sz. Kingát. sz. Jolántát, portugalli sz. Erzsébetet, talán a magyar szent hittérítőket is, kik azon szoros viszonynál fogva, melylyel IV. Károly császár egyébként, de különösen Karlstein fölépítésekor, a magyar királyi családhoz és nemzethez állott, őt nem kevésbé érdekelhették és kiknek ereklyéit egyenesen N. Lajostól, vagy ennek anyjától, a szintén szenvedélyes ereklyegyűjtő Erzsébet királynétől kaphatta. Ezután foglalkozik a fali festmények és táblaművek mestereivel: Modenai Tamással, Zele Detre prágai udvari festővel és strassburgi Wurmser Miklóssal. Gondosan megtekintvén Modenai Tamás madonnáit, azon véleményt koczkáztatja értekező, hogy ő Nagy Lajos királynak is dolgozott, és hogy a mária-czelli, nemkülönben aacheni madonnaképek, melyeket a mondott egyházaknak Nagy Lajos király, részint talán anyja, Erzsébet királyné ajándékozott, tőle származnak. — Schönherr Gyula mutatja be ezután «Utjesenich György ezímerét Szamosújváron». A szamosújvári várkastélyban, mely jelenleg állami fegyintézetül szolgál, a lépesőház ajtaja felett ezímeres emlékkő hirdeti, hogy a várkastélyt Utjesenich György, történelmünk híres Fráter Györgye építtette 1542-ben. A kő két részből áll. A felső rész két angyal által tartott koszorúban Utjesenich főpapi ezímerét (egyszarvú felső része, felette repülő holló) ábrázolja domborművű kivitelben. Az alsó sima lapra e felirat van szép, egyszerű kapitális betűkkel bevésve:

QUESIVIT PRESVL VIRTUTE GEORGIUS AMPLA HEC ARMA ET TITVLVS :
 NATVS DE STIRPE CROATA · HIC VNI CORNO VT CORVVM PREBERE ALMENTA
 CERNIS · SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS ASSIDVE REGI STVDVIT
 SERVIRE JOANNI · ET POSVIT IMPENSIS LONGVE HEC PREMIA · FAME ·
 · M · D · XLII ·

A felirat két első sora azt mondja, hogy a püspök ezt a czímert, miként méltóságait is, saját erejéből szerezte magának. A további sorokból pedig épp oly világos, mint megkapó magyarázatát találjuk az unicornisnak és az egész czímernek; miként a holló kenyerével az egyszarvút táplálni látta'tik, akként igyekezett György barát hűséges gondoskodással szolgálni urának, János királynak. A holló a pálosbarátból lett püspök, az unicornis a király, s az egész czímer szép, ékesszóló jelképe Utjesenich György, a nagy Martinuzzi bibornok rendkívüli életpályájának. — *M i h a l i k J ó z s e f* értekezik a következő czikkben: «Régi hazai ötvösműveink az ezredéves országos kiállításon». Különös gondot fordít a hazai városok ötvösczéheinek bitelesítő-jegyére s összeállítja a kiállított sodronyzománcczos s az úgynevezett «erdélyi» zománcczal díszített ötvösművek jegyzékét. — *N a g y G é z a* «Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon» című tanulmányában részletesen ismerteti dr. Szendrei János ugyanily czím alatt megjelent képes munkáját Tanulmányában összefoglalja mindazon tanulságokat, miket a magyar fegyverzet felől a kiállítás szolgáltat. — Az *Irodalom* rovatban a következő ismertetések olvashatók: «A nikopolisi diadalemlék a Dobrudsában», *T é g l á s G á b o r*-tól; *W o s i n s z k y M ó r*: «Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig»; dr. *K a r á c s o n y i J á n o s*: «Békés vármegye története I.»; «A német császári archael. intézet jelentése»; dr. *N y á r i S á n d o r*: «A kassai székesegyház»; «Phidiasz élete és munkássága»; «A történeti kiállításról». — A *Múzeumok s Társulatok* rovatában: «A n. múzeumi régiség-tár gyarapodása 1896. II.»; «Külföldi szakemberek a n. múzeumban»; «A biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egyesület»; «Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület»; «A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlése». — A *Különfélék* tartalma: «Egyetemi előadások»; «A nemzetközi műtörténeti congressus»; «Jánosmonostori régiségek»; «Őskori kőbalta Tatáról»; «A magyar szent korona»; «Stin Tamás pohara»; «Felírtos téglá Sabariából»; «Biharmegyei bronzlelet».

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» szeptemberi füzetének tartalma. *K ó n y i M a n ó* *Deák Ferencz levelét gyámleányához* adja ki, melyet akkor írt, midőn ez tizenhét éves korát elérte. E levél, melyből az életbölcsesség, a szív, a családi érzelmek szólnak gyöngéden, most lát először napvilágot. — *M u n k á c s i B e r n á t* *Budenz József emlékezetéből* a befejező részt közli, mely Budenznek magántanárságától haláláig folytatott munkásságát jellemzi. Budenz 1868-ban habilitáltatta magát magántanárnak. Egyetemi tanársága első előadásainak a finn-ugor nyelvek rendszeres ismertetései alkották főtárgyát. 1872-ben öltött testet azon

régóta vajdó eszme, hogy a magyar nyelv tudományos művelése s az e téren véghezvitt kutatások eredményeinek nagyobb körben való terjesztése érdekében az altaji összehasonlító nyelvészet tanszéke rendszeresítették, s Budenz lett e maga nemében első, s akkor Európában egyetlen tanszéknek képviselője. Teljes buzgalommal láthatott immár azon nagyobb-szabású föladatok megoldásához, melyekben élete munkásságának legértékesebb alkotásait teremtette meg: ezek t. i. irodalmi téren az ő «Magyar-ugor összehasonlító szótára» és «Ugor összehasonlító alaktana», tanári működésében pedig az ő nyelvészeti iskolája. A «Magyar-ugor szótár» első rendben kitűzött föladata a magyar szókinés azon elemeinek kimutatása, melyek benne igazolhatólag a nyelvnek azon ősi korából valók, midőn még nem alkotott különálló és sajátosan fejlődő nyelvegységet, hanem legfeljebb mint nyelvjárás élt a rokon finn-ugor nyelvek közösségében, az úgynevezett «alapnyelv»-ben. E célhoz képest szótári rendben elősorolja az ilyen magyar szokat, kiterjeszkedvén ezeknek a pozitív nyelvtörténetben és nyelvjárásokban kimutatható akár alak-, akár jelentésbeli változataira, s hozzájuk veti az összes rokon nyelvekben található megfelelőket s ezek szócsaládjait. Ily módon tehát jóformán ugyanazon cél szolgálataiban áll, mint az 1869-ben megjelent «Szógyeztetések» értekezés, melynek eredeti szándék szerint tényleg csupán javított kiadását kívánta nyújtani. Azonban tetemesen eltér mégis ettől, a megoldás módjában és értékében; a mennyiben nemcsak hogy sokkal bővebb források anyagával végzi munkáját, hanem, a mi fő, szigorú kritikával számot is igyekszik adni a közlött hasonlítások helyességéről s a belőle következtetett tanulságok jogosultságáról. A «Magyar-ugor szótár»-nak, valamint Budenz vele kapcsolatos egyéb munkáinak híre és tanulmánya messze elterjedt a külföldön mindenfelé, a merre csak az altaji, vagy a szorosabb finn-ugor nyelvtudomány iránt az érdekeltségnek valami csirája volt. A szótár mellett Budenz irodalmi munkásságának második főalkotásaként «Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana» emelkedik ki. Ez is jobbadán összefoglaló s a korábbi kutatások eredményeit módszeresebben átdolgozó mű, mint a szótár. Bár Budenz lelkes odaadással szentelte magát mindenkor tanulmányainak, kutatása eredményeinél mégis többre becsülte, magasabbrendűnek tartotta azt az életföladatot, mely előtte tanári pályáján kínálkozott, tudniillik nyelvtudományunk jövő nemzedékének előkészítését. A tudósképzést tekintette Budenz legigazibb rendeltetésének egyetemi tanársága pályáján, mely eszméjéhez mindvégig teljes öntudatossággal és vaskövetkezetességgel ragaszkodva, oly eredményeket volt képes elérni, minőt kívülről kevés más tanár. — R i c h t e r A l a d á r *A természettudományi élet a nyugateurópai főiskolákon* czímmel a közoktatásügyi miniszterium megbízásából tett tanügyi utazásának tapasztalatait közli. Utazásának célja volt a társadalmi élet általános keretein kívül főképp a tudományos élet jelenségeivel is megismerkedni a természettudományok terén és azon nagy áldozatokkal, a melyekkel a német, svájci, francia, belga és angol név méltán büszkélkedhetik a művelődéstörténet lapjain.

A szorosabb értelemben vett egyetemi intézetekben a természettudományi, illetőleg botanikai előadásokra nézve azt tapasztalta, hogy nem tekintve a párisi *Museum d'histoire naturelle*-t s az *École des hautes études*-öt mint a francia tudományosság törekvéseinek két hatalmas gócpontját, — a legváltozatosabb programmal a német egyetemeken találkozhatunk. Tagadhatatlan, hogy a német egyetemi rendszer a legfejlettebb és ezt a francziák is készséggel elismerik. — Ezután Besant Walter *A férfiak forradalma* című regényéből, Hegedűs Pál fordításában, a második közlemény következik. — A költemények közt van Kozma Andor *Talló* című eredetije. Vargha Gyula *Heredia*-nak négy szonettjét fordította le francziából. — Radó Antal *Metastasio és l'arini*-ről írt irodalomtörténeti tanulmányt. — Földes Béla *Visszaemlékezések Roscher Vilmosra* című cikkében, naplója alapján, Roscher nézeteiből közöl egynéhányat. Lipcsében létekor többször meglátogatta Roschert, s mindannyiszor fölvetett oly kérdéseket, melyek Magyarország közgazdasági viszonyaira vonatkoztak. Roscher, kinek sok magyar tanítványa volt, a magyar viszonyokat figyelemmel kísérte, azonban nézetei nem mindig voltak helyesek. — Érdy Lajos *Még néhány szó a magyar zenéről* címmel megjegyzéseket tesz Bertha Sándornak a «Szemle» mult füzetében megjelent bírálatára. Bertha megjegyzései a tanulmány tulajdonképeni tárgyával éppen nem, vagy csak mellékesen foglalkoznak. Szerző azt kereste, hogy mi az, a mi által a magyar zene minden mástól különbözik. A kérdés lényege a két különböző zene-rendszerben fekszik, mely két rendszernek alapja a tiszta hangösszetétel és az érzelmek kifejezése hangokban. Bertha szerint nincs ok arra, hogy a magyar zene nem lehetne át oly alakuláson, minőn a többi nemzetek zenéje ment. Szerinte a stíl adja meg a zenének a nemzeti jelleget; de szerző nem ért vele egyet abban, hogy a magyar és más zene közt csak a stílból volna különbség. A nemzeti zenesajátságok keletkezéséről Berthától lényegesen eltérő képet alkotott magának. A nemzeti zenei írásmodor sem úgy keletkezik, mint azt Bertha gondolja. Szerinte azért nem lendül föl egy új magyar zenei művészet, mert még nem születtek meg az arra hivatott mesterek. Ellenkezőleg vannak nagyon tehetséges és tanult zeneszerzőink. Bertha nem veszi tekintetbe, hogy mennyire köte van a zenész a magyar zene természeté, makacs rhythmusai és változhatatlan phrásisai által. Vannak érdekes és komoly kísérletek arra, hogy a magyar zenét bevigyék a művész-formákba, oly módon, mint az a többi, az általános zene körébe tartozó nemzeti zenével sokféleképen történik. Ily módon csakugyan keletkezhetik egy sajátzerű zenei stíl. Azonban itt a már kész eddigi magyar kifejezőmód megváltozik, elveszti természetét és zeneivé lesz, hogy alkalmas legyen a zenei dolgozásra. Ez az, a mit szerző «másodlagos magyar zenének» nevezett. De ezt sem tekinti a magyar zenére fejlődésnek, haladásnak, mert az zeneivé válva elveszti fősajátságát. A tiszta magyar zenéből nem alakulhat oly művészet, mint az általános zene és olyan úton nem is fejlődhetik, mint az. A másodlagos magyar zenénél azonban lellet

magyar zenei művészetről beszélni. — Az *Értesítőben* Palóczy L., Budapest és környéke; Hampel J., A hazai rézkor viszonya az újabb európai kutatások eredményeihez (Téglás Gábortól); Perényi J., A woxindoni csodavirág; Rada I., Idegenből; Benedek E., Testamentum és A szív könyve; Kant Studien (Waldapfel Jánostól) című munkák vannak ismertetve.

3. Az ETHNOGRAPHIA ez idei évfolyamának közös füzetben adott 2. és 3. száma bevezető értekezéséskép Katona Lajos tanulmányát közli a *mythologiai irányokról és módszerekről*. Alig van a szellemi élet fejlődésének vizsgálata körében kérdés, mely oly régóta foglalkoztatná s annyiféle magyarázat kieszelésére ösztönözte volna az önmagáról eszmélkedő emberi lelket, mint a mythosok eredetének és értelmének kérdése. Maga a mythos szó a homerosi költeményekben még *szót, beszédet* jelent. később általában a *monda, rege, mese* fogalmainak hordozójává lesz, végül azon vallásos jelentőségű elbeszéléseket jelöli, melyeknek kifejtésre szoruló, rejtett értelme van. Tulajdonképpen akkor válik azzá a mythos, a mit már a görög mythologusok rajta értettek, a mikor nem az többé, a mi eredetileg volt, nem egy bizonyos műveltségi állapotnak megfelelő vallásrendszer szerves tartozéka. Előbb-utóbb ugyanis minden vallásrendszer elmarad, mint a *mult* hagyománya. a haladottabb szellemi állapotú *jelen* mögött, mely azonban sohasem szakíthat gyökeresen a multtal, hogy annak az emberi lélekben oly mélyen gyökeredző hagyományai, a minők a vallásiak, onnan nyomban kipusztíthatók lennének. Előállnak tehát kísérletek a mindinkább hitelüket veszítő ősi tanok még menthetőnek látszó része megmentésére. Így jön létre az *allegorikai* magyarázat, melynek fókán a mythos még a hozzá göresösen ragaszkodók szemében is csak mint olyan elbeszélés látszik megmenthetőnek és fenttarthatónak, melynek *más az értelme, mint szószerinti szövege*. Az ily irányú magyarázattal szemben régi idők óta különböző fejlődési módosulással halad egy másik, mely a mythost nem rehabilitálni, nem is mint mythost magát megérteni, megfejteni törekszik, hanem inkább azon szelleméleti körülményeket igyekszik földeríteni, melyek közt a mythosnak *úgy a mint van*, megszületnie *lehetett*, sőt úgyszólván kellett is. Míg az alkalmazkodó irányok szerint, minden mythos *irrationalisnak látszó, de velejében rationalis*; a velük szemben haladó irány szerint *minden mythos rationalis ugyan eredetében* és az erre ható körülmények közt; *de irrationalissá válik*, mielőtt a körülmények tetemesen megváltoznak. Ezen kétféle felfogásból kiindulva kétféle a cél is, melyet a különböző irányok kitűznek: amazok a mythos *eredeti értelmének* megfektetésére törekszenek; emez beéri azzal, ha az emberi szellem fejlődésének azon fokát megvilágíthatja, melyen a mythos úgy, a mint van, teljesen *egyszerűnek* mutatkozik. A kezdetleges mythosmagyarázatok közös vonása s alaptévedése, hogy többé-kevésbé simulnak az uralkodó szellemi divatokhoz: a természettudományok föllendülése korában bennük természeti jelenségeknek kifejezéseit keresik, a történet és régiségstudomány virágzása korában

történeti emlékeket látnak bennük, a bölesészetkedvelő időkben pedig bölesészeti rendszereket. Azonban a mythost, a mennyiben valami megfejtendőt zár magában, rejtett értelméről nem egy későbbi, vele már értelmileg és erkölcsileg meghasonlott kor felfogása alapján, hanem lehetőleg azon lélekállapotnak fokáról kell vallatni, a mely megteremtette. Nagy szerencse, hogy ezen lélekállapot és nyilvánulásai a még mindig elég nagy számú *primitív népfajoknál* valósággal «in vili corpore» tanulmányozhatók. Ellenben sajnálatos, hogy ép a leggazdagabb mythos-rendszerű népek (pl. a görögök és rómaiak) hitregéit csak olyan korok följegyzéseiből ismerjük, melyekben már azok nem voltak természetes nyilvánulásai a nép szellemi életének. A mythologia bevezető tanulmánya ennél fogva a *primitív népek lélektana*. A barbár ember lekületének ismerete alapján érthetjük meg a műveltebb népek mythosait is, a melyekben csak addig érthetetlen és visszatetsző a sok kannibáli, fajtalan s egyéb botránkoztató részlet, míg arra nem gondolunk, hogy valaha e népek is kannibálok és másként is oly színvonalon voltak, a melybe az ily részletek egészen jól beleillettek az uralkodó érzés és gondolkozásmód teljesen logikus rendszerébe. — A második közleményben Jankó János befejezi a *bács-bodrogyeiek sokaságok néprajzáról való adatait*, különösen azok ruházatát, házépítését, butorait és a néphit némely nyilatkozatait ismertetvén. E közleményhez 11 szép kivitelű rajz csatolkozik. — Istvánffy Gyula a *borsodi matyó nép életének* tárgyalása során vázolja a házasság, családi élet és keresztelés szokásait. — Sajó völgyi G. Péter *borsodmegyei népmondákat*, Nagy József *borsodmegyei népmondákat* közöl nagy számban. — Bellosics Bálint az alvidék *ünnepi babonáit* ismerteti. — Gál Kálmán a kaláka, törökbuza-hántás és kendermunkák kapcsán gyakorolt *nyárádmelléki népszokásokat* vázolja s ugyane vidék babonáiból közöl egyes adatokat. — Banekovics János a *kiskánizsai lakodalmat* írja le. — Strausz Adolf *bolgár néphagyomány világteremtési mondáit* tárgyalja széles alapon. Koronczy Imre Birlinger Antalnak «Aus Schwaben» című könyvéből egy mondat közöl, mely a magyarok honfoglaláskorabeli, külföldi kalandozásával függ össze. — Munkácsi Bernát adalékokat nyújt a *magyarok pogánykori vallásos képzeleihez*, melyekben kimutatja az *Ármány*-nak, mint mythologiai alaknak szereplését a kirgizek és votjakok néphitében (*Arman, Aman*); az eddigi fölfogástól eltérő magyarázatát adja az *ördög ördög* (= osztják *urt-toñk*: *urt* «szellem», *toñk* «bálvány; ördög, erdei manó» szónak s ráutal a *bálvány* és *sir* szavak keleti másaira (= ötörök *balbal* «emlékkő, sírbálvány», zürjén *bolban* «bálvány; szobor; tuskó»; továbbá cseremisz *šiger* «sír», összet *zuar* «áldozati szent hely az elhunyt hősök sírjai körül»), valamint az ezekből folyó tanulságokra. — Az «Irodalom» rovatában Wlislocki Henrik dr. *Schroeder Ed. Aug.* «*Das Recht in der geschlechtlichen Ordnung*» című művét ismerteti. — Végül H. L. aprósággént Szá-

deczky Lajos, az «Erdélyi Múzeum» szerkesztője egy földrajzi adatának hitelességéhez fűz észrevételeket, ki t. i. középzásiai élményeinek leírásában az igazában «Fekete-Homok»-ot jelentő *Kara-Kum* sivatagnevet nagyobb érdekesség okáért «*Fekete-Kún* sivatag»-kép említi.

4. Az «IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK» ez évi 3-ik füzetében B a y e r J ó z s e f értekezik «Kazinczy Ferencz és Molière-fordításai» czímen. Kazinczy élesen látó szeme már a kilenczvenes évek felbuzdulása előtt észrevette, melyik azon műfaj, melynek művelésére nemcsak hogy a legnagyobb szükségünk van, de a melynek nemzeti, közéleti hatása is a legszebb sikerek kilátásával kecsegtet. A színészet megteremtésében és lehető gyors felvirágoztatásában látván a hazai nyelv kifejtése és terjesztése, valamint a nemzeti megerősödés leghathatósabb eszközét, összes erejét a drámára fordította s a 90-es évek elejével «Külföldi Játsszósztíne» kiadásával nemcsak a közvetlen legnagyobb szükségnek akart segíteni, de oly műveket is óhajtott jó fordításokban nyújtani, melyek mintáknak szolgálhatnak kezdő drámaíróknak. Az első kötet, németből, Schröder után fordított *Hamlet*-jével meg is jelent. a másodikba *Clavigót*, *Galotti Emiliát* és Gotter *Medeáját*; a harmadikba a *Genuai zendülés*-t és Bürger után *Macbeth*-et szánta. Az ő buzdítására vették munkába: Fehér György Racine összes drámáit, Bárány János Don Carlost, Kovács Ferencz és Darvas János Schiller más két drámáját. Míg a tanítványok napról-napra hordják össze szorgalmuk gyümölcseit, addig Kazinczy nem kisebb szorgalommal készíti drámafordításait s már 1793. júl. 27-én írja Kisnek, hogy *Hamlet*-et és *Lanasszát* ki is adta, ezenfelül készülnek, rész szerint készen is vannak *Miss Sara Sampson*, *Galotti Emilia*, *Macbeth*, *Sztella*, a *Testvérek* és *Themistocles*. Fog-sága idején fordította le Molière két buffó-játékát. a mint ő nevezi: A *kénytelen házasság*-ot és a *Botcsinálta doktort*. Azonban egyik molière-i fordítása kiadását sem érthette meg: az utóbbi 1834-ben, az előbbi még későbbben 1839-ben jelent meg, a Magyar Tudós Társaság *Külföldi Játéksztíne* című vállalatában. Az a tény elévülhetetlen dicsősége fog mégis maradni, hogy a legügyesebben készült Molière-magyarosítás az ő tollából került ki, s hogy az ő Molière-fordításai az egyetlenek, melyeket a Magyar Tudós Társaság, a megalapítása előtti korból, érdemeseknek talált arra, hogy a kiadás révén hasznukat vegye újra éledő irodalmunk és állandósuló színészetünk. Majd példákkal is igazolja az értekező, hogy Kazinczy szabad kézzel csinált fordítása éppen nem hamisította meg a molière-i szellemet s a burlesquebe illő hangot is igen jól eltalálta. E fordításnak nem utolsó érdeme, hogy még ma is az élvezet egy nemével olvashatjuk, a mit kora fordításainak alig egy-kettejére mondhatunk el őszinte lélekkel. — R á t h G y ö r g y folytatja ezután és befejezi «Bullinger Henrik és a magyar reformáció» című tanulmányát. A fenmaradt levelekből megállapítható, hogy Bullingernek magyarországi hitsorsosaival való összeköttetése egészen 1575-ben történt haláláig tartott. — Dr. Rupp Kornél «Ozorai Szentírás-fordításait» veszi vizsgálat alá.

Osorairól, élete körülményeiről éppen semmi adat sem maradt fenn. Mindössze annyit tudunk róla, hogy a tolnamegyei Osorán született s 1531-ben Wittenbergben együtt tanult Thuri Lukácsesal. Innen jött aztán a Körös-Marosközre, hol többek közt Békés városának is ő volt a reformátora. A Nadányi- és Massai-család pártfogása mellett adhatta ki «De Christo et Antichristo et eius Ecclesia» című művét. A nem nagy terjedelmű könyv egészen Luther szellemében van írva, de példáit és magyarázatait a magyarországi viszonyokból meríti. E munka különben azért is nevezetes, mert benne levő szentírási idézetek latin szövege ugyanazon betűkkel van nyomtatva, melyek a krakkói töredék sokáig oly hasztalanul kutatott típusának felelnek meg. Az idézetek latin szövege után mindenhol ott van azok magyar fordítása is. Mivel eladdig magyar szentírás nem volt, a szerző kénytelen volt maga mindjárt szentírást is fordítani. Ez idézeteket hasonlíttja össze az értekező a Pesty- és Komjáti-féle textusokkal. — K a n d r a K a b o s «Az ősmagyar csillagos ég» mythologiai nyomait kezdi el kutatni első közleményében. Itt a csillagos ég a népek életében, a velünk atyafi-népek csillagismerete s a magyar csillagos ég faji jellege vannak tárgyalva. — Az «Adattár»-ban L é v a y J ó z s e f közli «Fábián Gábor leveleit Édes Alberthez». Bevezetésül érdekes adatokat tartalmaz a közlemény Édes Gergely és családja történetéhez. — T é g l á s G á b o r «Adalékok Salamon Ferencz családjának történetéhez» című cikkéből kiderül, — a mit eddig nem tudtunk, hogy a nagynevű történetíró 1825. aug. 29-ikén született. — D e m e k G y ö z ö «Részletek Kisfaludy Sándor magánéletéből» cím alatt több életrajzi adaton kívül közli a költőnek 1844. június 20-ikán kelt utolsó levelét. — D r. D é z s i L a j o s «Népmeséink történetéhez» czímen Verestői Györgynek, a mult század egyik legnépszerűbb erdélyi papjának «Halotti oratio, melyben borbereki Alvinzi Krisztina asszonynak utolsó tisztességet tett és a tündérországot kibeszéllette Verestői György, Kolozsvár 1733» című beszédéből mutat be egy figyelemre méltó részletet. — Ezután dr. R é c s e y V i k t o r folytatja «Révai Miklós levelei Painter Mihályhoz» című adalékainak közlését. — V e r s é n y i G y ö r g y «Arany János műfordítási töredéke» című közleményében kimutatja, hogy Arany egyik daltöredéke «A dalnok elhullt...» Moore-ból van fordítva. — C z é k u s L á s z l ó «Jászay Pál naplójának» immár tizenegyedik folytatását teszi közzé. — A «Codexeink forrásai» című cikk után B o r o v s z k y S a m u «Egy sajtóhiba története» czímen kideríti, hogy Szék Imre nevű író nem élt a XVI. században, mint azt Békési Emil e folyóirat egyik régebbi füzetében állította. — A könyvismertetések rovatában Beöthy Zsolt: «A magyar irodalom Kis-tükre» és Ferenczy Zoltán: «A kolozsvári nyomdászat története» című művek vannak ismertetve; ez utóbbit V e r s é n y i G y ö r g y ismerteti. — Hellebrant Árpád Repertoriuma zárja be a füzetet.

5. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi szeptember havi füzetében P ó l y a J a k a b befejezi «A mezőgazdasági válság» című tanul-

mányát. Nem láttuk tehát heigazolva akár azt, hogy túltermelés, akár, hogy az arany megdrágulása, akár hogy a papir- és az ezüstvalutájú államoknak az aranyagio által előidézett nagyobb kivitele okozta volna a gabonaárak hanyatlását. Nem is itt hanem első sorban a közlekedési viszonyok átalakulásában, mindenekfelett a szállítási díjak jelentékeny csökkenésében kell a jelenség valódi okát keresnünk. Értekező tüzetesen foglalkozik e kérdéssel és kimutatja, hogy a fuvarbér 1872-től 1894-ig a német búzánál felére, a déloroszországi, kanadai és az Egyesült-Államokból való búzánál egy harmadára szállott alá, míg felére csökkent a fuvarbér a chilei, az ausztráliai és az indiai búzánál az 1882-től 1894-ig terjedő időben. A fuvarbér csökkenése tehát egymagában az árhanyatlás jelentékeny hányadát magyarázza — a New-Yorkból Liverpoolba szállított búzánál 24.13, a Chicagóból szállított búzánál 40 51, az indiai búzánál 73.20 %-ot. Aállítás fejlődése és olcsóbbodása idézte elő másfelől, hogy mind újabb területek vétettek művelés alá és vonattak a világforgalom körébe, a melyek olcsó búzájokkal azután nagy nyomást gyakoroltak a régiebb kulturájú államok terményeire. A művelt államok körében viszont a közlekedési és forgalmi viszonyok tökéletesbülése jelentékeny mértékben hatott közre a gazdasági képzettség és a technikai vívmányok elterjedésére és ezzel a termelési költségek apadására, valamint jelentékeny mértékben hatott közre a kereskedelmi közvetítési díjak csökkentésére is. Ezek valósággal az árhanyatlás főokai, a melyekhez némi mértékben hozzászámítandó az ezüstvalutájú államok, valamint a védvámok árrontó befolyása. Az ezüstvalutájú államok ugyanis azzal, hogy terményeiket az aranyagioja mellett az aranyvalutájú államokban aránylag kevesebb aranypénzért adhatták, kétségtelenül bizonyos nyomást gyakoroltak az aranyvalutájú államok áaira, a mint a védvámok nyomást gyakoroltak első sorban a védvámon kívüli államok áaira, végeredményben pedig a gabona-termények világpiaczi áaira. Kérdés, elégségesek-e mindezen okok az árhanyatlás magyarázatára, s nem lehetett-e része benne egy másik tényezőnek: a határidőüzletnek, a melyet napjainkban mind szélesebb körökben tekintenek a búza-árhanyatlás főokának? Értekező sorra veszi a határidőüzlet ellenesei közül egyes szaktekintélyek érveit és részletes, számszerű adatok alapján bizonyítja, hogy az a nézet, mintha a gabonaárak tekintetében mutatkozó állandó árhanyatlást a gabona-határidőüzlet okozta volna, a tényekkel okszerűen egyáltalán nem igazolható. Azt a kérdést azonban, gyakorol-e vagy sem a határidőüzlet az évi árfokozatra káros befolyást, a ma rendelkezésre álló adatok alapján minden kétséget kizárólag eldönteni nem lehet. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Hegedűs Lóránt Benedek Sándor és Róka József *«Az ital-, fogyasztási és italmérési adók és az állami italmérési jövedék jogtana»* című munkáját, Hegyes-halmi Lajos E. Illés Sándornak *«A m. kir. államvasutak és az üzemükben levő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai»* című monographiáját ismerteti. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* Fenyvessy József bemutatja a l'Economiste Françaisnak egy, a fran-

cziaországi népmozgalmat, valamint a Vierteljahrsschrift für Staats- und Volkswirtschaft stb. czimű folyóiratnak egy a német szakegyletek történetét és törvényes szabályozását tárgyzó cikkét. — A «*Statistikai Értesítőben*» y. «A magyar malomipar» czim alatt vázolja az idevonatkozó statisztikai felvételek, különösen a legutóbb 1895-ben eszközölt összeírás adatai alapján malomiparunk fejlődését és mai állapotát. — A füzet végén öt oldalra terjedő «*Könyvszemlélet*» találunk.

6. A MAGYAR NYELVŐR IX. füzetében Simonyi Zsigmond a magyarban szokásos *czim* és *rangsorról* értekezik. A régi nyelv bizonyítása után abban állapodik meg, hogy az egyedül helyes kifejező forma ez: *Kovács Gyula dr., Károlyi István gróf, Károlyi István gróf neje, v. Károlyi Istvánné grófné*; — ellenben magyartalan ez az elterjedt írásforma: *dr. Kovács Gyula, gróf Károlyi István, gróf Károlyi Istvánné*, vagy éppen: *gróf Zichy Paula, gróf Bethlen Kata sat.* — Lukács Lőrincz azt mutatja ki, hogy mily szókkel gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet. A gyűjtés mintegy 600 szóról állítja ezt, mint a melyek csupán Faludi műveiben fordultak elő. A végeredmény pedig az, hogy *a szócsinálásban Faludi nem volt nyelvújító, csakis a szólásokban s a mondatfűzésben.* — Arany János jegyzetei a Simonyi-féle Antibarbarushoz. — Seemann Gábor, laikus nyelvészkedés! czímmel arra az ingadozásra mutat rá, a mely a szavak kiejtésében és a leírásában uralkodik (*virrad v. virad, szálló v. szőlő, mindig v. mindig*). — Miskovits F. Henrik a geologia műszavaihoz gyűjtött adalékokat a nép nyelvéből, s ilyen irányú munkálkodásra serkent. — R. Prikkel Marián azt bizonyítja be, hogy e kifejezésben: *széghaj* a *szög*, *szög* szónak semmi köze a *'nagel'* jelentésű *szég*, *szög*-höz, hanem ősi ugor eredetű szó, s annyit jelent: *barna*. — Az Irodalom rovatban Balassa J. a Frommer H. kiadta Német-magyar tőzseidebszótárt ismerteti, s igen elismerőleg nyilatkozik róla. — Alexics György nyelvtörténeti adatokat közöl a Kassai Múzeum-Egylet III. évkönyvéből. — A német-magyar szótár számára a következő német kifejezéseket beszél meg: *waschecht, emporkömmling, stichprobe, stichhältig, leistung, suggestion, tourniquet, kongress, weitherzig, anpumpen*. — Az apróbb közlemények sorában Vida Sándor a költő Zrínyi Miklós szórendi vétségeit vizsgálja, s példákkal bizonyítja, hogy nemcsak költői, de prózai munkái is telvék ilyesekkel. Wolff Béla a Herkó pátert idézi Tompa egyik költeményéből. — Idegen csemeték. Fattyúhajtások: *jósda, a Pesti Hírlap uralása, hadargás, uccavágó nóta, csárdáskisasszony*. A szerkesztőség feleletei a hozzáintézett vitás nyelvi kérdésekre: *nembánomság, létezik, tagadósók*. — Barcsa János Kaba és vidéke nyelvsajátságait írja le. Népnyelvhagyományok.

7. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei III. füzetében Alexics György értekezése *az oláh nyelv eredetéről* nyitja meg a közlemények sorát. Bevezetéképen szól általában a román nyelvek keletkezéséről, megemlítvén a régiebb kalandos véleményeket s hangsúlyozván,

hogy azokat a beszélt latin nyelv folytatásainak, a *lingua rustica* modern alakjainak kell tekintenünk, melyek maradandóbban hirdetik Rómadiességét minden győzelménél, hódításánál s emlékenél. A román népek latinul beszélnek; anyanyelvük a népies latinnak egy-egy dialektusa. Valamennyi román nyelv megőrizte a hangsúlyt ugyanazon szótagon, hol azt a latinban találjuk, valamennyi csak romjait tartotta fönna latin eseteknek s nagyobb teret engedett a praeposícióknak, valamennyi elvesztette a semleges nemet s az *unus* és *ille* szóból névelőt teremtett. További közösségek az *amor*-féle passivum-alak hiánya s a mértékes verselésnek helyettesítése a hangsúlyossal. A román nyelvek csak a fejlődés fokában különböznek a latintól, ezenkívül leginkább szótári eltéréseket találunk bennük, a mennyiben t. i. a kereszténység, a népvándorlás s a kereskedelem egy csomó germán, arab s görög elemet vitt be a nyugati román nyelvekbe. Érdekes tény, hogy a latin és barbár nyelvek küzdelmében azon latin szavak jutottak érvényre, melyek a barbár kifejezésekhez jobban hasonlítottak: a *focus* és *ignis* közül pl. az előbbi (fr. *feu*, oláh *foe*), mivel a *feuer* és *funkela* emlékeztetett reája s hasonlóképen a *agnus* és *grandis* közül az utóbbi (olasz: *grosso*, oláh *gros*), mivel a *gross*-hoz közelebb állott hangzásában. Az oláh nyelvnek is javarészen egybevág jelentéstana, hangtana és grammatikája a nyugati román nyelvekével. A lat. *cl*, *gl*, mint az olaszban *chi*, *gh*-vé vált (*clarus*: oláh *chiar*, *clavis*: oláh *chiee*), a lat. *f*-ből, mint a spanyolban *h* lett (*ferrum*: *her*), a lat. *v*-ből *b* (*cervus*: *cerb*) stb. Főkép három pontban különbözik az oláh a többi új latin nyelvektől, jelesen az infinitivus és futurum képzésében, továbbá az articulushnak hátra való helyezésében. Ezen három pontban azonban egyezik csaknem valamennyi balkáni nyelvvel, úgy hogy e jelenségekre nézve közös eredetet kell föltennünk. Minden jel arra mutat, hogy az oláhság bölcsőjét a Balkánon keressük, melynek államai már a császárok korában a romanizálódás útján voltak. A VI. század végéről megmaradt egy följegyzés a moesiaí román nyelvből, t. i. ez: «*torna, torna fratre!*», mi igazolja, hogy a Balkánon már ekkor élt egy román idioma. A legrégibb oláh nyelvemlék a Hrymon folyó partján állott *Kimpu-longu* város neve (1014-ben jegyezve) szintén a Balkánra utal. A Balkánból hozta magával az oláhság orthodox vallását, szláv egyházi nyelvét, cyrill betűit s társadalmi be rendezését. Jövevénységét hirdetik a magyar királyok diplomái is, valamint azon körülmény, hogy a XVI. század derekáig nem volt más, mint ethnographiai fogalom. Az a nézet, hogy az oláh nyelv Dáciaában keletkezett volna, nem számol azzal, hogy az oláh nyelv nem tűnteti föl a II. és III. század latin alakjait; ellenben megtalálhatók benne ama változások, melyek az aurelianusí idők után állottak be a nyugati román nyelvekben. Minden tanulságot egybefoglalva, azon eredményre jutunk, hogy az oláh nyelv ősi hazája csak azon területen lehetett, melyen szakadatlan földrajzi és ethnographiai egységben élehetett a nyugati román nyelvekkel; ez a hely pedig a Balkán, még pedig úgy látszik szorosab-

ban Dalmácia s az Adriának észak-nyugati partvidéke, melyet már Kr. előtti századokban népesítettek római gyarmatok. — Második nagyobb tanulmány e füzetben Erdélyi Lajosé, ki az *összevont mondat elméletét* tárgyalja, egyelőre bevezeteskép annak történetét, kül és belföldi irodalmát ismertetvén tüzetességgel. — Munkácsi Bernát *«Még néhány szó az „est” megvilágításához»* című fejtegetésében Setälä Emilnek minapi cikke ellen foglal állást, védve abbéli nézetét, hogy a magyar est szó az azonos értelmű finn *ehto*, lapp *ikto*, vogul *üt, ét*, osztják *jēt* stb. rokonságába tartozik s hogy nyelvünkben a «vesper» fogalomnak őseredet, sajátos kifejezése s nem az egyes nyelvmlékekben található *nap-est* összetétel változata. — Ugyancsak e szerző a *vogul figura etymologica kérdéséhez* is szól azon megjegyzések alkalmából, melyeket erre nézve az előbbi füzetben Szilasi Mórict tett. — Prikkel R. Márián a halotti beszédbeli *tilutoa, mundoa* alakot az eddigi felfogástól eltérőleg *tiltva* és *mondva* igenévvél magyarázza göcseji tájszólásban. — Ásbóth Oszkár Melich János a *veréb* és *szarka* szók eredetére nézve közlött megjegyzéseit bírálja s nem találja igazoltnak a *szláv jövevényszók korára* nézve azokból vont következtetéseket. — Egy másik cikkében ugyan e közlemény írója főképp Prikkel R. Mariánnak a *szirony* és *toka* szókról adott magyarázatai ellen fordul, melyek azon kétes értékű föltevésen alapulnak, hogy valamikor a lengyel nyelv erős hatással lehetett a magyarra. — Volf György *«a tudomány szabadságáért»* címen Ásbóth Oszkár vitázó közleményeinek hangját és rendszerét bírálja élesen elítélő szavakkal. — Zolnai Gyula Debreczen városának régi jegyzőkönyveiből közöl Széll Farkas történettudós, debreczeni kir. táblai tanácselnök jegyzetei nyomán *nyelvtörténeti adatokat*, melyek között több ritka tájszavakat mutat be. — Az «Ismeretések és bírálatok» rovatában Ásbóth Oszkár tüzetesen ismerteti az *«Archiv für slavische Philologie»* XVIII. füzetét, Balassa József Rudolf Meringer *«Versprechen u. Verlesen»* művét s Szilasi Mórict *Ed. Wölfflin «Archiv für lateinische Lexicographie u. Grammatik»* folyóiratát. — A «Kisebb közlések» sorában Zolnai Gyula Albert Jánossal szemben az *irni fogna* alak létezését igazolja a nyelvtörténetből és néprnyelvből, s a *pete* szót a Péter név rövidülésének magyarázza. Ugyanitt Melich János az *íromba* szóról értekezik, melyet a tót *jaraba* (— óbolgár *jarebo*) «tarkás» szóval vet egybe. — Fiók Károly egy déli osztják szó jelentéséhez fűz észrevételt. — Végül a szerkesztő a *finn nyelv nagy szótárának* készültéről tesz tájékoztató jelentést.

8. «EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.» A VIII. füzet első cikkében Bartal Antal a magyarországi latinságnak különleges sajátosságait fejtegeti, melyeket számos példával fölvilágosít, mind a szóanyag különböző forrásait, mind a szóalkotás módját behatóan tárgyalva. — A második cikkben Bleyer Jakab Kazinczy Ferencznek 1830-iki polemiáját az Aurora-körrel tárgyalja, ezúttal, dolgozata első felében, Kazinczy viszonyát az Aurora-körhöz és Toldy kritikái támadását ismertetvén. E poe-

miára alkalmat szolgáltatott Pyrker László egri érsek német epikai művének, a «Szent Hajdan Gyöngyeinek» magyar fordítása, melyre Kazinczy első sorban zilált anyagi viszonyainak rendezése céljából vállalkozott. Toldy, a ki «e fordítás megbírálásában túlment a méltányosság és helyes belátás határán», egy oldalról Pyrkeret támadta meg, mivel magyar ember és főúr létére német nyelven ír, más oldalról Kazinczyt, a ki e munkát lefordította, még pedig nem az eredeti versmértékben, hexameterben, hanem prózában. — Azután befejezi Csapó G. Antonin «A görög államkormányzás elmélete Xenophonnál és Platonnál» című dolgozatát, melyben Xenophon Cyropaediájának és Platon Államának igen részletes összehasonlítása alapján arra az eredményre jut, hogy Xenophon műve a Platon munkája ellen van irányozva. — A hazai irodalom rovatában Szilasi Mórícز igen behatóan ismerteti Balassa József és Simonyi Zsigmond Tüzetes Magyar Nyelvtanát, melynek nagy jelentőségét elismeri és kiváló értékét kiemeli. Simonyinak szerinte legnagyobb érdeme és legtartósabb eredménye, mely e nagy műben is érvényesül, a magyar nyelv történetének legrészletesebb átkutatása, a magyar nyelv adatainak közelből és távolból összehalmozott pontos gyűjteménye és osztályozása. De vannak alapos kifogásai is, főleg a Hangtan ellen, melyet Balassa írt, kinek módszerét helytelennek tartja. Balassa ugyanis megállapítja az ugor alapnyelvi hangot és egyenest ebből származtatja magyar megfelelőjét, holott a magyar nyelvből és ennek szorosabb rokonságából kellett volna kiindulnia, mert a nyelvésznek talán minden tudós között legesleginkább kell a legszigorúbb inductiót zsinórmértékül vennie: csak a tényekből, csupán a tényekből szabad következtetnie. Általában Balassa főtévedése, hogy ő azt hitte, hogy már meg lehet írni a magyar hangtant, míg bíráló azt hiszi, hogy még nagyon is messze vagyunk tőle. Nem ily elvi, de számos részletes kifogása van az Alaktan ellen, melyet Simonyi írt; de bíráló megjegyzi, hogy eshetőleg neki nincsen igaza; nem is az volt terjedelmes fejtegetéseinél az célja, hogy Simonyi tételeivel szemben más, eshetőleg ellentétes tételek helyességét bizonyítsa, hanem inkább az, hogy a magyar nyelvésznek némely égető problémáira figyelmeztessen. A nagy munkából bíráló igen sokat tanult és kívánja, hogy mások is mentol többet tanuljanak belőle. — Weber István kedvező ítéletet mond Csengeri Jánosnak első sorban módszer szempontjából jeles Latin olvasó- és gyakorló-könyvéről, melynek legfőbb érdeme, hogy, szakítva az eddigi sablonszerű eljárással, nem köti az olvasmányt a nyelvtani kategóriákhoz, hanem szépen megszerkesztett, könnyű alakban ad összefüggő olvasmányt: a római királyok történetét a maga közvetlenségével és mozgalmasságával. — A külföldi irodalom rovatában Kont Ignác folytatja az 1893—95-iki francia philologiai irodalom ismertetését, ezúttal is még a francia irodalomtörténet körébe eső nagyszámú és jórészt nagybecsű könyveket és dolgozatokat tárgyalván. — Kégl Sándor pedig terjedelmes ismertetésben bemutatja Tiele hollandi valástörténetírónak legújabb, német fordításban is megjelent jeles munkáját,

mely a vallás történetét az ó-korban egészen Nagy Sándor koráig tárgyalja. E munkának egyik értékes része a szumériai kérdést is érinti, mely minket magyarokat közelebből érdekel, a mennyiben a szuméri nép, számos kutatónak véleménye szerint, turáni nép volt. és nyelve, melyet hibásan neveztek el akkádinak, legalább egyes nyelvtudósok kutatásai alapján, ugyanazon altaji nyelvcsaládhoz tartozik, sőt esetileg annak ősnyelve volt, melynek a magyar nyelv is tagja. A szumériak ősvallása Tiele szerint az egyiptomival rokon állatimádás volt. — A philologiai program-értekezések sorából Z l i n s z k y A l a d á r sikerült dolgozatnak mondja Ruprecht Alajos értekezését, mely a gyermeki szeretetet Petőfi költésében, tehát a nagy magyar lyrikus dalainak egyik legremekebb csoportját, tárgyalja. — A vegyesek rovatában K a r d o s A l b e r t egy legújabb Csokonainak tulajdonított költeményre («A magahitt kalmár») hívja föl a figyelmet és Arany Jánosnak «Éjféli párbaj» című balladájának két soráról («Elsőt én nem érdemeltem. A második engemet nem») kimutatja, hogy azok majdnem szószerint már Csokonainak «A szépség ereje a bajnoki szíven» cz. alkalmi művében találhatók. — Könyvészet zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály h e t e d i k ülése.

1896. október 5.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt. Bánóczi József, Badics Ferencz, Hegedűs István, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát. Négyesy László, — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán. Vécsey Tamás r., Alexander Bernát l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál.

170. BADICS FERENCZ l. t. fölolvassa «Az első magyar irodalom-történetíró» című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevélének kiadása határoztatik.

171. A jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és VADNAI KÁROLY l. tagok kéretnek föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h e t e d i k ülése.

1896. október 12-én.

PULSZKY FERENCZ tiszt. tag elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérfataky László, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Békefi Remig, Concha Győző, Mátyás Florián, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Schönherr Gyula lev. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. tag. Gold-

ziher Ignác, Heller Ágost. König Gyula, Szily Kálmán, Volf György r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

172. BÉKEFI REMIG lev. tag fölolvassa «A cziszterciek középkori iskolázása Párisban» című székfoglaló értekezését.

173. MÁTYÁS FLORIÁN lev. tag «Történeti egyezések és tévedések» czímen értekezik.

174. A jegyzőkönyvet hitelesítik: VÉCSEY TAMÁS r. és NAGY GYULA lev. tagok.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1896. október 19-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a III. osztályból: Klerity Lyubomir kt. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Koch Antal, Krenner József Sándor, Szily Kálmán, Wartha Vincez r. tt. — Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t. — Jegyző: König Gyula r. t. osztálytitkár.

175. DADAY JENŐ l. t. «Magyarország édesvizi fonálférgei».

176. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. «Perturbatiók többtagú bolygórendszerben».

177. VÁLYI GYULA l. t. Újabb közlemény a többszörös involutióról.

178. KOSSUTÁNY TAMÁS l. t. Súly és térfogatváltozás a szeszes erjedésnél.

179. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésre DADAY JENŐ és KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. urakat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1896. október 26-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Setälä Emil k. tag. — Pulszky Ferencz m. elnök. — Hollán Ernő. b. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Högyes Endre, Jakab Elek, Kautz Gyula. König Gyula, Krenner József Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula. Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Szinnyi József, Than Károly. Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Fayer László, Földes Béla, Gaál Jenő, György Endre, Komáromi András, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, Marezali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza. Óvári Lipót, Petz Gedeon, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Schönherr Gyula, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

180. KAUTZ GYULA rt. emlékbeszédet tart Roscher Vilmos kültagról. — A nagyobb terjedelmű tanulmány az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

181. A főtítkár örömmel jelenti, hogy Tóth Lőrincz r. és Barabás Miklós l. tagok ez év őszén töltötték be akadémiai tagságuk 60-ik évét

s indítványozza, hogy e köztisztelőben álló, nagyérdemű férfiakhoz a mai összes ülésből üdvözlő irat intéztessék. — Általános helyeslés közt elfogadjatik.

182. **Négyesy László**, ki a legutóbbi nagygyűlésen lev. taggá választatott, köszönetét fejezi ki. — Tudomásul szolgál.

183. Az Igazságügyi Miniszter úr utalványozza az **1843/44-iki büntetőtörvénykönyvi javaslatok** kiadására országgyűlésileg megszavazott államsegélyt. — Köszönettel vétetik.

184. A Földművelésügyi Miniszter úr megküldi a **Meteorologiai és Földmágnassági intézet új szabályzatát**. — Kiadatik a III. osztálynak.

185. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr utalványozván az országos dotatiót, megjegyzi, hogy az archaeologiai segély felerészben a hazai építészeti emlékek ábrázolására és megismertetésére fordítandó. Egyszersmind kérdést intéz a **kassai dómra** vonatkozó munka mibenléte iránt. E leirat előzetesen kiadtván az Archaeologiai bizottságnak, ez sajnálattal jelenti, hogy a mű hamarosan nem készülhet még el, s hogy a műemléki bizottságtól kijelölt szerkesztőhöz e tárgyban kérdést fog intézni — A miniszteri leirat első része mihez tartásul szolgál s a megbízott szerkesztő mielőbbi jelentéstételre fölkérendő.

186. A m. kir. kormány részéről akadémiái tagok számára több meghívó küldetett az **iparművészeti múzeum fölavatása** ünnepére. — Örvendetes tudomásul szolgál.

187. Az I. osztály a lejárt pályázatokra bíráló-bizottságot küldött ki, ú. m.:

a **Teleki-pályázatra**: Zichy Antal tt. elnöklete alatt, Berezik Árpád, Rákosi Jenő I. tagokat;

a **Nádasdy-pályázatra**: Lévy József r., Baksay Sándor, Badics Ferencz I. tagokat;

a **Farkas-Raskó-pályázatra**: Szász Károly r., Arany László és Vadnay Károly I. tagokat;

a **Gorove-pályázatra**: Beöthy Zsolt r., Bánóczy József és Négyesy László I. tagokat.

188. Az I. osztály **dr. Váczy János** részére engedélyt kér, hogy «Kazinczy levelezése az 1809—1810. években» czímű dolgozatát személyesen olvashassa fel. — Az engedély megadatik.

189. Az I. osztály **Kacs Kovács Kálmánt** segédtagul beválasztotta a class. philologiai bizottságba. — A választás megerősítettik.

190. A II. osztály a pályaművek megbirálására bizottságokat küldött ki, ú. m.:

a **Biztosító-Társaság pályázatára**: Láng Lajos r. és Földes Béla I. tagokat;

a **Péczei-pályázatra**: Hampel József r. és Ballagi Aladár lev. tagokat;

a **Lukács Krisztina-pályázatra**: Alexander Bernát és Böhm Károly I. tagokat.

191. A II. osztály ajánlatára **Schönherr Gyula** I. tag a Történelmi Bizottság tagjává választatik.

192. A II. osztály ajánlatára megengedtetik, hogy a Történelmi Bizottság Schrauf Károly munkájának (A bécsi egyetem magyar nemzetének matriculája) s Bubits Zsigmond lt. munkájának (Esterházy Pál: Mars hungaricus) kiadását ez idei költségvetésébe utólag fölvehesse. — Helybenhagyatik.

193. Olvastatik Lévy József rt. jelentése a **sárospataki Tompa-ünnepéről**. — Köszönettel örvendetes tudomásul vétetik.

194. A fővárosi takarékpénztár értesíti az Akadémiát, hogy

50 éves jubileuma alkalmából 4000 frtos alapítványt tesz közgazdasági és pénzügyi pályakérdések kitiűzésére. — Egyelőre köszönettel örvendetes tudomásul véteik, a kilátásba helyezett alapítólevél megküldése beáratván.

195. A főtitkár jelenti, hogy **Swenigerodskoi** orosz államtanácsos értesülven arról, hogy a m. tud. Akadémia tagjai az oly páratlan fény-nyel kiadott «Die byzantinischen Zellenemails» című munkát Bock Ferencz kt. szives figyelméből, az október 5-iki összes ülésen nagy érdeklődéssel tekintették meg, e munkából egy számozott példányt küldött ajándékba a m. tud. Akadémia könyvtára számára. — A nagybecsű ajándékért adományozónak a m. tud. Akadémia köszönete ki fog fejeztetni.

196. A könyvtár számára beküldött ajándékok továbbá: 1. A kereskedelemügyi m. k. minisztertől: «Ungarische Kriegsgeschichtliche Denkmäler in der Mill. Ausstellung». 2. A m. kir. állami számvéőszéktől: «Zárszámadások 1895.» 3. Az orsz. kir. statisztikai hivataltól: «Magyarország malomipara». 4. Bács-Bodrogh vármegye közönségétől: «Bács-Bodrogh vármegye monographiája. 5. Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztártól: «Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár története». 6. Accademia della Crusca-tól: «Vocabolario» VIII. kötet 3-ik füzet. 7. Korányi Frigyes l. tagtól: «I. Belgyógyászati kóroda személyzetének irodalmi működése».

197. Az Akadémia kiadásában az utolsó összes ülés óta megjelentek:

Akadémiai Értesítő. 82. füz. (1896. 10. füz.)

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XVI. 4. sz.

Történelmi Tár. 1896. 4. füz.

Ugor füzetek. 12. sz. (Külön lenyomat a Nyelvtudományi Közleményekből.)

Hegedűs István. Guarinus és Janus Pannonius. (Nyelvt. Értek. XVI. 8. sz.)

Munkácsi Bernát. Budenz József emlékezete. (Külön lenyomat a Budapesti Szemléből.)

Szabó Károly és Hellebrandt Árpád. Régi magyar könyvtár. III. 1. rész. 1—2547. (1480—1670.)

Magyar Tájszótár. I. köt. 10. füz.

198. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **KAUTZ GYULA** és **SZILÁGYI SÁNDOR** r. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés **Lassu István** emlékünnepeéről. (Benyújtotta *Szilágyi István*, lt.) — A tekintetes Akadémiának 1896. évi június hó 22-én tartott hatodik összes ülése határozatából vett azt a megbízást, hogy a Lassu István, néhai érdemes írónk szülőhelyén, Viskén tartandó emlékünnepeyen az Akadémiát képviseljem — köszönettel vettem. E tisztemben eljárván, az emlékünnepey lefolyásáról a következőket van szerencsém jelenteni.

Az ünnepély rendezése Máramaros vármegye törvényhatósága köréből indult ki. 1896. január 14-én, a mikor Kutka Kálmán királyi tanácsos, alispán tette azt a közhelyesléssel fogadott indítványt, hogy Lassu Istvánnak, a magyar statisztikai tudomány egyik úttörő munkásának szülőháza a millenniumi év alkalmából emléktáblával jelöltessek meg.

Az alispán Nyegre László járási főszolgabíró bízta meg az ünnepély előkészítésével. Az ő buzgó fáradozásának meg is volt a szép sikere. Az ünnepély minden részletében lélekemelő, tanulságos, megható volt és Visk község életében mindvégig emlékezetes fog maradni.

Az ünnepély részletei ezek voltak: a törvényhatóság önként jelentkezett tagjaiból álló küldöttséget, vendégeket a bustyaházi vasúti állomáson Csik Albert ev. ref. lelkész fogadta. Én a visk-várhegyi fürdőből, hol meggyengült egészségi állapotom javítása végett időztem, mentem be Viskre, a hol a városi képviselői gyűlés küldöttség által hívott meg az ünnepen megjelenésre. Július 12-én délelőtt 10 órakor vette kezdetét a díszközgyűlés, melyen Nyegre László főszolgabíró elnökölt. Az ünnepélynek szabad ég alatt tervezett végrehejtását a szakadó záporosó nem engedte meg. E helyett a városháza díszes nagytermében tartatott meg az ünnepély.

Én a következő beszédet mondtam: «Tisztelt képviselőtestület! Tisztelt ünnepelő közönség! Különösebben Visk polgárai! A magyar tudományos Akadémia engemet tisztelt meg, mint egyik tagját, azzal a megbízással, hogy őt ezen az ünnepélyen képviseljem.

Gyarló egészségi állapotom dacára szívesen fogadtam a megbízást, hogy mikor ez a megye és közelebb ez a város fiának egyrészt, a tudomány emberének másfelől az emlékezet elismerésével adózik, az emlékezettel megtisztelők tetténél legyenek tanúja annak a lelkes érdeklődésnek s kimondom, hódoltnak, a melylyel a derék L a s s u I s t v á n érdemei iránt szülőmegyéje és városa viseltetik.

Megbízóm nevében azért üdvözlétemet s köszönetemet fejezem ki e nemes Visk városa fiainak, közelebb a képviselőgyűlés tagjainak, hogy ez ünnepély által, a melyet szülöttjök, Lassu István iránt most tanusítanak, s becsüléseket manifestálni elhatározták, megbizonyítván ekképen, hogy érzik nagyságát annak a szerencsének, hogy a sors Lassu Istvánt keblökben hagyá születni, hogy közülök támadt az a férfiú, a ki működése s tudományos munkái által Visk város nevére ezt a nem múló fényt árasztotta; de másfelől becsüléseket és hódolatuokat is manifestálták a tudományos érdek iránt. Ez érdemei voltak t. i. azok, a melyeknek alapján a magyar tud. Akadémia méltónak tartotta e mi Lassunkat arra, hogy tagjainak díszes sorába, a többi jelesek közé fölvegye; s méltónak most legközelebb arra, hogy emlékezete felújításánál ő is képviselője által jelen legyen.

De üdvözlöm Visk város érdemes polgárait azért is, hogy példát mutattak ifjabb, serdülő növendék fiaiknak megbecsülni nemcsak az anyagiakat, nemcsak az anyagi jólétre törekedni, hanem a z ő s ö k, a régiek példájára a szellemiek terén is futni azt a pályát, a mely egyedül adja meg nevünknek a halhatatlanságot, a soha nem felejtő emlékezetet. Írások tesznek arról bizonyosságot, hogy Visk város fiai kiváló kegyeltjei voltak eleitől fogva a szellemi adományokat osztogató Istenségnek és sokra megy azoknak is száma, a kikre, mint büszkeségeinkre tekinthetnek a mult időkben Visk város polgárai, akár a világi pályát tekintsem, akár a tudo-

mányosat. Csak egyet említek fel a multból, a Méhes nemzetséget, a melynek fiai majdnem egy századon ültek egyházi vagy tanodai katedrákon.

Legyenek is büszkéek ez ősökre, viskiek! Állítsák ezeket fiaik elé, mint követendő példányképeket, hogy a magasabbra törő szellem hatalma éreztesse magát folyvást a város népében. Él is bennem a hit, hogy nem lesz másképp, mert csak így lesz a nép részéről megérdemelve az általam képviselt magyar tudományos Akadémiának az a megkülönböztető figyelme. a melylyel ez ünnepélyünknek díszét a maga részéről is emelni elhatározta.

Én pedig örömmel teszek róla jelentést a megbízó tudós testületnek, hogy ime egy város Magyarország legszélső határvonalán, a mely becsüli a szellem munkáit, azoknak emléket állít, hogy a maradékfiaknak legyen buzdító táblájok, a mely éreztesse velök, hogy egyedül a szellem hatalma az, a melyen időnek, viszontagságoknak rontó ereje nincsen.

Ezután Bökényi Dániel, a szigeti állami elemi iskolák igazgatója mint az alispán által felkért szónok, mondotta el a Lassuról készített s annak érdemét méltató beszédét.

Mind a két beszédet a közgyűlés jegyzőkönyvbe iktatni határozta.

Beszédet tartottak még Székelyhidy József viskvárosi jegyző, Illosvay Lajos viski róm. kath. plébános, Munkácsy Mihály, viski gör. kath. orosz esperes-lelkész.

Kutka Kálmán alispán szép beszéd kíséretében átadta a város közönségének azt a kilencz kötet könyvet Lassu István műveiből, melyet a szigeti ev. ref. lyceum könyvtárából, az iskola kormányzó tanácsa, az én előterjesztésemre, a viskieknek, egy *Lassu-könyvtár* alapítása céljából ajándékozott.

Következett az emléktábla leleplezése. De minthogy ma a Lassu István szülőháza helyén pusztá telek van, három-négy méternyi távolságra van e helytől az ev. ref. fiúiskola, ezért az emléktábla az ev. ref. fiúiskola falába helyzetetett el, rajta aranyos betűkkel: a *név*, a születési és *halálozási év*, s a *tábla* beillesztésének esztendeje. Az emléktáblánál Kutka Kálmán a vármegye törvényhatósága részéről szólott és átadta az emlékjelet a város előljáróságának gondozásába. Az átvételt a város nevében Munkácsy Mihály gör. k. lelkész vette át nagyon szép hazafias, buzdító beszéd kíséretében.

2. Jelentés a sárospataki Tompa-szobor leleplezése ünnepéről. (Benyújtotta *Lévay József* r. tag.). — Tekintetes Akadémia! Méltóztatott engem bízni meg azzal, hogy a sárospataki ev. ref. főiskolai ifjúság «Irodalmi Önképző-Társulata» által Tompa Mihály emlékére készítettett mellszobor leleplezési ünnepélyén, f. é. október hó 4-én Sárospatakon, az erre meghívott Akadémiát képviseljem s az ünnepély lefolyásáról rövid jelentést tegyek.

Mély tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy a velem közölt nagybecsű megbízáshoz képest, október 4-én Sárospatakon megjelentem s

ott a Tompa-szobor leleplezési ünnepélyén úgy a Magyar Tudományos Akadémiát, valamint elnöki megbízásra a Kisfaludy-társaságot is képviseltem.

A szobor leleplezése október 4-dikén, vasárnap a délutáni órákban történt. A roppant nagy közönség köröskörül sűrűen ellepte a tért a főiskola kertjében s mélyen meghatva kísérte figyelmével az ünnepély lefolyását, melynek a verőfényes szép őszi nap is kedvezett.

Úgy a tanárok, mint a tanuló ifjúság részéről emelkedett szellemű alkalmi beszédek tartattak, dicsőítő versek szavaltattak s a főiskolai éneklőkar Tompa ismeretes népdalai közül is adott elő. még pedig gyönyörűen, néhány darabot. Az utolsó fiatal szónok hazafias hévvel tett fogadalmat társai nevében is, hogy Tompa példája és hatása örökké buzdítani fogja őket minden szépre és jóra, különösen a haza szeretetére. Meleg szavakban köszönte meg az Akadémiának és a Kisfaludy-társaságnak, hogy megtisztelő képviseltetésök által a szerény ünnepély fényét és értékét emelték.

Oly általános volt az öröm és lelkesedés, mintha Tompáját most hódította volna vissza magának a sárospataki Collegium.

A szobor a főiskola tágas sétakertjében, annak szélén, szilárd kötalapzaton álló bronz mellszobor. Igen esinos mű, de inkább esinos, mint hű. Ifjú férfikorában akarja feltüntetni a költőt. Holló szobrász készítette. A szükséges költséget reá a főiskolai önképző irodalmi kör közadakozás útján gyűjtötte.

Az ünnepélyen elmondott beszédemet van szerencsém tisztelettel ide mellékelve bemutatni.

«Tisztelt ünnepélyes gyülekezet! Abban a köz-örömben, mely most Tompa Mihály szobra előtt mindnyájunk szívét eltölti, őszintén osztozik úgy a Magyar Tudományos Akadémia, mint a Kisfaludy-társaság. Megbízott tolmácsa vagyok mindkettő részvétének s kétszeresen örvendező tolmácsa, ha meggondolom, hogy itt azt a fenkölt szellemet ünnepeljük, melyhez engem ifjú korom óta legbensőbb szeretet és barátság kötelékei fűztek.

Tompát, mindjárt *Népregéinek* és *Versei* első gyűjteményének kiadása után (1847) sietett keblére ölelni a Kisfaludy-társaság. Széket foglalt a *Vámosújfalusi jegyző* című elbeszélő költeményével. Ezen kívül azonban tevékeny munkásságot többé ott ki nem fejtett.

Az Akadémia azon időben emelte tagjai sorába, midőn szabadságharcunk lezajlásával, tíz évi kényszerű szünetelés után, első ülését tartotta (1858). Tompa már ekkor költészetének erőteljében állott s a következő évben (1859) magas röptű *Kazinczy ódájával* nyerte az Akadémia koszorúját. E társaság működésében sem vett azután részt. Csak 1868-ban, haldoklása évében fordult felé figyelme. Felolvastatni kívánta ott hatyúdálát, *Utolsó verseit*, melyekben a szenvedések alatt összeroskadt költő lelke így sóhajtott:

Mit keresnél, mért mulatnál
Óh! én lelkem, e romoknál?
Fölfelé! csak fölfelé!

Ez lett voltaképeni beköszöntője, egyszersmind végbucúja is, mely után az Akadémia, költői működése méltánylásaul, egyhangúlag oda ítélte neki a kétszáz aranyos jutalmat Derengő sugár volt ez reá nézve ama sötét úton, mely őt nem sokára az örökkévalóságba vezette.

Midőn most mellszobra körül egybeseregelve, hódolatunkat fejezzük ki iránta. feltűnik előttünk költészetének egész varázsa, sőt sokunk előtt feltűnik még elköltözött földi alakja is, a mint őt a maga sajátos egyéniségében ismertük, szerettük és tiszteltük.

Az ő költészete nem fölszines pillangó-röpködés, hanem hús és vér, igaz valóság, fölemelő és nemesítő művészet. Kezet fog abban az elmélő ész a fenszárnyaló képzelettel, az eszmébőség a mély érzellemmel, a sötét borongás a vallás és emberszeretet derűjével s a honszerelm lángjával.

A természet édes anyjai keblére egy költőnk sem borult annyi ragaszkodással és áhitattal, mint ő. Lelke mintegy összeolvadt annak működésével és tüneményeivel. Megelevenültek előtte az élettelen tárgyak. Személyes életet és történetet nyertek a virágok, melyeknek titkát ellesni és tolmácsolni csak az ő műzsája volt hivatva.

Említsem-e a hatást, melyet társaival együtt nagy mértékben gyakorolt arra, hogy költészetünk közelebbi összeköttetésbe lépjen az étettel, hogy nyelvben és szellemben, alakban és tartalomban megújító erőt merítsen a népköltészet forrásából? . . . Bizony az a hármass csillagzat, mely a magyar égen Petőfi, Tompa és Arany nevével tündöklök, örök büszkesége marad költészetünknek, nemesítő és gyönyörködtető barátja az érzékeny magyar szíveknek.

És mégis, ha végig tekintek a mi Tompánk életfolyamán: még itt is, a hol mellszobra előtt csak dicsőségéről kellene emlékeznem, búskomoly érzés fogja el szívemet. Mennyi törődés és emésztő kétely! a test és lélek minő gyötrelmei, melyeket a költői hírnév babérja sem elfedezni, sem enyhíteni nem bírhatott.

Leigázott hazánk gyászéveiben senki sem tudott köztünk annyi bájjal és erővel, oly állandóan és hathatósan szólni a nemzet szívéhez, mint ő. «Hogy a babiloni vizeknél ültünk», az ő lantja volt mély keservünk mérséklője, csüggeteg reményünk biztatója . . . És ime most, midőn az ő porai felett kibontott lobogókkal halad boidogsága felé a felszabadult haza, nem vesze észre a figyelmes szemlélő olyan jeleket, mintha a közönség nem érzene már teljes és megillető mértékben az ő nevének varázsát? Mintha a sürgő élet országútján fölvert por takarni kezdené az ő nemes alakját és műzsája nyomait?

Ha valóban így volna is, nem lehet kétségünk a felől, hogy ez a tünékeny jelenség, anyagiak után lázasán siető korszakunk természetéből foly, mely a költészet tündérberkeiben mulatni rá nem ér s annak virágaiból lelkesedést szívni érzéktelen . . . Nem! Tompa művei nem a változékony és muló divat szeszélyéből eredtek. Általános emberi eszmék s érzelmek tüze gerjedez azokban. Forrásai lesznek azok mindenha az

üditő erőnek és gyönyörnek, valahányszor esendes magányba vonulva elmerül bennök a törekvő ifjú, a hazáját szerető honfi s a vallásos nő, a ki szíve háborgásai közt a béke olaját keresi.

Ime! az ő folytonos hatását és életét hirdeti ez a szerény, de magasztos ünnepély is, midőn mellszobrával örökítik alakját az ő szellemi utódai, a sárospataki főiskolai ifjúság lelkes köre.

Valóban méltó helye van itt neki. legméltóbb mindazok közt, melyekhez egyszerű életének gyökérszámai fűződtek. — Rimaszombat csak bölcsességében ringatta őt; az igriczii nagyapai szegény tűzhely csak szigorú gyermek-éveinek melengetője volt. A valódi édes anyát, az *alma matert*, a szellem tápláló szülőjét itt, a sárospataki főiskolában nyerte. Múzsája itt emelgette szárnyait először. Itt erősödött az ég felé röpüléshez. Itt lett ő, mint Horácz énekli önmagáról, «ex humili potens».

Most, mint messze útjából a vándor, visszatért ide édes övéinek kebelére. Érez-alakot öltött, hogy daczoljon a mulandósággal s állandó szállást vegyen ifjúsága visszavarázsolts mezején, körüllegve a mult emlékeitől, körülölelve a kegyeletes utódoktól, az örökké meg-megújuló ifjúságtól, kik itt az ő nyomain gyűjtik az el nem hervadó virágokat.

Maradj és állj tehát itt halligatag fenségedben, kedvelt alakunk szerény képmása! Buzdíts, gyönyörködtess, taníts hosszú-hosszú időn át akkor is, midőn a mi szíveink, melyek most a te dicsőítésre dobognak, rég porrá váltak. Hódítson körödben a vallásos ihlet, a hazáért lángoló szeretet, a nemes eszmék és érzelmek ama fenszárnyaló összesége, mely költészetednek megragadó szint és életet adott. Fuvald eszméidet s érényeidet nemzedékről-nemzedékre az ifjúság lelkébe: így folytasd a szellem örök életét, így munkáld látatlanul is szeretett hazád felvirágzását.

Tolmácsolom irántad a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság hódolatát, valamint a meleg elismerést, ama lelkes ifjúságnak, mely itt a te emlékedet megörökíteni buzgólkodott.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

VII. KÖTET.

1896. Deczember 15.

12. FÜZET.

Az első magyar irodalomtörténetirő.

(Kivonat *Badics Ferencz* lt. okt. 5-én tartott székfoglalójából.)

Az értekező — megköszönvén az Akadémiának, hogy két évvel ezelőtt tagjai sorába iktatta — székfoglalójában a magyar irodalomtörténetírás egyik rég porladó s csaknem elfeledett úttörő munkása, *Pápay Sámuel* emlékét kívánja felújítani. A pályája eredményeit érintő bevezetés után élete, fejlődése s működése rajzát az irodalmi barátaival folytatott levelezés s a levéltárak adataiból eredeti kutatás alapján írja meg.

Pápay Sámuel 1770. márcz. 8-án született Felső-Örsön, Zalamegyében, hol atya akkor (1769—1775) református tanító volt. Családjuk Rudolf királytól kapta a nemességet s Veszprém- és Győrme gyékben meglehetősen el volt terjedve. Pápay Sámuel otthon kezdett tanulmányait 1788—89-ben Kassán folytatta, hol akkor két évvel idősebb János bátyjának hivatala volt. A következő években, gr. Eszterházy Károly egri püspök pártfogása mellett, Pesten és Egerben tanult, bátyja pedig a gróf devecseri urodalmának lett az ügyésze († 1802). De a különben fejedelmileg bőkezű főpap föltételhez kötötte a pártfogást: mindkettejüknek katholizálniok kellett. Pápay Sámuel a két évi jogi tanfolyamot (1791—93) a püspök egri lyceumán végezte. Szorgalmáról eléggé tanúskodnak maig is meglevő vaskos kézirat-kötetei, melyeket a professorok előadásai után itt s utóbb a jurátusi évek alatt Pesten készített. A kir. táblánál eltöltött három év után ügyvédi vizsgálatott tett (1796), de ekkor még nem ügyvédkedett. Híret vévén ugyanis, hogy az egri lyceumnál megüresedett a magyar nyelv és irodalom tanári széke, ennek elnyeréseért folyamodott a püspökhöz. Az értekező vázolja a 80-as évek folyamán a magyar nyelv ügyében kelt hazafias mozgalmakat s ezeknek hatását Pápayra, ki éppen azoknak egyik gyújtó helyén, Kassán tanult; akkor szerkesztette ott Kazinczy (B. Szabó és Bacsányival)

a Magyar Muzeumot, akkor jelentek meg első, nagy figyelmet keltő munkái: *Gessner Idylliumi* (1788) és *Bácsmegyei levelei* (1789). Pápay — mint maga írja — «a bátyja ismeretségénél fogva szintén, de csak messziről, tisztelője volt Kazinczynak s már akkor kedvére mulatozott ennek munkáival». Fejlett nyelv-érzéke már arra is képesítette, hogy Vitéz Imre «*Orestes és Hermione*» fordításában, melyet ő írt le sajtó alá, kijavítsa a hibás kifejezéseket. Egerben Dayka Gábor, b. Révay László s mások társaságában buzdítják egymást a magyar nyelv szeretetére, ápolására; és — mint később önérzetesen írja a püspöknek — «nemcsak a törvényi tudományoknak, de a magyar nyelv és literatura tanulásában is az iskolai exameneken nyilvánosságosan kimutatta előmenetelét». Pesten aztán még több módot talált ebbeli tanulmányai folytatására, úgy hogy midőn az egri tanári székért folyamodik, kész «tanítói próbát is tenni» a magyar nyelv és irodalomból. De a püspök elég kezességet látott Pápay tüzes lelkesedésében; kinevezte (1796) s nem csalódott benne. Vitkovics, Pápaynak «megkülönböztetett kedvességű első tanítványa», másfél évtized múlva is elragadtatva ír Kazinczynak arról a szent lelkesedésről, melylyel Pápay irodalmunknak szerencsésebb alkotásait s kivált Kazinczy munkáit magyarázta, tanította. Ez a lelkesedés több buzgó hívet szerzett irodalmunknak s a fogságban sinlődő Kazinczynak; de a buzgó munka egyre fárasztóbb lett s Pápay többször betegeskedett. Azért, mivel időközben (1799. márcz. 15.) meghalt atyai pártfogója is, a következő 1800-ik év nyarán lemondott a tanári állásról s visszatért Pápára. Az elismerés oda is elkísérte; utódját azzal a hozzáadással nevezik ki, hogy «a tanítás módjára nézve elődjétől (Pápaytól) kérjen utasítást».

Pápán ügyvédi gyakorlatot kezdván, gyorsan haladt előre. Nem telt bele egy év, már tiszteletbeli megyei ügyészszé nevezi ki a főispán, 1804-ben pedig megyei táblabíróvá; időközben (1802), bátyja elhunytá után, Eszterházy Miklós őt nevezi ki a deveçseri uradalom ügyészévé, pár év múlva pedig a pápai és ugodi uradalmak ügyeit is rábízza. Ez a gyors emelkedés legékesebb bizonyítéka Pápay derekasán végzett munkájának. A mint biztos állást szerzett, az 1805-iki farsangon, családi boldogságot is alapított. Pókatelki Kondé Antoniát vette nőül, kivel boldog házasságot élt, melyet az ég hat gyermekkel áldott meg.

Bármennyi dolgot adott neki a három nagy uradalom minden ügye-baja, Pápay munkássága ezzel nem merült ki. Mint táblabírónak ott kellett lennie a magyar nemes ember forumán, a megyén, s tevékeny részt vett annak munkáiban. A megye adott alkalmat irodalmi fellépésére is. Az 1805-iki országgyűlés megengedván a közigazgatás és törvénykezés terén a magyar nyelv

használatát, a megyék, Pestmegye felszólítására, a «tishti írásmód» megállapítása végett tervezeteket adtak ki. Veszprém megye Pápayra bízta e feladatot, mint a ki a magyar nyelv és irodalomnak köztudomás szerint avatott ismerője volt s mint ügyvéd és táblabíró a közigazgatás és törvénykezés latin nyelvét is jól ismerte. Így jelent meg: *«Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az odatartható kifejezések gyűjteményével»* című munkája (1807.), melyről félév múlva azt írta neki Kazinczy, hogy «régóta ismeri, becsüli, csudálja; szerencsésebben e tárgy körül senki nem dolgozott, senki nem dolgozhat».

Az értekező részletesen ismerteti a munkát, melynek 1—54 lapnyi bevezető «észrevételei» magvas fejtegetése a nyelvbővítésben és magyarosításban követendő irányelveknek. Főelvül azt tűzi ki, hogy a mennyire nyelvünk természete s tehetsége engedi, tiszta magyarsággal éljünk, de mintsem rossz új szót használjunk, inkább tartsuk meg a közkeletű idegent. A módokra nézve: először is nézzünk körül a *régiségben* s újítsuk fel a megfelelő szokat, mint *felperes*, *alperes*, *iktatás*, *hítség*; általánosítsuk a «megyebeli» (tájdivatos) szokat, ilyenek Veszprém megyében *követelés* (praetensio), *kamat* (interes); néha egyenesen lefordíthatjuk az idegen szót és kifejezést, mint *abalienare* = *elidegenteni*, *legem ferre* = *törvényt hozni*; máskor körülírással fejezzük ki, így: *adoptio* = *örökbefogadás*, *approbatio* = *helyben v. jóváhagyás*; ügyelnünk kell a közönséges szólás formáira, pl. azt mondjuk: igaz keresete van, serényen eljár hivatalában, tehát: *actio* lehet — *kereset*, *functio* — *eljárás*; ha több idegen szó egy jelentésű, elég ha egy jó kifejezést tudunk, pl. *adjutor*, *adjutans*, *adjunctus* mind lehet *segéd*, *taglia* — *fogóbér*, akár szökött katonát, akár gonosztevőt fogtak; a már felkapott új, de helytelen szót el kell hagynunk s míg jobbat nem találunk, inkább maradjon az idegen, pl. *restauratio*-ra rossz a *széképítés*, jobb volna: *tisztújítás*, *tisztújító szék*, *fiscalis*-ra helytelen az *ügyész*, jobb volna *ügyviselő*, *advocatus*-ra *ügyvéd*, *agens-re* az *ügyelő* szokat használni; rossz szók az *élemény*, *hiremény*, *szerzelet* is s jobbak a régi: *élelem*, *híradás* v. *hirdetmény*, *megszerzés* v. *toldalék*; a képzők funkciójának szabatos meghatározása után a forgalomba került új szokat bírálva, helyteleneknek mondja a *testemény*, *példamány*, *felület* szokat is, ellenben helyeseknek a *hagyomány*, *íromány*, *okozat*, *emelet*, *kötet*-et; irlalmaz, védelmez analogiájára helyes a *meghatalmaz*, halász, vadász mintájára a *művész*, de hibás az *írász* v. *irnök* (cancellista), *vigyász* (inspector). Az idegen szók közül megtarthatjuk a tudományos műszokat és az ilyen meghonosodott szokat: *alamizsna*, *asztal*, *angyal*, *drága*, *deszka*, *kormány*, *korona*, *garas*;

pompa stb. de *bognár* helyett jobb a régi: *kerékgyártó*, *dézma* h. *tized*, *piktor* h. *képiro* stb. Megrója az ilyen közkeletű hibás kifejezéseket: *birák urak*, *vármegyék dolgok*, mert helyesen így használjuk: magyarok istene, seregeknek ura stb.

Ilyen elvek alapján állítja össze Pápay a közigazgatás és törvénykezés minden ágára kiterjedő szó- és kifejezés-gyűjteményét. Az értekező több példában összehasonlítja a többi megye hasonló kiadványával s úgy találja, hogy Pápay munkája valamennyit felülmúlja; a nyelvbővítésben kijelölt elvei ma is elfogadhatók; az ajánlott szokat nem mind maga alkotta, de maga válogatta össze s a helyeslés bélyegét ütvén rájok, a legtöbb közkeletűvé vált. A munka egészében úgy tekintendő, mint a conservatív nyelvújításnak egyik nevezetes terméke s ebben van irodalomtörténeti jelentősége.

Még nagyobb jelentőségű Pápaynak második s egyszersmind főmunkája: «*A magyar literatura esmérete*», melyet egri előadásai nyomán, Kazinczy és Takács József sürgetésére, ez utóbinak költségén a Magyar Minerva IV-ik kötetül adott ki. Az értekező vázolja az előző irodalmat: Rajcsányi és Czwinggertől Horányi- és Wallaszkyig, kik munkáikban sok becses anyagot hordtak össze, de Pápay munkája az első rendszeres magyar nyelvű irodalomtörténet. A hirlapok előre magasztalták s ez még fokozta iránta az érdeklődést. Kazinczy is «nyugtalanul várja, mert jót reményl Pápaytól, ki oly derék munkát téve a tisztbéli írás módjában», s addig félreteszi az írók számára készülő grammatikáját is. A várakozást azonban nem elégítette ki egészen, kivált a munka első, nagyobb fele, mely a nyelvtudománnyal foglalkozik. Pápay ugyanis a literatura fogalmát úgy határozza meg, hogy «az oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját, az írásbeli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő». Ehhez képest munkáját három részre osztja: «az I.-ben a magyar nyelv eredetéről s természeti tulajdonságairól szól, a II.-ban a magyar írástudás állapotjáról mind annak történeteire, mind a nyelvnek tehetségére nézve, a III.-ban az írásbeli szép előadásról, példákkal világosítva». Pápay tehát gyakorlati céljánál fogva (mert kézikönyvet akar adni) mindazt bevonja munkája körébe, a mit ma a magyar nyelvtan, stilisztika, retorika és irodalomtörténet keretében tárgyalunk. A mi a nyelvtudomány terén Otrokocsitól Beregszászyig, Quintiliántól Adelungig megjelent, azt legalább eredményében mind ismeri; vizsgálataiban ekklektikus, de önálló felfogásra törekszik. Ő is a Quintilián—Adelung-féle nyelvszokás híve s ennek körét így jelöli meg: «A főítélőbíró a nemzet felsőbbrendű tagjainak közönségesen megegyező nyelvszokása, a melyet ismét az analogiának, etymológiának és euphoniának sege-

delme által, a jó írók munkáiból legtisztábban kitanulhatunk». S ennek folyományaképp a helyesírásban azt kívánja: «úgy írjunk, a mint beszélünk», bár ismeri ennek nehézségeit. Így ír: kardgya, adgya, kinnya stb. Ő is y-ista tehát mint Verseghy és — Révait, Kazinczyt és ezek szorosabb követőit kivéve — akkor az írók nagyobb része; Révai önkényes diktátorsága s tanítványainak erőszakoskodásai ellen többször élesen kikel, de másrészt az *ik*-es igék védelmével, valamint a ragozás és szóképzés némely pontjában Révaihoz csatlakozik; a nyelvbővítés forrásainak (az «Észrevételek» elvei) ma is elfogadható megjelölésével pedig a mérsékelt Kis János pártjára áll. A kritika egy-két megjegyzéssel, de általában méltánylattal fogadta a könyvnek ezen első részét is, csak Horvát István, Révai nagykézsülségű, de heves tanítványa bírálta meg oly élesen (egyenesen tudatlanságot vetve szemére), hogy ebben sokan megbotránkoztak. A könyv második része, a szorosan vett irodalomtörténet ellen azonban ő sem tudott egyéb kifogást mondani, mint azt, hogy hézagos, rövid s hogy egy-két régi emlék elkerülte a szerző figyelmét. Pápay két nagy esemény szerint tagolja a magyar irodalomtörténetet: egyik a XVI. századi nagy reformáció, a másik II. József uralkodása, melyeknek irodalmi hatását abban az időben szokatlanul tárgyilagos igazságszeretettel méltatja. A könyv tartalmát elmondhatnók a §-címeek felsorolásával; a harmadik «időkerület» §-ai pl. ezek: «Midőn vesztit érezné nemzeti nyelvünk, még jobban neki elevenül — Kezd felvétetni az országos dolgok folytatására — Magyar újságírás és egyéb folyómunkák támadnak — Tudós-társasági készületek tétetnek — Jutalomtételek által is serkentetnek a magyar írók — Magyar játékszín állittatik». Valamennyit a kortárs jól értesült közvetlenségével, úgy adja elő, hogy e §-ok ma is forrásul szolgálhatnak. A «magyar literatura terjedtségéről» szólva szakok szerint felsorolja a koráig megjelent összes magyar munkákat s végül a magyar irodalom előmozdításának akadályait és módjait tárgyalja, hazafias bátorsággal panaszolva fel többek közt elnyomatásunkat, főrendeink elnémetesedését, a fejedelmi udvar távollétét stb.

A könyv harmadik része nem jelent meg, de a munka a nélkül is egész, s így is sokáig egyetlen kézikönyve volt a magyar irodalomtörténetnek, hibái és hézagai mellett is annál használhatóbb, mert stílusa — Kazinczy szerint — «férfiasan szép, erővel teljes s oly folyó és tiszta, hogy a legfinnyásabb olvasó is gyönyörködve olvashatta», s másfelől mert Révainak ilyenmű munkája, midőn sok sürgetésre tanítványa utóbb (1833) kiadta, nem felelt meg a várakozásnak, és Horvát István maga is elismerte, hogy «e tudomány a nagy Révainak gyenge oldalát tette».

Az értekező ezután Pápay későbbi életét rajzolja. Sokat dolgozott a megyén az 1809-iki nemesi fölkelés szervezésében, mert az európai mozgalmak végső hullámai éppen ott gyűrűztek s maga is tanúja volt Pápán egy utcái harcának. Ennyi bajoskodás mellett szerencsésen fáradozott a maga ügyében is: sikerült dűlőre juttatnia feleségének egy félszázados osztályos perét s magához váltotta a testvérek birtokrészét is. Egy ideig még foglalkozik újabb irodalmi tervekkel, nagy elfoglaltsága mellett azonban írásra már nem jut ideje. De azért részt vesz a művelődés hazafias munkájában: nemcsak maga rendeli meg a magyar irodalom minden számbavehető munkáját, hanem előfizetők gyűjtésével is buzgón terjeszti azokat; leveleivel pedig fentartja az összeköttetést íróbarátaival. Sokakkal levelez, de legmelegebb barátság fűzi Takács Józsefhez és Kazinczyhoz. Ehhez való viszonyában mindvégig maradt valami az ifjú határtalan tiszteletből; viszont Kazinczy «barátainak legszenteltebb körébe» számította s mindig nagyra becsülte «a tisztalelkű s elszédíthetetlen fejű Pápayt». Mikor Kazinczy összes munkáinak kiadásakor túlzásaival maga ellen lázította az írói közvéleményt, ennek tolmácsa Pápay volt, s viszont Kazinczy elismerve, hogy «sok volt, a mit tett», átdolgozta munkáit s Pápaynak azt írta (1818. jan. 4.), hogy egy sort sem fog írni, hogy ne emlékezzék arra, a mit a nyelvújítás dolgában neki tanácsolt. Mindezeket kiadatlan irodalmi levelek alapján részletesen fejtegetvén az értekező, még két érdekes békülés történetéhez szolgáltat adatokat, melyekben Pápay volt a közvetítő. Takács sirjánál (1821) Kisfaludy Sándor olyan engesztelékenynek mutatta magát, hogy Pápay ezt Kazinczyval közölve, békítő levelet vett ettől s feleletet amattól, a mivel mindkettejüket lekötölte. Kazinczy ezután maga kérte, hogy Horváth Endrével is békítse össze.

A következő évek mozgalmái mint hazafit és mint literatort egyképen nagyon érdekelték Pápayt. Megérhette még az Akadémia törvénybe iktatását s az első alapítók példáján felbuzdulva, halálos ágyán, szerény jövedelméből ezer ezüst forintot ajánlott fel annak céljaira. 1827. május 31-én azzal a vigasztaló tudattal hunyt el, hogy új nap derül hazánkra. Boldog volt, hogy ennek legalább virradatát láthatta.

A cziszterciek középkori iskolázása Párisban.

(Kivonat *Békefi Remig* lt. 1896. október 12-én tartott székfoglalójából.)

Az irányeszmék már a középkortól kezdve francia földről terjedtek szét Európában. A közoktatás terén is Franciaországban megy végbe az a világra szóló esemény, mely a párisi egyetem létrejövésében fejeződik ki. A legújabb időkig az a felfogás volt érvényben, hogy a párisi egyetem Szent-Viktor, Szent-Genová és Notre-Dame iskoláinak egyesüléséből keletkezett. Denifle nyomán azonban ma már tudjuk, hogy a párisi egyetemet azon tanárok hozták létre, a kik a párisi szigeten a tanítás jogát a székesegyházi kancellártól szerezték meg és ő tőle függve gyakorolták. Az «universitas» szót legelőször III. Ince pápánál olvassuk. A párisi egyetem 1221-ben nevezi magát először universitasnak. «Facultas»-áról pedig III. Honor pápa beszél legelőször 1219. február 18-án. Ekkor azonban a facultas alatt tulajdonképen csak a tantárgyat, a «disciplina»-t értették; de nem sokkal később, 1225-ben, már a tanártestületet is facultasnak nevezik. Ezt azonban szerves és kialakult testületté csak IX. Gergely pápának 1231-iki rendelete fejlesztette.

A studium generale életére döntő körülmény volt, hogy olyan tanerővel rendelkezék, a ki a tudomány bármely ágában kimagasló új és eredményes módszerével. Mert csak így lehetett megszerezni az intézet tudományos hírnevét és biztosítani részére a nagyszámú hallgatóságot. Koránt sem véletlen dolga, hogy Páris a hittudomány, Bologna pedig a jog terén lett az első. Jeles tanárok személyével kapcsolatos tények ezek. Mig Bologna előkelőségéhez a XII. században Irnérius és Gratián rakták le az alapot: Páris egyetemének világhíre Champeauxi Vilmos, majd Abaelard (Péter) nagy tehetségével indul meg. Mig Champeauxi Vilmos a dialektikát a XII. század elején benn magában Párisban (in Insula) juttatja érvényre: addig Abaelard a Szent-Genová hegyen, Páris falain kívül épült iskolában gyümölcsözteti ügyes módszerét. Ezt mi az ő «Sic et non» című munkájából ismerhetjük meg. Itt látjuk, hogy a gondolkodás fejlesztésének mily szakavatott mestere. Módszerének sarkpontja az, hogy az egyes dolgokra vonatkozó adatokat, melyek bizonyítanak és cáfolnak, csoportosítja és egymással szembeállítja, — de az ellentét meg-

fejtését már a tanulóra bízta. Így akarja a fejletlen elmét az igazság nyomozására sarkalni és megértésére edzeni. S hogy ez mentől könnyebben sikerüljön, közli az útbá igazító szabályokat is.

Bámulatos e módszer hatása. Szemmel látható Lombardi Péter «*Quatuor libri Sententiarum*» című művén, sőt még Gratián «*Decretum*»-án is. Ily úttörő munka után lőn Páris egyeteme az első a hittudomány és bölcselet terén, és így következhetett be a theologia virágzása a XIII. században. III. Honor és IX. Gergely Párist a tudományok városának tartják, melyben kiválóan a hittudományt tanítják.

A párisi egyetem életében nagy szerepök volt a «*collegium*»-oknak. Ezeknek két csoportját — világi és szerzetes — ismerjük. A XIII. század folyamán Párisban sorra telepednek meg és hozzák létre kollégiumukat a domokosok, a ferenczesek, a «*Vallis Scholarium*» szerzete, a ciszterciek, a prémontreiek, a carmeliták, az ágostonosok és a clugnyiek. Ezen kollégiumokra nagy feladat várakozott. Hiszen Páris a hittudományoknak volt a melegágya; a szerzeteseknek pedig a theológiára már hivatásuknál fogva is kiváló gondot kellett fordítaniok. De látjuk is, hogy a középkor folyamán a párisi egyetem hittudományi tanzékein legnagyobb részt szerzetesek ülnek.

A ciszterciek párisi kollégiuma hazai művelődés-történetünk számos lapjára vet fényt. Igaz, hogy különleges hazai tárgyú adatok nem szövdődnek bele ezen tanintézet életébe, s okleveleiben magyar emberek neveivel sem találkozunk: de a ciszterciei rend szervezete ezen, látszatra tőlünk távol álló tényeket hazai történetünk kincses bányájává avatja. Hiszen a ciszterciei rendben oly szigorú volt az egység, hogy mindegyik kolostor életét azonos törvények szabták meg. A citeauxi nagykáptalan határozatai mindegyik apátságra egyenlően kötelezők. A párisi kollégium is oly intézménye a Rendnek, melyhez minden ország apátságait azonos jogok és köteleességek csatolták. S ha volt előny, mely a francia apátságoknak a helyi közelség következtében osztályrészül jutott, ez hazai apátságainkra is egész teljességében áthárult. Mert a magyarországi ciszterciei kolostorok, kettő — Czikádor és Borsmonostor — kivételével, egyenesen vagy közbevetve francia, és pedig legnagyobb részt clairvauxi telepítvények. S így főleg az apátok és vezető személyek több századon át francia emberek, a kik között sokban a párisi kollégium egykori növendékét ismerjük föl. S mivel a történelemben nem annyira a nevek, mint inkább az intézmények iránt érdeklődünk: kétszeresen felkölti tudásvágyunkat olyan intézetnek a sorsa, melyben hazánk egykori polgárai gyűjtögették ismereteiket.

A ciszterciei rendnek Párisban már 1139-ben volt apátsága. Ennek apátja jó el 1183-ban III. Béla király udvarába és tanács-

kozik itt a ciszterci rend betelepítésének módjáról. Ezen apátságon kívül a ciszterci Rendnek Párisban 1227-ben még egy új telepe keletkezett. Garlandai Matild ugyanis párisi házát, mely a Szent-Landerik-utcában épült és a Szent-Germán egyháznak adózott, Radolf clairvauxi ciszterci apátnak és konventjének alamizsnául odaadományozta. Ezen házra igen szép jövő várakozott. A clairvauxi apát a rendi kollégium színhelyéül szemelte ki. A mi a házon kívül kolostor létrehozásához szükséges, megadta Alfonz francia királyfi. Miért is a párisi Szent-Bernát kolostor alapítóját benne tiszteljük.

Evrardus clairvauxi apát 1237-ben a citeauxi nagykáptalannál keresztülviszi, hogy a rendi apátságok növendékei, a kik tanulmányaik végzése céljából Párisba mennek, fehér reverendát és köpenyt viseljenek. A clairvauxi apátnak meg kötelességévé teszi a nagykáptalan, hogy Párisban egy szerzetes rendtagot és két paraszt frátert (conversus) tartson, a kik a párisi rendi tanulók szükségleteiről gondoskodjanak.

A párisi kollégium, a Bernardinum, életére IV. Ince pápa intézkedése volt döntő befolyással. Lexingtoni István clairvauxi apát ugyanis 1245. január 5-én azon kéréssel fordul a pápához, hogy engedje meg a rendtagoknak Párisba vagy máshova küldetését tanulmányi célból. IV. Ince belátja, hogy a Nyugat-, Dél- és Közép-Európa országaiban meghonosult ciszterciek erényes életét méltón egészíti ki a tudományos képzettség; mert e kettőnek egyesülésében a rend hírnevének olyan fényét ismerte föl, mely a népek előtt örökké tündöklék. Miért is nagy rokonszenvvel fogadja és dicséretekkel bőségesen elhalmozza a clairvauxi apát szándékát. Szíves készséggel megengedi, hogy az összes ciszterci apátok küldhetnek tagokat Párisba iskolázás céljából, de ezeknek mindenütt szerzetes életmódot kell folytatniok. Majd meg a nagykáptalan előtt kijelenti a pápa, hogy Párison kívül ilyen intézet szervezését nem engedélyezi, de annál inkább elvárja, hogy a párisit egész buzgalommal felkarolja a nagykáptalan; s így majd olyan tanult emberekkel szaporodnak a ciszterciek, a kik nemcsak a rendnek, hanem az egész egyháznak díszeré válnak. IV. Ince mind a tanintézetet, mind a hittudománynyal foglalkozó tagokat Szent Péter és saját ótalma alá fogadja s részökre mindazon kiváltságot megadja, melyeknek a rendtagok másutt osztályosai.

A ciszterciek első párisi háza, melyben a Bernardinum megalakult, csakhamar nagyon szűknek bizonyult, miért is új építkezésre kellett gondolni. Ezért szereztek maguknak földterületet a Cardinetumon. Az új épület már 1250-ben készen állott. IV. Ince pápa ennek is mindazon jogot és kiváltságot megadta, a melyeknek birtokában a régi volt, sőt még új kedvezményekkel

is ellátta. A Bernardinum növendékeinek szerzetes előjárója nem prior, hanem «provisor» címet visel. S mivel a Bernardinumnak szerzetes fegyelem alatt kell állania, a nagykáptalan a clairvauxi apátnak az itt tartózkodó összes rendtagokra nézve megítéli a büntetés s feloldozás jogát, annál is inkább, mert a Bernardinum a clairvauxi apátság kiegészítő része. A Bernardinum provisorának a helye az apát chorusán — mindegyik apátságban kivétel nélkül — mindjárt az apátok után van, hacsak oly tiszteletre méltó egyén nincs jelen, a kinek az apátok utáni első helyet már régebbi jog biztosítja. IV. Inceze pápa 1254-ben megengedte, hogy a kik tanulmányaikat a Bernardinumban végezték, nyilvános egyházi szónoklatokat tarthatnak, ha valaki erre őket föl szólítja, és hittudományi tanárok lehetnek, ha már licentiatusok; s ezen kettős működés közben mindazon szabadságnak részesei, melyekkel a ferenczesek és domokosok bírnak.

Érdekes a Bernardinum viszonya a párisi egyetemhez.

A szerzetesek párisi kollégiumaiban a tanszékeket rendtagok töltötték be. Ezek az egyetemmél oly benső kapcsolatban állottak, hogy mint magisterek az egyetem tanácskozásaira eljárak.

A citeauxi nagykáptalan a Bernardinumot a párisi egyetem jelentős részének tartotta. 1322-ben így nyilatkozik róla: A párisi egyetem, melynek *nem csekély része a Bernardinum*, mint az erénynek és a bölcseségnek elsőrangú forrása, fényének sugarait mindenfelé szétöntvén, a mindenséget bevilágítja. Jó (II.) János francia király a Bernardinumot szintén nagy figyelemre méltatta. Elmondja róla, hogy ezt, mint *a párisi egyetemnek egyik tagját*, eddig is védelmében részesítette. A maga és utódai nevében megígéri, hogy pártfogását rá a jövőben is kiterjeszti; s ennek közvetlen gyakorlójául a párisi prépostot ki is nevezi. Maga a citeauxi nagykáptalan is úgy nyilatkozik, hogy a Bernardinum *a párisi egyetem testének tagja*.

A Bernardinumot tehát, valamint a többi szerzetesrendek kollégiumait is, a párisi egyetem részéül tekintették. A kollégiumok tanárai az egyetem hittudományi facultásának tanárkarába tartoztak. Mint ennek tagjai együttesen, de meg külön is megjelennek előttünk.

Az egyetem a Bernardinumban többször ülésezett is. Így 1390-ben is egybegyűltek az egyetemi tanárok vagy 300-an a Bernardinumban és elhatározták, hogy kísérletet tesznek a francia királynál a schisma megszüntetésére. 1393. február 26-án mind a négy facultás tartott ülést a Bernardinumban. A hittudományi kar 23 doctora között látjuk Mátét, a Szent-Bernát apátság perjelét.

A Bernardinumot tehát tényleg a párisi egyetem részéül tekinthetjük. Nem oly értelemben ugyan, hogy a Bernardinum nélkül Páris egyeteme megszűnt volna egyetem lenni. Vagyis a

Bernardinum nem integrans, hanem csak olyan része az egyetemnek, a melynek tanárai az egyetemi tanárok testületéhez tartoznak; növendékei jogosítottak az egyetemi gradusok megszerzésére; tanrendszere meg lényegében az egyetem követelményei szerint alakul. Mindez pedig a Bernardinumot legelsősorú tanintézet alakjában mutatja be.

A citeauxi nagykáptalan több ízben intézkedett, hogy az apátok alkalmas és eléggé képzett egyéneket küldjenek a studium generaléra. Így 1278-ban megköveteli, hogy a Bernardinumba oly rendtagokat küldjenek, a kiknek megvan a kellő életkoruk, dicséretes életűek, derék szerzetesek és annyira tanultak, hogy náluk szép haladásra lehet kilátás. Ha pedig valamely apát más szabású egyént küldene ide, a clairvauxi apátnak joga van őt visszaküldeni. Az 1330-iki nagykáptalan szigorú hangon rendeli el, hogy a parancs vétele után kiki két hó lefolyása alatt elküldje hivatott emberét a studium generaléra. A ki másként cselekszik, a templomba nem léphet; az atya-apátoknak és visitoroknak pedig kötelessége, hogy az ily hanyag egyéneket engedelmességre szorítsák.

Azon hittudományhallgatók, a kik előadó napokon a fontosabb theologiai előadásokon hanyagságból nem jelennek meg, vagy pedig a Bernardinumon kívül egyházjogot hallgatnak, a provisor részéről megrovásban részesülnek. S ha ez nem használ, a provisor az engedetlent nyomban hazaküldi azon apátságba, a hova tartozik. A kik azonban ekkor sem engedelmeskednek, s a helyett, hogy hazatérnének, faluról-falura kóborolnak, mint szökevények bűnhődnek.

XII. Benedek pápa, még ciszterczi szerzetes korában, meggyőződött arról, hogy a testületnek az egészséges szervezet mellett bajai is vannak. S mivel ezek meggyógyítását szíven hordozta, magához hivatta Vilmos citeauxi, János la fertéi, János clairvauxi s Raynald morimondi apátokat és velök a teendőkről tanácskozik.

XII. Benedek pápa előtt az a czél lebeg, hogy a rendnek mentől hivatottabb hittudományi tanárai legyenek. Ezért terjeszkedik ki intézkedésében a rend egész tanulmányi ügyére. Rendelkezése szerint a rendnek ezentúl Párisban, Oxfordban, Toulouseban és Montpellierben lesznek studium generaléi. A rendi tanulókat elosztja az egyes intézetek között. Ez az intézkedés azonban Párist nem érinti. Mivel az itteni iskola a többinél kiválóbb és minden tanintézetnek forrása, ide — tekintet nélkül a nemzetiségre vagy a leszármazásra — mindegyik apátság küld egyéneket, de csak bizonyos körülmények között.

Az a kolostor, a melyben negyven szerzetes rendtag él, a Bernardinumba két tagot küld. A hol a szerzetesek száma harmincz-negyven között van, onnét egynek Párisba kell mennie.

Így tehát hazai kolostoraink közül is többen — Pilis, Zircz — küldtek ide rendtagot, mert ezekben már a XII. és XIII. században hatvannál több szerzetes tartózkodott. A hol pedig a létszám tizennyolcz-harmincz között váltakozik, onnét akár Párisba, akár a többi rendi hittudományi intézetek bármelyikébe egy tagot küldenek. A kit a Bernardinumba szántak, október 1-én, vagy legalább e körül meg kellett érkeznie Párisba.

A magister a rend közös pénztárából 80, saját kolostorától meg 25 toursi márkát kap évenként; a baccalaureus a rendtől is, meg a saját kolostorától is külön-külön 25 toursi márkát; a lector a közösből 10, saját kolostorától meg 20 toursi márkát. A Bernardinum növendéke részére pedig az illető kolostor 20 márkát fizet évenként; — ebből azonban az összes költségnek ki kell kerülnie. Látjuk tehát, hogy a tanároknak szép fizetésök volt; de meg a tanulók ellátásáról is fényesen gondoskodtak.

Az egyes apátok és atya-apátok a tanulókkal egyidejűleg kötelesek az ezek után járó összeget is megküldeni a tanintézet pénztárába. A ki a fizetéssel megkésik, a következő hónapban már az ellátás összegén kívül még a kétszeresét is köteles megfizetni. Ennek a felét a többi tanulók közös költségeire fordítják; a másik felén meg az illető tanuló részére könyveket vásárolnak. Az intézet gazdája és mindazok, a kik abban pénzt kezelnek, eskü alatt ígérik, hogy hűségesen sáfárkodnak. A tanulók lelki ügyeit a provisor vezeti.

Ha valaki a Bernardinumban nagyon kiválik s a baccalaureusságra vagy a magisterségre hivatottnak ígérkezik, a citeauxi apát az illető egyén apátjának megparancsolhatja, hogy a szép reményekre jogosító egyént ne szólítsa haza, hanem hagyja tovább is az intézetben. Itt azután tanulmányai alapján megszerezheti a baccalaureusi és magisteri rangot s működhetik mint lector.

A Bernardinum magisterét, baccalaureusát, lectorát, provisorát, gazdáját és más tisztviselőit a citeauxi nagykáptalan szemelte ki. Ha a rendi «studium generale»-kon magisterre vagy baccalaureusra van szükség, a nagykáptalan azt első sorban a Bernardinum tagjai közül köteles kiszemelni. S ezek kötelesek a megbízást elfogadni, sőt erre egyházi censurával is kényszeríthetők.

A magisterek ne keressék a pompát, ne éljenek fényesen, hanem előadásukat alázatosan és szerényen tartsák. Nekik való ételekkel táplálkozzanak; szolgálatukra legyen elég egy papi cseléd.

A párisi egyetemen törvény volt, hogy a bibliai tanszékre csak olyan egyén ülhetett, a ki ugyanott hétéves tanfolyamot végezett. A «Sententiá»-k tanáráról pedig megkövetelték, hogy előbb tíz évig legyen a párisi egyetem növendéke. Habár a Bernardinum a párisi egyetem kiegészítő része volt, XII. Benedek pápa mégis kivételt tesz rá nézve Páris egyetemének törvényei

alól. Elrendeli ugyanis, hogy a ki a rendnek párisi vagy más «studium generale»-ján hat évig tanult, a Bernardinumban a Szentírás tanszékét elfoglalhatja. A ki meg nyolcz évi tanfolyamot tud fölmutatni, a Sententiák előadására is vállalkozhatik. A pápa erősen hangsúlyozta, hogy ezen intézkedését még az egyetem kiváltságával szemben is érvényesnek tekinti.

Mint látjuk, tehát a Bernardinumban is ugyanazt tanították, a mit az egyetemen. Kezdték a Szentírás magyarázásával; ezután következett Lombardi Péter «Quatuor libri Sententiarum»-jának ismertetése.

XII. Benedek pápa tartós életet szeretett volna biztosítani intézkedésének. Ezért hagyja meg, hogy az ő rendeleteit, melyek együttesen «Benedictina» név alatt ismeretesek, a legközelebbi nagykáptalantól kezdve minden nagykáptalanon, továbbá minden egyes ciszterciei kolostor káptalanán évenként egyszer, az összes rendtagok jelenlétében felolvassák.

Általános meggyőződés volt a rendben, hogy a Bernardinum rendkívül hasznos intézet. Miért is a nagykáptalan sűrűn megemlékezik róla s rendeleteivel segíteni iparkodik rajta; a rendi hallgatóság pedig özőnlött ide minden katolikus nemzet köréből, a mely csak létezik az ég alatt.

Mivel időközben többféle visszaélés csúszott be, az 1350-iki nagykáptalan reformálja a Bernardinumot. A bajt azonban, úgy látszik, nem tudta gyökeresen orvosolni; mert az 1387-iki nagykáptalan mély fájdalommal panaszolja el, hogy a Bernardinum valósággal teng. Kevés, sőt alig akad benne hallgató. Ily tapasztalatra a nagykáptalan szigorúan megparancsolja, hogy ezután mindegyik kolostor — bármelyik ágból és tartományból való is — a melyikben tizenkét szerzetes van, vagy lehet, küldjön egy-egy tanuló a Bernardinumba. A melyik kolostorban tizenkét szerzetes sincs, összeáll egy másikkal, a melyik vele együtt már számít tizenkét rendtagot. Ezek a költséget is közösen adják össze; s négy-évenként felváltva, hol az egyik, hol a másik küldi embereit a Bernardinumba.

Ezen rendeletre tőlünk is szép számmal kellett rendtagokat küldeni a Bernardinumba. S még csak kitérni sem lehetett előre, mert a nagykáptalan ezen rendeletet megsértő apátokra kimondotta az egyházi kiközösítést és felfüggesztést. Ezután a rendi perjeleknek, alperjeleknek és mindazoknak, a kik a konvent káptalanain elnökölnek, kiközösítés terhe alatt ily parancsot adott: várják be a négy legfőbb apátság apátjának, vagy ezek megbizottainak felszólítását. Ha ez megérkezik, mindazokat az apátokat, a kiktől tudják, hogy a szóban forgó kiközösítés vagy felfüggesztés alá estek, saját konventjök káptalanán minden vásár- és ünnepnap névszerint olvassák föl. Az így kiközösített vagy felfüggesztett

apátnak senki, még saját szerzetese sem engedelmeskedhetik. Ezen ügyben fölmentést csak a citeauxi apát adhat.

Mivel a Bernardinum a rend legjava fiatal erőit őrizte falai között, minden kolostor kapva kapott rajtok. Kivált az apátokat szerették közülök kiszemelni, úgy, hogy a Bernardinumot valóságos apátképzőnek tartották. De éppen ez a nagy kelendőség birta rá az 1405-iki nagykáptalant, hogy a Bernardinum érdekeinek védelmére keljen. Megköveteli, hogy a ki ezentúl a Bernardinumban a Szentírást vagy a Sententiákat elő akarja adni, mielőtt erre a tanítás jogát megkapná, tanúk és közjegyző előtt meg kell esküdnie, hogy — akár eljut valamely grádusra, akár nem — sem maga nem tesz egy lépést sem, sem mások közreműködését ki nem kéri valamely apátság vagy bármely állás elnyerése végett; sőt illet, még ha a tanítás tartama alatt hozzájutna is, el sem fogad a citeauxi apát beleegyezése nélkül. Az esküről szóló hiteles iratot meg a citeauxi apáthoz be kell küldeni. Természetesen kívül esik az eskü tárgyán, ha valakit szabályszerűen választanak meg és az atya-apát jóváhagyásával mozdítanak elő. A kik pedig tényleg lectorok, vagy már mint lectorok szerepeltek, mindaddig, míg az említett esküt le nem teszik és erről a citeauxi apátnak hiteles nyilatkozatot nem küldenek, licentiára nem terjeszthetők fel. A baccalaureusok meg, mihelyt a Szentírás tanfolyamát bevégezték, még az év folyamán kiközösítés terhe alatt kötelesek visszatérni saját kolostorukba, hacsak a Sententiák előadására nem szemelték ki őket.

Az 1535-iki nagykáptalan meg határozatilag kimondja, hogy a rendi doctorok — akár a párisi híres Bernardinumban, akár másutt legyenek — tanárkodásuk befejeztével három hó lefolyása alatt saját kolostoruk kebelébe vonuljanak vissza. Egyidejűleg utasítja a Bernardinum és a többi kollégium provisorát, hogy az ily doctorokat a megszabott idő eltelte után ne tűrjék meg tovább az intézetben, hanem a Rend nevében szorítsák őket vissza saját rendi tűzhelyökre.

A rendi «studium generale»-kon — s ez áll a Bernardinumra is — jogot nem tanítottak.

A fegyelem a Bernardinumban a XV. század folyamán gyenge lábon állott. A renaissance hatása itt is érezhető. A citeauxi nagykáptalan azonban folyton résen állt, nehogy az intézetet belső bajok emésztsek. S tényleg át is élte a Bernardinum a középkort, sőt még az újat is. Itt nevelődtek azon tanult és széles látókörű egyének, a kik felsőbb képzettségökkel a művelődést, s ezzel a ciszterciei rend hírnevét Európaszerte, s hazánkban is derekasan képviselték.

Magyarország édesvízi fonálférgei.

(Kivonat *Daday Jenő* ltag, október 19-ikén benyújtott dolgozatából.)

A magyar fauna szabadon élő édesvízi *fonálférgeinek* behatóbb tanulmányozásával még ez ideig csupán a néhai Örley László foglalkozott, a ki «Az Anguillulidák magánrajza» című dolgozatában összesen nyolcz fajt jegyzett fel és ismertetett.

Az Örley említett munkájának megjelenése utáni időben alig egy-két pótlóadat látott napvilágot. Én a hazánk mikrofaunájára vonatkozó néhány dolgozatomban a Balatonból, a retyzáti, a mezőségi és az alföldi székesvízű tavakból említettem néhány fajt. Az elszórtan már közlött adatokon kívül azonban a különféle termőhelyekről korábban s a Magy. Tud. Akadémia anyagi támogatása mellett ez évben gyűjtött anyag tanulmányozása folyamán, a megfigyelt és hazánkból még eddig ismeretlen fajok száma annyira szaporodott, hogy mikrofaunánk részletesebb ismertetésére való tekintetből helyén valónak láttam közzétételüket.

Az Örley adatainak s az én korábbi feljegyzéseimnek hozzáadásával a magyarországi édesvízi mikrofaunából ez időszerint összesen 59 fajt és öt varietást ismerünk, vagyis 51 fajjal és öt varietással többet, mint a mennyit Örley magánrajzában feljegyzett volt.

A fajok közül, részben Örley leírása (*Diplogaster macrodon*), részben az én korábbi feljegyzéseim és újabb vizsgálataim alapján 24 és az öt varietás még eddig hazánk édesvízi mikrofaunájára jellemző s a tudományra nézve új.

Ha hazánk édesvízi mikrofaunájának fonálféreg-fajait előfordulási körülményeik tekintetéből egybevetjük az eddig ezen irányban átkutatott más európai fauna-területekéivel, arra az eredményre jutunk, hogy közöttük igen sok a még ez ideig csupán édes vízben élő, de vannak olyanok is, a melyek édes vízben és nedves földben, édes és brack víztől, csupán édes vagy csupán brack víztől áztatott talajban növénygyökereken egyaránt tenyésznek.

A hazai fajok között legnagyobb a még ez ideig csupán az édes vizekből ismertek száma: 42. Utánuk következik a még eddig csupán az édes víztől áztatott talajban élőké: 9. Ennél valamivel kisebb az édes vízben és nedves földben, nemkülönben az édes és brack víztől áztatott talajban tenyészőké: 6—6 s leg-

kisebb a még eddig csupán brack víztől áztatott földet lakóké, a mennyiben ilyen csupán egy van. Ezek a számadatok világosan bizonyítják azt, hogy hazánk édesvízi mikrofaunájában nem csupán oly fonálféregfajok tenyésznek, a melyek más európai faunaterületek édes vizeiben is otthonosak, hanem tenyésznek olyanok is, a melyek amonnan még eddig teljesen ismeretlenek, és tenyésznek olyanok is, a melyek egyebütt más természeti körülmények között lelik meg életfeltételeiket. Ha pedig figyelemre méltatjuk a még eddig csupán édes vízből ismert fajok csoportját, abban csak 12 olyanra találunk, a melyet más európai faunaterület-ről is ismernek, 30 pedig még eddig hazánk kizárólagos fajaként szerepel. Ez a körülmény pedig a mellett tanúskodik, hogy hazánk édesvízi mikrofaunája e tekintetben minden másnál gazdagabb. Ennek természetes okát aztán hazánk édes vizeinek igen változatos s a fonálférgek tenyésztésére nyilván nagyon kedvező természeti viszonyaiban találhatjuk meg. Hazánk édes vizei közül különben e tekintetből legelső helyen áll a Balaton, melynek víztömege, főleg pedig homokos partjai valóságos melegágyai a legváltozatosabb fonálféreg-fajoknak.

A hazai termőhelyek földrajzi fekvése és ezzel szoros kapcsolatban természeti viszonyai szerint, az eddig megfigyelt fajokat alföldi, hegyvidékiekre és havastájiakra oszthatjuk. Az első csoportba az alföldi állóvizekből, a Kis és Nagy-Balatonból, továbbá a mezőségi tavakból feljegyzetteket, míg az utóbbiba a Reteyzát- és a Magas-Tátra 1300 méter tengerszin feletti magasságban fekvő tavaiból észlelteket sorolom. De mint igen érdekes jelenséget, nem mellőzhetem hallgatással azt, hogy a fajok között találtam néhány olyant is, a mely a fentebb említett területek mindenikén otthonos s éppen úgy megleli megélhetésének feltételeit a Reteyzát és a Magas-Tátra 6—8 C⁰-os víztömegében, mint a Balatonban, vagy az Alföld álló vizeiben.

Ha egybevetjük eme csoportok fajainak jegyzékét s illetőleg számát, arra az eredményre jutunk, hogy legtöbb faj népesíti alföldi, hegyvidéki vizeinket (43). Sokkal csekélyebb a havastáji fajok száma (16) és legcsekélyebb az alföldi, hegyvidéki és a havastáji állóvizeket egyaránt lakóké (5). Itt meg kell jegyeznem azonban, hogy e számadatok csupán hazai viszonyaink tekintetéből érvényesek, mert ha a többi európai fauna-területeket is figyelembe vesszük, akkor a harmadik csoport fajainak száma öt-ről 13-ra emelkedik s ezzel kapcsolatban a havastájiaké, 16-ról nyolczra száll le, a mennyiben én a havastáji vizekben nyolcz oly fajt észleltem, a melyet egybűnösen hegyvidéki, vagy síktáji termőhelyeken találtak meg.

Hogy e termőhelyek természeti viszonyai, a víz hőmérsékének magasabb, vagy alacsonyabb foka, a táplálék bősége vagy

szegénysége mily nagy mértékben befolyásolhatja s tényleg befolyásolja a fajok tenyésztését, igen szépen illusztrálja az a körülmény, hogy míg a Balatonban találtak majdnem kivétel nélkül nagyobbak voltak a más termőhelyről megfigyelt példányoknál, addig a havastáji vizekben élők kivétel nélkül valamennyien kisebbeknek bizonyultak.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» ötödik évf. IV. számában Rátvay Géza folytatja «A koronaőri intézmény a magyar alkotmányban» című tanulmányát, s ez intézményt a «Habsburg-uralkodók alatt» veszi tárgyalás alá. Megemlékezik a korona hányatott sorsáról s azon lázas tevékenységről, melyet a magyar törvényhozás a koronaőri hivatalnak, mint alkotmányunk egyik intézményének szervezésében a XVII. század folyamán kifejt. Kifejti a koronaőri tisztség államjogi jellegét, és azon eredményre jut, hogy a koronaőri hivatal — a magyar alkotmánynak e specialis intézménye — az államhivatal azon lényeges attribútumával, mely szerint annak viselője a király megbízásából és nevében jár el, midőn közszolgálatot teljesít, egyáltalán nem bír, a miért is államhivatalnak éppen nem mondható. E hivatal forrása nem a királyi felségjog, e hivatal tekintélye nem függ a királyi méltóság tekintélyétől, mert megalapítása nem a királynak vagy kormányának megbízása alapján, hanem a királynak és az országgyűlés mindkét házának, tehát az összes törvényhozásnak mind alakilag, mind anyagilag normát szabó határozata alapján történik. A koronaőr megbízó levele, hivatali decretuma a törvényhozás összes factorainak részvéte mellett létrejött törvény, és nem királyi vagy kormányrendelet. Hivatalát a király és nemzet közös megbízásából, a király és nemzet nevében nyeri és viseli, a király és nemzet pedig az ország szent koronájában nyervén egységes testet, melynek feje a király, tagjai pedig a rendi alkotmány idejében a nemesség, ma pedig az egész nemzet, ennél fogva a koronaőr az ország szent koronájának hivatalnok. Ennek megfelelőleg hivatalától való fölmentése is nem az államokban szokásos módon, hanem szintén a törvényhozás akarati cselekvénye, tehát törvény útján történik; hivatali esküjét (decreto regni insertum officii juramentum, juramentum decretale) is a király és a nemzet, illetve a nemzetet képviselő országgyűlés együttes jelenlétében teszi le, a mi szintén törvénybe iktattatik. A koronaőri hivatal ezen sajátos államjogi természetét tekintve, nem csodálkozhatunk azon, hogy némely írónk a koronaőröket az ország zászlósurainak fényes sorába iktatják, és e nézet oly általánossá vált, hogy legutóbb, midőn a magyar udvartartásra vonatkozó királyi elhatározás megtörtént, a napi sajtó felsorolván azon zászlósokat, a kiket ezen legfelsőbb elhatározás érint, ezek között a két

koronaórt is említi, a magyar zászlósoknak a koronaóroket is magában foglaló névsora után hozzátevé, hogy «ezek a zászlósúruk fogják ezentúl a magyar korona országait illető államjogi actusoknál az udvari szolgálatot végezni». Ezen nézetet azonban törvényes szokásunk és teteles törvényünk megezáfolja. Verbőczy Hármaskönyvének I. R. 94. czíme szerint igazi bárók (zászlósúruk) csak azok, kiknek nevét régtől fogva a végzeményekbe és királyi megerősítő levelekbe be szokták iktatni. Ilyenek pedig Verbőczy felsorolása szerint az ország nádora, az országbíró, Horvát-, Tót és Dalmátországok bánja, az erdélyi vajda, a székely ispán, a szörényi bán, továbbá a királyi és királynői tárnok, ajtónálló, pohárnok, asztalnok és lovászmesterek, nemkülönben a temesi és pozsonyi ispánok; a Verbőczy-féle alkotmányban a koronaőrök zászlósúri méltóságának tehát nyoma sincs. — Szlávik Mátyás: «Nietzsche és világnézete» czímen Nietzsche életét és elméletét ismerteti. Elkeseredettebb s embergyűlölőbb lény aligha ült még a philosophiai írók trónján, ki minden positivumnak megdöntésére törekszik az anarchismus módjára az egész vonalon. Joggal mondja tehát őt Stein «a világirodalom legradikálisabb cynikusának». Nietzsche maga-magát úgy jellemzi, hogy egyedülálló kutató s korszerűtlen egyéniség». A mai «modern szellemek» alaphibáját az értelem és az életösztön közötti ellentmondásban látja, ép azért van benne «bizonyos idegenkedés a dialektika, sőt az okok iránt», s egyedül «az igazság értékének kérdése» érdekli őt, mint gondolkodót, «Az igazságról — úgymond — akarok én bizonyosságot tenni; életem és sorsom nem érdekel, de annál többet adok annak pozitív eredményére. Az igazság napja és zsoldosa vagyok s arra köteleztem magamat, hogy érte mindent teszek, merek és szenvedek». A való életben az igazság utáni törekvést «a hatalomhoz való akarat» vezeti. Ez az ő anthropologiai és morális főelve, ép azért szerinte az igazság segítségével a személység hatalmát és életteljességét kell emelnünk az egész vonalon. Az igazság rendelje alá a világot a szellemnek s szolgáljon általa az életnek. Új erkölcstanának vezérelve így hangzik: «Tégy, a mit akarsz, csak akarni tudj!» Az ő tana szerint az emberiség czélja és feladata létrehozni az ember fölötti embert («Hervorbringung des Übermenschen»). Teljes rajzát az embernek «Zarathustra» czímű művében adja. Miután az ember úgyis lett: legyen, haladjon és emelkedjék feljebb, mint most van. Bővíteni, szaporítani kell az emberi organismus összes élettevékenységeit s azokat a legnagyobb mértékben intensívekké tenni. Nem kell tehát elhallgattatni az indulatokat, megfékezni a szenvedélyeket, mivel az emberi testben s annak ideálokatalkotó életösztöneiben sokkal több értelem és ész van, mint az ember mai legjobb bölcsességében. — Pekár Károly: «Az aesthetikai érzések psychologiaja» czímű tanulmányából a hatodik közleményt veszszük. Ebben szerző: «a központi idegrendszerrel s különösen az agykéregről» beszél, s a központi idegrendszer physiologiáját megelőzőleg, morphologiájának rövid vázlatát adja. — Feszlgéza cikke: «A szegénység és a nő» — a nő hivatása — és rendeltetése szinterének kérdését fejtegeti statisztik-

तिकai alapon, s a nyert eredményekhez megfelelő következtetéseket fűz. A modern társadalom két gondolatot úgyszólván beleépített az ő fundamentumába, két alapvető eszmét belevitt a közgondolkodásba és gyakorlati életbe. Nagy természeti törvények közrehatása mellett fejlődött ki az egyik, a nőhöz intézett gondolat: «A te kötelességed vágyakat ébreszteni a férfiban és a te kötelességed fukarnak lenni a te kegyeiddel, hogy azoknak annál nagyobb értéke legyen. A fukarság által gyülemlik össze a kincs és a te értéked kincsesé fog válni a te fukarságod által — és ezt úgy fogják hívni, hogy női becsület». Az embereket és emberi viszonyokat átalakító és megreformáló erő ezt a gondolatot köztudattá és közérzetté emelte és ebben helyezte el azt az erkölcsi tőkét, melynek segítségével a női nemnek hivatását teljesíteni kell. Karöltve ezzel fejlődött ki és ment át a gyakorlati életbe a másik, a férfihöz intézett gondolat: «Te pedig légy fölszabadítva a vágyakat korlátozó lánczok alól, mert a becsület codexe számodra más! A mi a nőre elbukás, az te rád nézve győzelem; a mi ő rá nézve veszteség, az nyereség neked. Így lett az anyagiakban gazdagabb a férfi, és egy külön becsülettel gazdagabb a nő. És manapság, midőn az embereket és emberi viszonyokat átalakító és megreformáló erő oly végtelenül összekuszálta a társadalom beléletét, midőn a legrettentőbb chaosban küzdenek egymás ellen jogok és kötelességek, manapság a munkához való jognak egy-egy töredéke átszállott ugyan a nőre is és mindinkább újabb és újabb szervezés és reformálás alá kerül a férfi és női munkakör megoszlásának kérdése, hanem azért még mindig könnyebb a férfira nézve tisztességes munka által az élet szükségzeit fedezni, a nőre nézve pedig sokkal nehezebb. Ez a különbség a létért való küzdés nehézségeiben, ez idézte elő, hogy a női erkölcs a piacra került és értékében alászáll. Mentül kevésbbé fejlődhetik ki a serdülő leányban a szemérmetesség, annál föltétlenebb a sülyedés és mentül sűrűbb ama társadalmi réteg, melyben a női becsületnek magva nem is csirázhat, annál tömegesebben jelenik meg az élet piacán a női becsület, mint árúczikk. Az árúczikk értékét pedig örök időktől fogva kínálat és kereslet szabályozza, mentül nagyobb a kínálat, annál inkább leszáll az érték, és mentül gyérebben akad az eladni szándékozó, annál inkább fölszáll. Ez a kereskedelmi törvény azonban nemcsak ott érvényesül, hol a nő szolgálmányának egyenértéke a pénz, hanem ott is, hol a férfi szolgálmányának (protectiójának, szíveségének) egyenértéke a női becsület. Mert nemcsak az esőkkenti a női nem értékét, mentül gyakoribb a legtriviálisabb elárúsítás, hanem az is alászállítja a női nem erényességébe vetett közbizalmat, mentül gyakoribb a magasabb érdekekért, befolyásért, pártfogásért, existentialis kérdésekért való erkölcsi enfeláldozás. Ha pedig a nők táborában imponáló többségben lesznek azok, kik nemüknek exclusiv erkölse tekintetében az életben vesztesékké lettek, akkor e többség gondolkozása mindinkább befolyásolni fogja és soraiban meg fogja gyériteni a kisebbséget: ha pedig a férfiak táborában mindinkább többségben lesznek azok, kik becsmérlően

gondolkoznak a nőről és az erényességet inkább theoretikus fogalomnak mint gyakorlati valóságnak tekintik, akkor ez a többség befolyásolni fogja és meg fogja másítani a kisebbség gondolkozását, mert a többség gondolkozásmódja és véleménye olyan forma természeti törvénynek van alávetve, mint a járvány: — ez is ragadós. És a mily rohamossággal lesz uralkodóvá a gondolkozásban ez a most vázolt irányzat, mely a monogámiára alapított társadalom morálrendszerével hadilábon áll; oly mértékben fog szaporodni a nőtlen férfiak száma. — Utolsó népszámlálásunk alkalmával a nőtlen férfiak száma Budapesten 75,409 volt. — **B o d n á r** Zsigmond befejezi: Renan Ernőről írt tanulmányát. A jelen közlemény fejtegetései «A moral és politika» — «Renan belső küzdelmei» — «Renan csalódásai» — és végül «Renan bölcsészeteének végső alakulása» című problémákat érintik. — Az «Irodalom» rovatban: M. Benedikt «Die Seelenkunde des Menschen . . .» — A «Revue politique et parlementaire» cz. folyóirat egyes füzeteinek nevezetesebb cikkei; a «Revue philosophique»-ból: Münz «La Logique de l'enfant»; Dauriac «Études sur la psychol. du musicien»; G. Dumas «Recherches experimentales sur la joie et la tristesse»; Martin «La metaphysique et la science»; Soury «Kéregbeli vakság»; Egger «Le moi des mourants» (folyt.); Lachelier «Sur la formule logique du raisonnement inductif»; Paola Lombroso «L'instinct de la conservation chez les enfants» cz. cikke; ezenfelül még a következő folyóiratok és művek vannak ismertetve: A «Revue d'économie politique» (júl.—aug.); az «Archives d'anthropologie criminelle» (júl.); Descamps «Essai sur l'Organisation de l'arbitrage international» (Ferenczy Árpádtól); A müncheni nemzetközi psychol. congressus tárgyalásai; «A magyar nemzetközi tört. millen. kiadásának IV. kötete»; Fayer L. «A magyar büntetőjog kézikönyve»; a Pallas nagy lexikonának államtud. cikkei; Az 1894—95. évi isk. értesítők «Philos. programmerkészítései». — Végül Szlávik Mátyás válaszol dr. Serédi L. bírálatára.

2. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzeteének tartalma: Forster Gyula nagyobb tanulmányt kezd «*Fraknoi püspök műve a magyar királyi kegyúri jogról*» címmel, melyben Fraknoi művét tüzetesen bírálja. Ez első közleményében főkép István király követségéről szól, összehasonlítja Roger Sziecilia grófjának követségével. Ismerteti a két követséget. Fraknoi szerint István a követség jogán intézkedett. Nála kegyúri jog gyakorlásáról nem lehet szó. Tényleg volt-e azonban István pápai követ? Erre adat nincs. Fraknoi műve is csak a hagyománnyal igazolja a követséget. Fraknoi szerint István követsége személyes jog volt és utódjaira át nem szállott. Közvetlen utódjai azonban ugyanazokat a jogokat gyakorolták. Szerző ezután tanulságos eszmecsere-t folytat a magyar királyok kegyúri jogáról. — Ifj. N á v a y L a j o s az *alföldi munkáskérdés* címűmel Tallián Béla Békésmegye főispánjának eseléd-törvény-javaslatát ismerteti és bírálja. Tallián reformtörvényekvei egytől-egyig az alföldi, helyesebben szólva, békési viszonyok folyamányai. Elvitázhatatlan érdeme, hogy a gazda és eseléd közti viszonyt tisztázza. Szakitva a régi gyakor-

lattal, szerző nem ismeri el a házközösség elvét, hanem körvonalozza a szabad szerződő felek akarat- és jogkörét. Szakítva a régi szokással, mely gazda és eseléd közti perben jobban sújtja a eselédet a gazdánál, az osztó igazság kérlelhetetlen szigorát alkalmazza mindkét félle szemben. A eseléd-kérdést nemcsak magánjogi következményeiben fogja föl, hanem mint az egész társadalmi rendet érdeklőt, a közérdek szempontjából intézi el. Javaslataiban két fő hiányt tapasztalt, először, hogy nem intézkedik az úgynevezett belső eselédekről, a minek csak az lehet mentsége, hogy azokra a mai törvény különös rendszabályait érvényben kívánja hagyni, az általános elvek pedig reájok is kiterjednek; másodsor, hogy nem mindenben követte a kivitelőt s hogy nem egy intézkedése a szokásba helyesnek ismert gyakorlathoz ütökzik — Bertha Sándor *Az állatbűnöség* című czikke a kuriai bíraskodásról szóló törvényjavaslatból indulva ki, azzal az állatbűnöséggel foglalkozik, melyet III. Napoleon és kormánya a plebiscitum útján mntatott föl. — Török Aurél *«a tudomány csődje emberbuvárlati szempontból»* czímen az emberbuvárlat álláspontjából vizsgálja és elemzi azon sokszor hangoztatott vádat, hogy korunk egoistikus iránya, az úgynevezett «anyagias gondolkodás», egyenesen a modern természetbuvárlat batásának tulajdonítandó. Szerző azon tételt állítja föl, hogy az utilitarismus mai elharapódzása nem a természetbuvárlat mivoltában, hanem egyenesen a megdrágult életben keresendő. A modern természetbuvárlat csakis annyiban járult a mai utilitarismus lábrakapásához, a mennyiben a természettudományok föllendülésével keletkezett gyakorlati találmányok az emberi munka értékét fölemelték s ezzel egyszersmind a mindennapi életet megdrágították. — Hegedűs Pál Besant Walter *A férfiak forradalma* regényének fordításából a harmadik közleményt adja. A költemények közt van két eredeti, Lévy Józseftől az *Őszi bokréta* című, és Zalár Józseftől Bajza József című költeménye. Radó Antal *Ada Negri költeményeiből* kettőt fordított le. Egy névtelen író, *Egy kritikus visszaemlékezései* czikkében Levallois-nak emlékiratát ismerteti, melyet haszonnal és élvezettel forgathat az, a ki az irodalom kulissza-élete iránt érdeklődik. Az *Értesítőben* Fináczy E.: A magyarországi középiskolák multja és jelene, Muth R.: Deutsche Dichtung in Österreich, Ambrozovics B.: A tudomány érdekeiben (Waldapfel Jánostól). — Petit de Juleville: Histoire de la langue et de la littérature française című munkák vannak ismertetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK októberi (4-ik) füzetében Stephanie Adolf értekezése: «A budai kir. palota, a pozsonyi és dévényi várak a multban» nyitja meg a közlemények sorát. A Magyarország ezredéves fennállása emlékére rendezett ünnepségek között előkelő helyet foglalnak el az új budai királyi palota alapkövetétele, a pozsonyi Mária Terézia szobor leleplezése és az ország hét pontján elhelyezendő ezredéves emlékek felavatása, melyek egyike a dévényi várhegyre állítatik. E körülmények aktuális érdekűvé teszik az értekező dolgozatait, melyek egyike a budai királyi palotának Mátyás király idejében való álla-

potával, ismertet meg bennünket, második a pozsonyi, legutóbb Mária Teréziától helyreállított s tőle nagyon kedvelt királyi várkastély átalakulásait tárgyalja, míg a harmadik Dévény határvárral, melynek csak festői romjait ismerjük, foglalkozik. — Dr. Komáromy András «Báthory Gábor történetéhez» közöl folytatólag ismeretlen levéltári adatokat. Az újabb kutatások igen sok, eddigelé ismeretlen adatokat hoztak napfényre, melyekből az az igazság domborodik ki, hogy Báthory a Habsburgok hagyományos, rövidlátó politikájának áldozata lett. Értekező szerint szerencsétlen törekvés volt az, mely Erdélyt minden áron vissza akarta kapcsolni Magyarországhoz, daczára a multak szomorú tapasztalatainak, s annak a temérdek magyar vérnek, mely Básta és Mihály vajda idejében hiába ontatott. Cserben hagyták, földózták Báthoryt a szentesített szerződések, a magyar királlyal kötött véd- és daczszövetség megszegésével, mert azt hitték, hogy az ő személye áll útjában mindennekfelett annak, hogy Erdély az anyaországgal egyesüljön. Elfeledték, hogy I Ferdinánd óta minden hasonló törekvést meghusított a porta, és nem tudták belátni, még a magyar tanácsosok sem, hogy a nemzeti fejedelemség, Erdély önállósága a politikai és erkölcsi szabadságnak legfőbb biztosítéka. E politika jellemzésére, s az abból támadt testvérgyilkos-harcznak történetére, különösen Báthorynak a portával, Bethlen Gáborral és az udvarral való viszonyára a közlött levelek és okiratok élénk és sok tekintetben meglepő világosságot derítenek. — Kropf Lajos hatodik és befejező közleményben «Castaldo Erdélyben» cím alatt azon eseményeket beszéli el, melyek a Fráter György megöletését előidézték. Tisztázza az 1551-ik évi politikai gyilkosságot s azután vázolja azt az állapotot, melyet ez az erdélyi viszonyokra hozott. — Koncz József közöl ezután «Adalékokat Apafi Mihály fejedelem 1683-ik évi hadjáratához». A közlött okiratok kiváltképen a sereg élelmezésére vonatkoznak, de a mellett a hadsereg felszereléséről is képet adnak. Különösen becses a második helyen közlött okirat: naplószerű följegyzése az erdélyi sereg egész hadjáratának az első naptól az utolsóig, följegyezvén nemcsak a sereghez az úton, minden menetállomáson beszállított eleség pontos mennyiségét, hanem egyszersmind a fontosabb eseményeket is. Ez okiratok a gróf Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárában őrzöttek. — A *Had-történelmi Apróságok* rovatban a következő kisebb közlések olvashatók: «Még egyszer a török időszámításról», Kropf Lajostól; «Katonai államtanácsai vélemény 1568-ból»; «A császári és magyar sereg hadereje a pákozdi csatában»; «A török végek történetéhez» közli dr. Merényi Lajos; «Az erdélyi nemesi fölkelésre 1744-ben kiadott intézkedések», közli Koncz József; «Gróf Batthyáni Lajos nádorispán levele 1757-ből»; «Mennyit költött Apafi Mihály az 1683. évi hadjáratban ajándékokra?» közli K. J. — A *Könyvismertetésekben*: Dr. Szendrei János: «Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon» és Breit József: «Az 1870 ik évi német-francia háború története» című művek vannak ismertetve — Végül Szilágyi István közli: «Hadik altábornagy szabályzatát a magyar lovasság számára».

4. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi október havi füzetében dr. V a r g h a G y u l a «Néhány szó a magyar mezőgazdaságról» czím alatt foglalkozik a magyar földművelésügyi miniszter által az ezredév alkalmából «Magyarország földművelése» czímen kiadott művel. Különös becsesül bír a mű annyiban, hogy a jelent a multból vezetve le, tárgyalja földművelésünk minden ágát és tényezőjét, s így nemcsak a jelen viszonyokról, hanem a fejlődés menetéről is számot ad. A legfőbb tanulság, a mit a műből meríthetünk, annak beigazolása, hogy gazdaközösségünk haladt az idővel s míg egyfelől sietett javítani a termelés módját, másfelől okszerűen változtatta a termelés ágait. Az előbbi irányban folyó haladást leginkább mutatja a belterjes művelés fokozatos terjedése: javul a föld megművelése, a mennyiben tökéletesebb eszközök jönnek alkalmazásba, a föld bővebben trágyáztatik, a vetőmag megválasztására nagyobb gondot fordítanak stb. A másik irányban látjuk, hogy gazdaközösségünk felhagyva a kizárólagos szemtermeléssel, mindinkább felkarol más aránylag jövedelmezőbb ágakat: az állattenyésztést, a baromfityesztést, a gyümölcstermelést, kertészetet, méhészetet. Ennek köszönhető, hogy a szemtermények árhanatlása és a szőlőművelésünket ért óriási csapás daczára, a melyhez újabban a sertésenyésztésünket ért csapás járul, mezőgazdaságunk nemcsak nem roskadt össze, hanem talán némileg még meg is erősödött. Két irányban azonban határozottan súlyos baj mutatkozik, az egyik a mezőgazdasági munkások elégtelensége, másik a középbirtokos osztály pusztulása. Az előbbi szintén társadalmi, az utóbbi társadalmi, de mindenekefelett nemzeti szempontból óriási jelentőséggel bír, csak sajnálható tehát, hogy a mű e kérdéseket vagy egyáltalán nem, vagy csak odavetöleg érinti. Úgy látszik e kérdések fontosságát nem méltányolják eléggé nálunk sem a közvilág, sem államférfiaink, a mint nem méltányolják eléggé a telepítési ügyek fontosságát sem, a mely pedig talán a legsikeresebb eszköz volna a nemzetiségi viszonyaink megjavítására. Hogy csakugyan közöny uralkodik e téren, mutatja a fejezet, a mely a művet bezárja, s a mely szerint vajmi kevés az, a mit e téren eddigelé tettünk. — Következik dr. H a v a s s R e z s ő n e k «A magyar biztosítási törvényjavaslat az életbiztosítás szempontjából» czímű értekezése. Már több mint két éve, hogy Beck Hugó megírta a magánbiztosítási vállalatokról szóló törvényjavaslatot, a törvényt azonban mindez ideig nem alkották meg; sőt az ügy, melylyel pedig a szakirodalom a mult év folyamán behatóan foglalkozott, újabban háttérbe szorult. Időközben Ausztria megelőzött bennünket, ott f. 1896. év márczius havában megjelent az új biztosítási szabályzat, új szilárd jogi alapot teremtvén a biztosításügynek. Annál inkább óhajtható tehát, hogy a kérdés nálunk is mihamarább megoldasék. E czélnak kíván értekező szolgálai, midőn a törvényes szabályozás tekintetében felmerülő kérdéseket újból taglalás alá veszi. És pedig kifogásolja a javaslatnak a segélyegyletekre (betegsegélyező, temetkező stb. egyletekre) vonatkozólag elfoglalt álláspontját. A javaslat ez egyesületekről nem intézkedik, vagyis, úgy mint az osztrák szabályzat, fennállásukat

és keletkezésüket továbbra is megengedi. Ez helytelen, ez egyesületek egyenesen megszüntetendők volnának. Hasonlóképen kifogásolandó a javaslatnak a biztosítási alapról tett rendelkezése: nem három, hanem hat biztosítási ágra kellene egyenként 300,000 frt biztosítási alapot előírni, mivel tényleg ennyi ága van a biztosítási üzletnek. A külön állami ellenőrző hivatal eszméje azonban feltétlenül helyeselendő, mivel a gyakorlat a bírósági felügyeletet teljesen hatástalannak mutatta. E felügyeleti hivatal személyzete azonban legnagyobbbrészt biztosítási szakemberekből volna alakítandó, jogászok ellenben, minthogy a jogi képzettséget igénylő teendők csekélyebb számúak, csak kis számban volnának alkalmazandók. Az az eszme, hogy a biztosítási vállalatok a felügyeleti hivatal költségeihez hozzájárulni köteleztessenek, feltétlenül helytelenítendő, a minthogy az állam semmi más téren nem hárítja a költségeket azokra, a kikkel szemben az ellenőrzést gyakorolja. Fontos kérdés a külföldi vállalatokkal szemben teendő rendelkezések. A legtöbb külföldi állam előnyben részesíti a hazai vállalatokat, sőt a külföldi vállalatok működését egyenesen megnehezíti. Nekünk is így kellene eljárunk és pedig az ausztriai vállalatokkal szemben is, minthogy Ausztria a magyar vállalatokat tényleg oly elbánsásban részesíti, mint a külföldi vállalatokat. Az ügynökökre vonatkozólag a javaslat, de valamennyi szőnyegre került vélemény igen hiányos rendelkezéseket tartalmaz. Ezzel szemben feltétlenül szükséges volna, hogy az ügynököknek a biztosítási vállalathoz és a közönséghez való viszonya szabatosan körülírássák és az e viszonyból származható jogi esetekről kellő intézkedések tétessenek. Hasonlóképen tüzetes intézkedések teendők a kötvényfeltételeket illetőleg, a melyekkel pedig a Beckféle javaslat nem is foglalkozik. Kimondandó volna, hogy azoknak világosaknak és könnyen érthetőeknek kell lenniök és semmiesetre sem szabad olyanoknak lenniök, hogy kétféleképp értelmezethessenek. Határozottan kell továbbá e részben megállapítani a biztosítás érvénybe lépésének idejét, valamint tüzetesen kell szabályozni az érvénytelenségi eseteket. Sok tekintetben el lehetne fogadni azt az eljárást, a melyet a társaságok a gyakorlatban tényleg követnek. Az üzleti eljárás további két részére: a díj és a díjtartalékra vonatkozólag helyeselni kell a javaslat rendelkezését, a mely ezek kiszámítását az állami biztosítási hivatal ellenőrzése alá helyezi. E szerint minden biztosítási vállalat tartozik a felügyeleti hivatalnál bemutatni díj- és díjtartalék számításának alapelveit: a halandósági táblázatot, a kamatlábat, a díjképletet, a nettodíjakat, az ezekhez csatolt pótlékok és a bruttódíjakat. A halandósági táblázat tekintetében azonban oda kellene hatni, hogy végre magyar halandósági táblázat készüljön, hogy így hazai viszonyainknak teljesen megfelelő táblázat alapján történjék a díj számítása.

— Az *«Irodalmi Szemlében»* Pólya Jakab Félegyházy Ágostnak *«A budapesti tőzsde története 1864–1895.»* című művét — x. y. Almási Balogh Elemérnek *«A valuta szerepe a gazdasági válságban»* című dolgozatát bírálja, Fenyvessy József a m. kir. államasutak budapesti gépgyárának és a diósgyőri m. kir. vas- és acélgyárnak

történetét ismerteti a két vállalat által az ezredév alkalmából kiadott emlékmű alapján. — A *«Statisztikai Értesítőben»* Hajdú László *«Bosznia és Hercegovina népszámlálása és állatösszeírása az 1895. évben»* cím alatt tárgyalja az occupált tartományok népességének és állatállományának fejlődését az 1879 óta eszközölt összeírások adatainak szembeállításával. — A füzet végén öt oldalra terjedő *«Könyvszemle»* és a magyar közgazdasági társaság *«Értesítője»* áll.

Ugyane folyóirat f. évi november havi füzetében dr. Pólya Jakab *«A német vámegylet»* cím alatt adja elő e vámegylet alakulásának történetét. Németország századunk kezdetén mind politikai, mind gazdasági tekintetben teljesen szét volt tagolva. Nemcsak az egyes államokat választották el egymástól gazdasági sorompók, hanem magok az egyes államok is gazdasági téren apró részekre voltak szétválasztva. A francia császárság hatalmának megtörése után a német államok szövetségre léptek ugyan, a mely politikai és gazdasági kapcsolatukat lett volna hivatva előidézni, e szövetség azonban csakhamar felbomlott. Állampénzügyei által késztetve határozott egységesítő vámpolitikát Poroszország indított meg, a melynek eredménye az 1821-iki vámtörvény lett, mely az egész porosz államterületet egy vámterületté egyesítette, és már csaknem egységes vámtarifát állapított meg. E vámszabályzat különben korszakot nyit a vámpolitika történetében, a mennyiben a forgalmi szabadság elve benne első ízben jut érvényre. Poroszország azonban nem elégszik meg az elért eredménnyel, most már arra törekszik, hogy vámtörvényét a többi német államokra is kiterjessze és ez alapon őket gazdaságilag egyesítse. És a porosz politika szívós kitartással halad célja felé. Részint hatalmának nyomásával, — a porosz terület közé ékelte országokat egyszerűen bevonja a porosz vámterületbe — részint ügyes számíttással — nem egyszer engedményeket tévén a közös vámjövedelem megosztása terén — egymásután hódít meg több német államot. Előhaladását egyidőre megakasztják a vámegyletek melyeket egyes államok egymás között alkotnak, részben a porosz vámpolitika ellensúlyozására. Ilyenek a délnémet (Bajorország és Württemberg) és a középnémet (Szászország, a hesseni választófejedelemség és Thüringia) vámegyletek. 1829-ben azonban sikerül Poroszországnak Bajorországot és ezzel a délnémet vámegyletet megnyerni, mire rövid idő alatt a többi államok legtöbbje szintén belép a Poroszországgal való vámközösségbe, úgy hogy 1834-ben a német vámegyesület megalakulnak tekinthető. Egyes államok (Hannovera, Oldenburg) azonban csak 1854-ben lépnek be a vámegyletbe. — Dr. Landauer Béla *«A boszniai agrárkérdésről»* értekezik. A tartományi kormányzat elejétől fogva azt a feladatot tűzte maga elé: nem alakítani át hirtelen a nép intézményeit, jogi és kulturális életét, hanem meghagyván régi törvényeit, mindenekelőtt azok tiszteletére tanítani a népet s így jog- és kötelességérzetet nevelvén beléje, képessé tenni a modern kultúra befogadására. Megmaradtak tehát a mezőgazdasági népesség sajátos jogi viszonyai is: a földbirtokok különféle kategoriái (némely földbirtok ugyanis feltétlen

tulajdont képez, mások az államnak ellenszolgáltatásokra kötelezvék), és megmaradt különösen a kmet-intézmény. A mezőgazdasági népesség nagy része ugyanis az 1848 előtti jobbágyságunkéhoz hasonló jogi helyzetben van, nem tulajdonosa a földnek, hanem azt csak bizonytalan időre művelésre és haszonélvezetre bírja a termés bizonyos hányadáért. E jogviszonyok azonban és nevezetesen a földesúr és a kmet közötti viszony azonban vidékenként nagyon eltérő, sőt nincs határozott alakban megállapítva. Így történt, hogy az ítélkezés, mely első sorban van hivatva a népet e téren a fennálló jogok és köteleességek tiszteletére szoktatni, a szigorú formásokhoz kötött bíróságok helyett a közigazgatási hatóságokra ruházott. Az eljárás egységessé tétele céljából a kormányzat legutóbb az eljárás sorrendjét, alaki részét körülményesen szabályozó rendeletet adott ki, a jogi fogalmak tisztázására pedig szakmunkát írat. És ezzel remélhető, hogy a földesúr és a jobbágyság közti viszony, a miben ma a boszniai agrárkérdés első sorban áll, hovatovább jogilag szabályozva lesz. — Dr. Fellner Frigyes megkezdi *«Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz»* című dolgozatát. Kivonatát a dolgozat befejezése után fogjuk adni. — Az *«Irodalmi Szemlében»* a Jekelfalussy Józseftől és Vargha Gyulától szerkesztett *«Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv»* legújabb és egyúttal utolsó évfolyamának ismertetésével a szerkesztők előszava áll. — Azután Pólya Jakab Fenyvessy Józsefnek *«Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár története 1846—1895.»* — Hegedüs Lóránt Arday Ignác és Exner Kornél társszerzőknek *Magyar jövedéki büntetőjog*, és x. y. Wiener Moszkónak *«A magyar cukoripar története»* című művét ismerteti. — A *«Külföldi folyóiratok szemléje»*-ben Fenyvessy József *«Le socialisme en Danemark»* című cikket mutat be. — A *«Statisztikai Értesítő»*-ben Fenyvessy József a magyar biztosítási statisztika első évi eredményeiről számol be, Hajdú László Kelet-India mezőgazdasági termelését világítja meg. — Öt oldalra terjedő *«Könyvszemle»* után a füzet a magyar közgazdasági társulat *«Értesítője»*-vel zárul.

5. **EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY**, A IX. füzet első cikkében Reményi Ede a Homeros eposzaiban szereplő anyai jellemeket tárgyalja. A dolgozatnak csak első fele van közölve, melynek részletei: 1. Hekabe és Hektor, 2. Andromache és Astyanax, 3. Aphrodite és Aineias, 4. Here és Hephaistos, 5. Thetis és Achilleus. Szintén csak első fele van közölve Vári Rezsőnek latinul írt cikkéből: Sancti Gregorii Nazianzeni Codicis Mediceo-Laurentiani celeberrimi collatio. Szerző még 1889-ben tanulmányozta e fontos, XI. századi codexet, mikor Ábel Jenővel szent Gergely költeményeinek kritikai kiadását tervezték. Hogy e terv, Ábel Jenő korai halálával, egyelőre meghiúsult, szerző most a codexnek az 1842-iki párisi kiadástól eltérő olvasásait a legnagyobb pontossággal közlésezi. — A következő, ugyancsak első felében közölt cikkben Bergmann Ágost gróf Platen Ágost német költő jellemét és költészetét méltatja, születésének századik évfordulója alkalmából. Ezúttal Platen viszonyát a romantikus iskolához fejtegeti, melyből a költő

első dolgozataiban kiindult, hogy később a leghevesebb támadásokat intézze ellene. E támadások leginkább Platen grófnak két Aristophanesi vígjátékában («A végzetes villa» és «A romantikus Oedipus») foglaltatnak, melyeknek tárgyát, keletkezését és polemikus irányát a szerző bővebben fejtegeti. — Bleyer Jakab befejezi Kazinczy és az Aurora-kör 1830-iki polémijának tárgyalását, melyet a perlekedő felek utolsó nyilatkozatáig (Bajza fölszólalása a Kritikai Lapok III. füzetében) lépésről-lépésre figyelemmel kísér, kivonatol és bírálgat. — Pecz Vilmos még egyszer tárgyalja a magyarok ősi nevét Konstantinos Porphyrogenetosnál (Szabartoi-aszfhaloi), melyről kifejtette volt, 1. hogy ez összetett szó, mely így bontandó fel: Szabart é aszfhaloi; 2. hogy az aszfhaloi szó nem érdemel különös figyelmet és 3. hogy a Szabart szó a Szabir szittya-hún nép-névnek egyik további formája. E magyarázatát megtámadta Fiók Károly (Századok, 1896. IX. füzet), a ki szerint a név a. m. Szabartoi as Falo, azaz: Szabirok és Fálók (Palócok). De Pecz nem találja valószínűnek, hogy a név görög és szittya elemeknek ilyen furcsa összekeveréséből alakult volna, miért is a következő magyarázatban állapodik meg: Szabart é aszfhaloi, azaz: «Szavarak vagyis állhatatosak». — A hazai irodalom rovatában ismerteti Vári Rezső Bárczay Oszkár művét: A hadügy fejlődésének történetét, melynek kellemes, élvezetes, eleven előadását és főleg azon érdemét hangsúlyozza, hogy szerző a katonai műnyelvnek torzképzésű elemeit helyes nyelvrézékkel kirotálni és az egyes (sokszor hibásan használt) fogalmaknak szabatos körülírását megadni iparkodott. — Szintén igen kedvező ítéletet mond Erdélyi Károly Váczy Jánosnak a M. T. Akadémiától jutalmazott Berzsenyi-életrajzáról, melyről egyetlen kifogása, hogy nézete szerint Berzsenyi aesthetikai és kritikai dolgozatai behatóbb tárgyalást érdemeltek és igényeltek volna. — Hittrich Ödön hasznos segédeszközöknek mondja Zsoldos Benőnek Sallustius Catilinájához és Jugurthájához írt magyarázó jegyzeteit, melyekben az ifjúság a lelkiismeretes előkészülethez jóakaró, megbízható támogatót kap. A részletekre vonatkozó kifogásai sem nagy számúak, sem éppen súlyosak. — Általában elég kedvezően nyilatkozik Zlinszky Aladár Lázár Bélának «A tegnap, a ma és a holnap» cím alatt összegyűjtött aesthetikai és kritikai dolgozatairól, de megjegyzi, hogy e cikkekben még több a homály, mint a mélység és hogy a szerző többet ölel fel, mint a mennyit megbír. Az előadás is sokszor egyenetlen és telve polongyaságokkal. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Heinrich Gusztáv Mogk Jenő jeles tanulmányát, mely a kelták és skandinávok érintkezéseit a IX. és X. században tárgyalja. Minthogy ez érintkezések, a nagy szorgalommal összegyűjtött adatok alapján, igen gyakoriak, hosszan tartók és béke idejében is rendesek voltak, kétségtelen, hogy a jóval műveltebb, már a keresztén vallásra tért és a görög-római kultúrában otthonos kelták (első sorban az irek) nagy befolyást gyakorolhattak a még pogány és sokkal műveletlenebb germánokra. Ez eredmény főleg az eddai dalok eredetére vonatkozó kérdések szempontjából igen fontos, mert valószínűnek tűnteti

föl Bugge álláspontjának helyességét, hogy t. i. a germánok mythosáiban és dalaiban sok a keresztyén és az antik művelődési elem. — Azután befejezi Kont Ignác az 1893–95-iki francia philologiai irodalom ismertetését, ezuttal a német, angol és spanyol irodalom körébe eső dolgozatok tárgyalásával. Végül a szerző hazánkra vonatkozó két könyvet említ meg: Haumant Emil latin thesisét: *Quid detrimenti ex invasione Hungarorum Slavi ceperint*, melyben szerző Szvatopluk országának oly civilisatiót és missiót tulajdonít, hogy vele szemben a honfoglaló magyarok kedvezőtlen színben tűnnek föl, és saját művét: *La Hongrie littéraire et scientifique*, mely hazánk és nemzetünk művelődési fejlődését (főleg 1772 óta) a legjobb források alapján helyes ítélettel és jóakaró rokonszenvvel vázolja. — Végül valóban megsemmisítő ítéletet mond Ha vas Adolf Petőfi prózai műveinek Kohut Adolf eszközölte német fordításáról. A fordító önkényesen módosította Petőfi szövegét, számos helyét félreértette és több ízben tudatosan meghamisította a magyar költő állításait, úgy hogy e fordítás az eredetinek valóságos torzképe. — A philologiai program-értekezések sorából Balassa József kedvezően ismerteti Kiss Ernő tanulmányát, mely Vörösmartyt mint nyelvészt méltatja, Bódis Jusztin ellenben gyenge dolgozatnak mondja Pap Mózesnek az olimpiai játékokról szóló értekezését, melyben sok a tévedés és hiba. Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet. A kisebb közlemények közül figyelmet érdemel az Arany J. «Bajusz»-ára vonatkozó adalék, mely egy rábaközi népnondát ismertet. Ebben e versek:

Kopp, kopp, kopp,
Bajsa lesz majd Szücs Györgynek,
Ne irigyeld a szegénnek —

valamint az egész cselekvény elevenen emlékeztetnek Arany költeményére, mely tehát valószínűen egy néphagyomány feldolgozása.

A Revue Critique cikkei a magyar irodalomról. — Irodalmi életünk megismertetésére, a folyó évben a francziák között történt a legtöbb, ott a hol eddig legkevesebbet érdeklődtek irántunk. Kont Ignác hazánkfának érdeme az, hogy egy tekintélyes francia folyóiratnak, a *Revue Critique d'Histoire et de Littérature*-nek alig van száma, mely irodalmunk valamely mozzanatával ne foglalkoznék, alig van számottevő tudományos munka irodalmunkban, a mely e folyóiratban ismeretve ne volna.

Az 5-ik számban a millenium alkalmából megjelent kiadványok ú. m. Beöthy Zsolt: «*A magyar irodalom története*» és Szilágyi Sándor «*A magyar nemzet története*» van megismertetve.

A 10-ik szám Fraknói Vilmos «*A magyar királyi kegyúri jog*» című munkájával, Simonyi Zsigmond «*Tüzetes magyar nyelvtanával*» és «*Német-magyar szólásaival*» foglalkozik s főlegemli, hogy a *Nyelvőr* szerkesztését Simonyi Zsigmond, a *Nyelvtudományi* közleményekét Szinnyi József vette át.

A 11-ik számban a Chélard-féle *«La Hongrie Millénaire»* ismertetését találjuk.

A 12-ik szám Ortway Tivadar *«Pozsonyváros története»* című munkája II. kötete német fordításával foglalkozik (az I. kötet az 1893. évi 39—40. számokban volt ismertetve.) Ennek kapcsán elmondja az ismertető, hogy e kötetben föltalálható Pozsony középkori topographiája s hogy e mellett különösen az építészetet s a magyar renaissancet tárgyaló fejezetek teszik e kötetet érdekessé.

Ugyane szám az *«Ungarische Revue»* V—VII-ik füzetét ismerteti, a melyekben a Magyar Tudományos Akadémia IV-ik díszülésén elmondott beszédek foglaltatnak; s a mikor az elnöki beszédnek azon részéhez ér, a mely a magyar tudományos- és irodalmi életnek a külfölddel való megismertetését felette kívánatosnak mondja, rá mutat arra, hogy egy francia nyelven szerkesztett folyóirat milyen szolgálatot tehetne e tekintetben s azon óhaját fejezi ki, hogy a magyar tudósok ne csak a németeket, hanem a román nemzeteket is vegyék figyelembe, a mikor munkálataikat a nagy világnak bemutatják. A *Revue Critique* nemcsak akkor viseli szívéen a magyar irodalom érdekeit, a mikor magyar irodalmi termékekről van szó, de a más nemzetek irodalmi munkásságának ismertetése közben is. Példa erre ugyanesak a 12. szám, a hol Benesco úrnak azon tévedését helyesbíti, a melyet *«Bibliographie franco-roumaine»* című munkájában elkövetett, az által, hogy Baye tanulmányát *«Le trésor de Szilágy-Somlyó»* (Transylvania) 1892. szintén felsorolta, holott e magyar területen talált kincset magyar archaeologus írta le először.

A 21-ik számban *«Sayous Edouard»* Kont Ignác *«La Hongrie litteraire et scientifique»*-jével foglalkozik.

A 22-ik szám Melchior de Polignac *«Poésies magyares»* című munkáját mutatja be. Ezt követi Goldziher Ignác *«A történetírás az arab irodalomban»* című munkájának ismertetése.

A 23-ik számban Zichy Antal *«Széchenyi levelei és Liphthay Sándor «Széchenyi műszaki alkotásai»* című munkák ismertetését találjuk.

A 25-ik számban a következő munkák ismertetései foglaltatnak: *«Publius Terentius Afer vigjátékai»*-nak fordítása Kiss Sándor-tól, Brassai Sámuel *«Az igazi positiv philosophia»*, Asbóth János *«Korunk uralkodó eszméi»*. Ezek után felemlítetik, hogy Boissier Gaston a M. Tud. Akadémia kültagjává választott meg, és hogy az akadémia főtitkára egy eddig ismeretlen magyar nyelvemléket mutatott be, a melyet Lázár Zelma úrhölgy ajándékozott az Akademiának s róla Lázár Codex-nek neveztek el.

A 29-ik szám egy magyarországi humanistáról Janus Pannonius-ról írt olasz munkát Vincenz Reforgato *«Gli epigrammi di Giano Pannonio»* mutatja be.

A 37—38. kettős számokban Fraknói Mátyás király levelezésének, Schönherr Gyula *«Corvin János»*-nak és Simonyi Zsigmond *«Tüzetes magyar nyelvtan»*-nak beható ismertetéseivel találkozunk.

A 40-ik szám Széchy «Gróf Gvadányi József» című munkáját, és a «M. T. Akadémia hadtudományi bizottságának» kiadványait ismerteti.

A 41-ik szám Király János «Pozsonyváros joga a középkorban» című munkája s a M. Tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottsága kiadványainak ismertetését foglalja magában. És végre:

A 42-ik szám Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae XVIII-ik kötetének, néhai Szamota István, Murmelius-féle latin-magyar névjegyzékének, a Goethe-gyűjtemény catalogusának, a melyet Heller Ágost főkönyvtárnok készített s végre Bárczay Oszkár «Hadügy fejlődése történeté»-nek ismertetését mutatja be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1896. november 3-án.

ZICHY ANTAL t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Szász Károly, Szinnyi József, Volf György r. tt.; Asbóth Oszkár, Hegedűs István, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Kúnos Ignác, Petz Gedeon l. tt.; Setälä Emil k. t. — Más osztályokból: Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

199. Az elnök megnyitván az ülést, üdvözli SETÄLÄ EMIL k. tagot, a kinek értekezése a mai ülés egyik tárgya. Nem első értekezés, a melyet az Akadémia tőle hall; ezelőtt néhány évvel, mikor még nem volt az Akadémia tagja, szintén egy értekezése olvastatott fel itt. Most, a midőn meglátogatta hazánkat, mint megválasztott külső tag személyesen kívánta megtartani székfoglaló értekezését, a melyre a külső tagok nem is köteleztetnek. Az elnök az osztály köszönetét fejezi ki Setälä úr buzgóságáért s óhajtja, hogy minél hosszasabban és sikeresebben művelhesse az ugor összehasonlító nyelvészetet s így minél több részt vegyen közös munkáságunkban. — Az elnök üdvözlését élénk éljenzés kíséri.

200. SETÄLÄ EMIL k. t. néhány köszönő szó után felolvassa: «Egy történetelőtti magyar, illetőleg finn-ugor hangviszony» című értekezését.

201. VOLF GYÖRGY r. t. «Az egyházi szláv nyelv és a magyar honfoglalás» című értekezésének első részét olvassa fel. — A második rész az idő rövidsége miatt a jövő ülésre halasztatik.

202. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF és VOLF GYÖRGY rendes tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1896. november 9-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. t.; Concha Győző, Fayer László, Gaál Jenő, Kunecz Ignác, Óváry Lipót, Schönherr Gyula l. tt. — Más

osztályokból: Zichy Antal t. t.; Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán r. t.; Ilosvay Lajos l. t. — Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

203. KUNCZ IGNÁCZ l. tag székfoglaló értekezése: Állami önkormányzat.

204. FAYER LÁSZLÓ l. tag: «Bevezetés az 1843-iki büntetőjogi javaslatok akadémiai kiadásához.

205. A jegyzőkönyvet hitelesítik: FAYER LÁSZLÓ és KUNCZ IGNÁCZ lev. tagok.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1896. november 16-án.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner Sándor, Liphay Sándor, Szily Kálmán r. tt.; Bedő Albert, Bókay Árpád, Daday Jenő, Franzenau Ágost, Ilosvay Lajos. Inkey Béla, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyzette König Gyula r. t. osztálytitkár.

206. DADAY JENŐ l. t. «Adatok a tátrai tavak mikrofaunájának ismeretéhez.»

207. KÖNIG GYULA r. t. «Az algebrai alakok elméletéhez.»

208. THAN KÁROLY r. t. előterjeszti Herzfelder A. Dezső «Cementes János, XVI. századi magyar chemikus» czímű értekezését.

209. KLUG NÁNDOR r. t. előterjeszti:

a) Gebhart Ferencztől «A táplálék egy- és többszöri föl vételének befolyása az anyagforgalomra», és

b) Irsai Arthurtól «Adatok a paizsmirigy élettanához» czímű értekezéséhez.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1896. november 23-án.

ZICHY ANTAL t. t., osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Goldziher Ildácz, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Volf György r. tt.; Asbóth Oszkár, Hegedűs István, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Négyesy László, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Vadnay Károly l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Hegedűs Sándor, Pauer Imre, Szily Kálmán, König Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Pólya Jakab, Réthy László l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál r. t., osztálytitkár.

210. PECZ VILMOS l. t. «Adalék az Árpád családjának genealogiájához».

211. VOLF GYÖRGY r. t. «Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás». (II. rész.)

212. VÁCZY JÁNOS mint vendég «Kazinczy levelezése 1809—1810 között».

213. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VOLF GYÖRGY és PECZ VILMOS l. tagokat kéri fel.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1896. november 30-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Pulszky Ferencz másodelnök, Joannovics György, Zichy Antal t. tt.; Fejérfpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Jakab Elek, König Gyula, Liphay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarecz Gyula, Szász Károly, Than Károly. Vécsey Tamás, Volf György, Wartha Vincze, r. tt.; Acsády Ignác, Badiés Ferencz Békefi Remig, Bogisich Mihály, Csánki Dezső, Fayer László, Gaál Jenő, Nagy Gyula, Négyesy László, Óváry Lipót, Schönherr Gyula, Vadnay Károly, Zsilinszky Mihály, l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főttkár.

214. VADNAY KÁROLY l. t., mint a **Kőczán-pályázat** bíráló bizottsága előadója fölolvassa jelentését az 1896. évi pályázatról, a mely szerint a bizottság többsége a III. számú, «By God» jeligéjű, «IV. István» című drámának javasolja a jutalom kiadását. — A bíráló bizottság javaslata elfogadotván, a fölbonított jeligés levélkéből **Somló Sándor** neve tűnt elő.

215. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levélkéinek elégetésére FRÖHLICH IZIDOR és HELLER ÁGOST r. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

216. A főttkár bejelenti **Hazslinszky Frigyes** r. tagnak, a magyar floristika vezérmunkásának Eperjesen, november hó 19-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű tagja elhunytát, s a III. osztályt föl hívja, hogy emlékezésed tartása iránt határozzon.

217. HERZ MIKSA k. tag köszönetét fejezi ki megválasztatásáért s a könyvtárnak megküldi «Catalogue of the Arab. Museum» című munkáját. — Köszönettel tudomásul vétetik.

218. TÓTH LŐRINCZ r. és BARABÁS MIKLÓS l. tagok köszönetüket fejezik ki azon üdvözlő iratért, a melyet 60 éves akadémiai tagságuk alkalmából a M. Tud. Akadémia hozzájuk intézett. — Örvendetes tudomásul szolgál.

219. A szombathelyi **Berzsenyi-szoborbizottság** meghívja az Akadémiát a december 8-án végbemenendő leleplezés ünnepére. — Az Akadémia képviselőtére, az I. osztály jelentése alapján, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. és Négyesy László l. tagok kéretnek fel.

220. Az **Erdélyi Múzeum-Egylet** meghívja az Akadémiát a december 2-án tartandó millennáris ülésére. — Az Akadémia képviselőtére Finály Henrik l. tag kéretik föl.

221. B. Bánffy Dezső miniszter-elnök megküldi a **millennium** alkalmából veretett **emlék-érmek** egy példányát megőrzés végett. — Köszönettel vétetik s a könyvtárnak átadják megőrzés végett.

222. KÖRÖSI JÓZSEF l. tag felajánlja az Akadémiának azon térképet, melyet az Akadémiai tagok szülőhelyéről a millennium alkalmából készített. — Köszönettel vétetik s a könyvtár olvasó-termében helyeztetik el.

223. KAMERMAYER KÁROLY, a székes főváros nyug. polgármestere, nyugalomba vonulása alkalmából, bucsú-iratot intéz az Akadémiához. — Az összes ülés köszönettel veszi a meleg hangú bucsú-iratot, valamint a főttkárnak azon jelentését, hogy az Elnök úr hasonló meleg hangon már válaszolt a nagyérdemű férfinak.

224. GR. BETHLEN PÁL, Besztercze-Naszód vármegye főispánja beküldi a besztercezei régi levéltárban dr. Berger Albert tanár úrtól fölfedezett **XVII. századi magyar pasquillust** I. Rákóczy György udvaráról. —

Köszönettel vétetik s kiadatik az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőjének közzététel végett.

225. A Felső-Magyarországi Kultur-egyesület adakozásokra aláírási ívet küld. — A tagok közt köröztetni fog.

226. A Nemzeti Színház igazgatósága az 1896-iki Teleki-pályázatra bírálókul Bercsényi Béla és Vizvári Gyula urakat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

227. A III. osztály jelenti, hogy a Léway-jutalomra Lengyel Béla r., Hossay Lajos és Schenek István I. tagokat, a Bézsán-jutalomra pedig Entz Géza, Horváth Géza r. és Daday Jenő I. tagot küldötte ki bírálókul, hogy továbbá a Lukács Krisztina-jutalomra beérkezett tervezet benyújtója, elfoglaltságára való hivatkozással. visszavonta. — Tudomásul szolgál.

228. A Történelmi Bizottság ajánlja, hogy a Forster-Scitovszky-alapítványból 1897 első felére Kollányi Ferencz nemzeti múzeumi levéltári segédőr küldessék ki a római Fraknoi-intézetbe. — Elfogadtatik.

229. A főtitkár előterjeszti 1897-re az osztálytitkárokkal egyetértőleg javasolt ülősort. — Elfogadtatik.

230. Az Akadémia ügyésze jelenti, hogy néhai Palásthy Géza 10,000 frtot hagyományozott a M. Tud. Akadémiának. — Tudomásul szolgál.

231. A főtitkár bemutatja a könyvtár részére beérkezett ajándékok jegyzékét, ú. m.:

1. A kereskedelmi miniszteriumtól «A posta- és táviraszemélyzet névkönyve» 1896.

2. Az országos m. kir. statisztikai hivataltól «Közgazdasági és statisztikai évkönyv» 1894/95. (2 kötet).

3. A nagybányai kir. bányai igazgatóságtól «A nagybányai kir. bányai igazgatósági kerület monografiája».

4. Békefi Remig lev. tagtól «Egyházi beszéd 1896. Szent István napján».

5. Duc de Loubattól, hg. Batthyányi Ödön közvetítésével, «Los libros de Anáhuac.» (Régi mexicói rajz-írás reproductiója.)

6. A «Pressburger Zeitung» szerkesztőségétől «A Pressburger Zeitung története».

7. Dr. Kayserlingtől: a) Bak Izrael zsidó imádságos könyve; b) Verzeichniss der von Herrn Edward Dover-Egloff hinterlassenen Goethe-und Schiller-Bibliothek.

8. Hertzka Tivadartól «A bimetallismus és az agrárok».

9. Korányi Sándortól «Az állati folyadékok osmosis-nyomásának élettani viszonyaira vonatkozó vizsgálatok».

10. Frederik Jenőtől: «Az emberi értelem hivatása».

11. Áldassy Antaltól «Az ónodi országgyűlés története».

12. Farbaký Istvántól «A bányászat a kultúra és közgazdaság szolgálatában».

13. Wiener Moszkótól «A magyar cukoripar története».

14. Nagy Mórtól: a) «Őszi gond»; b) Jób könyve.

15. Ernest Chantretől «Les armeniens».

16. Willy Bangtól: a) «Etudes des ouraloaltaïques»; b) «Les langues ouraloaltaïques»; c) «Zu den kök-türk-inschriften»; d) «Über die kök-türkische Inschrift auf der Südseite des Kül-Tägin-Denkmales».

17. Stein Auréltól «Notes on ou-k'ong's account of kaçmir».

18. Floyer E. A.-tól: a) «L'abaissement de la culture et les ni trates de soude en Egypte»; b) «The mines of the Northern Ethai»; c) «Identification de la moderne kéneh avec l'ancienne Kainh ΠΟΛΙΣ».

19. Antoni Maleckitől: «Lechici w swietle historycznej krytyki».

20. D. Carrarolitól «Sándor Petőfi».

21. E. D. Buttleről «Godenhjelm's: History of finnish Literature».

Köszönettel vétetnek.

232. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok** jegyzékét, ú. m.:

Akadémiai Értesítő. 83. (1896., 11.) füzet.

Akadémiai Alapszabályok és Ügyrend. 1896.

Athenaeum. V. évf. 4. sz.

Irodalomtörténeti Közlemények. VI. évf. 3. füzet.

Hadtörténelmi Közlemények. IX. évf. 4. füzet.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. XIV. köt. 4. füzet.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XIX. kötet.

Magyar Történelmi Emlékek. II. oszt. 35. kötet. (Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659—1739.)

Mátyás Florián. Történeti egyezések és tévedések. (Tört. Értekez. XVI. 10. sz.)

Burckhardt Jakob: A renaissancekori műveltség Olaszországban. II. kötet. Fordította Bánóczy József. (K. K. Vállalat. XXV. kötet.)

Ribot Th.: A lelki átöröklés. Fordította Holló István. (K. K. Vállalat. XXVIII. kötet.)

Ruskin: Velence kövei. I. kötet. Ford. Geőcze Sarolta. (K. K. Vállalat. XXIX. kötet.)

Radó Antal: Az olasz irodalom története. I., II. kötet. (K. K. Vállalat. XXVI. és XXVII. kötet.)

Tudomásul szolgál.

233. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **VADNAY KÁROLY** és **ZSILINSZKY MIHÁLY** 1. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a londoni nemzetközi bibliographiai konferenciáról.

(Felolvasta **Heller Ágost** rt. az okt. 5-iki ülésen).

Abban a mértékben, a mint a matematika és a természettudomány szélesebb körökben foglalkoztatja a tudományos világot és a minduntalan új ösvényeket felfedező kutatás mindinkább terjedelmes irodalmat hoz létre, erősebben érezzük szükségét, hogy egy teljes jegyzékkel bírjunk arról, a mi ezen a téren eddig megjelent és mi napjainkban megjelenik, melyben az összes matematikai és természettudományi dolgozatoknak legalább czímei találhatók legyenek. A természettudományi munkásság ma már oly terjedelmű irodalommal rendelkezik, hogy ennek teljes áttekintése lehetetlen, noha az egyes kutatóra nézve okvetetlenül szükséges, hogy dolgozásában akadályozva ne legyen és hogy hiábavaló munkát ne végezzen, bírní oly jegyzékekkel, melyek valamely tudományos kérdést illetőleg az egész meglevő irodalmat föltárják. Ezen állapottól azonban minden igyekvés daczára egyelőre még nagyon távol állunk. 1867 óta a londoni Royal Society nagy katalógust ad ki, melyben az 1800-tól 1863-ig tudományos folyóiratokban megjelent természettudományi értekezések czíme, a szerző neve szerint, chronologiai rendben összeállítva foglaltatik. Ezt a katalógust egy pótlékkal 1883-ig folytatták és ezzel a

munkát egyelőre befejezték. Czíme a tizenegy kötetre terjedő nagy bibliographiai műnek: „Catalogue of Scientific Papers, compiled and published by the Royal Society of London“. De már több mint harmincz évvel ezelőtt kifejezte a Council of the Society azt a kívánságát, hogy a szerzők szerinti katalógus tárgyak szerint rendezett pótlendő. Utolsó évi beszámolójában, melyet Lord Kelvin, mint a Royal Society elnöke mondott, azt a meggyőződését nyilvánította, hogy a megkezdett műnek ekkénti kiegészítése és folytatása túlmegy a Royal Society erején, hogy erre nemzetközi együttműködést kellene igénybe venni. Ezen nyomatékos helyről jövő nyilatkozatnak következtében a Royal Society két évvel ezelőtt bizottságot küldött ki, feladatúl tűzvé ki neki, megállapítani, hogy miképen volna lehetséges az érdekelt tudományos központok közreműködését biztosítani. A Royal Society megkeresésére az angol kormány elnöke Lord Salisbury a művelt világ minden államához azon kéréssel fordult, küldjenek ki delegátusokat a f. évi július havában Londonban tartandó bibliographiai konferentiára, melynek czélja lenne előkészíteni az exact tudományok számára létesítendő teljes katalógus szerkesztését nemzetközi alapon. Ezen felszólítás következtében a magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium, a magyar tudományos akadémia ajánlatára dr. Duka Tivadar lev. tag urat és engemet bízott meg, hogy a nevezett konferentián Magyarországot képviseljük.

Minthogy már előzetesen is tudva volt, hogy a londoni konferentián a létesítendő szakkatalógus számára elfogadandó osztályozási rendszer egyike lesz a legfontosabb és könnyen vitát keltő kérdéseinek, azért az Ausztria részéről kiküldött két delegátus, Mach Ernő, bécsi egyetemi tanár és Weiss Ödön a bécsi observatorium igazgatója velem előlegesen értekezni kívántak. E célból összejöttünk július harmadikán a bécsi egyetem egyik helyiségében, hol a megválasztandó bibliographiai rendszert értekeztünk tárgyává tettük. Megállapodásra azonban ez alkalommal nem juthattunk.

F. é. július 14-én reggeli 10 órakor, miután a megelőző nap estjén a Royal Society elnöke Sir Joseph Lister és az akadémia tagjai estélyen fogadták a delegátusokat, megindult a tárgyalás a Burlington House-ban, a Royal Society helyiségeiben. Foster főtitkár ajánlatára Sir John Gorst, a Committee of Council on Education alelnöke, ki az angol kormányt képviselte, nyitotta meg az ülést, mire Annibale Ferrero tábornok, az angolországi olasz követ indítványára, Gorst a konferentiá elnökévé választatott.

A konferentián képviselve volt 16 állam, ú. m. Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Görögország, Hollandia, Magyarország, Németország, Norvégia, Nagy-Britannia, Olaszország, Svájc, Svédország, az amerikai Egyesült-Államok, Mexicó és Japán; ezután hét angol gyarmat, ú. m. Canada, Cape Colony, India, Natal, New-South-Wales, New-Zealand és Queensland. Nagytekingintélyű tudósok gyűltek össze a nevezett országok képviseletében, kik közül csak a kiválóbbakat említem. Ott volt

Mach és Weiss Bécsből. Darboux, a francia akadémia tagja, Walter Dyck, a müncheni akadémikus, Dziaitzko, göttingai könyvtárigazgató, Van't Hoff és Möbius, a berlini akadémia küldöttei, Schwalbe igazgató, a „Fortschritte der Physik“ szerkesztője, Ferrero tábornok, az ismeretes olasz geodéta, Korteweg, Amsterdamból, Forel, a Société Helvétique des Sciences Nat. elnöke, Foster, Lockyer, a Royal Society tagjai, Newcomb, az amerikai Gill, a capföldi csillagász. Az angol gyarmatokat leginkább az Angliában székelő doyenek és high commissionerek (miniszterek) képviselték, ép úgy Görögországot. Az orosz delegátus Stasow titkos tanácsos betegsége által gátolva volt, úgy hogy ezúttal Oroszország képviselve nem is volt

A modus procedendi-re nézve elfogadta a conferentia, hogy minden delegátusnak legyen egy szavazata bármely a conferentia elé hozott kérdésben, továbbá, hogy a conferentia hivatalos nyelve legyen az angol, francia és német nyelv, hogy azonban minden delegátusnak jogában álljon más nyelven beszélni, feltéve, hogy beszédéről a jegyzőkönyv számára a hivatalos nyelvek egyikében ad be írásban fordítást. Ez utóbbi jogot a conferentia egyik tagja sem vette igénybe. A hivatalos nyelvek mindegyikére külön titkár bízott meg; a tárgyalás menetének feljegyzésére gyorsírók alkalmaztattak.

Ezek után tárgyalás alá kerültek a Royal Society kebeléből a conferentia előkészítésére kiküldött bizottságtól felállított tételek, vagy határozatok, melyek közül „nemine contradicente“ a következők fogadtattak el:

A conferentia a matematikai természettudományi irodalomnak mind szerzők, mind tárgyak szerint rendezett teljes jegyzék összeállítását és kiadását, nemzetközi szervezkedés útján, fölötte kívánatosnak tartja. Ezen katalógus elkészítésénél előtt tartandó első sorban a tudományos kutatók szükséglete, úgy hogy ezek a katalógus segítségével a kutatás bizonyos tárgyát illetőleg az irodalomban könnyen tájékozódhassanak.

A katalógus adminisztrálása egy képviseleti testületre (representative body) bízandó, az „International Council“-ra, melynek tagjai később meghatározandó módon választatnak. A katalógus kiadása az „International Council“ vezetése alatt álló „Central International Bureau“ nevű intézményre bízatik. Minden ország, mely a munkában részt venni késznek nyilatkozik, megbizatik azon feladattal, hogy az „International Council“-tól előírt szabályok szerint az illető országban megjelent idevágó közleményekről a szükséges anyagot beszerezze, ideiglenesen osztályozza és a központi bureau-nak beküldje.

Az értekezések és könyvek megjelölésében (in indexing according to subject-matter) nemcsak a címök, hanem tartalmuk is tekintetbe veendő. A katalógus magában foglaljon az alább megjelölendő szakokból minden eredeti dolgozatot, mely folyóiratban, társulati közlönyben, önálló füzetben (independent pamphlet), értekezés vagy könyv alakjában jelent meg. Az a rendszer, mely szerint az anyag a katalógus számára

minden országban gyűjtendő és előkészítendő a nemzetközi választmány beleegyezésétől függ.

A középponti bureau a katalógust kártyák vagy czédulák (slips, fiches) alakjában adja ki. A czédulák részletei később határozandók meg. A kiadás lehetőleg gyorsan történjék. Oly czédulák, melyek több tudomány szakhoz tartoznak, a központi választmány beleegyezésével és rendeletére külön is kaphatók legyenek. A katalógus időnként könyv alakjában adassék ki, melyben a dolgozatok czímei később megállapítandó szabályok szerint osztályoztatnak. A könyvalakban megjelenő katalógus álljon oly részekből, melyek a tudomány különféle ágainak megfelelnek; ezek az egyes részek kívánságra külön legyenek kaphatók.

Ferrero tábornok, olasz követ indítványára, melyet Darboux, Möbius, Heller, Weiss, Newcomb, Otlet, Duka, Bourcart, Dahlgren és Korteweg támogatnak és mely acclamatióval elfogadtatik, a Central-Bureau székhelyéül London választatik.

A szóbanforgó katalógusba felveendő minden dolgozat, mely a matematikai physika vagy természettudományok (a contribution to the mathematical, physical, or natural sciences) körébe tartozik, mint p. o. dolgozatok a matematika, csillagászat, physika, chemia, mineralogia, geologia, matematikai és physikai geographia, botanika, zoologia, anatomia, physiologia, általános és kísérleti pathologia, psychophysika és anthropologia köréből, az úgynevezett alkalmazott tudományok kizárásával; oly módon, hogy az egyes tudománykörök körülhatárolása még a jövőben hajtandó végre.

A Royal Society felkéretik egy bizottság felállítására, melynek feladata legyen a conferentiában felmerült kérdésekkel foglalkozni, a függőben maradtakat tanulmányozni és azokról az érdekelt kormányoknak jelentést tenni.

Minthogy előreláthatólag az előbb említett határozat értelmében a katalógus anyagának gyűjtése és első feldolgozása az egyes államokban alkalmas közegek (akadémiák) útján fog történni, úgy látszik, hogy lehetséges lesz a centralbureau számára garancia-alapot önkéntes hozzájárulás alapján a különféle országokban létrehozni, úgy hogy a conferentia jelenleg nem tartja szükségesnek a conferentiában képviselt kormányok bármelyikének pénzületi támogatását igénybe venni.

A conferentia nem fogadhatja el az utolsó időben ajánlott classificatio rendszereknek egyikét sem, s azért ezen kérdésnek tanulmányozásával megbizza a szervező bizottságot.

A két katalógus nyelve az angol legyen. A szerzők nevei és a dolgozatok czímei azonban csakis eredeti nyelven teendők ki, kivéve azt az esetet, ha az illető nyelv az International Council által még meghatározandó nyelvek közé tartozik. Az utóbbi esetben a czím angol fordításban is oda teendő. A Royal Society bizottsága arra szólíttatik fel, hogy minden oly eljárást foganatosítson, mely a katalógus használatát az angol nyelvhez idegenek számára megkönnyíti.

Kiváratosnak látszik, hogy a Royal Society legkésőbb 1898. január 1-éig értesíttessék, hogy milyen lépéseket tettek vagy terveztek a katalógus anyagának gyűjtésére azon országokban, melyek a londoni conferentiához képviselőket küldtek. A conferentia tagjai a megbízást adó kormányokhoz teendő jelentéseikben különösen kiemelik a katalógus anyagának gyűjtésére szükséges intézkedéseket és hívják fel figyelmüket arra nézve, hogy a kívánt ideig elhatározásukat közöljék a londoni bizottsággal.

A katalógus kezdődjék 1900 január 1-ével. A Royal Society végül egy verbatim report szerkesztésére és szétküldésére kéri fel.

Ezek azok a tétel, melyeket a conferentia elfogadott. A tárgyalás folyamában igen jó benyomást tett azon concilians modor, mely az egész világból egybegyűlt képviselők között nyilvánult. Nagy érdemet szerzett magának a «Royal Society» előkészítő bizottsága, mely a megvitatás tárgyát képező tételket igen ügyesen és nagy körültekintéssel szerkesztette. Hosszabb vitára csakis két kérdés adott alkalmat: az első a katalógusba felveendő tudományszakok körülírása, a második a szakkatalógusban követendő osztályozási rendszer.

Az első kérdést illetőleg az angol-amerikai, a francia és a német tudósok felfogása annyiban különbözik, hogy amazok a felölelendő kört a «mathematical, physical, or natural sciences» cím alatt foglalják össze, hol a fizikai és a természettudomány közt, vagyis a «natural philosophy» és a «natural science», az exact és a leíró természettudomány között bizonyos különbséget tüntetnek föl, holott a német tudósok a természettudomány címet teljesen kielégítőnek tartják. Ily különbségek az egyes tudományszakok elnevezésében és definíciójában is nyilvánultak. Így p. o. a biologia, a psychophysika és egyéb tudománykörökre nézve. Ezen kérdésekre nézve megegyezésre jutni az intéző férfiak fontos feladata leendő.

A másik kérdés, mely még hosszabb vitatkozásra adott alkalmat, a szakkatalógus számára elfogadandó classificáló rendszer. A tudományok hierarchiája számára megtalálni a logikai rendszert, ezt már számos kiváló gondolkodó megpróbálta. — Csak Francis Bacon, Ampère, Comte, Spencer és Sophie Germain kísérleteit említem, melyek mindannyian meddő kísérletek maradtak. A próbálgatásoknak ezen kedvezőtlen eredménye arra vezetett, hogy a tudományok egymás mellé — és egymás alá — rendeltségét gyakorlati módon bizonyos jelekkel tüntetik fel.

Mintegy 20 éve, hogy az Amherst College-en, Massachusetts-ben. Melvil Dewey új osztályozási rendszert alkalmazott a könyvtárban: a tizedes számrendszer szerinti jelölést. Leírását adta: «A classification and Subject Index; Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library» (Boston. 1876.) című művében. Ezen rendszer 10 főcsoportban helyezi el az emberiségnek egész irodalmát: általános művek, philosophia, vallástudomány, sociologia, philologia, sciences (azaz matematika és természettudomány), alkalmazott tudományok, szépművészetek,

irodalom és történet. Minden osztály ismét 10 alosztályra oszlik s i. t. Így p o. 5 jelenti a math.-természettud. osztályt, 3 a physikát, 6 a hőtant, tehát a hőtán bibliographiai megjelölése 536 volna.

Első tekintetre ezen rendszer igen életrevalónak látszik, de ha közelebről megtekintjük, azonnal látjuk fogyatkozásait. A tudományok felsorolása és elrendezése ezen rendszer szerint kimondhatatlanul egyoldalú és hiányos. Az alapul vett tizedes rendszer valóságos Procrustes-ág, melybe a tudományokat belekényszerítik. És a mi még rosszabb, a tudomány haladásával csakhamar hasznavehetetlenné válik. Mint a londoni conferentia egyik tagja elmésen megjegyezte, valaki abba a helyzetbe juthatna, hogy értekezését vagy könyvét ki nem adhatná, mert a bibliographiai rendszerben számára helyet nem találna. Komoly hiánya e rendszernek, hogy az elv, melyen alapszik, kersztül nem vihető, mint-hogy a tudományok rendei, osztályai, alszakai stb. a helyértékkel nem fejezhetők ki.

Nem tagadhatjuk más oldalról, hogy a Dewey-féle bibliographiai rendszernek bizonyos mnemotechnikai előnyei is vannak. Ezért a londoni conferentia csak hosszabb vitatkozás után határozta el, hogy a Dewey-féle rendszert en bloc el nem fogadhatja, és hogy a classificálási rendszer kidolgozását a nemzetközi council feladatává teszi.

A conferentia a Royal Societyt bízta meg azzal, hogy az angol kormány útján szólíttassa fel a képviselt kormányokat, gondoskodjanak arról, hogy a megfelelő tudományos központok a katalógushoz szükséges anyag gyűjtését elvállalják. Azt hiszem, Magyarországon, mint a többi államokban is, a tudományos Akadémia első sorban van hivatva, hogy a kormány megbízása folytán egy arra a célra felállítandó állandó bizottság segítségével foganatosítsa ezt a munkát.

A nemzetközi bibliographiai conferentia eredményeit igen kielégítőnek mondhatjuk. Mint egy tekintélyes angol tudományos folyóirat kifejezi, a Royal Society ezen eredményért melegen üdvözlhető, mert az egész conferentia minden tárgyalását valódi internacionális szellem lengette át. Elhallgatott minden kicsinyes versenkedés. Egyhangúlag elismerték, hogy a Royal Society-t illeti meg a vezérszerep e téren. hogy London legyen az «International Council» és «Bureau» székhelye, hogy angol legyen a katalógus nyelve, de hogy bibliographiájában minden nemzet nyelve egyaránt érvényre jusson.

Ekként kilátás van arra, hogy ezen konferenciából egy nagy nemzetközi mű veszi majd kezdetét, mely remélhetőleg hosszú időkre egyetértésben fogja tartani a világ tudományos köreit.

Ha az eddig elmondottakhoz még hozzáteszem, hogy a Royal Society, elnökével élén, a híres orvos Lister-rel, főtítkára Prof. Foster. egyes tagjai, a Royal Society Club, a Lordmayor Sir Walter Wilkin és Anglia számos más kitünősége vetélkedtek a conferentia idegen tagjainak megismerésében, úgy nagyjában számot adtam küldetésemről.

A bibliographiai conferentia méltó helyen tartotta üléseit, azon

nagy könyvtári terem mellett, hol egy hosszú asztalon, üvegtakaró alatt látható Newton saját kezének műve: az első tükröteleskóp. Szerény kis eszköz; mellette fekszik a rozsdás tükör. Ott van mellette kis üvegszekrény, közepén Newton halál után vett arczlenomatával, mellette néhány ősz hajfűrtje, órája, pecsétgyűrűje és számos más reliquiája; még ama bizonyos híres almafájából is van ott egy szüette darab, mely fának meséjével Voltaire gazdagította a tudomány történetét. Ott fekszik mellette felülve a liber secundus-nál, a «*Philosophiae naturalis principia mathematica*» kézírata. — És néhány ezer lépésnyire e helytől találni azt a helyet, hol egy következő szavak olvashatók: «*Hic depositum est — Quod mortale fuit — Isaaci Newtoni.*» Mögötte a márványemléken állanak e büszke szavak: «*Sibi gratulentur Mortales, tale tantumque exstitisse Humani generis decus.*»

2. Jelentés a Lord Kelvin-jubiléumról. (Felolvasta Fröhlich Izidor rt. az okt. 5-iki ülésen.)

Oly tudományos ünnepélyről bátorodom rövid jelentést tenni, mely a maga nemében a legnagyobb ritkaságok közé tartozik; oly férfúnak megtiszteléséről, kinek ünneplése elismerése a tudomány és alkalmazása terén szerzett, világszerte ismert érdemeinek.

Lord Kelvin, előbb Sir William Thomson, mely utóbbi eredeti neve alatt szerette volt meg tudományos hírneve javarészt s mely néven sorozta őt a Tekintetes Akadémia huszonhárom évvel ez előtt külső tagjai fényes koszorújába, éppen most ötven éve, huszonnégy éves korában nevezetett ki a glasgow-i nagy skót egyetem egyik legfontosabb, a physika tanszékére tanárnak.

E korai kinevezést, a milyenben egyébként más időben és más helyen több, később elsőrangúvá fejlődött fiatal tudós, mint pl. *Lagrange* Turinban, *Liebig* Giessenben s í. t. is részesült, első sorban már a legzsengőbb korban feltűnő, kiváló matematikai és physikai tehetségének köszönhetette.

Nem lehet szándékom a Tekintetes Akadémia figyelmét Lord Kelvin életrajzával vagy tudományos működésének körvonalozásával igénybe venni, ez nem volna hozzá a kellő alkalom; de legyen szabad néhány idetartozó jellemző körülményt felemlítenem.

William Thomson tíz éves korában lépett be mint tanuló a glasgowi egyetembe, melyen atyja James Thomson 1832 óta mint a matematikai tanára működött, 1835-ben, tizenegy éves korában, két osztályérmet nyert és a matematikában, physikában, astronomiában «*facile princeps*» lett, bár testileg a sokkal idősebb és nagyobb tanuló-társai között majdnem teljesen eltűnt.

Tanulmányait a nevezett egyetemen befejezve, tizenhét éves korában Cambridge-be ment, hol a St. Peter-College-ben töltött négy évet, ideje legnagyobb részét, teste edzésén kívül, a matematikai physika

fontos problémái megfejtésére fordítván s kevesebbet foglalkozván a «Bachelor of Arts» fok elnyerésére előírt rendszeres tanulmányokkal. Ez volt oka annak, hogy a tanulmányi idő befejeztével az angol egyetemeken megtartatni szokott matematikai verseny-vizsga («mathematical tripos-examination») alkalmával Thomson a második helyre jutott, Parkinson, később «tutor» a cambridge-i St. Johns-College-ben lévén az első, kinek tudományos működése főleg mechanikai és optikai tankönyvek kiadásából állott.

De csakhamar megváltozott a helyzet az első nyertes és a fiatal Thomson között, mikor az utóbbi rövid idő múlva a cambridge-i nagy Smith-díját nyerte el és tudományos buvárlatai közzétett eredményeivel szélesebb szakkörökben méltó feltűnést keltett. Tudományos fokának elnyerése után 1845-ben Párisba ment, hogy Biot és Regnault vezetése alatt a kísérleti módszerekkel megismerkedjék.

1846-ban a glasgowi egyetemen a physika tanszéke megürülvén, ezt csakhamar a már 17-ik évtől kezdve közleményei által ismertessé lett William Thomsonnal töltötték be, ki így atyjával együtt ugyanezen egyetemen egyszerre működhetett, de az utóbbi három évvel később, 1849-ben, elhalt.

William Thomson tanári működésének azóta lefolyt ötven éve a tudomány és gyakorlati alkalmazása körül szerzett érdemeinek és elért sikereinek szakadatlan láncolata s akár az elektromosság és mágnesség, akár a mechanikai hőtán s a hővezetés, akár a föld alakja s a dagály és apály kérdéseinek elméleti megvizsgálását vagy ezek tényleges viszonyainak szabatos kipuhatólására és lemérésére kigondolt és megalkotott eszközeit tekintjük: mindenütt egy önálló, matematikailag kitünően fegyvermezett, rendkívül termékeny szellem jelentkezik, mely a mennyiségtan elvont, gyakran legmélyebb igazságait bámulatos ügyességgel és biztossággal tudja felhasználni a természet jelenségeinek kifürkészésére, új elméleti és kísérleti vizsgálati módszerek megállapítására és ezekre alkalmas segédeszközök feltalálására.

De talán legnevezetesebb sajátossága Thomsonnak abban a ritka képességében nyilvánult, melylyel tudományos buvárlatainak vívmányait közvetlenül a gyakorlati élet, egyenesen a közjólét szolgálatába tudta helyezni, miként ezt a tengerentúli telegráfózásra szolgáló gépei, az elektrotechnikában majdnem világszerte alkalmazott nagyszámú gyakorlati mérő-eszközei, a tengermélységét jelző készüléke, hajó-iránytűje és árapály-mérője és jóslója, valamint az összetett hullámokat alkatrészeire szétbontó harmonikus analysatora éppen oly fényesen, mint sokoldalúan bizonyítják.

Fontos szolgálatot tett az elméleti mechanikának és physikának, mikor e tanok helyét a matematikai és a természettudományok csoportjában szabatosan kijelölni, s azokat, főleg pedig a mechanika alapigazságait túlnyomóan tapasztalati alapokra fektetni törekedett; tette ezt az ő híres «Treatise on Natural Philosophy» című, a tudomány legmaga-

sabb álláspontját elfoglaló nagy kézikönyvével, melyet *Tait* edinburghi, egyetemi tanár közreműködésével 1867-ben adott ki először. E mű, bár nagy szabásánál fogva befejezése már az egyedül maradt első kötete megjelenésével sem volt várható, mégis igen kiható s az utána megjelent hasontárgyú művekben és közleményekben jellemzően visszatükröző befolyást gyakorolt a mechanikai diszciplinák tudományos felfogására és tárgyalására, valamint a föld alakjára vonatkozó ismereteinkre.

Ily ténykedése által *Thomson* a kinevezéséhez fűzött várakozásoknak fényesen felelt meg; s míg a tudomány emberei már korán elismerték egyik vezérjükknek, addig az 1858—1866-ig a transatlanti kábeltelegráfok körül végzett megbecsülhetetlen szolgálatai világhírűvé tették és az angol kormány részéről a «Sir» (Baronet) cím adományozása által ismertettek el.

A legtöbb angol, continentalis és amerikai tudományos akadémia és társaság külső vagy tiszteleti tagjává választotta és számos egyetem tüntette ki a tiszteleti doktor címével. Hat évvel ezelőtt a legnagyobb megtiszteltetésben részesült, mely Britanniában tudóst érhet: a brit tudományos akadémia, a Royal Society elnökének választotta s így e minőségében *Newton* egyik utóda volt, ezen tisztségtől a múlt évben megvált: végre 1892-ben az angol kormány «*Baron Kelvin of Largs*» czímmel a birodalom peer-jei közé emelte, a *Kelvin* nevet azon kis folyótól révén, mely a glasgowi egyetem főépületét viselő *Gillmore*-halom alját körülfolylja.

A Tekintetes Akadémia sem késett elismerésének kifejezésével. 1873-ban külső tagnak választván őt meg és a jelen év elején a budapesti egyetem, millennárius ünnepélye alkalmából a tiszteleti bölcészettudori czímmel tüntette ki.

Ily rendkívüli, a tudományok történetében a nagy ritkaságok közé tartozó tevékenység és siker után csak természetes volt, hogy azon egyetem, melynek kebelében megszakadás nélkül ötven esztendeig működött és az a város, melyben ugyanannyi ideig élt, tanári működésének ötvenedik évfordulóját az alkalomnak és az egyéniségnek megfelelő ünnepélylyel kívánta megülni. Egy ilyennek rendezésére egyesült a glasgowi városi hatóság és az ottani egyetem, és nagyszámú tudományos testület szöszlittatott fel a részvételre.

Meghívó a Tekintetes Akadémiához is érkezvén, miután az ünnepélyen résztvenni hajlandónak nyilatkoztam, elnökileg a Tekintetes Akadémia képviselével bizattam meg s nevem a rendező-bizottsággal közöltetett, továbbá a budapesti egyetem rektora részéről a tiszteleti doktor czímadományozás bejelentésére kérttem fel.

Maguk az ünnepélyek Glasgow-ban Skócia legnagyobb, háromnegyed millió lakosságú, rendkívül fejlődött technikai iparral bíró városában folyó évi június hó 15., 16. és 17. napjain tartattak meg s a maguk nemében úgy nagyszerűségük, mint eredetiségük és kitünő rendezésük által még Britanniában is esemény számba mentek, miről nemcsak az

egyidejű angol napi sajtó és képes lapok részletes közleményei, hanem a legfelsőbb körök élénk érdeklődése is tanúskodott.

Összesereglettek a szószeros értelmében a világ minden tájékáról az ünnepelt tisztelői; Európa majdnem minden mivelt államából, Amerikából, Capföldről, Kelet-Indiából, Ausztráliából jelentek meg résztvevők, számra körülbelül 250-en s már ezen kívül is oly heterogén férfiak találkozása és érintkezése rendkívül érdekes volt; hiszen bennszülött indiai egyetemi tanárt is láttunk.

Az ünnepély első részét, mintegy előestéjét egy június 15-én a glasgowi egyetem e czélra átalakított nagy termeiben rendezett fényes fogadó estély (*conversazione*) képezte, melyen körülbelül kétezer meghítt hölgy és ur jelent meg, belépésüknél egyfelől a glasgowi egyetem tanácsa, másfelől a glasgowi városi hatóság fejeitől fogadva. A vendégek, előhaladásuk közben, a kis emelvényen álló jubiláriszsal és nejevel kezét szorítottak és nemcsak a díszes termekben, a brit egyetemeken jelenlévő nagyszámú graduáltjai színes díszöltözeteiben, hanem az eredeti skót felvidéki katonaság (*highlanders*) zenekarának és sipoainak sajátos zenedarabjaiban is gyönyörködhettek.

De az estély legérdekesebb látványossága az ünnepelttől feltalált eredeti eszközök és gépek gyűjteménye volt, mely a nagy könyvtári teremben három hosszú és széles asztalon szép elrendezésben elhelyezve, hathatós módon hirdette egyrészt feltalálójuk és szerkesztőjük gyakorlati képességét, másrészt azon technikai ipar nagy fejlettségét, melynek előállításukat köszönhetik. Legyen szabad itt csak mellesleg érintenem, hogy *Thomson Kelvin* gyakorlati eszközeit és gépeit kezdettől fogva a glasgowi *James White* czég készíti, mely egészen igénytelen kezdetből szellemi tanácsadójával együtt rendkívüli módon gyarapodott s habár csakis a *Kelvin*-féle normál (standard) apparatusokat készíti, jelenleg a maga nemében egyike a legnagyobb ily gyáraknak és Glasgow egyik ipari látványossága.

Ugyancsak ezen asztalokon voltak kirakva Lord Kelvin összes, nyomtatásban és könyomatban megjelent közleményei és művei; továbbá az asztalok hossza mentén, közepük felett felállított fa-falakon összes tiszteleti oklevelei és tudományos társulatok tagsági okmányai; közöttük nagy örömmel vettem észre a Tekintetes Akadémiának 1873 ban kelt tagsági oklevelét a kisérő levéllel együtt, mely félhasábosan magyar és angol nyelven van írva és gróf *Lónyay Menyhért* elnök és *Árany János* főtítkárra aláírásával van ellátva.

Legnagyobb mértékben vonzotta azonban a nagyszámú vendégek zömét a széles asztalokon elhelyezett három, közel egyforma, csodálatosan működő távirógép, *Kelvinnek* ú. n. *syphon-recorder*-ei, melyeket három nagy tengeralatti kábel-társaság, ugyanis az Anglo-American-, az Eastern- és a Commercial-Cable-Company ezen estély tartamára vonalaival kapcsolatra hozott és így lehetővé tette, hogy a világ legtávolabb helyeiről is távirati értesítések érkezhessenek közvetlenül az ünnepély színhelyére.

Sőt, e kábelek és bizonyos szárazföldi vezetékek alkalmas egybekapcsolásával, az egész földet átfogó vonal létesült és az egyik asztalon lévő géptől a szomszédos asztalon lévő géphez az egész földkörüli vezetéken is lehetett telegrafozni, az üzenet *hét*, a felelet *négy* percet vett igénybe.

Bámulattal tekintett mindenki e sajátos, folytonosan zümmögő gépekre, a technikai ipar valóságos kis csodáira, melyek titokzatos finom kék hullámírással szakadatlanul írták le a mozgó papírszalagokra a világ minden tájékáról. Amerikából, Indiából, Japánból stb. szünet nélkül érkező száz meg száz üdvözlő táviratot, melyeket a táviróhivatalnokok alig győztek közönséges, olvasható írásba áttenni. Mindezeket az ünnepelt rögtön ugyanily úton köszönte meg; bizonyára a kiérdemelt megelégedés érzete tölthette el keblét annak a tudatában, hogy e közlekedési mód nagyfokú tökéletesítéséhez ő is igen lényegesen hozzájárulhatott.

Mulasztást követnék el, ha fel nem említeném, hogy a kiállított tárgyak között derűtséget okozott egy rémséges borotva-forma szerszám, melynek fűrész módra fogazott pengéje körülbelül $\frac{2}{3}$ -ad méter hosszú volt, s mely felirata szerint az a borotva, melylyel Neptunus apó megborotválta *Lord Kelvin*-t és kíséretét, mikor 1873. július 27-én a *Hooper* nevű kábel-hajón az egyenlítőn áthaladtak.

A főünnepély azonban a következő napra, június 16-ára esett. Délelőtt tíz órakor gyűltek össze a jubilans férfiüdvözlésére megjelent küldöttségek, és egyes delegatusok; testületileg vonultak a meghítt előkelő közönséggel a földszint és karzaton szorongásig megtelt egyetemi nagy díszterembe, lelkesen üdvözöltetve a körülbelül 2000 jelenlevő által s államaik nevei szerinti alfabétikus sorrendben foglalva helyet az első padokban, szemben a rendező-bizottsággal és *Lord Kelvin*-nel, kik egy emelvényen, az utóbbi külön asztal mellett foglaltak volt helyet.

Rövid bevezető beszéd után felolvasták és állva hallgatták meg az angol királynő üdvözlő üzenetét, azután a wales-i herceget, ki még sajnálkozását is fejezte ki, hogy felmerült akadályoknál fogva az ünnepélyen személyesen nem vehet részt; ezután következtek az idegen (t. i. a nem brit) delegatusok üdvözlései az említett sorrendben, melyben Austria-Hungary volt az első állam.

Miután az Ausztria részéről bejelentett képviselő megjelenésében akadályozva volt, Magyarország részéről pedig csak magam jelentem meg: azon szerencsében részesültem, hogy az összes jelen volt képviselők közül mint első üdvözölhettem *Lord Kelvin*-t. Tekintve a delegatiók nagy számát, mely szerint ha mindegyik csak egy-egy perczig is szól, ez két óránál több időt veszen igénybe, angol nyelven mondott üdvözlésem csak igen rövid lehetett és magyarra fordítva* következőképpen hangzott:

* Eredetiben pedig: «*Lord Kelvin*! I come in the name of the Hungarian Academy of Sciences and of the Royal Hungarian University of Budapest to greet You on this great occasion. The Hungarian Academy of Sciences enrolled Your name in the brilliant list of her foreign members as long as

«Lord Kelvin!

A Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti m. kir. tudományegyetem nevében jöttem, hogy üdvözljem Önt e nevezetes alkalomból.

A Magyar Tudományos Akadémia már 23 évvel ezelőtt sorozta Önt külső tagjai fényes sorába és a budapesti egyetem részéről annak a bejelentésével vagyok megbízva, hogy a jelenleg Budapesten megtartott ezredéves ünnepségek kapcsán ezen egyetem Önt tiszteleti bölcsészetdoktornak választotta és hogy Ő Felsége I. Ferencz József e választást helyben hagyta.

Életemnek ez egyik legboldogabb órája.

Személyes meggyőződésből állíthatom e fényes gyülekezet előtt, hogy a természettan előadó termei Magyarországon visszhangozzák Lordságod nevét, hogy physikai laboratoriumaink tartalmazzák az Öntől feltalált tudományos eszközöket, melyeket Lordságod lángelméjével megállapított módszerek szerint alkalmazunk, és végre hogy tudományos buvárkodásunk és irodalmunk nagy mértékben van befolyásolva azon fényes tudományos eszmék által, melyeket a világ Lordságodnak köszönhet.

Honfitársaim nevében csatlakozom azon szerencse-kívánatokhoz, melyek Önt a mai napon a világ minden részéből érik.»

Utánam sorban mondták el üdvözleteiket a többi küldöttségek, angol vagy francia nyelven.

Ezután következett egy másik ünnepélyes actus, nevezetesen a glasgowi egyetem részéről tiszteleti doktorok ereálása és az így megiszteltettek azonnali felavatása.

Először is magát *Lord Kelvint* tisztelték meg ily módon: mert ő, bár sok más egyetem tiszteleti doktora, eddig saját egyeteme részéről ily kitüntetésben még nem részesült; és mihelyt a jelenlevők tetszésvihara között orgona-szó kíséretével felavatták, ő, mint rangra nézve legidősebb tanár, azonnal elfoglalta a szószékhez hasonló felavató emelvényt, és ő lett a többiek felavatója.

twentythree years ago, and I am charged by the Royal Hungarian University to announce to You, that in connection with the millennial celebrations now being held at Budapest, the University has elected You an honorary Doctor of Philosophy and that his Majesty Francis Joseph I. has confirmed this election.

I find this one of the happiest hours of my life.

I can personally assert before this splendid assembly, that the lecturerooms of Natural Science in Hungary resound with Your Lordships name; that our physical laboratories contain the scientific apparatus, invented by Your Lordship and applied according to the methods, established by Your genius, and lastly, that our scientific research and literature is largely inspired by the brilliant scientific conceptions, which Your Lordship has given to the world.

In the name of my countrymen I join in the congratulations which will reach You to day from every quarter of the world.»

Ugyanis *Lord Kelvin* e minőségében kiemelte, hogy ily számos és nagy hírű tudományos képviselő megjelenése a glasgowi egyetemnek is nagy megtisztelése s hogy ezen egyetem, e nap megörökítésére, a nem brit képviselők közül néhányat tiszteleti doktorrá kíván creálni, és felkérte az egyetemi tanácsot, hogy az illetőket a szokásos módon felavassa.

Ez akként történt meg, hogy miután a kiszemelt tizennégy külföldi delegatusra már az ünnepély elején hosszú fekete talárszerű felöltőt s karjukra bíborvörös selyemből készült, a váll körüli viselésre csuklyaforma ruhadarabot adtak volt s őket üdvözlésük elmondása után az emelvényre ültették: nevük alphabetikus sorrendje szerint egyenként felszólították, néhány mondatban tudományos működésüket jellemezték, mire az illető előlépett, a felavató emelvénye alatt álló bársonyszámolyra féltérddel leereszkedett; ekkor az egyetemi főpedellus az illetőnek karjáról levette a bíbor-csuklyát és válla körül tette s utána végre *Lord Kelvin*, a felavató a lapos, kék bársony kerek doctori kalapot tette fejére e szavakkal: *«creo te doctorem»*, mire a gyülekezet az így felavatottat élénken üdvözölte.

Ekként tizennégy delegatus, közöttük a Tekintetes Akadémia képviselője is, abban a szerencsében részesült, hogy az élő physikusok legjelentékenyebbjének kezéből fogadhathatta a *«doctor juris utriusque honori causa»* fokát.

Nevökben, valamint saját nevében maga *Lord Kelvin* köszönte meg egy hosszabb beszédben a megtiszteltetést és ezzel az ünnepély ezen része dél körül véget ért.

Ugyanezen nap este Glasgow város közönsége az ünnepeltnek és a küldöttségek tiszteletére az ottani St. Andrews-Hall-ban fényes bankettet rendezett, melyen körülbelül négyszáz férfi-vendég vett részt s mely alkalommal az idegen képviselők nagy előzékenységet tapasztalhattak; később a bankett vége felé a már előzetesen és pedig igen korlátozott számban megállapított felkészöntők meghallgatására hölgyközönség foglalta el az addig üres, tágas karzatokat.

Előbb az angol királynő új üzenetét olvasta fel a főpolgármester, melyben a királynő az ünnepélynek szép lefolyása feletti örömét fejezte ki; aztán következtek a szónokok felkészöntői és ezekre a köszönetnyilvánítások s az este azzal végződött, hogy az egész közönség felállt és kiki két szomszédjával kezét összekapcsolva, zenekar kíséretével unisono énekeltek az angol nemzeti himnust.

Az ünnepélyek harmadik napjára a glasgowi egyetem tanári kara a vendégek tiszteletére egy igen érdekes kirándulást rendezett; a résztvevők ugyanis két különvonattal mentek a Glasgowntól körülbelül harminczöt kilométerre lévő *Greenock* kikötő-városig, hol a jubiláris és neje társaságában a Glasgow and South-Western-Railway-Company *«Glen-Sannox»* nevezetű fényes berendezésű személyszállító hajójára szálltak, mely őket a nyugati skót tengerpart egy érdekes szigetcsoportja körül és néhány hosszú nyulványú tengerbevágás mentén volt viendő.

Igazi skót időjárást élveztünk: verőfényes nap és kék ég, borulat, köd, szivárványos eső többszörös egymásutánban következett s csak emelte a hegyvidékes, haragos-zöld növényzettel borított szigetek és tengerpartok természeti szépségeit. Útközben a folytonosan hangzó zenekar dallamainál, a mennyire ezt az időjárás engedte, a társaság egy része, közöttük a jubilárisnak matróna-korban levő neje is, az oly jellemző skót tánczokra perdült.

A glasgowi egyetemi tanulók pedig, kik már június 15-én késő este a jubiláris, de különösen idegen tanuló-vendégeik tiszteletére ú. n. *«Gaudemus»*-t rendeztek volt, ezen alkalommal külön hajón követték a kirándulókat s mikor egy fordulónál a két hajó egymás mellett elhaladt kitörő *«cheer»*-vel üdvözölték a hajó fedélzetén lévő *Lord Kelvint*, szeretve tisztelt tanárukat.

Délután hat órákor ismét Glasgowban voltunk és ezzel az ünnepélyek véget értek.

Azok, a kik ezen lélekemelő tudományos jubileumon részt vehettek életüknek egyik legkedvesebb és legmaradandóbb emlékével távoztak; magára az egész ünnepélyre nézve pedig legjellemzőbb az a szó, melyet a hivatalos banketten elmondott pohárköszöntőjében használt *Ferreros* tábornok, Olaszország londoni nagykövete, ugyanis, hogy *ezen jubileum a tudomány apotheosisa volt.*

3. Stein Aurél k. tag leveléből. — Elégge sajnáltam, hogy a körülmények teljesen lehetetlenné tették reám nézve a hazai földre való rándulást ez évben. Eltekintve attól, hogy hosszabb szabadságra csak a jövő évben lesz igényem, számolni is kellett egy nagyobb munka befejezésének szükségével. Tekintettel azon körülményre, hogy Lahoreban a hivatalos munkával való túlterheltségem folytán tudományos foglalkozásra alig jut egy pár órára hetenként, a Panjáb Egyetem átengedte ez idén a rendes szünidőn kívül szolgálataimat két hónapra a kasmiri államnak, hogy ez idő alatt befejezhessem a kasmiri szanszkrit krónika fordítását és magyarázatát. Hogy mentül jobban felhasználhassam időmet e terjedelménél fogva elég nagy munka számára, felköltöttem e magányos havasra, hol a körülbelül 11000'-nyi magasság biztosított mind a melegtől, mind a háborgatástól. A friss hegyi levegőben minden fáradság nélkül dolgozhattam 11—12 órát egy huzamban s így szerencsésen három hónapi munkálkodás után el is jutottam a király-krónika végéhez. Miután előbbi évek szünideiben bejárhattam Kasmir minden történelmileg érdekes helyét s meghatározhattam a helyszínen a krónikával összefüggő régészeti kérdés legtöbbjét, mintegy kötelességemmé vált szaktársaimmal szemben e munka kidolgozása. Szerencsémre kiadóm is akadt Londonban, s így remélhetem, hogy a jövő őszre ki lesz nyomtatva a két quart kötetre tervezett munka. — Elég érdekes oly ország történelmével, régi földrajzával, stb. foglalkozni, melynek sok emléke s tradíciója helyben legalább európai kutatót még nem foglalkoztatott. De sokszor kívántam, vajha csak e dol-

gok közelébb esnének a nyugoti történelem kutatási teréhez s így a hazai tudomány érdekköréhez is.

Mostani táborhelyemet nagy sajnálatomra, a növekvő hideg folytán, két hét mulva el kell hagynom. Srinagar mellett maradhatok aztán október közepéig, midőn vissza kell térnem a poros Lahoreba, hol sok munka vár rám az egyetemi hivatalban. Itt havasomon persze európai szót nem hallottam. Dolgozó asztalom mellől le tekinthetek a Sind folyam völgyébe s gyakran gondolok ilyenkor szegény Csoma Sándorra, ki 1822—23-ban vagy háromszor tette meg az utat e völgyben Kasmir és Ladák között. Az a hely, hol először határozta el magát a tibeti nyelv tanulmányozására, vagy három napi menetire esik innét keletre. (Kasmir, Mohand Marg havasán. 1896. szeptember 9-én.)

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémiánál 1896. december 31-én a következő pályázatok határideje jár le:

I. osztály.

1. Marczibányi-alapból 40 arany. Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére.

II. osztály.

2. Bródy-alapból 3000 frt publicistikai műnek, a mely az utolsó három év folyamán jelent meg.

3. Magy. kereskedelmi bank-alapból 1000 frt. Közgazdasági vagy pénzügyi munkának, a mely az utolsó öt év folyamán jelent meg.

4. *Nyílt pályázat.* Lévy-alapból 500 frt. Hunyady János élet- és jellemrajza.

III. osztály.

5. Wahrmann-alapból 1000 frt. Az utolsó hat évben (1891—1896.) az ipar terén a tudomány előbbrevitele, vagy gyakorlati találmányok, szerkezetek, szervezetek és intézmények fejlesztése körül érdemet szerzett magyar állampolgároknak.

6. Forster-alapból (Forster János nevére) 1500 frt az utolsó három évben megjelent oly irodalmi mű, találmány vagy fölfedezés jutalmazására, mely a hazai földművelés előmozdítására nézve határozott jelentőségű haladást foglal magában.

7. Pesti Hazai Első Takarékpénztár- (Fáy András nevére) alapból 3000 frt. A közlekedés hatása a közigazdaság különböző ágaira.

Bővebb fölvilágosítást nyújt az Akadémiai Értesítő 1896. évi füzeté.

1917/23-4